MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

SCHÖNHERR GYULA

BUDAPEST

A FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1900

GRÓF

ZRINYI MIKLÓS

1620—1664

IRTA

SZÉCHY KÁROLY

HARMADIK KÖTET

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1900



GRÓF ZRINYI MIKLÓS.

Bouttats egykorú rézmetszete után.

(Egyetlen példánya gróf Apponyi Sándor gyűjteményében.)



(A Denkmal Serinischer Heldenthaten czímlapja után.)

I. CZÍMKÉP.



(Rajzolta Cserna Károly.)

2. BÉCS A XVII. SZÁZADBAN.

I.

CSÖNDES IDŐK.

LEHETETLEN, hogy Zrínyi Miklósban a Szigeti Veszedelem művészi értékének általános félreismerése, s hazafias buzdításának hatástalan elhangzása sajgó érzéseket ne keltett volna. Nem lenne költő, ha kortársai közönyére nyugodtan, hidegen maradt volna. Hiszen tisztában volt teljesen a maga alkotásának jelentőségével s művének berekesztésében a neve halhatatlan voltáról, örök dicsőségéről mondott büszke jóslatot: és íme, a saját nemzedéke figyelmére sem méltatta, vagy egyszerre elfeledte. A költő csalódása és a hazafi fájdalma lephette meg közösen; de aztán az új szerelem reménye és boldogsága a kedvetlenségre örömöt, a fájdalomra enyhet hozott. Özvegyi gyászának vége felé Bécsben megismerkedett a hajadon *Löbl Mária-Zsófiával*, báró Löbl János-Kristóf és Ráttkay Anna árvájával. A leány eredetére előkelő volt, a mellett anyai ágon a horvátországi magyar nemességhez tartozott, hiszen a Ráttkayak ősi fészke,

Nagy-Tábor, melyet I. Pál 1502-ben Gyürketinczczel Mátyás fiától, Corvin Jánostól kapott adományképen, Varasdmegye északi határán feküdt. A család tagjai a horvátországi közigazgatásban, a magyar és horvát végek oltalmazásában nem egyszer kiváltak, s már a Löbl János-Kristóf feleségének apjával, II. Péterrel, a nagyságosok rendjébe emelkedtek, tehát bárók lettek.[1] Ennek fia, *György*, az Anna nagybátyja, zágrábi olvasó kanonok és történetiró, a vitézkedő papok példájára ép oly jelesen forgatja a kardot, mint a mily élénk szerepet visz a közügyek intézésében, az országos üléseken, bizottságokban, éppen a Zrínyi Miklós bánsága alatt, ennek az oldalán. Tisztelettel és rajongással csüng rajta, mi a bánok emlékezetéről szóló könyvében ritka melegséggel nyilatkozik meg.[2] Lehet, hogy Zrínyi Miklós érdeklődését ő hivta fel a fiatal árvára, ki szépségével és müveltségével aztán felgyújtotta annak szivét. Nem volt ugyan feltűnő jelenség, nem hasonlíthatott Eusebiához, mert később is «kis asszonykának» emlegetik;[3] de gyönge alkatával vonzó bájnak kellett egyesülnie, mert a hős csakhamar eljegyezte, s házassági szerződésében ismételve és nyomatékosan hangsúlyozza iránta való hajlamát.

A szerződést Bécs városában, 1652 tavaszán, aprilis 30-án, állítja ki a szerelmes vőlegény, tehát rögtön a gyász évének letelése után,[4] a menyasszonyával való megegyezés kifejezéseként, Péter öcscse jelenlétében és egyetértésével. Kijelenti benne, hogy összes gyermekeinek, a kik Isten kegyelméből születni fognak, valamint minden másnak, a kiket a dolog érdekelhet, terhével és lekötelezésével, a menyasszonya irányában való szeretetének kimutatása és családja méltó nagyrabecsülése végett, az egész *Uj-Udvar*

1 NAGY IVÁN: Magyarország családai, IX. k., 655—659. ll.
2 RÁTTKAY GYÖRGY: Memoria Regum et Banorum. Bécs, 1772. 212—247. ll.
3 BETHLEN MIKLÓS: Önéletirása. Pest, 1858. I. k. 326. l.
4 KEGLEVICH PÉTER Naplója. Magyar Történelmi Tár, XIII. évf. Pest, 1867. 246. l.



(Widemann egykorú metszete után.)

3. BÁRÓ LÖBL JÁNOS KRISTÓF.

nevű nemesi birtokát, mely Zalamegyében, a Muraközön, a Mura folyónál esik, összes tartozékaival és hasznaival együtt jegyesének 25,000 magyar forint erejéig visszavonhatatlanúl és minden törvényes biztosítékkal beirja; és pedig oly föltétel alatt, hogy ha megtörténik, mikép ő előbb hal el, Löbl Mária-Zsófia akár új házasságra lép, akár nem, azt a birtokot összes tartozékaival és hasznaival a 25,000 frt kifizetéséig szabadon megtarthassa és jövedelmeit húzhassa; a maga korábbi elhalálozása esetében pedig az említett összeg erejéig róla szabadon rendelkezhessék; úgy hogy Új-Udvart sem tőle, sem örököseitől a pénz letételéig sem Zrínyi Miklós, sem maradékai semminemű szin és ürügy alatt el ne ragadhassák. Hasonlókép kijelenti benne, hogy ha menyasszonya atyai házából az ő házába bármi értéket hozott, az ő használatára és szükségletére, vagy az ő jószágainak beruházására fordított volna, vagy fordítani fog, mindazt Löbl Mária-Zsófia részére épen és érintetlenűl meghagyja, nyilván tartja, és a 25,000 forintba bele nem számítja. Minthogy pedig ennek a kötelezvénynek érvényéhez a Zrínyi Péter beleegyezése is szükséges, ez a maga és összes gyermekei nevében és megterhelésével a nevezett fiatal hölgy iránt való hajlandóságából minden pontozatát, egyenként és összesen, helyeseknek és jogi erejűeknek ismeri el, magára és maradékaira nézve visszavonhatatlanul és szentül megtartani igéri. A menyasszony viszont vőlegénye ily nagylelkü bőkezűségének és őszinte szeretetének megnyilatkozása következtében a maga őszinte szeretetét irányában szintén kijelenti, és számára 10,000 forintot ajánl és köt le olyanképen, hogy ha az életből uránál előbb és gyermektelenül költöznék el, azt a 10,000 forintot az ő atyai javaiból és házából magának levonhassa és róla szabadon rendelkezhessék.

S mivel a menyegző napja már közvetlen közel, ennél fogva az idő már rövid arra, hogy ez a szerződés a hazai

jog kivánalmai szerint foganasítható legyen: Zrinyi Miklós és Péter grófok, valamint Löbl Mária-Zsófia bárónő megegyeztek, hogy mielőtt a vőlegény ünnepélyes lakodalommal menyasszonyát Bécsben atyai házából elviszi, a felséges király vagy nádor, vagy az ország valamely rendes birája vagy káptalanja előtt valóságos és minden törvényes kelléknek megfelelő bevallást teszen kölcsönös kötelezvényükről, annak föltételeiről és biztositásairól, miket megtartani visszavonhatatlanúl, szentül és örökre kötelezik magukat. A bevalló levelek törvényszerű kiállításáig pedig ezt a magánszerződésüket ép oly érvényesnek és hatályosnak tekintik, mint a milyenek a hivatalos kiadványok.*

Az írás minden kijelentésében megszólal a jegyesek kölcsönös szeretetének melegebb hangja; különösen a vőlegény bécsi tartózkodása, ritka bőkezűsége, az esküvővel való sietése nyilván elárulja, hogy mennyire hevesen lobogott új szenvedélye. De talán még világosabban mutatja, hogy a régi magyaros élet a menyecske Csáktornyába bevonulásával egyszerre megváltozott; a házi gazda egészen az asszony izléséhez, kívánságához és szokásához alkalmazkodott. A vár előbb, mint valami kis fejedelmi udvar, gyakran visszhangzott a hódoló, tisztelgő, szolgálattevő népségtől; fő és vitézlő rendek, kiket az úrnak személyisége, országos híre és dicsősége, hivatali méltósága, báni és vezéri állása vonzott bele, tisztviselők és katonák, kiket rendes foglalkozásuk és kötelességük hozott oda, sürögtek a termekben, folyosókon; és Zrínyi Miklós őket nyílt szívvel fogadta, a hagyományos vendégszeretettel látta; rendesen a nagy palotában teríttetett nekik, a hol maga is megjelent és köztük étkezett. Most az új menyecske ezzel a régi szokással szakított; a maga egyszerűbb erkölcsével és németes nevelésével szűkebb körre szorítkozott; azt akarta, hogy

* *Az Országos Levéltárban:* N. R. A. Fasciculus 319. Nro 28.

családi életük minél bensőbb és házi körük minél meghittebb legyen: Zrínyi tehát ettől fogva feleségével, kétháron kedvesebb úrfival vagy olyan kedvesebb elsőrendű szolgájával és papjával, nyolcz személylyel a maga kis palotájában evett, — lévén más nagy asztal uraiméknak a nagy palotán. »A mit ebben az időben« beszéli Bethlen Miklós, »a magyarok nem is igen dicsértek, mint németes szokást, minthogy a magyar felesége holta után a német feleséggel kezdette volt és csak akkor ett a nagy palotán, a mikor sok úri fő és vitézlő rend vendége érkezett.«[1] A változtatás következtében a látogató, ha egészen el nem maradt is, bizonyára megfogyott Csáktornyában.

A visszavonulásnak ez édes, csöndes boldogságát egyelőre a háború nem zavarta meg. A béke még csak az imént, alig két évvel ezelőtt létesült, szinte egy emberöltőre, huszonharmadfél esztendőre, s az egyezkedő hatalmas császárok: III. Ferdinánd és IV. Mohamed, kölcsönösen megigérték, hogy annak biztosítására minden nyugtalanságot elnyomnak.[2] A bécsi kormány csakugyan, az igéret szerint, a végbeli vitézek minden mozgolódására gondosan ügyelt, a békeszegés látszatától is félénken tartózkodott; s a mikor hire kelt, hogy Zrínyi Miklós titkon a pogány ellenében a velenczéseket segítette, a bécsi hadi tanács a török bepanaszolására sietett őt kérdőre vonni, felvilágosításra szólítani;[3] s hősünknek ismételve tisztázkodnia kellett az alaptalan vád ellen.[4] De maga a vád a hadi tanácsnak elegendő okul szolgált, hogy Magyarország főkapitányaihoz: Batthyány Ádámhoz, Forgách Ádámhoz, Wesselényi Ferenczhez és Zrínyi Miklóshoz, mint a társországok bánjához, rendeletet bocsásson ki, mikép a Török-

1 Bethlen Miklós Önéletírása, I. k. 325—326. ll.

2 Szalay László: Magyarország történelme, V. k. 10. l.

3 *A császári és királyi hadi levéltárban*: 1652 márczius 13-ikáról. 305. k.

4 *Ugyanott*: 1653 június 5-ről. 307. k.



A ZRINYIEK CSÁKTORNYAI VÁRKASTÉLYA.

(Rajzolta Cserna Károly.)

országba, helyesebben a török hódoltságba való beütéseket szüntessék meg.* A bécsi kormány ez intézkedései megakadályozták ugyan, hogy a mieink kalandra járjanak, támadjanak és foglaljanak; azt azonban nem akadályozhatták meg, hogy a török basák és bégek a falvakra le ne csapjanak a szegény népet fosztogatni és rabul elhurczolni. Hisz a fényes kapu messzi volt, s a hatalmas Mohamed



(Egykorú metszet után.)

4. IV. MOHAMED SZULTÁN.

gyermek létére szultáni szavának lekötéséről és megtöréséről alig tudott: a végbeli török parancsnokok kedvük szerint, szabadon garázdálkodtak és ragadoztak, mert a régi római tartományok kormányzóinak módjára tisztüket a hiúságuk, kényelmük és meggazdagodásuk kielégítésére használták föl; mire zavargásuk híre Konstantinápolyba elért, már a dicsőség színébe öltözött; s tettük mindég elnézésre

* *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1652 ápril 26-ikáról. 305. k.

és mentségre talált, mert a seregek hatalmaskodása a fényes kapu hatalmának terjesztésével járt: a hódoltság határa bővült. Ilyenkép szórványos rajtaütések, apró csatározások a béke idejében is folytak — csak nyilt háború nem volt, csak az ország nem harczolt; de a végek őrsége rend szerint fegyveres kézzel nyugodott. Így történt ez most is: A felvidéken Musztafa, a kit közönségesen Rabló bégnek neveztek,[1] a béke ellenére a nyitrai Zoborhegy tövében Ghimes aljának feldulására vonult; de vesztére, mert Forgách Ádám, érsekújvári főkapitány eleve gondoskodott kellő fogadásáról s Nagy-Vezekény falvánál a végbeli katonasággal eleibe szállt. Maga ugyan gróf Pálffy Miklóssal és Serényi Pállal a szekérsáncz mögé húzódott, de hadi népe vitézül küzdött és nyolczszáz törököt elejtett; míg belőle csak hetvenen maradtak a csatamezőn. A szerencsés diadalnak mégis nagy ára volt, *négy Esterházy*, valamennyi a leventeség virága: László, Ferencz, Tamás és Gáspár veszett el itt;[2] köztük a legjelesebb az első, a nagy nádor legöregebb sarja, költőnk fiatal barátja, kit egy megsemmisült énekében el is siratott.[3]

A Musztafa merszén a végbeli törökök, úgy látszik, a csapás ellenére vagy épen ennek visszavágására, vérszemet kaptak, s a következő szeptember havában az ország éjszakkeleti részén, Abaúj-megyében, Kassa környékét pusztították el; tömérdek foglyot szedtek, kikért harmadfélszázezer forint váltságdíjat csikartak ki;[4] még az öreg Rákóczy Györgyné jószágait sem kímélték, a regéczi uradalom falvait háborgatták, úgy hogy védelmük érdekében az erdélyi fejedelemnek kellett felszólalnia az egri basánál;[5] a délnyugati határon pedig, Vasmegyében, a Batthyány jószágait dúlták meg, jobbágyai

1 Bubics-Merényi: Herczeg Esterházy Pál nádor, 100. l.
2 *Ugyanott:* 101—102. ll.
3 Fabó András: Vitnyédi István levelei. I. k. Pest, 1871. 59. l.
4 Szalay László: Magyarország történelme. V. k. 11. l.
5 Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Budapest, 1875. 449. l.

közül sokat elraboltak és magukkal hurczoltak.[1] Két falva szinte teljesen elpusztult, mert összes lakosai, kiket megtalálhattak: nemesek és nemtelenek, férfiak és asszonyok, öregek és gyermekek egyiránt áldozatul estek «az szép Schmidt uram által szerzett béke mellett.[2] Ezzel a veszedelem közvetlenül a Muraközhöz ért, s a mikor Zrínyi Miklós október 2-án a romlásról a hadi tanácsot tudósítja, egyszersmind jelenti, hogy most az ő szigetét fenyegetik.[3] A tanács kénytelen-kelletlenül a maga békés szándékának és intézkedéseinek sikertelenségére eszmél, a fegyveres ellenállás gondolatával megbarátkozik. Már három héttel előbb a szükség nyomása alatt 200 puskát küldetett a bánnak, most meg a válságos helyzet következtében sürgősen felszólítja a stíriai rendeket, hogy azt az 1000 forintot, melyet Zrínyi Miklós házasságára nászajándékul megajánltak, — hiszen annyiszor védelmezte meg a maga koczkáztatásával határaikat, nyugalmukat, életüket, — küldjék meg neki szigetének oltalmára a törökök fenyegető betörése ellen.[4] Ime, hősünk még nászajándékát is a közczélra fordítja, mert a mikor a saját birtokát védelmezi, honát oltalmazza. Készülődik és fegyverkezik: de a török betörése ez alkalommal elmarad, minden bizonynyal az ő éberségének és erejének hatása alatt. Sőt úgy látszik, hogy a fészkelődések országszerte megcsillapodtak; pedig a bécsi udvar már annyira belemelegedett a férfiasabb és határozottabb visszatorlás szándékába, hogy a következő tavasz végén egyenesen a hadi tanács biztatja az ország főkapitányait, mikép a budai basa ellen, ha fegyverre kelne, szedjék össze jól magukat;[5] de a dolog összeütközésre nem került. A pogány nyugodtan, legalább minden feltünőbb sérelem

1 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1652 október 2-áról. Vindica, 66/2. k.
2 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, 1. k. 22. l.
3 *A császári és királyi hadi levéltárban:* Vindica, 66/2. k.
4 *Ugyanott:* A rendelet ugyancsak 1652 október 2-ról szól. Vindica, 66/2. k.
5 *Ugyanott:* 1653 június 1-ről. 309. k.

elkövetése nélkül megült a hódoltság váraiban; minélfogva a király bizalma is megerősödött a békében s a maga híveit újra eltiltotta a támadástól és beütéstől.*

Zrínyi Miklós a béke kedvező kilátásának ez alkalommal annál őszintébben örvendhetett, mert a báni kormány gondjai és kötelességei foglalták el ismét huzamosabban. Két esztendő óta nem tartott országos ülést, előbb szivének gyásza, aztán új boldogsága miatt; a mi a közügyek erélyesebb rendezése után ebben a csöndes időben a köz- és magánérdekek koczkáztatása nélkül megeshetett: de újabban ismételve haladéktalanúl tanácskoznia és határoznia kellett a karokkal és rendekkel. Az oláhok, predauciusok és szlávok bekebelezése, a mint emlékezhetünk,** minden eddigi sürgetésnek ellenére meghiúsult. A varasdi vegyes bizottság tanácskozása a belső-ausztriai biztosok követelése miatt kárba veszett; az egyetemes bizottság összehívása pedig a bécsi kormány alattomos mesterkedése és örökös huza-vonája következtében elmaradt: ennélfogva ez izgága népségek a földes urak jogos tekintélyével és az ország törvényes hatalmával egyre merészebben és nyiltabban szállottak szembe. A maguk kivételes helyzetében, a gréczi hadi tanács különös pártfogásából azt kellett következtetniök, hogy a szent korona alá való katonai és polgári helyezésüket a király sem nem akarja, sem nem hagyja. Hiszen fölebbvalóik, előbb Galler János, aztán Trautmansdorff Zsigmond, maguk ösztönözték ellenszegülésüket, szították lázongásukat, egyenesen a stíriai kormány utasításából. Így Galler elhunyta után Stíria főkapitánya a gréczi hadi tanács nevében hathatósan felszólítja Trautmansdorffot, hogy biztassa fel az oláhokat, predauciusokat és szlávokat, kik hír szerint a horvát-szlavón rendeknek meghódolni készek, mikép régi szabadságaikat és kiváltságaikat meg-

* *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1653 október közepéről. 307. k.

** SZÉCHY KÁROLY: Gróf Zrínyi Miklós. I. k. Budapest, 1896. 269., 272., 291., 294. ll.



(Meyssens egykorú metszete után.)

5. GRÓF TRAUTMANSDORFF ZSIGMOND.

tarthatják, mindent kérhetnek és remélhetnek, csak folyamodjanak a királyhoz. A tartományi kormány folyamodásukat támogatni, sürgetni és biztosítani fogja; Trautmansdorff titkon értekezzék két-három vajdával, vagy maga menjen e végett Varasdra, vagy alattomban hivassa őket magához; s közölje velük, hogy határőrökül megmaradhatnak; a dolgokat általában úgy intézze, hogy a horvát-szlavón rendeknek semmi esetre se vessék alá magokat, hanem szabadságaikra és kiváltságaikra hivatkozzanak, a mivel különösen hasznos szolgálatot tesz a kormánynak.*

Aztán csodálkozhatunk-e, ha a társországok ily titkos utasítások és bujtogatások mellett e népségekkel nem boldogultak; ha a bekebelezésre vonatkozó törekvéseik és küzdelmeik teljes sikeretlenségéből maguk is arra a következtetésre jutottak, hogy a király áll a törvény végrehajtásának útjába. S már a zágrábi értekezlet, mely Petretich Péter püspök elnöklete alatt az egyetemes bizottság összeülésének reményében a választott biztosok számára az egész kérdésről utasítást készített, számol a lehetőséggel, hogy a felség a bekebelezést semmi módon sem engedi meg; s küldöttjeinek eleve megszabja, hogy micsoda kárpótlást kívánjanak az oláhokért, s micsoda követeléssel álljanak elő a predauciusok és szlávok viszonyának rendezésére nézve. Mert a bécsi kormány a földes urakat szenvedett veszteségeik fejében a törvények végrehajtása helyett szívesen elégítette volna ki pénzbeli váltsággal vagy területi cserével; csakhogy e népségek tovább is, a Rudolf és II. Ferdinánd kiváltság-levelei szellemében, határőrökül szolgáljanak és teljesen a gréczi hadi tanácstól függjenek. Sőt szivesen csatolta volna őket Horvát- és Tótországban laktuk ellenére Stíriához, hogy a magyar országgyűlések végzéseit, a király szentesítette végzéseit kijátszhassa. A zág-

* Lopašić Radoslav: Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium. xvi. k. Zágráb. 1885. 288—289. ll.

rábi értekezlet azonban minden ilyen megoldást a *szent korona* országainak épségére és sérthetetlenségére nézve károsnak itélt és eleve megtiltotta biztosainak, hogy ha a király az oláhok bekebelezésébe bele nem egyeznék, sőt kiváltságaikhoz mindenkép ragaszkodnék, s az általános bizottságban földeikért pénzbeli kárpótlást ajánlana, azt semmi szín alatt el ne fogadják, mert méltatlan volna, hogy az ország határait pénzen eladják.[1] Ha pedig a felség ama területek helyett, a hol az oláhok laknak, a földesuraknak Magyarországon más javakat igérne, melyek esetleg reá szállanak, a cserét hasonlókép el ne fogadják, mert egyfelől az ilyen mindég kétséges, másfelől a *szent korona tulajdon javait más javaiért* Stiria részére el nem idegeníthetik. Mert akkor még oly hazafias, oly rendületlen volt a horvát-szlavón karok és rendek ragaszkodása a szent koronához, országainak egységéhez, hogy horvát és magyar jószágok között nem ismertek különbséget; sőt az utasítás meghagyta a biztosoknak, kérjék inkább a királyt, hogy a mint az örökös tartományokat saját határaikban megtartja, s a mint Stíria határait Krajna és Karinthia határaival össze nem keveri, azonkép eme hűséges országát is a maga határai közt védelmezze meg, a mint koronázási hitlevelében esküvel fogadta,[2] hogy Magyarország és kapcsolt részeinek határait elidegeníteni nem fogja; sőt a lengyelekkel, sziléziaiakkal, morvákkal, ausztriaiakkal, a stíriaiakkal, karantánokkal és krajnaiakkal támadt határvillongásokat kiegyenlítendi, elintézendi s a határokat visszaszerzendi.[3] Vagy ha a felség az oláh területekért és pedig az egyháziakért Magyarországon más egyházi javakat akarna adni, mondja az utasítás, a biztosok el ne fogadják, nehogy ilyen

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Slavoniae.* Az 1651 július 3-án tartott zágrábi gyűlés irományai közt ezen a czímen: De Valachis ulterior informatio. 96. l.

2 *De Valachis ulterior informatio.* (Acta et Articuli stb.) 96. l.

3 *Corpus Iuris Hungarici*, 1637. Conditiones Diplomatis. 12.

módon az oláh területek Stiriához jussanak és annak hatalma alatt maradjanak. Ha ellenben a felség és az örökös tartománybeli urak az oláh területekért stiriai birtokokat ajánlanak, a biztosok az ajánlatot beszéljék meg az országgal, az illető birtokok felől alapos tájékozást szerezve. Ha pedig a felség váltság fejében a földesuraknak bizonyos évi összeget igérne, melyet az oláhok nem magok fizetnének, hanem helyettük a magyar kamara fizetne, azt el ne fogadják, mert mind bajos és kétséges a kamarára az ilyen összegnek behajtása, mind helytelen volna, *hogy a szent-korona kincstára fizesse meg*, a mi hasznot az elidegenített jószágokból a stiriaiak húznak és élveznek; *s a magunkét a magunké helyett* nem járja elfogadni. Ha ellenben az örökös tartománybeli urak a magok styriai jövedelmeiből kínálnak az oláhokért valamely évi kárpótlást, azt jó föltételek és biztosítékok alatt, melyek között a katonai szolgálatok és tiszti állások váltakozása követelendő, el lehet fogadni, azzal a szoros kikötéssel, hogy ez az állapot csak a szerencsésebb idő beálltáig fog tartani;* de a predauciusok és szlávok bekebelezését még ebben az esetben is sürgessék.** S ha a felség vagy az örökös tartománybeli urak nehézséget támasztanának ebbeli kérésük ellen a miatt, hogy a predauciusok és szlávok őrhelyeinek, a miket eddig zsold nélkül láttak el, megszüntetésével a szomszédos tartományok terhe jelentékenyen növekednék, mert helyettük iratos katonát kellene tartani: ezt a nehézséget a biztosok igyekezzenek eloszlatni a kivitel alkalmas módjainak kifejtésével. Ilyen módok lennének pedig az utasítás szerint: hogy a megszűnő őrhelyeket az oláhok vegyék át, úgyis minden nagyobb megterheltetés nélkül megtehetik, mert

* *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae.* Az 1651 július 3-ikán tartott zágrábi gyűlés irományai közt ezen a czímen: De Slavis et predauciis ulterior informatio. 97—98. ll.

** *De Slavis et predauciis ulterior informatio.* 99. l.

számuknál fogva az őrállás nyolcz-tíz hetenként kerülne csak reájok; s épen az ilyen szolgálatért nyerték kiváltságaikat; hogy a megszünő őrhelyeken ezentúl az ország lakosai iratos katonaságot tartanának közadózásból; az ország és földesurak alá helyezendő predauciusoknak és szlávoknak bizonyos elöljárókat, századosokat, tizedeseket és zászlótartókat hagynak, hogy a török támadásai esetében az ország főkapitányaival egyetértve katonai szolgálatot teljesíthessenek; hogy ha a megoldásnak egyik módja sem volna lehetséges, akkor ajánlják a biztosok azt, hogy a predauciusok és szlávok a török ellen való védekezés tekintetében a kapitányok hatalma alatt maradjanak, minden egyéb dologban pedig a földesurak jogszolgáltatása alá tartozzanak; a mi még könnyebben valósítható meg, ha a tiszti állásokat akár felezve, akár felváltva belföldiek kapják és foglalják el.*

A zágrábi értekezlet ez utasítása világos bizonyságot teszen egyfelől a karok és rendek hazafias és törvényes magatartásáról, másfelől a bekebelezésbe vetett reményük és hitük csekély és ingatag voltáról. Készek megbékélni más megoldással; csak a szent korona épségének sérelmével, magyar javak cseréjével és a magyar kamara megterhelésével ne járjon: de a megoldásnak legkívánatosabb és legelfogadhatóbb módja, hogy az oláhok maguk fizessenek évi kártérítést, s legalább polgárilag földes uraik jogszolgáltatása alá tartozzanak, ütközött épen e marczona népségek szívós és fenyegető ellenszegülésébe. Mert szabadságaikat megszorította, szilaj szokásaikat türtőztette volna; pedig a százados török harczok viharában hevülő vérük a rend és fegyelem minden csillapításáról leszokott. Ime, most is Kőrösmegye északnyugati részében: Őszéken és Szent-Ilonán, Poganecz és Zibrinovecz, Ivanecz és Patocsecz falvaiban, a

* *De Slavis et predauciis ulterior informatio.* 99—100. ll.

hol az oláhok tömegesen székeltek, s az egész környéken, a merre csak beüthettek, féktelen erőszakossággal garázdálkodtak.* Nem volt előttük semmi szent, nem volt előttük semmi bizton: sem a személy, sem a tulajdon; loptak, raboltak, dúltak, foglaltak, az erdőket megszállották és irtották; vad természetükkel, úgy látszik, a vadon szállásához vonzódtak különösen. Egyszerre mozdultak meg, s egymás vakmerőségétől bátorodva haladtak tovább, a merre településük vonala nyúlt; s egyszerre az Alapiak, Draskovichok, Orehóczyak és szinte az összes körösi nemesek birtokai veszedelemben forogtak.** A Glogovnicza és Szonja mellékeiről aztán felcsaptak Varasdmegye délkeleti részébe a Bednjáig és lenyomultak Zágrábmegye északkeleti felébe, a Száva és Kulpa közére, a bresti és goriczai erdőket pusztították és a lakosokat fosztogatták; szóval a varasdi és károlyvárosi egész főkapitányságokban minden biztonság megingott. Csábításukkal és példájukkal a jobbágyokat magukhoz ragadták, s ezek vagy velük csatangoltak, vagy csapatokba gyülekezve külön szervezkedtek; mert az oláhok, predauciusok és szlávok annyi zavargásának és hatalmaskodásának láttára, a mikor minden jogot és törvényt szabadon és büntetlenül tiportak el, föl kellett bennük is ébredniök a nemtelen indulatoknak, a dologtalankodás és ragadozás szenvedélyeinek. Hiszen a szabadság vágya a földhöz kötött ember szívében is ott sajog, s a nyomorúság és míveletlenség az érzésnek csak a megnyilatkozása módját változtatja meg, de az érzést eredeti mivoltában meg nem másítja; s a mikor teljesedésére alkalom kinálkozik, elemi erővel megnő és követelésében a régi korlátozás nyügeit magáról lerázza. S mi természetesebb, mint hogy a ki örökké munkában fáradt és verejtékezett, örökké másnak szolgált és keresett — a maga egyszerű vagy inkább egy-

* *De Valachis ulterior informatio*, 99. l.
** *Ugyanaz*, 99. l.

ügyű értelmével mindenek előtt a munkától akar szabadulni és magának szerezni? A szabadságot dologtalanságon és ragadozáson kezdi, a mint épen a száva-kulpaközi parasztok kezdették. Előbb csak nyugtalankodtak, majd forrongtak, aztán egyszerre az egész Posavinában, a Száva alatt elterülő sikságon, megszakadt földesuraik iránt régi hűségük és engedelmességük; s a gróf Erdődy Imre novigrádi és a zágrábi káptalan sziszeki jobbágyai nyiltan fölkeltek,* kezükben fegyverrel megtagadták kötelességeiket.

Ime, a bécsi kormány kétszínű eljárása, mely egyfelől az oláhokat, predauciusokat és szlávokat kiváltságaikról egyre biztosította, másfelől a magyar országgyűléseket a törvények végrehajtásával folyvást hitegette, paraszt-lázadásra vezetett. Kétségtelenűl nem akarta, hanem mégis ő okozta; mert a rakonczátlan elemek pártolásából nem származhatik egyéb, mint erkölcsi romlás és társadalmi zavar.

Zrínyi Miklós a veszedelemnek hirére augusztus végén Zágrábba hívta össze a karokat és rendeket, hogy a jog- és vagyonbiztosságot helyreállítsa, a terjedező mozgalmat elfojtsa, mert könnyen emésztő tűzzé válhatott. Hiszen az ország katonái, a kulpai végbeli vitézek és a haramiák fizetésüket oly rendetlenűl kapták, hogy a kincstár azoknak erre az esztendőre, ezeknek még a múlt évre is több hónapi hátralékkal tartozott:** lelkesedésükre és önfeláldozásukra ennélfogva szükség esetében nem igen lehetett számítani. A gyűlés, hadi adót vetve ki, legelébb is az ő szolgálatuk biztosításáról és hátralékaik kiegyenlítéséről gondoskodott; majd az albánnak, Orehóczy Gáspárnak felhatalmazást és utasítást adott, hogy a tolvajokat, rablókat, útonállókat elfogathassa és megbüntethesse, mert a

* *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae.* 101—102., 112. ll.

** *Ugyanott.* 101. l.

lázongás nyomán a közönséges gonosztevők újra elszaporodtak. A bánt pedig a gyűlés megbizta, hogy a véghelyek erősítésére az ingyenes munkákat belátása szerint rendelje ki, s a királynak tegyen jelentést *Sturlicz* vára ügyében. Ez a Sturlicz a horvát végvonalon feküdt, de a határdúlások következtében elpusztult, s el kellett hagyni; a török elfoglalta, s a környék megsarczolásával a béke ellenére vára újraépítésébe fogott;[1] a mi ezt a végvonalat és Horvátországot állandóan fenyegeti vala, ha elkészülhet. Zrínyi Miklós sietett a felséget a bécsi hadi tanács révén értesíteni, azzal a kijelentéssel, hogy a munka megakadályozására készenlétbe helyezkedik.[2]

A gyűlés aztán gróf *Pálffy Pál* nádor szorgos megkeresésére Erdődy Imre jobbágyainak megintése végett kiküldötte Orehóczy Gáspár albánt és Gorup György varasdmegyei szolgabirót, hogy az ország nevében szólítsák fel őket, mikép földesuruknak ép annyi munkával, bérrel és engedelmességgel szolgáljanak, mint Erdődy Zsigmondnak szolgáltak. De a mozgalom már sokkal inkább elharapózott, semhogy a gyűlés föltehette volna, mikép az ilyen egyszerű megintésnek foganatja lesz; azért a maga kebeléből Erdődy Tamás gróf, Dianesievich Miklós prépost, Ráttkay György olvasó kanonok, Orehóczy Gáspár albán, Zakmärdy János itélőmester, Ruchich János alispán és Patachich Péter, a haramiák alkapitánya személyében békéltető bizottságot választott,[3] hogy Erdődy Imre és jobbágyai közt az egyességet közvetítse és megkönnyítse. A bizottság kiküldése és beavatkozása ellen, noha épen leginkább a gróf érdekében állt, Erdődy Imre a karok és rendek előtt ünnepélyesen tiltakozott, nehogy a földesúri igazságszolgáltatás ilyetén megkerüléséből a jövőre magá-

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae,* 103. l.
2 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1653. október közepéről. 307. k.
3 *Acta et Articuli* stb. 102. l



(Widemann 1651-iki metszete után.)

6. OREHÓCZY GÁSPÁR.

nak és családjának valami sérelme következzék.* Mert a rendi alkotmány korában a tiltakozások, óvások, fentartások és kikötések mindenféle szövedékével tatarozták és biztosították a nemesi jogok és kiváltságok koczkáztatott erősségeit; a minek mindig megvolt a maga elvi jelentősége, még ha gyakorlatilag merő alakiságnak látszott is, mint ebben az esetben, mikor a gróf a maga lázongó jobbágyait lecsöndesíteni és megfékezni nem birta. Fegyveresen, csapatostul jártak-keltek, zavarogtak azok a novigrádi uradalomban; a kiküldött bizottság békéltető szavára és feddő intésére sem hallgattak, bár az szolgálataik könnyítését és munkáik csökkentését megajánlta, az ajánlatot el nem fogadták; sőt előtte fenhéjázva, fenyegetőzve megesküdtek, hogy nemcsak nyugalomra nem térnek és fegyverüket le nem teszik, hanem más jobbágyokat is felbújtanak és magukkal ragadnak, s földesuraiknak minden eszközzel ellenállnak.** S csakugyan, hónapok multak, az esztendő már végére ért, de még mindig fegyverben voltak, minden hatalom tekintélyével daczoltak, a szomszédos földesurak s az egész ország növekedő veszedelmére, Zrinyi Miklós ennélfogva karácsony után ujabb gyűlést tartott, mely egészen ennek a mozgalomnak leszerelésével foglalkozott. Sajnos, az egyetlen módot, mely egyszerre a baj gyökeres elfojtására vezetett és a bán határozott erélyének is leginkább megfelelt volna, a nyilt leverést egyelőre nem lehetett alkalmazni, mert a király a bécsi kormány sugalmazására és befolyására a lázongókat még most is kimélni kivánta, s a karok és rendek fölterjesztésére adott válaszában békés lecsillapításukat sürgette; noha már nemcsak gróf Erdődy Imrével szállták szembe, a ki talán túlságos követelésével és rideg önkényével az elégedetlenségre okot szolgáltatott, de egyenesen az ország törvényé-

* *Acta et Articuli* stb. 103. l.
** *Ugyanott*. 103. l.

vel, melyet a kiküldöttek jóakaratával és tekintélyével egyetemben megvetettek és lábbal tapostak. Az oláhok, predauciusok és szlávok összes kiváltsága és szabadsága, melylyel ezek a jobbágyok magukat és eljárásukat mentegették, nem szolgálhatott fedezetül az állami és társadalmi rend felforgatására. A gyülés mégis a királyi leirat értelmében a békés kiegyenlítést újra megkisérlette, s az előbbi bizottságot újra kiküldötte; de ez alkalommal a bán elnöklete alatt, hogy a maga és az ország nevében intse meg őket, mikép szolgálataik és munkáik teljesítésében a bizottság ajánlatához alkalmazkodjanak. Különben teljes leveretés és elpusztulás vár reájok. De abban a kétes, mégis betelhető reménységben, hogy ez az intés és fenyegetés használni fog, a gyülés felhatalmazta Zrínyi Miklóst a bizottsággal, mikép a megtérő és engedelmeskedő jobbágyoknak teljes kegyelmet és feledést igérjen: s ezzel legyen vége minden nyugtalanságnak, zavargásnak, jogtalanságnak és hatalmaskodásnak. Gróf Erdődy Imre pedig az egész ország előtt biztosítsa azokat a jobbágyokat, hogy eddigi tettükért őket számadásra nem vonja és le nem tartóztatja; sőt a kiküldöttekkel megállapított engedményekben és föltételekben meghagyja, a mint meghagyni köteles. Ha mégis Erdődy Imre az ország e végzése ellenére az illető jobbágyok közül valakit elfogatna és megöletne, úgy bánjanak e miatt véle, mint közönséges gyilkossal és a kegyelem megsértőjével; idézzék a megyei szék elé és büntessék meg; ha pedig a bizottság megszabta engedményeket és föltételeket nem tartaná meg, a bán az ország nevében uradalmától foszsza meg, s azokat bocsássa közvetlen örökösének, vagy ha ez az átvételtől vonakodnék, közvetett örökösének kezére, minden törvényes eszközzel és biztosítékkal. Ha ellenben a jobbágyok az ilyen atyai intésre és kegyelemigérésre sem hagynának abba a lázadással és nem térnének vissza földesuraik hüsé-

gére, a megszabott engedmények és föltételek alatt szolgálataik és munkáik teljesítésére, akkor a bán ellenük hozzátartozóikkal egyetemben elfogó parancsot adjon ki, melyet az ország minden részében tétessen közzé, egyszersmind leveretésükre indítson hadat.*

A gyűlés bármily kemény végzéseket hozott egyfelől Erdődy Imre, másfelől lázongó jobbágyai ellen, hogy a békességet köztük helyreállítsa, s az elkeserült feleket annak megtartására kényszerítse: még sem igen bizott sem végzései hatásában, sem kiküldöttei sikerében. A felség óhajtása szerint megtette, a mi *szóval* megtehető volt; de ugyanakkor, a végső szükség esetére, a fegyveres erő szervezéséről is intézkedett. S nyilvánabban semmi sem mutatja, mint épen ez az intézkedés a maga részletezésével, hogy a karok és rendek a bánnal együtt milyen nyomasztónak és veszedelmesnek itélték a helyzetet. Nevezetesen elhatározták, hogy a békés kisérlet meghiusultával közfelkelést rendeljen és hirdessen, s abban ne csak a báni és országos katonák, a véghelyeken szükséges őrségeken kívül, hanem az országnagyok is csapataikkal, a mennyit csak kiállíthatnak, valamint a czímeres és egy-telkes nemesek és az egyházi birtokosok fejenként szolgáljanak, a bánnak és a királynak seregéhez csatlakozzanak. A had alkalmával az országbárók, a kik saját lobogójuk alatt jelennek meg, közvetlenűl a bánnak, a többi nemesek pedig a megyei zászlóaljakban az alispánnak kötelesek, mint kapitányoknak, engedelmeskedni. Aztán elhatározták, hogy a czímeres és egy-telkes nemeseket a fölkelésbeli részvételük ellenőrzése végett a szolgabirák járásonkint irják össze, névjegyzékeiket a bán az albánnal hitelesítse; majd kivetették, hogy a szabad királyi városok és kiváltságos helyek egyenként hány fegyverest tartoznak szolgáltatni: Varasd 100, Kőrös

* *Acta et Articuli* stb. 104—105. ll.



(Widemann 1650-iki metszete után.)

7. GRÓF ERDŐDY IMRE.

és Kaproncza 50—50, Zágráb ellenben csak 25 gyalogost, a kiváltságos helyek annyi kopjást, a mennyi adózó kapujok van, az egyházi birtokosok és módosabb plébánosok, valamint a vagyonosabb özvegyek minden egyes füst után egy lovast vagy gyalogost. Az elhagyatott özvegyeknek és szegényebb plébánosoknak pedig meghagyták, hogy imádkozzanak az ország javáért és a fölkelés sikereért.[1]

A gyűlés ekképen Zrínyi Miklós kivánságára megszavazta a közfelkelést a lakosság minden osztályának bevonásával; külön kötelezte Erdődy Imre grófot, mivel a had indítását az ő szorongatása, az ő lázongó jobbágyai által megzavart nyugalomnak helyreállítása teszi vala szükségessé, hogy a fölszereléshez négy mázsa puskaporral és ugyanannyi golyóval, néhány ágyúval és a kellő szállító szekerekkel járuljon hozzá; a többi készletről aztán az ország fog gondoskodni. Sőt fölirt a királyhoz, hogy legfőbb gondviselő és jogszolgáltató hivatásánál fogva parancsolja meg a varasdi és károlyvárosi végek főkapitányainak, mikép szükség esetében a bán segitségére legyenek, ki a fölkelés idejét és helyét meg fogja határozni.[2] De a király még mindig a régi óhajtásához és kikötéséhez ragaszkodott, a mint Zrínyi márczius elején, a varasdi gyűlésen, a karoknak és rendeknek kénytelen volt jelenteni; még mindig a békés kiegyenlítést hangoztatta, s új bizottságot rendelt kiküldeni a jobbágyok lecsillapítására; csak abban az esetben, ha ezek a bizottság végzéseinek meghajolni, földesuraiknak magukat alávetni tovább is vonakodnak, engedte meg a fegyveres erő használását és a végbeli főkapitányok segitségét. A gyűlés mind a mellett a föltételes felhatalmazásra megkereste a gréczi hadi tanácsot, mely alatt ezek a főkapitányok közvetlenűl állottak, hogy bocsássa ki részükre a mozgósító rendeletet;[3] mert a múlt esztendő

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae*, 106. l.

2 *Ugyanott*, 107. l.

3 *Ugyanott*, 108. l.

meddő tárgyalásainak tapasztalásából nagyon jól tudta, hogy minden békítés hiába való, csak szó és szó, mely eredmény nélkül hangzik el. A bizottságot ugyan a király leirata értelmében kiküldötte, de ez csak arra volt jó, hogy a tavaly történteket elülről kezdje. Gróf Erdődy Imre ehhez képest ismét ünnepélyesen tiltakozott a beavatkozás ellen, a mennyiben jogainak sérelmével járna; s előre is fentartotta magának, hogy az idő kedvezőbbre fordultával a bizottságtól a felséghez felebbezhessen; ő a maga lázongó jobbágyai ellen nem bizottságot, hanem a bántól és országtól katonai karhatalmat, s a végbeli főkapitányoktól fegyveres segítséget kér. S a gyűlés ismét elrendelte a közfelkelést még szigorúbb föltételek alatt, mint a deczemberi ülésben. Mert elhatározta, hogy az ország lakosai ne csak maguk fejenként jelenjenek meg a táborban, hanem azonfelül minden egyes füst után egy katonát, akár lovast, akár gyalogot, tartoznak jól fölszerelve kiállítani. S az általános kötelezettség alól még az oly nemeseket sem vette ki, a kik az ország rendes katonai szolgálatában éltek: hanem fizetésük fejében kimondotta reájuk, hogy maguk helyett más katonát fogadjanak és küldjenek a gyülekezés helyére. Ha pedig a birtokosok mulasztást követnének el, minden egyes lovas vagy gyalog elmaradásáért naponként tiz magyar forint büntetést fizessenek, mely a közszükség födözésére lesz fordítandó; ha meg az egy-telkes nemesek késlekednének, naponként fél magyar forint büntetéssel lakoljanak; míg a czimeres nemesek végleges elmaradásuk esetében nemességüket veszítsék. Az egy-telkes nemesek közül azonban azok, kiket az al-bán kirendel az ország irományainak védelmére, melyek a zágrábi káptalannál és az itélőmester házában vannak, fegyveresen Zágrábba kötelesek vonulni és ott fölváltva tizenöt napig őrködni.*

* *Acta et Articuli* stb. 109. l.

A gyűlés a közfelkelés szervezésében nem elégedett meg ez általános végzésekkel, hanem a siker biztosítása végett néhány különös utasítást is hozott. Nevezetesen a szegény parasztok terheinek könnyítésére elrendelte, hogy a birtokosok egy hónapi terméssel és eleséggel lássák el őket, s azt részükre a táborba vitessék; azonkívül fegyvert, puskaport és golyót tartsanak készen, s rögtön a bán első parancsára hozzája szállíttassák. Aztán Zágráb városának meghagyta, hogy az ország szekeres ágyúinak vonatásáról ez alkalommal ő gondoskodjék, minek következtében a köteles gyalogok kiállításától fölmentette. Mivel pedig a túrmezei nemesség épen a legfenyegetettebb vidéken lakott, hiszen Turmező is, mint a Posavina Zágráb megyében, a Száva alatt húzódik délnek, csakhogy ez a nyugoti, az a keleti oldalon, de egymással közvetlen szomszédságban: ezt a nemességet minden meglepetés és megrohanás ellen biztosítani kellett. A gyűlés azért intézkedett, hogy a fiatal Draskovich grófok, Miklós és János, az ország náluk levő ágyúit haladéktalanúl szolgáltassák vissza és bocsássák a túrmezei grófnak rendelkezésére, kinek a hathatósabb védekezés czéljából szüksége van reájok.* Majd elhatározta, hogy levelileg felszólítja Erdődy Györgyöt, a varasdmegyei örökös főispánt, miként az országnak, főként pedig az ő családjának ebben az ügyében személyesen keljen fel, és felkelni tartozik.** Valóban, a vállalat kit érdekelhetett volna közelebbről, mint őt, hiszen testvére szorongatásával az ősi javak egy része forgott veszedelemben, mely később talán összes zágráb-, kőrös- és varasdmegyei birtokaikat elborítja?

Zrínyi Miklós ilyenképen erős kézzel megtett minden intézkedést az országos had felültetésére és a lázongás leverésére. Mert hiszen a karok és rendek az ő összehívá-

* *Acta et Articuli* stb. 110. l.
** *Ugyanott*, 109—110. ll.



(Meyssens egykorú metszete után.)

8. GRÓF DRASKOVICH MIKLÓS.

sára, az ő elnöklete alatt, az ő előterjesztésére tanácskoztak s az ő szellemében végeztek. A határozatok foganatosítása egyelőre, a király kivánságára a békéltető új bizottság kisérletének eldöltéig, függőben maradt. De mielőtt a gyűlést eleresztette volna, még néhány folyó ügy elintézésére, a bitorolt erdők megvizsgálására, a Dravicza patak szabályozására megbizottakat választatott, s a kulpai véghelyeknek, Petriniának és Gyurgyenecznek megerősítéséről gondoskodott, egyfelől az ingyenes munkák kirendelésével, másfelől a károlyvárosi főkapitány felszólításával, hogy a dolgozó parasztok biztonsága végett elegendő gyalog és lovasőrséget adjon.*

A gyűlés után alig érkezhetett haza várába, a mikor II. Rákóczy György bizalmas követe, Ispán Ferencz kereste föl.** Nem jött váratlanúl, hisz a fejedelmi udvar és Csáktornya közt meghitt összeköttetés volt. Zrinyi úgy tekintett Erdélyre, mint nemzeti létünk fő erősségére, s annak uralkodójára, mint a magyar szabadság hivatásos védelmezőjére. Ennek a felfogásnak magvát még a Pázmány hatásából vette lelkébe: de a saját tapasztalata fejtette ki és érlelte meg benne annyira, hogy államférfiúi politikájának egyik vezető elve lett, hogy katholikus létére ebben az időben, a visszahatás diadalainak folyamában, egész őszintén a protestáns Rákóczyhoz hajolt. Mert csalódva és kiábrándulva látta, hogy a magyar udvari párt, melyhez nevelésénél és hagyományainál fogva tartozott, sem a bécsi kormány alkotmánytipró törvénytelenségeit, sem a hatalmaskodó főpapság erőszakoskodásait feltartani nem birja; sőt teljesen az érsek vakeszközévé válik; már nem annyira királyi, mint primási párt. Pedig Lippay, hír szerint, a maga gyűlölködő fanatizmusában már annyira ment, hogy 1651 nyarán felírt III. Ferdinándnak, mikép

* *Acta et Articuli* stb. 110—111. ll.
** *Századok*, 1868. évf. 636. l. és 1890. évf. 206. l.

magyarországi dolgokban egyetlen magyarnak se higyjen, s Puchaim meghallgatása nélkül magát semmire el ne határozza;[1] a mi ha a szó szoros értelmében talán nem is volt igaz, annyit kétségtelenűl bizonyít, hogy mindenre képesnek tartották. Hiszen az emberek még élénken emlékeztek, hogy ebben a fanatizmusában a linczi békekötés beczikkelyezésekor milyen vakmerően daczolt a királylyal, s az elmúlt országgyűlésen milyen önfeledten hazudtolta meg a nádort, Pálffy Pált, a mikor ez az országos



(Egykorú metszet után.)

9. PETRINIA ZRÍNYI MIKLÓS KORÁBAN.

küldöttségnek kijelentette, hogy a felség a régi vallásos sérelmek megújítását nem akarja. «Nem azt akarja,» szólt közbe, «hanem azt, hogy a katholikusok sérelmei megszünjenek és a protestánsok lakoljanak a háború dúlongásaiért.»[2] A király ugyan a mély sértésre fényes elégtételt adott, a mennyiben az országgyűlés megkeresésére megüzente, hogy a nádornak volt igaza:[3] de ez az ér-

1 K. PAPP MIKLÓS: Történeti Lapok, I. kötet. Kolozsvár, 1874. 230. l. Mednyánszky Jónás levele Rákóczy Zsigmondhoz, 1651 augusztus 20-ikáról.

2 ZSILINSZKY MIHÁLY: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. III. kötet. Budapest, 1893. 21. l.

3 *Ugyanaz:* ugyanott.

seket csak pillanatra alázta meg. A király kegyének álnok felhasználásától, s a nemzet békéjének megzavarásától továbbra sem vonakodott, csak a katholicismus foglalásait mozdíthassa elő. Kész volt értük ez idő szerint



10. GRÓF PÁLFFY PÁL NÁDOR PECSÉTJE.

feláldozni vagy legalább csökkenteni magyar ügyekben a magyar befolyást, a mivel a közegyetértés, az alkotmány, a szabadság, a nemzetiség létele kerülhetett volna koczkára; mert ez a szerencsétlen ország a török háborúk és nemzeti harczok sokszoros pusztításai következtében annyira

megrendült és kimerült, hogy válság esetén ereinek újabb összegyűjtéséig sikeresebb önvédekezésre alig számíthatott volna.

Semmi sem volt ebben az időben szükségesebb és áldásosabb, mint a belső béke, mert csak ez vezethetett megerősödésre, s csak a megerősödés a pogány kiűzésére. Lippay vad szenvedélye pedig éppen az egyetértést veszélyeztette, hiszen a maga gyűlölködő fanatizmusában attól sem riadt vissza, hogy a mérsékeltebb katholikus főurakat meggyanúsíttassa, a becsületes és tiszta Pálffyt a király előtt Puchaimmal bevádoltassa, mikép a Rákóczy-házzal összeesküdve lázadásra tör.* A vád ugyan aljas rágalomnak bizonyult, úgy hogy a felség lovagias igazságérzetében elrendelte, mikép a megbántott országnagyot Puchaim kérlelje meg: de az érsek meg-megujuló ármánya és cselszövése az udvar körében mégis lassan-lassan eloszlatta a nádor iránt való bizalmat, s ennek minden hazafias és békés törekvése, kérése, figyelmeztetése hiába volt. Hiába sürgetett országgyűlést a béke ellenére behódoló faluk megtartásáról való gondoskodás végett: Lippay és a papok elhitették a királylyal, hogy mivel az erősségeket vitézlő renddel megrakta, az országról elegendőkép gondoskodott, a gyűlés tehát szükségtelen. Jóra törő buzgóságának és honszerető fáradozásának örökös kudarcza miatt a nádor elkeseredve és megtörve szállt sírjába 1653 novemberében.**

Mindezek láttára a jobbak elhidegültek az érsek iránt. Zrínyi Miklós pedig nemzetrontó és konkolyhintő fanatizmusa miatt már előbb elfordúlt, most egészen elszakadt tőle; mert az ő lelkében a haza eszménye már az egyház eszményének fölibe emelkedett; a hazafiságot már magasz-

* K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. kötet. 247. l. Mednyánszky Jónás levele Rákóczy Zsigmondhoz 1651 deczember 30-ikáról.

** *Ugyanaz:* ugyanott. 247. l. és Nagy Iván: Magyarország családai, IX. k. 49. l.

tosabbnak tartotta a felekezetiségnél, még inkább annál a felekezeti megtévedésnél, mely a maga érdekeiért kész a hazafiatlanságra. Hisz családjában a hazafi- és felekezeti hűség mindig összhangba olvadt; s ő még legfiatalosabb és legelfogultabb rajongásában sem tudta a vallásosságot a hazafiságtól elszakasztani: a Szigeti Veszedelem nagy eszméje ugyan a katholiczizmus dicsőségének hódol, de czélzata a legnemesebb hazafiságot szolgálja, s az eposz istenválasztotta hőse a vallást és hazát mindég együtt emlegeti. A mióta pedig eposza fogant és megjelent, a mióta az érsek megdöbbentő és elszomorító viselkedésével, a klérus önzésével, az udvari párt tehetetlenségével s az ország annyi és annyi alkotmányos sérelmével alaposabban megismerkedett, ez a rajongása a foszló köd módjára elszállt. Bizonyosan érezte, s egyre mélyebben érezte az igazságot, hogy a hazafiságra már a születésünk, a felekezetiségre csak a keresztelésünk jegyez el bennünket, előbb vagyunk magyarok, s csak később leszünk katholikusok vagy protestánsok; a haza iránt való áldozat és szeretet tehát minden egyéb kötelességet s minden felekezeti érdeket megelőz. Hiszen a haza megtartásától és virágzásától függ magyarságunk, szabadságunk, nemzeti lételünk minden szent öröksége, mely őseinkről reánk maradt; míg a felekezetiség a maga fellépésével és terjedésével nem tekint fajra és nyelvre, s elvadulásában vagy elvakulásában nem egyszer a nemzet ellenségeivel szövetkezik. Zrínyi Miklós ugyan a katholiczizmushoz most is ragaszkodott: de tüzét az élet tapasztalása és a felvilágosodás türelme már mérsékelte, a nemzeti megváltást már nem a vallásos megtérésben, hanem a régi magyar hazaszeretet és régi magyar vitézség fellángolásában kereste; a hazaszeretet és vitézség lobogója alatt már készségesen megbékélt, sőt összebarátkozott a protestantizmussal, mert már megért benne az a józan, akkor éppen fenkölt felfogás, a mit néhány évvel

később már nyiltan és határozottan ki is fejez, hogy a jó lelkiismeretű protestánst többre becsüli a rossz katholikusnál.*

S a mint a közdolgok ez állapotában, a maga gondolkozásának ez átalakulásában el-eltöprengett: természetesen és egyenesen a logika törvényénél fogva, Erdélyben és a Rákóczyakban kellett megnyugvást, bizalmat és reménységet találnia. Hiszen az öreg fejedelem vívta ki és biztosította a belső békét, a lelkiismereti szabadság győzelmére ugyan, de az alkotmány diadalára, nemzeti jogaink és törvényeink megmaradására is; az öreg fejedelem emelte föl újra, Bocskay és Bethlen méltó örököseként, a magyar nevet, a régi vitézséget és régi dicsőséget, melyet a Habsburgok kénytelenek voltak elismerni, a protestáns államok meg éppen tisztelettel emlegettek. Erdélylyel a magyarság az európai politikában, háborúban, békekötésben újra jelentékeny tényező lett, s hatalmi szavának és befolyásának a szövetséges két Oláhország meghajolt. S nyilván Erdélynek lehetett köszönni, ha a bécsi kormány és önkényes főpapság a belső békét kihívóbban és türelmetlenebbül meg nem támadta, ha ennek oltalma alatt, úgy látszott, Magyarország lassan-lassan megerősödhetik. S a fiatal fejedelem látszólag ép oly nyugodtan, mint erélyesen indult meg apja nyomdokain, a mennyi óvatossággal eddig a lengyel kérdésben eljárt, a minő sikerrel a cselszövő és áruló Lupult Moldvában leverte és helyébe Stefán Görgiczét ültette, az fejedelmi tekintélyének nagy becsületére vált. Mert Chmielnicki, a kozák hetmán és Lupul, a moldvai vajda alig ülik vala meg hét országra szóló dáridóval és napokig tartó tivornya közt gyermekeik lakodalmát, s alig szövik vala meg *Máté*, a havasalföldi vajda elűzésére, s *Timusnak*, a hetmán fiának és Lupul vejének az ő székébe

* *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek*, II. évf. 1863. 204. l.

ültetésére, Lengyelország és Erdély feldúlatására a tervet, a mikor II. Rákóczy György haddal már Moldvába nyomult, Jászváros elbukott, Szucsava megdőlt, az ország elveszett, Timus elesett, Lupul a konstantinápolyi Jedikulába került, Chmielnicki orosz hűbéressé vált. Nagyzó álmuk, mint a bódító mámor, eloszlott, csak a bánat, szégyen és pironság maradt utána.[1]

A magyar fegyverek diadalútjának hallatára Bécs és Konstantinápoly kissé nyugtalankodott; a hazafiasabb főurak azonban, Batthyány Ferencz, Forgách Ádám, Nádasdy Ferencz, királypártiságuk ellenére, magyar szivük igaz érzésével örvendettek. A nemzet régi erejének és ősi vitézségének föllobogása volt az; Zrínyi Miklós előtt a jobb jövő záloga és igérete. A fejedelem házához meleg tisztelettel vonzódott; Zsigmond, a fejedelem öcscse, már 1651-ben úgy emlékszik meg róla, mint családja jóakarójáról;[2] a fejedelem személyén meg oly őszinte szeretettel csüngött, hogy az már a mult esztendőben «atyafiának és öcscsének» fogadta.[3] A fejedelem az ő szemében a magyar alkotmány és szabadság őre s minden hazafias törekvés támasza volt; a legjobb magyar, ki az ég alatt él;[4] annál hatalmasabb, mert pártja és befolyása a kapcsolt részeknél fogva Felső-Magyarországra is kiterjedett. Hiszen még azt is föltehette róla, hogy élete czélja, a török kiverése, az ő segítségével mehet végbe, mert a fejedelem Ferdinándnak felajánlta szövetségét a pogány ellen, nem becsülvén feljebb a hozzája való ragaszkodást a keresztyénséghez való bizodalomnál és keresztyéni kötelességnél, a minek híre az udvar köréből kiszivároghatott.[5] Ebben a meggyőződésé-

1 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György. Budapest, 1891. 89—101. ll.
2 Szilágyi Sándor: Történelmi Tár, 1891. évf. 219. l.
3 *Zrínyi Miklós emlékirata a nádorság betöltéséről.* Századok, 1868. évf. 636. l.
4 *Ugyanott*, 643. l.
5 Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek. XI. kötet. Budapest, 1886. 95. lap.

ben még november elején, a mikor a jó nádornak halála már az ajtaját kolompozta, emlékiratot intézett hozzája a nádor-választásról és az európai politikai helyzetről, oly alakban, mintha Gyula-Fehérvárra küldött követének tollából folyna; de igazuk van azoknak, a kik azt állítják, hogy tőle származik. Józan érvelése, igaz szólása, önzéstelen tiszta hazaszeretete, és a maga megitélésében nemes szerénysége, valamint politikai mély belátása, széles látóköre, magas szempontja és éles logikája egyiránt reávall. Aztán az irásban titkos jegyek vannak, miknek semmi értelme nincs, ha a fejedelem udvarában készül.*

Zrínyi mindenekelőtt üdvözletét és hódolatát jelenti Rákóczynak, a mikor igaz lelkiismerettel és tökéletes magyari szabadsággal közli véle a köz- és magándolgokról nézetét. Mert kivel tudná inkább és jobban közleni, mint egy magyar fejedelemmel, kit az Isten sok kegyelmességgel, úgy mint hazájához való buzgó szeretettel, vitéz szívvel, annyi diadallal és dicsőséges győzelemmel megáldott; kit Isten a magyar nemzetnek vidámitására meg kezdett kegyelmesen mutatni, mint szélvésztől hányatott hajósnak, ki szélvésznél, sötétségnél és kétségnél semmi egyebet nem látott, égen való derülést és csendes verőfényt. Magyarország mind jó, mind gonosz szerencséje, a mint tudvalevő dolog, a nádorság jó ellátásától függ; a beteg nádor hivataloskodása gazdagabb volt jó igyekezetben, mint sikerben; mert az irígység és gyűlölség ráfegyverkeztette a rossz magyarokat, úgy annyira, hogy minden cselekedetének, jónak, rossznak egyként fekete festéket adtak a világ előtt, legfőképen a felséges király előtt. Pedig alig vala egyéb hibája, mint hogy az alkalmas időt nem mindég választotta meg; de a sok szó, rágalmazás következtében az egész udvar, és maga a király megneheztelt reá; e miatt

* THALY KÁLMÁN: Gróf Zrínyi Miklós emlékirata. Századok, 1868. évfolyam 633–635. ll.

nem bírta megakadályozni az idegen nemzetek behozását országunkba, szabadságainknak nagy sérelmére és semmi hasznára; s a mikor buzgósággal ellene szólt, inkább siette a gonoszt, hogysem eltávoztatta volna. Mi lesz halála után? Minden jó magyarnak tartozása oly utódjáról gondoskodni, a ki hazájának jót és egyességet, ellenségeinek pedig veszedelmet hozzon. Ebből a köteles gondoskodásból mondja el ő is vélekedését a jelöltekről, kik a nádorságot keresik. Vannak némelyek, mint Csáky László és Csáky István, a kik kiváló értelemmel bírnak, de a cselekvésre alkalmatlanok; vannak ismét mások, a kik sem elmélkedni, sem cselekedni maguktól nem tudnak; kik ha másokra nem támaszkodnának, úgy járnának, mint könyvük elvesztésével az oktalan papok; ilyen közönséges itélet szerint Wesselényi, ki ha Puchaimtól tudományt és utasítást nem kap, nem repülhet. Vannak viszont, a kik tudnának szolgálni, ha a maguk kényelme és érdeke be nem kötné szemüket; ezek az ország dolgait mind a maguk hasznára fordítanák, ilyen Nádasdy. Mindezek azonban bálványozók, az arany borjú imádói, kiknek istenük nem a hazájuk java és érdeke, hanem mindenekfölött az érsek. De ha a forrás zavaros, lehetetlen, hogy a patakja tiszta legyen; már pedig mindnyájuk forrása az érsek: ezért mindnyájan fertőzöttek tőle. A legrosszabb lenne mégis Puchaim, ki szintén törekszik az ország első méltóságának elérésére; a mi sem álom, sem nevetség, mert ugyancsak utána jár. Mi lesz, ha elnyeri? A mi nem lehetetlen, mert az említettek, ha maguk nem boldogulnak, inkább ehhez csatlakoznak, hogysem olyant támogassanak, a ki nem az ő bordájukban szőtt. Jupiter, quos perdere vult, dementat. De talán Isten nem akarja még az országot elveszíteni, nem bocsát Izráelbe ilyen botrányt. Volna ugyan náluk jobb és alkalmasabb is, de az szóba sem hozható.*

* *Századok*, 1868. évf. 638—639. ll.

Az utolsó jelölt alatt, ha Thaly jól gyanítja,* Rhédey Ferenczet, a későbbi erdélyi fejedelmet kell értenünk, noha a kedvező itélet, hogy ez mind többet tudna, mind többet akarna cselekedni valamennyinél, nem igen talál az ő határozatlan egyéniségére. Zrínyi pedig mély emberismereténél fogva rendszerint híven jellemez. Fejtegetésében nem is érinti a protestánsokat, mert tudja, hogy ezek a visszahatás áramlatában megválaszthatatlanok; gyakorlati érzékével csak a katholikusokra szorítkozik, kiket néhány sorral, de szókimondó egyenességgel, magyari szabadsággal ismertet meg. Valamennyi kevés jóval biztatott, mert papi sugalmazásra hallgatott; legkevésbbé mégis a német Puchaim János Kristóf gróf, hadi tanácsos és komáromi főkapitány, kinek hazafiusított létére talán a legtöbb kilátása volt, mert az udvar kegyére és az érsek szövetségére támaszkodott; ha az ő fáradozása meghiusulna, a nádorságra leginkább Wesselényi Ferencz számíthatott, ki Lippaynak és Puchaimnak bizalmasa volt, mert akkor az érsek és generális legkészségesebben mellette dolgozik.

Zrínyi Miklós a jövőnek ily bizonytalanságai közt önmagára gondolt, hiszen korában ki lehetett volna az ország első méltóságára hivatottabb? Aztán közvetlen elődje, Draskovich János báni székéből nem a nádoriba lépett-e? Az elődjének példájából biztatást, a maga ismeretéből erőt merített, hogy az ország szüksége iránt való kötelesség érzésével a nádorságot elnyerni megkisérelje. Megvizsgálta törekvéseit és tehetségeit, igaz lelkiismerettel és magyaros nyiltsággal, mintha csak valami harmadik személyről volna szó, s önvizsgálatának őszinte vallomásaival beszámolt Rákóczynak, magáról szerényen, de önérzéssel, a fejedelemhez bizalommal, de hódolattal szólván, mint a kinek tetszésétől és javallásától teszi függővé egész szándékát. Mert

* *Századok*, id. h.

legottan kész lemondani róla, a mint kijelenti, mihelyest annak más és érdemesebb jelöltje van; sőt minden szomorúság és zok-érzés nélkül maga is ahhoz csatlakozik. Hisz a ki olyan bölcs fejedelem és a magyar javát úgy szereti, mint Rákóczy, az legjobban választhat.* Ekként ép oly természetes fordulattal, mint mesteri ügyességgel közelebb férkőzik annak szivéhez, meggyőződéséhez, ki rendesen elfogadta ugyan a tanácsot, de azért a maga feje szerint határozott.

Az emlékiratnak az a része, melyben hősünk a nádorjelöltek bemutatása után a maga személyével foglalkozik, különösen megkap érdekességével, mert mind jellemére, mind helyzetére világosságot vet. Inkább törekvéseit és érzéseit, mint tehetségeit és cselekedeteit emlegeti; a mi hangjának, főleg a közvetett alaknál fogva, hogy úgy beszél, mintha a követe beszélne, bizonyos tárgyiasságot kölcsönöz.

«Itten az én uramnak, Zrínyi Miklósnak ő nagyságának, úgymond, azt a modestiát, a kit a maga személye emlékezetiben szokott viselni, le kelletik tenni, és egy illyen fejedelem előtt, mint nagyságod, olly sincere kell beszélni, mint Isten előtt, és mind erőtelenségét meg kell vallani, mind elegendőségét nem tagadni. Igaz, nagyságos uram, hogy az ő nagysága kivánsága ettül a gondolattul olly távul vagyon, mint ég a földtül, hogy annyira contentus a maga állapotjával, hogy nem lehet jobban. Holott ott az hol vagyon, Muraközben, minden satisfactiója vagyon; félnek az ellenségi tőle, szeretik barátjai, alatta való mind muraközi, mind horvátországi vitézlő rend, csaknem imádják; azonkívül az ő nagysága állapotja mostan csendes, az udvartul semmi derék háborgatása nincsen, úgy mint azoknak, a kik nagyobb állapotban forognak; jövedelmével ő nagysága megéri, és noha semmit benne el

* *Századok*, 1868. évf. 641. l.



NICOLO CONTE DI ZRIN &c. CAM.^A^FF CON.^RE
DI S.M. CES.^A BANNO DI CROVATIA &c.

(Van der Steen egykorú metszete után.)

II. GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS.

nem tehet, de nem is kivánja. Viszont pedig, ha ő nagysága akarna helyt változtatni, számtalan akadékjai volnának; holott Muraköz ő nagysága nélkül oly volna, mint kormányos nélkül hajó, és bizony fél esztendeig meg nem lábolná. Ehhez, mint minden okos embernek szükség, ő nagysága is gondolkodik: talán az magassan való állapot szédelgést hozna fejének, és az mily tisztre mostan elegendős, akkor mind az udvar impetitiója miatt, mind más rossz magyarok irigysége miatt, talán unalmas volna!? De mivel hogy az hazáját szerető úrnak, legfőképpen magyarnak, nem azt kell tekinteni, hogy mi kedves, mi alkalmatos, hanem micsoda hazájának jobb és hasznosabb: ezek az gondolatok kénszerítették az én uramat a maga személyére reflexiót tenni. És jóllehet, hogy ő nagysága magát egyáltalán fogva elégedetlennek ismeri: de ha a többi habilitássára tekint, egyiknél sem tartja magát alábbvalónak, ha nemzetit, ha esztendeit, ha készségét, ha cselekedettel tett bizonyságait, ha hazájához való szeretetit, a kivel bizony mindeneket meggyőz, tekinti. Haszontalan volna nagyságodnak az én uram éjjel-nappal azon való törekedését: miként szolgálhasson hazájának? haszontalan volna buzgó szivébül gyakor mondásait és beszédit számlálnia: holott az szók kevés bizonyságok. Elég azt mondanom, ha többet nem mondhatok, hogy urának, hazájának, nagyságodnak és minden jó magyarnak senki bizony nem tud többet, nem kiván többet szolgálni, mint az én uram; senki bizony a magyar nemességnek szabadságát nem készebb oltalmazni, senki úgy magát nem kész fogyatni, mint ő nagysága. Ihon, kegyelmes uram, az nagyságodhoz való uramnak kötelessége kivette szájábul azt, a kit soha senki ki nem vehetett, és az kit a mértékletesség tilt: tudniillik a kérkedést. De nem kérkedés az, mikor az jó lelkiismeret illyen fejedelem előtt, mint nagyságod, megvallatja magával minden qualitását, és nem titkolja semmiét. De nagyságos uram, min-

den ember csalatkozhatik, és talán az én uramnak is az passió, a ki a maga szeretetivel szokott embernek hizelkedni, csinál elegendőségéről valami magahittséget; lehet bizony, mert magát maga dolgáról senki nem itílheti. De bizony abban viszont csalhatatlan uram itíleti, hogy készsége, hogy hazájához, urához, nagyságodhoz és nemzetihez való szereteti senkitül meg nem győzettetik és mindeneket felülhalad; az többi elegendőségéről mások itíletit várja. És azért, kegyelmes uram, küldött engemet nagyságodhoz, úgy mint ennyi jóakarattal és kegyelmességgel megismert urához és atyjafiához, hogy mindezekrül vegye az nagyságod tetszését és itíletit. Nagyságod, a ki olyan bölcs fejedelem, a ki az magyar javát úgy szereti: mértékben vegye mind egyiknek, mind másiknak qualitását, és a ki mindnyájok között jobb, azt válaszsza ki, osztán az nagyságod választását ő nagyságával is közölje; kéri az én uram alázatosan nagyságodat és kénszeríti Istenre, hogy ne úgy vélekedjék róla, mint az ki a maga személyének elegendőségével felettébb való szeretetben vagyon; mert ő azt a vélekedést magáról és azt a magahittséget mindjárt leteszi, mihánt avagy nagyságodtul, avagy valakitül meg lesz néki mutatva másnak nagyobb érdeme. Esküszöm én az ő nagysága képiben Istenünkre, hogy abból semmi szomorúságot magához nem veszen, sőt az én uramnak az legnagyobb czélja, hogy megtudhassa: kit fog nagyságod arra jónak itílni, hogy osztán ő nagysága is az nagyságod tetszésével megegyezzék és abbul is nagyságodnak szolgáljon; az melylyet hogy igazán, híven fog megcselekedni, hitire, körösztségére esküszik én általam nagyságodnak, mint kegyelmes urának.»*

Zrínyi azonban arra az esetre, ha a fejedelem őt a nádorságra elegendőnek tartaná és előmenetelét kivánná,

* *Századok*, 1868. évf. 639—641. ll.

segítségét kéri; mert a maga szárnyai oly lassúk ahhoz, hogy csak föl sem kelhetne a földrül az ő segítsége nélkül. Csakhogy ebbeli akaratát egyelőre el kellene titkolni, a míg a kimondásnak ideje eljő; mert a rossz magyarok és az ellenünk örök gyűlölséggel viselkedő németek oly vaddá és gyanússá tették Rákóczy nevét, hogy még szót szólani is róla szentségtörésnek tetszik. Pedig ha ördög nem ülne szivükön, szeretnék hallani a magyar dicsőséget! Hiszen hol volna a magyar név, hol volna csak egy magyar, a kit az idegenek említsenek, a fejedelem nélkül?[1]

Majd a külföldi államok viszonyainak vázolására tér át. A mi uralkodónk gyönge egészséggel kérkedik, a spanyol királynak férfi ivadéka nincs, s ha meg talál halni, akkor az európai status felfordul, szintén mint az komédián való scéna. Mert az örökösödés miatt háborúra kelnek az érdekeltek. Az angol a hollandokkal, a török a velenczésekkel harczol; s a mi németjeink igen félnek, hogy ezek Candiát is odaengedik, a hadakozás osztán a magyarra fordul, mert a velenczések magok nógatják a törököket reánk. «Bizony, ha volna erős és körmös kéz, most volna a törököt lehetséges megtántorítani, holott szemlátomást látni az ő monarchiájoknak kisebbülését, az melyet adjon Isten a mi időnkben érnünk még jobban.»[2] De a német birodalomban egyenetlenségek dúlnak, mind a választó fejedelmektől, mind a császártól huzakodnak; még egymás ellen támadhatnak. Hát a magyarok mint vannak? Lankadtan, betegen, fejezi be keserűen vázlatát, egyfelől török rabolja, másfelől megveti minden, és sírniok sem hadnak, és a ki segíteni tartoznék, az örül és ujjong nyavalyáján.[3]

A külföldi államok általános zavara természetesen visszahat hazánk állapotjára. A nádor személyének jó megválasztása annyival fontosabb, mert hiszen «Magyarország dolgai-

1 *Századok*, 1868. évf. 642. l.
2 *Ugyanott*, 644. l.
3 *Ugyanott*, 645. l.

nak mind jó, mind gonosz szerencséje» főként az ő működésétől függ. Az emlékirat ebbeli érvelése ép oly alapos és biztos, mint a mily meggondolt és okos az a tanácsa, hogy Rákóczy György egyelőre csak titkon egyengesse az útat, a mire van módja, keze és értelme sok; mert a korai beavatkozása a siker lehetőségének csak ártana. Hiszen hatalmának gyors emelkedése miatt, a moldvai győzedelmek következtében Ferdinánd király lelkébe aggodalom és kétség kapott, melyet Lippay, Puchaim, Wesselényi és a Csákyak, István és László, örökkön fölélesztettek, ha olykor megmegcsillapodott. Arczul fordulni ugyan a fejedelemnek nem mertek, sőt az érsek és murányi gróf nem átallották irányában szinleg szolgálatra kész hajlamot fitogtatni: de alattomban folyvást áskálódtak ellene, hogy a lengyel királyságot minden áron meg akarja szerezni, s annak segélyével a magyar koronát el fogja ragadni; a mint előbb Wesselényi Lupullal fondorkodott és tervet kovácsolt a megbuktatására* és csak akkor hagyta abban, a mikor a vajda nagyzó fészkelődésével a nyakát szegte: azonképen most Lippay a királyt igyekezett megfélemlíteni és gyanúval eltölteni, hogy békés hitegetésére ne hallgasson, mert minden alkalmatossággal feltámad és bosszúsággal illeti. Ha maga háborgatni mégis vonakodik, hagyja sorsára, ha a tatár a fejedelmet megrohanná; hadd bánjék vele úgy, mint ő bánt Lupullal, a felség hívével. Jobb, hogy a tatár rabolja és pusztítsa Erdélyt és a szél fújja lakóhelyeit, hogysem ilyen megbízhatatlan fejedelem lakjék benne. A tatár gonosz szomszédságától nem kell tartani, mert az Erdélyben sem letelepedni, sem lakni nem kiván, hanem mindjárt elvégzi dolgát, kitakarodik onnan és az ország a király jóakaratára marad.** A tények ugyan ellenük szóltak, mert

* Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György, 90. l.

** *Zrínyi Miklós levele II. Rákóczy Györgyhöz*, 1654 április 25-ikéről. Történelmi Tár, 1890. évf. 204. l. (Hasonmását l. a 46—47. lapokon.)

bizoni az Nagod szolgalatiat kiuanom tudni, aztis

miert szerdetik itten hogy Nagod nagy instantiaual kert be

iüuetelet, es hogy ü Fölsege consensusabul ment be

Nagodhoz. io es böchületes Ur Cancellarius Uram

de az embernek titkait szep mesterseggel es szonal

ki tudia venni; es az magat iol nem is tartani magatan

Nagod bölch Feiedelem. meg ismer mindeneket, az

en szom nelkül ugy hogy en az en szivessegemnek

ezt be tellyesitem, Nagos Uram [illegible] 440, az udvar

gratiaiabul alkalmasint ki esett. nagy mortificatioi

voltak es ismerni kezdik mindenkeppen. de mind

az altal ü talpra fog allani ha meg iün ü Fölsege

mert soha [illegible] volt nagiob [illegible].

Engemet Nagod szinten meg vigasztalta, az Isten algia meg

Nagodat ezert, bizoni szinten szükegem volt az Delta-

za, s az Nagod ~~[illegible]~~ Feiedelmi emlekezetiert bizoni

meg is tartom, ugyan szolotteb Nagos Uram es Nagod

Kegyelmessegit, kiköl s kepest az en tehetsegem

szerint; noha tudom hogy azokat nem egy mertekkel

mérik. bizoni ha chak egy chöp verem maradis

12. RÉSZLET GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ ÍRT LEVELÉBŐL.

(Eredetije az Országos Levéltárban.)

ezis az Nagod szolgalattyara leszen. azert alazatossan
kerem Nagodat tarcha feleolem azt hogy
vagiok Nagodnak
mint kegyelmes Uramnak

az kóniul ki ispan Ferencz
Uram parancholattyabol azt el küldem
nem erdemli olian meltosagos kéz
delem olvasasat, alazatossan kerem
Nagodat hagyé meg nekem, had csiszagalmam
opran ugy küldöm meg Nagodnak ha
parancholia.

alazatos szolgaia
szatiafia öcche

Csaktornan 20 Aprilis
1654

G. Zrini Miklos

13. GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ ÍRT LEVELÉNEK ZÁRADÉKA.

Rákóczy Moldvában a szövetséges oláhok és kozákok ellen Kázmér János lengyel királylyal együtt harczolt,* a tatár kán pedig, a ki a fiavesztett és elkeserült kozák hetmannal egyesülve, a magyar-lengyel hadak visszaverésére vállalkozott, csakhamar elvált társaitól és megbékélve hazatért, de a fejedelem ellenségeinek vádaskodása és Ferdinánd gyanakodása csak egy időre némult el. Ily körülmények között olyan nádorjelölt megválasztásáról, a ki mellett Rákóczy előre és egyenesen állást foglalt volna, szó sem lehetett. Hiszen a nádor bizalmas barátsága vagy csak elnéző közönye is irányában az udvar hite szerint válság esetén végzetes veszedelmet idézhetett volna föl: azért a nádori székbe csak a fejedelem ellensége ülhetett. Más a kijelölésbe be sem juthatott.

Zrínyi Miklós mindezt nagyon jól tudta, s emlékiratában kiemelte, de a Rákóczy követe előtt minden bizonynyal bőven kifejtette. Mit üzent, vagy mit válaszolt fejtegetésére a fejedelem a maga tervéről, eljárása módjáról? Részletesen ugyan nem tudjuk, de bizton állíthatjuk, hogy hősünk elhatározását és megkeresését csak örvendezve fogadta, az ország javára és a maga érdekére való tekintettel máskép nem fogadhatta. Paripát küldött neki ajándékba, s bármily kedves is volt ez a Délia, kétségtelenűl még kedvesebb volt mellette az igéret, mert Zrínyi a maga köszönetében kegyelmességétől elmelegedve mondja, hogy ha csak egy csepp vére marad is, az is az ő szolgálatára leszen.** S ez a készség nem hiú szó nála, kinek homlokán volt a szíve: hanem hév ragaszkodásának kifejezése, melybe hazafias és hálás érzése összeolvadt. A Rákóczy iránt való szeretetéből és becsüléséből nem is csinált titkot, a fejedelemhez írott levelein kívül társas összejöveteleken is többször vallomást tett róla. A mikor egy keresztelőben Wes-

* Szilágyi Sándor: id. m. 108. l.
** *Zrínyi Miklós id. levele.*

selényi ezekkel a szavakkal köszöntötte el poharát Csáky Istvánhoz fordulva: «Rákóczy fejedelemnek mostani föltett szándékában (a lengyel királyságra törekvésében) nyaka szakadjon!» s ez nagyot ivott a kivánság teljesedésére: Zrínyi érintetlenül hagyta borát. «Nem erre iszunk,» vágott Wesselényinek vissza, «hanem arra, hogy Isten segítse meg, mert ha Erdély elvész, Magyarország is bukik».* A miben benne van politikájának egész lényege, a fejedelemhez közeledésének és csatlakozásának megokolásával együtt: a nemzeti lét biztosításának és nemzeti eszme diadalának reménye és számítása vezette. Más alkalommal egy lakomán, a hol ő hasonlóképezt jelen volt, Szelepcsényi György, a nyitrai püspök felköszöntötte Rákóczyt, s ivott az ő szerencséjéért, dolgaiban való előmeneteléért: «propterea exaltabit caput». A mire a bornemissza szabású Zrínyi kiitta a szinültig telt kelyhet, úgy, mint a többiek, késsel csapván el fölit.**

Természetesen még inkább szerette volna, ha Rákóczy és Ferdinánd között oly meghittség, oly egyetértés létesülhet, hogy a király előtt ne essék mindjárt gyanúba és bűnbe, a ki a fejedelemmel jó viszonyban áll. A két uralkodó kölcsönös hajlandósága és méltányossága, egymás hatalmának és tekintélyének támogatása lenne csak igazán a nemzeti békének és nemzeti megerősödésnek javára, az alkotmányos és vallásos szabadságnak biztosítására; mert akkor a bécsi udvarban a sok vádaskodás és cselszövés, a sok rosz tanács és intézkedés megszünnék; a mikből eddig rendszerint az ország elnyomása és visszahatásul a fölkelés szüksége eredt. Mert a katholikus Habsburgok korlátlan uralomra törekvésében mindég jelentékeny szerepet játszottak a rosz magyarok, a mint Zrínyi nevezi őket; nevezetesen azok a magyarok, kik egyfelől a maguk önző czéljaik, másfelől felekezeti

* Kraus, Georg: Siebenbürgische Chronik. Bécs, 1862. I. k. 224. l.
** Szilágyi Sándor: id. m. 107—108. ll.

érdekeik végett a törvénytelenségeket sugalmazták vagy elősegítették; s mindig hatékony rúgó volt, vallási és hatalmi rúgó, hogy a protestáns erdélyi fejedelem terjeszkedése és befolyása ellenében védekezzenek, a katholiczizmus erőszakoskodásával, a lelkiismereti szabadság s az alkotmány elkobzásával, a nemzeti függetlenség csökkentésére, sőt egyenes elfojtására. Zrínyi ennélfogva, a mennyire tehette, megkisértette, hogy a két uralkodó az idegenség és bizalmatlankodás, féltékenység és gyanakodás feledésével egymáshoz közeledjék; s a Rákóczy követének távozása után csakhamar levelet írt a fejedelemnek, azzal a bizalmas tanácscsal, hogy a birodalmi gyűlésből hazatérő királyt küldöttségileg üdvözöltesse, mivel fiát, az ifjabb Ferdinándot, Ágostában római királylyá választották és Regensburgban megkoronázták, mert ezt az üdvözletet, mely annyira illő nagy fejedelemhez, különös szivesen veszik tőle. S ekként nemcsak becsületét és méltóságát mozdítja elő, de tönkre teszi ellenségeinek ármányait is. Mert ez alkalmat meg lehetne ragadni, hogy a felség előtt kifejthesse Csáky László üzelmeit, melyek miatt ő a békességből felzörgetve, kénytelen volt ellene fegyveres elégtételt venni és ilyen módon gátat vetne a nyugtalan ember nagyravágyásának és haladásának, melylyel még veszedelmesebb volna.* Noha Zrínyi nem mondja, mégis világos, hogy a nádorságot érti. Sokkal őszintébb és férfiasabb, hogy be ne ismerje, mikép Csáky László elejtése a maga kilátásainak kedvezne, de sokkal önzetlenebb és hazafiasabb, hogysem ez a szempont vezesse. «Alázatosan és Istenért kérem nagyságodat; ne itélje, hogy én a magam hasznát nézném ezekben; igaz, nagyságos uram, hogy annak exclusiója énnekem egyik reménységem, de az Isten nekem bizonyságom, hogy semmit úgy nem kívánok, mint nagyságodnak szolgálni s ezzel is a

* *Zrínyi Miklós id. levele II. Rákóczy Györgyhöz.*



14. IV. FERDINÁND KIRÁLY.

(Egykorú metszet után.)

kicsin dologgal kötelességemet megmutatni, az minthogy kívánnám megmutatni véremmel is, s ha annak az tatár invasiójának meg kellene lenni, (kit Isten ne adjon), nagyságod az én szolgálatomat valamiképen valamikor kívánja, bizony soha abban meg nem fogyatkozik, ha csak másodmagammal is kellene pusztán nagyságod szolgálatára mennem».* S kétségtelen dolog, hogy a mennyi haszon a tanács követéséből a tanácsadó javára esnék, sokkal nagyobb annál az, a mi a fejedelemre és országra háramlanék. Mert igaz, hogy ha Rákóczy a királyból a maga törekvései iránt való gyanakvást és félelmet annyira eloszlatja, mikép nádorrá az ő barátja is lehetne, akkor a Zrínyi nádorsága biztos: de az még igazabb, hogy ezzel a meghittséggel és egyetértéssel a két magyar haza nyugodtan fejlődhetnék, s a fejedelem a lengyel korona elnyerésére alaposabban számíthatna, nem levén többé sem Ferdinánd az ő boldogulásának akadálya, sem az olyan nádor, mint Csáky László, az ő emelkedésének irigye. Mert a Habsburgoknak, ha hatalmukat és tekintélyüket Magyarországon a fejedelem nem csak nem támadja, hanem egész teljességükben elismeri, nem lenne okuk a lengyel királysággal törődni, a fejedelmet ott ellensúlyozni és lehetetlenné tenni. Zrínyi tehát szivből vallhatta, hogy ezzel a tanácscsal is szolgálatát és kötelességét kívánta Rákóczynak megmutatni, ki még a Csáky László megbuktatásával is inkább a maga, mint az író malmára hajtaná a vizet.

Zrínyi aztán a levél végén a legveszedelmesebb jelöltről, Puchaimról emlékszik meg és jelenti, hogy alkalmasint kiesett az udvar kegyéből, de félő, hogy megint talpra áll, mihelyt a király haza jő, mert sokszor volt már nagyobb nyavalyája, de mindig kiépült belőle. Annyi bizonyos, hogy ő korántsem tartotta ügyét elveszettnek, mert épen ebben

* *Történelmi Tár*, 1890. évf. 205. l.



(Bouttats egykorú metszete után.)

15. AHMED NAGYVEZÉR.

az időben kisérlette meg Rákóczy Györgyöt megkerülni és a török révén a maga számára megnyerni. A mikor ugyanis Thorday Ferencz, a fejedelem kapitihája a nagyvezérnél kihallgatáson volt, Ahmed a tárgyalás folyamán egyszerre a nádorságra tért és tudakozta tőle, hogy urának a német császár mellett való főemberek közül kik a jó akarói? A kapitiha megemlítette Zrínyi Miklóst, Batthyány Ádámot, kikkel elmúlhatatlan atyafisága és szövetsége vagyon; de azzal a hozzáadással, hogy a magyarországi nagy emberek és főpapok általában a fejedelemmel rokonszenveznek. A mire a nagyvezér a fölvilágosítás javallásával fölkérte, jelentené meg Rákóczynak, hogy a meghalt nádor helyébe szerezne neki «egy császár mellett való belső, magyar-szerető urat, úgymint Joannes Cristoforus Puchaimt, kinél most a császár előtt kedvesebb ember nincsen, és igen hamar nagyobb állapotra megyen. Ha tetszik, válaszoljon csak egy szóval».*

A kérdés tehát: Zrínyi vagy Puchaim? Erdély fejedelmének nem lehetett nehéz választani, hogy kinek az érdekében mozduljon meg?

* SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az Éjszakkeleti Háború. Budapest, 1890. I. kötet, 351—352. ll.



16. ZÁRÓKÉP.



(Egykorú metszet után.)

17. POZSONY 1655-BEN.

II.

A NÁDORSÁG ÉS ÖRÖKLETES KIRÁLYSÁG KÜZDELME.

EDDIG elég szó volt a nádorságról. Az érdekeltek egyre emlegették: de a választásról nem beszéltek. Mert még mindég kérdés, mikor lesz, sőt általában az is, hogy a közel jövőben meg lesz-e? Mert attól függ, mikor ül össze az országgyűlés? A törvény értelmében még a Pálffy életében össze kellett volna hívni, mert 1649 óta nem tartották meg, holott minden három esztendőben megtartandó volt; de akkor Lippay és a papok ellenzésére elmaradt, mert ezek a vallásos sérelmek miatt vihar kitörésétől féltek, s készebbek voltak új törvényszegést elkövetni, mint a hazafi-párt támadásaival szembe állani.* A nádor halála óta ismét másfél év telt el, és még mindig késlekedtek, hogy állását betöltsék. Az érsek helyettesítette, s ez a helyettesítés annyira kedvezett az ő czéljainak és vágyainak, hogy egykönnyen és hamar nem szeretett volna tőle megválni. Július 9-én azonban elhúnyt az ifjabb király és a gyűlés kérdése egyszerre égetővé lett. Az öreg Ferdinánd

* K. PAPP MIKLÓS: Történeti Lapok, I. k. 297. l.

belemerült bánatába, s a korai áldozat tiszteletére nagyszerű halottas ünnepeket, gyászszertartásokat rendeztetett:* de mihelyt magához tért, azonnal többször értekezett kisebb fiának, a passaui püspökségre nevelt Leopoldnak érdekében magyar tanácsosaival. A megbeszélésekben nem az egyszerű választásról, hanem ez alkalommal sokkal többről volt szó, az uralkodóház örökletességének elfogadásáról, vagyis arról, hogy a nemzet mondjon le a szabad királyválasztás jogáról és Lipótot az örökletesség elvénél fogva koronázza meg. Elhisszük, hogy az öreg és beteg király sebhedett szivének nagy vigaszúl szolgált volna a jobbágyi ragaszkodás e tüntető megnyilatkozása: de a nemzeti önállóság és függetlenség biztosítékai nem arra valók, hogy feláldozásukkal egyéni szenvedéseket enyhitgessenek. A választási szabadság őseink bölcs kikötése és drága öröksége volt, melylyel a nemzet az uralkodóház tervszerű és következetes önkénye, korlátlan uralomra törekvése ellenében védekezhetett, a menynyiben a jövendőbeli királyt a választás alkalmával feltételekre kényszeríthette és a koronázás előtt azokra megeskethette; vagy szükség esetén más nemzetségből kereshetett magának urat. Igaz, hogy nem tette, hogy egy század óta a Habsburgokat mindég készségesen választotta meg, legföllebb alkotmányának őrzésével a hitlevelük megállapításában aggodalmaskodott: hanem megtehette volna, s már ezzel a lehetőséggel a szabad királyválasztás joga a nemzeti önállóság és függetlenség hatalmas támasza volt. Ezt a jogot nem ez az emberöltő szerezte, tehát nem is áldozhatta fel, mert a mi az ősöknek a tulajdona, azt egy nemzedék sem vesztegetheti el. Bármily szolgalelkűek voltak a magyar tanácsosok, úgy látszik, akadt mégis köztük a szabad választásnak szószólója; az pedig egy pillanatig sem foroghatott kétségben, hogy a

* *Szelepcsényi György levele II. Rákóczy Györgyhöz*, 1654 július 15-ikéről. Történelmi Tár, 1892. évf. 194. l. és K. PAPP MIKLÓS: Történelmi Lapok, I. k. 362. l.

karok és rendek nagy többsége sorakozni fog mellette, mint sorakozott I. Ferdinánd korában. Az volt a kérdés: mikor legyen az országgyűlés? Mi czélszerűbb és sikeresebb: mielőbb megtartani, vagy addig halasztani, míg a közhangulat előkészíthető és megnyerhető? S mi biztatóbb és megnyugtatóbb, az esetleges országgyűlésen a nádori széket betölteni vagy elodázni a nádorválasztást? Természetesen a király és az udvar szívesebben vette volna, ha Lippay nádori helytartó maradhatna, mert ő a protestáns urak ellen való vallásos engedményekért ez idő szerint habozás nélkül hozott volna alkotmányos áldozatokat; míg a nádor-választás a mellőzött jelölteket elkeserítheti és pártjukkal az ellenzék táborába kergetheti, a mivel az örökletesség kimondása fölöttébb kétessé válik. Az érsek tehát azt kivánta, hogy a nádor-választást egyelőre függőben hagyják, s a többséget képező katholikusságot meg ne bontsák, mert ilyen módon inkább remélhető volt, hogy az érsek befolyásával a szándék sikerülni fog. S ezzel a számítással abban történt megegyezés, hogy az országgyűlés Szent-András napjára, november 30-ikára hívandó össze.* Ettől a naptól azonban hamar eltértek; részint azért, mivel a fekete halál Oroszországból Lengyelországon keresztül a felvidékre bevonult, s a Dunántúl is mindjobban elhatalmasodott, részint azért, mivel a királyasszony épen erre az időre lebetegedéséhez közeledett és véletlen elszerencsétlenedése nagy zavart okozott volna; 1655 január 24-ikében állapodtak meg.** S a mire a január eljött, a siker iránt újabb aggodalom támadt, mert a király Szelepcsényi Györgyöt, a kanczellárt, Pozsonyba leküldte, hogy beszélje meg a tanácsosokkal, megtartsák-e, elhalaszszák-e a gyűlést? Ingadoztak a nézetek és szavazatok. A többség az elhalasztást ajánlotta, Lippay

* K. Papp Miklós: Történeti Lapok, 1. k. 362. l.

** Szalay László: Magyarország Története. v. k. 12. l. és K. Papp Miklós: Történeti Lapok, 1. évf. 363. l.

a megtartás mellett érvelt; úgy látszik, bizott a maga hatalmában és pártjában. A kanczellár, valószinűleg az udvar óhajtása értelmében, szerette volna legalább a nádor-választást a következő országgyűlésre elodázni. Az értekezlet e szerint egyetértésre nem jutott és Szelepcsényi ezzel a jelentéssel tért vissza Bécsbe.[1] A mikor elindult, Mednyánszky Jónásnak, az öreg fejedelemné, Lórántffy Zsuzsanna követének megírta, hogy küldje utána emberét; onnan majd megüzeni: lesz-e gyűlés vagy elmarad?[2] De még január 21-ikén, három nappal az összejövetel előtt sem tudta ez, hová dől el a dolog? S a teljes bizonytalanság miatt fent az udvarnál s lent az országban általános zavar uralkodott; ott megkéstek a királyi meghívók kiállításával és szétküldésével, aztán a nagy sietségben megfeledkeztek egyes magánosokról és egyes megyékről; itt megkéstek a követek választásával és utasítások készítésével, úgy, hogy Dunántúl csak most folytak az alkotmányos harczok.[3] A mikor már gyülekezni kellett volna: az érsekhez és kanczellárhoz még egyre érkeztek a panaszok az elmaradt meghívók sürgetésével, egyre tiltakoztak a nádori szék betöltésének követelésével. «Soha ilyen alkalmatlan készületet, mondja Mednyánszky, az gyűléshez nem láttam».[4]

Zrínyi Miklós már január 11-ikére Zágrábba gyűjtötte a horvát-tótországi karokat és rendeket, hogy a szükséges intézkedések ügyében tanácskozzanak, mert nemcsak a követi útasításról, de a felhalmozódott sérelmek összeállításáról is gondoskodni kellett, hogy a pozsonyi országgyűlésen orvoslást nyerjenek. Az ülésen mindenekelőtt bemutatta és felolvastatta a meghívót, mely a királyválasztásról és koronázásról mélyen hallgatott, hogy az örökletesség kérdése eleve szóba ne jöjjön és országos izgalmat föl

1 K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. évf. 99. l.

2 *Ugyanott*, 99 l.

3 *Ugyanott*, 99. l.

4 *Ugyanott*, 99. l.

(XVIII. századi metszet után.)

18. ZÁGRÁB.

ne idézzen; ellenben a nádorság betöltését megigérte, hogy a hazafi-pártokat egyelőre megnyugtassa és a kormány alkotmányos érzületéről meggyőzze. Majd elrendelte a követek megválasztását és utasításuk készítésére a megbizottak kiküldését. Követek lettek: Mallenich György, Budor Gáspár és Patachich Miklós, azzal a megkülönböztetéssel, hogy az utóbbi a főrendek sorában foglaljon helyet;[1] a bizottság tagjai pedig a bánnak elnöklete alatt Petretich Péter zágrábi püspök, Ivanovich Pál, a pálosok tartományi főnöke, Dianesievich Miklós prépost, Ráttkay Pál kanonok, Erdődy Tamás és Miklós grófok, Orehóczy Gáspár albán, Zakmárdy János itélőmester, Ruchich János zágrábi, Gorup György és Baxay Péter varasdi és Dolácsky János kőrösi alispánok, végre Zakmárdy György kőrösi szolgabiró; azzal a meghagyással, hogy a panaszosok sérelmüket a bizottságnak terjeszszék elő.[2] Az ülés eztán még nehány folyó ügyben határozott, s ezek során gróf Regenstein-Tattenbach Miklóst, a hadi tanács elnökét, érdemeiért fölvette az ország mágnásai közé, azzal a föltétellel mégis, hogy Pozsonyban a bán és követek előtt tegye le a hűségi esküt;[3] gróf Erdődy Imrének és a zágrábi káptalannak az ország nevében ajánlóleveleket adott a királyhoz, fellázadt jobbágyaik ellen; gróf Erdődy Tamást és Orehóczy Gáspárt arra az időre, míg a bán a pozsonyi országgyűlésen tartózkodik, megtette helyettesekül, azzal a felhatalmazással, hogy akár gyűlést, akár fölkelést hirdethessenek, ha az oláhok, predauciusok és szlávok zavargása hirtelen veszedelemmel fenyegetne; a távozó bánt pedig megbízta, hogy a berkiszevinai véghely kiépítésére a felségtől megigért és törvényileg megszabott összeget a magyar kamaránál eszközölje ki; s ezekkel a végzésekkel eloszlott.[4] Mindezek az intézkedések

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae*, 112. l.
2 *Ugyanott*, 112. l.
3 *Ugyanott*, 113. l.
4 *Ugyanott*, 113—114. ll.

a pozsonyi gyüléssel vonatkozásban vannak ugyan, de a társországok politikai gondolkodására és magatartására nem vetnek világot. Ha felőle tájékozódni akarunk, a kiküldött bizottság munkálatához, az utasításhoz kell fordulnunk. Minden kívánalmában az elnöklő Zrínyi Miklós szelleméhez méltóan és híven a hazafiság és alkotmányosság érzése szóllal meg, a király iránt való hűséggel és a törvényességhez való erős ragaszkodással. Mert az utasítás minden ellen, a mi a szent korona jogainak és érdekeinek sérelmére van, erélyesen állást foglal. A követeknek meghagyja, hogy úgy igyekezzenek, mikép a nádor-választásra és a királyi előterjesztések meghallgatására ideje-korán megérkezzenek; a társországok ügyeit a személynöknek, érseknek s az ország követeinek jóakaratába ajánlják; s a követekkel egyetértésben mindenek előtt a nádor-választást követeljék és ha a bán a jelöltek közé bejut, szavazatukat reáadják.*

A mi nyilván bizonyítja, hogy Zrínyi Miklós a nádorság keresésében csak az erdélyi fejedelem támogatásából csinált titkot; de azt nem titkolta, hogy vágyakozik az ország első közjogi állásába. S hol vallhatta volna be őszintébben, mint hívei közt, a kik szinte imádták; mert kormányzói erélyét és vezéri tehetségét, igazságosságát és hazaszeretetét, összes tüneményes tehetségeit és fényes tulajdonait közvetlen tapasztalásból ismerték. A bizottság e határozata nemcsak annyit jelentett, hogy a három követ mellette lesz: de sokkal többet foglalt magában, hogy a szent korona eme részeiből az egyházi méltóságok, világi főurak, szabad királyi városok követei köréje sorakoznak, a mi együtt 45—50 szavazatot képviselt.** Mert hiszen az utasítást közös megbizottaik készítették, az összetartás érzésének oly élénk kifejezésével, hogy a követeknek meghagyták, mikép a bán mellőzése esetében a nádor szemé-

* Az utasítás a gyülés irományai közt. 116. l.
** Névsorukat l. hátrább a 70-ik lapon.

lyére nézve a bánnal és az országgyűlésen jelenlevő többi urakkal értekezzenek és állapodjanak meg, hogy velük egyetértve, csak katholikus jelöltre szavazzanak s az ősi vallás szabadságaihoz és kiváltságaihoz ragaszkodjanak.*

Az utasítás eztán meghagyja nekik, hogy az új király koronázása előtt a sérelmek orvoslását sürgessék és nyomatékosan követeljék, hogy a társországok az eskü feltételeiben és hitlevélben ne mint alávetett részek, hanem névszerint, mint Horvát-, Tót- és Dalmátországok forduljanak elő, I. Ulászló első czikkelyének megfelelően, hogy őket a törvényekben és királyi kanczellárián is hasonlókép mindig név szerint emlegessék, mert Magyarországgal egyaránt szabadok.** Nem a különködésnek, hanem az összetartozásnak meggyőződése nyilatkozik meg ebben a kivánságban, hiszen ugyanazon uralkodó alatt, ugyanazon alkotmány áldásai és biztosítékai közt élnek, tehát az országnak csak más nevű és nem alávetett részei; hiszen jogaik védelmét, bajaik segítségét mindég a magyar országgyűléseken, a magyar törvények erejével keresik.

A sérelmek között az utasítás első helyen az oláhok, predauciusok és szlávok bekebelezésének elmaradását hozza fel, s a meglevő törvények, nádori itéletek és királyi körlevelek értelmében követeli, hogy az még ez országgyűlés folyamán végbe menjen és ekként ez izgága népségek féktelensége valahára félbe szakadjon; annyival inkább, mert Belső-Ausztria biztosai, kiket a felség az ő viszonyuk szabályozásának békés eligazítására a varasdi bizottságba kiküldött, az országnak semmi elégtételt nem szolgáltattak, sőt a lakosság nagy kárával és költségével a tárgyalást csak elhúzták és a megoldást csak akadályozták. Ha a király ebben a kérdésben újabb egyezkedésre volna hajlandó, a követek a bánnal, a püspökkel és a választott biztosokkal

* Az utasítás a gyűlés irományai közt. 116. l.
** *Ugyanott*, 116. l.

az 1651-iki zágrábi értekezlet határozataihoz alkalmazkodjanak.[1]

Az országgyűlésen pedig a többi sérelem helyrehozásán buzgólkodjanak. Mert volt elég. A bécsi kormány, a gréczi hadi tanács, a végbeli vitézek és kapitányok egyik törvénytelenséget a másik után követték el. A nemesek, jobbágyok és a szabad királyi városok teli voltak panaszszal az idegen katonaság örökös garázdasága és erőszakossága miatt. Most az utasítás ismét szomorú szinekkel rajzolja megdöbbentő viselkedését. A legeltetésre nézve például a törvény elrendelte, hogy a végbeli katonák csak háború idején, csak május végéig, harmincz napon át ereszthetik lovaikat a rétekre; de akkor is kerüljék a kaszálókat, a szegény népet kiméljék s ingyen ellátásra ne kényszerítsék,[2] mert állomásaikról eltávozva és fizetésüket elpazarolva, az esztendő nagyobb részében szabad zsákmányolásból éltek: mégis most a törvény ellenére, békében és Keresztelő-Szent-János napján túl is, a károlyvárosiak az Erdődy Imre és Tamás grófok rétjeit lovaikkal lelegeltették, sőt a varasdiak a nemesek és jobbágyok legelőire nemcsak a saját lovaikat ráhajtották, hanem idegen kereskedőkét is pénzért tartásra felvállalták és a saját lovaik közé csapták; ellenben a földesurakat meggátolták abban, hogy a maguk lovait, melyeken a királynak katonáskodni tartoztak, a maguk birtokaira kivezettethessék.[3] S ez a hatalmaskodás így folyt végig a károlyvárosi és varasdi főkapitányság területén, tehát szinte az egész országban. A rét hajtása és a szántó termése egyképen pusztult, a nemesség és jobbágyság egyiránt sínylette, mert hisz akkor egész jólétük merőben a föld mívelésétől és hasznától függött. A kapitányoknak

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae.* Az utasításban, 116. l.

2 *Corpus Juris Hungarici.* 1566 : XX., 1578 : XIV., 1582 : XXII., 1647 : XLIII. törvényczikkek.

3 *Acta et Articuli* stb. Az utasításban, 119. l.

kellett volna hadi népüket állomásaikra visszarendelni, az idegen lovakat elkobozni, szóval a fegyelmet fentartani; mert értük mind erkölcsileg, mind anyagilag felelősek voltak, a mennyiben az okozott károkat nekik kellett megtéríteni;[1] de a törvény, hiában újították meg több alkalommal, csak írott malaszt maradt. Mert a kapitányok idegen létükre nem törődtek sem a lakosság jólétével, sem az ország végzésével: a hadi tanács oltalmában bízton érezték magokat. Ez födözte elnézésüket, őrizte állásukat, mely maga is a törvénybe ütközött. Mert az országgyűlések a bécsi békekötés óta ismételten kimondották és a királyok mindannyiszor szentesítették, hogy a végbeli kapitányságokban és alkapitányságokban, szóval a katonai tisztségekben a németek helyét érdemes és birtokos belföldiekkel kell betölteni;[2] de mindezek ellenére a társországokban még mostan is csak egyetlen kapitány és alkapitány volt benszülött.[3] A karok és rendek minden ebbeli törekvése, noha már az állások megfelezésével és a kinevezések váltakozásával is megelégedtek volna, hogy a hol a kapitány külföldi, ott az alkapitány legyen belföldi és viszont, ép oly következetesen meghiúsult, mint az a kivánsága, hogy Varasd várából és városából, mint a megye törvényszéki helyéről, a német katonaság távozzék el. Az országgyűlések ugyan ennek teljesítését is többször törvénybe igtatták:[4] de mindig hiában, a német katonaság csak megszállva tartotta Varasdot. Mindezek tudatában, a hadi tanács különös kedvezése és titkos támogatása mellett[5] a kapitányok teljesen elbizakodtak, s önkényük nem ismert határt, a mint eddig számos esettel

1 *Corpus Juris Hungarici*. 1582: XXII. 10. §.

2 *Acta et Articuli Dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae*. Az utasításban, 117. l. *Corpus Juris Hungarici*. 1635: XXXI. 1638: XVIII. törvényczikkek.

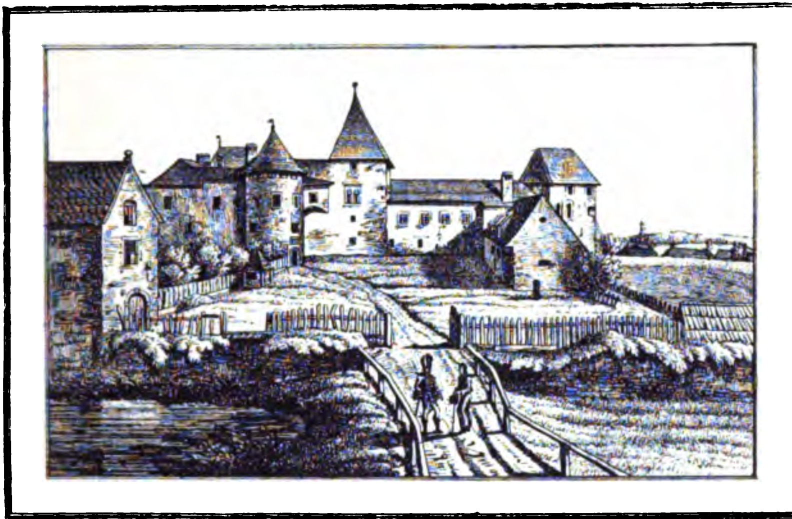
3 *Ugyanott*, 117. l.

4 *Corpus Juris Hungarici*. 1608: XII. 1609: XXVII. és 1635: XXXIV. törvényczikkek.

5 LOPASIĆ RADOSLAV: Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium. XVI. k. 288—289. ll.

példáztuk,[1] s a mint újabban a zengi főkapitány, báró Herberstein Albert eljárásával példázhatjuk.

Zeng a magyar tengermellék nevezetes kikötője és Hunyadi Mátyás óta szabad királyi városa volt:[2] a gréczi hadi tanács mégis Krajnához számította és katonailag a maga hatása körébe vonta.[3] A törvényhozás felszólalt a szent koronától való elszakítása ellen és a várost sikeresebb önvédelmezése végett kiváltságaiban támogatta, az ország-



(XVIII. századi metszet után.)

19. A VARASDI VÁRKASTÉLY.

gyűlésre meghívni elhatározta.[4] A király ennél fogva Zenget 1652-ben régi jogaiba és szabadságaiba visszahelyezte, s megengedte önkormányzása tekintetéből, hogy a patriciusok közül két birót és tizenkét tanácsost választhasson.[5] Ezt az új kiváltság-levelet a zágrábi országos ülés 1653 augusztus 25-ikén minden pontjában, czikkelyében és zára-

1 SZÉCHY KÁROLY: Zrínyi Miklós, I. k. 266—268. ll.

2 PESTY FRIGYES, Az eltünt régi vármegyék. Budapest, 1880. II. k. 496. l.

3 *Ugyanott,* 497. l.

4 *Corpus Juris Hungarici.* 1647: L. törvényczikk.

5 *Acta et Articuli* stb. 103. l.

dékában elfogadta és helybenhagyta, Zenget szabad királyi városnak elismerte, azzal a föltétellel és kikötéssel mégis, hogy rövid perekben, melyek a város polgárai és az ország nemesei közt támadhatnak, a peres eljárás rendelkezései szerint a megyéhez történik a fölebbezés. S a kiváltság-levélnek és királyi meghivónak kihirdetésére a maga kebeléből Gotthall Miklós alispánt és Svatovich István szolgabirót kiküldötte, a miről az ország nevében a főkapitányt barátságosan értesítette; de Herberstein sem a kiküldötteket a városba lépni, sem a kiváltság-levelet kihirdetni nem hagyta; a polgárokat jogaikkal élni, tanácsosokat választani s a maguk pöreiben itélkezni nem engedte; sőt maga tett nekik birót, ki tőlük még a polgári pörökben is az ő számára birságot zsarolt, maga pedig az omladozó falak javítására rendelt harminczadot lefoglalta és személyes czéljaira fordította, úgy hogy a polgároknak a saját költségükön kellett kiépíteni; azonfelül az élelmi szereket, sajtot, vajat és efféléket elszedette és a maga javára Velenczébe szállíttatta; a tengeri halászatot az egész környéken eltiltotta és hasznát csak egyedül húzta, a polgároknak a fát erdeikből behozni megtagadta, maga pedig jó pénzen Velenczébe hajószámra küldötte, úgy hogy a zengiek kénytelenek voltak a saját vizüket és saját fájukat megfizetni.* S a mikor a főkapitány a tulajdon tisztében ilyen épületes példával jár elől, akkor csak természetesnek tarthatjuk, hogy az alkapitánya, Guzich Miklós nem üt el tőle: Berlegh várát és területét, mely gróf Frangepán György birtokaihoz tartozott, megrohanja és a maga kezére keríti.** Az utasítás azért meghagyja, hogy a követek az országgyűlésen hathatósan sürgessék, mikép a felség eme faraói nyomástól és sanyargatástól a zaklatott népet szabadítsa fel és a várost kiváltságaiban védelmezze meg s általában a végbeli kapitányokat

* *Acta et Articuli* stb. Az 1655-iki követi utasításban, 118. l.
** *Ugyanott*, 103. l.

minden hatalmaskodás elkövetésétől tartóztassa vissza, a posavinai és sziszeki fellázadt jobbágyok fegyveres leverését engedje meg; egyszersmind buzgóan törekedjenek, hogy a horvát-szlavón harminczadok jövedelmeinek fele a törvények értelmében továbbra is a kulpai vitézek fizetésére az országban bent maradjon; hogy Mikulich Sándor hallatlan gazságai miatt a királyi kegyelem felfüggesztésével biróilag üldözhető és elitélhető legyen.[1] Mert a volt személynök fia az erkölcsi meredélyen, a melyre reálépett, egyre lejebb hanyatlott. Minden ujabb országos gyűlésen heves kifakadások folytak ellene. 1653 augusztusában a marocsai nemesek panaszolják be, hogy a Szent-Háromság-egyház kegyuraságában, a közös legelő használatában és egyéb szabadságuk élvezetében gátolja őket; testvére Mikulich László pedig azzal vádolja, hogy a családi irásokat, nemes leveleket, melyek birtokaik védelmére szükségesek, másolatban kiadni vonakodik, a mellett Mikulich László, Prastóczy István és Sitomerszky Mihály a maguk és családjaik nevében ünnepélyesen tiltakoznak minden adományozása ellen, melylyel az ősi jószágokat elvesztegeti, minek következtében a gyűlés Fodróczy Péter szolgabirót kiküldötte hozzá hivatalos megintése végett:[2] de minden intéssel vakmerően daczolt. 1654 márcziusában még súlyosabb panaszok és vádak emelkedtek ellene, részint irásban megejtett vizsgálatok eredményeként, részint élőszóval, eskü alatt, az ország szine előtt. Mint valami középkori rablólovag, erőszakkal beleczi várába hurczolta az asszonyokat: Gotthall Annát, Marigolich István özvegyét, s Orlich-Ziegler István feleségét és másokat, kiket akaratuk ellenére, nyers érzékiségének kényére, fogva tartott.[3] Semminemű becstelenségtől, fajtalanságtól, vérfertőzéstől nem riadt vissza; sőt a királyi kegyelem fedező paizsa alatt

[1] *Acta et Articuli Dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae*, 118. l.

[2] *Ugyanott*, 102. l.

[3] *Ugyanott*, 122. l.

gyilkosságokat követett el és a bán ellen galád ármányokat űzött.[1] Minden erkölcsöt meggyalázott, minden közhatározatot lábbal taposott. Ha ember valaha megért az igazságszolgáltatás kezére: Mikulich Sándor bizonynyal rászolgált bűneinek bűnhődésére.

Ime, a követek ezzel az utasítással mentek Pozsonyba. A mikor megérkeztek: a megyék és városok választottai már összejöttek. A főurak azonban csak lassan szállingóztak, úgy hogy heteken át, szinte az egész február folyamán tartott a gyülekezés; a mi a királyi meghivók késedelmes és zavaros megküldésének, az elhalasztásra vonatkozó tervek és tanácskozások bizonytalanságának, főleg pedig a király egyre huzódó lejövetelének következménye volt. Még a hónap vége felé, február 23-ikán sem határozott véglegesen, hogy mikor indul meg, pedig a karok és rendek Lippay György érsek és Orossy György személynök közvetítésével váltig sürgették. A többszörös kérésre végül azt a biztosítást nyerték, hogy a hónap 28-ikára lejő; remélték is, nem is, a mint Baxa István abaujmegyei követ irja, mert a király útjának sok előzményei szoktak lenni, a miket még el nem igazitottak;[2] s valóban nem ok nélkül kételkedett, mert a kijelölt napon Ferdinánd meg nem érkezett: csak akkor forgolódnak még a Duna hídjának készítésében.[3]

Ezek a meddő hetek és hiábavaló várakozások az udvar szándékainak és számításainak éppen nem kedveztek. Mert minél inkább múlt az idő, a követek egyfelől a drágaság, másfelől a bizonytalanság miatt annál türelmetlenebbek lettek, az alkotmányos ellenzéki szellem annál erősebben terjedett köztük. Mert a vallásos sérelmek és felekezeti érdekek kérdéseiben ugyan egymással élesen szemben álltak, sőt eleve ingerlékeny keserűséget éreztettek: de a köz-

1 *Acta et Articuli* stb. 110. l.

2 K. PAPP MIKLÓS: Történeti Lapok, I. évf. 115. l.

3 ZSILINSZKY MIHÁLY: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, III. k. 93. l.



(Widemann 1651-iki metszete után.)

20. MIKULICH SÁNDOR.

(Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.)

jogi sérelmek orvoslásának, különösen a nádori szék betöltésének kivánásában egyesíthetők voltak. S ez egész idő alatt, hiszen a várakozás unalmában mit tehettek volna egyebet, folyt a korteskedés, rábeszélés, érvelés; a jelöltek körül csoportosultak, mert a személyre nézve eltértek a vélemények egymástól. Szinte minden hatalmasabb főúrnak akadt kisebb-nagyobb pártja. Emlegették Nádasdy Ferenczet, Forgách Ádámot, Wesselényi Ferenczet, Csáky Istvánt, Erdődy Györgyöt, Zrínyi Miklóst,* kinek érdekében a horvát- és tótországi karok és rendek tömegesen jelentek meg.** S mellette dolgoztak az erdélyi fejedelem követei: Klobusiczky András és Zákány András, az öreg fejedelemasszony követei: Berényi György és Mednyánszky Jónás, a kikkel együtt a bánnak emberi számítás szerint biztos szavazata a félszázat meghaladta. De ez az ő pártjának csak a magva volt. Mert minden valószinűség szerint körülötte sorakoztak a felvidéki követek, a fejedelemség mostani és régi megyéiből, a hová Rákóczy György befolyása még mindig elért; s az összes protestánsok, kik a fejedelemben vezérüket tisztelték. Hiszen másként mi értelme lett volna, hogy Zrínyi Miklós az ő pártfogását keresse? Bizonyára nem az ő és az anyja négy szavazatáért tette. A protestantizmus

* K. Papp Miklós, Történeti Lapok, 1. k. 116. l.

** Ott voltak: Petretich Péter zágrábi, Gyurkovich György szerémi, Mariani György zengi, Mariani Móricz boszniai, Gurab Ferencz novii és Folnay Ferencz samandriai püspökök; a királyi tanácsosok közül Erdődy György, mivel az ő megválasztása szóba sem jöhetett, Erdődy Imre, Draskovich Miklós, Zrínyi Péter, Frangepán György grófok és Szúnyogh Gáspár báró; a többi főrendek sorából az Erdődyek: Miklós, Tamás, Péter, Simon és György, az ifjabb, a Draskovichok: Gáspár, János és Miklós az ifjabb, Malakóczy Miklós, a Keglevichek: Zsigmond, István, Miklós, Péter, Chikulini Ferencz, Ráttkay Péter, a gersei Pethők: Zsigmond, István, János; a zalai követek: Bottka Ferencz és Lippis Márton, a társországok követei: Patachich Miklós, Budor Gáspár, Mallenich György, a szabad királyi városok követei közül Zengből Pozelovich Miklós, Zágrábból Werniczel György, Belecz István, Kapronczáról Natulia Miklós, Varasdról Gyorgyevich Gábor, Modrich Miklós, Kőrösből Petrich Miklós; Dianesievich Miklós zágrábi prépost és Ivanich Pál, a Remete Barátok tartományi főnöke, Matkovich Mihály murai és Hoffmann Pál zalavári apát, aztán Erdődy Farkasné és Ráttkay Pálné követe.

immár a visszahatás diadalával annyira megrendült Magyarországon, hogy Wesselényi Ferencz levele szerint öszszesen négy főrendi család követte még.* A protestánsok a követek között is már kisebbségben voltak. Arra tehát semmi kilátásuk nem lehetett, hogy a saját hivüket válaszszák meg; örülniök kellett, ha olyan jelöltet segíthetnek a nádori székbe, kinek felvilágosodása, türelmessége, szabadság- és igazság-szeretete előttük ismeretes, kinek valódi államférfiú létére eszménye nem a felekezet, hanem a haza, a mi őket annyi küzdelemben, szenvedésben, vérük hullatásában mindig lelkesitette. Zrínyi Miklós ilyetén kép már eleve legalább száz szavazatra számithatott. S ha emellett tekintetbe veszszük azt a népszerűséget, melylyel a hazafiasabb főurak és köznemesek előtt birt, kétségtelennek tarthatjuk, hogy a nádorság elnyerésére senki nála biztosabb reménységet nem táplálhatott. Puchaim grófról, a ki eleinte veszedelmes jelöltnek látszott, többé szó sem volt; a Lippay György helytartóságának terve pedig mindjárt a titok kipattanásakor és megismerésekor általános megütközéssel és visszautasitással találkozott; az országgyűlés világi elemei, katholikusok és protestánsok egyiránt, ellenezték, mert ha sikerül a tervet megvalósitani és az ő esetével példát állitani, akkor a nádorság intézménye, a közszabadság ez első biztositéka, egyenesen koczkán forog. Mert a kormánynak ilyen módon alkalma nyilik, hogy a megüresedett állást hosszabb időre be ne töltse, sőt lassan-lassan megszüntesse, csak ezt a helyettesitő eljárást kell következetesen folytatnia. Hisz kétségtelen dolog, hogy a mire Lippay most kivételesen vállalkozik, arra utódai már rendesen vágyakoznának, sőt igényt támasztanának, mert semmi sem ragadósabb, mint a hatalomnak és fénynek szeretete, mely iránt a főpapság világszerte különös fogékony-

* *Wesselényi Ferencz levele* 1655 aprilis 21-ikéről. Hevenessy kézirat-gyűjteménye a budapesti egyetemi könyvtárban, XXXIV. k. 251. l.

ságot mutatott. A kormány pedig kapva kapott rajta, hogy a nádorságot a primások kezére játszsza, mert velük a közjogi sérelmekre nézve vallásos engedmények fejében könynyen megalkudhatnék, hiszen a klérus ebben az időben olyan örömest szövetkezett az abszolutizmussal! S mi következnék ebből más, mint az alkotmánynak fölforgatása, a papuralomnak elhatalmasodása, mely a nélkül is nyomasztó volt és ismételve belső villongásokat idézett elő, — egyenesen a főrend befolyásának és tekintélyének csökkentésével. A katholikus főurak azért nem pártolták és nem pártolhatták ezt a tervet sem az ország, sem a maguk érdekéből, mert különben hosszú időre, talán örökre elesnek a legmagasabb méltóságtól; s a legkevésbbé buzoghattak érte épen a jelöltek, kiket ilyenkép akartak összetartani; összetartottak azok valóban és pártjaikkal egyetemben közösen dolgoztak — a helytartóság megbuktatására. De nem pártolták és nem pártolhatták a protestánsok sem, kik Lippaytól és utódaitól nem várhattak egyebet gyülölségnél, üldözésnél és megsemmisítésnél; pedig ha a viszonyok átalakulása következtében megfogyott számuknál fogva le kellett is mondaniok a maguk felekezetebeli nádorról, a választás elvéről az alkotmány megmentése és a maguk megmaradása végett le nem mondhattak. Így történt, hogy e meddő hetek és hiábavaló várakozások alatt a király lejöveteléig, a katholikus egyházi férfiakon kivül, kiknek száma a Zrínyi Miklós híveinek levonásával alig képviselt 60 szavazatot, az egész országgyűlés a nádorválasztás mellett sorakozott.

Zrínyi sikerére nézve a dolog a jelölésen fordult meg. Éppen azért jelöltségének kieszközlése végett február hóban megjárta Bécset. «Én, nagyságos uram» — jelenti ez útjáról Rákóczynak — «nem régen Bécsben voltam; úgy tetszik, hogy nagyobb respectussal voltak hozzám most az német urak, hogysem azelőtt; bizony azt is nagyságod ke-

gyelmességének köszönhetem, mert nagyságod gratiája, kivel egyszer-másszor is látogatott, tettek ű nálok is considerabiliorem, Istennek legyen hála és nagyságodnak; mindazonáltal, nagyságos uram, semmi bizonyos reménységem

21. RÉSZLET ZRÍNYI FEBRUÁRI LEVELÉBŐL.

(Eredetije az Országos Levéltárban.)

még nincsen, hogy ű fölsége candidatusokköziben méltóztatik-e tenni; de bizom Istenben és az nagyságod fejedelmi assistentiájában; bizony háladatlan szolgája nagyságodnak soha nem leszek».*

* SZILÁGYI SÁNDOR közleménye a Történelmi Tárban, 1890. évf. 207. l.

Valóban a király még nem határozott, sőt érkezésének napja is bizonytalan volt.

Ferdinánd végre márczius 3-ikán fiával és az országgyűlés küldöttségével, mely Haimburgig eléje ment üdvözletére, bevonult Pozsony városába, s azonnal megkezdődtek a fogadások, ünnepek, igéretek, puhítások; de foganatlanok maradtak. Mert a mikor egy hét múlva, márczius 10-ikén, a karok és rendek megjelentek a királyi várban az előterjesztések meghallgatására, aztán a zöld házban azok leirására, s belőlük kitűnt, hogy a jó egyetértés megóvásának örve alatt a király a vallásos ügy tárgyalását és a nádori szék betöltését mellőzni kivánja, sőt a kanczellár által egyenesen megüzente, hogy mivel a nádorságra többen vágyakoznak, szeretné a választást elhalasztani és a nádori tisztet a primással tovább helyettesíteni; — a többség hallani sem akart róla. A pártok Lippay ellen már előre egyesültek és fölkészülten most közös erővel harczoltak. Heves és indulatos beszédek folytak a választás mellett, melyet a meghivó megigért; Ferdinánd tehát kénytelen volt tervéről lemondani és a követelésnek engedni, mert a karok és rendek jóakaratát a fia érdekében nem akarta koczkáztatni és eljátszani: márczius 15-ikén leküldte jelölő iratát, mely a katholikusok közül Csáky Istvánt és Wesselényi Ferenczet, a protestánsok közül Perényi Györgyöt és Thököly Zsigmondot nevezte meg.*

Alig támasztott még jelölés nagyobb meglepetést és megbotránkozást, mint ez. Mert nyilván elárulta, hogy az udvar az ország érdekére, a közbizalom megnyilatkozására vagy a hivatottak érdemére nem tekint, csak a Lippay sugalmazására, fondorlatára és gyűlölködésére hallgat. Hisz a névsor egészen az érsek összeállítása volt. S mindazok, kiket alattomban biztatott és pártfogásával kecsegtetett,

* K. Papp Miklós: Történeti Lapok, 1. k. 116. l.

zúgolódtak ellene. Mert Lippay abban a biztos reménységben, hogy az ő helytartósága a felség akaratának kijelentésével sikerülni fog, arra az esetre, ha nem sikerülne, többeknek megigérte, hogy mellettük lesz; ily módon törekedett a jelölteket a maga részére megnyerni és összetartani. Most aztán kisült, hogy csak hitegette és rászedte őket; a jelölésből azokat is kihagyta, kiket a legtöbbször ámitott: Nádasdy Ferenczet és Forgách Ádámot. Nádasdy háborgott, de az országbiróság gondolatával hamar megbékélt.* Forgách ellenben a nyílt ülésen szemére hányta, hogy ő már kétszer volt nádor-jelölt, az udvar mégis megfeledkezett róla.** Harag és méltatlankodás nem használt: a jelölés szerint szavazni kellett. Lippay most nyiltan a papsággal együtt Wesselényi mellett dolgozott; a miért Csáky István szidta, mint a bokrot, mintha csak azért hívták volna fel! De csak 2 szavazatot kapott, Perényi György 25-öt, míg Wesselényi szinte 200-ig emelkedett.

A mi ebben a választásban különösen meglep: egyfelől a szavazatok száma, másfelől azok eredménye. Az országgyűlésnek 340 tagja volt, és csak mintegy 220 szavazott le; a többi vagy megunta a kilátástalan várakozást és kiköltekezve haza tért, vagy elitélte az igazságtalan jelölést és tartózkodott alkotmányos jogainak gyakorlásától. Annyi bizonyos, hogy ha mindnyájan jelen lettek és leszavaztak volna is, az az eredményen nem változtat: Wesselényi mindössze csekélyebb többséggel győz; de az udvar pártfogásával és a papság befolyásával minden esetre győz, noha a küzdelembe talán a legkisebb párttal indult. Természetes, hogy ennek következtében a zok-érzet némelyek szivében még sokáig sajgott. «Az urak, mint az agyonütöttek,» — írja

* Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, III. k. 103. l.

** Pauler Gyula a Vasárnapi Újságban, 1858. évf. 496. l. És Szalay László: Magyarország története, V. k. 12—13. ll.

Klobusiczky András egy hét mulva az erdélyi fejedelemnek, — «úgy járnak lator, áruló érsek dolga miatt.»[1] «Nem mehetnek elő dolgukban,» — mondja ismét később, — «egyedül csak az pap miá; rettenetes iniustitia, boldog ország Erdély ehez képest».[2] Az új nádor az ő jelentése szerint az érsek rabja és Puchaim szolgája; sem nem tud, sem nem bir magától cselekedni semmit; azt kell cselekednie, a mit ezek eléje szabnak. «Szegény haza,» — sóhajt fel a Rákóczy követe, — «most van in extremo periculo, ha Isten nem könyörül rajtunk!»[3]

Kétségtelen dolog, hogy Wesselényi mind az esztergomi érsekkel, mind a komáromi főkapitánynyal meghitt bizalomban élt, hiszen lekötelezettjük volt; annak köszönhette a második házassága elismerését, ennek a murányi igényei kielégitését, ekként általuk boldogult élete két legnevezetesebb mozzanatában, a melytől éppen pályája emelkedése, fénye és dicsősége függött. Ragaszkodott hozzájuk hálából, ragaszkodott számitásból, mert fölfelé tört, vagyont és hatalmat keresett, már pedig ebben az időben, a mikor az emberek úgy lesték, mint éh-ebek a konczot, hogy kinek a vagyonát kaphatják el,[4] senki gyorsabban nem gyarapodott és nem haladott, mint a kinek szerencséje kerekeit pap és német kente; kivált ha ezt a papot Lippaynak, ezt a németet Puchaimnak hivták, kiknek szavára a király legtöbbet adott. Tapasztalásból ismerte befolyásukat, alkalmazkodva elismerte tekintélyüket és fölényüket, alárendelte törekvésüknek a maga törekvését, akaratuknak a maga akaratát; szóval meghajolt nekik, több alázkodó készséggel, mint erkölcsi önérzettel; azért méltán érte azok gáncsa és elitélése, kiket az országos ügyekről való fel-

1 K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. k. 116. l.
2 Szilágyi Sándor a Történelmi Tárban, 1891. évf. 174. l.
3 *Ugyanaz:* Ugyanott, 173. l.
4 Acsády Ignácz: Széchy Mária. Budapest, 1885. 87—88. ll.

fogásukban az alkotmány tisztelete, szabadság szeretete, méltányosság érzete, az erkölcsiség és eszményiség vezetett. Sajnos, olyan idő járt, hogy a nagyravágyásnak az elvek politikájánál többet használt a megalkuvás politikája, a mint a Wesselényi nádorsága bizonyíthatja. De ha igazságosak akarunk irányában lenni, kénytelenek vagyunk róla elismerni, hogy Lippayhoz és Puchaimhoz a hálán és számításon kívül a gondolkozás és meggyőződés közössége is kötötte; ép annyira a türelmetlen katholiczizmus híve volt, mint az érsek, ép annyira az udvar embere, mint a főkapitány, politikai fondorlatra és ármányra ép annyira hajlandó, mint ezek, a kikkel együtt fújta a követ. Különösen II. Rákóczy György elbuktatására és kiforgatására bármikor örömest szövetkezett, pedig hozzáírt levelében váltig emlegeti vala a maga alázatosságát és hódolatát, melylyel a fejedelem napjai szerencsés folyását és a szerencsében való állandóságát kivánja; sőt ha gyarlósága és értéktelen volta engedné, megmutatni is képes volna, hogy milyen igaz szolgája.* Magatartásában, viselkedésében a cselszövő ravaszkodása és az udvaroncz hízelgése majd egyesült, majd a szerint váltakozott, a mint épen a helyzet magával hozta vagy ajánlta. Csak a czélra gondolt és az eszközökkel nem gondolt, legalább nem mindig válogatta meg őket; szava és tolla merőben a politikájának szolgálatában állt, annak a politikának, melyet a jezsuitizmus sugallt s a vallásos elfogultságában gyűlölködő és jobbágyi megadásával tüntető udvari párt képviselt és Wesselényi eddig ép oly híven, mint szenvedélyesen követett. Katholikusnak született, rokonai révén protestánsnak nevelkedett: de a nagyszombati egyetemen Pázmány Péter hatása alatt atyja vallására visszatért és ettől fogva szivét a felekezeti rajongás melege töltötte el. Kevés ifjú hagyta el

* K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. k. 571., 572., 588. ll.

ez intézetet, mondja egyik történetirója,* a ki annyira megfelelhetett volna tanítói eszményének, mint ő. Alázatos, daliás, jó modorú férfi vált belőle, ki éppen úgy feltalálta magát a csatatéren, mint a társalgó termeiben, éppen úgy tudott bánni a karddal, mint a tollal; s a mily vitézül verekedett az ellenséggel, olyan ügyesen tudta megnyerni nagy urak kegyét, szép asszonyok hajlamát. Az asszonyoknál ugyan ellenállhatatlanabb sikereket aratott, mert szerelmi kalandjairól a hír folyton beszélt s murányi merénye regénybe illenék, ha szó szerint valóság nem volna: de személyes szeretetreméltóságával és símulékony természetével a férfiakat is vonzotta. A mellett bátor katona, víg czimbora, szives házigazda volt, a mikor hogyan alkalma nyílt; csak egy nem volt, a mi a nádori székre kellett, igazi államférfi, az emberek lelkén és dolgok mélyén át a jövőbe ható tekintettel és az események alakulására következtető itélettel. Nem szűkölködött jó tulajdonságok és tehetségek nélkül, a nagy jellemek önzetlensége és nagy elmék egyetemessége azonban hiányzott belőle; az udvar kegyénél és egyháza érdekénél eddig messzebb nem látott, sőt látni sem akart; az mérsékelte eddig hazafiságában, az kötötte meg elfogultságában. Mert a protestantizmus iránt ép oly türelmetlen volt, mint öcscse, Miklós, ki jezsuita létére az ellenségeskedést és térítést nyiltan űzte.** Második feleségét sietett ő is áttériteni s ha módjában állt volna, az egész nemzetet a katholicismusra hajtja; részint felekezeti rajongásból, hogy egyháza régi uralmát helyreállíthassa, részint politikai számításból, hogy az erdélyi fejedelem hatalmát megdöntse. Mert senki nála jobban ifjabb Rákóczy Györgyöt nem gyülölte. S éppen ezzel a türelmetlenségével, ezzel a gyülöletével szerezte meg a király kegyét, Lippay és Puchaim bizalmát,

* ACSÁDY IGNÁCZ: Széchy Mária, 95—96. ll.

** ZSILINSZKY MIHÁLY: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, III. kötet, 103. l.

Kegyelmes Uram

Végin lévén az gyülésnek, (az meliért azért nem igen herkedhettem) noha ninchen mit irnom Nagodnak, mindazon által nem akartam el mulatnom az Nagod méltosagos kezeit chak levelemmel is meg ne chokolnam. Nagodat kerem hogy az maga még fogadott gratiaiaban engem mégis tarchon meg. es legyen nekem mindenkor oly kegyelmes uram az mint en halalom oraig akarok Nagodnak mint kegyelmes Uramnak maradni.

Posonban 29 Junij
1655

alazatos szolgaja
G. Zrini Miklos

22. ZRÍNYINEK A NÁDORVÁLASZTÁS UTÁN RÁKÓCZYHOZ ÍRT LEVELE.

(Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.)

éppen a fejedelem bosszújára tették nádorrá. Ennek hívei maguk tisztában voltak a választás ebbeli jelentőségével.

Zrínyi Miklós ilyen képesítésre nem hivatkozhatott: de mellette szólt báni kormányzása s vezéri hivatottsága, annyi tehetsége és érdeme, népszerűsége és nagy pártja; bízott Isten és a fejedelem segítségén kívül Ferdinánd méltányosságában, hogy a közvélemény megnyilatkozása elől a jelöléssel elzárkozni nem fog; s bízott a bécsi körök segítségében, hiszen Lippayn, Puchaimon és Auersperg herczegen kívül az egész udvar becsülte és félte.[1] Az érsek annál hevesebben és szivósabban dolgozott ellene, s maga megfeledkezésében annyira ment, hogy egyenesen becsmérlő levelet írt róla Rákóczynak, melyet mássában a királynak is megküldött;[2] így akarta azt a bántól elvonni, s ezt a saját odaadásáról meggyőzni. S Ferdinánd, sajnos, nem a hősünk jóakaróira, hanem ellenségeire hallgatott. Ha rosszalta is a Lippay eljárásának módját vagy eszközét, mint ezt a levelet:[3] de czélzatával egyetértett és Zrínyi Miklós mellőzésébe beleegyezett. Ebben a kicsinyes időben, ezek előtt az elfogult, gyűlölködő és alázkodó emberek előtt az egyetlen igazi államférfi, kinek eszménye nem Bécs tetszése, hanem a haza virágzása, nem az udvari párt kielégítése, hanem az egész nemzet boldogulása volt, éppen páratlan nagyságánál, pártatlan igazságosságánál és a fejedelemmel való barátságánál fogva annyira félelmesnek és veszedelmesnek látszott, hogy elhitették magukkal, el a királylyal, mikép nem lehet, nem szabad jelölni. Pedig ha jelölik és megválasztják, ha örökébe öcscsét nevezik és választják: ezt a «gyűlölséges gyűlést»[4] mennyi kedvetlenségtül és visszavonástul, az országot mennyi egyenetlenségtül és

1 Szilágyi Sándor a Történelmi Tárban, 1891. évf. 173. l.
2 K. Papp Miklós: Történeti Lapok, 1. k. 117. l.
3 Klobusiczky András levelében, ugyanott. 117. l.
4 K. Papp Miklós: Történeti Lapok, 1. k. 133. l.

romlástul kimélik meg. Ha a két testvér közül Miklós a nádor hatalmában, Péter a báni széken ül, lelkesedésével és vitézségével a haza felszabadítására és az alkotmány védelmére egyesül: akkor csak jó szerencse kellett volna és semmi más, hogy a nemzet lobogójuk alatt, vezetésükkel a törököt erről a földről mielőbb kiverje, és a németet a törvények tiszteletére szorítsa. S a király törvénytisztelete a magyar szabadságszeretét bizonyosan mérsékli: kölcsönös gyanakodás és féltékenykedés helyett kölcsönös bizalom támad, a nyugalom helyreáll és a béke felvirul. Akkor mennyivel kevesebb vér, köny, gond, imádság buzog hiában. Akkor pályáját a két testvér mennyivel fényesebben és dicsőségesebben, szomorú végük kikerülésével futja meg. Akkor a magyar történet, sőt talán a világesemények fejlődése is más fordulatot, más folyamatot veszen. De a mit Isten különös kegyelme megadott volna: az emberi gyarlóság önzése és irigysége eljátszotta!

S ez a mellőzés hősünket önérzetében és nagyravágyásában mélyen sértette. Pártjával Wesselényihez csatlakozott ugyan, mert a jelöltek közül legkiválóbbnak tartotta. Nagy eposzában is az ország oszlopának nevezte:* de szíve forrt a haragtól és keserűségtől. Ez ingerült hangulatában sem indulatain, sem szavain nem uralkodott, s ép oly elégedetlen volt a királylyal, mint érsekkel. Klobusiczky ennélfogva attól féltette, hogy vagy megétetik vagy lekötik valami biztatással, mert épen arany-gyapjas renddel «babosgatták»;** de hasztalanul kisértették: sem el nem hallgatott, sem nem csillapodott. A fejedelemhez fordult egészen, kinek követeivel gyakran és nyiltan érintkezett, különösen Klobusiczkyval a maga háborgó érzéseiről és terveiről őszintén és szabadon beszélt. Hosszasan, úgy látszik hetekig azzal a gondolattal foglalkozott, hogy honát elhagyja,

* Groff Zrini Miklós: Adriai Tengernek Syrenája. Bécs, 1651. XIV. ének, 11. v.
** K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. k. 117. l.

Rákóczyhoz csatlakozik, ki lengyel vállalatára már készülődött; s vagy Erdélybe, vagy Lengyelországba költözik át. Az okos és serény ügyvivő sietve intéz kérdést urához, hogy nem adományozna-e neki odabenn jószágot s nem szerezhetne-e részére vajdaságot? Bizonyos legyen nagyságod benne, ha Lengyelországban lenne hivatalja, — elmenne, felette igen disgustatus, németnek, érseknek, papoknak, jezsuitáknak nem barátja. Nagyságodnak pedig lelki jóakarója, szolgája.[1] Hősünk valóban annyira elkedvetlenedett és elkeseredett ez idő szerint, hogy Klobusiczkynak sokszor mondogatta: «Bizony ma tenne koronát Rákóczy fejére, ha lehetne.»[2] A maga csalatkozása és a nemzet jövőjének sivársága miatt tehát, legalább egyelőre, ragaszkodása a haza földéhez, hűsége a királyhoz megingott s lelke emésztő szenvedéssel vívódott, hogy országot és urat cseréljen. Klobusiczky pedig a fejedelem érdekében verte a vasat, a míg meleg: tüzelte szóval, édesgette igérettel, hogy jó lesz előbb egy palatinusság, aztán egy herczegség s azután is, a mit Isten neki rendel, másé nem leszen.[3] Kétségtelenül a reménybeli lengyel királyságban; de az sem lehetetlen, hogy idebenn a hazában. Mert II. Rákóczy György szivesen álmodozott a lengyel koronáról s még szivesebben a magyarról, a pozsonyi fölkenetésről, melyet Drabik kinyilatkoztatásában megjósolt, Comenius új könyvében lehetségesnek tartott: csak támadjon fel a fejedelem az osztrák ház ellen! Az idő kedvező: egy egész sereg nép fegyverben áll. Az elnyomott hitsorsosok várják a megszabadítót, ő legyen az. A hamis keresztyénség magvain igaz keresztyénség támadjon, általa történjék az meg![4] S Rákóczy nagyra tört, emelkedni akart,

1 SZILÁGYI SÁNDOR a Történelmi Tárban, 1891. évf. 173. l.
2 K. PAPP MIKLÓS: Történeti Lapok, 1. k. 117. l.
3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, 1. k. 38. l.
4 SZILÁGYI SÁNDOR: II. Rákóczy György, 112. l.

király kivánt lenni, de nem *minden* áron, csak *egy* áron, mint protestáns fejedelem, vallása diadalra juttatásával. Nem látta, nem hitte, hogy Gusztáv Adolf halála óta, a harminczéves háború második felében s azóta megszűntek az emberek eszményért küzdeni s hogy a politikai érdek hatalmasabb rugó a vallási érdeknél. Ebből a hibájából semmiféle csalódás nem volt képes kigyógyítani.[1]

S Klobusiczky, úgy látszik, urának ebben a felfogásában és hibájában osztozott, s beszélgetései közben hév szószólója volt. Protestáns és alkotmányos ember létére a papság végzetes befolyásában és a Wesselényi nádorságában megnyugodni nem birt; mert az a meggyőződés fogta el, hogy oda a mi szabadságunk, és szinte félt, hogy hazánk is oda lesz![2] Így annál természetesebb, annál valószinűbb, hogy a Rákóczy titkos vágyainak értelmében működött; annyival inkább, mert azoknak a viszonyok áramlata is kedvezett, hiszen az országgyűlés sok zavara, gyűlölsége, általános elégedetlensége következtében a fejedelem «jó akarói» nagyon megszaporodtak.[3] Az aggódó és zúgolódó katholikus főurak megnyerése, különösen Zrínyi Miklós biztosítása egy új szabadságharcz esetén milyen erős támasza volna a fölkelésnak, milyen biztos záloga a siker kivívásának: talán az álom megvalósulásának. Az új királylyal aztán új állami rend következnék: akkor Klobusiczky kecsegtetése itthon is teljesedhetnék. A buzgó ügyvivő annyira hisz a jövendő ilyetén esélyében, hogy urától fölhatalmazást kér, mikép Zrínyi Miklóssal tárgyalást kezdhessen arra nézve: «vajjon ellenkeznék-e a fejedelemmel, ha ez a közszabadság visszaszerzése végett Magyarországba törne?[4]

Nem tudjuk, hogy megkapta-e, bár valószinűnek tart

1 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György, 116. l.
2 K. Papp Miklós: Történelmi Lapok, I. k. 117. l.
3 Szilágyi Sándor a Történelmi Tárban, 1891. évf. 173. l.
4 *Ugyanaz*: Ugyanott, 173. l.

juk: de azt mondhatjuk, hogy ez a kezdeményezés semmi komoly kötelező egyezségre nem vezetett. Mert hősünk az első nehéz hetek multán, háborgó haragjának és kínzó keserűségének oszladozásával, lassanként csillapult; lelke a meghasonlás sötét borúiból, mint a nap a viharos felhők közül, fényesen kiemelkedett; s ezzel a maga helyzetéről és annak következéseiről nyugodtabban gondolkozott, személyes sérelmének és méltatlankodásának gondolatai helyett a hazaszeretet és politikai eszély szavára hallgatott. A mikor még az indulatok féktelen ereje zaklatta és végletes lépésre ragadta volna, akkor szerencséjére a fejedelemmel közvetlenül nem érintkezhetett, mert a bécsi kormány kémlő gyanakodása és ügyelése miatt attól kellett tartania, hogy leveleit elfogják, tehát nem írt; * a mikor pedig szenvedélye lohadt és szenvedése csöndesedett, akkor már óvatossága és meggondoltsága visszatért s az ilyen koczkázatos kérdésben egyenes kötelezettséget nem vállalt. Tény, hogy a fejedelem magyar királyságának lehetőségével foglalkozik a maga politikai föltevései közt: de tény, hogy ezt az államférfi előrelátásával és hazafi gondolkozásával teszi. «Császár beteges és erőtlen» — írja Rákóczynak február havában — «és minden ember prófétálja halálát nemsokára; az öregbik fia pedig igen ifju és sok változásoknak alája vettetett, míg megért emberkort ért, a kisebbik egészségtelen és kevés reménységgő. Az Isten tartsa meg űket hazánk és köröszténység javára, de ha valahogy ez állapot változnék, gondolja meg nagyságod, minemű állapotok lennének. Ha szóval nagyságodnak az én sensusimat megmondhatnám, bizony szerencsésnek tarthatnám magamat; de levélre nem merem és semmi characterre nem bizhatom, Istentül, üdőtül és jó szerencsétül kell várnom.» ** Ha még nem beszél

* SZILÁGYI SÁNDOR a Történelmi Tárban, 1891. évf. 173. l.

** *Zrínyi Miklós levele II. Rákóczy Györgyhöz*, 1655 február havából. Történelmi Tár, 1890. évf. 206—207. ll.

is nyiltan, czélzása világos; de az is világos, hogy ez a czélzása csak az uralkodóház tagjainak kihalása esetére vonatkozik. A mikor vére forrong és hűsége inog, elszólja magát; hogy bizony ma tenne, ha lehetne, koronát Rákóczy fejére;* Klobusiczkynak ekként élezettebben is kimondja, a mit még néhány héttel előbb papirosra és emberre bízni nem mer: de vére csillapodtával és hűsége szilárdultával megint «Istentül, üdőtül és jó szerencsétül» várja az események fejlődését. Föltevésében és tervezésében nem lázadásra számít, hanem alkotmányos és törvényes változásra, mely a Hunyady Mátyás korát újra föleleveníttheti és a magyar királyság eszméjét a fejedelem személyében megtestesítheti. Hisz az uralkodó ház törzsfájának spanyol ága már kiszáradt; az osztrák is szemlátomást korhadozott; ha ki találna halni: a koronára kicsoda lehetne méltóbb annál, a ki a jó magyaroknak egyedül adhat melegséget és bátorságot, a ki legjobb magyar az ég alatt és legdicsőségesebb vitéz a magyar név fentartására a világ előtt?!**

Ez az eshetőség azonban egyelőre a jövő kérdése volt, mert a Habsburgok osztrák ága még újra kivirulhatott. Zrínyi Miklósra és a nemzeti pártra jelenleg, a gyűlés további folyamán sürgősebb és fontosabb feladat: a szabad királyválasztás jogának megvédése vár. Mert az udvar annak ellenére, hogy a primás helytartóságával kudarczot vallott, hogy a nádorválasztással a saját pártjában is szakadást támasztott; s annak ellenére, hogy a felvidéki főkapitányság betöltésének tettével, Wesselényi helyébe a fiának ültetésével a reménykedő katholikus főurakat elkedvetlenítette s az erdélyi fejedelmet szinte kihívta, úgy hogy Klobusiczky szükségesnek látta figyelmeztetni a kanczellárt, ha immár nádort a Rákóczy boszujára tettek, a főkapi-

* K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. k. 117 l.
** *Zrínyi Miklós emlékirata.* Századok, 1868. évf. 642—643. ll.

tány ne legyen olyan, mert semmi jót nem jövendölhet belőle;[1] annak ellenére, hogy a vallási sérelmek tárgyalásának halogatásával és a megyei igazságszolgáltatás körébe utalásával a protestánsokat teljesen elkeserítette és a hangulatot szinte minden tényével maga ellen ingerelte, — az örökletességet mégis erőszakolta és keresztülvihetőnek tartotta. Hívei a kegykereső udvaronczok szolgálatra készségével buzogtak elfogadása érdekében, izgattak mellette szóval és irással: de a kedélyeket csak fölizgatták a helyett, hogy meggyőzték volna. A kérdés még nyilvános vitatkozásra sem került, a mikor az ingerlékenység már annyira ment, hogy Zrínyi Miklós Forgách Ádámot, ki az érsekhez pártolva és pap után járva, a megszavazásra hajlott, szemtül szembe ország árulójának nevezte:[2] mindamellett sem a személyes kényszergetéssel, sem a titkos mesterkedéssel abba nem hagytak. A nádor házába egy beszédet csempésztek, melyet Wesselényi a gyűlés eleibe vitt;[3] s az utczákon egy iratot szórtak el, melyből Zrínyi egy példányt a pénzverő intézet előtt talált.[4] Beszéd és irat egyképen a szabad királyválasztás jogának feláldozását ajánlta; s felfogásra, okoskodásra, érvelésre és kifejezésre annyira megegyezett egymással, hogy egy és ugyanazon szellemből fakadt.

De micsoda szellem volt az! Az országos nyomorúságot: a magyar szent korona erejének hanyatlását és az ősi magyar nemzetségek török fogságba hurczolását, régi fényes városaink, egyházaink, az igaz keresztyénség ápolására alapított szent helyeinek elpusztulását, gyermekeink pogány harczosokul való fölnevelését, csak azért részletezi és színezi sötéten, hogy annyival hevesebben sürgesse a szabadulásra

1 K. Papp Miklós: Történeti Lapok, I. k. 117. l.
2 Szilágyi Sándor a Történelmi Tárban, 1891. évf. 172. l.
3 Horváth Mihály: Magyarország történelme, V. k. 466. ll.
4 *Dobai Székely-kódex:* Acta religionaria et publica miscellanea, 172. l. A Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárában.

vezető módok vizsgálását. Hiszen immár oda jutottunk, hogy magyarok a török oldalán magyarok ellen küzdenek, vagy megtörve, elcsüggedve érzéketlenül senyvednek, s ha dicsőséges szent királyaink, István, László és a többiek beszélni hallanának bennünket, nem ismernének el fiaikul; asszonyoknak vagy elasszonyosodott korcsoknak tartanának. Itt az ideje valóban, hogy fölserkenve ügyünket és hazánkat a pogány iga alól felszabadítsuk!*

Az első kérdés az, hogy miként? Megtehetjük-e a magunk erejéből. A felelet a czélhoz képest egyenes és határozott: *nem* ... S ezt a nemet az író felaprózva, számokba csoportosítva, oly élesen, oly kihivóan okolja meg, a nemzeti önérzetet annyira becsmérli, s az uralkodóháznak annyira hízeleg, hogy olvastában az ember vére mai nap is háborog.

Hát mért nem szabadíthatjuk meg magunkat mi magyarok:

1. Mivel annyira tehetetlenek vagyunk, hogy ha az ausztriai ház kormányától elszakadnánk és a saját erőnkre támaszkodnánk, a végbeli vitézeket fizetni s rendes hadsereget tartani nem birnánk; nyilván eddig is csak az örökös tartományok jóvoltából fedeztük a jelentékenyebb véghelyek költségeit.

2. Mivel a magyar kamara jövedelme oly csekély, hogy abból sem királyt, sem fejedelmet el nem tarthatnánk; ha visszaadjuk az ausztriai háznak, a mit tőle elfogadtunk, az nem szorul a magyarországi bevételére, az örökös tartományok javadalmából fennállhat hatalma.

3. Mivel, ha magyar nemzeti királyunk volna, az mind a magánérdeknek, mind a közügynek romlására lenne. A magánérdeknek? Hogy a király a maga méltóságának fentartására elegendő eszközzel birhasson, a korona várait

* *Acta religionaria et publica miscellanea*, 172—173. II.

és uradalmait visszavenné, mint elidegeníthetlen javakat, a minek következtében sokan a szegénységbe esnének. Háború esetében meg a király a közszükségek miatt adókat s minden egyéb terheket róna az országra; pedig tudjuk, hogy hajdan Mátyás király virágzó uralma alatt is mennyit panaszolkodtak a lakók a közterhek ellen. Mi lenne most a mi nyomoruságos és siralmas állapotunkban? S miként lenne romlására a köznek? Már merőben azért, hogy nemzeti királyunk volna, határainkon köröskörül, Stiriától Lengyelországig, a népek azonnal ellenségeinkké válnának. Akkor a töröknek féktelen dühe csak bennünket nyomna és kinozna. Boldog Isten, ha egynek se tudunk ellenállni, mit csinálnék annyi és oly vad ellenséggel?

4. Mivel, ha a külföldi népektől segítséget kérünk, az ausztriai ház ellenállására nem kaphatunk, s ha kapunk, nem tudjuk díjjazni.

5. Mivel nincs nemzet körülöttünk, mely nem iszonyodik a magyarnak hatalmától, ama csapásokra emlékeztében, miket a magyar a szomszédos országoknak okozott; s távol attól, hogy azok segítségünkre siessenek, inkább örülnének erőink romlásán.

6. De ha sok ezer katonát állíthatunk is, hol a mód a háború vezetésére és folytatására, hol vanak közöttünk a hadi emberek, hol a tapasztalt kitünő vezérek, kik várakat, városokat, erősségeket megvenni tudnának? Mindnyájunk békességével legyen mondva, alig akad két-három vitézünk, ki a fölméréshez, erődítéshez és épitéshez értene. Hol a vértes katona, mely a nyilt mezőben az ellenségnek ellenállhasson? Hol a régi magyar hadsereg ereje, melynek édes emlékezetét legalább a történelemben olvassuk? Hol a csatarend, a szervezés művészete ahhoz képest, a hogyan Hunyady János, Corvin Mátyás értette. Mindezt immár mély feledés borítja. S még se hagyjunk föl a reménynyel, még se tartsuk magunkat tehetetleneknek, hogy az oly

Copia

Einer Schrifft so sich Ao 1655 den 14 Junii alhier zu Preßburg in wehrenden Landtag befunden, und auf der Strassen vor dess Herrn Graffen Niclas von Zerin Logi ... gefunden worden.

Nodus Regni parandi Hungariae

Decem Regnis amplissimis, et ornata, et munita, sacra Hungariae Corona, nomen adhuc rettinet quidem, re tamen non potiori ex parte amissa, insolabiliter luget, squalida et gemit. Regna quidem et Provinciae Turcicae Tyrannidi subiectae, libertatibus spoliatae, antiquissimae sanguinis Hungarici familiae Othomanica crudelitate in servitutem redactae, ... proavi nostri deliciosae habitationes a Barbaris occupatae, Urbes toto Orbe cellebérrimae, vel solo aequatae vel in opprobrium gentis nostrae, quae antea sacratissimae Regum habitacula fuere, nunc probrosi Turcae sedes principatum afflictum suspirant, refricant dolorem Sacratissimae Canobitae olim splendidae, nunc sanguine illorum purpuratae materia lapidum obrutae, Spiritus Sylvestres Eremi Episcopatuum, Abbatiarum, Praepositurarum amoenissimae Residentiae vel misere prostratae, vel pululantis Barbaricae gentis sanie desedatae, et profanatae iacent. Cur non expergiscimur? Cur impacabile Turcae Jugum non excutimus? Callo affecto cola nostra obducta sunt, pertimemus, et non erubescimus, tremimus et non ..., desipimus et non intelligimus, ... et non animadvertimus, ipsi contra nosipsos pugnamus. Quod bone Deus! quotannis pueri solum hungarici indolis adolescentes a Barbaris rapiuntur, qui ab iis educati Patriam oppugnant, qui propugnare deberent, quid non Tributi Turcis pendimus? quanti nec Regni nostri, nec Nobilis ipsis, manu subditorum nostrorum submiserunt, quoties nos invadunt, quoties ditiones nostras vastant, quoties nos inquietant, semisepositi iacemus, nemo nostrum adhibet salutari manum

nemo

23. A SZABAD KIRÁLYVÁLASZTÁS ELLEN ÍRT RÖPIRAT CZÍMLAPJA.

(A Magyar Nemz. Múzeum kézirattárában őrzött példányról.)

hatalmas török bestiát leverhetjük és hazánkat tőle megmenthetjük? Képzelgünk, légvárakat építünk!*

Az tehát a második kérdés, hogy kitől függ szerencsénk és megszabadulásunk? Istentől és az ausztriai háztól, hála legyen neki; mert ez hozzánk legközelebb, leghatalmasabb, legkegyesebb és legigazságosabb; eddig is az ő ótalma tartott és védelmezett meg szabadságunkban és a török dühétől.

Pedig sok és sulyos panasza van; így egyebek mellőzésével: 1-ször jól tudja a felséges uralkodóház, hogy a magyarok eddig csak kényszerűségből és nem önként választottak kebeléből maguknak királyokat; ha tehát a koronától elszakasztott és török iga alá hajtott ősi tartományokat a nemzet a saját hatalmából visszafoglalhatná, többé nem az ausztriai házból, hanem a saját fiai közül választana királyt; 2-szor, valamikor a magyarok saját királyaik alatt virágzottak, az ausztriai házat mindég háborgatták. Tehát miért fegyverezné ez fel őket maga ellen? 3-szor, Magyarország jövedelmeiből alig vesz be annyit, a mennyi Esztergom vagy Buda megvételére szükséges volna. Tehát miért ürítené ki a saját kincstárát a maga és az örökös tartományok kárára? 4-szer. Azért megelégszik azzal, hogy a török dühét nem annyira a mi, mint az örökös tartományok költségeivel annyira fékezi, hogy, Istennek hála, jelentékenyebben nem árthat.**

Az tehát a harmadik kérdés, hogy mik azok az eszközök, mikkel az ausztriai uralkodóházat a mi megszabadításunkra indíthatjuk?

Könyörögjünk alázatosan ő felségének, hogy vegyen bennünket és országunkat pártfogásába és atyai gondjába; legyen rajta, hogy fegyvereit a birodalom minden eszközével természetes ellenségünk ellen fordítsa és minket a törö-

* *Acta religionaria et publica miscellanea*, 174—176. ll.

** *Ugyanott*, 176—177. ll.

kök elviselhetetlen igájától megmentsen. Ennek a kegyes hajlamának láttára mi is hálásan őt és egyenes ágbeli fiörököseit egyszersmindenkorra igazi és örökletes királyainkul válaszszuk; azzal a hozzáadással mégis, hogy a felség kötelezze magát minden jogunk és szabadságunk megtartására a választás szabadságának kivételével. Ha ez elhatározásunkat megértette, semmi kétség benne, hogy bármennyi nehézséggel és bármily áldozatokkal hazánk megszabadítására kész, mert bennünket már nem idegenekül, hanem a maga igaz és kedves örökségeként fog ótalmazni s megtartásunk végett minden javát, még életét is szívesen áldozza aggodalom, félelem nélkül; s bennünket, mint alattvalóit, kitüntetésekkel, javadalmakkal, s ezer más kegyével és kedvességével áraszt el; s ha ekként megszűnik a lázadás gyanúja, a török hódítás félelme, sőt a lelkeket egyetértés fűzi össze, — a zsarnok felett való dicsőséges győzelem remélhető lesz.*

De hát az a kérdés: meggondoltan cselekszenek-e a magyarok, ha a szabad királyválasztásról lemondanak? Igen. Először: mert vagy van más mód Magyarország visszaszerzésére, vagy nincs; ha van, mutassák meg; ha nincs, ostobaság a szabad királyválasztás nevét tartani meg inkább, semmint az országot és elveszett tartományait fölszabadítani. Másodszor: I. Ferdinánd korában, a mikor Buda elveszett, a szabad választásnak nevét megőríztük ugyan, de a lényegét nem, mert a kényszerűség nyomása alatt okosan nem tehettünk egyebet, minthogy az ausztriai házból válaszszunk királyt. Miért nem teszszük meg hát önként, a mit másként úgy sem cselekedhetünk. Harmadszor: a mostani felséges uralkodó nem támasztott és nem támaszt igényt az öröklésre Magyarországon; de mi lesz, ha az ausztriai fejedelem valamikor támasztani fog? Ha akkor kedvünk elle-

* *Acta religionaria et publica miscellanea*, 177—178. ll.

nére oly föltételeket terjesztenek elénk, a miket most mi javasolhatunk másoknak? Negyedszer: a birodalomban az ügyek elintézésével, bizonyosra veszem, a török ellen háborút határoznak el, a mi ha bekövetkezik, a felség a tartományok visszaszerzése fejében nem joggal és méltán követeli-e kiadásait? Ha kielégíthetjük, jól van, de ha nem, a kiadások czimén birni fogja azokat mindaddig, a míg ki nem elégíthetjük, és így csak odajutnak. 5-ször: a szabad királyválasztást merőben abból az okból sürgetjük és védelmezzük, hogy szabadságunkat megtarthassuk. Hát a nélkül nem érhetjük-e el? Elérhetjük, hisz igen kegyesek az ausztriai fejedelmek; mihelyt megigérték, hogy szabadságainkban meg fognak bennünket tartani, nincs miért kételkednünk igazságosságukban s jóságukban, mikor eddig mindég panasz nélkül teljesítették, a mit megigértek.*

Ime, az örökletesség szószólójának érvelése. Beszéd és irat csak az alakjára, az előadás módjára különbözik, az áradozóbb és czikornyásabb, ez rövidebb és egyszerűbb: de fordulatról fordulatra, gondolatról gondolatra párhuzamosan egybevág. A nemzetnek egyképpen szemébe vágja, hogy a végbeli vitézeket fizetni, rendes hadsereget tartani tehetetlen s a véghelyek költségeit csak az örökös tartományok jóvoltából fedezheti, holott ezek évi járuléka, az a szinte hatodfélszázezer forint, melyet a brucki egyezség értelmében ** a horvát és tótországi végek erősitésére adóztak, a varasdi és károlyvárosi főkapitányságok királyi várainak és katonáinak ellátására szolgált. S évi járulékuk czélja egyenesen az volt, hogy a maguk békéjét és jólétét biztosítsák a pogány ellen, melynek ellenük támadó rohamát rend szerint Horvát- és Tótország ereje tartóztatta fel és törte meg, nem a királyi

* *Acta religionaria et publica miscellanea*, 178—179. ll.

** Fényes Elek: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pest, 1840. vi. kötet. 96. l.

katonaság magában; hanem az egész nép, mely testével födözte és vérével védelmezte őket. Ha ez a nép a törökkel megárul és átereszti a maga földén: Belső-Ausztria tar-



(Wideman Illés metszete után.)

24. A MAGYAR SZENT KORONA XVII. SZÁZADI KÉPE.

tományai rég elpusztultak volna. A magyar kamara jövedelme és a magyar honvédelem rendszere nemzeti uralkodóink alatt bőségesen elegendő volt mind az ország hathatós ótalmazására, mind a királyi udvar ragyogó fényének kifej-

tésére, a mint az Árpádok, Anjouk és Hunyadyak korszakai meggyőzően hirdetik. Egyenesen történetünk dönti meg a maga büszke és dicsőséges tanúvallomásával a kufárkodó iró összes czélzatos állításait. Történetünk fennen és ékesen beszéli, hogy nemzeti királyaink korában a közjó és magán boldogság egyiránt virágzott, hogy akkor a magyar idegen segítségre nem szorult; s a más nemzetek mindig örömestebb szövetkeztek véle, mint hadakoztak ellene; s határainkon körös-körül, Stíriától Lengyelországig, a szomszédok félő tisztelettel meghúzódtak; a mikor meg az örökös tartományok ura, mint Frigyes császár, nem maradt nyugton aluvó helyében, nyögte Mátyás bús hadát Bécsnek büszke vára. A magyar Mátyás paizsa alatt, mint Zrínyi Miklós mondja,[1] a keresztyén fejedelmek békességben ülnek vala; a ki pedig reá támadt, okossággal és erővel leverte. Két hatalmas császárt, a németet és törököt, két királyt, a lengyelt és csehet, megzabolázott, a velenczei köztársaságot megadóztatta és a világot jó hirével betöltötte.[2] Igaz, hogy a mióta Mátyás meghalt, kinek udvara Mars iskolája volt,[3] hadi tudományunk, vezetésünk, fegyelmünk annyira lehanyatlott, hogy maga hősünk a legkeserübben és legsujtóbban itéli el; de ő mindig a nemzet iránt való féltő szereteténél és a javításra czélzó lángolásánál fogva teszi, hogy tanulásra ébreszszen és vitézségre lelkesítsen; míg az uralkodóház e kufárkodó irója ebbeli fogyatkozásainkat csak azért hányja fel, hogy a nemzetet becsmérelje és gyalázza, kishitüségre és megalázkodásra hangolja, s feltörekvés helyett lemondásra és jog-feladásra sarkallja. Pedig történetünk szavahihetően, szomorú tényekkel bizonyítja, hogy a magyar hatalma, gazdagsága, hadi tudása és vitézsége, éppen ez érveléssel ellenkezően, azóta sülyedett mind alább és alább, a mióta ide-

1 Rónai Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 167. l.

2 *Ugyanott*, 179. l.

3 *Ugyanott*, 162. l.

gen királyok alatt a nemzet szándékos megtörése, az ország szándékos elhanyagolása, a magyar vezérek bizalmatlan mellőztetése és a német generálisok általános alkalmazása folyt; szóval, a mióta a magyar földön idegen királyaink alatt az idegen vezérek és hadi népek idegen czélokat és érdekeket szolgáltak; a mióta a lelkiismeretlen tanácsosok, kik között mind német, mind magyar akad, de rosz, idegen királyainkba a nemzet iránt bizalmatlanságot oltottak és elhitették velük, hogy nem birnak másképen a magyarral, hanem mikor nyomorult.* Történetünk szavahihetően, szomorú tényekkel példázza, hogy az ausztriai ház százharmicz esztendő óta sem a maga erejéből, sem az örökös tartományok és német birodalom segítségével a törököt Magyarország területéről ki nem verte, hatalmát itten meg nem renditette; nem azért, mivel nem akarta, hanem mivel nem birta; hogy sokkal szivósabb volt szabadságunk és alkotmányunk elnyomásában, mint a hódoltság fölmentésében; sokkal ismeretesebb a választási föltételekbe és koronázási hitlevélbe igtatott és esküvel biztosított igéreteinek megszegéséről, mint jogaink és törvényeink megtartásáról és megtartatásáról. Az egész érvelés gyalázkodás volt a nemzet ellen, szolgaiaskodás az udvar iránt, a köztudat nyilvános letagadása és a történet alacsony meghamisítása: a korteskedésnek ezen a hangján és ezekkel az eszközeivel hogyan terjesztett volna megnyugvást? Csak fölverte és növelte az ellenzéket. Mert az udvari pártnak ezzel a mesterkedő és kihivó erőszakolásával szemben a visszahatás, a nemzeti párt izgatása élesebben és elszántabban nyilatkozott; s az örökletesség eszméjének harcza az országgyűlésen minden egyéb kérdés fölött uralkodott. A sérelmi bizottságok ugyan váltig üléseztek, tanácskoztak és határoztak; de erősebb érdeklődés, hathatósabb ered-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 169. l.

mény nélkül. A protestánsok meg-megujuló folyamodásaik és küldöttségeik ellenére a nádor rábeszélésének és a felség elhatározásának kénytelenek voltak meghajolni, bajaik orvoslását az Istenre és az időre bízni; mert ezen az országgyűlésen nem érhettek el többet, mint annak a törvénybe igtatását, hogy az 1647-iki czikkelyek ellenére fölmerült panaszok és méltatlanságok ügyében az eljárás mindkét részről, a király ajánlata szerint, az országgyűlés *után* azonnal és az 1649-iki törvények rendelkezéseinek szellemében történjék; ennél fogva kénytelenek voltak, a mi ellen olyan hevesen küzdöttek, az országos elégtétel helyett a megyei igazságszolgáltatás itélkezésével beérni. A közsérelmek orvoslásának sem kedvezett sokkal több siker. Mert épen a legfontosabb követelésnek, a német katonaság kivitelének elintézésére nézve a karok és rendek meg nem állapodtak. A papok és az urak a felség czélzata szerint a katonaságot szerették volna benn hagyni, legalább a következő országgyűlésig, mert az elhalasztással megeshetett, hogy aztán tovább is benmaradhat; a megyék és városok ellenben, a melyek a németség nyomasztó terhét és gonosz incselkedését közvetlenül szenvedték, a szabadság érdekében a haladéktalan kivitelt kivánták, a mint a királyi hitlevél igérete és az országgyűlési határozatok rendelték. Az udvar törekvéseinek s érdekeinek, meg a nemzet jogainak és törvényeinek ebben a keresztezésében Zrínyi Miklós az alkotmány védői közt a német katonaság kivitele mellett küzdött.* A főrendek közűl nem volt véle más, mint Szunyogh Gáspár királyi tanácsos. Az érsek és nádor ekkor több katholikus főurral arra törekedett a vélemények elágazása következtében, hogy a katonaság ügye ne a közsérelmek között, hanem a magános panaszosok nevével szerepeljen, kiknek kérni ezt utasításuk rendeli. «És ha így leszen,

* SZILÁGYI SÁNDOR a Történelmi Tárban, 1891. évf. 174. l.



(Wideman 1650-iki metszete után.)

23 SZUNYOGH GÁSPÁR.

mondja hazafias aggodalommal Klobusiczky, soha semminemű dologbul nem lehet sérelem, hanem csak abbul, mely ő nekik tetszik.»[1] De nem úgy lőn, mert a többség inkább bele nyugodott az elhalasztásba, s törvénybe igtatta, hogy a külföldi katonaság az elmúlt január 24-ikétől számítandó három év lefolyása alatt az országból kiviendő és eztán az ország tudta és beleegyezése nélkül be nem hozható.[2] Legalább az elvet mentette meg, ha már a lényeget el kellett ejtenie.

Hisz úgy is minden sérelem most mellékes volt az örökletes királyság nagy kérdéséhez képest. A pártok főfigyelme, mérkőzése, ereje ennek a kivivására vagy megbuktatására összpontosult. Lippay már április elején kijelentette, hogy ő csak királyt választ és koronáz, egyébbel nem törődik.[3] Sorakoztak, tüzeltek mellette, ellene; heteken keresztül folytak az összejövetelek és lakomák, mintha Magyarország állapota csupa vigasság volna! Szelepcsényi György, Szunyogh Gáspár, Nádasdy Ferencz, Lippay György, Wesselényi Ferencz, Batthyány Ádám, Esterházy Pál, Forgách Ádám, Zrínyi Miklós egymás után gyakorolták a fényes vendéglátást, szinte minden délre vagy estére mulatság esett, melyeken a magyar főpapokon és főurakon kívül meg-megjelentek a pápai nunczius, a spanyol és velenczei követek, Auersperg, Ditrichstein, Gonzaga herczegek, Puchaim, Piccolomini és Souches generálisok és mások;[4] közben udvari ünnepek, királyi vadászatok váltakoztak lekötelező kitüntetésekkel és igéretekkel, hogy az uralkodóház és nemzet kivánalmai közt összhang létesüljön, a mi a versengő lakomákon mind elérhetetlenebbnek tűnt fel. Mert a mily buzgóságot mutattak Lippay, Szelepcsényi az

1 Szilágyi Sándor a Történelmi Tárban, 1891. évf. 174. l.

2 *Corpus Juris Hungarici.* 1655 : XIX. törvényczikk.

3 Történelmi Tár, 1891. évf. 172. l.

4 *Gróf Rhédey László Naplója.* Magyar Történelmi Tár, I. kötet. Pest, 1855. 224—227. ll.

udvari párttal az örökletesség elfogadásának egyengetésében, ép oly fáradhatatlanok voltak Zrínyi, Szunyogh a nemzeti párttal a szabad királyválasztás jogának oltalmazásában; s ha miben azok ügyvivői nagyon elvetették a sulykot, mert ama hitvány beszéddel és írással csak az ellenszenvet növelték, a túlhajtás törvényénél fogva az alkotmány hiveinek számát szaporították. Az új királyasszonynak, Ferdinánd harmadik feleségének, mantuai Eleonorának koronázása egy napra, június 6-án, elsimította az ellentéteket: a királyi család hatalmának, a főrendek gazdagságának ragyogása közt a szivek az örömben egyesültek. Az ősi szertartás, melyen Forgách Ádám vitte a keresztet, Erdődy György a szentséget, ifjabb Csáky István az országalmát, Zrínyi Miklós a királyi pálczát és Wesselényi Ferencz nádor aranyhimes párnán a koronát, fölemelő mozzanataival és megkapó látványosságaival egyiránt bűvölt és kápráztatott:* de az ünnep után a pártok ismét szemben álltak és harczoltak, míg a hatalmasan nyilatkozó hazafias áramlat előtt a kormány kénytelen volt engedni és az örökletesség tervéről lemondani. Az országgyűlés junius 27-ikén Lipót főherczeget a régi módon, a szabad választás jogának megőrzésével, a szokásos föltételek és hitlevél kikötése mellett kiáltotta ki és koronázta meg királynak, a miben hősünknek, mint a nemzeti párt vezérének, jelentékeny része és érdeme volt. Két nap mulva mégis az erdélyi fejedelemnek kegyét megköszönve, azt irja, hogy nem igen kérkedhetik a gyüléssel;** nem annyiban, a mennyiben a nádorságot el nem nyerhette; de az megelégedésére, sőt büszkeségére szolgálhatott, hogy a magyar alkotmány egyik sarkalatos jogát megmenteni segítette, és a társországok sérelmeinek törvényes orvoslását kieszközölte.

* Katona István: Historia critica Regum Hungariæ. XXXII. k. Buda, 1794. 785. l.
** Századok, 1886. évf. 612. l. Hasonmását l. a 79. lapon.

Alig érkezett haza és pihent meg, a mikor várva várt öröm köszöntött várába. Felesége augusztus másodikán egy leánykával ajándékozta meg. «Inkább akartunk volna fiat,» írja Witnyédy Zichy Istvánnak, «de az lett, a mit Isten adott, csak ő szent fölsége éltesse.»[1] A boldog apa vigasztalta magát azzal, hogy anya és gyermek egészséges, meg aztán azzal, hogy a jövendőre még fia is lehet. Nehány nap mulva, augustus 11-ikén, már országos gyűlést tartott Varasdon, hogy a pozsonyi végzéseknél fogva szükséges intézkedéseket megtegye és a félévi távolléte alatt felmerült bajokat eligazítsa.

Az ülésen mindenekelőtt a követek számoltak be a maguk küldetéséről és a törvényhozás eredményéről. Különösen három czikkelye volt, melynek végrehajtása gyors intézkedést kivánt: az egyik az oláhok, predauciusok és szlávok bekebeleżésének és az összes végbeli sérelmek rendezésének ügyében újból egyetemes bizottságot szervezett a szent korona és Belső-Ausztria biztosaiból oly meghagyással, hogy az hat hónap alatt Varasdon teljesen azonos utasítással összejőjjön, s minden nehézséget az 1628-iki nádori itéletek és 1635-iki bizottsági határozatok, valamint a hitlevelek és törvények értelmében eloszlasson.[2] A határidőnek ez a szoros megszabása remélleni engedte, hogy az oly régóta húzódó kérdés valahára eldöntésre juthat: azért az egybegyült karok és rendek Vernich Györgyöt követül választották, hogy a felségnél szorgalmazza a czikkelynek megfelelő utasítások kibocsátását, az összejövetelnek Mindenszentek napjára kitűzését, a belső-ausztriai biztosok kinevezését,[3] mert eddig csak a magyar biztosokat nevezte ki Hoffmann Pál pécsi püspök elnöklete alatt Szunyogh Gáspár, Cziráky Ádám, Farkas András, Zrínyi Miklós,

1 Vitnyédy István levelei. I. k. 29. l.
2 *Corpus Juris Hungarici*. 1655: LXVI. törvényczikk.
3 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae*, 121. l.

Deütliche, Vorstellung, mit was Herrlichkeit der Dürchleüchtigiste Fürst vnd Herr
Herr Leopold Ignatius Ertzhertzog zu Österreich, c. den 16. Iunij im Jahr 1655. Zü Preßbürg
Züm König in Hüngarn einmüthig erwehlet vnd darnach am 27. eius: mit gewohnlichen Solemnitatë gekronet worden.

A. Ihre Röm: Kaij. Maijest: B. Ihre Königl. Maij. vor in Altar kniet. C. Des Konigreichs Hungaren Cron Apfel, Creütz und Schwert. D. Ihre Königl. Maij. Thron. E. Herren Nuncius Bäpst. Heijl. sampt anderen Herren Botschafften. F. Dero Königreich 10 Insignia vnd Fahnen. G. Der Röm. Kaij. Köni. Reichs auch Vng. Böhm. Oster. Heroldan. H. Ihre Kaij. Maij. die Fr. Kaijserin, sampt dero Frawen zimer. I. Ihre Kaij. Maij. Musie. K. Das Königliche Schloss. L. Wie Ihre Königl. Maij. den Stenden den Aijd prestiert. M. Wie Ihr Köni. Maij. auff dem Berg mit St. Steffans Schwert 4 Creütz streich verricht.

(Egykorú metszet Ernszt Lajos gyűjteményében.)

26. I. LIPÓT KORONÁZTATÁSA.

Orehóczy Gáspár, Zakmárdy János és Ruchich János személyében; már pedig a negyedik szakasz rendelkezése szerint belső-ausztriai érdekeletlen embereknek is kell a bizottságban lenniök,[1] különben ezek elmaradása miatt nem lehet a tanácskozást megtartani. Igaz ugyan, hogy a czikkely kimondja, hogy ha a bizottság elháríthatatlan okok következtében a záros határidő alatt össze nem ülhet, hatálya nem vész el:[2] de mit használ az országnak, ha csak a papiron levő törvények száma szaporodik véle!? A karok és rendek legalább a maguk részéről mindent meg akartak a siker érdekében tenni, s a követ megválasztása után adót vetettek ki az összejövetel költségeinek fedezésére, egyszersmind elhatározták, hogy a magyar biztosokat a határnapról levélileg értesítik, s vezetőjükül Magdalenich Mátyást varasdi útjokhoz kirendelik.[3]

A másik czikkely a Mikulich Sándor bepörléséről intézkedett. Zrínyi Miklósnak sikerült az országgyűlésen keresztül vinnie és elhatároztatnia, hogy a féktelen embert a királyi kegyelem óta elkövetett bűneiért vizsgálat alá fogassa, s annak eredménye szerint a maga vagy az idősb Erdődy György itélő széke elé állassa és végérvényesen elmarasztaltassa.[4] Ehhez képest a felhatalmazás foganatosítása czéljából Vernich Györgyöt bécsi útja alkalmából megbízta, hogy a magyar kanczelláriáról a kegyelemlevél mását hozza le;[5] aztán a nyomozást megindította és a pert lejáratta. Mikulich az idézésre nem is hederített, azonban annyi újabb gazság bizonyult reája: erőszakosság, testcsonkítás, gyilkosság és vérfertőzés, mert nemcsak idegen asszonyokat és leányokat hurczolt várába, de a saját húgát is ott lakatta és becstelen módon használta és aztán megölte, hogy a

1 *Corpus Juris Hungarici.* 1655 : LXVI. törvényczikk.
2 *Ugyanott,* 1. §.
3 *Acta et Articuli* stb. 121. l.
4 *Corpus Juris Hungarici.* 1655 : LXV. törvényczikk.
5 *Acta et Articuli* stb. 121. l.



(Wideman 1652-iki metszete után.)

27. HOFFMANN PÁL PÉCSI PÜSPÖK.

biróság a hűtlenség bizonyos eseteire való tekintettel a Hármaskönyv megfelelő szakaszai értelmében fej- és jószágvesztésre itélte,[1] a mi annyival megokoltabb volt, mert éppen az utolsó országgyűlés kimondta, hogy azoknak, kik egyszeri megkegyelmezés után előbbi gonoszságaikba visszaesnek, sem a korábbi kegyelem nem használhat, sem új kegyelem nem engedhető.[2] Az itélet következtében Zrínyi azt a szándékot forgatta fejében, hogy a királytól az elmarasztalt javait a maga részére felkérje; de bár a lépést bizalmas ügyvédje, Witnyédy István, a kitünő jogtudós is javallotta:[3] mégis abban hagyta. Talán ilyen melegében a kérést kényesnek és gyülöletesnek találta. Annyi kétségtelen, hogy félreismerésre és félremagyarázásra szolgált volna okul. Mert Mikulich menekült és a felséghez folyamodott az elmarasztalás ellen, mely az ő vakmerő ráfogása szerint csak üldözésből eredt, hiszen a törvényszék előtt ártatlanságát személyesen tisztázta. S úgy látszik, apja emlékeinél fogva még mindig befolyásos pártfogói voltak, mert Lipót leiratot intézett hősünkhöz az itélet megváltoztatása iránt. Zrínyi ép oly önérzetesen, mint erélyesen felelt a királynak, hogy az elitélt a törvény előtt meg sem jelent, magát sem ártatlannak, sem üldözöttnek nem mondhatja, mert oly sokak és iszonyúak az ő bűnei, hogy keresztyén emberhez méltatlanok és hallani is borzasztók; s ha kegyelmet nyerne róluk, mint nyert a régiekről, méltán kellene miatta félni a hatóságoknak isten haragjától, kiknek kezébe büntető pallosát adta. Hisz megmondta vala Sámuel Saulnak: Mivel halálra méltónak kegyelmeztél meg, a te lelked lakol az övé helyett. Az előbbi kegyelem is, melyet a néhai felség engedett, az ország jogaiba és törvényeibe ütközött; a

1 Vitnyédy István levelei, I. k. III. l. és Kolosvári S. és Óvári K.: Werbőczy István Hármaskönyve. Budapest, 1894. I. R. 14. czím.
2 *Corpus Juris Hungarici.* 1655: XXXVIII. törvényczikk.
3 Vitnyédy István levelei, I. k. III. l.

karok és rendek épen azért támadták meg a mult ország-gyűlésen olyan hevesen, hogy a vita miatt még a király-választás és koronázás is késedelmet szenvedett. Az itéletet tehát sem mellőzni, sem elvetni nem lehet, különösen mikor az egész ország és az összes rendek és a felség nevében is kelt, oly törvény erejénél fogva, melyet egyenesen erre az ügyre alkottak. Mikulich Sándor bűnei, melyeket a királyi kegyelem óta elkövetett, a törvényszéki vizsgálat bizonyságaként oly súlyosak, hogy jog és igazság szerint fej- és jószágvesztést érdemelnek; annyival inkább, mert az újabbak a régieket is felébresztik, holott a királyi kegyelemhez mindég az a föltétel járul, hogy a bűnös megjavul és többé hasonlókat elkövetni nem fog. Mindezek következtében akár egészben, akár részben jószágai vissza nem adhatók, sőt személye is elfogandó; a mit csakugyan az erkölcs és az igazságszolgáltatás érdeke egyaránt követelne. De Zrínyi a mellett rámutat a kincstár szegénységére is, melynél fogva a legszükségesebb követeléseknek sem tehet eleget.[1] S a király megnyugodott az elitélt sorsában.

A mint ennek híre terjedt, megmozdultak a vagyonkeresők, hogy a gazdátlan uradalmakba bele üljenek: Witnyédy István Söjtör, Vaspör, Tószeg, Kis-Lakos és Kehida zalamegyei falvakat szerette volna megszerezni;[2] a kapronczai kapitány a várra és tartozékaira áhitozott:[3] de a horvát-tótországi karok és rendek idejekorán eléje vágtak minden illetéktelen fölkérésnek, a mikor zágrábi gyűlésükből fölterjesztést írtak a királyhoz, hogy a Mikulich-féle jószágoktól a Gothall, Ottuich, Martiniancz, Prassóczy és Budor családok bitorolt részeit különíttesse el; a Mikulich-féle várakat, kastélyokat pedig tartozékaikkal egyetemben valamely érdemes belföldinek adományozza, a közjóra és végek fentartására

1 *Az Országos Levéltárban.* N. A. R. Fasciculus 319. Nro 39.
2 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 74. l.
3 *Acta et Articuli* stb. 141. l.

szolgáló terhek, adók és ingyenmunkák kötelezésével; a mik ezeken kivül vannak különálló birtokok, azokat a nádor adományozhatja, de csak katholikusoknak és harminczkét jobbágytelek erejéig.* A pör tehát örökre véget ért, nem volt immár más hátra, mint az osztozkodás: Mikulich Sándor nem menthetett meg egyebet, mint az életét. A nyomorult honát elhagyva a világba züllött.

A harmadik czikkely a posavinai és sziszeki lázadó jobbágyok fegyveres leveréséről rendelkezett. A mozgalom veszélyes példa volt, az országgyülés azért sem kiméletet, sem haladékot nem ismert; kimondta, hogy a lázadókat, mint nyilvános zendülés okozóit, a közbéke és nyugalom felforgatóit Zrínyi Miklós bán és a végbeli vezérek királyi karhatalommal minden késlekedés és vitatkozás nélkül fékezzék meg, a zendülést minden módon fojtsák el, s a belőle támadt károkat egyenlítsék ki; ha meg magukat fegyverzörgés nélkül megadnák, vezetőiket a további zendülés okainak megszüntetése végett fővétellel büntessék, s mindeneket az előbbi állapotba, a földesurak iránt való engedelmességre hozzanak, a miben semmi gátló rendelkezés akadályul nem szolgálhat. Sőt a czikkely elhatározta, hogy a király mind a bánnak, mind a végbeli vezéreknek a megfelelő parancsokat legott küldje meg; s ha netán akár Horvát- és Tótországban, akár Magyarországon hasonló lázadás támadna, azt egyedül e törvény erejénél fogva ott a bán a végbeli vezérekkel, itt a nádor azonnal fojtsa el és szüntesse meg, a mi tartozó kötelességük.** Az egybegyült karok és rendek a végzést helyesléssel fogadták és foganatosítását a bánra és ügyességére bizták, ki ezzel néhány apróbb folyó ügy letárgyalása után befejezte az ülést, hogy a haddal mielőbb a mozgalom színhelyére vonulhasson. Hisz a rendnek a helyreállítása, az országos tör-

* *Acta et Articuli* stb. 141. l.

** *Corpus Juris Hungarici.* 1655: LXXVI. törvényczikk.

vény és a báni hatalom tekintélyének elismertetése annál szükségesebb volt, mert a végbeli német főkapitányok ügyet sem vetettek ama nehézségre és zavarra, melyet ez izgága népek a polgári kormánynak okoztak, sőt folyvást beédesgették őket és segítették a megtelepedésüket; így éppen abban az időben, a mikor Zrínyi és a horvát-tótországi követek az imént említett czikkely keresztülvitelében fáradoztak, gróf Auersperg Herbárt károlyvárosi főkapitány a Blasko mezején, Ogulin és a Capella-szoros között, új jövevényeket helyezett el, kiknek oltalmáról és ellátásáról a gráczi haditanács közvetítésével Karinthia és Krajna gondoskodott.[1] Történt pedig mindez az ország tudta és beleegyezése nélkül, úgy hogy maga III. Ferdinánd, a mikor a gráczi haditanácsnak ebbeli jelentésére válaszol, jónak látja figyelmeztetni, hogy a horvát-szlavón karok és rendek az ilyen oláhok tömegesebb betelepedése és a végeken való elözönlése miatt keservesen panaszolnak, tehát nem kell őket szaporítani; a mostani jövevényeket, minthogy a keresztyénség iránt való hajlandóságból menekültek át és már megszálltak, a károlyvárosi főkapitány meghagyhatja helyükön, máskor azonban tegyen előbb fölterjesztést és várja be a rendelkezést.[2]

Zrínyi Miklós csakugyan kész gyorsasággal lecsapott a Posavinára és Novigrádtól Sziszekig leverte, szétszórta és megfenyítette gróf Erdődy Imrének és a zágrábi káptalannak jobbágyait.[3] De bármily kemény és véres volt a leczke: a parasztok elégedetlenségének hamvadozó tüze még fölfölvetett. Már novemberben, a varasdi gyülésen, a gróf ujolag ajánló levelet kapott a királyhoz ismét lázongó posavinai jobbágyai ellen;[4] a következő év októberében a

1 Lopasič Radoslav: Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, XVI. kötet. 290. l.

2 *Ugyanaz:* Ugyanott. 293. l.

3 Pauler Gyula a Vasárnapi Ujságban, 1858. évf. 496. l.

4 *Acta et Articuli* stb. 127. l.

sichelbergi oláhok garázdálkodnak, az országban szerte és az országon kivül csapatosan és fegyveresen csatangolnak, a harminczadot sem a királynak, sem az országnak nem fizetik, mivel Stiriától mentességet élveznek; sőt a harminczadosokat agyonveréssel és lelövéssel fenyegetik;[1] minél fogva Ferdinánd meghagyja Zrínyi Péternek, mint sichelbergi kapitánynak, hogy az oláhok eme rakonczátlankodásának vessen véget.[2] Két esztendővel később pedig, 1658 februárjában, a zágrábi káptalan kénytelen megint a felséghez folyamodni, mert sziszeki jobbágyai újra lázongnak, s mind az ő akaratának, mind az ország parancsának makacsan ellene szegülnek.[3] A lázadás egyelőre mégis szétrobbant, a mint említettük. S a bán november elején újra gyűlést hivott össze Varasdra, hogy az egyetemes bizottság egybejövetelét előkészíttesse. Az ülés Vernich György jelentésének meghallgatása után, melyet Ferdinánd kegyelmes határozatáról szóval és irásban előterjesztett, felujította a biztosok ellátására és bevezetésére szóló intézkedéseit. Majd elhatározta, hogy Hoffmann Pál elnöknek és a magyar biztosoknak leveleket irat a felség rendeletének másával és a gyűlés ama kérésével, hogy a püspök a király jó hajlamát nyerje meg az ország részére.[4] De az ország bármily hazafias buzgóságot és komoly készséget mutatott a törvény sürgős végrehajtására, sem a püspöknek, sem a bánnak nem sikerült kimódolni, hogy azt megvalósíthassa. A hat hónap már letelt, s mindössze csak annyi történt, hogy Ferdinánd Hoffmann Pál elnökhöz és a magyar biztosokhoz, valamint az oláhokhoz utasításokat intézett: azonban a magyarok számára adott rendelete és az oláhoknak szóló parancsa közt oly nyilt ellenmondás létezett, mintha csak a király kormánya megint egyenesen

1 Lopašić Radoslav: id. m. xvi. k. 294. l.
2 Id. m. 294. l.
3 *Acta et Articuli* stb. 141. l.
4 *Ugyanott*, 125. l.



(Egykorú metszet után.)

28. SZISZEK ZRÍNYI MIKLÓS KORÁBAN.

és előre lehetetlenné akarta volna tenni a tanácskozást, az ország akaratának és végzésének foganatosítását; a törvény világos meghagyásait alattomos mesterkedéssel kijátszotta, szándékos ellentétek és húzavonák magvának elvetésével megrontotta. Ott egyetemes bizottságról, a végbeli összes oláhok, predauciusok és szlávok bekebelezéséről és az összes sérelmek eligazításáról beszél; itt ellenben az oláhokat mintegy kiváltságos népnek tekinti és csupán részleges rendezésről, a predauciusok és szlávok visszacsatolásáról emlékszik meg, még pedig olyképen, hogy a kiváltságos oláhok engedjék meg a biztosoknak a szórványosan élő magános-fajta oláhokat, predauciusokat és szlávokat szövetségüktől elszakítani és földesuraik joghatósága alá visszahelyezni;[1] az 1655-iki törvény határozottan megszabja, hogy a felség a bizottság összejövetelének napjára küldjön két biztost Belső-Ausztria részéről:[2] az elnökhöz kibocsátott rendelet pedig azt mondja, hogy a magyar biztosok előbb gyüljenek össze Varasdon, és csak a helyszinéről irjanak a királynak a bizottság módjáról és kezdetéről és a belső-ausztriai biztosok kiküldése végett.[3] Ez a várakozás a bizottságnak nem csekély késedelmet, hiába való költekezést és a magyar biztosoknak boszantó unalmat okozott volna, minélfogva a zágrábi gyülés, 1656 junius 9-ikén, Vernich Györgyöt ismét Bécsbe menesztette, hogy a királynál nem részleges, hanem egyetemes bizottságot sürgessen, mely az összes kiváltságos oláhokról is intézkedjék; egyszersmind eszközölje ki, hogy a belső-ausztriai biztosok a magyarokkal egy és ugyanazon időben jelenjenek meg, s az oláhok az elnök rendeletével teljesen egyező parancsot kapjanak.[4] Igy nem hat hónap

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Slavoniae*, 131—132. ll.
2 *Corpus Juris Hungarici*. 1655 : LXVI. törvényczikk.
3 *Acta et Articuli* stb. 131—132. ll.
4 *Ugyanott*, 132. l.

alatt, hanem egy esztendő mulva sem ülhetett össze a bizottság; Zrínyi Miklós összes báni erélyének, a horvát és magyar országgyűlések minden határozatának ellenére a kérdés megoldása nem juthatott tovább, mint a meddig az 1655-iki LXVI-ik czikkely foganásával jutott, mert a mit a király a Lajtán innen elfogadott és szentesitett, a Lajtán túl, a bécsi kormány és hadi tanács befolyása következtében, parancsaival vagy elnézéseivel meggátolta és meghiusította; a császári hatalom balköveteléseivel szemben a szent korona országainak érdekei rendszerint áldozatul estek. S ez a czikkely is, mint annyi megboldogult elődje ebben az időben, végrehajtatlan maradt: előbb kimult, semmint életbe léphetett volna. A karok és rendek szorgoskodásának s a Vernich újabb küldetésének semmi eredménye nem lett: a sok húzás-halasztás miatt egyelőre kénytelenek voltak lemondani minden további kényszergetésről.

Szerencsésebb volt Zrínyi Miklós törekvése a közigazgatás megjavításában. A török foglalások és pusztítások által a megyei járások egyenetlenekké lettek, egyikben a lakosság megfogyott, a másikban megtolult; mert az üldözések elől a nemesség és jobbágyság biztosabb jószágokra vagy városokba menekült. Ilyképen régi népes jobbágy-telkek elpusztultak vagy terméketlenül hevertek, mások elaprózódtak, de hathatósabb művelést nyertek; s az irtványok a szórványosan és magánosan meghúzódó jobbágyokkal és zsellérekkel szaporodtak. Mindennek következtében az adózás alapja, a kapuk vagy füstök száma, mely mindég a jobbágytelkek bizonyos mennyiségétől függött, a szerint, a mint termékeny vagy meddő földeken, vízmentes vagy áradványos területeken estek, sokat változott, az adóbehajtás megnehezült; annyival inkább, mert a birtokavesztett és városba szorult nemesek, mint a szomoboriak, még a városi házak, telkek és rétek után sem akartak adót fizetni, a polgárság rovására rendi kiváltságaikkal takaróztak;

holott azok a javak, mint polgári jellegűek, adókötelesek voltak.[1]

A lakosság ez ingadozása folytán némely megyei járásban alig akadt 30 kapu, míg másban 400 is volt, minél fogva egyik szolgabiró kényelmesen uraskodott, a másik pedig a teher alatt roskadozott, különösen az adók beszedésével és ingyenmunkák lebonyolításával el-elmaradozott. Az arányosabb megosztás végett, az adózó személyek és tárgyak fölvételére, Zrínyi Miklós mindjárt a pozsonyi országgyűlés után a varasdi augustusi ülésen új rovókat választatott Svastovch István zágrábi, Gubasóczy Ferencz varasdi és Zakmárdy György körösi szolgabirák személyében, kik legott felesküdtek, hogy munkájuk teljesitésében jó egyetértéssel és részrehajlás nélkül járnak el.[2] A varasdi novemberi gyűlésből aztán részletes utasítást kaptak, melyet Ráttkay Péter, Zakmárdy János, Gorup György, Baxay Péter, Gotthall Miklós és Patachich Miklós készített számukra, azzal a meghagyással, hogy a szolgabirákat járásonként hallgassák meg, s az ország kapuit vagy füstjeit, a mennyire jogosan és helyesen lehet, inkább szaporítani, mint csökkenteni törekedjenek.[3] Az utasítás nagy gonddal és tüzetességgel megszabja, hogy a rovók hány és milyen jobbágytelket vegyenek egy kapunak vagy füstnek, hogy az elhagyott és terméketlen helyeket miként számítsák, hogy az olyan földesuraknak földét, kiknek kegyetlensége miatt széledtek el a jobbágyok, keményebben adóztassák meg; hogy a szórványosan lakó parasztokat, zselléreket, robotosokat, urasági cselédeket, várbeli és jószágbeli tiszteket és alkalmazottakat, új irtványosokat, nemesi udvarokhoz tartozó külső és belső telkeket miként becsüljék föl, és végre az egyes szolgabiróságok határait miként húzzák meg?[4] S a rovók

[1] *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae*, 122. l.

[2] *Ugyanott*, 121. l.

[3] *Ugyanott*, 128. l.

[4] Az utasítás a gyűlés irományai közt. *Ugyanott*, 128—131. ll. Húsz pontból áll.

járásról járásra menve, a következő esztendő folyamán lelkiismeretesen elvégezték az új összeírást és munkálatukat, 1657 január 22-ikén, a varasdi gyűlés elébe terjesztették.* S bár a karok és rendek mind ekkor, mind esztendő mulva 1658 februárjában, a zágrábi ülésen a felszólamlásnak helyet engedtek, mégis oly kevesen éltek ezzel a joggal, hogy a hibák kiigazítására elég volt egymaga Zakmárdy János, kiben az ország és a panaszosok egyaránt megnyugodtak.**

A pozsonyi országgyűlés után ekként teltek az évek jó szándékban és hasznos alkotásban. Zrínyi gondviselése és tevékenysége nem lankadott. A hol az ország szüksége az uralkodó-ház hatalmi érdekébe ütközött, ott minden buzgósága meghiúsult; a hol azonban a dolog az ő báni erélyétől és a karok és rendek egyetértésétől függött, ebben sikerrel és üdvösen fáradozott. Figyelme éber, látása éles, türelme szívós és akarata erős volt, hogy kormányzó székében minden bajon segítsen, a min segíteni lehetett, minden sérelmet eloszlasson, a mire a törvény kezébe módot és eszközt adott. Az oláhok, prædauciusok és szlávok bekebelezésével ugyan nem boldogult: de legalább gonosz üzelmeiket fékezte és megszorította, a mikor a posavinai lázongás elnyomásával és a tilos legeltetés korlátozásával az ország hatalmának és tekintélyének erejét éreztette. A végbeliek, akár e gyülevész népek, akár németek voltak, egyelőre tartózkodóbbak lettek; mert Zrínyi mind a főkapitányokat, mind a gráczi hadi tanácsot, a karok és rendek gyűléseiből Budor Gáspár kiküldésével, hivatalos levelekben, komolyan felszólította a visszaélések megszüntetésére; s ha a bitorlás nem múlt is el egészen, meglehetősen csökkent.

A polgári bajokat ellenben hathatósan és nagy ered-

* *Acta et Articuli* stb. 136. l.
** *Ugyanott*, 141. l.

ménynyel szervezte: Mikulich Sándor elitélésével az erkölcs és igazságszolgáltatás követeléseinek eleget tett; az adóalap új összeírásával a teherviselést egyenletesebben megosztotta, a megyei járások kikerekítésével a közigazgatást, adóbehajtást, az ingyen-munkák szolgáltatását és vezetését megkönnyítette, az országos adószedő, harminczadosok és szolgabirák elszámolásának szigorításával a közjövedelmet biztosította és növelte, a hidak és útak helyreállításával a közlekedést és kereskedést javította; a mellett arról sem feledkezett meg, hogy aköztárházakban elegendő gabonakészlet legyen egy esetleges háború szükségére.[1] Mert minden gondja között legelső mégis a török maradt. Rég megtanulta, hogy a béke csak akkor biztos, ha a rossz szomszédot az ő támadásra és ótalomra kész volta megfélemlíti s a portyázástól visszatartja; s még akkor is cselre és meglepetésre számíthat. Hisz elég volt, hogy maga félszigetéről eltávozzék vagy a Mura vize kissé sekélyebbre apadjon, mikép a kanizsai basa valami kalandot azonnal megkoczkáztasson, a mint tavaly ismételve megcselekedte a beütést.[2] Most Zrínyi annál tanácsosabbnak tartotta, hogy harczra fölszerelve várjon, mert az év elején, az országgyűlésre indulása előtt, a fényes kapura fenyegető levelet küldött, hogy ha neki, a magános embernek, az ozmán birodalom jobbágyai ama helyek után, melyek az övéi vagy őseiéi voltak valaha, adót nem fizetnek, egy szálig földúlja és hamuvá égeti őket.[3] A mi hihetetlen meseként hangzanék, ha levelét mássában a bécsi hadi tanácsnak föl nem terjesztette volna; vagy beszámíthatatlan vakmerőségnek látszanék, ha nem emberöltője legelszántabb vitézétől eredne, ki egymaga seregekkel ért föl, a mint a keleti mondák csodás hőseiről

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae*, 137. l.
2 *A császári és királyi hadi levéltárban:* Zrínyi Miklós jelentései 1654 február, április és május hónapjaiból. 307. kötet.
3 *Ugyanott:* 1655 január elejéről. Croatica, XVIII. kötet.



Illustrissimus et Excellentissimus Dominus D. NICOLAVS ESDRIN Comes de Zerin Croatiæ Gubernator, exercitusque Vngarici generalis. etc.



Adria: Possenier exc.
(Posseriers metszete után.)

29. GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS.

(Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.)

regéli az ének. Mivel a török az ilyen kihívást nem szokta elnézni: szorgalmazta tehát muraközi huszárjainak és hajdúinak fizetését s a félsziget megerősítését,[1] mire a király a bécsi hadi tanács ajánlata következtében intézkedett a katonaság díjjának kiutalásáról; egyszersmind megparancsolta, hogy a hadi szertár száz puskát, huszonöt mázsa lőport és ugyanannyi gyutacsot bocsásson rendelkezésére;[2] a muramelléki birtokosok pedig, föl egészen Regedéig, Mura-Szombat átellenében, jobbágyaikat rendeljék sánczmunkára hozzája, még pedig ezután évenként kétszer.[3] S megindult és pezsgett a munka a folyó egész vonalán. Ép e készülődése közben, az esztendő végén, keresték fel az erdélyi fejedelem «böcsületes főember szolgái», Ébeni István és Nagy Tamás uramék, kiket olyan örömest látott, mintha atyjafiai lettek volna, mert ritka náluk a jó magyar. Rákóczy György ismét lovakat küldött neki, a melyeket «azért is, mert jók, azért is, mert az ő kezétül jüttek,» köszönettel fogadott.[4] De a fejedelem írt is, s írásához mellékelte Lippaynak azt a becsmérlő levelét, melyet tőle a nádor-választás idején hősünkről kapott. Zrínyi bizonyos kedvetlenséggel, de megnyugvással érintette válaszában a multat. Vigasztalására van, úgymond, hogy a fejedelem mindkettejüket ismeri; az ő sorsa már az, hogy soha «az pap uram» kegyeibe ne gyönyörködhessék, de viszont rajta való hatalmát sem engedi. «Él az Isten,» folytatja tovább, «hogy legnagyobb szerencséim közé számlálom, hogy palatinusságra nem mehettem, holott ez az ember nem hogy teli volna irigységgel, de épen irigység önnön maga. Itt is, az hol vagyok, nagyságos uram, nem akarok haszontalan fija lenni hazámnak, és úgy tetszik, nagyobb securitásával lölkömnek

1 *A császári és királyi hadi levéltárban :* 1655 július elejéről. 311. kötet.
2 *Ugyanott :* 1655 deczember 19-ről. 312. kötet.
3 *Ugyanott :* 1655 augusztus 10-ről. 312. kötet.
4 Szilágyi Sándor: Rajzok és tanulmányok. Budapest, 1875. II. kötet. 250. l.

munkálkodhatom hazám javában. Megmondják az nagyságod szolgái az én occupatióimat, s azokkal töltöm üdőmet; megelégedtem bizony az Isten ajándékival, kivel engem állapotom szerént meglátogatott érdemem fölött. Ha pap uram annyi jót kivánna hazájának, az mint illenék olyan személyhöz: nem mérné embereknek affectióit a maga privatumjához, hanem hazánk szükségeihöz; nem mesterkednék az jó magyaroknak tisztekbül kiszoritásában, hanem promotiojokban.» De mivel minden fának van férge, és minden századnak gonosz szelleme: hadd legyen az érsek az, a mint akarja.[1]

A levél kedvetlenségébe ugyan a mélabúnak hangja rezdül: de nincs okunk érzéseinek őszinteségében kételkedni. Nem a maga mellőzése, hanem az érsek galádsága és a jó magyarok kiszorítása bántja. Maga a cselekvés embere levén, hazatérése óta nem törődött többé a nádori álommal; mert igaza volt, ott is, a báni kormányon, hazája javára munkálkodott. A védelmet olyan jó karba állította, hogy a török nyugtalankodva nézte, fenyegetésnek vette, s panaszt emelt Bécsben, mintha Zrínyi megtámadta volna;[2] holott szervezkedésével csak a támadás ellen biztosította magát. Ha a pogány békén ült, ő sem háborgatta, sőt a kanizsai basával barátságos érintkezésben élt;[3] de ha alkalma nyílt, keményen visszavágott. A hadi tanács egyszer attól félt, hogy kardot fogott, másszor meg attól, hogy magános fegyverszünetet kötött;[4] s a míg Bécsből csöndesítették,[5] Gráczból meg arra kérték, hogy bontsa fel fegyverszünetét s az örök ellenséggel szemközt a régi híréhez méltán viselkedjék.[6] Minden cselekedetébe bele szóltak, ellenkező uta-

1 Szilágyi Sándor: Rajzok és Tanulmányok, II. k. 250. l.
2 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1656 február 28-ról. 313. kötet.
3 *Ugyanott:* 1656 április 14-ről. Windica. LXVII. kötet.
4 *Gróf Leslie Walther jelentése 1656 május 6-ról.* A császári és királyi hadi levéltárban: Windica. LXVII. kötet.
5 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1657 április 17-ről. 317. k.
6 *Ugyanott:* 1656 május 6-ról. Windica, LXVI. kötet.

sításokkal bele avatkoztak. Helyzetét és hangulatát élénken világítja meg az a levele, melyet a fejedelemhez intézett. «Innen semmi újságokat nagyságodnak», mondja panaszosan, «nem tudok irnya; engem eléggé exerceál az udvar bosszúsággal; csaknem azt mondhatom, sem velem, sem nálam nélkül nem lehetnek német szomszédaim. Ha békességet tartok törökkel, az is rossz, ha felbontom, az sem jó. Buda felé indultunk minap Bottyáni urammal; de ott is elrontá reménységünket egynehány koszos német. Győri királyképétül voltak küldve, kikkel ötven török kísérő volt már visszajüvőben, észben vévén azok bennünket, füstben ment minden fáradságunk és noha semmit sem cselekedtünk, ugyan nyilván tudom azért, az udvartul elég galibám lesz érette; az törökre penig senki nem haragszik ennyi rablásért.»[1]

Annyi bizonyos, hogy Zrínyi az udvar török politikájához nem mindig alkalmazkodott. A maga Muraközére és bánsága területére a helyi viszonyok szerint nem egyszer önállóan bontotta fel vagy kötötte meg az egyességet; mert hazafias elkeseredésében, vitézi lelkével nem bírta eltűrni, hogy a török szabadon dúlhasson és a magyar nyugton vesztegeljen; olykor megelőzte, olykor megtorolta a rezgelődést, a mint épen üdvösebbnek tetszett; s aztán megint jó szomszéd lett, a meddig lehetett. Az esztendő végén hivatalosan megüzente az ellenségeskedést és Légrádra ment alá, hogy újév táján Széchy-Szigetben háromszáz válogatott jó lovasával lesbe álljon és a törökkel megütközzék, ha ezredmagával jőne is ki.[2] Bécsben megijedtek a hír hallatára, mert ott jobban féltek a pogánytól, a hogy Witnyédy István kifejezi, mint Zrínyi, a ki a torkában lakott.[3] Sietve reáírtak, hogy ne idézze föl a háborút:[4] de hősünk éleseb-

1 Szilágyi Sándor: Rajzok és Tanulmányok, II. k. 253. l.
2 Vitnyédy István levelei, I. k. 36., 90. ll.
3 *Ugyanott*, 37. l.
4 *Ugyanott*, 36—37. ll.



(Egykorú metszet után.

30. BUDA ÉS PEST ZRÍNYI MIKLÓS KORÁBAN.

ben bele látott az események jövendő alakulásába, mint az udvar államférfiai és vezérei. A mikor Rákóczy György lengyel vállalatára elindult, szerencsét kívánt útjához, lelkéből óhajtva, hogy «Erdély által virradjon szegény magyarra!»[1] Nem lehetett kétsége az iránt, hogy akár a vesztéssel, akár a diadallal nagy változások eshetnek. Erdély megrendülése vagy elhatalmasodása a legelevenebben érinti a török hatalmat, a magyar királyságot, s igen könnyen támaszthat európai bonyodalmakat és válságokat. S íme, a fejedelem alig ment el, már szállingóztak a hírek, hogy a törökök az eszéki hidnál nagyban gyülekeznek s a császár sátorát is felvonták.[2] Mindez túlzás volt ugyan, de mozgolódás mégis folyt, mind a horvát és tótországi hódoltságban, mind a kanizsai szomszédságban; s mint jó gondviselő, Zrínyi minden eshetőségnek szabad kézzel, lekötés nélkül akart elébe állani. A figyelmeztetés ellenére készülődött: puskákat csináltatott, szemlét tartott hadi ereje felett s a hadi tanácstól segítséget kért: pénzt katonái fizetésére, néhány mérnököt Csáktornya megerősítésére, s az őrség szaporítását a hódoltság felől;[3] a szomszédos megyéket pedig megkereste, hogy földmunkásokat küldjenek számára.[4] Közben a Kulpán túl termett, a mutatkozó törököt elrebbentette; aztán egyszerre megint otthonn buzogott, s éjjel-nappal, a mint Witnyédy jelenti, fegyverben és vígan várva szomszédait, a kik fenyegetéssel agyarkodtak reá.[5] A hadi tanács pedig mindezek elhallgatásával újra megsürgette, hogy ügyeljen embereire, fékezze őket és csak a védelemre szorítkozzék![6] De alig két hónap mulva már mást

1 *Zrínyi Miklós levele II. Rákóczy Györgyhöz* 1657 január 24-ikéről. Századok, 1868. évf. 448. l.
2 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, 1. k. 48. l.
3 *Ugyanott,* 44., 46. ll. S *a császári és királyi hadi levéltárban:* 1657 márcziusából. 306. kötet.
4 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, 1. k. 47. l.
5 *Ugyanott,* 53—55. ll.
6 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1657 április 17-ről. 307. kötet.

gondolt és Zrínyinek, a ki időközben megjárta és sorra vizsgálta a horvátországi és tengermelléki szorosokat,[1] ágyúöntő mestert, vámmentes ércz-anyagot és 3000 forint költséget engedélyez, hogy Csáktornyát megerősíthesse.[2] Júliusban már halad a vár kiépítése, közel Kanizsához sánczot ástak, a mely mögé a muraközi gyalogok és lovasok szükség esetében húzódhassanak.[3] A mikorra a törökök észrevették volna, már meg is volt; akkor a kanizsaiak, szigetváriak, berzenczeiek és babócsaiak egyesültek megrohanására; de Zrínyi véres fővel verte őket vissza, sokan elvesztek, köztük egy előkelő aga Babócsáról.[4] Pár nappal később meg egyik hadnagya, Horváth Miklós Kottoriból, robbant Kanizsa alá és gazdag zsákmánynyal tért meg.[5] A bán mind e csatározásainál és győzelmeinél mégis jelentékenyebb sikert aratott Horvátországban, ismét a Kulpán túl. A tél már beköszöntött, kemény dermesztő hideg volt: de vezér és hadi nép föl sem vette. Elfázva, éhezve, szomjúhozva, álmatlanúl, mivel negyven órán keresztül se le nem pihentek, sem meleg ételt nem ettek, vívták ki a fényes diadalt, mely új babérokat fűzött hősünk győzelmének koszorújába![6]

1 Vitnyédy István levelei, I. k. 57., 96. ll.

2 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1657 június 6-ikáról és 11-ikéről. 307. kötet.

3 Vitnyédy István levelei, I. k. 65. l.

4 *Ugyanott,* 72—73. ll.

5 *Ugyanott,* 73. l.

6 *Ugyanott,* 124. l.



31. ZÁRÓKÉP.



32. RÉSZLET A »COMITIUM GLORIÆ CENTUM« CZÍMKÉPÉBŐL.

III.

HADTUDOMÁNYI ÉS TÖRTÉNETI TANULMÁNYOK.

Sok nyugtalanság zaklatta és keserűség emésztette hősünk szívét ezekben az esztendőkben. Személyes gondoktól, hazafiúi aggodalmaktól, magános és nemzeti sérelmektől szenvedett és vérzett; de általán mégis e csöndes idők a munkának, az alkotásnak, a maga-művelésnek törekvésben és sikerben gazdag évei voltak. Báni és vezéri tiszte kötelességeinek áldozatra kész teljesítése mellett a tél közeledtével rend szerint visszatért történeti és katonai íróihoz, hogy a maga okulása s a jövőre való készülése végett folytassa kedvencz tanulmányait, melyeket a negyvenes esztendők végén kezdett. Olvasott és elmélkedett, jegyezett és írt, a míg egész könyvet rótt össze; bár mind báni székfoglalójában,* mind ennek a könyvnek első előszavában** határozott meggyőződéssel vallja és hangoztatja

* Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós. I. k. 275. l.
** Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 71—72 ll.

Hogy az Hadakozo tudomány nagy segitséget vesz en az tanulásbol

Elsö Discursus.

Bizonyára nagy dolog hogy az emberek
közöt hadakozások legyenek, és hogy igy az emberi állat, az maga
feleinek veszedelmére siet. Nagy dolog hogy az egész mesterse-
gek közöt, kiket az emberi tarsasag fel talált, leg tündöklöb be-
tsülletesseb a vitézségh. És végezetre nagy tsudára mélto hogy
az Elö Isten Ura Mennynek földnek, leg ditsöségesseb nevei köz-
zé tészi azt.

Seregeknek Istene.

Igy akarta az ö végheteten bölteseghe és rendeleti hogy az ki
ezen a világon vitézeb, a' legyen betsülletesebbis, az emberek
közöt. De nehéz ennek a mesterséghe, nehéz a' tudományja
kevés van e' világon, és inkáb egy sincs nemis vo[...]a ki annyit
tudna hogy többet nem tanulhatna benne. és ha[...] mely tselek-
detünk az mi kedvünk szerint esik, inkáb mon[...]juk szeren-
tsének, és történetnek, hogy sem az mi elménkbül [...] igyekezet-
nek. Mert a' hadi tanuságok, kiket az embere[...]t egy tudo-
mányt [...]ben szabtak, ben vannak ugyan elmén[...] foglalva
de oly [...]ályba keverve, hogy tsak nem lehet [...]azokat
probá[...] tselekedetre fogniunk es alkalmaz[...]unk. Sokszor
a helyet

RÉSZLET A VITÉZ HADNAGY KÉZIRATÁBÓL.

(A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának egykorú példányából.)

a helyet hogy az emberbül tudott csinállyanak, tudatlanna tészik. És az a ki kerkedhetik hogy éppen az ebben vagyon a hadi mesterségh, nem tud annyit cselekedni, mint a ki soha semmit nem hallot felőle. Üt az emberek dolgában az történt példa, de ebben mis igen csalatkozunk, és a történt dolog oly rosz itéletet tészen a jövendőről, hogy semmit nem végezhetünk bizonyossat. Nem találtatik sohais két személy mindenben egymással hasonló, nem két nap telly egyezséggel egymással egyező. Ugy a hadi állapat változandó, azok-nak a kik forgattyák, elméjek külömböző, és szerencséjek mindeneknek magános. Mint edgy dolog is a hadakozásban kinek két szüntni légyen, kinek két ellenkező magyarazattya ne találtassék, és annak mindenkenek történt példája lehet, kit követhetnénk. Ha egy nagy erősséget akarunk ellenségtül meg venni türéssel, vagyon sok példánk rea, mi kép-pen a vitez hadnagyok, türéssel mindent meg győztek és leg főképpen, és az mi emlekezetünk alat való Francos Kyraly Ludovicus ut Repellat. Ha akarunk erővel, vitezséggel vakmerőséggel, vagyon arrais példánk, meg lattyuk egy Nagy Sándor, hogy maga támaszt laitorjat, az ellenség bástyajára maga megy fel raita, és egyedül maga ugrik be a városban és meg [illegible]: Q. Curtius. szavát referalom: Jamque lævam, qui clypeum ad ictus circumferebat lassave rat. clam[antib]q amicis, ut ad ipsos descenderet, stabant q[ue] except[u]ri, cum ille rem ausus incredibilem atq[ue] inauditam, mul[to]q[ue] magis ad famam temeritatis, quam gloriæ insignem, n[a]mq[ue] in Urbem hostium plenam [pro]ci[pi]t saltu

Semel [illegible]

magáról, hogy az ő szelleme inkább a haza javáért való kardforgatásra, mint a polgári foglalkozásra hivatott.

A két nyilatkozat e szoros megegyezéséből önként folynék a következtetés, hogy keletkezésük ideje sem eshetett távol egymástól; minélfogva az előszó esztendejének megállapítására nézve a székfoglaló beszéd évéből kellene és lehetne kiindulnunk. A székfoglaló pedig, a mint tudjuk, 1649 január 14-én hangzott el;[1] így az előszó foganásának, vele együtt a könyv, a *Vitéz Hadnagy*[2] iratásának évét is nem igen sokkal későbbre, az ötvenes évek elejére kellene és lehetne tennünk; annyival nagyobb valószínűséggel, mert az író kifejezése szerint akkor még forrt benne a vér az ifjúságtól.[3] De az előszó ezt a következtetést semmivel sem támogatja, annál kevésbé igazolja; mert nincs benne semmi ténybeli adatúl elfogadható vonatkozás vagy czélzás, a mi tájékoztatás vagy éppen erősség gyanánt szolgálhatna; sőt egyenesen ellene mond önmagának, egyik

1 SZÉCHY KÁROLY: Gróf Zrínyi Miklós, 1. k. 274. l.

2 A könyv czíme nem a Zrínyi kéziratainak másolataiban, hanem leghíresebb értekezésében, a *Török Áfium ellen való orvosság*ban maradt fenn, s onnan elevenítette föl RÓNAI HORVÁTH JENŐ a maga kiadásában. «Ezelőtt is írtam egy kis tractatust, mondja Zrínyi, kinek neve *Vitéz Hadnagy*» (96. l.) De nem határozza meg, nem részletezi bővebben, hogy ez a *tractatus* mivel foglalkozott és mit foglalt magában. Kérdés lehet tehát, hogy azonos-e a hadtudományi művek közül ama gyűjteménynyel, a melyre R. HORVÁTH JENŐ a föleleveníttett czímet alkalmazza? Azonos, még pedig nemcsak azért, a mivel ő okolja meg, hogy sem a Nemzeti Múzeum, sem az Országos Levéltár Zrínyi-iratai közt, sem az író magánkönyvtárában nyoma sincs más megfelelő munkának, hiszen még másutt mindig lappanghatna: hanem azonos azért, mivel az illető gyűjtemény mind a *tractatus* szónak, mind a *Vitéz Hadnagy* czímnek teljesen megfelel. A tractatus ugyanis nemcsak nagyobb tudományos értekezést jelent, hisz ebben az értelemben nem volna a gyűjteményre alkalmazható, mert az értekezésnek elengedhetetlen követelménye az összefüggő, rendszeres tárgyalás: de jelent általában irodalmi dolgozatot, ennélfogva gyűjteményes művet is; így a Vitéz Hadnagyra annál inkább reáillik, mert bár a discursusok, aphorismusok és centuria-tételek szerkezetileg nem tartoznak össze, gondolati egységük mégis megvan, a mennyiben egytől-egyig a hadművészet körébe vágnak, a vitézség körülményeit és föltételeit fejtegetik, hogy különösen mik a jellemző tulajdonságai, kellékei, gondjai, kötelességei a *vitéz hadnagynak*, a mint Zrínyi a hadvezért nevezi? Azért volt a gyűjtemény neve a *Vitéz Hadnagy* Mert bár Zrínyi a katonaságot sem mellőzi: különösen mégis a hadvezérrel foglalkozik.

3 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudomány munkái, 72. l.

állításával zavarja a másikat mind a tartalomra való hivatkozásban, mind a megokolás hangjában.

Miből áll a *Vitéz Hadnagy?* Zrínyi előbb csak a harmadik részt említi meg belőle, az Aphorismákat;[1] a két első részről hallgat; ha ezt ismerni akarjuk, a Megyeri Zsigmond leveléhez kell fordulnunk, mely az Aphorismákat szintén harmadik helyen nevezi meg; első résznek a Mátyás király életéről való elmélkedéseket, másodiknak a Centuriákat mondja;[2] mert a harmadik résznek ez a találkozása az egész beosztás megegyezéséről tanúskodik. Zrínyi aztán, néhány sorral alább, az egész tartalmat ismerteti, s most az Aphorismákat *második* helyen hozza fel; a könyv első részében, az ismertetés szerint, *általánosan* értekezik a vitézség körülményeiről, erkölcsi fejtegetésekkel keverve, s a mennyire lehetett, szóval is megékesítve; második részében Cornelius Tacitus hadi elveire, velős mondásaira aphorismákat írt, mert ez a szerző rövidsége és tömöttsége miatt jobban tetszik neki Liviusnál, noha ebből vitézi dolgot, vagyis hadi művészetet többet tanulhatni; a harmadik részében végre tanulságokat állított össze, a centuriákat, a miket széllel látott, hallott, olvasott, elegyedve.[3]

Már most, ha ezt a beosztást veszszük alapul, az előszó az ötvenes évek elején is bármelyik esztendőben egyképen keletkezhetett és semmi akadálya nem volna annak a föltevésnek, hogy a székfoglaló beszéddel korbeli kapcsolatba hozzuk; annyival inkább, mert a beszéd ép oly élesen fakad ki a nyomorúságos idő ellen, mikor sem biztos béke, sem nyilt háború nincsen,[4] mint a mily elégedetlenűl emlékszik meg az előszó az olyan békességről, a melyben a török rablási szabadon folynak;[5] annyival inkább, mert az

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 71. l.

2 *Ugyanott,* 64. l.

3 *Ugyanott,* 72—73. ll.

4 Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós. I. k. 272. l.

5 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 72. l.



(Egykorú metszet után.)

33. GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS LOVAS KÉPE.

(Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.)

előszó szerencsénknek annyi esztendők óta való elmaradását egészen a Szigeti Veszedelem szellemében okolja meg, hogy azért történik, mivel Isten elfordította tőlünk szemét, vagyis szerencsétlenségünkkel büntet bennünket.* Az író tehát oly eszmekörben, oly meggyőződésben él, oly felfogással, oly hangon beszél, mint a negyvenes évek végén szokott. Ha ellenben az előbbi beosztás nyomán haladunk az idő meghatározásában, akkor az előszó *csak* a Mátyás király életéről való elmélkedések után készülhetett; mint-

Az olvasonak

34. A »VITÉZ HADNAGY« ELSŐ ELŐSZAVÁNAK KEZDŐSORAI.
(A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának egykorú példányából.)

hogy pedig ez a tanulmány 1655-ből ered, s a Megyery levele 1657 november 8-ikán kelt, a legnagyobb valószínűség szerint 1657-ben; a mivel teljes összhangban volna a békességes esztendők miatt való panasza, mert 1648-ig, a harminczéves háború befejezéséig nem kellett panaszkodni a hadakozásnak és tapasztalásszerzésnek hiányáról; az ötvenes évek elejéig pedig még nem lehetett beszélni esztendőkről; csakhogy az író már akkor, harminczhét éves korában, deli férfiasságának teljességében nem igen mondhatta el magáról, hogy még forr benne a vér az ifjúságtól.

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 71. l.

Az ellenmondások miatt az előszóból tehát nem lehet megállapitani sem ennek a foganása, sem a könyvnek keletkezése idejét. S azt hiszszük, még a legközelebb járunk az igazsághoz, ha úgy okoskodnuk, hogy ez az első előszó több változáson ment át; az író a szerint alkalmazta, a mint terve alakult, hogy a *Vitéz Hadnagy*-ba mit vegyen föl? Eredetileg csak a hadi elmélkedéseket szánhatta bele; majd általánosabb érdeket és jelleget akart kötetének adni, besorozta abba a Mátyás király életéről való tanulmányát is; aztán megint elhagyta, mert e történeti értekezés nem egészen illett a katonai szakfejtegetések közé. S az előszó a maga ellenmondásaival ezt az ingadozást tükrözi vissza, nevezetesen az író szelleme irányának s ifjú vére forrásának emlegetése, a maga vigasztalásának és mentegetésének naiv hangja, valamint az ajánlás fiatalos hevülése és lelkesedése határozottan úgy tetszik, mint valami régibb szöveg maradványa az ötvenes évek elejéről; ellenben a többi része újabb, és pedig az aphorismákra, mint harmadik részre való hivatkozás a Mátyás-tanulmány idejére mutat, míg a tartalmi ismertetés az egybefogás vagy szerkesztés esztendejéből ered. Zrínyi maga is érezte, hogy a fogalmazás nem egységes, azért az egészet egyszerűen mellőzni kívánta, mert különben mi értelme volna a *második* előszónak, melyben ép oly renddel sorolja fel a kötet tartalmát, mint az elsőben; sőt ép azokkal a szavakkal mentegetődzik fogyatkozására és szerénykedik czélzatára nézve: «Én senkit nem akarok evvel a munkával tanítani,» mondja mind a két helyen, «hanem magam tanulni; fáradtam ugyan rajta, hogy jó magyarúl írjam, végbe vihettem-é az te itéleted rajta. Ezért én sem gyalázattul nem félek, sem dicséretet nem kívánok.»* Csak a következő befejező sorokban különbözik egymástól, még pedig jelentős értelmi

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 73. l.

eltéréssel, a mennyiben az író az első előszó végén az olvasónak ajánlja, hogy a mi jónak tetszik neki a könyvben, olvassa és a szerint munkálkodjék Istenünknek, hazánknak és *urunknak* hasznára és a maga becsületére;* a másodikat pedig ama kijelentése után, hogy sem gyalázat-

35. A MÁSODIK ELŐSZÓ ELEJE.

(A múzeumi kézirat 9-ik lapjáról.)

tól nem fél, sem dicséretet nem kíván, ekként rekeszti be: «Mert kevés dicséret csak tudni ezeket, hanem megcselekedni nagy: hazája szolgálatjára fordítani még nagyobb. Adja Isten, hogy minden fáradozhassék abban és hasznossan!** Az a befejezés az olvasó törekvésének megszabásában

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 73. l.

** *Ugyanott*, 76. l.

vagyis az Isten, a vallás, a haza, a király hasznának egymás mellé sorolásával egészen a szigeti hősök harczának és munkájának indítékaira emlékeztet, nyilván oly időből, az ötvenes évek elejéről való, a mikor az író lelkében még a Szigeti Veszedelem eszméi visszhangzanak; ez a berekesztés a vallás és király kiemelése nélkül, s általában az egész második előszó az elsőnek módosításával és elvetésével egyidejű, s a rendbefogás vagyis szerkesztés évére utal, a mikor az író az 1655-iki országgyűlést már megjárta, s keserves tapasztalása, csalódása, a nádorságból való kijátszatása következtében, Lippay és a papság önző ármánykodása miatt a vallás, vagy inkább az egyház képviselőitől, Ferdinánd gyöngesége, az irányában való kishitűsége és figyelmetlensége miatt pedig a királytól elhidegedett; a mikor már egy ragyogó eszménye volt, a *haza*, egy emelő nagyravágya, ennek a *szolgálatja*, egy lángoló esdeklése, hogy adja Isten, mikép minden magyar ebben fáradhasson és hasznossan!

Minden jel arra mutat és szolgál bizonyítékul, hogy az előszók ez elemzésében, keletkezésök megállapításában, s a felötlő ellenmondások értelmezésében alig csalódunk. A Vitéz Hadnagy iratásának idejéről magából a munkából már alig nélkül, egész biztossággal beszélhetünk. A hadi elmélkedések és értekezések e gyűjteménye nem egyszerre, egyhuzamban készült; hanem több versen, több télen, a történeti olvasmányok és katonai tanulmányok folytatása közben és hatása alatt: egy részük még a negyvenes évek végén, más részük az ötvenesek elején; de az egész gyűjtemény úgy, a mint Zrínyi eredetileg tervezte, s a mint az utolsó szerkesztésben rendezte, *1652*-ben már megvolt. Ezt az adatok kétségtelenné teszik.

Az író az aphorismákban több munkára hivatkozik, idéz belőlük és érvel velök: ám ezek közül a munkák közül egyetlen egy sincsen, mely 1648-nál *későbben* jelent volna

meg.* A mi még nem föltétlen döntő ugyan, mert Zrínyi használhatta őket jóval később is: de minden esetre mégis feltünő és jellemző oly embernél, ki folyvást gyarapította könyvtárát, folyvást olvasott és tanult; szinte hihetetlen, ha az ötvenes esztendők közepén ír, hogy újabb művet ne emlegessen. Azonban egészen föltétlen és döntő bizonyságot foglal magában a Vitéz Hadnagy készülésének idejéről az *ötödik* discursus és *hatvanhatodik* aphorismus, a melyek korabeli történeti eseményeket és tényeket érintenek.

Minthogy a discursus a maga fejtegetésében épen ez aphorismusból indul ki, a mellett vonatkozása tüzetesebb fejtegetést és nyomósabb taglalást követel; az aphorismus hivatkozása pedig egyenes és világos: azért először ennek az adataival számolunk be, s csak aztán foglalkozunk a discursussal.

«Hannibal, midőn a rómaiakat annyira megverte volna, hogy nem volt immár kitül félni, és Rómát is megvette volna aval a serénységgel, mellyel viselte magát ezelőtt — mondja Zrínyi az aphorismusban — nem tudá continuálni a győzedelmet, hanem beszálla Capuában, ottan mind magát, s mind vitézit henyéléssel elvesztegeté; azért nem hiában mondá néki az a közrendbeli katonája: Vincere scis, Hannibal, victoria uti nescis. *Igy jára a szerencsétlen angliai király is, kinek tavaly fejét vevék*, mert ha akkor, a mikor a parlamentom hadát megverte, avval a

* Ezek a művek: 1. Ammirato Scipio: Discorsi sopra Cornelio Tacito. Velencze, 1607. 2. Buonaccorsi V.: Commentari del Signor Biagio di Monluc, marescial di Francia. Tradotti dal Francese. Firenze, 1630. 3. Mattei Pietro: Della historia della guerre intestine e della rivolutioni di Francia. Tradotta di G. Canini. Velencze, 1638. 4. Pomo Pietro: De saggi d'historia. Velencze, 1640. 5. Davila H. C.: Historia delle guerre civili di Francia. Velencze, 1642. 6. Bisaccioni M.: Sensi civili sopra il perfetto capitano. Velencze, 1642. 7. Grammond S. B.: Historiarum Galliæ liber II. ab excessu Henrici IV. 1643. 8. Fammianus Strada: De bello Belgico. I. Bologna, 1646.; II. Róma, 1647. 9. Riccius I.: De bellis Germanicis. Velencze, 1648. 10. Bonini F. M.: Il politico Cyro. Velencze, 1648. 11. Prioratto Gualdo: Historia Ferdinandi. III. Velencze, 1648.

serénységgel Londinumot megszállotta volna, a hol immár sok zenebona és támadások az ő hasznára valának, kétség nélkül utolsó fejét vette volna annak a hydrának, a ki azután őtet elnyelte. *Szintén mikor írom ezt a könyvemet, hozák hírét Angliából, hogy ennek a királynak fia is, szintén így jára*, mert ő is Skócziából vitézséggel bejöve Angliába, és megveré a parlamentom hadát erőssen, és ha menten ment volna Londinum felé, megadták volna magokat, de jó napig várakozott, nem tudom micsoda okból, addig parlamentom is hadat gyűjte, és megveré a szegény király fiát, úgy, hogy csak *alig másod magával Francziaországban szaladhata.*»*

Ez az aphorismus I. Károly lefejezésére (1649 február 9.), mint *tavalyi* eseményre hivatkozik; e szerint 1650-ben fogamzott; II. Károly meneküléséről pedig (1651 szeptember 3. után) mint *mostani* hírről emlékszik meg, e szerint meg 1651-ben keletkezett. Lehet, hogy ez ellenmondás, mely vagy tollhibából, vagy oly módon esett, hogy az író az aphorismusba az apa-király kivégzése után beleszőtte később a fia-király romlását is, az előbbi időhatározás kijavítása nélkül; lehet azonban, hogy csak sajátos kifejezés, mert a régi irodalomban a *tavalyinak* Molnár Albert szerint *biennis* értelme is volt; s ekkor a tavaly e helyen annyit jelent: két esztendővel ezelőtt.** Legyen bármiként, az elvitázhatatlan dolog, hogy ez az aphorisma, s ezzel együtt az aphorismáknak számra nézve fele, terjedelemre nézve kétharmada már *1652*-ben készen állt.

Ezzel az aphorismussal, a mint kiemeltük, a legszorosabban összefügg, sőt egyenesen belőle indul ki az ötödik discursus, mely a hadi művészet amaz igazságainak kifeje-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 290—291. ll.
** Szarvas és Simonyi: Magyar nyelvtörténeti szótár. (Budapest, 1893.) III. k. 493. l.

zésére és bizonyitására szolgál, hogy tudni kell az ellenséget meggyőzni, a győzedelemnek hasznát venni, a hadakozáshoz az alkalmatos időt megválasztani, hogy a török ellen való vállalkozásra most kellene összefognunk. Az aphorismus a háborúk történetéből felsorolta Hannibált, I. és II. Károly angol királyt, aztán idézetlen részében Torstenson Lénártot és Gusztáv Adolf svéd királyt, mint olyan vezéreket, kik győzelmüket ki nem aknázták; s az író ebben a discursusában vonja le a példákból és tényekből a közvetlen következtetést és folytatja tovább az elmélkedést, miről a bekezdése nyilván tanúskodik. «Nem csak maga volt Hannibál,» úgymond, «a ki hasznát nem tudta venni a győzedelemnek; sokan vannak a mostani időben is, a kik megverni, megfutamtatni és meggyőzni tudják az ellenséget, de a győzedelmek gyümölcsét nem tudják megszedni.»* Az összekötésből csak a következtető *tehát* hiányzik az aphorismus és discursus között, minthogy ez attól különválasztva, önálló értekezésül szerepel: de a nemcsak világosan visszautal az együvétartozásra. Zrínyi előbb a mult időből felsoroltakra czéloz; aztán a maga emberöltőjére emlékszik, hogy most is *sokan vannak*, a kik a szerencsével nem tudnak élni. Némelyek elromolnak és szinte megtébolyodnak az első szerencsétől, nem merik többé koczkáztatni nyert nevöket; mások elbizakodnak és vakmerőségbe kapnak, nem veszik észre, hogy a jó alkalom már elrepült. «Vannak ismég olyanok, fejtegeti tovább, az kik nem űzik a szerencsét, hanem az irigységtül való félelmekben is inkább akarnak egy kicsin becsületet békességesen birni, hogy sem felgerjeszteni ezt a gonosz passiót, az mely cselekeszi, hogy inkább sopánkodjék ember mások előmenetelén, hogy sem a maga kárán, és még a barátinkban is gonosz kedvet szerez, ha felettébb való növé-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudcmányi munkái, 212—213. ll.

sünket látják.»* S mindennek igazolásául a történelem tanulságaira hivatkozik, a melyek meggyőzően hirdetik, hogy valamely igyekezésünk, valamely vállalatunk végrehajtására az alkalmas időt megválasztani, a hadakozásnak a legnagyobb titkaiból való dolog. Mert vannak az időben órák, a melyek szerencsések, s ha azok elmulnak, a viszonyok állása egészen megváltozik. «Egy nyelven sem mondhatjuk jobban ki eztet, mint az olaszon,» magyarázza bővebben: «*conjonctura*, mintha azt mondaná, conjunctio bonæ fortunæ avagy occasionis. *Hitemre, azt a conjuncturát soha úgy meg nem lelhettük volna és az időt a török ellen való hadakozásra, mint ebben az elmult esztendőben.* Mert hallgatok amaz köz profétiákról, az kik mind török s mind keresztyén nyelveken forgatnak, hogy közel vagyon az török hitnek romlása; azok nékem kevés impulsust adnak, jóllehet Julius császár annak is hasznát vette volna; hallgatok az egész keresztyénségnek erre való kévánságáról, tudom, hogy azt mondhatják, a kik ellenzették ezt a szent resolutiot, hogy multitudo peccantium non facit legem, de tekintem az egész keresztyén fejedelmeknek arra való propensiójokat, holott nemcsak magok electiójából jött az olyan akarat és kévánság, hanem szükségbül. Velenczések, (az kik micsodák az több keresztyén hatalmak ellen) contribuálnának és ligában jönnének velünk, és ha ezek magokon ennyi esztendeig ennyi diadalmat nyertek rajtok, mi lenne, ha mindnyájan egyben fognánk, *ha a lengyel egyfelől, olasz másfelől, mi innen, Kazul basa tulsó részről* rázni kezdenénk az ottoman fajnak fundamentomát. És az mindegy volna, mert mindenik kénszeríttetik a török kárára. Velenczések előttök való okért, pápa hitünk terjedéséért, német azért, hogy idő és alkalmatosság vagyon rá, és ha ezt elmúlatja, elrepül az a jó óra, a kiben ülünk most és gyö-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 213. l.

nyörködünk, ebben az nem igen becsületes békesség szerzésében. Meg akarná *persa is* az régi kárait fizetni és jövendőkről magát assecurálni.»[1]

Eddig a discursusnak az a része, melyet keletkezése idejének meghatározása tekintetéből számításba vehetni s *Kanyaró Ferencz* és *Rónai Horváth Jenő* valóban számításba vettek. Kanyaró a Zrínyi hadi iratainak méltatásában a harmadik discursust, mely a methodizmus elveit rosszalja, s ezt az ötödiket, mely a szerencse elszalasztását kárhoztatja, egyenes támadásnak tartja Montecuccoli ellen;[2] meggyőződése szerint az előbbi «A török Áfium ellen való orvosság» után készült, s mintegy átmenetet képez ettől az ötödik discursushoz; ez a szent-gotthárdi csata után fogant és utolsó elitélése a fenhéjázó olasz vezér hadviselésének. De már R. Horváth Jenő helyesen jegyezte meg, hogy e discursusok fejtegetéséből még nem következik, mikép Zrínyi különösen Montecuccoli ellen írta volna: írta általában a methodizmus képviselői ellen;[3] sőt hozzátehetjük, hogy a harmadik discursusban nincs semmi, a mi készülésének évére világot vethetne. Az ötödik discursus bevezetése, a győzelem ki nem használásának emlegetése sem mutatja egymagában, R. Horváth felfogása szerint, hogy a szent-gotthárdi csata után keletkezett; mert ez a tétel teljesen megegyezik a Zrínyi többi elveivel, s már megvan a hatvanhatodik aphorismusban, mely pedig 1657 előttről való.[4] Sőt szabatosabban megmondhatjuk, hogy 1651-ből; hogy a győzelem ki nem használása miatt nemcsak azokat rója meg, a kik koczkáztatni nem mernek, tehát a methodizmus híveit; de azokat is, a kik a viszonyok változását észre nem veszik és vakon koczkáztatnak,

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 215—216. ll.
2 Kanyaró Ferencz: Zrínyi, a hadi író. Figyelő, xxi. évf. 150—154. ll.
3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 232. l.
4 *Ugyanott*, 232. l.

tehát a methodismus elleneseit.* Az egész értekezés minden személyi él nélkül, tárgyias nyugodtsággal és elvi fejtegetéssel okolja meg a czímébe foglalt igazságokat és itéli el mindazokat, kik a szerencsét ki nem használják és az időt jól meg nem választják; s az író ebbeli felfogásának vitatásában és megvilágításában a saját tapasztalásának, a



(Egykorú metszet után.)
36. CSATAJELENET ZRÍNYI MIKLÓS LOVASKÉPÉVEL.

maga korának eseteire csak *általánosan* hivatkozik, részletező egyes példáit a hadi történet lapjairól szedi. R. Horváth Jenő az *elvekből* nem tartja eldönthetőnek, hogy a discursus a szent-gotthárdi csata után készült: ** de erre kétségtelen bizonyítéknak fogadja el a következő helyet: «Hitemre, azt a conjuncturát soha úgy meg nem lelhettük volna, és az időt a török ellen való hadakozásra, mint ebben az elmult esztendőben». «Csak 1664-ben,» szól a tá-

* GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 213. l.
** *Ugyanott*, 232. l.

mogató érv, «midőn a Zrinyi Miklós téli hadjáratának sikere által felbuzdított német birodalmi rendek és a francziák tetemes segélyt küldtek, midőn a szent-gotthárdi csatával a török első ízben vesztett nagyobb ütközetet, csak ekkor voltak meg ezek a kedvező conjuncturák, ekkor az alkalom, a nyert előny felhasználásával támadásba menni át s a törököt az országból kiverni.»* S ezzel az érveléssel, ezen az alapon aztán jeles katonai írónk azt állítja, hogy *ez* a discursus csakugyan egyenes támadás Montecuccoli gróf és idézetlen részében a félékeny miniszterre vonatkozó panasz Porcia herczeg ellen. Sőt úgy találja, hogy maga a szerkezete is 1664-re mutat. «A szent-gotthárdi csata ki nem használása és a vasvári béke megkötése» — úgymond — «okot adnak Zrínyinek, hogy a győzelem kiaknázására nézve újból nyilatkozzék. Nem ír azonban *új* értekezést, hanem összekapcsolja az elmélkedést a már érintett aphorismával, kifejti bővebben az ott mondottakat, s nem ismétli az abban már felhozott példákat, hanem kiegészíti azokat újakkal, még pedig különös tekintettel a török háborúra.»**

Ebben az okoskodásban és bizonyításban a súly a conjuncturán, annak a megállapításán nyugszik; a discursus czélzata és szerkezete csak azért jő szóba, hogy a föltevés támogatására szolgáljon. Ám vizsgáljuk meg, lehetnek-e ezek erősségek, tanuskodhatnak-e 1664 mellett?

A szerkezet mivolta, az értekezés eszméjének, érveinek, következtetéseinek beosztása, nem foroghat kérdésben. R. Horváth Jenő a szerkezet alatt voltaképp az aphorismussal való kapcsolatát érti. Hihető-e, hogy Zrínyi, ki rendszerint közvetlen benyomásainak hangulatában, felrajzó gondolatainak ihletében írt, a ki még nagy eposának, a Szigeti Veszedelemnek javítására sem tért vissza, mert sem ideje,

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 232—233. ll.
** *Ugyanott*, 233. l.

sem kedve, sem türelme nem volt az efféle munkához,[1] *tizenhárom esztendő múlva* térjen vissza egy rövid aphorismusra, annak bővebb kifejtése és új példákkal való kiegészítése végett s *tizenhárom esztendő múlva* kezdje és folytassa elmélkedését a visszautaló nemcsak szócskával? Nem és nem; az ő egész egyénisége és dolgozásmódja ellenkezik, merően ellenkezik az ilyen eljárással; ő nem szokott az efféle apróságon, s általában semmi alkotáson tizenhárom esztendeig rágódni, s nem szokott semmi régi irására, régi fogalmazására visszajárni: hanem gyorsan teremt, sokszor annyira hevenyészve, hogy a mondata befejezetlenül megszakad, s annyira gondatlanul, hogy ismétlésekbe esik; s a mi megvan, úgy hagyja az első fogalmazás állapotában.[2] Az első előszónak ismételt átdolgozása egészen kivételes nála. Hisz még csak azt a fáradságot sem veszi magának, hogy a félben maradt mondatot bevégezze, az összefüggést megegyengesse, az ismétléseket egyeztesse és a fölöslegest elvesse; nemhogy arra vállalkoznék, mikép tizenhárom esztendő múlva az aphorismus tételét bővebb lére, a régi mellékletek nélkül, eressze föl, még pedig különös tekintettel a török háborúra. Hát ez a különös tekintet nem volt-e meg az aphorismus keletkezésekor, 1651-ben, nem volt-e meg, sajnos, több mint száz év óta mindég? Hát éppen csak 1664-ben panaszkodhatott-e azért, hogy a magyarok hányszor megverték a törököket, hányszor levágták az ő számlálhatatlan táborukat, még sem mentek soha a szerencse kalauzságán végig, s nem vitték a hadakozást mélyen be az ő országukba, miért azok mindég feltámadtak estek után?[3] Nem, a discursusnak szerkezete, illetve az aphorismussal való kapcsolata épen nem támogatja, sőt egyenesen megdönti azt a föltevést, hogy a szent-

1 Groff Zrini Miklós: Az adriai tengernek syrenája. (Bécs, 1651.) 2. l.
2 *Ugyanott*, 2. l.
3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 214—215. ll.

gotthárdi csata után fogant volna. S a czélzata? Kétségtelen, hogy eszméivel, elveivel, példáival, következtetéseivel a methodizmus ellen vitatkozik: de a sorok megett Montecuccoli grófot vagy Porcia herczeget csak a látomásoktól fölvert képzelet találhatja meg. Hiszen Zrínyi azt mondja, hogy *sokan* vannak a mostani időben is, a kik megverni, megfutamitani és meggyőzni tudják az ellenséget, de a győzelemnek gyümölcsét nem tudják megszedni; hiszen csak találomra állítja, hogy a kedvező alkalmat *talán* csak egy miniszternek félékeny természete miatt szalasztottuk el. «Különben szólhatunk mi, a mit akarunk,» veti utána, «de az fejedelmek kivánságát és az ő minisztereik hajlandóságát el nem vehetjük; sőt a mily lehetlen a szeleknek útját meggátolni, hogy ne jöjjenek a tenger szinére, ép oly lehetetlen a fejedelmek tanácsinak, az ő minisztereik hajlandóságainak ellenállani. Pedig az alkalom elszalasztása annál károsabb, mert lészen oly idő, hogy nem a magunk választásából fogunk kardot venni kezünkben, hanem akkor, a mikor az ellenségünknek lészen módja és akaratja hozzá.»* Sehol egyenes czélzás akár Montecuccolira, akár Porciára nincs; sőt a többesben és talánnal való okoskodás nyilván elárulja, hogy az elmélkedés, a mint az író maga jellemezte, generalis discursus, általános értekezés. Az idézet vége meg a legcsattanósabban bizonyítja, hogy bármikor készülhetett, csak 1664-ben nem; mert ekkor épen nem a magunk választásából hadakoztunk; sőt ekkor jött el az az idő, a mikor a vészjóslás szerint ellenségünknek volt módja és akaratja hozzá.

Még csak az lehet a kérdés: ha a támogató erősségek elestek, mit ér a conjunctura megállapítása magában? Semmit. Mert R. Horváth Jenő érvelése szerint csak 1664-ben, midőn a Zrínyi Miklós dicsőséges téli hadjáratának sikere

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 217. l.

által felbuzdított német birodalmi rendek és a francziák tetemes segélyt küldtek, midőn a szent-gotthárdi csatával a török első ízben vesztett nagyobb ütközetet, csak ekkor voltak meg azok a kedvező conjuncturák, ekkor az alkalom a nyert előny felhasználásával támadásba menni át s a törököt az országból kiverni.* Ha ekként állna a dolog, akkor Zrínyi ezt az értekezést halála után írta volna, mert az ő conjuncturája nem ebben az esztendőben, hanem ebben az *elmult* esztendőben esett, pedig a mikor elvérzett, az esztendő még nem múlt el. S a conjuncturát nem is az ő téli hadjárata, a német rendek felbuzdulása, a francziák segítsége és a szent-gotthárdi csata győzelme adta meg; hanem az, hogy «*a lengyel egyfelől, olasz másfelől, mi innen, Kazul basa túlsó részről*» rázhattuk volna «az ottoman fajnak fundamentomát».**

Ezt a conjuncturát kell tehát megkeresni, ha kissé fárasztó kutatással is: akkor biztosan megmondhatjuk, hogy az ötödik discursus *mikor* keletkezett? Ám kiséreljük meg.

Lengyelország az erős IV. Ulászló halála után, úgy látszott, romlásnak indul. A Bug és Dnieper mellékének lakossága, a zaporogi kozákság, már rég lázongott a lengyel földesurak vallásbeli türelmetlensége és kiméletlen zsarolása miatt; most, a fejetlenség idejében, a királyválasztó pártoskodások zavarának felhasználásával a mozgalom egyszerre új erővel és új veszedelemmel vetett lobbot. Élén az új hetmán, *Chmielnicki Bogdán* állt, ép oly eszes és mívelt, mint cselszövő és nagyravágyó ember, az izgatásban és hadakozásban egyaránt jártas, ki népe terheinek könnyítésére vagy szabadsága kivívására az alkalmat megragadta és fegyvert fogott; s két esztendő alatt a Wisniovecki seregének leverésével, Lemberg megsarczolásával, Zamoisk körülzárolásával és a zborowi csata győzelmével a fenhéjázó len-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 232—233. ll.

** *Ugyanott*, 216. l.

gyeleket a zborowi békében a kozákok méltányos követeléseinek elismerésére kényszerítette;[1] a mikor pedig a béke felbomolt, a szomszédos fejedelmek felszításával válságos zavarba sodorta. Az új király, a gyönge János Kázmér, udvarába egymás után érkeztek követeik: Iszlamgiraj, a tatár kán, tiszteletdíját sürgette; Alexej Mihajlovics, az orosz nagyfejedelem, Smolensket követelte vissza húsz más várral, melyeket IV. Ulászló elfoglalt, ráadásul kérve az eddigi birtoklás fejében 50,000 aranyat és elégtételül a maga sérelme miatt a Wisniowecki herczeg fejét;[2] majd Chmielnicki is új föltételeket szabott a béke megtartásának árában és pedig: hogy a lengyel katonaság a Bugot át ne lépje, a római katholikus vallást kozák földön, a kiewi székesegyház kivételével, senki se gyakorolja; hogy a parasztság a földesuraknak semmi jobbágyi szolgálattal ne adózzék, és azok a korcsmák és malmok hasznán kívül kozákföldi jószágaikból egyéb jövedelmet ne húzzanak, a korcsmákat és malmokat is csak görög-keleti tisztek által kezeltessék.[3] S mind e sürgetés, követelés és föltétel karddal érvelt és háborúval fenyegetett; Lengyelország keleti és déli határai egyszerre meginogtak; ott az orosz készült betörni, ki a török segítségére hivatkozott; itt a tatár készült támadni, ki a török hűbérese volt; s a kozák, kinek ellenük a határőrséget kellett volna teljesíteni, e népek felbujtó szövetségeseként Kis-Oroszországban és Ukrajnában hazája ellen fegyverben állt. De Chmielnicki maga is reménykedett a török esetleges oltalmában vagy egyenes támogatásában, mivel török fogsága alatt a fényes kapu bizalmát és kegyét egészen megnyerte; annyira megtanult törökül és annyi jártasságot szerzett a Koránban, hogy e

1 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború. Budapest, 1890. 27. l.

2 *Ugyanott*, 81—82. ll. *Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez.* Budapest, 1874.

3 *Ugyanott*, 30—31. ll.



(Bouttats egykorú metszete után.)

37. CHMIELNICZKY BOGDÁN.

miatt fél, vagy épen titkos töröknek tartották;[1] s a míg Alexej Mihajlovicscsal a görög-keleti vallás védelmében osztozott, Iszlamgirajjal a Koránt együtt olvasta és az esti imádságot együtt mondta;[2] arra is késznek nyilatkozott, hogy teljesen a törökhöz csatlakozik.[3] A három fejedelem ilyen módon a török hatalom jegyében és az ő segítségének titkos számbavételével közeledett egymáshoz; bár egyelőre Konstantinápolyból semmi nyilt biztatást nem kapott, szövetségök magában is a lengyel királyságra annyira veszedelmes volt, hogy Lubienicki Wladisláw II. Rákóczy Györgynek már 1650 április 11-ikén azt írta: «ha e válságos háborút Isten, kinek itélete beláthatatlan mély, reájok bocsátja, félő, hogy az egykor oly virágzó országot végpusztulás fenyegeti».[4] Pedig a hetmán még a litvánokat, moldvaiakat, svédeket és erdélyieket is bele akarta vonni a közös vállalatba Lengyelország megalázására: szóval Európa ez észak-keleti nagyhatalma ellenében egy észak-keleti nagy szövetséget törekedett létesíteni; s e végett megbizottjai egyre jártak-keltek a szomszédos udvarokhoz, csábító igéretekkel, így Rákóczy Zsigmondhoz a lengyel, Radzivill Janusiushoz a kozák korona kinálgatásával.[5] János Kázmér és tanácsa, mint az utolsó veszedelemben rendesen, gyűléseztek, fegyverkeztek, külföldi segítséget kerestek, a mivel legalább egy pár államot szerencsésen leszereltek; aztán 1651 tavaszán megkezdték a háborút a kozákok ellen, a mikor Chmielnickinek a tatár kánon kívül más szövetségese még táborba nem szállt. Kalinovski lengyel hadvezér Szaragrodnál Neczajnak 15000 főnyi felkelő seregét meglepte és szétverte, magát elfogta és megölette:[6] de

1 HAMMER I.: Geschichte des Osmanischen Reiches. (Pest, 1829.) V. 579. l.
2 *Ugyanaz:* Ugyanott. 579. l.
3 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, I. k. 83. l.
4 *Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez.* 31. l.
5 SZILÁGYI SÁNDOR: II. Rákóczy György. 61—66. ll.
6 *Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez,* 52. l.



(Meyssens egykorú metszete után.)

38. ALEXEJ MIHAJLOVICS CZÁR.

ez első fényes győzelmök után a lengyel vereségek egész sora következett. Egyik váruk a másik után hódolt meg, Viniczánál pedig, a Bug partján, szinte összes erejök elhullt vagy elzüllött a lovak és élelmiszerek hiányában. A maradék alig 5000 emberrel Kameniczbe hátrált, s elcsüggedve, megtörve, éhezve, fizetetlenül szökdösött szerte, mert a kalmuk-tatárok az orosz földről oly számmal tódultak a kán zászlói alá, kihez a nogáji tatárok is oly csapatosan érkeztek, hogy a sikeres küzdelemre minden reménység megszünt.[1] A szarogradi diadal után két hónapra, április 21-én, Lubienicki már azt jelentette az erdélyi fejedelemnek, hogy minden csapás, minden szerencsétlenség reánehezedett szegény veszendő Lengyelországra, s istenen kívül senki sem szabadíthatja meg;[2] annyival inkább, mert Radzivill Janusius herczeg, a kozák korona reményében, eleinte várakozó állást foglalt el, Chmielnicki fölkeresésétől és megtámadásától vonakodott azon ürügy alatt, hogy Litvánia határait kell őriznie.[3] Ily viszonyok között Rákóczy György, ki feszült érdeklődéssel figyelt mind e dolgok fejlődő és változó esélyeire, készségesen hallgatta meg a hetmán új követeit, kik most egyenesen neki ajánlták fel a kozák királyságot, ha fölszabadítani és megalapítani segíti. Igaz, hogy ez csak a lengyelek teljes megalázásával és János Kázmér bukásával sikerülhetett; de ha egyszer sikerül, Lengyelország is, az öreg fejedelem álma, alkalmasint övé lesz. A jelek pedig kedvezőek voltak, a tanácsosok az egyezkedésre hajoltak;[4] a török meg épen buzdította a fejedelmet, mert jobb, hogy ő segítse meg a kozákot, semmint a hatalmas császár ellensége menjen oda; s a nagyvezir a vállalat érdekében megigérte, hogy a moldvai és havaseli vajdáknak Erdély megótalmazására rendeletet ad-

[1] *Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez*, 52. l.

[2] *U. ott*, 52. l.

[3] *U. ott*, 53. l.

[4] *U. ott*, 72. l.

nak, ha a német távollétében megtámadná.[1] S Rákóczy ezzel megindította a maga ügyvivőit a szövetség megbeszélése és létesítése végett a kozák hetmánhoz és tatár kánhoz és megindítandó volt az orosz nagyfejedelemhez: így most már a töröknek nyilt biztatásával, közvetlenül az ő hatalmának fedezete alatt egyesültek volna a szomszédok a lengyel királyság ellen. Azonban ez egyesülés előtt hirtelen nagyot fordult a szerencse koczkája.

A válságnak közepette a honvédelem élére maga János Kázmér állt.[2] S a mint mezőre szállt, a nemzet szivében az ernyesztő kétségbeesést bátorító lelkesedés váltotta fel; a király és tábora egyszerre népszerű lett: rajonként özönöltek táborába, országnagyok, köznemesek, jobbágyok; jött III. Ferdinánd segélyhada is, 15,000 jól fegyverezett német, mert a Habsburgok érdeke azt követelte, hogy birodalmok fölött. inkább a szabad és független Lengyelország maradjon meg, semmint török fenhatóság alatt, a félelmes erdélyi fejedelem kezén, alakuljon egy nagy és erős állam. Mindez a lengyelségnek visszaadta reményét, önérzetét, összetartását; Radzivill Janusius a kozák ellen fordult és a Litvániába törő Timust, a Chmielnicki fiát véres fejjel kergette vissza;[3] Potocki Szaniszló győztesen harczolt, a király pedig Wisniovecki és Koniecpolski támogatásával a három napos breszteczkói csatában, a Styr mellett, Iszlamgiráj és Chmielnicki egyesült seregét teljesen leverte és megszalasztotta.[4] A csúfos kudarczot növelte még, hogy a kán az utolsó napon a hetmánnal összeveszett, sőt ezt el is fogatta és csak váltságdíj fejében eresztette el; ennélfogva egyetértésök hiányában az egysé-

1 SZILÁGYI SÁNDOR: Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez. 82. l. Erdély és az északkeleti háború. 215. l.

2 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború. I. k. 161. l. *Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez*, 57. l.

3 *Okmánytár*, 45., 48., 77. ll.

4 *U. ott*, 74. l.

ges vezérlet, az egységes vezérlet nélkül a rend és fegyelem felbomlott, s a mint Iszlamgiráj megsebesült és futásnak eredt, a tatárság sátorainak és zsákmányának elhagyásával urát bódultan követte, Chmielnickit és a kozákokat magával rántotta szégyenébe és gyalázatába.[1] Sokan a harczban vagy hajszában elhulltak, sokan fogságba estek s a király serege, több mint 100,000 ember a német segitségen és megszámlálhatlan parasztságon kivül, pedig Nagy-Lengyelország nemessége, a felső palatinatusok ereje csak most közeledett hozzája, teljes diadalmat ült.[2] S Radzivill Janusius litván hada néhány nap múlva már Ukrajnában száguldozott, a kozák városokat megdúlta, Kiewet fölégette és hires kolostorát elpusztította, a hol 400-nál több papot felkonczoltatott vagy nyársba húzatott, a miért az elkeseredett kozákság még egyszer keményen visszacsapott;[3] de Chmielnicki már hiában vergődött, nem birta megakadályozni a Radzivill és Potocki seregének egyesülését;[4] s mivel a kán elárúlta, kudarczában a többi szomszédja elhagyta, szeptember 28-ikán kénytelen volt a biela-zerkowi béke megalázó föltételeit elfogadni és a zborowi vivmányok elejtésével a lengyeleknek meghódolni.[5]

Ime, 1651 őszén, három esztendei válságos zavarok után Lengyelország hatalma és dicsősége újra a régi fényben ragyogott, mint IV. Ulászló alatt. A kozák megtört és vezeklett, a tatár meglakolt és haza menekült; a nagy éjszak-keleti szövetség ez idő szerint még alakuló félben meghiúsult és álomként eloszolt. S a török hiába igérte meg a tavaszszal a hetmánnak, a mikor ez a kánnal együtt tudatta Konstantinápolyba Ferdinánd német hadának lengyel földre érkezését, hogy ellenében meg fogja segiteni, mert

1 *Okmánytár*, 75. l.
2 *Ugyanott*, 74. l.
3 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, I. k. 189—190. ll.
4 *Ugyanott*, 164. l.
5 *Ugyanott*, 164. l.



IANVSIO RADZIWIL DVCA DI BIRZA, E
DVBING PRINCIPE DEL SACRO ROMANO IMPERIO
CAPITAN GENERALE DELL' ESERCITO DEL
GRAN DVCATO DI LITVANIA &c

Maurit Lang sculp

(Lang Móricz egykorú metszete után.)

39. RADZIVILL JANUSIUS HERCZEG.

a hatalmas császár nem tűrheti, hogy más ott főbb legyen, mint az ő védencze;* most csak dohogott és csak Schmiedt Rudolfnak, a III. Ferdinánd követének tett szemrehányást; de segítségre nem gondolhatott, mert sokkal komolyabb bajai támadtak Candiában és Ázsiában, semhogy pártfogoltjainak támogatására és a német kiverésére a diadalmas Lengyelországba nyomúlhatott és következéskép egy magyarországi háborúba bonyolódhatott volna. Kemény János már az év elején ép oly eszesen, mint tisztán itélte meg a helyzetet: »Úgy hiszem a dolgok mai állásában,« irja, »sem az török az németben, sem az viszont abban, mezei derék haddal nem kapnak; egyiknek is nincs módja benne, töröknek pedig így van több haszna, ha apránként derék felzavarodás nélkül teheti magáévá Magyarországot; azután könnyebb jutni akár Német, akár Lengyelországba, kiváltképen ha Candia is övé leszen.«**

Az alkalom ekkor kínálva kinálkozott, hogy a diadalmas lengyelség megtorlásul neki vágjon Krimnek, megdúlja és fölégesse, a tatárt leigázza és a török fenhatóság alól elszakaszsza; ekként legalább megrázza itt »az ottoman fajnak fundamentomit«.

A hatalmas császár, a gyermek Mohamed, kormánya alig küldhet vala elegendő sereget a felszabadításra. Mert belső egyenetlenségekkel s pénzbeli zavarokkal vesződött, s ezek miatt a *candiai háború* a szép sziget birtokáért évek óta szerencsétlenűl húzódott s benne a fényes kapunak szinte minden ereje kimerült. A kapudán basák vagy tengernagyok gyorsan váltakoztak, egymás után estek el vagy buktak meg; de a candiai vár megvételével nem boldogúltak; mert a keresztyén őrségen kivül a saját katonáikkal is küzdeniök kellett, a szipáhikkal és janicsárokkal,

* Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. 1. k. 215. l.
** *Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez*, 92.

kik az oktalan czivakodás és vérfecsérlés miatt föl-fölzendültek. Csak 1649-ben, a kétszeri megszállás hiú kisérlete alatt, a török fele hajóhadát és 25,000 emberét vesztette el;[1] mindamellett a következő esztendőben temérdek költséggel folytatta a fölszerelést: a candiai vár előtt három erődöt emeltetett, Konstantinápolyban pedig hajóhadat vont össze,[2] mely a velenczei hajóraj miatt a Dardanellák közül ki sem vitorlázhatott. Csak Szent-Demeter napja után, deczember végén, a mikor ez már téli szállásra vonult, juthatott el Hosamsáde Ali basa, az új tengernagy, néhány hajójával Chioson keresztül Candia szigetéhez, a hol Ajakassránál kikötött.[3] Ilyenkor természetesen csatára már nem kerülhetett a dolog, a két állam csak a készülődésre fordította minden gondját, hogy a kedvező idő megnyiltával az elhatározó ütközetet megvívhassa és a szép sziget tulajdonjogát eldönthesse. Melek Ahmed nagyvezir, a ki a letett Murad helyébe lépett, egyre-másra építtette nagy áldozatokkal a vitorlás és lapátos hajókat; az 1651 egész tavaszán Konstantinápoly gyáraiban rajzott a munkás és forrt a munka; s végre június 12-ikén az új hajóraj kiindúlhatott:[4] 54 olasz alakú öreg hajó harmincz-negyven ágyúval egyenként, hat török szerkezetű öreg hajó nyolczvan-nyolczvan ágyúval,[5] s ezeken kívül nyolczvan lapátos hajó, valamennyi leginkább zsoldos tengerész néppel, mert a szipáhik és janicsárok az elmenetel előtt zavarogtak és csak kevesen engedelmeskedtek a parancsnak, a mibe az udvar is bele nyugodott, mert attól tartott, hogy eltávozásukkal a fő-

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. 1. k. 140. l.

2 Hammer J.: Geschichte des Osmanischen Reiches. v. k. 214—215. ll.

3 *Ugyanott*, 216. l.

4 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. 1. k. 214. l.

5 A jó Földváry Ferencz kétségtelenül téved az ágyúk számában, mert az ő adata szerint az öreg török hajókon 480, az olasz alakú hajókon (egyenként 35 darabjával) 1890, vagyis összesen 2370 ágyú lett volna. S ha a tunisi és algiri segítség ágyúerejét is hasonló aránynyal veszszük fel, akkor ez a hajóraj *3770* ágyúval vonult volna tengerre, a mi képtelenség.

várost valamely idegen nemzetség fölverheti.* Mindenesetre oly erő volt ez, kivált a Tunisból és Algirból csatlakozásra rendelt 40 olasz alakú öreg hajóval, hogy a török bizalommal és reménynyel nézhetett a jövő elébe, mert soha még ilyen készülettel, a mint Földváry Ferencz, az erdélyi fejedelem kapitihája jelenti urának a közbeszéd után, nem ment az olaszra. A szultán három kapudán-basát nevezett



(Egykorú metszet után.)

40. TÖRÖK HADIHAJÓ XVII. SZÁZADI KÉPE.

ki az élére, s mindeniket megkaftányozta oly meghagyással, «ha egyik elvész, mindjárt az másik álljon elé, ha ez is elvész, mindjárt az harmadik.»** S mi lőn az eredmény? Egy hónap mulva, július 10-ikén, Chios és Naxos között, a hol kilencz hónappal azelőtt, október 9-ikére virradóra az Archipelagust égrengető dörgés, mint valami roppant ten-

* SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború. I. k. 217. l.
** Földváry János jelentése, ugyanott, 219. l.

geri csata rémes zaja, verte föl és a hullámok öléből egy lángoló vulkanikus sziget tört elő, találkozott és megütközött a felényi olasz hajórajjal és elpusztult.[1] Oly gyászos volt a veresége, oly fényes a Velencze diadalma, hogy a hálás köztársaság vezérének, *Leonardo Mocenigonak* tiszteletére érmet veretett és szobrot emeltetett.

Ime, 1651 őszén, a keresztyén dicsőségnek erre a felragyogására a pápa felbuzdúlhatott és az olasz a pogány ellen sorakozhatott volna! Az alkalom ekkor kinálva kinálkozott, hogy a győztes büszke Velencze néki vágjon Cyprusnak, Rhodosnak, s a görög szigettenger foglalásainak, aztán rajta-ütéssel, meglepetéssel, diadalmas hajórajának erkölcsi és anyagi erejével visszaragadja őket s ekként rázza meg itt az «ottoman fajnak fundamentomait».

A török a lengyelnek és olasznak e kettős támadásával, szorongatásával annál kevésbbé birkózhatott volna meg, mert Ázsiában a kormányzó basák embertelen szipolyozása miatt veszedelmes nyugtalanságok dúltak.[2] A tartományok népe mindenfelé forrongott, sőt nem egy helyen fegyverre kelt és egyes rabló vezérek alatt garázdálkodott. Leggaggasztóbb volt a helyzet a *vani* tartományban, mely a Fekete tengertől le a kurdok földéig terjedt és kelet felől egész hosszában a kazulok birodalmával, Persiával ért össze, mert itt a belső zendüléssel külháború egyesült. A tartomány székhelye a vani tó délkeleti partján *Van* vára és városa, hol a népi hagyomány szerint egykor Semiramis, a régi nagy Assyr-Babylonia mesés alapítója épített, később az örmény királyok székeltek, majd a kazul- vagy kizilbasok foglaltak helyet, a mint a törökök a persákat nevezték azért, hogy katonáik vörös fejüek voltak, azaz vörös csúcsú turbánt viseltek.[3] S ezektől a vidéket a törö-

1 HAMMER J.: Geschichte des Osmanischen Reiches, V. k. 527—528. ll.
2 *Ugyanott*, 521. l.
3 THÚRY JÓZSEF: Török történetírók. (Budapest, 1893.) I. k. 413. l.

kök hódították el. 1650 végén Mohamed Emin basa volt benne a kormányzó, ki arra a hirre, hogy a szultán letette és helyébe Ibrahim basát nevezte ki, elzárkózott a várba és Ibrahimot nem eresztette be, sőt a várat át akarta játszani a *kazulok kezére*, kik 12,000 főnyi sereggel a Kóse folyó mentén Van felé már előnyomultak, a várost fenyegették és a bagdadi közlekedést elvágták. A várőrség meghasonlott, egy része Szinán agával megtagadta Mohamed Emin basának az engedelmességet, más része Husszein agával melléje állt; s a két párt egymás között villongott és a szomszédos kurdoknál keresett támogatást; Husszein aga a Van tótól délre lakó hakariakkal, Szinán aga a keletre eső kósabiakkal szövetkezett. Egyszerre az egész tartomány lángba borult, úgy hogy az egész régi Assyr-Babyloniát félteni kellett. A kósabi bég a vani tó partján felhatolt, Aunik, Ardsics, Achlat és Adilsuvaf falvakat megrabolta és a persa karavánokat mészárolta; míg Mohamed Emin basa a fellegvárból a várost lövette, férfiakat, nőket, gyermekeket egyiránt gyilkolva, hogy a kazul basával, a persa sereg vezérével összeműködjék.* A fényes kapu csak a tavasz elején, 1651 márczius 24-ikén értesült a fenyegető veszedelemről, s a mint Földváry Ferencz írja, sietve küldött 6000 janicsárt Mohamed Dsindi aga vezérlete alatt a mozgalom lecsöndesítésére, többet is eléggé kergetnek oda, a mint szerét tehetik.** Az aga először is a kurdokat békítette meg, aztán Husszein révén Mohamed Emint szerelte le, ki Konstantinápolyba tért, hol tisztétől megfosztották; majd Husszein agát pártja főbb embereivel elfogatta és kivégeztette, mire a *kazul basa* visszavonult. De alig távozott Mohamed Dsindi, a kósabi bég megszegte az egyességet és új zavargást indított.

* Hammer J.: Geschichte des Osmanischen Reiches. I. k. 521—522. ll.

** Szilágyi Sándor: Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéséhez, 50. l. Erdély és az északkeleti háború, I. k. 220 l.



(Egykorú metszet után.)

41 PERZSA VITÉZ.

Ha a kazulok a vani zendüléskor erélyesebben fölléptek, könnyen megrázzák vala ott az «ottoman fajnak fundamentomait.» Abbas, a persa sah, maga is érezte az idő alkalmasságát, mert a lengyel királylyal követeket váltott.[1] Sajnos, a közös vállalkozás elmaradt.

Ime, ez volt a kedvező conjunctura, 1651 őszén, a mikor a lengyel egyfelől, olasz másfelől, mi innen, Kazul basa túlsó részről összefoghattunk volna a török hatalom megrázására; és pedig a lengyel a kozák-tatár bujtogatásáért, Velencze Candia miatt, a pápa hitünk terjesztéséért, mi a némettel azért, hogy «idő és alkalmatosság vagyon reá, és ha azt elmulasztjuk, elrepül az a jó óra, kiben ülünk most és gyönyörködünk ebben a nem igen becsületes békességszerzésében;» végre a persa azért, hogy régi kárait megfizesse és a jövendőkrül magát biztosítsa.[2] Ez volt az a kedvező conjunctura, mikor a magunk választásából ragadhattunk volna kardot, nem pedig akkor, 1663-ban és 1664-ben, a mikor az ellenségünknek volt hozzá módja és akaratja.[3] A nem igen becsületes béke, a kötés ellenére a hódoltatás folytatása és erőszakolása, elegendő ürügyet szolgáltathatott volna a szakításra és hadakozásra a pogány ellen, melynek elkövetkezendő romlásáról a közjövendölés már széltében szólt, a legtöbbször épen Konstantinápolyban, honnan a görög patriarcha régi szokás szerint évről évre szerte küldözte a keresztyén népekhez segélykérés végett a maga körleveleit, hogy az iszlam közeledik végéhez, a keresztyén hit egyetemes uralmához, valamennyi ország a keresztyének kezeibe esik, s a birodalom uraivá a kereszt és harang urai lesznek.[4] Az egyiket, szegényt, föl is magasztalták értök a bitóra.

1 HAMMER J.: Geschichte des Osmanischen Reiches, v. k. 557. l.

2 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 216. l.

3 HAMMER J.: id. m. VI. k. 15. l.

4 THÚRY JÓZSEF hasonlókép több ilyen jóslatot megemlít a Zrínyiászról szóló tanulmányában: Irodalomtörténeti Közlemények. III. évf. 404. l.

Egyenesen erre az időre utal maga Zrínyi Miklós is azzal, hogy a nádorság betöltéséről szóló emlékiratában, *1653* végén, ekként ír Rákóczy Györgynek: «Bizony, ha volna erős és körmös kéz, ***most volna a törököt lehetséges megtántorítani*** (vagyis megrázni hatalmának fundamentumit), holott szemlátomást látni az ő monarchiájoknak kissebülését, mellyet adjon Isten a mi időnkben érnünk még jobban!» Ha nem ismerjük a vázolt történeti eseményeket, nem tudjuk megérteni és megokolni nyilatkozatát.

Mindebből immár kétségtelen bizonysággal megállapíthatjuk, hogy Zrínyi Miklós az ötödik discursust a hatvanhatodik aphorismus kapcsában írta, még pedig az 1651-iki év *utolsó* napjaiban; csak akkor talál az a megjelölése és kifejezése: «ebben az *elmult* esztendőben». S ha eszünkbe jut, hogy a worcesteri csata szeptember 3-án esett, hogy az akkori közlekedési viszonyok mellett hetek, sőt hónapok multak el, a míg valamely hír Angliából franczia, olasz és német közvetítéssel hozzánk eljuthatott, valószinűnek látszik, hogy az aphorismus is alig készült sokkal előbb. S a mint hősünk Tacitus felett, a győzelem kihasználásának elmulasztásáról, a Hannibál capuai veszteglésének balkövetkezéséről elmélkedett, és kiegészítésül az újabb történetből I. és II. Károly, Torstenson Lénárt és Gusztáv Adolf hasonló eseteiről megemlékezett, bizonyára észre vette, mert észre kellett vennie az aphorismus áttekintésekor, hogy bármily magvas, de mégis töredékes megjegyzéseivel ezt a jelentős kérdést nem merítette ki, ennél fogva visszatért reá és egyenes utalással Hannibálra vette föl a további fejtegetést, mely egyik legérdekesebb és legszebb katonai értekezésévé lett. Általában azt hiszszük, hogy a többi discursus is így keletkezett, az aphorismák folytában, a tételül szolgáló hadi elv részletesebb bizonyításaként; s így fogant a Szerencséről való ötletes és szép elmefuttatás,

mely eredetileg az utolsó aphorismus volt, a mint Zrínyi Miklós első előszavának hivatkozásából nyilván kitetszik.[1] Az idő jó felhasználásához, dolgaink jó végzéséhez, úgymond, szerencse kell; az ő jelmondása, mely sokszor szájában forog: «Sors bona, nihil aliud», itten is szükséges. De kicsoda adja nekünk ezt a szerencsét, megmutatja a saját utalása szerint az utolsó aphorismusban, hogy az isten az, a ki a mi állapotunkat intézi; kit fel akar magasztalni, megáldja szerencsével, kit leverni, elvonja előle a szerencsét, bár minden erővel igyekezzék azt megtartani, bár hirdesse magáról, hogy kiki saját szerencséjének kovácsa. S ha hátra fordítunk az utolsó aphorismusra, van ugyan ott a szerencséről szó; de mindabból, a mit az író a maga hivatkozásában jelez, egyetlen betű sem található.[2] Megvan ellenben mindannak teljes kifejtése közvetlenül utána, teljes czím alatt a Szerencséről szóló elmefuttatásban, hol előbb a szerencse lényegét valláserkölcsi alapon magyarázza, hogy egészen Isten kezében van, oda teszi, a hová akarja; majd hadi jelentőségét méltatja, hogy a legokosabb és legvitézebb kapitánynak is szüksége van reá; s az athenæbeli Timotheus balga volt, a mikor a köztársaság előtt az ellenségen való győzedelmeit előszámlálva gyakorta mondogatta: «ebben a szerencsének nem volt része»; miért ez megharagudott és semminemű hadakozásában nem segítette többé. «Csak szerencsét adjon hát az Isten», vonja le a végkövetkeztetést, «semmit többet nem kell kívánnunk; ebben értésünk, értelmünk, vitézségünk, hirünk-nevünk benne van».[3] A mai háromsoros utolsó aphorismus más vonatkozásban, más szövegezésben csak ennek a végkövetkezésnek első felét foglalja magában. Lehet, hogy csak az elmefuttatás helyére jött; lehet, hogy már előbb is megvolt, s a szerencséről való részletesebb fejtegetésre

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 71. l.

2 *Ugyanott*, 326. l.

3 *Ugyanott*, 227. l.

épen inditékul szolgált: csak az bizonyos, hogy az elmefuttatás az aphorismák folyamán készült és azok között eredetileg az utolsó volt.[1] Ha mégis a kilenczvenhatodik úgy hivatkozik reá, mint feljül megirt értekezésre,[2] ezzel nyilván elárulja, hogy utána keletkezett, mert különben az nem lehetett volna az utolsó; s hasonlókép később keletkezett vagy más helyen állt az egész következő sorozat is a mai utolsó aphorismusig. Mert hogy az aphorismák eleinte más rendben folytak, azt az eredeti számozás zavara és következetlensége meggyőzően bizonyitja.[3]

A centuriák, azok a tanulságok, melyeket irónk úgy szedegetett össze, a mint széllel látta, hallotta, olvasta elegyedve, szórványosan, de szintén a negyvenes évek végén és az ötvenesek elején gyültek. Erre mutat egyfelől az, hogy érték és eredetiség dolgában az aphorismákkal egyeznek, sorrend tekintetében előttük álltak; másfelől az, hogy némely kijelentésökben az első előszóbeli régi fogalmazásnak és egykorú ajánlásnak hangja csendül meg. Ott Zrínyi Miklós panaszolva szól a békességes századról s azért ereszkedik történeti olvasmányokba, mert személyes hadi tapasztalásból nem igen okulhat;[4] itt mélabúsan kesereg a szerencse ellen, nem azért, hogy egyszer hazánkat magasra vitte, most mind alább-alább szállitja, hisz ez a világi törvény; hanem azért, hogy az ő hadakozásra hivatott szellemével, az ő hazája szolgálatjához való nagy készségével és

1 KAZINCZY GÁBOR és TOLDY FERENCZ: Zerinvári gróf Zrínyi Miklós összes munkái. (Pest, 1853.) 294. l. GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái. 218. l. Ott az aphorismák, itt a discursusok *után* következik az elmefuttatás, ott az eredeti beosztás, itt a szerkesztő, RÓNAI HORVÁTH JENŐ rendezése szerint.

2 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 313. l.

3 ZRÍNYI az aphorismák számozásában a 40-ig pontosan halad, itt egyszerre az 50-re ugrik át, s az 53 kihagyásával 62-ig megy; ekkor visszacsap 27-re és folytatja 36-ig; a sorozatot eztán ismét 36-on kezdi és 63-ig viszi. S ezzel Tacitus évkönyveiről a történetére, majd Agricolájára tér át s új számozással 1-től 39-ig halad. RÓNAI HORVÁTH JENŐ a számozást rendbe szedi és egy folytában adja 128-ig. Mi mindig az ő kiadására hivatkozunk.

4 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái. 72. l.

jó igyekezetével a magyar romlásnak ebben a századában született és nem azokban a dicséretes időkben, melyekben az Isten kegyelmes volt a magyarokhoz.[1] Ez a panasz, ez a kesergés kétségtelenül az 1649 közepén a huszonharmadfél évre, szinte egy egész emberöltőre megujított békének hatása alatt fakadhatott nagyratörő lelkéből, a mikor úgy tetszett, hogy élete a hadvezér ragyogó dicsősége nélkül, legfölebb apró csatározásban, határszéli harczokban telik el. S ime, a Centuriák közül a tizennegyedik egészen úgy hangzik, mintha mindennek csak folytatása volna. «Még azok is,» irja, «a kik a szerencsének semmit tulajdonitani nem akarnak, megvallják, hogy oly időben születtetni, avagy oly seculumban élni, a hol a te geniumodhoz való állapotok vannak, nagy szerencse, mert sok jó ló hámban, sok vitéz ember esmeretség nélkül hal meg.»[2] Az ötvenkettedik, egyszersmind utolsó centuria pedig a tisztességes vitézi halál magasztalása után újra ebben a gondolatban végződik, de az ajánlás okoskodásával még szorosabban egybevág. «Nem mondhatni egy országot boldogtalannak,» ekként elmélkedik, «az ki sok időkön által és sokáig hervadhatatlanúl állott virágjában, és már alább kezdett szállani, mert ez a vége a világi dolgoknak; és nem mondhatjuk boldogtalanságnak azt, hogy ennek ez világi törvénynek alája vettetett, holott minden más is úgy vagyon: hanem boldogtalannak mondhatjuk azt az embert, a ki a maga országának leszállásában és estében születtetik és nem virágjában. Azért ehhez is szerencse kell.»[3]

Mindezek az ismétlések vagy egyezések nem annyira a feledékenység szórakozásai, mint inkább ugyanazon erős hangulatnak vissza-visszatérő megnyilatkozásai, a mikor a nagy háború kilátástalansága hősünket kinosan el-elfogta.

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 346. l.
2 *Ugyanott*, 346. l.
3 *Ugyanott*, 360—361. ll.

Ezt a hangulatot egyenes vonatkozások hiányában határozott évhez nem köthetjük: de minden esetre a béke megújításának közelébe esik, 1651-nél alig tehető hátrább. Hiszszük ezt annyival inkább, mert az utolsó centuriában a tisztességes vitézi halált ép úgy magasztalja, a mint a Szigeti Veszedelemben nagy ősével utolsó beszédekor magasztaltatta, hogy az megszépíti az egész elmúlt életet;* a mi arra enged következtetni, hogy irásakor ez a szép gondolat még elevenen rezgett lelkében.

Ha már most tekintetbe veszszük, hogy az aphorismáknak számra nézve fele, terjedelemre kétharmada már 1651-ben megvolt, hogy a discursusok voltaképep nem egyebek, mint hosszúra nyult és előre helyezett aphorismák, s közülök még az utolsó is 1651 végső napjaiban fogant; hogy a centuriák minden jel szerint ez esztendő végéig keletkeztek: határozott bizonyossággal állíthatjuk, hogy a Vitéz Hadnagy az «első szülés» állapotjában 1652-ben már készen állt, mert a hátralevő aphorismák ez év tavaszáig könnyen meglehettek. S kétségtelen dolog, hogy a könyv 1653-ban már Rákóczy György kezén forgott. Zrínyi Miklós ugyanis 1654 április 25-ikén kelt csáktornyai levelének utóiratában visszakéri a könyvet, melyet Ispán Ferencz, a Rákóczy megbizottja, ki a múlt esztendőben nála járt, vitt el tőle, visszakéri azzal a szerény megokolással, hogy nem érdemli meg oly méltóságos fejedelem olvasását; majd kijavítja, s ha parancsolja, úgy küldi meg.**

Ez a könyv az Adriai Tengernek Syrenája nem lehetett, mert azt nyomtatott munka létére nem kellett volna sem visszakérni, sem javítani; nem lehetett a két hadi vázlata sem, mert ez egyszerű kivonat a maga kezdeties voltában, az eredetiség teljes hiányánál fogva, sem közlésre, sem mutogatásra nem készült; hiszen azt csak nem akar-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 360. l.

** Szilágyi Sándor közleménye: Történelmi Tár, 1890. évf. 206. l.

hatta bizonyítani, hogy *kivonatozni* tud; nem lehetett a csonka Tábori Kis Tracta sem, mert azt nem javítani, hanem megirni, illetve folytatni és befejezni kellett volna; pedig Zrínyi csak tudta, hogy a «javítani» szó mit jelent: nem lehetett más, mint a *Vitéz Hadnagy*, a mi Witnyédy István egyik levelének kifakadásából határozottan megállapítható. Bezzeg ha az erdélyi fejedelem Ispán Ferenczczel, mondja ő, gyakorta olvasta és követte volna az ő urának könyvét, nem esnek az egész világ előtt gyalázatba. Ez a könyv, melyet Rákóczy György és Ispán Ferencz ismertek és olvastak, de nem gyakorta és nem okulva belőle, mert nem követték tanácsait és tanításait, a hivatkozás szerint* oly munka volt, mely a hadakozásban a fösvénységet és gondviseletlenséget, az ellenség kicsinylését és megvetését fejtegeti és elitéli, s a «non licet in bello bis peccare» katonai elvet vallja és hangoztatja. Mindez csak a *Vitéz Hadnagy*ban fordul elő, majd egyszerűen megpedzve, majd részletesen megokolva. Zrinyi ugyanis a hadviselés törvényeire és fogásaira, mint a hadművészet elveire és titkaira ismét és ismét visszatér, s köztük különösen emez arany-igazságokat többször figyelembe ajánlja. A fölöttébb való szorgalmasságot és eszes nyugtalanságot úgy dicséri, mint az előrelátás és gondviselés éltető forrásait; s hivatkozik meggyőzésül Julius Cæsarra, kinél senki soha többet a hadban nem fáradott, senki soha oly szorgalmasan minden cselekedetében nem járt el, senki úgy a maga szándékának végét nem sokallotta, és soha igyekezetébül meg nem tért, meg nem bánta, ha egyszer mire vette magát. Igaz, hogy ő igen azelőtt, hogysem elkezdte a dolgot, jól meggondolta és mindenképpen megrostálta és nem vak módon hágott bele a dologba, nem készült akkor a hadakozáshoz, a mikor immár benne volt, hanem igen az-

* Vitnyédy István levelei, I. k. 114. l.

előtt.[1] II. Lajost ellenben kárhoztatja, hogy sem a török, sem a maga erejét idején meg nem tudta. «Ó gondatlanság, gondatlanság! Ha a hadban szabad volna bis peccare,» kiált fel, — «Lajos király, tudós volnál a magad káráról; de nem szabad, és oda vagyon; boldog, a ki másoktól tanúl.»[2] A hadban a vezérnek semmi másra nem kell gondot viselni, hanem szüntelen az ellenség veszedelméről, az maga megmaradásáról gondolkodni, még álmodni is ha lehetne, mint szintén a jó agárnak a vaddal.[3] Legyen az ellensége bár messze, bár gondatlan, bár rosz, mindez okon azért a vezér el ne aludjék, hanem úgy vigyázzon, úgy gondolkodjék, mintha legjobb, legvitézebb és leggondosabb ellensége volna.[4] Mert ha kárt vall miatta, hiában mondja, hogy nem gondolta volna! Azzal a szégyent magáról el nem törli és magát a kárvallástól meg nem menti. Vigyázzon tehát, mert mit használt Argusnak a száz szeme, ha Mercurius sípjára mind elaludta őket, ebül vette hasznát. Vegyen példát a darvakról és vadludakról, melyek nem teszik addig szárnyok alá fejöket és nem alusznak, míg őrt ki nem állítnak. Gondolja meg, hogy az ellenség sem alszik, hanem vigyáz, hanem szüntelen az ő kárán gondolkozik, esővel, hóval örömest vereti magát, csak neki árthasson.[5] Figyeltesse meg az ellenség mozdulatait, lesesse ki szándékait ügyes kémekkel, kikre fösvényen ne sajnálja a költséget; mert nincsen adomány hasznosabb, mint a kémekre való; ez rúdja a vitézség szekerének, ez nélkül botlik, akad és nem jár egyiránt; bár kincset költsön reájok, uzsorával visszafizetik. «Az ki hadvezérlő vagy,» — mondja, — «költs bőven ezekre, ne menjen ki az te aranyod az erszényedből sóhajtva, hanem ugrálva; jusson eszedbe: valamennyi vitéz cselekedet volt ez világon, mind jobbára kémek által

[1] GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 200. l.
[2] *Ugyanott*, 203. l.
[3] *Ugyanott*, 203 l.
[4] *Ugyanott*, 238. l.
[5] *Ugyanott*, 240. l.

ment végben; mi is Kanizsát azok árultatása miatt vesztênk».[1] S az ellenség mozdulatainak és szándékainak megismerésével ossza meg annak erejét oldaltámadással. Ha ellensége nagy és fél, hogy mind reá szakad, küldje el hadainak egy részét az *ellenség országára*, mely attól félvén, hasonlókép megosztja a maga hadát és nem lesz oly erős. Régi mondás: Divide et vicisti.[2]

Bezzeg ha Rákóczy György és Ispán Ferencz megszívlelik és emlékükbe vésik ezt a tanácsot, a lengyel nem csúfolja meg őket. De a fejedelem elbizakodott a maga erejében és szerencséjében. Pedig a Vitéz Hadnagy egyre óv az elbizakodástól. «Hidd el magadat,» írja, «ha szégyent akarsz vallani; be bolond az, ki az ellenséget semminek gondolja, ha nyomorult is. Azt mondja a török: ha a te ellenséged olyan is, mint az elefánt, annyinak tartsad, mint a legyet, ne félj tűle; ha olyan is, mint a légy, úgy se vesd meg, hanem oltalmazd tűle magadat, mint az elefánttól.» Pogánytól szép tanúság. Az ember, a ki kevésnek tartja és semminek gondolja ellenségét, mindenkor kárt vall; oka az, hogy nem szedi össze magában minden erejét, eszét és tehetségét, azt gondolja, hogy kész vert had az ő ellensége és semmi fáradságot nem kell néki rá vesztegetni; ha azért az ellenség egy kevéssé serényebben viseli magát, mindjárt véletlenül találja, mert nem gondolta azt felőle, és készületlen ahhoz. És ihon, miként veszti magát a magahitt ember. Kész veszett, a ki mást semminek tart. Azért kicsin ellenség ellen is, futó ellen is, minden tehetségeddel harczolj, ne kelljen aztán mondanod: hiszen ki gondolta volna, meg sem gondoltam volna».[3] Később megint megismétli ezt a figyelmeztetést: «Hidd el magadat, ha szégyent akarsz vallani. Megmondtuk már azelőtt, hogy nem jó az ellenséget semminek tartani; nem úgy kell menni a

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 241. l.

2 *Ugyanott*, 242. l.

3 *Ugyanott*, 253. l.

harczra, mint a madarászásra, táskával, hanem észszel, kézzel és bátorsággal».[1]

Idézhetnénk még akárhány bizonyságot, hiszen teli a munka ép ez elvek fejtegetésével; de azt hiszszük, ennyi is kétségtelenné teszi, hogy csakugyan a *Vitéz Hadnagy* Zrinyinek az a könyve, melyre *Witnyédy István* a maga hivatkozásában czéloz. Ez az a munka, mely az általa érintett hadművészeti igazságokat egyfelől elvi kijelentésekkel tanítja, másfelől hadtörténeti példák alkalmazásával megvilágítja; ez az a munka, melyet az iró a két előszó közös tanúskodása szerint később valóban megjavított: később fogta rendbe és osztotta három részre. A szerkesztésnek ez az igazítása, egyengetése és beosztása azonban, a mint jeleztük, csak később, már oly időre esett, a mikor a könyv a Megyery Zsigmond kezéről is visszakerült, 1657-re. S ha számba veszszük, hogy nála már három részből állt: a Mátyás királyról szóló tanulmányból, a Centuriákból és Aphorismákból; ha számba vesszük, hogy a Zrínyi új csoportosításából a Mátyás-tanulmány kimaradt: egész biztossággal következtethetjük, hogy a Vitéz Hadnagy eredetileg csak a hadi elmélkedéseket: a Centuriákat és Aphorismákat foglalta magában; s eredetileg, még a Rákóczy kezében, csak két részre oszlott; vagyis a discursusok, mint fentebb kifejtettük, eredetileg aphorismák voltak és külön nem szerepeltek. S írónk csak a szerkesztés alkalmával, 1657-ben, válogatta ki és helyezte őket első részül előre, mivel egész kis értekezések lévén, már terjedelmöknél fogva sem illettek aphorismáknak; s ekkor adta nekik Scipione *Ammirato*[2] és Virgilio *Malvezzi*[3] példájára, kik a Tacitus köny-

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 262. l.

2 Scipione Ammirato: Discorsi sopra Cornelio Tacito. Velencze, 1607. (Az ajánlat azonban 1584-ben kelt.) A fölhasznált források és tacitusi helyek kimutatásán, tartalomjegyzéken és tárgymutatón kívül 562. l.

3 Virgilio Malvezzi: Discorsi sopra Cornelio Tacito. Velencze, 1635. A tartalmi jegyzéken, idézett szentirásbeli helyek összeállításán és tárgymutatón kívül 375. l.

Megyeri Sigmond Meltosagos Groff Zrinyi Miklosnak irt leuelenek a paria,

Tekintetes Groff Bán

Ngod szolgaia maradni kévánok. Rihatnék be-
le hogy Ngod utolso Könyvet repetaltattya és ha az Istennel
valo Coniuratio nelkül let volna a keres aligh ha még edgy ide-
ig nem pausált volna nálam, és ha mertem volna bizony enucle-
altam volna, hogy mind Materiaiat s mind Dispositioiat egy com
pendiumban vévén, imprimalhattam volna meg aggot agyamban.
Az Mátyás Királyrul valo Historia, oly hasznos és szükséghes
az mint az mindennapi eledel, a mi meg lankat Magyarink ebrege-
tésére latván annak tükörébol mi volt a jo Magyar, ne szégien-
lye senki Magyarnak mondani magát, és nevén neveznj es azt
immitalni.
Az Második ugymint a Centuriak ingerlik minden industriosus
lelket a virtusokra, és maga utan valo jo hir hagyásra, csak hogy
edgy kis gyomlálás kellene utánna hozzaia, az is kedig nem a do-
lognak fogyatkozásáért, hanem az Authornak [illegible]ra meg tartásá
ert.
Az Aphorismusokrol kedig menyi iót tartok, me[illegible] tudom venya
minden igei lecskék, bizony hasznossab Politicus m[illegible] nyelven, sem
van, sem lenniek lenni alig hihetem.
Ez i[illegible]n ki abrázolo magzattya szülejének, ez [illegible]tozása profes-
siój[illegible]i nyilatkoztatoja foglalatosságának é[illegible] mondosa a-
kara[illegible].
Kár v[illegible]e maradni ennek a Carbunculu[illegible]; mi hasznna
[illegible] szünik

42. MEGYERY ZSIGMOND LEVELE ZRÍNYIHEZ.

(Zrínyi munkái múzeumi kéziratából.)

szünek szemnélkül mi hasson á szivnek szemnek világossága n
kül, ennek mind szive, szeme meg vagyon, csak Kgd. coniuratom,
számnyon egy kis gyertyát gyujtam, neki áz ki nyomtatással.
En Wytnedi Uram kedességért botsátam ki, á reám bisot kintset
vagy ne láttam volna, vagy mindenkor látnám, ha meg nem tér
vagy irva, vagy nyomtatva, lakik á kezes.
Reménlem, illyen régen levö és fenlö vitézi gyükeret Kgd. ki nem
irt, kit eddig nem tsak meg hagyot, hanem meg is öregitve meg tartott
de ha ugy lenne is (: kit Isten el tavoztasson :) bizony elég volna e
á Könyv, utánunk valóknak ki praesentalni Kgd. qualita
és Nemeiét betsülni, mégis kérem editioját ennek á Könyvne
Ez berzeg birakozo orcatlan lészen, bujjék ürge likban szam
rom, ugyanis az á Patientia hivatallya s az enyim hogy

Draspurgkrul 8. 9bris
1657.

Szolgája maradgyak Kgdnek igaz

Sigismundus de Megyery

Ha igaz ok, qui non utitur Privilegio
amittitur
Ha igaz hogy posteriora tollunt
priora,
Ha igaz hogy legitimari debet Actor
ad Actionem, mitsoda Genelogiat adált
Kresvarinak legitimatiojához örömest
látnám, de ... más, ki ... Farallhattya
Kgd., ha ... avatkozom, mint igaz atyafia Kgd.

N. Miklós ... [illegible]

43. MEGYERY ZSIGMOND LEVELE ZRÍNYIHEZ.

(A befejező rész.)

veiről szóló elmélkedéseikkel e hadtudományi apróságaiban ihlették, a *discursus* nevet; s már ekkor egynehány discursust emleget,[1] a mi magában ellene mond annak a föltevésnek, hogy a harmadik és ötödik csak esztendőkkel utóbb keletkezett volna,[2] mert *három* discursus csak *egynehány* nem lehet.

Ez a kiválogatás és elhelyezés azonban arról tanuskodik, hogy Zrínyi jobb író volt, mint szerkesztő; mert akár az idő, akár a kedv hiányából, még azt a fáradságot sem veszi magának, hogy a Vitéz Hadnagyban itt-ott félben maradt mondatot bevégezze, az összefüggést megegyengesse,[3] az ismétléseket elenyésztesse és a fölöslegest elvesse;[4] még azt a fáradságot sem veszi magának, hogy a számozást rendbe szedje,[5] a megbeszélés nélkül hagyott három aphorismus-tételt fejtegesse;[6] s mindazt, a mi discursus, következetesen az első részbe sorolja. A *Szerencséről* való elmefuttatása ép oly értekezés, mint az első rész bármelyik fejtegetése; az iró az aphorismák közül csakugyan kiszakítja, külön czím alá foglalja, mégis ott hagyja hátul, az aphorismák után.[7] Egészen az aphorismák között maradt pedig a *titok* elemzése,[8] vagy mely nagy dolog a titok, hogy amaz emberöltő nyelvén szóljunk, mely szükséges egy hadviselő embernek; hogy az legyen voltaképen kulcsa annak a ládának, melyben az ő szerencséje fekszik és zárva vagyon, hogy tudni és ismerni kell ennek a kulcsnak őrzését és hányféle módon veszthetni el? Az egész elmélkedés oly

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 75. l.

2 Kanyaró Ferencz: Figyelő, XXI. évf. 150. l.

3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 203, 218, 243, 316. ll.

4 *Ugyanott*, 210, 211, 222, 223, 236, 237, 248, 273, 274, 293, 296, 297, 299, 301, 315, 318, 321, 323, 343, 346, 348, 354, 355, 356. ll. stb.

5 Lásd fentebb a 137. lapon.

6 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 53, 125, 127 számok alatt. 282, 325. ll.

7 Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz: Zerinvári gróf Zrínyi Miklós összes munkái, 294. l.

8 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 52. sz. alatt, 275—282. ll.

velős, czélra törekvésében és okoskodásában annyira következetes és rendszeres, hasonlatai, példái, érvei annyira egymásnak támogatására és az egésznek szerves kialakulására szolgálnak, a tételes bevezetéstől a csattanós végkövetkeztetésig: «Nem titok az, a kit sok ember tud» — annyira egységesen fejlik, hogy az értekezésnek mintája lehet s az aphrismusok közül a discursusok közé kellett volna illeszteni. S aztán így maradt az aphorismák sorában a *tanács* szükségének és hasznának kifejtése,[1] vagy egy fejedelemnek és hadviselő embernek mely kivánatos a tanács, mely igen hibáznak azok, kik tanácsot kérni és meghallgatni nem akarnak, vagy a tanácsban a magok véleményét kijelentik. Ez a fejtegetés is egész külön kis értekezés, tételes állításaiban és történeti példáiban egyiránt összhangzatos, ép oly tartalmas, mint tanulságos: az iró mégis annak ellenére, hogy a maga kifejezése szerint a tanácsról *discursusban* vagyon,[2] az aphorismák közül nem helyezte előre, az első részbe. Pedig méltán állhatna ott.

A Vitéz Hadnagyban ilyen módon a discursusok száma 8-ra emelkedik, az aphorismáké meg öttel lejebb száll, 123-ra, a centuriák mennyisége marad, a mi volt: 52; a könyv tehát összesen 8 értekezést és 175 apróbb fejtegetést vagy elmélkedést tartalmaz.[3] Valamennyi a had-

1 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 87. sz. alatt, 302—306. ll.

2 *Ugyanott*, 303. l.

3 A *Vitéz Hadnagy* egyes részei, a mint ismételve megneveztük: I. Discursusok. II. Aphorismusok. III. Centuriák. A *Discursusok* felirást a csoportnak RÓNAI HORVÁTH JENŐ adta azért, mivel Zrínyi az első rész egyes darabjait külön-külön discursusnak hívja. A discursus: *értekezés*, akár hadművészeti igazságnak, akár erkölcsi elvnek összefüggő, rendszeres fejtegetése legyen az. Az *Aphorismusok* a második csoport fölött az író megjelölése, ő latinos többesében *Aphorismi* használja. Az aphorismus eredetileg rövid, magvas tétel, valamely kérdés lényegének szabatos, tömött kifejezése, leginkább bölcseleti vagy erkölcsi eszmével. Zrínyi alkalmazása szerint pedig olykor kisebb elvi fejtegetés vagy elmélkedés, olykor egyszerű elvi kijelentés, valamely hadművészeti vagy erkölcsi tanításnak néhány szóba való foglalása. A mint maga mondja, az ő aphorismái Cornelius Tacitus velős mondásaira vannak írva; s e velős mondásokat főként *Évkönyvei*ből meríti: az I-ből 21-et, a II-ikból 17-et, a III-ból 7-et, a IV-ből 15-öt, a VI-ból 5-öt, a XI-ből 3-at, a XII-ből 8-at, a XIII-ból 2-őt és a XV-ből 9-et; vagyis Tacitus

művészet kérdéseiről beszél, mély erkölcsi felfogással, mely egyfelől az író vallásos érzületében, másfelől nemes világnézletében gyökerezik, s egész emberi gondolkozását és irodalmi műveltségét összes elemeiben áthatja. Nem olykor, hanem sokszor megesik rajta azért, hogy a legszakszerűbb katonai tanítások, a tapasztalati és történeti érvek közé a szentirásnak magasztos és örök-igaz szavai rezdülnek, az okoskodásnak és meggyőzésnek ihlettebb és ünnepiesebb hangot kölcsönöznek. A hangnak ez a szine az

Évkönyveinek szinte minden megmaradt részét a teljes XIV-ik és a hiányos V-ik és XVI-ik könyv kivételével, tekintetbe veszi és aphorismusokkal kiséri, az ő számítása szerint 89-czel. Minthogy azonban kettő köztük értekezéssé bővül, egy meg megbeszélés nélkül maradt, az Évkönyvek velős mondásaira 86 aphorisma szól. Tacitus *Történetére* ellenben csak 26 vonatkozik, az elsőre 1, a II-ikra 14, a III-ikra 3, a IV. és V-ikre 4—4 Az író tehát ennek az eredetileg tizennégy könyves Történetnek minden megmaradt részét áttanulmányozza és értékesíti, ha nem is használja fel egyenlő módon. Végre az *Agricolához* 13 aphorismusa fűződik, ezek közül is kettő csak a tétel följegyzésére szorítkozik; vagyis az Évkönyvek körébe eső aphorismák száma a Történet és Agricola velős mondásaira irtaknál kétszeresen nagyobb.

A *Centuriák* czímet a harmadik csoport fölé R. Horváth Jenő igtatta Megyery Zsigmond levelének hiteles szavára. A czímhez ennél fogva kétség nem fér; de kétség fér ahhoz, hogy mit értett Zrínyi ezen a néven. Horváth tekintettel arra, hogy a rómaiaknál a centuria *száz* fónyi csapatot jelent, azt hiszi és következteti, hogy az értelme ez alkalmazásban «*százból* álló gyűjtemény» volna, mert Zrínyi valószínűleg százig szándékozott e jegyzeteket fölvinni. (Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 336. l.) S tovább folytathatnók az okoskodást azzal, hogy mivel nem vitte föl százig, később elvetette ezt a fölírást. Nem lehetetlen, bár valószínűtlen. Mert akkor semmi értelme nem volna a *többes* alak használatának, mely a többes Aphorismi bizonysága szerint nem véletlenül, nem tollhibából került a gyűjtemény fölé. Ha Zrínyi a többessel élt, okkal tette; még pedig azzal a szándékkal tehette, hogy *több* ilyen százas gyűjteményt szed össze. S ha e jegyzeteket nem birta vagy nem akarta már százig vagy több százig vinni, akkor gyűjteménye *kész* részül valószínűleg már a Rákóczy és Megyery kezében sem ezen a néven szerepel. Mi, tekintettel arra, hogy ő *olasz* katonai munkákat tanulmányozott, hogy e mellett a centuriák fiatal éveiből valók, hogy fiatalságában szerette a *jelvies* czímet, a mint az Adriai Tengernek Syrenája mutatja, azt hiszszük és következtetjük, hogy itt az *olasz* centuria szóval van dolgunk, mely *ezerjófüvet* is jelent; s voltaképp azt akarja kifejezni, hogy a mint az ezerjófű igen sok baj ellen szolgál orvosságul, ez a gyűjtemény hasonlókép a vitézség igen sok körülményében hasznos. *Centuriák* tehát: *ezerjó-füvek*, a melyek Megyery szerint minden industriosus lelket a virtusokra és jó hír hagyására ingerlik. (Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 64. l.) A mi föltevésünk és az ő érvelése egészen összevág. Zrínyi azonban a szerkesztés évében, 1657-ben, már erőltetettnek találhatta ezt a czímet és egyszerűen mellőzte.

olasz katonai munkákban is meg-megcsillan, a buzgó hitnek ez a megnyilatkozása bennök is meg-megszóllal; így *Alessandro Chincherni* a maga ajánlásában, melyet Barberini Taddeóhoz, Palæstrina fejedelméhez, a Monte Rotunda herczegéhez és Róma præfectusához intéz, csodálkozva panaszolja, hogy sok esztendők óta kegyetlen háborúk dúlnak, s bűnei miatt a szerencsétlen Itáliát sanyargatják, noha VIII. Orbán, a keresztyénség kegyes atyja, nem mulasztotta el a haragvó istennél magát isteni tiszteletekkel, imádságokkal és könyörgésekkel közbevetni;[1] így *Giovanni Battista Columbina* őszinte áhitattal ajánlja, hogy a tüzér, mivel oly mesterség követője, mely a szerencse játéka, a szerencse pedig isten kezében van, keresztyén létére szeresse Istent, a teremtőt, ki lényegében egy, de személyében három, hívja segítségül a Boldogságos Szüzet, a mi védőasszonyunkat, s gyónjon és áldozzék legalább egyszer évenként;[2] így *Virgilio Malvezzi* a maga discursusait át- meg átszövi szentirásbeli idézetekkel, melyeknek csupán a táblás kimutatása tíz sűrű lapra terjed;[3] ennélfogva el lehet mondani, hogy ez a hang a kor vallásos áramlatának kifejezése; mind a mellett a Zrínyi tanításaiban annyira erős, egyéb elveivel annyira összhangzatos, hogy teljesen a szive mélyéből fakad, s az általános áramlat ellenére egyénítő vonása marad. Nem mondjuk, hogy ez az áramlat érintetlenül hagyja, sőt nyilván irányítja, hisz a legtöbb szentírásbeli mondása megvan a Malvezzi készletében;[4] hanem azt állíthatjuk, hogy főként belső ösztönének sugallatára, a maga vallásos érzületéből és nemes

1 Alessandro Chincerni: Lo scolare bombardiere ammæstrato Velencze, 1641. A Fucina di Marte-gyűjteményben, 859. l.

2 Giovanni Battista Columbina: Origine, eccellenza e necessita dell'arte militare Velencze, 1641. A Fucina di Marte-gyűjteményben, 446. l.

3 Virgilio Malvezzi: Discorsi sopra Cornelio Tacito. Velencze, 1635. Tavola de uoghi della Sacra Scrittura.

4 *Ugyanott.*

világnézletéből buzog. A szentírásnak az az alapos ismerete, az a találó alkalmazása, mely egyszerre megkap és meghat, mely még a királylyal szemközt is a Mikulich ügyében olyan szerencsésen érvényesült, egészen övé, az ő stílusának fényéhez és erejéhez tartozik. Hasonlókép teljesen az ő érdeme, az ő tulajdona discursusainak, aphorismusainak és centuriáinak fejtegetéseiben a magyar történeti példák beszövése, a mi nemzeti multunk tanulságainak értékesítése, a mivel minduntalan közelebb férkőzik a magyar olvasó szivéhez és tartósabb benyomást idéz elő benne. Mert ez a nemzet mindig különös érdekkel, rajongó szeretettel ragaszkodott dicsőségének hagyományaihoz és viszontagságainak emlékeihez; s bármily hadművészeti elv vagy erkölcsi igazság sokkal maradandóbban lelkébe vésődik, ha a saját fajának történetéből kapja a megvilágítást. S ha Zrínyi alaposan ismeri a szentírást, még alaposabban ismeri a magyar történetet, hiszen tudjuk, ez volt a magaművelésének alapvető tanulmánya; s a hol alkalma kinálkozik, szívesen merít belőle. A Vitéz Hadnagy irásával úgyis az a czélja, hogy a magyar vitézséget éleszsze, a magyar dicsőséget fölemelje. S ekként szolgáljon a hazának.

«Magyar vitézeknek dicsőséggel földben temetett csontjai és azok nagy lelkeinek árnyékjai,» — mondja gyönyörű ajánlásában — «az kik egyik világ szegeletirül a másikra vitézséggel (vitték) a magyarokat és egyik tengertül a másikig sok száz esztendeig csináltak kard élivel békességes megtelepedést nekik, nem hadnak nékem alunnom, mikor kévánnám, sem henyélnem, ha akarnám is. Igen szeretője vagyok az ő dicsőségeknek, hogy én elmulassam az ő intéseket, kiket nemcsak nappalbéli elmélkedésemben juttatnak, de még étzakabeli elmémben is előmben tüntetnek, mondván: ne alugyál, ne keresd a gyönyörűséget, látod-e romlott hazánkat, melyet mi annyi vérontással, verésekkel és untalan való

fáradsággal nyertünk, oltalmaztunk és sok száz esztendeig megtartottunk; kövesd az mi nyomdokunkat, ne szánd fáradságodat, ne szánd véredet, ne szánd életedet. Ezekkel az ösztönökkel serkengetnek engemet nyugodalmomban. De szerencsétlen én, hogy nem lehet az én mentségem oly

44 A »VITÉZ HADNAGY« AJÁNLÓ SORAI.

(A múzeumi kéziratból.)

nyilván önálok, mint az ő rettenetes vitézségek és számlálhatatlan érdemek énnálam, mert bizonyal okkal panaszolkodhatnám nékik a szerencsére, hogy evvel a geniummal, evvel az hazám szolgálatjához való készséggel, végezetre evvel a jó igyekezettel, ebben a magyar romlásának seculumjában helyheztetett engemet, és nem azokban a dicsére-

tes időkben, melyekben az Isten kegyelemmel volt a magyarokhoz, és nem fordította volt orczáját ötőlök, hanem rettenetessé tette volt azoknak, a kik most undorral néznek reánk, és csúfsággal említenek bennünket. Talált volna talám akkor ez a lélek, ki bennem vagyon, maga inclinátiójából dicsőséges foglalatosságokat, és ez is a magyar koronának egy kis fényességet csinált volna, ha nem mással is, egy kis serénységgel. De mire való lész a most, hogy ne aludjam, hogy ne henyéljek. Talám inkább ez az idő olyat kéván. Mire való, hogy ne szánjam véremet, ne szánjam életemet? Miért kévánjam tehát halálomat? Kit váltok, s kit szabaditok meg véle? Kevés az én életem ilyen nagy csorbát felépíteni, de még kevesebb halálom. Hát mit tegyek? Él az Istennek szent lelke, hogy mindenikére kész vagyok, csak uramnak, hazámnak szolgálatjára legyen. Maradjon ez ebben. Mit csináljak tehát, ha nem aluszom? Imé, ti vitézséggel tündöklő dicsős magyarok, a ti világ fottáig jó hírrel megmaradandó cselekedeteket mind általolvastam, azokbul mind tanultam, mind megbátorodtam; okot adtak azok énnékem, hogy rómaiak vitézségét is szemléljem, mindezekre oztán magam emlékezetiért ezt a kis könyvecskét írtam. Imé, az ti dicsőséges árnyékotoknak és tisztességgel temetett csontjaitoknak dedicálom!»*

A magyar történelemnek ez a fenséges hatása, a hazaszeretetnek ez a gyönyörű megnyilatkozása, hogy Zrínyi tanulmányainak összefoglalását, ezt a Vitéz Hadnagyot, «a vitézséggel tündöklő dicsős magyarok árnyékjainak és tisztességgel temetett csontjainak» ajánlja, — a legékesebben hirdeti, hogy mennyire becsüli nemzeti multunkat és menynyire méltatja «magyar eleinket»;** következéskép mennyire kész történeti példáink fölidézésére? De nem hizelkedni akar, ennélfogva nemcsak ragyogó hőseinket és emlékeinket

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 73—75. ll.
** *Ugyanott*, 75, 343. ll.

eleveníti föl: hanem igazat mondani, azért a magyar botlásnak és gyásznak megvilágosításától sem idegenkedik.[1] Ha a tanulékonyságnál hivatkozik Mátyásra, ki alig szabadult ki csehországi királynak rabságábul, a hol tanulságnak adta vala magát, hogy mindjárt nagy király, nagy vitéz ember lőn belőle;[2] a tanácstalanságnál utal I. Miksára, ki futja vala azt, hogy megnevessék a tanácskérés miatt, pedig a maga fejétől semmit sem tudott cselekedni.[3] Ha a szorgalmatosságnak és állhatatosságnak megmutatására felhozza Hunyadi Jánost, kinek a várnai csata után szive meg nem rettent és az ő elméje meg nem hűlt, hanem addig fárasztotta a török császárt, hogy azt győzedelemmel futásra kényszerítette;[4] a szorgalmatlanságnak és meggondolatlanságnak elijesztő voltára idézi Dobzse Lászlót és II. Lajost, aztán Julián bibórost és Tomori Pál érseket, kiknek jobb lett volna kolostorban maradniok, semhogy időtlenül harczolniok.[5] S annak bizonyítására, hogy a hadakozásnak nem szabhatni mindég alkalmazható szabályokat, egyiránt előhozakodik Attilával, a ki «menkő szelleteként» járta a világot, Thury Györgygyel, a kinek a gyors mersze használt, I. Endre királylyal, a ki az ütközet halogatása által Henrik császárt kiéheztette, elontotta és a német ellenségnek kárán nevet ada Vértesnek;[6] és Malec-Adel szultánnal, ki II. Endre királyunk ellen nem akara harczra menni, hanem a sánczban maradt, ki a Nilus vizét a magyarokra forgatván, végre kiönté őket.[7] S annak megvilágítására, hogy a hadvezérnek inkább szükséges a tiszta értelmű elme és okos fej, hogy sem kéz avagy vakmerőség, mert az előrelátás az, mely hozza a győzedelmet és nem a bátorság, — hivatkozik Swendi Lázárra, az ő ősére, Zrínyi

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 266. l.
2 *Ugyanott*, 198. l.
3 *Ugyanott*, 303—304. ll.
4 *Ugyanott*, 202, 249. ll.
5 *Ugyanott*, 203. l.
6 *Ugyanott*, 206, 211, 220. ll.
Ugyanott, 208. l.

Miklósra, és az mi vitéz első Lajos királyunkra, ki tizenkilencz hadakozását vitte szerencsésen véghez, mindég az alkalmas mód megtalálásával, azért nevezték vala őtet a magyarok *ördöngös* Lajosnak;[1] de nem feledi el az ő őséről azt sem följegyezni, hogy Uláma basa egyszer mégis megcsalta és megverte, úgy hogy maga alatt a lovat megölék, csak alig jöhete elevenen maga is.[2] S újra meg újra előhozakodik egy-egy magyar példával. Hogy az istenes szándék sem mindég segít, bizonyítja II. Endre keresztes háborújával;[3] hogy a zsákmánykapdosás mennyire veszedelmes, megmutatja a Miksa herczeg és Báthory Zsigmond vezérlete alatt vivott mező-keresztesi csatával;[4] hogy a hadvezérnek az ékesszólás mennyire hasznos, utal Hunyadi Jánosra, Mátyás királyra és a szigeti Zrínyi Miklósra és más magyar vitézekre, a kiknek számlálására egy egész könyv kellene, a kik beszéddel csináltak utat a bátorságnak és vitézséggel vitték végben;[5] ellenben mennyire káros az indulatosság, reámutat Buquoira, ki Ujvár alatt harag miatt veszett el, mert ugyan természetül vette volt a magyarokra való haragot.[6] A hadvezérnek türelmesnek és minden történet ellen fölfegyverkezettnek és késznek kell lenni, néha karddal, néha észszel, néha ravaszsággal és néha bolondsággal kell előállani erre a világi szinre, mivel a háború esélyei és cselei változók.[7] Kinizsi Pál zöld ággal ijesztette el a törököt, Csőszy András, az iró nagybátyjának, Zrínyi Miklósnak szolgája, megfutott előle, s a mint az szakadozva üldözte, kétszázad magával ezer török lovast levert és a basának is fejét vette.[8] A vezér tehát az ellenségnek ne

1 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 212. l.
2 *Ugyanott*, 283. l.
3 *Ugyanott*, 219. l.
4 *Ugyanott*, 250. l.
5 *Ugyanott*, 259—260. ll.
6 *Ugyanott*, 294. l.
7 *Ugyanott*, 310. l.
8 *Ugyanott*, 314. 339. ll. *Csőszy Andrást* (első kötetünk 31-ik lapján sajtóhibából *Eőszy)* az író a *jobb atyja* szolgájának mondja; minthogy pedig Csőszy a PETTHŐ GERGELY bizonysága szerint (Rövid magyar krónika, Kassa, 1729. 157. l.) Zrínyi Miklósnak, az író apja bátyjának a szolgája volt: a *jobb*

higyjen, különösen ne higyjen akkor, a mikor valami szemlátomást való bolondságot cselekszik; mert rendszerint álnokság vagyon a szivében. A kanizsai török, például, sokszor közel Muraközhöz ereszti a marháját legelni; de ilyenkor leginkább békében kell hagyni, mert ilyenkor lest vét;[1] szerezzen jó értesülést az ellenség minden szándékáról, de a maga seregének hangulatáról is, ezért Mátyás király olykor a szállásokon hallgatózott;[2] s Basta úgy előzte meg katonái közt a zendülést, hogy az elégedetleneket segítségül küldte a moldvai vajdának a tatárok ellen.[3] És Zrínyi eme példázásaiban és tanításaiban nemcsak hadi történetünk multjára tekintget vissza; de a korabeli magyar hadakozást is folyton szemmel tartja, hisz a régi vitézség fölélesztését és régi dicsőség fölemelését igen természetesen ép a nemzeti védelem javításával törekszik elérni: ennélfogva többször élesen, keserű fájdalommal kikel a fegyelmetlenség ellen. Bezzeg hajdan megvolt a fegyelem, egy kapitánynak parancsolatja százezreket reákényszerített, hogy a Dont által úszszák,[4] hogy sok esztendeig tűrjenek egy Aquiléja város alatt; egy Mátyás azt cselekedte a magyarral, a mit akart és egy Bethlen Gábor rendet tartott minden vitézlő renddel.[5] «De hun vannak ezek a kapitánok? Oda vannak, csak a jó hirek-nevek maradott meg. Azoknak a föld alatt való csontjai kénszeritenek bennünket, hogy emberek lennénk, és a kik urak vagyunk, ma-

atya az ő használatában *nagybátya*, bár a régi nyelvben rend szerint nagy atya, öreg atya. A mint az asszonynak a férje öcscse: *kisebb ura*, úgy látszik, a gyermeknek az atyja bátyja; *jobb atyja*.

1 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 337. l.

2 *Ugyanott*, 359. l.

3 *Ugyanott*, 312. l.

4 *Ugyanott*, 343. l. A Vitéz Hadnagy mind a két kiadásában *Don* helyett *Duna* áll, de kétségtelenül nem az író, hanem a másoló tévedéséből. Mert Zrínyi nagyon jól ismerte a magyar történetet, és nagyon híven követte a magyar krónikás hagyományt, a mint az Attilának első *magyar* királyul és a hunoknak *magyarokul* emlegetése bizonyítja; hiszen HELTAI GÁSPÁR és PETTHŐ GERGELY krónikája megvolt a könyvtárában és a régi időnél az ő elbeszélésökre támaszkodik; ott pedig a *Tanais* vagy *Don* szerepel.

5 *Ugyanott*, 343. l.

gunk elsőben tanulnánk, azután az mi alattunk valókat tanítanánk, hogy ne volnánk csúfjai a nemzeteknek és gyalázatja az mi dicséretes eltemetett magyar eleink tetemeinek». «Megbocsássatok, magyarok,» kiált másutt, «igazat kell mondanom! Nem különben, mint a ménes avagy barom járása, van a mi hadunk vonulása, egy csoportban nincs több tisztviselő egy hadnagynál, senki sem néz rendtartást, senki nem kévánja, sőt gyülöli. Nemcsak ebben vagyunk rendetlenek, de rendetlenek mindenben. Más nemzetek könyveket irnak seregek rendeléséről, mi pedig azokat nevetjük; mennyi mesterség és tudomány szükséges ahhoz.» [1] Birálja hadi szervezetünket, meg-megérinti a török szokásokat; párszor magáról is érdekes, jellemző vallomást teszen. A mikor a nemzetek különböző hadviseléséről megemlékszik, hogy a spanyolok mily meggondolással harczolnak, a francziák és törökök ellenben kevesebbet tanakodnak és hamar készek a cselekvésre; azt veti utána, hogy megvallja fogyatkozását, ő is inkább ezekkel tart, mert a természete inkább hevességre hajlik, mint hosszú türelemre.[2] S a mikor a szerencséről elmélkedik, hogy nem áll az ember hatalmában jó alkalmasságokat teremteni, hanem a mutatkozókat a maga hasznára és javára kell fordítani, vagyis állapotát az időhöz szabni, mellesleg megjegyzi, hogy *ebből* csinált magának jelmondatot.[3] Ez a jelmondat, a mint ismerjük: «Sors bona, nihil aliud». Úgy látszik, a Vitéz Hadnagy irása közben készült, mert a Wiedemann-féle képen, 1646-ból, még ez a jelmondat áll: «Nemo me impune lacesset». Ellenben az Adriai Tengernek Syrenája, 1651-ben, dagadó vitorlájának lengő szalagján már amazt a mondást hordozza.[4]

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 265. l.

2 *Ugyanott*, 314. l.

3 *Ugyanott*, 222. l.

4 Az *Adriai tengernek syrendja* czímképéhez Zrínyi a *Vittorio Siri* időszaki történetének, a *Mercurio Overo* (Historia de correnti tempi) második kötetéből



GOVERNATORE DELLA CROATIA, E GENERALE DELL' ARMI CESAREE IN QVELLA PARTE DOVE DALLA NOVA CITTÀ SERINVAR FLAGELLA LI TURCHI.

ALL' ILL.^MO ET ECC.^MO S.^R CESARE ZOPPIO, DI FILOS.^A E' MED.^E COLLEGIATO, DELL' VNA E' L' ALTRA LEGGE DOTTORE, ET AL PRESENTE GIVDICE DEGLI ECC.^SI SS.^RI ANZIANI DI BOLOGNA

(Egykorú metszet után.)

45. ZRÍNYI ARCZKÉPE LATIN JELMONDATÁVAL.

(Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.)

Zrínyi Miklós ilyen módon a magyar történeti példák felhasználásával, a korabeli magyar hadszervezeti bajok taglalásával és a személyi vonatkozások beszövésével közvetlenebb érdeket ád elméleti fejtegetéseinek, melyekkel a hadművészet szabályait és fogásait magának okulásul és nemzedékének tanításul megállapítja és magyarázza. Mert ha nem is fogadhatjuk el szó szerint, a mit R. Horváth Jenő jegyez meg róla: hogy az aphorismákkal, ezekkel a hadművészeti és erkölcsi fejtegetésekkel, *az általa szervezendő hadsereg* tisztjeinek akart oktatásokat, jó tanácsokat adni, hogy őket erkölcsileg nevelje inkább, semmint képezze; s meggyőzze arról, hogy a hadviselés nem a nyers erők mérkőzéséből áll, hanem gondolkozást, képzettséget, a hadművészet főbb törvényeinek ismeretét követeli;* mert hiszen ebben a nyomorúságos időben, épen a békének megkötése után, egyelőre semmi kilátása sem lehetett sem a maga vezérségére, sem általa szervezendő hadsereg fölállítására; sőt egyenesen e kilátásnak elborulása miatt ereszkedik tanúlmányaiba: annyi kétségtelen dolog, hogy a Vitéz Hadnagyban *magyar vezért* és a katonaságban *magyar hadsereget* képzel, s a magyar hadi szervezet javítására törekszik. Természetesen, ha a Szigeti Veszedelem jóslata, az ország fölszabadítása a török alól, az ő életének tartama alatt végbe mehet, s ebben a nagy vállalkozásban, a mint rèmélli vala, a vezéri szerep övé lesz: akkor okulásaiból és tanításaiból az ő tisztjei, az ő katonái épülhetnek, ő nekik szólhat a mély igazság,** hogy a hadviselésben nem elég a személyes vitézség és bátorság, hanem az okos gondolkozás és nemes erkölcs is szük-

(Casale, 1645.) vette a gondolatot. Ennek a czímképe is vitorlás hajót ábrázol, mely villámos viharban halad. Benne *Mercurius* ül. Ugyancsak a dagadó vitorlában van a czím: »*Il Mercurio di D. Vittorio Siri.*« S a lengő szalagon a jelige: »*Nec errat, nec horret.*« A kötet XIV. Lajos anyjának és Francziaország kormányzójának van ajánlva.

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 328. l.

** *Ugyanott*, 328. l.

séges.[1] Most egyelőre, önnön magán kívül, általában a nemzedékének szól az, a mint a hadművészet egyes kérdéseinek fonalán újra meg újra fölvetve, elemezve, szinezve és példázva föl-fölhangzik.

S mik ezek a kérdések? A mik különösen a vezérnek és az alatta való katonaságnak hivatása helyes betöltésére tartoznak. Tartalmok kivonatos ismertetése annál fölöslegesebb, mert a fejtegetések egymással szervezeti kapcsolatban nincsenek; s az iró a szerint értekezik és elmélkedik, a mint olvasmányaiban, főként *Tacitus* műveiben egyes elvek, egyes mondások megragadják és gondolkozásra késztik. Az egyik könyvéből bőven merít anyagot, a másikat alig veszi számba, már vagy azért, mivel érdeklődése és benyomása lankad, vagy azért, mivel *új* kérdés, *új* szempont nem akad tollára. A fejtegetésekből a szerkezeti kapocs és arány tehát hiányzik; csak annyiban tartoznak össze, a mennyiben egytől-egyig a vitézség körülményeit és föltételeit beszélik meg, a discursusok rendszeresen, az aphorismusok és centuriák vázlatosan. Hadművészeti tételeik egy-kettő kivételével, erkölcsi igazságaik általában, igen becsesek; de egyiránt a XVI. és XVII. századi olasz katonai munkákban gyökereznek, még alakjuk tekintetében is ezekre utalnak; egyfelől a *Scipione Ammirato*[2] és *Virgilio Malvezzi*[3] könyveire, melyek czime egyiránt *Discorsi sopra Cornelio Tacito*, másfelől a *Majolino Bisaccioni*[4] művére, a *Sensi civili sopra il perfetto Capitanora*, melynek tárgyalási módszere jelen meg újra az aphorismákban és centuriákban. A Vitéz Hadnagynak a magyar vonatkozásokon kívül valóban nincs semmi eredetisége; nem akad egyetlen nevezetesebb eszméje és tanítása, sőt nincs tévedése vagy

1 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 328. l.

2 SCIPIONE AMMIRATO: Discorsi sopra Cornelio Tacito.

VIRGILIO MALVEZZI: Discorsi sopra Cornelio Tacito.

4 MAJOLINO BISACCIONI: Sensi civili sopra il perfetto capitano.

balvéleménye sem, mely az olasz katonai tudósoknál, részint az említetteknél, részint a *Fucina di Marte* gyűjteményben: Frá Lelio Brancaccionál, Fra Lodovico Melzonál,

DISCORSI
DEL SIGNOR
SCIPIONE AMMIRATO,
SOPRA CORNELIO TACITO.

Nei quali ſi contiene il fiore di tutto quello, che ſi troua ſparſo ne' libri delle attioni de' Principi, & del buono, ò cattiuo loro gouerno.

Notando trà i mouimenti delle guerre, e trà i conducimenti de gli eſſerciti e trà gli altri capi dell'Iſtoria, alcuni auuertimenti notabili ad vtilità di eſſi Principi per indurre ne i popoli la deſiderata felicità.

Con due Tauole. Vna de' Diſcorſi, e luoghi di Cornelio, ſopra i quali ſon fondati; L'altra delle coſe più Notabili.

CON LICENZA DE' SVPERIORI.



IN VENETIA, M DC VII.
Appreſſo Matthio Valentino.

46. SCIPIONE AMMIRATO MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.

(Zrínyi Miklós példányáról, a zágrábi egyetemi könyvtárból.)

Giovanni Battista Columbinánál, Alessandro Chincherninél, Pietro Sardinál * és a többi műveiben, vagy *Nicolo Machia-*

* FRA LELIO BRANCACCIO: I carichi militari. FRA LODOVICO MELZO: Regole militari sopra il governo e servitio particulare della cavalleria. GIOVANNI BATTISTA COLUMBINA: Origine, eccellenza e necessita dell'arte militare. ALESSANDRO CHINCHERNI: Lo scolare bombardiere, ammæstrato d'instruzioni di conoscere e tirare con l'Artigliera. PIETRO SARDI: Il capo de' bombardieri, essaminato et

velli[1] és *Giorgio Basta*[2] irataiban meg ne volna; még érvelő példái is a görögök, rómaiak és újabb nemzetek történetéből, ha nem épen kölcsönzöttek, legalább közösek. S ismételnünk lehet, a mit a Tábori Kis Tracta taglalásában levezettünk, hogy a Zrínyi katonai lángeszének ereje főleg abban nyilatkozik, hogy a régi és új idő legjobb katonai iróinak színvonalára emelkedik, tanításaikat igazi éles itélettel olvassa, s az alkalmazás és következtetés segélyével úgy vonja össze, építi fel vagy alakítja át, hogy fejtegetése sok helyen egészen *újnak* tetszik, mert eredeti egyénisége bélyegét nyomja reá.[3] Épen azért alaposan téved R. Horváth Jenő, a mikor a discursusokról azt jegyzi meg, s az aphorismusok és centuriák méltatásában meg-megismétli, hogy oly tételeket foglalnak magokban, melyek a korabeli eszmékkel ellentétesek;[4] mert megengedjük, hogy azok nagy része csak sokkal később, a methodizmus letüntével emelkedett érvényre s az újabbkori hadviselés alaptörvényei közé jutott:[5] de bármily csodálattal adózzunk hősünk tüneményes tehetségének, az igazságot nem áldozhatjuk fel érte; az igazság pedig az: hogy azok a tételek kora eszméinek készletéhez tartoznak. Nem ő találta fel és nem ő hangoztatja őket először! S ha az egyezéseket, melyek nála és kortársainál előfordulnak, össze akarnók állítani, a párhuzamos helyek egybeszedésével egész könyvet lehetne megtöltenünk; azért megelégszünk csak azzal, hogy nehány jelentősebb tétele eredetének kimutatására szorítkozunk.

Ime, mindjárt első értekezésében a *történelmi tanul-*

approvato del generale dell' artiglieria. A Fucina di Marte-gyűjteményben: Velencze, 1641.

1 NICOLO MACHIAVELLI: Tutte le opere. Firenze, 1550. …

2 GIORGIO BASTA: Il mæstro di campo generale és: Il governo della cavalleria leggiera. Milano, 1625.

3 SZÉCHY KÁROLY: Gróf Zrínyi Miklós. I. k. 237. l.

4 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 228. l.

5 *Ugyanott*, 228. l.

mányok hasznáról a vitézség mesterségének, vagyis a hadművészetnek nehézségét ép oly nyomósan emeli ki, mint a maga fejtegetésében *Fra Lelio Brancaccio*, kinek felfogása szerént az emberi hivatások között egy sincs sem nagyobb, sem méltóbb, mint seregeknek parancsolni;* Zrínyi szavaként az élő Isten, ura menynek-földnek, legdicsőségesebb nevei közé téteti azt: *Seregeknek Istene*.** Brancaccio hiteként Istennek különös adománya nélkül ember el nem juthat akkora tökélyre, nagyságra, lelki és testi derékségre, a mennyi annak a hivatásnak betöltésére szükséges. Nem elég a nagy származás, a kellő vérmérséklet, a sok háborúban való tapasztalás és a herculesi erő: hanem a szellem mívelése is nélkülözhetetlen, mert ezt ép úgy gyakorolni kell az elmélkedésben, mint a testet edzeni a munkában. A kapitány emez elmélkedéseinek vagy tanúlmányainak — úgymond — ki kell terjeszkedniök *a régi és új történetekre*, nem érve be magokkal a puszta eredményekkel és emlékezetes eseményekkel, hanem nyomozza bennök az okokat is, mert ilyen módon a szép tettek dicséretén az erényre fellángol, és a méltatlan dolgok gyalázatán a bűntől idegenkedik. Figyelje meg a fejedelmeket és hadi eseményeket, az ütközetbeli rendeket és intézkedéseket, cseleket, tanácsokat és határozatokat, mikből minden esetben tájékozódhatik. Azért mondják, hogy a tanult embernek egyetlen napja többet ér, mint a tanulatlannak a leghoszszabb kora. Valóban úgy van, mert micsoda dolog lehet a kapitánynak nagyobb hasznára, mintha a megtörtént dolgokat jól olvasta és vizsgálta; nem talál-e bennök példát, melyről mértéket, szabályt vehet a fölmerülő változásokban? De ha elhanyagolja vagy megveti az ily tanulmányokat, ne higyje senki, ha száz esztendeig forogna is háborúban, hogy tökéletesen itéljen. A hosszas gyakorlat alkalmas

* Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 118. l.
** Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 198. l.

ugyan sok rendes dolgot gyorsan, könnyen elintézni, de ha nem párosul ilyen elméleti ismerettel, melyet *különösen a történetek olvasásából meríthet*, sok véleménye hibás és téves lesz. S a történetek olvasása mellett merüljön el még

I CARICHI
MILITARI
DI FRA LELIO
BRANCACCIO
CAVALIER GEROSOLIMITANO,
Del Conſiglio Collaterale
PER S. M. CATTOLICA
NEL REGNO DI NAPOLI,.
E ſuo Maeſtro di Campo, e Conſi-
glier di Guerra ne gli Stati
di Fiandra.



47. BRANCACCIO MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.

(Zrínyi Miklós példányáról.)

a hadművészetben és annak szabályaiban, hogy tudjon ne csak tanulságot elvonni, de alkalmilag sereget is vezetni. Az ilyen tanulmányok a kapitánynak a legszükségesebbek arra, hogy hamarosan tökéletes katona legyen, mert a dolgok ismerete megadja neki mind a képességet, mind a biztosságot, hogy azonnal a gyakorlatba helyezkedjék. Iga-

zolja a *Lucullus* példája, a ki Ázsiába küldetésekor még nem bírt hadi tapasztalással, de az úton bele merült a katonai olvasmányokba és rövid idő alatt a legtökéletesebb kapitánynyá lőn.[1] Zrínyi Lucullusón kívül még Mátyás királyra és Pescara marquisra hivatkozik,[2] Brancaccio pedig Sullára, ki kevés hadi jártassággal, de sok olvasottsággal, mint Marius seregének quæstora Afrikában, egyszerre nagy katonának mutatkozott.[3] S mi következik mindebből? Zrínyi szerint bolond az a magyar példabeszéd, hogy nem jó papirosból hadakozni;[4] Brancaccio szerint pedig egy kitünő kapitány képzésére ép olyan szükséges a tudomány, mint a gyakorlat.[5] A mi ugyanazon igazságnak más szavakkal való kifejezése.

A mi irónk fejtegetése szebb, élénkebb, színesebb, de az eszméje, tanítása, tétele teljesen az olaszra üt. S az olasz irodalomban Brancaccio sem az egyetlen, a ki ezt a felfogást hirdeti. *Maiolino Bisaccioni*[6] a *Tactica* értelmezésében hasonlókép gondolkozik. Már ennek a régi munkának szabályai közt ott van az utasítás: «Olvasd a régi és ujabb történeteket, abból a czélból, hogy tanácsaikhoz és tanulságaikhoz alkalmazd magadat, s a hadvezetésben ügye-

1 Fra Lelio Brancaccio: id. m. 118—120. ll.

2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 198. l.

3 Fra Lelio Brancaccio: id. m. 121. l.

4 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 198. l.

5 Fra Lelio Brancaccio: id. m. 222. l.

6 Bisaccioni könyve három részből áll. Az első Cæsar Commentariusairól elmélkedéseket foglal magában, eredetileg idegen munka valamely herczeg tollából. Bisaccioni csak fordította és megczímezte, a mennyiben ő nevezte el *Il perfetto capitanonak*. A munka előbb mindig a Commentariusok valamely helyét ismerteti, ehhez fűzi aztán a fejtegetést; végül a fordító megjegyzései következnek, a *Sensi civili sopra il perfetto capitano*. Ez a rész tehát az előszó szerint két halottnak, Julius Cæsarnak és egy újabbnak, meg egy élőnek, Bisaccioni-nak műve, a ki abban a hiszemben van, hogy többet ér az élő kutya a döglött oroszlánnál: melior est canis vivus leone mortuo; megengedi mégis, hogy ő a szürkület, a herczeg a hajnal és Cæsar a nap, s ő az olvasónak csak bejelenti ezek jöttét. Ehhez a munkához csatolja aztán a *római hadviselés ismeretét* (Disciplina militare dei Romani) és Bölcs Leo *Tacticáját*, pontok szerint fejtegetve; mindig előbb jő a szöveg, aztán következik az értelmezés; de több pont mellől elmarad, mint a Zrínyi Aphorismusaiban.

sebben viselkedhessél». A mire Bisaccioni röviden, de velősen azt jegyzi meg, hogy a történetek olvasása a kapitánynak valóban nem a legkisebb haszna és kötelessége, mert a jó és rossz mesterektől egyiránt találhatók ott ese-



HISTORIA
Delle
GVERRE CIVILI
DE GLI VLTIMI TEMPI.
Deſcritta dal Conte
MAIOLINO BISACCIONI
Gentil' huomo Ordinario della Camera del Rè
Chriſtianiſſimo, & ſuo Caualliere.
ALL'ALTEZZA SERENISSIMA
DI PARMA.

VENETIA, M.DC.LII.
Appreſſo Franceſco Storti.
CON LICENZA DE' SVPERIORI, ET PRIVILEGIO.

48. BISACCIONI EGYIK HADTÖRTÉNELMI MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.
(Zrínyi Miklós példányáról.)

tek, melyeket utánozni vagy követni kell; jobb mestere nem lehet a történetek megirt tapasztalásánál.* A történelmi tanulmányok hasznának elismerése tehát közönséges; s az olasz irók ép oly különös szeretettel fordulnak Nagy

* Maiolino Bisaccioni: Sensi civili sopra il perfetto capitano, 291. l.

Sándor, Hannibál és Julius Cæsar történetéhez, például *Scipione Ammirato* az unalomig emlegeti őket,[1] mint Zrínyink vagy a nagy Napoleon, kire Horváth Jenő a mi írónk érdekében és a tétel jelentőségének kiemelése végett hivatkozik.[2]

A mit Zrínyi a vezér *szorgalmatosságának, fáradságának és vigyázásának szükséges voltáról* ép oly ékesen, mint meggyőzően kifejt, tételes rövidséggel megvan már a Bölcs Leo Tacticájában, ki megkivánja a kapitánytól, hogy legyen munkás, kitartó a fáradalmakban és nehézségekben, állhatatos a veszedelmekben és rettenthetetlen a változásokban;[3] s bővebben elszórva megtalálható a Brancaccio követelte tulajdonságok között. A mi irónk példakép Julius Cæsarra, Skander bégre és Hunyady Jánosra utal; az olasz hadtudós pedig Julius Cæsarra és Hannibálra. Mindazok a művészetek vagy tulajdonságok, miket a kapitánynak magában egyesitenie kell, teszik szerencséssé, ugymond, az ő vállalatait, szerezhetnek neki dicsőséget és jó nevet, és megértetik velünk, hogy inkább a saját szorgalmatosságától, mint a seregének erejétől függnek a győzedelmek; mert nem mindig van a kapitánynak oly hatalmas serege, hogy csupán abban reménykedhetnék, ilyenkor a saját szorgalmatosságával és személyes értékével kell a hiányon segítenie. Így tőn Hannibál, ki a maga tevékenységével nyerte örök hírét és Julius Cæsar, ki szintén inkább szorgalommal, mint erővel hódította meg a világot és tette halhatatlanná nevét.[4] De a Zrínyi érvelései közt, jegyzi meg Horváth Jenő, nem érdektelen azon tétele is, hogy a vezér szíve, lelke minden szenvedélytől

1 SCIPIONE AMMIRATO: Discorsi sopra Cornelio Tacito. Nagy Sándorra *10-szer*, Fabius Maximusra *14-szer*, Hannibalra *16-szor* és Julius Cæsarra *54-szer* hivatkozik.

2 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 229. l.

3 MAJOLINO BISACCIONI: Sensi civili sopra il perfetto capitano, 296. l.

4 FRA LELIO BRANCACCIO: I carichi militari, 126—127. ll.

szabados legyen.* Bizonyára nem érdektelen, csakhogy nem az ő tétele, már előtte Brancaccio tanítja, hogy a vitézség és okosság nem elegendő a kapitánynak a hadvezetésben és igazgatásban, ha a maga szenvedélyének megfékezésére és a rajtok való uralkodásra ereje és határozottsága nincs; hisz az ő erkölcse és fogyatkozása visszahat seregére. S a mint a tisztátalan vagy csiszolatlan tükör mindazok képeit, kik bele néznek, csúf és torz vonásokkal adja vissza: a kapitány vétke és hanyagsága minden katonát roszszá és hanyaggá tesz. Mert jól mondja Quintus Curtius: a minő a vezér, olyan a katona; s a kiben magában hiányzik valamely érdem, valamely tulajdonság, mástól sem követelheti meg. Nem lehet az derék ember, ki a maga szenvedélyeit, rendetlen kivánságait fékezni, legyőzni nem birja; s a ki enged magának ebben a személyes küzdelemben, később majd enged az ellenségnek is. Ki volt egykor derekabb M. Antoniusnál, ki tett szebb és dicsőségesebb vitézi próbákat? Cleopatra hálójába kerülve mégis a csatából a leggyávábban megfutott, hogy ezt kövesse, s a világ uralmának reményével hirét és életét is elvesztette. Ha ellenben a kapitány szenvedélyein győzni és cselekedetein uralkodni tud, kétségtelenűl az ellenséget is könynyen leveri, katonaságát is a legkönnyebben igazgatja; a ki tehát másnak parancsolni akar, uralkodjék magán.** Ime, a tétel erkölcsi eszméje teljesen az, de megokolása és megvilágítása az olaszban behatóbb és módszeresebb, a mennyiben a szenvedély káros következéseit a seregre való vonatkozásukban vizsgálja és állapítja meg.

Talán eredetibb a mi irónk elmélete a *hadakozásnak módjáról?* Nincs a hadakozásnak oly szabálya, melyet okvetlenül mindenkor megtarthasson a hadnagy; ekként hangzik a tétele; különböztetni kell és változtatni a dol-

* GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 230. l.
** FRA LELIO BRANCACCIO: I carichi militari, 131. l.

gokat, a mint az idő és alkalmatosság parancsolja. Azért ép úgy hibáznak Zrínyi szerint azok a kapitányok, a kik a szerencsére semmit nem akarnak bízni, mint a kik mindent szerencséltetnek s mindent elvesztenek. Azonban hasznos a lassú tanács, melyben harcz nélkül ellégyen az ember, mennyire lehet kár nélkül, és győzedelmet várjon erőltetés nélkül, mikor oly ellenséggel vagyon a dolog, a ki impetussal és hamarsággal szokott hadakozni. Csak a várakozásban az aljos rendek engedelmesek és türelmesek legyenek és a kapitány szándéka ellen ne cselekedjenek. A türéssel és halogatással való győzedelmekhez mesterien értett Fabius Maximus és Julius Cæsar, a ki mindig a szerint változtatta a hadi dolgokat, a mint az alkalmatosság hozta; a mikor Petreius és Affranius ellen harczolt, kik egy mező közepiben voltak megszállva, úgy elfogá minden útjokat mindenfelé, hogy nem levén tovább egy folyóviztül félmértföldnél, szomjúval holtak a népeik; máskor ismét csupán meztelen erővel megfutamította az ellenséget.*

Zrínyi ez értekezése hadtudományi munkái kiadója szerint a legfontosabbak egyike, nyilt hadüzenet a methodizmus hiveinek; elve egyszerű, de ép azért nagyszerű; teljesen egybehangzik a nagy Napoleonnak azzal a mondásával, hogy a háborúban csupán a körülmények parancsolnak.** Nem vitatunk el hadművészeti jelentőségéből semmit, ha ezt az elvet egy Zrínyi, egy Napoleon vallotta; hanem az eredetiségét kénytelenek vagyunk megtagadni. Mert már jó félszázaddal Zrínyi és jó két századdal Napoleon előtt *Scipione Ammirato* mind lényegében kifejezte, mind részleteiben kifejtette részint abban a discursusában: Hogy a nagy kapitánynak tiszte ismerni, ha a háborút siettetni vagy halogatni kell; részint abban, mely

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 204—209. l.

** *Ugyanott*, 230—231. l.

a csata jó rendezéséről szól.[1] Ammirato szokása a tételes czímet *hogy*-on kezdeni és az esetleges ellentmondást előre fölvetni, rendszerint ilyen módra: «Mi diro alcuno — Azt fogja mondani valaki:»[2] Zrínyi e stilbeli fogásokat tőle tanulja el, de eltanulja számos hadi tételét és tanítását is. A mi épen ezt a methodizmus ellen való hadüzenetet illeti, egészen tőle veszi át; csak világosabban fogalmazza meg s a feldolgozás egyes részleteire, egyes példáira tér el. Ammirato is tételes kijelentéssel kezdi, hogy az első dolog, melyet egy bölcs és okos kapitánynak érteni kell, hogy megismerje, valamely háborút siettetni vagy halogatni szükséges-e, mert ettől függ, hogy miként viselkedjék az ellenséggel szemben; vagyis más szóval: miként különböztesse és változtassa a dolgokat? Vannak okok, melyek a halogatás mellett szólnak, ilyen az, a mikor a veszteség veszedelme nagyobb, mint a nyereség reménye, a mikor a kapitány elegendő éléssel és erővel nem rendelkezik, vagy a mikor oly néppel harczol, melynek hatalma az első impetusokban áll, ellenben a türelemmel elpárolog. Ime, a Zrínyi *impetus* kifejezése ugyanazzal a felfogással. S Ammirato az ütközetnek mind erőszakolására, mind kerülésére több példát idéz: hivatkozik Fabius Maximusra, a ki Hannibal elől folyton kitért, Julius Cæsarra, ki Pompeiust mindennap csalogatta a csatába, de ez nem fogadta el, mert nem akarta, hogy az ő kivánsága végbe menjen. Azt fogja mondani valaki: hát miként győzte le mégis Cæsar Pompeiust? Nem ő, hanem a saját alattvalói kényszerítették megütközni. Cæsar Petreius és Affranius ellen pedig türéssel harczolt, s katonái már azzal fenyegetőztek, hogy az ő parancsa bevárása nélkül ereszkednek csatába; a mi rosszabb lett volna, mintha Cæsar akar megütközni és ők vonakodnak harczba menni.[3] Ime, a Zrínyi példái abbeli

1 Scipione Ammirato: Discorsi sopra Cornelio Tacito, 414—420., 546. ll.

2 *Ugyanott*, 416. l.

3 *Ugyanott*, 415—19. ll.

követelésének okával együtt, hogy az aljos rendek engedelmesek és türelmesek legyenek, s a kapitány szándéka ellen ne cselekedjenek. Semmi művészetben sem lehet, mondja Ammirato, oly kevéssé állandó szabályokat adni, mint a hadi művészetben és pedig a különböző véletlenségek miatt, melyek benne előfordulnak, a hirtelen változásoknak levén alávetve. Az a legjobb szabály, mely számba veszi a körülményeket, olykor épen valami közbejött esetet, mely segítségül jött az ütközet kezdetén és nem a végén.[1]

Alig van kérdés, melylyel Zrínyi többször és mélyebben foglalkozott volna, mint azzal, hogy *micsoda legyen a szerencse?* S a kérdés lényegét majd az ember erkölcsi erejének, majd a szerencse föltétlen hatalmának alapjára helyezi. Elmefuttatásában az a gondolat uralkodik, hogy a szerencse üstöke Isten kezében van, ő oda vezeti, a hová akarja, az embert tehát szerencséssé ő teszi; a szerencsével azonban csak azon segít, a ki magán is segít, a ki ekként a maga szerencséjének kovácsa; az elmefuttatás végén meg oda kanyarodik, hogy az ész, vitézség semmi — szerencse nélkül.[2] Epigrammájának két versében egészen az olasz közmondást írja át, és szövi tovább, hogy a kinek a szerencse fütyül, igen könnyen tánczolhat, de a kire sandalul néz, vitéz létére is elromolhat; az utolsó szakaszban aztán egyszerre a kiindulással ellentétbe jut, s az embert a szerencse fölibe emeli, mert szerinte a készt, bátort, okosat a szerencse apolgatja és soha el nem ronthatja.[3] Mindez a következetlenség nyilván elárulja, hogy bármily szépen és nyomósan gondolkozik a szerencséről, nem egységes felfogás sugallja: hanem különféle behatások érvényesülnek nála. E behatások közül a politikai irók

1 Scipione Ammirato: Discorsi sopra Cornelio Tacito, 546. l.
2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 222., 227. ll.
3 Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós költői művei, 304. l.

tanulságaira, *Grammond* és *Ricci*[1] egy-egy adalékára maga is hivatkozik; de a legerősebb hatást ebben a kérdésben *Machiavellitől* kapta. A mi az elmefuttatásban és epigrammában csak közvetve érzik, egész közvetlenül az aphorismusok és centuriák szerencse-tételeiben nyilatkozik meg. Zrínyi a szerencsének tulajdonítja, ha valaki a tehetségével egyező időben születik,[2] de nem elég csak meglátni, hanem türelmesen meg is kell várni az érvényesülésére alkalmas jövendő dolgokat; mert az időt siettetni lehetetlenség, hisz a szerencse sem nem függ, sem erőszakot nem tűr senkitől: az ember mindazáltal előkészülhet elfogadására és kihasználására, a mihez soknak sem szive, sem bátorsága;[3] noha nincsen a szerencsének a mi munkánkban annyi hatalma és mindenhatósága, hogy az eszes és értelmes embernek semmi része benne ne maradjon: aljos szív az, mely teljesen a szerencse szeszélye szerint forog, a nagy lélek minden időben bővebben mutatja a belőle származott erkölcsi jókat, hogy sem azokat a szerencse osztogatja.[4] Ha nem is járathatjuk ennélfogva a szerencsét a magunk akaratján, mesterséggel *megcorrigálhatjuk;* csak ne bízzunk megint mindent a mesterségre, a mit nem bízhatunk a szerencsére; a kettő együtt jó s a mikor a szerencse mutatkozik, mesterséggel kettőztessük meg erejét.[5] Így tévednek azok, a kik azt vitatják, hogy minden dolog, jó és gonosz, szerencséből származik; valamint tévednek azok is, kik azt állítják, hogy az ember igyekezetében a szerencsének nem nagy része van. De ezek legalább rosz időben megkétszerezik szorgalmukat; s ha a szerencse reájok talál, tudnak vele élni.[6] A nagy mesterség abban áll, hogy megismerjék repülésében s legyen

1 Gróf Zrinyi Miklós hadtudományi munkái, 224., 227. ll.
2 *Ugyanott*, 346. l.
Ugyanott, 349—350. ll.
4 *Ugyanott*, 350—351. ll.
5 *Ugyanott*, 351 l.
6 *Ugyanott*, 331—352. ll.

módjuk, szivük és serénységük megtartásában.[1] Az ifjak hamarabb készek a próbára, mint az öregek, mert merészebbek és gyorsabbak,[2] mivel pedig a Szerencse asszony, a serény férfiakat szereti: audaces Fortuna juvat.[3] Mindezek az apró fejtegetések Horváth Jenő szerint a szerencséről írt discursusnak elemei;[4] igaz, csakhogy nem a Zrínyi, hanem a Machiavelli discursusának. Mert ő veti föl előbb a kérdést, hogy mennyi része van a szerencsének az emberi dolgokban és miként lehet neki ellenállni? S ő hozza a szerencsét a legszorosabb összefüggésbe az idővel, alkalommal és mesterséggel. Sokan úgy gondolkoznak, mondja bevezetésében, hogy az emberi dolgokat a szerencse és isten intézik, s az emberek minden bölcseségökkel sem képesek *megcorrigálni*, sőt nincs ellenök semmi segítségök; azért nem sokat törődnek velök, hanem hagyják, a hogy a sors igazgatja őket. De ez az ő érveléseként hiba, mert szabad akaratunk nem halt meg; a szerencse döntő lehet cselekvéseink felében, de a másik felét nem igazíthatja, annál kevésbbé bennünket. A szerencse olyan, mint az áradó folyó, az ember előre gondoskodva partokkal, töltésekkel, árkokkal védekezhetik rombolása ellen; a szerencse is csak ott mutathatja meg hatalmát, a hol fegyelmezett virtus nem korlátozza.[5] Hát miért van mégis, hogy némely ember ma szerencsés, holnap szerencsétlen a nélkül, hogy természetét vagy valamely tulajdonságát megváltoztatná? Azért, mivel az a szerencsés, kinek eljárásmódja az idő mivoltával megegyezik, s az a szerencsétlen, a kié ellenkezik. Mert az emberek dolgaikban kü-

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 352. l.

2 *Ugyanott*, 352. l.

3 *Ugyanott*, 254. l.

4 *Ugyanott*, 365. l.

5 «Én nem tudom miképen azt a szót magyarul nevezni: *virtus*,» mondja Zrínyi a 77-ik aphorismusában, «maga annélkül semmik vagyunk. Virtus a vitézség, virtus az állhatatosság, virtus az okosság, egy szóval minden jót teszen a virtus. Ha azért a vagyon kapitányban, sohun nem lesz neki ez világba lehetetlen. Nulla virtuti invia.»

lönböző módon jarnak el; egyik megfontoltan, a másik hevesen, egyik erőszakkal, másik művészettel, egyik tűréssel, a másik ellenkezőleg; s mindenik eme különböző módon sikerre juthat; sőt előfordul az is, hogy két megfontolt ember közül az egyik véghez viszi szándékát, a másik nem; s két ember ellenkező módon is sikert arathat: a mint eljárásuk módja épen az idővel megegyezik vagy ellenkezik. De nincs oly bölcs ember, a ki az időhöz alkalmazkodni tudjon, mert mindég boldogulva *egy* uton, a mi természetévé lesz, nem képes *más* útra térni; ennélfogva a megfontolt ember akkor is az marad, a mikor az idő hevességet követel. Épen ezen fordul meg a dolog, hogy a szerencse változik, az emberek pedig eljárásukban megmaradnak; a míg megegyeznek azzal, szerencsések s a mint különböznek tőle, szerencsétlenek. Tehát az időhöz alkalmazkodni kell szorgalommal, mesterséggel. De Machiavelli mégis azt vallja, hogy jobb a hevesség, mint a megfontoltság; mert a Szerencse asszony s inkább meghódol azoknak, a kik hévvel vívják, mint azoknak, a kik hidegen bánnak vele; s mint asszony inkább az ifjaknak barátja, mert ezek kevéssé megfontoltak, inkább féktelenek és több merészséggel parancsolnak neki.*

A nagy olasz állambölcselő, ime, mindazokat a szempontokat megpedzi, a melyeket a mi irónk apró tételeiben rövidebben-hosszabban érint, úgy hogy ez egyenesen ő utána indul. De Zrínyi, lelkében ezzel az ihletéssel, mind többször és mind mélyebben elmélkedett a szerencséről; egyéb olvasmányaiból is fogadott el eszméket s adalékokat, elemezte és érlelte őket, a míg aztán elmefuttatása megszületett. Itt már a Machiavelli hatása, a mint említettük, csak közvetett, újabb benyomásai folytán lényegesen módosult; így Machiavelli, hogy csak egyet emeljünk ki, az emberi

* NICOLO MACHIAVELI: Tutte le opere. Firenze, 1550. II. k. 76—79. ll.

dolgokban *fele* részt ír a szerencse rovására s *fele* részt a szabad akarat közremunkálására: Zrínyi pedig azt kivánja a kapitánytól, hogy szándékának *kilencz* része legyen bizonyos, csak a tizedik része lehet koczkázatos; nem vagyunk Isten — úgymond — hogy az időnek, alkalmatosságnak és a dolgok folyásának parancsolhassunk; szerencséltetnünk kell néha valamit, de csak keveset.*

S alig van szabatosabb és tanulságosabb értekezése, mint a *titok* elemzése. Zrínyi nem éri be azzal, hogy *Fra Lelio Brancaccio* módjára csak egyszerűen hangoztassa, mikép a titkot, a hadi tanács határozatát meg kell őrizni, mert igen fontos dolog a háborúban, hogy az ellenség előbb ki ne fürkészsze, míg rajta végre nem hajtották:** hanem részletesen megbeszéli a kérdést, ötletes hasonlatokkal megvilágítja a titok természetét, majd feltárja elárulásának esélyeit és veszélyeit. A titok megőrzése már magában nehéz, mert a titok szerinte hasonló a musthoz, a mely meddig must, forr, verődik a hordóban, örömest kimenne; az emberi elme pedig az önszeretet és elismerés vágyából, mihelyt valami megfogant benne, a mi dicséretre méltó, alig birja, hogy kiadhassa; az emberek meg firtatják, találgatják, általában még a közrend is, mely a maga állapotjának igazgatására értelmetlen, a kapitányok tanácsáról vesződik és fecseg; Zrínyi maga gyakorta tapasztalta, hogy a vitézei az ő szándékáról beszélgetnek s alig tűrhette meg, hogy meg ne mondja nekik: nem úgy volt, hanem másképen. De azért tett a természet sánczot a nyelvnek, először az ajakat, azután a fogat, hogy jobban megtarthassa ember a titkot, mely az ő szerencse-ládájának kulcsa. Ezt a kulcsot pedig elvesztheti az ember maga lelki erőtlenségből, minő a részegség, bosszúság, kapzsiság és félelem; s kicsalhatja másból ékes-szólással, hirte-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 225. l.
** Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 52. l.

len való kérdéssel, kifürkészheti magaviseletéből és cselekedetéből, valamint tagadásából.

«Utolszor: az asszonyemberek ellophatják azt a titoknak kulcsát: nincs ő nálok titok, az ő szájok be nem záródhatik. Sok példánk vagyon felőlük: nem kicsiny a Daliláé, a mely az ura titkát elárulta. Nagy példa Livia, Drusus felesége, ez is az urát nemcsak elárulta, hanem ugyan elvesztette. Egy szóval, nincsen gonosz, a mely az asszontul nem jön. Nézd, mit mond Tacitus: Atque illa, cui avunculus Augustus, socer Tiberius, ex Druso liberi, seque et majores ac posteros municipali adultero fœdabat. Ne közöld tehát asszonyemberrel titkodat, mert egyébiránt megcsalatkozol. A vestimentis tinea, a muliere iniquitas. Ihon immár az mesterségek, melyek a titkot az emberből kiveszik: a ki őket érti, az maga titkát is megtarthatja. Kapitányok titkosok legyetek, féljetek a titoknak elvesztésétűl, látjátok, hogy magatok szájában is alig maradhat a titok, verődik, hogy kimenjen, mint a must, tehát hogy bízhatjátok azt sok emberre? Az ingétől is félt volt oly kapitány, ti penig miért akarjátok sok ember szájában tenni? Nem elég azt mondani: neki megmondom, mert barátom; mert ő neki is vannak más baráti, az is a szerint megmondja a többinek, és így in infinitum. Nem titok az, a kit sok ember tud.»*

S Zrínyi a titok elárulásának minden egyes módjánál valami magvas mondással érvel a szentírásból vagy Tacitusból, vagy valami példával hozakodik elő a rómaiak történetéből; s egymás után lépnek elénk Coriolanus, Julius Cæsar, Seianus, Agrippina, Latiaris, Titus Sabinus, Tiberius és Asinius Gallus, Cnæius Calpurnius Piso, Flavius Scævinus, Vitellius és Galba: de mind e mondások és példák egyenesen a *Virgilio Malvezzi* megfelelő discursusából

* GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 282. l.

valók, az elárulás módjának osztályozásával együtt.* A ma
leleménye csupán az ötletes hasonlatokban gazdag beve
tésre és az asszonyemberek csipős elitélésével csatta
befejezésre szorítkozik; mert rólok Malvezzi legelőször

DISCORSI
Sopra Cornelio Tacito
DEL MARCHESE
VIRGILIO MALVEZZI
AL SERENISSIMO
FERDINANDO II.
Gran Duca di Toſcana.



IN VENETIA, MDCXXXV

Preſſo Marco Ginammi
Con licenza de' Superiori, & Priuilegio

49. MALVEZZI MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.
(Zrínyi Miklós példányáról.)

csak annyiban emlékezik meg, hogy némelyek soksz
mint az *asszonyok* és ifjak, hiúságból beszélik ki a titk
annak fitogtatása végett, hogy bele vannak avatva;** ez

* VIRGILIO MALVEZZI: Discorsi sopra Cornelio Tacito, 191—197. ll.
** *Ugyanott*, 192. l.

a kevés leleménynyel mégis élénkséget és szint ad az egész fejtegetésnek.

Hasonlókép vagyunk a *tanácsról* szóló értekezéssel. Ez annyira Malvezzi nyomán halad, hogy nem egyéb merő fordításnál vagy kivonatozásnál. Zrínyi csak a bekezdést hagyja el. Az olasz tudós ugyanis a tanács szükségének és fontosságának feltüntetése végett azon kezdi, hogy a próféták és apostolok is tanácsra szorultak, sőt maga Isten, a mikor így szólt: «Teremtsünk embert a mi ábrázatunkra és a mi hasonlóságunkra», — azt akarta jelezni, hogy tanács nélkül semmi dologba ne fogjunk; s maga Jézus Krisztus, a mikor így beszélt: «Honnan vegyünk kenyeret?» tanácsot kért tanítványaitól.* A mi írónk ellenben mindjárt a kérdés érdemébe kap s a szentírás helyett a történettel érvel, csak később, fejtegetése közben használja fel a szentek tanácsára vonatkozó mondást. Kárhoztatja a nyegle spanyol királyt, II. Fülöpöt, ki azzal kérkedett, hogy a lova minden tanácsosával együtt hordozza; mert nagy dolog volna a magunk elegendősége, de tanács nélkül el nem lehetünk. S már ezzel a Malvezzi nyomába lép, s az ő osztályozása szerint állapítja meg, hogy a fejedelmek és vezérek háromfélék: vannak először olyanok, a kik nem tanácskoznak senkivel, hanem mind a magok fejével cselekesznek, mint VIII. Károly, a franczia király; vannak másodszor olyanok, kik a magok fejével semmit sem cselekedtek és tanácsot sem akartak másoktól kérni, mint Miksa császár; vannak harmadszor olyanok, a kik minden embertől tanácsot vesznek, valaki őket tanácslani akarja. Így követi a maga eredetijét fordulatról fordulatra, példáról példára, csak egy-egy kifejezésben, egy-egy részletben tér el tőle; nevezetesen a mikor arról beszél, hogy a tanácsülésben a fejedelem ne szavazzon, mert ha elein sza-

* VIRGILIO MALVEZZI: id. m. 197—198. ll.

vaz, az urak utána indulnak, ha meg a közepén vagy a végén, a kik előtte szóltak, megszégyenülnek és véleményéhez csatlakoznak, két magyar példával hozakodik elő: Báthory Zsigmondéval és Mátyás királyéval. Mivel az először szavazott Jósika István elfogatására, mindenki követte; s mivel ez utoljára szólt a Frigyes ellen való háború megindítása mellett, valamennyi tanácsosa melléje állt, a ki előbb a támadásnak ellene volt is. A fejedelem tehát hallgasson, vonja le a következtetést Zrínyi, illetve Malvezzi, és ha különbözik az ő tanácsosainak szavazata, mindaddig hagyja őket vitatkozni, míg eszébe veheti: melyik jobb, ez vagy amaz, és így maga választhatja meg a jót a gonosztól.[1] Vagyis arra az eredményre jut, a mit *Giorgio Basta* tanít: hogy tanácskozzál többekkel és határozz magad.[2]

Az értekezésben ezen a két magyar példán kívül nincs semmi eredeti; ennek beszövésénél és az átdolgozásnak hangjánál fogva mégis eredetinek tetszik. Eredeti azonban s ép oly érdekes, mint jellemző a mi írónknak az az észrevétele, melyre a Malvezzi discursusának kezdeténél a lapszélen utal: Vide de consiliis quæ ungari dant imperatori.[3] S a könyv elejére beragasztott jegyzetek között, az utalás száma szerint csakugyan megemlékszik azokról a tanácsokról, melyeket a császárnak a magyarok adnak. «Veszem eszemben én — mondja — hogy az magyarországi urak chühelődnek, hogy az mi kegyelmes chászárunk chak pro forma kérdez tanáchot tűlök, és imár mindent el végezet akor az német tanách, mikor az magiar urakat hiák; de nem az mi kegyelmes urunk oka az, hogy mi nem vagyunk elegendők, hogy olyan nagy chászárnak tanáchot agyunk, hanem magunké. Invectiva: quare

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 302—306. ll. S Virgilio Malvezzi: id. m. 197—204. ll.
2 Giorgio Basta: Il Mæstro di Campo Generale. Milano, 1625. 16. l.
3 Virgilio Malvezzi: Discorsi sopra Cornelio Tacito, 197. l.

non mittunt filios in provincias alias?»* Érdekes és jellemző azért, mert ez is nyilván elárulja és bizonyítja, egyfelől felfogásával, másfelől a Szigeti Veszedelemmel teljesen egyező helyesírásával, hogy Zrínyi a Vitéz Hadnagy némely részletét milyen fiatal korában írta?!

50. ZRÍNYI JEGYZETE MALVEZZI MUNKÁJÁHOZ.

De térjünk vissza a hadi elvek nyomozásához. Természetesen a siker biztosításának nélkülözhetetlen föltétele a háborúban, hogy *a vezetés egységes legyen.* Zrínyi szerint égen két nap, egy országban két király, egy hegyben két oroszlán, egy hadban két kapitány nem lehet, mindjárt

* A könyv elején a 9. szám alatt. Zrínyi a MALVEZZI művét nagy gonddal és szorgalommal tanulmányozta, s a lapok szélén számos jegyzete, különösen ISTVÁNFFI-ra utalása található, a mint az olvasott eszmék és elvek megvilágítására kinálkozó magyar példák eszébe ötlöttek. De a jegyzetek között akad általános érdekű is; például a 158-ik lapon, a hol a törökről van szó, ezt veti oda: «*Láttam az Florentiai herczegnél az Török Chászár fiát nagy gondolatokat forralni*». De mikor és miket? Nem írja. A könyv elején meg öt lapnyi vegyes, latin és magyar megjegyzés olvasható; azok között van ez az idézet.

romlik az a had, az hol kettő vagyon; az irígység nem engedi nekik egyetérteni, az észnek különbsége nem hagy egyet parancsolni.[1] Fontos elv, jegyzi meg R. Horváth Jenő, melyet Napoleon ekként fejezett ki: «Egy középszerű vezér még mindig jobb, mint két jó».[2] Kétségtelenül fontos elv, de nem új; az elmélet régóta hangoztatta, s a gyakorlat széltében alkalmazta. Sereget vezetni — mondja Brancaccio — csak úgy lehet, ha egyetlen főtül függ, s a többi tisztek csupán az ő rendeléseinek végrehajtói, mert a többek uralma, vagyis többfejűség a háborúban, Livius tanácsaként, haszontalan. A rómaiak annyira szükségesnek ismerték el ezt az elvet, hogy nagy alkalmakkor dictatort választottak, kinek a seregben korlátlan hatalma volt. Alba herczeg és a pármai herczeg hasonlókép a legkisebb dologban is magok határoztak.[3] Ez egységes vezetésnél fogva fő követelés a *jó* kapitány. Mert mit használ, szól Zrinyi, ha jó a had, rossz a kapitány, ha *jó a test és rossz a fő;* jobb hogy szarvasok legyenek és nyúlak a vitézlő rend és a kapitány oroszlán, hogy sem ha oroszlánok azok és a kapitány — nyúl. Sokat vihet véghez egy jó eszes kapitány rossz haddal is, de a rossz jó haddal is semmit. Kapitány a primum mobile és *lelke a seregnek, ha a rossz, mire való a test, ha a lankadt,* mit csinál a test.[4] Az érvelés magvas, a hasonlítás helyes; de voltakép nem egyéb a Bisaccioni okoskodásának átírásánál. A mikor Bölcs Leó azt kivánja a kapitánytól, hogy legyen az ellenség ellen való meglepetésben és vállalkozásban szorgalmas és serény, s a cselvetésben mutassa magát sokkal elmésebbnek, okosabbnak és munkásabbnak, mint katonái közül bárki, — *Bisaccioni* a következő észrevételekkel kiséri

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 301. l.
2 *Ugyanott*, 334. l.
3 Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 122. l.
4 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 317. l.

szavait: «Ime, a mikben a kapitány jósága kitűnik, harczolni a szellem, munkásság, okosság és szorgalom fegyvereivel; ő a sereg lelke, s a katonák a test tagjai; ő parancsol, határoz, segítséget kölcsönöz a testnek és szerveinek, melyek a szerint cselekesznek. Ha a lélek megszűnnék a testben működni, a halál állna be, mely a hadban már a nyugalommal kezdődik. Valahányszor vesztegel a kapitány, mint Hannibal Capuában, elvesz a katonaság; azért ajánlja Leó, hogy a kapitány lankadatlanul terveket, vállalatokat szőjjön az ellenség ellen».[1] És Zrínyi a Bölcs Leó tételét a Bisaccioni fejtegetésével összeveti; abból szeme előtt tartja a jó kapitányt; s ebből meríti jelentőségének megvilágítását.

A jó kapitánytól megkívánja még, hogy a sereg felállításánál hagyjon hadat, mely harczon kívül maradjon minden történetre, vagy a had segítségére, vagy ellenség ijesztésére; az légyen a legutolsó segítő sereg;[2] hogy ismerje a föld csínját s tudja maga hasznára alkalmaztatni annak mivoltát, a mely tudomány nem elméletileg, hanem gyakorlatilag, leginkább vadászatból tanulható meg.[3] Azzal a követelésével a *tartalék* behozatalát, ezzel a *csatahely* felhasználását sürgeti; két oly hadművészeti elv számbavételét, a melyek közül az ő korában ez utolsó meglehetősen ismeretlen, s az első a császári seregek hadviselésében teljesen szokatlan, annyira, hogy nálok nyoma sincs;[4] legalább így tanítja és így méltatja a *Hadtudományi Munkák* kiadója. Nagy dicséretére volna Zrínyinek, ha így lenne: de forrásai, az ő kedvencz katonai írói az ellenkezőről tanúskodnak. A mi a *tartalékot* illeti, a császári Basta ismételve megemlékszik róla, a mikor a sereg csatarendjéről beszél.

[1] Maiolino Bisaccioni: Sensi civili sopra il perfetto capitano, 269. l.
[2] Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 321. l.
[3] *Ugyanott*, 247., 297., 323. ll.
[4] *Ugyanott*, 335. l.

Rosszalja az olyan eljárást, mely a vezért és helyettesét mindjárt az első megütközésnél leköti, mert ha a vezér a támadás folyamatában megváltoztatja csatatervét, — parancsát ki hajtja végre, kérdi nyomatékkal, ha helyettese is el van foglalva? Talán azt fogja mondani valaki, hogy a főhadbiztos, hisz ő a harmadik személy a lovasságnál. De bizonyos, hogy nem jó egy emberre bizakodni, mikor kettőre lehet. Aztán a főhadbiztos tiszte, hogy a csapatokat összeszedje, s minden előforduló eshetőségben segítségül legyen, alkalom szerint a *tartalékhoz* csatlakozzék és közbe lépjen, a hol szükséges; talán a legfontosabb tiszt ez az ütközetben, mert sokan vagy közönségesen azt vélik, hogy *a tartalék* csapatai szerzik meg a győzedelmet és biztosítják az egész hadi népet.[1] A mi pedig a helyismeretet s annak felhasználását érinti, Fra Lelio *Brancaccio* épúgy figyelembe veszi, mint Lodovico *Melzo*. Az Fabius Maximust azért magasztalja, hogy a hely ismeretében s előnyeinek kihasználásában a legnagyobb tökéletességet érte el;[2] ez pedig a lovasságnak azt ajánlja, hogy gyalogság megtámadásánál nyilt mezőben kétharmaddal nagyobb sereget is megrohanhat, ha ez még nem rendezkedett; de ha erdőben, fedett úton, vagy sáncz megett áll, egyenlő számmal se támadja meg, s kedvezőtlen helyen szállassa le katonáit lováról, — szóval a hely viszonyaihoz alkalmazkodjék.[3] S a vadászatot, mint a hadakozás gyakorló iskoláját egyképen dicséri Filippo Marco *Bonini*, kire a mi írónk hivatkozik, és Scipione *Ammirato*, ki egész fejezetet szentelt ennek a kérdésnek.[4]

A lovasságnál Zrínyi a *gyalogságot* többre becsüli és

1 GIORGIO BASTA: Il mæstro di campo generale, 80. l. és Il governo della cavalleria leggiera. 94. l.

2 FRA LELIO BRANCACCIO: I carichi militari, 124. l.

3 LODOVICO MELZO: Regole militari sopra il governo e servitio particolare della cavalleria. Velencze, 1641. A Fucina di Marte gyűjteményében, 229—230. ll.

4 SCIPIONE AMMIRATO: Discorsi sopra Cornelio Tacito, 39—45. ll.

hibáztatja a magyar hadi szervezetet, mely a lovasságra támaszkodik. Már a Tábori Kis Tractában 24,000 főnyi seregre háromszor annyi gyalogost számít, mint lovast.* Most, a Vitéz Hadnagyban, ezt az egyenetlen arányt még tovább

REGOLE
MILITARI
SOPRA IL GOVERNO
e Seruitio particolare
DELLA CAVALLERIA
DI F. LODOVICO
MELZO
CAVALIER
DI S GIOVANNI
GEROSOLIMITANO
de i Consegli Secreto
DI MILANO
E DI GVERRA NE' PAESI BASSI
PER
S M CATTOLICA
SVO TENENTE GENERALE
della Caualleria.



51. MELZO MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.

(Zrínyi Miklós példányáról.)

viszi, s kétszer is megokolja: miért? A mikor Tacitusnak ahhoz a mondásához ér, hogy a numidák a rendezett gyalogsággal szemben nem birtak megállani, haragja hazafias panaszba tör. «Ha nem szégyeleném, szól, nem írnám:

* Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós, 1. k. 236. l.

Numidæ, hanem Hungari. Ne vélje senki azt, hogy gyűlölségből, hanem szeretetből; megmondom az igazat és nem hízelkedem; megjelentem, én népen, a kik boldognak hirdetnek, azok csalnak meg. Én itt tanulást irok, nem panegyrist, tanulhatsz penig attul, a ki megmondja miből vétkezel, nem attul, a ki dicsér. Mely nagy vétek penig az, hogy a magyarnak nincs gyalogsága, és nem gyönyörködik benne».[1] S aztán kifejti, hogy szembeszállásra, várvívásra, sánczmegvételre csak a gyalog való; a rómaiak és Nagy Sándor gyaloggal győzték meg a világot; gyalog az erő, a lovas futás.[2] S a mikor a Centuriák között erre a kérdésre ismét visszatér, a lovast részletesebben jellemzi, hogy a lovas erdős, hegyes, köves helyen nem jó, árok fentartja, patak gátolja, sík mezőn és lovas ellenségen kívül sehol nem használható; elsánczolt vagy kópjás gyalog ellenében, mely rendben áll, mint a tüskés borz, nem boldogul; mert a lovat nem hajthatod az ilyen rettenetes sűrű seregnek; és inkább fog félni a te lovad attul, hogysem az te sarkantyúdtul. Várnak, ostromnak lovas nem mehet, vereség esetében elszéled s «egy tikmony sültig» elfut félmérföldet; míg a gyalognak nem a lófutás a reménysége, hanem a maga embersége, ismét összehíható és harczba vihető. Mindennél fogva az a véleménye és tanácsa, hogy a seregnek csak ötöd része legyen lovas; az sem harczolásért, hanem más okokért, kétségtelenül mint a rómaiaknál: nyelvet fogni, lármát csapni és rabolni.[3]

Bizonynyal okos és helyes tanítás, melynek esetleges megvalósítása a korabeli magyar honvédelemnek gyökeres javítására vált volna: de egyetlen érve sem akad, melyet Bastánál vagy Brancacciónál meg ne találnánk. Már *Basta* hangsúlyozza, hogy a gyalogság a lovasságnál többet ér, bár a barbárok beözönlésének idején a lovasság terjedt el; a mi

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 278. l.

2 *Ugyanott*, 275. l.

3 *Ugyanott*, 342., 343., 275. ll.

különösen káros *Magyarország végvidékein*, hol a gyalogság mellőzésével a török ellenében rendszerint lovast állítanak; de a török aránytalan számától megfut s a gyalogságra hanyatlik, mely szintén haszon nélkül vesz el. E szokás miatt veszett el Várnánál Ulászló, ki nem tartotta meg Hunyady János rendeléseit, s Mohácsnál II. Lajos, ki vakon

I L
MASTRODICAMPO
GENERALE
DI
GIORGIO BASTA
CONTE D'HVST,
Generale per l'Imperatore nella Transiluania: & hora Luogotenente Generale per la Maestà Sua,
Et per lo Sereniſſimo Arciduca MATTIAS degli Eſerciti nell'Vngaria.



52. AZ »IL MASTRO DI CAMPO GENERALE« 2-IK KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.
(Zrínyi Miklós példányáról.)

bízott Tomori Pál intézkedéseiben.* *Brancaccio* pedig hosszasan bizonyítja, hogy minden katonai rend és jó fegyelem a *gyalogságban* van meg, a mely a sereg minden hadi műveletét és tényét kezdi, egyszersmind végrehajtja; ez világosan mutatja, hogy mennyire szükséges a háborúban, a hol voltakép benne van az erő. Jobb és használhatóbb, egységesebb és megbízhatóbb, mint a lovas, mert egyedül

* GIORGIO BASTA: Il mæstro di campo generale, 76—77. ll.

a katonáknak szabad akaratától és tiszteinek parancsától függ; a mellett könnyen összetartható, mert a gyalogoknak nincs nagy reményök arra, hogy a veszedelemből *futással* meneküljenek, sőt ellenkezőleg, a szorgalmas és vitéz tisztek elesése alatt inkább megszabadulhatnak karral, mint lábbal; s annyival serényebbek megharczolni, mert a mulasztásért magukon kívül mást nem okolhatnak. Általán az olyan sereg, mely gyalogságból áll, minden vállalatban tevékenyebb, olcsóbb és egyenletesebb; tevékenyebb, mert

IL
GOVERNO
DELLA CAVALLERIA
LEGGIERA.
Trattato Originale del Conte
GIORGIO BASTA
VTILE A SOLDATI, GIOVEVOLE à Guerrieri, & fruttuoso à Captiani, & curioso à Tutti.

53. BASTA A LOVASSÁGRÓL ÍRT MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.
(Zrínyi Miklós példányáról.)

minden csatahelyen, bármilyen rossz és nehéz, egyiránt működhetik; olcsóbb, mert élés dolgában a katonákon kívül másról nem kell gondoskodni; egyenletesebb, mert mindenkor és minden ütközetben részt vehet. Azért nem csodálkozhatunk, ha azok az országok és köztársaságok, melyek hajdan elhíresedtek, gyalogságot tartottak; a görögök és rómaiak gyaloggal aratták világra szóló győzedelmeiket.*

A magyar fejtegetés élénkebb és szemléltetőbb, de az olasznak szakasztott mássa. Általában Zrínyi eszméi, elvei,

* FRA LELIO BRANCACCIO: I carichi militari, 50—51. ll.

tételei mindég az ő kedvencz katonai iróinak munkáiban gyökereznek; s nem egyszer velök annyira összefüggnek, hogy tanítása csak az ő ismeretökkel világosodik meg. Így mindjárt a csekély lovasság föladatának említésében ez a kifejezése: *nyelvet fogni*, csak akkor érthető, ha Melzónál vagy Bastánál elolvastuk, hogy mi a *pigliare lingua?* Mert a magyar kifejezés csak az olasznak fordítása. A nyelvfogás tulajdonkép fogoly-ejtés, a legfontosabb katonai dolgok egyike; az a czélja, hogy a kapitánynak kémek hiányában is hire legyen az ellenségről, hova érkezett és merre menetel? A nyelvfogó csapat valamely ügyes hadnagy vezetése alatt 20—25 főbül áll, de bizonytalan alkalommal, gyanús helyen, a mikor nem sejthető, hogy az ellenség merről bukkan elő, több ilyen csapat indul el, minden irányban. A hadnagy ügyes legyen, a mint mondtuk: eszes és tapasztalt, derék, vitéz, éber, belátó, vállalkozó, és leleményes, a ki minden helyzetben föltalálja magát és minden cselt ismer; például a visszavonulás szükségében. Katonái is legyenek jobbak és erősebbek, a minők a vértesek és pattantyúsok között akadnak, és pedig felében pattantyús, felében vértes, mert a kopjás nem alkalmas erre a szolgálatra. Legyen velök trombitás is, mert a vállalat többnyire *éjjel*, nagy koczkázattal és veszedelemmel jár, az elkalandozók összehivására, egymás megtalálása végett; sőt néha jobb, ha két trombitás van, mert történetesen a csapatot meg kell osztani. A fődolog, hogy a csapat az ellenséget lopvást, szárnyul közelítse meg, fedett úton; s belőle olyan embert kapjon el, a ki a táborbul jő ki, mert ez leginkább lehet értesülve. De a hadnagy vigyázzon, hogy igaz híreket szerezzen, mert Curio Afrikában úgy vesztette el a csatát, hogy hamis értesítésre megütközött.* S így vagyunk azzal a gúnyos dicsérettel is, hogy miért

* Lodovico Melzo: Regole militari. A Fucina di Marte gyűjteményében, 213. l. Giorgio Basta: Il governo della cavalleria leggiera, 65—67. ll.

nevezi Zrínyi *a ritiratát az olaszok és németek szép találmányának;* csak akkor értjük teljesen, ha ismerjük annak korabeli elméletét. Milyen komoly képpel, milyen nevetséges módon szabályozzák. A *ritirata*, mondja *Melzo*, igen hasznos dolog annak, a ki a kellő időben és módon, a szükséges szorgalommal tudja intézni. Mikor a kapitány menetelés közben hírt vesz az ellenségről, hogy az valami közel helyen, sokkal nagyobb erővel tartózkodik, mint az övé, ilyenkor visszafordul és hátrál ugyanazon az uton, melyen nappal jött, az éj felhasználásával; de vágjon némely más úton is keresztül, habár később talál szállására. Ilyenkép egyre távolodik az ellenségtől, melyet az éj jótékony homályával és a lovak nyomainak eltüntetésével könynyen félrevezethet. Magaslatokon azonban ne vonuljon, mert a ló könnyen megmakacsodhatik s ellenök szegül a fáradalmaknak. S ne menjen másként, a mikor az ellenség nincs közel, csak jó lépésben; ha szükséges, gyorsabban is mehet. Az ellenség megtévesztése végett a lónyomokat akként szokás eltüntetni, ha az út poros, hogy a sereg után két, — szélesebb úton négy katona nagy sövénynyel vagy boronával elhúzza, ha pedig sár van, lábbal eltapossa. De akár elboronálják, akár eltapossák s elméletileg akármint erősítgessék, hogy az ilyen ritirata visszavonulás és nem megszaladás, ha a sereg az ellenségtől és ő miatta megy el, Zrínyi szerint szaladásnak kell azt mondani és gyalázatjára vagyon az embernek.*

Ez az eltérés az ő egyéniségének természetéből foly. Mivel hevességre hajlik, nem szokott meghátrálni, hanem megütközni; s bár elvileg dicséri a kapitányt, a ki az ellenséget megveri harcz nélkül, éhséggel vagy csalárdsággal,** észszel és mesterséggel, de a tisztesség megőrzésével, mert

* Lodovico Melzo: Regole militari, 235. l. Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 292. l.
** Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 299. l.

hiszen a vitézség azért szép, hogy jó nevet szerez az embernek;[1] ő maga mégis gyakorlatilag a gyors hadmíveletet szereti, tanakodás helyett az oly cselekvést, mely hirtelen történeteket, váratlan veszedelmeket zúdít az ellenségre.[2] Hadviselése ilyeténkép ellenkezik a kortársai eljárásaival, de hadtudománya szorosan megegyezik azok tanításával, a minek bizonyságaként az eddigi összevetéseken kívül még néhány rövid utalással szolgálunk.

A mit Zrínyi az *ellenség erejének megismerésére* nézve hangoztat, hogy a kapitánynak tudni kell az ellenség dolgát, még a gondolatját is, ha lehet, által kell látni, hogy megrontására fordíthassa, az ő mesterségét:[3] ugyanazt kívánja *Basta*, hogy a kapitány ismerje az ellenség tetteit, eszközeit, tanácsait, szándékait, mikép a győzelemre kinálkozó alkalmakat felhasználhassa;[4] sőt a tétel már megvan a Bölcs Leo Tacticájában is,[5] mely értékénél fogva az olasz katonai irók kedvencz tanulmánya lőn. Zrínyi szerint az ellenség ez ismeretét a *kémek* szerzik meg, kikre a kapitány bőven költsön, mert valamennyi vitéz cselekedet volt a világon, kémek segítségével ment végbe;[6] rajtok kívül kérdezze ki a rabokat,[7] általában azon legyen, hogy minél több helyről való híreket kaphasson, mert megtörténhetik, hogy a kém csalatkozik vagy lator szándékkal csalni akar, minél fogva az óvatosság szükséges:[8] hasonlókép vélekedik *Melzo*, hogy az ellenség meneteléseit vagy mozdulatait a kémek fürkészik ki, kiknek értesítései folytán sok rosz találkozást el lehet kerülni, azért tartson a kapitány jó kémeket, fizesse őket mérték és határ nélkül,[9] vagy a

1 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 270. l.

2 *Ugyanott*, 354., 360. ll.

3 *Ugyanott*, 263. l.

4 GIORGIO BASTA: Il governo della cavalleria leggiera, 65. l.

5 MAIOLINO BISACCIONI: Sensi civili sopra il perfetto capitano, 300. l

6 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 241. l.

7 *Ugyanott*, 263. l.

8 *Ugyanott*, 355. l.

9 LODOVICO MELZA: Regole militari 256. l.

mint *Basta* mondja, ne kimélje a költséget, mert bizonyosra veheti, hogy a ki ebben a dologban buzgóbb, fegyver nélkül is minden vállalatában és míveletében szerencsésebb lesz ellenfelénél;[1] a kémeket pedig, ajánlja *Brancaccio*, úgy foglalkoztassa, hogy egyik se tudjon a másikról és pedig azért, hogy a kapitány egyfelől minél több úton értesüljön, másfelől a csalók ellen biztosítsa magát; mert megeshetik, hogy egyenesen megrontására összejátszanak, hisz az ilyen munkára tisztességes és igaz emberek nem vállalkoznak, azért mindég gyanúsoknak vegye őket; s rajtok kívül vallassa ki a hadi foglyokat és az ellenség kezéből kiszabadultakat is.[2] Ime, a mi irónk három megemlékezése a kémekről három olasz katonai tudós nyilatkozatára üt.

A mit Zrínyi *a nagy dolgok hatásáról* állít, hogy a kapitány szerencséjét és háborúi sikerét elősegíti, azért ha nagy dolgok véghezvitelére alkalom nyílik, bátor kézzel nyúljon hozzá;[3] még világosabban és határozottabban fejezi ki *Brancaccio*. A kapitánynak valamely országba nyomulásánál, úgymond, szükséges, hogy valami emlékezetes és nagy dologgal megerősítse, sőt növelje magáról a jó hírt, melyet a népek az idegen erőrül mindég ápolnak és a maguk kárára terjesztenek; mert könnyen megeshetik, hogy a nagy dolgok hatása alatt a megtámadottak kétségbe-esve a védekezés lehetősége iránt, nem akadályozzák a hódítás előhaladását; ha ellenben a kapitány időt hágy nekik a fegyverkezésre, veszít jó hiréből és gyöngébb lesz; míg azok a saját országuk helyismeretével a háború halogatásából nagy előnybe jutnak.[4]

S a mit Zrínyi megkövetel, hogy a kapitány legyen

[1] Giorgio Basta: Il mæstro di campo generale, 16. l.
[2] Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 130. l.
[3] Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 353. l.
[4] Fra Lelio Brancaccio: id. m. 125. l.

ékesszóló, s necsak beszédével, arczával is hirdesse a bátorságot és ütközet előtt lelkesítse föl katonáit:[1] azonkép már *Bölcs Leo* megkivánja, hogy a kapitány a római vezérek példájára a maga idejében bátorítsa fel, mert az ékesszólás által felgyulasztott lelkek készségesebbek a fáradalmak elviselésére; a rómaiaknak ez a szokása *Bisaccioni* szerint lassan, lassan divatát múlta, mert a kapitányok inkább karddal és bottal, mint buzdító szóval törekedtek hatni; de az ő korában az ékesszólást ismét közönségesen megkövetelték tőlük;[2] *Brancaccio* például ajánlja, hogy a kapitány élénk és hathatós érvekkel a katonák lelkét minden míveletre reábirja, félelem helyett vakmerőségre, kicsapongó szenvedélyek helyett nemes érzésekre ragadja; s ne csak beszédével tüzelje őket, arczának derűjével is mutassa bátorságát, hogy a katonák csodálják vidám tekintetét és a győzedelmek reményével teljenek el.[3] A mi hősünk szép fejtegetése nem más, mint eme tételek egységes feldolgozása. S a mit a katonai *fegyelem s jó rendtartás* szükségéről, a büntetés és jutalmazás következetes alkalmazásáról ismételten oly erélyesen hangoztat:[4] mindazt ép azon módon megteszik kedvencz irói, különösen *Basta*, ki a lovasság szervezetének és fegyelmének javítására czélzó tervezetében már hevesen kikel a szökött szolgák felfogadása, a nőszemélyek táborral hurczolása, a katonák kóborlása és ragadozása, valamint a zsákmányolás szokása ellen; s a vétkesek szigorú megbüntetését és az érdemesek elismerő megjutalmazását javallja.[5]

S a mire hősünk a *sereg biztonsága* érdekében figyelmezteti a kapitányt, hogy gondoskodjék mindenről, ha az ellenség országába bemegy, különösen arról is, hogy vissza-

[1] Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 259—260. ll.
[2] Maiolino Bisaccioni: Sensi civili sopra il perfetto Capitano, 287. l.
[3] Fra Lelio Brancaccio: I Carichi Militari, 80., 126. ll.
[4] Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 265., 272., 274., 295. ll.
[5] Giorgio Basta: Il Governo della Cavalleria leggiera, 28—29. ll.

jöhessen; s ne tegyen úgy, mint a hal, a mely nem gondolja meg, visszamehet-e a varsábul, csak menten mégyen belé; hogy a vizeken és egyéb kelőkön hagyjon elegendő védelmet, mikép háta megett az ellenség el ne foglalja azokat, a míg oda jár:[1] ugyanezt már *Brancaccio* is felhozza, hogy az ellenség földén nem elég csak foglalni, hanem az elfoglaltat tudni is kell megtartani; de a megszállás végett ne vigyen magával nagyobb hadat, mint a mennyit rendesen elláthat, mert mindég többet ér egy közepes, jól fegyelmezett, mint egy fegyelmezetlen nagy sereg.[2]

S a mit Zrínyi a *kapitány öltözködésére* mond, hogy kerülje a városi czifraságot, az arany, ezüst és drága köntöst:[3] hasonlókép ajánlja *Brancaccio* is, hogy kerülje a pompát és ragyogást, melyet a magas állású emberek rendszerint hivalkodásból viselnek;[4] s a mit a *pribékek* szerzésére nézve tanít, hogy a kapitány igyekezzék azon, mikép az ellenség hadnagyai közül valami híres embert elcsaljon, a ki minden dolgot alaposan ismer:[5] ugyanazt tanácsolja már *Brancaccio*, hogy a kapitány nyerje meg az ellenség némely tisztjét, a ki folytonosan értesítse; sőt bízza meg néhány maga emberét, hogy színleg az ellenséghez álljon és ott szolgáljon.[6] A gondolat ugyanaz, legfölebb a kifejezés szava vagy kiviteli módja különbözik. S a mit *a katonák örökös foglalkoztatásáról* hirdet, hogy munkát kell adni a vasnak, ha nem adsz, maga-magát elvesztegeti és a rozsda megeszi; munkát kell adni a vitézeknek, mert ha henyélnek, elvesznek:[7] ugyanazt tanítja

1 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 241—242. ll.
2 FRA LELIO BRANCACCIO: I carichi militari, 125., 130. ll.
3 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 289. l.
4 FRA LELIO BRANCACCIO: id. m. 133. l.
5 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 248. l.
6 FRA LELIO BRANCACCIO: id. m. 130. l.
7 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 307. l

már *Brancaccio*, a ki épen a fegyelem és jó rendtartás érdekében sürgeti, hogy a kapitány a legnagyobb szorgalommal gyakorolja katonáit a fegyverkezésben, menetelésben, fáradalmak és nélkülözések elviselésében, mert ha nem gyakorolja, a tétlenség és gyönyörűség megemészti erejöket és ügyességöket, s hasztalanokká és röstekké teszi őket.[1] S a mit az *éjjeli támadásra* nézve vél, hogy a kapitány óvakodjék tőle, ha csak a hely nem olyan, hogy bizhatik valamit a sötétségben,[2] teljesen akként gondolkozik *Ammirato*, ki egész discursusban okolja meg, hogy az éjjeli ütközetet kerülni kell, a mikor a vállalkozó a helynek előnyeit ki nem használhatja.[3] S a mit a *kénytelenség fölidézésére* nézve mond, hogy nincs a megharczoláshoz hatalmasabb fegyver nála, azért a kapitány kénytelenséget vessen a vitézekbe; de viszont minden mesterséggel azon legyen, hogy az ellenség szivéből kivegye a kételenséget, mert a kételenség — két ellenség, hiszen una salus victis nullam sperare salutem s a kétségbeesett ember csak vitézség által győzhet,[4] hasonlóképen nyilatkozik *Bisaccioni*, hogy a kapitány egyik legnagyobb oktalansága, ha az ellenséget a kétségbeesés határáig viszi, mert una salus victis nullam sperare salutem s kétségbeesésből úgy fog harczolni, mint egy oroszlán; a legnagyobb művészet az, hogy az ellenségben a félelmet felébreszteni, és fenntartani tudja, de ne vigye annyira, hogy az kétségbeessék és csak a kardjában bizakodjék.[5] S a mit szóval egyre hirdet, tettel örökkön gyakorol, hogy a törököt nem kell bevárni, hanem meg kell támadni,[6] már *Basta* is azt vallja, hogy káros a török sereget bevárni a sík mezőben, hanem rendes had-

1 Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 123., 2. ll.

2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 288. l.

3 Scipione Ammirato: Discorsi sopra Cornelio Tacito, 161—163. ll.

4 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 264., 338. ll.

5 Maiolino Bisaccioni: Sensi civili sopra il perfetto capitano. 288. l.

6 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 289. l.

dal neki kell menni;[1] s a mint a kapitány *csatabeli helyéről* vélekedik, hogy néha elől, néha hátul, néha középen vagy szélről kell forognia s ha szükség van reá, nemcsak szóval, de tettel és példával is biztatni vitézeit;[2] de mégis fő tiszte a *parancsolás*, mert nagy különbség vagyon a közvitéz és hadviselő kapitány között:[3] hasonlókép okoskodik *Bisaccioni*, kinek hivatkozása szerint Buquoi többször szerencsésen közbecsapott a harczba, természetesen a mikor kellett; de kiegészítésül megemlíti Bölcs Leónak nézetét, hogy a kapitány első dolga *parancsolni*.[4] Zrínyi a kapitány összes tulajdonságaira és kötelességeire nézve egyetért kedvencz iróival, ha itt-ott a jellemzés szinében vagy kifejezés erejében el is tér tőlük. Így egészen az *ő* beszéde, a *magyar* ember csattanós mondása, a mikor a kapitány szorgalmáról és eszéről azt vágja oda, hogy annyi szemének kell lenni, mint Argusnak, annyi kezének, mint Briaraeusnak, és annyi eszének, mint száz németnek.[5]

De különben minden katonai elve olasz olvasmányaira vezethető vissza, még az olyan is, a mely feltűnő voltánál egészen eredetinek látszik. Igy a *kópjáról* azt állítja, hogy *lovas kezében semmirekellő;* állítja akkor, a mikor *Montecuccoli* szinte egyidejüleg, jegyzi meg a *Hadtudományi munkák* kiadója, a kópját a fegyverek királynéjának nevezi.[6] Ám ez az állítása ép oly kevéssé a maga véleménye, mint a hogy a Montecuccoli elnevezése nem a maga leleménye, mert már előtte *Brancaccio* irja: »che la picca e la regina dell' armi;«[7] s ő már azt vallja róla, hogy ez azok kezében, kik bánni nem tudnak véle, inkább akadály, mint haszon, s gyakran megtörténik, hogy a he-

1 Giorgio Basta: Il mæstro di campo generale: 77–78. ll.

2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 323. l.

3 *Ugyanott*, 357. l.

4 Maiolino Bisaccioni. id m. 294. l.

5 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 348. l.

6 *Ugyanott*, 376., 401. l.

7 Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 3. l.

lyett, mikép hegyével az ellenség ellen fordítanák, úgy kezelik, mint a botot; maga is többször látta a lovas oldalára haszontalanul odavetve, a mikor természetesen a kópja semmirekellő.* Nagy hátránya azonfelül, a mint *Basta* kifejti, hogy a kópjásokkal csak apró csapatokban, 25—31 emberként lehet mozogni, s csak sík mezőben kemény földön, igen jó paripával és nagy gyakorlottsággal lehet őket használni, hogy szétszórásuk után többé nem egyesülhetnek és pisztolylyal nem szolgálhatnak, mint a vértesek, ennek következtében az újabb tömeges harcz és tömött rend mellett erejök veszett, és hitelök leszállt. Francziaországban. a vértesek szervezése óta a kópjás lovasokat teljesen mellőzték; maga is azt ajánlja a felségnek, hogy a kópjás lovasságot át kell alakítani nagy részint vértessé; ha pedig az nehezen menne, a kópját egyszerűen el kell venni és pisztolyt adni helyébe.** Így a *puskáról* és *ágyúról* azt tartja, hogy nincsen annyi haszna és rettenetessége, mint híre. Nem a városok, várak és erősségek megvételénél, hanem a mezőn való ütközetnél érti. Mert ha a kapitány nem enged időt a lövöldözésre, hanem karddal neki vág az ellenségnek, egyszerre megszünteti a tüzérség káros hatását. A kik tehát az ágyúba vetik reménységöket, megcsalatkoznak benne. Mert a mikor az ellenséggel meg kell ütközni, magyarázza Zrínyi, háromféleképen helyezheti el az ágyúkat: 1. hogy a seregek előtt álljanak, de akkor csak addig lőhetni velök, a míg az ellenség elunja és a hadra reájő; 2. hogy a seregek között legyenek, de akkor a hátulsó soroknak az elsőkkel való egyesülése esetében akadályul szolgálnak és tovább nem működhetnek, legfölebb üres helyen, de ott meg az ellenség betör; 3. hogy oldalt essenek, de ott meg az idegen lovasok reácsapnak, elfoglalják és ellened fordítják őket. Sáncz mögül is csak

* Fra Lelio Brancaccio: I carichi militari, 3. l.
** Giorgio Basta: Il governo della cavalleria leggiera, 102—106. ll.

addig dolgozhatnak, míg az ellenség magasabb dombon vagy földhányáson nem foglal állást, onnan szépen kikergetheti táborát. Ime, az ágyúk haszna és rettenetessége, a ki okos és szives, minden ellen módot talál.[1]

Ez a tanítás bármily sajátos akkor, a mikor Gusztáv Adolf az ágyúknak mind hasznukat, mind rettenetességöket bebizonyította, mégsem a Zrínyi nézete. Teljesen megvan *Machiavelli*-nél, a mint már *Kőrösi Sándor* reá mutatott.[2] A nagy olasz tudós hosszasan vitatja, hogy a hol a katonák tömegesen és hevesen támadnak, ott a tüzérség semmit sem ér. S hivatkozik a svájcziak esetére, kik 1513-ban Novaránál ágyúk és lovak nélkül támadták meg a tüzérséggel ellátott francziákat erősségeik megett és minden akadály nélkül szétrobbantották őket. S ennek oka felfogása szerint az, hogy a tüzérségnek vagy falakkal, vagy árkokkal vagy sánczokkal védve kell lennie működésében, mert ha nincs, zsákmányoddá lesz, vagy haszontalanná válik, mint a mezőn való ütközetekben, a hol csak emberek fedezik. Hisz ha személyes küzdelemre, kardra kerül a dolog, világosabb a világosságnál, akkor sem az öreg, sem az apró ágyúk nem használnak. Ha elől van a tüzérség, hamar elfoglalod; ha hátul, inkább az ellenséget magát sújtja, mint téged; ha pedig oldalt működik, nem működhetik másképp, mint a hadon kívül a régi római hajító szerszámok módjára, melyek a lovasság vagy más csapat rajta-ütése esetében rendszerint a legiók közé menekültek. A ki másként számít, rosszul számít, s egy oly dologra bizakodik, a melyben könnyen csalatkozik. A tűzérség tehát hasznos lehet olyan seregben, melyben megvan a régi virtus: de e nélkül egy vitéz sereg ellen a leghaszontalanabb.[3]

A két iró felfogása és érvelése ugyanaz, bár Zrínyinket

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 289., 345—346. ll.
2 *Magyar Tengerpart*, I. évf. 12. sz. Fiume, 1893.
3 Nicolo Machiavelli: Tutte le opere, III. k. 192—193. ll.

Machiavellitől nagy idő választja el; s ez idő alatt a tüzérség sokat fejlett mind gyakorlatilag, a mint Gusztáv Adolf hadviselése mutatja, mely már a tüzér-tömegeket is sikerrel alkalmazta;[1] mind elméletileg, a mint a szakszerű fejtegetések és kézi könyvek szaporodása tanúsítja. Csak a *Fucina di Marte* gyüjteményében több ilyen dolgozattal találkozunk. S Olaszországban már önálló tüzériskolák keletkeztek, mint 1636-ban a ferrarai, melyet marchese de *Bagno* alapított és *Alessandro Chincerni* tökéletesített.[2] Ez iskolában a legénység alapos oktatást nyert a tüzérség és lövő-szerszámok[3] nevétől kezdve ennek a fegyvernem-

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 365. l.

2 Alessandro Chincherni: Lo scolare bombardiere. A Fucina di Marte gyűjteményében, 860. l.

3 *Az artiglieria neve*, mondja Sardi (Il capo de bombardieri. Velencze, 1641.) a *griff* madár karmairól ered, melyeket *artigli*-nek hívnak, mert a mint a griff a maga karmaival egy percz alatt megragadja és széttépi a magasból megpillantott zsákmányt, a nélkül, hogy az menekülhetne előle: hasonlókép a tüzérség, mihelyt meglátja az ellenséget, azonnal elpusztítja. (31. l.) Lövő szerszámai között a *colubrindk* nevét a *kigyótól* kölcsönözték, melyet latinul colubernek, olaszul *colubrind*-nak neveznek; mert a mint a kigyó fölgerjedt haragjában egyszerre az ellenségre csap és egy szempillantás alatt megöli, azonkép hat a colubrina is, mely alakjára a coluberhez hasonlatos, karcsú és hosszas. A colubrinák között szintén kigyótól kapta nevét a vaskos és rövides *aspido:* vipera, s a cannonok között a leghatalmasabb és legrettenetesebb, a *basiliscus:* királykigyó. Több ágyú neve meg a ragadozó madarakról van véve; így a fél- vagy egyfontos *smeriglio:* vércse, a két vagy három fontos *falconetto:* fiók-sólyom, az öt vagy hat fontos *falco:* sólyom, a nyolcz vagy tíz fontos *sagro:* vadászsólyom; minde madarak a karmaikkal védekeznek és támadnak, szétmarczangolva más madarak elől a zsákmányt falánkságuk kielégítése végett, a legkisebb köztük a vércse és legnemesebb a vadászsólyom. (5. l.) Három ágyút, úgy látszik, a tüzér kedélyesség keresztelt el; ezek a négy fontos *saltomartino:* bukfenczező, a hat fontos *passavolante:* csatangoló és nyolcz fontos *moiana:* a feleségem. Mindezek együtt a colubrina kivételével a *mezei tüzérség* ágyúi voltak, vagyis a mezőn való ütközetekben, távol-lövésre szolgáltak, nem levén alkalmasak b. Sciaban szerint (Il bombardiero Veneto. Velencze, 1641. A Fucina di Marteban, 531—533. ll.) sem erődöket vívni, sem azokat oltalmazni, mert oda erősebbek kellettek. Ezek az erősebbek a második csoportba tartoztak és *üteg-ágyúknak* hivták őket: az ilyenek kétfélék voltak: 1. *colubrindk*, 14 fontostól 120 fontosig váltakoztak, hosszuk rend szerint a szájok átmérőjének 30—32-szeresét tette; azok azonban, a melyek a 30 fontosakat meghaladták, már rövidebbek és nem igazi colubrinák voltak; 2. *cannonok*, 20 fontostól 120 fontosig emelkedtek, 24—26 átmérőjű hosszszal; de csak a 40—50 fontosakat ismerték el igazi üteg-ágyúknak, mert a nagyobbak már rövidebb alakkal bírtak; mert vagy bajosan lehetett őket kezelni nehézségük miatt, vagy kevesebb hatással működtek rövidségük következtében. A colubrinák és cannonok között egyébiránt Colum-

nek körébe eső minden ismeretből: az arithmetikából és geometriából, a magasság- és sikmérésből, a gépészet és erődítés elemeiből; épen erre való tekintettel egyesek, mint *Pietro Saodi*, a tüzérséget már a hadsereg első katonaságának tartották és hirdették.* Zrínyi mind a mellett, hogy a szakirodalmat jól ismerte, megmaradt a régi álásponton s véleménye a maga korában már egészen különvélemény számába ment, melyet nem lehet mással megmagyaráznunk,

BINA szerint (Origine, eccellenza et necessita dell' arte militare. Velencze, 1641. A Fucina di Marteban, 451. l.) az a különbség, hogy azok csöve hosszabb és érczben gazdagabb volt, s a golyó kilövésére kevesebb puskaport szükségeltek; ezek csöve rövidebb és érczben szegényebb, ennélfogva több puskaport használtak el. Különben ebbe a csoportba estek még: 1. a *bastard* ágyúk, melyek a colubrináknál rövidebbek és a cannonoknál hosszabbak, például az olyan 30 fontos colubrina, melynek 28—30 átmérő a hossza, és az olyan 30 fontos cannone, melynek 30—32 átmérő a hossza, bastardok; 2. a *kettős* ágyúk, melyeket nem azért neveztek kettőseknek, mintha akár a hosszuk, akár az érczök kétszeres volna, hanem azért, mert kétszeres golyóval lőnek; ezek 70 fontostól 120 fontosig váltakoznak; végre a *basiliscusok*, melyek 130 fontostól 200 fontosig emelkedtek (SARDI: Il capo de bombardieri, 9—10. ll.). Az ágyúkat általában annyi fontosaknak mondták, a hány fontos golyót használtak. A harmadik csoportot a *köves* ágyúk képezték, melyek vasgolyók helyett kő-lövegeket szórtak, s hajók, gályák s naszádok sülyesztésére és zúzására szolgáltak. S ezek 2 fontostól 150 fontosig szintén különbözők lehettek és különböző nevet viseltek.

De sem az ágyúk e csoportosítása nem általános, sem a csoportok e részletezése nem kimerítő; sőt egyes írók némely ágyú golyójának és hosszának méretére nézve is eltérnek. B. SCIABAN számadatai inkább *átlagos* érvényűek. Elvi jelentősége csak azon beosztásának van, hogy a colubrinákat is az üteg-ágyúkhoz sorolja; míg CHINCHERNI és SARDI valódi üteg-ágyúknak (cannoni ferrieri da batteria) csak a cannonokat veszik; CHINCHERNI azonban az első csoportban az aprószerű ágyúkat és colubrinákat megkülönbözteti (866. lap); SARDI pedig az összes mezei ágyúkat colubrináknak nevezi és az összes colubrinákat az első csoportba helyezi. (38. l.) A mi nyilván arra mutat, hogy némely vezér a colubrinákat a mezőn való ütközetekben még akkor is alkalmazta, ha erődítések ellen nem kellett harczolni, erődítések ellen pedig a colubrinák és cannonok egyiránt megszólaltak. Ha már most számba veszszük, hogy a colubrinák súlya golyójuk minden fontja után 366 font volt, így a 30 fontos colubrina 109·80, az 50 fontos 181, és a 100 fontos 366 mázsát nyomott; a cannonok súlya pedig golyójuk minden fontja után 244 fontra rúgott, így a 30 fontos cannone 73, az 50 fontos 122 és a 200 fontos 488 mázsát képviselt (SARDI: Il capo de bombardieri, 619. l.): könynyen elképzelhetjük, hogy milyen nehéz volt az akkori közlekedési viszonyok között ez ágyúszörnyetegeknek akár szállítása, akár kezelése; hogy Zrínyi az újabb haladás ellenére sem találta sem az öreg, sem az aprószerű ágyúkat olyan hasznosaknak és retteneteseknek, mikép a gyors támadást és személyes vitézséget többre ne becsülje nálok.

* PIETRO SARDI: Il capo di bombardieri, 155. l.

és megokolnunk, mint egyfelől az ágyúk nehézségével és tökéletlenségével, másfelől a vitéz támadás és személyes bátorság nagyrabecsülésével.

Ha már most visszagondolunk mindarra, a mit fejtegetéseink fonalán kimutattunk és megállapítottunk, önként merül fel a kérdés: mi hát eredeti a *Vitéz Hadnagyban?* A mi egyéniségével és magyar voltával függ össze: az ő mély vallásos érzülete, nemes erkölcsi világnézlete, a magyar történeti példák és tanulságok felhasználása, mert az, hogy *Bastánál** is fordul elő egy pár magyar vonatkozás, számításba nem jöhet. Hisz nála ez csak kivételes adalék, Zrínyinél ellenben egyenesen alkotó elem, mely az ő hazafias czéljának teljesebb kifejezésére szolgál. A korabeli nemzeti védelem javítására törekszik, hogy a régi magyar vitézséget föléleszsze és a régi magyar dicsőséget fölemelje, ekként majdan az országot a török alól felszabadítsa: de jól tudja, hogy minden átható javítás nehéz és veszedelmes, azért csak lassan-lassan, apránként akar újítani, mert így többet lehet véghez vinni, mint ha egyszerre akarnánk minden hibát kiirtani;** s jól tudja, hogy még e mérsékelt átalakításhoz is a vitézlő rend megegyezése szükséges. Természetesen törekvése a magyar közönségnél a magyar példák megvilágításában és magyar tanulságok megokolásával nagyobb készségre találhat, azért fordul minduntalan hozzájok. Ez az eljárása czéljával a legszerencsésebben összetartozik. Az ő érdeme, hogy *első* hadtudományi írónk létére mindjárt nemzeti múltunk összes nevezetesebb hadi tényeit értékesíteni tudja. Aztán eredeti a *feldolgozása,* mely a katonai tudósok anyagát a maga történeti olvasmányainak adalékaival pótolja, megtoldja, keveri, s még olyankor is, a mikor az anyag közös marad, az érvek más csoportosításával vagy hatásosabb fokozásával, a következ-

* Giorgio Basta: Il Mæstro di Campo Generale, 76—78. ll.
** Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 308. l.

tétések más levezetésével vagy a tétel szabatosabb összefoglalásával rendszerint olyan új alakba önti, mely az ő szellemének bélyegét hordja magán;[1] s eredeti a *stilusa*, az ő jellemzésének ereje és színezésének fénye, felfogásának világossága és okoskodásának elevensége, a képek és alakzatok minden fajának, valamint az általok megnyilatkozó érzések és hevülések minden hangjának változatos gazdagsága, szóval az a meleg, kifejező, fordulatos és a legtöbbször lendületes, tömött, magyar stilus, melynek jó hangzását és arányos lüktetését még a latin szavak és beszövések sem rontják össze. S ebben a sikerben lényeges része van az ő gyökeres és erős magyar *nyelvének*, mely a jó népies mondásokban és csattanós példabeszédekben bővelkedik. Hisz akkor a boldogító szépízlés nevében az irodalom nyelve még nem szakadt el a nép nyelvétől: a lángeszű Pázmány és lángeszű Zrínyi egyaránt annak a virágaiból szedegeti a maga ékességeit. S a tanítvány nem egyszer nagy mesterének példájára kettesével-hármasával csapja oda a közmondást, hogy valamely gondolatát vagy igazságát hathatósabban és élénkebben fejezze ki. A mikor például a mi vitéz első Lajos királyunk hadi érdemét magasztalja, hogy az ő végének vagyis czéljának véghezviteléhez mindenkor oly módokat keresett, a melyek felettébb nagyoknak tetszettek és ugyan nagyok voltak, egyszerre így fokozza feljebb méltató szavát: «Ez ám az, hogy a ki idején kél, idején érkezik: ez ám az, hogy a ki mit kezd, serényen nyúljon hozzá; és ez az, a ki nem szánja az erszényének száját megnyitnia, hogy ne mondhassák róla: fösvény többet költ, a rest többet fárad».[2] A mikor a versengő egyenetlenséget kárhoztatja, csak annyit vet oda jellemzésnek: «Sok bába közt elvész a gyerek».[3] A mikor a

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, a *titok* és *tanács* vagy a *szerencse* fejtegetésében.

2 *Ugyanott*, 212. l.

3 *Ugyanott*, 241. l.

gyorsaságot ajánlja, érvelése csupa példabeszéd, példa és hasonlat. «A szerencse oly állhatatlan, a világi dolog oly változó,» úgymond, «hogy nem igérhetünk magunknak sokáig való megmaradást egy állapotban. Diu delibera, cito fac! A kit elszántál magadban, ne mulass véle, kit ma elvégezhetsz, ne hadd holnapra, mert egy árvíz, egy rosz idő, egy kicsin akadály köziben dülhet a te tanácsodnak, s mind elbontódik. Jusson eszedben, hogy az sólyom- s az rárószárnyat nem azért viselik az vitézek, hogy az volna legszebbik madártoll, mert szép a páváé, szép a publikáné: hanem a gyorsaságnak jelére viselik; és valamint a sólyom, a mely mihánt meglátja a prédát, nem késik, hanem mint a süvűtő szél, száll reá, úgy szükség a vitéznek, mihánt megfáradott az okosságban a szándék, mint a sólyomnak, menni az ellenségre; ne adj időt neki, hogy híredet hallhassa, hogy az te tanácsod ellen tanácsot állíthasson, hanem nyomd meg, mikor aluszik, mikor lehet. Hallottad e: a ki madarat akar lőni, nem pengeti a kézíjat, és nem dobbal fogják a rókát».[1] S a mikor az állhatatosságot dicséri, azt veti közbe buzdításul: «Az arany a tűzben, kormányos szélvészben, vitéz veszedelemben ismérszik meg».[2] A mikor pedig azt tanítja, hogy a rossz ellenséggel, ha másképpen harczra nem vehetni, el kell hitetni, hogy meggyőz tégedet; ez eljárást minden bővebb fejtegetés nélkül egyszerűen ilyen módon okolja meg: «Mindenhez mesterség kell: sípolni, ha madarat fogsz, dobolni, ha farkast kergetsz».[3] És így foly ez szinte lapról-lapra, discursusaiban, aphorismusaiban és centuriáiban egyiránt; a maga állításait és itéleteit a magyar nép elmésségének és bölcseségének velős mondásaival erősíti meg; a mi munkája magyar jellegének még tisztább és gyökeresebb *faji* jelleget ád. Érdemes volna a Zrínyi példabeszédeit összegyűjteni, mert semmi

1 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 243. l.
2 *Ugyanott*, 255. l.
3 *Ugyanott*, 266. l.

sem mutatja inkább, mint stilusának és nyelvének ebbeli gazdagsága, hogy mennyire magyar volt ő egész vérében, eszejárásában és kifejezésmódjában. De a gyűjtemény a mellett népünk míveltségére és közmondásaink történetére is nehány érdekes sugarat vetne, mert például ez a közmondás: «A ki madarat akar lőni, nem pengeti a kézíjat» — nyilván abban az időben született, a mikor őseink még nyillal vadásztak.

A Vitéz Hadnagyra tehát teljesen megismételhetjük, a mit a Tábori Kis Tractáról mondottunk, hogy eszméi és elvei mind megvannak a korabeli olasz katonai irodalomban; de a mi ott csak szórványosan kapható meg, azt Zrínyi éles szemmel megtalálja és összegyűjti, a mi ott még homályos és határozatlan, az ő lelkében megvilágosodik és biztos kifejezésre jut; mert a foganó és fejledező eszméket és elveket jelentőségük kihatásában felfogja és jelentőségük értéke szerint méltatja, a gyakorlati módokot és eszközöket a maga tapasztalásával vizsgálja és fejleszti; s a mik már vagy kiforrtak és megalakultak, vagy épen megvalósultak és beváltak, azokat fölszedi és helyökre illeszti. Ily módon birálva és itélve, tisztázva és megállapitva eredményeit összefoglalja, elméleti ismeretét gyakorlati tapasztalással őrzi ellen, és gyakorlati tapasztalását az elméleti tudás tételeiben összegezi, s olyan világosan és szabatosan, olyan határozottan és erőteljesen vezeti le és fűzi egységbe, hogy még ott is önállónak látszik, a hol nem eredeti;* annak látszik egyéniségének erejénél és feldolgozásának érdeménél fogva. Mert az eszméket és elveket annyira a vérébe szívta és gondolkozása készletébe olvasztotta, hogy azok egészen az övéinek tünnek fel; a mennyiben felfogása meghatározó ismérveivé lesznek és írásaiban következetesen meg-megjelennek. Némely tételök, például a mit Zrínyi

* SZÉCHY KÁROLY: Gróf Zrínyi Miklós, I. k. 243. l.

a támadás gyorsaságáról, a részegség káros voltáról, a hír hatásáról és a tisztességes halálról tanít, már a *Szigeti Veszedelemben* is megtalálható; a mi bizonysága egyfelől annak, hogy a Vitéz Hadnagy némely részlete oly időben fogant, a mint a kellő helyen jeleztük, mikor a költő lelkében még nagy eposának eszméi zsongtak; s bizonysága másfelől annak, hogy ő egyes katonai tétellel és erkölcsi igazsággal milyen fiatalon tisztába jött és azokhoz milyen állhatatosan ragaszkodott. Mert nem változtat egyebet rajtok, mint azt, hogy a mit a Szigeti Veszedelemben nehány szónyi kijelentésbe foglal vagy cselekvésbe öltöztet, mert több effele egyezésre is hivatkozhatnánk, a Vitéz Hadnagyban tüzetesebben kifejti és megokolja, a mint kedvencz írói teszik és czéljához képest neki is tennie kell. Az eszmék és elvek ilyenkép még láthatóbban a mívelt nyugathoz fűzik, s a mívelt nyugot haladásának, a korabeli hadtudomány *legjelesebb* képviselőinek színvonalán áll; épen azért emelkedik oly magasan honfitársainak fölibe, mert tehetségén kívül talapzata is az övékénél végtelenül nagyobb, ennélfogva szemhatára szélesebb, felfogása egyetemesebb, köztük egymaga bír *európai* látókörrel; de lelkének törekvései és megnyilatkozása módjai annyira a magyarságából folynak, hogy az ő nemzedékében nála tüzetesebb hazafi és magyarosabb ízű írónk nincs, szelleménél, stilusánál és nyelvénél fogva. A Vitéz Hadnagy több értekezése, számos aphorismusa és centuriája mint stilbeli alkotás is oly sikerült és oly szép, hogy ma is olvasókönyvbe méltó;* tartalmilag pedig az egész munka oly becses és oly tanulságos, hogy ma sem vesztette el értékét és érdekét; ennek következtében nem osztozhatunk a szerzője ama szerénykedő nézetében felőle, hogy nem egyéb az, mint *össze-*

* GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái. Például az öt discursus, s a szerencséről való elmefuttatás; az aphorismusok közül az 1, 4, 14, 16, 22, 28, 49, 66, 84, 89, a centuriákból az 1, 4, 5, 6, 7, 52 stb.

szedett bolondság;[1] mert ellenkezőleg, sok bölcseségnek és igazságnak kell az oly munkában lennie, mely századok hadművészeti fejlődésének is megfelel. S ez okból csak sajnálnunk lehet, hogy a maga idejében meg nem jelent, noha Witnyédy közvetítésével már mind a három része keresztül ment a könyvvizsgáló kezén és megnyerte a kinyomatásra való engedélyt;[2] és csak sajnálnunk lehet, hogy Zrínyi e nemű dolgozásait nem folytatta, s a Julius Cæsar Commentáriusairól[3] és a szállott városokrúl[4] igért tanulmányait meg nem írta.

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 359. l.
2 Vitnyédy István levelei, I. k. 120. l.
3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 247., 283. ll.
4 *Ugyanott*, 286., 344. ll.



54. ZRÍNYI KORABELI KÖNYVDÍSZ



55. FEJDÍSZ A »MAGYAR MÁRS«-BÓL.

IV.

A MÁTYÁS-TANULMÁNY ÉS A SIRALMAS PANASZ.

Értékére a *Vitéz Hadnagy*nál jelentéktelenebb, de felfogására eredetibb és szerkezetileg egységesebb Zrínyinek az a kisérlete, melyben a *Mátyás király életéről való elmélkedéseit* foglalja össze. Bonfini nyomán halad, annak a könyvéből veszi az anyagot, de érdemileg teljesen önállóan méltatja; az erkölcsi, állambölcseleti, kormányzati és hadművészeti elvek és követelések szempontjából nézi és iteli meg; szerkezetileg pedig az események történeti rendjének követése mellett is a bevezetés és befejezés lendületének erejével bizonyos művésziebb összhangba hozza.

Bevezetésében meggyőzően hangoztatja, hogy a nagy uralkodók és nagy történetírók egymással összefüggésben vannak, mert azok dicsőséges élete és vitéz pályája éleszti az írásra való kedvet és növeli a tehetséget: egy Nagy Sándor, egy Julius Cæsar mennyi fényes elmét ihletett és szólaltatott meg? S ha a magyarnak nincsenek ékes tollú történetírói, nem annyira az íráshoz való nemzeti restségének, mint annak tulajdoníthatjuk, hogy meghaltak a Mátyás királyok, mert sok száz esztendeig kell a természetnek fáradni, a mig oly embert alkothat, minő Mátyás volt. S mivel ezen az alkotmányán sokat fáradt, hihető, hogy

meg is fáradt, másnak épitésére való megnyugvása ez idő szerint inkább kivánható, hogysem remélhető.[1] Ezért veszi ő jegyzésbe, két hét alatt, a maga mulatságára, Mátyás királyi erkölcseit és dicséretre méltó dolgait, hogy alakját legalább elméjében támaszsza föl. Ezzel aztán reátér a Hunyady-ház eredetére és mondáira, Hunyady János ragyogó személyére, mert a magyarok ennél a szép karbunkulusnál, ennek a világosságánál látták meg Mátyást, *ki az apja érdeméért lén király.*[2] Majd ismerteti a választása körülményeit, különösen a fegyveres kéznek és erőhatalomnak befolyását, minélfogva példának nem kell épen tartanunk, mert nem jó volna, ha szabad országban ily módon kellene mindenkor királyt választani; de ha a magyar Mátyás királyra találhat, másszor is éljen a választás ilyen módjával.[3] Aztán el- vagy inkább megbeszéli életének és uralkodásának minden nevezetesebb mozzanatát: Frigyes támadását és legyőzését, Giskra megfékezését és megnyerését, Ali beütését és kiverését, Jajcza megvételét és Mohamed szultán megszaladását, Mátyás hálátlanságát Szilágyi Mihály iránt, annak mentségét és Isten büntetését a zworniki kudarczban; Erdély és Moldva zendülését és lecsillapításának módját, a cseh háború vallásos ürügyét és igazi okát, Vitéz Jánosnak és társainak elpártolását, Kázmér lengyel királyfi behivását és kimenekülését, Mátyás boroszlói hadviselésének mesterfogásait, Szabács megszállását és elfoglalását, Beatrixszal való házasságát, a Frigyessel való viszály újabb kitörését, a minek oka Bonfini szerint főleg az volt, hogy *német és magyar fő sohasem lehet egy fő,*[4] vagyis sohasem érthet egyet. És szembeállítja egymással a két uralkodó jellemét, megokolja a Mátyás hadjáratát, hibáztatja a tanácsban való szavazatát, megemlíti a velenczések berzen-

[1] Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 136. l.
[2] *Ugyanott,* 138. l.
[3] *Ugyanott,* 162. l.
[4] *Ugyanott,* 162. l.

Matyás Kyrály életéről valo elmélkedések

Az dütsőséges Kiralyoknak életek es vitéz tselekedeti nem tsak tsinálnak az olvasoknak kévánsagot az ő dütséreteket irni, de szöi nevelnek bennek ékessen szollást. Az Nagy Sandor élete hány ékes beszedü historia iro elméket tsinált. Julius Császar vitéz serenységhi hany Panegiristat talált. Ezen szerint más fő Királyoknakis kinek kinek maga országában valo maga viselete fő elméket az irásra inditot, És noha a mi Magyar Nemzetünk minden koron inkább vitézségnek tselekedetiben gyönyörködöt hogy sem a maga dütsősségének le irásában faradozot volna. Mindazon által sok vitéz Királyinknak tündöklő neve közöttünkis inditot jo irokat, a kik elégségessek voltak a Magyar jo nevet örök feledékenségből dütsősségre és világra ki hozni. Ha azért most ékessen iro Historicusink nintsenek nem tulajdonithatjuk Nemzetünk irásban valo restségének annyira, mint annak hogy meg holtak Mátyás Királyok s ninck mitsenek, kik inditanának uj elméket, és nevezetes okokat adnának az ékessen valo irásra. Holot annak a dütsőséges Királynak halála után ha lett volna másokis ollyanok az mi giönyörüséges jemannk. Istvánfinak nem tsak siralommal töltöte volna meg és keserves panaszolkodásokkal historiáiát, hanem talált volna más örvendetes szylust, kivel Quint. Curtiust, Liviust, Plutarchust ha meg nem győzte volna is, de bizony egyarant járt volna. Az élete nem sem hiraingott annyi veszedelmünköt, ép volna országunk s Buda közepe volna, ha nem egész keresztyénségnek legalább bizony Magyar országnak. de nem mindenik seculumban születik Fenys és luk

56. A MÁTYÁS-TANULMÁNY KEZDŐSORAI.

(A múzeumi kéziratból.)

kedését és kemény megfenyítését; a törökök kedvezőtlen helyzetét, minélfogva Mátyásnak és Frigyesnek ellenök kellett volna egyesülten fegyvert fogni: de Isten dolga, hogy a két elme meg nem egyezhetett, a mint a németek és magyarok nem egyezhetnek meg sohasem. Majd rajzolja Mátyás belátását a politikában, sikerét a háborúban, személyes vakmerőségét a veszedelemben, parancsolni-tudását mindenekkel szemben. S befejezésében előadja halálának körülményeit és a nagy esemény csodajelenségeit, magasztalja érdemeit és védelmezi hibáit, különösen a borra és szerelemre való hajlandóságát, hiszen alig van király, a szentekről nem is szólva, ki ebben nem botlott: Dávid, Salamon, Nagy Sándor, Julius Cæsar és IV. Henrik, a navarrai. Mátyásnak hirtelen volt a haragja, de gyors a kegyelme is; a szerencséje pedig nagy, a szorgalmatossága véghetetlen, fáradsága untalan, bátorsága győzhetetlen, vigyázása megcsalhatatlan, miért dicsőségben élt és dicsőségben halt meg, neve, tisztessége örökké fenmarad!

A tanulmány történeti értekezés, de nem oknyomozó, hanem elmélkedő, a mint a czíme jelzi. Az író benne a történeti tényeket és eseményeket, Mátyás életének és uralkodásának mozzanatait elemezi, bírálja, magyarázza, megokolja, a maga gondolataival és megjegyzéseivel új színbe, új megvilágításba helyezi. Fejtegetésében nem oly rendszeres és mélyreható, mint Machiavelli, hanem élénkebb és közvetlenebb nála, hangjának változatosságánál és alanyiságánál fogva. Mert a míg az ismert dolgok új színében és új megvilágításában Mátyás alakját az ember, király és hadvezér összhangzatos egyéniségével és tüneményes nagyságával a maga-viseléséből, eljárásából, hadakozása módjából elénk rajzolja: addig személyes felfogásának, gondolkozásának és érzésének őszinte feltárásával önmagára és saját korára is érdekes sugarakat vet. A Mátyás lelki képe mellett az ő lelki képe is tisztán látható, annak a

czéljai és törekvései ismertetésében a maga czéljai és óhajtásai is megszólalnak; például a magyar Mátyásért rajongva a nemzeti királyságért rajong, s bár elismeri, hogy a megválasztása erőszakos volt, egyenesen biztatja a nemzetet, hogy ha Mátyásra találhat, másszor is éljen a választásnak ilyen módjával; például a cseh háborúnak vallásos örve alatt való megindítását elitélve, a korabeli katholikus fejedelmeket itéli el, kik az eretnekség ellen fegyvert fognak, s korabeli katholikus papjainkat rójja meg, kik éjjel-nappal szegény országunkban buzgóság neve alatt lutheránusok és kálvinisták ellen szónokolnak, reájok hadakoznak és kiáltnak, nem meztelen igazsággal és isteni tanítással, hanem haraggal és gyűlölséggel, sőt ha lehetne, tűzzel-vassal; holott Krisztus nem tanítja vala a fegyveres térítést és szent Péter a saját oltalmára sem fogott kardot;[1] például Vitéz Jánost a politikába avatkozása miatt kárhoztatva, a korabeli főpapságot kárhoztatja, mely főfeladatának tartja, hogy az ország kormányzásában való ártalmas szereplésével a világi urakat tapodhassa és gázolhassa; holott nem ez volt Szent-István szándéka, s a főpapság nagyravágyása csak a királyok szelidsége és hanyagsága miatt hatalmasodott el;[2] például a Mátyás elhibázott török politikájáról szólva, III. Ferdinánd rosz tanácsosai ellen fordúl, kik a királyt a törökök megtörése helyett a magyarok megrontására ösztönzik.[3] A múlt idő dicsőséges emlékeinek és gyarló tévedéseinek megbeszéléséből így csap át renddel-renddel a maga vágyának, türelmességének, panaszának és bizalmatlanságának megszólaltatásába; elmélkedéseinek tanulságai így lesznek kétszeresen érdekesek: önmagukban és vonatkozásaiknál fogva. S e vonatkozások akár az íróhoz, akár nemzedékéhez fűződnek, mindig korszerűek, és a tanulságok is kétségtelenül korszerűségre vallanak. Mátyás alakját ugyan föl-

1 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 149—150. ll.

2 *Ugyanott*, 153. l.

3 *Ugyanott*, 169. l.

támasztani, az ő királyi, erkölcseire és dicséretes dolgaira emlékezni — mindig gyönyörűség, még ha hibáit nem hallgatjuk is el, a mint a mi írónk el nem hallgatja: de különös gyönyörűség lehetett akkor, a mikor az idő eseményeinek hatása alatt, az ő lelke megnyilatkozására és vigasztalására, kedélye hangulatánál fogva az ily tanulmány volt a legalkalmasabb.

S mikor volt ez? Zrínyi csak annyit említ, hogy elmélkedéseit *két hét alatt* vette jegyzésbe; s a sietségnek nyomát el is árulja abban, hogy az átmeneteket nem mindég simítja össze, s a népkegy állhatatlanságának jellemzésében az idézetet *Pietro Matteiből* elfeledi kiírni.[1] De ez a két hét mikor esett? Nem mondja meg. Annyi kétségtelen, hogy a Vitéz Hadnagy iratása *után*, mert erre a munkájára a Mátyás-tanulmányban egyenesen hivatkozik. Nevezetesen a mikor a nagy király fegyelem-tartásáról beszél és a korabeli vitézlő rend fegyelmetlenségéről panaszol, szavát azzal szakítja félbe, hogy a kérdésről *más* tractatusában eleget szólt, azért egyszerűen oda utal.[2] Ez a tractatus a Vitéz Hadnagy, mert itt foglalkozik minduntalan a katonai fegyelem hiányával: a had rendetlenségével és rossz felszerelésével,[3] a falukon kóborlással és engedetlenséggel,[4] a szigorúság elől való szökdöséssel és ennek ellenszerével, a hadszervezeti bajok orvoslásával és a mérsékelt javítások behozatalával,[5] általában a rendtartás és fegyelmezés szükségével, mert nincs nemzetség, mely ezzel jobban csúfolódnék és erre jobban reászorulna a magyarnál.[6] Később is a Vitéz Hadnagyot tractatusnak nevezi.[7] S a hivatkozáson kívül ennek a munkának tételeire többször támaszkodik. A mikor például a jajczai és zworniki futást szóba

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 155. l.
2 *Ugyanott*, 177. l.
3 *Ugyanott*, 265. l.
4 *Ugyanott*, 272—274. ll.
5 *Ugyanott*, 308. l.
6 *Ugyanott*, 343. l.
7 *Ugyanott*, 96. l.



(Nürnbergi 1664-iki rézmetszet után.)

57. MÁTYÁS KIRÁLY KÉPE ZRÍNYI KORÁBÓL.

hozza, hogy mind a török császár, mind a magyar király vétkezett a hadi szabályok ellen, mert nem szerzett eleve hírt az ellenségről, csak röviden veti oda: mire valók voltak a kémek? Mivel fontos feladatukat és szolgálatukat a Vitéz Hadnagyban már úgyis tüzetesen kifejtette. S a mikor a hír hatásáról, Julian biboros szerepéről, Fabius Maximus halogatásáról, s a parancsolni-tudás mesterségéről emlékszik meg, hasonlóképen csak röviden, csak hivatkozásként teszi, mivel mindezekről a Vitéz Hadnagyban már ismételve bővebben nyilatkozott. Mostani szavai és példázásai csak ezekből a nyilatkozatokból világosodnak meg, általok érthetők és méltányolhatók teljesen. S a mikor a Mátyás hadviselésében a király serénységéről, az idő jó megválasztásáról, sokféle mesterségéről és fogásáról, mindenről való gondoskodásáról, a diversiója hasznáról, példájának hatásáról, a csatabeli helyéről és személyes bátorságáról, a hadi tanácsban való szavazatáról és életének szerencséjéről beszél, fejtegetése nem egyéb, mint a Vitéz Hadnagy elméleti tételeinek gyakorlati alkalmazása, vagyis Mátyás tulajdonságainak és dolgainak megítélésében azokat az elveket értékesíti, melyeket ott felállított. A Vitéz Hadnagy soraiból csendül meg újra az író kedvencz latin példabeszéde: «Non licet in bello bis peccare»; s a Hypocrates ismert velős mondása is: «Ars longa, vita brevis, occasio præceps».

A két munka tehát sokképen egybevág, de a Mátyás-tanulmány egyenes hivatkozásából és egyezéseinek természetéből biztos, hogy a Vitéz Hadnagy után keletkezett; sőt tartalmának és hangulatának megfigyeléséből azt is megállapíthatjuk, hogy *1655-ben* készült, a mint a Vitéz Hadnagy szerkesztésének megbeszélésénél már előre jeleztük. S az a kérdés voltaképen, hogy *ebben* az esztendőben *mikor?* Hát kereken kijelenthetjük, hogy a gyűlölséges *országgyűlés után.*

Emlékezzünk csak. Ezen a gyűlésen történt, hogy Lippay

a nádorságot minden áron meg akarta kaparítani, majd az az ország kormányában való hatalmaskodásával a világi urakat gázolta és taposta, a felbiztatott nádorjelölteket kijátszotta és elkeserítette, úgy hogy az urak mint az agyonütöttek jártak lator áruló érsek miatt; mert Lippay mesterkedéséből, az udvar és főpapság befolyásával, Wesselényi lőn a nádor, s ők semmi dolgukban nem mehettek elő egyedül csak a pap miatt; ezen a gyűlésen történt, hogy Zrínyi mellőzése következtében oly féktelenül háborgott, mikép ragaszkodásában a haza földéhez és hűségében a királyhoz egyideig megingott, az erdélyi fejedelemhez költözködni és pártolni készen állt, s nem egyszer emlegette: «Bizony ma tenne koronát Rákóczy fejére, ha lehetne». Pedig a gyűlés elején, február havában, a királyi család betegeskedésének esélyeire nézve a fejedelemnek még nem merte érzelmeit kifejezni: Istentől, az időtől és a szerencsétől várta a dolgok fordulatát; később, a gyűlés végén, a nemzeti királyság felújításában megint nem lázadásra, hanem az uralkodóház kihalása esetében alkotmányos változásra számít. S ezen a gyűlésen történt, hogy a katholikus papság Lipót örökletes királysága érdekében az alkotmányos ellenzék, különösen a protestánsok ellen izgatott, sőt gyalázkodó alkalmi iratával a nemzet államfentartó erejét és koronája jövedelmét becsmérelte, s az esetleges nemzeti királyságot a köz- és magánérdek romlásának hirdette, s Mátyás uralkodásának tetteit hánytorgatta, hogy mindezzel szégyen-szemre a magyarnak arczába vághassa, mikép a magunk erejéből sem a végeket fizetni, sem az idegenek segítségét megnyerni, sem hadtudományunk hiányában sereget vezetni nem birnánk!

S ha mindezekre emlékszünk, mindezek visszhangjára a Mátyás-tanulmány elmélkedéseiben könnyen reá ismerhetünk. Ez a visszhang már nyugodt és komoly, hősünk

háborgó haragja már kiforrt és látása a helyzet megitélésében tisztult: de a gyűlésbeli keserű tanulságainak ize még kiérzik a papság türelmetlenségének ostorozásában és az érsek politikába avatkozásának kárhoztatásában. Mert látta a mi időnk, most is látja annak ártalmát, mondja Zrínyi felfogásának megokolásaként; és látja Lengyelország, melynek érseke első volt a svédnek meghódolni: Mikor? Bizonyára nem a mult században, az iró nem a Báthory István halála után való példára czéloz; mert a *látja* alak egyenesen a maga idejére utal: hanem *1655-ben*, a X. Károly háborújában.[1] A svéd király ugyanis alig érkezett lengyel földre, már augusztus első felében *Gnesent*, az ország érsekének székhelyét 36,000 emberével elboritotta és elfoglalta;[2] s ebből a hóditásból az érsek hódolásának hire hozzánk hamar eljuthatott. S ezen az alapon már most bizvást állithatjuk, hogy a tanulmány az *évnek őszén* keletkezett. De az iró keserű tanulságainak ize még kiérzik a Ferdinánd rossz tanácsosainak megbélyegzésében és a Mátyás haragjáról szóló «német historicus» ellen való ingerültségében is. Minden szó, mely a magyart becsmérli vagy Mátyást bántja, az ő nemzeti érzését sérti. Kedélyének ebben a hangulatában támasztja vala fel Mátyás alakját elméjében, tanulmánya az ő honszerető lelkének megnyilatkozása és vigasztalása, a magyar Mátyásban a nemzeti király vitézségét és dicsőségét magasztalja, hiszen még annak megemlitéséről sem feledkezik meg, hogy Mátyás milyen méltóságosan és királyi módon vendégeli meg táborában a békére szoritott királyokat, nem volt ott semminek híja, nem kellett ott sem futkosni, sem kölcsön kérni másoktól pohárszékeket, poharakat és egyebet.[3] Jól esik történeti ténynyel, példával mutogatnia, hogy Mátyásnak, a nemzeti

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 153. l.
2 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, I. k. 469. l.
3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 160. l.

királynak korában, a magyar koronának dús jövedelme, tündöklő ragyogása volt, udvara Mars iskolája levén, a hadi tudás, rendtartás és hadviselés virágzott, s a nemzetet uralkodójával az idegen népek félték és tisztelték. Természetes. ennélfogva, hogy a nemzeti királyság felújítására áhítozott, hiszen egyenesen biztatja a magyart, hogy ha Mátyásra találhat, másszor is válaszsza meg, másszor is éljen az erőszak módjával; s természetes, hogy az új átalakulás esélyénél magára is gondolt, hiszen ha Mátyás az atyja érdeméért lőn király, miért ne lehetne ő a szigeti Zrínyi Miklós érdeménél fogva, a kit nagy eposában következetesen atyjának nevez vala: de mindabból, a mit az országgyűlés folyamán az erdélyi fejedelemről mondott és annak írt, nyilván következik, hogy a nemzeti királyság felújításánál ekkor első sorban mégis a *Rákóczy személye forog eszében*, kinek megválasztására nemcsak az apja, az öreg fejedelem érdeme, de a személyes sikere is elég ajánlatúl szolgálhatott volna! A Mátyás-tanulmány ekként a nemzeti királyság dicsőítése, nemes és hazafias válasz a mult gyűlölséges országgyűlés nemzetietlen rágalmaira.

Hát akkor a *Siralmas Panasz* mi?

Válasz hasonlókép, egyenes és éles visszavágás a gyűlés udvari pártjának kufár alkalmi iratára és beszédére? Mert téved Szalay László abban az állításában, mintha az csak az iratra felelne;* hiszen ott szó sincs a vallás egységéről és érdekéről, az ausztriai fejedelmek hitbeli hűségéről és megmaradásáról; mindezt csupán a beszéd berekesztő szavai emlegetik;** a Siralmas Panasz pedig a vallásban való különbség vádjára is kiterjeszkedik, s fejtegetéseiben részletesen bizonyítgatja, hogy a katholikus hitegységet a papság csak a maga uraságának gyarapítására és a németség az ország alkotmányának elkobzására használná fel, a mint

* Szalay László: Magyarország története, v. k. 14. l.

** Kazy Ferencz: Historia regni Hungariæ, II. k. (Nagy-Szombat, 1741.) 185. l.

Cseh- és Morvaország története II. Ferdinánd alatt szomorúan példázza.* A Mátyás-tanulmány közvetve, a nemzeti királyság hatalmának és fényének ragyogó rajzával, történeti értekezés alakjában czáfol; a Siralmas Panasz közvetlenül, politikai irányzattal harczol, az udvari politika állításait a nemzeti politika érveivel veri vissza: de lényegében mind a kettő ugyanazt a munkát végzi. Ezért föl kell vetnünk a kérdést: hogy Zrínyinek mi czélja lehetett avval, mikép egy-ugyanazon kérdésben két művel két választ adjon? Kanyaró Ferencz szerint az egyik a királyi, a másik a nádori programmja.** De hogy lehetne a Mátyás-tanulmány az *ő* királyi programmja, mikor annak irásakor első sorban és nyiltan az erdélyi fejedelem nemzeti királyságának gondolatával foglalkozik; a maga titkos vágya még a szive fenekén rejtezik, legföllebb a példázásából következtethető; mikor a Vitéz Hadnagyból oly tételeket értékesít benne, a melyeket még 1652 előtt állított föl, tehát akkor, a mikor a királyválasztás eshetősége még eszébe sem ötölhetett; a mely tételek alkalmasok voltak arra, hogy a nemzeti királyság dicsőítésében Mátyás hadviselésének megitélésénél irányelvekül szolgáljanak, de programmpontokul már keletkezésök idejénél fogva sem szerepelhettek? S hogy lehetne a Siralmas Panasz az *ő* nádori programmja, mikor annak foganásakor a nádorságra való minden reménye rendes, törvényes és alkotmányos viszonyok között füstbe oszolt? S hogyan adhatna Zrínyi szinte egy időben, ha nem is egyszerre, királyi és nádori programmot is, mikor annak szüksége még nem jött el és ennek ideje már elmúlt? Nem, Zrínyi ily czéltalan czélokat nem szolgált! Sem a még be nem látható, sem a már elszalasztott vadra nem lövöldözött: sem a királyságra idő előtt, sem a nádorságra idő után programmot nem

* Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 36—40. ll.
** *Ugyanott*, 51. l.

Siralmas panasz, melly Groff Zriny Miklos altal iratatott

Kegyes Olvaso!

58. A »SIRALMAS PANASZ« KEZDŐSORAI.

(A múzeumi kéziratból.)

adott. Sem egy-ugyanazon kérdésről, szinte egy időben, két nagy értekezést nem írt; sőt ez annyira ellenkezik az egyéniségével, eljárásával, hogy gyanút ébreszt a Siralmas Panasz iránt az ő szerzősége tekintetében.

S meg kell vizsgálnunk, hogy micsoda külső bizonyítékaink és micsoda belső okaink vannak, melyeknél fogva az irodalom ezt a Siralmas Panaszt az ő művének vallja? Van-e valami külső nyom, a mely Zrínyihez egyenesen visszavezet? Valami kétségtelen adat, valami elvitázhatatlan czélzás vagy hivatkozás egyéb irásaiban, barátainak és ismerőseinek leveleiben vagy ebben a kérdéses műben? Ilyen hiteles tanúságra sehol sem akadunk. Nincsen más külső bizonyítékunk arra, hogy csakugyan az ő tollából került volna ki, mint a Siralmas Panasz másolatainak az a czímbeli állítása, hogy *Groff Zrini Miklós* irta.* De ez állításnak igazolásával, a maga eredetijének és eredetének kimutatásával egyikök sem számol be; az az állítás lehet egyszerűen a közvélemény kifejezése, lehet az első másoló magán-véleménye, melyet a többi átvesz és tovább terjeszt. Hiszen hősünk országszerte ismeretes volt, mint a nemzeti jogok független és merész védelmezője, a ki szóval és tollal szabadon, olykor vakmerően hirdette a haza igazát; a ki az országgyűlés folyamán is az alkotmány sérelmeiről vagy közállapotaink bajairól a királynak oly *emlékiratot* adott be, mely Klobusiczky szerint ugyancsak *kemény* volt;** a ki ép e tulajdonságainál fogva

59. WITNYÉDY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

* A másolatok czíme és ajánlása ekként hangzik; «Siralmas Panasz, *melly Groff Zrini* (a Sándor-codexben Zriný) *Miklós által irattatott*. Kegyes Olvasó! Oly figyelmetességgel olvasd el ezt, hogy szivedben hasson az értelme, úgy veszed hasznát, a minthogy ha gyomrodban alábocsátod, úgy érzed a Bornakis izit iobban. Illyen ujságot a két nap nem hallottál, csak vigyáz reá . . .» *Kaprinai-féle* gyűjtemény, a budapesti egyetemi könyvtár birtokában, XXXIII. k. 142. l. *Sándor-kódex* a Nemzeti Múzeum tulajdonában, Quart. Hung. 991. 1. l.

** SZILÁGYI SÁNDOR közleménye: Történelmi Tár, 1891. évf. 173. l. Az emlék-

már ekkor oly hírben állt, hogy minden kiméletlenebb névtelen támadást az ő tolla termésének tartottak. Witnyédy István például 1656 augusztus 11-ikén azzal a megbizással fordul Mednyánszky Jónáshoz, hogy valami irást, melyet a közbeszéd szerint némelyek postán a nádortól vettek volna, szerezze meg és küldje el a bán számára, ki szeretettel való szolgálatja ajánlásával kéreti, hogy láttassa azt véle, mert őt is vádolják, *mintha az ő munkája volna*, holott az afférével, mint haszontalansággal, nem foglalkozik.[1] Ha ez már életében így volt, halála után természetesen még jobban felkapott, pedig a Siralmas Panasz másolatai, a Kaprinai István és gróf Sándor Móricz példánya elárulja, hogy jóval a Zrínyi halála után készültek, hiszen bennök az összefoglalásba, a Könyörgés erejébe, *Az Afium* utolsó harmada bele van illesztve.[2] Ez a dolog még inkább fölkelti a gyanút az ő szerzősége iránt. Mert merő képtelenség, hogy valamely iró *korábbi* művébe igtassa bele egy késôbbi jelentékenyebb művének harmadát, mely egész lustrummal utóbb keletkezett. Szalay László a képtelenséget azzal oldotta meg és oszlatta el, hogy úgy magyarázta a dolgot, mikép az illető rész a Siralmas Panaszból ment át az Afiumba:[3] de már *Kanyaró Ferencz* teljesen tisztázta e felfogásnak téves voltát, a mikor reámutatott a betoldásnak arra a mondatára, mely az 1660-ban elesett *Várad* visszavételét sürgeti.[4] Mindezek következtében a másolatok czímbeli állítása, az egyetlen külső bizonyíték, sokkal erőtlenebb, hogy sem annak értéket tulajdoníthatnánk és hitelességében megbízhatnánk; pedig a ki a Siral-

iratot Klobusiczky András lemásolta és az erdélyi fejedelemnek megküldötte: de sem az eredeti a bécsi titkos, sem a másolat az országos levéltárban nem található: ott Károlyi Árpád, itt Nagy Gyula hiában kereste.

1 Vitnyédy István levelei, I. k. 30. l.

2 Kaprinai-féle másolat, 181. l. Sándor-kódex, 74. l.

3 Szalay László: Magyarország története, V. k. 14. l.

4 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 65. l.

mas Panaszt a Zrínyi alkotásának vette, csak ezen az alapon vehette; az ő szerzősége csak ezen az alapon terjedt el és honosodott meg az irodalomban, a hol nyomról-nyomra szállt minden megvizsgálás és megokolás nélkül. De érdekes és jellemző, hogy ennek ellenére Toldy Ferencz, a mikor Kazinczy Gáborral 1853-ban a Nemzeti Könyvtár köteteként Zrínyi összes munkáit közrebocsátja, a Siralmas Panaszt nem veszi föl a gyűjteménybe; pedig róla föl nem tehetjük, hogy legalább az egyetemi könyvtárnak, melyet egy ideig igazgatott és annyiszor át meg át kutatott, Kaprinai-féle másolatát ne ismerte volna.[1] Csak Kanyaró Ferencz adja ki először, 1890-ben, s lelkesedésében Zrínyi *ismeretlen* munkájának nevezi, holott mind Szalay László,[2] mind Pauler Gyula idézi;[3] ő az első, a ki belső okokkal, a szöveget kisérő jegyzeteiben, törekszik bebizonyitani, hogy valóban a Zrínyi irásával van dolgunk.[4] S ebbeli törekvésében annyi igyekezettel és annyi ügyességgel mozog, hogy a kiadás első olvasásának hatása alatt magunk is nézetéhez csatlakoztunk:[5] de megéledt és fölkelt gyanúnk után minél tüzetesebben elemeztük a Siralmas Panaszt és minél behatóbban mérlegeltük az ő érveit, annál inkább meg kellett győződnünk annak igazságáról, hogy ez a nézet tarthatatlan. Azt hisszük, Kanyaró azért tévedt meg, hogy a másolatok czímbeli állításának hagyománya és benyomása alatt *eleve* elfogadta, hogy a művet Zrínyi írta; aztán minden iparkodása kizárólag ennek az igazolására irányult; az ellenmondó okokat és érveket nem megrostálni és tisztázni, hanem elsimitani és kimagyarázni volt a czélja.

Elszórt érvei három csoportba foglalhatók: személyiek,

1 KAZINCZY GÁBOR és TOLDY FERENCZ: Zerinvári gróf Zrínyi Miklós öszves munkái, 420. l.
2 SZALAY LÁSZLÓ: Magyarország története, V. k. 14. l.
3 PAULER GYULA a Vasárnapi Ujságban, 1856. évf. 486. l.
4 KANYARÓ FERENCZ: Zrínyi ismeretlen munkája, 5. l.
5 BEÖTHY ZSOLT: Képes irodalomtörténet, I. k. 376. l.

nyelviek és stilusbeliek. Ám vegyük őket sorra, hogy mit érnek?

Zrínyi a Siralmas Panaszban, Kanyaró szerint, nem a maga személyében szól, hanem egy köznemes képébe öltözött, a ki nem volna más, mint az ő szolgája; így ép olyan rejtőzködéssel él, mint az 1653-iki nádorság-kereső emlékiratában.[1] Csakhogy ott a szolga egyenesen kijelenti, hogy a Zrínyi megbízottja, s ura szándékairól, érzéseiről és muraközi helyzetéről oly közvetlen bensőséggel nyilatkozik, s ura nevében oly határozott erélylyel beszél, fogadkozik és igér, hogy a rejtőzködés fátylán át is megérzik a hangon, mikép mindez nem a szolga, hanem a Zrínyi ajakáról fakad: itt az ilyen kijelentésnek vagy nyilatkozásnak semmi nyoma; a köznemes a maga hangjában és szerepében végig következetes marad. De nem . . . Vannak mégis bizonyos szólásai és elszólásai, melyek a főrangúságáról tanúskodnak, sőt nyilván a Zrínyi személyére utalnak. A mikor például a német hitegető beszédjére nézve azt mondja az olvasónak: «Vajha *módosan* hallhatnád», a kiadó szerint *ezzel az iró járt-kelt voltára és nem közönséges származására mutat.*[2] Mintha bizony a *módosan* szó módosságra, gazdagságra czélozna, a mivel a sok utazás és magas születés föltétlenül együtt járna; holott egyszerűen csak annyit jelent: ügyesen, okosan.[3] S a mikor a német abbeli szándékának, hogy a protestánsok kigyomlálásával az országgyűlési ellenzéket akarja kiirtani, említésében a köznemes így szól: mert ha némelyek találkoz*nánk* is, a kik megszóllal*nának*, azokat is leültetnék, a kiadó erre a következetlen viszonyitásra azt jegyzi meg, hogy a lapsus calami arra vall, mikép az iró főrangú és nem evangelikus.[4] Ám

1 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 5. l.
2 *Ugyanott*, 12. l.
3 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, II. k. 853. l.
4 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 37. l.

jó, vegyük a következetlen viszonyítást czélzatos elszólásnak, s a vonatkozást a katholikus hitűség kifejezésének, holott az az értelme sem lehetetlen, hogy ha a kigyomlálásnak ellenére mégis találkoznának némelyek, — a főrangúságot csak akkor lehetne belőle következtetni és megállapitani, ha az országgyűlésen csupán főrangúak ülnének s nem lennének ott köznemesek, a megyék és városok, meg a távollevő mágnások és özvegyek követei, kik közül főleg az előbbiek, a magistratusok küldöttei oltalmazták hathatósan az alkotmányosságot. Még kevesebbet bizonyít a németek kivitelének sürgetésében a köznemes amaz ujabb rossz viszonyítása vagy elszólása, mely pedig a kiadó szerint hasonlókép a szerző főúri eredetét árulja el, hogy legjobb lenne, ha mindjárt a hozott törvényczikkelyekkel az urak és *magistratusok* a végekre mennének és ott mindennek végire *mennénk;*[1] mert itt nemcsak urakról, hanem magistratusokról is szó van; s a szerző épen ezekhez tartozhatik, hiszen ez az állása minden nyilatkozatával összhangban áll. A legkevesebbet ér pedig a munkának az az ékes mondása, mely a hatalomra és vagyonra törekvő szerzeteseket «*czifra kutyák*»-nak nevezi,[2] noha benne a kiadó a *főnemes* gúnyjára ismer. Miért épen a főnemesére? Mi itt a főnemesi vonás? Olyan kérdések, melyeket könnyebb fölvetni, mint megoldani. Hiszen Zrinyi sem szerette, sőt Klobusiczky szerint gyűlölte a jezsuitákat;[3] de mégsem kutyázta a szerzeteseket, hiszen titkára, *Forstall Márk*, és jószágigazgatója *Migliani Cosmus*,[4] szerzetes pap. Az a gúny inkább a befolyása-vesztett, szegény köznemes elkeseredésének nyers kifakadása. Nincs a Siralmas Panaszban, nincs egyetlen érv, mely az irója járt-kelt voltáról, nem

1 KANYARÓ FERENCZ: Zrínyi ismeretlen munkája, 53. l.
2 *Ugyanott*, 61. l.
3 SZILÁGYI SÁNDOR közlése: Történelmi Tár, 1891. évf. 173. l.
4 *Országos Levéltár*: N. R. A. Fasciculus 139. Nro 42.

közönséges állásáról, főrangúságáról és főnemesi szólásáról tanuskodnék; ellenben az összefoglalásban, a könyörgés erejében van egy hely, a hol magát határozottan köznemesnek vallja: «*mi alsó rendek és köz-statusbeliek,*» úgymond, «kik sebekkel és más szenvedhetetlen terhekkel szintén rakottak vagyunk, a nagy inségben és nyomorúságokban elmerülésig uszunk, a főfő rendeket és magistratusokat mint édes atyáinkat kérjük, intsük és könyörögjünk nékiek alázatosan, hogy a kik mind Istentül rendeltettek erre s mind miáltalunk választattak ezekre a tisztekre, és gondunk viselésére, ily szörnyű állapotunkat e folyásban ne hagyják, benünket megútálván, koczkára ne vessenek».* De hát ez a kérés nem lehet-e a rejtőzködés hangja, a köznemes képébe öltözött embernek beszéde? Ha magában állna, lehetne; de azokkal összevetve, a miket fentebb kiemeltünk, *nem.* Mert teljes összhangban és következetességben áll velök. Az igazi köznemesnek, a sebekkel és terhekkel megrakott köznemesnek volt legtöbb oka a német hitegetésére figyelmeztető szavának okos meghallgatását szorgalmazni, az alkotmány védelmezése érdekében a protestánsok megmaradását kivánni, az ország elnyomásátul való aggodalmában a német katonaság kivitelét sürgetni, az elhatalmasodó és gazdagodó szerzetesek ellen elkeseredni; ez a köznemes, mint a megyék és városok követe, olykor mint a magistratusok tagja is, ott szerepelt és harczolt az országgyűlésen alkotmányunk mellett, ott működött törvények végrehajtásánál az országgyűlési bizottságokban az urakkal.

De bár minden jel az író köznemesi voltára mutat, tegyük föl mégis, hogy olyan sikeresen elrejtőzködött, mikép lehetetlen benne megismerni, sőt még csak gyanítani is a főnemest; azért nyomozzuk egyenesen azt, hogy lehetett-e Zrínyi? Mi bizonyít mellette? Hát először az, a ki-

* Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 65—66. ll.

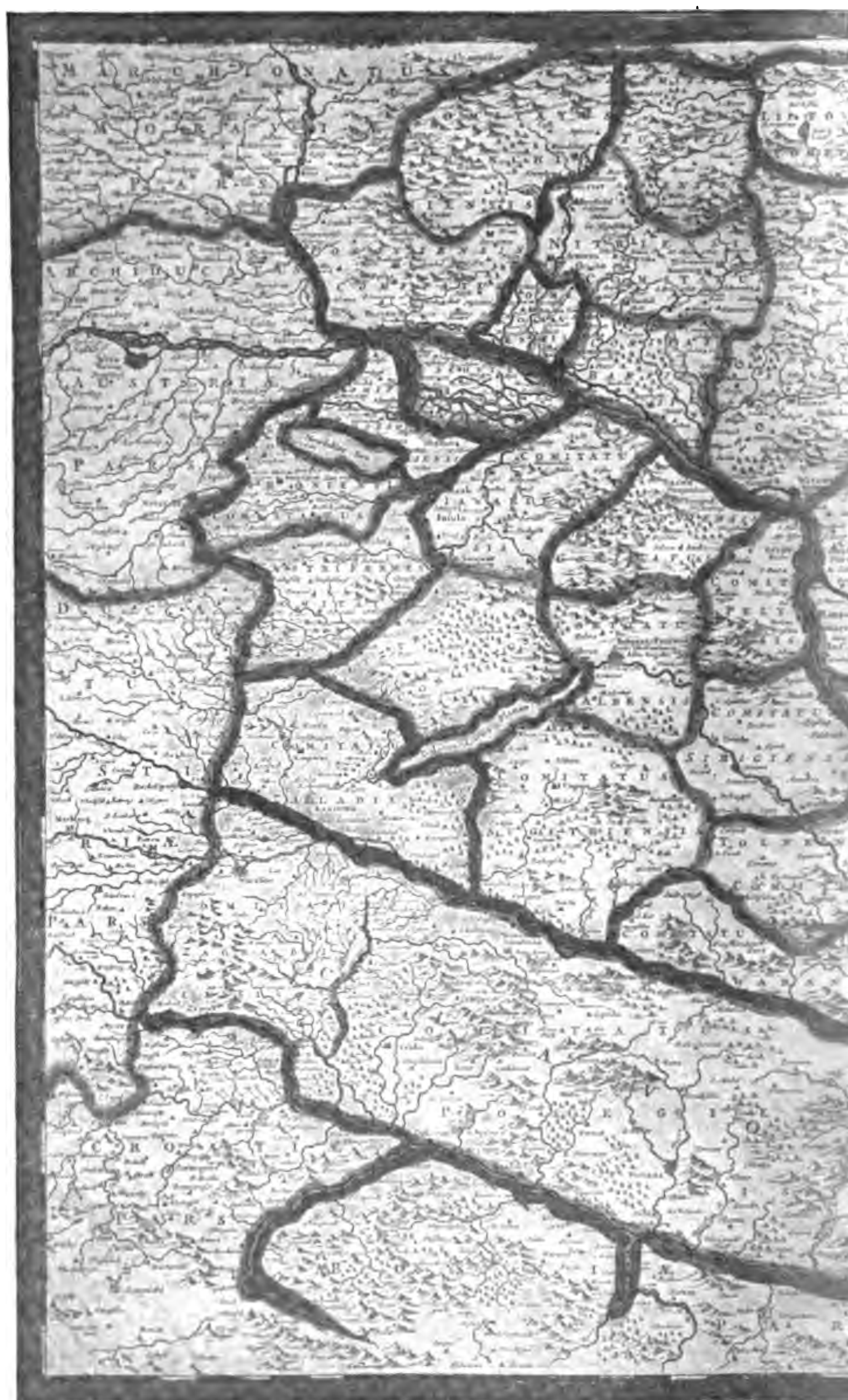
adó érvelése szerint, hogy az ellenség-elpusztította falvainkra úgy hivatkozik, mint a melyekre az *ifjúság is emlékszik.*[1] Mert ez a megjegyzése egyenesen a *Zrínyi* ifjú korára vonatkoztatható. Mintha bizony 1655-ben, a Siralmas Panasz vitatott évében, a 35 esztendős Zrínyi még ifjúnak számítana; s mintha bizony, ha megengedjük, hogy annak számít, ekkor egész Magyarországon csak ő volna ifjú, a kire ez a megjegyzés egyes-egyedül vonatkozhatnék! Másodszor az, hogy a mikor országunk legfőbb és kulcsosabb városait: Budát, Kanizsát, Babocsát, Győrt, Szigetvárt, Esztergomot és Egert, melyeket Nándorfejérvár megadása után mind vagy a német vesztett el, vagy miatta vesztettünk el, egymásután felsorolja, Budát elsőnek említi és Egert Esztergom után nevezi meg, mint az Afium.[2] De ez a találkozás oly természetes, hogy az íróra semmi sem következtethető belőle. Mert bárki sorolja is fel abban az időben a török foglalásokat a magyar földön, kénytelen a legelsőn és legfontosabbon, Budán, a volt királyi székhelyen kezdeni; Esztergom neve meg önkénytelenül az Egerére emlékeztet. Ezenkívül az Afium felsorolása és megokolása egészen elüt a Siralmas Panaszétól. Mert Zrínyi nem hozza fel Nándorfejérvárt, melyet ő jó régiesen és magyarosan Landor-Fejérvárnak ír;[3] nem tulajdonítja vesztét sem véletlen feledékenységből, sem szándékos czélzattal, hogy a nemzet gyűlöletét a német iránt a végletekig felkorbácsolja, a németség árulásának;[4] hisz annyira ismeri a magyar hadi tényeket, hogy sohasem téved idézésökben, s annyira szereti a tisztességet, hogy még háborúban sem engedi meg a tisztességtelen cselt; hogyan engedné meg magának történetírásban a történethamisítást? Hát nem esik-e ilyen hibába, a mikor a húnokat magyaroknak s Attilát az első magyar királynak

1 KANYARÓ FERENCZ: Zrínyi ismeretlen munkája, 17. l.

2 *Ugyanott*, 17. l.

3 GROFF ZRINI MIKLÓS: Adriai Tengernek Syrenája, XII. 21.

4 KANYARÓ FERENCZ: id. m. 15. l.



MAGYARORSZÁG TÉR

(De Wit 1648-iki amster



ÉPE ZRINYI KORÁBÓL.

mi szines metszete után.)

hirdeti?* Nem és nem! Mert Nándorfejérvár vesztének ez a feltüntetése a krónikák elbeszélésébe ütközik, az Attiláról és húnjairól szóló felfogása pedig a krónikák hagyományában gyökerezik s a nemzeti mondák élő hitéből táplálkozik. Az Afium a mellett veszteségeink miatt nem a németségre, hanem az *idegenekre* panaszol, mert a magyar



(Nürnbergi 1664-iki kiadás után.)
60. MAGYARORSZÁG TÉRKÉPE ZRÍNYI KORÁBAN.

is botlott ugyan sok helyen a vitézségben, de a derekas veszedelmek az idegenektől származtak; mert valaki idegen jön országunkba, vagy nem ért, vagy nincs szerencséje a hadviseléshez.** Ily módon aztán nem vétkezik a történeti igazság ellen megint azzal, hogy Esztergom elestéért a németeket vádolja, holott Liscano és Salamanca spanyo-

* Kanyaró Ferencz: Zrínyi Miklós ismeretlen munkája, 70. l.
** Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 87. l.

lokkal adák meg,[1] hogy Eger elárulását kizárólag a németeknek rójja fel, holott a *cseh* Terčka László, a magyar kapitány vezértársa követte el német, cseh és vallon zsoldosokkal.[2] S az Afium Buda után Temesvárt és Lippát, Esztergom és Eger után Tatát és Pápát, Kosztajniczát, Székes-Fejérvárt, Erdődöt és Győrt, Klissát és Kanizsát hozza fel, tehát más a névsora, más a rendje és más a szempontja. Az Afium a nemzeti sereg mellett és idegen erő ellen érvel, s az idegen kapitányok és katonák bűnéből elesett várainkat jelentőségök szerint számlálja elő; a Siralmas Panasz ellenben a németséget akarja minél inkább eláztatni és meggyűlöltetni, s a várak felsorolásával a török hódítás terjeszkedésének útja szerint halad; az a maga bizonyításában alapos és következetes, ez teli történeti ferdítéssel vagy tudatlansággal. Ilyen tudatlanság még Babocsának az ország legfővebb és kulcsosabb várai közt említése. De épen ez az, a kiadó állításaként, a mi leginkább Zrínyire mutat, mert ez a vár Kanizsával együtt hathatósan védte az ő betörései ellenében a török határt.[3] Sőt épen ez az, a mi egyenesen ellene vall, mert Zrínyi legjobban tudta, hogy Babocsa milyen jelentéktelen palánk. Valahol az ország más felében, a hol e palánkot nem ismerték és nagynak vehették, megeshetett az ily tévedés; de ott a szomszédságban Zrínyi az ország legfővebb és kulcsosabb várai közt fel nem hozhatta; a mint hogy nem is hozta fel, csattanósan bizonyítja az Afium, mely róla mélyen hallgat Szigetvárral együtt, melyet nem a német vesztett el!

De vizsgáljuk a kiadó érveit tovább. Mi bizonyít még Zrínyi mellett? Hát az, hogy a Siralmas Panasz ép úgy a Cillei gyűlölségének tulajdonítja Hunyady László halálát,

1 Petthő Gergely: Rövid magyar krónika. Kassa, 1729. 113. l.
2 *Ugyanott*, 142. l.
3 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 17. l.

mint Zrínyi a Mátyás-tanulmányban; az ép úgy a gondatlanság példájaként emlegeti a Dobzse királyt, mint ez a második discursusában.[1] De hisz ezek történeti tények, a köztudalomba ment igazságok, szóval történeti közhelyek; sem a tudásukban, sem az idézésükben Zrínyinek olyan kiváltsága nincs, hogy csupán az ő tulajdonai lennének, egyedül ő beszélhetne róluk! Ulászló érintése mind a két helyen sokkal rövidebb, semhogy jellemző volna benne; a Siralmas Panasz tunya embernek,[2] a discursus a gondviseletlenség példájának mondja;[3] a megegyezés egyes-egyedül a *Dobzse király* kifejezésre szorítkozik: de ez a közszájon forog. «Ennek idejében hajla meg Magyar Országnak Coronája,» írja Petthő Gergely, «az ország is fölötte igen megromlott vala. Mert a mit az ennek előtte való királyok kerestek vala, ez lassan lassan mind el kezdené veszteni; kinek mikor valami nagy veszedelmet meg jelentettek az Urak, ezt szokta vala mondani: *Dobse, erről osztán a Magyarok mind ez napiglan Dobse (László) királynak hívták*».[4] A Hunyady Lászlóról való megemlékezés hoszszabb, de a történeti tényen kívül semmiben sem hasonlít egymáshoz. A Siralmas Panasz *Ulricus* németről, Zrínyi *Cillei grófról* beszél; az az áldozatot nagy jóindulatú, jámbor, emberséggel teljes iffiúnak mondja, ez szép plántának, az a pokolbeli maszlaggal teljes német gyűlölségének okát az ifjú népszerűségében találja, ez a Cillei gyűlölködő természetében;[5] annak semmi egyéb szava nincs, Zrínyi ellenben mily élénken szól a Cillei leveléről a szerb fejedelemhez, mily érzelmesen a király titkos indulatáról, csalódásáról, a magyaroknak adott hitéről, s legszentebb

1 KANYARÓ FERENCZ: Zrínyi ismeretlen munkája, 24., 52. ll.
2 *Ugyanott*, 52. l.
3 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 138. l.
4 PETTHŐ GERGELY: Rövid magyar krónika, 89. l.
5 KANYARÓ FERENCZ: id. m. 24. l. GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 138. l.

miszteriumokra való esküvéséről, mily fenséggel a királyi eskü szentségéről, mert a király az isten földi képmása, szava sacramentom, ha azért ember a képmást megmocskolja, nem vétkezik-e az eredeti ellen, nem indítja-e haragra Istent hazugságával?[1] Mindez milyen szellemes, hatásos, erős, milyen mély a gyűlölségről közbeszőtt aphorismusa, milyen ötletes a két golyóbisról, a két Hunyady-fiú fejéről való elmés szójátéka? A Siralmas Panasz nyolcz sornyi nehézkes megjegyzése határozottan más felfogásra, más észjárásra, más stilusra vall. És mit bizonyít Zrinyi mellett, hogy az író a rudimentákat az ő módjára használja, hogy az evangelikusok szabadság-szeretetének kiemelésénél a Pázmány vallomására, a jezsuiták viseletének jellemzésénél a szombati asszony kifakadására hivatkozik, s némely mondásával a végbeliek pártjára kel:[2] hát Zrínyi csak egymaga tanulta a Rudimentákat, csak egymaga értesülhetett a Pázmány nyilatkozatáról? hiszen *nyilvános* vallomásról van szó, csak egymaga járt Nagy-Szombaton, egymaga sürgette a végbeliek rendes fizetését? Hiszen az országgyűlések törvényczikkekkel intézkédtek erről a nélkül, hogy a tagjai végbeli katonák lettek volna! És mit bizonyít Zrínyi mellett, hogy a Siralmas Panasz a török békére panaszol;[3] hiszen az egész nemzet elégedetlen volt véle; hogy a Zrínyi nevét úgy írja, a mint maga szokta: *Groff Zrini Miklós*,[4] hiszen akkor a Kaprinai-féle másolat czíme is tőle ered? Kiterjedt levelezése volt, az Adria Tengernek Syrenája közkézen forgott: csak akadhatott még széles e hazában valaki, a ki az ő nevét helyesen le tudta írni.[5]

Ime, nincs a Siralmas Panaszban, nincs egyetlen érv, mely valóban, föltétlenül, kétségtelen biztossággal az ő

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 139. l.

2 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 38., 46., 59., 61. ll.

3 *Ugyanott*, 11. l.

4 *Ugyanott*, 48. l.

5 Lippay például rendesen *Zrininek* írja 1660 július 2-, 9-, 11-én kelt leveleiben. *Orsz. Ltár.*

szerzőségéről tenne tanúságot; ellenben olyan van, a vastag történeti ferdítés vagy tudatlanság, a Hunyady László haláláról való nehézkes megemlékezés, mely egyenesen, határozottan és meggyőzően ellene szól. De azért lássuk: mit mond a nyelve és stilusa?

Mert a nyelvében nehány szavat és alakot, a stilusában egy pár fogást és kifejezést a kiadó a Zrínyi ismertető jegyének, elvitathatlan sajátságának állít. Ilyen a *renddel* az egymásután értelmében, a *hajdú* gyalog és a *katona* lovas jelentéssel:[1] de hisz akkor Földváry Ferencz, II. Rákóczy György, erdélyi fejedelem kapitihája nem volt más, mint Zrínyi Miklós, mert Betkás agával ura kivánsága szerint mindeneket *renddel* megbeszélt a Konstantinápolyon kívül eső kertjében;[2] Félegyházi Tamás, Pázmány Péter és Pósaházi János csak az ő más és más álneve, mert valamennyi ép olyaténkép él ezzel a szóval.[3] S a gyalogot hajdúnak, a lovąst katonának hívja a régi irodalom általában.[4] Aztán ilyen a mai hiszen kötőszó helyett a *hiszem*, mert Zrínyi rendesen ily ódon alakjában használja:[5] de ép így használja Szenczi Molnár Albert, Telegdy Miklós és Keresztúri Pál;[6] ilyen a közönséges ész és észvesztő helyett az ékezetlen *esz* és *eszvesztő;*[7] de ép így írja Basilius, Pázmány és Matkó,[8] tehát ép így használatos az ország legkülönbözőbb vidékein; ilyen végre a *keresztén* és *keresztény* szóalakok együttes alkalmazása, a mi Zrínyi tollára mutat.[9] Sőt ellenkezőleg, ő tájszólása szerint rendesen a köröszt, körösztén és körösztény alakokkal él, az *e*-ző alakok nála csak kivételesen fordulnak elő.[10] Egyik alak,

1 Kanyaró Ferencz: Zrinyi ismeretlen munkája, 17., 41. ll.

2 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, I. k. 218. l.

3 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, II. k. 1407. l.

4 *Ugyanott:* I. k. 1252. l.; II. k. 139. l.

5 Kanyaró Ferencz: id. m. 11. l.

6 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, I. k. 1448. l.

7 Kanyaró Ferencz: id. m. 10., 19. ll.

8 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, I. k. 706. l.

9 Kanyaró Ferencz: id. m. 30. l.

10 Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós, II. k. 216. l.

egyik szó sem az ő kizárólagos sajátja, hanem az ő korának és irodalmának közös tulajdona; sőt a Siralmas Panasz következetes *e*-ző hangárnyalása Muraközön kívül az ország más vidékére utal bennünket. Ilyen a *rak* igének tölt értelemben való szereplése,[1] de a régibb századokban közönségesen így szerepelt; akkor az ember *rakva vala* ragadozással, méreggel, bűnnel, poklossággal, Molnár Albert, Balásfi Tamás, Lépes Bálint egyiránt így írják;[2] a fölöttébb megtöltött puskáról szóló mondás meg közmondás volt, s mint ilyen, közszájon forgott és belekerült a Kis-Viczai Péter gyűjteményébe: A felettébb megtöltött puska hamar elszakadoz. Van azonban a stilusának egy-két vonása, mely Zrínyi írásmódjára emlékeztet, mint a «fonnyadt irígység és irígy fonnyadtság», «csak kereskednek, s így találják meg, a mint keresik» szójátékos fordulatok felbukkanása, egy helyütt a gondolat következtetésének elhallgatása, másutt az ellenvetés czáfolata végett való felhozása:[3] de hát az iskolából és irodalomból ezeket a stilusbeli fogásokat csupán Zrínyi sajátíthatta el? Nem az ő megfigyelésének és leleményének kifejezésmódjai ezek, hanem a stilisztikai tanítás szabályainak és példáinak alkalmazásai. Bizonyító erejök csak akkor volna, ha kizárólag a Zrínyi műveiben fordulnának elő.

Ellenben rakva a Siralmas Panasz oly tulajdonságokkal, oly állításokkal, oly elvekkel, a melyek a legélesebben a Zrínyi szerzősége ellen tanúskodnak, mert annyira ellenkeznek mindazzal, a miként ír és gondolkozik, a mit tanít és cselekszik, hogy lehetetlen neki tulajdonítanunk. Nyelvének a hangszíne, határozott és következetes *e*-ző természete, a mint kiemeltük, más vidék szülöttére, nem a Muraköz hősére mutat; stilusának jellege, a szóhalmozásnak, szenvelgés-

1 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 12. l.
2 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, II. k. 1663. l. III. k. 31. l.
3 Kanyaró Ferencz: id. m. 10., 36., 44., 60. ll.

nek és czikornyának keresése, mely sok helyen a gondolatot szinte elnyomja, merőben különbözik a Zrínyi hathatós beszédétől; más író tollára, nem az övére vall. Egy és ugyanazon fogalomra nem a találó kifejezést keresi meg, hanem egyszerre egész csomó szavat vág oda, nem árnyalás, nem fokozás, általában nem a nyomatékosabb szólás végett, hanem egyszerűen áradozásból. Így lesz a különben eszes munka nem egyszer szapora szavú, de kevés savú. A mikor például arról panaszkodik, hogy az udvar sok aprólékos kegye és kitüntetése az urakat elidegenítette nemzetünktől, ekként fejezi ki: *elfogta*, *foglalta*, *ragadta*, *holditotta*, *forditotta sziveket a saját vérektől.*[1] A mikor például azt említi, hogy a pasquillus hamisságára sokan hajlanak a magyarok közül, így folytatja: *főképpen a magyarok gyűlölői*, *ellenkezői*, *alattomban rágói*, *marói*, *minden gonosz kivánói.*[2] S a mikor azt akarja megértetni, hogy a németek mennyi kárunkra vannak, ekként magyarázza: ha szegény országunk szólhatna, nyilván kiterjesztené bezzeg előnkben nagy *könyvezéssel*, *zokogással*, *jajgatással és sírással.*[3] S ekként int az egyetértésre: Miért nem szeretjük egymást inkább oly híven, mint *jó fiak apjokat*, *jó leányok anyjokat*, *jó atyafiak egymást szokták.*[4] S ekként óv a némettől: Ne higy a németnek és *semmi hizelkedő édes beszédinek*, *s hizelkedésinek*, *hazugságinak!*[5] A nemzetet így biztatja: *A régi magyarok gerjedező*, *lángodozó*, *merész és győzhetetlen sziveiben öltözzél!*[6] S a mikor a fő-főrendeket hazafiságra serkenti, azért teszi, hogy szegény eldülő s romlandó országunknak s birodalmunknak *mindenek felett való böcsűjére*, *jobb rendelésére*, *megtartására*, *épitésére és nevelésére felindittassanak.*[7]

1 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 10. l.
2 *Ugyanott*, 14. l.
3 *Ugyanott*, 25. l.
4 *Ugyanott*, 25. l.
5 *Ugyanott*, 35. l.
6 *Ugyanott*, 69. l.
7 *Ugyanott*, 71. l.

S ezek az idézetek nem kivételes jelenségek, hanem az ilyesmik szinte minden lapon bokrostul tarkáznak: a Siralmas Panasz a pleonazmus jegyében született és növekedett meg; de ez a pleonazmus nem a bőbeszédű ember egyszerű szóhalmazása, mert majd a szenvelgéssel, majd a czikornyával egyesül, minélfogva ízléstelensége még erősebben kirí. S valjon ez a stilus a Zrínyi irása volna? Nem és nem! Ime, a mikor a siralmasan panaszkodó a nagy-vezekényi csata áldozatairól, az Esterházy-testvérekről megemlékszik, így kiált:

«Oh, sírjatok ezen minden szemek és záporeső gyanánt adjátok ki sürü könyveteket, a szívbeli fájdalmak jeleit, mert a merő irigység, pokolbul származott lelkek és eszközök ragadták el a ti dicsőségteket.»*

S a mikor a miatt kesereg, hogy szegény édes hazánknak fő bajnoki, vitéz kapitányi, hadnagyi, tizedesi, és erősen, vigan, gyakran és merészen vagdalkozó, maga-oltalmazó katonái s hadai minden erejeket csak arra fordítják ugyan, hogy országunkkal jót tegyenek, azt oltalmazzák, kiért véreket is kiontani, életeket felszentelni nem restellik, az ellenséget megostorozzák, de kevesen vannak, mert reájok nincsen gondviselés, nincsen tisztességek, mert némely gondviselőinket, nem tudhatni mi, úgy megmaszlagította, hogy a külsőknek csaknem nyalják ajakokat és homlokokat, miféléinket pedig mint ellenségeket gyűlölik; — e bevezető szövevényes mondatgombolyag után ekként ízetlenkedik:

«Oh, rendetlen maszlagban megzabált, külsők szerdékénél (és kovászánál) megnősztett, és elegyitett hamis fiaink. Mire jutottak szegény nemzetünknek tagjai?! Im, majd fattyainkká teszik magokat, s úgy vannak hozzánk, ha lehetne, elnyelnének s vesztenének bennünket ok nélkül.

* Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 22. l.

196

61. A »SIRALMAS PANASZ« BEFEJEZŐ SORAI.

(A budapesti egyetemi könyvtár kéziratából.)

Egy gyülölségnek rosz izibül pironkodjanak az olyanok, s izetlen gyomrotokat töltsétek meg izetlen bűzzel, talán szátok izi megjün» . . .*

S valjon ez a stilus a Zrínyi írása volna? Ebben a szóbugyogásban, ebben az értelmetlenséggel határos zagyvalékban az ő hatalmas szelleme nyilatkoznék meg? Nem és nem!

S a mikor a siralmasan panaszkodó azon méltatlankodik, hogy a nemzet a veszedelmekből való megszabadulására az alkalmas módot nem ragadja meg, ekként hömpölyög beszédének árja:

«Oh, édesden tápláló Magyarország, ha szólhatnál, nem siránkoznál-é, panaszkodnál-é? nem feddenéd-é meg lakosidat, hogy hozzád ily háládatlanok: hogy bőséges jótéteményidért (édes földünk! tejjel mézzel folyó édes mezeink, hegyeink és völgyeink!) kedves ajándékidért és jótartásidért kivánt oltalommal nincsenek? . . . Vizek! hogy nem zúgtok?! magyar földünkben és annak sok templomiban feküvő régi szent jámborok s maradéktikat szerető Istenfélő eleink! hogy fel nem támadtok? s hogy nem dorgáljátok meg mostani lakosit országunknak? kik régi törvényteket, és reánk hagyott szép szokástokat nemhogy megtartanák s oltalmaznák, de azon vannak, hogy elrontsák, eltörüljék földünk határárul azokat, kik azon incselkednek, hogy tületek maradéktiknak hagyott országot, s annak földét, annak lakó helyeit idegenyre eresszék és hagyják. Kicsoda ez? Átkozott! oh, átkozott az az ember! Kimondhatatlan, kigondolhatatlan minden átkok alá vettessék még a legkisebb tagja is annak, a ki azon incselkedik; igaz saját földünk meghasadjon, ketté nyiljék, bészíjja, elnyelje az olyan embert, ki sajátunktól meg akar fosztani bennünket, ki idegennek lábai alá akar vetni, hogy azok rajtunk

* Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 47. l.

tapodjanak, tagoljanak, nyomorgassanak, minden inséggel illessenek bennünket!» . . .[1]

Valjon ez a stilus a Zrínyi írása volna? A keserves felfohászkodásnak ez az átokba csavarodása az ő jajveszékelése? Nem és nem! Ő sohasem szenveleg, sohasem puffog, sohasem átkozódik a maga műveiben. A Siralmas Panasz egész stilusa kiáltó czáfolatul szolgál az ő szerzőségére. Nem árulja el, hogy kitől ered, hanem azt nyilván mutatja, hogy Zrínyitől nem eredhet. Szóhalmozása a század ügyvédi stilusára, jajjongása és átkozódása a protestáns papok hangjára emlékeztet; a kettőnek sajátos keveréke. De a szerző protestáns pap létére nem hivatkozhatnék országgyülési szerepére, nem a törvények végrehajtásánál való közreműködésére; s ügyvédi állásában nem bélyegezné meg prókátorainkat, hogy ott, a hol leginkább kellene, fel nem tátják torkukat.[2] Sőt azt sem lehet róla *biztosan* megállapítani, hogy katholikus vagy evangelikus volt-e? Mert a protestánsok kigyomlálására vonatkozó mondása bármely felekezeti voltára egyképen értelmezhető; s a *reformál* igének olyatén használata, hogy a morva protestáns rendeket elsőben vallásukban reformálták, vagyis a katholiczizmusra téritették, aztán alkotmányukat kobozták el,[3] a legkevésbbé sem kezeskedik az ő katholikusságáról, hiszen a középkori latinságban a *reformare* annyit is jelent, hogy *helyreállítani;* s ebben a jelentésében egészen helyesen alkalmazza a szót. Pedig hogy ő csakugyan ebben a jelentésében használja, kitetszik ama helyéből, mely a német katonák erődítéseiről emlékszik meg: «Végházainkban vannak, úgymond, némely nyomorult kemencze- és kőfalőrző, maga hányóvető landsknechtek, építnek ugyan és *reformálják* a bástyákat néhol; de azt is nem jobban a török ellen, mint mi ellenünk.[4] S a lutheránus Révay Kata, Ostro-

1 Kanyaró Ferencz: id. m. 68. l.
2 *Ugyanott*, 24. l.
3 *Ugyanott*, 39. l.
4 *Ugyanott*, 19. l.

sith Mátyás felesége, a katholikus Wesselényi Ferencz, a nádor, a katholiczizmusra térést egyiránt *reformatiónak* mondják.[1] Annyi bizonyos, hogy katholikus embertől az evangelikusoknak az a lelkes védelmezése, a pápista papságnak és szerzetességnek az a heves támadása, mely a művön végig vonul, kissé sok volna; ennélfogva mégis valószinűnek látszik, hogy a szerző oly sebekkel és más szenvedhetetlen terhekkel rakott protestáns köznemes, a ki a régi idő szokása szerint jogi és theologiai tanulmányokat végzett. Bizonyos csak annyi, bizonyos a Siralmas Panasz nyelvéből és stilusából, hogy *nem* Zrínyi volt. S bizonyos még sok másból. Az iró például élesen kikel az urak ellen, kik külső nemzetekből házasodnak és isten büntetéseként magtalanok maradnak.[2] Valjon beszélhet-e így Zrínyi Miklós, kinek szépapja, a szigeti hős, nagyapja, György gróf, és maga is külső nemzetek közül, az örökös tartományokból nősülnek?[3] S valjon csúfolódhatik-e az úrhatnám, a «Simon biró» asszonyokkal ő, kinek második felesége, Bethlen Miklós szerint, a csáktornyai vár életét és rendjét egészen megváltoztatta, a régi magyar mód helyett a *német* szokást vezette be ide?[4] Nem és nem!

S az iró például a magyart egyedül annyi ellenségünk ellen elégtelennek és szövetségét valamely idegen állammal szükségesnek vallja; boldogságunkra azt az eljárást ajánlja, hogy ha a keresztyén hatalom igazságainkban és törvényeinkben bennünket fölöttébb nyomna, a törökhöz hajoljunk, ha meg ez háborgatna, a keresztyént vegyük segítségül,[5] vagyis a németet a törökkel és a törököt a

1 Szilágyi Sándor közlése: Történelmi Tár, 1889. évf. 155. l. S *Országos Levéltár:* Wesselényi-iratok, 8. csomó.

2 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája, 63. l.

3 A szigeti hős második felesége, Rosenberg Éva, György gróf első neje gr. Arco Anna, a második gr. Stubenberg Zsófia s hősünk második felesége b. Löbl Mária-Zsófia.

4 Gróf Bethlen Miklós Önéletirása, I. k. 325. l.

5 Kanyaró Ferencz: id. m. 29—30. ll.

némettel üssük, mint néhai való jó *Martinuzzi*, a ravasz barát tanította.

Valjon beszélhet-e így Zrínyi Miklós, a ki minden művében a törökök kiverésére a magyart elégségesnek tartja s az országot felszabadítani a nemzet erejével akarja; a ki minden cselekedetében élete legfőbb czéljaként a törököt rontja, mint örök ellenséget még a békében is zaklatja; a ki egész jellemében az egyenesség és határozottság embere, minél fogva szemében a politikai bölcseség eszményképe nem lehet a kútmászó vagy kéményseprő, ki *két felől* kezeivel és lábaival megtámaszkodván, felkapaszkodik? Nem és nem! Zrínyi nem beszélhet így sem szívből, sem színből, hisz minden szava és tette, az egész pályája megczáfolja. Olvassátok a nádorságkereső emlékiratát: egyetlen tényt el nem ferdít, egyetlen önmagával ellenmondó állítást meg nem koczkáztat, pedig a szolgája képében szól. S a Siralmas Panaszban kész volna a történetet meghamisítani, csakhogy a német iránt való gyűlöletet a végletekig felizgassa? Nem kellett azt izgatni! S kész volna az ősei és maga házasságát megbélyegezni, a nemzetet hazug politikával ámítani, csakhogy magáról a figyelmet elterelje? Nem lehet ezt elképzelni!

A kétkulacsosságnak ez a politikája, a kútmászó és kéményseprő kapaszkodásának eszményképül hirdetése csak az erdélyi fejedelemség kapcsolt részeinek vidékén, a felső-magyarországi vármegyékben, hol a német, török és magyar uralom összeért, lehetett leginkább helyén és mutatkozhatott különös bölcseségnek a védekezésre.

A Siralmas Panasz minden valószinűség szerint itt, Felső-Magyarországon keletkezett. Ide utal mindjárt nyelvének némely oly szava és szólama, mely Zrínyi előtt ismeretlen és főleg a kapcsolt részek vidékén járatos; ilyen a *praesta*, mely egyedül a Matkó *sárospataki* Bányász-

csákányában fordul elő;[1] ilyen a *megdúl* a felülhalad jelentésében, melyet egyedül a *nagykárolyi* Károlyiak codexe ismer;[2] ilyen a *kordéra vetni*, mely a Pósaházi és Sámbár *sárospataki* vitatkozásaiban szerepel;[3] s a *Simon biró*, mely a hagyomány szerint *Miskolczról* ered, mert Szirmay följegyzéseként itt él vala az a készséges ember, ki felesége minden asszonyi dolgát maga végezte.[4] Igaz, hogy a két utóbbi kifejezés, valamint a *mordály* szó már egyebütt is megvan, de a régi irók közül szinte kizárólag olyanoknál, a kik Erdélyben, a kapcsolt részeken vagy Felső-Magyarországon működtek,[5] így valószinűnek látszik, hogy a Siralmas Panaszban a præstával és megdúllal egy vidékről valók, nemkülönben a kiadó-kiemelte szavak is. A kapcsolt részek vidékére utal az *erdélyiek* emlegetése. A mikor a munka azon panaszolkodik, hogy a magyarokat a magok oltalmazásában a sok királyi parancs és tilalom akadályozta meg, mert ha maguktól háborgatták az ellenséget, mindjárt felség-sértőknek kiáltották őket, bizonyságul azt hozza fel, hogy az *erdélyieket* most is pártütőknek és árulóknak tartják, a miért maguk gondoskodnak magukról. «Csak egyébiránt is — úgymond — országainknak régi törvényi és dicséretes szokási mellett megmaradhatnánk.»[6] S a mikor azt rójja meg, hogy az ország bajainak intézésére a magyarok nem igen gyűlnek össze és nem igen tanácskoznak, példaként az *erdélyiekre* hivatkozik, kik minden esztendőben legalább egyszer ország szerint összegyűlnek mind az urak a fejedelemmel, s mind az alatta valók, és úgy tanácskoznak és végeznek; innen van Erdély előmenetele a magaszerzette frigyében.[7] Hol volt ez a példázás közelebb és

1 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*. II. k. 1331. l.
2 *Ugyanott*, I. k. 543. l.
3 *Ugyanott*, II. k. 364. l. I. k. 237. l.
4 Erdélyi János: Magyar Közmondások Könyve. Pest, 1851. 350. l.
5 *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*. I. k. II. k. 870. l.
6 Kanyaró Ferencz: Zrínyi ismeretlen munkája. 18. l.
7 *Ugyanott*, 26—27. ll.

érthetőbb, mint a kapcsolt részek vidékén, a felső-magyarországi vármegyékben? Ide utal világosan a munka ama helye, mely a németek mesterkedését részletezi. «A *duna-melléki* magyarokat — úgymond, — magokhoz kapcsolják nagy hazugsággal és álnok színmutató kedvezéssel, azonban a *tiszamellyékieket* és *erdélyieket* gyűlöltetik és utáltatják, üldöztetik, hogy így egymást fogyassák.»[1] Miért hallgatna épen csak a *felső-magyarországiakról*, ha nem azért, mivel az iró köztök lakik és nekik érvel, előttük pedig a magok állapota ismeretes? Ide utal a *bányavárosok* termése, a sok vert pénz, s veretlen arany, ezüst, réz Bécsbe vitelének felhánytorgatása, hogy a németeknek ettől kövér az ajakuk, a Habsburgok ezzel jutnak a római királyságra és birodalomra, e nélkül bizonytalan, ha oly könnyen felhágnának-e a sasok oly nagy magasra vagy nem?[2] Zrínyi sohasem szól a bányavárosok kizsákmányolásáról; ez a felső-magyarországi ember fájó sebe; csak ő, a ki a dolgot alaposan ismeri, támadhat fel ily keményen ellene! Ide utal végre a könyörgés erejének az a szólásmódja, hogy a mikor a szorosabb magyar királyságot, és pedig a régi Pannóniát érinti, mindig távol-mutató névmással, mint *azt* az országot emlegeti;[3] a minek csak akkor van meg a szabatos vonatkozása és helyes értelme, ha a Siralmas Panasz a kapcsolt részek vidékén keletkezett.

S ha számba vesszük, hogy országos tanácskozásaink *gyér* voltáról panaszkodik, s az erdélyiek dicséretes szokásával, az *évenkénti* országgyűléssel hozakodik elő, az utólsó pozsonyi gyűlés védelmi intézkedéseire pedig úgy hivatkozik, mint a melyekre *talán már nem is emlékeznek;*[4] határozottan következtethetjük, hogy nem 1655-ben,

1 Kanyaró Ferencz: Zrínyi Miklós ismeretlen munkája. 25. l.
2 *Ugyanott*, 27—28. ll.
3 *Ugyanott*, 67—69. ll.
4 *Ugyanott*, 40. l.

közvetlenűl a pozsonyi gyűlés után, hanem legalább egy esztendő múlva, *1656-ban* keletkezhetett! Nem tudjuk ugyan megmondani, hogy ki a szerzője, de nyelvéből, stilusából, történeti ferdítéseiből vagy botlásaiból, erkölcsi és politikai elveiből bizonyos, hogy Zrínyi *nem* lehet, hogy az nem a Muraközön élt, hanem valahol Felső-Magyarországon. S ha eszünkbe jut már most, hogy Zrínyi 1656 augusztusában Witnyédy révén Mednyánszky Jónással, az erdélyi fejedelem ügyvivőjével, Felső-Magyarországon kerestet egy irást,* melyet némelyek az ő munkájának mondanak: lehetetlen reá nem gondolnunk és reá nem mutatnunk, hogy, íme, minden valószinűség szerint a Siralmas Panasz ez az irás, mert számos vonatkozása Felső-Magyarországra mutat és keletkezése épen ebbe az évbe esik. A Siralmas Panaszt tehát, mely különben eszes és merész munka a maga érvelésében, hangjának keserűségében, a német ellen való sötét gyűlöletesség fokozásában és élességében az országos állapotok ép oly megkapó, mint megdöbbentő rajzával, — az ő alkotásai közül *végkép ki kell törülnünk;* azonban derék és eszes kiadója csalódásának mentségére lehet, hogy hősünknek tulajdonították már életében s az ő neve alatt terjesztették holta után. A régiek kósza hiréből hagyomány támadt és a hagyomány szállt és szállt tovább a mi napjainkig.

* Vitnyédy István levelei, I. k. 30. l.



62. ZRÍNYI KORABELI ZÁRÓDÍSZ.



(Houfnagel egykorú metszete után.

63. KRAKÓ XVII. SZÁZADI KÉPE.

V.

HADAK ÚTJA.

Gondok között, a védekezés és alkotás gondjai közt telt Zrínyinek ez az utolsó éve: de bármerre járt, bármivel foglalkozott, figyelő szeme Lengyelország, majd Erdély felé fordult, hogy a térnek távolán át az idő távolába pillanthasson, a nemzet sorsára, sorsának fordulatára, az események fejlődésére következtethessen. S oda tapadt nemcsak az ő érdeklődése, de minden jó magyaré; oda tapadt a királyé, az udvaré, sőt a legtöbb hatalomé, mert Lengyelországban és Erdélyben oly érdekek ütköztek össze, melyek messzi kihatással lehettek egész Európára. Mintha a történet nagy folyama Keletre vágott volna: hatalmas hullámverése ezen a világtájon tajtékzott a legviharosabban. Moraja, zúgása, vésze Magyarországot érintette legközvetlenebbül, eredményében szabadságunkat, biztosságunkat, lételünket fenyegette egyene-

sen. Zrínyi előbb hazafias reménynyel, aztán növekvő aggodalommal kisérte a történet nagy folyamának minden mozzanatát, Rákóczy György lengyel vállalatának minden esélyét. Beszéljük el azért főbb vonásaiban, hisz ez esélyek ismerete nélkül az ő vélekedése, magatartása, megváltozása a fejedelem irányában meg sem érthető.

Évek óta áhítozott II. Rákóczy György a kedvező alkalomra, mely nagyratörő lelkének a királyi korona iránt táplált vágyait be fogja tölteni. Hiába írta Lippaynak, hogy neki békesség kell: adott az isten eleget, senkiét nem kivánja, a maga sorsával megelégedett;[1] hiában erősítette anyjának, hogy a szerencsében való bizakodás nincs meg benne, hisz tudja, hogy a szerencse kereken jár, hamar fordul:[2] de bizony a sziveket látó Isten, kire tanúként hivatkozott, jól látta, és földi ember is láthattà, ki terveibe élesebben betekinthetett, hogy moldvai és havasalföldi sikerei merész és nagyzó álmokkal töltötték el; előbb a protestáns államokat akarta a vallás eszméjének lobogója alatt egyesíteni, aztán ennek meghiusultával a nagy észak-keleti szövetséget kivánta ujra megkisérteni; olyan alakulással, olyan czélzattal, hogy a mint Moldva és Havasalföld, úgy Kozák- és Tatárország is Erdély vezetésétől függjön: az öt állam nemzetközi viszonyainak irányítása és igazgatása az ő kezeiben legyen.[3] S nem vette komoly számításba, hogy a kozák az oroszt, a tatár a törököt uralja, hogy a török azt sem nézte szivesen, csak szükségből tűrte el, hogy két hűbéres tartományát, a két oláh fejedelemséget fenhatóságának elismerésére szorította; nem vette komoly számításba, hogy Chmielnicki és Mohammed-giráj ideig-óráig *egy* czélra szövetkezhetik véle, de az fia veszte és régi kudarcza miatt személyes gyülölségből, s ez

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. 1. k. 422. l.
2 Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése, 505. l.
3 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György. 126—127. ll.



II. RÁKÓCZY GYÖRGY.

A XVII század végéről származó vízfestmény után.
(Eredetije a M. Nemz. Múzeum könyvtárában)

hitbeli rajongásból fölényének és tekintélyének *állandó* uralmától vonakodhatik; hogy ha mindezt az elháríthatatlan nehézséget csodásan legyőzné is, hatalmának ily fenyegető megnövekedése okvetetlenül, a *Zrínyi* kedvencz kifejezésével élve, két világbiró császárral sodorná végzetes harczba, mert sem a török szultán nem nézhetné ölbe rakott kézzel, hogy valamely védencze az ő hűbéres tartományait magához fűzze, sem a magyar király nem aludhatná el behúnyt szemmel, hogy az erdélyi fejedelem hatalmi körének terjeszkedése oly irányokat öltsön, melyek a magyar nemzetet is magokkal ragadhatnák és az ő birtoklását veszélyeztethetnék. Pedig tudhatta volna, hogy a magyar szabadság védelmezésénél, hagyományos népszerűségénél, lengyel összeköttetéseinél és királyi törekvéseinél fogva Bécsben féltékeny gyanúval figyelik és lesik minden mozdulatát; s ha lehet, szóval, ha szükség, fegyverrel megrontják és megakadályozzák minden emelkedését. De mindezt a nehézséget nem gondolta meg és nem méltatta, mert nem az államférfiúi belátás, rideg józanság és politikai eszély vezette, hanem bizony a szerencsében való bizakodás, maga-nagyzás és a koronán kapdosás. Természetére nézve vérmes és akaratos levén, a mellett a közhit szerint Európa leggazdagabb uralkodója, s egyik legnagyobb földesura,* diadalmas hadjáratok dicsőséges hőse, nem ismert maga előtt más korlátot, mint a mit a képzelettől zaklatott reménykedései és szenvedélyei szabtak. S ha annak ellenére, hogy alkotmányos államnak fejedelme és a fényes kapunak adófizetője volt, *korláttalan* uralkodónak nevezte magát és valóban a szerint viselkedett: csodálkozhatunk-e rajta, ha ezek a reménykedések, ezek a szenvedélyek szintén korláttalanul verdestek?

* Gróf Bethlen Imre: Második Rákótzi György ideje. (Nagy-Enyed, 1829. 22. l. Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (A Magyar Nemzet Története, VII. k.) 22–24. ll.

Már maga a protestáns országok egyesitése, s az észak-keleti szövetség megalkotása oly tervek voltak, melyek birodalmak létérdekeibe ütköztek, s csak európai bonyodalmak fölidézésével és győzelmes leverésével valósulhattak volna meg; az a maga idejét múlta, ez meg az ő erejét haladta felül; pedig e terveknél még nem állapodott meg, ezek csupán eszközül szolgáltak számitásában, a királyi korona megszerzésében. Mert amióta az öreg fejedelem aranyai, Bethlen Ferencz és Klobusiczky András vesztegetései révén, Lengyelországban megkedveltették a Rákóczy nevet, azóta meg-megújultak onnan a biztatások és hivogatások *János Kázmér* örökének elfoglalására; s ő mindig örült az elégületlenek mozgolódásának, a népek zavarodásának, egyiránt kész volt akár fegyveres beavatkozásra, akár békés közvetitésre; s egyszer a kozákokkal egyezkedett János Kázmér ellen, hogy a kozák királysággal a lengyelt is elnyerhesse; másszor a kozákok ellen szövetkezett János Kázmérral, hogy a gyermektelen király barátságát és a lengyelek jó akaratát a jövőre kiérdemelje, s egyelőre legalább fiának a lengyel honosságot biztositsa, ekképen vagy a kozákok vagy a lengyelek által a koronát megkaparithassa. Azért szivében vágyott a háborúra, mert bizott kedvező esélyeiben, mert vágyott a máséra, a Kázmér birtokára. S a felajánlott kozák és a keresett lengyel koronával ragyogó álomképei közt fel-felcsillogott a magyar korona is, melyet nemcsak az eszelős Drabik, de komoly államférfiak is, mint *Zrínyi*, elkeseredve az ő fejére szántak. Ám a kozák korona fényének már beföllegzett, a mióta a hetmán az orosz nagyfejedelemnek hűséget esküdött, a magyar koronának kilátása pedig mind elérhetetlenebb távolba tünt, a mióta a nemzet Lipót királyfi alkotmányos megválasztásával lecsillapodott: még a lengyelhez is a küzdésnek és romlásnak veszedelmes ingoványán át juthat el; a melyet jó szerencsével meglábolhat ugyan, de szerencse

nélkül könnyen bele pusztulhat, mert teli megejtő hinárral és halálthozó örvénynyel. A bécsi udvar *Pálffy* nádor tanácsára jó eleve, még évekkel előbb figyelmeztette, hogy a lengyel dolgokba ne avatkozzék, mert nemcsak sajátját veszítheti el, de egész nemzetségét is tönkre teheti, s ez így fog történni többféle okból, de leginkább, s ezt ő is jól tudhatja, abból az okból, hogy a török nem szereti; s a mit apja vétett, rajta kivánja megboszulni. Sohasem hagyná őt békében és lehetetlen, hogy a többi nagyhatalom ne zaklatná, s ne támadná meg fegyverrel.*

Az üdvös figyelmeztetés rég elhangzott hiában, mert a hagyományos erdélyi politika, az óvatosság és eszélyesség eljárása lassan-lassan megváltozott, az öreg Rákóczyval az öreg tanácsosok elhaltak és a megmaradtak befolyás nélkül maradtak; a fejedelmet egykorú tapasztalatlan fiatalok vették körül, kik az ő reménykedéseinek és szenvedélyeinek fellobbanásai szerint alkalmazkodtak, a mi nem utolsó prodromusa vala a bekövetkezendő romlásoknak.** A lengyel dolgoktól nemcsak nem tartózkodott, hiszen évekig szőtte felesége rokonaival és a lengyel protestánsokkal összeköttetéseit, szította azok elégületlen hajlamait és biztatta az ország ellenségeit; de alig várta, hogy a hatalom teljes erejével beavatkozhassék és a lengyel földre serege élén hódító vagy szabadítóként benyomulhasson.

A kedvező alkalom, az események szerencsés fordulata végre megjött: X. Károly svéd király, Észak Pyrrhusa, diadalmasan haladt előre, egymás után vette meg *Varsót*, 1655 szeptember 9-ikén, és *Krakót* október 17-ikén, s ezzel Nagy- és Kis-Lengyelországot hatalmába kerítette; egyidejüleg az orosz és kozák hadak is betörtek három vonalon, a nagyfejedelem Lithvániát szállotta meg, a hetmán Lem-

* ANGYAL DÁVID: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. (A Magyar Nemzet Története, VI. k.) Budapest, 1898. 520. l.

** SZALÁRDI JÁNOS: Siralmas krónika. (Pest, 1853.) 267. l.

berget vívta s a fő orosz sereg Wolhyniába hatolt; osztozkodni akartak, nem a svédek szövetségében, hanem a magok kezére dolgozva, a saját érdekök biztosítása végett a szerencsétlen királyság feldarabolásában.[1] Már szinte az egész ország elveszett, a király földönfutóként idegenbe bujdosott, *Glogauba* menekült; a szegény lengyelek pedig csak küldözték, a többoldalú támadás és megrohanás óta egyre csak küldözték Rákóczyhoz a segélykérő leveleket és követeket katona és pénz végett. S a segítség fejében a fejedelemnek előbb fia számára az egyik legjobb palatinátust, majd maga részére a királyi koronát igérték; mert készebbnek nyilatkoztak hozzája hajolni, semmint a svédet vagy oroszt uralni.[2] Igaz, hogy ő is idegen volt, mint Alexej Mihajlovics, de legalább eddig nem harczolt az ország ellen, sőt felesége révén a lengyel főurakkal rokonságban állt; s ő is protestáns, mint X. Károly, de legalább birodalmában a katholikus vallásnak szabad gyakorlata van, s a katholiczismus iránt jó akaratot tanúsít;[3] ennélfogva barátságára és türelmességére, vitézségére és szerencséjére való tekintettel a legszivesebben ismernék el urukul. Kedvezőbb alkalmat, szerencsésebb fordulatot magára nézve keresve sem kereshetett volna: a lengyelek reá szorultak, magok hivják be seregével, kinálják a koronával. De a diadalmas svéd királylyal, a protestáns uralkodóval kellett volna megmérkőzni érte, a megalázott és leigázott lengyeleket összeszedni, a levert és üldözött katholiczizmust fölemelni, ő pedig már ekkor, a svédek betörése óta, nem minden áron, csak egy áron, vallása diadalával akart boldogulni, vagy a mint anyjának jelentette, csak «istenes utakon, a mikor Isten azokat megmutatja,»[4] szeretett volna a maga előmenetelén munkálni.

1 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György, 129. l.
2 *Ugyanott*, 130. l.
3 Szalárdi János: Siralmas krónika, 291. l.
4 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. I. k. 472. l.



(1659-iki amsterdami metszet után.)

64. KRAKÓ ÉS KÜLVÁROSAI A LENGYEL HÁBORÚ IDEJÉBEN.

Bezzeg a kozák háború idejében világi utakon is készségesen megindult volna!

Most X. Károlylyal óhajtott szövetkezni és osztozkodni, mikor az hódítását már befejezte; s követet küldött hozzája megtudakolni, hogy mi czélja van a lengyel koronával; de egyidőben a lengyel fővezérrel is tárgyalásba bocsátkozott, hogy micsoda eszközök kellenének annak megszerzéséhez? Igy kapdosott utána egyszerre kétfelé is; mind a mellett azt irta egyik magyarországi főúrnak, Szilágyi Sándor gyanításaként kétségtelenül *Zrínyinek:* «oly hír hatott az táborra, mi is kapdosunk az királyságon, az bolha pezsegni kezdett bennek; mi tőlünk az jó király, se svéd, se Kazimir ne féltse».* X. Károly nem is féltette, hiszen hadi szerencséjének szárnya ekkor csattogott a legmagasabban az ellene berzenkedő és lengyelekkel szövetkező Poroszország megtörésének idejében, Kázmér pedig hiában féltette, mert az egész országból alig volt még néhány mérföld a kezén, kénytelen-kelletlenül belenyugodott a lengyel főrendek eljárásába, kik a szabadulás egyetlen reményében a koronával Bécsben, Moszkvában, Gyula-Fejérvárt házaltak, s az erdélyi fejedelemmel ismét vagy még folyton alkudoztak, a katonai és pénzbeli gyors segítség jutalmaként a király életére majd az örökbefogadással, majd a közös uralkodással biztatták, majd meg ajánlatukat akként módosították, hogy fiát, a kis Ferkót teszi meg Kázmér örökösének, nemcsak a királyi koronára nézve, de a saját és felesége magánvagyonában is. Szóval minden lehető módot megkisértettek a Rákóczy megnyerésére, s maga a király kérte levélileg az ország felszabadítására: mégis azt irja ebben az időben anyjának, hogy elvette Isten eszeket vagy másokat itélnek bolondoknak, mikép vakjában kérik a segítséget;** holott csak az hiányzott még, hogy Kázmér fejét és

* Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, 478. l.

** Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése, 560. l.

koronáját arany tálczán vigyék Gyula-Fejérvárra. De talán már ebben az esetben sem indul meg a lengyelek unszoló szavára, mert fölemelkedését már nem kiküzdeni, szabadítóként kiérdemelni törekedett: hanem a diadalmas királyhoz csatlakozva és a kész zsákmányon osztozva hódítóként kierőszakolni. Nem vette számba, hogy a lengyel nemzet-



(1659-iki amsterdami metszet után.)
65. LEMBERG XVII. SZÁZADI KÉPE.

ben már fölkelt az a gyökeres és hatalmas erkölcsi erő, mely rendszerint csodákat mível, a visszahatás ereje, mely a hazaszeretet és önfeláldozás lobogója alatt a versengő pártokat egyesíti; hogy már a bujdosó katholikus papság lelkesítésére, mint valami keresztes háborúra gyülekeztek a gyülölt protestáns uralkodó ellen mindazok, kiket földönfutókká és koldusokká tett, hogy már hazafias szövetségek alakultak a szerencsétlen országnak, letiport szabadságnak

és üldözött katholiczizmusnak védelmére, s a visszatérő Kázmért ujjongó riadalommal kisérték *Lembergig,*[1] nem vette számba, hogy a tatár, mint a török hűbérese, a ki a szultán engedélyével, sőt később egyenes parancsára csatlakozott a lengyelekhez, ép oly hathatós közvetítő lehet a fényes kapu jóakaratának az ő vállalatához való kieszközlésében, mint a mily jelentékeny támaszt nyújthat sikerének biztosításában; sőt a tatárt kicsinyelte, mivel *Sebessy Miklós* elhitette véle, hogy minden erejével sem állíthat ki többet 25,000 embernél, «a mit az elmés, okos úr, *Kemény János* meghallva,» mondja a krónikás, «a fejedelem elől más házba fordulván ott egy ablakban nagy könyezéssel megsirt vala, a szomorú jelekből általlátván az ifjú, hizelgő, tudatlan emberek miatt a szegény országnak romlását származni».[2] Pedig tavaly, áprilisban, a mikor Lengyelországot megsegíteni készült, még azon sopánkodott: «csak tatár ne legyen ellensége;»[3] most még sem mert, vagy inkább nem akart a két nemzet erejével, a tatár-lengyel sereggel egyesülni; noha az évi ajándékot követelő s megtagadása esetében boszúval fenyegetőző kán ellenében épen maga hangoztatta, hogy «egy urunk levén, egymást kellene értenünk, s ily hatalmas nemzetségeknek felháborodott állapotjokban hatalmas császárnak s országának javára kellene vigyáznunk és egy értelmet viselnünk».[4] De a gyakorlati eljárásnak s helyes politikai iránynak ez a megvillant gondolata a hogyan támadt, úgy is oszolt el, hirtelen és nyomtalanul. Rákóczy nem birt a svéd király szerencséjének és a protestantismus diadalának bűvös hatása alól feloldózkodni s a világesemények logikája szerint gondolkozni: káprázatos elfogultságában, mint valami szellemi réjülés-

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 5. l.

2 Szalárdi János: Siralmas krónika, 292. l.

3 Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. 489. l.

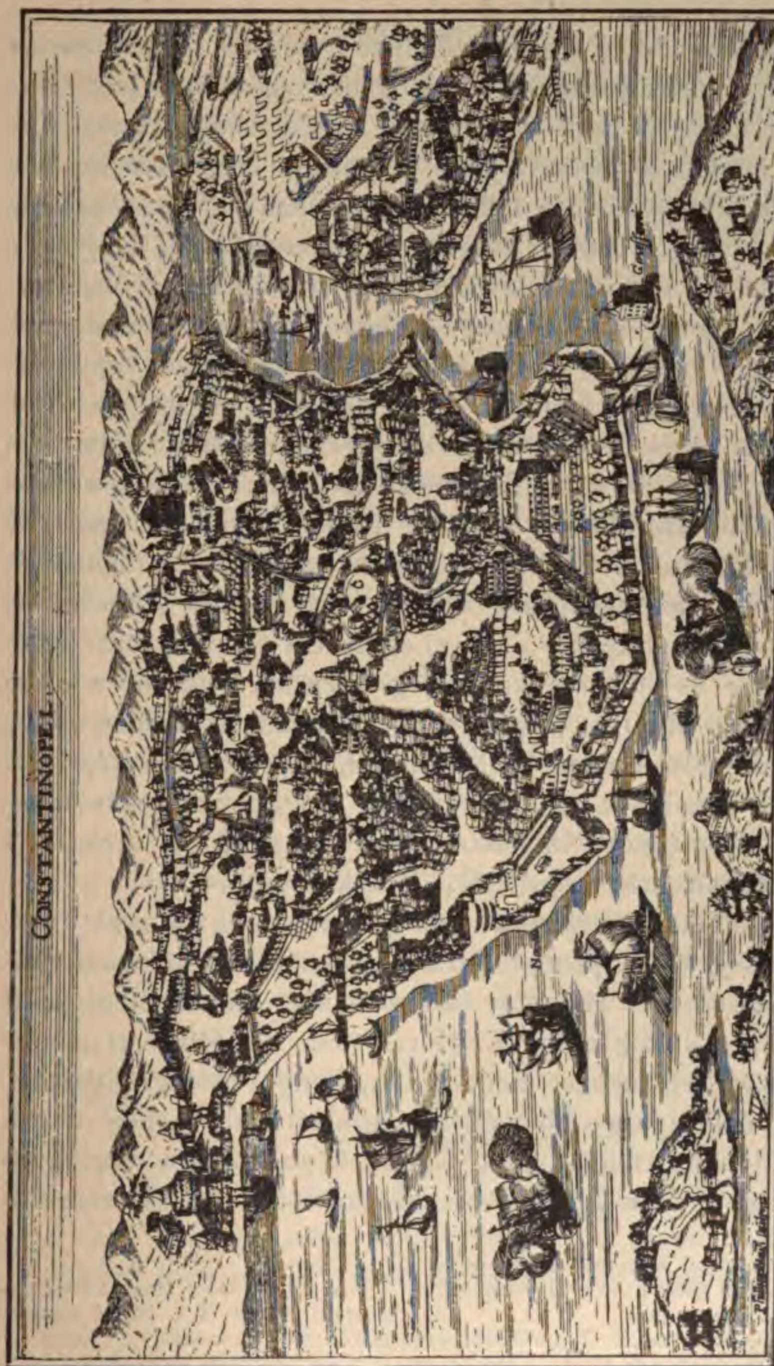
4. Szilágyi Sándor: Okmánytár II. Rákóczy György diplomatiai összeköttetéseihez, 334. l.

ben, nem vette figyelembe, hogy X. Károly egén a jövő zivatarának sötét felhői már tornyosulnak, hogy minél bámulatosabb sikereket aratott lengyel és porosz földön, annál hevesebb féltékenységet ébreszt a balti és keleti tengerek uralma miatt a szomszédos államokban, épen a protestáns Hollandiában és Dániában, melyek közül ez új támadásra fegyverkezik, az hajóival már Danczka védelmére szállt; nem vette figyelembe, hogy a béke-sovár, de vallása-féltő Ferdinánd követei az érdekelt udvarokban a svéd király megrontására már szorgosan működtek, mert a sziléziai és morva protestáns rendek jövendőbeli magatartása miatt, ha birodalma tövében, Lengyelországban a protestantismus elhatalmasodik, szorongva aggódott; s ennek meggátlása végett egymásután bujtotta fel az orosz nagyfejedelmet és dán királyt, hogy a lengyelek megsegitésére a svédek ellen forduljanak, sőt Alexej Mihajlovics már meg is támadta őket Rigánál,* nem vette figyelemmbe, hogy ha volt a véd szövetségnek értéke, míg a korona biztos kilátásával és vallása büszke fölemelésével biztatta, mig Éjszak Pyrrhusa diadal-szekerén járt: most, ennyi veszedelemnek közepette, csak koczkázata maradt, a mikor szerencséje lehanyatlott, a mikor a lengyel nemzeti hadsereg első kudarczai után mind győzedelmesebben harczolt... Nem vette fontolóra, hogy az ő közbelépése még növeli a nemzetközi bonyodalmakat és szaporítja csupán az ellenséges hadakozó népeket, mert III. Ferdinánd a semlegességet elhagyva kénytelen lesz a háborúba avatkozni, és a katholikus Lengyelország feldarabolását megakadályozni; a török pedig tiltó szavát hallatni és az ő rohanó kerekét megkötni. Hiszen Konstanczinápolyban ez idő szerint, a mióta *Köprili Mohammed*, az éles eszü és erős kezü öreg állt a kormány élére, a szellem egészen megváltozott. Mert a

* SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 21. l.

mily hirtelen rendet és biztonságot teremtett a városban, hol kinevezése előtt a kapuk őrizetlensége, rablók elszaporodása és janicsárok megfélemedése miatt már világos nappal nyilt utczákon fosztogatták és ölték az embereket,* ép oly vasakarattal és czéltudatossággal fogott a birodalom vezetéséhez, hogy az olaszokkal évek óta húzódó háborút diadallal befejezze, az önállóskodó hűbéres tartományokat engedelmességre szorítsa, s az osmán hatalom tekintélyét és fényét minden felől helyreállítsa. S ha Konstanczinápolyban addig, a belső zavarok és külső bonyodalmak következtében, elnézték is Rákóczy növekedését Moldvában és Havasalföldön; most, Köprili Mohammed nem volt hajlandó tovább tűrni. Gondolkozásáról és hangulatáról hű értesítést adott *Zöldfikár* aga *Harsányi Jakabnak*, a fejedelem török deákjának, a mikor kifejtette előtte, hogy Rákóczy elégedjék meg otthon a szép békességes uralkodással, mert Erdély többet ér száz lengyel királyságnál, a hol az ország puszta, jövedelmetlen, a szomszédok, kozák és tatár, roszszak; s nemcsak a török, de a tatár sem szenvedné el, hogy Lengyelországba beüssön. Mindazonáltal, ha kedve vagyon a lengyel királyságra, annak az egyetlen módja az, hogy egyenesen ebben a dologban irjon levelet és küldjön követet a szultánhoz és nagyvezirhez, s ekképen kérezkedjék el, egyszersmind lengyel követ kérje az ország nevében a királyságra; aztán újítsa meg hitét, athnaméját a portával, a mint Báthory István cselekedett vala, kit öt-hat bég kisért be szép török sereggel s az erdélyi hadakkal Lengyelországba.** Rákóczy mindezt jól tudta, mert Harsányi részletesen megirta, sőt egy pár hét múlva *Balogh Máté* kapitihával együtt az angol és franczia követ tanácsából megismételte, hogy a porta beleegyezése nélkül meg ne mozduljon, mert nagy haragot veszen magára;

* Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k 219. l.
** *Okmánytár*, 471. l.



66. KONSTANTINÁPOLY XVII. SZÁZADI KÉPE.

(Egykorú metszet után.)

hogy a svédet a lengyel ellenében meg ne segítse, mert a tatár a török parancsából támogatja, vagyis ha a lengyel és tatár ellen harczol, a törökkel kerül szembe, mely attól fél, hogyha a keresztyénség megbékél, erejét reá fordítja, azért a lengyelben a lelket elfogyni nem hagyja; megismételte pedig azzal a komoly figyelmeztetéssel, hogyha a fejedelem a portától kiván dolgaiban előmenetelt és engedélyt, ahhoz sok költség és egyéb is kell,[1] mindennek ellenére mégis a más országán, más koronáján kapdosás[2] nem engedte nyugodni: de az egyetlen módnak, a török engedélyének és a tatár szövetségének biztosításához nem nyúlt, mert az sok költségbe került volna: ő pedig a pénzt fölöttébb szerette és sajnálta. Ebből az okból a tatárt le nem kötötte, a törököt meg nem nyerte, a szultánnak és nagyvezirnek egyenesen nem irt; sőt rendes időre az évi adót sem küldte be,[3] a mivel egyszerre vétett a józan eszélyesség és hűbéres kötelesség ellen, s fölidézte a maga végzetét akkor, a mikor a fényes kapunál az uj állapotban, Köprili Mohammed kormánya óta, egyetlen jóakarója sem volt;[4] a mikor a multakért talán még bocsánatot nyerhetett, de a jövőre kiméletet nem várhatott, az levén róla a meggyőződés, hogy csak «játszik a portával.»[5]

De Rákóczy mindezt nem gondolta meg; a svéd király dicsőségénél, a protestantizmus diadalánál, az ő kivánt csatlakozásánál és álmodott sikerénél még mindig nem látott egyebet. Pedig maga X. Károly már rég fölismerte, hogy kitűzött feladatának megoldására, Lengyelország feldarabolására, a legnagyobb vállalat végrehajtására, a mely ebben az időben a földön folyt,[6] immár képtelen: s a szorongató válságból csak egy európai háború fölidézésével szabadúl-

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 223—225. ll.
2 *Ugyanott*, 369. l.
3 *Ugyanott*, 224. l.
4 *Okmánytár*, 482. l.
5 *Ugyanott*.
6 Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában, 32. l.

hat, ha ugyan még becsülettel, teljes vereség nélkül szabadulhat; már maga kereste az osztozkodás igérete mellett a fegyvertársakat: de szövetségesei közül nemzetközi bonyodalmak viharában *Radzivill Boguszláv*, a litván herczeg jelentéktelen, s *Frigyes Vilmos*, a brandenburgi nagyválasztó állhatatlan volt, mindig készen az elszakadásra, mindig csak újabb meg újabb engedmények fejében maradt meg mellette; s ezek között a körülmények között már maga közeledett Chmielniczkihez és maga fordult Rákóczyhoz, ki az erdélyi seregen kívül a két oláh fejedelem hadaival is támogathatta s a kozák megnyerésére czélzó törekvésének sikerét is egyengethette. A mikor ezek a konstanczinápolyi hirek keltek, X. Károly követei már két hónap óta a fejedelem udvarában időztek és alkudoztak a szövetség megkötése végett, mely Erdélynek annyi gyászába és siralmába került.*

De Rákóczy meggyőződéseként ez volt az a kedvező alkalom, az eseményeknek az a szerencsés fordulata, melyen két kézzel kapnia kellett. Legalább a svédek betörése óta mindezt várta és kivánta, s abban a botor és nagyzó önáltatásban élt, hogy a földingató förgetegben, melyet egyfelől a svédek, lithvánok, kozákok és poroszok, másfelől a lengyelek, dánok, hollandok, oroszok, tatárok, majdan az osztrákok és törökök támasztanak egymás ellen: ő lesz a felséges Poseidon, ki a nemzetek háborgó tengerét lecsillapítja, a nyugalmat és békességet helyreállítja. X. Károly követeinek nála létekor épen ismét vagy inkább még folyton a lengyelekkel tárgyalt, mert ezek annyi kisérletök meghiusulta után sem hagytak fel az alkudozásokkal, abban a titkos számításban, hogy a fejedelmet legalább a svédekhez való csatlakozástól visszatartják és a semlegességbe terelik;** ő viszont terveinek palástolása és összeköttetései-

* SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 149. l.
** *Ugyanott.* 222. l.

nek fentartása végett váltig hitegette, most is szólongatta őket, hogy az ő trónöröklésére s halála esetében a fiáéra ne szóbeli üzenettel, hanem irásbeli ajánlattal álljanak elé,[1] pedig lelkében rég megrögzött az elhatározás, hogy a svédekkel szövetkezik. Mert a nemzetközi viszonyokat és újabb fejleményeket vagy nem ismerte, vagy nem tudta megitélni jó és gyors értesülés hiányában;[2] azt hitte a magában és szerencsében való bizakodásánál fogva, hogy X. Károlylyal egyesülve, a lengyel korona után, a mint *Szilágyi Sándor* mondja, csak ki kell nyújtania kezét.[3] De e vállalatban, jegyzi meg helyesen *Angyal Dávid*, a nagy európai politika tengerére került. Itt nem oláh vagy moldvai viszonyokkal volt dolga, az európai hatalmak szövevényes érdekeinek találkozását s ellentétét kellett mérlegelnie. És itt cserben- hagyta belátása, gyanakodó volt s a mellett könnyenhivő. Azt hitte, hogy uralkodik a viszonyokon, hogy mindenkit felhasznál a maga érdekében, pedig elvakult áldozata lett még azoknak is, kiket lenézett. A politikában jó guerilla-vezér volt, a ki elhitette magával, hogy nagy hadvezérnek született.[4] S ebben a tévedésében egymaga döntött a saját jövőjéről, a nemzetsége és országa sorsáról, bekérte ugyan a követjárások és kétközi tárgyalások folyamán, tanácsosainak véleményes szavazatát,[5] de korlátlan uralkodó létére merőben a látszatért; s ezek szolgák levén, nem mertek az ő verdeső reménykedéseinek és nagyzó szenvedélyeinek ellene szólni. Felesége csak sírni, atyja csak rettegni tudott, de ez rettegései közt is figyelmeztette volt, hogy arra, mikép *haszonért* hadakozzék, szüksége nincs, adott az isten eleget, ha több gyermeke volna is. Ha a svéd ellen segítené meg a lengyelt, vétene isten

1 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az szakkeleti háború. 118. l.

2 *Ugyanott.* 17. l.

3 SZILÁGYI SÁNDOR: II. Rákóczy György, 170. l.

4 ANGYAL DÁVID: Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig, 528. l.

5 *Okmánytár*, 451. l. *Erdélyi országgyűlési emlékek*, XII. k. 326—329. ll.

ellen, de ha a svédet támogatná és a lengyel venne győzedelmet, még gonoszabb volna. Mert a porta engedélye kétes, mivel ő is tart annyi nemzettel való csatlakozása miatt. «Az pápistaságnak valami ereje leszen,» úgymond, «mind megindítják, ki nyilván, ki praktikával; tudván ők, nagyrésze leomlana Babillonnak, ha Lengyelországban pápista király nem lenne, kiváltképen így fegyverrel vennék meg. Az hadakozásnak kezdetit tudja ember, de végét csak az isten tudja, az titkok az istennél vannak, a kijelentett dolgot tudjuk mi; szűken vannak az hadakozó hiv emberek, kiváltképen ha ezekkel kezdesz hadakozni; mert nekem se higyjenek az vallás dolgában, de én sem hiszek az pápistának, hogy nem inkább segétené az ő vallását; az főtisztek pedig igen pápisták melletted, meglehet, egyébként hűvek, de nem oly hadakozásod leszen, az mint eddig volt. Hátad megé is kit hagynál, ha magad elmentél.»* Csak a papok, az egyszerü protestáns papok, szivükben a meggyőződés bátorságával és ajkukon az ékesszólás igéjével, méltó örököseiként a mult század pédikátorainak, kik a hatalom és veszedelem minden villogásával szembe szálltak, beszéltek kedvkeresés és félelem nélkül a haza békéjének és nyugalmának fölzavarása ellen.

Majd megmozdult Ferdinánd is, hogy a Szelepcsényi bizalmas levelével és saját külön küldöttével, Kissevich-Horváth Györgygyel, a fejedelmet visszatartsa a háborútól, mert a lengyelekkel való szövetkezésének ellenére szerette volna az összeütközést elkerülni. Természeténél fogva ugyanis szelid és békés ember levén, mint a csendes és renyhe vérlejtésüek általában, mindig tartózkodott a dolgok élére állításától, az izgalmak és bonyodalmak fölidézésétől, vallási és politikai kérdésekben egyiránt. Bár jezsuita-tanítvány létére a maga katholiczizmusában elfogult és

* Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése, 510—511. ll.

türelmetlen volt s érte készségesen mindent áldozott volna; s bár hazánk beolvasztásáról a családi hagyományt, mint II. Ferdinánd igaz örököse, híven ápolta s az örökletes királyság eszméjének keresztülvitelével előmozdítani is megkisértette: a protestánsok és alkotmányos ellenzékiek elkeseredésétől s a szabadságharczok megujulásától féltében mégis Lippaynak s a katholikus főpapok és világi főuraknak mérséklésével vagy kényszerítésével a vallásos békét az országban megőrizte, birodalmában helyreállította; szabad királyválasztó jogunkat és alkotmányunkat lényegében meghagyta, mert istenfélelemmel és igazsággal akart uralkodni, holott csak félelemmel és vigassággal uralkodott.* S bár Rákóczy népszerűsége miatt, magyar birtoka és koronája érdekéből, örökké aggódott és nyugtalankodott; ebbeli gyanúja és bizalmatlansága irányában semmi kedveskedésre, semmi biztatásra el nem oszolt, meg nem változott: a fejedelmet mégis kimélni kivánta, sőt annak állítólag, a mint Szelepcsényi hitére és emberségére írta, maga is érezvén, hogy ezt az állítást bajos úgy egyszerü szóra elhinni, «igaz jó akarója»** volt. Nem, nem, Rákóczynak nem volt jóakarója sem e levél keltekor, három évvel ezelőtt, sem mostan, a válságos fordulat előtt, hanem a békességet sovárogta fölöttébb, hogy semlegességét megőrizhesse és beláthatatlan zavarokba ne jusson, hiszen a beláthatatlan zavarok és eshetőségek kerülése végett ragaszkodott oly szorongva, annyi áldozattal, elnézéssel, sőt alázkodással a török békéhez is, hogy Zrínyi Miklós nem egyszer elbusult, elcsüggedett és haragban forrt miatta. S birodalma békéjének ápolásában s a saját nyugalmának óvásában, inkább megállt a *fél* úton, megelégedett a *fél* sikerrel, csakhogy kenyértörésre ne kerüljön a dolog. S azt hitte magához képest, hiszen:

* Például a pozsonyi lakomák- és vadászatokkal 1655-ben.
** Szilágyi Sándor közleménye a Történelmi Tárban, 1892. évf. 195. l.



(Soudtman egykorú metszete után.)

67. III. FERDINÁND.

Az ebnek is eb legfőbb ideálja,
Megtisztel, hogy ha társaul fogad . . .*

a vérmes és akaratos Rákóczy az ő jóakaratú figyelmeztetésére szintén meg fog állani a *fél* úton.

A fejedelmet azonban sem felesége könyjei, sem anyja rettegései, sem a papjai tiltakozása és az ő jó indulata nem ingatták meg eltökélt akaratában. Vakon és botorul rohant végzetének. Igazán jól mondja a Zrínyi kedvencz szólása: Quem Jupiter perdere vult, dementat.

Az események rohamosan fejlődtek: a lengyelek egymás után szövetkeztek, november 3-án az oroszszal, deczember 1-én az osztrákkal; Rákóczy deczember 6-án szintén aláirta a frigylevelet a svéddel, noha már ekkor X. Károly nyugoti Poroszországba szorult és Kázmér Danczkába bevonult. S egy hónap múlva, mialatt egyezkedett a kozákkal, rendelkezett a moldvai és havasalföldi vajdákkal, értesítette X. Károlyt felkészüléséről és III. Ferdinándot beavatkozása okairól, 1657 január 6-ikán már megindult Máramarosba, Viskre, honnan magyarországi és lengyel hadainak január 14-ikén kellett a lengyel határra kelniök.

«Az portárul,» irja a krónikás, «nagy sok tigris-párduczbőröket hozatott, nagy sok aranyas zászlókat, friss selyem lobogókat iratott, aranyoztatott, fuvalló s egyébféle aranyas kopjákkal szekereket rakatott, magának különbnél különb drága királyi ruhákat csináltatott vala; és mind nagy sok kincscsel, pénzzel rakott társzekerekkel, sok élésszekerekkel, lövő szerszámokkal, golyóbissal, tüzes szerszámokkal és jó pattantyusokkal, és valamik a hadra, még pedig olyan reménységgel való hadra, a melynek vége a királyi méltóság volna, szükségesek, úgy hozzákészült vala, hogy a kik a belső titkokat nem tudták, a készülethez képest, hogy kész királyságra menne, mindenek azt állíthatnák.»**

* Madách Imre: Ember Tragédiája, II. szín.
** Szalárdi János: Siralmas krónika, 295. l.

A kicsi Visken forrt az ember ezekben a napokban. Gyülekeztek renddel a fejedelem családjának tagjai, felesége és anyósa; a külföldi államok követei: a svéd, kozák, lengyel, ide érkezett az orosz is, Alexej Mihajlovics küldötte, gazdag ajándékkal, «igen szép válogatott, drága érő egynéhány száz nyusztbőrrel»,* hogy a svéd szövetség helyett a lengyelt fogadtassa el; ide jöttek a zborói tisztviselők, köteles hűséggel és vallásos reménykedéssel, hogy urok rendelkezésére álljanak, a lengyel bujdosók, hazafias kétségbeeséssel vagy nyomorú önzéssel, hogy Lengyelország megmentését vagy a magok szerencséjét keressék; idejöttek az országnagyok és vitéz leventék, a fejedelem környezetében vagy a hadak élén: Rhédey Ferencz, Serédy István, Barcsay Ákos, Kemény János, Mikes Mihály, Bethlen János, Apaffy István, Bethlen László, Gyerőffy István, Bethlen Farkas, Kemény Boldizsár, Gyulaffy László, Bánffy Kristóf, Bethlen Gergely, Rhédey László, Kornis Ferencz, Sebessy Miklós, Sebessy Ferencz, Horváth Kozma, Bakos Gábor, Ispán Ferencz, Nagy Tamás, Ébeni István, Gaudy Endre, Pap Endre és Földváry Ferencz, meg annyi más, kik közül nem egynek szivében a vállalat kimenetele iránt titkos aggodalom élt ugyan, de az oly nagy szerencséjü és méltóságú fejedelemnek olyan nagy készülettel való indulását, hatalmának növekedésére való vágyakozását, s egész népének minden hadi erejével való fölkelését látva, senki sem merészkedett nyiltan szólani,** sőt a fejedelem bizakodásából bizalmat és megnyugvást merítettek, miután a hadak is mindenfelől gyülekeztek. A székely havasoktól a máramarosi Kárpátokig megmozdult a férfi, s a merre vonult Visknek, fegyver csillogása jelezte útját; de a rendelt időre nem mind juthatott el, mert a jövendő és közelítő nagy gonoszoknak gonosz előljáró jelenségeként Mára-

* SZALÁRDI JÁNOS: Siralmas krónika, 299. l.
** *Ugyanott*, 298. l.

marosban a havasokon, hegyeken, völgyeken igen nagy hó lévén, azt hirtelen nagy eső ütötte meg és felolvasztotta, a minek következtében a folyók megáradtak, rohanó vizeikkel és jégtorlaszaikkal váratlan akadályokat támasztottak, mert a hadi podgyászok, szekerek a sodró hullámokban felborultak és elmerültek, a gyalogok közül is számosan elvesztek; számosan pedig, kik a jeges vizeken hónaljig vagy övig árban vergődtek keresztül, az egyszerre beállt kemény idő miatt megfagytak, elpusztultak.* Rákóczy azonban nem ért rá a gonosz jelenségekkel foglalkozni, sem az elveszetteket pótolni, sem a megkésetteket bevárni, mert szerződése értelmében arra vállalkozott, hogy a lehető leggyorsabban lengyel földön terem, s a szorongatott Krakó fölmentésére nyomul; ezért kapja majdan Nagy- és Kis-Lengyelországot Krakóval, Lithvánia egy részét és a szepesi városokat, meg a királyi koronát,** a siker érdekében is sietnie kellett, hogy a kozákokkal mielőbb egyesülhessen, s közös erővel, hirtelen meglepetésekkel biztosabban működhessék. Ám mielőtt a határra kelt volna, megtette szükséges intézkedéseit: január 15-ikén fogadta az orosz követet s azzal a válaszszal bocsátotta el, hogy a svéddel régi szövetségét csak az imént újította meg, tehát fel nem bonthatja; majd értesítette portai kapitiháját, *Tisza Istvánt*, megindulásáról, egy csomó hamis hir kapcsában, hogy az orosz azt kivánja tőle, mikép lengyelnek, töröknek, tatárnak *ne* legyen barátja, hogy a svédek Poroszországban és Krakó alatt győzedelmeskedtek, hogy Ferdinánd király a lengyelektől a segitséget megtagadta; aztán január 17-ikén országgyülést tartott, melyen a hadjáratot hivatalosan bejelentette, az adót megszavaztatta, a pörös eljárást szabályozta; s az országgyülés tagjai, a kik az erdélyi három nemzetből s a kapcsolt részekből jelen voltak, lelkendez-

* Szalárdi János: Siralmas krónika, 298. l.

** Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 190—196. ll.

tek a nagy hálától, hogy a fejedelem szép csendes nyugalmából, maga méltóságos személyének is nem kedvezvén, édes hazánknak jövendőbeli csendes, békességes megmaradására csipőjét felövezvén, javára felkelvén, sanyaró útjában is számtalan sok gondos dolgai, fáradsági és elmélkedései között róluk el nem feledkezett, sőt szegény hazánkról kegyelmesen gondoskodni méltóztatott.[1] A fejedelem egyidejüleg kinevezte távollétére a maga helytartóit: *Rhédey Ferenczet*, *Serédy Istvánt*, *Barcsay Ákost*, oly meghagyással, hogy az első Máramarosban maradjon, a más kettő Erdélybe térjen vissza; intézkedett a megkésett hadakról, hogy a főtáborhoz hol csatlakozzanak, valamint a felgyült seregről, hogy Kemény János vezérlete alatt a Priszlop havasnak induljanak s felesége és anyósa nagy szomorúságára maga is utánok eredt, vagy nem is utánok, hanem nagyzó és merész álmainak csillogása, lidércz fénye után, mely az asszonyi könyektől sem borult el.[2]

Ennek a vállalkozásnak és hadindításnak hire eleve befutotta Magyarországot, hiszen Rákóczy maga megirta, mikor tanácsosainak véleményes szavazatát bekérte, egyes főuraknak: Zrínyi Miklósnak, Nádasdy Ferencznek, bizalmas ügyvivője, Mednyánszky sem csinált belőle titkot, közölte Witnyédyvel[3] és kétségtelenül másokkal is; s a hir a hazafias katholikus és protestáns rendek között általában rokonszenvet és örömet keltett. Hiszen Zrínyi a fejedelmet, a mint emlékezhetünk, a legjobb magyarnak tartotta az ég alatt,[4] s Nádasdy készülődésének első komoly hirére lobbanva sóhajtott fel: Domine, memento mei dum veneris in regnum tuum. Támaszszon Isten tündöklő csillagot az magyarnak;[5] a hazafias katholikus és protestáns rendek

1 Szilágyi Sándor: id. m. 357. l. Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 246. l.

2 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György, 174., 176. ll. Erdély és az északkeleti háború, II. k. 230. l.

3 Vitnyédy István levelei, I. k. 94. l.

4 *Századok*, 1868. évf. 643 l.

5 Szilágyi Sándor: Rajzok és tanulmányok, II. k. II. l.

általában a magyar alkotmányos szabadság hivatásszerü védőjének vették, kinek vitézsége és dicsősége, szerencséje és síkere az ősi alkotmány megannyi biztosítékaként szolgál. A távol világításában természetesen csak a moldvai és havasalföldi diadalmas hadjáratok eredményéből itélték meg, gyöngéi és fogyatkozásai nélkül tüneményes nagynak látták, a ki eddig csupán szerencsés volt. De a távol világításában a szerencse minden kedvezése az ő számításának, erélyének, gondoskodásának és hősiségének tetszett; minél fogva a bécsi udvar vezető politikusai mindig szorongtak és riadoztak miatta, a magyar ellenzék tagjai pedig bizalommal és büszkeséggel tekintettek föl alakjára. Zrínyi, a mint tudjuk, szerencsét kivánt útjához, hiszen kinek kivánhatja vala jobban az jó szerencsét és előmenetelt, mint annak, az ki romlott hazánkat megsegíteni kivánja és fárad is rajta;[1] Nádasdy pedig a jobb idő virradását várta tőle;[2] Witnyédy pedig szegény, csaknem utolsó gyalázatra jutott nemzetünknek[3] nevelkedése érdekében még a napkeleti birodalom urává is megtette volna, azért hogy magyar és evangelikus:[4] de mindez abban a reménykedésben, föltevésben és meggyőződésben szólt, hogy Erdélylyel úgy cselekszik mindent, a mint Zrínyi irta neki levelében, mikép minden történhető dolgokat megnéz és gondoskodik *előbb* Erdélyrül;[5] vagyis az országot, a mint Vitnyédy kifejezte Mednyánszkynak, biztosítja mindenfelől.[6] S valóban a viski országgyülés áradozott a nagy hálától, hogy szegény hazánkról gondoskodni méltóztatott a fejedelemnek.[7]

Hát miben állt ez a gondoskodás? Talán abban, hogy a koronát kereste, csipőjét karddal felövezte: de a maga és országa szerencsétlenségére nem vette számításba X. Ká-

1 SZILÁGYI SÁNDOR: Rajzok és tanulmányok, 253. l.
2 *Ugyanott*, 11. l.
3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 92. l.
4 *Ugyanott*, 93. l.
5 *Századok*, 1888. évf. 448. l.
6 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 94. l.
7 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdélyi országgyűlési emlékek, XI k. 246. l.



(Egykorú metszet után.)

68. NÁDASDY FERENCZ GRÓF.

rolynak sem szorult helyzetét, sem megfogyott erejét, nem az ellenségnek sem biztos helyismeretét, sem növekedő számát, hanem teljes tájékozódás nélkül vakon rohant végzetébe és vakon kapott oly szövetségen, melyről Witnyédy is nyilván tudta, csak épen ő nem tudta vagy nem akarta észre venni, hogy abba a svéd királyt a szükség viszi?[1] Talán abban, hogy Ferdinándot csillapító figyelmeztetésének mellőzésével maga ellen kihívta és a semlegesség elhagyására kényszerítette; csodálatos naivsággal mégis azt hitte, hogy Mednyánszky Bécsbe küldésével, beavatkozása szépitgetésével,[2] az Isten nevére való azon fogadkozásával, hogy a mint eddig, kilencz esztendeig, senkivel sem szövetkezett a felség ellen, úgy most sem törekszik megrontására; s a mint eddig, kilencz esztendeig, úgy eztán is csak szolgálni akar neki,[3] megnyugtatnia sikerül; sőt egyenesen megnyeri, hogy az maga eszközli ki számára Konstanczinápolyban az engedélyt vállalatához, holott Kinán basa már egy évvel ezelőtt értésére adta, hogy a német tizszerte nagyobb ellensége, mint a török?[4] Talán abban, hogy az engedélyt

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 92. l.

2 MEDNYÁNSZKY JÓNÁS ura beavatkozásának szükséges voltára nézve a királyhoz írt előterjesztésében kiemelte, hogy a lengyelek e végett ismételve megkeresték és a koronával megkínálták, meg levén győződve, hogy mostani végtelen és szinte megoldhatatlan nehézségeikből nincs más szabadulásuk az ő segítségén kívül. A fejedelem azért erősitette meg a svéd királylyal barátságát és szövetségét és vonta magához a kozák népet a lengyel nagyok véleményére és tanácsára, hogy ekkép Lengyelország siralmas sorsán segítsen és őket a fenyegető nagyobb bajoktól megmentse. S bár sokan a lengyel urak közül most is ragaszkodnak a megkezdett tárgyalásokhoz, mások kétségbeesett helyzetükben az orosz nagyfejedelemnek ajánlták föl a koronát, a mi Rákóczy kárára, sérelmére és gyalázatára történt. Minthogy Lengyelország állapota már oda jutott, hogy emberileg szóval eligazítani lehetetlen, a fejedelem kénytelen volt beavatkozni és segítségül menni. Kéri a királyt, hogy tiltsa el híveit, katonáit és tisztjeit a közbelépéstől, hagyja meg konstanczinápolyi követének, hogy vállalatának megengedését szorgalmazza; s ha a fejedelem katonái valami elkerülhetetlen szükségből a felség határait átlépnék, ne tekintse sérelemnek, hanem kegyelmesen nézze el. A fejedelem biztosítja a felséget, Istent híva tanúbizonyságul, hogy a diplomákat sértetlenűl megtartja, semmiképen nem háborgatja, sőt kegyét megérdemelni törekszik. (Erdély és az északkeleti háború. II. k. 336—388. l.)

3 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 132—133. ll.

4 *Ugyanott*, 213. l.

meg nem szerezte, vállalatát be sem jelentette, sőt portai kapitiháját, Tisza Istvánt félre vezette, hogy a törököt nyilván ez is megtéveszsze; sőt a szultánt és nagyvezirt magára bőszitette és a háború biztos eltiltására ingerelte: csodálatos naivsággal mégis azt hitte, hogy a jövendő minden veszedelme ellen födözve van, ha a tilalommal érkező csauszt, a mint meghagyja vala,[1] kerülő útakon vezetik és akkor eresztik eleibe, a mikor már Krakóban székel, mert a befejezett tényre, felfogása szerint, a lengyel meghódol, a török megjuhászodik? Az osztrák meg hozzá bizonyosan még jó szerencsét is kiván.

Aztán miben állt ez a gondoskodás? Talán abban, hogy a tatárt magára haragította, minél fogva az boszútól lihegve leste az alkalmat, hogy Erdélyt megrohanhassa és pusztíthassa; s az oroszt ellenségévé tette, a mikor ajánlatát elutasította s beavatkozásának megokolásába szükségtelenül bele vonta, hogy a nagyfejedelemnek a koronával való megkinálása az ő sérelmére és gyalázatára történt,[2] «mert a lengyelektől a királyságra hivattatván, azután hátrahagyatott és megcsúfoltatott volna»?[3] Talán abban, hogy a lengyeleket maga ellen lázította, még régi barátait és felesége rokonait is a támadásba kergette, a mikor szerződése értelmében hazájok feldarabolására indult: csodálatos naivsággal mégis azt hitte, hogy az ország határaihoz közeledésekor szétküldözött kiáltványára seregesen sietnek táborába, és szabadítóként üdvözlik, ha irántok való örökös hajlandóságának és keresztyén indulatának emlegetésével megigéri, mikép az oltalma alá helyezkedőket kegyesen és kegyelmesen fogadja, a háború és mostoha idő csapásaitól megmenti, letiport jogaikat, különösen lelkiismereti szabadságukat helyreállítja?[4] Vagy talán abban, hogy távollétére

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 233. l.

2 *Ugyanott*, 337. l.

3 Szalárdi János: Siralmas krónika, 296. l.

4 Szilágyi Sándor: id. m. 129–130.

kormányzókat hagyott ugyan, de őket sem helyesen meg nem választotta, sem állásukat okosan nem szervezte, mert kezükbe eszközt és hatalmat nem adott. Nevezetesen úgy intézkedett, hogy csak az a rendeletök érvényes, melyet mind a hárman aláirnak; csak oly pénzhez nyúlhatnak, melyet a fejedelemasszony kiutal; de ez is, a helytartók is rendszerint másutt és másutt laktak s az egész kormányzás galyiba volt.[1] Hármok közül nemzetségére és vagyonára legtekintélyesebb a részekbeli *Rhédey Ferencz*, bihari és máramarosi főispán, a későbbi fejedelem, gyönge, ingatag, habozó jellem volt, békességes időben talán alkalmas a vezetésre, de háborús viszonyok között tehetetlen. Rákóczy meghagyásából a szorosok őrizetére és posták igazitására Huszton kellett volna tartózkodnia, de a saját árnyékától is megijedt, s a mint valami hirt hallott a tatár közeledéséről, Erdélybe menekült, hogy feleségét bátorságos helyre vigye.[2] *Serédy István* öreg, törődött, beteges ember levén jószágára vonult, ország dolga helyett, melyet még egy évtizeddel előbb szivesen magára vett és Konstanczinápolyban erélyesen hordozott, csöndes nyugalomra vágyott, s a sok világi mulatozás után már február 25-ikén örök nyugalomra költözött.[3] Csupán *Barcsay Ákos* termett volna cselekvésre, ha szabadon működhetik; megvolt az eleven esze, éles látása, az uralkodóház iránt hűsége és buzgósága, hiszen az öreg fejedelemasszony nevelte és emelte föl alacsony sorsából s lőn karánsebesi bánná és helytartóvá: de fölöttébb szerette a vig társaságot és boros poharat s örömest elfeledkezett csengésénél. Így esett meg csúfjára, hogy gyulafejérvári székhelyén, szinte a szeme előtt, valami negyedfélszáz személy, ki Máté vajdátul segítségül érkezett és itt egyszerre fölzendült, a fogoly *Hericzát*, a havasalföldi lázadók fejét

1 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 379. l.

2 *Ugyanott*, 274., 279. ll.

3 *Okmánytár*, 19., 22. ll. Erdély és az északkeleti háború, II. k. 356. l. Siralmas krónika, 303. l.



GIORGIO RAGOZZI PRINCIPE DI TRANSILVANIA &c.
Anno 1659

(Lerch egykorú metszete után.)

69. II. RÁKÓCZY GYÖRGY.

a vasból kivágta és Fejérvárról fényes nappal, délután indulván, «az mikor az bán mind ivutt»,[1] a fél Erdélyen át magával ragadva kiszabadította; s ő nem birta megakadályozni, mert csak fegyvertelen lovasokat és parasztokat küldhetett utána,[2] nem lévén több fegyveres mellette száz rossz német gyalognál.[3] A feles vitézlő rendet magános szállásokra haza eresztette, mert nem volt képes fizetni;[4] minthogy a fejedelem intézkedése miatt a legkisebb összeg sem állt a keze alatt, s a mikor hópénzért búsították, míg telt, a magáéból adott.[5] Ily nyomorúságos helyzetben aztán természetesen nem is lehetett sem katonája az esetleges fölkelésen s Hunyad és Zarándmegye szükségre hagyott népén kivül; sem lövőszerszáma, minélfogva a török és tatár készülődésének hirekor az öreg fejedelemasszonytul kér, ha volnának, magának és a havasalföldi vajdának aprószerű ágyúkat, hogy kiszálláskor lenne mit magával hordoznia, aztán kanóczot és egyebet, mert neki nincsenek.[6] Így felelt meg Rákóczy az anyja aggodalmas kérdésének, hogy kit hagyna maga után, ha elmenne, a kormányzók helytelen megválasztásával; így a Zrínyi reménykedő föltevésének, hogy Erdélylyel úgy cselekszik mindent, mikép minden történhető dolgokat megnéz és előbb gondoskodik Erdélyrül,[7] ennek védtelen hagyásával; így a Witnyédy hazafias számításának, hogy az országot biztosítja mindenfelől, a maga szerencsétlen elbizakodásával, hogy a hatalmakat és népeket fellázasztotta Erdély ellen mindenfelől.[8]

Nem, igazában nem gondoskodott Rákóczy államférfiúi belátással, rideg józansággal és politikai eszélylyel semmiről. A mellett a hadjáratot katonailag sem szervezte és

1 SZALÁRDI JÁNOS: Siralmas krónika, 316. l.
2 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 357. l.
3 *Ugyanott*, 279. l.
4 *Ugyanott*, 358. l.
5 *Ugyanott*, 379. l.
6 *Ugyanott*, 379., 387. ll.
7 *Századok*, 1868. évf. 448. l. A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése, 511. l.
8 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 94. l.

biztosította az esélyek ellen. A maga elbizakodásában egyszerüen diadalra és királyságra indult; de ennek legszükségesebb eszközeit és föltételeit sem szerezte meg, mert vagy fölöslegeseknek tartotta vagy az áldozatot rájok sajnálta; így igazi, hivatott hadvezér, képzett tisztek, megbizható kémek és kalauzok nélkül indult meg egy ismeretlen világnak, hol végtelen sivatagok, vadon erdők, mocsaras lápok és kanyargó folyamok váltakoznak, az idegent minduntalan útvesztőbe viszik. Maga és hadvezére, Kemény János, valamint számos leventéje bátor és vitéz katona volt, a ki viaskodni és meghalni tudott, ha kellett; de hiányzott bennük a hadi művészet mélyebb ismerete, elveinek és fogásainak gyakorlati tapasztalása, különösen a katonai lángész leleménye, tervezése, előre látása és számítása. Leginkább a politikával és közigazgatással foglalkozva, kardot csak akkor fogtak, mikor alkalmilag ünnepelni vagy fölkelni kellett; s ha egyszer fölkeltek, derekasan verekedtek, az ősi hadi vitézséghez és hirhez méltóan, mint Moldvában és Havasalföldön: nagy háború vezetéséhez azonban egyikök sem értett.

Ennek a vállalatnak egyetlen hivatott magyar fővezére *Zrínyi Miklós* lehetett volna, ha Rákóczy meg akarja vagy meg birja a maga részére nyerni. Mert nem egészen bizonyos: min múlt a dolog? Hősünk régebben, a nádorság keresésekor, a tatár betörésének esetére a fejedelemnek lelkesedve igérte, hogy ha valamiképen az ő szolgálatát valamikor kivánja, bizony soha abban meg nem fogyatkozik, ha csak másodmagával is kellene postán ő Nagysága szolgálatjára mennie;* bizony ha csak egy csöpp vére marad is, az is az ő Nagysága szolgálatjára leszen;** sőt még esztendeje is az volt az egyetlen kivánsága, hogy ő Nagyságának, mint jó és dicsőséges magyar fejedelemnek igaz jó-

* *Történelmi Tár*, 1900. évf. 205. l.
** *Ugyanott*, 206. l.

magyari tökéletes szűvel szolgáljon,[1] de az utolsó levelében már félig mentegetőzik, s csak félig, föltételesen és a jövőben ajánlkozik követni. «Engem, Nagyságos uram,» úgymond, «semmi üdő, semmi szerencse Nagyságod kötelességétül el nem fog vetni; de az én vékony erőm nem ad egyébre alkalmasságot, hanem csak az jó kivánságra, kivel bizony valamikor lehet, megegyezik cselekedetem is, ha életem veszedelmével is kellene meglenni».[2] Mondja ezt épen akkor, a mikor Rákóczy megindulása alkalmából Erdély lehető biztosításáról s a jobb idő virradásáról beszél, mert sorait azzal végzi: «Az Isten engedje, hogy Erdély által virradjon meg szegény magyarra.»[3] Lehet, hogy azért mentegetőzik és azért szoritkozik csak a jó kivánatra, mert a fejedelem hivta magával, de nem a sereg élére; lehet, hogy azért hivatkozik a maga vékony erejére, készségének megvalósithatatlan voltára, s azért fogadkozik csupán a jövőben jó kivánságának cselekedettel való bizonyítására, mert az esetleges hivás elől, bármily föltétel alatt történik, ki akart térni. Zrínyinek ugyanis, a mióta Ferdinánd a lengyelekkel szövetséget kötött és segitségökre hadat igért, — erkölcsi lehetetlenség volt a fejedelem sorsában osztozni és oldalán harczolni, mert akkor egyszerűen lázadó lesz: koronás királyának serege ellen harczol. Valószínűbb azonban, hogy Rákóczy nem is szólította fel; elbizakodásánál fogva nem tartotta szükségesnek, hiúságánál fogva nem kivánatosnak, hogy diadalában és országában osztályosa legyen. Mert emlékezhetünk, a meghalt Klobusiczky hősünket előbb egy palatinátussal, aztán egy herczegséggel kecsegtette; azután is azzal, a mit az Isten neki rendelt.[4] A fejedelem pedig a maga fukarságában mindezt sajnálhatta és hősünket egyszerűen mellőzte. Legalább

[1] SZILÁGYI SÁNDOR: Rajzok és Tanulmányok, II. k. 250. l.
[2] *Századok*, 1868. évf. 448. l.
[3] *Ugyanott*, 448. l.
[4] VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 38. l.

Witnyédynek, a ki Zrínyi összeköttetéseiről és dolgairól rendszerint alaposan van értesülve, egy pár nyilatkozata határozottan erre mutat. Rákóczy elindulása után néhány nappal, február 2-ikán, Thököly Istvánnak abban a meggyőződésében szólva, hogy maroknyi nemzetünk sorsa a fejedelem szerencséjén vagy szerencsétlenségén fordul vagy javulásra vagy utolsó veszedelemre, mert akár a Zrínyi megvilágításából, akár a maga éles szemével előre látta, hogy a török fegyveres beavatkozása a török háborút s a fejedelem bukása az osztrák elnyomást fogja fölidézni, — egyszerre felsóhajt: «Az én katona uram jó segítség volna, ha így a világ végén nem laknék».[1] A messze lakás azonban csak a dolog palástolása, mert hogy voltakép nem az szolgált akadékul, Witnyédy később Keczer Menyhértnek kereken megmondja: az ő ura a fejedelemnek *nem kellett*, mert *félt* tőle.[2]

Igaz, ha kellett volna, sem csatlakozhatik vállalatához koronás királyának lengyel szövetsége óta: de jellemző, hogy nem kellett; még jellemzőbb, hogy Rákóczy félt tőle; a legjellemzőbb pedig, hogy nem is eszelte meg, nem is érezte a hivatott fővezér és képzett tisztek hiányát, hogy a tudatlansága, vigyázatlansága és fösvénysége[3] miatt nem gondoskodott valamely oldaltámadás vagy beütés esetére a határok védelméről, seregének időről-időre való felújítása vagy kiegészitése végett odahaza tartalék-csapatok gyüjtéséről és utána küldéséről: mégis azt hitte, hogy régi országában mindent rendben hagyott, s új országában mindent rendbe hoz, csak a Priszlop havasán szerencsésen kelhessen át. Ebben sem kétkedett, mert hiszen *Földváry Ferencznek* tájékozódása és jelentése szerint a feljutás nem oly nehéz, még a szekerek is elmehetnek, csak a leszállás lesz veszedelmes a marháknak; de keservesen csalódott,

[1] VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 95. l.
[2] *Ugyanott*, 80. l.
[3] *Ugyanott*, 78. l.

mert biztosát «az hamis, hazug, lator emberek» félrevezették. A mellett az idő változási közben oly nagy hó esett, hogy övig, sőt feljebb ért; s a fejedelem kénytelen volt a legénységnek egy napra, január 20-ikán egész hó-pénzt fizetni, hogy a járatlan út helyett újat készítsen;[1] a munkára maga ügyelt, buzdított, a hóban övig, sőt följebb gázolt: de csak arra a belátásra jutott, hogy a havas árkos, szakadékos, meredek, embernek még megjárható, az elkényszeredett marhából azonban száz ökör egy szekeret föl nem von; pedig ha élés nélkül indúl, a had maga veri meg magát, gyalázatosan elmulik és elvesz. «Nem ember ellenségünk, hanem Isten van ellenünk. Meg nem írhatjuk, mondja elkeseredve anyjának, micsoda búsulással vagyunk, majd tisztességes halált kivánnánk inkább.»[2] Nagy búsulásában már arról gondolkozott, hogy a társzekereken a lövőszerszámokat Munkács felé fordítja, a katonaságot haza bocsátja, gyalogságot, fizetett hadat szállásokra osztja, maga Ecsedbe vonul, s ekkép letesz a téli hadjáratról és megvárja az idő nyilását: de aztán mégis megemberedve szép szóval, igérettel, jutalmazással, személyes példával legyőzte a roppant akadályokat; a társzekereket, lövőszerszámokat csigákon, köteleken felvonatta, a lovas- és gyalog-hadakat átköltöztette,[3] Kemény Jánost ezer könnyü vasassal előre küldötte, hogy a kozákokkal egyesüljön, a mutatkozó ellenséget verje le, s a meghódoló lengyeleket vonja magához; s január 30-án iszonyatos fáradság és erőfeszítés után seregével maga is lengyel földre, *Skolára* érkezett és megpihent, két nap múlva már *Stryben* állt, honnan megújította és szétküldözte kiáltványát a lengyelekhez, hogy szabadító és nem hódítóként jő hozzájuk, csatlakozzanak, de minden foganat és hatás nélkül. Mert már kezükben volt a szövetség-levélnek

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 352. l.
2 *Ugyanott*, 352. l.
3 Szalárdi János: Siralmas krónika, 299. l.

mássa, s tisztában voltak czéljával és szabadítása árával, fellázadtak a csatlakozásnak még gondolatára is. Elfordúlt és elhúzódott előle mindenki: barát, ismerős, rokon; s a hazafi-elkeseredésnek ez a háborgó kitörése, ez az erkölcsi akadály útjába nagyobb nehézséget gördített, mint a természeti akadály, a Priszlop, járhatatlan meredélyeivel és szakadékaival.[1]

A vadon természeten utóljára is diadalmaskodott az erkölcsi erő, az akarat: de az egyesült nemzet erkölcsi erején, akaratán az egyes ember akaratának mindig meg kellett törnie. A Priszlop, hiszen olykor a kövek is beszélnek, vállalatának kezdetén annak kimenetelére csak baljóslat volt: de az összes lengyelségnek elfordulása tőle egyenesen balvégzetét vetette előre; ha Rákóczy élesebben vizsgál és itél, már előre beláthatja bukásának egész tragikumát. De fölvert reményeitől és szenvedélyeitől szeme régóta révedezett: nem hatolt a dolgok és okok mélyére. A lengyelek elvonulásának még örült, hogy eddig ellensége nincs;[2] holott eddig csak azért nem támadták meg, mivel nem hivén a nagy tél miatt átkelése lehetőségében, nem készültek még föl elegendőkép. S azok a főurak, kik a csatlakozással biztatták, csak időnyerésből hitegették, mint Sapieha és Wisniovecki herczeg; aztán Czenstochóba siettek a királynéhoz a védelemről tanácskozni, mint Lubomirski és Potocki; s azok a városok, melyek semlegességet fogadtak, csak kényszerűségből cselekedték, hogy a megszállás elől menekedjenek, mint Lemberg, Prmysl: Rákóczy azonban mindezt sikernek vette, anyjának nagy dicsekedve jelentette, s bizakodva nyomult beljebb, előre, «mint az hal, a mely nem gondolja, visszajöhet-e a varsából, csak menten mégyen belé;»[3] február 18-ikán már Sambor alatt járt,

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 353—54. ll.
2 *Ugyanott*, 54. l.
3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 241. l.

hol a külváros apró csetepatéval, az ablakokbúl puskatűzzel lepte meg hadát, minek következtében néhány embere, Kapronczay György, a fejedelmi ház régi hű szolgája és Kemény Boldizsár, Kolozsmegye főispánja, Udvarhelyszék főkapitánya elvesztek gazul;[1] de maga Sambor a semlegesség föltétele alatt békésen eresztette tovább. Itt egyesült a kozákok seregével, mely 20.000 emberből állt; úgy hogy hada egyszerre a 18.000 lovas, 5.000 gyalog erdélyivel és 6000 oláhval[2] 49.000-re emelkedett, a lengyelség nagy búsulására és elkeseredésére, nem vitézi viselt dolgai, hanem embertelen pusztításai miatt. A kozákság ment elől, tatár módon; a nemesség házait fölégette, a templomok kincseit megrabolta, a sirok tetemeit kifosztogatta; kegyetlenkedett, csonkitott, gyilkolt; s ha nem is követte el mindazokat a borzalmas vadságokat, melyeket Bethlen Imre a kortársak fölvert képzelettel festett leirásaiból és sötéten szinezett hagyományaiból elbeszél: dúlása és öldöklése féktelenűl folyt. A fejedelem hiában riogatta és zabolázta a garázda népet,[3] a fegyelmet és rendet fentartani nem birta; s a mi még rosszabb és gyalázatosabb volt, a rossz példa a székelyeket is magával ragadta, s valamint másszor a vitézségben, most a zabolátlan kegyetlenségben legelől jártak.[4] Természetesen a lengyel még inkább elidegenedett, még ádázabb boszú vágyától lihegett az olyan szabadító ellen, kinek közeledését láng és vér hirdeti. A mi kevés rokonszenv volt még iránta, az is megcsappant; a mi pedig esetleg megmaradt, fogadott apja és jóakarója, *Szelepcsényi György* kanczellár, szerencsésen megsemmisitette.

Szelepcsényi állásánál és hivatásánál fogva a királynak föltétlen hive, belső bizalmasa volt, hiszen kanczellári és

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 356. l. Családi levelezés, 512—513. ll. Siralmas krónika, 299. l.

2 Gróf Bethlen Imre: Második Rákótzi György ideje. Nagy-Enyed, 1829. 48. l.

3 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 355. l.

4 Gróf Bethlen Imre: id. m. 48. l.



GIORGIO SEBASTIANO LVBOMIRZKI, Conte di Wiſnicz, e Iaroſlau
Principe del Sacro Romano Imperio Gran Mareſciallo
del Regno di Polonia Generale di Campo Generale della
minor Polonia, Gouernatore di Craccouia Chmielnicz
Nizqn, Olſtqn, Percus lauia, e Caſimiria

(Stern egykorú metszete után.)

70. LUBOMIRSKY HERCZEG.

püspöki érdekei az ura érdekeivel szorosan megegyeztek, részint belőlük folytak, részint tőlük függtek, mint a maga előmenetelére és egyháza gyarapodására czélzók: a Rákóczy házzal mégis barátságos lábon élt, bizalmas levelezést folytatott; a fejedelemnek és anyjának ügyeiben az udvarnál, kamaránál[1] nem egyszer közbenjárt és sikeresen szolgált, a mennyiben ezek az ügyek és szolgálatok Ferdinánd királyi és a katholiczizmus uralmi érdekei körén kívül estek. A király előtt az udvaronczot, a Rákóczyakkal szemben a hazafit játszotta, a ki hangos mellveregetéssel hivatkozott igaz magyar vérére és őszinte barátságára; s nagy volt hitele a király előtt, mert úgy adta, hogy ezt az egész összeköttetést az ő javára ápolja és tartja fenn; elhitette nemcsak véle, de Zrínyi szerint mindenkivel,[2] hogy ő ennél a viszonynál fogva «bir a fejedelemmel és arra veszi, az mire akarja»; s nagy volt hitele a Rákóczyak előtt, mert kedvöket kereste, bizalmukat szinte erőszakolta, a maga készségét számos apró szolgálatával bizonyította. Az öreg fejedelemasszonyt Sáros-Patakon meglátogatta, a fejedelmet fiává, feleségét leányává, a kis Ferkót unokájává fogadta és akként nevezgette;[3] s e családi kapocsnál fogva egész természetesnek és következetesnek tetszett, ha nagyságos fia-urát váltig szólongatta, hogy neki ő felsége körül nagy bizvást parancsoljon, az mire elegendő voltát és tehetségét ítéli;[4] mert nagy odaadásában, alázatos hódolatában «föltehet minden commentiós szolgájával»;[5] oly igaz és hasznos szolgája ő,[6] s a míg él az is akar maradni.[7] S leveleinek aláírásában csak úgy hemzsegett az alázatos, engedelmes, legkisebb, legragaszkodóbb, méltatlan és legkészségesebb szolga, mintha szeretetének az árja csapkodna fel

1 *Történelmi Tár*, 1892. évf. 196. l.
2 *Ugyanott*, 1890. évf. 207. l.
3 *Ugyanott*, 1892. évf. 195., 206—208. ll.
4 *Ugyanott*, 193. l.
5 *Ugyanott*, 195. l.
6 *Ugyanott*, 197. l.
7 *Ugyanott*, 199. l.

szivéből folyvást. Szeretett inni gyakran és nagyokat a részegségig, mert a billikomot sűrübben forgatta, mint a breviáriumot; s ilyenkor rendesen megeredt és eljárt a nyelve, tüntetett, magyarkodott és hazafiaskodott: a Rákóczy szerencséjéért, dolgaiban való előmeneteléért ivott, «propterea exaltabit caput»;[1] sőt «jóakaróival együtt, a kik olykor felesen voltak és ittak nála, továbbat való jó egészségeért és kévánatos szerencséjeért mind jó borral, mind porral és lövődezésekkel» vigasságot ült.[2] A mit a fejedelemnek mindig hűségesen tudomására hozott; de kijózanodva aztán szavainak szívesen élit vette azzal a figyelmeztetéssel, hogy a lengyel alkalmatosságot az ő édes nagyságos ura meg ne vesse, de el se siesse, jobb és bizonyosabb ez az egy egész ország birtoklása más idegen fejedelem karón mutatott tar varjánál; ha mégis cselekszik, azt cselekszi, bölcs elméjével föltalálván és megfontolván, a mi házának örökké tartó emlékezetére és dücsőségére való lesz.[3] S a fejedelem mind a tüntetést, mind a tanácsot a ragaszkodás és jóakarat jelének vette és vehette; noha Zrínyi Miklós, a ki éles látásával és mély emberismeretével a kanczellárnak veséjében olvasott, régen megmondotta róla, hogy *álnok*, mindazonáltal a fejedelemről böcsülettel szól, talán azért, hogy a mellett kelesse el más árúját is.[4] Tény, hogy csakugyan úgy beszélt s Rákóczy a figyelmeztetés ellenére bizott benne, jó akarójának hitte; mások is rákóczystának tartották,[5] az udvar azonban tisztában volt viseletével és hitele megmaradt királya előtt. Ferdinánd épen azért válaszképen a Mednyánszky előterjesztésére követül küldötte őt Rákóczy László, Homonnay György és Barkóczy László kiséretében Lengyelországba, hogy a fejedelmet vagy térítse vissza útjáról, mert még most is reménykedett

[1] Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György. Budapest, 1891. 108. l.

[2] *Történelmi Tár*, 1892. évf. 197. l.

[3] *Ugyanott*, 199. l.

[4] *Ugyanott*, 1890. évf. 207. l.

[5] *Ugyanott*, 1892. évf. 200. l.

a semlegesség megőrizhetésében; vagy lengyel barátait térítse el tőle, hogy bukása az ismeretlen idegenben biztosabb legyen. S erre a megbizásra Szelepcsényinél alkalmasabb embert nem találhatott volna; mert ép oly tanult és eszes, mint fondor és alattomos volt, ura érdekének és vallása diadalának kész eszköze, ki a mellett bizalmas viszonyánál fogva a fejedelemhez könnyen hozzá férhetett és katholikus püspök létére a katholikus lengyelekre sikeresebben hathatott. Küldetése királyának és egyházának egyiránt használhatott; sükere egyenesen a lengyelföldi katholiczizmusnak megmentése lehetett; annyival inkább buzgott tehát, hogy annak minden fogással megfeleljen. S beteljesedett, a mit az öreg fejedelemasszony tavaly a kor szellemében fiának írt, hogy a vallás dolgában neki se higyjenek, de ő sem hisz a pápistának, hogy nem inkább segíti az ő vallását,* a kanczellárban a katholiczizmus elfogult szeretete egyelőre minden egyéb érzésen felülkerekedett: nem szánta faját, fogadott kedves urafiát és a véle levő maroknyi szép magyarságot, hanem képmutató, színes eljárásával megejtette és megrontotta. Álnok volt és álnok is maradt.

Szelepcsényi előbb Lubomirski György herczeget kereste föl s a marsall szivéből Woinicki és Morstyn segélyével Rákóczy iránt minden rokonszenvet kiirtott; mert sikerült véle elhitetnie, hogy sokkal jobban félhet ennek uralmától, mint a Habsburg ház hatalmától, mert ez Magyarország kapcsolt részein zsarnokilag, sőt despotaként uralkodik, s magok az eretnekek nyilván megvallják, hogy a király alattvalóinak szabadságától az ő szabadságuk annyira különbözik, mint az ég a földtől;** aztán, február 23-ikán, kiséretével a fejedelem táborába ment át, mely már a San folyamon túl, Torki mellett állt, a hol a kanczellár a Ferdi-

* Családi levelezés, 511. l.

** SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 341. l.



(Dahlberg egykorú metszete után.)

71. LENGYELORSZÁG TÉRKÉPE A HÁBORÚ IDEJÉBEN.

nánd intő üzenetét, a lengyelek szép ajánlatát: a tizenhárom szepesi városnak, 44.000 arany fejében, Lubló várának és a krakai vajdaságnak átengedését előterjesztette, s a mint főköveti tiszti és a mint atyjának fiához való szereteti kivánná, mind bizalmasan, «csak magok között, mind néha lakozások közben asztalnál is, sok okokkal és nagy szorgalmatossággal tanácsolná, intené, kérné a fejedelmet, hagyná el azon megkezdett útját, nyugodalmas országába térne vissza.»[1] Rákóczy ugyan nem volt hajlandó a fegyvert letenni, mert szövetségesei iránt való becsületessége ellenezte, s mert maganagyzása és elbizakodása, eddigi könnyű előnyomulása, hadi szerencséje, hiszen istennek hála, a mi csaták voltak, mind neki szolgáltak, ellenség miá eddig tíz ember sem veszett el,[2] képzeletét még inkább fölverte a koronáról való álmának teljesedése felől; de Szelepcsényivel tárgyalásba ereszkedett, s harmadfél héten keresztül, márczius 15-ikéig, a válasz tartalmáról, s alakjáról egész gyanútlanúl értekezett.[3] A királyt nem akarta megbántani, egyszerűen elútasítani, nehogy magára haragítsa: azért késznek nyilatkozott arra, hogy a lengyelekkel alkudozásba bocsátkozik, ha magok felszólítják. A püspök rögtön megragadta a közvetítő szerepet, a megbeszélések megindítása végett írt a királynak és Lubomirskinak, kit titkon más levelével megintett, hogy a fejedelemhez ne forduljon, bizalmas követével felültetett, hogy ez halálosan gyűlöli, így eleve útját vágta minden közeledésnek és tárgyalásnak. Rákóczy pedig csak haladt előre, fogadott kedves atyja véle, közben-közben vigan lakoztak, nagyokat ittak, mert a fejedelem ép oly örömest a bornál feledkezett és magáról is sokszor megfeledkezett, mint Szelepcsényi, hiszen nemesi erkölcs volt ebben az időben az

1 Siralmas krónika, 300. l. SZILÁGYI SÁNDOR: Erdélyország története, II. k. 253. l.

2 Családi levelezés, 514. l.

3 SZILÁGYI SÁNDOR: II. Rákóczy György, 180. l.

ivás, — a *bornemissza* Zrinyi feltünő kivétel számába ment;[1] s a diplomácziai eszmecserét, a minek titokban kell vala folynia, nyilvánosan, a fehér asztalnál nagy hangosan vitték, a pillanat hevében, még inkább mámor hatása alatt el-elszólták magokat; a püspök vitatkozott, érvelt, igért, de egész viselkedése csak czigánykodás volt; nem hiában gyanusították czigány eredettel,[2] mert mind ez alatt az időt arra használta fel, hogy egyfelől az erdélyi táborral egyesült lengyel sorkatonák és kozákok vezéreit a fejedelemtől elidegenítse, másfelől ennek bizalmát a svédekben és lengyelekben megingassa, Würtznek, a krakai vár svéd parancsnokának X. Károlyhoz írt és elfogott levelei bemutatásával és Stanislawskinak, a Rákóczy oldalán levő marsalli követnek tekintélye lerombolásával; a békességért való nagy puskapor-ropogtatása pedig csak arra czélzott, hogy a füsttel álnok cselszövéseit és miveleteit elfödözze.[3] Mivel eleve tudta, hogy a fejedelemmel nem bír, s nem veszi arra, a mire akarja, ennél fogva vissza nem térítheti; azonnal megbizása második felének, a barátai eltérítésének munkájába fogott, s azt alaposan elvégezte. De még a búcsú-ebéden is, írja Rákóczy anyjának, «jól lakék, váltig esküszik, hajdú sem esküdhetik többet; nem vár sok kinálást, nem is vigyáz másra, vitatkozással, szűz Mária emlegetésével bővesek voltunk».[4]

A fejedelem már most belátta, hogy nem kell hinni szavának; de sajnos, azt nem látta be, hogy a küldetésének *ténye:* a követsége komoly, utána csak a fegyver beszélhet. Azt hitte, hogy ez a lengyel szövetkezéssel együtt legfölebb ijesztés, s ezzel az ijesztéssel, a mint *Nádasdy*[5] írja vala, valamit megcselekedhetnek Bécsben, megcsele-

[1] SZILÁGYI SÁNDOR: II. Rákóczy György, 108. l.

[2] KANYARÓ FERENCZ: Zrínyi ismeretlen munkája, 11. l. SZALAY LÁSZLÓ: Magyarország története, V. k. 69. l.

[3] SZILÁGYI SÁNDOR: id. m. 180. l. Erdély és az északkeleti háború, II. k. 234. l.

[4] Erdély és az északkeleti háború, II. k. 356. l.

[5] L. találó jellemzését PAULER GYULÁ-

kesznek;[1] de tovább nem mennek. Pedig ha nem a Ferdinánd intésére, legalább a lengyelek ajánlatára hallgathatott volna: még ekkor tisztességgel és dicsőséggel, híre csorbítása nélkül s a szepesi városok, lublói vár és krakai vajdaság szerzeményével fordulhat vissza, a maga és háza, meg országa romlását elkerülheti. Ő nyomult belebb, előre, könnyű szerrel, minden akadály nélkül; tavaszi szép meleg napok jártak, a Dunajecz és Visloka vize alacsonyan állt parttalan medrében, rajtok mindenütt gázlókat talált, hadaival, lövőszerszámaival és társzekereivel elég kényelmesen átvonult,[2] lengyel hadak nem is mutatkoztak, mert a fősereg, valami 30,000 ember fent éjszakon, Danczkánál táborozott, s a marsall 6000 főnyi csapata lent, délnyugatra, Krakó alatt a vár vívásában és Würtz szorongatásában fáradozott; különben pedig az volt a lengyelek hadviselésének módja, hogy nagyobb erő elől rendesen félrevonultak és elszéledtek, háta mögött aztán megint összegyülekeztek. A fejedelem csak nyomult belebb, előre, nem méltatta és nem követte a Zrinyi Miklós tanítását: «Ha az ellenség országában haddal bemensz, mindenről gondoskodjál, és arról is, miképpen visszajöhess; ne tégy mint az hal, a mely nem gondolja, visszajöhet a varsából, csak menten mégyen belé. Vaj ki sok vész el úgy, sem eleit, sém utolját meg nem gondolja a dolognak».[3] A lengyelek eresztették szabadon, hogy időt és alkalmatosságot engedjenek oly számos ellenségnek a maga fárasztására és fogyasztására;[4] sőt Krakó vívásával is felhagytak, Würtztől lovagiasan, szép levelekkel elbúcsúztak és tova takarodtak; a mikor Rákóczy márczius 28-ikán a város alá, a

nál: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. Budapest, 1876. I. k. 29—34. ll.

1 Családi levelezés, 514. l.

2 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 356. l.

3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 241—242. ll.

4 Siralmas krónika, 309. l.

Strezelnicza terére érkezett, már csak a bevonulás rendezéséről kellett gondoskodni.

A készülődés alatt ugyan egyre borongott, majd hirtelen zivatar támadt, a fejedelem kocsijának lovai a villámcsapástól megbokrosodtak, kocsiját felborították, a mit a lengyelek bukása jelének jósoltak: de az idő végre lecsillapult. Würtz a város kulcsaival megjelent, a fejedelem átvette azokat. Aztán indult, zaklató képzeletének ragyogó képei közt indult és ment Krakóba, a lengyel királyok fényes palotájába, a nagy *Báthory István* örökébe a nagy Rákóczy. S büszke magaeltelėssel és a jövendő minden hitével tekinthetett kiséretén végig; egész tábor indult véle, előtte 800 svéd, utánok 2000 magyar hajdu, nagy csapat kozák, 1000 moldvai lovas, majd 600 svéd lovas, aztán haladt maga pompás török lován, svéd, erdélyi, kozák és oláh főurak környezetében; utána megint csillogó had következett, 6000-nyi ember, magyar, lengyel, kozák és oláh katonaságból. Mintha a népek csak azért egyesültek volna,[1] hogy diadalmas paizsaikra emeljék, nagyzó és mesés álmainak teljesítéseként immár a maga királyi várába bevigyék! Előtte, körülötte, utánna csupa látványosság, riongás, hódolat. A tanács azonnal letette az esküt és ő boldogan beszállt a Wawelbe, a királyi palotába; másnap pedig boldogan írta anyjának Krakóbul: «Szép hely, szebb nem lehet, sok böcsületes, emberségtudó főrendek vannak benne».[2] De nem csak a saját dicsőségével gondolt, az isten dicsőségéről sem feledkezett meg, hiszen vallása érdekében akart király lenni: bevonulása után azonnal és másnap protestáns isteni tiszteletet tartatott, holott eddig «e helyben a mi vallásunkon lévő isteni szolgálat nem volt».[3]

Vállalkozásának első feladata tehát, Krakó felszabadítása, küzdelmek és csaták nélkül, fényesen sikerült; miért ne

1 Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György, 181. l.

2 Családi levelezés, 515. l.

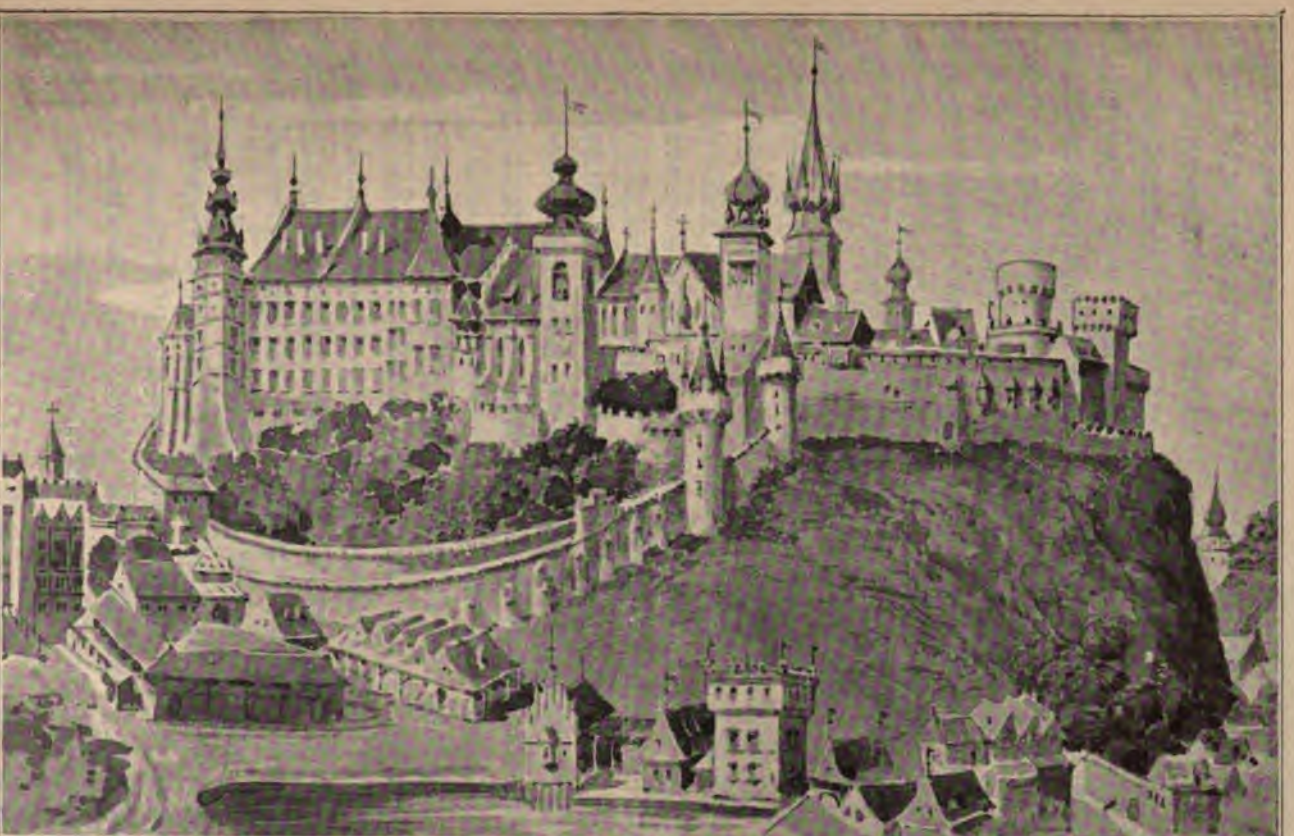
3 *Ugyanott*, 515. l.

sikerülne a többi. Két nap mulva a svéd helyőrség hátrahagyásával, nyomult belebb, előre, megint küzdelmek és csaták nélkül, s április 11-ikén szerencsésen egyesült X. Károly seregével; így vállalata második feladatának is pompásan megfelelt. Már most nincs más hátra: mint az ellenség leverése, a lengyelség behódoltatása és a koronázás megtartása: miért ne sikerülne mind ez? Legalább Rákóczy eddigi előmenetele után nem kételkedett benne. A svéd király Moidlbosizében dob-, síp- és trombita-szóval, üdvlövésekkel és meghajtott lobogókkal fogadta s a nagy riadalomban és puskaropogtatásban nem esett egyéb hiba, csak az anhalti herczeg, valami kósza golyótól találva, bukott le holtan lováról. Az éjszakai víg poharazásban hamar feledésbe veszett. Károly aztán a látogatást pár nap mulva Chmilovon visszaadta a fejedelemnek, ki félmérföldnyire ment eleibe, födetlen fővel, tábora sorfala közt üdvözölte: a hadak örömrivalgása a dob, trombita, tárogató hangját a puskák ropogásával és ágyúk durrogásával együtt túlharsogta. Csak a lakoma volt még vigabb.*

A kölcsönös örömbe azonban kölcsönös csalódásnak keserü ize vegyült: a fejedelem csalódott a svéd sereg erejében, mely már 7000-re olvadt; s a király csalódott a szövetséges hadak katonai értékében, mert fegyelmezetlenek vagy gyakorlatlanok voltak: mindamellett egyelőre nem éreztettek belőle semmit egymással, hanem kölcsönös szivességgel beszélték és állapították meg közös érdeköket, együttes hadműveletöket, hogy Brzest és Zamoisk megvételére mennek, a mi végett Károly emberei Zavichostnál a Visztulán hidat vernek.**

A mig a hid elkészült, a fejedelem az eddigi eredmények biztosításán munkált. A király által Welling Gotthárdot Erdélyen át Konstanczinápolyba küldötte követül, hogy

* Szilágyi Sándor: II. Rákóczy György, 182—185. ll.
** Családi levelezés, 517. l.



(Cserna K. rajza Houfnagel metszete után.)

72. A KRAKÓI KIRÁLYI PALOTA

a törököt a dolgok fordulatába való belenyugvásra bírja,[1] maga meg Sebessy Ferenczet Moldován keresztül Czeherinbe és onnan a hetman emberével Bakcsiszerájba indította, hogy a tatárt 25—30.000 tallér igéretével a svéd szövetségre vonja,[2] aztán Krakóba a svéd csapatokhoz Bethlen János parancsnoksága alatt a maga hadát helyezte,[3] hogy a király kivánsága szerint a *maga* városát őrizze. S azt hitte, hogy mindezzel a multat rendezte, a jövendőt eligazította; s nincs egyéb függő kérdése, mint Lengyelország elfoglalása. Ez pedig folyamatban van, hiszen Lubomirski szalad, Zamoiski talán átáll, a többi urak is a csatlakozásra felszólítást kaptak; a vistulai hid készül. Szóval, «mi bizony jól vagyunk, csak bor fogytán vagyunk».[4]

A hid csakugyan elkészült, s az egyesült szövetséges sereg három nap alatt átköltözött rajta; a király és fejedelem a gyalogságot elhagyva, csak könnyü vasassal, könnyü lövőszerszámokkal, lovas haddal az ellenségre indultak vala, hogy valahol Lublinnál vagy Lublinon túl, a lithván határnál megszorítsák; s nagy meneteket tettek, nemcsak nappal, de éjszakával is toldták, a fáradság mégis hasztalanúl lén, mert el nem érték; előhaduk ugyan a lengyelség utóhadába bele kapott, rabokat is ejtett, de a derék had nagy futással elébb állott és Brzest alá szállt, a mint Rákóczy hitte és anyjának jelentette;[5] voltaképen pedig Lubomirski eltünt, Sapiéha 12.000 emberrel Kamenickhez csapott, s Potocki a fősereggel Sandomirra vonult, mig Czarniecki kiói várnagy, a lengyel sorkatonaság vezére 24 zászlóaljjal Kázmér királyhoz menekült; gróf Waldeck és Bakos Gábor, Béldi Pál urammal hiában üldözték, elszaladt előlük a Visztulán úsztatva. Az urak tehát a mostani felszólításra sem csatlakoztak, hanem

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 284. l.
2 *Okmánytár*, 514—520. ll.
3 Családi levelezés, 517. l.
4 *Ugyanott*, 517. l.
5 *Ugyanott*, 518. l.

ugyancsak futottak, vagyis inkább «künn a bárány, benn a farkas» módjára keringtek; a két uralkodó a magok hadával utánok, de a futó ellenséget megtalálniok és megnyomniok nem lehetett sehol. A fejedelem a király oldalán nem tünődött rajta: mi ez a nagy szaladás? Az ő ellenállhatatlan diadaluk vagy csele a lengyeleknek? Hisz ő a maga nagyzásával és elbizakodásával minden lépésében és intézkedésében sikert látott, s minden sikert befejezett ténynek tekintett; nem volt semmi aggodalma és gondja, mivel «élésünk elég vagyon, az egy szénán, boron kívül; az bor bizony többire elfogyott, ha nem hoznak»...[1] S nyomult egyre belebb, előre, mint az hal, mely nem gondolja, visszajöhet-é a varsából, csak menten mégyen belé.»[2]

Pedig a lengyelek nemcsak *lábbal* harczoltak, hogy az ellenséget hazájok vadon vidékeibe csalják, az akadályos és lápos útakon agyon fáraszszák: de észszel is, a diplomáczia terén, leleményesek és munkásak voltak, Konstanczinápolyban és Bécsben egyiránt.

Konstanczinápolyba még a fejedelem svéd szövetségének hirére, január 9-ikén, elküldik vala követül az ügyes *Jaskolski Máriust*, hogy a fényes kapu minden módon robbantsa szét az ellenük való egyesülést: hagyja meg az erdélyi fejedelemnek, kozák hetmánnak, moldvai és havasalföldi vajdáknak, hogy legyenek a magok birodalmában veszteg; s parancsolja meg a tatár kánnak, silistriai basának és budai vezérnek, hogy törjenek Erdélybe Rákóczy elvonása végett.[3] S ezt a törekvést Reninger Simon, Ferdinánd készséges követe a béke érdekében való érvelésével s Mohammedgiráj, a bosszús tatár kán, az erdélyi készülődés megírásával erélyesen támogatta, minél fogva a a nagyvezir különben is ingerült levén birodalmi politiká-

1 Családi levelezés, 518. l.
2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 242. l.
3 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 330—333. ll.

jának és velenczei hadviselésének megzavarása miatt, január 24-ikén maga elé hivatta Tisza Istvánt, a buzgó kapitihát, ki ura fegyverkezéséről és indulásáról ennek útasítása értelmében mélyen hallgatott,[1] és keményen fenyegetőzve megíratta véle a fejedelemnek: «békességes országa, nagy gazdagsága, senkitül bántódása nincs, üljön veszteg, mert megárt». «Ha fekszel, nyugszol,» szólt az üzenet; «ha ülsz, kevés ember lát. Ha állasz, sokan látnak. Ha mégy, félj a botlástúl. Ha botlol, félj az eséstül. Ha esel, megtapodnak.»[2] Aztán követül egy csauszt inditott Erdélybe a vállalat eltiltásával, kinek jöttéről Barcsay Ákos a megszeppent havasalföldi vajda leveléből értesült, a tatárnak fenyegető mozgolódásáról pedig a titkára tudósításából.[3] A kormányzó a régi tisztesség szerint kalaúzt rendelt a csausz eleibe,[4] azzal a meghagyással, hogy azt szép lassan hozza; s február 13-ikán fogadta Gyula-Fejérvárt, átvette a nagyvezir levelét, melyben Rákóczynak kereken megparancsolja . «meg ne induljon, hanem veszteg üljön, egyébiránt nagy haragja lészen császárnak ő nagyságára».[5] A silistriai basa szintén írt neki, azzal a figyelmeztetéssel, hogy a hadakat bocsássa el maga mellől, különben «nem jó dolog jő ki belőle». Tíz nap mulva, február 23-ikán, új követ érkezett, egy kapudsi-basa,[6] a szultán udvarából, s egyidejûleg jött a budai vezér, az egri és temesvári basa küldötte is, valamennyi azzal a rendelettel, hogy ha a fejedelem meg nem indult, legyen veszteg országában, ha elindult is, térjen meg, mert rossz vége leszen.[7] A mire a levelek az egri basáén kívül Krakóba jutottak, Rákóczy már messzi járt az ország belsejében: Bethlen János elfogta őket és nem igazította utána: így

1 Siralmas krónika, 301. l.

2 Vitnyédy István levelei, I. k. 79. l.

3 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 370—371. ll.

4 *Ugyanott*, 374. l.

5 *Ugyanott*, 378. l.

6 *Kapudsi-basa*: politikai küldött szultáni kéziratok és ajándékok kézbesítésére a birodalom részeiben. (Thúry József; Török történetírók, I. k. 411. l.)

7 Szilágyi Sándor: id. m. II. k. 380. l.



(Lerch egykorú metszete után.)

73. KÖPRILI MOHAMMED NAGYVEZIR.

az ügyes Jaskolski működéséről és hatásáról, a török engesztelhetetlenségéről és tilalmáról sejtelme sem volt. A nagyvezir csakugyan engesztelhetetlenül megátalkodott ellene[1] és haragjában megesküdött: «vagy az muzulmán nemzet vész el, vagy az három országot, Erdélyt, Moldvát és Havasalföldet, porrá teszi[2] a lengyel király megtámadásáért. S a szegény Tisza István és Harsányi Jakab hiában esengettek és rimánkodtak, a mikor «az tűz immár meglobbant» és «mindennek kengyelben ellenünk az lába», Barcsayhoz,[3] hogy «ha hazáját, Istenét s keresztyén nemzetét szereti, mind az három nemzetből illendő ajándékkal azonnal engesztelő követséget küldessen, mert urunknak ő Nagyságának nem hisznek». Természetes ennélfogva, hogy Thorday Ferencz, a fejedelem megbizottja Krakóból hiában érkezett az elért eredmények elismertetése végett: Köprili Mohammed előterjesztésébe fogni sem engedte,[4] hanem «nagy rankorral» bánt véle; hogy Welling Gotthárd, X. Károly követe, később szintén hiában fáradott, a kajmakám és mufti,[5] egyképen kijelentette az angol közvetítőnek, hogy soha el nem szenvedik, mikép Rákóczy Lengyelországot magáévá tegye és erejét megnövelje; a szultán mindazáltal oly kegyelmes, hogy megbocsát neki, ha Kázmérnak az elvett helyeket visszaadja és Lengyelországból kitakarodik.[6] De ő sem a töröknek ezt a föltételét, sem a tatárnak az ő büntetésére való kirendelését előre nem tudhatta: «egyre nyomult belebb, előre, mint az hal, mely nem gondolja, visszajöhet-é a varsából, csak menten mégyen belé».

Bécsben a lengyelek nem kisebb szerencsével forogtak.

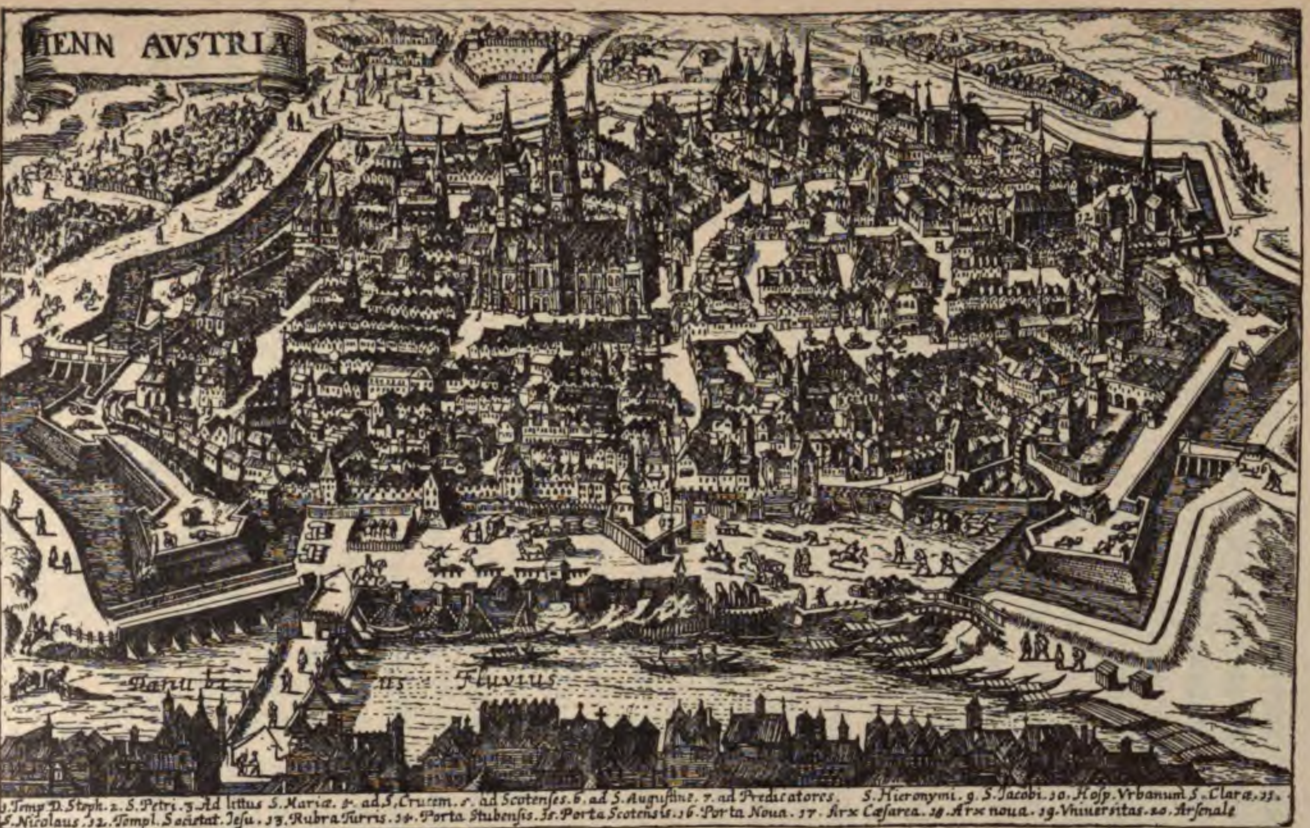
1 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 366. l.
2 *Ugyanott*, 359. l.
3 *Ugyanott*, 360. l.
4 *Ugyanott*, 359., 362., 363. ll.
5 *Mufti*, itt bizonyosan fő-mufti, az iszlám főpapja és főbírája, a szultán helyettese az egyházi ügyekben, mint a nagyvezir a világiakban. A *kajmakám* meg a nagyvezir helyettese, mikor a fővárosból oda jár. (THÚRY JÓZSEF: id. m. I. k. 410., 415. ll.)
6 SZILÁGYI SÁNDOR: id. m. 366—367. ll.

Ferdinánd éltében ugyan az osztrák frigylevélnek kevés hasznát vették, de a mikor ez április 2-ikán elhalt, új reménységgel fordúltak fiatal utódja felé, ki országaival együtt kötelességeit is örökölte. Lipót még csak tizenhét esztendős volt, s még egészen családi hagyományainak és nevelése emlékeinek hatása alatt állt: s ez érzelmi és erkölcsi kötelékek alól hosszú uralkodásának végéig sem szabadult meg. «Minthogy papnak nevelték, mondja találóan *Acsády*, kezdettől fogva összetévesztette a vallást a politikával, s országait úgy kormányozta, mint a hitbuzgó püspök a maga egyházmegyéjét».* Azzal a külömbséggel mégis, hogy fanatizmusának kielégítésére ő az abszolutizmus minden véres eszközével rendelkezett; s minél inkább élemedett, a fanatizmusra és abszolutizmusra való hajlama annál jobban megerősödött és megrögzött benne; vallásos békék és törvényes biztosítékok ellenére minden habozás nélkül tiporta el a lelkiismereti és alkotmányos szabadságot. Még most a maga jámbor ifjúságában, jellemének ez az uralkodó sötét alapszíne nem jutott élesebb világításba; még most csak tanúlói szorgalma, számos képessége és ügyessége, a befolyásra kész engedékenysége volt ismeretes; de már most is, családi hagyományainál fogva idegenkedett mindentől, a mi magyar; vetélytársának, ellenségének nézte az erdélyi fejedelmet; nevelésénél fogva idegenkedett mindentől, a mi protestáns, hivatásának, kötelességének tartotta a katholicismus megsegítését és fölemelését: ehhez képest a lengyelek kész szövetségesre találtak benne. Különben is az ő megnyerésére Rákóczy a maga nagyzásában és elbizakodásában, noha Grudek alatt, a Bugnál az üldöző kerengés közben értesült a Ferdinánd haláláról, egyelőre semmit sem tőn; sőt egyenesen az ő mellőzésével a német választó fejedelmeknél keresett erkölcsi támogatást, kiknek

* Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában, 12. l.

megmagyarázta a maga beavatkozását, hogy a lengyelek reákényszerítették a háborút, a mikor a koronával kijátszották, s nyomatékosan hangoztatta barátságos szándékát, hogy sem a szent római birodalomnak a maga egészében, sem az egyes rendeknek külön ártani nem kiván; ha mégis Ausztriából, a mit ennek felséges uralkodóházáról föl nem tesz, segitséget küldenének ellene a lengyeleknek, — ne tulajdonítsák neki vétkül, ha ezzel fegyverrel száll szembe.[1] Talán abban a hiszemben fordult hozzájok, hogy a bécsi udvart a Mednyánszky küldetésével teljesen felvilágosította, a mikor elindúlt s az új királyt a Szelepcsényihez intézett chmilovi levelével[2] végkép megnyugtatta, a mikor Ferdinándra czélozva, de Lipótra is alkalmazhatóan kiemelte, hogy a felség hadi készülődéséről szóló kósza hireknek nem hihet, mert Isten a bizonysága, ő csak szolgálni és használni törekszik neki: mindegy, mulasztást és botlást követett el még abban az esetben is, ha udvarias nyugtató szava egészen hatástalanúl hangzik vala el. A lengyelek ellenben egyenesen Lipóthoz fordúltak, ki a maga fiatal nagyhatnámságával szeretett fogadni és kihallgatni, s buzgó követüknek, *Lesčinski*nek a fáradhatatlan *L'Isola* segítségével könnyen sikerült őt a katholiczizmus megtartása érdekében és a jövendő lengyel királyság reményében felhangolni, s az eddigi *fél* uton, *fél* tettekkel, *fél* eszközökkel való vontatott haladás politikájától eltériteni.[3] A király és udvara erélyesebb cselekvésre hajolt, határozottabb eljárásra, mely *egész* tettekkel és *egész* eszközökkel teljes sikerre vezet. S megindultak a tanácskozások a nádor, az érsek és leginkább austriai urak részvételével és folytak azzal a meggyőződéssel, hogy a lengyel szövetséglevelet meg kell

1 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 395—397. ll.
2 *Ugyanott*, 395. l.
3 Dr. BERNHARD ERDMANNSDÖRFER: Deutsche Geschichte vom Westphälischen Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrichs des Grossen. Berlin, 1892. I. k. 272. l.



(Egykorú metszet után.)

74. BÉCS XVII. SZÁZADI KÉPE.

újítani, mert Ferdinánd a maga kezével írta alá.[1] Különös, hogy ebben a válságos időben, ezekben a fontos tanácskozásokban, a melyek körülbelől az ország békéjéről végeztek, sem Nádasdy Ferenczet, az országbirót, sem Zrinyi Miklóst, a horvát bánt, a nádor után a nemzet legelőkelőbb két zászlós urát, meg nem hivták;[2] pedig közben mind a kettő megfordúlt a székvárosban. Valószinűleg a fejedelemmel való barátságuk miatt nem biztak bennök, mert az új szövetséglevél éle már nemcsak X. Károly ellen, de Rákóczy ellen is irányúlt. Nádasdy búsult és boszankodott, hogy sem nem hívják, sem semmi dolgot nem közölnek véle; holott ő, hite szerint, a fejedelem leveleinek felküldözgetésével[3] a bizalomra méltán elég okot adott; s fellobbanásában és haragjában Zrinyi Miklóst, Esterházy Pált, Erdődy Györgyöt, Kéry Jánost és Homonnay Györgyöt Német-Újvárra akarta gyűjteni, hogy ott velük, Witnyédy szerint, de communi permansione, közönséges megmaradásunkról értekezzék, s ha egyetértés esetében reájok támaszkodhatik, «az király, herczeg és az országbéliek (regnicolák) előtt» tiltakozzék az ellen, a mit a bécsi tanácskozásokban mivelnek, hol egy-két, három ember ad el bennünket országostul:[4] de fellobbanása hamar ellobbant, haragja kihűlt és a német-újvári összejövetel elmaradt a tiltakozással együtt. Ravasz és fondor természeténél fogva úgy sem voltak felőle tisztában, hogy mi czélból dohog: csakugyan hazafiságból-e vagy hiúságból, mellőzése miatt való sérelmében, nagyravágyó és hatalomkereső számításának előmozdítása végett, hogy Witnyédy szavával szólva «az rókaként az macska körmeivel piszkálja ki az sült gesztenyét az tűzbül».[5]

1 Vitnyédy István levelei, I. k. 100. l.
2 *Ugyanott*, 101., 110. ll.
3 Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. I. k. 32. l. *Szdzadok*, 1868. évf. 448. l.
4 Vitnyédy István levelei, I. k. 101. l.
5 *Ugyanott*, 102. l.

Zrinyi izgatott érdeklődéssel hallotta a szállongó hireket a bécsi megbeszélésekről, a fejedelem hadjáratának esélyeiről, mert a legellentétesebb mendemondák keringettek; egyfelől, hogy lengyel földön az mi magyarinkat mind levágták, az fejedelem sem előre, sem hátra nem mehet;* másfelől, hogy a mi magyarink jól vannak, Krakóba beszálltak, már Sandomirnál járnak és Danczka felé sietnek;** a lengyelek nyolcz ezrével vesznek vagy mindenfelé szaladnak: de a maga figyelő szemlélődéséből nem esett ki. Egyszerre mégis, a bécsi tanácskozások alatt, a mikor a mi magyarink titkos czélzata Rákóczy ellen közönségessé lett, az a hir terjedt el, hogy a küldendő had vezére Zrinyi Miklós lesz. És Witnyédy szive, mely ép oly lángoló szeretettel csüngött hazáján, mint hősünkön, megrebbent fájdalmában és nemes megihletődéssel figyelmezteti a veszedelemre.

«Ez dolgot sem nem javalhatom Nagyságodnak, sem nem hibáztathatom,» mondja szerényen, «mert az Isten Nagyságodat oly bölcseséggel áldotta meg, nem köll tanács és csak nem is gondolkodom azzal eféle dologban valamit tudhassak javallani Nagyságodnak, mindazonáltal úgy hallottam, midőn az boldog emlékezetű Esterházy Miklós palatinus Erdélybe indult, amaz jó emlékezetű jó magyar, Bosnyák Tamás, azt mondotta ő Nagyságának, hogy az ki Erdélyre akar menni, az lova farkára minden lovas egy-egy hajót kössön s elvigye magával, hagyja az Tiszaparton, hogy ha vissza kell jönni, ott találván, ne kelessék az Tisza vizét akaratja ellen megkóstolni. Istenért kegyelmes uram, úgy tárgyalja maga dolgát, hogy az kitől nyomorúlt, minden szerencsétlenségben levő nemzete és szegény hazája Isten és királya után reménli megmaradását, annak alkalmatossága ne hozzon veszedelmet. Nehéz

* VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 96. l.
** *Ugyanott*, 97., 105. ll.

kérdés Nagyságod előtt, kinek elfogadni is veszedelem, de elútasítani is, Nagyságod mostani előtte levő nagy szerencséjének meggátlása, az jó isten igazgassa ezen dolgot úgy, lehessen hazánk javára, az Nagyságod méltóságos családjának halhatatlan és dicsőséges emlékezetére». Witnyédy annyira remeg a gondolattól, hogy Zrinyi Rákóczy, magyar a magyar ellen harczoljon, mikép ír egyszersmind Kérynek és Nádasdynak: «oltalmazzák az ő urát, hadd ne hozzák veszedelemben az nagy hozzá mutató szeretet alkalmatosságával és a szines előléptéssel, ne veszesse el hazánk üdőnap előtt reménység kivül vagy másképen, mint az apját, s ne engedjék, ok nélkül az maga vérére kössön fegyvert.* De hiába aggódott; a hir ha szárnyra kelt is, csak kósza volt. Ugyanazon napon, melyen Zrinyihez szóló levele kelt, május 27-ikén, Lipót Lesćinski hathatós sürgetésére aláirta az új frigylevelet, melynek értelmében *Hatzfeld* vezérlete alatt Felső-Sziléziából 12.000 embert rendelt a lengyelek segítségére, a mikor a bécsi udvar nógatására már III. Frigyes dán király is hadat üzent X. Károlynak, s hajóhada egyfelől, szárazföldi serege három felül támadta meg Svédországot.** Rákóczy pedig Lengyelországban egyre nyomult belebb, előre, «mint az hal, mely nem gondolja, visszajöhet-e a varsából, csak menten mégyen belé.»

A lengyelek üldözésének sikertelensége következtében a svéd királylyal *Brzest* alá szállt, ennek megvételére, s az erősség néhány napi vivás után, május 23-ikán meghódolt és magyar helyőrség kezére került *Gaudy András* parancsnoksága alatt. A mig a harcz tart vala, X. Károly a szövetséglevelet aláirásával megerősítette, a fejedelmet is felszólította, hogy a maga példányát hitelesítse kicserélés végett: de Rákóczy ebben a küzdelmek és csaták nélkül

* Vitnyédy István levelei, 110. l.
** Dr. Bernhard Erdmannsdörfer: Deutsche Geschichte, I. k. 272—274. l.

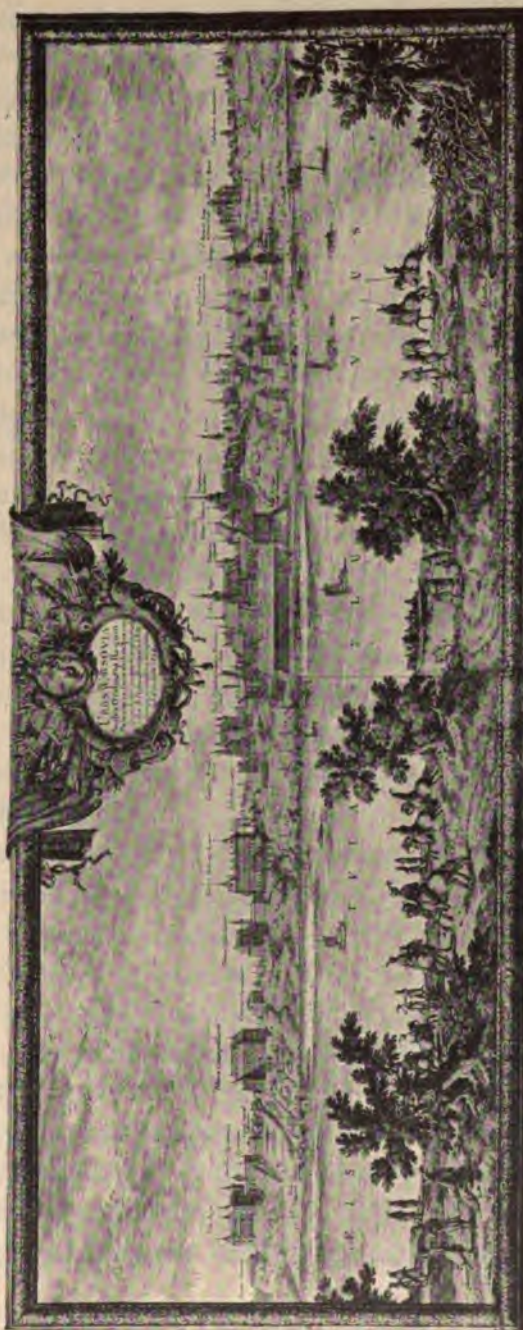
való gyors haladásában Warmián és a négy palatinátuson kivül, melyről május 20-ikán a brandenburgi választó fejedelem részére maga és utódai nevében örökre lemondott, már magának kivánta és magának képzelte az *egész* Lengyelországot, holott igazában nem volt több föld birtokában, mint a melyen seregével állt, mert előtte és mögötte mindenfelé veretlen lengyel hadak rajzottak; s egyre halogatta és elmulasztotta a hitelesítést azzal a számítással, hogy az elért sikerek, bevégzett tények hatása alatt a koronával egész Lengyelország, feldarabolás nélkül, az övé leszen.

A szerencsétlen alvajáró, kit nagyzó és merész álmainak földén a verdeső remények és zaklató szenvedélyek mind messzebb ragadnak: előbb minden áron csak a svéd királylyal kivánt szövetkezni, most mindenképen húzakodott a szövetséglevelet hitelesíteni, a nélkül akart boldogulni! Maganagyzása és elbizakodása sohasem volt botorabb és végzetesebb, mint ebben az elhatározásában; a lengyelség közepette, szemben a szultán, a kán és magyar király közelgető támadásának veszélyével, csak a helyzet kizsákmányolására gondolt; nem is vette észre, hogy válságba jutott, hogy hadjáratának rettenetes peripetiája, sorsfordulata elkövetkezett és diadalútja a passiók útjához ért. A szerződés megerősítésének elmulasztásával Károlyt kötelezettsége alól feloldotta, s ezzel eldobta magától az egyetlen mentő eszközt, mondja Szilágyi Sándor,* mely még kiszabadíthatta volna. Telhetetlen volt és tehetetlenné lett; dicsvágya korlátokat szaggatott, pedig csak a korlátoltságából táplálkozott, birodalmakat fölzavart és küzdelembe sodort maga ellen és önmaga hullott el. Soha tragikai hősnek vétsége, maganagyzása és elbizakodása, az erkölcsi és történeti rend ellen való támadása még telje-

* Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 239. l.

sebb bűnhődésben nem részesült: előbb erkölcsi, aztán testi halállal lakolt! A mi már a brzesti erősség elfoglalása után történik: csak rettenetes sorsfordulatának rohamos kifejlése: meg annyi szomorúan csattanó jelenettel — a megrázó és megható végig.

Brzest alatt Károly a dán hadüzenet hirére a fejedelemtől elvált és Krzeminhez vonúlt, hogy a lengyel harcztérről a saját országa oltalmára készüljön; de seregéből Steenbockot a maga hadával és a bádeni őrgrófot néhány lovas ezredével még nála hagyta; Rákóczy megrendült, de még bizott az együttes működés helyreállításában, s követte a királyt Krzeminbe. Még egyszer, junius 1-én, találkozott a két uralkodó: teljesen hiában, a fejedelem minden hitegető reménye, marasztaló szava füstbe ment; a svéd király másnap, Dánia megbüntetése végett, Poroszország felé megindúlt; ő pedig Steenbockkal a Búg és Vistula közére nyomakodott, a Búgon és Visztulán keresztül *Varsó* alá csapott, mely csak jöttének tényére, június 14-ikén megadta magát és lefizette sarczát. A siker erejéből lelke újra fölemelkedett és büszkén verdesett: de csak egy napig, mert másnap Steenbocknak már kezében volt ura parancsa, hogy az egész svéd sereggel menjen utána. Maga sem merte egyenesen a fejedelemnek megmondani, hanem előbb Kemény Jánossal közölte s csak az ő közvetítése után kereste föl azt. Talán restellte ezt a hitlen eljárást, talán szánta a nagyravágyásnak, bizalomnak és kijátszásnak szerencsétlen áldozatát! Rákóczy most egyszerre bele látott nyomorú helyzetének minden válságába: megiszonyodott és kétségbe esett. Panaszba, vádba és szemrehányásba tört ki a svéd király hitetlensége miatt; fölvert indulatainak végletes háborgásában majd ellágyulva sírt, majd elkeseredve fenyegetőzött: de mind ez a kínos jelenet annyi megindító mozzanatával, a becsületes és hűséges Kemény János csillapítgatásával, a svéd urak rész-



75. VARSÓ XVII. SZÁZADI KÉPE.

(Dahlberg egykorú metszete után.)

vevő nyugtatásával nem segített rajta. Csak a méltósága omolt össze, mielőtt a fejedelemsége is elveszett volna! — Steenbock nem maradhatott tovább mellette, sőt nem is késlekedhetett: két nap mulva, junius 22-ikén elvált tőle, a fejedelem kértére oly módon, hogy ennek hada a magára maradást nem vette észre azonnal. Az egyesült sereg együtt indúlt, mintha valami új hadi műveletre menne; előre az erdélyiek, utánok a kozákok, hátsó fedezetül a svédek haladtak, s mikor ezek már láthatatlanok voltak, lassan megfordultak és északnyugat felé Thornnak vágtak, az erdélyiek pedig a kozákokkal délkeletre tartottak. Hová és mi czélból: szabadu-

lás vagy hódítás végett? Rákóczynak mindenek előtt ezt kellett most vezéreivel eldönteni. A svédek a király utasításából azt ajánlták, hogy a Búg mellékén a magas vizállástól védve, délnyugati irányban egyenesen *Krakónak* siessen, honnan Moldován keresztül könnyen haza menekülhet; a kozákok ellenben arra sürgették, hogy a Visztula vonalán, még inkább délkeletre fordulva, *Lembergnek* nyomuljon, hogy az érkező új kozák csapatokkal egyesülhessen és tovább harczolhasson. Szelepcsényi meg ismételve felkereste és felszólította leveleivel, ha ugyan ezek kezéhez eljutottak, hogy ha az országba való vissza menetre kedve vagyon, írja meg Lipótnak vagy neki, s ő nagy szívvel, szeretettel kieszközli, hogy magának és minden hadának kára és fogyatkozása nélkül békével bemehet.* Sem nem menekedett, sem a magyar király fedező paizsa alá nem helyezkedett, hanem oktalanul a kozákok szaván indult és nyomúlt belebb, előre, hazájától egyre távolabb, «mint az hal, mely nem gondolja, viszszajöhet-e a varsából, csak menten mégyen belé».

És ment, csak ment; a lengyelek eltűntek útjából, de felbukkantak ott, a hol nem is gondolta, mert nem tanulta meg a Zrinyi könyvéből: «ha az ellenséged nagy, küldd el másfelé, az ő országába a te hadadat:»** felbukkantak a Tisza és Szamos közén. Lubomirski György, a marsall, még június 15-ikén átcsapott a Beszkiden, valami 40.000 főnyi gyülevész haddal, melyben alig volt rendes katona 4000 ember, hogy a maga birtokainak elpusztítása fejében a kölcsönt visszaadja; s elsőben is Felső-Krajnát Szent-Miklóssal együtt elhamvasztotta, népét fegyverre hányta; Munkácsot megrohanta és feldúlta, senkinek ebben az időben a szorosok és határok őrizetére gondja nem lévén; azután vasárnap, június 17-ikén Beregszászra tört és martalóczaival,

* *Történelmi Tár*, 1892. évf. 200—202. ll.
** GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 200. l.

leginkább a háborútól tönkre tett nemesekkel és parasztokkal az ájtatoskodókat templomuk kerítései mögé szorította, s a maga nyomorúságából neki dühödt ellenség, mondja a meghatott krónikás,* a templomot és kerítést rájok viván, az isteni tisztelet helyén kicsinytül fogva nagyig egy lábig felmészárlotta és őket mintegy oltáron megáldozta vala. S a város és környék felrablása után, június 25-ikén, Szatmár alá kanyarodott, Németi városát fölégette, június 28-dikán Szinyér-Váralját elpusztította, s innen a Nyirségen Mármaros felé fordúlt, «Újváros, Parlag és Újfalu nevű jó helyeket, Visket is, a jeles jó mezővárost» porrá tette, s ugyanazon az úton, melyen a fejedelem, «nagy sok szép baromcsordákkal, s egyéb prédákkal» Podoliába békével visszament vala.** Mert a nagy pipájú, de kevés vágott dohányú *Gyulai Ferencz*, váradi kapitány addig várakozott a helytartók rendeletére, a bihari és szabolcsi hajdúság, meg hegyaljai katonaság gyülekezésére, hogy mire némi erő fölkészült, már üthette a hagyományos bottal a Lubomirski nyomát. Bezzeg ha Rákóczy megtanulja a Zrinyi könyvéből, hogy a hadviselőnek tudni kell az ellenség dolgát, még a gondolatját is, ha lehet, által kell látni, hogy tudhassa az ellenségre fordítani az ő


Igaz Magyar Nep
NEGYEDIK JAJJA
S-SIRALMA;
SERKENGETTETESE.
Mellyet
PATAKON.

76. MEDGYESI PÁL SIRALMÁNAK CZÍMLAPJA.

* Siralmas krónika, 310. l.
** *Ugyanott*, 313. l.

mesterségét, éjjel-nappal gondolkoznia kell, hogy mit cselekedhetnék az ellenségnek és az neki, őrizkednie attól, a miben az ellensége ártalmára lehet;[1] ha a szorosokra őrséget, a határokra vitézlő tartalék-népet, főként elegendő és megbízható kémet rendel vala: akkor nem esik Bereg, Szatmár, Ugocsa és Máramaros megyében ez a siralmas gyász, rajta elbizakodása és fösvénysége, tudatlansága és vigyázatlansága miatt ez a szégyenletes csúfság, akkor nem írathatja meg a marsall sem ékes prózában, sem pattogó versben, munkácsi kiáltványában és a németii egyház öreg gerendájának distochonában[2] a maga bosszújának okát és a fejedelem erkölcsi bizonyítványát. Rákóczy pedig ezalatt ment és csak ment a tatárokkal a végtelen sivatagok, vadon erdők, kanyargó folyamok és el-elnyúló lápok országában, hogy a hetmántól kért és álnokul megigért segítő sereggel találkozzék, Vörösoroszországon át egyenest Ukrajnának, a tatárok torkába, kik a török parancsából épen az ő megbüntetésére épen ezen a vonalon közeledtek. Serege fáradt, romlott, fogyott, június 27-ikén egy csapat oláh, két nap mulva Stanislawskival a lengyelség szökött meg tőle; de ő ment tovább, csak ment, a Vistulától délkeletre kanyarodva; háta mögött lengyel hadak gyülekeztek, vonultak össze, Lembergtől két mérföldnyire Czarniecki alatt a kozákoknak őrizetlen utóhadat megcsapták, ezer embernél többet levágtak belőle, de mielőtt ő magyar csapatokat küldhetett volna segítségül, a zsákmánynyal hirtelen eltűntek; ennél fogva ment tovább, csak ment, Pultavától Gliniczáig, Gliniczától Zborowig, Geziernától Tarnopolig;[3] akadályos, lápos utakon;[4] de egyre gyorsabb sietséggel, szinte futással, hogy a közelgető tatá-

1 Gróf Zrinyi Miklós hadtudományi munkái, 263. l.
2 Vicem pro vice reddam tibi, princeps inique!
Superbis sequitur ulter et ipse Deus. (Siralmas krónika, 312. l.)
3 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 317. l.
4 Családi levelezés, 523. l.

rok elől megmenekülhessen;[1] és hadi népe csüggedt, türelmetlenkedett, éhezett, mert bizony már nemcsak «bor fogytán vagyunk, de fölöttébb kivánatos lenne, ha kenyeres földre jutnánk», mert kenyér sincsen, s nem hiszszük, egész táborunkban húsz köböl liszt volna;»[2] úgy hogy a vitézlő nép tovább két egész hétnél csupán cseresznyével élt; s ha isten különös gondviseléséből azon a földön cseresznye bőven nem terem, tömegesen éhhalállal vesz el.[3] Így nyomorúan csak eltengett: de kesergett, lázongott, fegyelem-szegve kiabált: «hátra, hátra»;[4] a hátrafordulást és hazamenetelt követelte; mert egyfelől a szükség sanyargatta, másfelől a bizonytalanság gyötörte, «az útnak nem levén tudói», a mint a fejedelem vallja.[5] Nem bizony, nem is sejtette, hogy hadát a kozák merre kalauzolja; pedig megtanulhatta volna a Zrinyi könyvéből, hogy egy hadviselő embernek szükséges ismerni a föld csinját, melyre kell titkon járni, minden árkot, erdőt, szorost kell tudni, mert kis dolgokban olykor a legnagyobb fontosság lappang; de mivel az egész világ fekvését nem ismerheti és nem tudhatja, szükséges, hogy oly embereket tartson maga mellett, a kik ott a tájat tudják: a nélkül semmirekellő minden szándéka.[6] Megtanulhatta volna a Zrinyi könyvéből, hogy «a mely kapitány az földnek a csinyját nem tudja, keveset viszen végbe a maga szándékából, mert ha egy nyúlfogásra szükséges, hogy tudjad a helyét, hun fekszik, hová kezd futni, hun kell meglesni: menynyivel szükségesebb tudni az ellenség járását, lakását, menvnyivel szükségesebb olyankor az álnokság, mikor a te ellenséged arra igyekszik, hogy megcsal tégedet. Egy árok, egy patak, egy szalma oka volt sokszor hadak veszedel-

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 317. l.
2 Családi levelezés, 523. l.
3 Siralmas krónika, 318. l.
4 Szilágyi Sándor: id. m. II. k. 317. l.
5 Családi levelezés, 523. l.
6 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 246. l.

ménak; mennyivel inkább kell hát tudni a hegyeket, mint feküsznek, a mezőket, melyekre szélednek, az erdőknek járását, a vizeknek folyását».* De sajnos, Rákóczy nem tanult belőle; sem maga, sem más a táborában nem ösmerte a földet, merre járnak; mert ha csak egyetlen helyismerő katonája akad, igaza van Acsádynak, ezt a gyászos útat okvetetlenűl megakadályozta volna.** Ő ment, csak ment, nem hátra, hanem előre, minél fogva 3000 ember elszakadt seregéből, hogy a maga kezére dolgozva, a legközelebbi utat keresve, hazameneküljön; de a többivel csak nyomúlt belebb, előre, a kozákok nyomán Zbarasson és Orzechovcén át Miedzibosnak.

Itt aztán, Miedzibosnál Ukrajna közvetlen közelében a kozák hűtlenűl elhagyta, csak a zsákmányát kisértette haza; a moldvai és havasalföldi népség szintén rászedte, csak a maga bőrének megmentésére gondolt és elszakadt tőle; a szerencsétlen fejedelem, a nagyravágyásnak, bizalomnak és kijátszásnak boldogtalan áldozata, egyedűl maradt ott az ismeretlen idegenben levert, elgyötört, elkényszeredett seregével. Ha a józan, hideg itéletig fel bírt volna emelkedni: a kétségbeesés kaczagásába kell kitörnie minden emberi dolgok hiusága, különösen a maga elbizakodása és nagyzása felett! Mert ime oda van nemcsak Warmia és a négy palatinatus, mikről a magunk és utódaink nevében önkényt, örökre lemondottunk; de oda van az *egész* Lengyelország is, feldarabolás nélkül, a miért a svéd frigylevelet meg nem erősítettük és a köteles svéd védelmet magunktól eldobtuk. Sőt félünk, hogy oda van Erdély és azzal életünk is! Egyelőre azonban most az a kérdés: hogy itt, Miedzibosnál mi lesz? Bizonyos, hogy egyfelől a fejedelemmel szemközt a tatár közeleg, noha még szilaj paripáinak ügetése nem hallszik, másfelől háta mögött a len-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 297—298. ll.

** Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában, 44. l.



ADIL GHIRAY GRAN CAMO DE TARTARI
PRECOPENSI, CRIMENSI, NOGAYENSI etc.

(Egykorú metszet után.)

77.ª ADALGIRÁJ, A TATÁROK NAGYKÁNJA.

gyel húzódik összébb és összébb: Lubomirski, a ki a kölcsönt már visszaadta s most a kamatot készül lefizetni, aztán Wisniovicki, Potocki és Sapiéha négy hadoszloppal és *«boldogtalan nemzetünket* (oh szánja meg az úr Isten! sóhajt a krónikás) *mintegy halászat formája szerént veszedelmes hálóba kerítı»;*[1] s a fejedelem immár, mint a hal a varsában, benne van a hálóban, melyből vissza nem mehet; csak az a bizonytalan, hogy *milyen áron* szabadúl meg?

Rákóczy számot vetett magával, helyzetével. Hadának jelentékeny része Krakóban, Brzestban volt; nem tanulta meg a Zrínyi könyvéből, hogy a ki a várakat és erősségeket, melyeket az ellenség országában nyer, meg akarja tartani, eszébe vegye, hogy egyik részét a hadának le kell kötni,[2] bennük kell hagyni, avval a hada megkisebbedik; nem gondolt másra, csak hogy a *maga* országát őrizze. S most nem bízott magában, megfogyott seregében; nem tanulta meg a Zrínyi könyvéből, hogy az arany a tűzben, kormányos szélvészben, vitéz a veszedelemben ismerszik meg; akkor mutassa meg magát, hogy ő játszik a szerencsével és nem az a vándorló asszony ő véle, akkor jussanak eszében az ő eleinek érdemei, az ő hireinek öregbülése; vesse meg az halált, az mely nem olyan szokatlan és rettenetes, mint ez a mi hitván földi testünk gondolja, mert az egy adó, az melyet minden ember ez világon ez világnak adózik[3] és egy szép halál az egész elfolyt életet megfényesiti.[4] Nem jutott eszébe mindez, nem mert megütközni; pedig még mindig volt annyi ereje, hogy a lengyelséggel fölvehesse a harczot és kétessé tegye annak eredményét; megütközve vagy kivágja magát és kardja élével utat nyit Moldován keresztül hazájába és akkor föl-

1 Siralmas krónika, 318. l.
2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 344. l.
3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 355. l.
4 *Ugyanott*, 360. l.

emeli hírnevét, megmenti vitézlő népét, vagy elesik dicsőséggel és akkor megmenti fiának fejedelmi székét, országa békés jólétét, mert a török bizonyosan halálával fia iránt kiengesztelődik, hisz a bűnös megbünhődött; vagy legalább új fejedelemmel a megtorlástól tartózkodik és Erdély megszabadul annyi gyásztól, pusztulástól és siralomtól! Ő békére vágyott, melyet a svédek elválása óta a lengyel királynak, királynénak és uraknak ismételve felajánlott; Keménynyel és Mikessel ebben az értelemben határozott, és Czarny-Ostrowban, július 22-ikén, csakugyan békét kötött megalázó súlyos föltételek alatt: hogy Kázmért követséggel megengeszteli, az ország ellenségeivel való szövetségeit felbontja, szükség esetén a lengyeleket megsegíti, a tatár kánt megkérleli, Krakót, Brzestet a foglyokkal, zsákmánynyal visszaadja, 1.200,000 forint hadi kárpótlást fizet s a lengyelektől kijelölt úton tér haza.[1] S ezzel a nagy sietséggel önmaga akadályozta meg, hogy Lipót tanácsosai, *Szelepcsényi* és *Hegenmüller*, kiket a király még július 13-ikán megbizott a közvetítéssel, idején közbeléphessenek és enyhébb föltételeket szerezhessenek.[2] Nagyravágyása és elbizakodása csüggedésbe és kishitűségbe csapott és a sors gúnyjából maga segített kezeit szorosabbra kötözni. S mert az egyezség szerint a lengyelekkel azok kegyelmére bizakodott, a kik csak a gyülölség és boszú kegyetlen kielégítésének szomjától lihegtek. Előbb, július 25-ikén, *a mikor «immár a megvetett hálójok teli volna, hogy ily nagy jövedelmes, gazdag halászatbeli nyereség merőben a tatár chán kosárjába ne essék»*,[3] maguk a fejedelem táborát megrohanták és «az nagy sok tigris- és párduczbőröket, nagy sok aranyas zászlókat, fris selyem lobogókat, különbnél különb drága királyi ruhákat, mindaz nagy sok kincscsel, a miket

1 *Okmánytár*, 552—556. l.
2 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 427. l.
3 Siralmas krónika, 318. l.

csak a *kész* királyságra hozott,[1] elrabolták; aztán másnap, július 26-ikán, a fejedelmet seregestül egyenesen a tatár birtokába vezették. Rákóczy csak *Skalat* alatt értesült a veszedelemről, a mikor a kán már Kameniczнél táborozott. Hirtelen tanácsot tartott, s annak határozatából rögtön, hogy «urunk ő nagysága személye» szabaduljon, Gyulaffy Lászlóval, Petki Istvánnal, Bánffy Dénessel, Rhédey Lászlóval, Bethlen Farkassal, Bakos Gáborral, Ébeni Istvánnal, Bethlen Gergelylyel, Bánffy Kristóffal, Mikes Mihálylyal kevés lovas kiséretében Ilyvóhoz (Lemberg) sietett «szaladva, kit nem kell tagadni,» mondja Rhédey László, «mert így akarta Isten a mi felfuvalkodottságunkért.»[2] De ő nem a felfuvalkodottságot, maga-nagyzását és elbizakodását okolta, hanem a svédet, kozákot, akadályos, lápos utakat és a tökéletlen oláhságot; s még az utolsó lengyelföldi levelében is anyjához azzal kérkedik hogy «áldott Isten»-nek szent neve, győzedelmesen harczolt, de megbékélt, az lengyelségnek kedve levén az békességhez»; pedig a végén megvallja: «magunk, ország életeért annyit kell adnunk, mennyi nekünk nincs, csak az Isten tudja, mint vagyunk búnkban».[3] S bújdokolt, menekült Máramaros felé, serege meg Kemény János alatt, ki helyéről a fejedelem hivására sem távozott, hogy «a míg lehet, Isten után a népet vezérelje és oltalmazza,» Sapieha kalauzolásával Strynek fordult és Tremblováig jutott; de micsoda siralmas vergődéssel. Ereje, száma apadton apadt, mert elől a lengyelség csipdeste, hátul a tatárság csapkodta; csak viaskodva, vére hullásával haladhatott; pedig a fáradságban és éhségben már kimerült, lovasa és lova elernyedt, gyalogja elhullt vagy megszökött, puskapora, golyója megfogyott, egyetlen kópjája nem akadt. Nem sereg volt már ez, csak tömeg, — *ál-*

1 Siralmas krónika, 295. l.
2 Gróf Rhédey László naplója. Magyar Történelmi Tár, 1855. évf. 234. l.
3 Családi levelezés, 523. l.

dozat az árulás kezében. Mert a lengyelség újra elárulta, a tatár egyszerre körülfogta, az egyezkedésre kész Kemény Jánost letartóztatta, a pihenve várakozó magyarságot sánczaiban elnyomta s a vezért egész népestül, július 31-ikén, Krimiába hurczolta, épen azon napon, a mikor Rákóczy leverten, betegen Mármarosba ért, Zrínyi mondásaként nemcsak névleg, de tényleg is *rák*-nak bizonyítván magát.*

A sereg elveszett: de a fejedelem él. Ez csúfosan, szégyenszemre, mert szégyen a futás, de hasznos, egyelőre megmenekült; az, büszke, fényes hadak nyomorú romja, rabul esett, a többi elpusztult. Erdély pedig az irás szava szerint — *siralom völgyévé* lett, hol szüzek zokogása, özvegyek panasza vegyült fuldokolva az esti szélbe!

S a vállalat kudarcza, annyi derék magyarnak gyászos elveszte, mélyen elkeserítette minden igaz hazafi szivét Erdélyben és Magyarországon egyiránt. Csak most látták, a mikor immár nem a hírek, hanem a tények bizonyították, hogy Rákóczy a maga elbizakodásában és nagyzásában, tudatlanságában és fösvénységében milyen meggondolatlanul és készületlenül vitte áldozatra magát, seregét és nemzetét; s csak megindulással és felháborodással beszéltek könnyelműségéről. Megtörve találkozott feleségével augusztus 4-én Ecseden, édes anyjával pár nap mulva Vencsellőn, kik a női szív csodás sugalmával előre megérezték és megjósolták szerencsétlenségét; de nem hallgatott intésökre, Ezek szerettei voltak és a szeretet erejével, megengesztelődve és vigasztalva borultak keblére: de az ország hangulatáról és a török magatartásáról valami nyugodt nem lehetett. Már ott várta várában a budai vezér követe, hogy a lengyel dolgok felől tájékozódjék s az ő magános, szomorú érkezéséből eléggé tájékozódhatott; már vencsellői látogatása után megjött a lengyel földről a bihari alispán-

* Győri történelmi és régészeti füzetek, 1863. évf. 207. l.

nak, *Károlyi Mihálynak* szolgája, ki szerencsésen megszökve, meghozta és útja közben széltére terjesztette Keménynek és seregének tatár rabságra jutása hirét:* oda került véle Korniss Ferencz, Béldi Pál, Huszár Péter, Apaffi Mihály, Ispán Ferencz, Damokos Tamás, Földváry Ferencz, meg annyi más a főrendek közül;** s a közvélemény egyszerre élesen ellene, a fejedelem ellen fordult, ki az országgal együtt tudta meg a veszedelmet. A maga megszabadulása és hada elhagyása miatt mindenki elitélte. Wit-



78. ECSED XVII. SZÁZADI KÉPE.

nyédy István, a ki még július derekán, a szállongó rossz hirek megbizonyosodásának idejében Csáktornyán járt, a maga és Zrínyi felfogásával, de a közhangulat kifejezésével Mednyánszkynak irva, hogy ura is érthessen belőle, egész ingerülten hányja föl: «Látja kegyelmed, édes bátyám uram, az fölöttébb való elbizakodásnak és fösvénységnek gyümölcsét, megjövendeltem vala ezeket én, adta volna Isten, hazudtam volna; de minek utána kegyelmed által mindenfelől való biztositásokat kelle hallanom, azokra meg-

* Siralmas krónika, 330—331. ll.

** Gróf Bethlen Imre: II. Rákótzi György ideje, 62. l.

nyugodtam, de bizony félelem nélkül nem voltam szerencsés kimenetelére nézve a dolognak. Hol vannak, uram, az nagy eltökélések, az melyek ily gyalázatosan végződének; *avagy nem becsületesebb volt volna-e meghalni*, mint az dolognak ily végét látni... Nem fogadátok jó tisztviselőket, ime, elveszének az tudatlanság miatt embereink. Nem volt kémetek, és ime, mire jutottatok, ezektől féltem ám én, édes bátyám uram és azért nem voltam javallója az kegyelmetek rendetlen és idétlen vállalatának. Az svéd most az oka, hogy elhagyta az fejedelmet, nem az, uram, nem; hanem a kegyelmetek fösvénysége és tudatlansága, ily tágas országban, könnyű katonasággal nem tudni magát megtartani, elmehetett volna jó idején előtte, ha megtudta volna; *de in bello non licet bis peccare*, bizony megéri ezzel nemzetének örökkén való gyalázatjára; ha elég nem volt szándékához, hagyott volna békét annak, ült volna veszteg, maradott volna az emberek vélekedése felőle; eléggé elrontá szegény nemzetünket.»* Witnyédy már ekkor, augusztus végén, akár a Zrínyi éles megvilágításából, akár a maga éles szemével, nyilván látja, hogy a fejedelem az elkeseredés miatt «*ez gyalázatos cselekedetiért*» helyén meg nem maradhat, hogy koczkázatos kisérletének, «ez szerencsétlenségnek használatos voltát», kétségtelenül a török háborút, Magyarország is meg fogja érezni.

S csakugyan Rákóczynak ez a könnyelmű kalandja és végzetes kudarcza a maga következményében Magyarország sorsára is gyökeresen kihat; mert a törökkel való vakmerő összetűzése és halálos harcza Erdélybül átcsap a Részekre s a Részekből át a magyar királyság területére. S bárhogy húzódozzanak félékeny államférfiaink, magyarok és németek a háborútól s bárhogy mesterkedjenek és bármint érveljenek a béke mellett, az események logikája hatalma-

* Vitnyédy István levelei, I. k. 73—74. ll.

sabb az emberek logikájánál és halomra dönti összes okoskodásaikat és minden következő fejleménynyel közelebb és közelebb hozza a háborút következetesen és kikerülhetetlenül, míg egyszer csak nyakukba szakad. Így lesz ez a lengyel vállalat, az erdélyi magyarság ügye, az egész magyar nemzet létkérdésévé, politikai fordulatának okává, jövendő magatartásának alapjává; így lesz egyszersmind Zrínyi Miklós gondolkozásának, működésének s egész további történetének útmutatójává. Mert senki keserűbben nem csalatkozott a «legjobb magyarban», mint ő; senkinek több álma a szebb idő virradatáról, az ősi vitézség és dicsőség megújhodásáról, a fejedelem hivatásszerű szerepéről és a független nemzeti királyság esetleges visszaállításáról — nem oszolt füstbe, mint neki; a nemzet felszabadítását és fölemelését immár egyes-egyedül a török háborúban, a maga élete feladását és jövendője szerencséjét annak diadalmas vitelében kellett keresnie... Hanem addig még sok víz lefoly a Dunán! Csak fölöttébb érdekes és megjegyezni méltó, hogy a míg Bécsben a lengyel vállalat kudarczában még nem láttak egyebet a fejedelem egyszerű csúfos vereségénél: addig a Zrínyi környezete már tisztában volt annak egész jelentőségével.



79. II. RÁKÓCZY GYÖRGY KARDJA.

Rajzolta Cserna Károly.)

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS LEVELE II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

(Melléklet a 36. laphoz.)

Nagyságos Uram,

Az Isten álgya meg Nagyságodat minden áldásival és tegye diadalmossá fegyverét, kissebbítse ellenségét. Mednyánszky Uram kezemhöz juttatta Nagyságodnak két méltóságos leveleit, kiből ismég ujobban esmérem Nagyságod fejedelmi hozzám való gratiáját, és hogy engem az utánis méltósságos kegyelmében akar tartani. Én Nagyságos Uram elégedetlen vagyok annak megköszönésére, nemis akarok egyebet mondani, hanem csak kérem alázatossággal Nagyságodat, hogy higgye el kegyelmessen, ha valaha az én szolgálatom tehet valami bizonságot Nagyságod méltóssága előtt, soha abban meg nem fogyatkozik, ha életem veszedelmével volnais, és ha csak egy csöpp vérem volnais, s azis szükséges Nagyságod szolgálattyára, abbul sem leszek soha fösvény. Ha élek, Nagyságos Uram, bizony én ajánlásomat megbizonyítom cselekedettel és még nagyobbakkal, hogysem ajánlásim. Az Nagyságos fejedelm ajánlásán penig én oly bizodalmossan akarok nyugodni, mint laurus fa alatt az, ki menykűtűl fél. Én Nagyságos Uram Falusi Dánieltűl mindeneket izentem Nagyságodnak, az kiket tuttam, valamint az Isten előtt, úgy Nagyságod előtt megnyitottam magamat és hitemre esküszöm Nagyságodnak, hogy ez utánis valamit tudni fogok, az ki Nagyságod méltóságát illetni fogja, igaz magyar tökéletességgel tuttára adom Nagyságodnak jó alkalmatosságokkal. Az mi közönséges hazánk és nemzetünk dolgaitis az mennyire elmémmel fölfogom érni és tudni, bizony közlöm Nagyságoddal, mert látom, hogy kegyelmében tart Nagyságod és az maga fejedelmi assistentiaját énnekem kegyelmessen igéri. Mostanában semmi ujságot nem irhatok Nagyságodnak, nincsis semmi derekas történet, kit kellene értésére adnom Nagy-
Érsek l o
ságodnak. Tudom, értéssére vagyon Nagyságodnak, hogy 450, 30, 33,
c u m t e n e n t i a t
13, 39, 31, 38, 15, 42, 5, 52, 48, 19, 21, 58, valóban sollicitálta és

megis nyerte. Elhiggye Nagyságod, hogy derekas gondolattyai vannak
g i u l e s t ü l
miképen azt magán stabiliálná, fél valóban 7, 9, 39, 20, 5, 37, 38, 49, 30, tuggya, hogy az lesz bontója minden gondolattyának, és azért azon leszen, hogy elhalassza, mentűl tovább lehet. Úgy vagyon mindenütt
Csáki László
híre, hogy 571-val rosszul alkusznak és az apparentiáiis mind úgy mutatnak, de bizony igen félek rajta, hogy az csak képmutatás és
erdélyi fejedelmet
csaknem bizonyossan tudom, hogy 310, akarják megcsalni vele. Megbocsásson az Istenért Nagyságod, hogy így írok, az szükség így hozza magával.

Puchain Zrini Miklós
217, valóban mesterkedik ez körül, 515, hogy rávehesse, hogy
Érsek
consentiáljon az, 219, uralkodásának, de bizony heába mesterkedik
magyarok
azon, mert nyilván tuggya, hogy mind az jó és szüves 272, ellen volna,
erdélyi fejedelem Érsek
mind penig, 1010, szolgálattya ellen. Ennek penig 219-nek oly taná-
Puchain erdélyi fejedelem
csot adott 440, hogy minden embernek és főképpen 260-nek jó szót aggyon és avval elaluttassa. Reáis felelt ez, hogy azon szerént cselekszik, küldöttis, hallom, imide-amoda arra való instrumentumokat.
magyarok
Bizony Nagyságos Uram, 272-nak valóban föl kell nyitnia most az szemeket, mert most kovácsolják kezekre-lábokra bilincset és nyakokra igát. Az Isten megmenti tűle űket és az mesterére fordítja mestersé-
erdélyi fejedelem Zrini Miklós
gét. Meddig 310, él, nem kell attul félni. Az mit penig 1200, arra contribuálhat, bizonyos légyen Nagyságod, hogy el nem mulatta.

Én penig Nagyságos Uram ujabban az Nagyságod kegyelmes exhibitióját s igíretit alázatossan köszönöm. Bizony azon leszek, hogy soha errűl az kegyelmességérűl én el ne felejtkezzem, se Nagyságod meg nem bánja, hanem ha mit tehet kicsin erőm, azt éppen Nagyságodnak mint Uramnak devoveálom és ez szerént maradok Nagyságodnak Csáktornyán 21 febr. 1654.

alázatos szolgája s érdemetlen attyafia G. Zrini Miklós.

Az Nagyságod levelei közül, úgy vélem, egy sem tévedett el, mert Gróf Meróde Uram egyet küldött, most Mednyánszki uram kettőt, azután egy kereskedő ember im csak tegnap előtt hoza egyet, kit Fejérvárrul írt Nagyságod 18. Decembris. Az Istenért Nagyságod ne vegye gonosz néven, hogy ritkán irok, bizony nékem veszedelmes volna, ha megtudódnék Nagyságoddal való correspondentiám. Jobban szolgálhatok így Nagyságodnak, ha egy ideig titokban tartom kötelességemet, az mint Falusitul megizentem.

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ ÍRT LEVELÉNEK A 46—47. LAPON KÖZÖLT KÉT UTOLSÓ OLDALA.

bizony az Nagyságod szolgálattyáért kévánom tudni asztis, mert hirdetik itten, hogy Nagyságod nagy instantiával kérte bejüvetelét, és hogy ű Fölsége consensusábúl ment be Nagyságodhoz jó és böcsületes úton Cancellarius uram, de az embernek titkait szép mesterséggel és szóval ki tuggya venni és az magáét jól meg is tartani magában. Nagyságod bölcs Fejedelem, megesmér mindeneket az én szóm nélkül, elég hogy én az én kötelességemet evvel betellyesítem. Nagyságos Uram, 400 (Puchain) az udvar gratiájábúl alkalmasint kiesett, nagy mortificatiói voltak és esmérni kezték mindenképpen: de mindazáltal ű talpra fog állani, ha megjön ű Fölsége, mert sokszor volt nagyobb niavaliája.

Engemet Nagyságod szintén meglovasita, az Isten áldja meg Nagyságodat érette, bizony szintén szükségem volt az Deliára, s az Nagyságod fejedelmi emlékezetiért bizony megis tartom, ugyan fölöttébb Nagyságos uram az Nagyságod kegyelmessége, kihez képest az én tehetségem vékony, noha tudom, hogy azokat nem egy mértékkel mérik; bizony ha csak egy csöpp vérem maradis, azis az Nagyságod szolgálattyára leszen: azért alázatossan kérem Nagyságodat, tarcsa felőlem aszt, hogy vagyok Nagyságodnak mint kegyelmes uramnak

alázatos szolgája
s attyafia, öcscse
Gr. Zrini Miklós m. p.

Csáktornya, 25. Aprilis 1654.

Az könyvet, kit Ispán Ferencz parancsolattal vitt el tűlem, nem érdemli olyan méltósságos fejedelem olvasását, alázatossan kérem Nagyságodat, kűggye meg nekem, hadd corrigaljam, osztán ugy küldöm meg Nagyságodnak ha parancsolja.

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS VIGASZTALÓ LEVELE III. FERDINÁNDHOZ.

(Melléklet az 56. laphoz.)

Sacra Maiestas Domine Domine clementissime.

In hac luctuosa omnium calamitate, recentique ploranda memoria, vix cor mihi esset, Maiestatem Vestram interpellare et alloqui, nisi

illam ipsam manum Dei, quæ nobis Regem, Maiestati Vestræ filium, accepit et ad se transtulit, abunde solidam consolationem Maiestati Vestræ, qua tantus Rex et Christianitatis Imperator est, reservasse scirem. Hac enim ipsa occasio me licet præ dolore confusum et obstupessentem, meæ immobilis fidelitatis, quam Augustissimæ Domui suæ gero, cogit recordari. Merito namque coniecturare possim, sicut omnium bonorum esse desiderium, ut ad cœlos translatus Ferdinandus, Rex noster, Phœnix nempe Regius, reviviscat in Leopoldo Fratre suo, et Maiestas Vestra consoletur de utroque; ita fore quempiam e malis, qui hanc Christianitati apprime necessariam causam venenosa cogitatione turbare desideret.

Hoc est Clementissime Domine, quod me induxit, ut Maiestatem Vestram adeam, et quidquid mihi virium, fortunarum, vitæ denique est, Maiestati Vestræ offeram. Et licet hæc non valitura ad magna; erit tamen quieti animæ meæ, quod omnia facere et impendere sim paratus, desideremque Numquam orbi de Domo Augustissima emori Reges; sed semper manere superstitem, qui Christianitati et sæculo suo decus adferat. Disponat mecum Maiestas vestra quandocunque et quomodocunque voluerit; in hæc enim verba et mea humillima promissa, Deum invoco et Maiestatem Vestram adoro. Humillimus servus C. Nicolaus a Zrin. Chaktornia 20. Julii 1654.

RÉSZLET ZRÍNYINEK A 73. OLDALON KÖZÖLT FEBRUÁRI LEVELÉBŐL.

C a n c e l l a r i u s
3, 1, 32, 3, 35, 10, 20, 25, 26, 9, 39, 37, elhiggye Nagyságod,
erdélyi fejedelemmel
hogy álnok, elhitette minnyájokkal, hogy 576 ű bir, és arra veszi,
l o c u m t e
az mire akarja és ez az fundamentuma az 10, 33, 3, 39, 31, 38, 5,
n e n c i á n a
32, 5, 32, 48, 9, 21, 32, 21, k, Nagyságod felől mindazonáltal böcsűlettel szól és dücsőséggel, talán a mellett akarná elkelteni más árujátis. Én Nagyságos uram nem régen Bécsben voltam, úgy tecczik, hogy nagyobb respectussal voltak hozzám mast az német urak, hogysem azelőtt; bizony asztis Nagyságod kegyelmességének köszönhetem, mert Nagyságod gratiái, kivel egyszer-másszoris látogatott, tettek ű nálokis considerabiliorem, Istennek legyen hála és Nagyságodnak; mindazonáltal Nagyságos uram semmi bizonyos reménségem még nincsen, hogy ű Fölsége canditatusok köziben méltóztatik-e tenni; de bizom Istenben és az Nagyságod fejedelmi assistentiájában: bizony háládatlan szolgája Nagyságodnak soha nem leszek: s e mellett referálom magamat előbbeni irásaimra.

ZRÍNYINEK A 79. LAPON KÖZÖLT LEVELE A NÁDORVÁLASZTÁS UTÁN RÁKÓCZYHOZ.

Kegyelmes Uram,
Végin lévén az gyülésnek (az mellyel azért nem igen kérkedhetem), noha nincsen mit írnom Nagyságodnak, mindazonáltal nem akartam elmulatnom az Nagyságod méltóságos kezeit csak levelem általis meg ne csókoljam. Nagyságodat kérem, hogy az maga megfogadott gratiajában engem végig tartson meg és legyen nekem mindenkor oly kegyelmes uram, a mint én halálom óráig akarok Nagyságodnak, mint kegyelmes Uramnak maradni. Pozsonyban 24. Juni 1655. alázatos szolgája, G. Zrini Miklós.

A SZABAD KIRÁLYVÁLASZTÁS ELLEN ÍRT RÖPIRATNAK A 89. OLDALON KÖZÖLT CZÍMLAPJA.

Copia.

Einer Schrifft so sich Anno 1655 Die 18. Aprilis athier zu Pressburg in Wehrenden Kandtag Befunden Vnd auf der Gasse Von des Herrn Graffen Niclas Von Zerin dey dem Müntz Hauss gefunden Worden

Modus Reparandi Hungariam.

Decem Regnis amplissimis, et ornata, et munita Sacra Hungariæ Corona, nomen adhuc rettinet quidem, retamen potiori ex parte amissa, insolabilis luget, squalida et gemit. Regna quidem et Provinciæ Turcicæ Tyranidi subiectæ, libertatibus spoliatæ, antiquissimæ sangvinis Hungarici Familiæ Otthomanica crudelitate in servitutem redactæ, Avorum et proavorum nostrorum deliciosæ habitationes a Barbaris occupatæ, Vrbes toto Orbe celleberrimæ, vel solo æquate vel in opprobrium gentis nostræ, quæ ante sacratissimorum Regum habitacula fuere, nunc probrosæ Turcicæ fecis principatum afflictum sustinet, reffricant dolorem Sacratissimorum Cœnobitarum olim splendidæ, nunc Sanguine illorum purpuratæ materiæ lapidum obrutæ, Spinetis Sylvescentes Eremi, Episcopatuum, Abbatiarum, Præpositurarum amœnissimæ Residentiæ vel misere prostratæ, vel pululenta Barbaricæ gentis sanie defedatæ ac profamatæ iacent. Cur non expergiscimur? Cur inportabile Turcarum Jugum non excutimus? Callo profecto cola nostra obducta sunt, præmimur, et non sentimus, terre-

mur et non extimescimus, deficimus et non intelligimus, minuimur, et non animadvertimus, ipsi contra nos ipsos pugnamus. Quod bone Deus! quotannis pueri solum bonæque indolisadolescentes a Barbaris rapiuntur, qui ab iis educati Patriam oppugnant, qui propugnare deberent, quid non Tributi Turcis pendimus qnantum nec Regni nostro, nec Nobis ipsis, manus subditorum nostrorum subministrant, quoties nos invadunt, quodies ditiones nostras vastant quoties nos inquietant, semisepotiti Jacemus, nemo nostrum adhibet vulneri manu nemo.

RÉSZLET A VITÉZ HADNAGY KÉZIRATÁBÓL.

(Melléklet a 123. laphoz.)

Első Discursus.

Bizonyára nagy dolog, hogy az emberek között hadakozások legyenek, és hogy így az emberi állat az maga felének veszedelmére siet; nagy dolog, hogy az egész mesterségek között, kiket az emberi társaság feltalált, legtündöklőbb becsületessebb a vitézség és végezetre nagy tsudára méltó, hogy az Elő Isten, ura mennynek földnek, legdicsősségesebb nevei közzé téteti azt.

Seregeknek Istene.

Igy akarta az ő véghetetlen böltseséghe és rendelése, hogy az, ki ezen a világon vitézebb, a legyen becsületessebbis az emberek között. De nehéz ennek a mesterséghe, nehéz a tudománya: kevés van e világon, és inkább egy sints, nemis vo[lt], aki annyit tudna, hogy többet nem tanúlhatna benne: és ha [vala]mely tselekedetünk az mi kedvünk szerint esik, inkább mondhatjuk szerentsének és történetnek, hogysem az mi elménkbül [szült] igyekezetnek. Mert a hadi tanuságok, kiket az emberek [min]t edgy tudománt [re]ndben szabtak; ben vannak ugyan elmén[kben] foglalva, de oly [hom]ályba keverve, hogy tsaknem lehet[etlen] azokat próbá[ra és] tselekedetre fognunk és alkalmaz[tatn]unk. Sokszor a helyett, hogy az emberbűl tudóst csináljanak, tudatlanná tészik, és az, a ki kérkedhetik, hogy éppen fejében vagyon a hadi mesterségh, nem tud annyit cselekedni, mint a ki soha semmit nem hallott felőle. Út az emberek dolgában az történt példa, de ebben is igen tsalatkozunk, és a történt dolog oly rosz ítéleteket tészen a jövendőről, hogy semmit nem végezhetünk bizonyossat. Nem találtatik soha is két személy mindenben egymáshoz hasonló, nem két nap tellyességgel egymással edgyező. Ugy a hadi állapat változandó, azoknak, a kik forgatták, elméjek külön-

böző, és szerentséjek mindeneknek magános. Nints edgy dologis a hadakozásban, kinek két szüne ne légyen, kinek két ellenkező magyarázattya ne találtassék, és annak mindenikének történt példája lehet, kit követhetnénk. Ha egy nagy erősséget akarunk ellenségtül megvenni türéssel, vagyon sok példánk reá, miképpen a vitéz hadnagyok türéssel mindent meggyőztek; és legfőképpen és az mi emlékezetünk alatt való franczoz kyrály Ludovicus 13. Rupellát. Ha akarunk erővel, vitézséggel, vakmerőséggel, vagyon arrais példánk: megláttyuk, egy Nagy Sándor, hogy maga támaszt lajtorját az ellenség bástyájára, maga mégye[n] fel rajta, és egyedül maga ugrik bé a városban és meg[ve]szi. Q. Curtius szavát referálom: Jamque lævam, qu[a] clypeum ad ictus cicumferebat, lassaverat, clam[a]ntibus amicis, ut ad ipsos descenderet, stabatque except[u]ri, cum ille rem ausus incredibilem atque inauditam, mult[o]que magis ad famam temeritatis quam gloriæ insignem, n[a]mque in urbem hostium plenam præci[piti] saltu semel iam.

A VITÉZ HADNAGY ELSŐ ELŐSZAVÁNAK A 126. OLDALON KÖZÖLT KEZDŐSORAI.

Az olvasónak.

Bizonyára ha elmélkedünk életünk folyásának határán, egyfelől m[o]ndhatjuk, hogy nem panaszolkodhatunk az időnek rövidségén, h[ol]ott ezt az időt, kiben vagyunk, számlálhatatlan módon jó tselekedetekre szabhattyuk, mert az emberi társaságnak tsendességére sok dologban hasznossan fáradhatunk, ki törvény tanulásában, ki politica elmélkedésben, ki vitézségb[en], és mind ezeket.

A MÁSODIK ELŐSZÓNAK A 128. OLDALON KÖZÖLT ELEJE.

Az olvasónak.

Szereti a Holló a maga fiát, az Majomis Majom kölykét; az emberek köztis minden szereti a maga elméjét, és fáradcságának munkáját. En is elmémnek ezt a szülését mikor meglátttam, nem utáltam meg, hanem a mint lehetett, rendben fogtam. Három részre osztottam. Első: generális egynehány discursust contineál vitézségről, de elegyitett moralitással. Másik C. Tacitus vitézségről való sententiáira való Aphorismusokbul áll. Harmadik az én experientiámból, mind penig ta[n]ulásombul öszveszedett hadi tudományokbul, vagyon.

Az [k]inek a hadi dolgokhoz geniumja és inclinátiója vagyon, talán meg nem gyalázza munkámat; a kinek nincsen, kérem neis vegye kezében könyvemet, mert az ollyan többet talál c[or]rigálni valót, [mint] tanúlni. Én senkit nem akarok [ev]vel tanítani, hane[m] magam tanulni; fáradtam ugyan r[aj]ta, hogy jó magy[arul] ir[jam], véghez vihettem-e, az [t]e itéleted rajta.

MEGYERY ZSIGMONDNAK A 164—165. OLDALON KÖZÖLT LEVELE ZRÍNYIHEZ.

Megyeri Sigmond Méltóságos Gróff Zrini Miklósnak irt levelének a párja.

Tekintetes Gróff Bán,

Nagyságod szolgája maradni kévánok. Rihatnék belé, hogy Nagyságod utolsó könyvét repetáltattya, és ha az Istenért való coniuratió nélkül lett volna a kérés, aligh ha még eggy ideig nem pausált volna nálam, és ha mertem volna, bizony enucleáltam volna, hogy mind materiáját s mind dispositióját egy compendiumban vévén, imprimálhattam volna megaggott agyamban.

Az Mátyás királyrúl való historia oly hasznos és szükséghes, az mint az mindennapi eledel a mi meglankatt Magyarink ébregetésére; látván annak tüköréből, mi volt a jó Magyar, ne szégyenlje senki Magyarnak mondani magát, és nevén nevezni, és azt immitálni.

Az második, úgymint a Centuriák, ingerlik minden industriosus lelket a virtusokra és maga után való jó hir hagyásra, csakhogy eggy kis gyomlálás kellene utánna hozzája, az is kedig nem a dolognak fogyatkozásáért, hanem az authornak [favo]ra megtartásáért.

Az Aphorismusokról kedig menyi jót tartok, me[g nem] tudom irnya, minden igéi letzkék; bizony hasznossab[b] politicus m[agya]r nyelven sem van, sem lettnek lenni alig hihetem.

Ez i[gaz]án kiábrázoló magzattya szülejének, ez [igaz] tojása professiój[ának], kinyilatkoztatója foglalatosságának é[s ki]mondója akara[tjána]k.

Kár v[olna se]tétben maradni ennek a carbunc[ulusnak]; mi haszna a szűnek szem nélkül, mi haszon a szűvnek, szemnek világossága nélkűl? Ennek mind szűve szeme megvagyon, csak Istenre coniurálom, ne szánnyon egy kis gyertyát gyujtani neki az kinyomtatással.

Én Wytnédi, uram kezességére botsátám, ki a reám bizot[t] kintset; vagy ne láttam volna, vagy mindenkor látnám. Ha meg nem tér vagy irva, vagy nyomtatva, lakol a kezes.

Reménlem, illyen réghi levő és fénlő vitézi gyükeret Isten ki

nem irt, kit eddig nem tsak meghagyott, hanem in vigore megtartott; de ha ugy lenne is, kit Isten eltávoztasson, bizony elég volna ez a könyv utánnunk valóknak repræsentálni Nagyságod qualitásit és személyét bötsülni: meg is kérem editióját ennek a könyvnek. Ez bezzeg birakozó oroszlán lészen, bújjék ürgelikban szamáron, ugyanis az a patientia hivatallya; s az enyém, hogy

Draspurgkrúl 8. 9br. 1657.

szolgája maradgyak véghig Nagyságodnak
Sigismundus de Megyer.

Ha igaz ok, qui non utitur privilegio, abutitur, ha igaz, hog[y] posseriora tollunt priora, ha igaz, ho[gy] legitimari debet actor ad actionem, mitsoda genealogiát adatt kresvarit[h, l]egitimatióját örömest látnám, de [] egy mas reparálhattya Nagyságod, ha . favorum mint igazságom Nagyságod

Méltósá(go)s Gróff.

A VITÉZ HADNAGYNAK A 171. OLDALON KÖZÖLT AJÁNLÓ SORAI.

Dedicatio.

Magyar vitézeknek ditsősséggel földben temetett csontyai és azok nagy lelkeinek árnyékjai, az kik eggyik világ szegeletirül az másikra vitézséggel a Magyarokat, és eggyik tengertül a másikig sok száz esztendeig tsináltak kard élivel békességes megtelepedést nekik, nem hadnak nékem alunnom, mikor kévánnám, sem henyélnem, ha akarnámis. Igen szeretője vagyok az ő ditsősségeknek, hogy én elmulassam az ő intéseket, kiket nem csak nappalbéli elmélkedésemben juttatnak, de még écczakabeli elmémbennis előmben tüntetnek, mondván: ne aluggyál, ne keresd a gyönyörűséget; látod-e romlott hazánkat, mellyet mi annyi vérontással, [v]erésekkel, és untalan való fáraccsággal nyertünk, oltalmaz[tun]k, és sok száz esztendeig megtartottunk: kövesd az mi nyom[dok]unkat, ne szánd fáradcságodat, ne szánd véredet, ne szánd [él]etedet. Ezekkel az ösztönökkel serkengetnek engemet nyug[oda]lmomban. De sz[e]rencsétlen én, hogy nem lehet az én ment[ség]em oly nyilván ö[ná]lok, mint az ő rettenetes vitézségek és [szá]mlálhatatlan érde[m]ek énnálam, mert bizonynyal okka[l pa]naszolkodnám.

ZRÍNYINEK A 199. OLDALON KÖZÖLT JEGYZETE MALVEZZI MUNKÁJÁHOZ.

(Olvasását ldsd a kötet 198—199. lapjain.)

A MÁTYÁS-TANULMÁNYNAK A 227. OLDALON KÖZÖLT KEZDŐSORAI.

Mátyás kyrály életéről való elmélkedések.

Az dütsőséges királyoknak életek és vitéz tselekedetei nem tsak csinálnak az iróknak kévánságot az ő ditséreteket irnia, de sőt nevelnek bennek ékessen szóllást. Az Nagy Sándor élete hány ékes beszédű historiairó elméket csinált, Julius császár vitéz serénységhe hány Panegiristát talált. Ezen szerint más fő királyoknakis, kinek kinek maga országában való magaviselése fő elméket az irásra indito(t). És noha a mi Magyar Nemzetünk mindenkoron inkább vitézségnek tselekedetiben gyönyörködött, hogysem a maga ditsősségének leirásában fáradozott volna: mindazonáltal sok vitéz királyinknak tündöklő neve köztünkis indított jó irókat, a kik elégségessek voltak a Magyar jó nevet örök feledékenségből dicsősségre és világra kihozni. Ha azért most ékessen iró historicusink nintsenek, nem tulajdonithattyuk nemzetünk iráshoz való restségének annyira, mint annak, hogy megholtak Mátyás királyok, s ujak nintsenek, kik inditanának uj elméket és nevezetes okokat adnának az ékessen való irásra; holot(t) annak a ditsősséges királynak halála után ha lettek volna másokis ollyanok, az mi gyönyörűséges pennánk, Istvánfink nem tsak siralommal töltötte volna meg és keserves panaszolkodásokkal historiáját, hanem talált volna más örvendetesb stylust, kivel Quintus Curciust, Liviust, Plutarchust ha meg nem győzte volna is, de bizony egyaránt járt volna vélek; mi sem siratnánk annyi veszedelmünket, ép volna országunk, s Buda közepe volna ha nem egész keresztyénségnek, legalább bizony Magyarországnak. De nem mindenik seculumban születik Fenix, és sok száz.

A SIRALMAS PANASZNAK A 237. OLDALON KÖZÖLT KEZDŐSORAI.

Siralmas panasz, melly Groff Zriny Miklos által irattatott.

Kegyes Olvasó!

Oly figyelmességgel olvasd el ezt, hogy szivedben hasson az értelme, ugy veszed hasznát, a mint hogyha gyomrodban alá bocsátod, úgy érzed a bornakis ízit jobban: illyen ujságot a két nap nem hallottál, csak vigyázz reá.

Úgy vagyon, hogy másnak hamissat és gonoszt nem kell kivánnunk s leginkább egész nemzetnek; de ha okot adnak mások vala-

miben, arra kétség nélkül kell felelnünk, és az tulajdon részünket oltalmaznunk. Ha magunkat tulajdonokkal oltalmazzuk gondossan, vallyon ki itélheti okossan, hogy azzal másnak gonoszt és hamissat kivánunk? Sőt másoknak javait nem irigyelvén, nekik jót akarunk. De bezzeg sok volna immár, ha másokra nézve, hogy őket meg ne bántsuk, magunkat elfelejtenénk, és nemzetünk, hazánk javainak szép szabadságit, törvényit, azoknak oltalmazását, elővételét hátra hadnánk: azt távul szemlélnénk, és foganatosan hozzá nem nyúlnánk; s vallyon van-é olly közönséges jó gyülekezet, tartomány, ország, ki ezt mivellye ki?

A SIRALMAS PANASZNAK A 253. OLDALON KÖZÖLT BEFEJEZŐ SORAI.

de mindenkoron az igaz okosságot kövessék, s ne csak kivánságokat; hogy az álmosok vigyázókká legyenek; az részegesek a józanságot kövessék, szeressék; az igen vendégeskedők a mértékletességet tartsák meg; a rút életű(e)k tiszta életben foglallyák magokat, mértékletessen éllyenek; azok, kiknek maradékjok nincsenek és kivánnyák, hogy legyen, és az áhitatosság gyülölők, az Isteni tiszteletben igen foglalatoskodgyanak. Végre hogy azok, a kik nem szeretik az illyen oktatást, azt igen is fogadgyák, szivekben béplántállyák, és tellyesen megtartani igyekezzenek; siessenek minden jókban nevelkedni, hogy birodalmunk segitségére alkalmatossak, s hasznossak legyenek minnyájan.

De leginkább a főfő rendekben kivántatik ennek foganattya, hogy szegény eldülő s romlandó országunknak s birodalmunknak mindenek felett való böcsűjére, jobb rendelésére, megtartására, épitésére és nevelésére felindittassunk; és hogy mindezeknek gyümölcses megtellyesitésére nagyobb áhitatossággal, buzgóbb szivekkel az Mindenható Ur Istentűl szerencsét és segitséget kérjenek.

Induljanak tehát, gerjedgyenek fel; semmi uttal el ne mulassák! Ugy légyen meg! Ha mindezek s mások is nem serkentnek, gyújtnak fell bennünket nagyobb gondviselésre, tehát előttünk a veszedelmünket szemeinkkel látván, nyilván kész akarattal megyünk a veszedelemre és romlásra; nem különben, mint a nagy háborúban és tengeri habok között lévő hajós, ki hajójában túnyassága és röstsége miatt álmodozván, vesztiben hadgya hajóját, vastag gondolatlansága által magha oka elmerülésének, melly éktelenségnél nagyobb gyalázat és szégyen nem lehet az ég alatt.

TARTALOM.

I.

CSÖNDES IDŐK.

Zrínyi új házassága. A báró Löbl család és a Ráttkay-rokonság. Csáktornyai új élet. Török dúlás és hódoltatás a békében. Hősünk őrállása. Az oláhok, predauciusok és szlávok magatartása és az udvar titkos bújtogatása. A horvát és szlavón rendek magyar hazafisága. A posavinai zendülés és a bán erélye. Az udvar akadékoskodása és kétszinűsége. Országos intézkedések a közfelkelésre és a zendülők ellen való védekezésre. II. Rákóczy György bizalmas küldötte Csáktornyán. Nemzeti és udvari párt. Lippay mesterkedése gróf Pálffy Pál nádor ellen. Az udvar türelmetlensége, konkolyhintő és nemzetrontó cselszövése. Felekezetiség és hazafiság. A nádor halála. Zrínyi elidegenedése az érsektől és közeledése az erdélyi fejedelemhez. Viszonya a Rákóczy házhoz. Emlékirata a nádorság kérdésében. Zrínyi önmagáról, a hazai és külföldi politikáról. Nádori törekvései és számításai. A fejedelem pártfogásának jelentősége és módja. A hazafiak reménye Rákóczyban, a király félelme tőle, az érsek ijesztgetése vele, Zrínyi felköszöntője. Buzgalma a király és fejedelem között való bizalom fölkeltésére. *1—54. lap.*

II.

A NÁDORSÁG ÉS ÖRÖKLETES KIRÁLYSÁG KÜZDELME.

III. Ferdinánd gyásza öregebb fia, IV. Ferdinánd király halálán és gondoskodása ifjabb fia, Lipót megválasztásáról. Az országgyűlés összehívásának szüksége. Lippay és Szelepcsényi halogatása. A követválasztások. Zrínyi és a horvát-szlavón rendek. A zágrábi útasítás a nádori szék betöltésére és hősünk megválasztására nézve. Az ország sérelmei és Mikulich Sándor féktelenségei. Gyülekezés és korteskedés Pozsonyban. A nádor-jelöltek és pártjaik, különösen a Zrínyi pártja. Hősünk látogatása az udvarnál és jelentése a fejedelemhez. A király leérkezése, jelölése és Lippay mesterkedésére a Zrínyi mellőzése. Meglepetés és közmegbotránkozás. Wesselényi Ferencz megválasztása és a választás hatása. Az új nádor jelleme és képességei. Zrínyi elkeseredése, háborgása, — szándéka urának és hazájának elhagyására. A Rákóczy lengyel és magyar királyságának esélye. Az örökletesség kérdése szóban és írásban. Hazafiatlan gyalázkodás a nemzet ellen, toborzás az örökletesség mellett. Lakomák, mulatságok, viták. Az öröklетesség bukása. Szabad választás és koronázás. Zrínyi otthon: családi öröme, leánya születése. Mikulich Sándor elitéltetése, a posavinai zendülés leverése. A török ellen való védekezés szervezése. Rákóczy követei Csáktornyán, levelei és ajándékai hősünknek; az ő válaszainak meleg érzése és mélabús hangja, jókivánata a fejedelem lengyel útjához. A török Kulpán innen és túl. *55—121. lap.*

III.

HADTUDOMÁNYI ÉS TÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK.

Zrínyi katonai olvasmányai. A *Vitéz Hadnagy* neve és tartalma. Készítésének ideje és előszavainak tanúsága. Belső bizonyítékok 1652 mellett. A döntő conjectura és történeti megállapítása. A munka szerkesztésének éve; a discursusok, aphorismusok és centuriák beosztása, a szerkesztés következetlensége és gondatlansága. A mit a *Szerencséről* való elmélkedés, a *titok* elemzése és a *tanács* kifejtése beszél. Chincherni, Malvezzi és Columbina a vallásosságról és vitézségről. Zrínyi ajánlása és magyar történeti példái. A Vitéz Hadnagy czélja és iránya. Olasz hatások: Ammirato, Malvezzi, Bisaccioni, Brancaccio, Melzo, Columbina, Sardi, Machiavelli és Basta. A könyv tartalma régi, csak feldolgozása új; az író egyéniségének és eredetiségének bélyege, stilusa és nyelve, példái és közmondásai, hazafisága és faji jellege. Zrínyi helye a hadtudományi írók között. A maga véleménye és a századok ítélete. *122—224. lap.*

IV.

A MÁTYÁS-TANULMÁNY ÉS A SIRALMAS PANASZ.

A Mátyás király életéről való elmélkedések forrása, vázlatos ismertetése, czélzatos korszerűsége. Iratásának éve. A Vitéz Hadnagygyal összefüggése. A nemzeti királyság dicsőítése a gyűlölséges országgyűlés hazafiatlan gyalázkodása ellen, felállítása a Rákóczy, esetleg hősünk személyében. Mi a Siralmas Panasz? Sem királyi, sem nádori programm. A Zrínyi szerzőségének kérdése. Mi a korabeli hiedelemnek és későbbi hagyománynak alapja? A külső bizonyítékok hiánya és belső okok czáfolata. Személyi, nyelvi és stilusbeli érvek. Nem a Zrínyi műve. *225—264. lap.*

V.

HADAK ÚTJA.

Zrínyi érdeklődése a Rákóczy lengyel vállalata iránt. A fejedelem régi reményei és számításai, fogadkozása anyjának és az érseknek. János Kázmér és a lengyelek. X. Károly svéd király betörése Lengyelországba és gyors sikere. Kázmér és a lengyelek szorult helyzete. Érintkezéseik és alkudozásaik Rákóczyval. Lengyel vagy svéd szövetség? A fejedelem és környezete: Sebessy Miklós, Kemény János, öreg és fiatal tanács-urak. A fényes kapu magatartása. Köprili Mohammed. Az öreg fejedelemasszony aggodalma, a protestáns papok intése. A svéd szövetség megkötése. Gyülekezés és országgyűlés Visken. A helytartók. Átkelés a Priszlopon. Zrínyi és a magyar urak hite a fejedelem gondoskodásában. Miről nem gondoskodott? Zrínyi csatlakozásának akadályai: nem lehetett fővezér. Rákóczy Lengyelországba nyomulása, a kozákokkal találkozása. Szelepcsényi és követsége, viselkedése a fejedelemnél és a lengyelek között. A krakói bevonulás és a svédekkel egyesülés: ünnepek, lakomák a jövendő királyság reményében. A lengyelek fáradozása Konstanczinápolyban és Bécsben, sikerük a töröknél, szövetségük Lipóttal. Harczolásuk módja: künn a bárány, bent a farkas. Kósza hír Zrínyi fővezéri küldetéséről Rákóczy ellen. Rákóczy és Károly Brzest alatt. A dán hadüzenet és a svéd király haza vonulása. Lubomirski betörése Magyarországba a Beszkiden, pusztítása Bereg, Ugocsa, Szatmár és Máramaros megyékben. A Zrínyi tanácsainak elmulasztása. Rákóczy a varsá-

ban. A nagy halászat. A csúfos béke és csúfos menekülés. A kozákok és lengyelek kalauzolásának vége. Keménynek és seregének tatár rabsága. Az ország részvéte és gyásza a szerencsétlenek miatt, felháborodása és méltatlankodása a fejedelem ellen, a ki névleg is, tényleg is «rák». Zrínyi keserű kiábrándulása belőle. *265—300. lap.*

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

Lap

Gróf Zrínyi Miklós. (Bouttats egykorú rézmetszete. Egyetlen példánya gróf Apponyi Sándor gyűjteményében.) ... 1
A Zrínyiek csáktornyai várkastélya. (Rajzolta Cserna Károly.) ... 8
Gróf Zrínyi Miklós levele II. Rákóczy Györgyhöz. (Eredetije az Országos Levéltárban.) ... 36
Gróf Zrínyi Miklós vigasztaló levele III. Ferdinándhoz. (Eredetije a Magyar Tud. Akadémia könyvtárában.) ... 56
Részlet a Vitéz Hadnagy kéziratából. (A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának egykorú példányából.) ... 123
Magyarország térképe Zrínyi korában. (De Wit 1648-iki amsterdami szines metszete után.) ... 244
II. Rákóczy György. (A XVII. század végéről származó vízfestmény után. Eredetije a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában.) ... 263

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

Czímkép. (A «Denkmal Serinischer Heldenthaten» czímlapja után.) ... 1
Bécs a XVII. században. (Rajzolta Cserna Károly.) ... 3
Báró Lőbl János Kristóf. (Widemann egykorú metszete után.) ... 5
IV. Mohammed szultán ... 9
Gróf Trautmansdorff Zsigmond. (Meyssens egykorú metszete után.) ... 13
Orehóczy Gáspár. (Widemann 1651-iki metszete után.) ... 21
Gróf Erdődy Imre. (Widemann 1650-iki metszete után.) ... 25
Gróf Draskovich Miklós. (Meyssens egykorú metszete után.) ... 29
Petrinia Zrínyi Miklós korában ... 31
Gróf Pálffy Pál nádor pecsétje ... 32
Gróf Zrínyi Miklós. (Van der Steen egykorú metszete után.) ... 41
Részlet gróf Zrínyi Miklós II. Rákóczy Györgyhöz írt leveléből. (Eredetije az Országos Levéltárban.) ... 46
Gróf Zrínyi Miklós II. Rákóczy Györgyhöz írt levelének záradéka ... 47
IV. Ferdinánd király ... 51
Ahmed nagyvezér. (Bouttats egykorú metszete után.) ... 53
Zárókép ... 54
Pozsony 1655-ben ... 55
Zágráb. (XVIII. századi metszet után.) ... 59
A varasdi várkastély. (XVIII. századi metszet után.) ... 65
Mikulich Sándor. (Widemann 1651-iki metszete után. Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.) ... 69
Részlet Zrínyi februári leveléből. (Eredetije az Országos Levéltárban.) ... 73
Zrínyinek a nádorválasztás után Rákóczyhoz írt levele. (Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.) ... 79
A szabad királyválasztás ellen írt röpirat czímlapja. (A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában őrzött példányról.) ... 89
A magyar szent korona XVII. századi képe. (Widemann Illés metszete után.) 93

Lap
Szunyogh Gáspár. (Widemann 1650-iki metszete után.) 97
I. Lipót koronáztatása. (Egykorú metszet Ernszt Lajos gyűjteményében.) 101
Hoffmann Pál pécsi püspök. (Widemann 1652-iki metszete után.) 103
Sziszek Zrínyi Miklós korában 109
Gróf Zrínyi Miklós. (Posseriers metszete után. Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.) 115
Buda és Pest Zrínyi Miklós korában 119
Zárókép 121
Részlet a «Comitium Gloriæ Centum» czímképéből 122
Gróf Zrínyi Miklós lovas képe. (Egykorú metszet után. Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.) 125
A «Vitéz hadnagy» első előszavának kezdő sorai. (A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának egykorú példányából.) 126
A második előszó eleje. (A múzeumi kézirat 9-ik lapjáról.) 128
Csatajelenet Zrínyi Miklós lovasképével 135
Chmielnicki Bogdán. (Bouttats egykorú metszete után.) 141
Alexej Mihajlovics czár. (Meyssens egykorú metszete után.) 143
Radzivill Janusius herczeg. (Lang Móricz egykorú metszete után.) 146
Török hadihajó XVII. századi képe 150
Perzsa vitéz 153
Megyery Zsigmond levele Zrínyihez. (Zrínyi munkái múzeumi kéziratából.) 164—165
A «Vitéz Hadnagy» ajánló sorai. (A múzeumi kéziratból.) 171
Zrínyi arczképe latin jelmondatával. (Egykorú metszet után, Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.) 177
Scipione Ammirato munkájának czímlapja. (Zrínyi Miklós példányáról, a zágrábi egyetemi könyvtárból.) 180
Brancaccio munkájának czímlapja. (Zrínyi Miklós példányáról.) 183
Bisaccioni egyik hadtörténelmi munkájának czímlapja. (Zrínyi Miklós példányáról.) 185
Malvezzi munkájának czímlapja. (Zrínyi Miklós példányáról.) 196
Zrínyi jegyzete Malvezzi munkájához 199
Melzo munkájának czímlapja. (Zrínyi Miklós példányáról.) 203
Az «Il mastro di campo generale» 2-ik kiadásának czímlapja. (Zrínyi Miklós példányáról.) 205
Basta a lovasságról írt munkájának czímlapja. (Zrínyi Miklós példányáról.) 206
Zrínyi korabeli könyvdísz 224
Fejdísz a «Magyar Márs»-ból 225
A Mátyás-tanulmány kezdősorai. (A múzeumi kéziratból.) 227
Mátyás király képe Zrínyi korából. (Nürnbergi 1664-iki rézmetszet után) 231
A «Siralmas Panasz» kezdősorai. (A múzeumi kéziratból.) 237
Witnyédy István aláírása 238
Magyarország térképe Zrínyi korában. (Nürnbergi, 1664-iki kiadás után.) 245
A «Siralmas Panasz» befejező sorai. (A budapesti egyetemi könyvtár kéziratából.) 253
Zrínyi korabeli záródísz 260
Krakó XVII. századi képe. (Houfnagel metszete után.) 261
Krakó és külvárosai a lengyel háború idejében. (1653-iki amsterdami metszet után.) 267
Lemberg XVII. századi képe. (1659-iki amsterdami metszet után.) 269
Konstantinápoly XVII. századi képe. 273
III. Ferdinánd. (Soudtmann egykorú metszete után.) 279
Nádasdy Ferencz gróf 285
II. Rákóczy György. (Lerch egykorú metszete után.) 289
Lubomirski herczeg. (Stern egykorú metszete után.) 297
Lengyelország térképe a háború idejében. (Dahlberg egykorú metszete után.) 301
A krakói királyi palota. (Cserna rajza Houfnagel metszete után.) 307
Köprili Mohammed nagyvezér. (Lerch egykorú metszete után.) 311
Bécs XVII. századi képe 315
Varsó XVII. századi képe. (Dahlberg egykorú metszete után.) 321
Medgyesi Pál siralmának czímlapja 323

Lap
Adalgiráj, a tatárok nagy kánja ... 327
Ecsed XVII. századi képe ... 332
II. Rákóczy György kardja. (Rajzolta Cserna Károly.) ... 334

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL.

ÖNÁLLÓ KÉPEK:

Gróf Zrínyi Miklós arczképe Bouttats Gellért bécsi egyetemi rézmetsző Thomas János festménye után készült rézmetszetének kicsinyített hasonmása. A metszet egyetlen ismert példánya gróf Apponyi Sándor gyűjteményében őriztetik.

A csáktornyai várkastélyt Cserna Károlynak a Magyar Nemzet Történetének az Athenæum kiadásában megjelent VII. kötete számára készült rajza után adjuk.

Gróf Zrínyi Miklós II. Rákóczy Györgyhöz intézett levelének eredetije az Országos Levéltárban, III. Ferdinándhoz írt vigasztaló levelének eredetije, Hatvani Lajos ajándékából, a Magyar Tud. Akadémia könyvtárában őriztetik.

Gróf Zrínyi Miklós «Vitéz Hadnagy»-ának kéziratából, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött legrégibb egykorú kéz által másolt példányból, a Discursusok kezdő lapját mutatjuk be.

Magyarország Zrínyi korabeli térképe De Wit 1648-iki amsterdami színezett rézmetszete után van kicsinyítve, mely De Wit Frigyes Atlasában (Amsterdam, 1648.) jelent meg.

II. Rákóczy György arczképének eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának latin kéziratai között «Effigies Principum Transylvaniæ ex autographis sumtæ et coloribus ad vivum efformatæ anno 1697» czímet viselő, Fol. Lat. 1702. jelzésű kötetben őriztetik, mely az erdélyi fejedelmek arczképeit, I. János királytól I. Apafy Mihályig, színezett akvarell-képekben tartalmazza. A kép aláírása az eredetin: Georgius II. Rákóczy Hel. Conf.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

A czímképet *Passuth Ödön* a «Denkmal Serinischer Heldenthaten» czímű, 1664 után megjelent munkának rézmetszetű czímlapjáról másolta. A három lovas vitéz gróf Zrínyi Miklóst, Hohenlohe és Strozzi császári tábornokokat ábrázolja.

Az I. fejezetnek a XVII. századi Bécset ábrázoló fejképe, *Cserna Károly* rajza, egykorú metszet után készült.

Báró Lőbl János Kristóf, Orehóczy Gáspár, gróf Erdődy Imre, Szunyogh Gáspár, Hoffmann Pál pécsi püspök képei Widemann Illés egykorú metszetei után, a «Comitium Gloriæ Centum» (Pozsony, 1646—47.) czímű munkából vétettek.

A IV. Mohammed szultánt ábrázoló metszet Ricaut «Neu eröffnete ottomanische Pforte» (Augsburg, 1694—1701.) czímű munkájában jelent meg.

Gróf Trautmansdorff Zsigmond, gróf Draskovich Miklós, mindkettő Meyssens Konrád bécsi művész egykorú metszete, gróf Zrínyi Miklós, Van der Steen Ferencz De Herde János rajza után készült egykorú metszete, és Ahmed nagyvezér Bouttats Gellértnek Toorenvliet J. rajza után készült 1664-iki metszete, a Gualdo Galeazzo Priorato «Historia di Leopoldo Cesare» (Bécs, 1670—74.) czímű munkájában jelentek meg. Ugyaninnen vettük, a III. fejezethez, Chmielnicki Bogdán képét, Bouttats Gellért egykorú metszete után, Alexej Mihajlovics czárét Meyssens Konrádnak Toorenvliet rajzáról készült egykorú metszete után és Radzivill Janusius herczegét Lang Móricz metszete után, továbbá a IV. fejezethez Lubomirski herczeg képét

Stern, Köprili Mohammed képét Lerchnek Toorenvliet rajzáról készült egykorú metszete után, és Adalgiráj tatár kán képét ismeretlen művész metszete után.

Petriniának Zrínyi Miklós korából származó képe a »Denkmal Serinischer Heldenthaten« metszetének kicsinyített hasonmása.

Gróf Pálffy Pál nádor pecsétjét Passuth Ödön a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárának egyik eredeti példányáról rajzolta.

Gróf Zrínyi Miklós II. Rákóczy Györgyhöz 1654 április 25-ikén és 1655 február havában írt levelei az Országos Levéltárban őriztetnek. Az előbbinek hasonmása az eredetinek két utolsó oldalát, az utóbbié az eredeti 3. oldalát kicsinyítve mutatja be.

IV. Ferdinánd királynak Szelepcsényi György nyitrai püspök által 1654-ben készíttetett rézmetszetét az Országos Képtár és Magyar Történeti Képcsarnok 1354. sz. példányáról, a Magyar Nemzet Története VI. kötetének reproductiója után adjuk.

A zárókép a »Comitium Gloriæ Centum« III. kötetéből vétetett.

A II. fejezetnek Pozsony 1655-iki képét ábrázoló fejképe az I. Lipót koronázásáról megjelent, és Ernszt Lajos tulajdonát képező rézmetszetről van kicsinyítve.

Zágráb képe a XVIII. század végéről, a város legrégibb ismert képe, azon nagy műlap egyik részének kicsinyített reproductiója, melyet Verhovácz Miksa zágrábi püspök adatott ki. A hasonmás a zágrábi horvát-szlavón országos levéltár eredeti példányáról készült.

Varasd XVIII. századi képének eredeti rézmetszete szintén a zágrábi országos levéltárban őriztetik.

Mikulich Sándornak Widemann Illés által 1651-ben készített rézmetszetét Ő Felsége hitbizományi könyvtárának eredeti példányáról adjuk.

Zrínyinek a nádorválasztás után 1655 június 24-ikén Rákóczyhoz írt levele a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őriztetik.

A szabad királyválasztás ellen írt röpirat szövegét a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának u. n. Dobai Székely Sámuel-féle XVIII. századi kézirata (588. Fol. Germ.) őrizte meg. A hasonmás az első oldalt (a kézirat 71-ik lapját) kicsinyítve mutatja be.

A magyar szent korona képe, Widemann Illés metszete, (93. l.), a »Comitium Gloriæ Centum« III. kötetének ajánlását diszíti.

Az I. Lipót koronázását ábrázoló, fentebb említett rézmetszet hasonmását Ernst Lajos példányáról, a Magyar Nemzet Története VI. kötetében megjelent reproductio után közöljük.

Sziszek és Buda és Pest Zrínyi Miklós korabeli képei a »Denkmal Serinischer Heldenthaten« czímű, idezett munkában jelentek meg.

Gróf Zrínyi Miklós három képét (egyiket Posseriers Adorján egykorú metszete után) Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányairól adjuk.

A zárókép a lőcsei Breuer-féle nyomda által használt diszítések közül, »Az aszszonyi nemnek nemességéről, méltóságáról és dicséretéről való rythmusok« czímű 1655-iki nyomtatványból vétetett.

A III. fejezet fejképe, a »Comitium Gloriæ Centum« II. kötete Screta rajza után Henricus F. által készített czímlapjának felső részét mutatja be.

A »Vitéz Hadnagy« első és második előszavának kezdő sorai, az ajánló sorok, Megyery Zsigmond levele és a Mátyás-tanulmány kezdősorai gróf Zrínyi Miklós mukájának, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött, egykorú kéz által másolt kéziratából (412. Quart. Hung.) vannak kicsinyítve.

A csatajelenet Zrínyi Miklós lovasképével és a török hadihajó XVII. századi képe Ricaut fentebb idézett munkájából vétetett.

A perzsa vitézt ábrázoló metszetet François de Mezeray »Histoire des Turcs« (Páris, 1663.) czímű munkájából vettük.

A Zrínyi hadtörténelmi dolgozataiban felhasznált katonai munkáknak, Scipione Ammirato, Brancaccio, Bisaccioni, Malvezzi, Melzo és Basta munkáinak czímlap-

jait, kicsinyítve, a Zrínyi Miklós birtokában volt példányokról adjuk, melyek a zágrábi egyetemi könyvtárban őriztetnek.

Zrínyinek Malvezzi munkájához írt jegyzete a munka elé fűzött lapok 4. oldalán olvasható.

A záródísz a «Comitium Gloriæ Centum» I. kötetéből vétetett.

A IV. fejezet fejdísze Liszti László «Magyar Márs» (Bécs, 1653.) czímű munkájából vétetett.

Mátyás király Zrínyi korabeli képe a gróf Nádasdy Ferencz által kiadott «Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum regni apostolici regum» (Nürnberg, 1664.) cz. munkában jelent meg.

A Siralmas Panasz kezdősorai a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának 991. Quart. Hung. jelzetű kéziratáról, befejező sorai a budapesti egyetemi könyvtárban őrzött Kaprinay-kódex 196. lapjáról vannak kicsinyítve.

Witnyédy István aláírása 1665 szeptember 26-ikán kelt s az Országos Levéltárban őrzött leveléről vétetett.

Magyarország Zrínyi korabeli térképe C. M. «Beschreibung Ungarn» (Nürnberg, 1664.) czímű munkájában jelent meg.

A záródísz a «Pestis Pestise» czímű debreczeni 1664-iki nyomtatványnak nemz. múzeumi példányából vétetett.

Az V. fejezetnek Krakó városát ábrázoló fejlécze Van der Rye Egyednek a Brawn-Hoghenberg-féle «Theatrum præcipuarum totius mundi urbium» VI. kötetében (Köln, 1618.) megjelent színes metszetéről lett kicsinyítve.

Krakó másik látképe, mely a lengyel fővárost külvárosaival együtt mutatja be, és a Lemberget ábrázoló metszet a «Regni Poloniæ regiorumque ad id pertinentium novissima descriptio (Amsterdam, 1659.) czímű könyvben jelent meg.

Konstantinápoly XVII. századi képét a «Descriptio novissima imperii Turcici» czímű, Würzburgban, 1687-ben megjelent metszetről adjuk.

III. Ferdinándnak Soudtmann P. rajza és metszete után Sydorholf I. által nyomott arczképe, az Országos Képtár és Történelmi Képcsarnok metszetgyűjteményének 317. számú példányáról, megjelent a Magyar Nemzet Történetének milleniumi kiadása VI. kötetében.

A Nádasdy Ferencz grófot ábrázoló egykorú metszetet, Ernst Lajos gyűjteményének eredeti példánya után, ugyane történelem VII. kötetének reproductiójában adjuk.

A Rákóczy Györgyöt ábrázoló, eddig még kiadatlan Lerch-féle egykorú metszetet Ernst Lajos gyűjteményének eredeti példányáról vettük.

Lengyelország térképe és Varsó XVII. századi képe azon eredeti felvételek kicsinyített hasonmásai, melyeket Dahlberg E. I. svéd táborkari főnök készített X. Károly Gusztáv svéd király lengyelországi hadjáratáról, s melyek Puffendorf Sámuel «De rebus a Carolo Gustavo Sveciæ rege gestis» (Nürnberg, 1729.) czímű munkájában jelentek meg.

A krakói királyi palota XVII. századi képét Cserna Károly a Brawn és Hohenberg-féle fentebb idézett munka VI. kötetében megjelent, Krakó egész látképét ábrázoló színes metszet után rajzolta.

Bécs XVII. századi képét a «Denkmal Serinischer Heldenthaten» metszete után adjuk.

Medgyesi Pál «Igaz Magyar Nép Negyedik Jajja s Siralma» czímű, Sáros-Patakon, 1657-ben nyomatott munkájának czímlapját, kicsinyítve, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött példányról adjuk.

Ecsed XVII. századi képe a «Das Ehmals gedrückte, vom Türken berückte, nun trefflich erquickte Königreich Hungarn» czímű, Frankfurtban és Lipcsében 1688-ban megjelent munkából vétetett.

A záróképet, mely II. Rákóczy Györgynek a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött kardját ábrázolja, Cserna Károly rajzolta.

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSEVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

SCHÖNHERR GYULA

BUDAPEST

A FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1900

GRÓF
ZRINYI MIKLÓS

1620—1664

IRTA

SZÉCHY KÁROLY

NEGYEDIK KÖTET

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1900



I. CZÍMKÉP.



(Egykorú metszet után.)

2. VÁRAD A XVII. SZÁZAD DEREKÁN.

I.

ELLENTÉTEK ÜTKÖZŐJÉBEN.

Erdély igazán nehéz válságba jutott. Rákóczynak, a mint Witnyédy jelezte, az elkeseredés miatt gyalázatos cselekedetiért, védekeznie kellett. Besietett Erdélybe s augusztus 21-ikén *Szamosújvárra* érkezett, honnan szeptember 3-ikára *Deés* városába országgyűlést hirdetett, mely az ő betegsége miatt a közelben, a *gerlachfalvi* csűrben folyt le.* Heves, ingerlékeny hangon még a hó 2-ik napján, az előterjesztések előtt, megindult a tanácskozás s az izgatottság napról-napra nőtt, hisz minden csak a kedélyeket zaklatta; mert jött a Kemény János gyásztudósítása a fejedelemhez és rendekhez a tatár rabságból és jött Bethlen János Gaudy Andrással és 3000 főnyi megmentett hadával a lengyel földről, Bethlen és Gaudy egyenesen ide az ellenzékiséget szítani; és jöttek a sok kesergő édes anyák és rabságban levő férjeket nagy zokogással sirató, fekete gyászba öltözött úri, fő és nemes rendek, becsületes asz-

* Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 434. l. Erdélyi országgyűlési Emlékek, XI. k. 256. l.

1*

szonyállatok, szerelmes magzatjoknak, jámbor férjeknek megszabadítását kérelmezve:[1] ezek hatása alatt az országgyűlés fennen követelte a tanács uraknak, a háború javallóinak megbüntetését, a török megengesztelését és rabok kiváltását; a fejedelem pedig a zajos követelésre, vérmes és akaratos természeténél fogva dölyfösen megátalkodott, hiszen még nem oly régen korlátlan uralkodó volt, engedékenység és áldozat helyett hidegséggel és önzéssel vértezte föl magát. Egyes kifejezései, anyjához irott leveleiben, elárulják szívtelenségét és fösvénységét, meggondolatlanságát és oktalanságát, ki a multat elfeledtetni és a jövendőt megmenteni nem tudja. Kemény János levelére nincs más megjegyzése, mint hogy «maga szerzé magának a nyavalyát, ez szegény hazának az nagy költséget, főrendének veszedelmét»;[2] a rendekre nincs más szava, mint hogy «megbolondultak vagy mint vadnak»;[3] a közvetítő Barcsay Ákos szerinte csak «kárt teszen, ország kedvét keresi»,[4] a háborgó Bethlen János lator ember, «bár ölték volna meg Krakóban!»[5] A rendek a tanácsnak megbüntetéséről végre letettek, de annál erélyesebben sürgették, hogy a rabok kiváltása végett a fejedelem a maga költségén vagy a Bethlen Gábor hagyatékából intézkedjék. «Hányják, vetik,» — írja anyjának, — «Bethlen Gábor mit hagyott és hogy az ecsedi, pataki, munkácsi tárházakat nyissuk fel, csak mindent adjunk ki, Sárkányt, Kerczet adjuk a szászoknak, azért is adnak pénzt. Sok bolond kivánságuk volt. Mi azt a választ tettük: ha csak egy öltöző köntösben maradunk is, de az ő kegyelmök javáért mindent kiadunk. Az Isten megbolondította őket, nem tudják, mit csinálnak».[6] Voltaképen pedig ő nem tudta, mit csinál s ridegen azt felelte, hogy a

1 Siralmas krónika, 336. l.
2 Erdély és az északkeleti háború, II. k. 434. l.
3 Családi levelezés, 524. l.
4 *Ugyanott*, 525. l.
5 *Ugyanott*, 524. l.
6 *Ugyanott*, 524. l.



(Bouttats egykorú metszete után.)

3. ERDÉLY II. RÁKÓCZY GYÖRGY KORABELI TÉRKÉPE.

moldvai, havasalföldi és lengyel hadjáratok kincstárát egészen kimerítették, sőt hír szerint esküvel állította, hogy nincs benne több 30,000 tallérnál, holott még hátra van a lengyelek roppant sarczának lefizetése.[1] A gyűlésnek ennélfogva egyéb eredménye nem lett, minthogy a rabok megszabadítása ügyében alkudozás, egységes összegben való megállapodás végett a tatár kánhoz Bakcsiszerájba Balogh Mátét, a török lecsillapítása érdekében engesztelés czéljából a szultánhoz Konstanczinápolyba Sebessy Ferenczet küldötték követül; hogy a rendek zok érzéssel, elidegenedve váltak el a fejedelemtől, ki az ország szerencsétlenségében a maga okozta bajok orvoslására semmi áldozatra késznek nem mutatkozott.

Rákóczy nem látta be, sem esze, sem szive nem volt a belátáshoz, hogy legelső erkölcsi és anyagi kötelessége a rabok kiváltása, aztán a második, — a török kibékítése, még pedig a *maga pénzén*, a mint Witnyédy ismerőseinek újra, meg újra hangoztatta; mert a fejedelem «szánt szándékkal jobban a veszedelmet nem kereshetné, mint ezzel az móddal, az kit eleibe vett, hogy a saját nagyravágyásának és rettenetes gondatlanságának áldozatait az ország költségén szabadítja meg, a török és tatár megvételére az ország adójából fizessen».[2] A közhangulat megfordításával, népe ragaszkodásának visszaszerzésével válságos helyzetéből talán még megmenekedhetik, — de egy meghasonlott néppel soha. Önzése és fösvénysége a mily hibás volt ethikailag, ép oly botor politikailag, mert a részvétet és szeretetet ingatta meg maga iránt, Szalárdi szerint «a maga méltóságos állapotának és az ország békességes megmaradásának» koczkáztatásával.[3] Úgy látszik, mindenki tudta és érezte, hogy mit kellene cselekednie, csak ő nem. Witnyédy azonnal, mihelyt a magatartásáról értesült, fölkereste leve-

1 Siralmas krónika, 337. l.
2 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 76. l.
3 Siralmas krónika, 337. l.

leivel a fejedelem hiveit, hogy a kinek hitele van előtte, ösztönözze, kényszerítse a rabok megszabadítására, a török megengesztelésére és a magyar király megnyerésére, mert különben könnyen úgy járhat, mint Mauritius, a napkeleti császár, kitől elfogott vitézeiért fejenként egy aranyat kértek; azt nem adta meg és elárulták s egész nemzetségestül megölték.[1] Hisz tudva van, hogy Erdély ezelőtt nem igen urallott egy embert sokáig, mert gyönyörködött a változásokban és új urakban.[2] «Adja Isten, úgymond, hazug próféta ne legyek, én félek, más fejedelmet választanak magoknak.»[3] Majd egyenesen felszólította Zrínyi Miklóst, a mikor urának a fejedelem levelét továbbította, hogy válaszában javallja, ha kegyelmesen tetszik, mikép Rákóczy «hagyjon békét az fösvénységnek, váltsa ki maga pénzén az rabokat, küldje az portára is maga pénzit», hogy elkeseredett alattvalóinak szivét és szeretetét újabban megnyerje.[4] És Zrínyi csakugyan megcselekedte, a fejedelmet tanácscsal teli válaszában figyelmeztette, hogy «magnanimitással, generositással és liberalitással» meg lehet a futó szerencse kerekét kötni.[5] De talán felsóhajtott mellette, mint Witnyédy, mikor az irást odább küldte. «Tudja Isten, kár az ilyen emberhez jó akaratot mutatni, az ki magának sem jó ... *Ha bizonyos mindnyájunk veszedelmével nem járna*, nem hogy búsulnék vagy szomorkodnám szerencsétlenségén, de csak nem is gondolkodnám felőle.»[6]

Ime, a Zrínyi környezetében a mindnyájunk bizonyos veszedelmének szempontjából nézték a bonyodalmat, mely Erdélyben napról-napra élesedett azzal, hogy a fejedelem sorsát a népétől elszakasztotta; ő meg a maga bizonyos veszedelmének tekintetéig sem birt fölemelkedni. Pedig hamar elkövetkezett, a mit Witnyédy megjósolt. A budai

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 115. l.
2 *Ugyanott*, 120. l.
3 *Ugyanott*, 76. l.
4 *Ugyanott*, 121. l.
5 *Ugyanott*, 75., 126. ll.
6 *Ugyanott*, 76. l.

vezér az ecsedi kémének elbeszéléséből, a tatár kán a maga dicsekvéséből azonnal megiratta a fényes kapura a lengyel vállalat megsemmisülését; s ettől az időtől fogva a török kémek és követek jöttek-mentek, hogy az ország hangulatáról a fejedelem iránt puhatolódzanak; a rossz jelek, vészhírek szaporodtak, nőttek, hogy Thorday, Tisza, Harsányi a Jedikulában ülnek,[1] hogy Konstanczinápolyban a három fejedelem letételét követelik s a tatár kán is ezen mesterkedik.[2] Rákóczy ugyan bízott benne, hogy «az mely Isten megverte, azon Isten sokképen megszabadíthatja»,[3] de keservesen megcsalatkozott. Október 27-ikén a fejérvári országgyűlésen a szultánnak előkelő és ünnepélyes küldöttsége jelent meg, mely a három nemzetnek fermánt hozott, hogy urokat, engedetlensége és árulása nyilván levén, a fejedelemségtől foszszák meg,[4] s helyette azonnal mást válaszszanak régi szokás szerint az erdélyi három nemzet közül; s a tatár kánnak embere érkezett, «az is az eb az országnak írt: mindent változtassanak, ha azt akarják, tatár lova lába az országot ne nyomja».[5] S a főurak és rendek az ő intése és fenyegetése ellenére a kettős nyomásnak meghajoltak és tőle elszakadtak: azzal az egyezséggel, hogy *a török megengesztelése esetén székébe visszaültetik, s ennek reményében az új fejedelmet fel nem esketik*, — lemondásra kényszerítették és utódját november 2-ikán megválasztották; így különítették el viszont sorsukat az övétől. Előbb *Kemény Jánosra* gondoltak, de abban a félelemben, hogy nagy összeg pénzen kell kiváltani és a jövendőben a tatár is beleelegyedhetnék a választásba, letettek róla; aztán *Barcsay Ákost* emlegették, de kevés vagyonúnak és igen keménynek találták, s elejtették, nehogy

1 Erdély és az északkeleti háború, II. k. 436. l.
2 Családi levelezés, 528. l.
3 Erdély és az északkeleti háború, II. k. 435. l.
4 Gróf Bethlen Imre: II. Rákóczy György ideje, 155—156. ll.
5 Családi levelezés, 528. l.

«egyik jármot levetni akarván nyakukból, talán még súlyosabb jármot vegyenek föl»; úgy választák végre aztán «az jámbor urat», *Rhédey Ferenczet*, a Bethlen Gábor sógorát, szinte egyező szavazással, mert «nem sok különbözés lött», a miben «Isten az ő csodálatos rendelését s elrejtett tanácsát nyilatkoztatá ki, mert felőle senki azelőtt ötödnappal nem gondolta, úgy legyen.»[1]

Az egyezség szerint Rhédey átvette a kormányzást, de csak czímleg, mert a végvárak kapitányai, kincstári javak tisztjei nem esküdtek fel hűségére; Rákóczy visszavonult a magányba, de csak színleg, mert a legjelentékenyebb véghelyeket és a Részeket megtartotta kezében. A maga megmaradása és széke biztosítása végett írt egyfelől Lipótnak és Szelepcsényinek,[2] másfelől megkereste a nagyvezirt, és végbeli basákat: de noha jól tudta, hogy «cancellárius uram pénzszerető ember»,[3] hogy a kerék, a mint Bánfy Zsigmond figyelmeztette, kenve jár: embereit mégis csak üres kézzel,[4] merő igérettel eregette útnak, ennélfogva nem boldogult. A bécsi udvar a békeséget féltvén, szép szónál többre nem mutatott készséget; a török pedig megátalkodott haragjában tárgyalásba sem bocsátkozott. Kénán basa Lippáról megirta Barcsay Ákosnak, hogy a hatalmas császárnál kedvet nem találnak, mert a téltől fogva leveleik rakvák voltak hazugsággal s mindenkor egyik a másikkal ellenkezett;[5] Rákóczy a fejedelemségből örökké ki van vetve, soha reménység méltóságának helybe állatására nincs; a budai vezér megüzente, hogy ügyét a divánban elő sem meri hozni;[6] Köprili Mohammed pedig Sebessy Ferencznek röviden kijelentette, hogy soha se Rákóczyt, se maradékát, se nemzetségebelit Erdélyben meg nem tűri, s ha más

1 Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 331. l.

2 Erdély és az északkeleti háború, II. k. 435. l.

3 *Ugyanott*, 435. l.

4 *Okmánytár*, 581. l.

5 Török-magyarkori történeti emlékek. Pest, 1870. V. k. 443. l.

6 *Okmánytár*, 481. l.

fejedelmet nem választanak, porrá teszi az országot. S a mikor Sebessy a rézeffenditől[1] tudakozódott, hogy a nagyvezir pénzzel megengesztelhető-e, azt a feleletet kapta, hogy ha egy sátort megtöltenének is aranynyal, hiában volna, hiszen maga mondta valamely basának, a ki megkérdezte, ha másfél ezer erszény pénzzel megkinálnák: felvenné-e; hogy nem annyit, hanem ha százszorta való százezer erszényt adnának is, haszontalan volna, mert a fejedelem apja is sokat vétett, ő is előbb a két Oláhországot elpusztította, aztán Lengyelországra haddal ment a hatalmas császár akaratja ellen. Már pedig Mohammed vallása két vétket megbocsát, de harmadikat nem.[2] S a hadi készülődés folyt a portán, a tatárnál, a végbeli basaságokban: csak a Rhédey választásának hirére csöndesedett meg. Rákóczy mégis annak ellenére, hogy sem kilátása segítségre, sem reménysége megmaradásra nem lehetett, nem tudott lemondásában megnyugodni. Nem vonult tovább *Gyalúnál*, ott megszállt, hogy könnyebben visszafoglalhassa székét. S a szájas, izgága várbeli kapitány, *Gyulai Ferencz* bújtogatásával egymás után nyerte meg a jenei, sarkadi, szamosújvári vitézlő népet, a szabolcsi és bihari hajdúkat. Épen kapóra a török Jenőt követelte, mivel Rákóczy nem eresztette ki kezéből: egyszerre tehát *Jenő megtartása, az ország épségének megvédése* lőn a jelszó. Pártot ütöttek a «jó pásztor» mellett, kit a török «a juhok mellől» azért akar elszakasztani, hogy minden kivánságát végben vihesse; megtámadták a fejérvári gyűlés rendelkezését, mert azon a Részek nem voltak képviselve.[3] Rákóczy népszerűsége, tekintélye, hatalma rohamosan terjedt: a Részek még kezén voltak, a székelyek hozzá szították, Moldvában és

1 *Rézeffendi* vagy *reisszeffendi* az állami kanczellária feje; régebben csak a nagyvezér titkára, III. Ahmed óta a birodalom külügyminisztere. (THÚRY JÓZSEF: id. m. I. k. 418. l.)

2 Erdély és az északkeleti háború, II k. 447. l.

3 Siralmas krónika, 340—350. ll.



(Egykorú festmény Teck herczeg birtokában.)

4. RHÉDEY FERENCZ FEJEDELEM.

Havasalföldön még szövetségesei uralkodtak; s kedve, bátorsága, elhatározása az ország igazgatásának kezeibe ragadására hirtelen megért és még hirtelenebben, merészen és erőszakosan foganatosította azt. Rhédey a helyzet tisztázása végett január 9-ikére *Medgyes* városába országgyűlést hirdetett, s ő arra serege élén közelgetett. A főurak és rendek aggódva és megfélemedve követeket küldtek eleibe, hogy térjen vissza, a török császár akaratja nélkül ne nyúljon az igazgatáshoz, ne vonja annak megszámlálhatatlan hadát az országra, — nem szánta meg őket. Kegyelmet hirdetve, de karddal fenyegetve előre nyomult: január 22-ikén Medgyest megszállta, a Farkas-kaput rohammal megtámadta, — s az országgyűlés még ezen a napon, Pál fordulása napján megfordult és meghódolt Rákóczynak. Rhédey Ferencz, ez «az jámbor úr», maga ment ki eleibe, fogadta ünnepélyesen, vezette be a városba, hol a főurak és rendek a volt fejedelemmel együtt azonnal föleskűdtek hűségére. Nem önkényt, hanem csak a fegyver nyomása alatt. Hiszen még két nappal előbb «mind Isten, mind emberek előtt» tiltakoztak Rákóczy feltolakodása ellen, hogy az ország veszedelmének és romlásának okai ne legyenek.* S most szivükben meghasonolva és elkeseredve kapaszkodtak a sorsának kerekébe, melyet a Végzet prüszkölő lova ragadott a pusztulásba: letarolt mezőkön, elhamvadt falvakon, kifosztott városokon, elszórt holttesteken, az ő édes otthonaikon és édes véreiken át, a gyászba borultak és rabul hurczoltak zokogása közt. Előre tudhatták biztos jövőjüket a fölvert képzelet látomásai nélkül. Hisz a tatár, *Galga* vezetése alatt már átjött a Neszteren, öt nap alatt Háromszékbe csaphat; a végbeli törökök mindenütt készen vannak és minden nap támadásra indulhatnak; maga a szultán és a nagyvezir minden hadokkal Drinápolynál

* Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 349. l.



SVLTAN GALGA GENERALE DE TARTARI
FRATELLO DEL GRAN CAM.

5. GALGA SZULTÁN, A TATÁROK VEZÉRE. (Egykorú metszet után.)

állnak; onnan izente meg Köprili Mohammed rettenetes fenyegetődzéssel a három nemzetnek, «hogy ha Rákóczy Györgyöt fejedelmöknek ismernék és szenvednék, Istenre esküszik, megkeresi érte az országot».* A szegény főurak és rendek mégis annak szenvedték, mert másként nem cselekedhettek; meg is szenvedték, mert a nagyvezir fenyegetését beváltotta. De addig, a míg ez elkövetkezik vala, csak írták egyesült vetekedéssel engesztelő, kérő, biztosító leveleiket: törökhöz, tatárhoz, kozákhoz, svéd és magyar királyhoz, ha valaki akadna, a ki a fenyegető vészt és romlást feltartani kész volna? Hiába volt minden . . . Senki a török ellen meg nem mozdult, a török pedig könyörületre nem hajolt. Ijesztő következetességgel hangoztatta: «Ha Rákóczy kópját szúrna a földbe s arannyal borítná el, kegyelmet mégsem kapna, mert a mufti beirta nevét a defterbe.»** S Rákóczy az önzés vakmerőségével, az ország a kétségbeesés elszánásával nézett a közeledő nagy időnek elébe! . . .

Csodálatos, a fejedelemnek csak az nem jutott eszébe, hogy a rabokat a maga költségén kiváltsa. Annyira érthetetlen és megokolatlan volt ez az eljárása, hogy a közvélemény valami okot keresett mentegetésére. Az a balga hír terjedt el, hogy az öreg fejedelemasszony, a ki pedig szivének gyöngédségénél fogva mindig készen állt a részvétre és áldozatra, *nem akar pénzt adni*. Zrinyi búsulva hallotta és haragra fakadva jegyezte meg, hogy nem vétene fia «a negyedik parancsolat ellen, ha tárházát oly szükségben felrontaná, mert aut nunc, aut nunquam; biztosítják kegyenczei egygyel is mással is magokat, de bizony jó borbély legyen, a ki ezen sebek jelét kigyógyítsa és nagy dolognak kell annak lenni, melylyel az rettenetes, nemzetünk gyalázatos veszedelme miatt való becstelen em-

* Erdély és az északkeleti háború, II. k. 349. l.
** *Ugyanott*, 476. l.

lékezetét maradékainknál letörölje».[1] A fejedelem csakugyan nagy dolgon, de kalandoson törte fejét, a rabok megszabadítása helyett inkább arra gondolt, hogy a maga katonai erejét a magyar urak hadi népével pótolja; ha már a magyar király egyelőre meg nem segíti, legalább a király hivei: Zrínyi, Nádasdy, Batthyány segítsék meg,[2] olyan módon, hogy egyesült erővel a hódoltságra üssenek s ezzel az oldaltámadással a törököt Erdélyrül a maga védelmére Magyarország területére vonják: tehát az erdélyi háborúból a király akaratja és engedélye nélkül magyarországi háborút éleszszenek. Mert Lipót a béke megtöréséről hallani sem akart. A szultánnak és nagyvezírnek drinápolyi táborozásakor ugyan, még deczember havában Rákóczy új megválasztása előtt, a nádor sürgetésére a magyar és német titkos tanácsosokat Pozsonyba rendelte, hogy értekezleten hányják-vessék meg[3] a török esetleges támadásának, Szabolcs és Szatmármegyék visszakövetelésének s a külföldi katonaság esetleges behozatalának és élelmezésének kérdéseit: de ezt csak elővigyázatosságból tette, hogy az ország megtartásáról és alattvalóinak megmaradásáról, mint az udvarnál szokásban volt mondani, gondoskodjék. Komolyan sem a király, sem a nádor, sem az érsek, sem a német tanácsosok nem foglalkoztak a hadakozásnak tervével: a pozsonyi tanácskozás is ellene szólt. A békés hangulatot Wesselényi már eleve biztosítani akarta azzal, hogy Zrínyi Miklóst, Péter öcscsével és Batthyány Ádámmal, vagyis a legharcziasabb hazafiakat nem jelölte ki a meghivandók közé, a király egészen a maga kezdeményéből hívta meg őket,[4] de hősünk kedvetlenkedve és beteges-kedve még sem jelent meg az értekezleten; a hadi tanács-

1 Vitnyédy István levelei, I. k. 123. l.
2 *Okmánytár*, 581. l.
3 *Országos Levéltár*: Wesselényi-levelek, I. csomó.
4 *Ugyanott*, I. csomó.

nál kimentette magát.[1] Lipót és udvara természetét, s ez időbeli magatartását jobban ismerte, semhogy az összejöveteltől erélyesebb elhatározást várhatott volna. Tudta, hogy nem a háború megindításáról, csupán esetlegességek megbeszéléséről van szó: minek ment volna el? Tudta azt is, Nádasdynak és Batthyánynak hasonlóképen tudnia kellett, hogy ily körülmények között ez oldaltámadás, bármi nagy alkalmatosság volna Rákóczynak, sőt a török két tűz közé szorítása egyenesen a nemzetnek, — merő lehetetlenség. S a fejedelem titkos ügyvivője, *Palásti György*, hiában járta végig őket, a barátkozásnak ilyetén megújítása foganatlan maradt.[2] Arra Zrínyi mindég készen állt, hogy ha a török a bánság a területére vagy a saját szigetére csapott, visszaverje és merényletét megtorolja, minélfogva nem alkalmazkodott mindég az udvar politikájához: de arra, hogy a király akaratja és engedélye nélkül az egész török erőt Magyarországra zúdítsa, józan észszel nem vállalkozhatott, mert ez egy lett volna a pártütéssel, hűtlenséggel. Már pedig maga írta egyik följegyzésében, hogy a Zrínyi-család dicsőséges és dicséretes lehet azért, hogy tagjai közt egy sem akadt, a kit akár gyávának, akár urához hűtelennek lehetett volna nevezni;[3] ő már ebben az időben legkevésbbé

1 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1658 január 24-ikéről, 318. k.

2 *Történelmi Tár,* 1896. évf. 225. l.

3 VITNYÉDY urához való viszonyának bensőségét és az ő rajongó tiszteletének mélységét semmi sem mutatja jobban, mint hogy az ily egyszerű följegyzést is híven őrzi emlékezetében és lelkesen hirdeti tovább. A följegyzés a családi vonatkozásból aztán általános elvi fejtegetésbe megy át, hogy az uralkodónak vagy bárkinek a jó utódrul kell gondoskodni, s egész terjedelmében kissé darabos latin mondatfűzésével így hangzik: »Familia Zriniana ideo potest triumphare et laudabilis esse, quia nemo ex iis fuit, qui aut imbellis aut infidelis domino suo nominari potuisset. Ergo majorem gloriam consequitur homo in successore bono, quam in malo, potest hic obiici et concedere aliquis posset respectu familiæ, quæ ut major et laudabilior sit, omnes bonos in ea fuisse requiritur, sed respectu dignitatum, quæ non semper manent in familia eadem, negare posset. Respondeo, vel ille imperator aut quisquis est melius optat honorem suum, vel totius Rei Publicæ, si suum, non Princeps sed Tyrannus est, si Rei Publicæ, ergo oportet, ut et successorem bonum desideret, quia maior honor est Rei Publicæ seu Regni omnes bonos habuisse principes, quam omnes Tyrannos. Secunda ratio quia si malum successorem eliget et ille succe-

lehetett az Rákóczy miatt, ki nemzetének és hazájának a maga nagyzásával és elbizakodásával, gondatlanságával és fösvénységével annyi szerencsétlenséget okozott, hisz mindezért lelkében már elfordult és szivében elhült tőle. S Witnyédy, a kit Mednyánszky, úgy látszik, felszólitott a Zrínyi rábeszélésére, egészen abban a szellemben felel a felszólitásra: «Bizony semmit sem javalhatok,» ugymond, «uramnak, az kinek méltóságos családja századokon át folt nélkül volt urához való hűségében és ez mocskolná meg, az kihez hasonló még eddig talán nem volt, az melyre az mint ekkoráig, jóllehet tudtomra, nem czélozott, nem is hallottam hirét, de ha hallanám is, abba bizon soha nem működném közre.»* Zrinyi az egész oldaltámadást, a fejedelem barátkozásának ilyetén megújitását, annyira nem vette számba, hogy még e bizalmas emberének sem emlitette, ki hasonlókép éles belátással és józan okossággal itélte el, mert «meszsziről való barátkozások ezek,» jegyezte meg *Keczer Ambrúsnak*, a Thököly jószágigazgatójának és Rákóczy hivének, «messziről való segitség-keresés, noha nagy alkalmatosság volna, de hiszen tudni való dolog az, hogy kegyelmes koronás király urunk ő felsége engedelme és parancsolatja kivül effélék nem lehetnek; s ha lehetnének is, tudja-e kegyelmed, az ki jó béllest akar sütni, annak szép fejér lisztinek és bőven vajának kell lenni, efféle penig az mi tárházunkban nincsen, ő nagysága csak nem is gyanittatja, hogy akarna adni; ilyformán abból semmi sem kell kegyelmes királyunk hire és akaratja kivül; ha módjuk volna is, meg nem mozdulnának».** S óva inti a fejedelmet, hogy az ebbeli reménységekre ne adjon, s a török ellen fegyvert ne fogjon, mert a moldvai és havasalföldi vajdák se-

dens si rationis aliquid habebít ad hanc regulam se applicando adhuc peiorem eliget et sic consequenter Ruina Rerum Publicarum orietur et qui primus hoc induxit, non laudabilis sed omnibus diris denovendus erit.

* VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 127. l.

** *Történelmi Tár*, 1896. évf. 225–226. ll.

gítsége jó ugyan, de nem elég, a remélt német segítség rák lábra jár, magának pedig oly hadviselő embere sincs, ki hadait vezérleni tudná az nagy bestia ellen; ennélfogva, ha elkezdi a hadakozást, a míg mások megsegítik, elromol. De hiában szólt minden intés: Rákóczy az önzés vakmerőségével és a vakmerőség kétségtelen hősiségével koczkára dobott mindent. «Az fejedelem dolgai» — írja Witnyédy Thökölynek, — «most kevésbé tetszenek, mint midőn Lengyelországba indult, bizony elveszti magát és minket.»* A kalandos terv ekként megbukott, meg a magyar urak: Zrínyi, Nádasdy, Batthyány államférfiúi józanságán és jobbágyi hűségén.

De Zrínyi Miklós megdöbbenve és elbúsulva hallotta a gonosz híreket. Mert a mily izgatott érdeklődéssel fordította tavaly szemét Lengyelország és Erdély felé, hogy a Rákóczy esélyeit megfigyelhesse s a térnek távolán keresztül az idő távolába, a jövőbe pillanthasson: ép oly lázasan leste és kisérte most a kétségbeejtő fejleményeket; csakhogy immár nem a fejedelmen, hanem annak szerencsétlen kis hazáján csüngött a maga részvételével. Az odavaló magyarságot féltette, melynek romlása az egész magyar nemzetre is pusztulást hozhat. «Adja Isten,» — sóhajt fel Thökölyhez irott deczemberi levelében Erdély siralmas sorsára czélozva, — «azon szegény hazát ennél is gonoszabb ne kövesse és még az mi szegény hazánknak is ne jusson benne, jó ugyan az Isten, s jóra fordíthatja, melyet engedjen ő szent felsége.»** Sajnos, a helyzet csak bonyolultabbá, válságosabbá lőn; s a király és udvara békés magatartása miatt lehetetlen minden segítség, hasztalan minden reménység: Zrínyi ezért a maga honszeretetének zaklató gondjai közt sokat szenvedett. S lelki bánata testi betegséggel párosult, kölcsönösen növelve egymást, hogy állapota minél

* *Történelmi Tár*, 1896. évf. 228. l.
** *Ugyanott*, 215. l.

gyötrőbb legyen. A mikor Witnyédy deczember végén Csáktornyán járt, már igen betegen találta és a felgyógyulás biztos kilátása nélkül hagyta el.[1] De úgy tetszik, bajában több volt a lélek, mint a test fájdalma, mert köszvény és láz ellenére épen ebben az időben vívta ki a török felett a kulpai diadalt,[2] mert csakhamar új támadásra készült és felszólította a zágrábi káptalant, hogy február 13-ikára Verbovecz környékére öt napi eleséget szállíttasson s ezzel katonai vállalatának segítségére legyen;[3] a törököt, mely birtokain szándékozott átvonulni, akarta megcsapni;[4] mert betegségét egyenesen Witnyédy maga *lelki emésztődésnek* nevezi. «Az én uram» — írja Thökölynek márcziusban, — «betegeskedik, adja Isten, halál ne legyen vége; *azt az mi szerencsétlenségünk emészti*, látván előttünk levő veszedelmünket s nem látja az megorvoslására való igyekezetit is az embereknek.»[5]

Ez ellen a baj ellen pedig, a míg lábáról egészen le nem verte, a leghathatósabb szer az elfoglaltatás volt. Erősítette várát, szaporította ágyúit;[6] s örvendett az alkalomnak, valahányszor «az úr Isten a török szemérmetességét mutogatta». Pünkösd második napján is végbeli vitézei a kanizsaiakat meglepték, 300 marhájokat elhajtották; ezelőtt meg nehány igen nevezetes vezérüket fogták el, köztük Ibrahim agát, kinek fejében az öreg Bocskay János szabadult meg. «De mit mondanak minderre» — veti föl önkénytelenül a kérdést, — «németjeink? Kétségtelenül én leszek a háború oka, a mi ellen sokat hozhatnék fel, de így is hosszadalmas voltam.»[7]

Németjeink azonban most nem igen szólottak közbe,

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 122. l.
2 *Ugyanott*, 124. l.
3 *A császári és királyi hadi levéltárban:* 1658. 2. csomó, 1 1/2 szám alatt.
4 *Ugyanott:* február 21-éről, 319. k.
5 *Történelmi Tár*, 1896. évf. 228. l.
6 *A császári és királyi hadi levéltárban:* ápril 15-ikéről és június 1-jéről és 23-ikáról, 318. és 319. k.
7 Győri történelmi és régészeti füzetek, II. k. 200—201. ll.

mert Lipótot és tanácsosait a császárság kérdése foglalta el; a választó fejedelmek ugyanis egyre húzakodtak, úgy, hogy a király, hír szerint, már azzal fenyegette őket, hogy ha meg nem választják császárnak, megbékéllik a törökkel, összefog Rákóczyval és haddal támadja meg a birodalmat:[1] de hiában ment *Frankfurtba*, még várnia kellett. A húzakodásnak és ellenkezésnek közepette németjeink még azzal sem törődtek komolyan, hogy a török hatalom árja mind közelebb és közelebb hömpölyög Erdélynek, a két oláh fejedelemséget már elborította; Rákóczy hasztalan fordult hozzájok, hasztalan a királyhoz, hogy ha megsegíti, mellette hadakozik a pogány ellen mind védő, mind támadó harczában, s ő felsége híre nélkül és kárára véle meg nem békél; hogy *Jenőt* a keresztyénség romlásának elkerülése végett átengedi[2] s országában a katholicizmusnak a legmesszebb menő kedvezményeket igéri:[3] nem hallgattak sem biztosítására, sem igéretére. A török pedig a tatár seregével, a silistriai basa hadával, a hódoltság fegyveres népével csak nyomult előbb és előbb kelet és nyugat felől egyiránt; a budai vezér már április végén *Szolnoknál* állt,[4] hol a fejedelem követét, Balogh Mátét, becsülettel látta, cselből, színes képmutatással, mert még a tatár beérkeztére várakozott. «Nem csoda, mondja Zrínyi Ruchich János zágrábi alispánnak, hogy a töröknek oly nagy vágya jött Erdélyt leigázni, mert a gyermekek is összefutnak szelektől ledöntött fának összeszedni ágait; valóban, ha isten sújtani kezdte a boldogokat, tovább is sújtja. De csodálom, hogy a török egyszerre két hadat visel (a velenczeit és erdélyit), mit sem évkönyvei nem tanúsítanak, sem vallása meg nem enged, sem a józan ész nem javall, ha csak talán ezt az erdélyit hadnak nem nevezi, és dicsvágyát tréfálva

1 *Okmánytár*, 618. l.
2 Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 386. l.
3 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 476. l.
4 Családi levelezés, 542. l.

s veszély nélkül kielégíteni nem reméli, vagy épen előre nem sejti. A budai vezér még Szolnoknál táboroz és parancsa van a fejedelem fejét megszerezni».* Hazaszeretetének és hűségénél fogva örömest vegyült volna a háborúba, nem Rákóczy mellett, hanem a török ellen, a magyar nemzet érdekében. A viszonyok ellene voltak, az érsek és társai elszigetelni törekedtek. Mellőzték, rágalmazták: ő büszke önérzetének paizsával fedezte magát. «Ember vagyok ugyan,



(Egykorú metszet után.)

6. SZOLNOK.

s nem is minden gyöngeség nélkül», jegyzi meg nyugodtan, «de az ő itéletök szerint legfőbb hibám az, hogy nem vagyok heliotropium, nap után járó fű vagy pap után járó fű. Vajha meghallgatna a király engem is, bizonyára kérkedés nélkül mondanám neki Aiax szavait: Minek a szószaporítás, tettekkel beszéljünk. Hogy itt tétlenségben sinylődöm, nem én vagyok oka, hanem a század hitványsága és az ilyenek itélete.»** A király körében az ilyenek döntöttek és Erdély magára maradt. Rákóczy a fejérvári áprilisi or-

* Győri történelmi és régészeti füzetek, II k. 196—197. ll.
** *Ugyanott*, 197—199. ll.

szággyűlésen örökösen törvénybe igtattatta, a rendek akarata ellenére, hogy a ki Jenőnek vagy bármely véghelynek a török kezébe adását indítványozná, utódaival egyetemben hűtlenségbe essék; a rendek pedig a májusiban Toldalaghy Mihály javaslatára, a fejedelem akarata ellenére, elhatározták, hogy ha bízik magában olyan hatalmas ellenséggel szemközt, keljen föl a nemesi szabadság védelmére, de ők elégtelenségük érzetében ragaszkodnak a portához.[1] S lemondtak a fegyveres ellenállásról a nélkül, hogy az erkölcsi ellenállással felhagytak volna; mert Jenőt át nem engedték; elpártoltak a fejedelemtől a nélkül, hogy helyette mást választottak volna, mert elhagyták akkor, a mikor kívülök segítséget sehonnan sem nyerhetett. Régi szövetségesei, a moldvai és havasalföldi vajdák már bujdosókként az ő kegyelméből éltek, mert a török kizavarta őket székükből; a magyar király pedig, kiben új szövetségest keresett, minden sürgetése és kérése elől kitért; sőt mindenható megbizottja, *Gonzaga* herczeg, egyenesen felszólította, hogy köszönjön le fejedelemségéről, a fenséget ne elegyítse a hadakozásba, a keresztyénséget, magyar nemzetet ne juttassa a maga személyiért veszedelembe;[2] s az érsek nyilván megirta, hogy a török megkérdezte Lipótot, meg akarja-e segíteni Erdélyt vagy nem, mert ő reá megy; de ha megsegíti, minden erejét akkor ellene fordítja;[3] a nagyvezir pedig konstanczinápolyi követének fenyegetve megmondta: «Mi köze az uradnak Jenőhöz, Erdélyhez s a két vármegyéhez? Látom, csak galibát keres vélem; azért írd meg: im Jenőt elveszem, Erdélyt is megveszem, három esztendeig benne lakom, Rákóczyt pedig s fiát ha birodalmába béfogadja, rámegyek s kivonszom akármely erősségből, ha minden tégla ezer janicsáromnak elveszésében is fog ál-

1 Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 272—274. ll.
2 Családi levelezés, 547. l.
Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 400. l.

lani».[1] A rendek magaviseletének azonban mentsége lehet, hogy Rákóczy a medgyesi országgyűlésen fegyverrel kényszerítette őket a maga visszafogadására; s mentségére lehet, hogy mind azóta a szultán, a nagyvezir, tatár kán, a budai és végbeli basák követei egymást érték nálok, könyörtelen következetességgel Rákóczy fiastul való elűzését, Rhédeynek visszahelyezését vagy más fejedelemnek választását követelve. S épen a májusi gyűlésen is, mint valami szomorú színen, a hol egy ország tragédiája foly, egyszerre vonultak fel *Musztafa* aga, a szultán zászlótartója, a kán és szomszédos basák küldöttei zordon szóban a Végzetet

7. GONZAGA HERCZEG ALÁIRÁSA.

hirdetni.[2] Rákóczy mégis zokérzéssel, keserűséggel telt el irántok, haragva és maga helyett Barcsay Ákos, Petki István és Hermann Mihály személyében helytartókat nevezve elhagyta Erdélyt és Jenőnek a Részekbe vonult, hol valami 10,000 főnyi fizetett hadat gyűjtött és a budai vezéren egymásután kétszer győzelmet aratott; de a sikertől maga úgy megijedt, hogy másnap Kinán basának hódolatát jelentette s egy hét alatt háromszor kinálta meg a békével.[3] Mert Kinán basának a maga erejéből csak megfelelt volna: de ha a nagyvezir eljő, «mik vagyunk ellene?»[4] Köprili Mohammed pedig már jött, már május elején átkelt a Du-

1 Erdélyi országgyűlési emlékek, II. k. 410. l.

2 *Ugyanott*, 284—276. ll.

3 Családi levelezés, 550. l.

4 *Ugyanott*, 548. l.

nán, s az országtól nem kevesebbet követelt, mint a pártos Rákóczynak, meg a két oláh vajdának, Konstantinnak és Stefánnak megkötözését és a fényes kapura küldését, mellesleg Jenő átadását és az adó fölemelését.[1] Különben minden hatalmas erejével, a tatár kán seregével és a végbeli jeles vitézekkel Erdélyre csap és mind a nagy-, mind a közrendeket lovai lába alá tapossa.[2] Mivel azonban szeretett volna *Velencze* ellen fordulni és e vállalata érdekében az erdélyi háborúval röviden végezni: felszólította Rákóczyt, hogy ha erős és állhatatos őszinte szándékában és a kegyelemnek keresésében, menjen kérésével személyesen császári táborába, eskü alatt biztosítja bántatlanságáról, maga lesz a kezes érte.[3] Ha elmegy, ezzel a merész elszánásával még megmentheti vala országát, s talán meg magát; de hiában biztatta Barcsay, hogy kész elkisérni, s jó és gonosz szerencsét véle megosztani, ha szintén úgy járna is, mint *Török Bálint* János király idejében; hiában emlegette a török diák, ha ezer feje volna is, bele merné kötni, mert elegendő példát ismert, hogy a ki engedelmességet mutatott, nagyobb méltóságra emelkedett:[4] a fejedelem nem bizott a nagyvezir esküjében és kezességében, nem mert megjelenni táborában. Csak egy feje volt, s azt az egyet nem akarta koczkára tenni és feláldozni, akár a Barcsayéval, akár a nélkül ütik el. Köprili Mohammed tehát fenyegetéseként megindította a maga hatalmas erejét, a tatár kán seregét és a végbeli vitézeket a szegény, szerencsétlen Erdélynek, mely annyi rászakadó veszedelem közepette védtelen volt. A fejedelem kivonta vala belőle hadát, s maga nem oltalmazhatta magát, mert sem pénzzel, sem katonasággal nem rendelkezett; úgy várta tehetet-

1 Gróf Bethlen Imre: II. Rákótzi György ideje, 174—175. ll. Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 405. l.

2 *Ugyanott*, 175. l.

3 *Okmánytár*, 626. l. Gróf Bethlen Imre: id. m. 179. l.

4 Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 418. l.

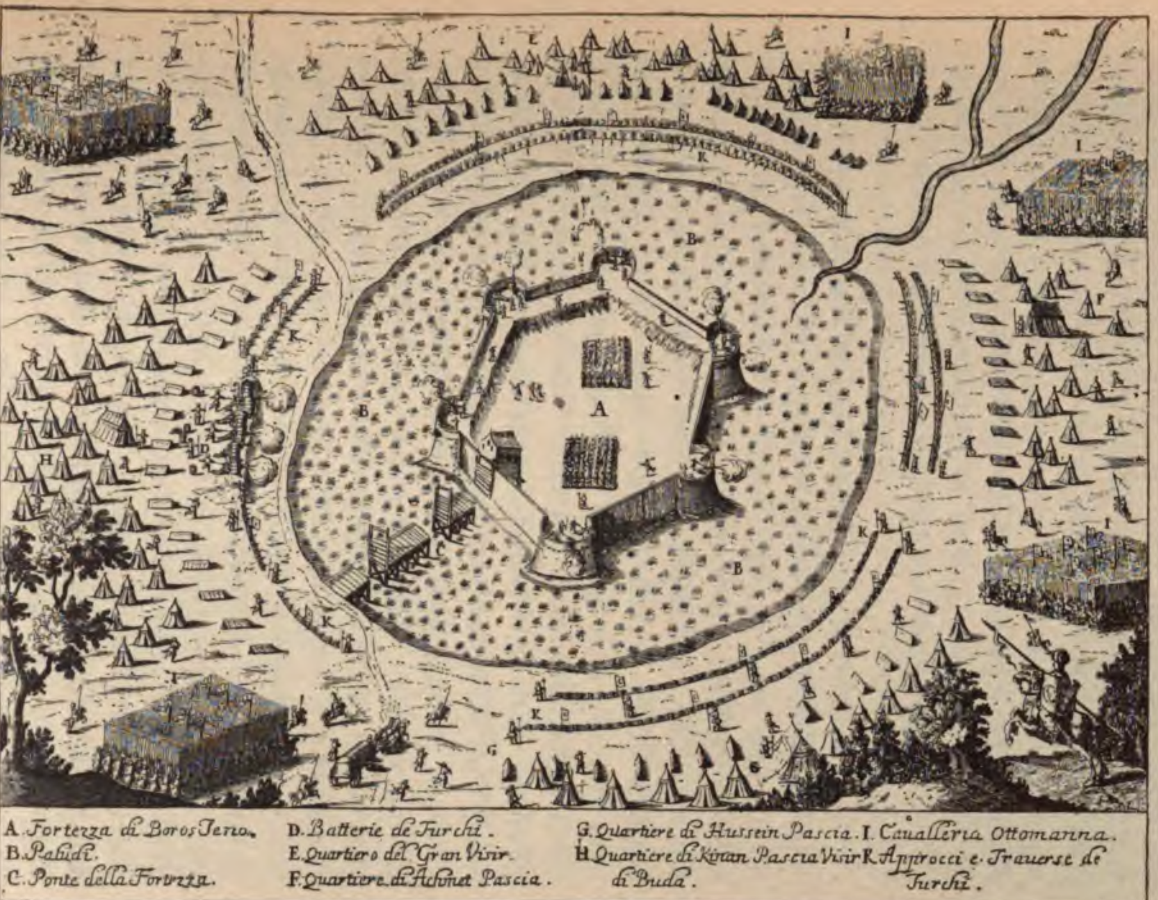


(Egykorú metszet után.)

8. RÁKÓCZY ARADI GYŐZELME.

lenül a romlást, mint az aratásra kész vetés, mikor az Isten haragja paskoló viharban széllel és jéggel letarolja! Most leszen betelendő az a sötét jövő, melyet a medgyesi gyűlésen biztosan tudott előre. «Erdély bizonyára nagy zajjal el fog esni,» írja Zrínyi Ruchich Jánosnak, «és én egyetértek Seneca ama mondásával, hogy Isten, ha egyszer már elkezdte nyomni a szerencséseket, azokkal azután igen siet.»* Valóban, igen sietett, mert ennek a levélnek keltekor a tatár a silistriai basával már betört a bozzai szoroson, Zabolától fogva az egész Háromszéket és Bárczaságot fölégette, *Brassót* és *Szebent* megsarczolta, és apróbb csapatokban rajozva és éjszak-nyugot felé nyomulva, fölverte a városokat, falvakat, községeket és nemes udvarházakat, legyilkolta vagy elragadta népöket, mert a kiket le nem vágott, rabláncza fűzte és mint a vásári barmokat, maga előtt elhajtotta. Csak az egy *Maros-Vásárhely* kis várának kerítéséből 3000 embert hurczolt magával. *Gyula-Fejérvárt* a tatár különös féktelen dühvel rombolt: a Bethlen Gábor fényes udvarát fölgyújtotta, a márvány-termeket, drága bútorokat elhamvasztotta, a főtemplomban az öreg fejedelem sírját feltörte, csontjait a napfényre száradni kitette, zászlóját elégette és az emlékköveket összetördelte, a templomot, főiskolát lángba borította, a könyvtár könyveit és kéziratait, a Mátyás király híres Corvinájának maradványaival együtt megsemmisítette, az embereket a nyilt utczákon öldöste, a toronyba menekülteket lehányatta. Így tette meg illő látogatását *Mahommed Giráj* kán a fejedelem székhelyén. Aztán *Nagy-Enyedet* megszállta és megfizettette, *Tordát* fölperzselte, *Kolozsvárt* bekerítette, külső részeit tűzzel elemésztette, a várost azonban 100,000 tallér váltságdíjért megkímélte. Innen a nagyvezir rendeletére a Részekbe takarodott, ketté vált seregével: egyik fele a

* Győri történeti és régészeti füzetek, II. k. 203—204. ll.



(Egykorú metszet után)

9. BOROSJENŐ OSTROMA.

Szilágyságon és Kővár vidékén keresztül *Nagybányáig* pusztított, mindenütt sok ezer rabot fogdosva és hajtva maga előtt; másik fele a Kőrös mellékein *Nagy-Váradnak* nyomult, széltében dúlva és fosztogatva, Váradot is megnyomta, külső utczáit elhamvasztotta, de a várost Gaudy András ébersége és vitézsége következtében nem vehette meg: úgy egyesült megint és csatlakozott a török táborához, melynek *Jenő* szeptember 2-ikán már önkényt meg hódolt.[1]

Ime, Erdély, a mint Zrínyi megjósolta, csakugyan nagy zajjal elesett. Előbb virágzó helyein hamvahodott üszkök feketéltek; népe gyászba borult és siralmában zúgolódott, átkozódott Rákóczy ellen, ki az ő pénzén tartotta fizetett hadát s nagy szükségének idején csak száz lovassal sem segítette meg. «Átkot eleget hallana Nagyságod», írta neki Barcsay augusztus 29-én.[2] S alig mult két hete, már ő ült a fejedelmi széken helyette. Mert a mikor a tatárdúlás nyomása alatt az ország követeként annak jenei táborában megjelent, Köprili Mohammed egyszerűen kinevezte, kedve ellenére. A vezérnek sürgős dolga akadt, egyfelől Velenczével, másfelől Ázsiával, a hol zendülés támadt, — Erdély miatt nem vesztegelhetett tovább Jenőnél: röviden megszabta a kegyelem föltételeit, az évi adónak 40,000 aranyra emelésében, 500,000 tallér hadi sarcz kivetésében, Jenő, Lugos és Karánsebes átengedésében, aztán szeptember 14-ikén Barcsaynak «a süveget fejébe, — a botot kezébe nyomta, kaftányt és lovat adatott, jót, szépet, kövess szerszámmal»;[3] azzal mindent eligazított. Barcsay szabadkozott, Köprili kiabált, különben újra elpusztítja és basasággá teszi az országot: engednie kellett. Nem alkudhatott ki a nagyvezértől egyebet, mint hogy a tatár hadat Erdélyen kívül rendeli vissza, a héttoronybeli foglyokat: Thor-

1 Siralmas krónika, 384., 404. ll.
2 Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k.
3 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 515. l.

dayt, Tiszát, Harsányit szabadon ereszti, s Lugosból és Karánsebesből ha kik ki akarnak jőni, feleségöket, javokat kiköltöztethetik; «egyébiránt ha fegyverrel veszi meg, magokat fegyverre hányatja, feleségeket, gyermekeket rabságra viteti».[1]

Jenő megadása az erdélyi romlással együtt mély fájdalommal és sajnálkozással töltötte el a magyarországiakat. A Zrínyi felfogása az erdélyi magyarság és egész magyar nemzet sorsának közösségéről terjedni kezdett köztük; s még Lippay érsek is figyelmeztette a felséget és a bécsi tanácsot,[2] hogy az erdélyieknek küldjenek segítséget, «mert bizon nem maradunk mi sem üttetlen, sőt ezeknek veszedelme az mi veszedelmünk»: de a míg a király ezekben a napokban a szerencsés császárválasztásról, mely július 18-ikán egyhangúlag történt, haza nem érkezett, a dolog komoly megbeszélés tárgya sem lehetett.

A magyar urak közül természetesen Zrínyi borulhatott el a legsötétebben, a legmarczangolóbb szenvedéssel; s hazafi-bánatába és keserűségébe az ő szivének tépő fájdalma vegyült. Maga szerencsésen felgyógyult ugyan, a mint mondja, a bűnösök óhajtása ellenére, sőt a törökön győzelmet vett:[3] de elvesztette legkedvesebb leányát, *Mária Teréziát*,[4] és fia, *Izsák*[5] miatt rettegett, a ki már augusztus utolsó napjaiban végtelenül gyöngült. Családi fájának két hajtása, az első, a ki helyett fiat akart,[6] és a harmadik, a ki csakugyan fiú lett, így hervadt el vagy hervadozott egyszerre; az legkedvesebb volt azért, mert dobogó kis szívénél, nevető szeméből és gőgicsélő gyügyögéséből érezte először az apai boldogság édes örömeit; ez legkedvesebb azért, mert tőle várta neve fenmaradását és dicsősége megújulá-

1 Erdélyi országgyűlési emlékek, XI. k. 514. l.

2 *Ugyanott*, 423. l.

3 Győri történelmi és régészeti füzetek, II. k. 201. l.

4 *Országos Levéltár:* N. R. A. Fasciculus 319, Nro 42.

5 A hátrahagyott elégia szerint.

6 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 29. l.

sát; s ime, mindezek az emlékei és reményei összeomlottak vagy összeomlandók voltak! Nem hitt már annak megmaradásában sem, a ki Priorato szerint* közbül esett, s a család fentartása tekintetéből leány létére különben sem számított, a *Mária Katalinéban;* s a csapás után Ruchich János barátjának szomorúan panaszkodott. Majd fölemelt lélekkel, fenséges fölfogással a hazafi diadalmaskodott a magán emberen. «Ha ezt az istenek oly szándékból cselekszik,» mondja erős megindulással, hogy a magtalanságot örök dicsőséggel pótolják, nem szomorkodom, mert mind szabadabb leszek, mind magamat egészen az Isten és haza szolgálatjára szentelhetem»...** Érzéseit elnyomta és hozzálátott báni dolgainak intézéséhez.

Mindenekelőtt írt szeptember 1-jén a bécsi hadi tanácsnak, mely augusztus végén ismételve megkereste leveleivel, hogy fölvilágosítást kérjen tőle arról, valjon a végbelieknek Székes-Fejérvár alá rendezett kiütésében részt vett-e, Velenczének megigérte-e, hogy a török hadát fel fogja tartóztatni és a köztársaságnak török rabokat adott-e el? Mentegetőzéssel kezdte sorait, hogy lázas állapota miatt előbb nem felelhetett, aztán férfias egyenességgel, sőt határozott élességgel folytatta. A kiütésre egyebet nem mondhat, mint hogy az ő katonái közül senki sem szerepelt benne; a mi pedig azt illeti, hogy a velenczéseknek megigérte volna, mikép a török átvonulását megakadályozza, tudják a hadi tanács tagjai, hogy sem az a köztársaság nem olyan hígvelejű, gyönge ítéletű, hogy ilyen dolgot várna tőle; sem magát afféllének nem ismeri, hogy megigérni merje, a mi erején fölül halad. Rabokat sokszor küldött Velenczébe, utoljára két hónappal ezelőtt nehányat, kik az evezésre alkalmasak voltak; most is vannak készenlétben

* Galeazzo Gualdo Priorato: Vite et azzioni di personaggi militari e politici. Bécs, 1674. A Zrínyiekről szóló czikkében.
** Győri történelmi és régészeti füzetek, II. k. 202—203. ll.



10. A SZENTILONAI TEMPLOM BELSEJE.

(Rajzolta Cserna Károly.)

olyanok, kiket átküldeni szándékszik, mert az ily üzletet sem a felségnek valamely tilalma nem gátolja, sem a keresztyén érzület nem kárhoztatja.*

Ma csodálkozással és megütközéssel itéljük el ezt az emberkereskedést. Sajnos, abban az időben, a százados török harczok zordon erkölcsei közt, a mikor nem az *ember* jő vala számba, hanem pogánynak a keresztyén és keresztyénnek a pogány, a vallás kölcsönös megvetésével és az örök ellenségeskedés gyűlöletével, sem az égi, sem a földi törvényekkel nem ütközött össze. A török száz esztendőnél régebbtől fogva rabolta Magyar- és Erdélyország népét: fiait honuk és vérök ellen katonának nevelte, leányait háremeibe hordta, a munkabiró felnőtteket nyilt piaczon, kótyavetyén árulta és vette szolgálatra vagy kiváltásra haszon fejében. A megvett vagy foglyul ejtett ember aztán rab maradott, a mig váltságdíját az övéi meg nem küldték; hogy mielőbb megküldjék: — gyötörték, kínozták, éheztették, verték; csak az előkelő, gazdag rab részesült kíméletes bánásmódban. A tatár kán tremblovai fogása nemcsak azért volt nagy dolog, hogy egy egész sereget tőn tehetetlenné: de azért is, hogy egy egész ország csapott vásárt vele; még pedig milyen vásárt! Kemény Jánosért 116,000, Kornis Ferenczért 60,000, Apaffy Mihályért 30,000, Béldi Pálért 25,000, Damokos Tamásért 12,000, Mikola Zsigmondért 14,000, Sebessy Miklósért 10,000, Huszár Péterért 9000, Földváry Ferenczért 8000 tallért követelt; a közrabokért ötvenet, százat.** Béldi uramnak annyira megtetszett ez az üzlet, melyet a maga kárán tanult meg, hogy a mikor 1667-ben haza került, itthon űzte; a krimiai rabokat «nagyban és kicsinyben» kiváltogatta, nyereséggel szabadon eresztette, a fizetésre képteleneket örökös jobbá-

* *A császári és királyi hadi levéltárban*, 1658 szeptember 1-jéről. Eredeti, de nem sajátkezű, csak az aláírása, papirba nyomott gyűrűpecséttel zárva. Turcica.

** Erdélyi országgyűlési emlékek. XI. k. 272. l. Családi levelezés, 526. l.

Bey Marx Anthoni Hannas zu finden In Augspurg

So sieht der brave Held den wir mit Namen nennen
Graf Niclas von Serin, den Türck und Christen kenen,
an seinem Helden-Müht Der Serinwar erbaut,
Zu Trütz deß Türcken Macht ein Ort, den Er getraut,
auch wider alle Feind, biß in den Tod zu schützen.
Durch Beÿ stand auff der Höh; und seines Säbels. Spitzen

A. verhauter walt.	G. See so eine schlossen hat
B. Thor weg.	H. die schleissen.
C. das Statt thor.	I. Thor garten
D. Türcken Kopf	K. Redut.
E. Revalin	L. Insel wan
F. halber mant.	M. Neü Serin war

FIDC

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS.

Renner J. egykorú metszete után.

(Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.)

gyává tette: ő kegyelme nem épen kegyelmesen ekként gazdagodott.[1] Zrínyi a maga vérével nem kereskedett, sőt a maga vérét mindig készségesen cserélte ki egy-egy török rabbal;[2] barátainak, ismerőseinek szívesen kedveskedett ilyen ajándékkal:[3] de különben a kor szokása szerint ke-



12. A CSÁKTORNYAI VÁR FÖLDALATTI FOLYOSÓJA.

(Rajzolta Cserna Károly.)

ményen, sőt kegyetlenül bánt velök. A magyar ember boszúja volt ez a törökön, a keresztyéné a pogányon, a ki honát dúlta, faját öldöste, a kit rendesen tetten kapva, rabló harczban fogott el. Kenyéren és vizen tartotta, dol-

1 Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában, 46. l.
2 Így szabadult meg Ukky, az öreg Bocskay.
3 Például Ruchich Jánosnak, Witnyédy Istvánnak.

goztatta, verette és Velenczének eladta őket, mert ez a «keresztyén charitással», a mint maga kifejezi, nem ellenkezett. Hisz mi ez a charitas? Akkor is az volt, a mi ma: In mundo raritas. S akkor az olyan nagy úrtól, a ki a közromláson kívül rendszerint a maga kárát torolta meg, szelidebb értelmezést senki sem várt. Tollius Jakab, a németalföldi tudós beszéli,* hogy a mikor Csáktornyán a grófnál járt, egy öreg foglyot, a ki sarczot fizetni nem bírt, vagy inkább nem akart, szolgáival a talpán addig botoztatott, míg vére kiserkedt; oly renddel, mint nálok a búzát csépelik. «Azt hittem,» úgymond, «hogy új Pythagoras vagyok, s itt muzsikát tanulhatok, oly szabatosan estek, nem az ütemek, hanem az ütések (non verba, sed verbera).» Állítása szerint mások több száz botot kaptak. A többi fogoly lánczokban dolgozott, ez követ, amaz fövenyt, a harmadik meszet vagy vizet hordott; némelyek bástyákat raktak téglából, s ha ki közülök kevésbbé szorgalmaskodott, jelen volt az ostoros felügyelő, a ki hátukat bikacsökkel megcsapkodta. Italuk víz, eledelük kenyér, az is alig elegendő erejök helyreállítására, mely a szünetlen munkában kimerült. A várnak egy távolabb részében volt vigyázat alatt nyolcz kapitány, kiket a törökök a magok nyelvén agáknak** neveznek; ezek jobb és elég eledelt kaptak, melyet aztán a kiváltásnál aranynál drágábban kellett megfizetniök. «Nehogy azonban a méltóságos grófnak emberiességéről roszat gondolj,» figyelmeztet bennünket Tollius, «meg kell jegyeznem, hogy *törökkel máskép élni nem lehet. Ezen nemzetek közt a visszatorlás törvénye uralkodik*, s egy részről sem változhatik a foglyok tartása, a nélkül, hogy mindjárt meg ne boszúlná magát. Azért, mint-

* *Életképek*, 1845. évf. 803—804. ll.

** Az *aga* katonai és udvari tisztek czíme. II. Mohammed kanunnáméja szerint amazok külső, emezek pedig belső agák. Az aga czímet viselték a hadseregben: a janicsár-aga, az azabok parancsnoka, a zsoldos lovasság hat hadosztályának parancsnokai, s a várparancsnokok. (Thury József: Török történetírók. Budapest, 1893. 397. l.)

hogy a törökök a magyarokkal és horvátokkal úgy bánnak, szemtelenségöket és kegyetlenségöket hasonló büntetésekkel kell zabolázni. A foglyok éjjel a föld alatt eső börtönökben (vagyis a csáktornyai vár alsó helyiségeiben) hálnak, megkötözött lábakkal, testöknek csak felső részét és kezeiket mozgathatják». De *ez a kemény és kegyetlen bánásmód a török rabok eladásával együtt nem volt egyéb, mint a visszatorlás követése, a százados török harczok zordon erkölcseinek megnyilatkozása:* * miért szépítenők? Hősünk sem szépítette, sőt hibának sem tartotta. Ember volt ő is, korának gyermeke; ebben a tekintetben nem emelkedett korán felül; pedig hogy a vitéz és lovagias ellenséggel szemközt tudott nemesen érezni és gondolkozni, bizonyítja a Szigeti Veszedelem IV. Énekében az Ibrahim szép jelenete, és bizonyítja a valóságban a kiváltott bekei török kapitánynyal való lovagias eljárása.**

* WITNYÉDY ISTVÁN például a maga török rabját tartás végett azzal az utasítással küldi el Fodor Andrásnak, gróf Kéry János porkolábjának, hogy »a pálczával gyakorta jól kínáltassa a beste kurafiát, hadd szolgálja meg kenyerét és sarczolja meg annál hamarébb«. Utóíratul meg hozzáteszi: »A bevitele alkalmatosságával jól veresse meg kegyelmed, legalább üssenek százat rajta és keményen tartsa kegyelmed.« 1 k. 194. l.

** Az esetet EVLIA CSELEBI örökíti meg, a híres török útleíró, ki Melek Ahmed boszniai basa követségének élén a kiváltás végett 1660-ban hősünknél járt. Zrínyi a kapitányt egy öltő ruhával, fölnyergelt paripával ajándékozta meg és nagy kísérettel eresztette útnak, miután előbb a követség tiszteletére adott ebéden fényesen megvendégelte és kedveskedő szavakkal elhalmozta. A mi egyebet EVLIA CSELEBI mond, a keleti képzelet szertelen nagyításával mondja, minden részlete mesébe illő és mosolyra indító. Leírása szerint Zrínyi bánsága területén *minden ágyúlövésnyire a dombokon sorba állított híradó tornyok* voltak, teli katonával, s az ellenség bármely oldalról közeledett, az útjába eső toronyból azonnal ágyúlövés jelezte. A mikor a követség Csáktornyához ért, *kétezer ágyúlövés dördült tiszteletére* és nagyszámú katonaság jött eléje; s bent a várban a bán temploma mellett egy palotába helyezte el, melyet Zrínyi egyenesen e czélra rendeztetett be. Másnap az ünnepélyes fogadás a tanácsteremben folyt le, melyet szőnyegek helyett *mozaik és fényes márvány* díszített; EVLIA CSELEBI a grófnak (a kit bánnak, herczegnek, királynak is nevezget) *tisztátalan* kezébe adta levelét, ki azt megcsókolta és homlokához érintette, azután a 12 kocsira való ajándékot váltságdíjul átvette, közte egy virágos posztóból készült prémes bundát, melyet valamennyi tanácsbeli embere ámulva csodált, s ő rögtön felöltött. EVLIA CSELEBI a gallérját megcsókolta és úgy adta föl vállaira. Zrínyi most a bekei kapitányt elővezettette, a szűz Máriára megeskettette, hogy bánságában többé pusztítani nem fog; aztán

Zrínyi aztán még ebben a hónapban, szeptember 23-ikán országos gyűlést tartott Varasdon, hogy a folyó ügyeket elintézze. Mivel kisebb bajok, egyenetlenségek újabban sűrűn fordultak elő, s az ilyenekkel a következő országos gyűlés összejöveteléig várakozni hátrányosnak, fölöslegesnek is látszott: az ülés legelőször a jobb és könnyebb közigazgatás érdekében a bánnak, illetve törvényes akadályoztatása esetében az albánnak elnöklete alatt állandó bizottságot választott, melynek tagjai voltak az egyházi rendből Petretich Péter püspök és Dianessevich Miklós prépost, a mágnások közül Erdődy Tamás gróf és Keglevich Zsigmond báró, a köznemesek sorából Zakmárdy János itélőmester és Ruchich János zágrábi alispán, hogy ez a bizottság ezeket a kisebb bajokat, egyenetlenségeket gyorsan eligazítsa és rendbehozza, a nagyobb ügyeket ellenben az országos gyűlésre utalja.** Az ingyenes



13. A SZLAVÓN RENDEK PECSÉTJE.

bilincseiből kioldotta, megvendégelte, megajándékozta és útnak eresztette Evlia Cselebi azonban még Csáktornyán maradt és megnézte a várost, mely voltakép ötszögű és kőépületű erős vár volt, s a királyok vágyódásinak tárgyát képezte. Bent a várban *10,000 kőépületű szép ház volt*, mind különböző színű zsindelylyel fedve, különösen kitűnt a bán és két kapitány palotája; összes utczái sakktábla alakú széles útak voltak, nagyon tágas és tiszta vásárterekkel, *2000 bolttal és 40 kolostorral*. Aztán a jó török Zrínyivel kirándult Légrádba, hol külön-külön palotába szállnak; s megjelent a város előkelői által adott lakoán, melyen olyan ebédet és annyi bort adtak, hogy *senki sem maradt, a ki kezétlábát össze tudta volna fogni*, valamennyi részeggé lett. A városnak *11 temploma volt, néhánya ólommal fedve, valamennyinek tornya tiszta aranykeresztekkel.* — Légrádról vadászatra mentek, *ezerekre* menő kisérettel, s annyi szarvast, őzet, vadkecskét, rókát, vaddisznót, farkast, medvét s más vadat ejtettek, hogy *számukat csak a teremtő tudhatta*. Végezetre nagy áldomás lőn, melyen *talán ezer kocsira való bort is megittak*. S mindezek után Evlia Cselebi gazdagon megajándékozva tért meg Boszniába. (Karácson Imre: *Századok*, 1900. évf. 942—946 ll.

** *Acta et Articuli Dominorum Statuum et Ordinum regni Croatiae et Sclavoniae* 165—169. ll.

munkákat maga rendelte ki, jelenleg az ülésnek azzal a megszorításával, hogy az idén Zágráb és Varasd megyék minden járásából füstönként egyegy robotos a kulpai végek megerősítésére küldendő, Kőrös megye két járásából pedig minden két füst után egy-egy szekeres Szent-György javítására menjen; hogy a büntetéspénzeket az elmulasztott munka fejében az itélőmester szedje be és természetesen a közszükségre fordítsa; hogy a ki az ingyenes munkával a szolgabirák közül visszaél, azt a saját személyére vagy a maga javára használja fel, hivatalát veszítse; hogy mindezeket az intézkedéseket a gréczi hadi tanács tagjaival hivatalosan közölni kell.[1] Bizonyára nem csak azért, mert a munkásokra a szolgabirákon kívül a helyi kapitányoknak is fel kellett ügyelniök; de még inkább azért, hogy a végbeli főkapitányok, kik a gréczi tanács alatt állottak, az országgal a védekezés kérdésében összhangban működjenek. Zrínyi Miklós nem igen szerette őket, mivel a magok és legénységök erőszakosságával és garázdaságával sérelmet sérelemre halmoztak; de a mikor a haza érdeke forgott szóban, minden zokérzetet feledve, készségesen fogott velök össze, épen ebben az időben is a károlyvárosi parancsnoknak segítséget igért.[2] S a jó egyetértés most különösen kivánatos volt. Mert a török az erdélyi zavarok óta a horvát-szlavón végeken is nyugtalanabbá és kihívóbbá lett, általános rezgelődéstől, sőt egységes megmozdulástól lehetett tartani, ha már az őszszel nem is,[3] de esetleg a tavasz kinyiltával. Ez ösztönözte hősünket arra, hogy az erdélyi zavarok óta kétszeres éberséggel őrködött, s ez az erélye még betegeskedése közben se csökkent; hogy szomszédait a Száván innen és túl elfoglalja, meg-megcsapva fékezze, hogy Gorébа,[4] a Kulpa déli oldalára ágyút küldjön, Pe-

1 *Acta et articuli* stb. 171. l.

2 Győri történelmi és régészeti füzetek, II. k. 204—205. ll.

3 *Ugyanott*, 205. l.

4 *Acta et Articuli* stb. 168. l.

triniát jó karba hozza, hogy a végek egész vonalán az ingyenes munkát szabályozza, szigorítsa, általában a társországok védelmi képességét, erejét fokozza; ez ösztönözte arra, hogy a német katonaságnak behozatalát ez idő szerint ne ellenezze, holott különben sérelemnek tekintette és mindig kivitelét sürgette. A király megkereste levelével, hogy az erősítésül érkező csapatot a rendekkel együtt átkelésében és útjában minden módon segítse; a zágrábi káptalannak is írt, hogy a sziszeki várat alakítsa erőddé és ereszszen bele német őrséget.[1] Zrínyi az ügyet az ülés elé terjesztette: határozzon belátása szerint; s ez a kérdésben a kivánság elejtése végett követeket küldött a felséghez, a saját kebeléből Mayczen Ferencz zágrábi alispánt, a káptalan részéről annak maga választotta kanonok tagját.[2] A káptalan csakugyan Sziszek birtokában maradt, később is, újabb felszólításra állhatatosan ragaszkodott ahhoz; Zrínyi hiába ment maga személyesen Zágrábba, hogy a király szándékát minden igyekezetével és hűségével támogassa, nem bírta a vár átengedését vagy a német katonaság befogadását kimódolni.[3] Az ülés aztán adót vetett ki az ország katonáinak, tisztviselőinek fizetésére és egyéb szükségleteinek fedezésére és intézkedett annak pontos behajtásáról és elszámolásáról. Utasította a szolgabirákat és alszolgabirákat, hogy összes bevételeikről és kiadásaikról az országos adószedőnek számoljanak el, hogy aztán a számonkérő bizottságnak ő is elszámolhasson; meghagyta Rauch Dánielnek, a főharminczadosnak és nedeliczai adószedőnek, hogy a harminczadoknak az országra eső felét, a hátralékok és esetleges jövedelmek kimutatásával hasonlókép szolgáltassa be. Végre nehány kisebb dolog eligazítása után,

1 *Acta et articuli* stb. 170. l.

2 *Ugyanott*, 170. l.

3 *A császári és királyi hadi levéltárban:* a hadi tanács rendelete 1661 február 11-én kel és a zágrábi káptalan levele 1661 márczius 2-ikán Zrínyihez, Zrínyi fölterjesztése meg márczius 6-ikáról a felséghez. Ez eredeti, mindvégig sajátkezű írása. 1661 : 319. szám alatt.

Erdődy Imre grófnak a királyhoz ajánló levelet adva ismét lázongó jobbágyai ellen, — hazaoszolt.*



(Bodenehr egykorú metszete után.)

14. GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS.

Zrínyi ekként megjavította az ország védelmét és rendezte pénzügyét. Aztán nehány nap mulva, október elején, Bécsbe utazott királyi meghivásra, melyet még szeptember

* *Acta et Articuli* stb. 169., 172. ll.

3-ikán kapott.[1] Mert Lipót hazajötte után értekezni akart az erdélyi kérdésben. Az értekezleten a német tanácsosokon kivül megjelentek: Lippay, Szelepcsényi, Nádasdy, Zrínyi, Batthyány Ádám, Forgách Ádám, Zichy István.[2] Csak a nádor maradt el betegsége miatt. Tisztességgel látták őket, csupán Forgách uram jutott a németek után, de segített magán, a felség előtt egy kis széket tett ki a titkár háta mögé.[3] A min az érsek úgy megijedt, hogy azt jósolta belőle, mikép nem hivják meg többé.[4] Hősünk figyelmetlenség miatt személyére nézve nem panaszkodhatott. «Jobban megbecsültek, mint máskor, írja Ruchichnak, meghivtak a titkos tanácskozásba; füst előzi meg a tüzet, valjon érzem-e valamikor ennek melegét, kérdés.»[5] A mi nem volt kérdés, hogy Lipót és udvara magatartásában egyelőre fordulatot nem várhat, Erdély segítséget nem remélhet. S a csalódás és elkeseredés sajgó érzésével tért meg várába. «Engem a szerencse», — mondja útjáról, benyomásairól szólva, — «Bécsbe vezérelt. Láttam az új királyt, láttam az új udvart, új ministereket, szóval első tekintetre minden újat; de a bölcs király mondásaként mélyebben vizsgálódván, valóban semmi sem tűnt fel újnak ama nap alatt; mások ugyan az emberek, mások a nevek, más a dolog külseje, de ugyanaz a szokás, ugyanaz a halogatás, ugyanaz a vágy még a dicstelen béke után is; sőt a tespedésnek, hogy úgymondjam, bálványozása is csak a régi, a kinek esze van, könnyen észreveszi. Vajha derék királyunk, miként ép testében hősi lélek él s már neve eleve jót igér, oroszlán ministerekkel is birna;[6] talán nem panaszkodnánk most a szorongatott Magyarországgal, hogy

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 319. k.

2 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 319. k.

3 Lippay Wesselényihez, 1658 október 11-ikéről. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.

4 *Ugyanott.*

5 Győri történelmi és régészeti füzetek, II. k. 212—213. ll.

6 A latin eredetiben itt kettős szójáték van: a *nomen* és *omen*, *Leopoldus leoninus* szavakkal. A magyarban nem adható vissza



(Szelepcsényi György 1655-iki metszete után.)

15. I. LIPÓT MAGYAR DÍSZBEN.

elveszett az ország kardja, Pannonia jobb karja, a keresztyénség paizsa, védőbástyája, — Erdély. Elveszettnek mondom, mert mi van még hátra, hogy azzá legyen, hisz a városok feldúlva, a templomok elárulva, a fejedelmi méltóság meggyalázva, a két Rákóczy, apa és fiú letéve, helyettök két árnyék választva, előbb Rhédey, most Barcsay, a nép rabságra hurczolva. De ha Senecaként még nem a legszerencsétlenebb az, ki bajait meg tudja számlálni, Erdély bizonynyal a legszerencsétlenebb, minthogy megszámlálhatatlan nyomorai vannak, s ha a végtelenben volna végső, az lenne bizonynyal a legnagyobb is, hogy az üdvre semmi remény. Van, a ki akarna segíteni, csak tudna; van a ki tudna, csak akarna; de a ki akarna is, tudna is, csakugyan nincs senki. Többet mondok: van, a ki e romláson nem siránkozik, nem gyászol; a hajó farán ülő nem retteg gyülöltében a hajó orrán ülőnek elmerülésétől, azt mondja, örömest elvész, csak a másik vesszen előbb; van, a ki e tűzben gyönyörködik, hogy melegedhessék nála. Bizonynyal nem beszélek álmokat, jóllehet paradoxonokat, különben nem irnám meg. Valjon hát istentelenségről vádolnának-e, ha Lucanussal azt mondanám: «Oh istenek, magatokkal mindent elveszteni kivántok, az a végzetünk, hogy tévedéseinket bűn terhelje? De mivel csak a csekély gondok panaszolnak, a nagyok hallgatnak, — elnémulok . . .» [1]

A szegény Erdély sorsa valóban kétségbeejtő volt. Barcsay, kedve ellenére, egy heti vonakodás után, vállalta el a fejedelemséget, egyenesen azzal az eltökéléssel, hogy Rákóczynak, «igaz, tökéletes, és nem háládatlan nevelt szolgájaként» [2] megmenthesse s átengedését annak a török megengesztelése esetére bizalmasan, titkos irással és hivatalosan, hitlevelében meg is igérte.[3] Rákóczy mind a mel-

1 Győri történelmi és régészeti füzetek, II. k. 209—211. ll.
2 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 513—514. ll.
3 *Ugyanott*, 515. l. Erdélyi országgyűlési emlékek, XII. k. 6. l.

lett botor maganagyzásában, gyanakvó és önző elvakultságában kezdettől fogva gáncsot vetett minden intézkedése elé; becsmérelte, gyalázta, bitorlónak, árulónak nevezte;[1] holott ez az áruló annyi kiméletet tanusított személye és vagyona iránt, hogy a török előtt jutott áruló szinébe, mintha összejátszanék régi urával. Mert a nagyvezér ismételten követelte tőle, hogy Rákóczynak, anyjának, feleségének és fiának összes erdélyi várait és javait kobozza el;[2] Rákóczy pártosait fogassa meg és végeztesse ki; magát vegye üldözőbe, mert a mint az ég földdé és a föld éggé nem változhatik, ép oly lehetetlen neki újra fejedelemmé lennie; s ha a mennyboltozat összes csillagait segítségül hivná is, nemzetségestül elpusztítaná, s ha a föld alá búvna is, előhurczolná, annyi népet küld ellene.[3] Barcsay a becsmérlést, gyalázkodást tűrte, a meddig tűrhette; aztán elhatározta, hogy a fejedelemséget már most megtartja és megoltalmazza és komolyan Rákóczy ellen fordúlt, a ki egyre szította a pártoskodást, szervezte az ellenállást a hajdúságban, a Részeken. Váradot, Szamos-Ujvárt, Görgényt és Gyalút megtartotta kezén az ország minden felszólítása és sürgetése ellenére; mi közben majd bizakodott, hogy «sem siet, sem késik isten a büntetéssel, hanem a maga idején lesújt»;[4] majd elcsüggedt, mert «él ugyan az Isten, de csaknem bolondulunk. Nincs az egy élő Istennél egyéb, ki segítsen; az törökkel való végezés bizonytalan, haladton halad, fogyton fogyunk, jövedelmünk nem jő. Barcsay tökéletlen, magát erősíti.»[5] Majd ismét fennen látott. Barcsaynak és a rendeknek kegyelmet igért arra az esetre, ha kormányra jut; s kilátásba helyezte összes kiváltságaik megerősítését s kivánságaik teljesítését; ezek

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. XII. k. 11. és 83. ll.
2 *Ugyanott*, 109. l.
3 Georg Kraus: Siebenbürgische Chronik. Bécs, 1862. 1. k. 371. l.
4 Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése, 567. l.
5 *Ugyanott*, 570. l.

pedig a türelemnek fogytán élesen visszavágtak, hogy ő szorult kegyelemre, mert ő hozta a nyomoruságot az országra, s erélyesen felszólították követséggel, hogy mondjon le a fejedelemségről.[1]

Igy került egymással komoly ellenségeskedésbe és nézett farkasszemet: Barcsay, Erdély birtokában és Rákóczy a Részek erejével, hogy a szerencsétlen kis ország újra lángba, polgári háborúba boruljon; az a kinált török segítségért folyamodott, a mire a maros-vásárhelyi országgyűléstől még novemberben felhatalmazást kapott; ez a törökkel való végezés bizonytalanságában még mindég Lipótnál keresett támogatást s a király a kérdés megbeszélése végett tartotta októberben a titkos tanácskozást.[2]

A titkos tanács nem végzett semmit, csak az aggszó kovácsolásánál maradt. Lipót azonban a tárgyalást nem szakította meg, bizottságot rendelt annak folytatására, a magyarok közül Lippay, Szelepcsényi, Nádasdy, a németek részéről Porcia, Kunz és Oetting személyében;[3] de annak ellenére, hogy Rákóczynak a pápa, Velencze és a mainzi választó is pártjára kelt, mert küzdelmét a kereszténység küzdelmének tekintették a pogányság ellen, a német tanácsosok idegenkedtek minden beavatkozástól. A bizottság eredménytelenül oszolt el. Az ügyet ezzel kivették a magyarok kezéből, mert reájok fogták, hogy szándékosan török háborút akarnak támasztani; s egészen Kunz vitte a meddő alkudozást.[4] A király és udvara nem sokat törődött vele: kedvére farsangolt. Folyt a vigasság, vendégeskedés, a sok komédia. S két hétig se volt rendesen tanácsülés. Ezen az eljáráson még Lippay is, noha épen római küldetéssel és fáradsága jutalmául «holmi süveggel» éde-

1 Erdélyi országgyűlési emlékek, XII. k. 115. l. Georg Kraus: id. m. I. k. 373. l.
2 Lippay Wesselényinek, 1658 október 11-ikéről. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.
3 *Ugyanott.*
4 *Ugyanott*, 1659 január 24-ikéről.

sítették, annyira elkeseredett, hogy a hódoló papból az elégedetlen magyar kitört, s a magyarok mellőzése és megvetése miatt, mely állításaként soha akkora az udvarnál nem volt, mint mostan, a nádornak felindúlva panaszkodott. Nem római követségen, hanem római magános, remete-életen jártatta az eszét, hogy csöndes imádkozásban, töredelemben ott teszi le hideg tetemeit; úgy meggyűlölte ezt «az hamis, tökéletlen magyar világot»,[1] s még inkább a németet. «Bizony ezek az jámborok,» mondja gúnyosan a ministerekről, «minden igazságunkbul és szabadságunkbul ezennel ki vonnak bennünket, minden magyar dolgot német tanácsra bocsátanak, Cancellariusnak hire sinchen benne, hanem ha volenter küldöm neki, az mit írok ő felségének».[2] A német tanács pedig, mint minden dologban, a miniszterek felfogásához alkalmazkodott, s Rákóczy más támogatást nem kapott, mint hogy a király rendes és rendkivüli követe, Reninger Simon és Meyern Ágost útján felszóllalt a fényes kapunál, hagyja meg a letett fejedelem erdélyi javait: de minden siker nélkül.

Zrínyi távol esett az alkudozástól. A titkos tanács után Pozsonyon át hazatért. Januárban Boszniába becsapott, s Gradiskon alul a törököt meglepte és megverte, sok fejet, s 300-nál több kötözetlen rabot hozott magával, nagy zsákmánynyal együtt.[3] Nem sokáig örülhetett győzelmének. A háznál baj volt. A mitől az őszszel rettegett, a tavasz nyiltával bekövetkezett. Neve örököse, gyönge kis fiacskája, *Izsák elhalt*. Tavaszszal, a mikor a karangyalok a paradicsom kertében a virágot ültetik, ültették át őt is gyönge virágul, hogy örökké viruljon, holott itt a földön elhervadt volna. Bánatában, leveretésében így keresi vergődő szívvel és találja meg a vallás vigaszát. Megható, mély érzésü elégiában siratja el, mely annál becsesebb, mint-

1 Lippay Wesselényinek, 1659 február 11-ikéről. *Orsz. Ltár*, Wesselényi-levelek.

2 *Ugyanott*, 1659 február 14-ikéről.

3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 137. l.

Elegs volt Istennek Abadam jó kedue.
Fianak halala mert megs volt engedue
Maskeppen vagyok en Istentöll buntetue
Auagy talan inkab Istentöll szeretue

2 Megs lata kis Isakot es megs szereti
Mar angyalok közöben el is intete
Ebbe az aldozatra mennyben helyheztete
Paradisom kerteben ület tetete

3 Tudom mivel kölltöt most huten az Urnak
Paradicsom kertben kis viragh illatgs
Tanassal ugyannis viragot plantallyak
Ut eti most ültetik kisded angyalkak

4 Viragsaban megs marad mindenkor ottan
Ott penigs az földön lett volna hiuattan
ottan őrök eönöme. ki az Urban
Itt bü banat utett vrne vilagban

5 ebben csak egy ok van
Az kit en szivem ban
hogy nem estem gyümölczet
Vrabunk hazanak
es nagy Istenunak
Bar talallt volna kedve
Mint palma fa termett
Ugy ö ki kellett
tel. viradvanj menyben.

6. de szabar likok
utanna oday tok
Fatum ugy ennyben
hogy ha ember korban
Kö gyültt Barat volna
azt bizonnyal el hittem

vö Zriny jó mint
Vitéz Magyar kezzel
szerzett lett volna nekem.

7 Igy akarta Isten ~~az ember~~
Az ember mitt hogy
volt nem pörölhetny
Az my dolgunk nem mas
csak mint pirongatas
mindene el hal szunhatny
Mind jó kenyszer
es ball sziv vindo jot
Az Isten kiolt aldomy.

16. ZRÍNYINEK FIA HALÁLÁRA ÍRT ELÉGIÁJA.
(Eredetije a zágrábi egyetemi könyvtárban.)

17

8 Im most ßtindik mygh nemült csßandö
Sanaßra fordula tőli kemény üdö
Unnut föld frisstul [illegible] ugadik az erdö
tele szep madarakkal magas lengö

9 Az szep fulmile siratsal ugy tölti
Regi banatyaert hogy szanoßolkodik
De nem [illegible] mert ukay ö ujadozik
Halat ßtennek ad [illegible] imatkozik

10 Az az en Tanußomat [illegible] el [illegible]
[illegible] lött [illegible] ukay tele fordita
[illegible] ßomoru csßörik borzala
Igyet en ßunnett [illegible] bunt

11 Gyönyörü madarkam kezzen fülemilem
Az [illegible] [illegible] [illegible] tolem
az Uennekem vala minden [illegible]
de mint körinyü [illegible] kele [illegible]

12 Igy ßamlalom vala az en szüvemben
Hogy sok üdö multan [illegible] vala [illegible]
Hogy [illegible] [illegible] ßaladtya [illegible]
A ßegeny hazankat [illegible]

13 Kerget [illegible] Magyar [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] kar [illegible]
Es hogy [illegible] [illegible] [illegible] illet
[illegible] [illegible] [illegible]

14 Az szep [illegible] az [illegible] [illegible]
[illegible] Bapa [illegible] [illegible] kazanalt
Isakott mely vala mint egy szep virags ßall
Kertek [illegible] mely oly gyönyörü [illegible].

17. AZ ELÉGIA BEFEJEZŐ RÉSZE.

hogy költeményeinek megjelenése óta újabb időbül csak az Esterházy László dicsőítésére szóló énekének emlékezete maradt meg a Witnyédy István följegyzésében,* s a Szerencséről irt kis epigrammja könyvtára egyik kötetének, a *Rivolutioni di Catalogná*-nak czimlapján.** Pedig úgy látszik, a báni gondok, vitézi fáradalmak és hazafiúi küzdelmek között sem hagyta el egészen az ihlet, Muzsája szeretete. Elégiája édes, melegen áradó sorokban ömlik, fájdalma közvetlenségében, verselése szokott elnagyolásában ugyan ütemének ereje meg-megtörik, rimének tisztasága el-elvesz: de az érzései mindég eleven, gondolatai mindég hathatós kifejezésre jutnak. Csak azt bánja, hogy nem érhette meg fia fölnevekedését, hogy urának, honának és a nagy Jehovának nem szolgálhatott; pedig ha ember-korba ér vala, ő Zrinyi jó névvel, vitéz *magyar* kézzel apjának kedvére lett volna. De hiában, Isten végezésében meg kell nyugodni, mind jóért, mind körösztért áldani kell. S ő vallásos töredelemmel megnyugszik, noha az esztendő megifjodása, a kemény idő tavaszra fordulása, föld, víz, erdő megújjulása, levegőben a madarak csattogása, a fülemilének sirása, nem, nem, — hanem vigadozása, az Isten iránt hálálkodó imádkozása, mind-mind éleszti vesztését, mert az ő tavasza télre fordult, szeme esőnek eredt, szíve búba borult. Felrajzik minden reménye, melyet benne vesztett és mélázva csendül szava:

Gyönyörü madárkám, kichin fülemilém,
Ah, igen hirtelen elreöpüle tülem,
Az énnékem vala minden reménségem,
De mint könnyü Árnyék el kele eleölem.

Igy számlálom vala az en Jeövendeömet,
Hogy sok üdeö mulván ez megh vált engemet,
Hogy keöveti, meghis haladgya versemet,
És szegény hazánkért igyekezetemet.

* Vitnyédy István levelei, 1. k. 59. l.
** Széchy Károly: Gróf Zrinyi Miklós. (Budapest, 1896.) 1. k. 305. l.

Szengeőb Trombitával Magyar vitézségét
Foghia énekleny erős kar ereiét,
És hogy Ű is osztán érdemelien illiet,
Kinek eőnekelhessék chelekedetét . . .*

Felséges hazaszeretetében azt várta, hogy fia is énekelni, harczolni fog szegény hazánkért, hogy az övénél zengőbb trombitával hirdeti a magyar vitézségét, hogy majdan az ő cselekedetét is megénekelhessék: így leszen, mint ő, költő és vezér egy személyben. Ime, még legtépőbb veszteségében is nemzete dicsősége lebeg előtte hősi dalban és hősi tettben, mint a hogy ő törekedett emelni. Ekként áldozott egyszerre fia emlékének, a maga bánatának és hazája szeretetének. Aztán hivatalos kötelességeinek teljesitésébe fogott.**

* SZÉCHY KÁROLY: Gróf Zrínyi Miklós költői müvei. Budapest, 1901. 322. l.

** A *Zrinyiek családfáján* hősünk gyermekeit (1. k. 26. l.) hiányosan soroltuk fel, a mennyiben első leányáról, a ki 1655 augusztus 2-ikán született, Mária-Terézia nevet viselt és 1658 július vagy augusztus havában halt el, nem emlékeztünk meg. Izsák fiát pedig, a ki 1659 tavaszán húnyt el, egyszerűen csak *N*-nek jeleztük, mert az Izsák név bibliás volta miatt a hátramaradt elégiában költői fogásnak tetszett; de a sirató ének részletes elemzéséből, igaz vallásosságának őszinteségéből, hősünk biblia-szeretetéből és második fia bibliás nevéből meg kellett győződnünk, hogy az *Izsák* elvesztett gyermekének *valódi* neve volt. Ez minden valószinűség szerint 1658-ban született, a mit abból következtetünk, hogy WITNYÉDY ISTVÁN sem 1656-ban, sem 1657-ben nem szól róla, pedig szapora leveleiben alig hagyja vala említés nélkül a várva-várt név-fentartó örökös megjövetelét, ha ebben a két esztendőben születik, a mikor az első leány születéséről is annyit beszélt. 1658-ból azonban, egy-kettő kivételével, elkallódtak levelei, s bennük veszhetett el az örvendetes esemény adata is. Ezek szerint a családfa ez ága már most a maga teljességében így van:

VII. Miklós,
szül. 1620 május 1-én, † 1664 november 18-án.
Első felesége:
gróf *Draskovich Mária Eusébia.*
Második neje:
báró *Löbl Mária Zsófia.*

1. *M. Terézia,*	2. *M. Katalin,*	3. *Izsák,*	4. *Ádám,*
sz. 1655 aug. 2.	sz. 1656-ban,	sz. 1658,	sz. 1662 nov. 24.
† 1658.	karmelita apácza	† 1659.	† 1691 aug. 19.
	Bécs-Ujhelyen.		Szalánkeménnél.

S ha már a családfa kiegészítésében vagyunk, pótlásul följegyezzük a BÁNFFY KRISTÓF naplójából (*Tudománytár*, IX. 1841.), hogy a szigeti hős *Kristóf* fia 1574 február 7-ikén halt el Bécsben, *György* unokája pedig, hősünk apja, 1599 január 31-ikén született Csáktornyán.

A király július 21-ikére, Pozsonyba, országgyűlést hivott össze, ehhez képest a követek megválasztása és szükséges munkálatok előkészítése végett Zrínyinek is intézkednie kellett. S június 28-ikán gyülést tartott Varasdon, hol a karok és rendek Zakmárdy János itélőmestert, Patachich Péter kulpai alkapitányt és Patachich Miklós varasdi alispánt követekül kikiáltották, s utasításuk összeállítására a bizottságot kiküldték;* aztán mellesleg néhány jelentéktelen ügyet eligazítottak. Az utasításban a követek idején való megérkezésére, megbizó levelük bemutatására, helyök kijelölésére és a katholikus vallás és vallásúak támogatására vonatkozó szokott pontok után a sérelmek felsorolása következett; köztük legelsőnek az oláhok, predauciusok és szlávok ügye, mert visszahelyezésöket és bekebelezésöket az országbeliek annyi kérésének, az országgyűlések annyi végzésének és annyi diplomának mellőzésével a király nemcsak végre nem hajtotta, sőt az 1635:XL. törvényczikkelyének ellenére kiváltságukat újból megerősítette. Az úgynevezett kiváltságos oláhok ennélfogva méginkább elbizakodtak és féktelenkedtek, s az oly oláhokat is, kik szövetségükön kívül estek, az ország belsejében, Varasd megyében laktak és eleddig a földesuraknak engedelmeskedtek, például ifjabb Erdődy György grófnak Ludbrég alatt *öt*, gróf Auersperg Eberhardnénak Raszinya alatt *nyolcz*, s néhány nemesnek *két* falujában, karóba húzás fenyegetésével az engedelmességtől elvonták, ünnepélyes eskükkel és külön levelekkel a saját szövetségükre kényszerítették. Nehogy az *országnak és alattvalóinak ilyen részleges elszakításaival lassan-lassan a szent koronától az egész országot elidegenítsék*, aztán népük szokása szerint a törökhöz pártoljanak és a felség örökös tartományait is meggyöngítsék; az utasítás eme veszedelem

* *Acta et Articuli* stb. 173. l.

megelőzése czéljából meghagyta a követeknek, hogy mindenekelőtt hathatósan sürgessék mind a magános, mind az úgynevezett kiváltságos oláhoknak az 1635-iki bizottság határozatai értelmében való teljes bekebelezését. Ha azonban a király a véghelyekre rendelt kiváltságos oláhok ügyében egyezkedni akarna az országgal, a követek a bánnal, püspökkel s az ország más mágnásaival és követeivel, kik az országgyülésen jelen lesznek, értekezzenek, s az 1651-iki részletes határozatokhoz alkalmazkodjanak, s ha előnyösnek látszik, még a sérelmek beterjesztése előtt tárgyalásba ereszkedjenek.* S követeljék újra a végbeli kapitányságokban és alkapitányságokban németek helyett belföldiek alkalmazását.

Az utasítás aztán meghagyta, hogy a követek az ökrökkel való szabad kereskedést szóvá tegyék és erélyesen sürgessék. Az ország sérelme volt ennek akadályozása, de különösen a Zrínyi-testvérek érdekébe ütközött. Mert hősünk, mint az ország egyik leggazdagabb földes ura, a hazai forgalomnak emelésére, egyszersmind a saját gazdaságának értékesítésére a maga roppant uradalmaiban tisztei által igen jövedelmező kereskedést folytatott. Annyi nagy és tüneményes lelki és erkölcsi tulajdonsága mellett csodálatos eleven érzékkel és ritka szerencsével birt az élet gyakorlati kérdéseiben is, s a szó mai értelmében, a mai angol főurak módjára, igazi nagy vállalkozó, nagy-kereskedő volt. Kikötőiben és réveiben, Buccariban, Porto-Rében, Selczán és Czirqueniczében hatalmas épületei és tárházai álltak; mindenféle nyers és feldolgozott anyagok készletével; tisztei és alkalmazottai egyre az Adrián jártak, a magyar és olasz tengerpartok között, a lakosság szükségleteinek kielégítése végett. Mentek és jöttek a hajók: fa, gerenda, lécz, evező, bádog, donga, hordó, csó-

* *Acta et articuli* stb. 175—176. ll.

nak, fatál, bor és égetett bor, búza, köles, bőr, szövet, vászon, virágos posztó, süveg, sarú, dárda, kőedény, szalonna, foghagyma, vereshagyma, balta, szeg, bocskor, só, olaj és egyéb rakománynyal, a mi csak a kivitelre vagy behozatalra hasznot igért; s mindez másfél év alatt 100,000 liránál nagyobb nyereséget hajtott, a mi a pénz akkori értéke szerint igen tetemes összeget képviselt.* S az ökörkereskedés még jövedelmezőbbnek mutatkozott: de a stiriai rendek és végbeli főkapitányok a magyar törvények ellenére (1635:XLIII., 1638:LIV. és 1655:LXX. czikkelyek) mindenféle akadályokat gördítettek elébe, a mi az országnak állandó sérelme volt. Zrínyi az akadályok elhárítására 1656-ban, még a Rákóczy lengyel vállalata előtt, Witnyédyvel azt eszelte ki, hogy a fejedelemmel vagy öreg fejedelemasszonynyal szövetkezik oly módon, hogy az ő nevök alatt vagy levelök mellett hajtatná az ökröket a bakari kikötőbe Légrádról, az árát pedig, a hol nekik tetszenék, Légrádon vagy Pozsonyban vagy Bécsben tétetné le; viszont, ha kivánnák, olaszországi barmot hozatna be, évenként 20 és több ezeret, melyet aztán az ő embereik Légrádról elvinnének és eladnák oly áron, hogy nagy nyereségök lenne. S e végett Witnyédy felszólította Mednyánszky Jónást, hogy a vállalkozásra 500 arany fejében beszélje reá a fejedelmet vagy fejedelemasszonyt.** A szövetkezés azonban elmaradt, a fejedelemnek válságosabb helyzete volt, semhogy az ilyen dologgal foglalkozhatott volna; a fejedelemasszony pedig nem mert bele vágni. «Az mely kereskedést javall Mednyánszky uram,» írja fiának 1658 február 15-ikén, «volna szükségünk, ha

* Extractus summarius introitus et exitus unius anni et medii quæsturæ, postuum et scalarum Buccaricza, Porto-Re, Sebra et Czirquenicze una cum ædificiis ac promtuariis, sive ungaricis ad quæsturam necessariis ibidem existentibus ac ad portionem quondam domini Nicolai Comitis a Zrinio spectantibus. *Országos Levéltár*, N. R. A. Fasc. 1894. Nro 45.

** VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 35., 91., 92. ll





A PORTORÉI ZRÍNYI-KASTÉLY BELSEJE.

(Rajzolta Cserna Károly.)



18. BUCCARI, PORTORÉ ÉS CZIRQUENICZE.

(Rajzolta Cserna Károly.)

szaporodnék az jövedelem, istenes úton-módon. Én is el nem mulatnám, az miben módom van, de avval nem terhelem magam; az valót, a mi kezemnél van, az valótlan nyereségért ki nem adom.»* Zrínyinek tehát az akadályok elhárítása végett az országgyűléshez, s a törvények erejének megújításához kellett fordulnia.

Az országos ülés intézkedett továbbá az országbeli harminczadok felének a kulpai katonaság részére való követeléséről, a varasdi német katonaság kivitelének és Zeng királyi szabadalmai megújításának sürgetéséről; valamint a pörös eljárás szabályozásának kéréséről. Mert méltánytalannak látszott, hogy a kincstári városok, különösen tótországbeliek adósságok és hatalmaskodások eseteiben pöreiket rövid úton megnyerhetik vala a nemesektől, a nemesek ellenben csak hosszabb úton a polgároktól; méltánytalannak látszott, hogy az ilyen pörökben a fölebbezés végrehajtás előtt birtokon belől történhetett, a felülvizsgálat vagy felsőbb itélet pedig a kincstári szék ritkasága miatt sokáig elhuzódott; az utasítás azért megbizta a követeket, hogy az egyenlő jogszolgáltatás s egyenlő pörös eljárás módját vigyék keresztül olyaténképen, hogy az ilyen adóssági és hatalmaskodási pöröket a nemesek és polgárok között a kincstári széken és soron kívül az alkincstárnokok is elintézhessék, hogy e végre Tótországban is legyen alkincstáros, a mikor a tárnokmester Magyarországon székel; végre megbizta a követeket, hogy a Mikulich Sándor fiát, Sándort és törvényes gyámját, Prassóczy Istvánt a felségnek, országnak és a kiknek szükséges, folyamodásuk támogatása végett ajánlják, mikép az apja kincstárilag elkobzott javaiból a maga örökségét visszakaphassa:** nevezetesen a Hármaskönyv II. Részének 60-ik czikke egyenesen elrendeli, hogy bármely meghozott itélet végrehajtásánál

* Családi levelezés, 535. l.
** *Acta et Articuli* stb. 177. l

a hűtlenségi pörben elmarasztalt ember fiainak és leányainak, a kik az itélet előtt születtek, valamint nemzetsége attyafiainak és mindazoknak, kiknek az elmarasztalttal még osztatlan javaik vannak, részeiket el kell különíteni és ki kell szakítani; hogy az ingóságokból az elmarasztalt fiainak és leányainak, valamint feleségének a magok részeit ki kell adni, mert a fiút apja vétkeiért és kihágásaiért és viszont az apát fiai vétségeiért sem személyesen, sem birtokjogaiban vagy egyéb vagyonában elmarasztalni nem szokás; * a Mikulich-féle ingó- és ingatlan javak elkobzásánál mégis az elitélt fiára semmi tekintettel sem voltak, a karok és rendek is csak a Gotthall, Ottuich, Martiniancz, Prassóczy és Budor családok részeinek elkülönítéséről gondoskodtak.** Az utasítás most az árvának pártjára kelt, magát és gyámját tisztében törvényesnek elismerte és vallotta, a míg törvénytelennek nem bizonyul; s Zrínyi igazságérzésének és maga meggyőzésének ép oly nemes, mint csattanós jele, hogy ezt a törekvést nem gátolta, sőt az utasításba bele foglalni engedte, holott egyik kedvencz tervének, az uradalmaival határos javak megszerzésének kivitelébe ütközött. Mert hősünk csak a javak fölkéréséről mondott le, de nem azok megvételéről. S Witnyédy István már 1657 augusztus 24-ikén, a mikor a kincstár már ezeket a javakat külön meghagyással és báni hatalommal részint birtokába vette, részint elfoglalandó volt, szóval a mikor már róluk rendelkezett, Zrínyi Miklós és Péter grófok hiteles megbizottjaként megjelent Pozsonyban, és a kamarának elnökével, Zichy Istvánnal, s kiküldött tanácsosaival, Kerekes Andrással és Senkviczy Mátyással oly egyezséget kötött, hogy hősünk és testvére az ingatlanokat megveszi 55,000 magyar forintért jó pénzben, mely összeg

* Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen: Werbőczy István Hármaskönyve. (Budapest, 1894.) 241. l.
** *Acta et Articuli* stb. 178. l.

Pozsonyban leszen lefizetendő, és pedig 30,000 akkor, a mikor a kamara előterjesztésével a király beleegyezését ebbe a vásárba kieszközli és erről a vevőket értesíti, s a letett pénz fejében az összes ingatlanokat, (az ingók a kincstárnak maradván,) Zrínyi Miklós és Péter grófoknak, s mindkét nemen levő örököseiknek átutalja; 25,000 forintot ennek megtörténte után, de még ebben az esztendőben, november 25-ikén, Szent-Katalin napján. S ha a vevők ezt a hátralékos összeget a kijelölt napon letenni nem birnák vagy nem akarnák, a kamara az irattárába helyezett felhatalmazó levél erejénél fogva a beleczi várat és martianeczi uradalmat minden hasznával, jövedelmével és tartozékával együtt lefoglalja és mindaddig megtartja, a míg a 25,000 forintot hiány nélkül meg nem kapja. A kamara ellenben megigéri, hogy az ingatlanok erősebb birtoklása végett Mikulich Sándor fiát, ki mindenek véleménye szerint törvénytelen ágyból született, a királylyal *törvénytelennek* nyilváníttatja, a vevők és mindkét nemű örököseik részére a megállapított összeg erejéig a királytól mielőbb adomány-levelet s az adás-vevésről teljes szavatosságot szerez.* Mennyire könnyünek s gyorsan lebonyolíthatónak tartotta ezt az ügyletet mind Witnyédy, mind a kamara: semmi sem mutatja világosabban, mint a fizetési határnapok oly rövid időre való kitűzése; augusztus 24-ikén kél a szerződés, s november 25-ikéig az árnak mindkét részletét le kell tenni; a mi önkényt magában foglalja, hogy addig az egész ügyletet be lehet, be kell fejezni. De esztendő is eltelt a legkisebb eredmény nélkül, mert időközben Erdődy Imre gróf, az önkény és erőszak embere jobbágyaival szemközt, szintén kedvet kapott és jelentkezett a vásárra, s megnehezítette befolyásával az egyezség végrehajtását. Zrínyi mind a mellett bizott a szerződés erejében és meg-

* *Országos Levéltár*, Zrínyi-levelek.

maradt fölvett szándékában, bár ismerősei közül többen lebeszélni törekedtek róla, az Erdődy Imre szomszédságával ijesztve. «De én azoknak,» írja Ruchich János kedves hivéhez, «Pelopidás görög vezér szavaival válaszoltam, ki midőn szorosok között vezette seregét, s egy katona sietve teremne előtte mondván: «Óh, Pelopidás, az ellenség kezeibe estünk» . . . renditetlenűl felelt: «Sőt ellenkezőleg, azok estek a mieinkbe.» Ha tehát ily szomszédság köt össze bennünket Imre gróffal, majd kiviláglik, ki kinek kezeibe került. Ismét jószágrúl tárgyalok, de több óvatossággal, mint ezelőtt, mert ki egyszer megégette kezét, fél jövőben a tűztől; egyébiránt nem a gondatlanság károsi-

19. ZICHY ISTVÁN ALÁIRÁSA.

tott, a király szavát és igéretét adta, mi kiment abból, nem szégyelhetem csalatkozásomat».* S Martianecz megszerzésében zaj nélkül működött tovább, báni tekintélyével támogatta a kamara titkárát és kiküldött biztosát, Horváth Györgyöt, a mikor az ingóságok lefoglalására ez a helyszinén megjelent és ellenállásra talált, a mennyiben Imre gróf valami 200 lovas és gyalog katonával a zágrábmegyei marsai kis várra reá rohant, erőszakosan elfoglalta, a kapukat feltörte, a gabonát, bort, s a mi más ingóságot kapott, elpocsékolta előle, a királyi kincstár sérelmével és kárával, s a legvilágosabb hazai törvények megszegésével.** De

* Győri történelmi és régészeti füzetek, II. évf. 198—199. ll.
** *Országos Levéltár*, Zrínyi-levelek.

most, mihelyest hősünk értesült és meggyőződött róla, hogy Mikulich Sándor fiát a karok és rendek törvényesnek tartják, s jogos keresetében országul támogatják, letett a maga tervéről, mert a Hármaskönyv a fiúnak nemcsak a saját részét rendelte elkülöníteni és kiszakítani; de azt is megengedte, hogy az elmarasztalt apa részeit, ha akarja, a biró vagy ellenfél kezéből kiválthassa.[1] Letett annyival inkább, mert vallomásaként egyszer már megégette kezét, s ez időben rágalommal emlegették nevét. Néhány rosszakarója bűnről vádolta ártatlanúl, a mint Isten bizonyságára hivatkozva állítja; de miről, nem nevezi meg. Csak valószinűnek látszik, hogy a martianeczi vásárra törekvésével függ össze, talán épen a Mikulich-fiú törvénytelenné nyilvánításának szándékával, mert lelki háborgása a Martianecz említése kapcsában tör ki a legélesebben. Előbb inkább gúnyosan beszél, a szégyen és irigység megvetésével, rágalmazóiról. «Történt, hogy egyszer a Gondviselés templomába mentek az emberek,» írja Ruchichhoz, «hálát adni az Istennek, hogy a békák nem haraphatnak, mert különben minden lépésnél harczolni és pánczélosan járni kellene. Ez az én vigasztalásom, hogy jó füleim vannak a hallásra, türelmes lélekkel, világos belátással, — bizony előre törtem volna, ha mindez vissza nem tartóztat. A megyei gyülés után, (Zágrábban vagy Varasdon) egyik szolgám verést kapott és megsebesült: tudniillik a hol dörög, le is üt. Nevetséges boszúállás, mely a gazda helyett a szamarat sújtja; ime, a gyűlésezés és tanácskozás eredménye!»[2] Aztán keserűen, verdeső töredelemmel fakad ki: «Boszankodjék, pattogjon, lármázzon a becstelenség, a becsületen csorbát nem ejt; idővel kiderül az igazság, megszégyenül a hazugság; véget vagy féket vet neki az Isten.[3] Elismerem, hogy

1 KOLOZSVÁRI SÁNDOR és ÓVÁRI KELEMEN: Werbőczy István hármaskönyve, 242—243. ll.
2 Győri történelmi és régészeti füzetek, 206—207. ll.
Dabit Deus finem vel funem, mondja a latin eredeti megfelelő szójátékkal.

ez az Isten fenyítő vesszeje, melyel bűneimért verdes, mint ilyet tisztelem és csókolom, ez kinozza belsőm féregként, edződöm általa, megkisért, mily erőm és béketürésem vagyon; ilyen volt Jónás próféta férge is, mely a zöld árnyékot eltüntette előle. Segits Istenem, s adj hosszú, kitartó türelmet, fékezd haragomat, nehogy a tiedet magamra vonjam. Martianeczről semmit sem tudok».[1] A maga igazságérzésével aztán félre vonult, a Mikulich fiát és annak gyámját hagyta boldogulni, ha boldogulhatnak.[2]

Hisz a nélkül is volt már birtokpöre, melylyel személyesen fordult a pozsonyi országgyüléshez. Még három évvel ezelőtt, 1656 októberében jószágigazgatója, Migliani Cosmus és jogtanácsosa, Witnyédy István révén Porto-Rében egyezséget kötött Péter öcscsével mind ama várandóságok megosztására és megszerzésére nézve, melyek családjukat jogilag megilletik vagy megilletnék, oly záradékkal, hogy keresetét kiki mindkettőjük nevében fogja megindítani és egymásnak segítségével folytatni.[3] Ezek között a várandóságok között reá esett az egyezség szerint a Széchy-féle örökség, mely kegyes emlékezetű édes anyja, Széchy Mag-

1 Győri történelmi és régészeti füzetek, 210. l.

2 Milyen arányban folyt ez idő szerint a birtokszerzés, a legjobban jellemezheti épen *Zichy Istvánnak*, a kamarai elnöknek gyarapodása. Már 1646-ban az *oroszvári* uradalomra királyi adományt szerzett, valamint a *libén-szentmiklósi* uradalomra is, melyért apja hátráléka fejében 7000 forintot fizetett. 1649-ben nyerte a *vásonkői* uradalmat Adonynyal, Felső- és Alsó-Csikolával és Szent-Mihálylyal; 1650-ben a *palotai* uradalmat és mindazokat a javakat, melyeknek a család Fejér- és Veszprémmegyékben mai nap is birtokában van. 1459-ben a *Komárom várához tartozó helységeket*, azzal a joggal, hogy Csicsón, vagy más helyen Komárom várához hasonló mentességű és szabadságú várat építhessen; végre 1686-ban kapta Nógrádmegyében a gróf Balassa Imre *divényi* uradalmát, mely utóbb a család senioratusi uradalmává lett *Zsély* középponttal. A mikor egész Magyarorszag romlott, Lipót a nemzet alkotmányában és vérében tiprott, Zichy István ekként gazdagodott, és lőn 1655-ben báróvá, 1676-ban gróffá, 1690-ben tárnokmesterré, bizonyára nem nemzeti szolgálatok fejében. (NAGY IVÁN: XII. 383. l.) Ime, ez a család roppant vagyonának eredete. Zrínyi a maga birtokszerzési törekvéseiben a Bocskay-javakon, s talán a nádasdi *Darabos Gergely* hagyatékán (Századok, 1883. évf. 60—63. ll.) kívül, igaz hazafisága miatt nem arathatott sikereket Azokat is hálaként, Bocskay és Darabos török fogságból való kiváltása fejében kapta.

3 *Országos Levéltár*, N. R. A. Fasc. 319. Nro 42.

daléna hozományaként jutott volna, ha a maga idejében kikapja, s ez anyai rész kiszakítása iránt még ebben az esztendőben, 1656-ban parancsolatot nyert a király képmássa itélőmesterétől Széchy Dénes özvegye, Draskovich Sára grófnő és fiai, Péter, György és Gáspár grófok ellen az 1630: XI. törvényczikk értelmében, hogy az ellenmondás, eltiltás és visszaűzés eszközeinek vagy orvoslatainak kizárásával Felső-Lindva, Mura-Szombat és Kőszeg váraiban és uradalmaiban az osztály azonnal megessék, illetve, mivel a felosztandó jószágokat a rimaszécsi fiúág a felsőlindvai leányágtól megszerezte és az ősiséget bennök magának biztosította vala, annak fejében a megfelelő összeget kifizessék.[1] A Széchy Dénes fiai azonban nemcsak a Széchy Magdaléna fiaival, de a Széchy György gyermekeivel is unokatestvérek voltak; így a hires és országszép Széchy Máriával is, Wesselényi Ferencz nádor feleségével és Lippay György érsek kedvenczével, kit épen ez idő szerint az ura levelezésében való segitgetése miatt a «legkedvesebb secretarius»-nak nevezget és szolgálatainak ajánlásával emleget;[2] természetes ennélfogva, hogy Wesselényi és Lippay emez érdekeltségnél fogva a megtámadottak kérésére segítségül sietett, s a királylyal az itélőmesterre tilalmat küldetett parancsolata végrehajtása ellen;[3] sőt mivel a kérdést, ha valjon a Zrínyi grófok a Széchy grófokat ilyen módon törvényesen pörölhetik-e, bonyolultnak és nehéznek találta, a király elhatározta, hogy nem egy itélőmesterrel, hanem az érsekkel, a nádorral, a királyi tábla biráival és más jogtudós tanácsosaival fogja megvizsgáltatni; addig pedig a támadókat minden keresettől, s az itélőmestereket és birákat minden parancsolattól eltiltotta;[4]

1 *Magyar Történelmi Tár*, VII. k. 251. l.

2 Lippay Wesselényihez, 1659 február 14-ikéről. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.

3 *Magyar Történelmi Tár*, VII. k. 252. l.

4 A Széchy grófok fölterjesztése a királyhoz. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.

annyival inkább, mert Felső-Lindvára és Mura-Szombatra nézve az ellenfél szabadalomlevelet nem mutatott be, Kőszegre nézve pedig már egyszer kielégítést nyert és így többet nem kivánhat.[1] Zrínyi megütközéssel olvasta e leiratot, mely a maga legjobb meggyőződése szerint törvényes és igazságos követelésében megakasztja, a felségnek a tilalom törvénytelen és helytelen voltát kifejtette; de fölterjesztésére választ sem kapott,[2] mert Lipót épen akkor Prágába, majd Frankfurtba utazott. A dolog ily állásában a nádornak írt, hogy a tilalom az ország törvényeibe és a királyi diplomákba ütközik, hogy annak hibás okoskodására könnyü a válasz, mert a felső-lindvai és mura-szombati dologban a leányág, ha egyenjogúságát nem bizonyítja a biró előtt, egyszerüen elesik keresetétől, így a szabadalomlevél bemutatása szükségtelen; a kőszegi dologban pedig, ha olyat keres, a mit már egyszer elvett, ott ellene a törvény a patvarkodó perlésről, alkalmazni kell. A mi pedig a jogtudós tanácsosok véleményét illeti, ha arra kellene épiteni, nem volna szükséges az ország birája, a felség táblája, a nádori szék, mert akkor a király a maga tanácsosaival minden dolgot eldönthetne, a mi egyenesen hazánk alkotmányának felforgatása lenne. A tilalom kieszközlésért a közbeszéd a nádort és érseket vádolja; ő a saját vallomása szerint nem hisz a nádor részességében és csak az érseket okolja, mert «ez az jó úr» sohasem lehet úgy békével, hogy valakit az országban ne tartana, kivel törvénytelenséget ne űzne; azért fölkéri Wesselényit, hogy már csak a maga ártatlanságának bizonyságára is adja ki a szükséges parancsolatokat a megküldött szövegben,[3] mert különben beszáll a jószágokba és a mi a leányágbeliekre

1 Zrínyi Miklós levele a nádorhoz, 1657 augusztus 26-ikáról. *Orszdgos Levéltár*, N. R. A. Fasc. 365. Nro 20.

2 *Magyar Történelmi Tár*, VII. évf. 252. l.

3 Gróf Zrínyi Miklós levele és eredeti fogalmazása a nádorhoz. *Orszdgos Levéltár*, Fasc. 365. Nro 20.

jut,[1] kiosztja és birni fogja; ha ki panaszol ellene, akárhol számot ad cselekedetéről; az érseket pedig, ha kapczáskodik, lerázza magáról.[2] Wesselényi a kivánt parancsokat a maga részességénél fogva nem bocsátotta ki; hősünk ekkor az országbiróhoz, Nádasdy Ferenczhez fordúlt és megbízonyította előtte, hogy a nádorok és országbirák azelőtt adtak ki hasonló parancsolatokat; s az az itélőmestere által csakugyan kiadatta őket, de a király újabb tilalmára hamarosan visszavonta és végrehajtásukat felfüggesztette. Zrínyi most, 1658 októberének elején, a mikor a titkos tanács alkalmából Bécsben járt, a Széchy testvérek jóakaróinak közbevetésére egyezkedésre hajolt és a végett Pozsonyba rándult. Lippay eleve, október 11-ikén figyelmeztette a nádort, hogy Alvinczi uramat el ne bocsássa Pozsonybul, ha ott vagyon, ha ott nem volna is: hivassa, mert kárt vallanak a Széchy urak.[3] Nem ők vallottak kárt, hanem hősünk. «Alá csalának, s meghcsalának, csúfolának,» panaszolja, «úgy tértem vissza házamhoz.»[4] S hiában kérte kegyül, hogy pörét lejárathassa; ellenfelei elhitették a királylyal, hogy a Széchy család megromlik, ha megengedi ellene a törvényt; hogy ez a követelés az 1630: XI. czikkelylyel ellenkezik, s ha mint igazságtalanságot helyben hagyja, elveszi az Isten az országot egyik nemzettől és az másiknak adja az hamisságért.[5] Lipót annyi folyamodás és érvelés nyomása alatt végre, 1659 februárjában azt a határozatot hozta, hogy a felek Bécsben a kanczellár és titkos tanácsosok előtt békéljenek el; de az egyezkedésre napot nem tüzött ki, s ezen a mulasztáson a dolog ismét megrekedt.[6]

1 Széchy Magdolnának még három leánytestvére volt, u. m.: *Katalin*, ráthóti Gyulaffy Lászlóné, *Margit*, Dessewffy Lászlóné és *Fruzina*, Sibrik Istvánné. A leányág tehát ezek maradékaira is kiterjedt. NAGY IVÁN: id. m. x. k. 533. l.

2 ZRÍNYI MIKLÓS levele. *Országos Levéltár*, Fasc. 365. Nro 20.

3 Lippay Wesselényihez, 1658 október 11-ikéről. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.

4 *Magyar Történelmi Tár*, VII. évf. 252. l.

5 *Ugyanott*, 252 l.

6 *Ugyanott*, 252. l.

Zrínyi ezek után a meddő előzmények után, június 24-ikén a közelgető országgyülésre hivatkozással körlevelet intézett a vármegyékhez, azzal a megkereséssel, hogy ügyét vegyék pártfogásukba, az 1630: XI. czikkely kiterjesztését igtassák követeik utasításába:[1] de bár a karok és rendek mellette állást foglaltak, ebből a személyes sérelméből országos sérelmet nem alkothattak. A király, az érsek s a nádor ellenzése miatt a törvény a régi megszorításában és hatályában maradt.[2] Ellenben mindama bajnak orvoslására, a mi a társországok sérelme volt, törvényt hoztak. Zrínyi a küzdelmet aztán sem hagyta abba, Nádasdy Ferencz országbirótól 1660 szeptemberében újabb parancsolatot eszközölt ki, a visszaüzés orvoslatának kizárásával, s a pörös eljárást egy itélőmester előtt ismét megindította és sikeresebben folytatta; mire a Széchy grófok sietve folyamodtak a királyhoz, hogy az egész eljárást szüntesse meg, a míg az érsek, a nádor, a táblabirák és jogtudós tanácsosok ebben az ügyben nem döntenek.[3] Lipót békéllést ajánlt, s 1561 márczius 20-ikán megbízta Wesselényi Ferenczet, hogy április 4-ikén jelenjen meg Kőszegen, s a feleket szokott ügyességével és buzgalmával egyeztesse ki; de úgy látszik nem volt foganatja,[4] mert deczember 15-ikén már arra utasítja, hogy a kérdéses törvényczikket vizsgálja meg szorgalmasan és pontosan, és adjon róla mielőbb véleményt, mit kelljen vele tenni; addig pedig a folyamodó Széchy grófok ebben az ügyükben az igazság minden folyása és módja ellen ne panaszoljanak a maguk károsult voltáról s ne terheljék őt további faggatásaikkal.[5] A pörnek utoljára is egyezség vetett véget.

1 Gróf Zrínyi Miklós levele 1659 június 24-ikéről Győr vármegyéhez: *Magyar Történelmi Tár*, VII. évf. 251—253 lapjain és Szepes vármegyéhez: *Századok*, VII. évf 133—136. ll. Teljesen megegyezik.

2 A Széchy grófok fölterjesztése. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.

3 *Ugyanott.*

4 Lipót leirata Wesselényihez. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.

5 Lipót újabb leirata. Ugyanott.

A míg azonban az országgyűlés lefolyt, nagy változások estek Erdélyben. Rövid időre úgy tetszett, hogy Rákóczy kilátásainak reménytelensége következtében magába tér, a csöndes félrevonulásnak kényszerűségével megbékéll; a maga és családja, valamint hivei birtokainak biztosítása fejében 1659 január 30-ikán egyezséget kötött Lázár György itélőmesterrel, az ország megbizottjával, hogy a Részeket a hajdúsággal, Váradot, Kővárt a többi végházzal a kezéből kiadja;[1] s Lipóttal újabb alkudozást kezdett a birodalmi fejedelemség megszerzése végett, hogy ha mint magánember Magyarországban, a király területén eső jószágaiban húzódik meg,[2] ne legyen a nádor hatalma alatt és ne kelljen a török zaklatásától félnie. De csak úgy tetszett, mert voltaképen a fejedelemség gondolatáról most sem mondott le egészen, hisz az erdélyi rendektől szerződésileg követelte, hogy a fényes kapun dolgait semmi szín alatt ne akadályozzák, sőt a vezéreknél igaz keresztyén őszinteséggel segítsék;[3] s ellene senki kérésére vagy parancsolatjára fegyvert ne fogjanak, hanem ha ellenállhatatlan nagy erő kényszerítené őket; a királytól pedig Nádasdy tanácsára visszahelyezése esetében a régi állapot elismerését kivánta.[4] S a mikor a rendek a töröktül féltükben ezektől a kikötésektől és a pártosak föltétlen megkegyelmezésétől húzódoztak: Rákóczy lelkében már kész volt a szakításra, s anyjának már márczius 7-ikén megirta, Váradot ki nem adja, noha látja, hogy veszedelem keletkezik belőle, s erdélyi jószágai is oda lesznek; de becsületében jár, hogy azokat el ne hagyja, kik megtartották irányában hűségüket.[5]

A hálának ezen megnyilatkozása nemes és férfias vonás

1 Erdélyi országgyűlési emlékek, XII. k. 146. l.
2 Családi levelezés, 572. l.
3 Erdélyi országgyűlési emlékek, XII. k. 147. l.
4 Családi levelezés, 572. l.
5 *Ugyanott*, 577. l.

uberius S. M. Vram faciam certiorem. Post trans-
actionem redux Legatus meus, benignam S. M. Vrae
in me propensionem, ac amnistiam in Porta Ottomani-
ca impetrandi, cursorem expeditum esse, deniq; seriem
clementis Mtis Vrae resolutionis prolixè deduxit.
Quae quidem S. M. Vrae in me clementia, ut immensa
est, ita animum meum aeternae gratitudinis obligatione
devotum reddidit et obstrictum. Speroq; me ut nunc
clementiae S. M. Vrae objectum me videt orbis, ita
experietur aliquando spirans gratae devotionis simu-
lacrum. Per interpositionem quippe Vrae Mtis non
dubito pristino me restituendum decori, quod et Trans-
sylvani (securandâ prius Turcar. ferociâ) se non infi-
ciari promisere. Porrò in quacunq; mutatione sor-
tis certum est, non mutandam unquam meae erga S. M.
Vram devotionis constantiam, pro qua et ad humillima
mea per Legatos exhibita postulata, clementem spero
resolutionem. Et pro S. M. Vrae felicitate ac trium-
phis Supremum Numen veneror oroque. Datum in Ar-
ce meâ Etsedien. die 22 Februarii, Anno 1659.
Sacrae Caes. et Regiae Mtis Vrae

[illegible]

20. RÁKÓCZY LEVELE LIPÓT KIRÁLYHOZ.

(Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.)

volna, ha a szakítás ürügyénél több lenne, de tulajdonkép merőben csak az volt; mert Rákóczy nem akarta a szerződést megtartani, kezdettől fogva habozott, akadékoskodott, alattomban készült, hogy Erdélybe kedvező alkalommal visszatérhessen. Barcsay és a rendek ennélfogva elvesztették kedvöket, bizalmukat és hitöket a szerződés iránt, melyet még akkor sem tarthattak volna meg, ha Rákóczy komolyan veszi vala. Mert a nagyvezér erélyesen és mind erélyesebben sürgette a fejedelmet, hogy a Részeket fegyverrel vegye kezébe, Váradot foglalja el, mert különben ő veszi meg; a Rákóczy-javakat kobozza el és azokbul az 500,000 talléros hadi sarczot fizesse le, mert különben hadaival ő hajtja be. S az erdélyi követek és a magyar király ügyvivője a török fővárosból egyébről sem írtak, mint a török fenyegetéséről és készülődéséről; s a mit a nagyvezér hangoztatott, a végbeli basák és bégek tovább terjesztették. Lippay már április 19-ikén hazafias aggodalommal jelenti Wesselényinek: «Bizony, édes palatinus uram, ezennel nyakunkban leszen az török, el veszünk. Erdélre reá megyen, mi ránkis el jön, ha avval el fordíthatnánk, hogy Váradot az Erdéliek birnák, ám bár lenne».[1] Rákóczy készebb volt Váradot a királynak engedni,[2] sem mint a fejedelemnek átadni; de a király nem kapott rajta, nehogy a török bele kapjon. Lippay szerette volna az erdélyiek kezébe bocsátani, sőt szerette volna az erdélyieket megsegíteni, nem karddal, hanem pénzzel, az ötszázezer tallérral, mert «ezért a pénzért úgymond, mégh oda nem kellene hadnunk Erdélyt».[3] De az érsek hiában esenkedett a királynak, hiában reménykedett a nádor támogatásában: az udvar semminek sem volt

[1] Lippay Wesselényihez, Pozsony, 1659 ápril 19-ikéről. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.

[2] Családi levelezés, 567. l.

[3] Lippay Wesselényihez, Pozsony, 1659 ápril 19-ikéről. *Országos Levéltár* Wesselényi-levelek.

inkább szűkében, mint a pénznek, különben a felség nem tartozott volna egyes magánosoknak, mint az öreg fejedelemasszonynak, a Zrínyieknek és másoknak;[1] így a buzgó szándékból, gyakorlati jó ötletből semmi sem lehetett. Lipót Erdély megsegítésében, a török támadás elhárításában azt a módot ragadta meg, a mely a legveszélytelenebbnek és legolcsóbbnak igérkezett: a Rákóczy leszerelésének módját. A magyar uraknak megtiltotta, hogy törekvésében támogassák, magának, magyarországi alattvalója levén, meghagyta, hogy a fegyverkezéssel hagyjon abba; s a török béke megszegésének és török háború fölidézésének elkerülése czéljából Szabolcs és Szatmár vármegyét, melyet a linczi kötés értelmében a Rákóczy ház csak az erdélyi fejedelemsége idejéig birhat, ereszsze át, hogy ő Szatmár, Kálló és Ecsed váraiba német őrséget helyezzen: mert ha át nem ereszti, haddal veszi meg és a hadi költséget véle fizetteti meg.[2] A mi a királyt erre a határozott föllépésre késztette, egyfelől Barcsaynak és a rendeknek unszolása, mert sem a fejedelem biztonságban, sem országa békességben addig magát nem érezhette, míg Rákóczy a Részekben és két vármegyében az ellenállást szervezheti; másfelől a magyar uraknak: Lippaynak, Wesselényinek és Zrínyinek biztatása, kik attól tartottak, hogy a török Jenő után Váradnak, Várad után a Részeknek s aztán a két vármegyének elfoglalására indúlhat, egyedül a Rákóczy birtoklása miatt.[3] Rákóczy meggondolkozott, s a Lipót követének, *Radolt Kelemennek* kijelentette, hogy a két vármegyét Szatmár és Kálló várával, Ecseden kivül, átadja a kinált föltétellel, mikép jövedelmöket tovább húzza s esetleg, fejedelemsége visszanyerésével vagy a török dü-

1 Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában, 62. l. *Országos Levéltár*, N. R. A. Fasciculus 319. Nro 42.

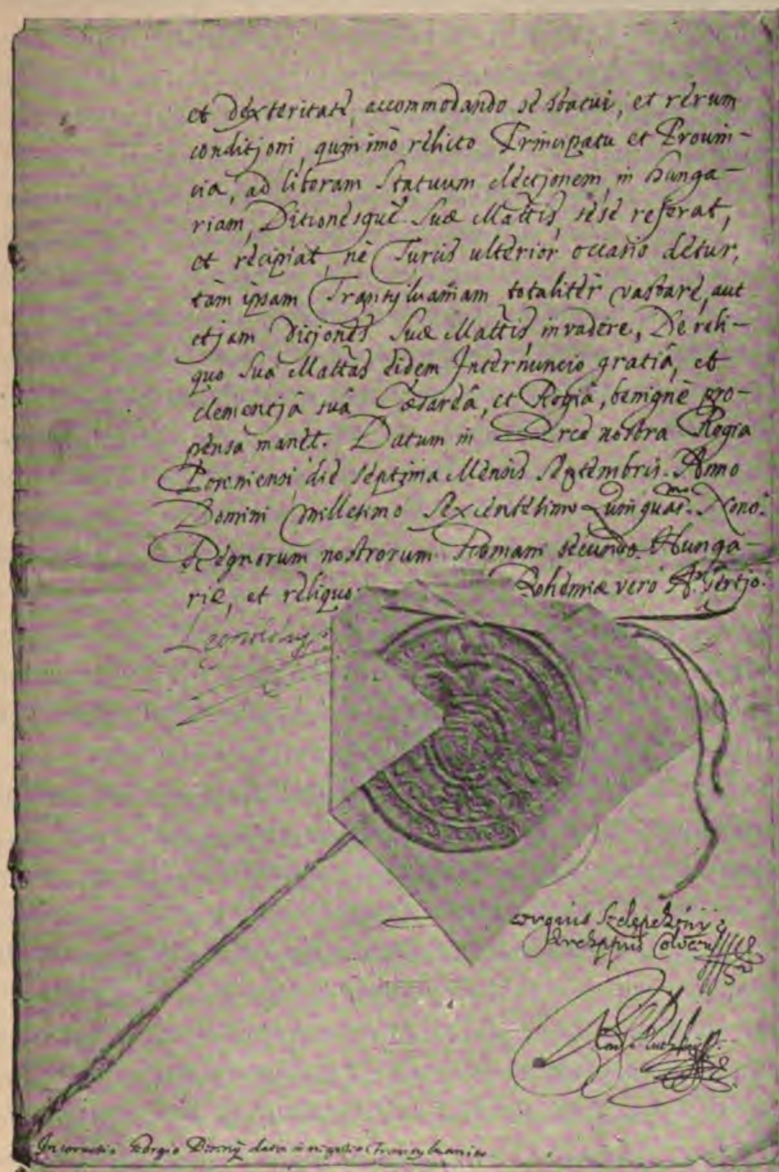
2 Családi levelezés, 573. l.

3 Deák Farkas: Nagyvárad elvesztése 1660-ban. Budapest, 1877. 8. l. Barcsay gróf Csáky Istvánnak, Deés, 1659 január 16-ikáról.

hének csillapultával visszakapja; de szivében elkeseredve írta június 29-ikén anyjának: »Az Isten veszesse el Barcsayt áruló társaival, mind ő ennek oka az Isten dicsősége romlásának«.* Mert mindég másban kereste a saját szerencsétlenségének okát, sohasem magában. Aztán haragja, keserűsége, önzése pillanatnyi józan belátásán, maga megadásán, hazafias érzésén fölülkerekedett, hisz a szászvárosi országgyűlés jószágainak elkobzásával, pártosainak üldözésével úgy is régtől ingerelte, a gúnyiratok és kiáltványok egész sora becsmérelte, mintha bizony maga cselekedeteivel nem megtette volna: a maga és hivei becsülete, illetve vagyona érdekében fegyverkezett és benyomult Erdélybe, hol a marosvásárhelyi gyülés szeptember 24-ikén visszaültette fejedelmi székébe; aztán a moldvai és havasalföldi vajdákat szövetségébe vonta, serege élén országukba visszaküldötte, a Részeket hatalmába vette és a szorosokat megerősítette; ismét uralkodott, fegyver, vér és erőszak árán, de uralkodott. Hatalmát elismerte Erdély és vigasztalódva magasztalta Konstantin és Mihnye, s ő visszaesett megint maganagyzásába és elbizakodásába; azt hitte és hirdette, hogy Isten megsegíti és dolgát oly karba hozza, mikép ellenségei megérzik, s ha a magyarok egy szivvel akarnák, a pogány igát most rázhatnák le nyakukról;** igen, azt hitte és hirdette, hogy a törökkel való élet-halál harczában győzedelmeskedhetik, vagy bukása esetén legalább erdélyi javainak megmentésével törvényes egyezséget köthet, a mi nem volt egyéb ámító álomnál, merő mesénél. Föllobbanva kereste ujra a segítséget Lipótnál, az összeköttetést a magyar urakkal; s ügyvivője, Dalmady István, kecsegtetve biztatta, hogy »gróf Zrínyi Miklós horvátországi bán, minden tehetsége szerint való kész szolgálatát igéri, in utraque for-

* Családi levelezés, 574. l.

** Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 526., 563. ll.



et dexteritate accommodando sd statui, et rerum conditioni quinimo relicto Principatu et Provincia, ad literam Statuum electionem in Hungariam, Ditionesque Suae Mattis sese referat, et recipiat, ne Turcis ulterior occasio detur, tam ipsam Transylvaniam totaliter vastare, aut etiam ditiones Suae Mattis invadere. De reliquo Sua Mattas eidem Internuncio gratia, et clementia sua Caesarea, et Regia, benigne propensa manet. Datum in Arce nostra Regia Posoniensi die Septima Mensis Septembris. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quinquagmo Nono. Regnorum nostrorum Romani secundo, Hungariae, et reliquorum ... Bohemiae vero Anno tertio.

Leopoldus

Georgius Szelepchény Archiepiscopus Colocensis

Instructio Georgio Berényi data in negotio Transylvanico

21. LIPÓT UTASÍTÁSA BERÉNYI GYÖRGY SZÁMÁRA.

(Eredetije a Berényi grófok levéltárában, a Magyar Nemz. Múzeumban.)

tuna».[1] Igérete azonban a két vármegye ügyében való véleményénél fogva alig lehetett több az udvarias szónál. Homonnai György, a felvidéki új főkapitány ellenben a törököt meg akarta támadni, hogy megzavarja és megossza; s ebbeli tervére nézve tanácsot is kért bizalmasan az érsektől. «Én nem tudok mit tanácholni,» irja Lippay a nádorhoz, «az jó úrnak, ninchis ereje, kivel az Töröknek ellene álljon, ha volnais, urunk és udvar szándéka s parancsolattja kivűl hogy bele keverje magát az török hadban, én nem tanácholhatom».[2] Úgy volt valóban, urunk és udvara most sem mutatkozott hajlandónak Rákóczy megsegitésére, mert az érsekkel együtt abban a meggyőződésben élt, hogy «hátán hozza reánk az törököt, az két vármegye aztán oda leszen, adgya Isten, ne az többi is»;[3] sőt sietve szólitotta fel báró Berényi György által, hogy a fejedelemségéről azonnal mondjon le, ha Erdélyt és az egész kereszténységet veszélybe nem akarja dönteni; egyszersmind a töröknél és Barcsaynál közbe vetette magát érte erdélyi javainak visszaadása végett; mivel tudta, hogy szivének leginkább ez a sebe fáj.[4] De Rákóczy nem hallgatott sem a Barcsay követének, Kemény Jánosnak békitésére, sem a Lipót hivének, Berényi Györgynek szavára; egyiránt daczolt a szultánnal és királylyal. Pedig hatalma olyan volt, mint az árnyék, mely alkonyattal nő leginkább. Dicsősége gyorsan foszolt: Barcsay Dévára futott, majd hűsége jeleként Temesvárra, Szeidi Ahmed budai basa táborába menekült, honnan a nagyvezirtől segitséget sürgetett. A nagyvezir dicsérettel, kitüntetéssel halmozta el és azonnal intézkedett a lázadók megfenyitéséről; Mihnyét a silistriai basa kergette el november 17-ikén, Konstantint a tatár szultán öt

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 555. l.
2 Lippay Wesselényihez. Nagy-Szombat, 1659 deczember 19-ikéről.
3 *Ugyanaz, ugyanahhoz*, ebben a levélben.
4 Komáromy András közlése, Századok, 1885. évf. 149–150. ll.

nap mulva, 22-ikén; és így ez is az árnyékhoz kaptában a konczot elejtette[1] vala; Rákóczyt pedig ugyanezen a napon Szeidi Ahmed és Barcsay serege verte meg Zajkánynál, Illye mellett; bár maga vitézül harczolt, de hadából a székelyek és megyei iratos katonák megfutamodtak, s a többit is magokkal rántották. Szászvárosra, majd Maros-Vásárhelyre, aztán Deésre vonult vissza, s a Részekből, Moldvából, Havasalföldéből új csapatokat vont össze;[2] de a budai basa a hideg miatt az üldözést nem folytatta és a háborút tavaszra halasztotta. Barcsayt 1500 emberrel téli szállásra Szebenbe küldte, maga pedig a Vaskapun kitakarodott az országból; ennek következtében Rákóczy egyszerre Szeben alatt termett és az erős várost vívni kezdte; de sem elegendő népe, sem öreg ágyúja a Farkas-ágyún kívül nem volt; meg nem vehette, csak az időt vesztegette. Barcsay ő nagysága azalatt nyugalmasan mulatozott és iddogált.[3]

Zrínyi Miklós, a mint emlékezhetünk, régóta tisztában volt azzal, hogy Rákóczy a maga uralmának erőszakolásával és önzésének vakmerőségével hátán hozza ránk a törököt; de tisztában volt azzal is, hogy a zajkányi ütközet és szebeni megszállás csak előjátéka utolsó nagy küzdelmének, végzet-tragédiája utolsó felvonásának, mely a tavaszszal fog lefolyni. Az ötödfél hónapos pozsonyi országgyűlés után, mely az idő nyomasztó levegőjénél fogva a nélkül, hogy nyiltan a háborúról beszélt volna, különös gonddal védelmi intézkedésekkel foglalkozott; s a nélkül, hogy az egyenetlenséget kivánta volna, ideges ingerlékenységgel vallásos viszálykodásokba keveredett, — összehivta a karokat és rendeket január 7-ikére Varasd városába, hogy egyfelől az alkotott törvények végrehajtására, másfelől a jövendő eshetőségekre nézve megtegye a szükséges készületeket.

1 Siralmas krónika, 479. l.
2 Családi levelezés, 579. l.
3 Gróf Bethlen Imre: II. Rákóczy György ideje. Nagy-Enyed, 1829. 115. l.

Most, a mikor a hódoltságban a tél miatt a török még pihent, most akarta kormányzói tisztében a polgári ügyeket eligazítani s az elővigyázati műveleteket elrendelni, hogy a tavaszszal, a mikor az a fűhegy kiverésére megmozdul, szükség esetén annál szabadabban és készebben szállhasson elébe. A gyűlés főként a jogszolgáltatás és hadi védekezés szükségleteiről gondoskodott. A jogszolgáltatás ügyében a törvényes itéletek végrehajtásáról szóló pozsonyi czikkely záradékának, mely szerint a társországokban az itélő leveleket a bán akadályoztában vagy vonakodásában a nádor hajtja végre, a mennyiben a báni jogszolgáltatás sérelmére vagy az országos szabadság kárára volna, ünnepélyesen ellene mondott; a megyei és itélőmesteri fölebbezések gyorsabb ellátására, s a nyolczados vagy rövid törvényszakok pontosabb megtartására az elhúnyt birák helyébe újakat választott; s az oláhok, predauciusok és szlávok bekebelezésének kérdésében ismételve elhatározott és törvényileg szervezett egyetemes bizottság munkálatának megkönnyitése végett Petretich Péter elnöklete alatt kiküldötte Erdődy Tamás, ifjabb Erdődy György és Miklós grófokat, Chikulini Ferencz, Keglevich Péter és Zsigmond bárókat, Orehóczy Gáspár albánt és Zakmándy János itélőmestert, valamint az alispánokat és szabad királyi városok képviselőit beható és megokolt javaslat szerkesztésére,* mert a maga alkotmányos érzületében még mindig ragaszkodott ahhoz az édes boldog hitéhez, hogy a törvény azért törvény, mert mindenkinek parancsol, s azért készül, hogy foganatosuljon; s még mindig nem látta be annyi keserves kiábrándulás után sem, hogy az alkotmány ellenére a király, az udvar, a bécsi és gréczi hadi tanács a végbeli katonasággal és ama kiváltságos népségekkel együtt a törvényen kivűl áll; s utasította a kiküldött urakat, hogy javaslatukat

* *Acta et Articuli Dominorum Statuum et Ordinum Regni Croatiae et Sclavoniae.* 179. l.

előbb Szent-György napja körül Zágrábban egy szűkebb értekezleten az ország tekintélyeivel beszéljék meg, aztán az országos gyűlésben terjeszszék elő; s a mennyiben javaslatukhoz az előbbi tárgyalások és levelek másolataira szükségük volna, az itélőmestertől szerezzék be. A védekezés tekintetében az ülés elvégezte, hogy a berkiszevinai vár megerősítésére és fölépítésére megszavazott összeget az itélőmesterrel a pozsonyi kamaránál megsürgeti, a bresti végház halaszthatatlan helyreállítására a posavinai jobbágyokat kirendeli, Varasd városa kőfalainak kijavítására a saját lakosait az ingyen munka fejében utasítja, mert általában a véghelyeket minden vonalon rendbe törekedett hozni. Mivel pedig a közfelkelés rendezéséről és gyakorlásáról szóló pozsonyi czikkely kimondta, hogy az összes egyházi főrendek, országnagyok, nemesek és szabad királyi városok Horvát és Tótországban a bán tudtával a fő vagy alispánnak hirdetésére a magok megyéjében évenkint személyesen fölkelni és magokat jól fölszerelten gyakorolni kötelesek: az ülés ehhez képest meghagyta, hogy pünkösd körül a kijelölendő mezőben hűségesen megjelenjenek a törvényszabta büntetés terhe alatt; aztán háború esetében a vitézlő nép élelmezésének biztosítása végett elrendelte, hogy a pozsonyi gyűlésen megszavazott termésbeli segélyül egész Varasd megyében és Hansich Mihály körösmegyei szolgabiró járásában a földesurak minden egyes füst vagy kapu után a magok részéről egy varasdi mérő (metreta,) búzával, jobbágyaik részéről ugyanannyi kölessel adózzanak, melyet a közeledő pünkösd ünnepéig Varasd várába tartoznak szállítani; Kőrösmegye másik járásából és egész Zágrábmegyéből pedig a magok és jobbágyaik részéről másfél zágrábi mérő (vagan) buzát legyenek kötelesek szolgáltatni és Zágráb városába vitetni; a zágrábi káptalan a maga évi segélyét Sziszeken helyezheti el és ott őrizheti. A mulasztók a magok illetékének még felét büntetésül fizetik. A beszállí-

tott gabonát a varasdi és zágrábi hatóság elszámolás terhe alatt és nyugtatvány mellett fogadja el; Zágrábban a várba helyezi, Varasdon pedig a vár udvarán idősb Erdődy György gróf és felesége jobbágyai által kényelmes tárházat emeltet számára, s azt a városi bástyát is, mely eredetileg ily számításból épült, teljesen és véglegesen kijavíttatja; az egész készletet mind a két hatóság lelkiismeretesen kezeli, s az ország tudta nélkül rendeltetésén kívül más czélra föl nem használja. A gyűlés elhatározta egyszersmind, hogy az ország végbeli tiszteinek és katonáinak kielégítésére, pontos fizetésére a múlt évben kivetett adót február 24-ikére, Mátyás apostol vagy legkésőbb április 24-ikére, Szent-György napjára fölszedeti, a régebbi hátralékokat szigorúan behajtatja, hogy azok a haza oltalmára annál igazabb hűséggel, kedvvel és lelkesedéssel foghassanak kardot.*

Ime, Zrínyi Miklós ekként készült az eshetőségekre, melyeket a török a maga tavaszi támadásával Rákóczy és Erdély ellen fölidézhet. Mert előre látta, sőt bizton tudta, hogy az nem elégszik meg a gyülölt ember leverésével, a szerencsétlen kis ország megtorlásával, hanem áttör Magyarországba. A nagyvezér még novemberben kijelentette az erdélyi követeknek, hogy ha Rákóczy egy várat megtöltene aranynyal, még sem leszen fejedelem, ha az ország egy házat rakna teli, még sem uralhat mást Barcsay Ákoson kívül; mert a szultán készebb birodalmának egy része nélkűl ellenni, semmint gyalázatára Rákóczyt megszenvedni, készebb Erdélyt elveszteni,s emmint engedetlenségét eltürni;** ha az ország Barcsayhoz áll, hűségében a fényes kapuhoz ragaszkodik, adóját az előbbi 15,000 aranyra szállítja, megigért hadi sarczát is lehagyja; ha ellenben a tavaszig le nem csendesedik, senki ne kételkedjék, mert bizony

* *Acta et Articuli* stb. 178—181. ll.

** SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 550. l.

kijő, soha tovább sem Erdély, sem Várad meg nem marad, porrá teszi.[1] S a fenyegetés nyomatékaként Köprili Mohammed megparancsolta Szeidi Ahmed budai basának, a ki telelés végett Temesvárra vonult, hogy mihelyt az idő nyílik, a hajdúságra induljon, s vagy hódoltassa meg, vagy vágassa le mind, lakóhelyeit fölégetvén; meghagyta Ali szerdárnak, ki valami 50,000 főnyi válogatott lovassággal, s Haszszán aga alatt 16,000-nyi janicsárral, meg hatvan



(Egykorú metszet után.)

22. VARASD XVII. SZÁZADI KÉPE.

öreg faltörő ágyúval Nándorfehérvárnál várakozott, hogy szintén a magyar földre nyomuljon, Váradot fogja körül és vegye meg, jobb alkalmasság erre a mostaninál nem lehetvén;[2] maga pedig Drinápolyba szállt, hogy ha Erdély az engedményekre megtér, a velenczei háborút fölvehesse, ha tovább átalkodik, a rettenetes bosszú művét vezethesse.[3] Mindez nem volt titok, hiszen Toldalaghy Mihály és Szilvássy Bálint,[4] az erdélyi követek, Reninger Simon, a király ügyvivője, jó eleve megírták, a szultán és nagy-

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 551. l.
2 Siralmas krónika, 486. l.
3 Szilágyi Sándor: id. m. 551. l.
4 *Ugyanott*, 549., 557. ll.

vezér Bécsbe bizalmasan is megüzenték, a mikor Rákóczynak majd kiadását, majd a király területéről való eltávolítását sürgették; a végbeli bégek és basák széltében hirdették,[1] Lipót és miniszterei buzgón terjesztették, az érseket, a nádort és titkos tanácsosokat rendszerint gyorsan értesítették, mihelyt valamely követ, futár vagy pósta érkezett a török fővárosból. Sőt a király Bécsben már tanácsot tartott német és magyar urakkal Várad, a hajdúság és a két megye helyzetéről, s a magyar urak kérésére és köszönete mellett megigérte, hogy a még folyó dán-svéd-lengyel háborúból felszabaduló hadát a veszély feltartóztatására az országba rendeli, s a nádor javaslatára a makoviczai szoroson át beküldi, hogy Bártfánál összegyülekezve, egyenesen a Tiszának levágva, Szatmár és Kálló várát és a két vármegyét birtokába vegye; mert a török a bécsi udvarra neheztelt érte, hogy még el nem foglalta, s Rákóczy innen erejét megújította; s neheztelésében kijelentette, hogyha Lipótnak a két megye a várakkal nem kell, hát kell neki.[2] A király most, márczius 17-ikén, ismét az udvarhoz rendelte a magyar urakat, hősünkön kivül, úgy látszik, főleg az országos főkapitányokat, mert az érsek keserves zokérzéssel panaszkodik, hogy neki a felség ez alkalommal a bécsi tanácsról semmit nem írt, tőle sem tanácsot, sem segítséget nem kivánnak, sem nem tartják felőle, hogy sok köze legyen ehhez az országhoz, hir szerint a magyar urak ama megokolásánál fogva, hogy ez nem breviárium.[3] Valóban nem breviáriumról, hanem hadi intézkedésről volt szó, az urak kifejtették és a király elismerte, hogy Magyarországot veszély fenyegeti, ehhez képest az erélyesebb szervezkedést megengedte. A fű hegye már kivert, a török a

1 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 551. l.
2 Lippay Wesselényinek, Nagy-Szombat, 1660 ápril 5-ikéről. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.
3 *Ugyanaz, ugyanannak*, az imént idézett levelében.

hódoltságban már szedelőzködött, így a hősünk bánsága területén is; a szállongó hirek szerint, nem volt egészen bizonyos, merre fordul: Erdélynek, Magyarországnak, Dalmácziának? Zrínyi alig került haza, április elején a hadi tanács kérésére Gréczbe ment,[1] hogy a közös védelemről értekezzék; április közepén pedig a károlyvárosi főkapitánynyal egyezkedett, hogy egymást kölcsönösen támogassák.[2] Az összecsapás azonban elmaradt, mert a török a horvát-tótországi végekből Temesvárnak húzódott, hová a budai basa mindenfelől összevonta a felhasználható csapatokat.[3]

Mert Szeidi Ahmed a nagyvezér parancsa értelmében, már kora tavaszszal a jég elmenetelekor megmozdult: Solymosnál a hármas Körösön hidat veretett, peszmetes és más éléses szekereivel átköltözködött és a hajdúkra intő levelet iratott, hogy ha megmaradásukat kivánják, küldjék bizonyos napra hiteles embereiket táborába hódolás végett; mert ha elmulasztják, lakóhelyeiket elhamvasztja, magokat szablyára hányatja, feleségeiket, gyermekeiket elraboltatja. De a szegény hajdúk nem hallgattak a józan ész szavára, mert Gyulai Ferencz, ki a szájaskodásra, izgágaságra született, s az örökös szótól tenni, alkotni soha rá nem ért, vagy ha ráért, nem tudott; mert hosszas kapitánysága alatt a kezére bízott várat egészen elhanyagolta, a várost a nagy rendetlenség és gondviseletlenség mitt sánczok és kerítések nélkül hagyta;[4] «ártalmas tanácsával és mézes beszédivel» felbiztatta őket, hogy ne engedelmeskedjenek, hanem keljenek fegyverre, sorakozzanak melléje, majd megoltalmazza ő lakóhelyeiket, de a mikor már a basa táborával szemben álltak, csak a sáros, meggázolható Horto-

1 A császári és királyi hadi levéltárban, ápril 14-ikéről. Windica, 67. köt.
2 *Ugyanott*, április 14-ikéről. Windica, 67. köt.
3 Siralmas krónika, 485. l.
4 *Ugyanott*, 491. l.

bágy vizétől választva el, Gyulai kapitányaikat és hadnagyaikat sátrában összehívta, kifejtette nekik, hogy ha csak mindnyájan meg nem bolondultak «és magukkal együtt azon a síkon azt a kevés magyarságot mind egy lábig»* feláldozni nem akarják, a török nagy erejével meg nem ütközhetnek. Azzal otthagyta őket a veszedelem torkában. A hajdúk nagy zúgolódással, átkozódással emlegették szolgálatukat, hűségöket, érdemöket, mind nem használt; minden próba és becsület nélkül, gyalázattal futniok kellett s alkonyat után az éjszaka oltalma alatt széjjel-szaladoztak a magok és házi népök megmentése végett. Már megkéstek. Szeidi Ahmed még az éjjel értesült futásukról s már jó reggel szétbocsátotta rabló és égető hadát: Kaba, Szoboszló, Pócsaj, Léta, Székelyhid egymásután hamvadt el, népök kard élire vagy rabszíjra került, aztán következett Debreczen kivételével, mely roppant sarcz árán szabadult meg, a környék többi hajdúvárosa; majd a Berettyó két fele s a Kis-Körös melléke: Kereki, Csatár, Bihar, honnan a náddal kötött és szalmával fedett házak tetejének pernyéje az éjszakai kegyetlen viharban kavargott, mint a gomolygó hó, Nagy-Várad piaczára, a vár árkába és az egész városra hullongott; Gyulai Ferencz a várbeliekkel a vár kapuja előtt egy góréból nézte az ő «hadi berzenkedésének»** messzevilágító eredményét, a végtelen lobogó lángot. Azt lehetett hinni s Lippay valóban azt hitte, hogy a török egyenesen Várad alá tart; de a Szilágyságnak fordult, Kraszna és Közép-Szolnok megyéket fölégette, Somlyót elpusztította s a Meszesen át Erdélybe tört, hogy Rákóczyt, a hol találja, megkeresse; mert ez, a mikor az ellenség két esztendővel előbb Erdélyt dúlta, a Részeken táborozott; s most, a mikor az a Részeket hamvasztotta el, Erdélyben, Szeben alatt vesztegelt; botor belátástalan-

* Siralmas krónika, 492. l.
** *Ugyanott*, 505. l.

sággal mindig azt a földet hagyva védelem nélkül, a mely épen védelemre szorult: holott ha akkor a rendekkel öszszefog s most a hajdúkhoz csatlakozik, talán elfordíthatja a rettenetes csapást. S még május elején, a hajdúság égése közben, biztosította Bécset, hogy az idén a török nem jő ki,[1] holott Szeidi Ahmed munkájának könnyitésére Ali szerdár Nándorfejérvártól már elindult; a két vármegye dolgában még kényszergette, hogy azokat a Radolt-féle föltételek nélkül meg nem ereszti,[2] holott már csak a német katonaság tarthatta meg, ha ugyan megtarthatja. Igazán szánni lehet, hogy elbizakodottságában és maganagyzásában mennyire elvakult és mennyire tájékozatlan volt: nem tudta, Szeidi Ahmed mit mivelt és merre jár? Szeben alól május 10-ikén fölkerekedett, hogy Váradra megy s ebből az erős várból vezeti a küzdelmet a török ellen; oly sebesen haladt, hogy az öreg Farkas-ágyút Szászsebesen elhagyta: de csak a sorsát, tragédiája csattanós végét siettette. Az úton megdöbbenve értesült a budai basa közeledéséről. Szamosújvártt, május 15-én, kiadta utolsó hadi parancsát, kemény, katonás hangon a fegyelem érdekében; szamosfalvi táborában 16-ikán, megírta végrendeletét, határozott, erélyes vonásokkal, «édes Sófikáját» tökéletes szeretetére kérve, hogy az igaz vallásban maradjon és Ferkót is abban nevelje;[3] aztán Kolozsmonostor fölött, a szászfenesi halmos síkon a törökkel szemben állást foglalt és május 22-én vezéreinek tanácsára megütközött. Szeles, száraz idő volt. S a szél a csata kezdetén a mieinkre nagy jól, hátulról s s az ellenségre arczul vágott, de csakhamar az ég megháborodván, nagy, sebes forgószél támadt és a mieink ellen kanyarodott: a dulakodó két sereg fölvert porát és lövöldözésének füstjét oly sűrűen csapdosta szemükbe, hogy

1 Lippay Wesselényinek, Pozsony, 1660 május 7-ikéről. *Országos Levéltár.*
2 *Ugyanott.*
Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 569., 571. ll.

alig láthatnak vala. De a küzdelem csak folyt: a trombiták harsogása, dobok riadása s a harczosok *Jézus* és *Allah* kiáltozása a kardok csattogásával, puskák ropogásával és ágyúk dörgésével összecsapzott, s a sikongó, süvöltő szélbe vegyült, mialatt a kavargó porban, füstben, zajban egybe gomolyodott s a mieink jobbszárnya megingott. Rákóczy gyorsan segítségül sietett, de a mint a fenesi patakon átugratott, a lendüléstől rézsisakja fellibent és a széltől elkapva messzi hullt fejéről. Szerencsétlenségére épen egy török csapat fogta körül és rohanta meg. Vitézül védekezett és harczolt, többet levágott és megsebesített belőle; de födetlen fején maga is négy erős vágást kapott, egyet az agyába; s a míg az ónodi vitézek melléje rugaszkodtak volna, vérbe borult és megszédült. Küzdve kiragadták a csatából és szekeren Váradra vitték, a hová kivánkozott.[1] Ott szenvedett, lázban emésztődve és szerelmesit emlegetve, míg június 7-ikén éjfélkor kiszenvedett.[2] Szerelmesei közöl az öreg fejedelemasszony már nem élt, jó sorsa megkímélte anyai szivét ennek a csapásnak terhétől; de felesége a munkácsi temetésről még jókor érkezett, hogy a haldoklónál jelen legyen, mikor udvarhölgye, *Petki Anna*[3] lefogja szemét. Holttestével a szegény özvegy még azon a napon, elsirató halottas beszéd után, útra kelt, a magyar és német gyalogság kiséretében, mert Gyulai Ferencz látva, hogy már Váradnak is a förödő mindenképen elkészült,[4] kivonult belőle; a menet Székelyhidon megállt, és 9-ikén indult tovább, a helybeli fizetett haddal erősödve, hogy a szerencsétlen fejedelmet Ecsedbe, majd Patakra szállítsa s a következő évnek Szent-György napján édes anyja mellé temesse.[5]

1 Siralmas krónika, 507—509. ll.
2 *Ugyanott*, 511. l.
3 PODHRADCZKY JÓZSEF: Szent László király tetemeinek históriája. Buda, 1836. II. k. 66. l.
4 Siralmas krónika, 512. l.
5 SZILÁGYI SÁNDOR: II. Rákóczy György, 207. l.

A mit Rákóczy vétkezett, meglakolt érte: tragédiája teljes volt. Hivei sajnálták, a nép egy része még mindég szeretettel csüngött rajta, csak a magyart látta benne a török, s a keresztyént a pogány ellenében, ki a roppant hatalomnak áldozatul esett és csodás legendába, szines mondába szőtte sorsát. A legenda azt beszélte, hogy kimulása után Petki Anna kiment a várbeli palota folyosó-



(Pósta Béla egy. tanár fényképfelvétele után.)

23. A SZÁSZFENESI CSATATÉR.

jára és ott sírt. Akkor egyszerre a vár napkeleti bástyáján nagy fényességet látott. Erre egy kevés vártatva, mondá a leány az ő atyjának, Petki Istvánnak: én bizony jó reménységgel vagyok a szegény fejedelem felől, hogy Isten irgalmazott neki, mivel most ilyen nagy fényességet láttam a bástyán. Erre Petki István így szólt: szegény leányom, inkább hiszem, hogy a szent királyok ide temetett testeinek dicsőségére volt az a fényesség a bástyán.* S a monda

* PODHRADCZKY JÓZSEF fentebb idézett műve, 65. l.

azt hirdette, hogy a fejedelem nem halt meg, csak elrejtőzködött s később, alkalmas időben, ismét elő fog jönni.[1] Még ellenfelei közül is sokan most már becsülettel emlegették. Utolsó erőfeszítéséből valóban, bár önzés és elbizakodás sugallta, a férfiasság bizonyos erélye és kitartása nem hiányzott. Halálos harczában jó magyar módjára hősiesen viaskodott. Vitéz katona volt, de gyönge vezér, ki a négyszeres erővel botorul csapott össze. Elszánását Witnyédy bolond eltökélésnek,[2] Zrínyi vakmerőségnek nevezi, pedig ő a vakmerőséget teljesen elitéli. «A vakmerőség, mondja, nem szép, nem jó név a kapitányban. A vakmerőség hasonlóbb a bolondhoz, hogysem a vitézhez; egy bolond, egy részeg, egy hagymáz-beteges kész lessz egy toronybul leugrani, de azzal nem leszen jó vitézzé.»[3] A német Mayer is hibáztatva itélt róla, vitézségét és jó magaviseletét tagadta, csak a vakmerőségét ismerte el.[4] S mit szóltak felőle Bécsben? Esetleg épen június 6-ikán, haldoklása napján, lőtték az egyetemes békességnek, mely a dán-svéd-lengyel háborúnak véget vetett, örömét Te Deum laudamussal;[5] ha haldoklásáról tudtak volna, bizonyosan néhány lövést az ágyúzásból s néhány hangot az énekből az ő emlékére szánnak, mert halálán Lippay szerint ugyancsak örültek, hisz szívből gyűlölték; s nyiltan dicsekedtek, hogy nagy galyibától szabadultak meg.[6] S a magyar tárnokmester, *Csáky István*, a Szepesföld örökös ura és Szepesmegye örökös főkapitánja, ki a Rákóczyaknak sohasem bocsátotta meg, hogy az öreg fejedelem *Brandenburgi Katalint*, Bethlen Gábor özvegyét és az ő kedvesét az erdélyi fejedelemségből kiforgatta, eltávolításával az ő fejedelemségét lehetetlenné tette, a fejedelmi javak összekaparításában

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 147. l.

2 *Ugyanott*, I. k. 154. l.

3 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 266. l.

4 Lippay Wesselényinek, Pozsony, 1660 július 2-ikáról. *Országos Levéltár.*

5 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 143. l.

6 Lippay Wesselényinek, Pozsony, 1660 július 2-ikáról. *Országos Levéltár.*

megakadályozta, valósággal újjongott, hogy immár a mi kegyelmes urunk egyetlen vitézének is véri ontása nélkül a tiszántúli földdel és minden helyekkel, a Rákóczyaknak minden hamisan keresett és birt váraival, jószágaival és kincseivel úgy rendelkezhetik, a mint ő felségének tetszik: «egy szóval, édes sógor uram,» írja *Rottal* grófnak június 10-ikén, «ő felsége az megnevezett gonosz embernek halálával absolutus Rex Hungariæ (Magyarország korlátlan királya), kiért dicsértessék az teljes Szent-Háromság örökké.»[1]

Az udvar és pártja azt képzelte, hogy Lipót már most uralkodik a helyzeten és a békét mi sem zavarhatja meg. S ehhez a nyomorúságos békéhez az ország pusztulása és magyarság romlása közt is annyira ragaszkodott, hogy Zrínyinket, a mikor május elején a horvát végbeli törökség rezgelődésére a hódoltságba ütött és azt feldúlta, gróf Leslie Walter főkapitány által rögtön leszereltette;[2] hogy Váradot, a mikor június kezdetén veszedelembe jutott és segítségért kiáltott, nem vette oltalmába; holott Várad megmaradásától a két vármegye biztossága és a Tiszáig való szép föld megtartása függött. Pedig jól tudta, hogy Ali szerdár már Temesvárnál áll és Szeidi Ahmed a fenesi síkon nem marad veszteg, hol annyi elhullt jó magyar és török között Rákóczy minden ágyúja kezébe esett.[3] A csatahelyen még összeszedette az elhulltak fejeit s megnyúzatta, kitömette, szekereken a török fővárosba indíttatta; így folyt ez a borzasztó szállítás ezerenként már hetek óta, mert minden beküldött fejért egy tallért kapott; aztán Barcsay Ákossal, ki mihelyest Szebenben felszabadult, azonnal táborába érkezett, a Szilágyságon keresztül Várad felé fordult, hogy az oda siető Ali szerdár seregével egyesüljön.

1 DEÁK FARKAS: Nagyvárad elvesztése 1660-ban, 14—15. ll.
2 *A császári és királyi hadi levéltárban*, május 10-ikéről. Windica, 67. k.
3 *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1855. évf. 405. l.

A szegény fejedelem, előbb Szeidi, aztán Ali foglya, kinek nyiltan Várad és a Részek átadásában kellett volna közrejátszani, hazafiúi és faji szeretetének csak titkon áldozhatott, csak titkon intette a Rákóczy-pártiakat a menekvésre és a váradiakat az ellenállásra.[1] Annál nyiltabban és erélyesebben fogta fel ügyöket Lippay, Wesselényi, Zrínyi Miklós a többi magyar urakkal. Lippay már májusban sürgette a királyt, hogy a német hadak behozatalát siettesse, magyar hadat fogadtasson, és a vármegyéket ültesse föl;[2] s Bécsben addig sírt, rítt és fenyegetőzött, a mint maga írja Wesselényinek, a míg a német hadat Szatmár megszállására utasították, élelmezését biztosították és a két vármegye elfoglalását megengedték; Várad ügyében pedig irtak Reninger Simonnak, hogy «kérje szépen a törököt», a maga számára ne foglaljon semmit Erdélyben; de ha mind a mellett megszállja Váradot, az érseknek megigérték, hogy ebben az esetben reá mennek. Lippay tehát felszólítja a nádort, hogy Rákóczy özvegyével egyetértve tudakolják meg a várnak helyzetét és készületét s kéz alatt küldjön bele élést, hadi szerszámot és embereket, hogy vívatás esetében addig tarthassa magát, míg Bécsből a rendelet a támadásra megjő; egyszersmind küldje valamely bizalmas emberét Erdélybe, hogy kedvök szerint való fejedelmet válaszszanak, mert Barcsayban az udvar nem bízott, Kemény Jánostul idegenkedett; Rhédey Ferenczet óhajtotta volna, vagy még inkább, ha katholikus lehetne, «az szegény Korniss Ferenczet».[3] Wesselényi csakugyan, miután a maga 2000—3000 főnyi magyar vitézével és a Souches Lajos generális 10000 embernyi német hadával június 17-én Tokaj és Rakomaz között tábort ütött,[4] a hónap végén már közvetlen összeköttetésben volt a vár-

1 Történelmi Tár, 1880. évf. 742. l.

2 Lippay Wesselényinek, Pozsony, 1660 május 7-ikéről. *Országos Levéltár.*

3 *Ugyanaz, ugyanannak,* Pozsony, 1666 június 15-ikéről. *Országos Levéltár.*

4 Deák Farkas: id. m. 14. l.

beliekkel. Ezek magok keresték föl leveleikkel, hogy nemesi és vallási szabadságuk kikötése mellett készek a várba királyi őrséget fogadni és királyi ótalom alá helyezkedni; sőt néhány nap mulva ezen kikötést sem emlegették. Július 3-ikán éjjel Bálintf Ferencz, a nádor tokaji alkapitánya, bent járt nálok és értekezett Balogh Máté alkapitánynyal, Rácz Jánossal, Tisza Istvánnal s a főbb emberekkel, kik elhatározták, hogy a nádor kegyelmére és itéletére bizakodva, föltételek nélkül (csak Boldvay Márton ragaszkodott a föltételekhez) őrséget kérnek a királytól: ügyes, tapasztalt lövészmestereket, német katonákat, mert a várban kevés volt a gyakorlott nép, a veszély pedig már közeledett, Szeidi Ahmed már Jenőnél állt és Ali szerdár átkelt a Maroson, egyenesen azzal a czéllal, hogy Várad megvétele után Szatmárt, Kállót, Patakot, Ónodot birtokába vegye; azért kérték a nádort, hogy küldene segitségükre elegendő gyalogost és lovast Debreczenbe, honnan ismeretlen útakon Váradra kalauzolnák őket, talán dragonyosokat, kiknek lovait aztán a kisérő magyar katonák a táborra visszavezetnék.* S Wesselényi két nap múlva, július 5-ikén felelt Tokajból, hogy mielőtt a felségnek ajánlaná megsegitésüket, nyilatkozzanak: 1-ször, hogy alávetik-e magokat föltétlenül a királyi parancsnok hatóságának vagy sem; 2-szor, hogy mennyi hónapra és hány emberre van szükségök? A felség, mint a kereszténység feje és atyja, a kereszténység szeretetéből minden nemesi szabadságuk és mentességük sérelme és megszoritása nélkül veszi őket védelmező gondjába, ha fölveszi. A míg pedig a király parancsa megjő, a magyar vitézséghez híven álljanak a töröknek ellene, őseik jó hírét és dicsőséges nevét őrizzék meg. Ha feleségüket, gyermekeiket, a szerencsésebb idő fordulatáig hozzája küldik, nemcsak szállásukról gondoskodik, de ke-

* Bálintfi Ferencz jelentése 1660 július 3-ikáról a nádorhoz. *Országos Levéltár*, Wesselényi-levelek.

nyerét is megosztja velök.[1] És fölterjesztést intézett Lipóthoz a segítség megadása végett; de a parancs csak késett és nap nap után haladt.

Zrínyi Miklós a halogatásba tettel szólt bele. Nevezetesen június utolsó napjaiban Kanizsa, a töröknek ez a híres erőssége, honnan a Dunántúl egész alsó felét, a Muraközt, a stájer és morva határokat oly sokszor zaklatta, véletlenül kigyúlt, a vár és város a külső részekkel teljesen elhamvadt, élése és hadi készlete elpusztult, lövőpora felrobbant, valami 200 ágyúja a tűzben megolvadt, — az őrség a romok között védtelenül ődöngött.[2] Hősünk épen kapóra térve meg tengermelléki és velenczei útjáról, a hadi tanácsnak a nagy égést azonnal, június 25-ikén, bejelenti,[3] végbeli vitézeit nagy sietséggel összegyűjti, és Kanizsa alá viszi, a várat a várossal körülzárja, az útakat mindenünnen elállja, hogy eleség vagy segítség bevitelét megakadályozza. Nádasdy Ferencz emberei sietve jőnek támogatására, mások is mindenfelől gyülekeznek hozzája, mert Witnyédy szerint Isten után csak ő lehet kegyelmes királyunkkal közönséges nyavalyánk gyógyítója.[4] Nagy reménység és öröm támadt egyszerre az egész magyarságban, hogy ezzel a vállalkozással legalább a pogány is érzékeny csapást szenved: Várad fejében Kanizsát elveszti. «Nagyságod felől, — írja Witnyédy, — szerencsés és dicsőséges hírek folynak, hogy Kanizsát megvette vagy megvétele felől jó reménységben volna, mely hogy úgy legyen, sok ezer magyarok kivánják, azok között az Nagyságod dicsőséges virtuositásságának irigyi is, bezzeg itt teljesednék ám be, hogy az, mit az Nagyságod őse dicsőséges

1 Wesselényi Ferencz válasza a váradiaknak, Tokaj, 1660 július 5-ikéről. *Országos Levéltár.*

2 *A császári és királyi hadi levéltárban.* Zrínyi jelentése június 25-ikéről. 321. k.

3 Vitnyédy István levelei, I. kötet. 151. l.

4 Lippay Wesselényinek. Pozsony, 1660 július 2-ikáról. *Országos Levéltár.* Vitnyédy István levelei, I. k. 151. l.

halálával, egy török császárnak személyében és hadainak sok számú ezer veszedelmével hazánktól elvesztett, azt unokája nagyobb dicsőséggel és hazánk hasznával visszaadott s ha igaz olyan veszedelmes megégése és csak lehetséges dolog, elhittem, Nagyságod semmit el nem mulat visszaszerzésében, adja az szent Isten, ott, nem másutt, legyek szemben Nagyságoddal.»* S nem hiában örvendeztek. Valóban kitűnő fogás volt ez a megszállás, akár visszavágásul, akár oldaltámadásul, hogy Ali szerdár és Szeidi Ahmed



(Egykorú metszet után.)

24. KANIZSA XVII. SZÁZADI KÉPE.

basák seregét Várad felől elvonja, avagy legalább megoszsza, «mert bizony ha török lesz mégh ez világon,» írja Lippay a nádornak, «el nem mulattja, megh indul Canisáért és reájün»;** kitűnő fogás politikai és hazafiúi számításból is, hogy ezt a fontos véghelyet most könnyű szerrel megvegye, s a könnyű szerzemény hasznával a következmények természetes fejlődésénél fogva a királyt és udvarát az erélyesebb elhatározásra, Várad megsegítésére és a török megtámadására reá birja: de épen a dolog nagy jelentőségétől

* VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 153. l.

** Lippay Wesselényinek, Pozsony, 1660 július 9-ikéről. *Orszdgos Levéltár.*

riadtak meg. Lippay már július 2-ikán, az általános remény és öröm közepette, félt és aggódott, hogy a vállalatot eltiltják.[1] Zrínyi esengve fordult a királyhoz, ki a mantuai herczeggel épen Gréczben időzött,[2] a hol ünnepi pompával fogadták s lelkére beszélt, hogy Isten csodálatos módon kezébe adta ezt az erősséget, s elfoglalása által megronthatja a pogánynak Várad megszállásában nyilatkozó galádságát és megtérítheti a maga kárát, a békét is, melyet eddig sem kéréssel, sem áldozattal megőrizni nem lehetett, méltányosabb föltételek mellett szerezheti meg; a török maga szegte meg és maga kereste nyilván a háborút. A mit a felség a béke megóvása tekintetéből kerülت, most megsértése nélkül elérheti; engedje meg neki és végbeli vitézeinek, hogy ezt a várat öreg ágyúk nélkül, a mi a szerződések kikötéseként egyedül tilalmas, elfoglalhassák; különben meglehet, hogy később meg fogja bánni a kedvező alkalom elmulasztását, mert sok nehézséggel és vérrel veheti vissza, a mit most semmi, vagy csekély áldozattal megnyerhetett volna.[3] A király válaszáig pedig mind összébb vonta Kanizsa körül a szorító gyűrűt, a végházakból is oda rendelte a hadi népet: a várbeliek végső inségbe jutottak. «Immár az főtörökök is korpát esznek,» írja az érsek Wesselényinek, «egy hétnél tovább nem tarthatiák magokat.»[4] Éjjel-nappal lődöztek megmaradt ágyúikkal, nem a mieink ellen, hanem dörögve-zúgva, kétségbeesett riadalommal és erőlködéssel a vészt hirdették és a segítséget hívták,[5] a mikor egyszerre segítségükre sietett — nem Ali, kinek oda ügetéséről és nem a boszniai basa, kinek kirendeléséről a hír szárnyra kelt, hanem Porcia herczeg, Lipót egykori nevelője, most első ministere, ki a maga félékeny, tunya, jó tehetetlen gyámoltalanságával kapaszkodott a békébe. Előbb

1 *Ugyanaz ugyanannak*, július 2-ikáról.
2 *Ugyanott.*
3 *A császári és királyi hadi levéltárban.*
4 Lippay Wesselényinek július 9-ikéről. *Országos Levéltár.*
5 *Ugyanott.*

úgy hallszott, hogy hősünknek olyan rendeletet küldtek: «a várat se lőjék, se ostromollják, méghis megh vegyék;»[1] de tévedés volt, Kanizsa megvételét egyenesen megtiltották. Zrínyi süketeknek énekelt, mondja az egykorú *Andler;* s a mint a tilalmat megkapta, felháborodva kardját a földhöz vágta és keserűséggel távozott.[2] Alig ért haza, Batthyány Kristóf felszólította, hogy üssenek együtt Kanizsára s ő olyan köteles engedelmességgel, mely gúnynak is beillett, jelentette a hadi tanácsnak, hogy a felség parancsa nélkül nem akar mozdulni; különben az erősség helyreállításán 2000 ember dolgozik és védelmére Hasszán boszniai basa nagy sereggel közeledik.[3]

A magyarok minden rimánkodása, sürgetése és vitézkedése a fiatal királynak akarattalanságán és az udvarának gyáva meghunyászkodásán megtört. A mialatt a szegény váradiak egyre eregették Hiób-póstáikat a nádorhoz, július 7-ikén Pankotay Györgyöt és Szőllősy Mihályt, 13-ikán Boldvay Mártont, s egyre fejtegették a leghatásosabb okokkal, hogy Várad birtokában a török a szomszédos földeket állandóan fenyegetheti: adóztathatja, sarczolhatja, beütésekkel, ragadozásokkal és öldöklésekkel háborgathatja, — azalatt Porcia herczeg, mintha a birodalomban minden csöndes volna, Lipót szórakoztatására kirándulást rendezett: «chiak paripákon Gréczből az tenger mellé, *Tergestumba.*[4] Az érsek panaszolva sohajt: «Nem volna bizon mostan ideje ennek az sétálásnak.»[5] Nem, annyival kevésbbé, mert a török Várad felé való útjában Bátort fölégette és a két vármegyét megdúlta, a mire mégis csak tanácskozni és

1 Lippay Wesselényinek július 12-ikéről. Ugyanott.

2 ANDLER JÁNOS HENRIK: Memoria belli hungarico-turcici inter Cæsares Leopoldum primum et Mahometem quartum. SZABÓ KÁROLY másolata a kolozsvári egyetemi könyvtárban. 82—83. ll.

3 *A császári és királyi hadi levéltárban,* július 17-ikéről. 321. k.

4 Trieszt.

5 Lippay Wesselényinek, 1660 július 9-ikéről. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

tenni kellene valami intézkedést. Mert igaz ugyan, hogy ebben a dologban futár érkezett a fényes kaputól azzal a biztatással, mikép «az békességet a szultán meg akarja tartani szentül, nem az ő akarattia, hogy reá mentek az kétt vármegyére, azt a vezért, ki meg merte cselekedni, megfojtatta»: de jól mondta Lippay, hogy ez csak az «ő szépen szólló sípjok, mely aluvá teszi az mi németeinket. Isten láttja,» írja Wesselényinek, «ez nilván való chialárdságh, mert azt kérdem, megh adja-e Szathmárt, ha nem, veszesse Isten az olljan békességet. Békét hagy-e Váradnak, Erdélynek?» Mert a váradi alkapitány és Barcsay leveléből nyilván kitetszik, hogy más a szándéka és parancsa.[1] A király mindamellett csak a hónap végén lovagolt vissza Gréczbe, s július 25-ikén magához rendelte a magyar főurakat, köztük hősünket s két nap mulva, 27-ikén tanácsot tartott velük.[2] Ezek nyilt háborút kivántak, egyenes hadüzenettel, mert az országban általános volt az elkeseredés a török ellen, külföldön a részvét a magyarság iránt. A kölni érsek 10,000 embert ajánlott a maga költségén tartani, a mainzi választófejedelem hasonlókép,[3] a franczia sereg lelkesedett értünk,

1 Lippay Wesselényinek. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

2 *A császári és királyi hadi levéltárban.* Windica, 322. k.

3 A segélyhadak számbeli erejében kétségtelenül túlzás mutatkozik, mert a mikor Lipót ez évnek végén, deczember 15-ikén *Collalto Klaudius* grófot a brandenburgi választó fejedelemhez, *Frigyes Vilmoshoz* küldötte segélyhadak kieszközlése végett s a fejedelem a többi választókat az egész keresztyénség érdekének hangoztatásával megkereste (*Történelmi Tár*, 1880. évf. 743. l.): *János Fülöp*, mainzi érsek 1400—2000 katonát igér a török ellen a császár rendelkezésére bocsátani; *Miksa Henrik*, kölni érsek elvileg nyilatkozik, hogy a birodalmi gyűlés nélkül is adható sereg, de a részleges segítség nem sokat használ; remélli ennél fogva, hogy a császár mielőbb általános birodalmi intézkedéseket fog tenni; a trieri érsek, *Károly Gusztáv*, csak a birodalmi gyűlést tartja illetékesnek a kérésre felelni; a szász választó, *János György*, pénzt és hadat ajánlott, *Károly Lajos*, a phalzi gróf hasonlókép, a bajor választó, *Ferdinánd Miksa*, 1200 gyalogot és 300 lovast igért. Ha már most a mainzi érsek és bajor herczeg segélyét vesszük alapul a többinek megajánlásában is, a hét választófejedelem együtt sem igérhetett 20,000 főnyi hadat. A kölni és mainzi érsek 10,000—10,000 katonája, valószínűleg ugyanaz a 10,000 ember, a remélhető birodalmi sereg átlagos száma. Lippay nyilván félreértette és félremagyarázta a dolgot. (*Történelmi Tár*, 1880. évf. 742., 747. ll.)

mert harczunkat a keresztyénség küzdelmének tekintette; Velencze készen állt a szövetkezésre, hogy régi ellenségén ezzel is bosszút állhasson.[1] Zrínyi a velenczei bécsi követtel és a köztársasággal már megszőtte a maga összeköttetéseit. Horvátországban is Lippay szerint szép magyar hadat lehetett volna Zrínyi urammal szervezni, melyhez csatlakozhatott volna az örökös tartományok fegyveres ereje, a Dunán is vagy a szorosokon számos német hadat lehetett volna alászállítani, a mely a dán-svéd-lengyel háború színhelyéről fölszabadult.[2] S ha mindehhez kihirdetik a közfelkelést, felfogadják a Rákóczy csapatainak maradványait: a siker biztos kilátásával veheti föl Lipót a küzdelmet. De a magyarok minden rábeszélése és érvelése nem használt, sem hadüzenetre, sem Várad megsegítésére nem vállalkozott, noha a tanács végeredménye mellette szólt. A mikor ugyan először föltette a kérdést, «hogy a Részekben lévén Várad, lehet- és vagyon-e oly közi hozzá, hogy megsegíthesse, ha az török megszállja? A tanácsurak a nagy és nehéz kérdésen az első nap meg nem egyezhették, nagy rész oly vélekedésben levén, hogy a Részek Erdélyhez tartozván, nem volt volna «tunc de præsenti» ő felségének semmi közi Váradhoz. Az nap ezzel oszoltak el, de másnap szorgalmasan megfontolván tovább következendő romlásit is ez hazának, közönségesen azon nyugodtanak meg, hogy vagyon s lehet ő felségének Váradhoz közi s méltó, hogy megsegíttesse.»[3] Wesselényi és Souches mindamellett azt a parancsot kapta, hogy csak a királyi területet oltalmazza. A generális ennek értelmében maga jelentette előbb Szeidi Ahmednek, hogy a felség a fényes kapuval való békességet és barátságot fenn akarja tartani, s ő csupán a két vármegye visszavételére jött; aztán Ali szerdárnak,

1 Lippay Wesselényinek, 1660 július 25-ikéről Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

2 *Ugyanott.*

3 DEÁK FARKAS: Nagyvárad elvesztése 1660-ban. (Budapest, 1877.) 24. l.

hogy a békességhez buzgón ragaszkodik s eme ragaszkodását a vezér is ügyekezzék megbizonyítani: rendelje ki a két vármegyéből a csapatokat, mondjon le Várad megszállásáról, ha még meg nem szállta, ereszsze szabadon minden váltság nélkül a foglyokat, orvosolja a felség kárait és kimélje birtokait, mert belőlük egy tenyérnyi földet sem enged elszakítani.[1] Utasítása csak eddig terjedt, de ő eddig se ment; mert a törököt a király területén tetten kaphatta és megüthette volna, mégis elmulasztotta; sőt a mikor a szerdár került az erdő felől s az ő «*Illustrissime Domine, Amice dilecte*» megszólítása helyett érdes hangon «*Tu, Germanorum Praefecte*»-nek szólította és paczkázva megfenyegette, hogy mivel átaljött a Tiszán, *Rakomaz alá*, a két vármegye területére, melynek királyi tulajdonjogát a szultán mindig elismerte és elfoglalását előbb maga követelte, visszakergeti és egy talpalattnyi helyet sem enged abból, a mit Rákóczy birt, — a gorombaságot egyszerűen zsebre dugta.[2] Így beszélt akkor a török a némettel, melynek darabját Istvánffi szerint egy meszely vajon vagy mézen árulta.[3] Nem csoda ennélfogva, ha Souches szavára, Várad megszállásának elhagyására épen nem hederített.

Nagyvárad Biharmegyének és a Tisza mellékének fővárosa, a magyar közművelődésnek, tudománynak és művészetnek a szent királyok emlékétől megszentelt, a protestantizmus szellemétől megújhodott eleven, pezsgő és hatalmas fészke és Erdélynek kulcsa volt, mert közönségesen azt tartották róla, hogy a kié Várad, azé Erdély: Ali tehát nem hiában áhitozott a megvételének dicsőségére. Egyenes parancsa és személyes nagyravágyása egyiránt ösztökélte, bár előre tudta, hogy a munka valami könnyen nem megyen. A vár a város közepette kerekded szerke-

1 Török-magyarkori államokmánytár. V. k. 476–477. ll.
2 *Ugyanott*, 477. l.
3 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 88. l.



LVD:co RADVICO. DEI. S.R.I. CONte. DE SOVCHES CON. DI GVERA E
DI STATO DI S.M.Cesa GENTILHVOMO DELL'A CAMERA,
SVO MARESCIALLO GENERALE, & GOVERNATORE
DI COMORRA. &c.

(Egykorú metszet után.)

25. SOUCHES TÁBORNOK.

zettel épült, nagy erős kőrakásokkal és kőfalakkal körítve, nagy boltozatos, földdel töltött bástyákkal megrakva. A nyugatra nyíló kaputól délest a Bethlen-bástya és Királyfia bástyája, kelet felől a Veres és éjszakrul az Aranyas-bástya, végre nyugot felől a vár hídja fölött a Csonka-bástya. A Sebes-Körös a várat délről balra és az erdőszerű gyümölcsös kerteket éjszakról jobbra hagyván, a várostketté választotta; úgy hogy a sűrű kőházas Olaszi a vár felől eső belső várossal nagy hídon át közlekedett, mely alatt a folyónak fenékgátról leszakadó vize a Péntekhely és Szombathely utczák mentén haladt; a váron fölül pedig a Körös egy része nagy csapógáttal kivetve a város felső részét megkerülte, s délről a Velencze-utczán a városba folyt, s a Szent-László-fürdő meleg patakjával, a Peczével vagy régi magyar nevén *Héjjóval* egyesült,[1] a Velencze- és Vadkert utczák között szép sebes folyással tova futott s a vár árka mellett a Királyfia bástyájánál nyugatra fordult, hogy a Péntekhely és Szombathely utczák mellett vágjon el. Így a városnak a váron alól eső része, melyben a híres főiskola a templommal és könyvnyomtató műhelylyel, meg a jelesebb épületekkel emelkedett, két víz között, a Körösnek két ága közt terült, s a kétfelől való folyón keresztül egy nagy kőfal-rekesz húzódott, melynek közepén a Szombathely-utczára kirúgva öreg, félig összeomlott templom állt és alkalmatos bástyaként szolgált.[2] A várnak árka körös-körül teli volt vízzel: a Körösből és Héjjóból, melynek melegétől télen sem fagyott be.[3]

A vár építésénél, fekvésénél, fölszerelésénél fogva egyiránt fölvehette a harczot. Élése, pora, golyója, kész gránátja, mindenféle tüzes szerszáma a puskán kívül elegendő volt; csak elegendő ember nélkül szűkölködött. A Rákóczy

1 BUNYITAY VINCZE: Nagyvárad a török foglalás korában. (Budapest, 1892.) 15. l.
2 Siralmas krónika, 362—371. ll.
3 BUNYITAY VINCZE: id. m. 15. l.

Várad Varának Delineatioja és az megh szallásánakis vólaképpen való le irása

26. VÁRAD OSTROMA

(Jagossich Márton egykorú rajza Szalárdi emlékiratának múzeumi példányában.)

őrsége Gyulaival távozott, Barcsay a töröktől féltében csak lopva kevés népet küldhetett be.[1] A sikeres védelemre az öt bástyára legalább 5000 ember kellett volna;[2] s a védők: a biharmegyei nemesség, városi polgárság, magyar, német és kozák fizetett haddal és a fölkelt diáksággal együtt nem voltak többen kilenczedfél száznál; a mellett nem volt sem lövészmesterük, mert azt Gyulai kevéssel előbb elbocsátotta, sem ügyes pattantyúsaik, mert azok képzésére nem gondolt, sem avatott sebészük, mert a tudósabb borbélyok jó idején hír nélkül elillantak[3] s a kik benn maradtak, az írok főzéséhez nem értettek: mind a mellett megesküdtek az élő Istenre, teljes Szent-Háromságra, hogy Váradnak szorongatott állapotában a tisztviselőkkel, kapitányokkal, hadnagyokkal és porkolábakkal egyetértenek, szép, istenes társaságot tartanak s ennek a végháznak oltalmazásában és a

1 SZALÁRDI emlékirata, 35. l. Szalárdi János, mint a védelmi bizottság tagja és a hiteles hely jegyzője Siralmas krónikájában teljesen alapos és részletes elbeszélését adja Nagyvárad megvételének; de az egész küzdelmet összefoglalta egy külön emlékiratban is, melyet a kevés számú megmaradt nemesség nevében a végzetes csapásról a hatóságokhoz intézett a végre, hogy a mindenükből kifosztott, birtokuk-vesztett és mazúrrá lett védőket bujdosásuk idején hazafiúi és keresztyén pártfogásba és oltalomba vegyék. Ez emlékirat Debreczen városában, 1660 augusztus 31-ikén kelt, tehát Nagyvárad megadása után harmadnappal, a következő czímen: »*Várad várának az pogány török által megh szállásárul*, veszedelmes állapottyárul és véghre, nem lévén már sehonnand segétséghbély reménységhe, bizonyos ió conditiók alatt föl adásárul való rövid emlékezet, Melly azon veszedelmes obsidio után megh maradott és Szeidy Amhett bassa által azon váradi várbul Debreczeny városában késértetett kevés számu nemességh által, nagy keseredett szível, az egész kereszténységhe eleyben terjesztetett«. Nyelve és stilusa, valamint az elbeszélés több részletének szó szerint való megegyezése a Siralmas krónikával, kétségtelenné teszik, hogy a megmaradtak ezt az emlékiratot, vagy alakja szerint körlevelet a derék Szalárdival iratták. Közvetlen és megható hangjánál fogva ép oly érdekes, mint a mily becses több apró adaléka miatt, a melyek sem a Siralmas krónikában, sem BETHLEN JÁNOS vagy KRAUSS GYÖRGY följegyzéseiben nem fordulnak elő: csupán ez emlékirat a maga alanyias-ízű kitéréseiben, vagy fölöttébb bőséges jegyzeteiben tartotta fenn őket. Előadásunkban a Siralmas krónika mellett főkép erre az emlékiratra támaszkodunk, melynek Jagossich Márton kezétől származó egykorú kéziratát a Magyar Nemz. Múzeum könyvtára 98. Quart. Hung. jelzés alatt őrzi. Másolata meg van az Erdélyi Muzeum könyvtárában is, a nagynevű SZABÓ KÁROLY gyöngyírásában. (Kézirattár: 1. k. 17. sz.) Röviden csak SZALÁRDI emlékirata czímen idézzük.

2 SZALÁRDI emlékirata, 35. l. ANDER: Memoria Belli Hungarico-Turcici, 82. l.

3 SZALÁRDI emlékirata, 17. l.

keresztyénség kezénél való megtartásában életük fogyásával is híven és engedelmesen szolgálnak.[1] Kapitányuk, Haller Gábor, török fogságban, hatvan fontos vasban sínylett;[2] de őrködött helyette a vitéz alkapitány, Balogh Máté alispán, a dolgok megbeszélésére és igazgatására mellé rendelt nyolczas tanács tagjaival, köztük Rácz Jánossal, Ibrányi Mihálylyal és Szalárdi Jánossal, a hiteles hely jegyzőjével és e siralmas korszak derék, érdemes krónikásával, meg a bástyák parancsnokaival, Wér György, Boldvay Gergely, Nagy Ferencz, Tisza István, Stépán Ferencz uraimékkal és a hadi készlet felügyeletére választott Szatmáry István, Bán Ferencz és Kürti János porkolábakkal.[3] Nem voltak katonák, várvédelemben gyakorolt harczosok, hanem többek voltak, — *hazafiak*, kik Istenükért, honukért, nemzetükért, maguk és kedveseik megmaradásáért, a szegény ország méltóságáért és becsületéért küzdöttek, a hősök merészségével és vértanúk elszánásával, a királyi segítség messzi csillogó reményében. Tudták, hogy Ali nem hátrál, hisz Tisza Istvánnak, ki követül fölkereste és váltságul 100,000 tallérral megkinálta, kereken kijelentette, hogy neki nem pénz, hanem a vár kell; ennélfogva hosszas és heves vívásra kellett készen lenniök. S készen álltak, sőt lelkesedésüket, vitézségüket és kitartásukat ragyogó példájuk erejével átöntötték a vegyes őrségbe és együtt csodát míveltek. Emléke még ma is elbűvöl és fölemel.

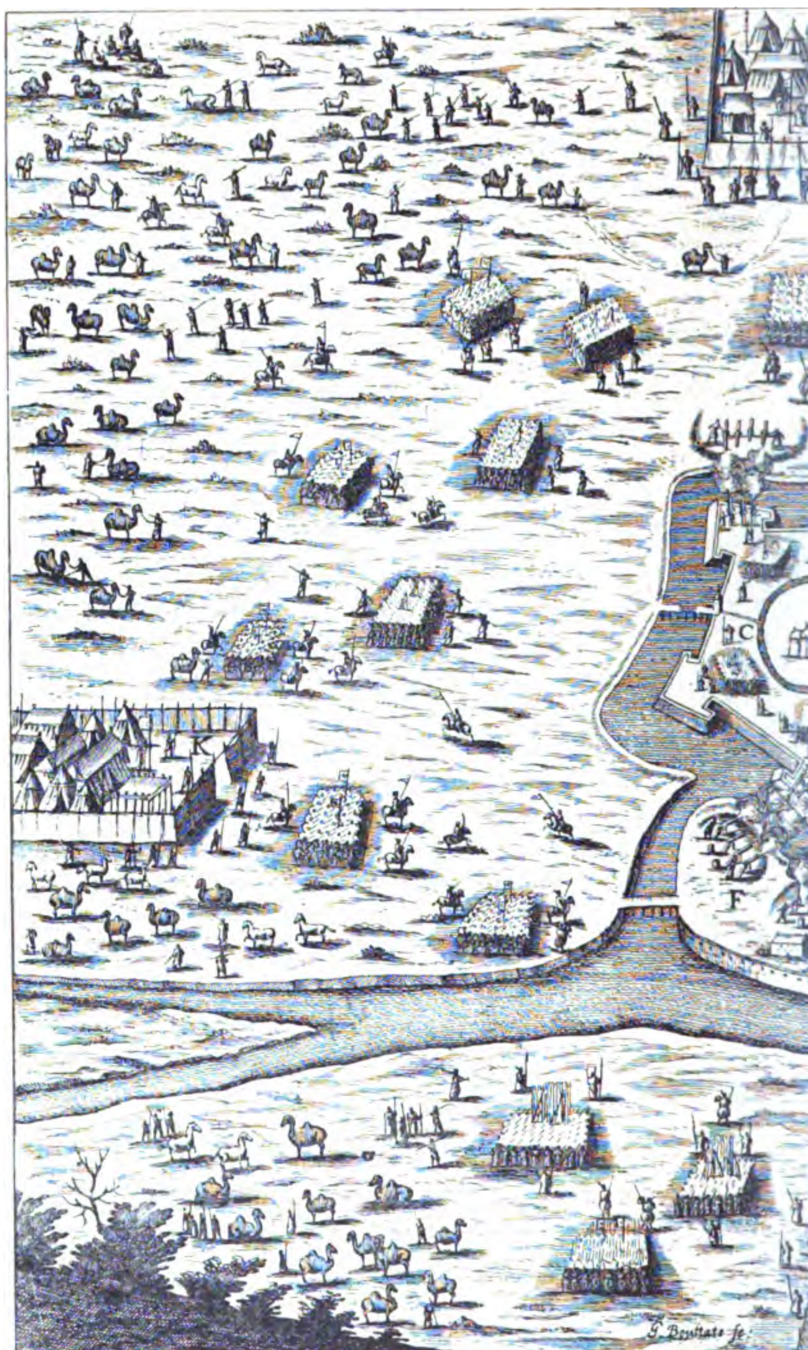
Szeidi Ahmed július 13-ikán, Ali szerdár 14-ikén estendére érkezett Várad alá s az őrség dörgő ágyútűzzel fogadta őket, hogy minél távolabb szállásra kényszerítse; a janicsárság a Bethlen-bástya alatt iszonyú «Allah, Allah» ordítozással és sűrű ágyúlövéssel felelt. Az egész sereg három táborban telepedett meg: első táboruk a szerdárral és Hasszán agá-

1 Szalárdi emlékirata, 48—51. ll.
2 Bunyitay Vincze: Nagyvárad a török foglalás korában. 12. l. Krauss György: Siebenbürgische Chronik. II. k. (Bécs, 1864.) 92. l.
3 Siralmas krónika, 536—540. ll.

val a gyümölcsös kertek közé, a másik Szeidi Ahmeddal a Körös két mellékére és a harmadik Olaszin kívül az Aranyas és Ablakos szőlőhegyek oldalára szállt. S még azon az éjen a janicsárság a Vadkert-utczán beütött, vad kiabálással és lövöldözéssel pusztított: ekkor hamvadt el a Velencze-utcza, a Szent-László-városa, miután a várbeliek a védhetetlen külső részeket már előbb magok fölégették. Másnap, július 15-ikén, a szerdár beírt és Barcsayval is beíratott a várba, hogy adják föl;[1] olyan rendes és szokásos dolog volt ez a felszólítás minden megszállásnál, mint ma a békítés a párbajnál: senki sem vette számba; itt annyival kevésbbé vehette, mert a szegény fejedelem oda szúrta levele keltéhez: *ex metu,*[2] vagyis félelemből, kényszerítve cselekszik. A várbeliek hűségükre és a Szeidi Ahmed hitlevelének megszegésére hivatkozva, a feladást megtagadták s Ali irását a Szeidi leveleihez kópjára szúrva a toronyba kikötötték.[3]

S ezzel a vívás megindult. A török először keletről az Aranyas- és Veres-bástyák ellenében a Szent-Ferencz-utczában, aztán éjszakról, a Szent-Péter hegyén sánczokat emelt és onnan lőtte a várat: de teljesen eredménytelenül, mert bár kitünő olasz és német tüzérei voltak, csak későn tájékozódtak, a golyók a váron keresztül a saját táborára hulltak, legfölebb a veres torony cserepeit bontogatták meg. Aztán észrevették hibájukat, kevesebb porral töltöttek vagy lejebb czéloztak s rettenetes pontossággal találtak: nekik a bástyák nyilásain és boltozatos kazamáták lyukain belőni, a Csonka-bástya őrhelyét és a toronyba kikötött kópja nyelét elsodorni semmi volt; a golyók már most eső módjára szakadtak a bástyákra, kazamátákba, a vár falaiba, piaczára, utczáira, mert a janicsárok is kelet felől a Szent-Péter hegye közepén és a Szent-István hegyén sánczokat hány-

1 Siralmas krónika, 540—541. ll.
2 KRAUSS GYÖRGY: id. m. 101. l.
3 SZALÁRDI emlékirata, 8. l.



VÁRAI

Bouttats G. eg



ÁRAD OSTROMA.

egykorú metszete után.

tak és azokról ágyúztak szakadatlan ütemekkel. S ebben a meg-megújuló és meg-megriadó örökös golyózáporban a



SEDEY ACHMET PASCIA GENERALE DE TVRCHI.

(Bloem egykorú metszete után.)

27. SZEIDI AHMED BASA.

tornyok harangja lehullt, ércznyelvük megnémult, az épület pusztult, az ember fogyott: férfi, asszony, gyermek úton-útfélen elütve, összetagolva, ketté szakítva tömegesen

vérzett el. S a mieink nem fizethették vissza a kölcsönt méltóan, mert az ágyúk kezeléséhez nem értettek, eleinte csak találomra lőttek; s a pattantyúk vetésében járatlanok voltak, csak kisérletet sem tettek véle; ehhez képest a török sánczok tovább terjedtek és szaporodtak: a Csonka-bástyával és kapuval szemben, a Veres-bástya déli és keleti árkai felől és a Királyfia bástyája irányában és mindenünnen szakadton szakadt a löveg a várba, úgy hogy a várbeliek 10,000 golyónál többet szedtek össze, a falakba és kazamátákba fúródottakon kívül.[1]

Ali e közben a Körös felől az Aranyas bástya szögletének s ellenkező oldalon a Héjjó felől a Bethlen-bástyának irányában a föld alatt hosszú lyukat vájatott és az árkok vizét leeresztette:[2] aztán az árkokba magas sánczokat rakatott, ütegeit azokra vonatta. A védők rémülve vették észre, mi történik; s fokozottabb erőfeszítéssel és most már a gyakorlat edzette biztosabb kézzel a Veres-bástyáról az öreg *Sárkány* ágyúból és a Királyfia bástyájáról az öreg *Bukoriból* és egyéb lövő szerszámokbúl hevesen lőttek reájok: de a túlnyomó tüzelés elől kénytelenek voltak ágyúikkal menekülni.[3] Bent egyszerre, augusztus 14-ikén éktelen dördülés, durrogás és ropogás támadt, hogy egész vár megrendült belé: Kürti János a régi nagy szerházban gyakorlatlan pattantyúsokkal és mindenféle faragatlan cselédekkel port töretett, szerszámokat, lapdákat készíttetett; s ezek a port próbaképen vagy talán az odagyült bámészkodó népség ijesztésére, mert a szertár teli volt, meggyújtogatták; egy szikra véletlenül egy hordó födetlen por kö-

1 Szalárdi emlékirata, 10—13. ll.

2 Ali a vár-árok vizét előbb a Körös anyamedrébe kisértette meg lebocsátani, a víz egy egész ölnyit apadt is, de még mindig elég mély maradt. Ekkor a török rabok között egy cselédasszony jelentkezett, s kiszabadulása reményében fontos vallomást tőn. Ő Váradon, úgymond, épen a várnagynál szolgált, mikor a Bethlen-bástyát építették, s látta, hogy hol bocsátották le a vizet: nem a Kőrösbe, hanem ellenkező oldalon a Peczébe. És meg is mutatta a helyet. Fájdalom, igazat mondott. Néhány nap mulva a vár árka szárazon állott.

3 Szalárdi emlékirata, 14—16. ll.

zibe esett és — a sok por, tüzes szerszám, gránát, salétrom, kénkő, kanócz, spárga s más gyúlékony anyag az élés nagy részével és valami száz emberrel, köztük Takács Istvánnal, a város főbírájával, a gondatlan porkólábbal és egész háza népével levegőbe repült és a környezet tüzet fogott.*

Az ellenség eleinte nem tudta mire vélni a dolgot, abban a hiszemben, hogy tábora valamely része alatt akna robbant fel, zavartan lóra kapott s a janicsárság a sánczokbul mindenestül megszaladt: csak később az élés- és szerház szarufázatjának és a szomszédos száraz malomnak rettenetes égéséből vette észre, hogy a várbeli hadi készletek tárháza pusztult el. Az oltásra sietett ácsokat a fedelekről golyóval leszedte és a vivást tovább folytatta. A Veres- és Aranyas-bástyák alá, a már kőfalig futó sánczok oltalmában aknákat ásatott; a védők legottan ellenaknákba fogtak: de ebben a munkában avatatlanok voltak; a míg a televény-földben jártak, az minduntalan rájok szakadt; mikor a három öles kőfalhoz jutottak, egyszerüen fennakadtak. A helyett latorkertet kezdtek késziteni, a megrongált közkőfal töltésén belől, a kőistállók megett, mély árkot vontak, melynek földével az istállókat megtöltötték, oly igyekezettel, hogy az árkot lőporos hordókkal megrakják, fölül deszkákkal és sövényekkel beborítják, sánczokkal megkerítik és a kőfalhoz kötik, az istállókon felűl pedig kartácsos mozsarakkal szegélyezik, mi ha elkészülhet, az ellenségnek valóban nagy lúgkészítés leszen vala a főmosásra, mert ha néhány ezeren rontanak is be a közkőfalon, egy szempillantásban rettenetes veszedelemmel mind elvesznek vala: de sajnos, nem készülhetett el, mert egy áruló kozák a várból éjszaka kiszökött és a tervet Alinak megjelentette, ki aknáit gyorsan befejezte és augusz-

* Szalárdi emlékirata, 38—39. ll. Siralmas krónika, 558. ll.

tus 24-ikén hajnalhasadáskor fölvettette. «Rettenetes dördüléssel, rendüléssel, az egész várnak és földnek megrázkódásával»[1] a Veres-bástya kőfala le a mélyig, valami *tíz* ölnyire, az Aranyas-bástya kőfala meg oly szélességben, hogy egy zászlóalja könnyen benyomulhatott rajta,[2] összeomlott: mire a szerdár a töréseken általános rohamot indított, a Csonka bástya megmászására pedig létrákkal 6000 embert rendelt. A védők az eddigi küzdelemben, az ágyúzástól és robbanástól megfogyva alig lehettek már 300-an, a mi három sereg ellen, három oldalú támadásra vajmi kevés. De a Csonka-bástyát nem kellett félteni, a létrák rövideknek bizonyultak, a kőfal feléig sem értek; a harcz a két törésre szorult. A törökök *Allah, Allah* ordítozása, a magyarok *Jézus, Jézus* kiáltozása keverve, fölverve csapzott össze; Balogh Máté alkapitány lovon a kavargó, ingadozó tusában bástyáról bástyára nyargalt és biztatta a maroknyi őrséget, mely istennek és az asszonyoknak segítségével, kik az egri nők példájára köveket, forró vizet és olajat szórtak a feltörők nyakába, sőt karddal álltak viaskodni elesett szeretteik helyébe, — hajnalhasadástól reggeli 9 óráig, visszaverve minden támadást, elfoglalva az ellenség 15 zászlaját,[3] szerencsésen kivivta a győzelmet: 3000 török hevert az árkokban, Hasszán janicsár agával, kit Ali szerdár mellől egy ágyúgolyó ütött el. S ott a győzelem helyein a diadalmasok ajakáról fölszárnyalt a hála szava, föl a jámbor, istenfélő, önfeláldozásra kész papok: Kovásznay Péter, Igaz Kálmán és Kállay András vallásos igéje, kik a megszállás óta naponként renddel-renddel minden bástyán háromszor könyörögnek vala a népért, melyet istenhez való buzgóságra, édes hazája mellett való szenvedésre gerjesztenek, s az éjjeli őrállásban osztozkodva

1 SZALÁRDI emlékirata, 20. l. Siralmas krónika, 560. l.
2 SZALÁRDI emlékirata, 20. l. KRAUSS GYÖRGY, id. m. II. k. 110. l.
3 SZALÁRDI emlékirata, 23—24. ll. KRAUSS GYÖRGY: id. m. II. k. 110. l.

megható példával kitartásra buzdítanak; s ott a győzelem helyein aztán erősítő lakozás következett, a fáradtaknak a czipókenyeret szakajtókkal és a bort csebrekkel szolgálták fel. De nem sokáig örvendhettek a sikernek. A tátongó töréseket már betölteni nem birták. Eszközük a nagy pusztulásban elégett, erejök a harczolás, őrködés és tatarozás örökös munkájában kimerült; idejök sem volt elegendő, mert a török forrvást a töréseken forrt: puskával, mérgezett nyillal belövöldözött, naponként kétszer-háromszor apró rajokban, sokszor 10—12-önként becsapott; a zaklatást sza-

28. SZALÁRDI JÁNOS ALÁIRÁSA.

kadatlanúl folytatta. Újabb rohamra készült: újabb aknákat ásatott, s az erdőrül számtalan szekérrel kévékbe kötött vesszőt, reves törzsököket és tőkéket hordatott, s azokbul földdel elegy a Veres bástya irányában az árok szélén roppant halmot emeltetett, a bástyával egy szinben, hogy onnan egyenes csapáson benyomulhasson. Fent ez a szekerekkel járható széles út, mely közvetlenül a várba visz, lent a mélyedő aknák, melyek a bástyák alá futnak, környös-körül az örvénylő ellenség, mely az árkokban foly: tarthatatlanná tették a védők helyzetét, kilátásuk pedig a fölmentésre nem volt.* A királyi segítség messzi csillogó

* Szalárdi emlékirata, 40. l.

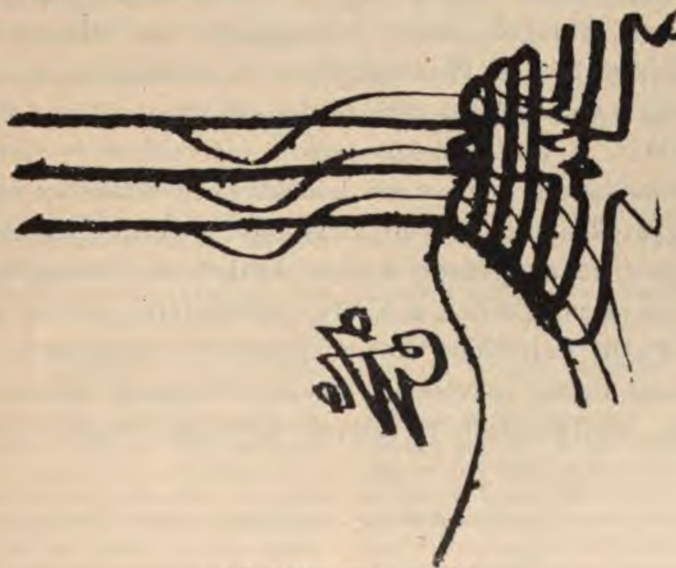
reménysége végképen elborult. Mert egy fogoly janicsár vallomásából megtudták, hogy Souches nagy rendbeli követtel, valami Lambach nevű tisztjével a szerdárt biztosította nyugton maradásáról.[1] Wesselényi meg maga nem mozdulhatott. Folytonos esdeklésére Lipót végre, augusztus 13-ikán elrendelte, hogy a megyék keljenek föl, de meg ne induljanak; Váradot szabadítsák fel, de meg ne ütközzenek: így nem lehetett végrehajtani.[2] A nádor boszankodásába és keserűségébe bele betegedett, s maga helyett Zrínyi Miklóst kivánta a hadak élére állítani; de tervével elkésett.[3] Fölterjesztése még föl sem ért, a mikor a várbeliek augusztus 27-ikén, a megszállás *negyvenhatodik* napján, kitűzték a fehér zászlót a toronyba. Az immár czéltalan és oktalan ellenállásról lemondtak. Tisza István küldöttség élén újra a szerdár táborába ment, hogy Várad föladásának föltételeit előadja. Nemes és hazafias föltételek voltak ezek, melyekben a kis őrség előbb hazájára gondolt, csak aztán önmagára: követelte a vár fejében Erdély adójának leszállítását, a további foglalásnak elhagyását, a káptalani levéltár és könyvsajtó biztosítását, aztán a magok szabad elvonulását és fölkelhető javaik szabad elvitelét.[4] Ali a két első kivánságot elvetette, a többit áradozó irásában megadta;[5] s az őrség másnap, augusztus 28-ikán, távozott annyi dicsőségének szinhelyéről és Szeidi Ahmed födözete alatt búsan Debreczenbe tért, a honnan a jó Szalárdi megható körlevéllel értesitette a hatóságokat a végzetes csapásról.[6] A török pedig még estve bevonult a várba és megkezdte a rombolást: a házakat, boltokat, pinczéket fölverte, a régi kegyeletes sírokat feltörte, a bástyák cserepes két tornyának nagy aranyos keresztjeit kötéllel le-

1 Deák Farkas: Nagyvárad elvesztése, 191. l.
2 Bunyitay Vincze: Nagyvárad a török foglalás korában, 26. l.
3 Deák Farkas: id. m. 25. l.
4 Siralmas krónika, 572. l.
5 *Ugyanott*, 572. l.
6 Szalárdi emlékirata.

szakította, a szent királyok és IV. László király érczszobrait összerontotta és lövőszerszámokká öntötte.* S a szegény Barcsay mindezt nem birta megakadályozni, fékezni; nem tudta hazaszeretetében elképzelni, elhinni, hogy Váradért a király és az ország meg ne mozduljon. Még két hét mulva is egy debreczeni hivét, *Ember Mátyást* Rakamazra küldötte Wesselényihez: «Miért, hogy Palatinus Uram eő Nagysága az szegéni magyar nemzet mellett föl nem kel, mit csinálnak? Mert ha másfél hét alatt meg nem segitik az szegéni magyarokat, s addig fel nem ülnek Várad miatt, bár soha azután föl ne keljenek . . . Mert immár az török chászárnak megirták: most nincs az magyarnak szablája, valamit az törökök akarnak, most mindent megcselekedhetnek, azt mívelhetik, az mit akarnak, s addig mehetnek, az mig kedvek tartja» . . .**

* Siralmas krónika, 575., 590. ll.

** Ember Mátyás szeptember 15-ikén jött ki Váradból és beszélt Barcsayval, 17-ikén ért Rakamázra és jelentkezett az üzenettel Wesselényinél. Országos Levéltár: Wesselényi-levelek.



29. A VÁRADI BASA ALÁIRÁSA.



(Egykorú metszet után.)

30. ÁGYÚVONTATÓ KATONÁK.

II.

AZ ÁFIUM ÉS AZ ERDÉLYI ÚJ ZAVAROK.

Mi lőn Várad elestének hatása? A király a veszteség első hírére megdöbbent, aztán megnyugodott:[1] a két vármegyét megkapta, Szatmárt, Kállót és a többi végházat német katonasággal megrakta; az udvar meg épen örült, hogy a békét sikerült megmentenie.[2] A hazafiak azalatt elcsüggedtek és elkeseredtek; még Lippayban és Wesselényiben is fellobbant az ellenzékiség, hogy emésztő tüze nőttön-nőjjön s aztán a jövőre kitörjön![3] A csapás mégis senkire mélyebben és riasztóbban nem hatott, mint a mi hősünkre, ki ebben az időben a magyarok szablyája volt, csakhogy a nemzet szerencsétlenségére nem vághatott közbe. Otthon ült búsongva, háborogva, a mi közben a király üdvözletére gréczi tartózkodása alatt Petretich Péter püspököt és Frangepán György grófot az ország nevében kiküldte, Fodróczy Péterrel az oláhok, predauciusok és szlávok ügyében rendelt egyete-

1 Deák Farkas: Nagyvárad elvesztése, 26. l.

2 Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában. (A Magyar Nemzet Története, VII. k.) 104. l.

3 Lásd Lippay és Wesselényi levelezését. Országos Levéltár.

mes bizottság összehívását megsürgette; a termésbeli segély beszedését és tárházak épitését újolag elhatároztatta;[1] aztán Várad vesztének közvetlen hatása alatt megirta a *Török Afium ellen való orvosságot*, a legnemesebb és legderekabb Riadót, mely valaha elhangzott.[2]

Zrinyi Crœsus néma fiaként, ki az apja életére törő katona megpillantásakor megszólalt és rémülve kiáltott: «Ne bántsd a királyt!» ... a végzetes csapás láttára megszólal és a törökre, a dühös sárkányra kiált: «Ne bántsd a magyart!» A nemzet utolsó romlásának, halállal való küzködésének közeledésekor hű őrállóként az Istentől szivébe oltott hazájához való szereteténél fogva megjelenti a veszedelmet. «Ime kiáltok, ime üvöltök,» — csendül szava, — «hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz! Imé, tudománt tészek előtted, nagy Isten, mindent, a kit tudok, kikiáltok, hogy éntőlem elaluvásomért nemzetem vérét ne kérd elől, a mint megfenyegettél az nagy Ezékiel prófétával: Ha az őrálló a közeledő kardot meg nem jelenti, a fegyver által elveszettek vérét az ő kezéből kéri számon az Úr».[3] Mert a magyar tengeri medveként, mely oly bátorságos és gond nélkül való a mennykő félelmétől, hogy mikor legjobban dörög is az ég,

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Sclavoniae*, 182. l.

2 Az *Afium*nak keletkezése idejét eddig általában 1661-re, sőt 1662 január havára tették (RÓNAI HORVÁTH JENŐ: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 120. l.); de az utóbbi esztendőben semmi esetre sem születhetett, mert *Montecuccoli erdélyi séta-hadjáratáról* 1661 szeptemberében sem említés, sem czélzás nincsen benne; pedig az idegenek szerencsétlen hadviselései és veszteségei közt ez hatna a legközvetlenebbül, s ha előbb megtörténik vala, bizonyosan nem maradt volna szó nélkül. Az Afiumnak tehát előbb kellett születnie. 1661 májusától fogva azonban nem készülhetett, először, mert Zrínyi rendszerint csak telenként áldozott az írásnak; másodszor, mert májustól kezdve, a mint szinte hétről-hétre kimutathatjuk, teljesen Új-Zrínyivár építésével és védelmével foglalkozott: az írásra sem ideje, sem türelme nem lehetett. Így ez a derék Riadó vagy 1661 tavaszán keletkezett, a mint a BEÖTHY ZSOLT «Képes Irodalomtörténeté»-ben vettük (első kiadás: 1. k. 377. l., mascdik kiadás: 1. k. 396. l.), vagy még inkább 1660 végén, *Várad elvesztésének közvetetlen hatása alatt.* Mind a Zrínyi egyéniségének, mind a dolog természetének ez a legmegfelelőbb föltevés.

3 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 80. l.

a mentül nagyobb kősziklára felhág és ott édesden aluszik, sem az őrálló jelentésére, sem a veszedelem közeledtére föl nem serken álmából. Pedig ez a botor bizodalom és mezítelen reménység meg nem menti, szükséges magának ótalmat keresnie a maga emberségében és vigyázásában Isten után, mert a szomszédoktól s idegenektől segítséget nem várhat. A török, ez a rettenetes sárkány, Váradot, Jenőt elvette, sok ezer magyar lelket rabságra vitt, sokat a kardnak élivel emésztett meg; Erdélyt, koronánknak egyik legszebb boglárát feldúlta, fejedelmét eltiporta, nemzetünket, országunkat, mint egy erdei kan a szépen nevelt szőlőt gázolja: kit illet ezen veszély, kit fenyeget ez a háború? Nem a pogányokat s idegeneket, hanem bennünket, magyarokat, «kik dicsőséges magyar vérnek maradéki vagyunk»;* nekünk kell atyáinkért, anyáinkért, feleségünkért, gyermekeinkért, atyafiainkért, hazánkért megindulnunk és halálra is mennünk, hogy a törököt feltartóztassuk és rajta boszút álljunk, mert Rákóczy elvesztésével, Erdély megalázásával és Magyarország megijesztésével még meg nem áll. Kívülünk nincsen senki, se szomszéd, se idegen nemzet, ki a mi kedvünkért, a mi veszedelmünkkel koczkáztassa a maga békességes állapotát, hisz a vízbeháló embertől fél a hajóban ülő is, hogy őtet is be ne vonja magával. A lengyel kimerült, a német segítség rákháton jár, az olasz sok országra szakadozott, a spanyol távol, a franczia hadakozó, hatalmas, de főleg magának, a muszka használhatatlan; s a történet tanúsága szerint különben is derekas veszedelmek mindég az idegenektől estek, mert a ki Magyarországba jött, vagy nem értett, vagy szerencséje nem volt a hadakozáshoz.** Zrínyi nem becsmérlésül mondja ezt, hisz egész csomó történeti példával bizonyítja; hanem azért, hogy levonhassa belőle a következtetést: hogy mi magunk

* GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái. 81. l.
** *Ugyanott*, 87. l.



31. A CSÁKTORNYAI VÁR UDVARA.

(Rajzolta Cserna Károly.)

ne vessünk alapot senki vitézségében, hanem míg Isten ép kezet-lábat adott kinek-kinek, azon erőlködjék, hogy az idegenek ne legyenek szükségesek főképen, hanem mellékesen, segítségül, mert bizonyára az mi sebünk senkinek úgy nem fáj, mint minékünk, senki nem érzi nyavalyánkat úgy, mint mi. Tehát következik abbul, hogy senki olyan serényen is nem nyúl az orvossághoz, mint mi nékünk kellene nyúlnunk, főképen ha az orvosság veszedelemmel jár.* Fegyver és jó vitézi elhatározás kell a bajban, ezzel oltalmazzuk meg magunkat, vagy vitézül haljunk meg mindnyájan, mert más lehetőség nincs. Másutt Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga hazájából barátságunkért ki nem megyen: itt élni, halni kell! De miért kelljen elvesznünk vagy kétségbeesnünk, míg csontunkban velő, ereinkben vér, míg Isten mennyországban bizodalmunk lehet, míg kezünkben kopját, markunkban szablyát szoríthatunk? Az ellenség sem különb. Vagy nem azoktól a vitéz magyaroktól származtunk e mi, kik kevés számú néppel számtalan sok ezer pogányokat kergettek? Vagy nincs-e Istennek hatalmában Hunyady győzedelmeit, Mátyás király dicsőségeit kezünkben újonnan megvirágoztatni? Fáradhatatlan szorgalmassággal, untalan vigyázással, kész gyorsasággal és gyors készséggel fogjunk a magunk oltalmához minél előbb, mert csak *öt esztendőt vagy kettőt sem igérhetünk magunknak*,** ha nem gondoskodunk előre. S nem kell félnünk, hogy a dolog markunkban szakad. Mert a míg hadi tudományunk virágjában volt, a Hunyadyak és más vitéz királyok alatt teliek a történetek a mi magyar nemzetünknek dicsőségével, teli a világ azoknak emlékezetivel, és Európának egy szeglete sincs, mely a mi eleinkről becsülettel ne szólna. Soha muzulmán vér nagyobb folyásokkal nem folyt, mint a megyar kard miatt, soha

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 89. l.
** *Ugyanott*, 91. l.

ennek a pogány holdnak betöltését úgy nem késleltette, mint mi magyarok.* De elfajzottunk: a magyarnak hadi

32. AZ ÁFIUM EGYKORÚ MÁSOLATÁNAK CZÍMLAPJA.

(A Magyar Nemzeti Múzeum példányáról.)

tudása lehanyatlott, részegség, tunyaság, gyűlölködés, fegyelmezetlenség, puhaság és ezer ilyen vétek terjedt el közötte: a haza oltalmára mégis csak a magyar jó, mert

* GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 92. l.

ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb, és ha akarja, legvitézebb nemzetség; csak jobbítsa meg magát, hozza rendbe dolgát, hadi tudását, vitézségét, fegyelmét állítsa helyre és aztán Isten nevében kössön kardot a maga ótalmára a pogány ellen!*

Zrínyi így kelti fel egymásután a maga hatalmas Riadójával, a tárogatónak búgó, zengő, harsogó hangjával az erős és mély érzések egész viharát. Szinte halljuk, a mint szivének, ennek a becsületes és nagy szívnek dobogása, lobogó képzeletétől és lobogó vérétől szilajabban és szilajabban ver, szerette, féltette nemzetének romlása miatt. A döbbenés kiáltásával, a megindulásnak megkapó melegével és közvetlen kitörésével kezdi szavát, hogy fajának lelkiismeretét, önérzetét, ősi vitézségét fölébreszsze és fölverje; a fájdalom panaszával, veszteségeink bánatos magasztalásával sorolja fel a töröknek, ennek a rettenetes sárkánynak féktelen dúlásait és fenyegető szándékait, mert a győztes kard mindég vérre áhít, hogy emberöltőjének haragját, keserűségét és boszúját tüzelje, felkorbácsolja; meggyőző érveléssel, kissé talán túlzó élességgel, de a történeti példák beszédes bizonyságaival mutatja, igazolja, hogy a magyar az idegenek oltalmára nem számíthat, magában kell megmaradásának, békéjének, boldogságának biztosítékait megtalálnia; bátorításul, buzdításul, lelkesítésül felidézi multjának ragyogó emlékeit, diadalait és dicsőségeit, intésül, javításul, megújhodásul feltárja jellemének hibáit, megjelöli kötelességeit és fölserkenti minden nemesebb hajlamát: így készíti elő hangulatát, szivét, eszét ép oly okos hazafisággal, mint mesteri számítással nagy eszméjének, *az állandó nemzeti hadsereg eszméjének* elfogadására. Mert a török áfium** ellen való orvosság nem egyéb, mint az állandó nemzeti hadsereg.

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 93. l.

** *Áfium-opium*, török maszlag. Magyar Nyelvtörténeti Szótár, I. k. 18. l.

Szükséges azért, hogy a magyar nemzet, ha a fenforgó víztül, a török árjától meg akar szabadulni, ha magának, maradékának megmaradást kiván, mondja Zrínyi, tartson kezében fegyvert: de nem úgy, mint eddig, hanem jóval is másképen, nevezetesen *tartson az ország állandó hadsereget, lábon készen*, mely mindenfelé, minden órában, minden szempillantásban, télen-nyáron oda menjen, a hová szükség kivánja.*

Ennek a hadseregnek száma minden időkre nem határozható meg, mert néha nagyobb, néha kisebb kell; de békéség idején, vagyis mikor nyilt háború nincs, elég volna 4000 gyalog, 8000 lovas, tehát összesen 12,000 ember. Zrínyi jól tudja, hiszen a Tábori Kis Tractában és Vitéz Hadnagyban részletesen kifejtette és megokolta, hogy gyalog az ereje a hadakozásnak, ha mégis most a lovast tervezi többnek, merőben az időre és helyzetre való tekintettel teszi, mert békeség idején nincs várszállás, nincs valami más nagy ütközet, hanem csak rablás, csataképen való meglopás és pusztítás, mire a gyalogságot nem alkalmazhatnók mindenfelé, hanem a lovast bátran elküldhetnők valahová szükség volna; mert a török végbeli ereje is lovasbul áll, s azzal kell szembeszállani; mert Magyarország keskeny és hosszú, jobbára mezőség, a gyalog gyorsan, mindenütt meg nem jelenhet, a könnyű lovas ellen meg nem állhat, míg jobban rendbe nem hozzuk magunkat.**

Ezt a sereget szükséges hórul-hóra elegendő fizetéssel és minden fölszereléssel ellátni, hogy magát ruházhassa, fegyverezhesse és eltarthassa, s kóborolni, lopni, kijárni, szökni ne legyen kénytelen; tehát először is minden embernek fegyvert, jót és hivataljához valót kell adni, minden készületivel, szerszámával; ehhez jó erős posztót, gyalognak kéket, lovasnak verest, dolmányra, mentére, nad-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 97. l.
** *Ugyanott*, 98. l.

rágra, süvegre elegendőt; aztán hétről-hétre vagy lisztet, vagy kenyeret és sót, minden hónapra lovasnak szénát és abrakot; másodszor pénzt, rendes havi fizetést kell adni, mert senki nem szolgál ingyen örömest, hanem nyereségért, előmenetelért, becsületért; a gyalogosnak kevesebbet, a lovasnak sokkal többet, lovára nézve is: de úgy, hogy ne legyen se fölöttébb, se szűkösen. Aztán legyen minden zászlóaljnak kincstartója, s minden vitéz fizetésének legalább nyolczad részét húzza le és gyűjtse meg, mert ha mind megkapja is, mind elkölti: így azonban egynéhány esztendő múlva rabság, betegség, sebesedés és rokkanás esetében lesz mit elővenni.*



38. MAGYAR GYALOGOS ZRÍNYI KORÁBAN.
(Richter Aurél rajza egykorú metszetről.)

Ebbe a seregbe szükséges a katonai képzést és fegyelmet behozni és örökös gyakorlással föltartani, mert Vegetiussal szólva, bármennyi hadunk és bármely szivű lesz: ha nem lesz képzett, gyakorolt, semmit sem ér, mert nemcsak abban van a hadi tudomány és mesterség, hogy a vitéz verekedjék akármiképen, hanem okossággal. A medve erősebb az embernél, a párducz gyorsabb, az oroszlán serényebb, az ember mégis mindeniket meggyőzi okossággal; lovat, ökröt, elefántot szolgálatába kényszerít, nem erejével, nem bátorságával, hanem okosságával. Mennyivel szük-

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 99. l.

ségesebb ember ellen az okosság; kivált a török ellen, ki több és ravaszabb nálunk. Jobbnak kell tehát lennünk, vitézebbnek, tanultabbnak is, ha meg akarjuk verni.[1]

Zrínyi előre tudja, hogy a magyar nem bízik ez eszmének: az örökös nemzeti hadsereg tervének megvalósításában és sikerében, mert nem bízik magában, hogy hadi tudományát és állapotját abba a rendbe hozhassa, a melybe hozni kellene; mert a szabadságot annyira tágan értelmezi, hogy akármely hajdúcska is vagy katona nem örömest áll az ilyen oskolába, fegyelmezésbe, szolgaság levén neki a rend és rabság a szabály, a szabad legény neve pedig a legszebb czím; mert az ilyen igyekezet vagy tervezet egyes embertől, magános úrtól kivihetetlen.[2] Egyenként, ép oly eszesen, mint alaposan megfelel mind a három ellenvetésre vagy nehézségre. Az önbizalmatlanság csak tunyaságból ered, az újonczok jó megválasztásával és begyakorlásával, a mint a rómaiak tették Vegetius szerint, a régi vitézséget helyre lehet állítani; a jó nemest, a jó katonát föl kell fogadni, ha vagyon; de ha nincs, hadi népünket a *pórbul* kell venni,[3] mely jobb az eltunyult nemesnél, részegeskedő udvari katonánál és rakonczátlankodó végbeli vitéznél, meg a jó ifjú *polgár* legényből, de gondos kiszemeléssel. Az áb-



34. MAGYAR LOVAS VITÉZ ZRÍNYI KORÁBAN.
(Richter A. rajza egykorú kép után.)

1 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 107. l.

2 *Ugyanott*, 108. l.

3 *Ugyanott*, 109. l.

rázatjáról, termetéről, vidámságáról könnyű megismerni, a ki alkalmas és a munkában még el nem gyötrődött. S ezt a hadi népet jó, tudós tisztviselők által ki kell képeztetni; ha ilyenek nem akadnak a magyarok közül, pedig egyelőre nem akadnak, idegeneket kell fogadnunk más nemzetekből: skótokat, birodalombeli németeket, helvéteket, belgákat, hollandusokat, német hadban forgott olaszokat, mert nem szégyen attól tanulni, a ki tud; sőt szégyen nem tanulni, a tudatlanságban megkötözködni. Carthagó Xantippust nem szégyelte felfogadni a rómaiak ellen, a franczia király svájcziakat és skótokat tart, a portugal francziákat és a muszka németeket.* Nekünk sem kell szégyenleni idegen jó tisztviselőket fogadni, csak akarjuk, s nyissuk meg erszényünket, maguk jőnek hozzánk mindenfelől: de mihelyest a magyar megtanul hadakozni, a tisztviselők is magyarok legyenek, mint Mátyás király, Báthory Zsigmond és Bethlen Gábor idejében. A szabadság szép ugyan, szebb dolog nincs a világon, de a katonai fegyelemmel nem ellenkezik; sőt ez tarthatja meg és biztosíthatja leginkább. A hajdú vagy katona szabadsága nem egyéb, mint hogy szabad legyen a dologtól, az őrállástól, a harcztól, szabad legyen zsákmányolnia, részegeskednie, urat, hadnagyot cserélnie: ez a szabadság pedig csak ártalmas. A ki vitézkedni akar, fegyelmet tartson, hadi rendet kövessen; a ki nem hajlandó, legyen úr, legyen főember, legyen polgár, legyen mesterember, csak szabad legény ne legyen; az ilyet ki kell pusztítani, mert a többit is megrontja.**

Természetes, hogy ezt az örökös hadsereget egyes ember, magános úr fel nem állíthatja, hanem az egész ország, egész nemzet egyetértő akaratával, mindnyájunknak, magyarokul és horvátokul, össze kell fognunk, s ezt a hadi rendet törvényképen, vagy szentség módjára tartanunk; a

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 109., 111. ll.
** *Ugyanott*, 112. l.

szükséges pénzt vegyük reá onnan, a hol van; ha az oltárról is, mint Dávid elvette az igéret kenyerét, sőt annyival inkább, mert az Isten nevéért akarunk véle élni; keressük elő ládáinkban, áldozzuk fel jövedelmeink egy részét, és pedig első sorban az ország elei, aztán az alattok valók. Ilyen módon az egyház, a főrend és a többi lakosság vállvetett áldozatával a nagy eszmét megvalósíthatjuk, sikerét biztosíthatjuk.*

Zrínyi azt kivánja, hogy ez az örökös nemzeti hadsereg békesség idején 12,000 emberből álljon, s az ország belsejében egy táborban együtt legyen; miből önként következik, hogy szélylyel a végbeli vitézlő népet is meg kell tartani és jól kell fegyverezni. A központi sereg lenne a dandára, a derékhada a végbelinek; azt az ország, ezt a király fizetné, s a kettő a haza oltalmában összeműködnék. Nevezetesen ha a török apró csatákkal, csak egy basaság népével pusztít, az érdekelt végbeli főkapitány a maga hadával védekezhetik, esetleg a szomszédos főkapitánytól segítséget kérhet; ha az egész budai vezérség indul meg, a megtámadott főkapitány forduljon a középponti derékhadhoz, melynek *fővezére magyar legyen*, ki aztán annyi segítséget küld neki, a mennyire szüksége van. S minden kárt meg kell torolni, minden arczulcsapásért a töröknek kettőt-hármat kell adni, a békesség idején elvett falvakat visszafoglalni, mert különben mire volna ez a hadtartás, nehéz és költséges fáradság, ha az egész ország hódolt, s mi csak abban maradunk, a miben vagyunk. A fölmentett polgár aztán az előbb fizetett adó felét az állandó seregre adná . . . Ha pedig háború volna, nem 12,000 embert, hanem az *egész* nemzetet föl kell fegyvereznünk s a tanult hadból elővett jó tisztekkel begyakorolnunk, mert a tudatlan harczos semmirekellő, a tanult jó.** Mert az erő ellen erő kell, ha nem

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 113. l.
** *Ugyanott*, 115. l.

számmal, hát képzettséggel, vitézséggel meg kell győznünk a törököt; mert oly nemzettel van dolgunk, a ki nálunknál ravaszabb, álnokabb, több, s ha fegyverrel meggyőz, mindennel meggyőzött. «Az mi régi szent István királyunknak koronája semmi a pallosa nélkül, mondja Zrínyi jelentősen, héában azzal koronázza fejét, a ki oldalára kardját nem övedzi. Más nemzetek, kiktül messze vagyon a pogány szomszéd, kiknek hosszabb reménységek lehet, és a veszedelmet nem olyan közelbül látják, mint mi, öltözzenek biborban, bársonyban, kamukában; mi, kik immár a pogánynyal ennyi kárunkkal összebomlottunk és háborodtunk, nem viselhetünk egyéb öltözetet a fegyverderéknél, pánczélnál, egy szóval vasnál és fegyvernél».* Ha így cselekszünk, mások is szívesen segítenek, mert a kinek fegyvere és elszánása kész, sok barátot talál, ellenséget keveset vagy semmit. S ha nem segítenének, csak a magunk erejéből is tehetnénk oltalmunkra annyit, a mennyi elég volna; mert ha nyáron a túlnyomó erővel szembe nem szállhatnánk is, télen, a mikor visszavonul, foglalhatnánk, jelentékenyen előhaladhatnánk, lassan mégis felszabadulnánk, s a török maga keresné a békét, melyet most vérünkkel vásárlunk meg.**

A mi védekezésünk alapja legyen békesség idején tizenkétezer ember, holott hadakozás ha lenne, (az mint hogy legyen is az én tanácsom szerint, veti közbe) *legalább 12,000 gyalog és annyi lovas, összesen 24,000 tanult vitéz*, de csak pro fundamento; mert ehhez elegendő ágyúval és mindenféle hadi szerszámmal az egész nemzetet föl kell kelteni. Különben ha vonakodunk, ha Váradot vissza nem veszszük és Erdélyt elvesztjük, magyaroknak se mondjuk magunkat; fussunk ki az országból, elég puszta ország vagyon Braziliában, kérjünk a spanyol királytól egy tartományt, csináljunk egy gyarmatot, legyünk polgárrá. De ha ki bízik

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 147. ll.
** *Ugyanott*, 118. l.

Istenében, vagyon egy csepp magyar vér benne, kiáltson föl égben az Istenhez és énekelje Deborah énekét: A kik Israel fiaiból önként ajánljátok lelketeket a veszélynek, áldjátok az Urat; *új háborút hirdet az Úr*, s az ellenség kapuit maga rontotta le. Szereti szivem Israel nagyjait, kik önként ajánljátok magatokat a vészre; áldjátok az Urat. Úgy legyen!»*

Ime, a nagy eszmének, az állandó nemzeti hadsereg eszméjének előterjesztése a kivitel föltételeivel és módjaival, esetleges akadályaival és nehézségeivel, béke és háború idején való rendeltetésének és hasznának kilátásaival és reményeivel részletes és alapos tárgyalásban. Mert Zrínyi világosan és bizton veti meg a tervet, oly eszmék rendezésével és összefoglalásával, melyek lelkében rég kiforrtak és megtisztultak, a hadi tudomány és hadi tapasztalás közrehatása alatt; aztán világosan és bizton okolja meg a korabeli viszonyok ismeretével, a felhozható kétségek és ellenvetések előszámlálásával és megczáfolásával, hogy ekként nemzetét áldozatkészségre és cselekvésre ragadja! Beszédében a hév és erő fel-felcsap, az értekező elemek: a számok, érvek, bizonyítások nyugodt hangjába az érzések eleven rezgése, hatásos játéka olvad, a mitől a maga egészében fölmelegszik, megélénkül, az alanyi megnyilatkozások és nemzeti vonások közvetlenségénél fogva szívhez talál, hogy ne csak meggyőzzön, hanem meg is indítson, megindítsa és hazája oltalmára fegyverbe állítsa a magyart, mely minden hibája mellett a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb, és ha akarja, a legvitézebb nemzet. S a mint önbizalmatlanságunkat eloszlatja, szabadságszerető aggodalmainkat lecsillapítja, fegyelmetlenségünket keserű fájdalommal korholja, hadi tudásunk, képzésünk, szervezetünk javításának szükségét és lehetőségét, az örökös nemzeti sereg

* Gróf Zrinyi Miklós hadtudományi munkái, 119. l.

erőforrásait és anyagi eszközeit kimutatja, mind biztosabbá rakja, veri, emeli az alapot, melyre az új szervezetet, új rendet, új honvédelmet föl lehet és föl kell épitenünk; mert különben, jós lélekkel megjövendöli, csak öt esztendőt avagy kettőt sem igérhetünk magunknak; s két esztendő mulva csakugyan, bárhogy fázott Lipót és vaczogott Porcia herczeg tőle, benne voltunk a nagy háborúban. Zrínyi a maga lángeszével, éles szemével előre látta az idő fejlődését, fölismerte az események logikáját; azért előre sürgeti, hirdeti, kiáltja és üvöltve megjelenti, hogy elaluvásáért nemzete vérét tőle ne kérje számon az Úr, a közeledő veszedelmet; előre sürgeti, hirdeti, kétségtelen bizonysággal megbizonyítja, hogy ennek a veszedelemnek elfordítására áldozni kell mind közönségesen: az egyháznak, ha az oltárról veszi is el, mint Dávid elvette az igéret kenyerét, a főrendnek, nemességnek és polgárságnak, ha fényelgése árán is, jövedelme egy részével, a parasztságnak vérével, mert az örökös nemzeti hadsereget az *egész ország erején* kell szervezni és tartani, a jó nemesből és jó katonából, ha van, a pórból és az ifjú polgárlegényből, ha szükséges. S a mint beszél, érvel, lelkesít, ennek a hadseregnek mivoltát és hivatását: magyar fővezér alá helyezését, jó magyar tisztek képződéséig idegen tisztek által való betanítását, a török ellen támadó működését kifejti, mert hiszen minden beütését vissza kell verni, minden arczulcsapását kettővel-hárommal viszonozni, nyilt háború esetén az egész nemzetet fölfegyverezni, s télen foglalva, nyáron védekezve, az egész országot fölszabadítani, szava mind érczesebbé, határozottabbá és ünnepiesebbé lesz, míg végre az Irás rajongásával csattog: «Új háborút kiván az Úr!» A mi az ő szive keserűségével a legteljesebben összecseng, mert a hadakozást maga akarja, tanácsolja vala.*

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 118. l.

Zrínyinek ez a Riadója részben politikai szózat, részben katonai emlékirat, jegyzi meg helyesen Rónai Horváth Jenő: de tartalmi két eleme a legszorosabb egységbe forr, mert az íróban a katona a maga hadi tudásával, tapasztalásával, nagy olvasottságával a hazafi czélzatát szolgálja. Az egész ép oly nemes, mint magvas alkotás, a hazaszeretetnek és mély belátásnak ragyogó emléke, a hazai és külföldi állapotok biztos ismeretével, az okoskodás lendületes erejével az állandó nemzeti sereg, hadi jó rend és fegyelem fényes igazolásával; szerkezetileg pedig arányosan kikerekedő szép munka, világos beosztással és tagolással; a döbbenet kiáltásának a vallásos rajongás kijelentése, a Deborah éneke épen megfelelő: a megnyitó és befejező szavak két hatalmas érzése, az erős és mély érzések változatos hangfutamai után, mesterien összezeng. Megihletődéssel kezdjük olvasni és megindulással hagyjuk abba: hatása ma is maradandó.

Eszméje azonban nem új, nem is a Zrínyi eszméje. Már előtte másfélszáz évvel kifejtette a rómaiak példájára hivatkozva *Machiavelli* abban a párbeszédes értekezésében, melyet a hadviselés művészetéről* Cosimo Ruccellai, Fabritio Colonna, Zanobi Buondelmonti, Battista della Palla és Luigi Alemanni ajkára ad; sőt meg is valósította azzal a rendes sereggel, melyet az ő ajánlatára szülőföldе, *Firenze*, fölállított, s a nagy éhinség és dögvész bekövetkeztéig fentartott. S már világszerte emlékezetes volt a *svéd* és *török* nemzeti állandó hadsereg; annak szerkezetét és sikerét hősünk a Gusztáv Adolf háborúinak dicsőséges történetéből nagy szeretettel tanulmányozta, ennek rendjét és hódítását személyes tapasztalásból és hazánk küzdelmeiből jól ismerte; sőt nálunk is, épen az ő bánsága területén megvolt az eszmének fejleszthető magja a kulpai állandó nemzeti

* NICOLO MACHIAVELLI: Tutte le opere. (Firenze, 1550.) IV. k. L'Arte della Guerra, 7., 9. ll.

őrségben, mely emez irodalmi és gyakorlati előzmények nélkül is ösztönt ébreszthetett volna a tervezetre. Nem újak a tervezet föltételei és módjai, indítékai és eszközei sem, melyeket Zrínyi felhord és megállapít. Például a maga örökös hadseregét a gyalogság fölényének ellenére most főként lovasságból kivánja szervezni, a minek megokolásában a török végbeli lovas hadán és a gyakorlati szükség követelésén kívül elméletileg ép azzal az érveléssel él, melyet Machiavelli használ a lovasság czéljának és a párthusok győzelmének fejtegetésekor. A lovasság czélja szerinte földeríteni, az ellenség országát benyargalni és megszállni, seregét megnyomni és nyugtalanítani;[1] a párthusoknál mindamellett védekezésre szolgált, s országuk roppant területénél fogva ugyancsak vitézül viselkedhettek a szervezetök és rendjök miatt nehézkes és késedelmes rómaiak ellen, kik a magok nagy kára nélkül lóra nem kelhettek; míg a parthusok ma itt, holnap mérföldekre voltak, Crassus és Marcus Antonius seregeit elrontották.[2] Például a maga örökös seregének ellátásában ép azokat a módokat akarja behozatni, a melyeket különböző hadi tanulmányaiban megállapított;[3] a szokás pedig bánsága területén a kulpai őrség fizetésében nagyrészint követett. Itt adtak rendszerint a fizetésbe pénzt, posztót, élést, a mint időről-időre telt: Zrínyi ezt az eljárást csak rendszerezte és tökéletesítette, a rómaiak példájára, kedvencz katonai iróinak tanulmányából. S itt szavaztak meg rendszerint ennek a fizetésnek fedezésére évi hadi adót, melyet az egyház, a főrend, a köznemesség jobbágyai után kapunként, vagy füstönként hordozott, s a városi polgárság a maga közösségében viselt: Zrínyi csak ezt az áldozatot követelte és általánosította; ezért bizony sem a rendi alkotmány felforgatójának, sem

1 NICOLO MACHIAVELLI: L'Arte della Guerra, 45. l.
2 *Ugyanott*, 46. l.
3 SZÉCHY KÁROLY: Gróf Zrínyi Miklós. I. 229., 233—34., 241—42. ll. II. k 287—289. ll.

őrültnek nem lehetett nevezni; még csak meg sem előzte szellemének gyorsabb röptében két századdal a maga korát;* hanem egyszerüen írásba foglalta, törvényül szabta, a mit

I SETTE LIBRI
DELL'ARTE DELLA GVERRA,
DI NICOLO MACHIAVELLI
CITTADINO ET SECRETARIO
FIORENTINO.



M. D. L.

35. MACHIAVELLI HADTÖRTÉNETI MUNKÁJÁNAK CZÍMLAPJA.

a gyakorlati szükség a rendi alkotmány keretében már létrehozott és meghonosított. S itt emlegették örökkön, sérelmekbe vették és törvényekbe igtatták, hogy a katonai állásokba, fő- és alkapitányságokba idegenek helyett a kor-

* Rónai Horváth Jenő az Afiumhoz írt megjegyzéseiben: Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 130. l.

mány érdemes belföldieket alkalmazzon, mint a hogy az ország a kulpai nemzeti őrségnél hazafiakat alkalmazott; Zrínyi csak magához maradt következetes, mert hiszen a sérelmek és törvényczikkelyek az ő részvételével készültek, ha az örökös magyar nemzeti hadsereg élére magyar fővezért és majdan magyar tiszteket óhajt állítani. S ebben az óhajtásában sincs semmi újság és semmi eredetiség; sokkal meglepőbb és merészebb az a kijelentése, hogy az egyelőre és tanítókul alkalmazott idegen tisztek közül a stiriai és austriai tiszteket egyenesen kizárja;* mert ezzel a király, az udvar, a bécsi és gréczi hadi tanács s a végbeli főkapitányok érzéseibe ütközik; de okos és természetes kikötés, mert ezek az alkotmánynak, törvényeknek és hatóságoknak fittyet hánytak; mert örökös fegyelmetlenségökkel, zsarolásukkal és féktelenségükkel Bécs kezére dolgoztak; az idegen katonaság és általában minden katonaság iránt a bizalmat és becsülést annyira kiölték a magyar szivéből, hogy ha ez az örökös nemzeti hadsereg eszméjét elfogadja és megvalósítja: csak abban a reményben és azzal a biztosítással teszi vala, hogy ekként tőlük és üzelmeiktől megszabadulhat. Zrínyi ennek a reménynek, ennek a biztosításnak meggyökereztetésére veszi létföltételül a fegyelmet, s ép oly igaz melegséggel és erős meggyőződéssel dicséri, mint Machiavelli, ki a század megromlottsága jelének tekinti, hogy a katonai fegyelem módjait és rendtartásait nem becsülik, s olyan fegyelmezettséget, engedelmességet és tisztesség-tudást követel a hadi néptől, hogy ha szállásainak közepette állna egy megrakott almafa, gyümölcsét érintetlenül hagyná,** a mint a régi regékről sokszor olvasni lehet; s a mi Zrínyink ép oly hevesen ostorozza és keményen elitéli a gyülevész hadak kicsapongásait és szabad legények féktelenkedéseit, mint

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 110. l.
** Nicolò Machiavelli: L'Arte della Guerra, 182., 11. ll.

Machiavelli a zsoldos seregek és szabad csapatok fosztogatásait és gyilkosságait, miket elkövetnek a barátom ép úgy, mint az ellenségen;* mert az ilyenek rendesen nem a népek javából, hanem a seprejéből kerülnek össze: zavargók, renyhék, rakonczátlanok, vallástalanok, káromkodók, játékosok, szökevények, minden tekintetben hitványok, a mely tulajdonságok fölöttébb ellenkeznek az igazi és jó katonasággal. Sőt éles jellemzésök szinte vonásról-vonásra összevág, a mint már Kőrösi Sándor kimutatta.** Zrínyi ezek



(Egykorú metszet után.)

36. CSÁKTORNYA ZRÍNYI KORÁBAN.

helyett kivánja a fegyelmezett örökös hadsereget felállítani, a nemzet saját fiaiból, a jó nemesből, jó katonából, ha lehet, a paraszti munkában még el nem törődött pórbul és ifjú polgárlegényből, ha szükséges, épen mint Machiavelli, ki hasonlókép a saját alattvalókbul akarja szervezni, még pedig a parasztokból, mert ezek a kényelmetlenségek elviselésében gyakoroltak, fáradalmakban edzettek, megszokták a napban állani, árnyékot kerülni, tudnak a vassal

* NICOLO MACHIAVELLI: L'Arte della Guerra, 14. l.
** *Magyar Tengerpart.* Fiume, 1893. évfolyam, 12. sz.

dolgozni, árkot ásni, tehert hordani, a mellett se nem ravaszok, se nem rosszak, meg a polgárokból, különösen a lovast; a mi irónk szerint az ábrázatjáról, a termetéről, a vidámságáról itélhetni meg, a ki katonáskodni jó; az újonczok kellékeit tehát általánosságban jelöli meg; az olasz tudós ellenben Vegetius követésével, szinte fordításával részletesen sorolja fel, de ép abban az értelemben, hogy szemük legyen élénk és vidám, nyakuk inas, mellük széles, karjuk izmos, újjok hosszas, hasuk kicsiny, csipőjük kerek, lábszáruk és lábuk sovány;[1] az is, ez is az újonczok betanítására jó, tudós tisztviselőt, más szóval gyakorló mestert alkalmaz,[2] mert az ép oly erős meggyőződéssel hangoztatja, hogy a tudatlan nép haszontalan,[3] mint a milyennel ez szabja meg, hogy a gyakorlást a legnagyobb szorgalommal kell űzni, mert e nélkül a gyakorlás nélkül senki sem lesz jó katona;[4] azért a seregnek essercitató-nak kell lenni, a mint Machiavelli tanitja, vagyis exercitatusnak, a mint Zrínyi mondja.[5] A mi hősünk e követelése nem itt hangzik el először nála, mert hiszen a *Vitéz Hadnagy*-ban újra meg újra megvitatta a hadi fegyelem, rendtartás és gyakorlás kérdéseit, hanem itt, kétségtelenül a nagy olasz államférfi hatása alatt jut kifejezésre, a mint az előzmények annyi egyezése bizonyítja. S az ő hatásából nyeri valószinűleg azt a gondolatát is, hogy a maga örökös nemzeti hadseregét egy megszabott állomáson tartsa, mert Machiavelli említi a római császárokról, hogy ezredeiket rendszerint megszabott állomásokban tartották;[6] s mindenesetre tőle veszi a példát és érvet, hogy a szabadságára féltékeny magyart megnyugtassa, mikép a jó katonai fegyelem, vagy in-

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 109., 103. ll. Machiavelli: L'Arte della Guerra, 29. ll.

2 Nicolo Machiavelli: L'Arte della Guerra, 30. l.

3 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 107. l.

4 Nicolo Machiavelli: id. m. 48. l.

5 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 115. l.

6 Nicolo Machiavelli: id. m. 30. l.

kább fegyelmezett katonai erő nem ellenkezik a szabadsággal, sőt semmi ez világon nem leszen nálánál, a mi jobban megőrizze és megoltalmazza,[1] mert Machiavelli fejtegeti, hogy a fegyelmezett nemzeti hadak senkinek nem okoznak kárt, hanem hasznot, s ezek segítségével a városok, államok tovább megmaradtak épen, mint a nélkül; a fölfegyverezett Róma *négy* századig szabad volt, Spárta *nyolczig;* míg más államok negyven évig sem maradtak szabadok, noha fegyverezetlenek voltak. Mert minden államnak szüksége van seregre, s ha magának nincs, idegent tart, már pedig a közjónak sokkal könnyebben árt az idegen, mint a nemzeti had, mert sokkal könnyebben meg lehet rontani, egy hatalomvágyó polgárnak sokkal könnyebben meg lehet nyerni, hogy a fegyvertelen embereket elnyomja,[2] mint cselekedte Franzesco Sforza a milánóiakkal, kiknek katonája volt; nemcsak megcsalta őket, de szabadságukat eltörölte és fejedelmükké lőn.[3] Zrínyi ennélfogva a maga örökös nemzeti hadseregét, s annak katonai rendjét törvényképen, szentség módjára szeretné tartani, «mert ehez sok dolog szükséges, a kit nem jó volna mind papirosra tennem, nem is lehetne, de meglehet, ha mindnyájan egyet akarunk».[4] A sok dolog között bizonynyal a legszükségesebb és legnehezebb: a *király és udvar beleegyezése*, mert az örökös nemzeti had az ő birodalmi czéljokat, abszolutizmusra törekvésüket, jog-, törvény- és szabadságkobzásaikat akadályozta volna leginkább. Zrínyi azt hitte, hogy közakarattal ez is kivihető, többet bízott alkotmányunk erejében, mint az uralkodó rendszer következetességében. S ezen a ponton tévedett: de tévedése alkotmányos érzésének, szabadságszeretetének a legcsattanósabb bizonyítványa, mert fennen hirdette, hogy közakarattal az új

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 112. l.

2 Nicolo Machiavelli: id. m. 26. l.

3 *Ugyanott*, 14. l.

4 Gróf Zrínyi Miklós hadtudomány munkái, 112. l.

hadi rendet felállíthatjuk, az új hadi renddel szabadságunkat biztosíthatjuk, holott nincs a szabadságnál szebb dolog!* Valóban az örökös nemzeti hadsereg ép oly erős és hatalmas oltalmul szolgált volna Austria, mint a török ellen; épen ez az oka annak, hogy Zrínyi remek Riadója a maga idejében meg nem jelenhetett, terve meg nem valósulhatott a nélkül, hogy Magyarország államférfiai és rendei vakságban szenvedtek volna.** II. Rákóczi Ferencz kora kellett ahhoz, a mikor a nemzet az uralkodóházzal szakított és szemben állt, hogy nagy eszméi világot lássanak és beteljesedjenek. A bécsi kormány önmaga ellen nem fegyverezhette föl a magyart, ez pedig a javaslat nagy hordóerejének és fontosságának minden belátásával sem fegyverkezhetett az ő hozzájárulása nélkül. Más király kellett volna, nem Lipót, más miniszterekkel, nem Porciával és társaival; nagy jellemek kellettek volna, fölvilágosultak, alkotmányosak, a nemzet fejlesztésére és nem elnyomására törekvők, hogy a Zrínyi kifejtette nagy eszmét, az örökös nemzeti hadsereg eszméjét megvalósítani engedjék vagy épen segítsék.

Hősünknek örök dicsősége marad, hogy nálunk először ő pendítette meg és dolgozta ki, hogy tervezetébe a Machiavelli tanulmányából, katonai ismereteinek tárházából, a haladás megfigyeléséből és az élet követeléséből mindazt kiszemelte és fölszedte, a mi a legjobb és legjelentősebb, a mi a jövendő idők alkotó és jellemző elemévé lesz; örök dicsősége marad, hogy a nemzet egyetemes fölfegyverezéséről először ő beszél, s a török ellen való küzdelem hármas vonalában oly védelmi rendszert szab meg, mely katonai szempontból annyira kifogástalan, mondja az illetékes szakíró, hogy majdnem kétséget támaszt bennünk: valljon csakugyan a XVI. században, csakugyan Zrínyi írta-e azt,

* Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 111. l.
** *Ugyanott*, 126. l.

vagy csak neki tulajdonítjuk? Mert e terv nem azon század, még kevésbé a következő század, hanem a jelenkor hadművészeti elveire vall, melyekkel teljesen megegyezik. S a támadás tervével együtt bármely hadművészeti tankönyvbe bele illik.* Ennek a rendszernek magva ugyan megvan a korabeli védekezés módjában: de ő általánosítja és

SYMBOLUM
ILLUSTRISSIMI DOMINI
COMITIS
NICOLAI ZRÍNYI:

Nemo me impunè laceſſit.
Dulce & decorum eſt pro Patria mori.
MORS & Fugacem perſequitur Virum.



Excuſum Annô 1 70 5.
Bartphae.

37. AZ ÁFIUM ELSŐ KIADÁSÁNAK CZÍMLAPJA.

tökéletesíti, a mikor összefoglalja. S örök dicsősége marad, hogy a magyarság érzésével, a haza szeretetével, faji büszkeségével annyira teli a szive, hogy ezt a nemzetet minden nagyra képesnek tartotta; ezért sikolt fel a döbbenet felkiáltásával, mely később a Riadó czímévé és általános jeligévé lőn: «Ne bántsd a magyart!»** Ezért buzog, áldoz, fárad és harczol egész életében, hogy a török alól föl-

* GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS hadtudományi munkái, 131. l.
** SZABÓ KÁROLY: Régi magyar könyvtár. (Budapest, 1879.) 1. k. 672. l.

szabadítsa. Minden érzése, törekvése a Török Afiumban egyesül: benne lelkének lelke nyilatkozik meg.

Sajnos, hogy ez a Riadó a maga idejében nem jelent meg, a viszonyoknál fogva meg nem jelenhetett; így a nemzetet Várad visszavételére, a török hódoltatás visszaverésére föl nem gyújthatta; Zrínyi hiában emésztette magát keserűségének és rajongásának tüzében, Barcsay hiában szólongatta az ország nádorát segítség és szabadítás végett: Váradban Ali parancsolt. Büszke, fenhéjázó vezér volt, bár a lovagiasság nem minden érzése nélkül; csakhogy most a diadal és dicsőség mámorában követelésen kívül más szavat nem ismert; hiszen nemcsak a siker tényétől, de a császári kitüntetés fényétől is ittasult meg: ura főszerdárnak nevezte ki, karddal, zászlóval, paripával, kaftánnyal, pazér ajándékkal tisztelte meg.[1] S ő minél nagyobb érdemet akart szerezni, kényszerrel, fenyegetéssel. Az alföldi parasztságot, valami 50,000 emberig, felhajtatta, a várnak árkait és kőfalait kijavittatta, magyar dolgozott a török biztosítására a magyar ellen;[2] az erdélyi három nemzetnek és Barcsay Gáspár kormányzónak keményen, a hatalmas császár áldott fejére való esküvéssel meghagyta, hogy 10,000 erszény pénzt két esztendei adóval, 160,000 tallérral együtt[3] Hasszán kapudsi basa kezébe azonnal lefizessenek és minél hamarabb beküldjenek, különben magokat, feleségöket, gyermekeiket éles szablyája eledelére veti, javaikat elprédálja, váraikat elfoglalja és országukban benne marad.[4] A fejedelmet aztán Haller Gáborral haza eresztette, hogy a roppant összeg behajtása annál foganatosabb legyen. Mintha az a pénz, a mit Gillányi György Várad megadása után harmadnappal adóba meghozott, épen csak semmi

1 Siralmas krónika, 591. l.
2 *Ugyanott*, 590. l.
3 TÓTH ERNŐ: Kemény János és Lónyay Anna levelezése. (Budapest, 1900.) 37. l.
4 Török-magyarkori történelmi emlékek. V. k. 489. l.



38. BARCSAY ÁKOS FEJEDELEM.

XVII. századi vízfestmény a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában.)

volna![1] S magyar sanyargatta kétségbeesetten a török érdekében a magyart és kétségbeesés lőn a következménye: Csikban és Háromszéken a székelység fegyverre kelt és ellenszegült. A csiki lázadás ugyan hamar vérbe fult, a háromszéki megjuhászodva lecsillapult; de a kedélyek nyugalma vissza nem tért, nem még a segesvári országgyűlés intézkedéseire sem. A szegény fejedelem magán és országán segíteni, a helyzeten uralkodni nem tudott: sem a törököt kielégíteni pénzzel, sem a magyart megvédeni karddal nem birta. Borban és szerelemben felejtette baját. S ellene az elégületlenség, elkeseredés és pártolkodás tüze a zsarát alatt izzott, fellobbanásra annyival készebben, mert az országnak szakadatlan vesztesége miatt egyre elevenedett. Alig esett el Zaránd és Szörény megye, következett a szilágyságbeli Kraszna és Közép-Szolnok, melyek nyomorú népe a szükség félelméből és önfentartás ösztönéből mindjárt szeptember elején önként behódolt. S a mit a török hatalomnak ezzel a terjeszkedésével Ali oly sikeresen kezdett, eltávozása után *Szinán* basa, Várad «helytartója és főgondviselője» méltóképen folytatta. Már október kezdetén egész Bihar, Szabolcs és Szatmár megyék valamennyi városából és falvából berendelte a birákat másodmagokkal hódolás végett, ha a jövendőben békével meg akarnak maradni:[2] úgy hogy csakhamar a Tiszáig és Szamosig való egész szép föld az erősségeken kívül elveszett, s a pogány birtoka immár Erdélyt mint egy kert kerítette, s a hajdúságon és két megyén keresztül szinte Lengyelországig ment.[3]

Bizony most már a bécsi udvar félékeny politikusai is beláthatták, hogy a királynak mégis csak volt valami köze Váradhoz!

1 SZALAY LÁSZLÓ: Magyarország története. V. k. 50. l.

2 Siralmas krónika, 594. l. Szinán basa parancsa 1660 október 7-ikéről. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

3 Siralmas krónika, 575. l.

S ezen az egész szép darab földön veszedelmesen forrongott a parasztság földesurai ellen. Már Rákóczy György lazította meg a jobbágyi hűséget és engedelmességet, a mikor végszüksége idejében a Részeken ismételve boldognak-boldogtalannak nemességet hirdetett és osztogatott, a ki mellette fegyvert fogott, úgy hogy a földesurak az országgyűlésen panaszt emeltek ellene.[1] S a felszabadulás visszafojtott vágya most még hevesebben tört ki, mert a törökök, a mint Szalárdi mondja, a magyar és oláh parasztságot magokhoz édesgették és a nemesség ellen felköszörülték;[2] s a jobbágyság a földesurakat megtámadta és elűzte, azok a városokba, Szatmárba, Németibe, Nagybányára, vagy a messzibb vidékekre, Máramarosba és a Tiszántúlra menekültek előle, mert a ki nem menekedett, azt «csak nyakon fogta és kötve Váradra bevitte».[3] A lázongás ugyanis előbb csak ennek környékén, Székelyhid körül jelentkezett, de aztán mind nyugtalanítóbban terjedt egész Bihar területén és átcsapott a két megye, Szabolcs és Szatmár földére is. S mindenütt a törökök szították, a váradi basa parancsából szóval és írással élesztették, sőt a parasztok élére vezetőket is állítottak,[4] hogy a mozgalom annál általánosabb legyen. A törökök czélja az volt, hogy a jobbágyokat földesuraiktól elszakítva, a földet a király fenhatósága alól elvonják. S a parasztok akár a felszabadulás vágyától zaklatva, akár a basától nyomva, a kétszeres adózást, töröknek és földesurnak nem birva, minden fegyveres ellenállástól a helyzet rosszabbodása miatt félve, — széltében forrongtak és megesküdtek, hogy minden magyart és németet, kit fegyverben találnak, ellenségökül fognak tekinteni s a szerint bánnak vele. A nádor szorongva gon-

1 Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában. (A Magyar Nemzet Története. VII. k.) 95. l.

2 Siralmas krónika, 605. l.

3 Wesselényi Lippaynak, Enyiczke, 1660 november 19-ikéről. Országos Levéltár. Wesselényi-levelek.

4 *Történelmi Tár*, 1880. évf. 746. l.

dolt a társadalmi forradalom lehetőségére. «Valjon, felséges Isten, sóhajt fel Lippayhoz irt levelében, nem terjedhet-e idebenn is (a király területén) könnyű élete az parasztságnak és igát nyögő nemességnek? . . .»[1] S a szathmári német parancsnok nem kevesebb aggodalommal nézte a mozgalmat s az erdélyi rendeket figyelmeztette annak veszedelmes voltára és lecsöndesítésének szükségére;[2] de a fejetlen zavar közepette csak jámbor jóakarattal találkozott; sem az ország, sem a fejedelem közbe vágni nem birt. S magok a földesurak sem kérleléssel, sem fenyegetéssel, sem szolgáik beleavatkozásával semmire sem mehettek, mert a jobbágyok, még ha kik a hűségre és engedelmességre készek voltak is, a török kezében kényszer alatt cselekedtek, a mint őszinteséggel, de határozott keserűséggel Mándi András a vádaskodó és fenyegetőző Károlyi Ádám bárónak megirja.[3] «A hatalmas basa, úgymond, hozzánk küldte emberét, kinek parancsára kénytszerítenünk kellett a fegyvereseket az esküvésre; tudja nagyságos uraságod, hogy előbb sohasem mertünk ilyet cselekedni és most sem magunk szántából, hanem azok parancsából teszünk mindent, kiknek alá vagyunk vetve. Nem akarunk felszabadulni földes uraink hatalma alól, felszabadított már az, ki hatalmasabb minden úrnál. Nem vagyunk bűnösök benne, és magunk is kivánjuk, hogy Uraságtok szabadítsanak meg bennünket a török járomtul. Azt a szemrehányást sem érdemeltük meg, hogy földes urainknak szolgáit üldözzük. Eddig nem cselekedtük, de ha kell, a töröknek adott eskünket megálljuk. A basa embere mindennap unszol, hogy fogjuk el azokat, kik még meg nem hódoltak, akár urak, akár szolgák. Méltóztassék azért Uraságodnak lemondani ellenünk való bosszújáról és a nyársba

1 Wesselényi Lippaynak, Enyiczke, 1660 november 19-ikéről. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

2 *Történelmi Tár*, 1880. évf. 746. l.

3 *Ugyanott*, 745. l.

húzással való fenyegetésről. Ha béke lesz a törökkel, mindent megadunk, mire kötelezve vagyunk».

Az országos romlásnak és villongásnak véget csak erős kéz vethetett. Ezt az erős kezet egyes hazafiak: Bethlen Farkas, Petki István, Lázár István, Bethlen Gergely, a volt Rákóczy-párt hivei, a bujdosó erdélyi menekültek és a nyugtalankodó székelyek a Kemény János uralmában remélték megtalálni. Már nem volt fiatal, de még erejebiró, daliás termettel, határozott, nyilt és bátor tekintettel, magas homlokkal, nemes szép arczczal, hosszúra eresztett tömött szakállal: egész egyénisége férfiasságot és méltóságot mutatott. Ötvenhárom esztendőnek terhe meg nem látszott rajta; noha négy évtized alatt sok földet bejárt, sok vihart kiállt: de a forgó viszontagság között csak tapasztalt és edződött. Politikai iskoláját a Bethlen Gábor udvarában kezdte, az öreg Rákóczy György oldalán folytatta; s már ekkor követi küldetéseiben és hadi vitézkedéseiben a közemberek sorából annyira kivált, hogy ismételve hire kerekedett, mikép fejedelemségre vágyik;* holott csak annyi igaz volt benne, hogy a közvélemény a fejedelemségre méltónak tartotta. Az öreg fejedelem után az ifjabb Rákóczy Györgynek lőn tanácsosa és fővezére, ki a hadi művészet mélyebb ismeretének, s a katonai lángész tervező leleményének és előrelátó számításának hiányában nem menthette ugyan meg a lengyel vállalatot, de legalább a felelősség és kötelesség komolyabb erkölcsi érzésével megosztotta annak nyomorát, a tatár rabságot, hogy a nyáj pásztor nélkül ne maradjon. A szerencsétlenség első izgalmában őt is elitélték, hogy később önfeláldozását és szenvedését annál igazabb érdeméül emlegessék.** S fejedelmi jelöltje lett mindenkinek: a rendeknek a Rhédey választásakor, a tatár kánnak a Barcsay fölemelésekor, Barcsaynak a Rákóczyval

* Márki Sándor: Századok, 1883. évf. 402. l.

** Magyar Történelmi Tár, VII. k. 159. l.

való viszályában és viszont;[1] de ő egyenes lelkével, önzetlen fáradozásával, nagy szép ékesszólásával az ellentétet inkább kiegyenlíteni, az egyetértést visszaállítani kivánta, semhogy a maga személyével újabb szakadást és pártoskodást idézzen föl; s törekvése meghiusultával régi esküdt ura mellett buzgólkodott, áldozott és harczolt. S azóta félrevonúlva, Erdélyen kívül, Szatmármegyében, Aranyos-Meggyesen, második felesége jószágán élt;[2] a romlás és villongás közepette az elégületlenek szemében a bajok orvoslására annál hivatottabbnak látszott, minél távolabb volt ezektől a bajoktól: leveleikkel fölkeresték és esengve behívták. S ő már szeptemberben beigérkezett,[3] de elhatározásában és megokolásában oly végzetes tévedésre épít, hogy egész politikája tévedéssé lesz, nevezetesen azt hiszi, hogy Várad megvétele után a török Erdélybe fejedelem helyett basákat és bégeket ültet; azt hiszi, hogy a fejedelemséget, szabadságot egyedül a római császár ő felsége segedelme mentheti meg és minden egyéb emberi reménység megszünt, mert meg vagyon irva, hogy a töröknek, ha milliókat adnak is, nem pénz, hanem az ország kell. S ebben a végzetes tévedésében eleve Lipóthoz közeledett Wesselényi közvetítésével, holott jól tudta, hogy az volt urát sem birta vagy nem akarta megmenteni; következéskép tudnia kellett volna, hogy az ő megsegítéséhez is alig leszen módja vagy kedve. De ő bízott abban, hogy Várad elvesztése, a két vármegye

1 Kemény János írja 1659 szeptember 29-ikéről Lónyay Annának: «Elhagyván egyéb dolgokból állókat, jelentem csak az egyet, hogy az ország és fejedelmek nem hagyván békét, kénytelenségből kellett vala egyvelednem az ő veszekedéseknek megcsendesítésében való fáradozásban, melyek közben Rákóczy urunk reménytelen lévén az fejedelemséghez jutáshoz, Barcsay uram pedig abban megmaradáshoz, így külön-külön mindenik akarták az én nyakamban vetni, melyről mint ilyen veszedelemben kevert állapotról én egyikkel is végezni, arról senkivel is tractálni nem akarván, noha az ő nagyságoknak részéről elég irások és szók löttenek. Mindazáltal alattomban az kinált állapotot mindenik féltvén, voltam miatta mindeniktől nem kevés félelemben, lévén mellettek elég izgató is.» (Tóth Ernőnél, 33—34. ll.)

2 Kemény János második felesége, *Lónyay Anna*, ki előbb a nádor unokatestvérének, Wesselényi Istvánnak neje volt.

3 Magyar Történelmi Tár, XVIII. k. 146. l.

behódolása, a veszedelem folytonos terjeszkedése, a magyar urak elkeseredése és különösen a nádor hathatós befolyása a királyt cselekvésre indítja, mert Wesselényi hazafiságból és rokonságból igazi melegséggel karolta fel ügyét. S Kemény a siker reményével irta Bethlen Farkasnak, csak azt várja, hogy a nádor a segítségről megnyugtassa és az erdélyi urak fegyverhez nyúljanak, — azonnal bemegy.* Wes-



39. AZ ARANYOS-MEGGYESI VÁRKASTÉLY.

(Rajzolta Cserna Károly.)

selényi buzgósága azonban fent kevés érdeklődést keltett. Sem a király, sem az udvar Keményért meg nem mozdult, noha az ő személyében Erdély és az erdélyiek egész jövője került ismét koczkára. S a nádor izgatottan fordult Lippayhoz, kérve, isten szent nevére kényszerítve, hogy vesse magát közbe, mielőtt az embereket forró nemes vérök, annyi sérelmök, hazaszeretetök elragadná nemzetünk ujabb

* Magyar Történelmi Tár. XVIII. k. 146., 197. ll.

veszedelmére és a keresztyénség ujabb romlására. «Isten az fejem fölött,» panaszolja az érseknek, «szintén meghcsábulok, mert se udvarom, se kegyelmes uram határozatát nem tudván, mint az vak bolond csak tapogatok. Mastan az üdőzésnek nincsen ideje, mert nem áll akaratjában mindkét félnek az várakozás. Isten látja, Isten, ezennel csak elburittatunk minden felől, a föld népét is ezennel magunkra vonjuk, s csak az Isten tudgya, mi galiba nem ér ezennel bennünket. Ha ezért eő Fölségének avagy kedve, avagy módgya nincsen az erdéliek segécségéhez, kegyelmessen csak adassa értésül kegyelmed avagy általam Kemény uramnak, lássák osztán nyavaljások, mint viselhetik gongyokat. De ha mi ezeket (hozzá teszem, ha az egész status, azaz az ország tehetősebb és nemesebb része mind négy nemzetből kivánni fogják kegyelmes királjunk uraságát s Magyar országhoz való csatolását) más kézre bocsátjuk, avagy a pogánság szándékát felőlük véghben viszi (kit Isten ne agyjon,) nem tudom, Isten itéleti előtt mint adhatunk számot».** De voltakép a Lippay közvetítéséhez is kevés reménységet fűzött. Mert két nap mulva már csüggedten bevallja, hogy a Kemény dolgainak, illetve a király és udvar pártfogásába vetett bizodalmának semmi alapját nem látja; ha ne ha az erdélyiek egész országostul kérik a felség oltalmát, miben különben ő még erre az esetre sem hisz. «Mihez bizik az jó úr,» mondja sóhajtva, «én bizony nem tudom, de ezeket ezennel oda vesztjük, s bizony magunk is utánok veszünk, szánja meg Isten Erdélt, s ezt az nemes magyar nemzetet! . . .»* Csüggedését és kétségét azonban Keménynek alig árulhatta el, mert ez egy nappal később már megindúlt, nem megháborítására a hazának, a mint kiáltványában hangoztatta, hanem szolgálat-

* Wesselényi Lippaynak, Enyiczke, 1669 november 17-ikéről, Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

** *Ugyanott*, november 19-ről.

jára, jól meg sem aludt belső tüzének megoltására, a szép egyezségnek megalapítására;[1] megindult felesedmagával, az erdélyi menekültek és Rákóczy-hadak maradványaival.

Az őrizetlen és védtelen határon könnyen nyomult előre: Nánássy Györgyöt 200 fegyveresével elfogta, Barcsay Gáspárt az örményesi szép udvarházban megszorította, s mivel boros fővel védekezett, leverte és lefejeztette.[2] A fejedelem csak szóval harczolt ellene, csak szóval mutogatta, hogy kiáltványa szemfényvesztés, támadása a saját érdekeinek hajszolása, melyeket keresztyénségénél, vallásánál és hazájánál többre becsül; de majd eljő Ali, meg Szinán, meg a két oláh vajda, s ő úgy fog járni, mint a

40. BARCSAY GÁSPÁR ALÁIRÁSA.

szegény Rákóczy, kit szövetségesei vízre vittek és szomjan hagytak.[3] Aztán a szóvitával is abba hagyott, ellenfele gyors sikerén elkedvetlenedve, testvére halálán elborulva, kész volt a kerekedő vihar elől kitérni, Keménynyel személyesen találkozni, fejedelmi széke árán kibékülni, csak új házas élete nyiló rózsáit a *Bánffy Erzsi* ölében zavartalanúl szedhesse. A találkozás után maga biztosította a rendeket, hogy Kemény törekvése csak a haza javára és megmaradására czélozna;[4] s nemhogy valamely hazafinak életét elfogyatná, sőt az eddig való egyenetlenséget is szép egyességre hozná;[5]

1 Magyar Történelmi Tár. VII. kötet 156—157. ll.
2 Siralmas krónika, 598. l.
3 HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország történelme. V. k. 502. l.
4 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k. 464. l.
5 *Ugyanott*, 466. l.

maga oldotta fel őket esküdt hűségök és kötelességök alól, hogy szabadon ahhoz csatlakozhassanak és az ő igazgatása alatt boldoguljanak. Inkább elismerte magáról, hogy a megnövekedett háborúk habjainak lecsöndesítésére és habok között az ország hajójának kormányzására elégtelen, semhogy újabb küzdelmekbe és újabb szenvedésekbe sodortassa magát és honát.[1] A kényelemre való hajlama nagyobb volt, mint az uralomvágya, hazaszeretete erősebb, mint a hiúsága; s a szászrégeni országgyűlésen, melyet ellenfelével együtt hivott össze, tisztességes úri ellátás fejében (pro commoda vita dominica) lemondott a fejedelemségről, melyet úgyis annyiszor megunt.[2] S a rendek Kemény Jánost, ki az árvák óhajtásinak, özvegyek zokogásinak és mindenek nyomorult állapotjának enyhitésére jő vala be Erdélybe,[3] született jóságára és két esztendei rabságára való tekintettel 1661 január elsején egyhangúlag fejedelmökül választották: Barcsay Ákosnak pedig kárpótlásul a görgényi várat és uradalmat, meg a szent-péteri és zsuki jószágokat adták, ki aztán az országnak és uj urának engedelmességet fogadva, bár föl nem esküve, Görgénybe vonult.[4]

A szerencsétlen Erdély a pártolkodás megszüntetése végett[5] pártolkodva így csereberélte urát, hűségét, meggyőződését és magatartását. Mert az előbbi évek villongásaiban és zavaraiban, a fejedelmek gyors és gyakori váltózása mellett, Rákóczy önkényes feltolakodása és kényszergetése miatt, a közerkölcsök megrendültek: eskü, becsület, meggyőződés, állhatatosság, kitartás értéküket vesztették. Az orzág mindig ahhoz csatlakozott, a ki épen a hatalomra került; erkölcstelenség lőn az erkölcse, melyet a versengő magyar, török és német uralom benne kiirtha-

1 Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k. 472. l.
2 *Ugyanott*, 468. l.
3 Magyar Történelmi Tár. VII. k. 160. l.
4 *Ugyanott*, 166—167. ll.
5 *Ugyanott*, 159. l.



41. KEMÉNY JÁNOS FEJEDELEM.

(Egykorú festmény gróf Bánffy György birtokában.)

tatlanúl meggyökeresített. Ma is, harmadfélszáz év mulva, minden fölkelő hatalomnak és minden létező kormánynak egyiránt engedelmes, sőt lelkes szolgája. S az erdélyi kerületeket minden hatalom ura, minden kormány elnöke fundus instructusképen veheti és adhatja át!

Bizonyos, hogy Barcsay maga engedett, de az is bizonyos, ha nem enged vala, az ország akkor is elszakad tőle, mert Kemény már felülkerekedett, s az erdélyiek már tarisznyahitűek voltak, hitet hitre raktak, a mint az elkeseredett Rákóczy mondta egyszer róluk.* Bezzeg Buday Péter, a havasalföldi vajda titkára több hűséget és állandóságot mutatott nálok Barcsay iránt, ki pedig nem volt ura, csak urának szövetségese, mert az legalább beszaladt miatta Konstanczinápolyba és a fényes kaput fölverte vészhirrel, hogy Kemény a Rákóczy fia pénzén és érdekében német hadakkal Erdély elszakítására nyomult be, minél fogva ott egyszerre akkora harag kerekedett ellene, hogy az erdélyi követek aggódva és óva irták haza, régi fejedelmöktül el ne pártoljanak, mert a török a nyugtalanság leverésére felülteti a tatárt, a két oláh vajdát, Ali szerdár és Izmail basa hadát:** de az irás elkésett. A rendek már átállottak. S a személycserével még nem járták volna meg, mert a fényes kapu Barcsayra az ő tudta nélkül való lemondása miatt fölgerjedve, a választásba kellő megnyugtatással, a Rákóczyház érdekének és a német hadak segélyének megczáfolásával bele egyezett volna: de a Kemény végzetes tévedésének elfogadásával, a német szövetség keresésével újra fölidézték szerencsétlenségöket, mely majdan ép oly kikerülhetetlenül lesújt, mint a görög Fatum. Szivök még gyökeréig sajgott a veszteségnek és siralomnak fájdalmától, mert hiszen a mult esztendőben bővebben öntözte meg

* Katona István: Historia Critica. XXXIII. k. 53. l.
** Szalay László: Magyarország története. V. k. 52—53. ll. Frank András naplójegyzetei.

ezt a szegény hazát keresztyén vér, mint égi harmat;[1] ennél fogva még nyiltan és egyenesen nem mertek elszakadni a pogánytól: de már magokban és elvileg az elszakadásra új fejedelmükkel készen voltak, a mikor egyszerre a török mellett hűséget fogadtak és a németnek hűséget igértek. Megint hitet hitre raktak. A választás föltételeiben kimondták, hogy Kemény a fényes kaputól soha semmi időben sem maga el ne szakadjon, sem az országot el ne szakassza; úgy mindazáltal, ha a török is nyilván való romlásukra és veszedelmökre nem igyekszik; ebben az esetben azonban ő is minden utakat-módokat hazánk megmaradására elkövethessen.[2] A kijelentésnek első fele — a *taktika*, második fele — a *politika* volt! S ennek a politikának érdekében Kemény nagy szép ékesszólással előterjesztette, hogy a tavaszszal török-tatár had készül Erdély ellen, s elfoglalásának megkönnyítésére a szultán a császárral, a tatár a kozákkal megbékél; bemutatta a budai basa levelét Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok megyéknek a váradi basaságba való bekebelezéséről, melyet a magyarság ellenkezése esetére tűzzel-vassal fog végrehajtani; föltárta a váradi Szinán ujabb terjeszkedését, mely már a Meszesen is átcsapott és Belső-Szolnokmegyébe kapott, a hol veszedelemben Deés, Bethlen, Szamosujvár, Kővár, közel Beszterczéig;[3] a mi mind szomorú jelek, sőt részint már szomorú tények gyanánt azt a látszatot erősítették meg, hogy a töröknek csakugyan nem pénz, hanem az ország kell, melyet aztán beglerbégséggé alakít. S az ijesztő látszat hatása alatt a fejedelem végzetes tévedése a főurakban és rendekben is gyökeret vert, s ők a szorongásnak és szükségnek félelmében mind hiszékenyebb meggondolatlansággal indultak véle együtt a német szövetség imbolygó lidércz-

1 Magyar Történelmi Tár. VII. k. 161. l.
2 Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k. 474. l.
3 FRANK ANDRÁS naplójegyzetei, 17. l.

fénye után. Hisz ezt a szövetséget ép oly melegen ajálta Lippay érsek, mint Wesselényi nádor, mindennek következtében olybá tünt fel, mint a magyarság és keresztyénség egyetlen reménye és menedéke. Azért mindenki megnyugvással vette, hogy a fejedelem Bánffy Dénes tanács urat és Kászoni Márton jezsuita atyát Bécsbe küldte az alkudozás megkezdése végett. Mind a mellett szinte egy időben, az említett taktika követésével írt Szinán és Ali basáknak, meg az oláh vajdáknak, hogy a fényes kapun támogassák ügyét,[1] igérvén a hatalmas császár hasznos szolgálatjában teljes életében való hűségét, s a basáknak is minden kedveskedő jó akaratját.[2] S elég kedvező fogadásra talált, mert Köprili Ahmed, a nagyratörő és nagyralátó fiatal fővezér, ki apja halála után 26 éves korában örökölte mindenható hatalmát, büszke, fenhéjjázó hangon, de kecsegtető jóakarattal biztatta meg, hogy ha nem Erdély romlására, hanem a hatalmas császár szolgálatjára érkezett az országba, mutassa meg cselekedettel és hűséggel, küldje be emberét mielőbb kivánságának előterjesztésével és a hátrálékos összeggel : a hatalmas császár ajtaja nyitva leszen, mert a hű szolgákat meg nem veti, sőt inkább kegyelmességét mutatja hozzájok; az ő fejére is kegyelme száll s Erdély országa szárnyai és gondviselése alatt marad.[3] S ez a biztatása nem szinlés szava volt, hanem hangulatának őszinte kifejezése, mert a két fejedelem között való egyezséget, a mint az erdélyi követek, Lutsch János és Váradi István levele egyidejűleg jelezte, a személycserével jóváhagyta, s az adónak és hadi kárpótlásnak beküldésével elismerte volna![4]

Ha Keménynek eszébe jut, a mit két évvel ezelőtt Barcsay Ákosnak írt, hogy rabságában és megélemedett állapotjában nem szállott még úgy szárába az esze, hogy ne tudná, mikép alkalmaztatnia kell magát az időhöz, emberekhez és hazája

1 Erdélyi országgyűlési emlékek, 489. l.
2 Siralmas krónika, 601. l.
3 Siralmas krónika, 603. l.
4 FRANK ANDRÁS naplójegyzetei, 21. l.



(Lang Móricz metszete után.)

42. KÖPRILI AHMED NAGYVEZÉR.

törvényéhez;[1] s ha valóban alkalmazkodik az időhöz, emberekhez és hazája törvényéhez, az erdélyi hagyományos törökpárti politikához, mennyi újabb romlást és szenvedést elkerülhetett volna! Akkor az ország szerencsétlensége és az ő végzete nem következik el. De a követek hasztalanúl kérték az élő istenre, lelkük üdvösségére, hogy a fényes kaput nyugtassa meg; hasztalanúl erősítették jó lelkiismeretök szerint, hogy csupán a kivánt összeg befizetésétől függ az ország megmaradása, egyszersmind a magok megszabadulása,[2] nem hallgatott reájok, végzetes tévedésének meredélyéről vissza nem fordult. A németet csak kereste, a törököt csak hitegette tovább; s a kik féltek magatartásától, azokat váltig áltatta, mint a jó szebeni szászokat, hogy a fényes kaputól sem maga el nem szakad, sem mást el nem szakaszt, sőt ellene erős hittel való kötelezettségénél fogva a legkisebb dologban se vét; ha ne ha az hazánk végső romlására ügyekszik, mert addig akar élni, míg a honnak él.[3] S igazán abban a hiszemben volt, hogy a német szövetségével, a török megjátszásával az országnak használ, pedig csak székét és életét játszotta el. A török ugyan eleinte viseletét csak mulasztásnak nézte, de már gyanúval kisérte; s a mikor emberei február közepén Konstanczinápolyba értek, megmondta nékik: hogy ám legyen fejedelem, ha az ország megválasztotta, de már megkövetelte tőle, hogy az adó és hadi kárpótlás mellett fiát is küldje be túszul; április elején pedig egyenesen azt kivánta, hogy a fejedelmi jelvényekért maga menjen be a fényes kapura, egyik fiát vigye be és hagyja zálogúl.[4] Ali basa meg azt javasolta, hogy legalább az ő temesvári táborában jelenjen meg, ebbeli készségét és a pénz megszerzését ajánlja föl: s ő dolgát eligazítja. Kemény azonban sem az

1 SZILÁGYI SÁNDOR: Erdély és az északkeleti háború, II. k. 491. l.

2 FRANK ANDRÁS naplójegyzetei, 21. l.

3 *Ugyanott*, 18—19. ll.

4 Hadtörténelmi Közlemények. V. k. 435. l.

egyik, sem a másik követelésnek megfelelni nem tudott vagy nem akart. Hisz a roppant összeget, a két esztendei adót és 500,000 tallér hadi kárpótlást lefizetni nem birta, mert a saját vallomása szerint olyan szegénységben élt, hogy a rabságban is gazdagabb volt; hisz a törökben nem bizott, lelkében az elszakadásra készen nem is bizhatott, mert a saját bizalmatlansága gyanút növelt benne, hogy az szép szín alatt csak csalni, s a keresztyénségtől elvonni akarja. Már pedig ép ebben az időben vette Bánffy Dénestől az értesitést, hogy a király *elvileg* pártfogását megigérte, csak a föltételekben megalkudhassanak; így annál sóvárabban és szívósabban ragaszkodott a keresztyénséghez, a német szövetség gondolatához. Ali basának kijelentette, hogy Temesvárra elmegy, de csak az évi adónak 15,000 aranyra szállítása s a hadi kárpótlásnak elengedése *után*: mégis azt hitte, hogy «eleget igért»,* csak a maga és hazája eleve-biztositásának föltétele miatt nem egyezhetett meg. Mulasztása és húzakodása láttára a nagyvezir végre megneheztelt, a némettel való tárgyalása hirére éktelen haragba tört: letételét elhatározta és az erdélyieknek azonnal elrendelte. Mert ha a török-tette fejedelem meg nem maradhat, semmiképen sem engedheti meg, hogy a tatár kán védencze és némethez vonó ember legyen az; az ország Keményt fogja meg vagy űzze el, s válaszszon helyette mást, ki a megerősitést rögtön megnyeri. Haragja azonban még élesebben fordult a német ellen, mert gyanúba fogta, hogy a bonyodalmak éledő tüzét ő szítja, s meg akarta érte haddal fenyiteni. Keménynek megigérte, hogy sem magának, sem gyermekeinek, sem javainak semmi bántódása nem lesz, ha szép szerével félre vonul: de jövendőbeli utódjától eleve megkövetelte, hogy közibök bemenjen, s a német ellen velök az országgal együtt fölkeljen;

* Hadtörténelmi Közlemények. V. k. 434., 438. ll.

sőt ezzel a föltétellel Keménynek még most is megbocsátott volna, mert Ali még most is szólongatta: szerezzen magának hitelt, mint Bethlen Gábor, üljön fel velök együtt, vágja a hitetlen németet, ha Váradot elvették, többet adnak érte: Kassa, Szatmár, Ecsed legyen övé, az adót is aztán megfizetheti.[1] De a fejedelem már választása előtt annyira belerögzött a maga végzetes tévedésébe, hogy Erdély államiságát csak a német mentheti meg,[2] hogy Lipót Erdélylyel készségesen ereszkednék egyezkedésbe, csak volna kivel tárgyalnia;[3] s ha egyszer a törökkel összetűz, Erdélyt el nem hagyja, ott oly rendelkezéseket teszen, mint Morva- és Csehországban;[4] hogy már ez időben, a tárgyalás alatt, a törökhöz hajlani, a keresztyénségnek ártani átalkodott. Pedig konstantinápolyi, havasalföldi, nándorfejérvári értesüléseiből jól tudta, hogy a dolgai nehezednek, a török követek, kémek, levelek ellene a királyhoz, az országhoz, a hűbéres fejedelmekhez már jártak; a tatár, az oláh, a silistriai had indulásra kész, sőt a saját népében sem bizhatik, mert a veszedelemben azt kérdi, hol a király segedelme, nincs, — akkor egyszerre a törökhöz pártol és azzal reátámad: a szabadulás minden egyéb módjáról és eszközeiről megfeledkezve mégis csak a bécsi követeit sürgette, hogy miután a felség elvileg megigérte, mikép személyében és országostul oltalmába veszi, kérjenek tőle határozott választ: mit cselekedjék? Lemondjon? Ha nem segiti, lemond. Küzdjön? Ha vért ont érte, küzd. Mert ha a hadakozást eltökélte, a maga részéről az alku a föltételeken meg nem akad; váraiba a német őrséget beereszti; különben Erdély fejedelem nélkül kívülötte sem lesz, csakhogy vagy török vagy oly töröké lesz, ki alatt

1 Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k. 507—508. ll.
2 Hadtörténelmi Közlemények. V. k. 426. l.
3 *Ugyanott*, 430. l.
4 *Ugyanott*, 429. l.

nem miséznek a barátok csak úgyis, mint eddig.[1] A határozott választ annyival inkább sürgette, mivel a beszterczei országgyűlés már hivatalosan is kimondta, a bölcs és óvatos szászok ellenkezésével ugyan, de kényszerű szavazatával, hogy a töröktül elszakad és a némethez csatlakozik,[2] ennél fogva a hosszú tanakodás és lassú segitség növekvő veszedelemmel járt, mert a dolgok csakugyan napról napra nehezednek . . .

Minél jobban megátalkodott a török, Barcsay annál nyugtalanabbá lett. Eleinte a fejedelemhez nagy atyafiságot mutatott, érdekében oly leveleket irogatott, hogy jóakaróbbakat, őszintébbeket Kemény sem kivánhatott;[3] de aztán lemondását megbánta, görgényi idilljét megunta, leveleket tovább is irogatott, de már a végbeli basákhoz és oláh vajdákhoz a maga visszahelyezése iránt. Kemény bár tudta róla, hogy a töröknél igen be van téve kapuja,[3] még sem bizott benne többé. Öcscse, Barcsay András Fogarasban meghódolni vonakodott; emberei, Fodor János udvarbiró, Jánosi István harminczados, Raffay Tamás, Kállay András, Dévában a jenei basának ajánlták fel a várat. Fogarast ugyan később Barcsay András bátyja tanácsából hitre feladta s elég könnyelműen dolgának csomóját a hitlevélben jól megkötni elmulasztotta;[4] Dévát pedig Springer Tamás, a német kapitány hűsége megmentette, az árulókat leleplezte, s a fejedelem, a tanácsurak itéletéből, egy hajnalban a vár kapuja előtt lefejeztette;[5] de Barcsay Ákos miatt még sem volt biztos, mert elméje nyughatatlankodik, sokképen mesterkedik vala;[6] úgy hogy április elején már nem hitte felőle, hogy «sokáig megállhassanak

1 Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k. 507—509. ll.
2 *Ugyanott*, 496. l.
3 Hadtörténelmi Közlemények. V. k. 433. l.
3 *Ugyanott*, V. k. 434. l.
4 Siralmas krónika, 609. l.
5 *Ugyanott*, 609. l.
6 Hadtörténelmi Közlemények. V. k. 434. l.

együtt.[1] Még nem tudta, hogy mit fog cselekedni, de abban már nem habozott, hogy cselekedni fog, a miképen «Isten és az idő megtanítja». A beszterczei országgyűléstől felhatalmazást kapott, hogy a török kielégítésére fölszedett országos pénz elharácsolása fejében javaihoz nyúlhasson, «illetlen cselekedeti, derekas és hiteles emberek előtt lött szavai, minduntalan való titkos irogatási» miatt ellene eljárhasson.[2] Kemény mind a mellett nem idézte egyenesen pörbe, hanem alattomosan, csellel ejtette meg, nyílt jelleméhez méltatlanúl. Úgy látszik, még nem akarta elveszteni, csak ártalmatlanná tenni. Testvérével együtt vadászatra hivatta, Vécsen egyszerűen elfogatta; s a két Barcsay közül Ákost Görgénybe, Andrást Fogarasba küldötte rabul, a hol üzengetéseivel, irásaival, elfogatott leveleik szerint egyikök sem hagyott abba. Kemény ennek következtében Andrást május 16-ikán Fogaras piaczán fölakasztatta, nyakában a bakcsiráji hitlevelével;[3] Ákost pedig junius 6-ikán a medgyesi gyűlésen halálra itéltette és a végrehajtást magára bízatta; holott tatár rabsága idején, mikor a kiszabadításán Barcsay fáradozott, elmelegedve írta neki: «Isten legyen megfizetője, s ha Isten valaha megszabadítja, háládatlan nem lesz érte».[4] S valóban hálás szivű, nemes érzésü volt,[5] de sorsa mostani bonyodalma, nehézsége fölizgatta, s természete ellenére kegyetlenségre ragadta, mert Barcsayn kívül még Buday Zsigmondot, Apor Lázárt és Szövérdi Józsefet, a szegény zászlótartót is halállal sujtotta pártolkodó és felségsértő szavaik és irásaikért. A volt fejedelmet egyenesen azzal vádolta, hogy a nagyvezir jó indulatja megváltozásának ő az oka, hite ellen ő rontotta meg; holott maga tudhatta legjobban Ali leveléből, hogy Köp-

1 Hadtörténelmi Közlemények. 435. l.
2 Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k. 505. l.
3 Siralmas krónika, 609. l.
4 Szilágyi Sándor: Erdély és az északkeleti háború. II. k. 444. l.
5 Márki Sándor: Századok, 1883. évf. 403. l.

rili Ahmed új fejedelmül mindenkire gondolt: Zólyomi Miklósra, Rhédey Ferenczre, Haller Gáborra, Bethlen Jánosra, Kálnoky Mihályra, csak Barcsayra nem; azt ép úgy elejtette állhatatlansága, mint őt a némethez vonása miatt. A nagyvezér csak rendet, *új* rendet akart, hűséget és engedelmességet a fényes kapu iránt: azért követelte most már, hogy Kemény a fejedelemséget azonnal tegye



(Rajzolta Cserna Károly.)

43. A GÖRGÉNYI KASTÉLY.

le és hagyja el, később egyszerű birtokosként visszatérhet; az ország helyette azonnal válaszszon mást, ki maga menjen be a jelvényekért huszonötöd magával, s a három nemzet küldöttsége, mindeniknek fejei 10—16-onként, vigye meg a két esztendei adót és az 500,000 tallér hadi kárpótlást; azért fenyegette meg az erdélyieket, hogy különben elpusztítja őket.* Kemény mégis tartott Barcsaytól, hogy a kerekedő viharban veszedelmes lehet. Még egy-

* Hadtörténelmi Közlemények. v. k. 438. l.

szer, julius 3-ikán, megintette, hogy ne irogasson hiveinek, ne tanácsolgassa elszakadásra őket, szóval ne hintegessen konkolyt a mások búzája közé,* s a mikor ez sem használt, Görgényből vasban,** a szekérhez lánczolva és lakatolva Buday Zsigmonddal együtt, a távolabb és biztosabb Kővárba vitette, de az úton, «nagy véletlenül Répa nevü falunál», reájok ütöttek, őket agyon lövöldözték és a falu pellengére mellé temették. Így veszett el nyomorultan és méltatlanúl. Gyöngeségeit hamar elfeledték: de személyi szeretetreméltósága, vidor és nyájas bánásmódja, ötletessége, a közjóra és közművelődésre kész bőkezűsége sokáig emlékezetben maradt. A Szentirás kinyomását szivesen gyámolította, Apáczai Csere Jánost melegen méltányolta, s felsőbb akademiai terveiben kegyesen ösztönözte, a kolozsvári kálvinisták iskoláját a szegények segélyezése végett örök időre kősó-alapitványnyal adományozta meg, melynek áldásait a mai emberöltő is hálásan élvezi.

Kemény a helyzet megitélésében gyökeresen tévedett. A nagyvezér jóindulatja megváltozásának nem Barcsay volt az oka, hanem önmaga, az ő némethez vonzásának végzetes politikájával. A főurak és rendek botorúl, hunyászkodó alkalmazkodással mentek utána a veszedelembe. A medgyesi gyűlésen a viszonyok nyomása és a fejedelem ékesszólásának hatása alatt kijelentették, hogy mivel a török kivánsága csak arra czéloz, mikép szakadást szerezzen köztük és ő Nagysága közt, s könnyebb elvesztésükre el akarja vonni a pásztort a nyáj mellől, arra nem hogy reá lépnének, a minek Isten még a gondolatjától is oltalmazza őket, sőt mindenekben Isten után ő Nagyságához ragaszkodnak, s újra felhatalmazzák, mint a beszterczei országgyűlésen, hogy bölcs tanácsával hazájok megmara-

* Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k. 524. l.
** Siralmas krónika, 609—610. ll.

dására minden útakat-módokat elkövethessen; vagy is újra kijelentették, hogy a töröktül elszakadnak és a némethez csatlakoznak.* S cselekedték ezt akkor, a mikor a német segítség még csak a papiroson volt, a török had pedig a Dunán már átkelt, hallatlan könnyelműséggel, csupa szolgaságból.

Szegény, szerencsétlen Erdély! Oda jutott megint, a hol a Rákóczy élet-halál harcza idején volt. S Kemény megismételhette volna megint, a mit feleségének írt: «Félelmes állapotunk van igen, mert megdühösödött ellenünk a pogányság hatalmas ereje, elhagyattattunk minden nemzetektől, némelyeknek csúfai, másoknak csudáivá löttünk: de nem rövidültek meg az irgalmas Istennek kezei, az egy jó jel látszik, az országnak nagy egyezsége, melyre mint isten munkájára remélhetünk áldást.»**

Nem, nem áldás, hanem csapás következett, hiszen a megdühösödött pogányság rohanó paripáinak robaja messziről már hallszott!

* Erdélyi országgyűlési emlékek. XII. k.
** Tóth Ernő: Kemény János és Lónyay Anna levelezése. Budapest, 1900. 42. l.



51. ZRÍNYI KORABELI KÖNYVDÍSZ AZ ORSZÁG CZÍMERÉVEL.



(Egykorú rajzról, XVIII. századi metszet után.)

45. ÚJ-ZRÍNYIVÁR ROMJAI.

III.

A NEMZETI BECSÜLETÉRT ÉS SZABADSÁGÉRT.

NÖVEKVŐ részvéttel hallgatta Zrínyi a kerekedő viharnak, hazafias reménykedéssel a bécsi alkudozásnak híreit. Szóbeszéd, mende-monda, bizalmas levél hozzá is elhordta. Hiszen az erdélyi magyarság sorsa az egész magyar nemzet sorsával függött össze. Régtől fogva hitte és hirdette, hogy az erdélyi háborúból magyarországi háború lesz. Tudta, hogy minél szorosabban csatlakozik Kemény Lipóthoz, s minél hathatósabb támogatást nyer tőle, a dolgoknak ez a fordulata annál bizonyosabban, annál kikerülhetetlenebbül be fog következni. Senki jobban nálánál nem ismerte a világesemények logikáját és a török természetét. S a míg a koczka dűlőre jut vala, a maga körében, a nemzeti becsület jövendőbeli védelmére szervezkedett és épitkezett a török ellen, hogy ha az *Afium* nagy eszméje, az ország felszabadítása, egyszerre és egyelőre meg nem valósulhat is, legalább minden gondolatával és minden intézkedésével előkészítse, a magyar harczi

erejét növelje, a török hadi helyzetét rontsa. Határai védelmére január végén, 1661-ben, a hadi tanácstól sok lőszert, kézi gránátokat, alabárdokat, kópjákat és puskákat kért;[1] de be sem várta, a míg azokat a belső ausztriai rendek és titkos tanácsosok egyetértésével megkaphatja,[2] — márcziusban Horvátországba ütött, s egy lesvető basát megelőzött és kilencz török helységet megrabolt,[3] Csáktornyánál pedig 1000 pogányt levágott vagy elfogott;[4] majd május elején Kanizsa alá csapott, hol hír szerint 10,000 fegyvertelen törököt vert szét és a külvárost feldúlta,[5] minek következtében a csauszok egyre jártak, panaszolkodtak és jajveszékeltek ellene Bécsben; s a miniszterek majd lecsöndesíteni igérték,[6] majd mentegették,[7] de általában kedvetlenséggel itélték meg. Mert sajnos mind e gondoskodását, úntalan fáradozását ép azok nézték idegen szemmel, a kiktől jutalmat várhatott volna. «Ez nem újság, vígasztalta Witnyédy, megtanulhatta régen Nagyságod azt, hogy az hűséges szolgálatnak gyakran hálaadatlanság az jutalma, de olyan az emberben a természet, s kiváltképen azokban, kikben az nagy jóságos cselekedetök másokét megelőzi, hogy az mit tőle tiltanak, az ellen mindenkor tusakodjék.»[8] S ő csakugyan tusakodott és diadalmaskodott, mert nagy jóságos cselekedetét nem hagyta félben. Nem hiában volt korának phönixe,[9] a mi minden században csak egy születik — a nehézség és akadály csak megújhította lelke szárnyainak erejét és biztos lebegését.

A zavarok bonyolodtával, a beszterczei országgyűlés idején, 1661 április 30-ikán ülést tartott a rendekkel Varasdon folyó ügyek, védelmi készületek végett. Az ülés

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*, január 27-ikéről, 323. k.
2 *Ugyanott*, márczius 11-ikéről és április közepéről, 323. k.
3 Történelmi Tár, 1880. évf. 750. l.
4 *Ugyanott*, 750. l.
5 *Ugyanott*, 752. l.
6 *Ugyanott*, 751. l.
7 *Ugyanott*, 752. l.
8 Vitnyédy István levelei. 1. k. 162. l.
9 *Ugyanott*, 175. l.

legelsőbben is meghallgatta Fodróczy Péter jelentését az oláhok, predauciusok és szlávok ügyében gréczi követségéről. A király szóval és írásban megigérte, hogy jelenleg ugyan a keringő török hirek miatt az egyetemes bizottságot kénytelen elhalasztani: de egy esztendő alatt a hirekre való tekintet nélkül összehívja. A magános oláhok visszacsatolására nézve pedig, a kiket a kiváltságos oláhok csábítással és erőszakkal hűségökben eltántorították és kötelességök alól elvontak, az 1659:XCI. törvény rendelkezése szerint már most intézkedett, a mennyiben a régi állapot helyreállítása végett parancsot küldött a gréczi titkos és hadi tanácshoz, a végbeli főkapitányokhoz és kiváltságos oláhokhoz. Az ülés a jelentést tudomásul vette és kimondotta, hogy a felség kegyelmes elhatározásában, nevezetesen az egyetemes bizottság elhalasztásában, a jövő összejövetelig megnyugszik, s intézkedése értelmében az ország részéről ajánló leveleket ad a földes uraknak az érdekeltekhez, hogy ügyvivőik által a parancs sikeresebb végrehajtását sürgessék és keresztül vigyék. Aztán gondoskodott az ország gyalogsága fizetésének, a követ költségének födözéséről; a szolgabirák számadásainak elkészitéséről és felülvizsgálatáról; s a kulpai végek és útak megtekintése végett kiküldette Zakmárdy János itélőmestert az illető végbeli kapitányokkal, hogy az egész vonalat járják végig és alaposan szemléljék meg; ha valahol javitásra és erődítésre van szükség, az itélőmester azonnal rendeljen ki oda kellő ingyenmunkást; s a kik a megszabott napon ki nem szolgálnák, előbb távoznának vagy megkésve érkeznének, azokat a törvényes birsággal rójja meg és a pénzt a helyi kapitányok fegyveres segítségével rajtok szedje föl; Varasd városát azonban az ingyen munka terhétől a folyó évre mentse föl, hogy minden erejét egészen a saját falainak kijavítására és újraépítésére fordíthassa, a mi az országos tárházak, a termésbeli hadi segély biztossága érdekében fö-

löttébb kívánatos. S ezekre a tárházakra nézve a karok és rendek Varasd városának és idősb Erdődy Imre grófnak térítvényt állítottak ki, hogy ezek a beépített helyeket nem örökre, hanem csak tetszés szerint való időre engedték át; s ha a tárházakban vagy beléjök helyezett gabonában tűz vagy bármi más szerencsétlenség kárt okozna, sem Varasd, sem a gróf érte felelősséggel nem tartozik.[1]

Zrínyi ezzel a gyűlést befejezte és csakhamar várépítéshez fogott. Mintha ezekkel a katonai portyázásokkal és báni intézkedésekkel csak azt akarta volna biztosítani, hogy minél nyugodtabban és hosszasabban új alkotásának élhessen. Jóságos cselekedetei közt most ez volt a legjelentékenyebb vállalata, melyen a legtöbb szeretettel és legtöbb tusakodással csüngött.

A vár fölöttébb kedvező helyen, a *Mura* bal partján emelkedett, ott, a hol éjszakról a Kanizsa patak szakad a folyóba, lejebb pedig délről a Dráva vize kanyarog elő egyesülésre,[2] olyan jelentékeny magaslaton, a melyről az egész környéket le Légrádig és föl Kottoriig be lehetett látni. Romjaiban már előbb is megvolt, mert régebben, száz esztendővel ezelőtt ezen a magaslaton állt *Kecskevára*, melynek gazdája, a szigeti hős vitézlő szolgája, urával együtt esett el, míg öröke az általános pusztulásban romlásnak indult és elhagyatásra jutott: sem a Zrínyiek a Muraközön, sem a törökök Kanizsában nem vették számba.[3] Az erdélyi harczok élesedése, Kemény bécsi alkujának haladása nagyobb értéket adott a romoknak, mert az udvar bármi kevés kedvet érzett is a háborúra,[4] előbb-utóbb ki nem térhetett előle, hiszen a szüksége Várad eleste óta a levegőben volt, a magyar urak és fölvidéki megyék ép oly

1 *Acta et Articuli dominorum Statuum et Ordinum Croatiae et Slavoniae*, 185—188. ll.
2 Ortelius Redivivus (Frankfurt, 1665.): II. k. 198. l.
3 Vitnyédy István levelei. I. k. 157. l.
4 Történelmi Tár, 1880. évf. 749. l.

erélyesen követelték, mint a mily melegen ajánlta és sürgette a pápai nuncius:[1] Zrínyi jól tudta, hogy a király és miniszterei az erkölcsi nyomásnak, még inkább az események sodrának nem szegülhetnek végképen ellene, hiszen a hadi tanácsban a harczias hangulat már is jelentkezett. Tavaszszal, május havában, a helyet szemesebben megvizsgálta és hadi czélra annyira alkalmasnak találta, hogy mindjárt birtokába vette, fölmérette, rendeztette; az anyaghordással a munkákat megkezdette, június 14-ikén pedig, a mint *Andler* írja, a törökök dühére, vetélytársainak irigységére és mindenek csodálatára, a vár megújításához, illetve fölépítéséhez és erődítéséhez fogott;[2] a saját nevéről *Uj-Zrínyivárnak* nevezve el, emlékezetül őseinek hajdani sasnevelő fészkére.[3] Az épitkezés és átalakítás munkálata, úgy látszik, *Wassenhoven* mérnök terve szerint, gyorsan és nagyban indult meg, állítólag ötezer főnyi tábor födözete alatt és segítsége mellett,[4] a minek hírét a törökök megdöbbenéssel, a német tanácsosok megütközéssel fogadták. A kanizsai új basa, *Szeidi Ahmed*, még májusban, a mikor a helyet Zrínyi már elfoglalta, 2000 emberével szintén megjelent ott, a területet megtekinteni, s bizonyosan megszállja, ha már megszállva nem találja;[5] így visszavonult, de a munkálatok közben követeket küldött hősünkhöz, hogy valjon a király parancsából vagy a maga kezdeményéből építteti-e az erősséget? Azt felelte, hogy nem érdemes akár az egyikről, akár a másikról beszélni, a maga földén és telkén emeltet aklot barmai számára, hogy ha a király barmai a kanizsaiakkal összekeverednek, az övéiben kár ne essék; s figyelmeztette a basát, hogy ezentúl a kanizsai mezőre ne ereszsze lábas jószágait, mert az akolban mindég nagy

1 Történelmi Tár, 749. l.
2 Történelmi Tár, 1888. évf. 606. l. ANDLER: Memoria belli Hungarico-Turcici, 86. l.
3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei. I. k. 157. l.
4 Történelmi Tár, 1888. évf. 606. l. VITNYÉDY ISTVÁN levelei. I. k. 157. l.
5 Történelmi Tár, 1888. évf. 606. l.

kutyák lesznek. S a mikor a követek kérdezték, hogy akolba miért helyeztet ágyút, azt válaszolta: vadászatra, hogy a farkasokat és medvéket lövöldözhesse.[1] Az elmés szavakkal, ha ugyan megestek, a basát meg nem nyugtatta, sőt még jobban megrémítette; az egymásután küldte gyors futárait a fényes kapura,[2] hogy gyors és sürgős segítséget kapjon. A dolog a szultánt annyira felbőszítette, hogy anyja, az özvegy szultána kérésére és a nagyvezír rábeszélésére 15,000 embert rendelt Mohammed basa vezérlete alatt az erősség lerombolására;[3] a hódoltság népe pedig hír szerint Kanizsánál és Pécsnél gyülekezett ellene, hogy az építkezést megakadályozza, mert Kanizsát «mintegy bloquirozza.[4] Zrínyi ez időben épen valami törvényszékre ment, sem evett, sem ivott, azonnal visszatért táborába, hogy a munkálatot folytassa, mindenfelé elírt segitségért, hogy mielőbb befejezhesse. Nemcsak őrködött felette, de maga is dolgozott rajta, naponként három órán át talicskázva a földet.[5] Vitézei meg lesen álltak, törököt fogdostak; csak az első pár hét alatt 50 rabnál többet ejtettek, kiket a táborban kótyavetyére hánytak. Witnyédy felbuzdulva lovat kér Keczer Menyhérttől, hogy Új-Zrínyivár alá mehessen, mert úgy látja, szükség lesz reá; Draskovich Jánost is biztatja, hogy bátyjával minél előbb és minél jobb készülettel oda siessen; oda készül Batthány Kristóf is hadával, s oda gyülekeznek mindenfelől, mert ha a kanizsaiak, pécsiek megjőnek, Zrínyi megmarakodik vélök és körömsölés nélkül el nem válnak egymástól.[6]

A német tanácsosok gróf Leslie Walter jelentéséből értesültek mind a vállalat mibenlétéről, mind a hódoltságbeli törökség készülődéséről[7] és valóban megijedtek, hogy

1 Ortelius Redivivus: II. k. 198. l.

2 Galeazzo Gualdo Priorato: Historia di Leopoldo II. (Bécs, 1670.) 31. l.

3 *Ugyanott*, 30. l.

4 Történelmi Tár, 1880. évf. 754. l.

5 Ortelius Redivivus: II. k. 198. l.

6 Vitnyédy István levelei. I. k. 157., 159. ll.

7 *A császári és királyi hadi levéltárban* július 1-jéről. Windica 68. k.

a békének egyszerre vége szakad; pedig elvileg már magok is megszakították, mert Kemény megsegítését elhatározták és a Montecuccoli hadát melléje rendelték;[1] hősünket tehát megintették, hagyjon abba tervével és térjen haza. Ő meg csak ásatott, fúratott, faragtatott tovább, még lázasabb sietséggel és fokozottabb erélylyel; Wassenhoven mérnököt felküldötte Bécsbe a hadi tanácshoz, hogy a hely földrajzi fekvéséről s az erősség építésbeli jelentőségéről fölvilágosítást adjon s az akadékoskodást elhallgattassa. De fent nagy volt az aggodalom és kedvetlenség, hogy hősünk a király tudta és engedélye nélkül fogott a munkába, melylyel koczkáztatja a békességet, fegyverre szólítja a törököt, a mikor egyenesen annak területén a szerződés ellenére új várat emeltet; a budai basa már is mozgolódik és megtámadására készül, hagyjon tehát abba, óva intette az üzenet, a véghely építésével.[2] Zrínyi meg csak ásatott, fúratott, faragtatott, még lázasabb sietséggel és fokozottabb erélylyel, egyszersmind a hadi tanács tagjaihoz levelet intézett, melyben a maga elhatározásának czélját és okait részletesen kifejtette.

Ebből a leveléből nyilván kiviláglik, hogy az erősséget nem azért emelte, mikép a maga horvát vitézeinek, a mint *Priorato* írja,[3] visszavonulását födözze, mikor az ellenség földén fosztogatnak, mivel előbb nem csaphattak át a folyamon olyan gyorsan, hogy a törökök őket utól ne érték és zsákmányukat el ne vették volna, vagyis nem azért, a mint *Montecuccoli* állítja,[4] hogy a béke-időben portyázó csapatok zsákmányukkal oda visszavonulhassanak, aztán a folyón kényelmesen átkelhessenek, mert bizony a kanizsaiak megrablása az írás adatai szerint eddig a nélkül is sikere-

1 Történelmi Tár, 1880. évf. 750. l.
2 *Ugyanott*, 606—608. ll.
3 Galeazzo Gualdo Priorato: Historia di Leopoldo II. 31. l.
4 Rónai Horváth Jenő: Hadtörténelmi Közlemények, IV. k. 305. l.



46. GUALDO PRIORATO I. KÖTETÉNEK CZÍMKÉPE.

sen folyt; de nem is azért, a mint *Horváth Jenő* hiszi,* hogy Váradért kárpótlást szerezzen. Építtette hazafiságból és érdekből *Légrád helyett*, Kanizsa ellensúlyozására, mert a Dráva Légrádot annyira megrongálta, hogy sok ház összedüledezett benne; már-már félesztendeig sem látszott biztosnak, hogy egészen alá nem mossa és vízbe nem omlasztja, mert alig kanyargott tőle húsz lépésnyire; s áradások alkalmával egyre csapkodta és szaggatta: hősünknek tehát gondoskodnia kellett, hogy az ország végvidékének s a maga szigetének eme pontja védtelenül ne maradjon. Előbb-utóbb Légrádból költözködnie kellett volna: inkább költözködött akkor, mikor még a végső szükség be nem állt és alkalmas helyet talált. Földrajzi fekvésének leírásával levelében nem vesződik, hiszen Wassenhoven úgyis megismertette; hanem katonai értékéről a hadi tanács tagjainak annál kimerítőbben szól. Elmondhatja, megokolása szerint, hogy katonailag az a hely paizsa vagy bástyája nemcsak az egész Muraköznek, de az összes végeknek is, melyek a Dráván túl Szlavóniában feküsznek, s a ki ennek a hegynek ura lesz, egyszersmind ura lesz eme két folyónak, a Murának és Drávának is. Légrádtól csak ágyúlövésnyire van, Csáktornyától valami másfél és Kanizsától két mérföldnyire; s úgy vet a hegy, hogy róla, mint valami kémlőhelyről, az egész környéket be lehet látni, le Légrádig és föl Kottoriig s a közelgő törököket büntetlenül elcsiphetni és rabul ejthetni, július 5-ikéig 200-nál többet fogtak el. Légrádtól Kottoriig eddigelé kilencz őrállomást tartott fenn, részint a maga költségén, részint királyi fizetésből, mely azonban oly késedelmes és csekély, hogy bízvást semminek vehető: a maga költségén pedig akkora vidéket nem oltalmazhat. Ez a hely fekvésénél fogva olyan, hogy hat őrállomással fölér; igaz, hogy bele több katona szük-

* RÓNAI HORVÁTH JENŐ: Hadtörténelmi Közlemények, IV. k. 306. l.

HISTORIA DI LEOPOLDO CESARE,

Contininente le cose più memorabili successe in Europa, dal 1656. sino al 1670.

DESCRITTA DAL CO: GALEAZZO GUALDO PRIORATO.

DEDICATA

Alla Sacra Cesarea, Real Maestà

DELL'IMPERATRICE

LEONORA.

Postoui li Ritratti de Principi, de Generali, e de Ministri principali. Gli Assedij di Piazze, e Battaglie seguite.

Con le Scritture, Lettere, Trattati, Accordi, e Capitulationi nel fine dell'Historia, per non confondere la narratiua della medesima.



IN VIENNA D'AVSTRIA. M.DC.LXX.

Appresso Gio. Battista Hacque, Stampator Academico.

47. GUALDO PRIORATO I. KÖTETÉNEK CZÍMLAPJA.

séges, mint ama hat őrségen, de ellátásuk mégis könnyebb lesz, mert szőlők, szántók s minden egyéb alkalmatosságok esnek körüle, míg Légrád már annyira sanyarú sorsra jutott, hogy sok katona elhagyásáról beszél. S új háború esetében vagy olyan békében, a milyen most van, ha a török bármely közeli várat megszállna, ő segítséget sem vihetne fölszabadítására, ha az ott ötszáz embert helyezne el, még ha erősséget nem emelne is: ellenben ha ő veti meg rajta lábát, bizton megakadályozhatja, hogy akár Stiriának, akár másfelé kiüssön, mert visszatérését elvághatja, minél fogva az nem mer Kanizsából kiindulni, nem meri Muraközt és Csáktornyát megtámadni. A mellett a hely háborúban csapatok gyülekezésére védett állásánál fogva kiválóan alkalmas, a honnan Kanizsa, Berzencze, Segesd és Sziget könnyen elérhető, s ha a kanizsai megszálláskor már szolgálatra állt volna, nem lenne Olasz- és Németországban oly siralmas emlékezete Kanizsának! Meg van róla győződve, hogy ha az erősséget kellően befejezheti és fölszerelheti, s a fölségtől valamelyes segítséget kaphat bele, Kanizsát csakhamar agyonnyomhatja, legalább biztosítja, hogy a pogány iga alól sok ezer keresztyén fölszabadúl. Stiria békében és nyugalomban él félelem nélkül, még ha Kanizsa a török kezében marad is.*

Íme, Új-Zrínyivár építésének czélja okaival együtt, melyek a hely katonai jelentőségét teljesen megvilágítják. De megfelel hősünk a hadi tanács aggodalmaira és nehézségeire is, a mikor kifejti, hogy a török a béke megszegéséről nem panaszkodhatik, a szerződésnek az új várak emelését ellenző kikötésével nem érvelhet, mert csak azon a vidéken háromnégy erősséget készíttetett, most is *Behigáthot*, a melyet a magyarok a mult évben fölégettek, újra rakatja, Horvátországban pedig még többet építtetett; s a mi neki szabad,

* Történelmi Tár, 1888. évf. 606. l.

nekünk sem lehet tilalmas. Aztán ő nem a hódoltság területén, a török földén, hanem a saját telkén épít, mert az a hely őse, a szigeti hős szolgájának birtoka volt; s új vára az elhagyott *Bajcsa* fejében vehető, mely tőle negyedmérföldnyire van és Kanizsa elfoglalása után még véghelyül szolgált: tehát abba kell számítani. Különben tagadja, hogy a török erősebb volna, s olyan bátor lenne, hogy egy ilyen dologért, mint ez, minden szándékát megváltoztatná, Erdélyt kiürítené, a velenczéseket elhagyná, s egész seregét ide fordítaná, hogy az erősség emelését megakadályozza. Azt elismeri, hogy a felséget tervéről régen, még mielőtt kivitelébe bele kezdett, értesíteni kellett volna, de a basa kisérlete sietésre, kényszerítette, s a bejelentést jobb időre halasztotta, hisz végre is tudta, hogy minden jó szolgának kötelessége az ilyen gyűlölséges dolgokat nem urára hárítani, hanem magára venni, a mint ő is cselekszik hiténél s hűségénél fogva. S megnyugtathatja a hadi tanácsot, hogy a budai vezér nem mozog, legalább eddig, pedig a helyhez ő közelebb és a maga veszedelmére éberebben ügyel, semmit sem hallott felőle; de ha jőne is, annyit a legörömestebb megtesz ellene, a mennyit Isten tudnia és bírnia enged vére elhullásáig, bár senki ne segítse, a keresztyénség szolgálatjára áldozza magát. A ki pedig ebben a hasznos munkában hívságos félelemből elhagyja, sőt gátolja, *Isten birói széke és rettenetes itélete elé szólítja!* A mérnököt, ha kénytelen, visszaküldi, s a munkálatot maga folytatja, a mint Isten sugallja; de a hadi tanács tagjaira bízza eldönteni, valjon jobb-e ezt az erősséget jól, mint rosszul épiteni, mely már félig kész; s csak ebből az okból is, sem abba nem hagyhatja, mert a török két hét alatt a megkezdett terv szerint bevégezné; sem le nem rombolhatja, mert már annyi fáradságba került.* Csakugyan a munka

* Történelmi Tár, id. h. 607—608. l.

három hét alatt, június 14-ikétől július 5-ikéig, a levél keltéig annyira haladt, hogy a nehéz, tömött falak már készen álltak, *három* bástya már fölemelkedett, s bent a vár piacza negyven lakóházzal és a szükséges malmokkal elkészült, a sánczokon hat mezei ágyú meredezett; sőt a német hagyomány szerint hősünk már feleségét is oda hozatta és Kanizsába megüzentette, ha akad vitéz falai közt, jöjjön felesége üdvözletére: szép korállt és keszkenőt kap tőle.[1]

Természetes ennél fogva, hogy az építkezés folyt tovább hazafiságból és érdekből, a mint jeleztük; de a mikor hősünk szívében ez a két érzés találkozott, mindig a hazaszeretet volt a hatalmasabb és a uralkodóbb. Új-Zrínyivár kétségtelenül födözetül és biztosítékul szolgálhatott muraközi javainak: de még jelentékenyebb vállalkozásnak igérkezett a haza védelmének szempontjából, sőt a szomszédos Stiria békéjének és nyugalmának megőrzése tekintetéből. Azok után, a miket hősünk a hadi tanácsnak írt, minderről nem lehetünk kétségben; katonai lángesze és tudása kezességet nyújt, hogy helyesen itél; az erősség jelentőségéről és közhasznáról pedig a legékesebb bizonyság ama nemes becsüléstől izzó vallásos kijelentése, hogy a ki elhagyja, sőt gátolja ebben a vállalatában, isten birói széke és rettenetes itélete elé szólítja! De az idegen *Andler* is, ki az erősséget a török háború alatt személyesen megnézte és megjárta, támadásra kiválónak, védekezésre alkalmasnak találta, a szigetet a Mura és Dráva, s következéskép Stiria bástyájának nevezi;[2] Witnyédy pedig nem győzi magasztalni, mint olyan hasznos munkát, mely ura méltóságos cselekedetének dicsőséges fényeskedésére szolgál és igazolja a régi pogány bölcs mondását: quod non potest, posse vult, qui nimium potest. »Isten ő szent fölsége segélje

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 158. l. ORTELIUS REDIVIVUS, II. k. 198. l.

2 JOANNES HENRICUS ANDLER: Memoria belli Hungarico-Turcici inter Cæsares Leopoldum I. et Mahometem, IV 91—92. ll.



48. CSÁKTORNYA ÉS ÚJ-ZRINYIVÁR LÁTKÉPE ORTELIUSNÁL.

Nagyságodat, írja Zrínyinek, ez cselekedetének szerencsés véghez vitelében és másokat is ébreszszen föl szegény utolsó veszedelemben levő hazánknak oltalmára, másokat is hasonló cselekedetre, hogy lássák az idegen nemzetek, vagyon még ember az országban, a ki segítheti szegény hazáját; de ez a kívánság, úgy tetszik, kevés reménység nélkül vagyon, mivel keveseknek vagyon tehetségük, hogy ily dicsőséges dologban foglalják el magokat, elfajulván régi dicsőséges cselekedetektül . . .»[1] S a várnak tovább építése és befejezése érdekében annyival lelkesebben buzog, mert félben hagyni vagy épen lerontani ép oly káros, mint veszedelmes lenne, «szegény hazánknak és az szomszéd országoknak»;[2] mert akkor elveszne Muraköz, Stiriának egy része, a varasdi mező is, míg ha elkészülhet, Kanizsát állandó megszállás alatt tartja;[3] s ebben a meggyőződésében sorra keresi föl Nádasdy Ferenczet, ki a dolog támogatása végett a bécsi hatalmasoknál közben is jár, Zichy Istvánt, kitől örvendve hallja, hogy a vállalat az érseknek igen tetszik, s azt mondotta, hogy ura «egyedül az az jó magyar, az ki nemzetének s hazájának maga fogyásával kíván szolgálni és szolgál is;[4] aztán pater *Millert*, a király gyóntatóját, ki a Lipót kedvező hangulatáról beszélt és a bécsi udvar befolyásos embereit: Porciát, Martinitzot, Lobkovitzot, Gonzagát és Rottalt, kezében *Fotzauen Mihály* stiriai mérnök rajzával, mely Uj-Zrínyivárt ábrázolta.[5] S azt a benyomást nyerte, különösen a Porcia herczeggel folytatott beszélgetésből, hogy a legnagyobb nehézség abból ered, hogy hősünk a felség tudta nélkül fogott az építésbe; de különben érzik, hogy ha el nem kezdte volna, most kellene kezdeni; s állítólag már parancsolatot küldtek Spieck generálisnak, a többi tiszteknek is,

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 163. l.
2 *Ugyanott*, 163. l.
3 *Ugyanott*, 173. l.
4 *Ugyanott*, 165. l.
5 *Ugyanott*, 168–170. ll.

kik Stiriában és ott a többi országban vannak, e szerint Leslienek is: ha valami igyekezetit hallják a töröknek az erősség elrontására, mindnyájan siessenek oltalmára; ehhez képest Zrínyi szabadon folytathatja a munkálatot és bizton remélheti a megsegítést, mert Porcia jól tudja, hogy a török a békesség idején több várat, valami huszat emeltetett Horvátországban, s mielőbb kéri azok jegyzékét a végre, hogy a török ellen érvül és mentségül fölhasználhassa, ha fölöttébb sürgetné az új erősség ledöntését.[1] Valóban fölöttébb sürgette; az udvar pedig a hadi tanácscsal együtt, a miként a sürgetés erkölcsi nyomása nehezült vagy lazult, az erődítést a szerint majd tiltotta, majd tűrte, sőt, legalább magánbiztatással, bátorította; példás következetlenséggel, mintha a háború és béke koczkája napról napra fordult volna! Zrinyi ennélfogva nem sokat törődött a német tanácsosok magatartásával, hanem még lázasabb sietséggel és fokozottabb erélylyel folytatta a munkálatot, éber gonddal és előrelátással szervezte megrohanás eshetőségére a védekezést. Írt *Rajkovics Péternek*, a horvát ezredesnek, hogy jó volna a csapatokat mindenfelől összegyűjteni és a pogányt a saját területén megtámadni; jelezte egyszersmind, hogy a maga vára őrizetére állandó hadat szándékszik alakítani.[2] Tervéről az ezredes, úgy látszik, az engedély végett, azonnal jelentést tett Bécsbe, honnan az a válasz érkezett, hogy a törököt nem kell megtámadni, mert *veszélyes* lenne; nos, bizonyosan visszaütne, hanem tábort kell ellene vonni, jól megerősítve Dernis (a mai Szent-Mihály) és Rácz-Kanizsa közt.[3]

Csodálatos rendelkezés és érthetetlen ellenmondás épen akkor, a mikor Montecuccoli Keményhez már közeledett, a Dunántúl meg, a Vértes alján, rendes csatározás indúlt.

1 Vitnyédi István levelei, I. k. 171. l.
2 *A császári és királyi hadi levéltárban*, szeptember haváról. Windica, 68. k.
3 *Ugyanott.*

Nevezetesen Montecuccolinak eredetileg az volt a terve, hogy Erdélyt Erdélyen kívül kell megsegíteni, Budát vagy Esztergomot megszállani, ekként a törököt megosztani;[1] mert Szeidi Ahmed kanizsai és Izmael budai basa, kiket erejük javával Ali szerdár temesvári táborába rendelt, kétségtelenül kénytelenek lesznek vala visszatérni; s a hadi tanács elfogadott belőle legalább annyit, hogy a mikor Montecuccolit Keményhez küldötte, Souchest 20,000 emberrel a Dunavidék födözésére állította Komáromhoz.[2] De a generális augusztus végén vagy szeptember elején lejebb nyomult, Batthyány Kristóf magyar hadával egyesült és Zsámbék ellen vonult, mi közben a magyar huszárok egészen Buda külvárosáig száguldoztak. A hadak Zsámbékot fölégették, Vaált és Ercsit elfoglalták, Érdet és Adonyt bevették, szeptember 13-ikán már Buda és Esztergom között táboroztak; de Souches egyszerre, bár a török Izmael nélkül nem mert beléjök kapni, mégis meggondolkozott és Komáromba visszatért, míg Batthyány Veszprémnek fordult, hogy Zrinyihez siessen.[3]

S a hadművelet ezzel megszakadt, mintha a hadi tanács lefútta volna, a hogy a Zrinyi vállalkozását le akarta fúvni. De hősünk a Souches mozgolódását, a kanizsai basa távollétét sokkal kedvezőbb fordulatnak tartotta, semhogy a megszorításhoz alkalmazkodott volna: a hódoltságba becsapott és 38 falut fölégetett,[4] sőt a mikor arról értesült, hogy Eszéknél egy török csapat nyomakodik előre, ezer ember hét ágyúval, melyet Kanizsa erősítésére szállít, újabb engedélyt kért a hadi tanácstól, hogy a csapatot megüthesse és az ágyúkat elvehesse.[5] A mire a csapat Új-Zrínyivárhoz közeledett, 8000 főre nőtt,[6] talán a lerombolására

1 Szalay László: Magyarország története, v. k. 59. l.
2 Történelmi Tár, 1880. évf. 754. l.
3 *Ugyanott*, 755. l.
4 *Ugyanott*, 755. l.
5 *A császári és királyi hadi levéltárban*, szeptember elejéről. Windica, 68. k.
6 *Ugyanott*.

szánt haddal, talán a Pécsnél felgyűlt néppel, mert bizton megállapítani nem lehet, a mennyiben Leslie értesülése szerint Haram,[1] Priorato följegyzéseként a kirendelt Mohammed basa[2] volt a vezére; Új-Zrínyivártól két órányira megállt, habozni látszott: ne menjen-e reá; de aztán nagyot és merészet gondolt, — félre kanyarodott és csakugyan Kanizsa alá húzódott. Az erősséget már jobb karban, őrségét nagyobb számban találta, semhogy meg merte volna támadni; pedig a sors kedvében járt, mert közben az őrködő és építkező hős megbetegedett s vára falai közt hideglelésben feküdt; mind a mellett 400 lovast kiküldött a tovahúzódó törökök megcsapására.[3]

Ime, az erősség, noha teljesen még készen se volt, a Zrínyi kezében, az ő félelmes nevének és erkölcsi erejének bűvös hatásával már is akkora hatalmat képezett, hogy 8000 török megjuhászodva kerüli el és még a kanizsai végbeli néppel sem mer bele kötni; sőt hősünk hívja ki 400 lovasával őket! Többet egyelőre nem tehetett, részint betegeskedése, részint akadályoztatása miatt, mert felhatalmazást kérő fölterjesztésére a király a hősködésben nem épen szenvedő hadi tanács javaslata szerint azt felelte, hogy ne támadjon, csak a védekezésre szorítkozzék.[4] A mint fölgyógyult, október elején Bécsbe sietett, hogy az ügyet végleg rendezze, az épület királyi jóváhagyását kieszközölje;[5] mert eddig munkájában hol lebeszélték, hol elnézéssel vagy magánbiztatással bátorították; a hadi tanácshoz intézett két utolsó kérését meg elintézetlenül hagyták: de rosszkor érkezett. A szultán az építkezés sikere miatt annyira feldühödött, hogy *Szeidi Ahmed* kanizsai basát, a miért orrára kapuczánt hagyott vetni, a német krónikással szólva pápa-

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*, szeptember haváról. Windica, 68. k.
2 GALEAZZO GUALDO PRIORATO: Historia di Leopoldo. II. k. 32. l.
3 *A császári és királyi hadi levéltárban*, szeptember elejéről. Windica, 68. k.
4 *Ugyanott*, szeptember haváról.
5 *Ugyanott*.

szemet engedett tenni, júniusban megölette;[1] azóta ismételve és épen ez időben is Bécsben éles panaszt emelt és nagy lármát csapott, sőt egyenesen háborúval fenyegetőzött.[2] Az új erősség lebontását a béke megtartásának föltételeként követelte, s lebontása fejében hír szerint Váradot is visszaigérte:[3] a mi mind elég nyilván és hangosan bizonyítja, hogy a török, a maga szempontjából, a hódoltság területére nézve, micsoda jelentőséget, micsoda veszedelmet tulajdonított az erősségnek. A király ennél fogva a birodalmi politika félénk szószólóinak és hősünk irigyeinek, a kik személyében gyűlölték, törekvésében meg-megállították, s épületét kezdettől fogva fitymálták, Montecuccolinak és társainak szavára, mivel «dombok környezik és uralkodnak rajta»,[4] voltakép pedig, mivel a gazda az ő szent methodizmusuk hivatalos gyávaságának és tehetetlenségének élő czáfolata s az igazi vitézség és dicsőség élő képmása, — kishitű rábeszélésére Új-Zrínyivár megerősítését nemcsak rosszalta, de Zrinyinek egyenesen elrendelte: hagyja abba, úgy a mint van;[5] vigasztalásúl mégis másfélszáz muskatérost, öt puskaművest, tetemes lőport és golyót bocsátott kezére;[6] ő pedig a vitézlő népet a munkásokkal, a lőport a golyókkal épen Új-Zrínyivár fölszerelésére fordította.[8] Nem ismerte sem a király, sem a hadi tanács, ha komolyan elhitte róla, hogy az ilyen egyszerű utasításra, annyi elnézés és bátorítás után, félrevonul, s a török nagy hasznára és a haza veszedelmére a szinte kész erődöt elhagyja. A mi dologba egyszer bele fogott, az a markába nem szakadt. Fölterjesztést intézett azonnal Lipóthoz, melyben mentegette magát,

1 Vitnyédy István levelei, I. k. 160. l. Szalay László: Magyarország története, V. k. 58. l. Ortelius Redivivus, II. k. 197. l.

2 Történelmi Tár, 1880. évf. 756. l. Priorato, II. 158., 161. ll.

3 Történelmi Tár, 1880. évf. 756. l.

4 Hadtörténelmi Közlemények, IV. k. 306. l.

5 *A császári és királyi hadi levéltárban*, november elejéről. Windica, 68. k.

6 *Ugyanott.*

7 Vitnyédy István levelei, I. k. 174., 175. ll.

hogy engedélye nélkül kezdett épiteni és példákra hivatkozva kimutatta, hogy a felség utólagosan az ily erődítéseket mindig helyben hagyta,[1] a munkálatot pedig még lázasabb sietséggel és fokozottabb erélylyel folytatta, abban a számításban, hogy minél előbb halad, annál inkább megmarad. «Meglátjuk az kikeletre,» írja Witnyédy november 23-ikán Keczer Menyhértnek, «mit fognak a szomszédok cselekedni, ő nekik valóban nagy kapuczán ám az orrukon, nem sétálhatnak már oly bátran, mint azelőtt, mert hamar másutt találják helyöket, ha messze távoztak a végházbul; hoztak májustól fogva, hogy épiteni kezdették, kétszáz rabot, ha megmaradhat, egész Landorfejérvárig fognak azon helybül parancsolhatni.»[2] A szomszédok nem cselekedtek semmit, annál többet cselekedett Zrínyi; karddal őrködött, ásóval dolgozott: január elején Péter öcscsével, Bosznia és Herczegovina rettegtetőjével és Batthyány Kristóffal, a Dunántúl fiatal főkapitányával beütött a török földre, a hol három várat megvett és tizenöt falut feldúlt. Leslie gróf nyugtalankodva jelentette a kalandot a hadi tanácsnak, s az a királynak, hogy hősünk támadó viselkedése «*ingerli*» az örök ellenséget, azért jó lenne a beütésekkel felhagyni. S Lipót csakugyan «nem jó szívvel» vett róla tudomást és a béke érdekében elrendelte, hogy Zrínyi maradjon csöndesen.[3] De a tilalom szava, az épités gondja csak a kinálkozó kedvező alkalomig kötötte le; miután még januárban salétromfőzőket, februárban tüzéreket szerzett a várba,[4] április elején Trautmannsdorf értesitése szerint már megint a hódoltságban járt, a hol egy török csapatot visszanyomott, valamely faluban istenitisztelet alatt egy templomot körülfogott s a legények javából harminczat elrabolt:[5] s a mikor

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*. Windica, 68. k.

2 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 175. l.

3 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 1662 január 16-ikáról. Windica, 68. k.

4 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 191., 193. ll.

5 *A császári és királyi hadi levéltárban*, április elejéről. Windica, 68. k.

a király ezért újra meginti, még ő panaszkodik az akadékoskodás miatt, holott a maga védelmére és a török feltartóztatására ütött be, nehogy Felső-Magyarországba vonuljon.[1] Aztán visszatért új vára alá, melynek erősítésére még februárban egész Varasd- és Kőrösmegyék ingyenes munkáját kirendeltette,[2] majd egész Muraköz jobbágyságát kiparancsolta s most épen kétezernél több ember a Mura folyótól a Kanizsa patakáig széles és mély árkot ásott, annak vizét ennek medrébe vezette, nagy darab erdőt kerítve mögé, hogy a hely ellenálló, védő és támadó ereje annál hathatósabb legyen:[3] mégis *Holst* ezredes, ki ez idétt a bécsi hadi tanács megbizásából lenn járt a várat megvizsgálni, azt a véleményt adta róla a királynak és Zrínyinek magának, hogy jobb lett volna, ha nem épül, mert fekvésénél fogva védhetetlen és javíthatatlan,[4] a miben hősünk természetesen nem osztozott; pedig valószínűleg értett annyit, ha nem többet, az erődítéshez, mint Holst uram; a tapasztalás legalább már eddig is mellette szólt. A vélemény nyilván megrendelésre készült, Montecuccoli és társai kivánsága szerint, kik a birodalmi politika érdekéből és személyes gyűlölségből a vállalat ellenzői voltak, s mint a török megbotránykozásának kövét a béke útjából el akarták pusztítani. Zrínyi védte szóval, okkal, kitartással, a mint később megoltalmazta fegyverrel.

A fényes kapu pedig tovább követelte, csak követelte Bécsben a vár lerombolását. A mellett kiküldte ellene *Ali* basát, a megölt Szeidi Ahmed elődjét. A basa jól ismerte és becsülte hősünket az előbbi szomszédságból; tudta, hogy nem tanácsos megtámadni. Szép szóval szerette volna a dolgot eligazítani s május 24-ikén levelet intézett hozzája:

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*, április elejéről. Windica, 68. k.
2 *Acta et Articuli* stb. 189. l.
3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei. I. k. 195. l.
4 PRIORATO, II. k. 106–107. l.



49. GRÓF ZRÍNYI PÉTER.

(Eredetije Ő Felsége hitbizományi könyvtárában.)

«Miután a kanizsai generalátusságtól megváltam,» mondja, «Egerben, Temesvárt, Jenőben voltam basa, s a tengeren túl oly fejedelemség volt a kezem alatt, melyet sem a budai, sem más vezéri állással nem cseréltem volna el; de mivel az én leghatalmasabb császáromhoz annyi panasz és jajveszéklés érkezett Nagyságod ellen, Ő Felségének úgy tetszett, hogy ismét ide jőjjek szomszédságodba. Igen kedves testvér, Te bizonyára amaz ősi nemzetségből vagy, de nem tudom, kinek tanácsából építéd új váradat. Nem kell messzi menned példákért. Hol van Rákóczy, hol Kemény János? Jól tudod, igen kedves testvér, hogy a törökök császárával senki sem daczolhat, a mikor megindul. Elegendők volnának, a miket Te miveltél, ha Kanizsa és Szigetvár már tied volna és Budán német császár lenne. Féltelek, hogy az lesz véged, a mi Rákóczynak. Tudd meg, hogy Eszéknél német követekkel találkoztam, s azok azt mondják, hogy a mit Zrínyi mível, arról a német császár mit sem tud. A miről a leggyorsabban válaszodat várom.»*

Ime, minő más hangon beszél ez az Ali Zrínyivel, mint Ali szerdár Souchesval. A tiszteletteljes fenyegetésnek semmi eredménye nem lett. Mit felelt a levélre levéllel, nem tudjuk, de mit felelt tettel, azt ismerjük: erődített tovább. «A mi magyar Hannibálunk, Istennek szent neve dicsértessék,» írja Witnyédy Keczer Andrásnak, június 28-ikáról, «ellenségei és nagyságának irigyi között mint az pálmafa a nagy terhe alatt ugyan emelkedik, ha mással nem, szép hírrel és névvel, és mindenek csaknem akaratjuk ellen is dicsőítik cselekedetit, melyek úgy látszanak, mintha meggátolódnának, mivel nem oly üdőben vagyunk, hogy megmutathassuk bennünk levő tehetségünket, az mely helyett inkább maga megalázása kivánatos akárkiben is. *Mi most is építünk*, mások azt rontással fenyegetik, ha élünk,

* SZALAY LÁSZLÓ: Magyarország története, V. k. 74. l.

annak is meg köll végét látnunk.» Addig azonban, a míg erre jutna a dolog, Új-Zrínyivár elkészült.[1]

Hát milyen volt tulajdonképen ez az erősség, melynek építése annyi szóba és küzdelembe került? Lássuk immár közelebbről.

Nyolcz rajz keletkezett róla eddigi tudomásunk szerint. Kettőnek azonban, a Wassenhoven tervének és Potzauen vázlatának teljesen nyoma veszett; így csak hat ismeretes: egyik az *Ortelius Redivivus* metszetében, másik a Montecuccoli karczolatában, harmadik a *Denkmal Serinischer Heldenthaten* gyűjteményében, negyedik az Esterházy Pál *Mars Hungaricusában*,[2] ötödik a Névtelen Kanizsai *Diariumában*,[3] s végre a hatodik Puerkenstein Burckhard katonai feladványai közt.[4]

Az Ortelius rajza a térképezők szokása szerint szabadon építi be a rendelkezésére álló lapot és minden üres helyet fölhasznál; így szorítja be a Mura folyó kanyarulatába *Légrádot*, mely a Dráva balpartján feküdt, így teszi a Dráva alá *Kanizsát*, mely magasan a két folyó egyesülése fölött esik; így illeszti bele a Mura hajlásába Zrínyi arczképét híres jelmondatának körírásával, s fejétől balra a világtájmutatót vagy iránytűt, melyet azonban 90 fokkal jobbra kellene fordítani, hogy jelzésével a két folyó természetes vonalának megfeleljen; ily módon aztán a déli Légrád éjszaknak, s az éjszaki Kanizsa délnek állna, a mi megint világosan elárulja, hogy a rajzoló nem természetes fekvésüket, hanem csak az üres helyet veszi számba. A rajznak középpontjaként Új-Zrínyivártól nyugatra a régi Zrínyivára és városa terül el, pedig sem az, sem ez a Muraközön

1 Vitnyédy István levelei, I. k 209. l.

2 Bubics Zsigmond: Esterházy Pál Mars Hungaricusa. Budapest, 1895.

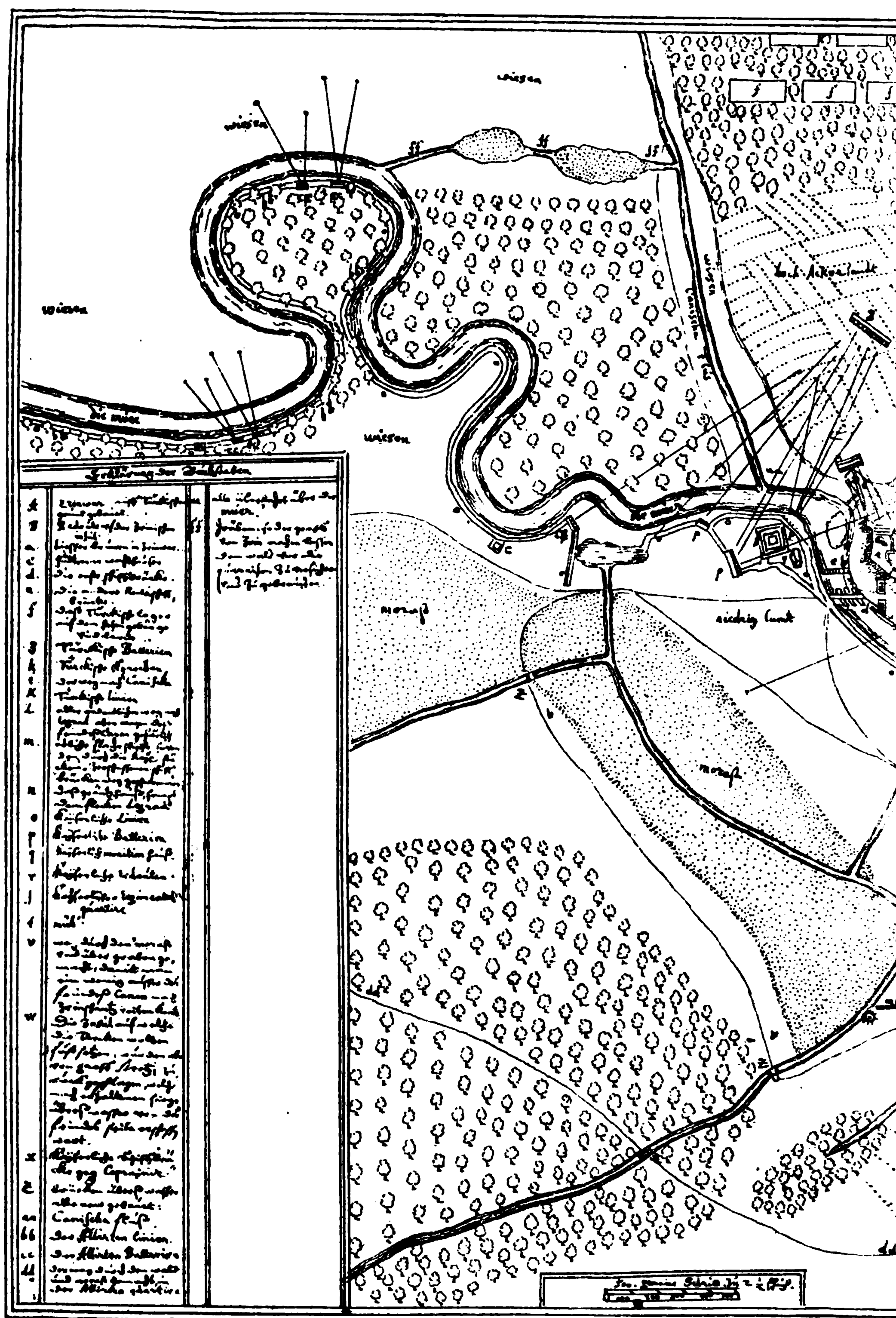
3 *Diarium*, und kurtze warhaffte Erzehlung der Belagerung der Vestung Canischa. Gedruckt im Jahr 1664.

4 Puerkenstein Burckhard: Auserlesener Anfang zu denen höchstnützlichen matematischen Wissenschaften. Augsburg. 1731.

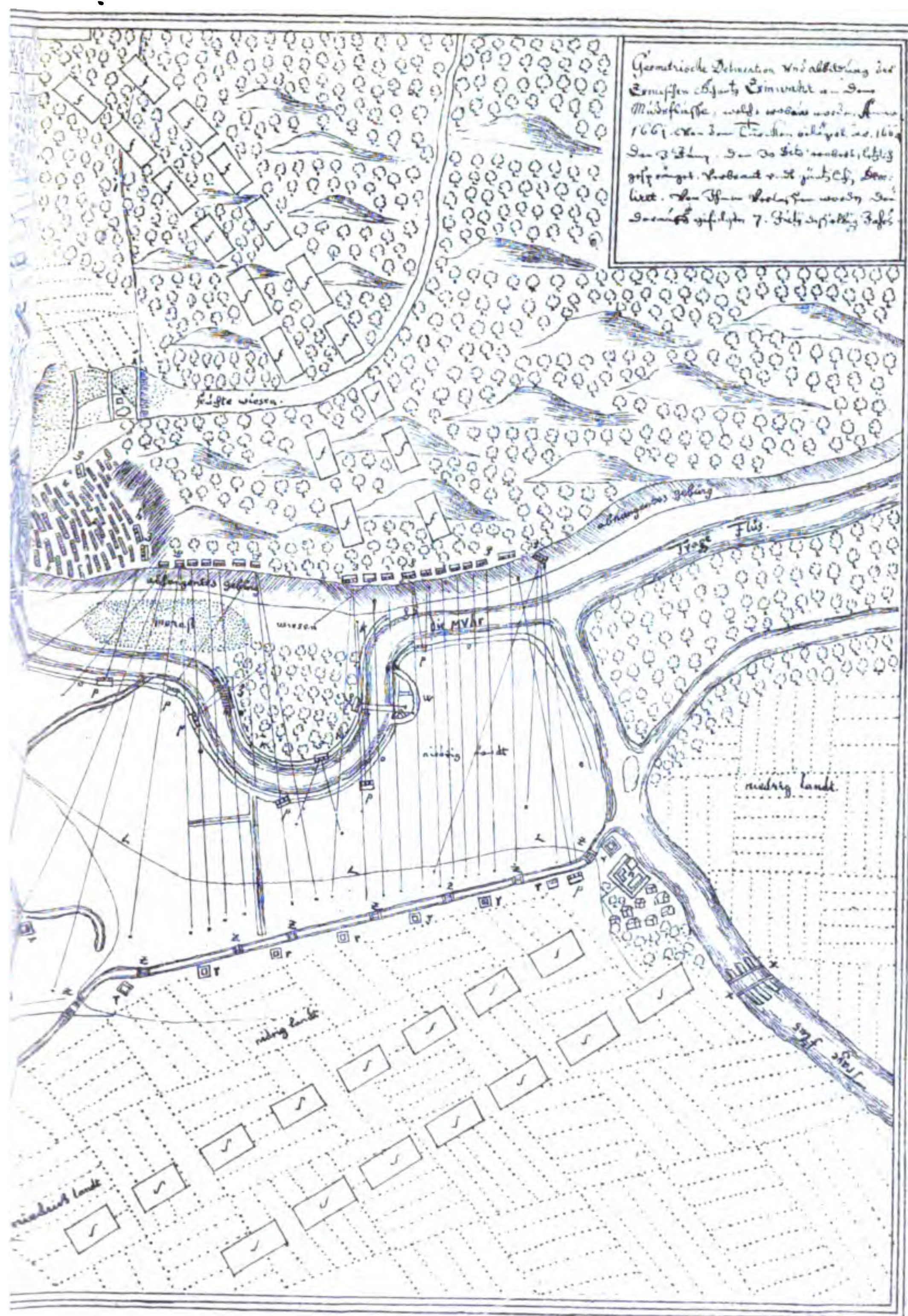
soha sem volt. A régi Zrínyivár, a mint tudjuk,[1] nem itt, hanem Zágráb megye déli részében, a Zriny-hegység alján emelkedett, s alatta a hegy lábánál nem város, hanem falu nyúlt el, folyók és mocsarak nélkül, erdőség tövében. Ezzel tehát a rajzot egyeztetni nem lehet. Kétségtelenül Csáktornya akar lenni, mely Új-Zrínyivárától csakugyan nyugatra, a két folyó közén feküdt, közelében körös-körül mocsarakkal, délre a kursaneczi, ma zrínyifalvi erdővel, a mint a képen is látszik; csakhogy a folyók távolabb estek tőle, a város nem nyugatra, hanem keletre terűlt előtte, vadas kertje nem délre, hanem éjszakra húzódott a Szent-Ilona kolostoráig; az 1638-iki osztálylevél szerint nyolcz bástyával, három kő- és öt fa-alkotással ékeskedett, a főépület déli szárnyán sugártoronynyal, éjszakon a régi lőporos toronynyal, s a kapu fölött, középütt, a toronynak is beillő nagy kőbástyával. Ha azonban figyelembe veszszük, hogy a bástyák száma 1638-tól 1664-ig megváltozott, mert a mikor Zrínyi az öt fabástya helyett kőbástyákat emeltetett, számukat kevesbítette, mert a kőbeli erő bőven pótolta a mennyiségbeli apadást; ha figyelembe veszszük, hogy egy negyedszázad alatt a fölöttébb kedvező helyi viszonyoknál fogva vadas kert délre is fejlődhetett, s Tollius valóban 1664-ben már a «gróf kertjeiről» beszél, de a rajzoló a szerkezet párhuzamos tagolásában vadaskertet is csak egy oldalon vesz föl; végre ha figyelembe veszszük, hogy a városnak nevezett terület nem más, mint a vár hátsó udvara, melynek a Ternován keresztül ma is van nyilt bejárója: arra az eredményre jutunk, hogy az Ortelius Redivivus rajza a Zrínyi Csáktornyájának, mely igen fényes és tágas volt, pompás épülettel, meglehetősen megfelel, mert rajta is három torony látszik, a főépület és déli szárny két emeletes, mint az osztálylevél írja; de nem a régi állapotában,

1 SZÉCHY KÁROLY: Gróf Zrínyi Miklós, I. k. 23. l.
2 *Ugyanott*, 74., 76., 78., 79. ll.





UJ-ZERINIVÁR EGYI



:U TÁVLATI RAJZA.

a mint az osztálylevél szerint a képzeletből újra építettük, hanem abban az alakjában, a mint 1664-ben állt. Még hívebb és pontosabb lehet az Uj-Zrínyivár metszete; csak az a sajnos, hogy az alaprajzon kivül egyebet nem ád, bár így is szemléletesebb és értékesebb, mint a *Montecuccoli* vázlata, mely egyszerűen semmiskedő karczolat, semmiházi czélból, hogy hősünket a hadi építésben avatatlannak, erősségét a támadásra és védelemre jelentéktelennek tüntesse föl. Vonalait annyira elkapkodja, hogy a leírásából kell kiolvasnunk, mit akar velük ábrázolni. »Az erőd tulajdonkép, mondja, semmi fontossággal nem bírt; nem volt ellátva árkokkal, nem bírt födött útakkal, nem volt sem erős arczvonala, sem oldala; a szögeket pásztázó lővonalak fölötte rövidek voltak, a lőtér csekély, az irányvonal meredek, a mellvéd magas és keskeny, s az egész fölött magaslatok uralkodtak. A mű belseje sem elég szélességgel, sem elég mélységgel nem bírt, s hátul mindkét oldalt nyitva volt, mert az oldalak nem vezettek a folyóig; az így maradt szabad tereken az ellenség az első rohamnál betódulhatott az erődbe. De nem volt alkalmas a kirohanásra sem, mert a magaslatok az egész környezet fölött uralkodtak. Az erőd belseje oly szűk volt, hogy benne sok embert nem lehetett elhelyezni a nélkül, hogy egymást ne akadályozzák, s mégis megvédésére sok ember volt szükséges. Ha az ember bent volt az erődben, nem volt vele tisztában, hol van s kivel van, úgy hogy a katonák közönségesen csak *juhakol*-nak szokták nevezni.»*

Ám ez a leírás a karczolattal sok részletében hamis. Montecuccoli egyetmást elhallgat vagy máskép állít, mint a hogy volt, szándékos ferdítésből, a gyűlölség és galádság elpalástolására, melyet hősünk iránt érzett és az erősség előtt tanusított; de jól mondja a példabeszéd: könnyebb a

* Hadtörténelmi Közlemények, IV. k. 305—306. ll.

hazug embert utólérni, mint a sánta ebet: ő is könnyen utolérhető, mert az igazsággal is, magával is ellenmondásba jut. Egy szó nem sok, de annyit sem szól Új-Zrínyivár bástyáiról, holott 1661 július 5-ikén már három bástyája állt;[1] ellenben azt beszéli, hogy nem volt árka, holott árok övezte; sőt ezen kivül a Mura folyót és Kanizsa patakot is széles és mély árok kötötte össze, mely annak vizét ennek medrébe vezette, bizonyosan nem az épület hátamögött;[2] s azt beszéli, hogy nem volt erős arczvonala, holott az árkokon kivül minden bástyaközt mellvédek oltalmaztak; s azt beszéli, hogy a szögeket pásztázó lővonalak fölötte rövidek voltak, mégis «sok ember» kellett védelmére; hogy a belseje sem elég szélességgel, sem elég mélységgel nem bírt, holott 40 házat foglalt magában a szükséges malmokkal, 30 ágyúval[3] és szinte 2000 emberrel;[4] s azt beszéli, hogy a két oldala nyitva volt, holott másutt maga elismeri, hogy az oldalakat árok és palánk szegte be.[5] Sőt *Priorato* szerint, ki honfitársa és Lipót történetírója volt, s ki a hivatalos szellem követésével szivesen kisebbíti az erődöt, mert fekvésénél, készitésénél és területénél fogva egyiránt gyöngének, 300 lépés kerületűnek és 300 ember befogadására valónak mondja, bástyáit kicsinyeknek, ollós védőműveit szűkeknek nevezi, a mi mind ellenkezik a ténybeli adatokkal és hiteles följegyzésekkel, — nemcsak az oldalak biztositásáról volt gondoskodva, de a folyó felől is palánk húzódott; s lejebb megint egy más palánk következett, a híd födözésére valami 50 ember számára való hidfővel, afféle kisebb redoute-tal.[6]

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 150., 159. ll.

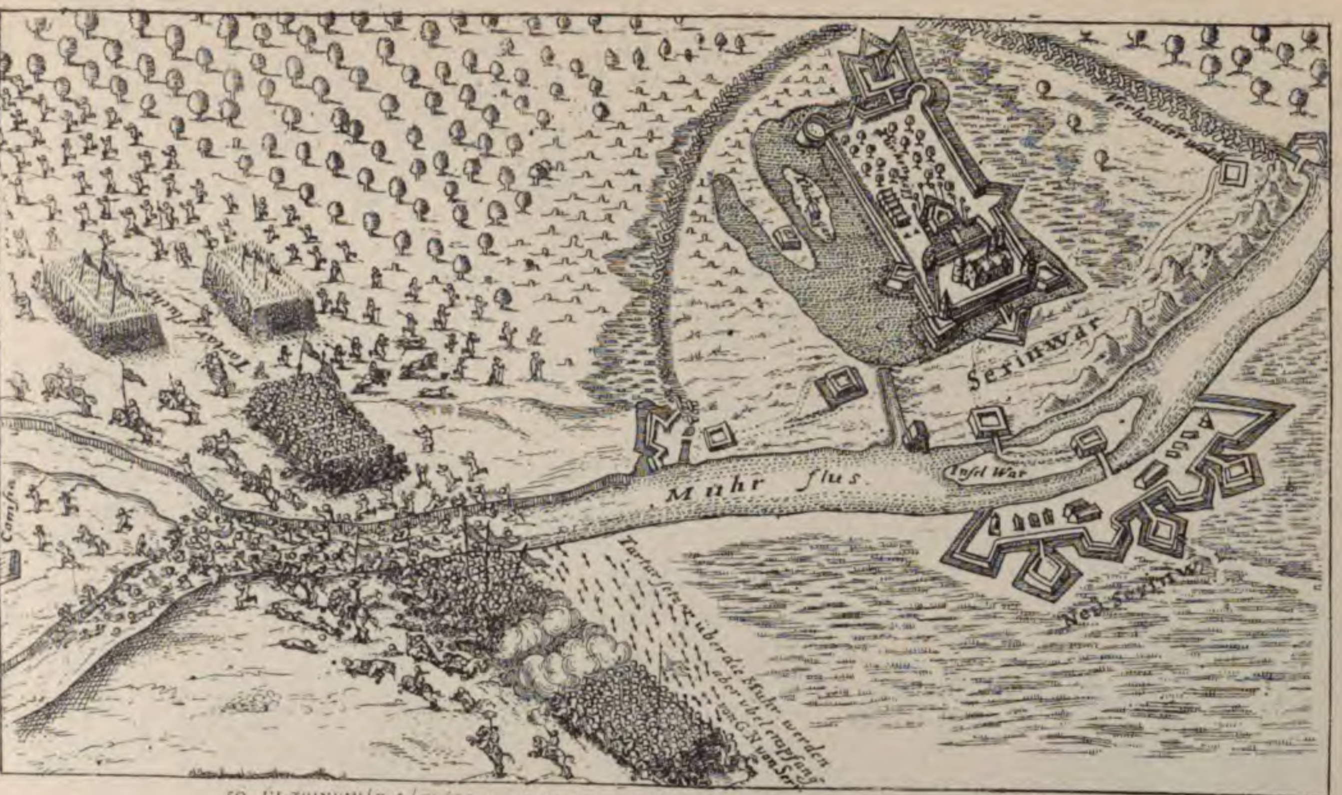
2 *Ugyanott*, 195. l.

3 *Molin Alajos velenczei követ jelentése* a bécsi császári és királyi titkos levéltárban, 1664 július 6-ikáról.

4 ORTELIUS REDIVIVUS, II. k. 198. l. Hadtörténelmi Közlemények, IV. k. 308., 312., 330. ll.

5 Hadtörténelmi Közlemények, IV. k. 326., 328. ll.

6 PRIORATO, Historia di Leopoldo Cesare, I. k. 407. l.



50. ÚJ-ZRINYIVÁR LÁTKÉPE A »DENKMAL SERINISCHER HELDENTHATEN« CZ. KIADVÁNYBAN

Montecuccoli és Priorato megbizhatatlan állításai halmazából a megállható részleteket kiválasztani és Új-Zrínyivárat a maga igazi voltában megállapitani csak úgy tudjuk, ha a kétségtelen tények mellett az *Ortelius Redivivus* rajzára támaszkodunk, mert ez híven vonja meg az alapot, a mint a *Denkmal Serinischer Heldenthaten* metszete bizonyítja, mely véle egy időben készült, de más kéztől, egy esztendőben jelent meg, de más helyen; mind a mellett a két fölvétel teljesen megegyezik. A különbség főként abban mutatkozik, hogy a Denkmal rajzolója az új Zrínyivárat és a régit, vagyis Csáktornyát helytelenűl inkább délre fordítja, a lap széleit és sarkait be nem építi, a mocsarat és város tnem jelzi, e helyett csak a török fejeket tünteti föl, a hátsó udvar bejáróját külön védőművel födözi, az új erődöt pedig elnagyoltabb vázlatban mutatja be: máskép a két alaprajz szorosan összevág. S hűségüket és helyességüket az *Eszterházy Pál*, *Puerkenstein Burckhard* és a Kanizsai Diarium *Névtelenének* fölvétele teljesen megerősiti és igazolja.

A kétségtelen tények szerint Új-Zrinyivár homlokzatával a hegyen, két oldalával a hegy ereszkedőjén nyúlt alá a folyóig; (Prioratónál is: «era situato sopra il pendente del monte verso il fiume»)[1] s ebben a természeti viszonyokhoz alkalmazkodó fekvésében volt a gyöngéje, a kifogásolható tulajdonsága; de némileg ez is csökkent azzal, hogy művészien épült, egyik oldalát a Mura karja ölelte be, a másikát valamivel lejjebb a Dráva kerítette.[2] Homlokzatával uralkodott a környéken, mert különben hősünk, ki könyvtára bizonysága szerint a hadi épitésben és erődítésben is a korabeli katonai világirodalom ismereteivel rendelkezett, nem választja; s még kevésbé hangoztatja róla, hogy ez a hegy «paizsa és bástyája nemcsak az egész Muraköznek, de az összes végeknek is, a melyek Szlavoniában

1 Priorato, Historia di Leopoldo Cesare, II. k. 407. l.
2 Ortelius Redivivus: II. k, 198. l.

feküsznek s a ki ennek a hegynek ura lesz, egyszersmind ura lesz a Murának és Drávának is, mert innen az egész környéket, mint valami kémlőhelyről Légrádig és Kottoriig beláthatni, s a törököt Muraköz, Csáktornya, Szlavonia és Stiria felé féken tarthatni.»[1] Épen azért csak mesebeszéd Montecuccolinak és társainak az az állítása a maga *föltétlen* kijelentésében, hogy a körébe eső dombok a vár fölött uralkodtak. Dombok igenis voltak körülötte: előtte és két oldala felől, mert a bükkösdi hegység a Mura egész bal partján dombokban gazdag, de *föltétlenül* nem uralkodnak felette, mert elől a vár uralkodott a dombokon, háta mögül, a Muraközbül, nem támadhatták; oldalast is sikeresen csak akkor ronthatják, ha egészen a folyóig ereszkednek, a mivel már a támadók jutnak roszszabb helyzetbe. Különben hősünk nem itélne és nem beszélne az erősség fekvéséről úgy, a mint az imént hallottuk, mert az ő szakértelméhez és szavahihetőségéhez kétség nem férhet; míg ellenfeleiről már fentebb kitünt, hogy megbizhatóságuk komolyan számba nem jöhet. Csak a két oldal ereszkedvénye esett némileg a dombok hatalma alá; azonban nem szabad felednünk, hogy a dombok ellensúlyozására a várban *Zrínyi* volt, annak tudatával és biztosítékával, hogy azokat *tőle* az ellenség meg nem szállja és segélyükkel a várat meg nem veszi. A ki az erősség fekvését rosszalja, s ugyanakkor *hídfői* voltát hangoztatja, mint Montecuccoli:[2] az két olyan szempontot kever össze, mely egymással meg nem fér, mert a hídfő nem lehet hegyormon, hanem a folyónál, melynek hídját födözi, a folyó pedig alant folyik.

Új-Zrínyivár egyfelől födözte a Mura hídját, mely Kanizsa felé a közlekedést közvetítette, másfelől őrködött a vidéken, melyet Kanizsa fenyegetett: ennél fogva több

1 Történelmi Tár, 1888. évf. 606—607. ll.

2 Hadtörténelmi Közlemények, IV. k. 305., 306., 320. ll.

volt egyszerű hidfőnél. Igazi szakértelemmel, az erődítés művészetének megfelelően épült, egy évnél tovább, oly erővel, hogy nem egyszer 2000 ember dolgozott rajta, mint a mikor a kanyarodó külső nagy árkot ásták, mely a Mura vizét a Kanizsa patak medrébe vezette.* A félkörű homlokzatot *négy* bástya oltalmazta, mert a Priorato említette ollós védőművek is nem azok, hanem bástyák voltak, még pedig a legszabályosabbak: minden bástyaköz vagy cortina előtt mellvéd meredezett, számra nézve *három*, köröskörül árok vonult, az árok mentében palánk, vagy czölöpös sáncz. Minden bástyán erődfok magaslott, a szemben levő partok és térségek felügyeletére; három bástyába bele is van rajzolva, s ezekről azt hiszszük, hogy a negyedik sem volt a nélkül. A bástyák és mellvédek földből készültek, vastag gerendákkal összekötve, mert ezt az építést abban az időben erősebbnek, s ágyúzás ellen biztosabbnak tartották a téglaalkotásnál. Különben a környező dombok a földet és az erdők a gerendát és czölöpöt bőven adták. A két sarok-bástya kifelé eső oldala nem vágott be szögbe, hanem egyenes vonalban lefutott a folyóig, s ennek mentében palánk zárta be. A Mura épen a vár mögött két ágra szakadt, szigetet képezve, melyet *várszigetnek* jelölnek; úgy tetszik, ez is megvolt erősítve, mert csak ekként érthetjük Priorato adatát, hogy a folyó mentén húzódó palánkon alól más palánk következett kisebb hídfővel; a várból a szigetre csakugyan híd vitt, melyet a szigeti oldalon kisebb hídfő fedezett, s lejjebb a szigetről a muraközi partra megint híd vezetett, melyet ott hasonlókép kisebb hídfő védett. Ez erődítéshez aztán távolabb az erdő-körítette, mocsár-övezte pompás és hatalmas Csáktornya csatlakozott: gy támogatta Új-Zrínyivára Csáktornyát, Csáktornya meg az új várat, hogy közös erővel, egyesült népükkel a hazá-

* VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 195. l.

nak ezen a részén annál hathatósabban őrködjenek. A miből az úgynevezett «*juhakol*»-nak értéke és jelentősége még jobban szembe ötlik.[1]

Mialatt Új-Zrínyivár építése foly vala, az alatt a vihar Erdélyre leszakadt, s a Kárpátok délkeleti lejtőitől föl az északkeleti bérczeiig végigsöpört iszonyú rombolással. Mert a medgyesi gyűlés napjaiban *Ali* szerdár temesvári táborába a török már összegyűlt: *Izmael* budai és *Szeidi Ahmed* kanizsai basával, ki azonban hősünk új erőssége miatt csakhamar Allahhoz költözött;[2] sőt már a búcsáki tatárság is felvonult a Duna mellékén.[3] Június 30-ikán az előcsapat Izmael basával a Vaskapun át bejött, s a derékhad is Ali szerdárral késedelem nélkül utána nyomakodott s egyesülve a Hátszeg vidékét megszállta és elborította, míg július 15-ikén a tatár hozzája csatlakozott. Pusztítva rajzott előtte; elől a tatár, hátul a török Déva elhagyásával, Szászváros, Szász-Sebes, s a küküllőmenti falvak elégetésével, Gyulafehérvárnak, mindenütt maga előtt kergetve Kapi és Bige uramékat, kik, «Istennek hála, vigyázva levén, békével eljüttek.»[4] Kemény pedig, ki a Lipót segítsége reményében Székelyhidba és Kővárba német őrséget eresztett, sőt állítólag megbizottai szerint még arra is késznek mutatkozott, hogy Bácsot, Szamosujvárt, Dévát, Hunyadot, Sebest, Ojtozt és Verestornyot s visszavívás esetében Boros-Jenőt, Szent-Jobbot és Nagyváradot a király seregére bízta,[5] a segítséget sovárgva és szorongva várta. A székely vitézlő népet Petki István, Lázár István és Mikes Mihály vezetése alatt Fogaras és Nagy-Szeben oltal-

1 A katonák nem kicsinylésből nevezték igy, mint Montecuccoli értelmezi, hanem a török ellen való gúnyból, Zrínyi elmés szavát kapva föl, melyet az építés kezdetén a kanizsai basa követeinek kérdéseire feleletül adott. ORTELIUS REDIVIVUS, II. k. 198. l.

2 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, I. k. 163. l. SZALAY LÁSZLÓ: Magyarország története, V. k. 58. l.

3 Hadtörténelmi Közlemények, V. k. 439. l.

4 TÓTH ERNŐ: Kemény János és Lónyay Anna levelezése. (Budapest, 1900.) 47. l. Történelmi Tár, 1880. évf. 752. l.

5 Történelmi Tár, id. h. 749. l.

mára küldte, maga meg többi hadával egyre hátrált a Lápos völgye felé, hogy felesszámú gyalog puskás nélkül, kedve ellenére az ellenséggel meg ne kelljen harczolnia,[1] mely a maga tömegével mindenütt utána özönlött. Nem volt egyéb vigasztalása, mint hogy a szegény országot legalább hadi szinné nem teszi;[2] s nem volt egyéb reménysége, mint hogy a segítség mégis csak meg fog érkezni, hiszen a felség szavát, írását és pecsétjét adta igérete beváltására;[3] sőt *Heister Gottfried* szatmári kapitány július 16-ikán már jelezte, hogy a német gyalogság holnap-holnapután meg fog jőni, csak a fejedelem biztosokat rendeljen elhelyezésére; de ez a reménység nem volt minden félelem nélkül, mert attól tartott, hogy biztatását a szászság hibázni látván, addig eláll tőle[4] s a miatt nyugtalankodott, hátha a németség megint csak tavalyi módra fog táborozni és a Tiszát fogja őrizni, mint Souches cselekedte volt. A segítség csakugyan késett s a szászságon kivül már a magyar nemesség is ingadozott, a töröktől való félelem és növekvő kétség következtében sokan minden engedély nélkül *Husztra*, a Rhédey Ferencz biztos udvarába menekültek, hogy a haza közönséges szolgálatja alól kihúzhassák magokat.[5] Kemény méltatlankodva és fenyegetve panaszkodik reájuk s egy nap mulva már maga is a huszti mezőn táboroz és takarodik föllebb és bellebb Magyarországba; augusztus 2-ikán már a sárvári mezőn áll, hova éjjel ellátszik a Szamos mellékének, Medgyesnek és Váraljának égése, mert a török és tatár öldökölve, gyújtogatva mindenütt a nyomában csatangol.[6] S a mint az üldözött fejedelem kanyarog, Mikola, Bene, Kis-

1 Hadtörténelmi Közlemények, v. k. 444—445.
2 *Ugyanott*, 445 l.
3 *Ugyanott*, 442. l.
4 Tóth Ernő: Kemény János és Lónyay Anna levelezése, 47. l.
5 Hadtörténelmi Közlemények, v. k. 446. l.
6 Tóth Ernő, id. m. 50. l.



HALY AGHA GENERAL DE GIANNIZZARI

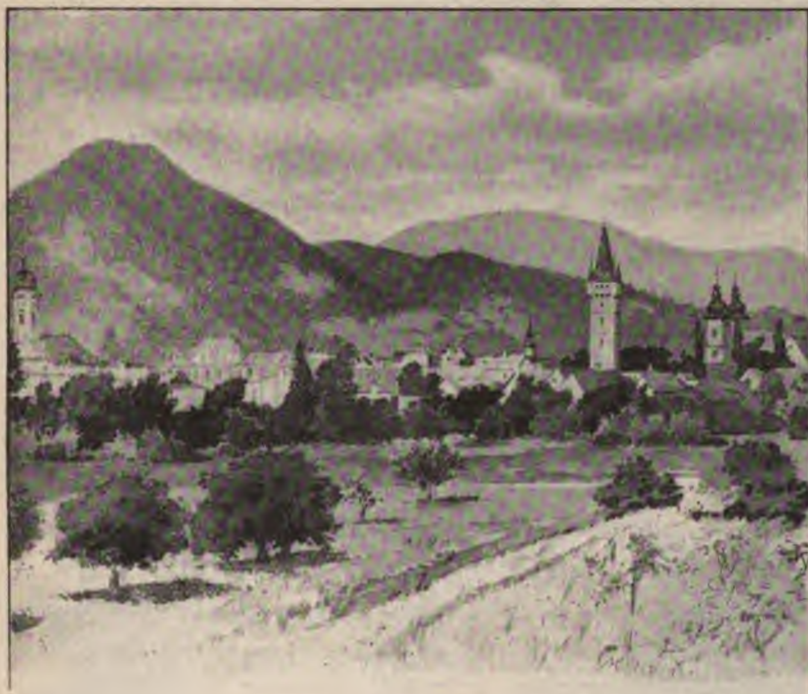
(Egykorú metszet után.)

51. ALI BASA.

Lóna, Újlak, Becs és Boly mellett, a Tisza és Bodrog körül: a pogány egyfelől Domahidáig, másfelől Nyalábvárig beszáguldozta az egész környéket, Dévától kezdve Szászvároson és Szász-Sebesen, a Küküllő mentén végig Deés városát Szamosujvár vidékével, Kolozsvártól éjszakra az Almáson felül a Szamosig, Deésen fölül[1] a Beszterczе városáig való termékeny földet, mely az előbbi rablásokban épen maradt, porrá és hamuvá tette; annál inkább pedig a Szamoson és Kőváron kívül Nagybánya és a Szamosköz gyönyörű vidékét, Szatmár, Ugocsa és Máramaros megyét, ezt az igen népes rakott földet, a melyet a lengyelek kiütése előtti időktől fogva ellenség lova lába nem nyomott.[2] Ennél fogva nem csoda, ha *Csepregi Mihály*, a szorongatott Nagybánya birája siralmasan szemlélve és fájó lélekkel szenvedve hazájának és nemzetének rettentő romlását, Ali késztésére, de a maga közvetlen érzésének megható hangján levéllel fölkérte mind a fejedelmet, hogy alázza meg magát és az ország javára mondjon le, mind Haller Gábor, Petki István, Bethlen János, Ébeni István, Kapi György uramékat a három nemzet többi becsületes és méltóságos rendeivel együtt, hogy mondassák le és mentsék meg ezzel Erdély államiságát, mert bizony ő nagysága a török elnézésére nem számíthat és az oda fel való segítségben is, mint eddig, ezután is csodálatosan megfogyatkozik;[3] nem csoda, ha Kemény János, bár a németség jöttéről Bolyban, Helmecz mellett, augusztus 17-ikén már csalhatatlan reménysége volt, hiszen Montecuccoli a hónap 3-ikán Lévánál járt s ha rákmódra is, de közeledett, fele a lovasából már elérkezett s 19-ikén mindenestül Tokajhoz ért,[4] «csaknem bolondult», mert az

1 Siralmas krónika, 613. l. Hadtörténelmi Közlemények, v. k. 453. l.
2 Siralmas krónika, 613. l.
3 Török-magyarkori Történelmi Emlékek (Pest, 1870.), v. k. 496—497. ll.
4 Tóth Ernő: Kemény János és Lónyay Anna levelezése, 53. l.

ország ez általános romlásával a népe ragaszkodása veszedelmesen bomladozott, a segítség pedig magával megnyugvás helyett iszonyatot hozott, mert a merre vonul vala, a Morva vizétől a Tiszáig puszta lett a föld, rablása és nyomorgatása elől szétfutott, erdőkbe bujdosott a lakosság.[1] A fejedelem ennyi bajnak közepette, a mikor a pénze fo-



52. NAGYBÁNYA ERDÉLY FELŐL.

gyott s a dolga vége még messze volt,[2] csüggedten nézett a jövőbe, mert a mint a feleségének írja vala titkon, csak magának, a németek csupán az esetre segítik, ha a török magyarországi várakat vagy Erdélyben oly helyeket szállna meg, a hol az ő őrségük van; egyébiránt Erdély meg-

1 Történelmi Tár, 1880. évf. 753. l.
6 Tóth Ernő: Kemény János és Lónyay Anna levelezése, 52. l.

segítése kétséges, maga sem hiszi:[1] mindamellett visszafordult, a Szilágyságban Goroszló táján a Montecuccoli hadával egyesült és Kolozsvárnak nyomult.[2]

Ali ekkorra már megint Erdélybe kanyarodott, Beszterczétől Deésig és Kolozsvárig, majd Maros- és Udvarhelyszéken végig pusztitott, szeptember első napjaiban a marosvásárhelyi mezőn táborozott, a székelyek és szászok földe előtt szinte Kolozsvárig megrakta az útat s elvágta jó eleve Keményt a székelyektől, kik mellette hűségesen kitartottak, és Montecuccolit a szászoktól, kik szívükben a németekhez szitottak.[3] Ide, *marosvásárhelyi* táborába hivogatta a rendeket új választásra; ide hívta meg 10-ikén nevesebb vállalkozó hiányában a fiatal *Apaffy Mihályt* a fejedelemség elfogadására, ki négy esztendei tatár rabságából csak a mult őszszel szabadult meg s azóta ebesfalvi udvarházában elvonulva éldegélt.[4] Az Apaffy György tanácsúr fia, a Bethlenek rokona volt, régi jó nemzetségből, szép gazdasággal, tudomány-kedvteléssel, isteni kegyességgel és ékes termettel;[5] de az uralkodásról még álmában sem álmodozott; mindamellett Ali akaratát a maga kálvinista hitével «*Isten hivásának*» vette, 11-ikén megindúlt szavára, 12-ikén találkozott a vezérrel, 14-ikén az összeparancsolt rendek egyhangú szavazatával az ország fejedelme lett, két nap mulva, a kerelői réten, méltósága jelvényeiből megkapta a botot, kaftányt, tollas süveget, főlovat szerszámostul, a zászlót a *deésfalvi*, az aranynyal írott császári levelet és az eddig való szokáson kivül küldött fejedelmi széket a *fogarasi* mezőn valamivel később.[7]

1 TÓTH ERNŐ: Kemény János és Lónyay Anna levelezése, 54. l.

2 Siralmas krónika, 619. l.

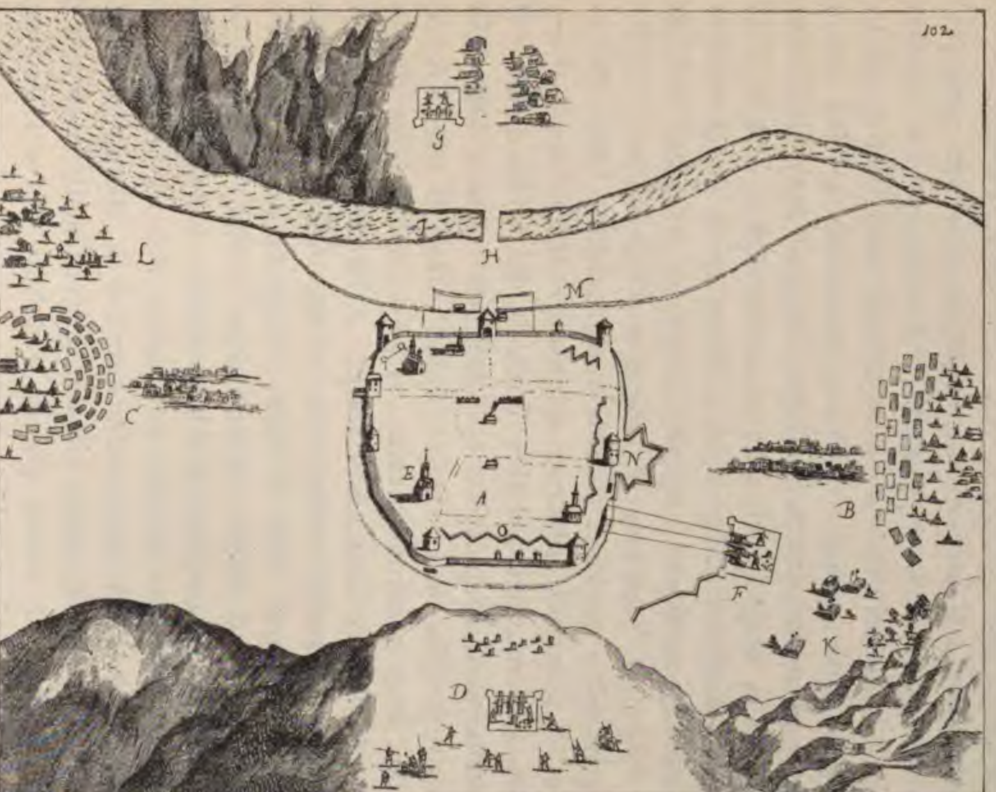
3 Erdélyi országgyűlési emlékek, XIII. kötet, 3. l.

4 TÓTH ERNŐ: Apaffy Mihály fejedelem naplója. (Kolozsvár, 1900.) 3. l.

5 Siralmas krónika, 623. l.

6 TÓTH ERNŐ: Apaffy Mihály fejedelem naplója, 4. l. Török-magyarkori történelmi emlékek, V. k. 514. l. Siralmas krónika, 623. l.

7 TÓTH ERNŐ: Apaffy Mihály fejedelem naplója, 4. l. Török-magyarkori történelmi emlékek, 511. l.



53. KOLOZSVÁR MEGSZÁLLÁSA. (Egykorú metszet után.)

Felesége, a derék *Bornemissza Anna*, aggodalommal kisérte fölmagasztalását, nénje, az okos *Apaffy Anna*, tanácscsal támogatta székfoglalását, hogy ha már ez az állapot (a minek bizony semmit sem örül), rajta marad, kérje a tatárok gyors kirendelését, mert azok emésztik el az embereket, s a hadisarcz leszállítását, mert az országnak immár jobb része elpusztult.[1] Ali csakugyan a választás sikere fölött való örömében az 500,000 tallér felét elengedte, felét a szász székeken, kulcsos városokon, beléjük szorult nemeseken behajtotta, a fényes kapura nagy dicsekedve jelentette, hogy Erdélynek úri nemzetségből való és hűséget tudó fejedelme van ismét:[2] Keménynek pedig a marosvásárhelyi gyűléssel megiratta, hogy az országnak rendben a dolga, az ő segítségére semmi szüksége nincs.[3]

Kemény ezekben a fordulatos napokban már Kolozsvárnál, a korodi mezőben állt, mert Montecuccoli bármi szép lassan, szinte sétálva hozta is be a fejedelmet, fél hónap alatt, szeptember 15-ikére csak eljutott idáig. Kemény tovább, *előre* szeretett volna törni Ali ellen, Apaffy ellen, hogy a törököt leverje, a pártos mozgalmat elfojtsa, a szászokat csatlakozásra bírja, a székelyeket magához vonja, mindezzel uralmát az ország felett helyreállítsa, mert a sereget, mely Szalárdi följegyzéseként[4] 15,000 németet és 3000 magyart, Frank adata szerint[5] 36,000 németet és 10,000 magyart foglalt magában, 54 ágyúval, elégségesnek tartotta a küzdelem fölvételére és a győzelem kivívására: de Montecuccoli hirtelen az ellenkezőre, hátrálásra határozta magát, hitvány ürügyek alatt, hogy eleség sehol sincs, az ország puszta, a kulcsos városok Kolozsváron kívül, sőt a beléjük szorult nemesi rendek is a po-

1 *Ugyanott*, 499. l.

2 SZALAY LÁSZLÓ: Magyarország története, V. k. 61. l.

3 *Ugyanott*, 62. l.

4 Siralmas krónika, 619. l.

5 Erdélyi országgyűlési emlékek, XII. kötet, 533. l.

gánynak meghódoltak, s ő nem tudhatja, ha szövetségeseihez vagy ellenségeihez megyen-e; az őszi esőzés miatt az előnyomulás nehéz, a sereg fele beteg;[1] voltaképp pedig azért, mert a szent methodizmus tanítása szerint szégyen a futás, de hasznos; vagy azért, mivel oly titkos utasítása volt, hogy ha a török Erdélyben magyar fejedelmet választat, meg ne harczoljon, csak foglalás esetére húzzon kardot aperto Marte;[2] a király ugyanis, bár háborúba avatkozott, háború nélkül szerette volna végezni a dolgot, hogy katonáinak bőre, melyet annyira féltet, épen maradhasson. Montecuccoli csakugyan a sereget, «melyben az egész keresztyénségnek megmaradása helyeztetett volna és melynek hordozása életére, tisztességére, böcsületére bizatott volna», koczkára vetni semmiképen nem merészelte.[4]

Ime betelt, a mit a fejedelemnek Csepregi jósolt, hogy az oda fel való segítségben megfogyatkozik; betelt, a mit feleségének titkon írt, hogy Erdély megsegítése kétséges, bár egészen a Lipót és Montecuccoli karjaiba vetette magát; s fennen hangoztatta, hogy inkább akar meghalni szegénységben a császár oltalma, mint uralkodni a török igája alatt.[5] Most egyszerűen engedelmeskedni kellett, mert a sereg előtt az utolsó német káplárnak nagyobb tekintélye volt mint neki.[6] Még hűségére eskette és német őrséggel ellátta szeptember 17-ikén a kolozsváriakat, megbiztatta a szászokat és székelyeket,[7] hogy most a generálissal elmegy, mert a jó hadviselő nem mindenkor megharczolással, hanem gyakorta hol egy, hol más móddal veri meg az ellenséget; de majd eljő a császárnak több hadával.[8] Aztán

1 Siralmas krónika, 620. l. SZALAY LÁSZLÓ: id. m. v. k. 61. l.

2 Siralmas krónika, 621. l.

3 DEÁK FARKAS: Nagyvárad elvesztése, 20. l.

4 Siralmas krónika, 620. l.

5 Hadtörténelmi Közlemények, v. k. 453. l.

6 *Ugyanott*, 457. l.

7 Erdélyi országgyűlési emlékek, XIII. kötet, 69—71. ll.

8 Siralmas krónika, 621. l.

fájdalommal, sirva[1] szedelőzködött. Montecuccoli másnap, megfordult, útjában Szamosújvárba, Bethlenbe, Kővárba több németet helyezett, s a Szilágyságon át kisétált Erdélyből, Felső-Magyarországba vonult, hogy téli állomásokba szálljon. Törököt se látott, hada mégis elromlott, fele fáradtan, fele betegen takarodott Szabolcs és Szatmár megyéknek; de itt a pogány pusztításai következtében eleség hiánya miatt nem maradhatott; Nagybányát,[2] Szatmárt, Nagy-Károlyt, Kállót némettel megrakva, föllebb, az északkeleti vidékre húzódott, Abaúj, Sáros, Ugocsa, Zemplén területére; november 1-jén már Tokajnál táborozott.[3] A németség távol a töröktől most bezzeg megbátorodott. A merre járt, a hova szállt, rémület előzte meg és siralom emlegette, mert soha Magyarországon Basta György idejétől fogvást, sőt még akkor is, a nép annyi istentelenséget, verést, üldözést, kárvallást nem szenvedett, mint a mióta «Montecuccoli úr ő Nagysága» és német katonasága Erdélyből visszatért.[4] Csak egyetlen megyének, Abaújnak fűzéri

1 Budapesti Szemle, 1867. évf. IX. k. 71. l.

2 BÁRÓ HAGEN VILMOS négyszáz némettel Nagybányán termett, egyezség szerint a városba be nem ment, hanem éjszakról, a szőlőhegyek felől a «hóstát» házaiban szállt meg, azzal a föltétellel, hogy a lakosoknak semmi kárt nem okoznak; egyszerre tizenkettőnél többen a városban meg nem jelennek eledel, bor, kenyér, székhús és egyéb czikkek vásárlása végett, akkor is fegyver nélkül. De csakhamar a város kelet és nyugat felől eső sok, szép, jó és drága épületű faházait minden kertekkel és épületekkel a földdel egyenlővé tevék, gyümölcsös fáit, temetőkertjeit, s a mi csak a város kerítésén kívül esett, fölégették, sok ezer forint kárral. Deczember 28-ikán pedig, aprószentek napján, a míg a nép isteni tiszteleten volt, egy tiszt vezetése alatt kettenként, hármanként, palástjok alatt fegyverrel beszállingóztak, a kapuőröket megrohanták, lelövöldözték, a többiek is kinn a megvételre készen, a kisajtón betolultak, a kaput lebocsátották, dobbal csapatostul bejöttek, a házakra törtek, széltére raboltak, asszonyokat levágtak. Már a piaczig értek és nyomultak a piacz felől, pénzverő ház felől és nyugatról: de a nép a nagy sivalkodásra az egyházból kirohant, nekik támadt, ablakokból lőtte, utczákon vágta és nagy öldökléssel kiverte őket, de a kapun kívül nem üldözte. A tanácsosok közül elesett Kántor János és Szakmári Péter. Hagen békét igért, hogy ne menne tovább a dolog de a tanács azt üzente vissza: «A kinek egy hite nincs, száz sincs». Még a «hóstátból» is kénytelenek voltak csúfosan elvonulni. (Szalárdi Siralmas Krónikája; 640—644. l.) Így járta meg Nagybánya a némettel és a német Nagybányával!

3 Történelmi Tár, 1880. évf. 756—759. ll.

4 FABÓ ANDRÁS: Az 1662-iki országgyűlés. (Budapest, 1873.) 256. l.



54. SZATMÁR XVII. SZÁZADI KÉPE. (Egykorú metszet után.)

és kassai járásában eskü alatt való hites becslés szerint[1] a a kár a 82,000 forintot meghaladta, a mi a nép vagyonában rengeteg összeg akkor, a mikor a tehén vagy ökör két-három, a ló négy-öt forintjával kelt,[2] a mai pénz értékében tizenötszörösen számítva 1.230,000 forintnak felel meg. Egyszerre ezzel a rettenetes elvonulással és megszállással a faluk egész sora jutott koldulásra vagy éhhalálra. A németek, a hol föltüntek, a házakat megrohanták, belőlük az embereket kikergették, a betegágyas asszonyokat az utczára kihurczolták és halva ott hagyták, a csecsemőket anyjuk kebeléről elszakították és tűzbe hányták, az aggastyánokat megfogva fára húzták és csúfolkodó gyalázattal megcsappantották; a menekülőket űzőbe vették, erdőben, hegyek között valóságos hajtó vadászattal cserkészték, az elfogottakat kínozták, öldösték, bajuszokat, szakállukat tépték, pörzsölték, fülöket, orrukat csonkították, újjaik közeit reszelővel, fűrészszel felhasogatták, az ép asszonyokat, leányokat összekeresték, paripáikon elragadták, napokig magokkal hurczolták, megfertőzve és megbecstelenítve anyaszült meztelen visszaeresztették, hogy aztán a testi fertelemtől agyongyötörve és lelki szégyentől elborulva vánszorogjanak tova, az út szélin hulljanak el, vagy a küszöbön roskadjanak össze holtan, mint a Gibelaiták nyomorult áldozata Gába városában; ha ugyan előbb erkölcsi merényletük alatt el nem vérzettek. S nincs a bibliának az az undok képe, mely a szomorú, vérfagyasztó tanúvallomások szerint föl ne újjult volna, a régi bűn a régi galádsággal megsokasodott általok. Szép asszony Dinának, a Jákob leányának, szép hajadon Támárnak, a Dávid leányának esete folyt naponta, csak azzal a különbséggel, hogy isten-

1 Az összeírást a megye rendeletére Udvarhelyi György alispán megbízásából Olcsváry István szolgabiró, Nagy István és Bertók Márton esküdtekkel 1662 január 2-ikán végezte. (FABÓ ANDRÁS: Az 1662-iki országgyűlés, [Budapest, 1873.] 253—275. ll.)

2 Történelmi Tár, 1881. évf. 134. l.

telen fejedelmek és őrjöngő testvérek helyett közönséges sehonnai vitézek féktelenkedtek, szilaj barmok módjára tapostak végig a faluk virágain! Nem, nem voltak ezek közönséges vitézek sem, mert hiszen loptak, raboltak, fosztogattak, gyújtogattak. A nőkről, a kiket meggyaláztak, a férfiakról, a kiket megkínoztak és leöldöstek, leszedték a ruhát és elvitték; a házakat, épületeket feldúlták, födeleit, kerítéseit, rovásfáit, ajtait leszedték és elhamvasztották; a vermeket, csűröket fölverték, a búzát, árpát, zabot s mindenféle élelmiszert elrabolták, az ekéket, székeket, kádakat, gyümölcsfákat összevagdosták és fölégették, a templomokat, iskolákat, papi lakokat feltörték és felgyújtották, a visszahatás vad gyűlöletével a protestantizmus iránt megszentségtelenítették, berondították, Istennek házaiból istállókat rögtönöztek, a hol a székeket, padokat felforgatták és tűzre rakták, az oltár edényeit elrabolták, a pap könyveit megsemmisítették, még az ajtók zárait is leszedték és ellopták; a jobbágyok telkein és nemesek udvarházaiban egyenlő szabadsággal garázdálkodtak, a pinczéket kifosztották, a vasas szekereket elvitték, az igavonó és tejelő barmokat az utolsóig elhajtották, a disznókat ölték, nyúzták, elszállították; még a legkisebb baromfi, az apró jószág sem menekülhetett előlük. S a tisztek sem voltak különbek a legénységnél, mert a Nádasdy Ferencz füzéri és Zekey Ferencz radványi udvarába beszállva, mindennemű majorságában, boraiban szabadon, mint a sajátjukban gazdálkodtak; s Kékedyné asszonyom malmára, Montecuccoli uram Gönczre mentében, vele való tisztei reáütöttek; «onnat is minden búzát és élést elvittek, az molnárt is verték, taglották, mindenébül kifosztották, mezítelen hagyták. Különösen a szarvas marhákat csordánkint hurczolták el.* Táborukban majd annyi volt a barom, mint a

* Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 264., 268., 271. ll.

katona; s ha valahol, erre a seregre talál a Petőfi mondása: egyébiránt az egyre megy, különböző csak a nevök. A szomorú, vérfagyasztó vallomások annyi keserűség, pusztulás, embertelenség és becstelenség után más-más szóval, de egy értelemmel kétségbe esve és zokogva ismétlik, a mit a szegény felsőkemenczeiek az asszonyok meggyalázásának, férfiak elgyötrésének, kisdedek tűzbe dobásának, mindennemű marhájok elragadásának említése után mondanak: «csak Isten tudja, minemű kegyetlenséget cselekedtenek rajtunk, egyetlen egy tyúkunk, ludunk nem maradott, csak az testünk-lelkünk maradott, koldulásra s éhhel halásra jutottunk».[1] Természetes ennél fogva, ha Witnyédy már júliusban arra a keserű panaszra fakadt Zrínyinek: «az hol Montecuccoli elmegyen és az hova érkezik, nem kell azoknak több török ellenség, mert az szines oltalom alatt hadával megemészti és elfogyatja őket semmi haszon nélkül;[2] most egyenesen «Isten haragjának» veszi ezt a németjárást.[3] S természetes, hogy a szegény parasztok is, a hol a németeket megfoghatták, agyonverték, de az ily rögtönös bosszúval szenvedésükért csak pillanatnyi elégtételt vettek magoknak; Istenük, becsületük és családjuk megcsúfolása, hazájuk, házuk és minden földi javuk földúlása miatt szivüket az elkeseredés és gyűlölség sötét elborulása fogta el, mely faluról falura, járásról járásra és megyéről megyére terjedt, míg az egész Felvidéket ellepte, mint valami vészszel és villámmal teli vihar fenyegető fekete felhője!

Kemény a Montecuccoli hadától magyar csapataival elmaradt és Kővár körül Hosszúfalunál tábort ütött. Ott vette a szállongó híreket, hogy az ország Apaffy békülékeny, szívhez szóló, hazafias felhívásaira egészen melléje pártol; csak a székelyek állhatatosak hűségökben, kiket

1 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 257. l.

2 Vitnyédy István levelei, 1. k. 163. l

3 *Ugyanott*, 1. k. 193. l.



ZSÁKMÁNYOLÓ NÉMET KATONÁK.

(Rugendas György Fülöp egykorú metszete után.)

Ali megfenyíteni készül. Október 20-ikán fölkerekedett és magyar-német hadával segítségükre becsapott, Istenre bízván vállalatának kimenetelét;[1] de elkésett, csupán Fogarasba küldhetett Bethlen Gergely alatt négyszáz főnyi erősítést; Petki, Lázár és Mikes meg Görgénybe szállt.[2] A török Maros- és Udvarhelyszéket feldúlva, 21- és 22-ikén a csikieket rabolta, megfertőztette és ellenállásukat lángba, vérbe fojtotta; minek következtében Kemény «az Erdélyben való tekergésének sem bátorságos módját, sem hasznát nem látva»,[3] visszatért és a Túr völgyében, Bikszádnál foglalt téli szállást; Ali pedig vértől ittasan Nagy Szebenig és Szelistyéig száguldozott.[4] Immár Beszterczétől Maros-Vásárhelyig, a csiki havasoktól Szelistyéig sivatag volt a föld és engedelmes a nép, a német őrség-lakta várak és Kővár vidéke kivételével minden hely s a bujdosó urakon kivül minden ember Apaffynak hódolt, — ő tömérdek rabjával és zsákmányával nyugodtan Temesvárra takarodhatott. Az új fejedelem biztosítására, kit a *kis-selyki* országgyűlés Kemény minden óvása és tilalma ellenére ünnepélyesen székébe igtatott, csak négyezer főnyi dandára maradt: elég volt már az is!

A német szövetség keresésének, a Montecuccoli sétahadjáratának ez az eredménye Magyarországon általános részvétet, fölháborodást és megbotránkozást okozott; még a külföld is megütközéssel hallotta hírét. A bukott fejedelem, kinek szemeláttára veszett el országa és pártolt el népe, ott a Túr völgyében, Bikszádnál kiszorulva keserűen emésztődött: szivében szégyen, harag és szomorú eltökéllés forrt. Bécs felől azt a titkos tanácsot kapta: «*ha a török egyik úton ki, ő a másikon bemenjen;*[5] hivei ellen-

1 Hadtörténelmi Közlemények, V. k. 456. l.
2 Siralmas krónika, 626. l.
3 Hadtörténelmi Közlemények, V. k. 456. l.
4 Erdélyi országgyűlési emlékek, XIII. k. 5. l.
5 Hadtörténelmi Közlemények, V. k. 462. l.

ben, Bethlen János, Haller Gábor, Bánffy Dénes, Petki István, Bethlen Farkas, Szentpályi János, Teleki Mihály lebeszélni törekedett,[1] hisz magának és országának már csak a megadás használt. Rhédey Ferencz kitért az egyenes válasz elől, hisz az Isten ő kegyelmét mind szép értelemmel, mind jó lelkiismerettel magáldotta, dolgait bizonyosan úgy fogja rendelni, hogy Istennek dicsőségére, hazájának megmaradására legyenek.[2] Pedig Kemény már nem volt a maga ura, egyfelől a nagyravágyás és bosszú zaklatta fejedelemségének és javainak elfoglalása miatt;[3] másfelől ez a titkos tanács és az a végzetes meggyőződés ragadta, hogy akármint járjon, a miképen másunnan fújják, azt a tánczot kell nyomnia, ha nehéz ugrásával is;[4] szóval szenvedéseinek és képzelődéseinek hatalmában volt, a józan meggondolás ellenére a beütést elhatározta. Wallis báró szatmári kapitánytól segítséget nyerve, a maga fizetett hadát összeszedve, deczember 31-ikén megtette intézkedéseit az indulásra és találkozásra, január 1-én jelentette Rhédeynek, hogy a mint az erdélyi urak akarnak neki cselekedni, ő is hasonlókép cselekszik nekik:[5] azzal előnyomult. Hollómezőnél, Deés mellett, fogadta és elfogatta a megijedt Apaffy követeit, kik javait biztosították, ha visszafordul;[6] Kolozsvárnál magához vonta a német őrséget Ébeni és Szentpály csapataival, aztán tovább vonult, hogy vetélytársát Medgyesen megszorítsa, de katonái a mezőségen nagy búsúlására addig mulatozának és kóborlának, míg Apaffy a törökjével az erős Segesvárba menekült. Kemény, bár bizott sikerében, akadálytalan előhaladásá-

1 BETHLEN JÁNOS: Commentarii de rebus Transylvaniis, (Bécs, 1780.) 90. l.
2 Hadtörténelmi Közlemények, v. k. 463. l.
3 *Ugyanott*, 462. l.
4 Hadtörténelmi Közlemények, v. k. 493. l.
5 *Ugyanott*, 463. l.
6 Erdélyi országgyűlési emlékek, XIII. k. 5. l.
7 TÓTH ERNŐ: Kemény János és Lónyay Anna levelezése, 59. l.

55. KŐVÁR XVII. SZÁZADI ALAPRAJZA.

(Holst egykorú metszete után.

ban, mert egyesek megmondták, hogy örömmel uralják, csak a hatalmas császárral végezzen; a gyulai Ali bég is nyilván megüzente tőlük: «Tudják jól magok is, alkalmasabb ember nem volna az fejedelemségre, de mit tehetnek, míglen hatalmas császár meg nem engesztelődik»: bizodalma azonban még sem volt minden aggodalom nélkül, mert attól félt, a mint «az ő kedves feleségének» utolsó levelében írta, hogy a nemesek, ha kicsinnyé nehezedik a dolog, elhagyják, mint a nyáron.[1] S a mit sejtett, pár nap múlva beteljesedett, Nagy-Szőllőshöz nyomúlt, Segesvár közelébe; de már ekkor odaérkezett a nyers, különben vitéz *Kucsuk Mehemed* jenei bég 2000 lovassal Apaffy segítségére, s az egyesült had január 22-ikén délben egyszerre reáütött. Kemény épen ebédelt, csapatainak egy része zsákmányolni járt, sem ideje, sem módja a szűk völgyben seregének felállítására nem volt: a támadás rendezkedés közben lepte meg. Az erdélyi urak: a két Haller, Gábor és Pál, a két Bethlen, János és Farkas, Bánffy Dénes, Rhédey Ferencz, Huszár Péter, Ugron András félreállva, magára hagyták. Készületlen lovassága megszaladt, a gyalogságot is magával rántva, s ő a huszárok elé vetette magát, hogy föltartsa őket: lova elbukott, Gyulai István, a volt váradi kapitány fia a magáéról azonnal leugrott, hogy átadja, de már keresztül törtek rajta, a fújó paripák patkói tapostták agyon.[2] Ez lőn siralmas vége ez méltóságos jó egy magyar férfiú fejedelemnek.[3] Holt teste eltűnt, elveszett, a mi sorsa iránt még mélyebb részvétet keltett; mert végzetes politikájával ugyan maga rontotta el helyzetét, játszotta el népe szeretetét, de a kényszerű bajok ellenére a régi vonzalomnak melege irányában ki nem hűlt

1 Tóth Ernő: Kemény János és Lónyay Anna levelezése, 59—60. ll.

2 Horváth Mihály: Magyarország történelme, v. k. 508. l. Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót korában. (A magyar nemzet története, vii. k.) 118. l.

3 Siralmas krónika, 629. l.



A NAGYSZŐ

(Meyssens egyk



LÓSI ÜTKÖZET.

orú metszete után.)

egészen, sőt a halál kiengesztelésével újra ébredt. A míg fejedelmi székén nem ült, sokáig vonakodott az uralomtól: de a mint egyszer ivott a hatalom tüzes poharából, megrészegült tőle ő is, ragaszkodott ahhoz kegyetlenségek és nyomorúságok árán is. Bukásában ellenesei a Nemezis művét látták. «Barcsay uram bús haláláért áldozat kellett, Isten keze volt rajta.» «Visszaadá Isten igaz kölcsönnel a jámbor, kegyes Barcsay Ákos ártatlan halálát» — irogatták róla.[1]

Apaffy maradt az úr. S ezzel Erdély a magyar politikában komolyan számítani megszűnt. A mi még eztán következik vala, Kemény fiának, *Simonnak* mozgolódása, csak a fölizgatott idegek utolsó kirezgése volt. Lassan, lassan minden elcsitult . . .

Magyarországon azonban a Kemény feláldozása, Erdély pusztulása, a Montecuccoli hadának garázdasága és kegyetlenkedése miatt az idegenség a német katonák iránt mélyen a szivekbe kapott és kiirthatatlanúl meggyökeresedett. Az általános részvét, felháborodás és megbotránkozás, mely a sétahadjárat hallatára támadt és veszedelmesen terjedt, általános haragba, elkeseredésbe és gyűlölségbe tört, — sehol őket szállásra befogadni sem a megyék, sem a városok nem akarták, sőt tőlük még az élést is megtagadták, a mit bejövetelükkor a Felvidék és Erdély megszabadítása reményében olyan készségesen ajánlottak fel.[2] De minél hiábavalóbb volt az áldozat, erőszakosabb a németség: annál szivósabb ellenállásra és fenyegetőbb magatartásra talált; már Borsod, Gömör, Torna, Szepes, Bereg és Ugocsa is forrongott.[3] A király Rottal grófot és Szelepcsényi püspököt a nyugtalan Felső-Magyarország székhelyére, *Kassára* küldötte, hogy a megyéket kisértsék

1 ACSÁDY IGNÁCZ, id. m. 119. l.
2 *Ugyanott*, 115. l. FABÓ ANDRÁS: Az 1662-iki országgyűlés, 150. l.
Ugyanott, 150. l.

meg lecsöndesíteni, a katonák elszállásolására rávenni: de bizony a rendekkel semmit sem végezhettek;[1] mert azok abban a gyanúban és félelemben éltek, hogy a békesség a törökkel már megvan, különben Montecuccoli kardot húzott volna; s a katonaság bennmaradásának nem az ország oltalma, hanem elnyomása a czélja és annyira ingerültek voltak, hogy se biztatás, se nyugtatás nem fogott rajtuk. Nemcsak a németek ellen háborogtak, de panaszszal, váddal és szemrehányással halmozták el a jelenlevő magyarokat is, kik a katonaság behozatalát javalták és befogadását a királynak az ország akarata nélkül megigérték;[2] mert ez a katonaság az esküdt ellenségnél is terhesebb veszedelmet és nagyobb keserűséget okozott a maga rettenetes oltalmával, a mitől sok szép lakóhelyek, melyek előbb «sűrű néppel, mindenféle terméssel és ezer csorda barmokkal» bővelkedtek, pusztákká, madarak és vadak barlangjaivá lőnek.[3] A mellett a királyi végházakból a fizetetlen népek és az elszaporodott szabad legények széltére csatangoltak: sok helyen már az utazás és közlekedés is megakadt, a bizonytalanság a Jászságon és Kúnságon végig az «egész Alföldségen» elterjedt. Az ijesztő állapotot élesen jellemzi, hogy az ország nádorának, Wesselényinek, nyilt parancsot kellett a felség végházainak kapitányaira és alkapitányaira küldeni, hogy senki hirük és tudtuk nélkül a végházakból feje vesztése alatt ki ne menjen; a ki kimegy és az engedély-levéllel visszaél, a szegénységet háborgatja, érte meghaljon; valaki a szegény embernek búzáját, árpáját, zabját és akárminemű élését a verméből, há-

56. ROTTAL JÁNOS GRÓF ALÁÍRÁSA.

1 Történelmi Tár, 1881. évf. 115. l.
2 *Ugyanott*, 114. l.
3 Fabó András: Az 1662-iki ország-gyűlés, 243. l.

zából, kamarájából, csűrös kertéből elviszi vagy elviteti, a malmokba viendő gabonáját elveszi vagy elvéteti, a szegény embernek ökreit, teheneit, lovait és akárminemű lábas marháit a városokbul, falvakból, gulyákból, csordákból, szántóföldekről, mezőkről, legelőkről elhajtja vagy elhajtatja, a szegény embert úton-útfélen megrohanja, kifosztja, házát fölveri, kirabolja, orrát, fülét csonkítja, metszi, minden kegyelem nélkül megölendő. Valaki pedig a végházakba nem tartozik, szabadon kóborol, dúl és ragadoz, azt a szegénység fejenként reámenve elfogja, az alispánnak kezébe adja, ellenállás esetében agyonverje. Senki a kapitányok vagy alkapitányok közűl egyetlen bűnösnek meg ne kegyelmezzen, különben maga lakol helyette.[1] Sőt a nádor Montecuccolival személyesen találkozott és tanácskozott a bajok megszűntetése végett,[2] ki meg mindenért a nemzetet okolta, melynek ősi alkotmányát nem értette, szabadságszeretetét nem méltányolta, és haragudva vette, hogy a nyílt parancs éle főleg az ő németjei ellen irányul. Februárban két emlékirattal is panaszt emelt a királynál, hogy a magyarok nemcsak a végházakban nem akarnak német őrséget tűrni, de egyenesen azon dolgoznak, hogy a német had teljesen elpusztúljon.[3] A felvidéki ingerült hangulatot mi sem világítja meg jobban, mint hogy egyesek a nemzet kedvenczének, Zrínyinek nevét sem kimélték meg a becsmérléstől, mivel a németség behozatalának ő is szószólója volt. Witnyédy méltatlankodva kelt ura védelmére, hogy igaz ugyan, mikép ő is kivánta az erdélyieknek a török ellen való megsegitését, sőt ha parancsa van, személye szerint is elment volna azoknak nagy jó szivvel, mint saját véreinek támogatására; de kivánta abban a reményben, hogy a németség a győzelmet biztosítja, mert ki gondol-

1 Wesselényi Ferencz 1962 január 5-ikéről. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

2 Történelmi Tár, 1881. évf. 115. l.

3 Acsády Ignácz: Magyarország története I. Lipót és I. József korában, id. h.

hatta volna, hogy akkora sereg semmi nevezetes és hasznos dolgot az ellenség ellen nem mível, sőt mind magát, mind az országot olyan gyalázatosan fölemészti. Uránák egyéb czélja nincs, mint a *töröknek ártani*, azért mikor mások meglevő véghelyeket is csaknem szántszándékkal a pogány kezébe ejtenek, ő új erősséget emel, hogy másokat így édesgessen dicsőséges cselekedetre; s a mikor mások a harcztól huzakodnak, ő a törököt maga támadja, mert nem hogy hazáját idegen nemzet behozatalával kivánná rontani, hanem idegen nemzet kivül is, a mint lehet, kivánja segíteni.*

Hősünk valóban ez idő szerint mind új vára építésével, mind gyakori csatározásával a nemzet érdekét szolgálta. S ezzel a feladatával annyira el volt foglalva, hogy a becsmérlésre, ha ugyan hallotta, nem ért reá ügyet vetni, hiszen még a zágrábi gyűlést is, melyet február 27-ikére hivott össze, nem ért reá megtartani. Az ülést Petretich Péter püspök vezette, de mégis az ő szelleme uralkodott rajta, mert az idő bizonytalansága és a háború eshetősége miatt, nyilván az ő utasítása szerint, főként hadi intézkedéseket rendelt el. Megszorgalmazta a termésbeli segélyt, mert az eddigi kiszabás csak irott malaszt maradt, elhatározta a fegyverkezést, hogy az országbeliek a bán parancsára a haza védelme végett készen és fölszerelve legyenek, s meghagyta Sziszeknek, Petriniának megerősítését a késedelmeskedő, hanyag vagy szökevény munkásoknak szigorú megbüntetésével. Mert a mikor a töröknek betörése minden órán várható volt és ellene a véghelyek jó karban tartása egyedül a közmunkák gyors és pontos teljesítésétől függött, a karok és rendek sem teljesítésük, sem ellenőrzésük tekintetében nem ismerhettek és nem tűrhettek hanyagságot vagy kiméletet. Az ország veszedelemben for-

* Vitnyédy István levelei, I. k. 190. l.

gott és a gondviselés kötelessége a bánon kívül, egyenesen a bánnak meghagyásából, őket illette. Mert hogy mind ezzel nem cselekedtek egyebet, mint a mit Zrínyi kivánt és előkészitett, nyilván kitetszik egyfelől a Bocskay-javak jövedelmére, másfelől a kulpai vonalon eső rechiczai őrállomás elhagyására vonatkozó intézkedésükből. Zrínyi az öreg Bocskay Jánosnak, kit a török fogságból Ibrahim aga fejében kicserélt, birtokait szerencsésen megszerezte, de a toreseczi uradalom és kuzmineczi udvarház dernisi (ma szentmihályi) jobbágyai földjeik, kaszálóik és irtványaik után a szokásos illetékeket vagy megadni vonakodtak vagy a kapronczai kapitánynak szolgáltatták be, minélfogva ellenük eme jogsérelemnek megszüntetése végett az országhoz fordult, s a karok és rendek a dolog eligazitására az ő érdekében, de az ország nevében hiteles levelekkel a kapronczai kapitányhoz küldötték Patachich Miklós varasdi és Zakmárdy György kőrösi alispánokat, oly módon, hogy utasitásukat egyenesen a bántól vegyék; a rechiczai őrállomás kérdésében pedig az országbiró megkeresésére, hogy az ország ama gyalogjai, kik a Kulpa folyamon a török kelőkre ügyeltek, ismét Rechicza környékén tartózkodjanak, azt felelték, hogy csak a bánnak, mint az ország főkapitányának jelenlétében határozhatnak, mihez képest az ügyet a jövő gyűlésre halasztják.

Az ülés eztán intézkedett még a katonák és tisztek fizetésére szolgáló adó kivetéséről és behajtásáról, az országos adószedő kielégitéséről és elszámolásáról, a berkiszevinai őrhely alkapitánya gyilkosainak és a zágrábi káptalan zavargó jobbágyainak megfenyitéséről s ezzel eloszolt.*

Zrínyi ezalatt, a mint tudjuk, épitett és őrködött tovább. Márczius végén báró Liszti Jánost, Witnyédy Istvánt és Gusich Miklóst követekül küldötte a stiriai rendekhez,

* *Acta et Articuli* stb. 188—192. ll.

hogy tőlük nagyobb támadás esetére segítséget kérjen.[1] Buzgósága, gondossága hirére *Neumann András*, a brandenburgi választó-fejedelem képviselője, magasztalva emlékszik meg róla, hogy ha sok oly jó hazafi és vitéz volna az országban, mint ő, még lehetne valami sikert elérni.[2] Április végén pedig, 27-ikére, a zágrábi gyűléstől épen két hónapra, újra összehívta a karokat és rendeket Varasd városába, mivel a király május 1-ére Pozsonyba országgyűlést hirdetett s így a követek megválasztása, utasításuk elkészítése és a sérelmek összeállítása ügyében rendelkeznie kellett. A gyűlés követekül elnöklete alatt megválasztotta Zakmárdy János itélőmestert, Patachich Miklós varasdi alispánt és Gusich Miklós zredniczai kapitányt, azzal a megkülönböztetéssel, hogy az utóbbi a főrendek sorában foglaljon helyet; aztán gondoskodott a költségek födözéséről, az itélőmester helyettesítéséről, öcscse Zakmárdy György által, a hadi adónak és járulékának Varasd megyében és a zágrábi káptalan jószágain Zakmárdy János, Zágráb és Kőrösmegyében az új adószedő révén való behajtásáról; a siker nagyobb biztosítása végett úgy osztotta meg a tehert Zakmárdy János és Ivanovich Tamás között, majd kiküldte az utasítás-készítő bizottságot Petretich Péter püspök, Dianessevich Miklós prépost, Rátkay György kanonok, Oheróczy Gáspár albán, Patachich Péter, Alanthy Ferencz, Prasztovszky Péter, Vagich Lajos, Sámbor György, Szokolovich Mihály és Kulko Péter meg az alispánok személyében; s a követeknek az utasításon kívül itt az ülés szine előtt is meghagyta, hogy szorgalmasan sürgessék és vigyék keresztül, mikép a szomszédos örökös tartományok által fizetett tót- és horvátországbeli véghelyek szemléjénél a tartományi biztosok mellett legyenek az országnak is biztosai, kik a várak tapasztalt hiányáról és a lakosság sanyarú álla-

1 Történelmi Tár, 1881, évf. 116. l.
2 *Ugyanott*, 116. l.

potáról a felséget felvilágosítsák, ha ugyan a veszedelem nemcsak a szomszédos tartományokat, de az országot is fenyegetné. S ezek végzésével intézkedett egy pár hatalmaskodás és erőszakosság kérdésében, gyorsan, erélyesen és személyválogatás nélkül, a mint az elnöklő Zrínyihez illett, ki nagyokkal és kicsinyekkel egyaránt éreztette a törvény és igazság erejét. A Keglevich testvérek ugyanis: Péter, István, László és Miklós az elhalt Gorup György árva-leányainak örökségét megtámadták, családi leveleiket, okirataikat, arany, ezüst, készpénzbeli értéküket elvették, a besanczi, felső-epernyei, ternoveczi és sikadi udvarházakat elfoglalták, minél fogva Gorup János törvényes, Patachich Miklós és Orsich Ferencz végrendeleti gyámok az országhoz folyamodnak ellenük elégtételért és megtorlásért. Zrínyi a gyűléssel legottan kiküldötte reájok Zakmárdy János itélőmestert, azzal a meghagyással, hogy a Keglevich-testvérek 15 nap alatt mindent az árvák kezére bocsássanak s esetleges igényüket birói úton keressék; ha ellenben a felek békélni akarnak, szabadon egyezséget köthessenek. Erdődy Imre gróf pedig ama károkat, miket Mernianchich Zsigmond jobbágyainak és a túrkevei nemességnek a károlyvárosi katonaság által okozott, haladéktalanúl térítse meg.*

Közben a kiküldött bizottság is elkészült a maga utasításaival. A követek idején való megérkezésére, megbizó levelük bemutatására, szavazatuk érvényesítésére és a katholikus vallás és vallásúak támogatására czélzó szokott pontokon kívül leginkább a régi kivánalmakat és sérelmeket sorolja fel. Követeli az oláhok, predauciusok és szlávok bekebelezését, s végre az egyetemes bizottság összehivását, a zágrábi káptalan ószéki oláh jobbágyainak megfékezését, az ökrök szabad kivitelét, Zeng város királyi szabadalmai-

* *Acta et Articuli* stb. 192—195. ll.

nak helyreállítását, a varasdi német katonaság eltávolítását, a legeltetéssel való visszaélések megszüntetését, illetve az idevágó törvények megujítását.* S követeli röviden, egyszerűen, minden részletes megokolás nélkül; hiszen minden érdemi fejtegetés és ékesszólás úgyis meddő maradt. A sérelmek ideig-óráig csökkentek, aztán ismét megujultak; például a szabad legeltetés bajai Zrínyi keményebb föllépésére egy darabig megritkultak, aztán megint fölelevenedtek; s a többi minden országos végzés és törvényes czikkely ellenére folyt tovább. A károsultak a horvát és tótországi gyűléseken örökké panaszolnak, a gyűlések érdekükben végzéseket hoznak, a magyar országgyűlések törvényeket alkotnak, a király minden alkalommal szentesíti azokat; de a mint a Lajthán túl van, sem maga meg nem tartja, sem másokkal meg nem tartatja. Mintha az a Lajtha a Lethe vize volna, melyen túl minden igérete feledésbe borúl; mintha a nemzet törvényhozó munkája a Sysiphus munkája volna, mely örök átokként mindég újra kezdődik! Szomorú tanulság, hogy Zrínyi annyi tüneményes tehetségével, hazafias lelkesedésével, összes férfierélyével, a közvélemény osztatlan támogatásával másfél évtizedes báni pályája alatt nem bír egyetlen olyan sérelmet orvosolni, a minek gyógyítása az udvar, hadi tanács és végbeli katonaság állítólagos érdekébe ütközik. Mert nem lehet a király igaz érdeke az, hogy országainak felét folyvást rontsa, gyöngítse és keserítse. A Zrínyi pályája kezdetén az ország sérelmei ugyanazok, mint a melyeket ez az utolsó utasítás kormányzása alatt összefoglal. A mi újabb kivánság van benne: Alsó és Felső-Körös városának egyesítése, a véghelyek vizsgálatában a hazai biztosok részvétele, a földesurak szabad telepítése a végeken, nem a sérelmek közül való, legfölebb az utolsó válhatnék azzá, ha a vég-

* *Acta et Articuli* stb. 196—198. ll.

beli kapitányok megakadályozni törekednének. Az utasítás többi része a régi dal a régi gyűlölségről.

A régi dal a régi gyűlölségről harsant meg és élesebben csattogott a magyar megyéken. A német katonák és szabad legények okozta ingerült hangulatot fokozta még a vallásos sérelmek megsokasodása. A katholikus visszahatás Lippay György esztergomi, Szelepcsényi György kalocsai érsek, Széchenyi György győri, és Pálfalvay János váradi püspök vezetésével és példájára a protestáns hivek között erőszakosan és kiméletlenül pusztított: a templomok, iskolák háborgatása, elvétele, protestáns alapítványok lefoglalása, elkobzása, az örökhagyók akaratának ellenére, magánjog és köztörvény eltapodásával, papok és tanítók kiverése, bebörtönözése, jobbágyok kényszergetése és térítő üldözése országszerte folyt; a főurak közül az Esterházy testvérek, Pál és Ferencz, Balassa Ádám, Perényi Ferencz, Forgách Ádám, a Lippay-testvérek, György és János, Cziráky Ádám, Megyery Zsigmond, Nádasdy Ferencz, az Illésházy testvérek, György és Ferencz, Andrássy Miklós, Erdődy György, Kéry Ferencz és annyi más, az asszonyok sorából a rajongó Forgách Mária, Clarissa-apácza, Báthory Zsófia, az ifjabb Rákóczy György özvegye és Tresztyánszky Mária, Serényi Pál özvegye régi felekezetüket feledve, megvetve, üldözve, őseik kegyes czélzatait, hagyományait és intézményeit felforgatva, szinte napról-napra eltiporták a lelkiismereti szabadságot, jobbágyaik szent hitét, melyet születésükkel örököltek, vérükkel szereztek és életüknél magasztosabbnak vallottak.[3] S a kiáltó sérelmeket nem volt a ki orvosolja, mert az igazságszolgáltatás a megyétől fel a nádori székig már a visszahatás érdekeit védte és fedezte; bizony Wesselényi is, bár móddal, szelidebben, a mennyire lehetett, pártatlanságának

* Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 27—60. ll.

és tisztességének látszatos megőrzésével ezrével hajtotta a lelkeket «Isten aklába, a Pápista igaz Római vallásba.»[1] S 1659-től fogva a maga beismerése szerint 30—40,000 emberre ment az országos térítés eredménye;[2] nyiltan, szabadon és vakmerőn űzve az alkotmányos törvények és vallásos békekötések ellenére, a ius patronatus és ius reformandi erejét vitatva. Különösen a jezsuiták voltak munkások és fáradhatatlanok.

Mindennek következtében az ellenzék országszerte megnőtt. A követválasztások nagy zajjal indúltak. Egyesek, mint Witnyédy István, erős izgatást fejtettek ki, hogy a törvényhatóságok Pozsonyba protestánsokat küldjenek. S a választottak kemény utasításokat kaptak, hogy mindenekelőtt a vallásos sérelmek orvoslását és jóvátételét követeljék, nem dekrétommal, hanem a királyi hitlevelek és az alkotmány törvényei értelmében; aztán a német katonaság kivitelét, a véghelyek megerősítését és magyar őrséggel ellátását sürgessék, a minek teljesítése nélkül semmi adót meg ne ajánljanak; továbbad a végbeli vitézek fizetésének rendezését, a szabad legénység pestisének megszüntetését, a békesség biztositását és épen tartását, végre a jezsuiták birtoklásának eltiltását kivánják, hogy mint idegen rendbeli egyházi emberek e hazában semminemű jószágot és javadalmat ne szerezhessenek: de Borsod és kétségtelenül több megye eleve kikötötte és meghagyta, hogy a vallásos sérelmek elégtétele előtt semmi tárgyalásba bele

1 WESSELÉNYI jelenti Lippaynak Lipcséről, 1661 október 6-ikáról, hogy szerelmes felesége fáradságos munkája által Polonka, Zavadka, Helpa, Poherolla, Szömicze, Tergár és Vernár gömörmegyei garammelléki falvakban a lakosok kényszerítés nélkül a pápista igaz római vallásba tértenek. Kér azért vagy világi papokat, vagy barátokat, akár jezsuitát is, köztük vagy két tótul tudó lelki atyát, hogy elkezdett szép istenes akaratjokban erősödjenek meg ezek a lelkek, a kik bizony jóval meghaladják a 2000 számot. «Hiszem az én Istenemet,» veti utána, «nem adok mi kevés időt neki, ez az egész lipcsei urasság is Isten aklába hajtatik.» Sőt Szömiczén a prédikátoruk is licentiátusságot akar fölvállalni. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

2 Wesselényi 1662 április 27-iki fölterjesztése a királyhoz. FABÓ, id. m. 231. l.



ADAMO FORCACZ PERPETVO CONTE DI GYMES SVPREMO
CONTE DELLI COMITATI DI NOVEGRAD E BORSODI, SVPREMO
GIVDICE DELLE CITTA LIBERE REGIE & GENTILHVOMO
DELLA CAMERA E CONS^{RE} DI S. M^{TA} CESAREA E SVO
MARESEIALLO GENERALE DI CAMPO

57. FORGÁCH ÁDÁM GRÓF. (Egykorú metszet után.)

ne menjenek, hanem egyéb dolgok haladékjával térjenek vissza.[1]

A követek és főrendek ennélfogva kedvetlenűl szállingóztak és csak kevesen érkeztek meg május 1-ére. Zrínyi, Thököly, Batthyány Kristóf késett, sőt Witnyédy mindeniknek azt ajánlja, hogy el se jőjjön, mert általában az sem bizonyos, meg leszen-e a gyűlés; s még bizonytalanabb, mi czélja a német katonaság összevonásának Pozsony körül: Zrínyi meglepése, az országgyűlés megfélemlítése vagy az Apaffy fogadása, kiről oly hír kerekedett, hogy török, tatár, moldvai, havasalföldi és erdélyi haddal erre jövend, mert ő akarja leszedni a bécsi kertek gyümölcseit.[2] A kik mégis megérkeztek, nyugtalanúl tanakodtak, a míg a király és ministerei jöttére várnának, a jövendő esélyeiről: az alkotmányos, még inkább a vallásos sérelmek sorsáról. Mert *huszonöt megye s ugyanannyi királyi város* egyetlen katholikus követet sem küldött;[3] a mi elegendő a protestantizmus erkölcsi és számbeli súlyának éreztetésére, de kevés a győzelem kivívására, mert a nagy többség mégis katholikus, s a főrendek közül Berényi Györgyön, Kollonich Keresztélyen, Nyáry Lajoson kívül hívei sorába senki sem tartozik; mi lesz a gyűlés vége a pártok ilyen erős sorakozása és felekezeti állhatatossága mellett? Egyelőre azonban vallási különbség nélkül érintkeztek és értekeztek a Pozsony körül megszálló katonaságról, melyet a személyes és szólás-szabadság fenyegetésének vettek, s az olyan előkelő országnagyok elmaradásáról, mint Zrínyi Miklós, kitől a haza őszinte szeretete és a szabadság készséges védelmezése volna remélhető. Május 11-ikén a Felvidék, Dunáninnen és Dunántúl megyéinek és királyi váro-

1 Borsod megye utasítása Szendrőben 1662 április 22-ikén tartott közgyűléséből. Fabónál, id. m. 239—253. ll.

2 Vitnyédy István levelei, I. k. 195., 197. ll.

3 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 81. l.

sainak követei és főurai *Kazinczy Péter* fogalmazásában levelet intéztek hozzá, hogy az országot hallatlan veszedelemmel emésztő tűznek megoltására, mérges sebeinek orvoslására, mint igaz hazafi, most az utolsó szükségnek idején s óráján működjék közre. «Nagyságod igaz hazafiságában,» mondja az irás, «melyet eddig is sokak példájára tanúsítani méltóztatott, nincsen közülünk az, ki kételkednék, sőt hazájához való Nagyságod igaz szereteti minálunk ismeretes levén, Nagyságodat, mint kegyelmes urunkat és elfogyatkozott édes nemzetünknek még fennálló egyik magyar oszlopát alázatosan kérjük, indítsa Nagyságodat szánakodásra az mi édes hazánknak siralmas igye, s annak megorvoslására Nagyságod mentél hamarébb az pozsonyi gyűlésre való jövetelét az ő felsége bejövetele előtt siettesse». Kérik annyival inkább, hogy könyezésre méltó panaszaikat a nádorral szemre vehesse és lehanyatlott hazájukat romlandó állapotából előbbi békességére fölemelje.* Wesselényi a levelet elolvasva maga is helyeselte s külön lovas emberével küldötte el Zrínyinek, ki a szivhez szóló hivásra csakugyan feljött. De a rendek aztán hamar megoszoltak, május 16-ikán a vallásos sérelmek fölvetésénél a katholikusok és protestánsok külön váltak; a szép egyetértésnek egyszerre vége szakadt. A következő napon, az első országos ülésen pedig, a főrendekkel is meghasonoltak; nevezetesen a követek a német katonaság elvitelét Pozsonyból és környékéről kivánták, és a főrendeknek megüzenték, hogy különben semmi tárgyalásba nem ereszkednek; mire ezek azzal feleltek, hogy a régi időben a főrendek 500, sőt 1000 főnyi csapattal jártak az országgyűlésre, kivánságuk és határozatuk tehát időszerűtlen és a felségre sértő, mivel oly hatalmas fejedelemnek senki sem parancsolhatja meg, minő kisérettel jőjjön hivei közé;

* Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 11—12. ll.

bár beláthatták volna, hogy 6000 ember kiséretnek kissé mégis sok. S csak többszöri üzenetváltásra igérték meg, hogy ha akár a személy-biztosságot, akár a szólás-szabadságot veszély fenyegetné, annak elhárítására a követekkel kezet fogva egy szívvel-lélekkel közre fognak működni.[1]

A követek a főrendekkel így csak megegyeztek volna: de a protestánsokat a katholikusoktól napról-napra több keserűség választotta el. S a felekezeti pártok már a király megérkezése előtt szemben állottak egymással, viszályra és elszakadásra készen. A mikor Lipót május 23-ikán ministereivel lejött, a protestánsok ügyük pártolása, sérelmeik orvoslása végett megkeresték a hatalmasabb német és magyar katholikus urakat: Porcia herczeget, Rottal grófot, a nádort és országbirót, esztergomi érseket és a király személyes képmását; de az volt a válasz mindenütt, vigasztalan következetességgel: hagyják abba panaszukat, ne hogy a vallás felett való czivódás alatt az ország elveszszen.[2] Elcsüggedve, leverve gyűltek össze, és búsan, keményen megátalkodtak, hogy sérelmeik elégtétele előtt utasításuk szerint semmi tárgyalásba bele nem ereszkednek. S ezzel az országgyűlés eredménye már a megnyitása előtt eldőlt, mert a protestáns rendek követelésükhöz és elhatározásukhoz valami fölemelő erkölcsi komolysággal és rajongó önzetlenséggel ragaszkodtak, a lelkiismeret és vallás szabadsága nélkül a maguk életével és javaival keveset gondolva.[3] A megnyitó ülésre, május 31-ikén, még jobbágyi engedelmességgel és köteles tisztelettel felvonultak a várba, hogy a királyi előterjesztést meghallgassák. Egyetlen dologról, a *védekezés* szükségéről szólt az, mert a török Várad megvétele, Erdély egyéb erősségeinek elfoglalása, a hajdú városok, Szabolcs és Szatmármegyék feldúlása után immár a béke megszegésével az országot fenyegeti. S Lipót, mi-

1 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 16. l.

2 *Ugyanott*, 19. l.

3 *Ugyanott*, 19., 79. ll.

előtt a birodalmi gyűlésre menne, intézkedni akar a veszélyek elhárításáról: azért kegyelmesen tudni kivánja, hogy a karok és rendek micsoda eszközöket tartanak alkalmasaknak és szükségeseknek a haza védelmére és megtartására nézve, s micsoda módon hiszik az ellenség igyekezeteit és gonosz czélzatait megtörni? Nem kételkedik, sőt atyailag inti és felhivja őket, hogy őseik nyomdokain és példái szerint, a Rudolf, Miksa és I. Ferdinánd császárok s más magyar királyok idejében szentesített törvények és czikkelyek értelmében a saját megmentésükről és megtartásukról gondoskodnak; ő is fáradságot, áldozatot, költséget nem kimélve, minden igyekezetét arra törekszik igazítani és fordítani, hogy ne csak az örökös tartományok, de a szent római birodalom képességei és erei is, más fejedelmek segitségével együtt, ennek az országnak, a keresztyénség bástyájának oltalmára keljenek.[1] Sőt a protestáns rendek másnap, julius 1-én még részt vettek a sérelmi bizottság kiküldésében, de az országos ülés előtt magánértekezletükön újra kimondták, hogy a vallásügy elintézése és a német katonaság kivitelének elrendelése előtt más tárgyalásba bele nem mennek; s csakugyan, mihelyt a sérelmi bizottság első összejövetelén ezt a munkarendjüket elfogadtatni nem birták, minden további hivatalos tárgyalástól, a katholikusokkal való közreműködéstől tartózkodtak, s panaszaikkal és sérelmeikkel egyenesen a királyhoz folyamodtak.[2]

Lipót az ország nádorára, Wesselényire, s a nemzet kedvenczére, Zrinyire bízta,[3] hogy az elégületleneket megnyugtassa, követeléseikkel elhallgattassa, tartózkodó állásuk elhagyására reávegye és reábirja. Nem kielégíteni, hanem megpuhítani szerette volna őket, s ennek a nehéz és kényes

1 Propositiones Suæ Maiestatis sacratissimæ in anno Domini 1662. die 31. Mensis Maji Universis Statibus et Ordinibus Regni Hungariæ extradatæ sub Dieta Posonii celebrata.

2 FABÓ ANDRÁS; Az 1662-iki országgyűlés, 20. l.

3 *Ugyanott*, 24. l.

feladatnak megoldására hivatalánál fogva nem volt senki illetékesebb, mint Wesselényi, népszerűségénél fogva senki alkalmasabb, mint Zrínyi. Tekintélyével, pártatlanságával, vitézségével és hazafiságával mindenkinek magasan fölötte állt, s úgy ragyogott az országgyűlés sötét felekezeti viszongásainak viharában, mint Pharos az egyiptomi révben. Az egyetlen államférfi, ki az európai viszonyok mérlegelésével a bajokat mindég a *nemzeti* politika szempontjából itéli meg, az egyetlen politikus, a ki a haza érdekét a vallás érdekének soha nem rendeli alá, az egyetlen katholikus, kinek buzgó hivő létére roppant uradalmaiból vallásos panasz soha nem érkezik be: épen azért a lélekkúfár főpapokon és kegyhajhászó főurakon kívül általános elismerés, csodálat és rajongás emlegeti nevét. A mint Pozsonyba megjő vala, a protestáns rendek tisztelegve azonnal fölkeresik és ügyük támogatására fölkérik: bizodalmukat ép úgy belé vetik,[1] mint a hogy a király benne látja az engesztelés zálogát, Porcia és Wesselényi az ő jelenlétével adja meg szavainak súlyát, intelmeinek erejét és hatását, mert mindkettő az ő jelenlétében fogadja az elégületleneket, ha fontosabb nyilatkozatra készül.[2] Az ő személye a kezesség, hogy a mi elhangzik, komolyan szól és komolyan kell venni. Bár maga az elégületlenekkel érez s részvételéről és segitségéről biztositja, a köz érdekében mégis mérsékli őket. «Ő katona, s esküvel állítja,» mondta nekik még junius 6-ikán, «hogy az evangelikusok kielégítése végett mindent elkövetend, a mi tehetségétől telik; ő is kárhoztatja azok vakmerőségét, a kik királyi hitlevelek, békekötések, hazai törvények ellenére cselekedni merészelnek, mert a ki lelkében van megsértve, testével hiven nem szolgálhat: mivel azonban jobban szeretne 100,000 lutheránust, ugyanannyi kálvinistát és katholikust fölfegyverezve látni s álta-

1 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 20., 92., 97., 123., 153., 161. ll.
2 *Ugyanott*, 71., 75., 158. stb. ll.

luk a gaz törököt kiverni, szeretettel inti őket, hagyjanak fel a közjóért, a mennyire lehet, követeléseikkel.»[1] Nem hajoltak mérséklésére, még kevésbé engedtek a Wesselényi ijesztésére, hogy engedetlenségükkel nagy bajba keveredhetnek, mert ha a király tekintélyével fog élni, akkor kihez fordulnak. Bocskayjuk nincs, Bethlen meghalt, Apaffynak, kiben bízhatnának, fegyvere nyugszik. «Eddig sem biztak azokban,» felelték vissza élő hitök őszinte komolyságával, «kiknek lehelletök csak orrukban volt, hanem biztak abban, kinek ma is azon mindenható ereje van, hogy valamint ama dicső fejedelmeket az ő tiszteletének oltalmazására előállatta, úgy most is a cséplés mellől Gedeonokat, a juhok mellől Dávidokat állíthat elő Izrael szabadítására.»[2] S a nádorban épen keveset bízhattak, mert viseletében, beszédében a legkövetkezetlenebbül ingadozott: hivatala és esküje szerint támogatnia kellett volna őket, a mit érzett[3] és nem egyszer megigért, de aztán az udvar és papság nyomására kénytelenségből, felekezeti elfogultságból be nem váltott. Egyszer fenyegetőzött, másszor szutyongatott, ha ő evangelikus volna, ő sem tenne másképen;[4] egyszer átkozódott, másszor keserves sirásra fakadt,[5] csakhogy a kemény legényeket meglágyítsa. De azok tudták róla: intés, fenyegetés, biztatás, hizelgés, átok és köny egyiránt készleten áll nála, különösen a könynyel fölöttébb könnyen rendelkezett;[6] s indulatainak semmiféle rohamától meg nem tántorodtak. Hisz minden, a mit az országgyűlés alatt tapasztaltak, magatartásukat, megátalkodásukat, sőt elkeseredésüket igazolta és élesztette. A templomok és iskolák háborgatása, elvétele, protestáns alapítványok és jövedelmek lefoglalása, elkobzása, papok és tanítók ki-

1 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 61—62. ll.

2 Szalay László: Magyarország története, v. k. 58. l.

3 Wesselényi fölterjesztése a királyhoz 1662 április 27-ikéről. Fabónál, id. m. 231—232. ll.

4 Fabó András, id. m. 71., 115. ll.

5 *Ugyanott*, 86., 78., 85., 105., 169. ll.

6 Történelmi Tár, 1881. évf. 117. l.

verése, bebörtönözése, jobbágyok kényszergetése és térítő üldözése egyre folyt; a tettesek eljárásukat nem is mentegették, sőt a papok egyházi kötelességüknek, az urak atyáik hibái jóvátételének hirdették. S Montecuccoli és katonasága a Felvidéken még egyre dúlt, Abauj, Sáros, Zemplén megyék és egyes magánosok is megható levelekkel, megrendítő színekkel festették zaklatásukat és sürgették megszabadításukat, a megyék azzal az utasítással, hogy a követek a vallásos sérelmek kérdésében ne tágítsanak, hanem inkább térjenek haza.[1] S Witnyédy, bár ez alkalommal nem volt követ, személyesen mégis meg-megjelenve köztük, majd szóval, majd leveleivel kérte, izgatta, lelkesítette a vezetőket, hogy ne engedjenek, ne hagyják magukat megcsalni, mint az utolsó gyűléskor,[2] mert a katholikusoknak «sem emberségek, sem hütök, sem igaz szavuk;»[3] hogy «nem az nyeri el az pálmát, a ki jól kezd futni és meddig az czélt eléri, meglankad, hanem mindvégig a ki jól végezi pályafutását», maradjanak azért lelki szabadságuk kivánatos megorvoslásáig állhatatosak, s inkább *re infecta* menjenek vissza, mintsem valami haszontalan biztatással igaz ügyüket örökkön elrontsák;[4] állhatatosságukért Isten megkoronázza őket e világon jó emlékezettel, a más világon pedig boldogsággal.[5] S a zaklató tények hatása alatt búsan és elszántan még inkább megkeményedtek és nem puhultak a nádor decretommal való fenyegetésére sem, bár ez az átadástól maga annyira riadozott, hogy a mint a Jézus Krisztusra megesküvék, jobban szerette volna, «ha az harangot vonnák fölötte és temetnék őt a földbe».[6] Azok a zaklató tények, a katonaság garázdaságai olyanok voltak, hogy hallottukra Wesselényi megdöbbent s a katholikus rendek háborogva fölirtak Lipótnak, mikép a német kato-

1 Fabó András: id. m. 70., 89. ll.
2 Vitnyédy István levelei. I. k. 207. l.
3 *Ugyanott*, 208. l.
4 *Ugyanott*, 211. l.
5 *Ugyanott*, 213. l.
6 Fabó András: id. m. 90. l.

naságot szállíttassa ki az országból, mert e nélkül tárgyalásba ők sem bocsátkozhatnak, aztán a protestánsok sérelmeit orvosolja, s addig is parancsoljon rájok, hogy a köztárgyalásokon jelenjenek meg, különben a katholikusok maguk fognak határozni.[1] De a király a parancsoláson kívül másra hajlandóságot nem mutatott: a katonaságot benn hagyta, noha februárban már tervben volt, hogy a Montecuccoli serege Morvaországba, a Souches hada Alsó-Ausztriába menjen;[2] a protestánsokat ki nem elégítette, noha június óta kihallgatáson, folyamodással egyre kérik, csak az a válasza, akár a maga képében, akár a Porcia közvetítésével beszél, hogy a közel veszélylyel szemben a katholikusokkal közösen gondoskodjanak a védekezésről, mert a fegyver Erdélyben már csörög, a kolozsvári német őrség a támadó törököt visszaűzte, mit az megtorlás nélkül alig hagy; s valószinűleg hozzánk is átcsap. A vallás ügye magánosok baja, az országgyűlésre nem tartozik.[3]

A dolgok ez állásában a király kivánságára és Porcia herczeg megbizásából megint Wesselényi és Zrínyi vette kezébe a kiegyenlítésnek kisérletét. A nádor Szuhay Mátyást, Gyulaffy Lászlót, Bene Jánost, Gedey Andrást igyekezett rábeszélni a barátságos egyezkedésre; hősünk pedig egyfelől a katholikusokkal, másfelől a protestánsokkal tárgyalt, Farkas Lászlóra, Kereskényi Andrásra, Retkes Balázsra, Szentmiklóssy Györgyre törekedett hatni. Kifejtette előttük, hogy sajnosan veszi a protestánsok ügyének lassú és nehéz haladását, holott ő különös meghívásukra, házi ügyeinek nagy veszélyeztetésével azért jött Pozsonyba, mikép nekik kedveskedhessék. S ámbár addig sem mulasztotta el, adott alkalmakkor, igazságos kérelmüket mindenhol pártolni: de mivel azt tapasztalja, hogy a katholikus rend ügyeik elintézésében fölötte akadékos, s az ország-

1 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 93., 106., 110. ll.

2 Történelmi Tár, 1881. évf. 114. l.

3 Fabó András: id. m. 84. l.

gyűlési tanácskozásban és végzések hozatalában tova halad, a protestánsok akár vesznek részt, akár nem a tárgyalásokban; mielőtt ez megtörténnék, sérelmeik orvoslására a nádorral szeretne utat találni, azért szeretné előre tudni: ha az 1659 után elfoglalt templomok közül nekik némelyeket visszaadnának, a többiek visszaadásáról és a felmerült vagy felmerülendő sérelmek jóvátételéről bizonyos és szigorúbb törvényt hoznának, hajlandók volnának-e ilyen tárgyalásba bele ereszkedni?[1]

A követek sem a nádornak, sem a bánnak rögtön határozott választ nem adtak; de kinyilatkoztatták, hogy a dolgot megfontolják és megállapodásukat közölni fogják. Zrínyi ebből a megfontolásból reménységet merített, és az értekezletről Porciának azonnal jelentést tett. «A mit Excellentiád reám bízott,» úgymond, «hogy az újabb bonyodalmak elsimításán fáradjak, a pártokkal tárgyaltam, tegnap az evangelikusokkal hosszasan értekeztem; de teljesen abban a gyanúban és hitben vannak, hogy ha bármiben engednének, követelésüktől mindenben elesnének. S nem segített rajtam semmit az ellenkezőnek kimutatása; az volt a végleges válaszuk, hogy megbízóiktól futárt várnak, ki *hat* nap alatt kétségtelenül megjő. Most egyebet nem tehetnek. Én nem látom az ügyet még kétségbeejtőnek; hivatkozom Witnyédyre, kinek nagy hitele van nálok. Biztosíthatom Excellentiádat, hogy minden lehetőt elkövetek legfelségesebb urunk szolgálatára és kész vagyok véremet áldozni Excellentiád dicsőségére.»[2] De a reménységet hamar megzavarta Wesselényi kicsinyessége és hiúsága; a míg Zrínyi nyiltan, becsületesen, nagy emberhez méltó egyenességgel jelezte, hogy az orvoslás útját a nádorral keresi, addig Wesselényi az ő közreműködéséről hallgatott,

1 FABÓ ANDRÁS: Az 1662-iki országgyűlés, 106. l.

2 ZRÍNYI MIKLÓS levele kelet nélkül. A császári és királyi titkos levéltárban, Porcia-osztály.

maga-nagyzással dicsekedve emlegette, hogy keményen bánt ugyan eddig velők, mindazonáltal, ha egyik kezében veszsző, a másikban jutalom vagyon, addig fáradott, (de a dolognak, a mit mondandó, még ma vége szakadjon, ki ne röpüljön) míg a felség megbízta a vallás ügyének barátságos egyezkedés által való kiegyenlítésével;[1] sőt július 21-ikén hősünk népszerűsége és sikere iránt való féltékenységből «irigységből vagy mi más okból a protestánsoknak ünnepélyesen kijelentette, hogy ő felsége megparancsolta nekik, mikép rajta kívül senkivel ne tárgyaljanak».[2] Pedig az ő szavahihetősége rég elveszett, hisz az udvar és papság tetszése szerint hajladozott és változott; s ha az elégületleneknek lett volna is hajlamuk az engedékenységre, csupán az ő közvetítésében és igéretében a kötés megtartására elegendő kezességet nem találhattak. Zrínyi még az napon fölháborodva írta meg a kijelentést Porciának, megkérdezve: «kell-e még az evangelikusokkal tovább tárgyalnia, mert ha akarja, hogy tárgyaljon, hitelének kell lennie, e nélkül nem működhetik. Az evangelikusok különben holnapra halasztották válaszukat Wesselényinek.»[3] Porcia azonnal megnyugtatta hősünket, hogy beszélni fog a nádorral, mikép vele egyetértésben működjék, mert a megkülönözés által az ügy csak veszít, s megérteti Wesselényivel, hogy a sikerre nézve nincs nagyobb támasza a hősünk tekintélyénél és buzgóságánál. Azt hiszi egyébiránt, hogy a holnapi választ meg kell várni, s aztán meg lehet hányni, hogy tovább mi a szükséges teendő? S a dicsőség az övé lesz.[4] A válasz azonban engedékenységre hajlamot nem árult el. Az evangelikusok mereven ragaszkodtak eddigi álláspont-

1 Fabó András, id. m. 108. l.

2 Zrínyi Miklós levele július 21-ikéről. A császári és királyi hadi levéltárban, Porcia-osztály. A mennyiben az előbbi levél szerint az evangelikusok hat nap múlva igérik a választ, ennek a levélnek jelzéseként pedig holnapra halasztják. az előbbi levélnek minden valószínűséggel július 15-ikén kellett kelnie.

3 *Ugyanott.*

4 Porcia levele, ugyanott.

jukhoz és eljárásukhoz: nem mentek be az országgyűlésbe, panaszkodó és esengő folyamodásaikkal csak kérték, csak sürgették tovább a királynál és Porcia herczegnél kielégítésüket. S hiában volt a kanczellár kisérlete a városi követek elszakítására, hiában az ügyigazgató beavatkozása az elégületlenek megfélemlítésére, hiában a «Felsővidéken készülő lázadás» emlegetése a katonaság benntartása szükségének megokolására, hiában a katholikus rendek elhatározása az evangelikusok nélkül való tárgyalásra és végzésre: egységüket, állhatatosságukat, következetességüket megingatni nem sikerült. Kinyilvánították, hogy a haza és nemesség szabadsága, kiváltsága és mentessége ellenére, miket Lipót is megerősített, semmit sem tehetnek; úgy a vallásos sérelmek orvoslása, mint a német katonaság kivitele ügyében utasításuknál maradnak, s ha nélkülök a katholikusok valamit végeznek, az egész ország közhatározatának el nem ismerik, hanem érvénytelennek tekintik s a külföldi katonaságnak szállást adni és adót fizetni nem fognak.[1] Zrínyi mégis remélte, hogy a kölcsönös elkeseredést, fölidézett haragot csendesítheti; s Porcia herczeget biztosította, hogy minden igyekezettel és áldozattal oda hat, mikép parancsait kövesse és teljesíthesse; de kifejezte egyszersmind, hogy ez nem egészen tőle függ.[2] Valóban nem tőle függött, hanem egyfelől a katholikusok méltányosságától, másfelől a protestánsok békülékenységétől; de ezek a méltányosság teljes hiánya miatt annyi folyamodásba, várakozásba és költekezésbe belefáradva, végre hazatérésüket eltökéllették s a nádornak elbocsátásuk végett bejelentették. Hiszen mit is remélhettek volna még? Lipót hatszoros kérésükre sem adott más választ, mint legelőször, mert Lippay mindég egyképen fogalmazta meg; a király ugyanis

1 Fabó András, id. m. 151. l.

2 Gróf Zrínyi Miklós levele, augusztus 16-ikáról. A császári és királyi titkos levéltárban. Porcia-osztály.

a dajkája, a papság és jezsuitaság emlőjén csüngött,[1] s annak gondolkozása szerint gondolkozott; nem hogy engedett volna, sőt elkedvetlenedve és félve, Wesselényi szavaként, sisakok és más szükséges fegyvernemüek beszerzéséről és sokkal több katona beszállításáról kezde intézkedni, hogy az evangelikusoknak annyi kókot rakjanak fejére, mikép meg se merjenek moczczanni.[2] Sem könyörgésre, sem a Krisztus kínszenvedésének fölidézésére meg nem indult, — a katholikusok biztosak lehettek. Győzelmük örömére a győri jezsuiták komédiában a szabadságot már fel is akasztották és a vallásnak, persze a protestáns vallásnak, fejét vették.[3] A követek tehát reménytelenségükben a nádor lebeszélése ellenére készülődtek, nem ijedve meg sem a Porcia herczeg fenyegetésétől, hogy majd megbánják, sem a titkos tanács végzésétől, hogy nem kell őket elereszteni.[4] Elbúcsúztak Wesselényitől, el Zrínyitől, *Szepessy Pál* szószólásával.[5] Hősünk a királynak kivánságára s miniszterének megbizásából, a haza közjava és védelme érdekében mérsékelte őket, de panaszaik igazságát elismerte s a katholikusok ridegségét elitélte; fenséges szivének nem a meghasonlott, hanem az egységes magyar nemzet volt az eszménye. «Én más valláson vagyok, mondta nekik, de a kegyelmetek szabadsága az én szabadságom, a kegyelmeteken ejtett sérelem rajtam ejtett sérelem. Volna bár 100,000 pápista mellett 100,000 lutheránus és 100,000 kálvinista vitéze a fejedelemnek: ők megmentenék a hazát».[6] Csak oda tért szava ismét, a min lelke örökké

1 Fabó András, id. m. 130. l.
2 *Ugyanott*, 157. l.
3 Vitnyédy István levelei, I. k. 216. l.
4 Fabó András: id. m. 173. l.
5 Vitnyédy István levelei, II. k. 39. l.
6 Zrínyinek ezek a szavai fölöttébb hasonlítanak a protestánsok pártfogáskérésére adott feleletéhez, a mennyiben mind a két alkalommal száz-százezer lutheránus, kálvinista és katholikus vitézt emleget, úgy hogy a két választ egyugyanazon nyilatkozatnak is vehetnők: de a más-más bevezetés, mely teljesen más-más helyzeten alapszik, arra mutat mégis, hogy két különböző nyilatkozattal van dolgunk. A hős csak kedvencz gondolatát ismételte.

imbolygott, a török kiverésére. A követek aztán még egyszer összegyűltek — isteni tiszteletre. Az Úrért harczoltak, az ő nevében akartak elválni. Magasztos kép, mely a sötét háttérből ragyogó fénynyel tündököl elő, hogy a vallás eszméje mennyire betöltötte egész szivüket. Az ő hitük élő hit, melyet küzdelemmel, veszedelemben halálra készen vallanak. *Farkas János* nagyszombati kálvinista pap, az országgyűlés protestáns szónoka, a szentirásból merített példákkal további kitartásra buzdította, Isten oltalmába ajánlotta, zokogva, miközben szava el-elcsuklott, áldotta meg őket, kik viszont az ő szolgálatát köszönték meg. Mikor épen könyezve válnak vala, betoppant közéjök Majláth Miklós királyi ügyigazgató, fenyegetéssel, de meg sem hallgatva, mindnyájan távoztak. Majláth pedig szállásaikat befutkosta, s a kiket előkaphatott, a hazameneteltől törvényes büntetés és kegyvesztés terhe alatt eltiltotta. Nem törődtek vele, másnap, szeptember 2-ikán reggel valamennyien eltávoztak Pozsonyból.[1]

Nagy lőn a zavar, feltünés és zaj a katholikusok között, és még inkább növekedett a miatt, hogy Zrínyi «a maga jövendölése szerint» az evangelikusokkal egy időben szintén elhagyta az országgyűlést. Tehát megmondta előre, ha ki nem elégitik őket, nem orvosolják bajaikat, elmegy velök. Witnyédy rettegett uráért, váltott lovakon sietett utána, hogy visszatérítse, de nem érhette utól.[2]

A katholikusok aztán tovább tanácskoztak, de a német katonák miatt hevesen, ingerülten. Montecuccoli ellen erdélyi sétahadjárata, serege felvidéki dúlása következtében kemény és keserű kifakadások estek. A nagyzó vezér irásban védekezett. Még ő került az erdő felől. Eszes, tanult katona volt, ki szinte négy évtizedes pályája alatt a svédek ellen Sziléziában, Pommerániában, Schleswigben, Alsen és

1 Fabó András: Az 1662-iki országgyűlés, 174—175. ll.
2 Vitnyédy István levelei, 1. k. 226. l.

Fühnen szigetén nem egyszer aratott sikert; de a methodizmusba szerelmesen az elméleti ismeretet többre becsülte a személyes tapasztalásnál, a szabályokhoz alkalmazkodást a lángész leleményénél, minél fogva elfogultan hitte és hirdette, hogy a hadi elmélet lángész nélkül is teremthet nagy vezéreket, de a nélkül a lángész sem képes semmire.[1] S inkább a könyveket, mint az ütközeteket kereste; ha elmelegedett, sonetteket írt, hittani kérdésekről vitatkozott; ha komoly tanulmányba merült, Tacitus, Vitruvius, Euklides s a katonai irók forogtak kezén, hogy a *helyes* hadviselést, *helyes* harczolással való győzést kutassa, tisztázza, fejtegesse és tanítsa, mert a győzelem különben semmit sem ér. A módszeres eljáráshoz, annak elvei és következtetéseihez mereven ragaszkodott, s mindenkor azokhoz, nem az esélyekhez alkalmazkodott. Inkább tudós, mint vitéz, a ki többet értekezett, mint viaskodott; mind a mellett, vagy épen azért a harminczéves háború nagy iskolája után az uralkodóház legelső s legjelesebb vezérének tartották, a nélkül, hogy valaha egy nagy csatát nyert, s egy nagy várat vett volna meg.[2] Tudományánál fogva gőgös, vaskalaposságánál fogva kicsinyes, olasz vérénél fogva ingerlékeny, katona létére az alkotmányos szólásszabadság iránt ideges levén, a nyilvános kifakadások és támadások miatt rendszerében és személyében egyiránt sértve érezte magát, olyanok részéről, kik helyesen, módszeresen harczolni nem tudtak, hanem keményen viaskodni, diadalmaskodni annál jobban, és gőgösen, gúnynyal, megvetéssel felelt vissza, mindenért a magyarokat okolva, nemcsak hadi képzettségüket, de harczi vitézségüket is kétségbe vonva, melyet egész Európa csodálattal ismert el. Méltatlankodva és méltatlanul ki-kiélezte szavát, annyival inkább, mert

4 PAULER GYULA becses tanulmánya Zrínyi Miklós és Montecuccoli Raymond viszonyáról. Budapesti Szemle, 1867. évf. IX. k. 5. l.

5 *Ugyanott*, 4. l.

gáncs helyett dicséretre, hálátlanság helyett, a mint írja, hálára számított. S ugyan miért?

Montecuccoli szerint azért, mivel a Tiszánál 50,000 törököt megfékezett, 50,000-et elűzött, Kemény Jánost Erdélybe visszavitte s a török csúfjára fejedelmi székébe ültette, Felső-Magyarországot megerősítette; noha oly távol állt, hogy onnan alig nyujthatott segitséget azon elvnél fogva, mikép távolból ténykedés nem fejthető ki; s oly nehézségekre talált, melyek erejét megbénították: későn, csak augusztusban indulhatott; az úton az élelmezéséről és betegek elhelyezéséről, pedig a sereg *fele* beteg volt, csak maga gondoskodott, magyar és erdélyi hadakkal nem gyarapodott, mert ezek féltékenységből és gyűlölködésből nem csatlakoztak hozzája. A magyar urak mégis elitélik, olyan emberek, a kik a hadművészethez kevés kivétellel nem értenek. Az egyháziak nem tanulták, mert nem mesterségük, az ifjak nem tanulhatták, mert nem volt alkalmuk; s az idősebbek közül, a kik háborúban forogtak, példa lehet Rákóczy és Kemény, hogy mit tudnak. S ezek azt beszélik, hogy a hadjárást más irányból kellett volna indítani, a törököt meg kellett volna támadni és szalasztani, hogy Magyarország felső részein sok zsarolást, sérelmet és kárt szenvedett. A hadsereg bizony levegőben nem állhat és széllel nem élhet, a megszállta földnek kényelmére nem lehet, főleg a hol gondoskodás hiányában harácsra szorul és a mezőn nem harácsolhat: de a parancsnokság jegyzőkönyvei szerint a vétkesek mindég a legszigorúbb büntetéssel lakoltak, s a magyarok is elég német katonát legyilkoltak. Arról, a mi történt volna, ha a hadjárat más irányból indul meg, tanakodni fáradságra nem méltó: a seregnek megvolt a határozott czélja és parancsa, melyet sikeresen végrehajtott. Megütköznie parancs nélkül, az erők aránytalansága mellett nem lehetett, mert a területet, helyzetet, időt és körülményeket mindég tekintetbe kell venni.



(Egykorú metszet után.)

58 MONTECUCCOLI RAJMUND.

Hatzfeld és Götz tábornokok Tankownál a svédekkel való megütközésre két rendeletet kaptak, mielőtt a szerencsét megkisértették volna. A jó hadvezér a nyilt harczba csak a kinálkozó jó alkalommal, vagy — rendkivüli szükség esetén megy bele. A jó alkalom pedig hiányzott, mert a katonák fáradtan és betegen az épek és egészségesek, lehangoltan és kimerülten az erősek és bátrak, unottan és gyűlölten a szeretettek és lelkesitettek ellenében nem küzdhetek, s a rövid idő nem volt elég a százötven mérföld megtételére, hogy az ellenséget öt-hat mérföldnyire megközelithessék. Nyolcz napig vagy csak egyig, akár egy óráig is, élés és ellátás nélkül előre nem mehettek, a legnagyobb veszélylyel az ellenség fegyverei közé nem rohanhattak, a hol még annyi idő vagy hely sem lett volna, hogy az ellenség táborának fekvését és helyzetét megnézhették volna. A Kolozsvár és Vásárhely közt fekvő mezőn, a hol az ellenség táborozott, át nem vonulhattak, Kolozsvárnál meg nem állapodhattak, mert a veszteglésben élelmüket elfogyasztják, a mi aztán kilencz hónapon át eltartott s az oly kitünő várost kiteszik a pogányság beözönlésének, melytől ekként megkimélték; ha pedig tovább haladnak, szándékosan és önkényt a nyomor és szükség tengerébe esnek. A ki ugyanis elegendő élést s takarmányt nem készit, fegyver nélkül vesz el. S ha Kolozsvárban őrséget hagynak, megcsökken erejük, mikor meg kell ütközni; ha nem hagynak, hátulról nincsenek biztonságban és nincs hová helyezni betegeiket, pedig a hadsereg inkább egy kórházhoz hasonlitott. A siker érdekében gondoskodjanak a magyarok a német katonák részére rendes állomásokról, tekintélyes számú könnyű fegyverzetü és jól fegyelmezett segítő hadról, magtárakról, fegyvertárakról és kórházakról, a főbb városok és helyek védő őrségéről az összeköttetés biztositására és az idő alkalmatosságának, mikor az ellenség gyönge és rendezetlen, fölhasználására, — akkor kell

H.

Scriptum Montecuculianum contra Zrinium.

Respondetur Calumniantibus, quibus, quod Arma
Cæsarea Annô retroactô parum, aut nihil
boni præstiterint, disseminare placet

Plurimum Studij acquiri credebat Exercitus Germanicus in-
exquirendo Verba, quibus Encomia, honoresq publicos, sibi ab
Hungaris deferendos promisset reponere, quando Laudes
cum Opprobrijs, ac Gratias sentit compensari cum Ma-
ledictionibus, est hæc Gratitudo, sit Hungarica, pro eo,
quod Quinquaginta Turcarum millia, trans Tibiscum o-
mnia Ferrô, Flammaq devastantium Conatus averterit,
& ultra quinquaginta Milliaria repulerit, quod Principe
Kemény in Transylvaniam reduxerit, eundemq per Immis-
sionem Præsidiorum, ad Dispectum Turcæ Principatui re-
stituerit, quod Medio eorundem Præsidiorum Hungariam
Superiorem vastissimo Propugnaculo obduxerit, quod tum
Inimicos, cum amicos Enses extra Regnum in Partes Tran-
sylvaniæ tulerit; Quod denique hæc omnia, & tamen juxta
Opinionem horum ingratorum Hominum nihil effecerit, Quod
posuerit Præsidia, quo quæ Inimicus, licet ex propinquo sæpe
sæpius minatus, nunquam quid ausus aggredi, donec ab hoc
Exercitu fuerunt protecta; Præsidia quæ Do Kemény Pos-
sessionem totius Transylvaniæ tradidissent, si ille rebus, &
tempore scivisset uti; Præsidia, quæ contra omnes Hostiles In-
sultus in hanc horam fortiter tenent, non obstante miserri-
mâ Clade Keményiana, non obstante Transylvanorum ferme
omnium

59. MONTECUCCOLI VÁDIRATA A MAGYAROK ELLEN.
(A Magyar Nemzeti Múzeum Sándor-kódexéből.

megkisérteni, a mit csak az alkalom nyujt és a hadi szabályok tanácsolnak.[1]

Az országos rendek annyira felháborodtak ezen a gyalázkodáson, hogy a törvények közé egy czikket akartak igtatni Montecuccoli ellen és csak azért álltak el szándékuktól, mert ez a szerzőséget eltagadta, noha az irat, Neumann András szerint, neve alatt jelent meg.[2] Zrínyi azonban fölvette ellene a tollat, hogy megvédelmezze a nemzet becsületét és megtorolja a maga sérelmeit, mert vitézi portyázásaiban és vára építésében Montecuccoli a saját és társai befolyásával évek óta sok gáncsot és akadékot vetett elébe. Régtől fogva ellenkeztek egymással: vérük, természetük, rendszerük teljesen különbözött. Szinte látszik a Zrínyi visszavágásain, hogy milyen gyönyörűséggel, de keserüséggel osztogatja!

Már a megszólítása: «*Legjobb Vezér!*» keserű gúny, s a válaszon végig ez a keserű gúny szikrázva, villogva felfelcsattog és szilajon, szüntelenül szórja szemébe a legjobb vezérnek a maga gyalázatát. Azzal a szokással és szabadsággal élve, a mivel a római katonának joga volt a diadalmasoknak, a triumphatoroknak felhányni, a mit akartak, kerül eleibe és egyszerre a méltatlankodó felháborodás kitörő kérdéseivel rohanja meg:

Tehát 50,000 törököt elűztél, Kemény fejedelmet viszszahelyezted? Új őrségeket szerveztél. Erdélyt megmentetted? Atyánk, nagy dolgok ezek; sőt épen a legnagyobbak.

1 MONTECUCCOLI ez irata a Magyar Nemzeti Múzeum Sándor-kódexéből megjelent dr. KANYARÓ FERENCZ közlésében a Történelmi Tár 1887-iki kötetében (644—648. ll.) és RÓNAI HORVÁTH JENŐ kiadásában, a Hadtörténelmi Közlemények 1890. évfolyamában, Kőszeghy Sándor fordításával (124—136. ll.) ugyanazon czímmel: «Scriptum Montecucculianum contra Zrinium. Respondetur calumniantibus, quibus, quod arma Cæsarea anno retroacto parum aut nihil boni præstiterint, disseminare placet». De nyilvánvaló, hogy ez a czím később keletkezett. A Montecuccoli eredeti fölírása: «*Responsio ad calumnias Hungarorum*, quæ passim disseminentur, Cæsareas milites parum aut nihil efficisse in Hungaria. Anno 1661.» (Történelmi Tár, 1880. évf 757. l.)

2 Történelmi Tár, 1881. évf. 117. l.

#.

Datum ad hæc Responsum per Nicolaum Zrinium Banum Croatiæ.

Optime Dux.

Cum utique Te, totumque Exercitum Triumpho dignum esse existimas, imo triumphas, patiare quæso, ut Ego Romanæ Consvetudinis memor, & Licentiæ quâ Militibus permittebatur, ut triumphanti Duci ea quæ vellent, objicere possent, Tibi aliqua possim enumerare.

Suetonius in vita Cæsaris.

Ergo quinquaginta millia Turcarum, ultra quinquaginta milliana repulisti, Principem Kemenyum restituisti? nova Præsidia posuisti? Transylvaniam conservasti? Papæ! Magna hæc sunt, imo vero maxima, Sed saltem in ampullatis istis Verbis hæc tibi gloria, Dic mihi quid utilitatis habet ex Tua Expeditione Hungarica? dic, reddisne nobis integram Transylvaniam, quam certè integram accepisti? redde Principem Kemenyum Transylvaniæ, cui Fidem & Tutelam promisisti, redde Beatitudinem, Pacem, & abundantiam, quam per tuum Exercitum, & Præsidia introducta expulisti, & tunc triumpha, & usurpa tibi tria illa Verba Veni, vidi, vici. Nos verò ultrò Te Martem, Te Herculem, & Liberum Patrem, Qualis odoratis Curru descendit ab Indis, grato, & lubenti Animo compellabimus; Sed eheu! Nos fallimur, Tu philosophatis; atqui Philosophi solo Sermone sunt Sapientes, cæterum in rebus agendis Stultissimi, Dicis Actionum non

60. ZRÍNYI MIKLÓS VÁLASZA MONTECUCCOLI VÁDIRATÁRA.

(A Magyar Nemzeti Múzeum Sándor-kódexéből.)

De legalább e dagályos szavakban vége is a dicsőségnek? Mondd csak, mi haszna van Magyarországnak a te hadjáratodból? Mondd csak, visszaadtad egész Erdélyt, melyet egészül kaptál? Add vissza Erdélynek Keményt, kinek hűséget és ótalmat igértél, add vissza a boldogságot, békét és bőséget, miket sereged és őrségeid megsemmisítettek. Akkor ülj diadal-szekérre és hivalkodjál ama három szóval: Veni, vidi, vici. Mi pedig önkényt és örömest Marsnak, Herkulesnek, felséges atyának nevezünk, a ki az illatos Indiából szállt le közénk!»

S aztán rátér hősünk a legjobb vezér mentegetőzésére, személyes dicsekvésére és gyűlölséges becsmérlésére, melylyel magát a magyarság fölibe helyezi. S kardja sem csapkod élesebben és nem csillog fényesebben, mint tolla a nemzeti becsület védelmében. Montecuccolinak nem a testére osztja a vágásokat, osztja a sebeket, hanem a bátorságára, vitézségére, tudására, hivatására, a míg felfuvalkodásának, nagyságának minden maga-emlegette bizonysága pozdorjává töredezik, s a gőgös olasz hivalkodó köpönyegéből a leghitványabb vezér kerül elénk. Köpenyeget még soha keményebben ki nem poroltak, mint az övét, s a nemzet nagy örömére és elégtételére maga is benne volt. Mentegetőzésének, dicsekvésének, gyűlölséges becsmérlésének minden szava ellene fordul, s maga-hánytorgatta érdemjeleiből lőnek legégetőbb bélyegjegyei.

Hogy távolból nem fejthető ki ténykedés? Miért maradt távol? Ha olyan, mint a nap, hogy az égből a földet föl nem hevítheti, közelebb kell vala jönnie; ha az ellenséget akarja vágni, nem lehet tőle messze mérföldekre. Kardja rövidségét toldotta volna meg egy lépéssel, mint a mór Regulus Bartholomei. Hogy későn, augusztusban indulhatott? Bár e hónap neve lett volna a jósjele, de megfeledkezett nemcsak a hónap dicsőséges nevéről, meg dicsőséges ura rendeletéről is, mert dicstelenül, a kereszt-

tyénség hírnevének kárára, kardja kihúzása nélkül tért vissza; pedig szégyen a vezérnek azt mondani: nem gondoltam volna. Hogy egypár várba őrséget helyezett? A török azokat az erődöket sem bántotta, melyekbe nem helyezett. Hogy a Kemény hada a bajok miatt megfélemedett? Kitünő vezér létére miért nem cselekedett úgy, mint IV. Henrik, franczia király, kiről Pietro Mattei beszéli, hogy az erélye lobogó fáklya volt, mely száz mást megvilágit a nélkül, hogy saját fényéből veszítene? Hogy katonái sokkal kevesebben voltak, mint a törökök? Miért nem szólt nekik úgy, mint Epaminondás: «Az enyéimnek kisebb számát magam pótolom!» A magyarság iránt való gyűlöletében pedig ne a nemzetet gyalázza, hanem forduljon lovagiasan, ha bátor szive van, valaki ellen a magyarok közül, az majd megfelel. Egyszerre Horatius szavait csapja az arczába:

«Mást, a ki nem bántott, mért zaklatsz s üldözöl egyre,
Te, ordas ellen gyáva eb?
Mért nem fordítod hiú mérgedet ellenem, a ki
Hogy visszamarlak, jól tudod?»[1]

S ezzel az idézettel magát veti a becsmérlő elé: a nemzet helyett támadja őt, ha tetszik. A mint a nemzeti becsületért fölvette a harczot, a maga nevében sem áll félre. Különben is annyi tűzzel, büszkeséggel és olyan kegyetlen bőséggel ver vissza és torol meg minden támadást, minden kicsinyítést, a mit a gőgös olasz a magyarokra mért, mintha a legszemélyesebb ügye, az ő tisztessége és ő becsülete forogna kérdésben.

«Azt mondod,» szólítja meg méltatlankodva, «hogy Magyarországban nincsenek jó hadvezérek, sőt jó kapitányok sem, kik a háború mélyebb titkait ismernék, s hosszú évekbeli tapasztalással birnának, végre a hadi művészetben tel-

[1] Horatius e verseit Barna Ignácz fordításában idézem: V. k. 6. l.

jesen jártasak lennének. Képzeld, hogy mindezt megengedjük neked, de valjon dicsőség háramlik-e más tudatlanságából te reád, ha te sem vagy különb? Ama dolgok elbirálásából, miket te a mult évben végeztél, sem Magyarországra, sem egyetlen magyarra gyalázat nem hárul. Hogy egy viruló sereget kaptál, s azt tönkretetted, hogy többet zaklattad a jó barátot, mint az ellenséget, hogy az egész országban siralmas emlékezetet hagytál, hogy száraz szemmel és száraz karddal (melynek a mi védelmünk volt a rendeltetése) el tudtad nézni, hogyan hurczolnak százezreket török fogságba. — Kevesebbet lehet-e a leghitványabb hóhértól is várni? Nem tagadom, hogy nem sok magyar érti a hadi tudományt oly tökéletesen, a mint az egy nagy vezértől megkivánható; de arról az egyről biztosítlak, hogy nincs Magyarországon végbeli generális, sőt kapitány sem, ki azt a virágzó sereget, melyet reád biztak, oly tudatlanul el hagyta volna veszni, vagy ha már veszni kellett, legalább az ellenség kétszeres romlásával vesz el. Mi magyarok nem értjük azt a hadi művészetet, miként kell a háborút elnapolni, az ellenség garázdálkodásait megtorlatlanul elnézni, barátot és szövetségest segitség nélkül hagyni, inkább a hazát, mint az ellenséget pusztítani, a háborúban pénzt harácsolni: ha ezek a háború mélyebb titkai, a mint mondod, akkor valóban semmit sem tudunk. Nem értettek ezekhez a mi Kinizsink, Báthorynk, Hunyadink, holott a haza megtartásáért, a keresztyénség megszabadításáért, a török kiűzésére dicsőülten estek el. És mi, kik utódai vagyunk, sem az ő dicsőségüket semmittevéssel be nem szennyeznők, sem a hazát gyáván veszni nem hagynók, bármi csekély részünk jutna is a cselekvésre. Azt mondom tehát, jóllehet a katonai fegyelem (ha ugyan a mi hibánk) az országból kiveszett, mégis meggyőződésem szerint a legkönnyebben helyreállítható, ha a magyar sereg élére valamely hőslelkű hadvezér kerülne; hiszen

a római Lucullusnak sem volt hadi tapasztalása alkalmazása előtt, de a sereghez jöve, szerzett magának; így a jó magyarok bármelyike is, ha nem válnék is egyszerre olyan híres hadvezérré, minő Nagy Sándor volt, legalább a saját hazájának, melyet az idegennél jobban a szivén visel, védelmére alkalmassá lesz».

Hát ne beszéljen Montecuccoli a Rákóczy és Kemény tévedéseiről. Rákóczy nagyravágyásból bukott és megbünhődött érte. Jupiter, a kit el akar veszíteni, eszét veszi. Kemény miatta, az ő gyáva viselkedése miatt esett el. De ezek legalább hazaszeretetüket, keresztyén buzgóságukat, mely szivükben lakozott, vérük omlásával és a maguk halálával bizonyították meg, míg ő akkor sem buzdulna fel, ha a borjúk röpülnének. Nem, a magyarok nem harcziatlanok. Mondja meg Európa, vajjon Magyarország gyáva-e, mely nem látott napot elvonulni az övéi vérontása nélkül, s nincs egyetlen család, mely övéi közül ne siratna valakit. Magyarország két század óta egyedül áll ellent az ozmán hatalomnak, s egyetlen arasznyi földet nem engedett a töröknek vér nélkül át. Miként Aiax pajzsa Diomedest, úgy védjük mi a keresztyénséget; s hogy biztonságban él, nekünk köszönheti.*

S azt állítja Montecuccoli, hogy a magyarok nem értenek az ő hadjáratának helyes megitéléséhez. Nem, a magyarok nem tévednek itéletükben, mert legalább azt bizonyosan felfogják, hogy a lángbaborult Magyarországra nem vizet, hanem olajat hozott, hogy Magyarország a szarvasmarhából kipusztult, az ő tábora ellenben teli azzal. S nem hibáznak abban sem, ha azt beszélik, hogy a míveletet más irányból kellett volna kezdeni és meg kellett volna üt-

* Zrínyi válasza a Magyar Nemzeti Muzeum Sándor-kódexéből megjelent dr. Kanyaró Ferencz közlésében a Történelmi Tár 1887-iki kötetében (648—652. ll.) és Rónai Horváth Jenő kiadásában, a Hadtörténelmi Közlemények 1900-iki évfolyamában, Kőszeghy Sándor fordításával (434—444. ll.). Fordításait némi javítással használjuk.

közni; mert legalább azt mutatják, hogy kivánságaik jobbak az ő tetteinél; bár ha ő más irányban is úgy viselkedik vala, mint a hogy viselkedett, kivánságaik akkor sem teljesültek volna. A küzdelemről mégis nagyszerűen beszél, de annyi nehézséget és oly sok körültekintést emleget, hogy azok szem előtt tartásával eleink Magyarországot soha nem foglalják el, nem is védelmezik meg oly soká; csak a mióta a hadi tudománynak ez a titokzatos bölcsesége terjedt el: «Soha sem ütközni meg», azóta vesztettük el Magyarország nagy részét.

No, de ő, a sértetlen vezér, megmaradt nekünk boldogabb időkre, s talán még hálát is kellene neki mondanunk a rómaiak módjára, kik a megmenekült Aemilius Paulust szerencsekivánataikkal üdvözölték; s akkor meglehet, hogy a futékony férfi új versen majd megütközik. S emlegeti és dicséri Hatzfeld és Götz tábornokokat, hogy csak ismételt rendeletre ütköztek meg; ám mennyivel dicsőbb példák: Auersperg Gebhárd, ki Horvátország végein a törökkel felmagasztosulva csapott össze, s lelkét Istennek, jó hírét Magyarország örök emlékezetének áldozta; meg a Mannsfeldek, Schwarzenbergek, Tieffenbachok, kik a magyarokkal együtt megharcoltak a magyarokért s nevüket örök fénybe vonták. Kérkedik a maga gyorsaságával, hogy százötven mérföldet tett meg; ha jó vége lett volna és az ellenséget megverte volna, Julius Cæsarral hasonlítanók össze, ki Pharnacest nevének villámával sujtotta le. De az ellenség megközelitésével oly zsibbadás fogta el lelkét, mint Vitelliusét, ki ha mások fejedelemnek nem nevezik vala, maga elfeledi. Mind a mellett győzhetetlen hős, Hektor, ki sértetlenül távozik: s azért vár hálát a magyaroktól, noha maga minden madarak közt a leghálátlanabb. Ha a magyarok mindazzal birnának, a miket a győzelem elérésére előszámlál, ő akkor sem segitene. S a magyarok közül a leghitványabb kapitány is derekabb nála, ha nem tollal és az

akademián, de karddal és a csatamezőn kell viaskodni. Eh, minek a szószaporítás, tettekkel beszéljünk.

Ime, így védelmezi meg Zrínyi a nemzet becsületét névtelen iratában, mely alakilag és tartalmilag egyik legsikerültebb, prózában a leghatásosabb alkotása. Rövid és csattanós, eleven és fordulatos. Minden szakasza csupa villámlás, az ész és szív viharának hatalmas és felséges tüneménye, de ez a villámlás megütő kővel terhes, nemcsak dörög, rendszerint le is üt. A mint a kövek, a jogos háborgásnak és igazságos megtorlásnak kövei egyre-másra csattognak, a gőgös olasz minden nagyzó és vakmerő állítása halomra omlik. Mert a Zrinyi okoskodásában szellem, tudás, csattanó élcz, maró gúny, lobogó hazaszeretet és nemes, büszke önérzet nyilatkozik meg, az előadás oly világosságával, a meggyőzés oly erejével, hogy rögtön a maga részére nyer; a színlett nagyrabecsülés, szemrehányás, gúnyolódás, felháborodás és megvetés erős hangviharával játszva, végül a szánalomnak és nevetségnek dobja oda a nagyképűsködő hőst, a legjobb, a sértetlen és győzhetetlen hadvezért. Az ő haragjában és gyűlöletében a nemzet haragja és gyűlölete tombol, mely előtt elfogódva és megigézve állunk meg, mint valami hatalmas és felséges förgeteg hatása alatt; de aztán elgondolkozunk és elszomorodunk rajta, mert mint a felczikázó villámsugár a sötét elborulás éjszakájába, a XVII. század végletes, létért való küzdelmébe ijesztő pillantást enged vetnünk: micsoda idegenség és engesztelhetetlenség volt a király táborában, mikor az ország védelmére hivatott felek ilyen hangon, ilyen gyűlölséggel beszélnek egymással és egymásról, mikor a magyar hazafiak nemcsak a török, de a német vezérek ellen is küzdeni kénytelenek. Montecuccoli és Zrínyi ettől fogva következetesen szemközt áll egymással. Mert a megalázott és megsértett olasz feledésre nem, csak boszúra gondol és áhít Montecuccoli az udvar képviselője, a methodizmus hirde-

tője, a nagy halogató, Zrínyi a nemzet megszemélyesitője, a megütközés híve, a merész támadó; Montecuccoli idegen, a ki szolgál, Zrínyi hazafi, az is a legjavából, kinek hazája romlása, nemzete pusztulása, egész faja jövőjének koczkáztatása forog kérdésben s érte nagy őseként az önfeláldozásra kész mindég.[1]

De hát csakugyan Zrínyi írta-e a névtelen választ? Semmi kétség benne, hisz Andler hiteles értesülésből följegyzi, hogy a maga és nemzete védelmére ő fogott tollat s igen élesen visszaverte az olasz igaztalan támadásait. Válaszát látta és olvasta is az elesett Kemény János egyik titkáránál.[2] S ha egyetlen korabeli tanúnk, egyetlen hivatkozásunk nem volna, még akkor sem lehetne szerzőségében pillanatig is haboznunk; mert úgy írni ebben az időben, a hogy ez a válasz írva van, csak Zrínyi tudott. Ám nem az általános benyomásból, nem okoskodás erejéből és fényéből, a stilus természetéből és művészetéből következtetünk: hanem a felfogásnak és érzésnek, a hadi művészet elveinek és ez elvek alkalmazása módjának, az irodalmi tudás angyagának, egyes vonatkozások és szólások mivoltának kétségtelen belső bizonyítékaira alapítjuk meggyőződésünket. Tojás a tojáshoz nem hasonlíthat jobban, mint a hogy ez az írás a Zrínyi irásaihoz. Az ő vitézi gondolkozásával érvel a methodizmus halogatása, a «soha nem ütközni meg»-féle tanítás titokzatos bölcsesége ellen, mert ő egész életén keresztül elméletileg és gyakorlatilag egyiránt a kész megharczolásnak, sőt a merész támadásnak követője volt; az ő büszke fajszeretetével emlegeti magasztalva a magyart, s büszke önérzetével hivatkozik Európára, mely a török ellen való hősi harczainkat hazánk megtartása és a keresztyénség biztonsága érdekében látta és ismeri; s ez a hivatkozása teljesen összevág szellemére a *Vitéz Had-*

[1] Beöthy Zsolt: Képes magyar irodalomtörténet, I. k. 378. l.

[2] Joannes Henricus Andler: Memoria belli Hungarico-Turcici, 91—92. ll.

nagy ajánlásának kezdetével, és egészen megegyezik az *Afium* ama hazafias kijelentésével, hogy teliek a történetek a mi magyar nemzetünk dicsőségével, teli a világ azok emlékezetével és Európának egy szeglete sincs, mely a mi eleinkről becsülettel ne szólna, soha muzulmán vér nagyobb folyásokkal nem folyt, mint a magyar kard miatt, soha ennek a pogány holdnak betöltését úgy nem késleltette, mint a magyar.[1] A gondolat ugyanaz, csak a kifejezés más. Az ő hadtudományi fejtegetéseinek, a Vitéz Hadnagy, Mátyás-tanulmány és Afium hadi elveinek értelmében vallja és hibáztatja a korabeli magyar katonai fegyelem hiányát, vallja és hirdeti hőslelkű vezér alatt a magyar sereg nagy értékét és nemzeti hivatását; vallja és gúnyolja a módszeres hadviselés félszeg eljárásának balkövetkezményeit; csak ugyanazokat az irókat ismeri és idézi, a kiket Zrínyi használ; ugyanazokat a példákat hozza fel és ugyanabban a vonatkozásban érinti, mint ő teszi: a magyarok közül a Kinizsieket, Báthoryakat és Hunyadyakat; az idegenek közül a hősiességre Hektort,[2] a vezéri jelességre Nagy Sándort,[3] a gyorsaságra Julius Cæsart,[4] a tapasztalásszerzésre Lucullust,[5] a gyáva ijedtségre Vitelliust,[6] a személyes hatásra IV. Henrik franczia királyt.[7] Erdély sorsáról,[8] Horvátország végeiről egyképen beszél.[9] Montecuccoli sértetlenségéről ép olyan módon vélekedik, mint a hogyan a Mátyás-tanulmányában hangzik katonás elve: virtus vulnere viret,[10] a vitézség vérrel virul; hadjáratának balsikerére, előre nem gondolt végére ugyanazt az itélétet hangoztatja, a mit hadi elmélkedéseiben nem egyszer alkalmaz: «Rút dolog a vezérnek azt mondani: nem gondoltam

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 172—209. ll.
2 *Ugyanott*, 160., 240., 302. ll.
3 *Ugyanott*, 196., 219., 273. ll.
4 *Ugyanott*, 174., 243. ll.
5 *Ugyanott*, 198. l.
6 *Ugyanott*, 201., 318. ll.
7 *Ugyanott*, 155., 183., 226., 253. ll.
8 *Ugyanott*, 81., 211. ll.
9 *Ugyanott*, 173. l.
10 *Ugyanott*, 149. l.

volna».[1] S a vitatkozást ugyanazokkal a szókkal, Ajax szavaival szakítja félbe, a miket Ruchich Jánoshoz írt egyik levele szerint a király halogató és szószátyárkodó tanácsosainak szeretne odavágni: «Minek a szószaporítás, tettekkel beszéljünk!»[2]

Ha nem hinnénk is a korabeli tanúnak és hivatkozásnak, ennyi egyezés és ismétlés után kételyünk nem lehet, hogy a nemzeti becsület fényes megvédelmezése valóban a Zrínyi érdeme és dicsősége![3]

1 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 73., 75., 92. ll.

2 Győri történelmi és régészeti füzetek. II. k. 198–199. ll.

3 Dr. Bleyer Jakab *a Magyar Könyvszemlében* (1900. 175. l.) azt állítja, hogy Zrínyi Miklósnak ebből az időből még egy irata kelt, nevezetesen buzdító szózatot intézett a keresztyénséghez, hogy egyesült erővel verjék vissza a pogány hódítót a keresztyén országokból. A Magyar Nemzeti Múzeum példányába írt jegyzet szerint ezt az iratot a pozsonyi diétán terjesztették. A kérdéses szózat czime németül: *Treue Vermahnung an die Christenheit.* Rath an die Handgebende, wie sie sich selbst befreyen und ihre Feinde, die Türcken unterdrücken könne. Aus dem Lateinischen. Anno 1664. Kézirati jegyzete az első lapon így szól: Hæc Aphorismata, sive hi Aphorismi Sunt Autore Comite Nicolao a Zrinio celebri belliduce concinnati et Posonii sub Diæta vulgati; vagyis 1662-ben. A tanács azt foglalja magában, hogy miután a török el akarja nyelni a világot, inkább a keresztyénség nyelje el a törököt, és pedig vigyen keresztes hadjáratot szárazon és vízen Konstantinápoly ellen, két hajóhaddal és egy szárazföldi sereggel. Az egyik hajóhadat a francziák, spanyolok, portugálok, angolok, irek, dánok, svédek, s az egyesült Németalföld két része, Hollandia és Belgium állítanák ki *(Aphorisma*, 72.); még pedig, Hollandia levén ez országok középpontja, Amsterdamban szerelnék föl és Hágában kezelnék (A. 95., 100.); azaz itt székelne a tengeri nagy haditanács pénztárosával és titkárával. A másik hajóhadat egész Itália. Sicilia, Sardinia, Corsica és a Baleári-szigetek szolgáltatnák; ennek a fölszerelése és vezetése Velenczében folyna, azért a pápának, siciliai királynak, etruriai (toscanai), szárd és mantui herczegeknek ebben engedniök kellene Velencze részére, de a nuncius, követek vagy residensek mellette tanácsot képeznének. (A. 73., 112., 113.) A hajóhadak élére aztán a királyok és főállamok egy Generalissimust választanánk. (A. 108.) A szárazföldi sereget a németek, lengyelek, a görög hitű népek tennék az oroszokkal; ennek költségeit Majna-Frankfurtban gyűjtenék, Bécsbe küldenék (A. 74., 117. és 119.), és a sereg vezéréűl a brandenburgi választófejedelmet kérnék föl. A magyarok és erdélyiek, a mit csak lovasság tehet (A. 66.), a konstantinápolyi és adrinápolyi szorosokat szemmel tartanák, nehogy valami kisebb hadi nép (nagyobbtól nem lehetne tartani, minthogy az első hajóhad a török főváros előtt feküdnék) a németeket táborozásukban megzavarhassa. Konstantinápoly megszálltára a török a keresztyén országokból mindenünnen visszavonulna, így Magyarországból is, minek következtében a dunai erősségeket (A. 118.) könnyebben vissza lehetne szerezni Zrínyi gróf vagy más valaki vezetése alatt, kiben hadi tudomány, hősi bátorság és helyismeret van. Az egyik hajóhad Konstantinápolyt szállná meg és éheztetné ki; a másik Görögországot és a Peloponnesust foglalná el, a szárazföldi sereg segítségül működnék. A mit aztán meghódítanak, elosztják egymás között

A katholikus rendek az országgyűlésen aztán összeállították sérelmeiket és megalkották czikkelyeiket. Különös

Candia és Cyprus a velenczeieknek esnék, Rhodos és a szomszédos földek a máltai lovagoknak; a mit Velencze Dalmácziában és Illyriában bírt, mint a Peloponnesust, és a mit egyesült hajóhada Görögországból elfoglalt (A. 124., 125). Itália közösként kormányozná és jövedelmét arányosan, minden egyes résznek érdeme szerint megosztaná; mert Európában egyetlen ország sincs, mely Görögország fölött helyzeténél fogva jobban uralkodnék, mint épen Itália.

A mi föld és nép az európai uralkodóknak és Németalföldnek jutna, szintén közösen kormányoznák és hasznát közösen húznák. Ázsiából Smirnába, Siriából Aleppóba és Egyiptomból, Isten győzedelmet adván (A. 128., 131.), Alexandriába kellene az adót küldeni; a mi pedig a két Arméniából, vagy a Pontus Euxinus mellékéről és Afrikából befoly, az közvetlenül a hajóhadra lenne fordítandó!

Most egyelőre a keresztes háborúra minden államban, minden rendnél, minden városban, templomban, kolostorban kellene a költséget gyűjteni, mert csak közerővel, katonai, anyagi és erkölcsi erővel lehet a törököt megsemmisíteni.

Csak egy pár pontot kell elolvasni ebből a tanácsból, hogy az ember belássa, mikép száraz és éktelen stilusa Zrínyi előadása nem lehet; csak végig kell gondolni ezen a levegőben járó és kivihetetlen álmon, hogy meggyőződjék, mikép ez a terv a mi hősünktől nem eredhet. Mint vitéz és államférfi, sokkal gyakorlatibb az ő törekvése és czélja, melyen egész életén keresztül dolgozik és fárad, a török kiverése és a nemzet felszabadítása: de az ország határain kívül nem csapong, sem attól nem remeg, hogy a török elnyeli a világot, mert ismeri annak erejét, csak a maga faját félti tőle; sem arról nem képzeleg, hogy a keresztyénség hadát valami új Bouillon Godfried ellene egyesítheti, mert ismeri a nemzetek széthúzó és összeütköző érdekeit. A ki annyira belelát az emberek lelkébe és az idők méhébe, s annyira érti a világesemények logikáját, mint ő a maga tüneményes lángeszével egy pillanatig sem gondol ilyen kivihetetlen álomra.

Ilyen tanácsot csak afféle világboldogító apostol adhat, a minő a keresztyénségnek a török ellen való egyesítésében *VII. Sándor* pápa törekedett lenni. Zrínyi semmi esetre nem volt. Maga a stilusa, szelleme meggyőző bizonyság; de a ki ennek nem hinne, íme, itt van a maga kijelentése, annak csak hihet.

«Ennek a tanácsnak szerzője, — úgymond — minden becsvágytól és híresség-kereséstől menten egy szent és istenáldotta buzgóság ez alatt a római császárnál egy írással és Hollandiában egy előterjesztéssel a német-holland békealapját vetette meg». (A. 157.)

Ezzel a mi hősünk csak nem dicsekedhetett?

«Az első volt, folytatja, ki egy vagy más franczia kiadványával, s az utolsó, ki egy latin iratával az angol és irföldi igen veszedelmes zavarok megszüntetését egyengette». (A. 158.)

Ezzel a mi hősünk csak nem kérkedett?

«Sohasem kételkedett, végzi szavát magáról, sem a két béketárgyalás sikerén, sem az angol és irföldi zavarok helyrehozatalán; még kevésbbé esik kétségbe ennek a keresztes hadjáratnak szerencsés kimenetele iránt, csak buzgó imádsággal kell megkezdeni és gyámolítani.» (A. 159., 160.)

Így Zrínyi csak nem beszélhetett.

Felületesség és hiszékenység tette meg ezt a tanácsot az ő irásának. Bleyer Jakab nem vizsgálta, nem is olvasta végig, csak egyszerűen megbízott a czímlap bejegyzésében, pedig annak irója azt sem tudta, hogy miről van szó. A füzet pontjait (öszszesen 165) *aphorismák*nak nevezi, holott aphorisma egy sincs bennök.

Ép így nem a Zrínyiek írása az az *Oktatás* sem, melyet Kanyaró Ferencz az ő

élességgel és gyűlölséggel fordultak ők is a német katonák ellen, a kik kivétel nélkül, tisztek és közlegények egyiránt, a nemeseken és jobbágyokon erőszakoskodnak, iskolákon, papi lakásokon és isten házain szentségtörést követnek el, az oltárok közelében kiskorú és serdülő leányokat megszeplősítenek, csecsemőket felkonczolnak, tűzbe dobnak, az ősi szabadságot és mentességet királyi hitlevelek és országos törvények ellenére sértik és tapodják.[1] S oly hangon követelték legalább részleges kiszállításukat, rendszeres fizetésüket és szigorú megfékezésüket, hogy forrongásra kész elkeseredésük tüze meg-megérzik rajta. Neumann pozsonyi személyes tapasztalásból veszi észre, hogy kevés hive van az udvarnak.[2] A király kénytelen megigérni, hogy a katonaság egy részét azonnal kiviteti és örökös tartományaiba helyezteti; s csakugyan szeptember havában a tábori kar az ezredekkel 9000 ember hiján kivonult az országból, a benmaradó részét pedig erődített helyekre, várakba szállásoltatja, pontosan élelmezi és a nádor alá rendeli.[3] A tanácskozók egyszersmind intézkedtek a horvát-tótországi királyi őrségek ellátásáról, a varasdi német katonaság kiviteléről, a társországok többi sérelme orvoslásának beczikkelyezéséről; nagyobb szükség esetére a személyes és kapunként való fölkelés szervezéséről, a török udvarnál magyar ügyvivő tartásáról s magyar dolgok tárgyalásában a magyar befolyás biztositásáról. S Lipót elfogadja és szentesíti mind e törvényeket, mert az evangelikus rendek eltávozása és a németség ellen való általános háborgás heves megnyilatkozása miatt fölkeléstől

utolsó művének állít. (*Zrinyi ismeretlen munkája*, 17., 24., 33., 59. l.) Pauler Gyula előtte már épen másfél évtizeddel (*Vesselényi Ferencz nádornak és társainak összeesküvése*, I. k. 192. l.) véglegesen tisztázta, egyenesen a *Nádasdy Ferencz* pőrirataiból, hogy az — a szerencsétlen országbiró elmélkedése; azért a helyreigazítás alól teljesen föl vagyunk mentve.

1 FABÓ ANDRÁS: Az 1662-iki országgyűlés, 177. l.

2 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 116. l.

3 *Ugyanott*, 119. l. FABÓ ANDRÁS: id. m. 203. l.

fél, s az ellenzéki áramlat erejének nyomása alatt többet enged, mint a csonka országgyűlés remélli vala. A katholikusok maguk elismerik, hogy ez az eredmény az evangelikusok állhatatosságának köszönhető.[1]

A rendek végzéseik közben megemlékeztek Zrínyiről is; egyfelől a királyt fölkérték, hogy az ország erősségei közt a Kanizsával szemben levő báni végházakat és a bán új várát szereltesse föl;[2] másfelől egy czikkelyt terveztek érdekében. Lipót még 1659-ben megigérte és törvényileg biztosította,[3] hogy a bánnak a károlyvárosi véghely, sőt az egész ország és a szomszédos tartományok hasznára feltartott *dubováczi* vára és más családi követelései fejében, a miket néhai Rudolf császár kegyelmes kötelező levele felsorol, kellő kielégítést adand, de mindez ideig elmulasztotta; a rendek tehát most figyelmébe ajánlták a királynak, hogy az illető törvényt foganatosítsa. Lipót azonban hősünk tüntető eltávozása miatt megneheztelt és az ajánlást mindenféle kifogással mellőzte, hogy ez ügyet országgyűlésen kívül veszi fontolóra. Különben a stiriaiknak is nehéz panaszaik és sérelmeik vannak Zrínyi Miklós, valamint hajdúi és katonái ellen, a rendek előbb azokat vizsgálják és orvosolják meg; de hősünk távollétében és meghallgatása nélkül nem ereszkedtek ilyen tárgyalásba.[4] A stiriaiaknak eme viselkedése hálátlanság volt, Witnyédy egyenesen annak nevezi; ura sok költségei, fáradságai és nyughatatlanságaiért, s megütközésében csak azzal vigasztalja magát, hogy talán eljön az alkalmatosság, midőn elveszik érte jutalmokat.[5]

Zrínyi a maga nagy szivével, önzetlen hazaszeretetében felülemelkedett minden kicsinyességen, az udvar neheztelésén és a szomszédai hálátlanságán. A mint hazaért, ma-

1 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 119. l.
2 Fabó András: id. m. 188. l.
3 *Corpus Juris:* 1659. CIX. czikkely.
4 Fabó András: id. m. 208., 211. ll.
5 Vitnyédy István levelei. I. k. 228. l.

gyar katonákat fogadott, mivel a nyáron költségkimélésből eleresztette mezei hadát,[1] s velük még szeptember közepén a hódoltságba csapott. Babocsáig nyomult, a várost felrablotta, fölégette, alig maradt benne három ház épen; a környező falvakat megdúlta, elhamvasztotta, *Perez Ali* basát megverte; a portyázásban 300-nál több rabot szedett, az égésben és fegyver miatt 700 török elveszett; holott az ő vitézeiből talán 10 ember esett el.[2] Pozsonyi bosszantásai után ekként szerzett magának dicsőséges mulatságot és elégtételt. Witnyédy elmelegedve irja neki, hogy a szent Isten dicsőítse meg minden igyekezetét kivánatos kimenetellel, ha közel lehetett volna, legalább ő is nézője lett volna vitézi mulatásának.[3] De Bécsben megijedtek, hogy ez a töröknél kellemetlenséget okoz. Mert ott mindenkép békélni akartak és nyugalmat kivántak volna. S azért, a mikor hősünk október elején nagy haddal megint a törökre ütött, sietve rendelték meg Leslienek, hogy a részletekről értesítse a hadi tanácsot.[4] Ám a tanács minden riadozásának és intésének ellenére pihenni nem tudott: vitézi vére vitte, ujabb küzdelemre ragadta, november közepén maga jelentette Bécsbe, hogy a törökön nagy diadalt aratott; s különösen kiemelte a német katonák keménységét azzal a kéréssel, hogy hagyják őket tovább is nála szigetében.[5]

Ennyi csatározás és fáradozás között hősünk a politikai közbajokat sem feledte, hiszen nem feledhette. Az ország hangulata a pozsonyi gyűlés után felizgulva hevesen villogott és az elégületlenség ki-kitörő fellobbanása az ő megyéiig csapdosott. A felvidék 13 megyéje és hat városa a kicsi Zemplén községben összegyűlt és elhatározta, hogy a katho-

1 *Ugyanott*, 200., 221. ll.

2 *Ugyanott*, 227., 228., 232. ll. *Történelmi Tár*, 1881, évf. 119. l.

3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei. 1. k., 228. l. Történelmi Tár, 1881. évf. 119. l.

4 *A császári és királyi hadi levéltárban*. Windica, 68. k.

5 *Ugyanott*, Windica, 68. k.

likus rendek alkotta törvényeket érvényeseknek el nem ismeri, követekkel a királynak visszaküldi. A követséget ugyan Porcia rendeletére sikerült a nádornak fenyegetéssel, lebeszéléssel vagy csellel megakadályozni: de a törvények ellen való sorakozást le nem szerelhette. A megyék egész tavaszig zúgtak, egyik a másik után tagadta meg kihirdetésöket; még Mosony is, melynek maga a király volt a főispánja. Zala és Somogy, a Zrínyi megyéi, noha követeik nem evangelikusok voltak s nemességök nagy része a régi vallás kötelékébe tartozott, követték a példát; mint hősünk, a főispán jött a nemzet egységét, az alkotmány érdekét magasztosabbnak és fontosabbnak tartották minden felekezeti tömörülésnél és haszonnál.[1] A mozgalom ereje azonban különösen a Felvidéken forrt, a hol a lakosság a sötét elborulástól, elkeseredéstől és gyűlölségtől már úgyis nyugtalankodott, s a hol a fenyegető fekete felhő vészszel, villámmal és förgeteggel már úgyis kavargott; csakugyan a jövőnek minden vihara: a Wesselényi összeesküvése, Thököly felkelése és Rákóczy szabadságharcza majd ott kerekedik, ott csattog fel.

A megyék hangulatának e villongása alatt a politikai közbajok és hazafi-gondok vigaszául, könnyítéseül Zrínyi szivét a családi öröm érzése töltötte el. Felesége Bécsben, hová nehéz állapotában vonult, rokoni gondviselés vagy avatottabb kezelés végett, november 24-ikén, őseinek családfáját egy fakadó fris hajtással gazdagította. A büszke törzs, ime, ujra virit és ki fog lombosodni: a kis *Ádámban* nevének, hirének, dicsőségének örököse lesz. A hű Witnyédy, ki hódoló figyelmességgel a betegeskedő asszonyon rajta tartotta szemét, mióta az bécsi útjába menet az ő soproni házába betért, sietve, jó kivánságtól buzogva irta meg urának a nagy eseményt, mely az istennek sok

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 37., 53. ll.

világi boldogsága közt nem az utolsó; legyen a gyermek az atyja képmása, isten szent nevének dicséretére, nemzetének istápjára, barátainak és szolgáinak örömére, szerelmes szüleinek kimondhatatlan gyönyörűségére! S ez szavaként nem egyedül az ő óhajtása, hanem mindenek reménysége; s lehetetlen, hogy az Isten annyi keresztyénnek kivánságát meg ne hallgassa.[1] Zrínyi eztán februárban 120 szánkóval «mindeniken három ember, három gyalog hosszú puskával és zászlóval, ment a nagy hó miatt felesége elébe Soprony alá, hogy a hódoltságon keresztül bizton haza vihesse. «Hála Istennek,» jegyzi föl Witnyédy, «ő Nagyságok jó egészségben vannak és fiok is, Ádám úr.»[2] A boldog apa immár a haza felszabadításáért való harczában a nemzete és családja közös szent érdekében, közös megmaradásukért küzdhetett!

1 *Ugyanott*, 247. l.
2 *Ugyanott*, 31., 36. ll.



61. ZRÍNYI GYŰRŰPECSÉTJE.

FÜGGELÉK.

GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS MAGYAR LEVELEI.

1.

1633 NOVEMBER 13. MILOVÁCZ MIKLÓS OZALYI ÉS TENGERMELLÉKI, S JÓNA ISTVÁN CSÁKTORNYAI JÓSZÁGIGAZGATÓKHOZ.

Egregii domini nobis observandissimi. Salutem et servitii nostri commendationem.

Minthogy Isten utan Mikulicz Thamas Personalis Uram, minden dolgainknak hyven és hasznossan visseli gondyiat, az igaz hiuségért és faradsagaért eő kglme megis érdemli az fizetést. Azért hadgyuk kegielmeteknek hogy miolta Battianj Ferencz el hatta az tiztett, ugyminth à prima die Januarÿ Anni 1632 szamlaluan anni fizetést Esztendőnként adyion kegielmetek Personalis Vramnak, az mennj fizetésse járt, megh neuezet Battiani Ferencznek esztendőnként. Isten éltesse kegielmeteket. Viennæ, die 13 Novembris, anno 1633.

Kegielmeteknek jó akarattal
zolgalnak

Nicolaus Comes à
Zrinio
Petrus Comes à Zrinio.

Külső czím: Generosis Dominis Nicolao Milovacz Osoli et Maritimorum et Stephano Jona Caktorniensium bonorum nostrorum præfectis etc., dominis et familiaribus primariis nostris observandissimis.

(Eredetije a m. kir. országos levéltárban.)

2.

1650 JÚLIUS 29. GRÓF PÁLFFY PÁL NÁDORHOZ.

Illustrissime et excellentissime domine princeps, domine observandissime. Salutem et servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Az Ngod levelébűl megértettem, mirűl parancsoljon Ngod az vitézlő rendnek eldisputált contributiója felől, melylyet vagy hogy exigáltatnám avagy in sortem salarii venném. Én azért fizetésemben elveszem az mennyi én reám és jószágomra esik; de mivel öcsém

uram ő kegyelme felét kiszedette és el is vitte Horvátországban magával, az jószágnak akkorban felét birván, Ngod ő kegyelmének parancsolná meg, hogy az felérűl ő kegyelme præstálna. Tartsa és éltesse Isten Ngodat sok esztendeig kedves jó egésségben.

Datum Varasdini, die 29. mensis Julii, anno 1650.

Illmæ et excellmæ D. Vræ

servitor paratissimus
C. Nicolaus a Zrin m. p.

Oldalt: Ngodnak mindnyájan az comissarius urak sok szolgalatjokat ajánlják.

Külső czím: Illustrissimo et excellentissimo domino principi, domino Paulo Pálffy ab Erdőd, regni Hungariæ palatino, iudici Cumanorum, aurei velleris equiti, perpetuo a Detrekő, comitatus Posoniensis supremo comiti arcisque eiusdem capitaneo, libero baroni in Stomffa et Vereskő, domino in Marhek et Bajnocz, Sacræ Cæsareæ Regiæque Maiestatis consiliario intimo, camerario, et per Hungariam locumtenenti et domino mihi colendissimo.

(Az aláírás és utóirat Zrínyi saját kezéből. Eredetije az erdélyi múzeum levéltárában. — Századok, 1886. évf. 613. l.)

3.

1653 NOVEMBER. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ SZOLGÁJA KÉPÉBEN A NÁDORSÁG KÉRDÉSÉRŐL.

Az én kegyelmes uram Zrínyi Miklós, nagyságod alázatos szolgája, küldött engemet nagyságodhoz, hogy az nagyságod fejedelmi kezét ő nagysága képiben megcsókoljam, és az ő nagysága kötelességét, az melyet mig él, nagyságodhoz meg akar tartani, én bővebben megbizonyitsam. És noha ő nagysága ismeri és maga is vallja, hogy az ő nagysága nagyságodhoz való kötelessége oly nagy, hogy sem levéllel, sem követséggel, hanem maga személyével tartoznék azt megbizonyitani: de mivelhogy, nagyságos uram, az mint maga nagyságod az maga fejedelmi itiletivel kegyelmesen megitilheti, az mostani idők ollyanok, az melyben az jó kivánságok ártalmasok, és a jó szándékok halálos vétkeknek itiltetnek lenni; azért nem veszi nagyságod gonosz néven az én uramnak s az nagyságod alázatos szolgájának, ha az maga devotióját és kötelességét publicumra mostan nem teszi, és csak az maga lelkiismeretiben magának tartja, és együtt kivánja, hogy Isten adjon módot, miképpen ezt az ő nagysága és minden jó magyar kivánságát effectussal, sőt az nagyságod szolgálatjával megmutathassa.

Nem volna abban kegyelmes uram, haszon, ha az én uram üdétlenül az maga kötelességét czégéressé tenné; sőt, az mint előbb mondám, veszedelme történhetnék abbul ő nagyságának, és semmi szolgálat nagyságodnak.

Második oka pedig, kegyelmes uram, az ő nagysága engem ideküldésének az, hogy mivelhogy nagyságod annyira megalázta magát, maga fejedelmi méltósága sem tartóztatta meg nagyságodat, hogy az én uramat atyjafiának és öcscsének ne fogadná nagyságod: tartozásának tartotta uram ő nagysága, hogy ő nagysága is nagyságodhoz azzal a sinceritással legyen, és mind publicumát, mind privatumát igaz lelkiismérettel és tökéletes magyari szabadsággal közölje. Mert kivel tudná inkább és jobban közleni, és kinek dedicálhatná jobban az maga devotióját, mint egy magyar fejedelemnek, az kit az Isten sok kegyelmességgel, ugymint hazájához való buzgó szeretettel, vitéz fejedelmi szívvel és ehhez ennyi tryumphussal és dicsőséges győzedelmekkel megáldott, — az kit az Isten magyar nemzetnek megvidámitására meg kezdett kegyelmessen mutatni: mint szélvésztűl hányattatott hajósnak, a ki semmit, szélvésznél és sötétségnél, kétségnél többet nem látott, égen való derülést és csendes verőfént. Azért kegyelmes uram akarta én általam nagyságoddal minden szivén való titkait és magyar dolgokrúl való gondolatit közleni. És jóllehet, hogy Ispán Ferencz uram által nagyságodnak jobbára mindezeket alázatossan megizente: mindazonáltal azonban voltak valami kis változások, a melyeket én általam nagyságodnak alázatossan exponál ilyenképpen. Kegyelmessen emlékezhetik nagyságod, hogy Magyarország dolgainak mind jó, mind gonosz szerencséje az palatinusság administratiójábul legkiváltképpen vagyon. Annak viselője mind jót, mind gonoszt országunkra hozhat. Adta volna Isten, hogy az mostani jó palatinusunk az mely buzgósággal és teljes jó gondolatú szívvel volt nemzetihez: viszont annyi jó szerencsével lett volna jó igyekezeti böves; de mivelhogy az nem mindenkor jár együtt, és sokszor látjuk az gonosz szándékokat szerencséseknek lenni, viszont az jó és szent igyekezeteket szerencsétleneknek: igy az mostani palatinusunk is nem volt szerencsés dicsíretes gondolatiban, holott az irígység s a gyülölség ráfegyverkeztette az rosz magyarokat, úgy annyira, hogy minden cselekedetinek, jónak, rosznak, egyarányuképpen fekete festéket adtak az világ előtt, és legfőbbképpen az mi felséges királyunk előtt. Kivántatott volna ugyan palatinusban is ő nagyságában az dolgoknak véghezvitelében egy kevés patientia is, mert az igazság noha kivánja tőlünk, hogy hirdessük és fogjunk mellette kiáltással is: mindazonáltal nem mindenik idő alkalmatos arra is; s az mikor dissimulatióval vihetünk többet végben, az igazságnak szereteti kénszerit minket, hogy dissimuláljuk. De mivelhogy, Nagyságos uram, ember nincsen perfectió-

ban: ő nagyságában ezt a vétket (ha véteknek kell mondani) excusálja a jó intentió, az melyrül kell itélni az embereket; ebbül a vehentiábul esett ő nagyságára a sok szó, rágalmazás, sok más calumniák, végtére az egész császár udvarának és magának is ő felségének neheztelése. Innen származott osztán, hogy ellenségi hatalmat vévén, nem hagyták oly szerencséssen véghez vinni dolgait, mint dicsiretessen vége és igyekezete volt feltéve. Innen következett országunkban idegen nemzetnek béhozása, nagy præjudiciumára szabadságunknak, és semmi hasznára, az mellyet palatinus uram az felül megírt okokért el nem tudott távoztatni, és mikor ez ellen nagy buzgósággal szóllott: inkább siettette az gonoszt, hogy sem eltávoztatta volna. Ezeket például hozom elő, hogy az palatinusság administratiójábúl mind jó' s mind gonosz következhetik. Igy lévén, kegyelmes uram, ez az dolog, és mivelhogy ennek a jó palatinusunknak halála immár az ajtaját kolompozza, s reméntelen élte, hogy ha az Isten csudákat nem akarna csinálni: minden jó magyarnak tartozása az, hogy arrúl gondolkodjék, hogy ennek halála után oly successor legyen, a ki hazájának jót és egyességet, ellenséginek veszedelmet hozzon. Illeti bizony ez a jó gondolat minden jó magyart, de annál inkább nagyságodat, mennyivel nagyságod jobb és nagyobb a többinél, és mennyivel inkább nagyságoddal való jó correspondentiábúl áll az palatinusságnak jó viselése. Mert ha az gonoszság valahogy elhatalmazik az jó és szent szándékokon, ha egynihány haszontalan here a jó méheket kirekesztik az ország administrátiójából: mit kellessék egyebet várni országunkra, hanem veszedelmet, és nagyságodnak is örök veszekedést és annál is nagyobbat, ha valaha az gonosz, istentelen szándék szerencsés lehetne.

Ez az generalis gondolkodás viszen minket particularis elmélkedésre; és szükség néznünk az subjectumokat, kik hazánkban erre valók vannak, az hol bizony, szégyenünkkel meg kell vallanunk, hogy egy sincs érdemes országunkban erre az tisztre; és ebből látjuk Istennek nagy rajtunk való haragját, hogy mentül nagyobb a szükségünk, annál kevesebb subjectum vagyon, a ki azt helyrehozhatná. Vannak ugyan némellyek, a kik értelemmel minden dolgokat felérnek: de viszont, ha azt az ő bölcsességeket operatióra avagy cselekedetre kellene tenni, nem tudnak semmit véghez vinni; és ilyen Csáky László 571, ilyen Csáky István 222. Nem kell az ilyen nagy magistratusokra oly embereket elővinni, a kik nem adtak magokrúl valami cselekedettel való bizonyságot; de mit cselekedtek ezek, az kirül bizonyos argumentumot vehetnénk elegendőségekrűl? Vannak ismég mások, a kik sem cselekedni, sem elmélkedni magoktúl, de sőt mások által sem tudnak, hanem éppen csak másokra támasztják magokat, és ha azok tőlök elesnének: szintén úgy járnának, mint az oktalan papok, a kik köny-

veket elvesztvén, semmit nem tudnak; és ilyen közönséges itélet
Wesseléni Puchám
szerént 435, a melynek ha 440 tudományt nem ad és instructiót, nem röpülhet. Vannak ismég olyanok, a kik tudnának szolgálni, ha az privatum commodum be nem kötné nekik az szemeket, és az ilyenek az ország minden dolgait magok hasznokra forgatnák; és ilyen
Nádasdy
1653. De nagyságos uram, ezek mind bálványozók és az aranyborjút imádják, és ezeknek Istenek, nem hazájok java, nem szabadsága:
érsek
hanem mindezek felett 219. Nem kell azért errül sokat irnom és explicálnom nagyságodnak, mert minden kicsiny rend is ismeri, valaki a kígyót fullánkjárúl, az csigát nyálárúl megismérheti. Es igy, nagyságos uram, bölcsen elmélkedhetik nagyságod, hogy, ha az forrás
érsek
zavaros: lehetetlen, hogy a patakja tiszta legyen; 450. bizony mindezeknek forrása, és bizony mindnyájan tűle infectusok. De mi leszen, nagyságos uram, országunkbul, ha mindnyájunk reménsége kivül
n é m e t
32, 5, 31, 5, 38 prætendálni fogja; és ez, nagyságos uram, sem álom, sem nevetség: mert bizony, tudva vagyon uramnál ő nagyságánál
Puchám
ugyan bizonyossan, hogy utánna jár 217. és abban is bizonyos uram ő nagysága, hogy mind az felülvalók, ha látják: magokat oda nem tehetik, bizony eztet teszik inkább, hogysem az ki az ő bordájokban nem szőtt volna. Jupiter quos perdere vult, dementat. De talám az Isten nem akar még bennünket elveszteni, és nem bocsát ilyen scandalumat Izráélben! Vagyon ezeknél mind jobb, ha ugyan leódjuk passiónkat szemünkrül, a ki többet tud, többet kiván azoknál cselekedni, és noha az sincsen perfectióban, — az minthogy senki sincsen — az többire nézve ugyan ló; és ez 445; hitemre, más gonosz nincsen benne, hanem az, a kit arra a csomó kigyóra, avagy
l i g á r a
10, 9, 7, 1, 36, 1, kiontani kíván, úgy mint hazánk veszedelmére. De nagyságos uram, ennek nevét nevezni sacrilegium és mortale peccatum; azért igen kételkedem benne, sőt csaknem bizonyos vagyok, hogy ez a kivánság füsttel elegyednék és eloszlanék, annak kezében, a ki hordozná.

Azért utolsóra kell gondolkodnunk. Itten az én uramnak, Zrínyi Miklósnak ő nagyságának azt az modestiát, a kit a maga személye emlékezetiben szokott viselni, le kelletik tenni, és egy illyen fejedelem előtt mint nagyságod, olly sincere kell beszélni, mint Isten előtt, és mind erőtelenségét meg kell vallani, mind elegendőségét nem tagadni. Igaz, nagyságos uram, hogy az ő nagysága kivánsága ettül a gondolattúl oly távul vagyon, mint ég a földtül; hogy annyira contentus az maga állapotjával, hogy nem lehet jobban. Holott, ott az

hol vagyon, Muraközben, minden satisfactiója vagyon; félnek az ellenségi tőle, szeretik barátjai, alatta való mind muraközi mind horvátországi vitézlő rend csaknem imádják; azon kivül az ő nagysága állapotja mostan csendes, az udvartul semmi derék háborgatása nincsen, úgy mint azoknak, a kik nagyobb állapotban forognak; jövedelmével ő nagysága megéri, és noha semmit benne el nem tehet, de nem is kivánja. Viszont pedig, ha ő nagysága akarna helyt változtatni, számtalan akadékjai volnának; holott Muraköz ő nagysága nélkül olly volna, mint kormányos nélkül hajó, és bizony félesztendeig meg nem lábolná. Ehhez, mint minden okos embernek szükség, ő nagysága is gondolkodik: talán az magassan való állapot szédelgést hozna fejének, és az mely tisztre mostan elegendős, akkor mind az udvar impetitiója miatt, mind más rosz magyarok irígysége miatt, talán unalmas volna?! De mivelhogy az hazájaszerető úrnak, legfőbbképpen magyarnak, nem azt kell tekinteni, hogy mi kedves, mi alkalmatos, hanem micsoda hazájának jobb és hasznosabb: ezek az gondolatok kénszerítették az én uramat a maga személyére reflexiót tenni. És jóllehet, hogy bizony ő nagysága magát egyátalán fogva elégedetlennek ismeri: de ha a többi hábilitására tekint, egyiknél sem tartja magát alábbvalónak, ha nemzetit, ha esztendeit, ha készségét, ha cselekedettel tett bizonyságit, ha hazájához való szeretetit, a kivel bizony mindeneket meggyőz, tekinti. Haszontalan volna nagyságodnak az én uram éjjelnappal azon való törődését: miként szolgálhasson hazájának? haszontalan volna buzgó szivébül való gyakor mondásit és beszédit számlálnom: holott az szók kevés bizonyságok. Elég azt mondanom, ha többet nem mondhatok, hogy urának, hazájának, nagyságodnak és minden jó magyarnak senki bizony nem tud többet, sem kiván többet szolgálni, mint az én uram; senki bizony a magyar nemességnek szabadságát nem készebb oltalmazni, senki úgy magát nem kész fogyatni, mint ő nagysága. Ihon, kegyelmes uram, az nagyságodhoz való uramnak kötelessége kivette szájábul azt, a ki soha senki ki nem vehetett, és az kit az mértékletesség tilt: tudniillik a kérkedést. De nem kérkedés az, mikor az jó lelkiisméret illyen fejedelem előtt, mint nagyságod, megvallatja magával minden qualitássát, és nem titkolja semmiét. De nagyságos uram, minden ember csalatkozhatik, és talám az én uramnak is passió, a ki a maga szeretivel szokott embernek hízelkedni, csinál elegendőségéről valami magahittséget; lehet bizony, mert magát maga dolgairúl senki nem itílheti. De bizony abban viszont csalhatatlan uram itíleti, hogy készsége, hogy hazájához, urához, nagyságodhoz és nemzetihez való szereteti senkitül nem győzettetik és mindeneket felülhalad; az többi elegendőségérül másak itíletit várja. És azért, kegyelmes uram, küldött engemet nagyságodhoz, úgymint enynyi jóakarattal és kegyelmességgel megismert

urához és atyjafiához, hogy mindezekrül vegye az nagyságod tetszését és itíletit. Nagyságod, a ki olyan bölcs fejedelem, a ki az magyar javát úgy szereti: mértékben vegye mind egyiknek mind másiknak qualitássát, és a ki mindnyájok között jobb, azt válaszsza ki, asztán az nagyságod választását ő nagyságával is közölje. Kéri az én uram alázatossan nagyságodat és kénszeriti Istenre, hogy ne ugy vélekedjék róla, mint az ki a maga személyének elegendőségével felettébb való szeretetben vagyon; mert ő azt az vélekedést magárúl és azt az maga-hittséget mindjárt leteszi, mihánt avagy nagyságodtúl, avagy valakitűl meg lesz néki mutatva másnak nagyobb érdeme. Esküszöm én az ő nagysága képiben Istenünkre és idvösségünkre, hogy abbul semmi szomoruságot magához nem veszen, sőt az én uramnak ez legnagyobb czélja, hogy megtudhassa: kit fog nagyságod arra jónak itélni, hogy osztán ő nagysága is az nagyságod tetszésével megegyezzék, és abbúl is nagyságodnak szolgáljon; az mellyet hogy igazán, híven fog megcselekedni: hitire, körösztségére esküszik énáltalam nagyságodnak, mint kegyelmes urának.

Holott pedig nagyságod az én uram személyét itílné elegendőnek lenni, és kivánná is ebben előmenetelét: nagyságodnak könyörög, hogy lenne segitséggel néki ahhoz, mert az maga szárnyai oly lassúk ahhoz, hogy csak fel sem kelhetne az földrül, ha egy ilyen fejedelemnek segitsége nem accedálna. Tudja is, van is nagyságodnak abban módja, miképpen az lehessen. Egy fejedelemnek sok keze, sok értelme. De mindazonáltal itílné az én uram, hogy ha egyszer immár arra nagyságod kegyelmességgel resolválja magát: tehát az maga akaratját ne publicálná, sőt elhálolná addig, meddig ideje leszen az kimondásnak. Mert nagyságos uram, hogy avval a sinceritással szóljak, kivel az én uram megparancsolta és a kivel immár elkezdtem: alázatos bocsánatot kérvén nagyságodtól, azt mondom, hogy az rosz magyarok s ehhez
n é m e t e
az magyarra örök gyülölséghordozó 42, 5, 31, 15, 48, 25, k ollyan vaddá, ollyan gyanússá tették az nagyságod fejedelmi méltóságos nevét, hogy immár a ki nyilván jót csak mondana is nagyságodrúl, sacrilegusnak mondanák. Nincsen azoknak az istenteleneknek eszek, nincsen lelkek, nincsen Istenek; mert ha volna, és az ördög nem ülne szivén és szemén: kivánná hallani a magyar dicsőséget! Holott ha nagyságodat excludáljuk magunktúl: hol van osztán az magyar név? hun vagy csak egy is magyar, a kit idegenek emlithessenek? Hanemha porban akarjuk keresni a magyar nevet és ollyanokat akarunk a mi bolondságunkkal támogatni, a ki osztán gyalázatot és romlást hoz nyakunkban! Azért nagyságos uram, jóllehet, hogy uramnál az nagyságod gratiája és segitsége kivánatos volna: mindazonáltal látván nagyságod az felülirt okokat, kéri alázatossan nagyságodat,

hogy más móddal nagyságod előmenetelét keresse. Sokan vannak, kegyelmes uram, a kik az palatinusság pállyát futják; adná Isten, hogy mindeniket hazája szereteti vinné reá, és mindenik olly szándékkal, hogy szolgálna hazájának: de bizony igen félő, hogy külömben vagyon, és némellyik az poéta mondása szerint: tantum, ut noceat, cupit esse potens, holott még az atyja is némellyiknek nem dicséretre méltó. Az nagy tiszteknek osztása, nagyságos uram valahol fávorral, grátiával és practicával osztatik: veszett respublica az; hanem az dicsíretes, az hol semmi más, csak az érdem egyedül viszi
Csáky László
embert elő. De nem ez szerint akarnak menni elő sem 263, az mely
l e á n y á t n é m e t n e
30, 15, 11, 32, 9, 21, 58 32, 15, 41, 5, 48, 52, 15, k, és csaknem
Wesseléni érseket
lelkét ördögnek adja; sem 202, az ki az 450 Istenének tartja, és érte a magyar szabadságot lábával tiporná, ha lehetne; mit mondjak errűl
Puchámrúl,
a ooooo, a ki hazánkban arra a végre a németeket behozta, a ki mindent ez világon öszvekever, csak megnyerhetné! Könyveket irhatna az én uram ezeknek álnok practikáirúl, a kit kezével tapasztalt; de mire számláljam én nagyságod előtt azokat? Nagyságodj tudja jobban, és nagyságod fejedelmi szeme általlátott eddig is mindeneket. Bánja uram ő nagysága, hogy ilyen penicillussal azokat az prætensorokat kell nagyságod méltósága előtt describálni: mert szokatlan dolga ő nagyságának embereket rágalmazni; de nagyságos uram, az nagyságodhoz és hazájához való affectió kisajtolja szájábúl az igazat, és nem engedi eltitkolni az gonoszságot. Ihon, nagyságos uram, az én uramnak discursussa az magyarországi dolog felől; ihon minden értelme, a ki hazája javát illeti. Nagyságod előtt, mint legjobb magyar előtt az ki él ég alatt, leteszi szívén való titkait, szintén oly tisztán, igazán, mint Isten előtt szükség letenni az áldozatot. Nem szükséges kivánni, hogy ezekbűl nagyságod magának lument vegyen: mert eléggé illuminatus az nagyságod fejedelmi értelme; hanem ez volt tartozása, ez kötelessége, a kit ha elmulatott volna, nem volna magyar névre méltó.

Külső dolgokrul is penig az mit tudott ő nagysága, akarta nagyságoddal közleni, mivelhogy az maguk administratiójában szükséges az szomszédunkét tudni, és az bölcs statuaris minister, a ki a messzi való dolgokat tudja a maga hasznához kapcsolni. Az mi kegyelmes urunk császár, egészséggel nem igen kérkedhetik, és félő, hogy ő felségének élete nem igen leszen hosszú, a kit Isten ő szent felsége távoztasson. Spanyor király ő felségének semmi férfi-maradéka nincsen, az mely ha a nélkül (kitűl Isten oltalmazza) kezd meghalni, akkor az európai status felfordúl, szintén mint az comédián való scena; immár is kezd az successió végett nagy zenebona támadni;

mert nagy része spanyoroknak Leopold herczeget kivánják, úgy mint a ki ennyi esztendeig az ő szolgálatjokban forgott, és vitéz nevet szerzett magának; az mi kegyelmes urunk penig, az öreg császár, a maga fiát az új római királyt kivánná oda küldeni, az mely dolog vagy hogy lehetetlen, vagy hogy igen nehéz. Van olyanok is, a kik az infantát, spanyor király leányát, hogy portugallus fia fogja venni, jövendölik; ez pedig sem lehetetlen, sem nehéz, mert noha most ellenséges az castíliai nép az lusitanussal: de mind megváltozhatik az király halálával, holott egy clima alatt vannak, egy nyelven szóllanak, egy köntöst viselnek, virtutes etiam et vitia communia habent. Ki azt mondja, hogy az franczúz király fiának adnák az infantát, de én nem hiszem, mert non bene dissimiles inter se fœdera jungunt. Vannak magok közt is a spanyorok közt familiák, a kik jure successionis prætendálják és mindenkor fenntartották az contradictiót is, az mely noha eddig nevetséges volt, azután lehetne vala effectussa, és az is lehetne, hogy azok az castiliai herczegek respublicát csinálnának. Anglusok hollandusokkal az mint vannak, nyilván vagyon mindeneknél; az vége mint, hogy leszen? csak az jó Isten tudja. Angliai királynak az imperiumi statusok, ugy van híre, hogy valami segitséget fognak rendelni, úgy mint egynihány százezer forintokat; de kevés segitség ez nagy szükségre. Ha svecus király, ha danus király, ha hollandus nyilván pártját nem fogja, oda vagyon reménsége szegény királynak. Az velenczei hadakozást, azt nagyságod mindeneknél jobban tudhatja, holott untalan portárúl lehet híre; a mi németink igen félnek, hogy Candiát is oda engedik a töröknek a velenczések, és hogy magyarra fordúl az hadakozás, holott magok a velenczések nógatják őket reánk. Bizony, ha volna erős és körmös kéz, most volna a törököt lehetséges megtántorítani, holott szemlátomást látni az ő monarchiájoknak kisebbűlését, az mellyet adjon Isten a mi időnkben érnünk még jobban! Az imperiumi statusoknak mind nehézségek, mind idegenkedések, mind az elector-fejedelmektűl, mind magátul a császártul: holott a választásbúl őket olyan contemptussal excludálták, végezések ellen; gyanakodnak az okosok, hogy nemcsak ebben fog megmaradni ez az dolog, hanem in apertum bellum erumpet, az melynek minden apparentiái nagyok, és némellyek fegyverkeznek is nyilván, úgy mint vittembergi herczeg, kinek nyolczezer népe vagyon; félő bizony, hogy azt az nagy ligát, a kinek Európa mássát nem látta, Henricus 4-tus francziai király idejében, az imperiumi statusok ne renoválják, azminthogy akkor is nagy változás lett volna Európában, ha azt az vitéz királyt egy áruló kéz meg nem ölte volna. Az mi 39 (u), 14 (d), 49 (v), 11 (a), 36 (r), 59 (u), 52 (n), k, nagyságos uram, ezeket mind contemptussal hallja, és azt tudja, hogy az szerencsének meg

van nyírve az szárnya, nem röpülhet. És ez az nagy magahittség
auspergi herczeg
avagy kevélység causáltatik ettűl : 899 meg nem mondhatni ennek
felfútt bizakodását ; egyet mondok nagyságodnak felőle, és vegyen
többi dolgára is argumentumot. A mi kegyelmes urunk az öreg császár titkos tanácsai találták magokban, és eleiben is adták ő felségének, hogy mivelhogy száz esztendőtül fogva és még előbb is az
a u s t r i a i c s á s z á r o
21, 59, 47, 38, 46, 19, 21, 29, 3, 28, 21, 27, 40, 11, 36, 43, k, nem
h á z o s o t a n é m e t n e m z e t
8, 21, 40, 33, 47, 53, 38, 1, k, 32, 5, 41, 15, 38, 42, 5, 31, 40, 15, 38,
b ű l: imperium(beliek)
12, 39, 10, ezért el is idegenedtek tűlök 425 ; mostan azért, hogy
római király h a j d e l
helyére hozhassák, jó volna ha az 300. 18, 11, 9, 14, 15, 20,
b e r g a i h u g á t v h á z a
12, 25, 36, 17, 11, 9 herczeg 28, 39, 17, 11, 38, 39 enné : 28, 11, 40, 33,
s o d n é n é m e t e l
47, 53, 14, 32, 25, k, 42, 15, 31, 25, 38, 15, 10; ez mivelhogy más
e n n e k
senki nincsen arra való, jó volna 15, 42, 32, 5, 8, és ezzel conciliálna
a t y a f i ú s á g o t
magának mind 21, 28, 19, 11, 16, 29, 39, 47, 21, 27, 33, 58, és barátságot. Hajlott ő felsége erre a tanácsra, és noha volt akadály az
r e l i g i ó b a n:
36, 15, 20, 19, 27, 29, 43, 12, 21, 32, mindazáltal az i superálva volt
az megtérülésnek reménségével ; és így kevés héa volt, hogy nem
auspergi herczeg
ment effectusra, ha nem lett volna 899, az mely annyit mester-
auspergi herczeg
kedett, annyit szóllott, hogy elvette róla. Az 550, azután osztán,
m a g á
hogy ezt az dolgot elfordította, practikálni kezdett, hogy 51, 21, 17, 1,
n a
32, 21, k szerezhesse ; és elhidje nagyságod, hogy ebben annyit operált, és mesterkedett, hogy nem lehetetlenné tette az dolgot. Mikor
császár
ezt 000 meghallotta, igen megharagudott reá, de mitis responsio frangit iram ; azt nem tudhatni még, mi volt vége az haragnak, de az mesterség nagy, és hihető, hogy meglágyítja. Francziák jobban viselik magokat most, mintsem tavaly, és ez az vitéz nemzetség, ha belső nyavalyája nem volna, nagy dolgokat cselekedett volna Európában. Az magyarok mint vannak, maga látja nagyságod : lankadtan, betegen ; török rabolja egy felől, más felől contemnálja minden, és sírniok sem hadnak, és a ki tartoznék segiteni is, az örül és triumphál nyavalyáján.

Félve izente, nagyságos uram, az én uram ezeket, gondolván, hogy nagyságod méltóságos audientiáját ilyen hosszú históriával megsérti ; de remélni azt is, hogy az nagyságod kegyelmessége ezt egy igaz devotióra és atyafiúi szeretetre magyarázni fogja, ez szerént kéri

is alázatossan nagyságodat. Még egy kis dolgot parancsolt nékem ő nagysága hogy alázatossan informáljam felőle nagyságodat, ez szerint: Noha, nagyságos uram, az fejedelmek az magok cselekedetirűl senkinek nem másnak, hanem az egy Istennek adnak számot, mindazonáltal az jó és dicsőséges fejedelmek találták meg azt magokban, hogy az ő cselekedetek és vitézi győzedelmek nagyobb tündökléssel marad meg ez világon, és jobban elszaporodik, ha az ő hadakozásinak okait és módjait, úgy mint a győzedelmeket is, jó historicusoknak adják kezében, a kik asztán jövendő seculumoknak is adják értésekre. Azért az én uram minduntalan gondolatjában forgatta, hogy miként ezek az nagyságod dicsősséges győzedelmei ollyan fényessen fennmaradjanak, az mely tündöklőűl véghez vitettettenek, és hogy sem moly, sem rozsda, sem irígység kárt ne tegyen benne, — az minthogy kétség nélkül igyekezik, — jutott eszében egy európás historicus úr, az melly jóllehet olaszúl ir: de res gestas a mi országunkban, deákúl teszi bé könyvébe, legfőbbképpen ha mi levélbeli instrumentum jő kezében, ugymint causæ belli, pacis conditiones, literæ principum, manifesta, és más olyanokat. Ennek az historicusnak nevét, historiájának titulussát, ím leirtam nagyságodnak, hogy abbul is lássa nagyságod ennek az embernek derék voltát: Mercurio Overo, historia de corrente tempi de Vittorio Seri, Consigliere de Statto et historiagrapho della Mæsta Christianissima. Tomo 1-o, stampato in Casale, anno MDCXXXXII. Tomo 2. Anno XXXXVII. Tomo 3. Lion, MDCLII. Assecurálom nagyságodat, hogy keresztyénségben senki ollyan igazán, szépen, sine passione nem ir, és a ki a fejedelmeknek minden állapotjának úgy végére menne: holott spanyor, franczúz királyoknak legbelsőbb dolgait, a kit illik megirnia, megir, az két császárnak és az egész európai statusoknak, monarcháknak és respublicáknak. Bűn volna, nagyságos uram, ezeket az nagyságod szép győzedelmeit, kiket három ellenség ellen, úgymint moldva, kozák, tatár ellen ily kevés idő alatt, minden embernek reménsége kivűl, irigység boszúságára vitt véghez nagyságod, valami rosz penna megmocskolná, avagy ha az nagyságod irígyi ugyan ennek az főhistoricusnak másformán és nem igazán adnák leirnia, az minthogy kétségkivűl extenuálni igyekezni fognak. Azért kegyelmes uram, ha nagyságod kedves jóakaratja hogy ez oly tisztességgel tudódjék, az mint tisztességessen esett: jó volna, ha nagyságod ezt a szép cselekedetet valami jó deák pennával leiratná, és minden állapotját, circumstantiáját, a kit nagyságod akar hogy tudjanak, describáltatná, és bár csak az én uramnak küldené nagyságod egy meghitt szolgája által: ő nagysága osztán Olaszországban maga szolgája által beküldené ahhoz az historicus úrhoz, a kivel immár is ő nagyságának vagyon valami ismeretsége, és ő nagyságának vagyon is obligatiója hozzá, holott az elmúlt idő-

beli históriájában dicsírettel emlékezett az ő nagysága személyérűl. Avval az úttal mikor uram ő nagysága beküld a florentiai fejedelemhez, oda is osztán ezeket az actákat beküldené, a ki nagyságodnak és az magyar népnek becsületire volna. Istent hí az én uram bizonyságul, hogy semmit egyebet nem kiván, hanem: miképpen bizonyitsa meg nagyságodhoz való devotióját; azért ezt is nem akarta elmúlatni.

Immár az nagyságod fejedelmi itíleti rajta, a mit cselekeszik; csak azon kéri nagyságodat az én uram alázatossan: ezeket úgy vegye, mint az mi tiszta szivből jő, és jó szándékbúl Az Isten áldja meg nagyságodat minden boldogságával!

Az nagyságod parancsolatja szerint im uram ő nagysága, az titkos irás-formát nagyságodnak megküldte, de alázatossan kéri nagyságodat: evvel mentűl ritkábban éljen, mert csak az is ő nagyságának veszedelmes volna, ha megtudódnék, hogy titkos dolgokat tractál nagyságoddal; hamem mikor ugyan szükség volna evvel élni, ollyankor is bizonyos ember által.

(Másolata az Erdődyek vörösvári levéltárában. — Századok, 1868. évf. 635. l.)

4.

1654 FEBRUÁR 21. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

Hasonmását és szövegének olvasását l. e munka 36. és 335—336. lapjain

(Eredetije az országos levéltárban. — Történelmi Tár, 1890. évf.

5.

1655 FEBRUÁR. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

..... Nagodnak most semmit új hirűl nem irhatok, mivelhogy nincsenek is semmi derekas ujságok az országban. Az pápa halála tudom hogy fog változásokat csinálni az körösztènségben, franczuz vagy spanyor párt leszen, az szerént segiteni fogja s alattomban azokat, kihöz inclinatiója leszen, történhetik, hogy az mi földünkre is jünnek abbúl való effectusok, de nem jühetnek ugyan nagy vehementiával. Az egész Europának szeme mostan *austriai háznak* debilitását nézi; spanyor király fiú magzat nelkül vagyon, ha Leopold herczegnek adatik is az infanta, kevés reménségű olyan nagy kivánsághoz, mert erőtlen és beteges. Ispruki herczegek ezenképpen vannak:

Császár beteges és erőtlen és minden ember prófétálja halálát nemsokára, az öregbik fia penig igen ifjú és sok változásokhoz alája vettetett, míg megért emberkort ér, *az kisebbik egiszségtelen és kevés reménységű.* Az isten tartsa meg üket hazánk és körösztènség javára,

de ha valahogy az állapot változnék, gondolja meg Ngod, minemű állapotok lennének.

Ha szóval Nagodnak az én sensusimat megmondhatnám, bizony szerencsésnek tarthatnám magamat, de levélre nem merem és semmi characterre nem bizhatom, istentűl, üdőtűl és jó szerencsétül kell várnom.

Az magyar állapotok ugyancsak is eodem statu vannak. *Forgács uram* körűl valami ujságok vannak, érdemlik nem-e azt a persecutiót, én meg nem ítílhetem, azt tartom, többet az gyülölség, hogysem az igazságnak szereteti árt neki az jó *úrnak;* hodie tibi, cras mihi. Az *magyarok* heában nitják föl az szemeket, ha nem lesz kiben bizniok. *Erdéli fejedelem* ha nem ad melegséget és bátorságot *az* jó *magyaroknak*, mit használ az vigyázás. *Erdélyi fejedelem* securus legyen abban, hogy *Zrini Miklós* minden dolgaiban secundálni fogja és igazán szolgálni. Az Nagod újabb kegyelmességét, kivel declarálja hozzám magát, teljes életem rendiben bizony megszolgálom, s ahoz is támaszkodom.

Az mi gyülésünk elhaladott úgy hallom valamennyire ; ha tovább haladna is, én nem bánnám, mert sokra tanít az üdő, az hova eszünk mostan nem ér.

Érsek, *Puchám* főznek valamit, meglássuk, quid parturiunt, én hozzám mindkettő nagy exhibitiókkal vannak, én is szintén úgy hozzájok, nem hiszem, hogy ük hinnének nekem, de bizony én sem ű nekik.

Cancellarius elhigyje Nagod hogy álnok, elhitette mindnyájunkkal, hogy *erdélyi fejedelemmel* ű bir, és arra veszi az mire akarja és ez az fundamentuma az *locumtenentiának;* Ngod felől mindazonáltal becsűlettel szól és dücsőséggel, talán a mellett akarná elkeletni más áruját is. Én Nagos uram nem régen Bécsben voltam, úgy tetszik, hogy nagyobb respectussal voltak hozzám mast az német urak, hogysem azelőtt; bizony azt is Nagod kegyèlmességének köszönhetem, mert Nagod gratiái, kivel egyszer-másszor is látogatott, tettek ű nálok is considerabiliorem istennek legyen hála és Nagodnak; mindazonáltal Nagos Uram semmi bizonyos reménségem még nincsen, hogy ű fölsége candidatusok köziben méltóztatik-e tenni; de bizom istenben és az Nagod fejedelmi assistentiajában; bizony háládatlan szolgája Nagodnak soha nem leszek ; s e mellett referálom magamat előbbeni irásimra.

(Zrínyi saját kezétől ; a dőlt betűvel szedettek titkos írással. Eredetije az országos levéltárban. — Történelmi Tár, 1890. évf. 206. l.)

6.

1654 ÁPRILIS 25. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

. . . barattia nem lesz x Fölsegednek, hanem minden alkalmatossagal fől tamad, es boszukkal illeti főlsegedet, azert mivelhogy Föl-

seged abban securus, es nem akaria mas moddal az feiedelmet mortificalni, ez leg iob leszen hogy vonia meg tűle segitő kezet had banion az Tatar vele, mint ű bant Lupulal az Fölseged hűvevel es iob hogy az Tatar es pogani el rabolia es puszticha Erdelit, es az szél fuia lako heleit, hogy sem ilyen suspectus Feiedelem lakiek benne. Tatartul Fölsegednek ugy mint gonosz szomszedtul nem kel irtozni mert tatar Erdelyben soha le nem telepedik, sem lakni nem kivan hanem mingiart el vegezven dolgat visza megyen, es igy Erdely az Fölseged discretioiara marad En el hittem Nagysagos Uram hogy eszt az tanachot ű Fölsege az en kegyelmes Uram első tekintettel is megesmeri, hogy zavaros es megyes forrásbul iűn, es nemis gyönyörködnek raita hogy egy köroszteni feiedelem (ha akarmint suspectus volnais) opprimaltatnek pogani késztűl az szomszedsagban, es kőrősztеniek es kivalkeppen ű Fölsegenek contemptusaval mindazon altal Nagysagos Uram io Nagysagodnak ezeket mind tudni, (ha almok is) es az maga iavara forgatni

ne higyen Nagysagod ennek 219, akarmint ayanliais magat, es higye bizoniossan hogy az ketelenseg viszi ra hogy hizelkegiek, es latuan hogy hogy az videntia nem succedalt, mas forman akar elő meni legyen eszeben Nagysagodnak az az olasz mondas, az ki neked szöbben szól hogysem az elöt, avagy imar megchalt, avagy meg akar chalny. Mivelhogy azert Nagysagos Uram ennekem confidentiat parancholt Nagysagod, élek aval engedelmességbűl, és Nagysagodnak az en tecesemet meg irom, nem ugy vegye Nagysagod mind tanachot, hanem mint emlekezetet az mely Nagysagod alazatos szolgaiatul iűn.

Mivelhogy ű Fölsege az imperiumi gyűlesbűl imar meg terőben vagyon, nagy contentumal, és dűchősegel fiat Romai kiralysagal meg dűchősitven, itilnem Nagysagos Uram, az Nagysagod bőchűletire tekintue is és Feiedelmi meltossagara, (ha nemis szűksegere) Hogy Nagysagod kőuecheget expedialna ű Fölsegehöz, az kiben mind az nagy dignitasnak congratulalna, mind szerenches viszaiűvetelinek, a mellet Nagysagos Uram itilnem hogy Ausperg hercegnekis congratulalni meltosztatnék Nagysagod ugymint az ki ministeriumia es sedulitasa altal, Romai kiralisagra valasztatot ű Fölsege. Nagy Feiedelmekhöz illik az ilyen demonstratio, ugymint Nagysagodhoz, es en el hittem hogy ű Fölsegek szuvessen vészik Nagysagodtul es evel Nagysagod mind el rontia ellenseginek practicait Itilnem tovabba Nagysagos Uram, hogy evel az uttal töbetis vihetne veghöz Nagysagod az maga kivansagaiban. es hogy Nagysagod ű Fölsegenek exponalna 571 practicait es machinatioit, mikepen ű az io bekessegbűl Nagysagodat föl zörgette, es ketellenne tette fegyverét kezében veni, es azokra az risolutiokra lepni, kiket Isten kegyelmebűl Nagysagod

dichiretessen veghöz vit, kerven ú Fölseget azon hogy meltosztassek animadversioban veni, holot Nagysagod nem leszen maskepen securus az ú gonosz szandekatul (ha ninchis tehechegi) es kenszeritetnek maskeppen ú ellene providealny Nagysagod. Evel Nagysagod be gatolya az ú ambitioiat es promotioiat az mely ha volna, bizoni töb gongia érkeznek Nagysagodnak de alazatossan es Istenert kerem Nagysagodat ne itilie, hogy en az magam hasznat nezem ezekben, igaz Nagysagos Uram, hogy annak exclusioia ennekem egik remensegem de az Isten nekem bizonsagom, hogy semit ugy nem kivanok mint Nagysagodnak szolgalni s evelis az kichin dologal kötelesegemet meg mutatnÿ az mint hogy kivannam meg mutatny verremelis, es ha annak az tatar invasioianak meg kellene leni (kit Isten ne agion) Nagysagod az en szolgalatomat, valamikeppen valamikor kivania bizoni soha abban meg nem fogiatkozik, ha chak masod magamal kellene is postan Nagysagod szolgalatiara mennem. Hallottam asztis Nagysagos Uram hogy Cancellarius Uram Nagysagodhoz be ment, az maga electioiabule, avagy kûldetetet nem tudom ha mit ennekem tudnom illik ebben, alazatossan kerem Nagysagodat agia tuttomra bizoni az Nagysagod szolgalattiaert kivanom tudni asztis mert hirdetik itten hogy Nagysagod nagy instantiaval kerte be iüvetelet, es hogy ú Fölsege consensusabul ment be Nagysagodhoz, io es böchûletes Uram Cancellarius Uram de az embernek titkait szep mestersegel es szoval ki tugia veni, es az magaet iol megis tartani magaban Nagyságod bölch Feiedelem, meg esmer mindeneket, az en szom nelkûl, eleg hogy en az en kötelesegemet evvel be telliesitem. Nagysagos Uram 440 az udvar gratiaiabul alkalmasent ki eset. nagy mortificatioi voltak es esmezni keztek mindenkeppen. de mindaz által ú talpra fog allani ha meg iün ú Fölsege mert sokszor volt nagiob niavaliaia.

Engemet Nagysagod szinten meg lovasita, az Isten algia meg Nagysagodat erette, bizoni szinten szüksegim volt az Deliara, s az Nagysagod Feiedelmi emlekezetiert bizoni megis tartom, ugyan fölötebb Nagysagos Uram az Nagysagod kegyelmessege, kihöz kepest az en techegem vekoni, noha tudom hogy azokat nem egy mertekkel mérik. bizoni ha chak egy chöp verem maradis azis az Nagysagod szolgalattiara leszen. azert alazatossan kerem Nagysagodat tarcha felolem aszt hogy vagiok Nagysagodnak

mint kegyelmes Uramnak

alazatos szolgaia s attiafia öche

Chaktornian, 25. Aprilis 1654. G. Zrini Miklos.

az könivet kit Ispan Ferenz Uram parancholattal vet el tülem nem erdemli olian meltossagos feiedelem olvasasat, alazatossan kerem

Nagysagodat kűgye meg nekem, had corrigaliam osztan ugy küldőm meg Nagysagodnak ha parancholia.

(Sajátkezű. Eredetije az országos levéltárban. — Történelmi Tár, 1890. évf. 204. l.)

7.

1655 JÚNIUS 29. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

Hasonmását és szövegének olvasását l. e munka III. kötetének 79. és 339. lapjain.

(Sajátkezű. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. — Századok, 1886. évf. 612. l.)

8.

1656 JANUÁRIUS 1. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

Nagysagos Uram meltosagos Feiedelem.

Ugjan latom hogy az Nagysagod ez hozzam valo kegyelmessege meg nem farodhat, hanem minden nap uiab uiab bizonsagokkal magat mutattia igaz szolgaiahoz. Ha az en hatalmomban volna ugy háládosagomat megmutatnom az mint kivanom, s kötelesegem nevelkedik, el higye Nagysagod, hogy az en Nagysagodhoz való tőkeletes hűv szolgalatomat is egyerant esmerne Nagysagod de mivel hogy ninchen más tehethegem, meg maradvan eletem, mindenkor kivansagom is az leszen hogy Nagysagodnak mint io es dűchőseges Magyar Feiedelemnek igaz io magyari tőkeletes szűvel szolgalhassak. Az Nagysagod kűlte lovak en nalom kedvesek lesznek, azertis hogy tudom, hogy iok, azertis, hogy Nagysagod kezetűl ivittek, agya Isten hogy hazank szolgalattiaban szolgalianak velem egiütt iol Ebeni Istvan, es Nagy Tamas Uraimékat, az Nagysagod bőchűletes főember szolgait bizoni oly kedvesen lattam mintha attiamfiai uoltak volna. ugyan meg szolgalom Nagysagodnak hogy ily bőchűletes főembereket kűldőt hozzam, ritkan latunk itten io Magyart, bizon győnőrűsegel latiuk mikor valaki ide talalkozik iűni.

Meg szolgalom Nagysagodnak alazatossan az irastis es az ersek levelét, ennekem az, consolatiomra vagyon hogy Nagysagod mind kettünket esmér, de reliquo en olyan dispositioval vagyok, hogy soha az Pap Uram gratiaiban ne giőnőrkőgiem se neis uegiem, de viszont bizoni raitam való hatalmát sem engedem. El az Isten, hogy leg nagyob szerencheim kőze szamlalom, hogy Palatinusagra nem mehettem,

holot ez az ember nem hogy teli volna irigysegel, de eppen irigyseg önnön maga.

Ittis az hol vagyok Nagysagos Uram, nem akarok haszontalan fia leni hazamnak, es ugy tecik nagyob securitasaval lőlkömnek munkalkodhatom hazam iavaban. Meg mongyak az Nagysagod szolgai az en occupatioimat, azokkal töltöm üdömet, meg elegettem bizoni az Isten aiandekiaival kivel engem alapotom szerent meg látogatot erdemem fölöt. Ha pap Uram anj iot kivanna hazaianak az mint illenék olyan szemelihöz, nem mérné embereknek affectioit az maga privatumiahoz, hanem hazank szüksegeihöz, nem mesterkednék az io magyaroknak tisztekbűl ki szoritasaban, hanem promotioiokban. De mivel minden fanak vagyon férge, es minden sæculumnak gonosz geniusa, had legyen ű az mint akar, chak Nagysagod engem az Nagysagod kegyelmesegében meg tarchon es lehessek en Nagysagodnak az mint vagyok alazatos szolgaia, semivel masal bizoni nem gondolok.

Chaktornian, első napian 1656.

G. Zríni Miklós.

(Sajátkezű. Eredetije az országos levéltárban. — Szilágyi Sándor, Rajzok és Tanulmányok, II. k. Budapest, 1875. 250. l.)

9.

1656 OKTÓBER 30. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

Nagysagos Uram, meltosagos Feiedelem, nekem Kegyelmes Uram.

Meg szolgalom alazatossan Nagysagodnak hogy kegyelmessen mind egesege mind szerenches alapottia felől tudosit Nagysagod. az Ur Isten tarcha es őregbiche Nagysagodnak meltósagat szerencheiet, es minden dűchőseget, boszusagara az roszaknak, es io magyaroknak örvendetességére, az kit Nagysagod en velem közlöt kegyelmessen 375 felől, ne gondolkogyek arrul hogy en tűlem tovab menyen, az ki io magyar s Istenét s nemzechégét szereti, kinek kivanhattia iobban az io szerenchet es elő menetelt mint annak az ki romlot hazankat meg segiteni kivanya s farodis raita. es sine contradictione bizony miniaion lattiuk hogy Nagysagod az kiert az Ur Isten Nagysagodat bizony remenségen főliűlis ra segiti es fől magasztalya.

Innen semmi uisagokat Nagysagodnak nem tudok irnya, engem elegge exerceal az udvar boszusagal, chak nem aszt mondhatom, sem velem, sem nalam nekűl nem lehetnek nemet szomszedim. ha bekeseget tartok törökel az is rosz, ha fől bontom, az sem io. Buda fele indultunk vala e minap Bottiani Urammal, de ottis el ronta szep re-

mensegűnket enihany koszos nemet, császár ő kiraly kepetűl voltak kűldve, kikkel ötven török keserő volt már visza iűvőben, eszben veven azok benűnket fűstben ment minden farschagunk. es noha semit nem chelekettűnk, ugyan nylvan tudom azert, az udvarbul eleg galibam lesz erette az tőrőkre penig senki nem haragszik egy rablasert.

Az kőrősztensegbeli alapotok miben legyenek, tudom Nagysagod is tugya, ugy latnÿ hogy az fatum nagy valtozasokat készit agya Isten iavara legyenek szegény magyarnak ezek utan en maradok Nagysagodnak mint kegyelmes Uramnak

Chaktornian, 30. Octobris 1656.

holtig alazatos szolgaia
G. Zríni Miklos.

Külczím: Az en kegyelmes Uramnak meltosagos Erdeli Feiedelemnek ű Nagysaganak.

(Sajátkezű. Eredetije az országos levéltárban. — Szilágyi Sándor, Rajzok és Tanulmányok, II. k., 358. l.)

10.

1657 JANUÁR 24. II. RÁKÓCZY GYÖRGYHÖZ.

Nagyságos Méltóságos Fejedelem!
Kegyelmes Uram!

Áldja meg Nagyságodat az Úr-Isten ebben az új esztendőben minden kívánságai szerint való jókkal, ellenségi ellen való győzedelemmel, szűbűl kivánom. Nagy kegyelmességgel irott levelét Monostorbúl 18. 10-bris, alázatossággal vettem, kibűl hozzám való confidentiáját is megesmértem. Engem, Nagyságos Uram, semmi üdő, semmi szerencse Nagyságod kötelességétűl el nem fog vetni; de az én vékony erőm nem ad egyébre alkalmatosságot, hanem csak az jó kivánságra, kivel bizony valamikor lehet, megegyezik cselekedetem is, ha életem veszedelmével kellene is meglenni. — Az Nagyságod *kozákokkal* és másokkal egyessége, bizony dolog, az rosz *magyaroknak* és az *udvarnak* valóban nagy gondolkodást inditott, s tudni való, hogy ha lehet: bizony minden mesterségekkel meggátolják, — ha lehet; de az Úr Isten confundálja űket minden hamis mesterségekkel. — Tudom, *Erdélylyel* úgy cselekszik mindent, hogy minden történhető dolgokat megnéz, és provideál előbb *Erdélyrűl.* Az minemű *levelet irt Nádasdinak:* az mingyárt *elküldte az udvarba;* nem tudom mi volt, de lármájok van belőle, és *félnek.* Az Isten engedjen, hogy *Erdély* által viradjon meg szegény *magyarra!*

Én pedig maradok Nagyságodnak mint Kegyelmes uramnak
Csáktornyán, 24. Januarii (1657.) alázatos szolgája
G. Zrínyi Miklós m. k.

(Sajátkezűleg, egész ívre írva. Eredetije az országos levéltárban. — Századok, 1868. évf., 477. l.)

11.

1657 AUGUSZTUS 26. GRÓF WESSELÉNYI FERENCZ NÁDORHOZ.

Excellentissime domine comes et pater colendissime. Servitiorum meorum obsequendissimam commendationem.

Nem tagadhatom edes Apam uram, keservessen erzem, hogy az eő Feőlséghe, mÿ kegyelmes koronás kiraly urunk nevevel, es inhibitoriumiaval, az én törvenyes processusom, Eőczim az Széchy urfiak ellen, minden törvenye Orszagunknak, es az eő Főlséghek Dipplomaj ellen, megh akadalioztatot, es az mü mindennek szabados, attul en tilalmaztatom, s-azt annal inkab hogy eő Feőlseghe azon inhibitiot, az Nagysagod es Estergami Ersek uram javallasabul adta volna, melljet Nagysagod feleől nem hihettem, es most sem hihetek, hanem ha keresemben megh fogyatkoztatvan Nagysagod, asztat tezÿ valosagossan, hogy cooperalt, ez en ellenem valo teőrvenytelensegben. kétt okat adgya eő Feőlseghe, az ki adot inhibitionak, az Feőlseő Lendvaÿ, és Muray Szombathy dologhban, hogy Privilegiumok productioia kyvantatik, az Keőszeghiben penig hogy mar edzer mÿ Contentatusok Leven, nem kivanhatunk semmit többet, es ez kett okokbul, eő Feőlsegenek, az Consiliariusi opinioiat keűl vennj. Az mely heljtelen obiectiokra, igen keőnnjeő az valasz, mert az Feőlseő Lindvaÿ es Muray Szombathy dologhban, hac divisionis via, ha az foemineus sexus, az maga æqualitassat, nem edoceallia az Biro eleőt, el ősik keresetitűl, es igy nem igaz hogy Privilegiumot kölljön producalni az masculinus Sexusnak az Foemineus ellen. Az keőszeghy Dologhban, ha mÿ Contentusok vagyunk, az mÿ reszunkrul, s-olliat keresunk, az mitt már el vettünk, vagyon Teőrveny de Calumnioso Processu, s-ez sem elegh ratio, miert ne præcedalhasson az Mester. Az mÿ az Consiliariusok opinioiat nezÿ, ha annak ugy keől lenni, ez utan nem szűkséges egy orszagh Biraia legyen, nem szűkségh az eő Feőlséghe Tabliaja, nem szukségh az Nagysagod Palatinusy Szekÿ, mert igy az Consiliariusok opiniojabul eő Feőlseghe minden dolgokat decidalhattna, s-nem keőllenenek semmi Tribunalok, az mely, az mÿ Hazank eddigh valo Teőrvenyenek eversioia nelkul nem lehettne semmikeppen. Edes Nagysagos Uram, ugy latom Ersek Uram ellenem valo Idegensegenek operaratioj ezek, es nem is lehet az jo Ur ugy bekevel, hogy valakit az orszaghban ne

tartana, az kiuel Teőrvenytelenseghet ne continualna, es passiot ne exercealna, es ha igy keől lenni elhihetў, ott kezdem el vele az hol el hattam, s-nekemis adom, s-allapatim nevelkedven, ha kűlleőmben nem lehet, megh keől mutatnom kivel vagion dolgha, es ugy le razom magamrul, megh gondollia, mint kapczaskodiek belem ez utan: Ha azert Nagysagos Uram az mint fellőlis iram, Nagysagod nem concurralt ez Teőrvenytelen opinioban, kérem Nagysagodat adgya megh az mandatumokat, az mint oda kűldeőttem az Conceptussokat, ezel bizonittya meg Nagysagod szokszor ayanlot Attyaў szeretetét, es aztis (: az mint nem hittem s-most sem hiszem :) hogy nem Nagysagod opinioiabul lett azon Teőrvenytelen inhibitionak kiadasa. Egyebarant Protestalok Nagysagod előtt, ha engemet Birosagaban megh fogyatkoztat, es az szokot orszaghunkban való Teőrvenyes Processussal, elől nem mehetek, be szallok az Joszagban, es az mў, reank Exponensekre jutvan kў osztom, es birnia fogom, ha ky panaszol ellenem akar hol szamot adok czelekedetimrul. Mind ezeket penigh, ugy maga Artatlansaghatis Nagysagod az Parancsolatok ky adasaval, vindicalhattўa, ugis hiszem ilў igassagomban Nagysagod engem sem fogh megh fogўatkoztatni. Eltesse Isten Nagysagodat sok esztendeik kedves jó egessegben. Datum Chaktornæ, 26. Augusti 1657.

Excellentissimæ Dominationis Vestræ

filius et servitor obsequentissimus
Comes Nicolaus a Zrinio.

P. S. Edes Nagysagos Apam Uram ha most engem el hagy ebben, az űgyemben micsodas remsegem leszen az utanis, tugya Nagysagod, hogy ennekem minden remencsgem Nagysagodban volt, es nagyob dolgaimatis Nagysagod Palatínussaga alat remenlettem elvegeznem.

(Sajátkezű. Eredetije az országos levéltárban.)

12.

1657 DECZEMBER 7. GRÓF THÖKÖLY ISTVÁNHOZ.

. . . . . . ardi Ferencz im kiérkezék, megadá kegyelmed böcsületes levelét, kinek, bizony dolog, nem kell vala annyi ideig magát tartatni kegyelmeddel, de fel nem érte elméjével, sokára s elég gonosz hirekkel tért meg, adja isten, azon szegény hazát ennél is gonoszabb ne kövesse, és még az mi szegény hazánknak is ne jusson benne, jó ugyan az isten, s jóra fordíthatja, melyet engedjen ő szent felsége. Bánffi uram, elhittem, megtért eddig Budáról, örömest érteném mi jó válaszszal, ha mi jó lovat tanál hozni, elhittem, megtartotta kegyel-

med, s egyébiránt is tudom, ha mi jó módot lát benne, nem mulatja el kegyelmed, hogy én is már egyszer épülhetnék valami jó török lóra, az Szépe ló úgy látom kedves lova kegyelmednek, és igy bizony dolog, inkább akarom, hogy magánál tartotta kegyelmed, hogy sem annyival bántja vala magát, eddig is mindenkor sokat cselekedett érettem, kiért csak azzal nem volnék adós, az . . . . tetlen volna nálam, kérem, tartson igaz atyjafiának, adjon occasiót az velem való szolgáltatásra. Krakkóban s azon innét igen kezdett grassálni az pestis, úgy hallatik penig, hogy Prussiában Toronya alatt levö királyunk ő felsége hadai elszállottak, s téli quartélyban Krakkónál innét való tartományban szándékoznak és hogy Prussiában az svéciai király erős hadakkal újabban bejött volna, az bizonyos, hugy Moszkvával confederált, és így ha az igaz, hogy Prussiában vagyon, hihető, megbékéllett dánussal, úgy nem csak lengyeleknek, de az szomszéd országokban is terrort incutiálnak ; rövid nap bizonyosbat hallunk s örömest tudósitom kegyelmedet, kivánván.

Csáktornyán, die 7. decembris 1657.

(Másolata Thököly István levelező könyvében, a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárának kéziratai közt, 250. Quart. Hung. jelzés alatt. — Történelmi Tár, 1896. évf. 215. l.)

13.

1658 FEBRUÁR 7. BÁRÓ MEGYERY ZSIGMONDHOZ.

Édes Apám Uram!

Az Ur Isten áldja megh kegyelmedet kivánsága szerént való jókkal. Bizony szivem szerint ha vetettem kegyelmednek, de ha tsak voluntaire eshetik az, tudom nem tart sokaig bűnösnek. Irassa megh kegyelmed Vytnyedy Urammal, vagy kivel akarja, az attestátziót, subskribálom jó szívvel, hadd vegyem penitentziaját bűneimnek, s úgy is szolgálni akarok kegyelmednek. Most megküldöttem volna kegyelmednek, de Isten látja annak a rosz embernek, sem nevét, sem állapottyát nem tudom, azért kegyelmedtűl várok. Én édes Apám Uram, mennyi panaszt tennék az kegyelmed Confidentziájában, ha szólhatnék kegyelmeddel ; de úgy látom, azt, is el kell felejtenünk, mert privatum. Az háznak nyavalyáját látom nagyobnak, nints is kivel edgyütt coniungere lacrymas, valóban haragszik reánk az Isten. Elylyen Édes Apam Uram kegyelmed, mert maid szükseges lesz a jó tanáts ; és had szolgalylyak én is kegyelmednek, mint megérdemli, és mint vagyok is kegyelmednek köteles szolgáia, s mind igaz fia,

Chiaktornya, 7-a Febr. 1658. Groff Zrínyi Miklos, m. p.

(Másolata Gróf Zrinyi Miklós munkáinak egykorú kéziratában, a Magy. Nemz Múzeum könyvtárának kéziratai közt; 412. Quart. Hung. jelzés alatt. — Tudományos Gyűjtemény, 1821. évf., XI. k., 112. l.)

14.

1659 JÚNIUS 24. GYŐR VÁRMEGYE RENDEIHEZ.

Illustrissimi, reverendissimi, admodum reverendi, spectabiles, magnifici, generosi, egregii et nobiles domini, amici observandissimi!

Illusmi stb. Hallottam szegény czak nem utolso ueszelyben iutot hazankban sokaknak hazank törvenye, közönséges szabadsagunk serelmiuel ualo panaszokat, de miuel azok engemet nem concernaltanak nem tudtam ugy erzeny, az mint is haza fia erzeni tartoztam uolna, azis uolt oka, nem uoltam oly szorgalmatos az masak ellen committalt töruentelen szabadsagtalansagoknak megh oruoslasaban, ezis az oka, hogy az kinek, ugy mint ennekem effele dolgokban masakat kel uala segetenem, mast magamnak kel iniuriamrul panaszolkodnom. Az mely illyen, Hogy magam, Eőcsém Uram, és a tőb leany aagh nevevel (miuel megh boldogult Aszonyunk Anyank, néhay Szechy Thamas Uram leanya volt, az többys az szerint) harmadik esztendeie már kezdettünk volt Personalis Uramtul uet Diuisionak mandatum mellet, egy pört Iteleő Mestere elöt, az nehay Szechy Dienes Uram özuegye és fiay ellen, ky egy uolt Aszonyunk anyankal, apaual és anyaual, az mely paranczolatot, mind azért, hogy az föl osztando ioszagot az Rima Szechy fiu áágh, az Fölső Linduay Szechy leany aagtul per transactionem acquirálta, eo jure possidenda, quo ipsa possidet, és az equalitatis igen nyiluan valo, azis, hogy azon ioszágban pedigh, miue az fiu aagh az perpetuitast maganak megh vette, az summaban akartuk raita portionkat keresny, mind azért hogy a tempore conditi Articuli 11. Anni 1630, hasonlo aquisitiokban cum exclusione remediorum Orszagunk biray megh adtak az paranczolatokat, nekünkis adot, az mint irám. Personalis Uram Mestere, certificalium ex officio az aduersa parst, recurraltak pro Inhibitorys eő Fölsegehez, obtinealtak, præsentaluan Mester Uramnak, obtemperalt, repræsentaltuk ugyan eő Fölsegenek az Inhibitionak törveniünk ellen valo ki adasát, egyszer s-mind az magunk acquisitioinak igassagos es töruenies uoltat, de csak ualaszuk sem lehetet töruenies igassagunk repræsentatioiara. Azonban eő Fölsege Pragaban el menuén, az elseő paranczolatokat leteuén, megh bizonituan azt Judex Curiæ uram elöt, hogy mind Orszagunk Palatinusy és Judex Curiæy ez elötis hasonlo paranczeolatokat adtanak ky, megh hadta magha Mesterere az paranczolatokat, az Mester cer-

tificaluan az Parsokat, uiabban eő Főlsegetűl Inhibitiokat hoztak es iteraltak Judex Curiæ Uramra, hogy ky adot paranczolatit reuocallia, es Mesteret inhibeallia ab executione, az Mestert is inhibealtak maganossan, ne procedallyon, engedtek mind ketten az eő Főlsege kegyelmes Urunk es Kiralyunk kegyelmes akarattyanak. Megh iöuén eő Főlsege, ez el mult esztendőben az Imperiumbul es puranczoluan nekemis eő Főlsege, fől mentem uala Beczben, supplicaltam eő Főlseghének, hogy gratia gyanant, engedne meg eő Főlseghe, lehetne igassagunkban elől menetelünk. Nemely akkor ot főn leveő io akaroy az torueuinyűnk ellen elaboralt aduersariusink inhibitioinak, io akaroink altal megh talaltak, ayanlottak magokat, Posonba menniek, ot amicabiliter medys accomodaliak acquisitionkat. Alá czalanak, s-megh czalnak, czufolanak, es ugy tertem uisza hazamhoz. Annak utánna talalkoztak oli ellenségeis io igazsagunknak, kik eő Főlseghet azzal persuadealtak, az az nevezetes familia megh romlik, ha eő Főlseghe megh engedy ellenek az tőruenyt, és hogy az instituált processus főlliűl emlitett 11. Articulus ellen uagyon. Anni 1630, és hogy ha eő Főlséghe megh engedi azon processust, mint igasagtalnsagot, el ueszy Isten az orszagot egyik nemzettűl és az masiknak adiia az hamissagert. Az mely argumentumokban azoknak minemeő fundamentuma legyen az igassagban, itellye megh minden impassionatus igassagh hazaia, szabadsaga és tőruenie szerető igaz és emberseges ember s-ha azokat az magok fegyuereuel kel conficialni, my lehet nagyob hamisagh, istentelenségh, mint az igaz successort az termeszet es törueni szerint ualo successiotul per media inordinata az igasságh és törueny ellen megh fosztany. Mi lehet fajdalmasab, mint az mit masaknak kőzőnsegessen Orszagunk biray ky adnak, attul minket megh fosztany. Mert uagy igassagh czelekedetek, uagy igassaghtalansagh, ha az elseő, mért fosztnak meg attul, hűttel ualo kőtelessegh és irot torueniunk s-az mindennapy continuatioiok ellen, ha az utolso, mért czelekszik lőlkők ueszedelmeuel és hazank tőruenie serelmiuel. Mind ezeket eő Főlsegenek per supplices libellos repræsentaluan sok sollicitationk utan, eő Főlsege midőn proponaltatot dolgunk, megh in mense February kegyelmessen resolualta, hogy ot főn az Intimus Consiliariusok és Cancellarius Uraimék előt amicabilibus medys sopialtassek ezen controuersia, sollicitaltattuk elegge az eő Főlsege kegyelmes akarattianak effectuatioiat, de czak az terminust sem obtinealtuk mind ez may napigis, és igy fosztattunk s-tartoztattunk megh igassagos keresetűnktűl mind ez may napigh, io igassagunk ellenségeinek, tőrueniűnk és szabadsagunk ellen ualo istentelen és gonosz operatiojok által, az mint, mind ezek, nyiluan ualonak megh fognak tetczeny az ky adot instrumentumoknak pariokbul. Miuel penigh az mi kegyelmes Urunk ez iővendős Julius hauanak utolliara, az mint hire uagyon fogh gyűlését hirdetny, kegyel-

messen, Posonban ily közonseges nyaualiainknak nincz már, egyeb oruossaga, hanemha gyűlesinkben lészen, az mellyet az Regalis continentiaia respectu publici boni lattatnek præscindalnÿ, ha az Fölseghek Diplomaianak masadik conditioia nem superallia, melynek alkalmatossagaual minden grauameneknek kellene tollaltatny. El hittem Kegltek köztis talalkoznak hasonlo vagy más töruentelensegek, melyiknekis oruoslasat Kgtek ezen uton fogia keresny. Kgteket nagy szeretettel kérem, tuduan azt, ez elmult gyűlesbenis uoltak némely kőuet Atyankfiainak oly instructioia, hogy az fölyől emletet 11. Articulus Anni 1630. propter raritatem celebrationis Judiciorum Octaualium ad plures gradus cum exolutione remediorum extendaltassek, de propter priuata interesse nemellyek operatioia altal czak abban maradot, boczassa oly instructioual Kővetit, hogy azon expialtatuan articulus, extendaltassek cum exclusione remediorum ad plures gradus, s-ezen kivűlis, ha my oly dolgaink lennenek, az Kgtek ide föl kűldendeő attiafiay, az mennieben tehetsegekben lészen eő Kglmekk, segellyek; Enis azt fogom czelekedny az Kgltek dolgaiban, ha miben attiafiay megh talalnak Eőczem Urammal együtt, és megh akarom mutatnom, erzem enis közönseges hazank szabadsaga magok kereskedeseért, nemelly mostoha fiay altal valo serelmét. Maganak is consulal Kegyelmetek és minket is az maga io akarattiara kötelez, az mellyet minden io alkalmatosagal Eöczem Uramal és az interessatus atiafiackal megh igyekezzűk szolgalny, el hjuén azt, Kglmetek igassagunkban magaért minketis megh nem fogyatkoztat. Isten éltesse Kglmeteket kedues io egésegben.

Datum in Chiaktornia, Die 24. Mensis Junii, anno domi 1659.

Earundem Dominationum Vestrarum

servitor et amicus paratissimus
C. Nic. a Zrin.

(Körlevél. — Győrmegyéhez intézett példányának szövege: M. Történelmi Tár 1860. évf., 251. l. A Szepesmegyéhez intézetté: Századok, 1873. évf., 133. l.)

15.

1660 OKTÓBER 25. SOMOGY VÁRMEGYE RENDEIHEZ.

Illustrissimi, reverendissimi, spectabiles ac magnifici, generosi, egregii et nobiles domini, amici observandissimi. Salutem et servitiorum meorum paratam commendationem.

A mosthani Generális Gyülésnek pro Trigesima præsentis præfigált Terminus Napjára mindenképpen disponáltam és elrendeltem volt Kegyelmetek közi való menethelemet, de mivel eő Felsége Kegyelmes dispositióját értettem, hogy pro die tertia afuturi mensis

novembris az Tanács Uraknak Bécsben föl kölletik menni, az hova okvetetlenűl személlyemben is el kölletik mennem, és compareálnom, egyébiránt semmi uttal el nem mulattam volna ezen előttem levő gyülést. Minthogy penighlen legkiváltképpen az nemes vármegye tisztviselői állapotjok felül lészen, ugy teczik, hogy alkalmatosabakhat nem találhatunk és nem is tudok az mosthaniaknál jobbakat, azért hellyén hagyván Confirmáljuk.

Az Birák Uramék közül némellyek helyett penigh — kik kötelességhek szerént tisztyeknek nem akarván meghfelelni, alkalmas dolghokat mulattyák el — azok helyett, az kiket kegyelmetek gondol érdemesekhnek lenni, az Candidátusok közül váloszon és tegyen kegyelmetek.

Ezek után az mi meghromlott és csaknem tellességhel elpusztult hazánknak és nemzetünknek javára nézve minden hasznos és szükséghes dolgokrul consulálkodván minden jót végezzen kegyelmethek, és concludállom, szűbül kivánom.

Datum in Nova Curia, die 20. octobris, 1660.

Earundem Dominationum vestrarum

Servus et amicus paratissimus
Comes Nicolaus a Zrinio.

(Eredetije Somogy vármegye levéltárában. — Társalkodó, 1847. évf., 468. l.)

16.

1661 OKTÓBER 3. GRÓF WESSELÉNYI FERENCZ NÁDORHOZ.

Méltóságos Fejedelem, Nemes Magyar Országh
Palatinusa, nekem jó akaró Uram Apám.

Nagyságodnak fiui engedelmességgel és alázatossággal szolgálok. Régen nem irtunk egy másnak, de azzal szeretetünk és kötelességünk, ugy tudom, nem cessalt; engemet akadalyozot megh, rész szerint hazánk szolgálattyára el kezdett épületem, rész szerint pedigh az Nagyságod távol léte, de el nem megyek innét, mighlen Nagyságodnak bűvöbben nem irok, most egyedül ezen alazatossan irt levelemben feő ember szolgámot, Wÿttniedÿ Istvan-Uramot akartam alazatossan Nagyságodnak recommendálnom, ki egy Processust institualt az Sopronÿ Tanách ellen, és jelen létemben derekas Törvénytudó emberekkel examinaltatta azon dolgot, és igasságosnak találtatot, Nagyságod pedigh mostan olly parancsolattyával, kinek az Törvényben fundamentuma nincsen, akarja impediálny. Kérem alazatossan Nagyságodat, mint jó Akaro Uramot Apamot, cselekedgye eő Kegyelmével érettem azt a gratiat, ne báncson töb Méltóságos parancsolatival az eő Kegyelme processusát, relegallya az Soproniakat ad suos Judices, ugy vészem,

mint ha Nagyságod magammal cselekedné azon gratiat, mellyet minden fiui engedelmességgel megh igyekszek szolgalnom, eö Kegyelmeis Nagyságodnak holtigh alazatossan szolgál, a mint bizvást el hiheti eö Kegyelme felül, hogy Nagyságodnak igaz és hű szolgaia. Tarcsa és éltesse Isten Nagyságodat sok esztendőigh kedves jó egésségben. Datum Viennæ, 3. Octobris, 1661.

Nagyságodnak alázatos szolgaia s fia
G. Z. Miklos.

Külső czim: Méltóságos Fejedelemnek, Nemes Magyar Orszagh Palatinusának, Wesselényi Ferencz, jó akaro Uramnak Apamnak eö Nagyságának adassék.

(Csak az aláírás sajátkezű. Eredetije az országos levéltárban, a Wesselényi-féle iratok közt.)

17.

1661 OKTÓBER 12. BEZERÉDY GYÖRGYHÖZ, SOPRONVÁRMEGYE ALISPÁNJÁHOZ.

Generose domine amice nobis observande.

Servitiorum meorum paratam semper commendationem. Isten áldgya kegyelmedet kivant javaival. Ugy teczet eö Fölséghének Császár és koronás király Urunknak, hogy az mi — és az interressalt Leányágh nevével valo divisionalis acquisitionk Szechy fiuy aggal, amicabilibus medys inkab sopialtassék, hogy sem Törvényessen decidaltassék, azért is eö Fölséghe Kaloczay Ersek, és Udvari Cancellarius, az-szerint Judex Curiæ Uraméknak deferalta kegyelmessen, hogy-az amicabilist közöttünk tentallyak, adtanak is ezen dologhban keöszögh varosaba Terminust, ad dies 8, 9, et 10. futuri mensis novembris ily conditioval, hogy ha mi amicabilibus medys azon kérdés közötünk nem sopialtathatik, Iteleö mester Rabby István ur, az Szakony compromissum szerint, penes mandata Divisionalia pro cedallyon, mely dologról mind az urak, mind mester ur, az szerint certificaltanak az Interessalt Parsokat. Kegyelmedet nagy szeretettel kérjük ily terminusokban lévén ezen acquisitionk dolga, ne neheztellyen 7. Novembris megh nevezet küszögh varosaban jelen lennj, és cooperalni, per omnem possibilitatem, hogy azon kérdés amicabilibus medys sopialtathassék, mely præter exspectationem nem succedalna, ottan törvényessen is Isten és az igassagh szerint segellye jelenlétével decidalnj. Mely kegyelmed abbely jó akarattyát alkalmatossagh adatván renumeralnj igyekezzük kegyelmednek az mint nem kételkedem jelen leszen

is kegyelmed. Tartsa Isten kegyelmedet kedves jó egésségben. Datum Viennæ Austriæ, 12. Octobris 1661.

Generosæ dominationis vestræ amicus paratissimus.

Comes Nicolaus a Zrin m. p.

Kívül: Generoso Domino Georgio Bezerédy, comitatus Soproniensis vice comiti etc., domino amico nobis observando.

(Sajátkezű. Eredetije a Bezerédy család levéltárában. — Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, 1865. évf., 242. l.)

18.

1663 ÁPRILIS 28. GRÓF CSÁKY ISTVÁNHOZ.

Édes Gróf Öcsemuram, köteles kész szolgálatomad ajánlom Kegyelmednek, mint uramnak, barátomnak.

Nem szakadt volt még, édes Gróf Uram, az Kegyelmedrűl való jó emlékezetem annyira elmémbűl, hogy ilyen nagy maga alkalmatlanságával, becsűletes főember-szolgája fáradságával. s uri ajándékaival kellett légyen megujítani s engem nagyobb kötelességre indítani és állandóssá tenni. Sokat kellene Kegyelmednek köszönnöm egyszersmind : de az czifra szók helett, kérem Kegyelmedet édes Öcsémuram, mast elégedjék meg az én tőkéletes Kegyelmedhöz való szeretetemmel, hűv barátságommal, mellyel míg élek, ajánlom és fogadom Kegyelmednek, hogy holtig megmaradok.

Oh én édes Gróffom, édes Öcsémuram, mely igen vész hazánk, nemzetűnk ; — láthatod-é ezt száraz szemmel, és nyugodhatik-é lölköd rajta, hogy semmit ne cselekedjél ? ! . . . Úgy tudom én : az Kegyelmed familiája azok az vitéz kapitánok közűl való származat, a kik először Scitiábúl kijüttek : elég ez az ösztön egy nagy léleknek. Avagy mast, avagy sohasem!

Én penig, az mint följül irám, Kegyelmednek édes Gróf Uram, maradok minden üdőben Kegyelmednek

Csáktornyán, 28. Aprilis 1663.

köteles igaz szolgája, míg élek
G. Z. Miklós, m. k.

P. S. Édes Gróf Uram, ha többször az Kegyelmed nekem szóló leveleiben «Nagyságos» nevet találok : kezemhez sem veszem ; mert immár ennekutánna csúfságnak is tartanám, — hagy legyek én inkább Kegyelmednek confidens atyjafia ! E mellett arra kérem : nekem irjon

az ott való állapotokrúl gyakran; én is azt cselekszem, csak irja meg nekem: merre küldjem az leveleket?

Külső czim: Illustrissimo domino Comiti Stephano de Chyak, perpetuo terræ Scepusiensis et comitatus Ugocsa supremo comiti, Sacræ Cæsareæ Regiæque Maiestatis præsidii Szakmár supremo capitaneo necnon eiusdem Sacratissimæ Majestatis consiliario, camerario, domino amico observandissimo. (P. H.)

(Sajátkezű. Eredetije a gróf Csákyak kassai levéltárában. — Századok, 1872. évf., 558. l.)

19.

1663 MÁJUS 15. VALAMELY ERDÉLYI BARÁTJÁHOZ.

Szolgálok Kegyelmednek, mint Barátomnak.

Úgy látom az gonosz fatum minden jó tanácsokat az inevitabilis necessitással excludal mitőlünk szeginy Magyaroktól. Imo venit summa dies et ineluctabile fatum Pannoniæ; * minden más applicatioink úgy tetszik bolondság, contra stimulum calcitramus, hanem még egy gondunk kellene super laborem lenni, hogy emberül, vitézül magyari szivvel, ellenségünk kimondhatatlan kárával vesznénkel, ne nevethnék senki az mi kimulásunkon, mi penig az mi obligationkat, kivel az mi eleinkhez vagyunk, így dicsőségesen töltenőkbé; nehezebb-é ez? (nem kérdem kegyelmedtűl, hanem az egész bágyat és lankat nemzetemtől) bizonyára nem, mert

Mitius ille perit subita qui mergitur unda
Quam sua qui liquidis brachia lassat acquis.**

Nincs talám könnyebb halál az hectikánál, de azt egy emberi testben lehet csak érteni, egyországban penig nincs semmi nehezebb sem gyalázatosabb. Ugy szeressen az isten és úgy álgyon, hogy nem irom ezt kegyelmednek ugy, hogy csak hivságosan argumentáljunk, hanem serio, jól elébb ruminálván mindeneket; ha ki jobbat annál tudna, nem obstinálnám meg magamat ezen, hanem követném. Kegyelmed énnékem igen szép példákat mind ó testamentumból s mind új histo-

* Pannonia (Magyarország) végnapja eljött, sorsa kikerülhetlen. (Virgilius, Aeneis, II. k. 324. vers.)

** Könnyebben vész el, kit a hullám hirtelen elnyel,
Mint kinek az árral küzdve erője fogy el.
(P. Ovidius pontusi levelei, III. k. 7. elégia.)

riákból hoz elé, de édes barátom az énnékem mint szegény ember kévánságának, álomnak és magunk édesitésének tetszik: mert valamint egy nap az másikhoz nem hasonló teljességesen, ugy egyik példa az másiktól külömböz, nem szólok ugyan az isten absoluta potentiájáról és véghetetlen irgalmáról, az kitűl minden emberi elmétűl megfoghatatlan dolgok is meglehetnek, de kérdem csak arra kegyelmedet, csak az mi itéletünk által is, meg érdemlié az magyar most? hogy oly nagy csudát és nem csak szokott csudát, hanem duplázván duplázva valokat cselekedjék az isten érettünk, hogy ily hatalmas nemzeteket, mint minket, kik három felöl környűl vettek, mi értünk elrontson és semmivé tegyen, hogy minket is még megszaporítson annyira, hogy magunk emberségével állhassuk in medio mundi et invidiæ, hogy nobis invitis et refragantibus, szivet, bátorságot, eggyesseget közinkben teremptsen, hogy az mi szivünkben még hazánkhoz valo szeretetet plántáljon, bizonyára nem tudom remélhessünk-e mi ilyeneket az mi istenünktől, noha véghetetlenebb jóvolta és kegyelmesebb; mi az kik erre az csufra, az melyben vagyunk, Europának magunk tunyaságával adtunk okot; mi az kik egymást jobban, hogysem akármely nemzet ez világon gyűlöljük és (salva venia illius boni Genii, ki egynehány száz esztendeig az Magyarral fáradott) csak nem mint az ebek vagyunk; mi kik minden nyavalyánkban csak egymásra szánkat tátjuk, egyikünk az másikra vet s minnyájan vagyunk pedig az roszak s az vétkesek; mi az kik mindenik az maga privátumáért eleget perel és pattog, az publikumért meg némul és készek vagyunk s örömest látjuk felebarátunknak házát égve látni, csak legyen annyi hasznunk benne, hogy annál melegedhessünk fél óráig: mi fegyvert kezünkben nem veszünk, hanem mint az szamárok nyegünk azösztön alatt:

Cervi luporum prædæ rapacium
Sectamur ultro, quos opimus
Fallere et effugere est triumphus.*

Oh nyomorult, oh elfajzott Magyar, ilyenekből remenljem-e én hogy az isten az égből leszálljon, hatalmasságosan érted mindent cselekedjék? te semmit se; hogy küldje egy angyalát és verjemeg az Senacheribot s te alugyál? Az ki ilyeneket ilyenképpen remélhet, bizonyára meg nem érdemli. Desperate irok kegyelmednek. Ugy és talán csak ez volna az egy remediumunk: Una salus victis, nullam sperare salutem.** Ne itéljen azért kegyelmed felőlem, hogy oly desperatioban vagyok csak mint az oktalan állat, mert ugy gondolom:

* Mi szarvasok, a ragadozó farkasok martaléki, szándékosan üldözzük azokat, kiket kijátszani és kikerülni fényes diadal. (Horatius. Ódák. IV k. 4. sz.)

** A meggyőzötteknek csak egy út van a menekülésre: az elszánt küzdelem. (P. Virgilius M Aeneis II. k. 354. vers.)

præstat mori ut leonem, quam vivere sicut asinum. Ha veszni kell hazámnak (kell penig) azon vagyok rajtam kezdjeel az veszedelmet. ez azén testamentumom és resolutiom, kire isten segélyén ; nem mulatok-el azomban semmit is, ha mi remedium volna, de bizony nics, mert az kivel sokat szólnunk bizonytalan, veszedelmes, böcstelen, hanem várok istentől és kész vagyok minden occasiora, kit ébren és nyitott szemmel várok. Datæ Csáktornya 2-a Máji, 1663 Kegyelmednek barátja mig él G: Zrnÿ Miklós ppria.

Semmit nem tudok kegyelmednek olyat irni ; immár elég a sana ratio, virtus autem consistit in actu. Engem sem az, hogy nyiltan látom veszedelmét hazámnak ; sem az, hogy kevés egy kakuk egy nagy erdőben és hogy csak nem magam vagyok az ki viriliter resolvaltam magamat intentus in omnes occasiones, el nem ieszt immár az én hazámhozvaló obligatiomtól, hanem készen várom az isten mit ád és mit disponál felőlem és immár annyira contemnáltam minden rettenetessegeket, hogy ultro provocalm az fatumot. Una salus victis nullam sperare salutem. Csáktornya die 15. Maii anno 1663.

Oh vezértől fosztott
  Rosz tanácsra oszlott
Szegény árva hajlékom.

Reménségével csalt,
  Boldogságtul tilt s falt
Test nyugotó árnyékom.

Ha tér meg nyavalyád ?
  Hol gondodhoz az lát,
Ki nőtt fel csak játékonn.

(Eredetije Marosvásárhelyt, a gróf Teleki család levéltárában. — Erdélyi Figyelő, 1879. évf., 15. l.)

20.

1663 JÚNIUS 19. GRÓF CSÁKY ISTVÁNHOZ.

Illustrissime domine Comes. Amice et frater observandissime.

Két, szeretettel irt leveleit, édes Gróff Uram, igen nagy becsülettel vettem Kegyelmednek, — nagy kötelességgel és hozzáadással veszem Kegyelmedtől. Úgy látom, minden veszély öszveesküdt megnyomorodott hazánkra és nemzetünkre, én nem hiszem, hogy sokáig lett volna egy nemzetnek is úgy minden reménségen kivűl való ügye, mint minekünk vagyon. Úgy hallom, Bécsben is semmitsem végezhettek az magyarországi urak (az hova én hivatalos sem voltam), mert oly rémülésben vagyon az szomszéd nemzetség is, hogy csaknem jobban

van önekik az biztatásra szükségek, hogysem minekünk, az kik elsők vagyunk az veszedelmönkben. Mit fog Isten továbbra adni? nem tudom ugyan: de az pogánságnak rettenetes nagy készületi és a kevés applicatio (?) az kit cselekszünk óltalmunkban, semmi jót nem jövendölhetünk belőle.

Én itt, noha mindentül elhagyatott és minden óltalombúl megszükült vagyok: várom mindazonáltal nagy szűvel ennek az nagy sententiának executióját, a mellyet fatum reánk kimondott. Higyje meg Kegyelmed, édes Gróff Uram, örömmel adok hálát az Istennek, ha énrajtam — az mint hire vagyon — kezdődik el az utolsó romlás; kisebb keserűségemre leszen, hogysem ha mind látnám előttem veszni ezt a dücsőséges nemzetünket! — Ezzel, Isten tartsa és éltesse Kegyelmedet kedves jó egészségben.

Datum Csáktornya, 19. Junii 1663.

Illustrissimæ Dominationis Vestræ

amicus et frater addictissimus

C. Nic. Zr. m. p.

P. S. Megbocsásson édes Gróff Uram, Kegyelmednek nem az magam kezével irok, jobban megolvashatja talán Kegyelmed így, mert igen rosz iró vagyok.

Külső czím: Illustrissimo Comiti domino Stephano de Csák, perpetuo terræ Scepusiensis, S. C. Regiæque Maiestatis consiliario, camerario et præsidii Szakmár supremo capitaneo, domino amico et fratri observandissimo, Grätz Vienn, Pressburg, Freistadt, et in Arcem Scepus. (P. H.)

(Az aláírás sajátkezű. Eredetije a gróf Csákyak kassai levéltárában. — Századok, 1872. évf., 559. l.)

21.

1663 JULIUS 8. GRÓF CSÁKY ISTVÁNHOZ.

Illustrissime domine Comes, domine et frater observandissime. Salutem et servitiorum meorum semper paratam commendationem.

Három rendbeli Kegyelmed nekem irt leveleit böcsülettel vettem, édes Gróff Uram, kedvessen vévén velem közlött hireit; megbocsásson Kegyelmed, hogy mindeddig is választ nem adhattam Kegyelmednek, — látja Isten, nem egyébb az oka, hanem az sok számtalan gond, bú és fáradság, kiben naponként forgolódom, mostani veszedelmes üdőkben.

Itten semmi egyéb hirek nincsenek, hanem, hogy az török eszéki

hídhoz érkezett egynéhány nappal azelőtt, és hogy most költözik derekassan által rajta, de még nem tudhatni bizonyos szándékait, hova igyekezik? a Duna mellett megyen é fel, vagy hogy erre mifelénk jön? De mihent megindúl onnan: azonnal megtudjuk szándékját. Azonban mind az egész világ közönségessen azt kiáltja, hogy reám jün, — nekem peniglen senki, széles e világon, senki segítséget még nem adott, mindazonáltal az én kevés erőmmel és tehetségemmel a mit cselekedhetem, cselekszem, hazám megmaradására és nemzetem javára. — Ennekutánna is, ha mi oly hírei lesznek Kegyelmednek, édes Gróf Uram, kérem szeretettel, közölje velem; én is el nem mulatom, hogy Kegyelmedet ittvaló hírekről is továbbra ne tudósítsam. Maradván Kegyelmed

Csáktornán, 8. Julii 1663 köteles szolgája és atyjafia
C. Nicolaus Zriny m. p.

Beszprém alatt az török kárt is tett, és vallott is, — de majd ezentúl is lesz olyan?

Külső czím: Illustrissimo comiti Domino Stephano Chaky de Chak, perpetuo etc. Scepusii. (P. H.)

(Sajátkezű. Eredetije a gróf Csákyak kassai levéltárában. — Századok, 1872. évf. 560. l.)

22.

1663 NOVEMBER 19. BÁRÓ ESTERHÁZY JÁNOSHOZ.

Szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek, mint Uramnak, Barátomnak. Az Kegyelmed két izbeli levelét igen kedvessen vettem, az hol értem, hogy az török Weszprimet meg akarná szállani. Kegyelmed azért, hogyha azon közben az várat meg kezdené szállani, oly vigyázásban legyen, hogy bár csak legföljebb egy hétig föntartsák az várat és semmiképpen meg ne agyják magokat, — mi sem mulatjuk el, hogy segítségökre ne jőjünk; sőt az több végbeli kapitány, hadnagy és egyéb tisztviselőket is bizvást assecurálhatja, hogy az egész idevaló néppel és minden erőnkkel megsegítjük üket, — csak épen addig meg ne aeják az várat, míg odaérkezünk.

Tudom, az pogányra is azonközben az tél reászáll és módja az vivásban nem leszen. Hogy ha Kegyelmed abban minden bizonyost fogja tudni: el ne mulassa mentül hamarébb tudtomra adni.

Éltesse Isten Kegyelmedet jó egészségben!

Datum Csaktorniæ, die 19. 9-bris 1663.

Kegyelmednek jóakarója, barátja
G. Zrini Miklós m. k.

P. S. Megszolgálva Kegyelmednek édes Eszterházi Uram az jó correspondentiát; azután is, kérem Kegyelmedet, mindenekrül tudósítson, én is azon szerént cselekszem és mindenkor Kegyelmednek kész szolgája maradok.

Külső czím: Spectabili ac magnifico domino Joanni Eszterházy de Galántha, S. C. Rque Maiestatis presidii Jauriensis et Confiniorum eidem annexorum vice-generali et capitaneo etc. domino amico observandissimo.

(Egész ívre, ívrétben írva, az aláírás és utóirat sajátkezű. Zárlatán ép gyűrűpecsét. Eredetije az Esterházy grófok csesznеki ágának pozsonyi levéltárában. — Századok, 1883. évf., 59—60. l.)

23.

1664 JANUÁR 6. GRÓF CSÁKY ISTVÁNHOZ.

Isten minden kivánta jókkal és sok jobb szerencsés esztendőkkel, hogysem a ki elmúlt, áldja és vigasztalja meg Kegyelmedet!

Az Kegyelmed atyafiúságos levelét, édes Gróf Uram, egyutt az ő Felsége manifestumával, megadták e napokban; és jóllehet, hogy onnan is nem ir Kegyelmed consolatióra való dolgot; mindazonaltal csak az is lehet valami kevés vigasztalásra való okom, hogy Kegyelmedet is hazánk hanyatlását annyira érzeni látom. Bizony dolog: minden szerencsétlenségeknél feljebb való az, hogy lássa ember nemzetének, hazájának utolsó veszedelmét; — de ha az nagy Isten minket arra rendelt: mit tehetünk róla? Úgy legyen, valamint ő szent Felsége akarja! Ha penig ez úgy vagyon, legalább igyekezni kell minden jó magyarnak, s legkiváltképpen az nemes vérnek, hogy ellensége romlása nélkül ne legyen az mi veszedelmünk is. Igazán írom Kegyelmednek: a mennyire a veszedelmünket érzem: annyira búsulok azon is, hogy nem ez szerint voltak az esztendőkbeli operatiok, — hanem nevetségessé lett minden emberségünk s vitézségünk; úgy tetszik, hogy hazánkkal együtt becsületünket is minden nemzetségeknél és ellenségünk előtt is elvesztettük.

Mit jövendöljek továbbra? — nem tudom; de még apparentiáját jóra való fordúlatunkra nem igen látom. Mindazonáltal, mivelhogy az Isten az veszett dolgokban leginkább szokta megmutatni hatalmasságát: bizony mondom Kegyelmednek, most sem estem még kétségben, — és assecurálom Kegyelmedet, hogy az imperiumbéli fejedelmek oly szüvessen fogták az mi dolgainkat, hogy csak az mi magyarink egy szűvel-lélekkel fogjanak a magok dolgához, és restitualják az militaris

disciplinát: nem veszünk el, hanem megfordúl jobbra mégegyszer állapotunk!

Immár is Imperiumból számos hadak vannak itt körülettünk, s úgy látom, hogy mindenre készek, — csak Isten szerencsés üdőt adjon a jó szándékhoz! Én is az magam részérül azt irhatom Kegyelmednek, hogy szűvel-lélekkel mesterkedem minden előmenetelünkben; sem értékemet, sem életemet bizony nem szánnám, s valami végét rendelt az Ur-Isten az én szándékimnak, jó szivvel elvárom. Eddig még, hála Istennek, énrajtam hatalmat az ellenség nem vett; az elmúlt esztendőben háromszor derékképpen hol törökkel, hol tatárral megvonyakodtunk: de mindenkor itt hadta a körmeit. Mint lészen azután szerencsém?... csak az jó Isten tudja; ha peniglen élek, Kegyelmednek azt is tudására adni el nem múlatom.

Tartsa és éltesse Isten Kegyelmedet sok esztendeig kedves jó egészségben. — Datum Csáktornæ, 6, Januarii, 1664.

Kegyelmednek köteles szolgája
C. Nic. a Zriny m. p.

Külső czím: Illustrissimo Comiti domino Stephano Csaky, perpetuo terræ Scepus etc. Viennam, Posonium et arcem Scepusiensem. — A czímzett kezével: Perceptæ 25. Januarii.

(Sajátkezű. Eredetije a gróf Csákyak kassai levéltárában. — Századok, 1872. évf., 561. l.)

24.

1664 FEBRUÁR 14. GRÓF WESSELÉNYI FERENCZ NÁDORHOZ.

Méltóságos Nagyságos Magyarországi Palatinus
nekem bizodalmas Uram Apám.

Hála legyen a kegyelmes Istennek, ezt az új esztendőt szegény hazánknak vigasztalására láttuk; ha a jó Isten tovább ily progressusokat ad, hiszem még egyszer nemcsak az Istennek bosszuállását a pogány ellenségen látjuk, hanem nemzetünknek még egyszer talpra állását. Nagyságod ebből az ő Felségének irt levelemnek copiájából megérti minden successusokat, mert engemet a sok gondjaim elvonnak az írástól. Most avagy soha sem ronthatja vagy legalább tántoríthatja meg ő Felsége az ottoman holdat; de ha sokáig tanácskozunk, ezt is a kit cselekedtünk elvesztegetjük. Bezzeg, ha nekem csak egy kis erőm s értékem volna most, több, hogy sem vagyon, Kanizsát három hétig magyarévá tenném; de mindenemet, a mim volt erre az

expeditióra költöttem, magam jószágát ott kinn, Muraközt itt benn elvesztegettem ezekkel a hadakkal, ha ő Felsége nem segít, élhetetlenné leszek ezután. Ezek után ajánlom Nagyságodnak, mint bizodalmas apám uramnak kötelességgel való szolgálatomat.

Csáktornyán. 17. Februarii (1664.)

C. Nic. à Zrin.

(Eredetije az országos levéltárban. — Hadtörténelmi Közlemények, 1893. évf., 133. lap.)

25.

1664 FEBRUÁR 20. GRÓF CSÁKY ISTVÁNHOZ.

Illustrissime Dominæ Comes, amice et frater observandissime.

Nagy becsülettel és szeretettel vettem az Kegyelmed levelét, az török császár manifestumával együtt, — az mely ha ugyan ollyan valóságos: hihető, az Úr-Isten meg akarja verni. Jupiter quem perdere vult, dementat.

Én nem-szintén haszontalanul töltöttem e telet: egész Eszékig az Törökországot az ű Felsége magyar s német hadaival erőssen raboltattam, jeles és alkalmatos várakat megvettem, s kit megégettem, kit most is tartok, az ő Felsége dispositiójáig. S ha még ennyi tántorítást másfelől is teszen valaki az pogánságon: hiszem Istent, alábbhagy istentelen maga felfuvalkodásában. Kegyelmed penig, édes Gróf Uram, bővebben megérti az ö Felségének irt levelemnek párjából az én szerencsés munkáimot, — kit az Úr-Isten fordítson szegény bántatott hazánknak örömére, tudom Kegyelmed is velem együtt szívből kívánja.

E mellett maradok Kegyelmednek

Csáktornya, 20. Februarii (1664.)

köteles szolgája s atyjafia
C. Nico. a Zríny m. p.

(Sajátkezű. Eredetije a gróf Csákyak kassai levéltárában. — Századok, 1872., évf. 562. l.)

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

ZRÍNYINEK A 46—47. LAPOKON KÖZÖLT ELÉGIÁJA.

1.

Elégh uolt Istennél Ábrahám jó kedue,
Fiának halála mert megh uolt engedue,
Másképpen uagyok én Istenteöl büntettue,
Avagy talán inkáp Istenteöll szeretue.

2.

Megh látá kis Isákot és megh szereté
Kar angyalok köziben elis inteté,
Eszt az áldozatott menyben helyheztеté,
Paradichom kertiben űtet teteté.

3.

Tudom miért keölleött most szüten *(igy)* az Urnak
Paradichom kertiben kis Virágh Isaagh,
Tauaszal ugyannis uirágot plántállyák
Űtetis most ültetik kisdett angyalkák.

4.

Virághiában megh marad mindenkor ottan,
It penigh az Feöldeön lett uolna heruattan,
Ottan eörök eöreöme neki az Urban,
It bú bánat űtet uerné Uilághban.

5.

Ebben csak egy ok uan,
Az kit én szüuem bán,
Hogy nem értem gyümölchétt ;
Uránák, hazának,
És nagy Jehouának

Had talált uolna kedvet.
Mint pálma fa termett.
Ugy eö neki keölleött
El reöndeölny menésétt.

6.

De heában sirok,
Utánna ohaytok,
Fatum irigy énnekem,
Hogy ha ember korban
Eö gyűtthatot volna,
Azt bizonnyal el hittem:
Eö Zriny jó néuel,
Vitéz magyar kézzel
Kedvett tett uolna nékem.

7.

Igy akarta Isten,
Az ember mit tegyen:
Vele nem pörölhettny;
Az my dolgunk nem más,
Chak mint pironkodás,
Mindent el kel szenvedny;
Mind jóért, köröszért
És ball szeöreönchéjért
Az Istent keöll áldany.

8.

Im, mast Iffiadik megh uénült esztendeö:
Tauaszra fordula téli kemény üdeö:
Uyul Feöld, frissül uiz, uigadik az erdeö,
Teli szép madarakkal magas leuegeö.

9.

Az szép fülemile sirással úgy teczik,
Réghi bánatyáért hogy panaszolkodik,
De nem, hanem mégh inkáp ű uigadozik,
Hálát Istennek ad, néz fel, imátkozik.

10.

Ah, az én Tauaszomat irigy el rontá
Szerenche teöt mégh inkáp télre forditá,
Derült szemeimet esseőnek bochátá,
Jéggel én szűvemet s búual beburitá.

11.

Gyönyörű madárkám, kichin fülemilém,
Ah igen hirtelen el reöpûle tûlem,
Az énnékem uala minden reménségem
De mint könnyû Árnyék el kele eleőlem.

12.

Igy számlálom uala az én Jeöuendeômet.
Hogy sok üdeö mulván ez megh uált engemet,
Hogy keöueti, meghis haladgya uersemet:
És szegény hazánkért igyekezetemett.

13.

Szengeôb Trombitával Magyar vitézségétt,
Foghia énekleny erős kar ereiét,
És hogy Ú is osztán érdemellen illett,
Kinek eônekelhessék chelekedét.

14.

Az szép phûlemilét az Irigy halál
Le chapá kebelemben szörnyû kazávall,
Isákott, mely vala mint egy szép uirágh száll,
Kertek szépszégére mely oly gyönörûn áll.

RÁKÓCZY I. LIPÓT KIRÁLYHOZ ÍRT LEVELÉNEK A 64. LAPON KÖZÖLT VÉGSORAI.

uberius Sacram Majestatem Vestram faciam certiorem. Post transactionem redux Legatus meus, benignam Sacræ Majestatis Vestræ in me propensionem, ac amnistiam in Porta Ottomanica impetrandi, cursorem expeditum esse, denique seriem clementis Majestatis Vestræ resolutionis prolixe deduxit. Quæ quidem Sacræ Majestatis Vestræ in me clementia, ut immensa est, ita animum meum æternæ gratitudinis obligatione devotum reddidit et obstrictum. Speroque me ut nunc clementiæ Sacræ Majestatis Vestræ objectum me videt orbis, ita experietur aliquando spirans gratæ devotionis simulacrum. Per interpositionem quippe Vestræ Majestatis non dubito pristino me restituendum decori, quod et Transsylvani (cicuranda prius Turcarum ferocia) se non inficiari promisere. Porro in quacunque mutatione sortis certum est, non mutandam unquam meæ erga Sacram Majestatem Vestram devotionis constantiam, pro qua et ad humillima mea

MAGYAR

TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA SEGÉLYEZÉSÉVEL

KIADJA

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

SZERKESZTI

SCHÖNHERR GYULA

BUDAPEST

A FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1902

GRÓF
ZRINYI MIKLÓS

1620—1664

IRTA

SZÉCHY KÁROLY

ÖTÖDIK KÖTET

BUDAPEST

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KIADÁSA

1902





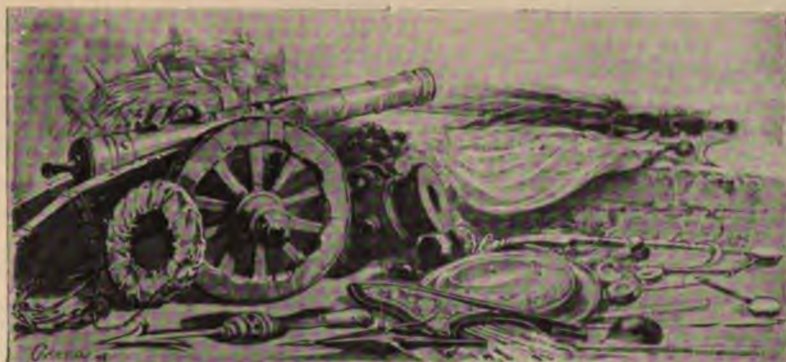
ZRÍNYI MIKLÓS ÉS PÉTER ARCZKÉPE S AZ OTTOCSÁCZI CSATA.

Mannasser egykorú metszete után.

(Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.)


MEMORIA
Gróf
Zrinyi Miklós
1620-1664.
Irta
Széchy Károly.
BELLONA
PAX
VICTORIA

I. CZÍMKÉP



(Rajzolta Cserna Károly.)

2. ZRÍNYI KORABELI FEGYVEREK.

I.

A TÖRÖK ELŐNYOMULÁSA, HADI KÉSZÜLETEK.

EGÉSZ Magyarország olyan volt ebben az időben, mint az égboltozat a vihar előtt. Beborult és villogott kétes bizonytalansággal, de kétségtelen nyomasztó levegővel. A vallásos sérelmek a protestáns rendek merész és elszánt viseletére sem szüntek meg, mert a katholikusok az ő hazatérésükben nem az összetartás erejét és erkölcsi diadalát látták, hanem ügyök vereségét, teljes kudarczát. S az esztergomi érsek maga szólongatta, valami nyelves jezsuita unszolása és nyughatatlankodása következtében, a nádort, egyháza iránt való buzgóságára és hivatalos hatalmára hivatkozva, hogy majd egy papot űzzön ki állásából, mint a körmöczi lutheránus lelkészt,[1] majd egy imaházat foglaltasson el, mint a rosnyóbányai evangelikus templomot,[2] minél fogva *Wesselényi* a felekezeti viszálytól és nemzeti elkeseredéstől féltében sürgetve irt *Rottal* gróf-

1 *Lippay érsek Wesselényi Ferencznek* 1663, január 2-áról. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

2 *Wesselényi nádor Rottal grófnak* 1663, május 11-ikéről. U. ott.

nak: vesse magát a királynál közbe, hogy hacsak egy esztendeig is, hagyjanak békét ennek a mód nélkül való «reformáczió»-nak, vagy maga lesz kénytelen közbotrányul főispán létére megyéjével a foglalásnak ellene szegülni, mert a rosnyaiak sirva-ríva nyakára jártak s alispánjukat is rája küldték.[1] De hiában, a visszahatás nem lanyhult.[2] Az alkotmány ellenére a törvényszegések, a német katonák garázdaságai szintén tovább folytak, a miért a megyék fegyveres megtorlásra készültek. Zemplén elhatározta, hogy ha az alá s fel járó, kóborló németek a megyébe bemennek és százan lesznek, mindjárt kétszáz magyar keljen föl és verje ki a megye területéről; ha többen lesznek, mindenkor két annyi magyar gyüljön össze és kisérje a németeket, mert elunták sanyargatásaikat. Szatmár és Ung pedig tisztviselőket választottak és zászlókat osztottak ki, hogy minden eshetőséggel szembe szállhassanak.[3] Másutt a gyülölség oly magasra hágott, hogy a németeknek pénzen sem adtak semmit sem maguk, sem lovaik számára;[4] hogy Draskovich Miklós gróf, az országbiró veje, három zsákmányoló németet a Montecuccoli ezredéből óvári jószágában elfogatott, törvényesen elitéltetett és kivégeztetett;[5] aztán a dolog feledéséig Horvátországba menekült. Neumann az udvarnál már úgy hallja, hogy a magyarok minden kezükbe eső németet leölnek.[6] S Porcia herczeg, a ki a maga természetes tunyaságában és kényelemszeretetében a felföldi közingerültséget nem akarta észrevenni és el-

1 Wesselényi id. levele.

2 Witnyédy István levelei, II. k. 25. l.

3 *Ugyanaz*, II. k. 23. l.

4 *Ugyanaz*, II. k. 47. l. Az Országos Levéltárban, Wesselényi Ferencz nádor levelezésében halommal vannak a felvidéki megyék panaszos fölterjesztései a német katonák féktelenségei ellen. Keserűség és gyülölség szól belőlük, a mire borzasztó módon rászolgáltak. Ha a Montecuccoli hadának előző évi viselkedése az erdélyi séta után híven nem mutatná be őket: részletekre is kiterjeszkednénk: de annak ismertetése után csak ismétléseket adnánk. A ki a kor erkölcsi képét, a magyar és német faj összeférhetetlenségének eredetét keresni és megérteni akarja, olvassa el azokat a panaszos fölterjesztéseket.

5 *Ugyanaz*, II. k. 32. l.

6 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 122. l.

hinni, most a három német miatt az egész udvarral és hadi tanácscsal felháborodik. A kormány gyors és erélyes eljárást indít és kemény büntetést kiván, hogy a veszedelmes példa követésre ne találjon. Előbb arra gondol, hogy *öt* ezredet küld a megyére, hadd dúlja föl és rabolja meg; de e szándéktól eláll, mert végre sem volna igazságos, hogy az óvári földesúr fejében egész Mosony lakoljon, melynek maga a király a főispánja; aztán a grófot és a birákat a hadi tanács a magyar kanczellária útján Bécsbe idézi, de azok természetesen az illetéktelen testület előtt nem jelennek meg. Majd azt követeli, hogy Draskovich az örökös tartományok terhének könnyítésére 1000 németet fogadjon be óvári jószágába szállásra; holott a király igérete és a törvény rendelkezése szerint Szent-György napjára a többi bennlevő németet is ki kellene vinni.[1] Szóval a míg a dolog az események sodrában el nem merül vala, a kormány az elégtétel sürgetésében és módjának keresésében el nem fárad.[2] «Bezzeg nagy ostor rajtunk,» fakad ki Witnyédy Zrínyinek, «hogy három németért ily lármát kezdenek, kiket tetten kaptak és törvény szerint itéltek el; míg mi, kik miattok megbecsülhetetlen károkat vallottunk, sok ezer lelket levágottul, sokat rabul vesztettünk, csak így nyögünk».[3] S ebben a kifakadásában a közérzet hangja nyilatkozik meg, mert az ország minden zuga teli volt panaszszal, bajjal, meghasonlással és romlással. «Kérdhetné is valaki,» mondja Witnyédy Keczer Andrásnak, «az mit Szeben alatt az sánczoláskor egyik székely a másiktól kérdett: Kómé, valjon látja-e az Isten az mi nyavalyáinkat? Kinek felelt amaz elég balgatagul: Látja ugyan, de Isten úgy segéljen, ő sem tehet róla! Én ugyan ezt nem mondom, de legalább az mint megitélhetem az dolgokat emberi mód szerint szólván, ő szent

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 32., 47., 60. l.

2 *Ugyanaz*, II. k. 60. l.

3 *Ugyanaz*, II. k. 32., 47. l.

felségétül megválván, senki minket ez nyavalyákbul ki nem segíthet, mert az nagy halak mindenkor az fejektől kezdenek rothadni.»[1]

Pedig semmi sem volt kivánatosabb és szükségesebb, mint a kormány és nemzet egyetértése, a vallásos és alkotmányos sérelmek megszüntetése, hogy a fenyegető háborúra a török ellen közös akarattal és a siker reményével fegyverkezhessenek: de a kormány a nemzet nyavalyájának gyógyítására, közingerültségének eloszlatására nem gondolt; mert csodálatos rövidlátással és csökönyös megátalkodással csüngött és fáradozott a békén, mind csak a békén. Reninger Konstantinápolyban, Beris és Goes báró Temesvárt egyebet se csinált, csak a bomladozó bogot kötözgette és erősítgette nagy- hasztalanúl. A nagyvezér az erdélyi német őrség és a Zrínyi új vára miatt már a mult év tavaszától fogva készült «erre felé», Magyarországra,[2] s egyenesen Bécs városára; ennél fogva a béke fejében való minden ajánlatot keveslett, minden engedékenységet újabb követeléssel meghiúsított. Előbb csak az erdélyi német őrség kivezetését s Zrínyi új vára lerombolását kivánta, aztán Székelyhidat és a környékbeli hajdúságot követelte, majd a tiszántúli németség kirendelésével s Erdély szabad fejedelemválasztó jogának megsemmisítésével Nagy-Károlyt, Kállót és Ecsedet is;[3] miközben Husszein, a váradi basa, mintha csak az ő szellemében cselekedném, a jenei basával és lippai béggel együtt Erdély és a Részek falvait Kolozs és Doboka, Bihar és Kraszna, Belső- és Közép-Szolnok vármegyékben, Zarándban egészen Kőrösbányáig, Hunyadban Burzsukig, Poganesdig és Zámig, százanként és kétszázanként hódoltatta be;[4] török felfogás szerint Erdély a hatalmas császár birtoka s népe ő hatal-

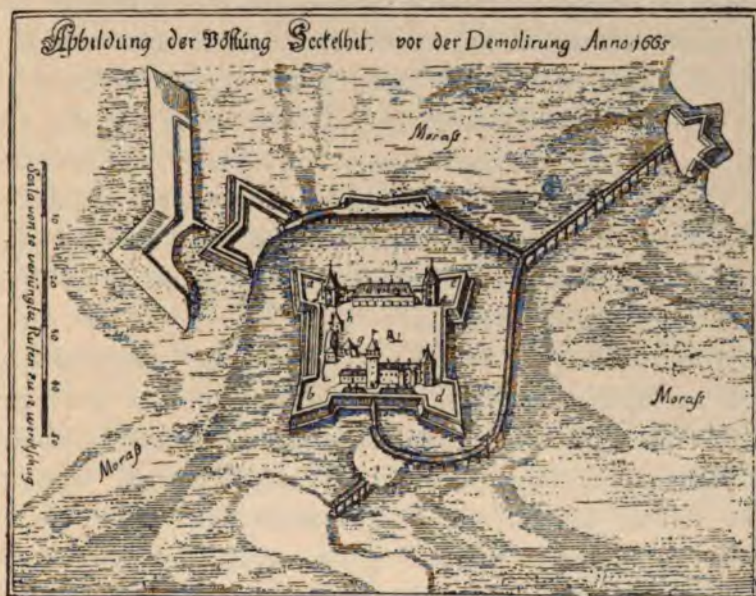
1 *Ugyanaz*, 32. l.

2 *Török-magyarkori Történelmi Emlékek*, VI. k., Pest, 1879., 52., 79. ll.

3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k 27. l.

4 *Török-magyarkori Történelmi Emlékek*, VI. k. 72., 74., 87. ll.

masságának rabja levén.[1] A bécsi kormány mégis bizott a béke fentartásában, mivel mindenekelőtt és minden áron a békességet kereste s kész volt Köprili Ahmed kivánságait teljesíteni, az erdélyi várakat kiüríteni, Székelyhidat átadni,[2] Új-Zrínyivárat lebontani vagy kiszolgáltatni; sőt a



(Szicha hadi mérnök egykorú rajza után.)

3. SZÉKELYHID 1665-BEN.

mint gyávasága jellemzéseül Witnyédy megjegyzi, akár Hernalsról Bécsnél lemondani,[3] csak hogy hadakoznia ne kelljen: de készségével rendszerint elkésett. A török hadi tanács a nagyvezér elnöklete alatt már elhatározta, hogy a velenczei hadjáratot félben hagyja, mert a köztársaság nem képes félelmes szárazföldi sereget kiállítani s a mozlim tartományoknak nevezetes kárt okozni; a helyett a német ellen való háborút indítja meg, mert most a német az erős ellenség, azt kell visszaszorítani;[4] a szultán a nagyvezért

1 *Ugyanaz*, VI. k. 69 l.

2 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 223. l.

3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 49. l.

4 *Hadtörténelmi közlemények*, III. k. Budapest, 1890., 367. l.

szerdár-i-ekremmé, generalissimussá már kinevezte, európai hadait már Drinápolyba rendelte, az oláhokat, moldvaiakat és tatárokat Nándorfejérvár felé indította,[1] hová Köprili Ahmed Drinápolyból márczius 21-ikén maga is elindult: de a bécsi kormány a maga csodálatos rövidlátásával és csökönyös megátalkodásával még mindig a békében, csak a békében reménykedett. S ebben a reményében előbb a háborús hirek ellenére az ezredek állományát leszállította, s megmaradt csekély katonaságából öt egész ezredet spanyol szolgálatba eresztett; most mindössze arra szorítkozott, hogy a birodalmi gyüléstől az esetleges háborúra, főkép Bécs biztosítására segítséget kérjen,[2] itthonn pedig a béke megmentésének megbeszélése végett Pozsonyba értekezletet hivjon össze.

Zrínyi Miklós a közdolgok e siralmas állapotában, a bécsi kormány ez akarattalan tétlenségében a fenyegető veszedelem előtt szomorúan, de elszántan nézett a jövőbe. Jól látta előre, hogy Reninger a nagyvezérnél, Beris és Goes Alinál hiában fárad, a háború kikerülhetetlen; s csakugyan Köprili Ahmed a temesvári béke-egyezséget nem hagyta helyben;[3] mert a minden áron való békén kapdosásból azt következtette, hogy Lipót képtelen hadviselésre, a mi csak élesztette harczi vágyát, alkubeli fenhéjázását, hogy követeléseinek íjját mindég magasabban pengesse!

Hősünk ennél fogva már eleve rendezkedett. Még január 22-ikére Varasd városába összegyüjtötte a karokat és rendeket a folyó ügyek elintézése végett. Még ekkor kevés dolguk akadt: meghallgatták a követeket a pozsonyi országgyülés eredményéről, kihirdették a bemutatott törvényeket; gondoskodtak a kulpai katonaság fizeté-

1 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 124. l.

2 Zwiedeneck-Südenhorst, Deutsche Geschichte, I. k., Stuttgart, 1890., 238. l.

3 Acsády Ignácz, Magyarország története V. Lipót és I. József korában, (*A Magyar Nemzet története*, VII. k.) 169. l.

sének és az ország egyéb szükségleteinek fedezéséről, valamint a véghelyek kellő javításáról és megerősítéséről, s aztán haza oszoltak.[1] Maga pedig figyelő őrállásába vonult, mert hire szálldosott, hogy a török állítólag Dalmácziára, de voltakép az ő várára jő.[2] S márczius elején fölterjesztészt intézett a bécsi hadi tanácshoz, hogy miért nem lehet és nem szabad most békét kötni,[3] de szavát meg nem hallgatták, érvelését el nem fogadták, hiszen az ő önérzetes felfogása és merész magatartása az udvar meghunyászkodó politikájába ütközött.

Mit várhatott volna aztán a pozsonyi értekezlettől? Bár hivatalos volt,[4] de vagy azért, mert meghivója elveszett,[5] vagy azért, mert elkedvetlenedett, nem jelent meg azon.[6] A kik megjelentek, keveset végeztek: munkájok nem ért egy babot.[7] Ott voltak a király biztosaiként Rottal és Strozzi grófok, Hohenfeld báró, meghivottakul Lippay, Szelepcsényi, Széchényi György győri püspök, Nádasdy Ferencz, Pálffy Miklós, Esterházy Pál, Forgách Ádám grófok. A biztosok előadták, hogy a béke érdekében Erdélyből a német őrséget ki kell vinni, a fejedelemséget előbbi állapotába helyezni, Székelyhidat átadni és Új-Zrínyivárat lerontani. A magyar mágnások elismerték, hogy a nyilt és nyomasztó háború kétes kilátással és eredménynyel biztat, mert a kormány gyönge és a németség idegenkedik a szakítástól, minél fogva a hadakozás olyan kedvetlenséggel folyna, a védekezés olyan lanyha volna, hogy az ország még rosszabb helyzetbe, nyilvánvalóbb szükségbe és veszedelembe jutna,[8] azért a béke fentartásáról minden erővel, mondhatni minden áldozattal gondoskodni kell. Az elő-

1 *Acta et articuli dietales regnorum* 199. l.

2 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 133 l.

3 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 325. k.

4 *Ugyanott* a meghivó márcz. 20-ikáról.

5 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 57. l.

6 *Molin Alajos velenczei követ* jelentése május 15-dikéről. *Dr. Károlyi Árpádnak*, a bécsi titkos levéltár aligazgatójának *Dispacci*-gyűjteményében.

7 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. 62. l.

8 MOLIN ALAJOS jelentése máj. 15-éről.

terjesztett föltételeket azonban Pálffy megokolására sokallták[1] és elutasították; így a czélban egyetértettek, de eszközeiben meg nem egyeztek. Az értekezlet napja, április elseje, valóban, a mint Witnyédy jósolta, prodromusa lőn a dolog kimenetelének.[2]

Hősünk ez alatt a hódoltságba csapott, a maga megfélemedése helyett a pogányságot riasztgatta, de az udvar is megriadt tőle. Megijedt, hogy az a kártyavár, melyet olyan gyermekes hiszékenységgel és itélettelenséggel rakott a levegőbe, a béke kártyavára, egyszerre összeomlik. S Porcia herczeg *Molin Alajosnak,* a velenczei követnek a király kápolnájában keservesen panaszkodott miatta s azt mondta, hogy szeretné, ha Zrínyi egyszer a törökök hálójába vagy kezeibe esnék, illetlen levén, hogy négy tehén elhajtásával akarja felkavarni a világot![3] Porcia szerette volna, sőt az egész kormány örömmel vette volna, ha hősünk az ellenség kezeibe esik, hiszen már a múlt őszön kijelentették neki, hogy kiszolgáltatják, ha várát a béke czéljából le nem rombolja:[4] de ő diadalmasan portyázott és harczolt tovább.[5] Mert a mig a kormány csak alkudozott, csak tétovázott s még május közepén is, a mint Neumann jelentette urának, nyugodott minden hadi készülődése,[6] ő érezte, hogy most vagy soha, mert a haza veszedelemben. «Oh, én édes Gróffom, édes Öcsém uram, irja Csáky Istvánnak, április 28-ikáról, mely igen vész hazánk, nemzetünk; láthatod-e ezt száraz szemmel és nyugodhatik-e lelked rajta, hogy semmit ne cselekedjél?! Úgy tudom én: az Kegyelmed familiája azok az vitéz kapitánok közül való származat, a kik először Scitiából kijöttek, elég ez az ösztön egy nagy léleknek. Avagy most avagy sohasem.»[7] Igen, érezte szo-

1 *Történelmi Tár,* 1881. 124. l.
2 Vitnyédy István levelei, II. k. 57. l.
3 Molin Alajos jelentése máj. 15-éről.
4 Acsády Ignácz, A Magyar Nemzet Története, VII. k. 169. l.
5 Vitnyédy István levelei, II. k. 64. l.
6 *Történelmi Tár,* 1881. évf. 124. l.
7 *Századok,* 1872. évf. 558. l.

morúan és elszántan, sőt látta, világosan és nyiltan, hogy Magyarország halálküzdelmének napja elkövetkezett, mert a gonosz végzet minden jó tanácsot a kikerülhetetlen szükséggel lehetetlenné tesz. De ha már veszni kell, szóval és tettel egyiránt azt hirdette, hogy emberül, vitézül, magyari szivvel, ellenségünk kimaradhatatlan kárával veszszünk és senki kimúlásunkon ne nevethessen.[1] «Mert egy országban a hecticánál nincs nehezebb és gyalázatosabb halál. Ha Isten csodálatos módon meg nem segít, nem szabadulhatunk; pedig nem érdemeljük, hogy megsegítsen, mert erre az csúfra, az melyben vagyunk,» fejtegeti valamely erdélyi barátjának május 2-ikán, — «Európának magunk tunyaságával adtunk okot, mi, az kik egymást jobban, hogy sem akármely nemzet ez világon, gyülöljük és (bocsássa meg ama jó Genius, ki egynehány száz esztendeig a magyarral fáradott) csak nem mint az ebek vagyunk; mi, kik minden nyavalyánkban egymásra csak szánkat tátjuk, egyikünk az másikra vet, pedig mindnyájan rosszak és vétkesek vagyunk; mi, az kik mindenik az maga hasznáért eleget perel és pattog, az köz javáért megnémul, készek vagyunk s örömest látjuk felebarátunknak házát égve, csak legyen annyi hasznunk benne, hogy annál melegedhessünk félóráig, mi fegyvert kezünkbe nem veszünk, hanem mint az szamárok nyegünk az ösztön alatt . . . Óh, nyomorult, óh, elfajzott magyar! Ilyenektől reméljem-e én, hogy az Isten az égből leszálljon, hatalmasságosan érted mindent cselekedjék s Te semmit se; hogy küldje egy angyalát és verje meg az Sancheribet s Te aludjál? Az ki ilyeneket ilyképen remélhet, bizonyára meg nem érdemli. Reménytelenül irok Kegyelmednek, de úgy gondolom, jobb halni oroszlánul, mint élni szamárként. Ha veszni kell hazámnak (kell pedig), azon vagyok, rajtam kezdje el a veszedelmet, ez az én vég-

1 *Erdélyi Figyelő*, 1. k. 1879. 15. l.

rendelkezésem és eltökéllésem, kire Isten segéljen! Nem mulasztok el azonban semmit is, ha más eszköz volna, de bizony nincs, mert az kirül sokat szólunk, bizonytalan, veszedelmes, böcstelen; hanem várok Istentől és kész vagyok minden eshetőségre, kit ébren és nyitott szemmel várok.»[1] Igen, érezte szomorúan és elszántan, sőt látta világosan és nyiltan az egész veszedelmet, de vissza nem riadt kötelességétől, pedig tudta, hogy kevés egy kakuk egy erdőben; sőt megvetve minden rettenetességét, maga hivta ki maga ellen a végzetet, mert a mikor az ozmán birodalom roppant serege «erre felé» közelgetett, a végbeli törökségen ismét és ismét rajta ütött. Lovagias szomszédja, *Ali*, az új kanizsai basa figyelmeztette, hogy hagyja abba csatározásait, mert miattuk egész Törökország ellene fordul: de fentebbi kijelentéséhez híven oly fenséges hangon felelt, a mely époszba illenék. Nagy tisztességének tartja, írta vissza, ha a fényes kapu egy magaféle vitéz ellen fejti ki nagy hatalmát, kész élete feláldozásával ellene állni, mert az erők aránytalansága annál nagyobb dicsőségére szolgál, mint nagy ősének esete példázza, ki feláldozta életét Sziget oltalmában, mikor a várat a török megszállta és a keresztyénség meg nem segítette; ő is mindenkép szerencséjének ösmeri, ha a világ legnagyobb hatalmával szemben halhat meg; inkább védelmezi a várát, mint abban betegen gyógyíttassa magát.[2]

A hir csakugyan folyton úgy beszélt, a mint hősünk hallotta és *Ali* jelezte, hogy Köprili Ahmed egyenesen reája jő. Bécsben rebesgették ugyan, hogy seregének egy része Erdélybe, más része Lengyelországba megy;[3] de ott is bizonyosnak vették, hogy a sereg zöme és a nagyvezér személyesen Zrínyi ellen fog harczolni; annyival inkább, mert a török többször kijelentette, hogy Zrínyinek, ki a

1 *Ugyanaz*, 16. l.
2 MOLIN ALAJOS jelentése máj. 16-áról.
3 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 124. l.



(Egykorú metszet után.)

4. ALI KANIZSAI BASA ARCZKÉPE.

nagyúr területét bitorolja, országait, szigetét és várát megtámadhatja a nélkül, hogy Lipót ellen háborút indítana és viselne, mert valahányszor a hódoltságba való beütéseiről szó volt, Reninger a sérelmes panaszra mindig azt válaszolta, hogy a grófnak külön országai vannak, melyeket a király befolyása nélkül kormányoz és semmi tilalmának nem engedelmeskedik. S az udvarnak egy ideig épen ez volt vigasza és reménye, mert azt hitte, hogy a háború csak a Zrínyi földére szorítkozik, s Köprili Ahmed haragja az új erősségen elpárolog, így a béke mégis megmenthető lesz.[1] E miatt elég gyáván és gyalázatosan hősünket magára akarták hagyni; sőt nyílván a török könnyebb boldogulása végett május elején megtiltották neki, hogy Csáktornyán és új várában építkezzék;[2] de Molin előre megjósolta, hogy szándékuk lehetetlenség, mert nem hagyhatják el a nélkül, hogy egész Horvátországot koczkára ne tennék; ennél fogva kedvük ellenére is meg kell segiteniök.[3] Zrínyi a maga rettenthetetlen szivével a nagyvezér erejétől nem félt, mert el vala szánva, hogy azt hasonló bátorsággal, ha nem is hasonló erővel felfogja és visszaveri,[4] azonban ébren és nyitott szemmel vigyázva, minden eszközt használni kivánva, kezét megkötni nem engedte, az építkezést abba nem hagyta, sőt a sikeresebb védekezésre segítségért egyenesen a hadi tanácshoz fordúlt. Május közepén Bécsbe rándult és kitett helyzetét, új vára fontos fekvését, bukása esetleges következményeit élő szóval kifejtette, 6000 embert kérve, mely a horvátországi és stiriai német katonaságból könnyen kitelik.[5] A tanácsban sokáig vitatták, beszéli Molin, hogy magára hagyják-e vagy megsegítsék, ha a török új erődjét megtámadja és kijelenti, hogy csak

1 Molin Alajos jelentése május 20. és június 3-ikáról.

2 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 325. k.

3 Molin Alajos jelentése máj. 16-ról.

4 *Ugyanaz*, ugyanott.

5 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 124. l.

a maga tulajdonának visszavételére és nem a király birtokának elragadására irányul megszállása, mert megsegítésével megtámadnák a törököt, ki csak a saját területe bitorlójának megbüntetésére jő, nem pedig azért, hogy a királyra haddal üssön?! Mind a mellett elhatározták, hogy ha egyenesen a várnak megvételébe fog, Zrínyit mindenkép támogatni és segíteni kell *kéz alatt*, mert előre látható, hogy a török nem elégednék meg a hely elfoglalásával, hanem megtartaná és megerősítené s belőle uralkodnék Horvátországon s megszállhatná Stiriát és Karinthiát.[1]

Az országos háborúban tehát még most sem hittek, csak kéz alatt való segítséget emlegettek; csodálkozhatunk-e aztán, ha még mindig csak szóval fegyverkeztek, ha a nemzet annyi romlás és meghasonlás közepette, a kormány akarattalan tétlensége láttára maga sem buzdult fel egyetemesen. A Duna mellékén, a hol Zrínyi szelleme és példája gyújtott, ajánlásban nem volt fösvénykedés; de a Felvidéken, hiában Wesselényi és hiában Strozzi közvetítésének,[2] csak követelés hangzott: a vallásos és alkotmányos sérelmek orvoslásának követelése. A pozsonyi értekezlet idejében még erélyesen sürgették, hogy a német katonaságot Szent-György napjára vezessék ki; most ezzel a követeléssel felhagytak ugyan, de tiltakoztak újabb német katonaság behozatala ellen, a míg a háború ki nem tör.[3] Maguk akarnak fölkelni, a mint a király rendeli vala. Aztán meggondolkoztak s a kanczellár által mentegették eljárásukat. «Hagyjatok békét nekik,» irja Witnyédy Keczer Andrásnak június 11-ikén, «ne udvariaskodjatok velök, eljön az üdő, hogy onnan járnak utánatok; mi ha megleszen, kedvetlenséget mutassatok, biztosítlak benneteket, azzal többet használtok, mint az udvariassággal. Mert mind a birodalomba, mind másutt nincsenek dolgaink igen jó karban.»[4]

1 MOLIN ALAJOS jelentése máj. 20-ról.
2 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 124., 125. l.
3 *Ugyanaz*, 125. l.
4 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 75.

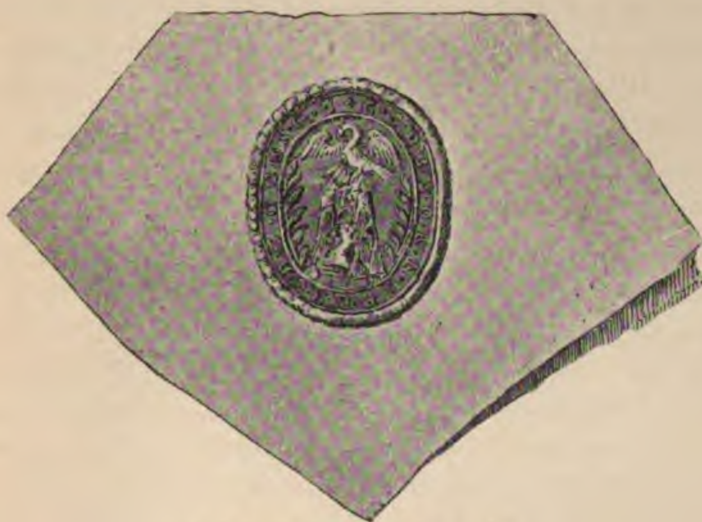
Sőt félünk, hogy még sehogy sincsenek. A birodalmi gyülés annyit hallott a béke biztos kilátásairól, hogy a segitség-kérést mind ez ideig nem vette komolyan;[1] a bécsi kormány annyit vesződött a béke megmentésével, hogy a háborúval még nem foglalkozott érdemileg, mert a mit tett is, félszegen tette, a mint a bécsi magyar tanácskozás példázza. Június elején a háborúnak megbeszélése végett fölhivatott egy csomó papi és világi urat, de hősünket, öccsét, Péter grófot és Batthyány Kristófot, kik az árnak első sodrában estek, nem hallgatta meg; a tanácskozókkal meghozatott egy csomó határozatot, de nem vette figyelembe, intézkedés helyett legfölebb igérettel válaszolt. Követelték tőle, — bizony különös követelés közveszély idején, — hogy német katonaság addig az országba ne jőjjön, a míg maguk nem kérik; s azt felelte rája, hogy a lovasságot az örökös tartományok határain, a gyalogságot a végekben helyezi el, hiszen ott jobban is védve lesznek; követelték tőle, hogy a végbeli vitézlő népet elégítse ki s fogadjon a mellett magyar és horvát hadat, azt felelte vissza, hogy majd fizet, csak tudjon, majd fogad, csak el ne olvadjon; követelték tőle, hogy a királylyal hirdettessen közfölkelést, azt válaszolta, hogy megteszi, csak a szemle után kiki menjen aztán haza; végre követelték tőle, — bizony megint jellemző követelés hadakozás folyamán, — hogy engedje meg a törököt büntetlenül megcsapni, s azt parancsolta, hogy a törökön semmi ellenségeskedést el ne kövessenek! Furcsa hadi készülődés, melynek egész törekvése oda irányul, hogy az ellenséget bántani *nem* szabad.[2]

1 Zwiedeneck-Südenhorst, Deutsche Geschichte, I. k. 241. l.

2 Vitnyédy István levelei, II. k. 69., 70., 77. l. A tanácskozásban résztvettek: Lippay György, Szelepcsényi György érsekek, Széchenyi György győri, Sennyey István veszprémi, Szegedy Ferencz váczi püspökök, meg a semendriai püspök, Nádasdy Ferencz, Forgách Ádám, Pálffy Miklós, Zichy István, az Illésházyak, Gábor és György, Palocsay Gábor, Lippay János, Ostrosich Mátyás, Morócz Farkas alnádor, az alországbiró, Hölgyi Gáspár, Egresdy Boldizsár, Kerekes

Mert Neumann szerint még nem mondtak le a béke reményéről.[1] A nádor ehhez képest június 6-ikáról kihirdette ugyan a közfölkelést, de a gyülekezés és szemle napjának kitűzése nélkül, inkább csak elvileg.[2]

Pedig a nagyvezér június 8-ikán 121,600 emberével, 123 kisebb és 12 öreg faltörő ágyújával, 10,000 öszvérével és 6,000 tevéjével már Nándorfejérvárnál állt, a nagy sereg átkelésére a szávai híd Zimony iránt már elkészült, a hó-



5. BATTHYÁNY KRISTÓF PECSÉTJE.

doltságbeli törökség Temesvárnál már gyülekezett és Apaffy az erdélyi német őrség megtámadására már parancsot kapott.[3] Szóval a háború mindenfelől már felvonulóban volt, csak a védekezés szervezése késett. S a mikor Bécsben mégis a megszállás lehetőségére gondoltak, egyszerre olyan riadalomba estek, hogy a németekkel tanácsot ültek és

Menyhért, nagyobb részint olyanok, a kik három török holttestet nem láttanak, mondja Witnyédy.

1 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 125. l.

2 Wesselényi Ferencz Kassán, június 6-ikán kelt rendelete Horvát-, Tót- és Dalmátország rendeihez.

3 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 124., 125. l.

határozatot hoztak, mikép a külvárosokat lebontják az előre látható támadás miatt;[1] egyszerre előre látták a támadást, mikor néhány nappal előbb még a háborút sem hitték el; s a külvárosok lerombolásáról hebegtek, mikor Köprili Ahmed még a Száván sem kelt át, nem hogy a Dráván, meg a Dunán és Lajtán átkelt volna! «Úgy látom,» írja hősünk június 19-éről Csáky Istvánnak, «minden veszély összveesküdt megnyomorodott hazánkra és nemzetünkre és nem hiszem, hogy sokáig lett volna egy nemzetnek is úgy minden reménységen kívül való ügye, mint minekünk vagyon. Úgy hallom, Bécsben is semmit sem végezhettek az magyarországi urak (az hova én hivatalos nem voltam), mert oly rémülésben vagyon a szomszéd nemzetség, hogy csaknem jobban van ő nekik a biztatásra szükségek, hogy sem minekünk, az kik elsők vagyunk az veszedelmünkben. Mit fog Isten továbbra adni? Nem tudom ugyan: de az pogánságnak rettenetes nagy a készületi és az gondoskodás kevés, kit cselekszünk oltalmunkban, semmi jót nem jövendölhetünk belőle. Én itt, noha mindentül elhagyatott és minden oltalomból megszűkölt vagyok, várom mindazonáltal nagy szüvel ennek az nagy itéletnek végrehajtását, a melyet Fatum reánk kimondott. Higyje meg Kegyelmed, édes Gróff Uram, örömmel adok az Istennek hálát, ha én rajtam, az mint hire vagyon, kezdődik el az utolsó romlás; kissebb keserűségemre leszen, hogy sem ha mind látnám előttem veszni ezt a dücsőséges nemzetünket!»[2] S egyedül ő cselekedett: szorgosan fegyverkezett és mindent elkövetett, hogy csakugyan rajta kezdődjék el az utolsó romlás; meg-megcsapta a törököt, egyszer Kosztajnicza alatt,[3] másszor másutt, százával ölve és rabolva belőle.[4] Mert meg akarta mutatni, hogy nem fajzott el régi elveink jó magaviselésétől és jóságos cselekedetétől; sőt egyenesen a

1 *Ugyanaz*, 125. l.
2 *Századok*, 1872. évf. 559., 560. l.
3 Vitnyédy István levelei, II. k. 75. l.
4 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 125. l.

nagyvezérbe kötve, többször kisérletet tett útja megzavarására. Kisérletei ugyan meghiúsultak, de az egyik basát, ki néhány ezer emberével fel akarta tartóztatni, egy szorosban megnyomta és keményen megverte. Majd a védelem hatékonyabb kifejtésére és a közfölkelés pontosabb rendezésére összehivta a karokat és rendeket Varasd városába, kik június 26-ikán hazafias elszánással és jobbágyi hűséggel karolták fel a háború ügyét. Meghallgatták a nádori felhivást, mely «égigható és példaadó» vitézi hirnevük, «mindeneknek tükörül szolgáló és vérükkel örökölt» bátorságuk dicséretével lelkesítette őket, hogy serény és vitéz őrállójuk, gróf Zrínyi Miklós bán táborába gyülekezzenek seregestül, kiki személyenként;[1] s meghallgatták a báni előterjesztést, hogy a király is a megyéket egyenkint értesítette a török békeszegéséről és a fegyverkezés szükségéről, egyszersmind megkereste őket, hogy keljenek föl a haza védelmére, melyért maga is minden áldozatot meghozand.[2] A karok és rendek a felségnek megköszönték atyai gondját és segítségét, de hálálkodó levelükben fölkérték, hogy máskor ne az egyes megyéknek, hanem az eddigi szokás szerint az egész országnak irjon, a védelem érdekében nagyobb nemzeti katonaságot, a királyi véghelyeken tetemesebb német őrséget tartson; a nagy szükségre való tekintettel elegendő lőport, golyót és más hadi szereket adjon, a külföldi és szomszédos tartományokbeli segélycsapatokat a határokra helyezze el, a végbeli kapitányokat pedig a bánnal való jó egyetértésre utasítsa. Aztán magukra nézve kimondták, hogy az utolsó pozsonyi gyűlés V. és VI. czikkelye értelmében a bán parancsára személyenként fölkelnek s a kitűzött helyen megjelennek; azonkívül a honnak ebben a szükségében és veszedelmében a földes

[1] WESSELÉNYI FERENCZ id. rendelete Horvát-, Tót- és Dalmátország rendeihez.
[2] *Acta et Articuli* stb. 200. l.

urak maguk részéről minden füst után egy lovast állítanak, vagy ha azt nem birnának, egy gyalogot fogadnak; jobbágyaik részéről pedig három jól felfegyverezett gyalogot küldenek a táborba. Elvégezték azt is, hogy az egytelkes nemesek egy lovassal vagy gyaloggal adózzanak, a királyi városok, egyházi férfiak, mesteremberek kötelességüket a szokott módon teljesítsék, a kufárok és kereskedők eladnivalóikat méltányos áron szállítsák, a többi hadra kötelezett azonban köteles katonáskodni és a maga éléséről gondoskodni. A fölkelést július 23-ikára határozták, azzal a kijelentéssel mégis, hogy szükség esetében a bán előbb is elrendelheti. Ehhez képest a gyors fölszerelésről intézkedtek: Bellecz Istvánt Krajnába és Karinthiába küldték hadiszereket kérni, Ivanovich Tamást Stiriába lőport vásárolni; s a gabona hátralékosoknak meghagyták, hogy évi illetéküket két hét alatt, július 11-éig a megszabott büntetés terhe alatt beszolgáltassák.[1] Végre az apró folyóügyeket eligazították és buzogva megesküdtek, hogy életüket és vérüket áldozzák hazájukért és annak védő bástyájáért, Zrínyi új váráért, a minek viszonzásaként hősünk öcscsével szintén megfogadta, hogy az erősséget közösen védelmezik: egyikük a csatamezőn, másikuk a várban![2] S azok haza széledtek, maga meg folytatta éber őrködését, Csáktornya és új vára biztosítását, a mire egypár nappal a gyűlés előtt a hadi tanácstól segitséget is kért.[3]

Köprili Ahmed e közben roppant seregével átkelt a

1 *Acta et Articuli* stb., 200., 201. l.

2 Balogh János Nagy-Kanizsa városának és vidékének hadtörténelmi multjában (Nagy-Kanizsa, 1897. 161. l.) a kölcsönös fogadalmat a *július 25-iki* varasdi gyűlésre teszi. Ekkor, az országos fegyverkezés és táborozás idején, a mint a tartományi gyűlések hiteles jegyzőkönyve mutatja, mely még a tábori értekezleteket is megörökíti, gyűlés nem volt; de nem is kellett, mert a június 26-iki ülés, melyre 25-én gyülekeztek, minden készületet eligazított. A fogadalom csak ezen történhetett, ha ugyan megtörtént, a mit elfogadhatóvá tesz, hogy később, a mikor hősünk a csatamezőre vonult, csakugyan Péter gróf őrködik várában.

3 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 325. k.

Száván és az eszéki síkon táborba szállt. A fölösleges élé-ses hajókat a Dunán s födözetül Jusszuf janicsár csapatát a folyó partján egyenest Budára indította;[1] Reningert, a ki vele járt, meg báró Goest, ki Nándorfejérvárba eléje jött, maga elé hivatta tettető szines alkudozásának fölvétele végett, mert kezdettől fogva az volt czélzata, hogy e hadjáratért a felelősséget Lipótra és udvarára hárítsa. A követek Lobkovitznak, a hadi tanács elnökének és török ügyek vezetőjének alázkodó és mentegetőző levelét adták kezébe, mely biztosította a nagyvezirt, hogy a király el van határozva a jó szomszédság és béke fentartására; ennek következtében feljogosította megbizottjait, hogy a föltételeket teljes hatalommal beszéljék s állapítsák meg, ő aztán azokat az elnök becsületével való kezeskedése szerint jóváhagyja és teljesíteni fogja; a követek egyszersmind kijelentették, hogy minden eddigi föltételt elfogadnak. Megint megkéstek, Köprili Ahmed megint újabb követeléssel állt elő: fizessen Lipót a mellett a szultánnak 30,000 arany vagy 200,000 tallér évi adót a boldogult Szulejmán szultán idejebeli szerződés értelmében;[2] s állítólag még két milliónyi hadi kárpótlást, Dalmáczián keresztül Velenczére szabad járást kivánt.[3] A követek természetesen az adófizetésbe nem mehettek bele, legalább nem jelentés nélkül; a míg pedig az megjőne, a nagyvezir fölszedte táborát és költözködött az eszéki hídon át.

«Itten semmi egyéb hirek nincsenek,» írja Zrínyi július 8-ikán Csáky Istvánnak, «hanem hogy az török az eszéki hidhoz érkezett egynéhány nappal azelőtt és hogy most költözik derekasan által rajta, de még nem tudhatni bizonyos szándékait: hova igyekszik? A Duna mellett megyen-e fel, vagy hogy erre mifelénk jön? De mihent megindul onnan, azonnal megtudjuk szándékját. Azonban mind az egész

1 *Hadtörténelmi közlemények,* III. k. 370. l.

2 *Ugyanott,* 377. l.

3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 83. l.

világ közönségesen azt kiáltja, hogy reám jön, nekem peniglen senki, széles e világon semmi segítséget még nem adott, mindazonáltal az én kevés erőmmel és tehetségemmel, a mit cselekedhetem, cselekszem, hazám megmaradására és nemzetem javára.»[1]

Ha a kormány idején gondoskodik a császári csapatok szaporításáról és összevonásáról, a birodalmi segélyhadak megajánlásáról és beküldéséről, a magyar fölkelés elrendeléséről és végrehajtásáról, erre az időre kétségtelenűl 30—35,000 embert könnyen összegyűjthet s a Zrínyi Miklós hadával egyesíthet, ki 30—35,000 emberével a nagyvezir fogadására már készen állott. Mert az ország, az örökös tartományok, a rajnai szövetség és birodalom *együtt* csak birtak volna annyi fegyverest kiállítani, mint a mi hősünk *maga* egyedül.[2] S ha ezt a vitézlő népet Zrínyi alá Eszékkel szembe helyezi, boldog Isten, mi más fordulatot vesz vala az egész magyar történet és világtörténet is! Mert Zrínyi Miklós 60—70,000 vitézzel biztos állásból, ágyúk födözete alatt, véres homlokkal veri vissza és a Dráva hullámaiba szorítja a költözködő, megszakadozott török sereget, melyben Reninger szerint nem volt több 45—50,000 igazi katonánál, a többi gyülevész rabló nép levén, a tábornak inkább terhére, mint hasznára szolgált.[3] Akkor a török sereg bizonyosan elvész, mielőtt még a Dráva bal partján megállhatott és csatába sorakozhatott volna s a háború megszűnik, mielőtt még elkezdődhetett volna! De a kormány még mindig és mindenhez csak készült, most épen a linczi menekülésre és Köprili Ahmed megengesztelésére,[4] minélfogva hősünket eltiltotta minden támadástól s el Batthyány Kristófot minden portyázástól,[5] mert a míg

1 *Századok*, 1872. évf. 560., 561. l.
2 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 125. l. Acsády Ignácz idézett műve. 170. l.
S Hadtörténelmi közlemények, III k. 375. l.
4 Vitnyédy István levelei, II. k. 93. l.
5 Vitnyédy István levelei, II. k. 90., 101. l.

ő le Eszékig, ez Székesfejérvárig kalandozott. A tilalom a harczvágyó és táborozó magyar vitézek között oly elkeseredést okozott, hogy követet küldtek egy főnemes személyében Bécsbe visszavonásának kieszközlésére, sőt e végett az esztergomi érsek is fölsietett, hogy Porcia herczegnél közbe vesse magát.[1] Ám ezalatt a nagyvezér békén, megzavarás nélkül költözött át: aztán egyet gondolt és — Budának tartott. Pedig mind az egész világ közönségesen azt kiáltotta, hogy hősünk ellen fordúl; békeföltételeiben maga is mind az ő új vára lerombolását hangoztatta, hogy a nélkül megegyezés nem lehet; s táborában a féktelen Mikulich Sándor, ki elitéltetése után a világba züllött,[2] Franczia- és Spanyolországba bujdosott, majd a török fővárosban hányódott, a hol pribékké lett, szintén egyre ő ellene izgatott, mert az volt reménye és számítása, hogy az ő leverésével, Horvátország elfoglalásával és török kézbe jutásával elkobzott birtokait visszaszerezheti;[3] de bizony Köprili Ahmed, mondja Witnyédy röviden, oda ment, a hol Zrinyi Miklóst *nem* talált és *nem* tudott.[4]

Hősünk jó készülettel, nagy örömmel és nagy bátorsággal várta, hogy a pogány dühét reá fordítja, s ő megunt életét dicsőséges halállal válthatja meg, a míg a varasdi német főkapitány, Leslie Walter gróf egészen méltóan a bécsi politikához, Regedébe szaladt:[5] de hasztalanul várta, megütközni a pogány föl nem kereste s a kormány nem engedte. «Most olyan időben vagyunk,» írja Witnyédy Partingernek, «hogy a kinek mi kevés módja volna is, nem segítik, hanem tilalmazzák».[6]

Eh, hogy ne segitenék? Július közepén, a mikor a nagyvezér már Budánál táborozott, a hadi tanács lekül-

1 MOLIN ALAJOS július 8-, 18- és 29-iki jelentései Dr. Károlyi Árpád Dispacci-gyűjteményében.

2 SZÉCHY KÁROLY, Zrínyi Miklós, III. k. 102, 106 l.

3 MOLIN ALAJOS jelentése június 3-áról.

4 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 97. l.

5 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 97.

6 *Ugyanaz*, II. k. 98. l.

dötte Zrínyihez Wassenhoven katonai mérnököt új várába az erősítés ügyében;[1] július végén pedig, a mikor az már Érsekújvárra indult, az érsek közbevetésére megengedte neki, hogy a törököt otthon megtámadhatja, de ne nagyon, csak óvatossággal![2]

Mert Köprili Ahmed, a mint Budához szállt, július 16-ikán tanácsba gyűjtötte a fővezéreket, emireket, janicsár-agákat s más tapasztalt vitézeket, s fölvetette előttük a kérdést: merre menjenek? Győrre? Nem érdemes, kevés a zsákmány. Komáromra? Veszedelmes, mert szigeti volta miatt könnyen bekeríthetik őket. Érsekújvárra? Ez foglalásra méltó; erős vár, gazdag várak és városok, arany és ezüst bányák fekszenek körüle, ott lesz bő aratás. S megszállását egyhangúlag elhatározták.[3] Azért a követekkel szinleg új alkudozásba ereszkedett, azok már most szivesen rá álltak volna a pénzfizetésre is: csak nem adó, hanem ajándék czímen; ajánlatukat elutasította s őket Buda várába visszaküldötte;[4] maga pedig július 30-ikán megindult Érsekújvár ellen, másnap már Esztergomnál járt, hol a hid elkészültére négy napig várt; csak őrszemül és biztosításul vetett át Párkányhoz Ibrahim és Kaplan basák alatt 3000 embert.

A kész hídon augusztus 5-ikén mentek át az előcsapatok Ali szerdárral, Gurdsi Mohammed basával, s nehány zászlóalj janicsárral, összesen 7000-en és egyesültek Ibrahim és Kaplan 3000 főnyi csapatával. A derekas költözködés másnapra maradt. S ez a helyzet tőrbe csalta *Forgách Ádám* grófot, Érsekújvár parancsnokát. Pucheim biztatta, hogy jó volna a tábort fölverni, két álszökevény török félrevezette, hogy a nagy árviz miatt a híd elszakadt, vagy harmadfél ezer ember Párkánynál ragadt, kiket

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*, Windica. 68. k.

2 *Ugyanott*, 327. k.

3 *Hadtörténelmi Közlemények*, III. k. 373. l.

4 *Ugyanott*, 375., 376. l.

a segítség hiányában meg lehetne könnyen nyomni:[1] Nosza, az éj oltalma alatt Pálffy Miklós, Illésházy György, Pio őrgróf, Eszterházy György és más urak kiséretében 6000, a maga állítása szerint 3100 vitézzel *Párkányra* sietett, s hajnal hasadtával a táborra üt és Gurdsi Mohammed sátoráig hatol: de a pogány lesen várta, csak eresztette magára, aztán egyszerre körül kerítette, puskával lődözte, karddal vagdalta, rettenetes pusztítással. Forgách vakon rohant vesztébe, de vakmerően harczolt;[2] reggeli hat óráig kétszer megütközött, csak hada megsemmisülésével engedett. Török is sok veszett Karakás és Amhát basákkal; de az ő egész gyalogja oda volt, oda a lovasság nagy része, oda Eszterházy György, Illésházy Ferencz, Lippay János és Szörényi Ferencz; s mindezért vajmi kevés kárpótlásul szolgálhatott az elfogott 17 szerecsen parîpa ezüst szerszámostul, arany czafrangostul, a melylyel a nádornak dicsekedett.[3] Futott, a ki futhatott, maga is megeresztett fékkel vágtatott. Utána a törökök ezrével, két oldalról szorították, három mérföldig űzték, míg a szölgyéni szőlőhegyeknél egy nagy árkon keresztül ugratott, cselt vetve Esztergomnak csapott, s ekkép szerencsésen kisiklott kezükből. Estére tizedmagával Újvárra ért. Nem esett egyéb baja, csak a dolmánya egyik gombjának felét hordta el valami bolond golyóbis.[4]

No meg a hadát vesztette el, meg a maga jó nevét, a magyar és német fegyverek erejének erkölcsi hitét! A lakosság rémületbe és kétségbe esett a védekezés lehetősége és a hadjárat kimenetele iránt, mert a török azonnal elborította az egész vidéket Szölgyénnel, Verebélylyel, Komjátival; s mehetett egyenesen és akadálytalanúl Újvárnak,

1 Forgách Ádám jelentése Wesselény Ferencz nádorhoz, augusztus 7-ikéről. Hadtörténelmi Közlemények, VI. k. 719. l.

2 Vitnyédy István levelei, II. k. 105. l.

3 *Hadtörténelmi Közlemények*, VI. k. 720. l.

4 *Ugyanott.*

vagy ha tetszett, épen Bécsnek, mert a kormány és hadserege az ijedtségtől szinte megdermedett.

Montecuccoli gróf, a fővezér 6500 főnyi seregével július közepe óta Magyar-Óvárnál álldogált. Mozdulni se nem mert, se nem szándékozott. Mert kezdettől fogva oly gyöngének érezte magát, hogy *eleve* elhatározta, mikép nyilt csatában a törökkel való megmérkőzést mindenképen kerüli; s csakis arra szorítkozik, hogy valamelyes középponti erős állásba húzódjék, melyből a nagyvezérnek a folyók kelőinél apró megcsapásokkal apró veszteségeket okozhasson, s Bécsbe menetelét feltartóztathassa.[1] E végből különösen alkalmasnak látszott előtte Magyar-Óvár, mely a Lajtának a Duna jobb ágába való torkolásánál fekszik, a Csallóközzel szemben. A természet mindenfelől mocsarakkal, folyókkal veszi körül a sereg sikeres födözésére: nyugaton a Hanság, keleten a Csallóköz, északon a Vág, délen a Rába az erős Győrrel, a megvehetetlen Komárommal. S e mellett Holst, a kedves Holst is árkokkal, sánczokkal jól megerősítette.[2] Ide vette be hát magát seregestől, jobb szárnyával a Hanságra, ballal a sánczokkal, erődítésekkel védett Vág vonalára támaszkodva, azzal a számítással, hogy a Duna az élelmezést biztosítja, helyzete a feladatát megkönnyíti, mert előtte az egész Csallóköz, melyet folyók szaggatnak meg, cserjék és erdők borítnak; úgy hogy azokon keresztül bajos lesz a nagyvezérnek az ő táborát megközelítenie, erejéről és felállításáról tiszta képet nyernie; annyival bajosabb, mert a Csallóköz előtt meg Győr, Komárom és Újvár esnek, melyek megszállása és megvétele időbe és fáradságba kerül. Így majd csak eltelik az esztendő, reá nézve küzdelem, Bécsre nézve veszedelem nélkül, a míg az idegen segítő hadak megérkezhetnek. Mert az egész hadakozásnak a kormány és a hadi tanács felfogása-

1 *Zwiedeneck-Südenhorst*, Deutsche Geschichte, I. k. 243., 244. l.

2 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 126. l.

ként nem volt egyéb czélja, mint Bécs, s legfölebb még az örökös tartományok megoltalmazása. Magyarországot elvileg eleve feláldozzák, Győrt, Komáromot és Újvárt eleve sorsára hagyták. Ezért állt Montecuccoli az ausztriai határ közelében, Souches 1500 főnyi csapatával a morva szélen; ezért kérték a birodalmi gyűlésen a segítséget Bécs biztosítása végett.[1] Magyarország, a keresztyénség paizsa és bástyája védje magát, ha tudja, sőt az sem mindég szabad, mikor akarja; a németek csak annyiban védelmezik, a menynyiben a maguk földének épsége, a háborútól és dúlásától megkimélése követeli. A mi nekünk hazánk, szent örökünk, áldozati oltárunk, nekik csak csataszinhely, ·maguknak és az ellenségnek szabad piacz, megrablani és kiélni való! Bezzeg, ha idején a hadat összegyűjtik, Eszékhez rendelik és Zrínyinek a támadást megengedik, nem kellene most félni Bécsben a nagyvezértől![2]

Zrínyi Miklós Köprili Ahmed elvonulása után, megszünvén derekas veszélye s nem levén a harczra engedélye, lovas és gyalog csapatait eleresztette; de azzal a parancsolattal, ha szükséges, megint összegyüljenek. A lelki nyugtalanságban, testi fáradságban a sok munka után, melyet vára erődítésében, a Murán való hid építésében maga személyesen cselekedett, kimerült és Csáktornyán ágyba dűlt;[3] de alig épült ki bajából, meg akarta torolni Kanizsán, a mit a török Párkánynál vétett. Csellel meg akarta venni a várat. Mert föl kellett tennie, hogy Köprili Ahmed előnyomulása, párkányi csatája és pusztítása, meg Újvár ellen fordulása után immár a kormány és hadi tanács sem kételkedik, hogy benne vagyunk a háborúban s többé nem idegenkedik semmiféle visszavágástól. Öccsét Leslie grófhoz Regedébe küldötte, majd Labda várába, mert már oda

1 *Zwiedeneck-Südenhorst*, id. m. I. k. 238., 243., 248. l.

2 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 98., 105. l.

3 *Ugyanott*, II. k. 98., 100. l.

szaladt, hogy 3000 gyalogost kérjen tőle. Regedei katonasága kész is volt mindjárt megindulni s parancs hiában föl kellett előtte a kapukat vonnia:[1] de maga Leslie megtagadta a segítséget, vagy csak oly föltétel mellett adta volna meg, ha fizetéséről, éléséről hősünk gondoskodik, magános lovag a király népéről. Mintha ezt a katonaságot, Varasdon, Regedében, Labda várában, — legalább a mikor jut — nem élelmeznék és nem fizetnék! S mintha Zrínyinek elvesztett hada, örökös védekezése nem került volna úgyis elég áldozatába! (Hiszen leginkább a magáéból tartotta ki.) Vállalata ennélfogva elmaradt, s a kanizsai basa augusztus 13-ikán, egész váratlanul mintegy 6—7000 főnyi csapatával az ő erősségét lepte meg.[2] Mert ott volt mellette Mikulich, a nagyvezér rendeléséből egyenesen azért, hogy hősünk mozdulatait megfigyelje és kihasználja; s ő a támadást egyre ajánlotta, sürgette, valamely barátjának eleve megírta, megjelentette, hogy ütött a bosszú órája![3] S a mikor Zrínyi Péter Leslienél járt, a basa abban a hiszemben, hogy a bátyja jár ott, ki csupán Csáktornyán tartózkodott, meglopta az őrszemeket.[4] Az őrség egyszerre csak azt vette észre, hogy a törökök a falakat már megmászni készülnek. Hirtelen megadja a vészjelt: a katonaság összefut, apró granátokkal, tüzes golyókkal oly keményen fogadja, hogy sűrűn potyognak le belőlük a létrákról. Érkezik hősünk is, már messziről hangos kiáltással biztatja az övéit: «Szeretteim, férfiak legyetek, az ősi bátorságra emlékezzetek!» S maga mint villám csap le légrádi és csáktornyai csapatával az ellenségre, mire a törökök eszeveszett futással menekülnek. Valószinűen még sokkal többen vesznek ott, ha a jótékony erdőség oltalmába nem veszi őket.

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 109., 110. l.

2 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 127. l.

3 MOLIN ALAJOS velenczei követ jelentése július 29-éről. Dr. Károlyi Árpád Dispacci-gyűjteményében.

4 BALOGH JÁNOS, Nagy-Kanizsa városának és vidékének hadtörténelmi multja, 167. l.



GVALTIERO CONTE DI LESLIE DEL CONS.° DI STATO DI S M.TA CES.A GENERALE IN SCHIAVONIA, CAVALIER DEL TOSON, AMBASCIATORE STRAORDINARIO ALLA PORTA OTTOMANNA &

(Egykorú metszet után.)

6. LESLIE GRÓF ARCZKÉPE.

Ez alkalommal megszabadult Új-Zrínyivára, mert még nem érkezett el végzete, mondja Eszterházy.[1] Sőt Zrínyi másnap kitört, s a törököket 600 emberük elvesztésével Kanizsába üzte.[2] A hadi tanácsnak pedig panaszosan jelentette,

1 ESTERHÁZY PÁL Mars Hungaricussa. (Budapest, 1895.) 32. l.

2 *A törökök veszteségével* lehetetlen tisztába jönnünk. Batthyány Miklós, Zrínyi fiatal vitéze, ki jelentéseit a királyhoz és Porcia herczeghez megvitte, *200-nak* mondja, Patyi János, légrádi vajda *500-nak* vallja, (Vitnyédy levelei, II. k. 109., 110. l.) Neumann a vár alatt *200-nak*, a másnapi kitöréskor *600-nak* állítja. (Történelmi Tár, 1881. évf. 127. l.) Molin összesen *300-nak* vallja. (Jelentése augusztus 26-ikáról.) Eszterházy szerint (Mars Hungaricus, 32. l.) a létrákról százankint potyogtak le, pedig a hátulról való támadáskor is soknak kellett vesznie. Mindezzel szemben a hadi tanács dicsérő elismerésében 100 elesettet emleget, a mi valószinűleg a Zrínyi szerénykedő jelentésein alapszik. De volt a törökök vesztesége bármennyi, az bizonyos, hogy az új erősség 6000—7000 főnyi hadnak győzelmesen ellenállt; s bizonyos, hogy ebből a hadból a Murába és Drávába veszteken kívül 3500 ember nem eshetett el, a mint Balogh János veszi, (Nagy-Kanizsa városának és vidékének hadtörténelmi multja, 167. l.) mert a hősünk őrsége rendszerint nehány száz vitézre ment.

Balogh János különben a törökök csúfos vereségének megemlítése után a következő dolgokat beszéli:

»Zrínyi pár nap mulva, hogy a kanizsaiakat még inkább féken tarthassa, Fityeháza és Bajcsa között, a mai vasút nyugati oldalán alig egy évvel azelőtt épült elővárukat, melyben Pribék Imre renegát hivük parancsnokolt, szintén elfoglalá. Ezenközben egyik ügyes kémje, a czigány Csóré Laczi utján megtudta: hogy a már évek óta mindenünnen összerabolt és a nagykanizsai várban gyűjtögetett különféle ékszerek, oltári készletek és egyéb családi drágaságok mintegy 6 millió forintnyi értékben, 18 kocsin, 1500 lovas és 2000 gyalogos födözete alatt, szeptember hó 2-ikán este 8 órakor kezdendő indulással Eszéken át Belgrádba — mindég csak éjjel — innen már csak nappal Konstantinápolyba fog szállíttatni. Erre Zrínyi a jelzett nap estéjén Iharos-Berény községe előtt 3000 lovassal a nagykanizsai út két oldalán terült sűrűségben lesállást foglalt; számítása szerint legkésőbb 11 órára ott kellett volna a szállítmánynak lennie és már éjfél után egy óra felé járt az idő s még semmi nesz sem volt hallható, minél fogva már-már azt kezdte hinni, hogy hamis értesítést nyert, vagy valamely közbenjött akadálynál fogva az indulás elmaradt és épen azon gondolkodott, hogy csapatát összeszedi és elvonul, midőn úgy két óra tájban az ide is eljött és kémszemlére küldött czigány az előre megállapított és az éj csöndje alatt szendergő erdőben messze hangzó vontatott háromszoros bagolyhuhogást hangoztatva közeledett. Jó hosszúnak tetszett 10 perczre rá az előljáró őr roppant óvatosan és csendben elhaladt, utána mindég nagyobb térközökkel nagyobb és nagyobb csoportok haladtak, míg végre a minden oldalról körülfogott vonat mutatkozott, mire roppant kiáltással, mint bősz tigrisek rohantak elő Zrínyi emberei, a mi oly zavarba ejté a fedezetet, hogy ijedten rohant össze-vissza, nem csekély kárt okozva önmagában is, a küzdelem rövid, de nagyon elkeseredett volt, a mi a Zrínyiek diadalával végződött; s így 3-ikán délre a szép szállítmány már Új-Zrínyivárában pihent. Zrínyi erről sürgős jelentést tett Lipót császár és királynak, egyszersmind engedélyt kért arra, hogy az ereklyeszerű drágaságokat jelentkező tulajdonosaiknak visszaadhassa; ezt megnyerve, úgy a környéken, valamint Horvát-, Steierország és Ausztriában közhírré tételé, hogy minden valaha a törökök

hogy milyen fényesen megverte volna a basát előbb, ha Leslie gróf a segítséget meg nem tagadja; most meg magának kellett védekezni, s új erősségét a megszállás alól

által kirabolt templom és község elöljárósága, úgyszintén családok és egyes magánosok elrablott kincseiket, melyek Isten segítségével a töröktől visszakerültek és Új-Zrínyivárában őriztetnek, akár élőszóval, akár irásban vagy rajzban, a rajtok levő különféle föliratok és symbolikus jelek körülirása alapján átvehetik. E közhírré tétel után alig egy hétre már kezdetét vette a drágaságokért a búcsújárás, miközben Zrínyi tartván a török ravaszságától, várának biztonságáról sem feledkezett meg, — csak tízével engedte be az idegeneket, kiknek legnagyobb része visszakapta egykori elrablott drágaságait, minek folytán a roppant kincs 14 nap alatt ismét szétvándorolt a szélrózsa minden irányában; de még öt hét mulva is folyton jelentkeztek károsultak oly nagy számmal, hogy csak úgy hozzávetőlegesen is 28 millió forint értékű dolgok lettek egyebeken kívül összerabolva, melyek legnagyobb része Konstantinápolyba, a fényes portához vándorolt. Eme páratlan nagylelküség Zrínyit birodalomszerte népszerűvé tette.» (167—169. l.)

Balogh János úgy beszél minden részletről: a helyről, napról, óráról, összegről, még a keresett, de vissza nem kapott drágaságok értékéről is, mintha a Zrínyi tüzetes jelentése állana előtte, a milyet ő sohasem írt, vagy épen személyesen maga lett volna ott! Szükségesnek sem tartja, mint általában egész könyvén végig, hogy forrásra, bizonyságra hivatkozzék. Pedig csodálatos, de úgy van, hogy ennek a meses kincsnek (6 millió abban az időben, ma 90 millió) elvételéről és szétosztásáról egyetlen szót sem tud sem Ortelius Redivivus, sem Priorato gróf, sem a jól értesült Neumann és Molin, sem a közelebb eső Esterházy Pál és Witnyédy István, a ki pedig urának minden apró hadi tetteiről, még pár ökör elhajtásáról is megemlékszik. Sőt nem tud róla egyetlen szót még Forstall sem, a ki a hősnek minden dicsőségét megörökíti, s nem az egész hadi levéltár sem, hová Zrínyi minden mozdulatát, még portyázó szándékát is bejelenti! Balogh a Zrínyiek diadaláról szól, holott Péter gróf abban az időben arra se járt, mert a hadi tanács augusztus végéről és szeptember elejéről Auersperg Farkas főkapitánynak ismételve elrendeli, hogy küldje őt a bán segítségére, ha újabb vállalatba fog (*Windica*, 68. k.); a kincsről azt mondja, hogy hősünk szeptember 3-ikán szállította várába és a felségtől azonnal engedélyt kért felosztására. Különös mégis, hogy 4-ikén, a mikor a hadi tanácsot a nádorhoz utazásáról értesíti, egyetlen betűvel sem emlékszik meg felőle; még különösebb, hogy a sok drágaságot személyesen úgy osztotta szét, hogy maga ott se volt: szeptember 4-ikén elindult a nádorhoz (*Hadi levéltár*, 325. k.), 5-ikén Német-Újvárt járt, 6-ikán Kőszegen (VITNYÉDY levelei, II. k. 119., 122. l.), 9-ikén Vaton (*Mars Hungaricus*, 34. l.), 11-ikén Lajta-Bruckban kellett lennie (*Hadi Levéltár*, 327. l.), 15-ikén Oroszvárott volt (*Priorato*, II. k. 248. l.); onnan hazatérve Regedébe és Varasdra ment és a hada szervezésével foglalkozott. Mikor állt volna tehát *teljes 14 napig* a kincskeresők rendelkezésére? Nem szeptemberben, hanem októberben, vetheti közbe valaki; mert a míg a kérés a felséghez fölment és az engedély lejött, legkevesebb 10 nap eltelt; a míg a kihirdetés Horvátországban, főleg Stiriában és Ausztriában, a hol egyébiránt a törökök ez időtájban sem nem dúltak, sem templomot meg nem raboltak, megtörtént, legalább 10 nap megint elfolyt; a zarándoklás pedig a sok drágaságért a hirdetés után egy hétre kezdődött, így az osztogatás október 1-je előtt nem kezdődhetett. Csakhogy Zrínyi október 1-én megindult a csatamezőre, 4-ikén már Vatnál járt és november közepén (*Szdzadok*, 1883. évf. 60. l.) tért haza.

fölmenteni.[1] A tanács valóban megneheztelt Lesliere és meghagyta neki, hogy szükség esetén hősünket megsegítse, két ezredét parancsa alá ereszsze,[2] valamint Auersperg Farkasnak, a horvát főkapitánynak, hogy őt támogassa, s újabb vállalatára azonnal 1000 embert küldjön Zrínyi Péter gróf vezetése alatt:[3] hősünknek ellenben nagy elismeréssel válaszolt. Tudatta véle, hogy a király nagy elismeréssel értesült a hírről, mikép a törököt vára falai alól visszaverte, csak küzdjön tovább is bátran és vitézül![4] Sőt Lipót úgy fölmelegedett iránta, hogy nyilvánosan ivott az egészségére.[5]

«Mit nem mivel a szükség!» — jegyzi meg Witnyédy élesen.[6]

Bizony a szükség idézte elő ezt a hangulat-változást, mert Köprili Ahmed augusztus 16-ikán Érsekújvárt megszállta, s attól féltek, hogy megvétele után Pozsonyt, majd Bécset vijja meg.[7] S ebben a félelemben a ki csak tehette, a székvárosból menekült, még a bajor választó is Münchenből országába beljebb kivánkozott: az általános ijedtség közepette a király és udvar a rettenthetetlen Zrínyi felé fordult, a nemzet ősi vitézségét, fölkelő erejét akarta minél inkább kihasználni, mert kész serege még mindég csak a Montecuccoli és Souches lassan szaporodó hadára szorítkozott, még eddig sem a Lipót kérő szavára a birodalom vagy rajnai szövetség meg nem indult, sem VII. Sándor izgatására az európai keresztyénség föl nem támadt; Souches pedig a Mura felől nem tudott és Montecuccoli óvári táborából nem mert indulni. A kormány ilyetén kép maga kereste a közvetlen érintkezést, a jó egyetértést a primással, nádorral, a mi hősünkkel, s általában a főurakkal. Lippay még július végén, mikor az ismeretes tilalom visszavonása végett fölsietett,[8] Porcia herczegnek kifej-

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*, Windica. 68. k.

2 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 128. l.

3 *A császári és királyi hadi levéltárban*, Windica, 68. k.

4 *Ugyanott*, 68. k.

5 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 114. l.

6 *Ugyanott*.

7 MOLIN ALAJOS jelentése júl. 26-áról.

8 *Ugyanaz* július 29-ikéről.

tette, hogy a siker egyetlen föltétele: ha a fölkelő magyar hadak élére *fővezérül* Zrínyi Miklóst állítják, mert Wesselényi, kit ez a méltóság hivatalánál fogva illet, köszvényes és beteges ember, ki olykor járni sem tud, ha hordozható székben nem viszik; idegen vezetésben pedig a nemzet nem bízik, s a kinevezett német fővezért, Montecuccoli grófot épen gyülöli, így a fölkelő magyar hadak az ő parancsa alá nem rendelhetők. S önként ajánlkozott a nádor rábeszélésére, hogy Zrínyi Miklóst a *maga helyettesének* fogadja el. Porcia a tervbe bele is egyezett. A hadi tanács hasonlókép elismerte, hogy hősünknek a háborúban jelentékenyebb szerepet kell juttatnia, mint eddig; de féltékenységből vagy irigységből még sem akarta az összes magyar hadakat kezére ereszteni, s a vezérletet úgy gondolta megfelezni, hogy a főparancsnok Alsó-Magyarországon, vagyis a Dunán innen és túl hősünk, Felső-Magyarországon, vagyis Tiszán innen és túl, a nádor legyen. Nádasdy, mint országbiró, jogász létére szóba sem jött, hiszen neki még végbeli főkapitányságában is meg kellett hajolnia a fiatal Batthyány Kristóf előtt.[1] S a tanács elküldötte hősünkhöz öccsét, Péter grófot, hogy erre a *feles* fővezérségre reábirja; a nádorhoz pedig Pozsonyba Porcia és Lobkovitz herczegeket, hogy ennek az újabb tervnek megnyerjék, s vele az egész hadviselésnek ügyét megbeszéljék. Wesselényi bizonynyal nem csinált akadékot, mert minden törekvése a harcz hathatósabb megindítása, a nemzet fölkelése és fölfegyverezése volt, s kigyult lelkesedéssel és gyönge testében erős biztatással szólítgatta, buzdította a haza szabadítására a rendeket, nemességet, polgárságot és a parasztságot, egészen a 16 esztendős ifjakig; hősünknek hasonlókép ez volt minden törekvése, sőt életének egyetlen czélja, de mindég a siker számításával, lehető biztosításá-

[1] *Ugyanaz*, augusztus 12-ikéről S VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 123. l.

val. Katonai és vezéri lángész levén, jól tudta, hogy nagy erkölcsi erő a felbuzdulás, de csak úgy van értéke igazán, ha jól van szervezve. «Égen két nap, egy országon két király, egy hegyben két oroszlán, egy hadban két kapitány nem lehet,» — tanítja maga — «mindjárt romlik az a had, az hol kettő vagyon; az irigység nem engedi nekik egyetérteni, az késznek különbsége nem hagy egyet parancsolni. Sok példa vagyon a római hadakozásokban, és mindenütt vesztettek, a hol két feje volt a hadnak. Másféle test, úgy mint kéz, láb, szem, fül, hogy több legyen, nem árt; de ha fej kettő lészen, melyiknek szavát fogadhatják a többiek.»[1] Következéskép meggyőződése szerint már az is nagy baj volt, hogy a magyar és német hadak külön-külön fővezér alatt állnak, nem akarta a vezetést tovább is aprózni, a feles főparancsnokságot elvállalni. A mellett kedvetlen lehetett: akkor, a mikor győzelmesen beavatkozhatott volna, eltiltották, most meg, a mikor a helyzetet végkép elrontották, fél úton, fél eszközzel, félig hivogatták . . .

Mert a helyzet a legrosszabb volt. Forgách hátán vitte az ellenséget az Újvárba, miután az oltalmára fölkelt magyar hadat elvesztette. Mert fele sem szabadult meg; a többi elesett, vagy rabságba került, s a nagyvezér rettenetes kegyetlenséggel százankint ölette meg a foglyokat. Párkánytól föl egészen Pozsonyig, sőt Bécsig védtelen volt a vidék; a hadi tanács sietve rendelte ide a stiriai és karinthiai csapatokat: Piccolomini Testa vérteseit és Spieck Lukács gyalogjait.[2] De azok födözetül vagy biztosítékul annál kevésbbé szolgálhattak, mert még szeptemberben is régi helyükön szállásoltak,[3] a mi németség pedig országszerte a végekben elszórva volt, azt belőlük teljesen kivonni

[1] Zrínyi Miklós, hadtudományi munkái, 301. l.

[2] Molin Alajos jelentése augusztus 12-éről. Dr. Károlyi Árpád Dispacci gyűjteményében.

[3] *A császári és királyi hadi levéltárban*, Windica, 63. k.

nem lehetett, mert a kormány a magyarra gyanakodott, a töröktől rettegett, hisz a végek éléssel, lőporral, golyóbissal, lövőszerszámmal oly rosszul voltak fölszerelve,[1] hogy őrségük apadásával az első rajtaütésnél elvesznek. S ezt a nagy készületlenséget és védtelenséget csak az erkölcsi megfélemedés és elcsüggedés haladta meg, mert a nagyvezir Újvár alól fenyegető leveleket küldött a megyékre, hogy fő- és alispánjaikat megnyúzatja, földjeiket feldúlatja, s népüket kiirtatja, ha fölkelnek; s a nádor minden felhivása, bátorítása egész Dunán innen hatástalanul hangzott el. Újvár magára hagyva küzdött.[2] Elveszett hadi népe helyébe kapott ugyan újabb segítséget az erős Győrből és a megvehetetlen Komáromból, s a Nagybányáról kivert Hagen alatt: de őrsége úgy sem szaporodott többre 1300 magyarnál és 3700 németnél, összesen 5000 embernél, a mi a bástyáknak, falaknak födözésére, a fáradtak felváltására s az örökös munkára kevésnek bizonyult. Mert a vivás mind a hat bástya ellen olyan hévvel, olyan sűrű ágyútűzzel indult meg, hogy egy-egy bástyára némely napon 340 nagyobb golyó hullt; s a támadás éjjel-nappal megújult, a falakat ontva, vitézeket rontva, kiket a később besiklott 140 hajdú épen nem pótolhatott. Pihenésre, erőgyűjtésre idő alig maradt. De a várbeliek, magyarok és németek megesküdtek, hogy az erősséget az utolsó csepp vérökig védelmezik. Biztak a Wesselényi igéretében és Montecuccoli seregében, hogy fölmentik őket. Rohamot rohamra visszavertek és a törökre rohanva kitörtek. Köprili Ahmed felfogta és folytatta a harczot; a sánczokat előre tolta, az árkok vizét levezette. S a mig ez a munka foly vala, augusztus végén portyászó csapatokat, törököket és tatárokat

1 ACSÁDY IGNÁCZ, Magyarország története I. Lipót és I. József korában.

2 *A megszállás történetét* elbeszéli ESZTERHÁZY PÁL Mars Hungaricusa, 27—30, 32—38. l., PRICRATO: Historia di Leopoldojának II. kötete, 233—236. l. *Ortelius Redivivus* II kötete, 271. l. V. ö. ACSÁDY IGNÁCZ, id. m. 175. l.; és a *Hadtörténelmi közlemények*, I. k. 212—223. l.

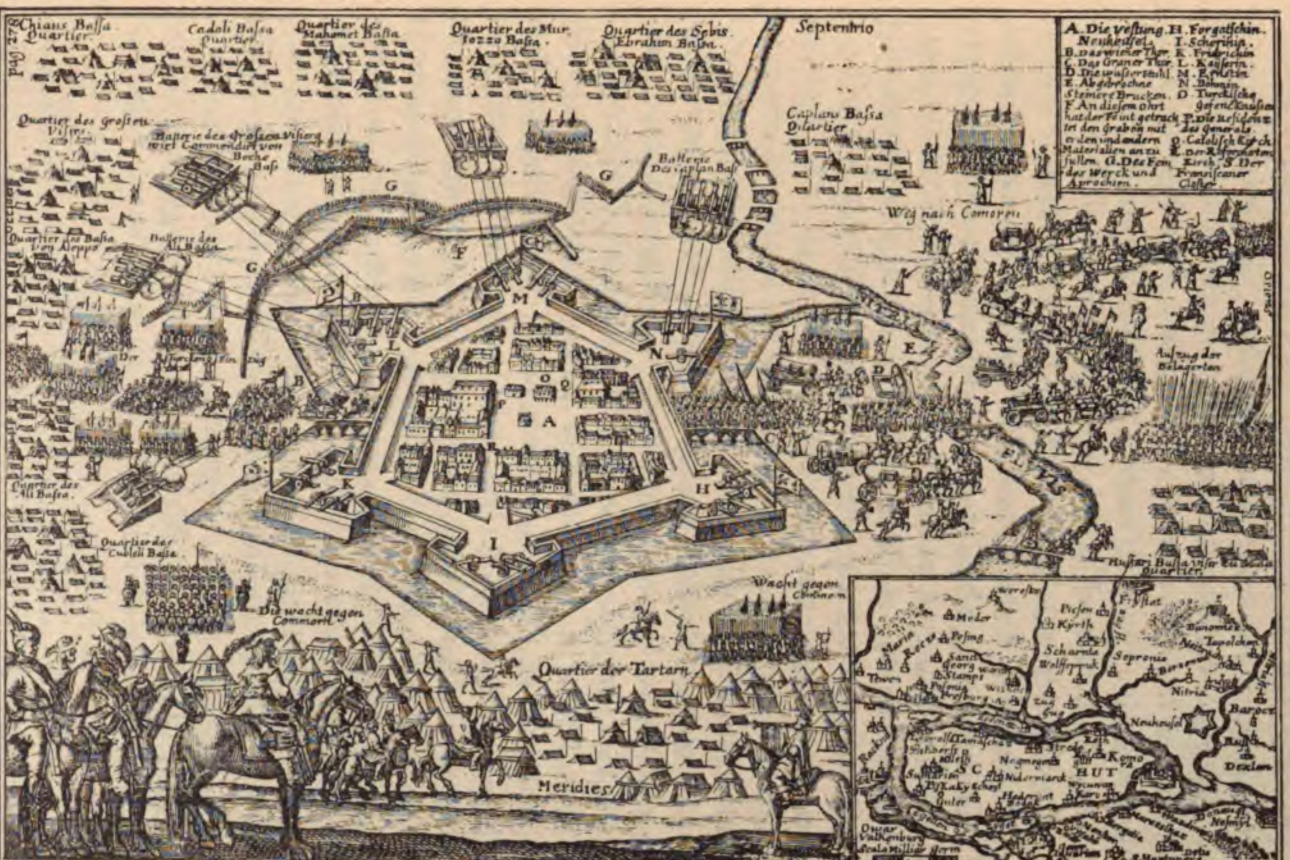
eresztett széjjel, melyek a Vág sekélyeit Nagy-Szombat felé keresztül gázolták, Szent-Györgyöt, Modort, Bazint, Stomfát elhamvasztották, s Pozsony-, Nyitra-, Trencsén-megyéket feldúlták és a morva földet Nikolsburgig megrabolták, mindenütt égetve meg ölve. A nép előlük az erdőkbe, hegyek közé bújdosott, bokrok sűrűjébe, barlangok mélyébe rejtezett, mert fegyveres oltalma nem volt. Souches kicsiny csapatával a martalóczoknak eléjük nem vághatott, mikor Montecuccoli megütközni velük egész hadával sem bátorkodott; pedig serege már ekkor a Spork, Heister, Schneidau és Strozzi katonáinak bevonásával 15,000 emberre szaporodott.[1] A nagyzó olasz közben kimozdult ugyan a Lajtha mellől s főhadi szállását a Duna bal ágához *Cseklészre* tette át: de mihelyt a törökök és tatárok a Vág jobb partján feltünedeztek, a szent methodizmus előtt szokatlan gyorsasággal takarodott vissza a Duna mögé s *Pozsony* kőfalai közé szeretett volna zárkózni, de nagy szivbeli fájdalmára a városi tanács nem eresztette be.[2] Mert «csak a gyalázatosan minden szükség kivül szaladó németjei» Óvárt is kiélték, s egész Mosony megyében a termést elpusztították.[3] Így a külvárosokból tovább kellett vonulnia lejebb, biztosabb helyre, a hol a Duna két ága és Csallóköz szigete födözte, a Duna és Lajtha közé, a határszéli *Köpcsénybe*. Onnan aztán kiküldte a vállalkozó Sporkot 2000 lovassal a tatárok feltartóztatására;[4] de a nagy kerülő miatt teljesen eredménytelenűl, azok szabadon és gazdagon, zsákmánynyal megrakodva tértek vissza s Pozsony kapuiig kalandoztak ... S a nagy erkölcsi megfélemedésben és elcsüggedésben egész Dunán innen egyetlen megye sem kelt föl; a mikor augusztus 21-én Wesselényi Szenczen szemle végett megjelent, nem talált hadat, csak a megyék

1 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 127. l.

2 *Zwiedeneck-Südenhorst*, Deutsche Geschichte, I, 244. l.

3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 121. l.

4 *Zwiedeneck-Südenhorst*, id. h.



(Egykorú metszet után.)

7. ÉRSEKUJVÁR OSTROMA.

küldöttei várták és jelentették, hogy az ellenség fenyegetése miatt a nemesség nem mozdulhat tüzhelyéről.

Hogyan érezhetett volna hősünk ebben a helyzetben kedvet a feles fővezérség elvállalására. Hisz otthon derekas veszélye ha el is múlt, minden veszélye nem szünt meg. A kanizsaiak azzal a fenyegetéssel váltak el, hogy vára alá újra visszatérnek, mihelyt a nagyvezértől segítséget kapnak;[1] s már szedelőzködtek, mert csak az imént fogadtak be ágyúkkal 3000 főnyi csapatot; a hir is egyre rebesgette, hogy a tatárok mielőbb reája jőnek.[2] Nem akart föllebb vonulni, a táborok útjára.[3] Aztán mi biztosíthatta a kedvező hangulat megmaradásáról? Június közepén, a mikor a nagyvezér még Nándorfejérvárnál táborozott, a király maga biztatta Leslievel és Piccolominivel, hogy a közelgető török ellen serényen szervezkedjék, maga írta neki olaszúl sajátkezűleg: «Kedves Gróf! Legyen meggyőződve és legyen biztos, hogy nem fogom elhagyni, mivel kész vagyok Ön iránt hálámat mindenkép kimutatni. Ezek között a szerencsétlen viszonyok közt legnagyobb bizalmam az Ön személyében van»:[4] mégis elhagyta és a harcztól eltiltotta. A hadi tanács azonban csak sürgette, hogy vonuljon föllebb, a hadi szinen elé, vegye magához a határszéli és felső-ausztriai német gyalogságot és támadja meg a törököt Érsekújvár felé; beszélje meg a nádorral és Rottal gróffal, hogy miként lehetne oldalmozdulattal megsegíteni, Esztergom és Buda ellen működni.[5] S a találkozás végett a köszvényes Wesselényi maga sietett eléje Rottal gróffal, s maga is, a gróf is levélileg hivta, kérte, Witnyédyvel biztatta, késztette, hogy jőjjön minél hamarább, készen levén arra is, hogy ha nehéz volna fel-

1 Vitnyédy István levelei, II. k. 109. l.
2 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 128. l.
3 Molin Alajos jelentése augusztus 16-ikáról.
4 Forstall Márk Stemmatographiája, 28. l.
5 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 327. k.

jönnie, eléje mennek Rohonczig, Német-Újvárig, vagy akár a Muraközbe.[1] Hősünk szeptember 4-ikén jelen tete a hadi tanácsnak, hogy a nádorhoz útazik,[2] 5-ikén Német-Újvárnál járt, 6-ikán Kőszegre érkezett, a hol Wesselényi, Rottal, Nádasdy, Batthyány Kristóf és Pálffy Miklós várakozott reája, mert a nagy veszedelemben, mondja Witnyédy, az emberek nem tudnak mit tanácslani, s mindnyájan neki könyörögnek, kit azelőtt mocskoltak, érdemes előhaladásától megfosztottak, igazságában megfojtottak, s ha lehetett volna, még életét is elveszik vala. Hisz tőle vártak segítséget, biztosak levén felőle, hogy valamit hazájáért megcselekedhetik, nem fogja elmulasztani.[3] Abban egyeztek meg, hogy Zrínyi Miklós legyen a fölkelő magyar hadak fővezére, ki a nádor után, mintha ez személyesen jelen volna, mindeneknek parancsoljon, alatta a Dunántúl élén Batthyány Kristóf, a Dunán innen Pálffy Miklós álljon.[4] S ezt a tervezetet már eleve a hadi tanács is megerősítette.[5] A kivitel módjára Witnyédy kikötendőnek tartotta, hogy a hadak toborzására a király elegendő pénzt adjon, azok éléséről, fölfegyverezéséről kellőképen gondoskodjék; engedje meg hősünknek, hogy az ország népe mellett a horvát és tótországi végekből s a Regedénél levő németekből bizonyos számú katonaságot elhozhasson, mert a fölkelésben nem igen bizakodhatik; s parancsolja meg a német fővezérnek, hogy a magyarral megegyezően összeműködjék: a mellett állíttasson ki a felség parancsolatot, hogy Zrínyi olyan teljes hatalommal és tekintélylyel intézkedik mindenben, mint a nádor, a kit képviselni fog; bocsáttasson ki hozzája rendeletet, hogy a fel nem kelő nemesek

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 115. l.

2 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 325. k.

3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 116., 118. l.

4 *Ugyanott*, 123. l. Ő megfordítva mondja, de ebben az időben a mai Dunántúlt veszik Dunáninneninek és viszont.

5 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 327. k.

ellen az alispánoknak segítséget tartozik adni, mert ha e nélkül ád végrehajtáshoz karhatalmat, azzal vádolják, hogy hősünk bosszúból cselekszi. Hősünk pedig készíttessen hivatalos pecsétet, hogy a megyéknek s uraknak szóló leveleken s nyilt parancsokon használhassa.[1] A mi kicsiség ugyan, de a gyakorlati szükség követelése; s a jó barát annyival kevésbbé feledkezhetett meg róla, mert a tábori iroda vezetését magára akarta venni.[2]

Zrínyi, úgy látszik, a tanácsot megszivlelte, s Bécsben nagyrészint keresztül vitte; aztán 9-ikén Vattra érkezett, hol a nádor a dunántúli hadon szemlét tartott és a hangulatot az ő fővezérségére előkészítette. Vagy 10,000 ember lehetett együtt: Széchenyi György győri, Sennyey István veszprémi püspök, Eszterházy Pál, Pálffy Miklós, Czobor Ádám, Eszterházy Mihály, Jakusich Péter veszprémi és Eszterházy Ferencz pápai kapitány vezetése alatt. S a legbátrabb hőst, a magyar *Marsot*, a mint Eszterházy Pál nevezi, ki ettől a naptól fogva a tisztelet és csodálat rajongásával követi vala, *fővezérnek* kikiáltották, a többi tisztséget is kiosztották, nagy és őszinte lelkesedéssel.[3] Ám ez a lelkesedés a bizalmat már közönségesen helyreállítani nem birta; minél közelebb esett a vidék a megszálló törökhöz, annál gyengébb visszhangra talált. A nádor Bécsbe sietett, hogy személyesen jelentést tegyen, onnan Morvaországon át a felvidékre, hogy a fölkelést éleszgesse, s ez útjában «a szerencsének mostoha és veszedelmes habjaitól hányatva csak Isten irgalmából szabadult meg;[4] mert Ruszka mellett,

1 Vitnyédy István levelei, II. k. 123., 124. l.

2 *Witnyédy e végre* a Keczer-testvérektől egy jó öreg ember alá való lovat kér, majd a fiatal Liszti révén egyenesen urához fordul, hogy hozzon számára egy sátrat minden irás-fölszereléssel együtt, aztán egy csendes lovat, egyszersmind üzenje meg, vigyen-e ő magával egy kocsit, egy társzekeret, melyen a secretáriához való szerek és kellékek legyenek, nehány kötés papír és egyéb abhoz való dolog. (II. k. 113., 125. l.)

3 Esterházy Pál, Mars Hungaricus. 22., 23., 34., 35. l.

4 Wesselényi Ferencz levele Zrinyi Miklóshoz, október 29-ikéről. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

Trencsénmegyében a tatárok megszorították» s majd elfogták, csak nehezen menekült Oroszlánkőbe. Hősünk pedig Lajta-Bruckba indult a hadi tanács rendelete szerint, hogy Montecuccolival és Gonzagával a helyzetet megbeszélje; de már Oroszvárott, 15-ikén találkozott velök.[1] Voltakép Gonzagának ezzel az értekezlettel az volt a megbizása, hogy a két fővezér között a jó egyetértést egyengesse és megalapítsa, mikép munkáljanak össze minden villongás és versengés nélkül a közjó érdekében.[2] Mert a hiú olaszról, úgy látszik, még az udvar sem tette föl tavalyi megalázása és sérelme miatt, hogy feledni nem tudó, bosszúáhító természetével személyes gyülölségén uralkodni fog, hisz hősünknek, mint győzedelmes félnek, neheztelni és megtorolni valója nem lehetett, és ha lett volna is, magasztos hazaszeretetével a nemzet megmentésének harczában minden salakos indulaton fölülemelkedik! Oroszvárról aztán haza, a Muraközbe ment, hogy a sereget szervezze. Toborzott, gyűjtött fegyvereseket; személyesen járt Regedében Piccolomini Testánál és Varasdon Leslie Walternél két ezred lovas, 200 gyalog és 1500 határőr végett; egyenesen a király *szóbeli* parancsával. Piccolomini Lesliere utalt, a varasdi kapitány meg vonakodott a kivánságot teljesiteni, «nem levén ő felségétől engedélye»; sőt a gréczi hadi tanácscsal fölterjesztést intéztetett Lipóthoz, hogy mivel a két lovas ezred nélkül Stiria védtelen maradna, hagyja meg azt helyén. De Lipót válaszában kereken kijelentette, hogy a két ezredet Zrínyinek engedi, a stiriai rendeknek megparancsolta, hogy mivel a Piccolomini és Bachone-ezredek minden órán Magyarországba indúlhatnak, rendeljenek melléjök biztost a kihágások ellenőrzésére; Leslienek pedig meghagyta, hogy ne okoskodjék, hanem a kért gyalogságot is minden ellenvetés nélkül engedje át;

1 PRIORATO, Historia di Leopoldo, II. k. 248. l.

2 MOLIN ALAJOS jelentése augusztus 16-ikáról.

sőt meghagyta Auersperg Farkasnak, a károlyvárosi főkapitánynak, hogy mivel Zrínyi a török ellen támadásra készül, s hadtestében a fogadott német gyalogságot, a maga és a Batthyány Kristóf vitézlő népét, meg a horvát fölkelő hadat egyesíteni akarja, tüstént küldjön neki határszéli katonaságából 1500 lovast Zrínyi Péter vezetése alatt.[1] Mert a mióta hősünk a «császár szolgálatára» vállalkozott,[2] a király mindenképen dicsérte és támogatta, még a Montecuccoli közreműködését is, a mint láttuk, biztositani kivánta.

A mit áldozat és erély, buzgóság és fáradhatatlanság véghez vihetett: Zrínyi nem mulasztotta el. Három hét sem telt bele, már 4000 főnyi sereget gyűjtött és vont magához. Mielőtt azonban a Duna és Vág mellékére vonulna, szeretett volna a hódoltságba csapni; talán Kanizsa ellen, hogy megfélemitse, talán Boszniába, hogy a bosnyákok zavargását, mi miatt a basa a nagyvezérnek segitséget sem küldhetett, felhasználja:[3] csak annyi bizonyos, hogy a hódoltságra készült. A hir már arról is beszélt, hogy Törökországba tört 60,000 emberrel és több várat megvett.[4] A hadi tanács nem fogadta el tervét, mert ha a sereggel Törökországba menne, itthon védtelenül maradnak a várak, igy újabb támadást várhatnának;[5] sőt futárral megsürgette, hogy csapatait mielőbb egyesitse a Piccolomini Testa ezredével és siessen a királyi sereg erősítésére, mert Lippay, Wesselényi és Montecuccoli az udvarnál értekezletet tartottak és úgy állapodtak meg, hogy a törököt akár oldaltámadással, akár máskép Újvár alól el kell vonni.[6] Ebben a műveletben pedig a főszerepet neki szánták. Azonnal megindult, azzal a föltevéssel, hogy október 1-ére a főse-

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*, Windica, 68. k.

2 *Ugyanott*, 327. k.

3 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 129. l.

4 *Ugyanott* 1881. évf. 129. l.

5 *A császári és királyi hadi levéltárban*, Windica, 68. k.

6 Molin Alajos jelentése szeptember 30-ikáról.

reghez csatlakozik: de 4-ikén még csak Vatnál járt és 8-ikán remélt Pozsonyba érkezni, hogy aztán Montecuccolival Szerdahelyen találkozzék.[1]

Sajnos, Érsekújvár sorsa közben eldőlt. A bástyák ugyan erősek, a falak tömöttek voltak, s az őrség elszántan és vitézül harczolt: de a roppant seregnek örökkétig nem állhatott ellent, fölmentő segítség nélkül. Wesselényi pedig szavát be nem válthatta, mert az egész Dunán innen elcsüggedt; Montecuccoli a törököt hátba nem fogta, mivel egyszerűen nem merte. Nem akarhatta Bécs sorsát, mondja egyik német védelmezője, egyetlen kártyára föltenni; nem akarta, mondjuk inkább, a maga és hada ép bőrét koczkáztatni. Mert Bécset egyelőre veszedelem nem fenyegette, s fenyegetés esetében ő meg nem oltalmazhatta. Mert 15,000 ember *mi* a győzedelmes roppant török sereg útjában? Elsöpri azt, mint polyvát a szél. Ellenben *vivás közben*, a fölkelő magyar hadakkal összeműködve, addig nyugtalanítja és zaklatja, részenként csipdesheti és verheti, míg Zrínyi is megérkezik, s egyesült erővel a várat fölmentik, vagy a megszállást úgy megnehezítik, hogy késő őszszel a nagyvezér maga lesz kénytelen feloldani! Hiszen már is hire járt, hogy csak szeptember 23-áig folytatja, s ha addig a várat megvennie nem sikerül félben hagyja, dúlva Stiriára fordul és téli szállásra vonul.[2] Ilyen erkölcsi vereség után Bécsre nem is gondolhat, Magyarországon is alig boldogulhat, mert a nemzet föllélegzik és fölbátorodik, a tavaszszal egyetemesen fölkelhet, s a királyi és külföldi segélyhadak támogatása mellett a pogánynyal diadalmasan megvivhatna. De Bécsért és az örökös tartományokért, egyelőre merő rémlátásból, áldozatul dobták hazánkat, s áldozatul a szerencsétlen Újvárt. Montecuccolinak volt legalább ürügye, a mivel félszét szépitette.

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 325. k.

2 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 129 l.

A szegény várbeliek fölmentést hiában vártak. Már a bástyák megromlottak, a falak omladoztak, de még mindig dühvel és kétségbeeséssel védelmezték őket. A törökök már be-benyomultak a tört réseken és omladványokon, zászlókat tűztek reájuk, szemtől szembe szablyával küzdöttek, de rendszerint ismét kiszorúltak. Végre fölrobbant az egyik bástya, s annyi emésztő fáradság, s annyi elfoszló reménység után a lelkeken kitört a szabadulás vágya féktelenűl. Az őrségnek fele elveszett, a magyarságból több a kétharmadánál: beállt a meghasonlás. A németek zúgva, fenyegetve követelték a vár feladását, a magyarok még ekkor is esküjökhöz hiven önfeláldozással ontották véröket, életöket. De 400 hazafival szemközt 2000 idegen zsoldos állt, kiknek nyomása következtében előbb Pio, majd kénytelenségből maga Forgách alkudozásba ereszkedett Köprili Ahmeddel és szeptember 26-án feladta neki a várat. A védők fegyverüket megtarthatták, értéküket és betegeiket elvihették; sőt a németek a nagyvezértől bizonyítványt kértek és kaptak, hogy kötelességüket megtették, a mint illett és kellett. S úgy vonúltak el aztán zeneszóval.[1]

A vesztés hire mindenfelé mély megdöbbenést és szomoru levertséget keltett. A nádor könyes szemmel, éles zok-szókkal halmozta el Forgách Ádámot, ki kardviselő vezér létére mások vádlásával és a mostoha sorssal védekezett;[2] a nemzet pedig az ellenség győzedelmétől még inkább megfélemedett, lelki ereje elernyedt és megzsibbadt; még azok is, kik a várnak fölszabadítása végett Wesselényi újabb izgatására Árva, Trencsén, Liptó, Turócz és Gömör vármegyékből Thököly István gróf és Barkóczy Isván báró lobogói alá gyülekeztek, valami 10—15,000-en, a bevégzett tény után riadva széledtek haza.[3] S Köprili

1 SZALAY LÁSZLÓ, Magyarország Története, V. k. 78. l.

2 *Hadtörténelmi Közlemények*, VI. k. 719—723. l.

3 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 130. l.

Ahmed ezt a helyzetet mindenképen kihasználni törekedett. Maga ugyan ott maradt táborában s az erősség helyreállításával foglalkozott; de ismét portyászó csapatokat eregetett szét, melyek Morvában a Fehérhegyig, a Felvidéken a bányavárosokig száguldoztak; kisebb hadakat küldözgetett ki a véghelyek foglalására, melyek egymásután estek el. Csakhamar kezére kerültek: Nyitra, Léva, Nógrád, Széchény, Palánk, Buják, Komjáti, Galgócz. S bizott benne, hogy nem sokára az egész Felföld, sőt az egész nemzet is behódol a németség ellen való gyűlöleténél és a protestánsok elégületlenségénél fogva: de hiában szólította föl a rendeket *Apaffy Mihálylyal*, kit kedve ellenére táborába hivott s egész Magyarország fejedelemségével kecsegtetett, kiáltványa szavára senki sem hajtott. A nádor hazafias szózatainak intelmein, még inkább az ősi hűségen a csábítás minden ügyekezete megtört. Pedig olyanok voltak a viszonyok, hogy Neumann szerint egész Magyarországot elveszettnek lehetett tekinteni, ha tavaszra tetemes erőt nem gyűjtenek![1]

[1] *Történelmi Tár*, 1881. évf. 131. l.



8. APAFI MIHÁLY ARANY TALLÉRJA 1663-BÓL.



9. A SZULTÁN SEREGÉNEK MEGINDULÁSA. (Egykorú metszet után.)

II.

A TÉLI HADJÁRAT; UJ-ZRÍNYIVÁR ELESTE.

Zrínyi Miklós Pozsonyba menet Komárom körül értesült Újvár elestéről. Rendes hada nem volt több 4000 embernél, 2000 lovas, 2000 gyalogos horvát és német a Piccolomini és Bachone-ezreddel együtt.[1] Mert a hadi tanács, a király szándékának ellenére, valószinűleg a Montecuccoli befolyása alatt, a mint Wesselényi kifejezi, «megfogyatkoztatta a német katonaságban».[2] A felkelő hada sem nőtt a szerint, a mint a haza veszélyénél s a maga népszerűségénél fogva remélnie kellett. Mert a nagy megfélemedésben és elcsüggedésben még az ő szavára sem buzdultak igazán az emberek, különösen nem ott, a hol német katonaság állt, mert nem akarták családjaikat, jószágaikat idegenek oltalmára bízni, kik ebben a nehéz időben is, a mikor az egész ország veszendőben volt, «bestiák módjára»

[1] Molin Alajos jelentése október 7-ikéről.

[2] Wesselényi Ferencz levele Zrínyi Miklóshoz, október 29-ikéről. Országos levéltár, Wesselényi-levelek.

viselkedtek: a birtokokat kifosztották, az egyházakat feltörték és a nőket meggyalázták.[1] S tömegesen elmaradtak, kötelességük alól húzodoztak főpapok, főrendek, hazafiak és honfiúsítottak, nemesek és idegenek egyiránt, kiknek a törvény értelmében fegyvert kell vala fogniok; sőt a kik már a táborban megjelentek is, szabadsággal eltávoztak vagy titkon megszökdöstek, vissza aztán nem tértek,[2] hősünk legnagyobb megütközésére és kedvetlenségére. Mint Magyarország fővezére, szigorú és kemény nyilt parancsot küldött a vármegyékre, hogy a mulasztókat kötelességük teljesítésére szorítsák; de a lelki elernyedésben és zsibbadtságban, a török és német kettős nyomása miatt nem igen lehetett foganatosítani. Összes fölkelő népe valami 10,000-re ment. S önként merült föl lelkében a kérdés, hogy a bevégzett tény után mit csináljon? Ilyen gyönge erővel, az általános levertségnek közepette, a győzedelmes roppant török sereg ellenében, még az ő katonai lángesze és vezéri leleménye sem biztosíthat fényes és tartós sikereket! Írt tehát azonnal az udvarnak, hogy miután Újvár elestével az ő feladata a török elvonására megszünt, a felség bocsássa kegyelemmel haza, a saját területének oltalmára:[3] de a király csak fölebb rendelte, mert a portyázó tatárok és kisebb török hadak mind jobban nyugatra fordultak, egyes csapatok a Mátyus-földén Nagy-Szombatig és a Csallóközben Vízvárig kalandoztak, könnyen Pozsony vagy épen Bécs ellen kanyarodhattak.[4] A veszedelemben Lipót és udvara csak az ő megjelenéséből, az ő vitézségéből merített bátorságot. És Zrínyi vonult föllebb a Csallóközbe 14,000 főnyi hadával.[5] Vízvár közelében, október 10-ike körül ellenségre bukkant és úgy felkonczolta, hogy csaknem a csecsszopó

1 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 130., 131. l.
2 Zrínyi Miklós nyilt parancsa: Magyar Történelmi Tár, VII. k. 253., 254. l
3 Molin Alajos jelentése október 7-ikéről.
4 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 130. l.
5 *Ugyanott.*

gyermekek is a dicsőségéről szóltak. S a betegeskedő nádor ágyában könyörögve kérte Istent, hogy az ottomán fényeskedő holdnak homályító csorbulásával hozza vidámságba a szegény, csaknem utolsó kétségbe esett magyar világot s hősünk okos vezérsége által, bátor szivével, fényes és éles kardjával ezerszámra vághassa a pogányságot.[1] Győzelmének természetesen mindenki örült, közel és távol; csak irígy ellenfele, Montecuccoli szisszent föl, ki június közepe óta lézengett a harcztéren a nélkül, hogy megütközött volna. Egyszer táborozott, másszor menetelt, de mindig födve, kellő biztonságban, egyiránt dicstelenül. Zrínyi kereste, ő meg kerülte az ellenséget, az karddal támadott, ő meg csak lábbal hadakozott: a két fővezér merő ellentét volt. Montecuccoli személyileg tavalyi megalázása és sérelme miatt gyűlölte, módszerénél fogva lenézte hősünket; mert az ő szemében csak a maga eljárása volt tudós hadviselés, az afféle összecsapás — csak legénykedő verekedés. Föl se tette, hogy fővezértársának tudománya van legalább annyi, mint néki; a tehetsége és bátorsága pedig több, s tapasztalása a törökkel végtelenül nagyobb; mert tudja, hogy úgy kell véle küzdeni, a mint ő harczol. Zrínyi diadalmasan nyomult fölebb, reménységet és bizalmat öntve a népbe, félelmet, sőt rémületet az ellenségbe; s a hónap 14-én találkozott Montecuccolival és Pucheimmal, az idő

1 WESSELÉNYI FERENCZ levele Zrínyi Miklóshoz, október 29-ikéről. HORVÁTH JENŐ szerint (Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 28. l.) hősünk a harcztéren való megérkezését azzal jelentette be, hogy a Nyúlak szigetén, a mostani Margitszigeten, Balogh János előadásaként pedig a Csepelszigeten (Nagy-Kanizsa városának és vidékének hadtörténelmi multja.) 169. l. táborozó török hadat rajtaütéssel felkonczolta. Mind a két változat merő képtelenség; 1-ször mert ha táborozott is ott vagy itt ekkor török had, azon rajtaütni a széles Duna miatt nem lehetett; 2-szor, mert Zrínyi e szigeteknek feléjük sem jött. MOLIN szeptember *30-áról* közli, hogy külön futár indult hozzája *Csáktornyára;* maga *október 4-ikén* tudatja, hogy *Vatra*, a dunántúli fölkelő nemesség gyűlőhelyére, Vasmegye szombathelyi járásába ért, hogy Pozsonyba induljon; de *Komáromnak* fordult, *7-ikén* e városnál és *10-ikén Vízvárnál*, a megye csallóközi járásában állt, honnan a nádort győzelméről értesítette? Mikor lett volna akár Pest felett, a Nyúlak szigetén, akár Pest alatt, a Csepel-szigeten? Szigeten győzött: de a Csallóközben.

szerint komáromi főkapitánynyal. A pogány a Csallóköz alsó részéből, a hol hősünket érezte, takarodott vissza, s a szép és termékeny sziget itt az ellenségtől megtisztult. Mind a mellett Montecuccoliban a vállalkozásra kedvet és bátorságot nem tudott éleszteni. Négy napig folyt köztük a tanácskozás, négy napig biztatta, sürgette, s minden rábeszéléssel és érveléssel megkisértette, hogy közös cselekvésre, együttes támadásra bírja: hazafi lelkesedése és ékesszólása kárbaveszett.[1] Montecuccoli, mondja a német krónikás, féltette az élést, meg a szénát és abrakot, melyet máris hat mérföldnyi messzeségből kellett harácsolnia, hogy embereinek és lovainak nem jut elég,[2] ha az ő hadával együtt működik. Mintha bizony ennek a saját hazájában joga nem lett volna ahhoz! A sok unszolásra végre előmutatta Porcia herczeg rendeletét, mely arra utasította, hogy egyetmást ugyan vele beszéljen meg, de hozzája ne csatlakozzék.[3] S a négy napi tanácskozásnak eredménye az lett, hogy Zrínyi népével a Rábán keljen át és menjen Komárom felé, a hol az ellenség már mutatkozik.[4] 18-ikán megfordult tehát és 19-ikén már jelenthette a hadi tanácsnak, hogy a törökkel szerencsés összecsapása volt.[5] Köprili Ahmed alvezére, *Ali*, haragra gyúlva, össze akarta morzsolni s az aleppói és váradi basákkal egész népestül űzőbe vette: de hősünk a tetemesen túlnyomó erő elől ügyesen Komáromba siklott.[6] Aztán Pucheim egyetértésével és segítségével megint fölebb hatolt, s a Csallóköz felső részében több kalandozó török csapatot szétszórt; majd a Dunán és Vágon hidat verve, a főseregen ismételve sikeresne rajta ütött; s mikor az a Dunán átnyomakodott volna, előhadát

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 325. k. Rónai Horváth Jenő, Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 28. l.

2 *Ortelius Redivivus*, II. k. 287. l.

3 *Ugyanaz*, II. k. 287. l.

4 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 325. k.

5 *Ugyanott*, 327. k.

6 *Ortelius Redivivus*, II. k. 287. l.

meglepte és visszaűzte, a mivel a nagyvezért útjából visszatérítette és a dunántúli vidéket a pusztítástól megmentette; míg Montecuccoli szégyen-szemre tétlenül nézte, hogy a Brünnig és Olmützig száguldozó tatárok a keresztyén foglyok ezreit előtte hajtották az érsekújvári rabszolgavásárra.[1]

Köprili Ahmed Újvár megerősítése s a dunai átkelés meghiúsulta után a kései idő miatt Párkányon és Esztergomon át Buda felé vonult, hogy téli szállásra térjen. Zrínyi újra felszólitotta Montecuccolit, hogy egyesülten rohanják meg: de hiában beszélt. A németek úgy féltek a töröktől, írja Molin, hogy már a nevére riadoztak; 6000 tatár megjelenésére az egész német sereget Morva és Szilézia közt páni rettegés fogta el,[2] s ebben a tulajdonságukban olasz létére osztozott a német fővezér. Elve sem engedte, hogy koczkáztasson, gyűlölete sem hagyta, hogy sikert a hősünkkel arasson. Zrínyi maga nyugtalanította és zaklatta hát a törököt. Így október 31-én Érsekújvár és Esztergom között, a Garam hídja közelében, mintegy 600 főnyi utócsapatot ért be, mely társzekerein gazdag rakománynyal, mindenféle drágasággal, foglyokat kisért 120 janicsár födözete alatt. A janicsárok azonnal szekérsánczot vontak, mögüle keményen védekeztek és ágyúikkal könnyű huszárjait kicsinyég föl is tartották. De ezek lovaikról leugráltak s gyalog a szekérsánczon áttörtek, aztán egy szálig felkonczolták őket, a drágaságokat, foglyokat pedig Komáromba szállitották.[3] Már ekkor az örökös portyázás és csatározás miatt olyan nyomorúságos állapotban voltak, hogy alig bírták el a fáradalmat:[4] de a vezérök lelkesedése összetartotta őket. Sőt Zrínyi velök az elmaradozó pogányságot

1 RÓNAI HORVÁTH JENŐ, Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 28. l.

2 MOLIN ALAJOS jelentése november 4-ikéről.

3 *Mars Hungaricus*, 39. l. S *Ortelius Redivivus*, II. k. 290. l.

4 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 325. k.

egész Esztergomig, némely csapataival Budáig üldözte, zsákmányának és foglyainak nagy részét elszedte.[1]

A nagyvezér haraggal és boszúval telt el iránta. Hiszen a mi csorba fényes és dicsőséges fegyverén esett, mindég Zrínyi, egyedül Zrínyi okozta! S a mikor Budán megállapodott, honnan Apaffy Mihály fejedelmet kegyelemben elbocsátotta, telelésre a hadakat a végekbe, palánkokba rendelte, — Kaplán basát, a határvidék új parancsnokát 10,000 végbeli törökkel, a krimi jali agát 50,000 tatárral Pécsre küldte, oly megbízással, hogy a félelmes hősnek várát és birtokát dúlják fel.[2] Maga aztán Nándorfejérvárra indult pihenőre; de előbb eleibe hívatta Lipót követeit: Goes bárót szabadon eresztette Lobkovitzhoz azzal a szóbeli üzenettel, hogy a tavaszszal ellátogat Bécsbe, 100,000 török kiséretében.[3] S azzal a levélbeli kérdéssel, ha valjon nem látják-é be a követek a béke üdvös voltát, vagy nincs-é fölhatalmazásuk annak megkötésére? Ha a tavaszszal majd vendége lesz, megbeszélhetik egymással.[4] Reningert pedig magával vitte.

A kedélyes szavakba gúny és fenyegetés vegyült, a jövőnek ijesztő jeleként. Lobkovitz, mindjárt az ellenség eltakarodásakor, hadi tanácsot hívott össze november 4-ikére a helyzet megbeszélése végett. Megjelentek azon: Montecuccoli, Zrínyi Miklós, Souches, Zrínyi Péter, Strozzi és Hohenlohe Gyula gróf, a Rajnai szövetség segélyhadának parancsnoka, ki kevéssel előbb Bécsbe érkezett, s rajtok kívül többen.[5] Egyesek úgy vélekedtek, hogy meg kell várni, a míg Köprili Ahmed az ázsiai törökséggel távozik, aztán Újvárt vissza kell foglalni; mások azt ajánlták, hogy

1 Rónai Horváth Jenő, Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. 28. l.

2 *Hadtörténelmi Közlemények*, III. k. 504. l.

3 Franz Krones, Handbuch der Geschichte Oesterreichs, III. k. (Berlin, 1878. 594. l.

4 *Hadtudományi Közlemények*, III. k. 502., 504. ll.

5 Molin Alajos jelentése november 4-ikéről.

Esztergomot kell megszállni és megvenni; de a többség úgy okoskodott, hogy tél közepén az ellenálló véghelyek vívása a hadat csak gyöngítené és a jövő háborúra használhatatlanná tenné; a nagyvezér Újvárt és a többi erősséget különben is éléssel és katonasággal bőven ellátta.[1] Ennek következtében a hadat téli szállásra helyezték. Montecuccoli a Csallóközbe vonult,[2] melyet fővezértársa számára megtisztított és biztosított. Védettebb helyen már csakugyan nem telelhetett! Zrínyi pedig haza indult muraközi őrállására, új küzdelemre, Kaplan basa és a jali aga fogadására.

A két fővezér a csatatéren bizalmatlanul jött össze és fellobogó gyűlölettel vált el. A míg egymás mellett működtek volna, Montecuccoli csak akadékoskodott, csak újjat húzott, társától félreállt, az ellenség elől kitért, a harczban nem harczolt! Zrínyi maga viaskodott, fáradt, a népben a hitet, az ellenségben a félelmet maga tartotta fenn. Társa a tehetetlenség, ő a tevékenység; az a lomha kő, mely a saját erejéből le nem üt, ő a viharos villám, mely untalan czikázva csapkod. Igaz ugyan, hogy fényes és tartós sikereket ő sem aratott; de annak nem maga az oka, hanem a ki az eszközt neki meg nem adta, a segítséget tőle megtagadta. Aztán csodálkozhatunk-e, ha nem fértek meg együtt?[3] Megférhetett-é egymással a methodismusba oltott öszvér és a nemes tüzétől lihegő telivér? S csodálkozhatunk-é, ha a Montecuccoli nevét elkeserédéssel emlegették, míg a Zrínyiét magasztalva hordozta meg a hír az egész országban? Egygyel több indíték arra, hogy az irigy olasz neki kaján és konok ellensége legyen örökre!

A míg hősünk oda jár vala, Péter öcscse őrködött helyette a Murától le az Adriáig. Nem is szükség nélkül. Mert alig értesült *Csengics* boszniai basa az ő távozásáról,

1 *Ugyanaz*, ugyanott.
2 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 131. l.
3 *Ugyanaz*, 1881. évf. 130. l.



(Meyssens egykorú metszete után.)

10. LOBKOWITZ VENCZEL HERCZEG ARCZKÉPE.

a végekből 10,000 főnyi hadat vont össze s október elej
megindult azzal a szándékkal, hogy Új-Zrínyivárát me
támadja:[1] s ha elfoglalnia sikerül, a horvát-szlavon hatá
széleket dúlja fel. A Lika és Korbava völgyében 1000-
1000 embert állított föl hátvédül és a többi 8000-rel hala
Ottocsácz-nak, Károlyváros felé. Péter gróf foglyoktól ele
meghallotta közeledését és csöndesen, lopva 4000 végbe
horvát vitézzel és katonával elejbe ment és lesbe állt eg
erdőben, melynél a basának el kellett vonulnia. Óvatosa
nyugodtan vonult, október 17-én reggel, mintha pusz
volna és védtelen az ország: seregének fele már elhala
az erdő alatt, a mikor Péter gróf hirtelen kitört belőle
két oldalról közbekapta a törököt. Nem hiában «Győz
vagy halni» volt a jelszava,[2] oly hevesen vágta, oly kem
nyen kaszabolta, hogy az két óra múlva megverve, elszór
menekült vissza; 1000 embere a basa fiával és testvéréve
12 jelesebb agával és béggel borította a véráztatta földe
s harmadfélszáz esett fogságba, 8 zászló, 100 ló, 14 ezüs
szerszámos paripával zsákmányul, sok egyéb drágaságg
együtt. Péter gróf fényes győzelemmel, gazdagon me
rakodva tért meg bátyja új erősségébe. A kanizsai szon
széd gondolt egyet: szeget-szeggel! A koppányi, pécsi
szigeti őrség nagy részét egyesítve, október végén valar
8000 törökkel rajta ütött: de csúfos kudarczczal, véres fe
jel takarodott ő is várába vissza.[3] S azóta Péter gróf nyu
ton maradt. Bizony, ha maga nem biztosítja magát, semn
sem biztosította volna.

Hát a közfölkelés? Varasdnál hónapok óta gyülekeze
és táborozott ugyan; de voltakép még erre az időre, o
tóber végére sem gyűlt össze. A földesurak a fegyelmet
rendet a bánnak távollétében nem ismerték, a táborb

1 *Ortelius Redivivus*, II. k. 287. l.
2 Lásd arczképén, az Ortelius Redivivusban, II. k. 286. l.
3 *Ortelius Redivivus*, II. k. 287., 288. l.

Victoria so Herr Graff Peter Von Serin erhalten Anno 1663. Den 16 Octobris

11. AZ OTTOCSÁCZI ÜTKÖZET.

(Egykorú metszet után.)

vagy magok meg nem jelentek, vagy a füst után járó fegyvereseiket be nem küldték, s a bánnak katonai helyettese, Orehóczy Gáspár, csak november 12-ikén tartott a varasdi hévvizeknél hadi tanácsot a végre, hogy a mulasztókat megbüntessék és a jelenvalókat el ne ereszszék; de négy nap múlva, 16-ikán, már kimondták a tábor feloszlatását, mivel a szomszédos tartományokbeli és magyarországi táborok már fölszedték sátraikat, s a bán is közeleg haza. A gyűlés megbízta Orehóczy Gáspárt és Sámbor Györgyöt, hogy Zrínyinek, mihelyt Isten segítségével haza ér, terjeszszék elő a feloszlatásnak okait, hisz a tábor annyi hónap óta, annyi költséggel és fáradalommal volt együtt; gondoskodott egyszersmind a feloszlatás esetleges balkövetkezményeinek elhárításáról, a mennyiben a földesuraknak és embereiknek szigorúan meghagyta, hogy hazavonulásukban a szegény, nyomorult népet kiméljék, kenyéren és szénán kívül egyebet tőle ne szedjenek, mert minden egyéb harácsot négyszeres árral kötelesek megtéríteni; Varasd és Kőrös megyék szolgabiráinak pedig megparancsolta, hogy hirtelen veszedelemben, ha a török a Dráva felől beütne, a fenyegetett vonalnak azonnal segítségére siessenek.[1]

A mint Zrínyi Miklós hazaért, első dolga volt, hogy november 19-ikén Esterházy Mihályt, a győri kapitányt Veszprém várának megvédelmezésére buzdítsa,[2] öcscsét pedig az őrködésben felváltsa s az eloszolt fölkelés helyett a Piccolomini és Bachoneféle ezredet megint maga mellé kérje, mert magyar ember létére a bejelentett vendégeket kellő készülettel akarta várni: de mielőtt megkapta volna, a törökök és tatárok már 27-ikén megérkeztek, nem éjszaka, titkon, hanem nyiltan, világos nappal, elbizakodva. Parancsnokuk nem Kaplan basa vagy a jali aga volt, kiket a nagyvezér hősünk birtokainak pusztítására

1 *Acta et Articuli* stb. 201., 202. l.
2 *Századok*, 1883. évf. 60. l.

küldött, hanem *Ali*, az új váradi basa,[1] ki a csallóközi, a duna- és vágmelléki győzedelmekért, az örökös csatározás le-lecsapó zaklatásaiért kivánt boszút állani. Valami 12,000 emberrel jött, de Kanizsánál hír szerint még 30,000 főnyi serege állt, parancsra készen, hogy a Muraközbe üssön, onnan Stiriára egész Gréczig, majd a Murán át visszafordulva Batthyány Kristóf jószágait és végházait dúlja föl; csak az előhad vállalkozásának sikerére várakozott. Ali Kottorinak jött, hordozható hidat hozva magával, melyet a tatárok a vízen gyorsan átvetettek, hogy a had többi részének átkelésére széles hidat verjenek. Hősünk épen várán kívül a szigetet kerülte 300 lovassal, hogy a Mura sekélyeit vizsgálja és biztosítsa, honnan veszedelem érhetné, a mikor egyszerre az egyik őrszem vészmozsara megdördült, s ő arra tartott, a merről a lövés az ellenséget jelezte. Két ezer tatár már ott volt az innenső parton. Szorultságában, a mikor szigetét már megszállva, magát veszendőben látta, nem gondolhatott elvonulásra, népe összegyűjtésére: hanem az erők aránytalanságával nem törődve, vitézül és elszántan, 300 föllelkesített lovasával a tatárság közé vágott, mely olyan sűrű nyilzáporral fogadta őket, hogy a levegő pillanatra elborult, de rohamukat föl nem tartóztatta. Példájára vitézei, Isten segítségéből oly erővel és bátorsággal kaszaboltak, hogy villogó száblyáik alatt a tatár halomra hullt, vagy megfélemedve a folyó felé iramlott. A hordozható hídon, ezen a gyenge és keskeny alkotványon, a menekülők azokra estek, kik segítségökül jöttek; s kavarogva, torlódva, mind a két felől szaporodva, nyomakodva gomolyogtak együtt. Mint a kicsapó ár a medrében, nem fértek meg a hídon, hanem nagy csapatonként zuhogtak a Murába, mely emberrel és lóval annyira megtölt, hogy a víz többé nem látszott. Csak kevesen vergődtek a tulsó partra,

[1] *A császári és királyi hadi levéltárban*, 68. k. S Zrínyi Miklós levele Lipóthoz november 28-ikáról.

nagyobb részük elmerült vagy elvérzett; mert Zrínyi megparancsolta, hogy senkit élve ne hagyjanak. Többet ezer lónál fogtak ki a habok közül, a többi ott pusztult, s a folyó halottól, dögtől, vértől megdagadt. Ali zavartan, az ijedtségtől megigézve nézte a romlást, aztán gyalogságát támadásra rendelte: de már ekkor Zrínyinek is megérkezett 300 gyalogja, két kisebb ágyúval, s összefutott katonasága mindenfelől és egész álló napon, egész álló éjjel visszavetette minden átkelő kisérletét. Szerencse, hogy a harcz moraja Kanizsáig nem hallszott és a basa segítséget nem hozott. Bizonynyal azt hitte, hogy 12,000 emberrel utoljára is csak útat tör a szigetre. Keservesen csalódott. Hajnalban dühöngve, boszút esküve vonult vissza Kanizsára. Zrínyi pedig még aznap értesitette a hadi tanácsot szerencsés győzelméről, s megírta a felségnek, hogy Isten különös kegyelme csodálatos módon szigetét és a szomszédos tartományokat magával együtt nemcsak megtartotta, de meg is szabadította a törökök kezéből; mind a mellett az Isten szerelmére kéri, hogy rendelje el határozottan megsegítését ágyúkkal, golyókkal, más készletekkel, így csapatokkal is, mert a szükség ez idején ágyúk és katonák híjában mind az ő szigete, mind az örökös tartományok csalhatatlanul elvesznek.[1] A hadi tanács felsőbb jóváhagyás reményében a Piccolomini és Bachone-ezredet, valamint a Spick Lukács báró főtábormester csapatát rendelkezésére bocsátotta, Gréczből hadiszerrel ellátta, a mennyiben 8 mezei, 4 öreg ágyút, 100 puskát, 500 mázsa lőport, tetemes golyót, kanóczot és egyéb készletet küldött számára;[2] a királynak pedig vitézi merénye fényes sikerét magasztalva előterjesztette.[3] A fölszerelésre és katonaságra annyival égetőbb szüksége volt, mert a törökök és tatárok napon-

1 ZRÍNYI MIKLÓS levele a királyhoz november 28-ikáról.

2 *Ortelius Redivivus*, II. k. 292. l.

3 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 327. k.

(Merian Mátyás metszete után.)

12. GRÁCZ A XVII. SZÁZADBAN.

ként mutatkoztak, körülötte rajzottak, s deczember elején ismét megütközött velük. Örömmel jelenthette, hogy keményen megverte őket; immár reméli, hogy több támadást nem tesznek, hanem Eszékre, téli szállásra vonulnak.[1] Jelentésével épen egyidejűleg, deczember 4-ikén kelt hozzája a király levele, melylyel előbbi győzedelmeért üdvözölte. S a mint Lipótnak a szive különös vigasztalására szolgált szerencsés ütközetének híre, úgy bizonyosan az ő szivének is elégtételére volt a felség elismerése és biztatása. «Kedves gróf Zrínyi! Nem is lehetett, irta a levél végén sajátkezűleg, az ön vitézségétől egyebet várni. Legyen Isten nekünk s az igaz ügynek segedelmünk, én maradok Ön iránt minden kegyelemmel».[2]

A mi Zrínyinek a hadi tanács rendelkezésében és a királyi kegyelem megnyilatkozásában különösen jól esett, főleg az a komoly készülődés volt, melyet a jövendőbeli tavaszi háború szervezésében kifejtettek. L'Isola báró már augusztus 23-ikán egyességet kötött a brandenburgi választóval, hogy Montecuccoli dunai seregéhez 400 lovast és 600 vértest, Souches hadához Szilézia födözésére 1000 gyalogost fog küldeni; s az ősz végén segítő csapata a Holsteini herczeg vezetése alatt csakugyan Kremsierbe érkezett és téli szállásra a königréczi kerületbe vonult. Küldött a királynak e mellett elegendő lőport és golyót s átengedett 100,000 tallér követelést, melylyel Spanyolország tartozott neki; a protestáns birodalmi rendeket pedig erélyesen felszólította, hogy a regensburgi gyűlésen a török ellen való segély megadásán buzogjanak. Rajta kivül a bajor választó 1000 gyalogost és 150 lovast, a szász 1200 gyalogost, a mainzi 900 gyalogost inditottak meg, a salzburgi érsek szintén pár százat.[3] A rajnai szövetség külön had-

1 *Ugyanott*, Windica, 68. k.

2 FORSTALL MÁRK Stemmatographiája, 29. l.

3 ZWIEDENECK-SÜDENHORST, Deutsche Geschichte, I. k. 241., 242. l.

teste meg, 7200 ember, kiknek parancsnokával, Hohenlohe Gyula gróffal hősünk a múlt hónap elején a bécsi hadi tanács ülésében találkozott, már Kremsnél áll, Stiria felé nyomulóban, hogy a télen át Pettau környékén szállásoljon. Mindez biztató jel volt, pedig sem a hadi tanács, sem a király nem érte be ennyivel. A tanács november közepén Souches fölszaporodott hadát, 1000 lovast és 8000 gyalogost Trencsénen át a bányavárosok védelmére rendelte, hol Koháry István, Horváth György és Szobonya István őrködött néhány ezer fölkelő néppel;[1] a király pedig a külföldi udvarokhoz, katholikusok- és protestánsokhoz követeket küldött segítség kieszközlése végett: Mattei grófot Rómába a pápához, Piccolomini Testát Itáliába az egyes fejedelmekhez és köztársaságokhoz; Strozzi Péter testőrkapitányt Francziaországba, gróf Sinzendorf Rudolfot Dániába és Hollandiába, gróf Dietrichstein Zsigmondot Angliába, Königsegg grófot Svédországba[2] és Petting grófot Spanyolországba; így fél Európát, az egész nyugati kereszténységet fölverni akarta, egyesíteni kivánta a pogány ellen. S maga épen úton, Amstädten városában, a honnan elismerő levele kelt, hogy Regensburgba, a birodalmi gyűlésbe siessen a megújítandó hadjárat katonai és pénzbeli biztosítékainak személyes sürgetésére.[3]

Lipót deczember 23-ikán ért Regensburgba, császári fénynyel, miniszterek és diplomaták kiséretében. A külföldi államok képviselői közül vele voltak: Carafa pápai nunczius, Archinto gróf, a spanyol követ és tanácsosa, Don Diego de Prado báró, Pallavicini marquis, a genuai köztársaság és Chieromani lovag, a toscanai nagyherczeg követe. S már a helyszinén vártak reája: Gavella lovag, XIV. Lajos meghatalmazottja, Rocus atya, a spanyol fe-

1 *Történelmi Tár*, 1881. évf. 131. l.
2 PRIORATO, Historia di Leopoldo, II. k. 283. l.
3 *Ugyanaz*, II. k. 271. l.

renczrendiek tartományi főnöke, a spanyol király meg bizottja, Callori gróf és Maletti lovag, az a mantuai, ez a szárd herczeg küldötte. S a birodalmi rendek közül példájára megjelentek: a mainzi, trieri, bajor és szász választófejedelmek, a salzburgi érsek, strassburgi, speyeri, münsteri, paderborni és regensburgi püspökök, meg a fuldai apát, a württembergi herczeg, a bayreuthi és baden-durbachi grófok és még számosan. Hosszan tanakodtak és vitatkoztak az adandó katonaság számáról és a pénzbeli segély öszszegéről. A brandenburgi választó 60,000 embert ajánlott meg a megfelelő költséggel az év folyamán kiállítani; de a gyűlés sokallta, végre 9—10,000 emberben állapodott meg, a szükséges fizetéssel, Badeni Lipót őrgróf fő- és Waldeck Frigyes gyóf helyettes parancsnoksága alatt. A külföldi államok közül Anglia és Hollandia keleti kereskedelmök érdekei miatt harczba a törökkel nem elegyedtek; Dánia és Spanyolország a saját háborúikban kimerültek, s gazdaságuk romlása nélkül semmi támogatást nem nyujthattak; a svéd király csak annyi segítséget ajánlt, a mennyi a birodalomhoz való viszonyánál fogva, mint Pomeránia és Bréma urát illette. A pápa csak nagyobb, az olasz fejedelmek és királyságok csak kisebb pénzbeli áldozatot hoztak katonai erő helyett; hadat, 1000 lovast és 5000 gyalogot egyedül a franczia király igért. A háborút a pogányság ellen a keresztyénség védelmének ismerték el ugyan, azért teljes rokonszenvükkel, sőt egyes országok tehetségök szerint gyámolították is: de a keresztyénség közösségének érzeténél a kereskedelmi és gazdasági érdekek már erősebbek voltak s általában ezek uralkodtak. Mind a mellett így is jelentékeny összegekre, s a rajnai szövetség, a birodalom, XIV. Lajos és az egyes választók külön segítségében mintegy 30,000 jól felszerelt katonára lehetett számítani.[1]

1 ZWIEDENECK-SÜDENHORST, Deutsche Geschichte, I. k. 242., 243. és PRIORATO Historia di Leopoldo, II. k. 272., 286. l.

A míg a tanácskozás Regensburgban foly vala, hősünk a biztató jelek föltüntével új kedvre, új cselekvésre lobbant, nagy és merész vállalatot készített elő, *egy gyors téli hadjáratot*, melylyel a Dráva balpartján egyszerre végigszáguld az eszéki hídig, s a vonalába eső várakat és palánkokat megveszi vagy megfélemíti, a vidéket feldúlja, a híres hidat elfoglalja és fölégeti. Minthogy azonban az elbizakodott török mindenfelé rezgelődött, s a termékeny Pozavinát a kulpai végekkel fenyegette, előbb a szükséges belső védelmet, a részleges fölkelést szervezte, az élére öcscsét, Péter grófot állítva. E végett *deczember 13-ikán* Varasd városába összehívta a karokat és rendeket, kik előterjesztésére önzetlen lelkesedéssel és áldozatkészséggel egyhangúlag elhatározták, hogy a bán parancsára és szolgabirák hirdetésére egész Pozavina a földesurak alá eső oláhokkal együtt haladéktalanul keljen föl és gyűljön össze a kiszabott büntetés terhe alatt. Azon kívül, a hol nagyobb és tartósabb szükség állna elő, a többi járásokból is a Száváig a földesurak a magok részéről egy lovast, jobbágyaik részéről egy gyalogot küldjenek jól fölszerelve a Pozavinába, ők is, nemesek és mágnások, fejenként fölkelve oda siessenek. Ha pedig ugyanabban az időben vagy külön-külön a török a kulpai, petriniai vagy károlyvárosi végeket rohanná meg, a szávántúli járások Zrínyi Péter gróf megkeresésére azonnal kötelesek felülni és ama részek oltalmára gyülekezni, a mágnások a megkereső gróf, a szolgabirák és más nemesek az alispán, a kulpamelléki és nem adózó népségek pedig Patachich Péter alatt állanak, ki viszont Zrinyi Pétertől függ. Ha valahol esetleg nyomasztó és végső szükség mutatkoznék, a török az ország valamely részébe haddal nyomulna be vagy erősséget szállna meg, a Száván innen és túl eső összes járások népe tartozik a bán parancsára személyesen fölkelni és hozzája csatlakozva az ellenség ellen harczolni. Aztán hadi szerek vásárlására

adót vetettek ki, minden egyes birtokos vagy jobbágyai után füstönként egy rajnai forintot jó új pénzben, melyet a közeledő vízkereszt napjára köteles minden szolgabiró a saját járásából behajtani és szoros számadás mellett Zakmárdy Jánosnak beszolgáltatni, hogy az itélőmester ólmot, puskaport vehessen rajta, még pedig apróbb és öregebb szemůt, a különböző fegyverek számára. Kimondották azt is, hogy a varasdi hévvizeknél tartott tábori tanács büntetéseit végrehajtják s a begyült összeget szintén erre a czélra fordítják. Az itélőmester pedig a beszerzett hadi készletet a varasdi vártoronyban őrizteti és az ország szükséglete szerint osztja ki. A ki akár a kivetett adó, akár a kiszabott büntetés lerovásában késedelmeskednék vagy makacskodnék, birsággal lakoljon; a ki a természetbeli segélyt eddigelő be nem szolgáltatta, Mária tisztulásának ünnepéig beszállítani köteles, különben szintén birságot fizet. Intézkedtek egyszersmind, hogy a haza oltalmazása végett német lovagok és gyalogok jöjjenek be; de a bán elnöklete alatt bizottság őrizze ellen számukat, elszállásolásukat, fegyelemben tartásukat; s a bizottság határozza meg az ellátásukra szükséges élelmiszerek árát, a széna és fa mennyiségét. A bizottság tagjai lettek: Orehóczy Gáspár al-bán, Zakmárdy János itélőmester, Patachich Miklós varasdi, Gotthall Miklós zágrábi és Majczen Ferencz körösi alispánok, Drúskóczy Kristóf és mindazok, a kiket a bánnak bevonnia tetszik. Végre gondoskodtak az ország szükségleteinek, főleg a saját katonáik fizetésének födözéséről, mert a nehéz időben az idegen katonaság kellő tartása mellett a hazai vitézlő nép szűkölködése méltán elégületlenséget kelthetett volna, — a haramiák az új adószedő ügyvivője ellen úgyis zavarogtak.[1]

Zrínyi Miklós a kiküldött bizottságot január 7-ikén

[1] *Acta et Articuli* stb., 203—205. l.

csakugyan összehívta csáktornyai várába, mert a Mura mellől megugrasztott tatárság a Dráva két felén lejebb vonult, a jobb parton egészen Pozsega tájáig, az Orljava vizéig hatolt, minél fogva a németség behozatala a belső védekezésre szükségessé lett. A hadi tanács intézkedése megkönnyítette a dolog kivitelét, mert deczember közepén *Hohenlohe* grófot a stiriai határra helyezte, egyszersmind hősünket értesítette, hogy seregét, ha tetszik, igénybe veheti.[1] S ő legott érintkezésbe lépett és megegyezett vele mind a téli hadjárat, mind a belső védelem támogatásának módjára nézve; így most kész tervezettel állhatott a bizottság elé. Az urak elhatározták, hogy 2000 főnyi csapatot kérnek és vezetnek be az országba s a Zavarchiától (ma Zavarsje) Ludbrégig nyúló területen szállásolják el, a miben Patachich Miklós varasdi és Gotthall Miklós zágrábi alispánok Drúskóczy Kristóffal és a járásbeli szolgabirákkal működnek közre, és pedig a házakat a mezőségen előbb kijelölik, a parasztokat összeírják; a mely gyalogoknak ezen a területen nem jut helyük, Ludbrégen alól, Varasdmegye déli hegyes vidékein és Körösmegye éjszakkeleti síkságának falvaiban kapnak szállást. Minden egyes emberért generálisuk, Hohenlohe, a gazdának egy tallért, az ország pedig azonfelül a nyomasztó drágaság miatt pótlékúl fél rajnai forintot fizet.

Az urak a megjelent német tisztekkel is megegyeztek, és pedig abban, hogy a katona megelégszik olyan kenyérrel és eleséggel, a milyennel a gazda él; bort külön tart magának, melyet azonban szállásadója vásárol be; s megnyugodtak abbeli biztatásukban, hogy Hohenlohe igérete és biztosítása szerint a lakosságot minden egyéb tehertől és alkalmatlanságtól megvédi. Aztán elvégezték, hogy a fél rajnai forint katonatartási pótlék födözésére egyfelől a hadi-

[1] *A császári és királyi hadi levéltárban*, Windica. 68. k.

szerekre kirótt egy forintos, másfelől Varasd és Körösmegyéből az országos költségekre kivetett nyolcz forintos adó fordítandó a megyei tisztviselők és itélőmester javadalmának levonásával; Zágrábmegye adójából pedig a kulpai kapitányokat és vitézlő népet, az új adószedőt és odavaló megyei tisztviselőket kell kielégíteni.[1]

Négy nap mulva meg, január 11-ikén Zrínyi meghagyásából az országos rendek gyűltek össze a püspök elnöklete alatt Zágrábban, hogy a kiküldött bizottság jelentését meghallgassák és a védekezés művét folytassák. Az ülés mindenekelőtt tudomásul vette és megerősítette a csáktornyai végzéseket; a katonatartási pótlék fejében a földesurakra még egy rajnai forintot vetett ki; de gondoskodott egyszersmind a hadi készletek födözéséről is, a mennyiben e czélra a czímeres és egy-telkes nemeseket egy, városi és falusi kereskedőket, akár hazaiak, akár külföldiek, minden 100 forint után fél rajnai forint erejéig rótta meg. Azután a termésbeli segélyt szorgalmazta meg azzal az utasítással, hogy felét a földesurak, felét a jobbágyok tartoznak Mária tisztulása napjáig beszállítani; különben az ünnep után minden varasdi vagy zágrábi mérő után egy magyar forint birságot fizetnek; de termés helyett kenyeret, lisztet is adhatnak. A varasdmegyei gabonát Patachich Miklós és Drúskóczy Kristóf a meglevő tárházakba helyezi és a háború jövendőbeli szükségére fordítja, a zágrábmegyei gabona és pénzbeli birság pedig az ország későbbi intézkedéseig szeműl vagy készpénzül marad. Sőt az ülés nagyobb gabnakészlet gyűjtése végett a jövendő szükségre való tekintettel elhatározta, hogy a földesurak Varasd és Körösmegyéből Szent-Jakab napjáig újabb varasdi mérő búzát, a jobbágyok ugyanannyi búzát vagy kölest kötelesek Szent-Márton ünnepére az ország tárházába Varasdra szállítani; s ha

[1] *Acta et Articuli* stb., 206., 207. l.



13. HOHENLOHE FARKAS GRÓF ARCZKÉPE. (Egykorú metszet után.)

a megjelölt időre és napra be nem vitetnék, egy magyar forint birsággal lakolnak; Zágrábmegyéből pedig ugyanazon határnapokra a földesurak másfél zágrábi mérő búzát vagy árpát, s a jobbágyok ugyanannyi kölest vagy alakort szolgáltatnak be Zágráb városába hasonló büntetés terhe alatt. A zágrábi káptalan jobbágyainak gabonája Sziszekre hordandó s annak szükségére fordítandó. Az ülés aztán intézkedett Petrinya, Svarcsa, Sredicske megerősítéséről, a pletter-berkiszevinai sánczok felásásáról, a salai árkok kitisztításáról és a bresti véghely környékének megvizsgálásáról, s ha a Mura jobb partján Új-Zrínyivár közelében valami sáncz igazításra szorul, jókarba kell hozni. S a szemlére kiküldötte Petretich Péter püspököt avagy helyettesét, gróf Erdődy Miklóst, Orehóczy Gáspár albánt, Zakmárdy János itélőmestert, Patachich Péter és Klauz Sebestyént. Szóval a gyűlés sem áldozatot, sem költséget, sem fáradságot nem sajnált, hogy a védekezést minél hathatósabban szervezze és fokozza:[1] de nem sajnált hősünk sem, hogy a téli hadjáratot előkészítse és szervezze.

Úgy okoskodott, a mint alig néhány nappal előbb vallásos megadással fejezte ki Csáky Istvánnak, hogy minden szerencsétlenségnél feljebbvaló az, ha látja az ember nemzetének, hazájának utolsó veszedelmét; de ha a nagy Isten arra rendelte öltőjével, legalább igyekezni kell minden jó magyarnak, kivált a nemes vérnek, hogy ellensége romlása nélkül ne legyen az ő veszedelme. «Én is a magam részéről azt írhatom kegyelmednek, folytatja búsongva, hogy szívvel-lélekkel mesterkedem minden előmenetelünkben, sem értékemet, sem életemet bizony nem szánom, s valami véget rendelt az Úr Isten az én szándékaimnak, jó szívvel elvárom. Eddig még, hála Istennek, én rajtam hatalmat az ellenség nem vett; az elmúlt esztendőben há-

1 *Acta et Articuli*, stb. 208—210. l.



EGYKORÚ KÉP A KÉT ZRÍNYI TÉLI HADJÁRATÁRÓL ÉS AZ ESZÉKI HÍD FÖLÉGETÉSÉRŐL.

romszor derékképen hol törökkel, hol tatárral megvonyakodtunk; de mindenkor itt hadta a körmeit».[1] Most is azon dolgozott, hogy hatalmat ne az, hanem ő vehessen rajta. Hohenlohével elvégezte, hogy seregének felével hozzája jő és vállalatához csatlakozik,[2] aztán az elvonulás megkönnyítésére Légrádnál hajóhidat veretett, melynek helyét egy bizottság élén Göller Keresztély, a gréczi kormány küldötte jelölte ki. S a míg ez a munkálat tart vala, a német parancsnok helyén maradt, ő pedig a kanizsai basát foglalkoztatta apró portyázásokkal, pajtái pusztításával,[3] hogy figyelmét a komoly készülődésről elterelje; s egyidejűleg intézkedéseit a hadak gyülekezésére megtette.

Esterházy Pál, Batthyány Kristóf s a dunántúli felsőbb megyék urai csapataikkal január 19-ikén Szent-Grótnál találkoztak, másnap Kis-Komáromnál egyesültek Zrínyi, Hohenlohe és Draskovich hadaival.[4] Ide jött Witnyédy is fiával és száz katonájával;[5] de lelkesedése, harczi vágya nem volt kisebb a nagyokénál.[6] Összesen valami 20,000 vitéz jött össze: 8000 magyar, 5000 horvát, 7000 rajnai és egyéb német,[7] s mindnyájok szive vidult ekkora sereg lát-

1 *Századok*, 1872. évf. 561., 562. l.

2 *A császári és királyi hadi levéltárban:* Windica, 68. k.

3 *Ugyanott*, Windica, 68. k.

4 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 147. l.

5 ESTERHÁZY PÁL, Mars Hungaricus, 40—52. l. PRIORATO, Historia di Leopoldo, II. k. 370—378. l. *Ortelius Redivivus*, II. k. 298—305. l. ZRÍNYI MIKLÓS *levele* a gréczi hadi tanácshoz február 11-éről. Monumenta Slavorum Meridinalium, XIX. k. 226., 227. l. A királyhoz február 19-ikéről. Századok, 1872. évf. 563—564. l. DRASKOVICH JÁNOS levele a nádorhoz február 18-ikáról. Országos levéltár, Wesselényi-levelek; Egykorú tudósítás, Századok, 1886. évf. 253—259. l.

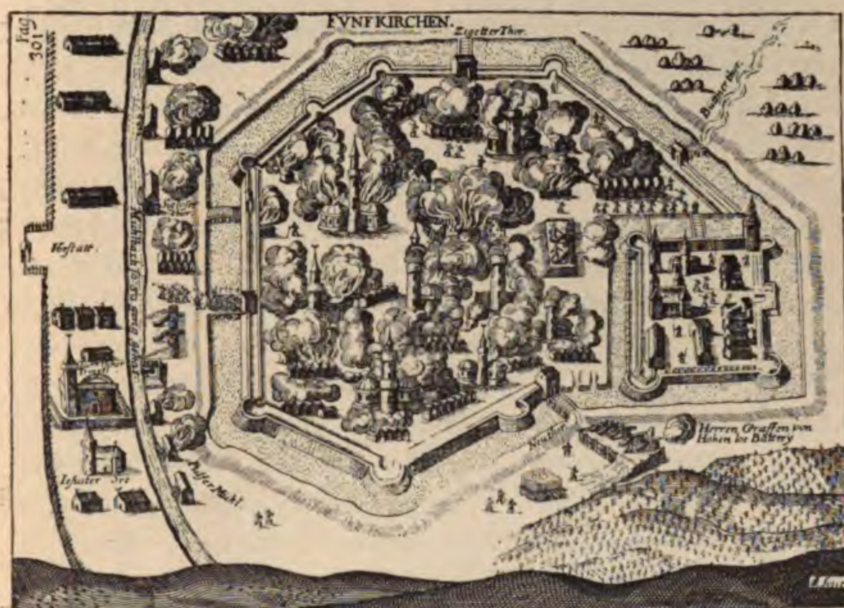
6 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 149., 153. l.

7 *Az egyesült sereg számát* Esterházy Pál a maga Mars Hungaricusában 26,000 emberre becsüli (40. l.), és pedig szerinte 8000 volt a magyar, 10,000 a rajnai és 3000 a másféle német, 5000 a Zrínyi hadi népe és horvátja; de a németség fölvételében nyilván téved, mert Hohenlohenak, a rajnai sereg parancsnokának összesen csak 7200 embere volt; (ZWIEDENECK-SÜDENHORST, id m. I. k. 272. l.) s ebből 10,000-et nem hozhatott magával, annyival kevésbbé, mert 2000-et a horvát-tótországi belső védekezésre engedett át és a téli hadjáratot az egyezség szerint csak a fele katonaságával támogatta (*Acta et articuli* stb., 206., 207. l., Hadilevéltár, Windica, 680. l.). Priorato ellenben az egész sereget csak 16,000 főnek mondja (Historia di Leopoldo, II k. 370. l.), melyben Zrínyinek 4000 magyar, horvát és szla-

tára. A diadal reménységével kerekedtek föl és január 21-ikén érkeztek *Berzencze* alá. Gyönge volt a palánk, de erős az őrsége; mind a mellett harmadnapon a faltörő ágyúk megérkeztére a szabad elvonulás föltétele alatt feladta a várat. S a mikor az elvonulókat nehány garázda megrohanta és öldöste, Zrínyi kivont szablyával maga kelt védelmökre s őrizettel kisértette tovább őket. Január 24-ikén *Babócsára* ment. A helyet délről és keletről a Rinya folyó és mocsarai környezik; de éjszak és nyugat felől dombok szegték és a mieink ezekről lőni kezdték. A törökök hevesen viszonozták az ágyúzást, de inkább vészjelül, mint a siker reményében, hogy a környékből segedelmet kaphassanak és tömérdek élésöket, lövőszerszámukat és egyéb készletüket megmenthessék. Másnap csüggedve meghódoltak és fegyver nélkül távoztak. *Barcs* magától elesett, őrsége hadaink elől megszaladt, melyek a hitvány palánkot felgyújtották és elégették. Zrinyi meg *Sziget* felé fordult, hogy kikémlelje és megriaszsza; a mi teljesen sikerült, mert a rémült pogányság télvíz idején sebbel-lobbal költözött a belső várba és nem akadályozta meg, hogy a mieink *Türbéket*, a nagy Szulejmán belső részeinek temetőjét, a mozlim zarándokok e szent helyét fel ne dúlják; fényes márványemlékét szétvetették, várát elhamvasztották, úgy zúdultak tovább rohanó árjokkal *Pécsnek*, melyet ekkor Bécsnél nagyobbnak és ragyogóbbnak tartottak. A belső várost széles fal kőritette, öt kapuval Buda, Siklós, Eszék, Sziget és a szőlőhegység felé, s födözetül négyszögletes

von vitéze volt, gyalog és lovas vegyesen; 6000-re ment a Batthyány, Esterházy, Draskovich grófok s a veszprémi püspök lovassága és körülbelül szintén 6000-re a rajnai és a királyi német katonaság. Valószinűleg leginkább megközelítjük az igazságot, ha a németséget 7000 főnek veszszük, mert a Hohenlohe hadtestének fele 3600, s a királyi katonaság Esterházy szerint 3000, a mi már 6000-nél több; Priorato is csak «körülbelől» mondja 6000-nek, így 7000-re bízvást tehető. A többi csapatok számára kétségtelenül elfogadhatjuk Esterházy adatait, mert azokról közvetlen értesülései voltak. S e számok összegezésével az egyesült seregben valami 20,000 ember lehetett.

és gömbölyű tornyokkal. Mintegy 6—7000 ház volt benne, 16 ércz fedelű, csillogó mecsettel, emlékszerű közkutakkal és márványos fürdőkkel, szóval mindennel, a mi a keleti kényelemnek és gyönyörűségnek kedves. A vár fölötte terült el a négytornyú nagy székesegyházzal, büszke bizton-



14. PÉCS FÖLÉGETÉSE 1663-BAN. (Egykorú metszet után.)

ságban. A várostól körös-körül mélyen futó árok és vastag kőfal választotta el, tömött bástyáiról meredező ágyúival uralkodott rajta. Hadaink 27-ikén már Pellérden háltak[1] és másnap Pécs alá szálltak, melynek külső részeit azonnal elöntötték. A következő napon, 29-ikén, a belső várost megrohanták s egy órai heves és véres küzdelemmel elfoglalták. A törökök asszonyaikkal, gyermekeikkel, paripáikkal, arany és ezüst drágaságaikkal fölmenekültek a várba: a kik lent szorultak, ott hulltak el villogó szablyáik

1 DRASKOVICH JÁNOS levele a nádorhoz. Országos levéltár, Wesselényi-levelek.

alatt. Tűz és vas emésztette meg őket, s meleg tetemöknek, kihült tűzhelyöknek hadi martalóczok estek, szabadon fosztogatva. Mesés volt a zsákmány, arany és ezüst, maga Draskovich János gróf 20,000 forintot talált a föld alatt; csak a bor több ezer csöbörre és az eleség olyan garmadára gyűlt, hogy 30,000 ember egész esztendeig megérte volna véle. De a hajdúság és németség pocsékolva pusztította és a borban gázolva fetrengett. Ha az ellenség a várból kiüt vala, a németek közül sok százat vághatott volna le, «mert mint a disznók, úgy hevertek részegen az utczákon».[1] Zrínyi a magyar hadakat a szertelen ivástól kemény fenyegetéssel visszatartotta; aztán a vár megvételét Hohenlohéra hagyta, maga 5000 könnyű lovassal száguldott tovább Szalonta, Siklós, Baranyavár alatt az *eszéki Szulejmán-hidig*, mely a korabeli hadi építészet remeke volt. Dárdától Eszékig egy jó mérföld hosszan, 16 lépés szélességben húzódott, minden oszlopa, gerendája, deszkája csupa tölgy, úgy összeeresztve, hogy a pénzt megolvashatták volna rajta, végig karfákkal és lámpásokkal.[2] Torkolata fölött a *dárdai* jelentékenyebb erőd, úgynevezett hídfő őrködött. S a mint hősünk 31-ikén ide érkezett, az erődöt megrohanta és védőit leöldöste; másnap a rengeteg alkotványt felül is, alul is náddal megrakta és több helyen felgyújtatta. Szép, száraz, hideg idő járt és a láng ropogva csapkodott a magasba. Két egész nap, két egész éjjel égett, s mint valami éjszaki fény, az éjszakai órákon nagy messzire csodálatosan bevilágította az eget! Borzasztó és mégis fenséges látvány! Csakhogy ez a világosság szakadatlan dörgés között jelentkezett, mert az eszékiek ágyúi egyre zúgtak és vitézeink valóságos golyózáporban dolgoztak, csodálatos módon mégis egyetlen embernél több nem sebesedett!

Zrínyi ezzel fordult vissza *Siklós* felé, a palánkot fel-

1 *Századok*, 1886. évf. 256. l. 2 *Ugyanott*, 1886. évf. 257. l.



15. AZ ESZÉKI HID ELPUSZTÍTÁSA.

(Egykorú metszet után.)

dúlta, *Baranyavárt*, *Sásdot* elfoglalta és fölégette, a tatárt az egész vonalon fölverte és hajdúival a Dunán keresztül űzette, a vidéket véges-végig kipusztította és elhamvasztotta; úgy kanyarodott fel megint Pécs alá, hol a vár megvételében Hohenlohe öreg faltörő ágyúk nélkül nem haladt előbb. Katonasága többet küzködött a borral, mint az ellenséggel, s többen vesztek el belőle, valami 200-an, részegség miatt, mint golyótól. Hősünk látta, hogy további megszállása haszontalan, sőt veszedelmes is lehet, mert a hideg dermesztőre vált, két napos förgeteggel és olyan nagy havazással, hogy a tábor térdig hóban állt, minél fogva fagytól és fáradságtól rohamosan romlott;[1] a sebesülteken kívül naponként annyian betegedtek meg, hogy félő volt, miként a visszavonulás nehézzé lesz: az időjárásra és egészségi állapotra való tekintettel tehát követelte a vívás félbenhagyását. S véleményén voltak a királyi és bajor tisztek. Hohenlohe egyfelől a gazdag zsákmány, másfelől az erkölcsi kudarcz miatt eleinte ellenkezett, utóbb is csak elkeseredéssel engedelmeskedett, s ettől az eseménytől engesztelhetetlen haragosa lett. De menni kellett. Zrínyi parancsot adott a táborozás és vívás fölhagyására és a város fölgyújtására. Ezer és ezer helyen vetett lobbot egyszerre a tűz és füst, mondja Esterházy, csakhamar elfedte a napot és szemhatárt, Sodoma égése nem lehetett nagyobb. Az egyesült sereg ennél a káprázatos tüzijátéknál vonult vissza és a Rinya mentén felcsapott Segesdnek, hogy elfoglalásával *Kanizsát* egészen körűlzárja, mert Zrínyi további hadi czélja ennek az erős várnak megszállása volt. A tavaszra elő akarta készíteni. E végből útja közben Babócsát Czindery György, Berzenczét Kiss Farkas, Segesdet Pethő László[2] parancsnoksága alatt megrakta magyar-német őrséggel, hogy a kellő időben háta mögött őrködjenek,

1 *Századok*, 1886. évf. 257. l.
2 *Ugyanott*, 259. l. Draskovich János szerint e helyen *Eősi* vajda lőn a kapitány.

mert e nélkül, a mint a gréczi hadi tanácsnak maga irja vala,[1] minden fáradsága dugába dől. S ezzel abban a meggyőződésben, hogy a telet nem hasztalanul töltötte,[2] mert a mi szándéka és kivánsága volt, az örök Istennek legyen dicséret, mind véghez vitte,[3] a sereget február 14-ikén hazaeresztette.[4]

Hát mi volt tulajdonkép ennek a negyedfélhetes háborújának eredménye, haszna? Berzencze, Babócsa, Segesd megvétele, Barcs, Türbék, Dárda, Baranyavár, Sásd s egy csomó kisebb palánk porba ontása, Sziget megfélemítése, Pécs elhamvasztása, az eszéki híd fölégetése, az egész vidék elpusztítása, nehány száz falu lángbaborítása;[5] azonfelül zsákmányban valami 50 ágyú, temérdek hadi készlet, élés és bor, 3000 ló és 30,000 barom.[6] De az anyagi haszonnál sokkal jelentékenyebb volt az erkölcsi siker. Zrínyi tél közepén, a korabeli hadviselésre szokatlan időben nyomult a hódoltságba, s rémületet vitt a pogányság szivébe. Mikor biztos, ha még télen sem nyughatik? S mit remélhet, ha majd tavaszszal a nagy háború megnyílik? Mert a vidék elpusztításával megnehezült az élelmezés gondja, s a híd elégetésével megsemmisült az országba áradó török seregek közlekedő főeszköze! Köprili Ahmed hónapokig be nem jöhet, segítséget nem hozhat; s a míg a híd kipéül, a hódoltság java része Kanizsával elveszhet! A keresztyénség ellenben megvidult és fölbátorodott, a jövőbe új hittel, új reménynyel tekintett: fent és alant, az udvarokban és népben csak a hősnek vállalatát csodálták és nevét magasztalták! Ő pedig a legigazabb szerénységgel jelentette február

1 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 227. l.

2 *Századok*, 1872. évf. 563. l.

3 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 226. l.

4 *Ortelius Redivivus*, II. k. 305. l.

5 *Ortelius Redivivus* az elpusztított falvak számát ezernél többnek (II. k. 305. l.), Witnyédy épen több ezernek (II. k. 154. l.) mondja, a mi teljesen lehetetlenség, mert egész Somogyban és Baranyában se volt összesen 1000 község, pedig Zrínyi nem pusztította el az egész két vármegyét.

6 *Ortelius Redivivus*, II. k. 305. l.

16-ikán a hadi tanácsnak, hogy a törököt Hohenlohe gróffal megverték és csatározásukból nagy zsákmánynyal tértek meg;[1] s a legszárazabb rövidséggel megírta 19-ikén a királynak, hogy mit végzett és a pécsi megszállást Hohenlohe kivánsága ellenére miért oldotta fel.[2] A mi részletet Lipót megtudott, csak küldöttjétől, Wassenhoventől tudta meg, kit még 11-ikén elindított Babócsáról hozzája Regensburgba, hogy vállalkozása eredményéről jelentést tegyen és Kanizsa megszállásához segítséget kérjen, miután útközben a gréczi kormány támogatását megnyerte és biztosította.[3] Mert ő a maga érdemével soha sem dicsekedett s a mások elismerésétől soha sem szédült meg, bár egész Európa dicsőítette is, mint most ezért a téli hadjáratért.

Legelsőnek koronás ura köszöntötte *Porcia* herczeggel a birodalmi gyűlésről. «Sietek e soraimmal bizonyságát adni különös örömemnek,» mondja a herczeg, «az Ön okos és vitéz vállalkozásából a keresztyén név föltámadását látom».[4] «Miután Wassenhoven mérnök,» szól a király, «az Ön derék előnyomulását, a török véghelyek megvételét, a hires eszéki hid fölégetését s katonai vitézségének egyéb páratlan fényes tetteit részletesen előadta, — érkezik február 19-ikéről az Ön levele, mely mindazt rövidebben érinti, semmint az eredmények nagyszerűsége megérdemli. Ez a diadalmas előnyomulás a hanyatló Magyarországnak erős támasztékot ád, hiveim csüggedt lelkét fölemelte, s jövendő szerencsésebb sikerek nem csekély alapja lesz. S a menynyire hasznos és kedves nekem, ép annyira az Ön nevének halhatatlanságára és emlékezetének öregbítésére szolgál. Remélleni, Isten segítségével, az Ön vitézségétől és tapasztalatától, hogy tovább is ilyen szerencsés előmenetelt

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 328. k.

2 *Századok*, 1872. évf. 504. l.

3 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX 227. l.

4 FORSTALL MÁRK Stemmatographiájában, 34. l.

Landtaffel, darin der Außzug angezeigt wird der Serinischen völcker, von Serin war zu der Türckischen Bruck bei Essek.

Pest
Offen
S Dium
Wysalvo
Dotis
Porda
Palotta
Stulweissenburg
Vosanokiu
Marienberg
Semlio
Thadika
Zengred
Zalawar
Pering
Lac Baleton
Karad
Kodarkat
Keneize
Leetwitzer fluz
Venetz
Dombe
Heuthza
Almaze
Ozora
Symon thorna
Kaydachs
Halar
Baja
Danubius flu
Sarwitz flu
Seplack
Kapoi
Kaposwuwa
Vazzon
Segest
Male
Mohatz
Bosot
Maret
Serinische völcker nach der Turckischen Bruck en
Lackh
Kopan
Siget
S Koiken
Schedwig
Kanisscha
Marsch der
Serinwar
Sarkan
Brosnitz
Almad
Chac
Brezenih
Tard
Karotna
Erseckewhi
Welcwar
S Martin
Pereld
Barza
Torla
Essek
Drawe flu
Toplis
Roming
Ode
Prodazk
S Georvara
Zopia
S Georg
Valpon

(Egykorú metszet után.)

16. ZRÍNYI MIKLÓS TÉLI HADJÁRATÁNAK TÉRKÉPE.

teszünk és az ellenség erejét megtörjük». Végül sajátkezüleg hozzá tette: «Nem várhattam egyebet az Ön derék vállalkozásától és vitézségétől, csak hasonló diadalmas sikereket. Remélem, hogy Isten másszor is meg fogja áldani, s én biztosítom mindenha a magam különös kegyelméről».[1]

Aztán jöttek az európai fejedelmek és nagyok levelei, kitüntetései. A pápa, *VII. Sándor*, apostoli áldását küldötte, ragyogó vitézsége és páratlan bátorsága elismeréseként. «A keresztyénség eme nehéz napjaiban ugyanis» mondja, «nem kaphatunk hirt Németországból valami jeles cselekedeted nélkül, a mit mindenek ajka dicsér. Úgy látszik, hogy egy ember ereje önt félelmet az ottomán birodalomba, reménységet és lelket a föld keresztyén népeibe». Aztán biztatja, hogy folytassa pályáját a jól kezdett úton igazi és örök dicsőséggel, mikép neve az egész földön elterjedjen s maga a mennyországban helyet nyerjen. És megáldja öcscsével, egész nemzetségével, majd azt kivánja neki, hogy a seregek ura segitse harczaiban mindenható jobbjával.[2] De az apostoli áldáson és jó kivánságon kivül lelki vigasztalására küldött egyebet is: ájtatossági emlékül 10-soros olvasót, búzavirágszinű lazúrkőbül, függő aranyérmekkel, teljes bűnbocsánattal s hat nagyobb ezüstérmet bevésett igékkel, külön diploma kiséretében «a keresztyén hit védelmezéséért, a miben napról napra inkább Krisztus vitézének bizonyúl».[3] A franczia király, *XIV. Lajos*, kinek figyelmét velenczei követe, Bonzi Péter beziersi püspök hivta fel



17. VII. SÁNDOR PÁPA ÉRME.

1 FORSTALL MÁRK-nál, 30., 31. l.
2 A római szentszék diplomacziai beosztása szerint Ausztria és Magyarország ide tartozott.
3 FORSTALL-nál.

hősünkre, még a mult esztendő április 21-ikén,[1] fényes hadi tényeiért, melyeket hosszú évek óta tanúsít vala a keresztyénség ellensége ellen, lelkében oly tiszteletet érzett személye, oly szeretetet vitézsége iránt, hogy a keresztyénség szolgálatában szerzett érdemei jutalmául költségei és áldozatai fejében mások serkentő példájára 10.000 aranynyal ajándékozta meg.[2] De ő a maga szerénységében nem tudta sem felfogni, sem megérteni, hogy a legkeresztyénebb király miképen értesülhetett nevéről;[3] s az ajándékot vonakodott elfogadni mindaddig, a míg a bécsi udvar kincstárnoka nem ajánlotta, mert idegen fejedelemnek, a Habsburgok vetélytársának pénze volt.[4] S a mikor elfogadta is, nem a maga czéljára, hanem a közjóra hozott áldozatúl fogadta el,[5] hogy általa a keresztyénség érdekeit annál buzgóbban mozdíthassa elő, így a végtelen nagylelkűségre annál méltóbb legyen. S a spanyol király, *IV. Fülöp*, kinek birodalma fölött a nap sohasem ment le, a legnagyobb kitüntetéssel, az aranygyapjas renddel tisztelte meg azokért az érdemekért, melyeket az ausztriai ház és keresztyén hit szolgálatában szerzett.[6] S kitüntetése annyival többet ért, irta *Castel-Rodrigo* marquis kisérő levelében, mert egyenesen a saját kezdeményéből adta s annyi és oly hatalmas várományos közül azzal egyedül őt ékesítette föl.[7] A király különben már novemberi diadalát Kottori mellett kimondhatatlan megelégedéssel hallotta s lelkesedése egész népére elterjedt. «Hihetetlen és kifejezhetetlen, jelentette *Petting* gróf, Lipót madridi követe Zrínyinek, az a köztetszés, melyet Excellentiád ebben az országban nyert. Mind közönségesen győzelmi jelvényeket emelnek lelkökben vitézségének, kérve Istent, hogy áldja és őrizze meg a keresztyén-

1 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 240. l.
2 FORSTALL MÁRK-nál, 36. l.
3 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 227. l.
4 FORSTALL MÁRK-nál, 37. l.
5 *Monumenta Slavorum Meridionalium* XIX. k. 228. l.
6 FORSTALL MÁRK-nál, 38. l.
7 *Ugyanott*, 39. l.

ség közjavára».[1] A toscanai nagyherczeg, *II. Ferdinánd* és testvére, Mátyás, kedveskedéssel, értékes ajándékkal halmozta el, *Francesco Barberino* háborús törekvésének istápolására 3000 aranynyal, *Bernát*, a harczias münsteri püspök elismerésének jeleként négy ujonnan öntött ágyúval lepte meg. *János Fülöp* mainzi választó-fejedelem új Castriótának nevezte, a keresztyénség összes harczosai közül a pálmát neki nyújtotta, *Sylvius* württembergi herczeg szíves, ragaszkodó levelekkel kereste föl, melyekben lelki hódolattal engedelmes fiának vallotta magát, ép úgy *Ferdinánd*, a bajor választó-fejedelem és *Friedenthal Gáspár*, a német lovagrend nagymestere.[2] A birodalmi rendek pedig téli hadjárata sikerének örömére Regensburgban hálálkodó ünnepi körmenetet tartottak, melynek élén maga Lipót haladt a választó fejedelmekkel és főpapokkal; s Németországban szerte, különösen Stiriában, megindúltak a körmenetek lobogó zászlókkal, zendülő énekekkel; mindenfelé a keresztyénség közösségének érzésével imádkoztak hősünk életéért és további diadalaiért, katholikusok és más hitűek egyiránt; s mindenfelől, a keresztyénség országaiból, városaiból, s magából a föld székvárosából, Rómából is, annyi vers, próza, óda, ének, dicsőítő dal, egyéb magasztaló irat érkezett Csáktornyára, hogy a rézmetszetekkel megtöltöttek volna két vaskos kötetet. Nevét és dicsőségét ezek a föld minden részére elvitték, gyermekek, ifjak, öregek vetekedve zengték. Valóban hire nem fért meg Európában, de *Grueber* hittérítő jezsuita atya állításaként túlszárnyalt az Eufratesen és Gangesen, Chinába, a nagy mogul birodalmába és Persiába. Törökországban, a fényes kapun, *Goes* báró bizonysága szerint jobban féltek tőle, mint Lipóttól magától, összes császári

1 Forstall Márk-nál 39. l.
2 *Ugyanott*, 40., 41. l.
3 Toldy Ferencz, A magyar költészet kézikönyve, 1. k. (Budapest, 1876.) 161.

és királyi hatalmától,[1] mert kis csapattal gyakran roppant hadakat vert meg és szórt szélylyel.[2] A török harczosok, mondja *Pessina*, korabeli morva történetiró, nem birták tekintetét elviselni, a futásban kerestek előle menedéket,[3] sokszor csak az érkezésének hallatára is megszaladtak; a török anyák, jegyzi föl *András*, korabeli karmelita barát, siró gyermekeiket a bölcsőben nevével riasztgatták és csitították. Ez a két szó: «*Jön Zrínyi!*» elég volt nagyoknál és kicsinyeknél, hogy szivüket a rémület büvölje meg.[4] S ő a keresztyénség rajongásának és a pogányság félelmének közepette nem változott; olyan vallásosan szerény maradt, hogy soha egy hányaveti, kérkedő szót, irja *Forstall*, nem lehetett ajkáról hallani.[5] S a mikor barátai biztatták, nógatták, hogy a választó fejedelmekkel és többi rendekkel, kik irányában annyi tiszteletet és becsülést mutattak, vétesse föl magát birodalmi herczeggé, állhatatosan ellenállt unszolásaiknak, — soha sem tette meg.[6]

Nem a maga fölemelkedése, hanem nemzetének talpraállítása[7] volt az ő nemes és nagy lelkének nappali álmában és éjjeli álmatlanságában egyetlen gondja. Mert téli hadjárata óta hevülve hitte, hogy most avagy sohasem ronthatja vagy legalább tántoríthatja meg a felség az ottomán

1 FORSTALL MÁRK, id. m. 15. l.
2 *Ugyanott*, 23. l.
3 *Ugyanott*, 23. l.
4 *Századok*, 1900. évf.
5 FORSTALL MÁRK, id. m. 43. l.
6 FORSTALL MÁRK, id. m. 44. l. Komoly irodalmi és történelmi művekbe is bejutott az az állítás, mintha Lajos hősünket franczia pairré, Lipót birodalmi herczeggé nevezte volna ki, miről azonban ő szerényen lemondott. Mind a kettő csak a szeretet túlzása, annak semmi bizonyítéka, ennek csak annyi alapja van, hogy barátai ösztönözték a birodalmi herczegi czím kérésére, de nem hallgatott rájok. «Dum enixe etiam solicitaretur ab amicis,» írja Forstall, «ut iam sibi impense faventibus, operamque spondentibus electoribus, cæterisque comitiorum Ratisbonensium proceribus, peteret in imperii principem cooptari, id constantissime detrectaret». Pedig Forstall ismerte és gondosan összeszedte összes kitüntetéseit; de a birodalmi herczegségről csak ennyit tud, a franczia pairségről ennyit sem. Valóban sem Moro és Bonzi Zrínyihez szóló leveleikben pénzen kívül más dologról nem szólnak, sem ő hozzájok válaszaiban, hálálkodásaiban egyebet nem említ. (Monumenta Slavorum Meridionalium, XIX. k.)
7 *Hadtörténelmi Közlemények*, VI. k. 133. l.

holdat, mert ha másfelől is hasonlatos csorba érheti, a pogány mindjárt alább hagy a maga istentelen felfuvalkodásával,[1] de hevülékenységében is megmondotta eleve, még február 17-ikén a nádornak: ha sokáig tanácskozunk, ezt is, a kit cselekedtünk, elvesztegetjük.[2] Maga lobogott a tevékenység vágyának tüzétől, *Kanizsa megszállásának* előkészítésétől; szerette volna hát, ha mások is fellobbannak. «Bezzeg ha nekem csak egy kis erőm és értékem volna most több, hogy sem vagyon,» irja folytatólag, «Kanizsát három hét alatt magyarévá tenném; de mindenemet, a mim volt, erre a vállalatra költöttem, magam jószágát ott kinn, Muraközt itt benn a hadakkal kimerítettem». Mert hazafias önzetlenségében leginkább a maga költségén harczolt, a megvett várak őrségét leginkább a maga erszényéből fizette, a gréczi kormánytól hozzájárulásul csak néhány száz puskást és egy pár tüzért kért teljes fölszereléssel és néhány havi előleggel: mind a mellett a roppant hadi zsákmánybúl száz forint érőt magának meg nem tartott.[3] Így segítségre, tetemes segítségre volt csakugyan szüksége. De mások nem igen lobbantak fel. Wassenhoven csak várt, egyre várt Regensburgban; a király a gréczi hadi tanács legerélyesebb ajánlásának és leghevesebb szorgalmazásának ellenére is késett elhatározásával, mert hősünk irigyei és ellenségei befolyásolták. Montecuccoli és társai ugyanis, kiknek fájt az ő gyors és csattanós sikere, örökös diadalát egész Európa magasztalásával szemben is kicsinyelték és fitymálták, téli hadjáratát egyszerűen *cavalcadenak*, sétalovaglásnak nevezték;[4] attól féltek, hogy Zrínyi vagy új dicsőséget arat, vagy egész kipéczézett hadi tervüket felforgatja: azért mindenképen akadályozni vagy legalább

1 *Századok*, 1883. évf. 563. l.
2 *Hadtörténelmi Közlemények*, VI. k. 133. l.
3 FORSTALL MÁRK Stemmatographiája, 18. l.
4 MONTECUCCOLI leveleiben, *Századok*, 1883. évf. 685., 688. l.

megrontani törekedtek vállalatát. Meg ugyan nem akadályozták, de alaposan megrontották, mert a regensburgi katonai megállapodás úgy illesztette be a nagy háború keretébe, hogy nem volt köszönet benne.

A megállapodás szerint a háborúban három vonalon kellett működni: és pedig fent éjszakon Souchesnak 9000 főnyi hadával, meg Wesselényi Ferencz, Bercsényi György, Koháry István, általában a fölvidéki urak fölkelő népével Felső-Magyarország födözésére, Nyitra, Léva és Nógrád elfoglalására; nyugaton a Duna völgyében Montecuccolinak a főséreggel, Vas, Soprony, Moson, Győr, Komárom és Veszprém megyék magyar csapataival, összesen 29.000 emberrel Esztergom, Buda és Nándorfejérvár felé; végre lent Zrínyinek, Strozzinak és Hohenlohénak egyesülten, mintegy 13.000 főnyi németséggel, a Batthyányok, Draskovichok, Széchy Péter, Erdődy Sándor, Zala- és Somogy megyék, meg a társországok fölkelő népével Kanizsa ellen.[1]

Így kapta meg hősünk, ezzel az utasítással az engedélyt márczius 18-ikán.[2]

Zrínyi gyors határozatot kivánt, hogy Bécs és Grécz műhelyeiben a víváshoz szükséges lövő-szerszámokat mielőbb megönthessék s a meglevőket a hadi szerekkel leküldhessék; mert a mint Wassenhovennel tüzetesen kifejttette, a siker attól függött, hogy a támadás húsvét előtt kezdődjék, mert különben megeshetik, hogy a nagyvezér az erősségnek fölmentésére siet és a megszálló hadat elvonulásra kényszeríti; de teljes *negyedfél hét, 24 nap* telt el a királyi válaszig; 17.000 németet kért, 13.000 gyalogot és 4000 lovast, hogy a várvivás különféle munkájára és őrállására

1 *A király rendelete Wesselényi nádorhoz* április 26-ikáról, Regensburgból: Országos levéltár, Wesselényi-levelek. V. ö. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. k. 635. l.

2 Zrínyi Miklós előterjesztése a királyhoz Montecuccolinak és társainak viselkedéséről Kanizsa megszállása és Új-Zrínyivár eleste ügyében, mely ma is minden magyar embernek arczába kergeti a vért. Vatikáni levéltár, Német nunciatura, 177. k. V. ö. *Család Könyve*, (Pest, 1856.) 35—39. l.

elég legyen; s kapott a papiron 13.000-et, a valóságban csak mintegy 8000 gyalogot és 3000 lovast; sőt eleinte annyi sem gyült össze, nem volt több mint Strozzinak 1500, Spicknek 1200, Sparrnak 1200, s a Rajnai szövetségnek Hohenlohe alatt 4000 embere, összesen 7900, a mihez csak később érkezett meg Pucher ezredessel 900 bajor és Montfort ezredessel 1700 másféle német és emelkedett a rendes katonaság száma 10.500-ra, vagyis mintegy 11.000-re; a megszállást a maga kezdeményéből tervezte, téli hadjáratának folytatásául és csattanójaként, természetesen a maga kivitelében, a maga önálló vezetésével, mert felelősséget a sikerért különben nem vállalhatott, — s Lipót melléje állította Strozzit és Hohenlohét egyenlő hatalommal.[1] Ha már most égen két nap, egy országban két király, egy hegyben két oroszlán, egy hadban két kapitány nem fér meg:[2] hogyan férhetne meg három? Hogyan működhetnék Zrínyivel közre egységesen két olyan vezér, a ki minden hadi elvére különbözik tőle? A mellett Hohenlohe Pécs elhagyása óta haragosa volt!

Mintha a hosszas halogatással, kevés erővel, s hármas vezérlettel eleve a vállalat, nem, nem, — szándékosan a Zrínyi megrontására törekedtek volna! Mintha titkos kezek működtek volna ellene alattomban! Tervét megengedték, de a siker föltételeitől előre megfosztották: a nemzet büszke bálványa, Európa csodált hőse hadd hulljon alá dicsősége magasából! Bukása sebével bizonyosan menekszik a háború szinhelyéről és a német uraknak nem alkalmatlankodik többet.

Hősünk azonban egyelőre a katonaságnak sem esetleges magatartásáról, sem tényleges számáról nem tudhatott: de az engedély megkéste s háromfejű vezérlet szervezése elegendő volt, hogy a megszálláshoz kedvét, a sikerben hitét

1 *Ugyanaz*, ugyanott.
2 Gróf Zrínyi Miklós hadtudományi munkái, 301. l.

veszítse, s vissza akart vonulni. A király nem hagyta, cselekvésre sarkalta, leveleiben elismeréssel, igérettel elhalmozta. Ez erkölcsi nyomás alatt s a gréczi kormány buzgóságának láttára a támadást mégis elhatározta, s kezdetéül *április 8-ikát* kitűzte, miről tüstént értesítette mind a magyarokat, kik lobbanó készséggel fegyverkeztek, hogy minél számosabban megjelenhessenek; mind a németeket, kik tétován, huzakodva készültek, s előre jelezték, hogy 12-ike előtt nem indulhatnak, némelyek még akkor sem. Mert a derék Pucher ezredesen kívül, sajnos, egyetlen generálisnak vagy főtisztnek őszinte részvevő szándéka nem volt. A magyarok a kijelölt napra Új-Zrínyivára előtt összegyülekeztek csakugyan; de a németek késtek, csak késtek és elmaradtak, minek következtében ők is haraggal, méltatlankodva tértek megint haza. Úgy látszott, hogy már az egész vállalat dugába dől, s hősünk bosszúság és kétség között habozott; valóban már ekkor szivesebben hagyta volna abba, mintsem erőltesse, mert a legjobb alkalom, a kellő idő elmúlt, a sikeres egyesülés meghiusult; pedig előre tudta, s mind a királynak, mind tanácsosainak előre megjelentette, hogy parányi erővel sem Kanizsát meg nem veszik, sem magokat a fölmentő sereg ellen nem védelmezhetik, ha a nagyvezér nyakukra jő:[1] de az események sodra magával vonta, Lipót leveleinek hangja előbb-előbb unszolta. Biztosította különös megelégedéséről, a legszerencsésebb kimenetelt és sikert kivánva vállalatának. «Kedves Gróf! Minden reményemet,» irta levele végén sajátkezűleg, «április 11-ikén, Önbe helyezem, biztosítom minden kegyelmemről és segíteni fogom minden módon . . .»[2] «Buzgósága az én szolgálatomban, hangoztatta hat nappal később, április

1 ZRÍNYI MIKLÓS előterjesztése a királyhoz. Vaticani levélt., Német nunciatura 177. k. *Család Könyve*, 36. l.

2 FORSTALL MÁRK Stemmatographiája, 32. l.

17-ikén, s a haza és az egész keresztyénség hasznára, nyilván megbízonyult!»[1]

Épen azon a napon, a mikor a király utóbbi levele kelt, ültek össze a horvát-tótországi karok és rendek hősünk meghagyására, de a püspök elnöklete alatt Varasd városába; s két napos gyülésükön nagy lelkesedéssel intézkedtek a vállalat minden lehető biztositásáról és segélyezéséről, valamint a jövendő minden fenyegető bajának és hiányainak elhárításáról. Szavuk és áldozatuk két forrásból, a hősünk iránt való ragaszkodásukból és hazaszeretetükből fakad: szivük őszinte, erős felbuzdulásának nemes és méltó kifejezése. Mindenekelőtt elhatározták, hogy a török feltartóztatására, felmentő sereg gyülekezése vagy érkezése esetére a Kulpa és Dráva folyók átkelőit őrséggel megerősítik és gondosan őriztetik; de a megszállásban is közreműködnek és pedig minden három füstönként egy-egy válogatott és jól fölfegyverezett gyaloggal, az egytelkes nemesek harmadrészével, a czimeres nemesek és városi gyalogok felével. Ezredesül gróf Draskovich Jánost, alezredesül Fodróczy Pétert, kapitányokul és vezetőkül Pereczy Istvánt, Damianich Ferenczet, Gotthall Jánost és Kiss Gábort választják meg, míg a többi tiszteket maga az ezredes nevezi ki. Draskovichnak havonként 50, Fodróczynak 25, a kapitányoknak 20 forint fizetés jár, melyet a gróf a saját jobbágyainak 1663-ik évi adójából von le, a gyalogoknak és az ezredes csapatainak pedig a varasdi tárházból minden hóra egy varasdi mérő gabonát adnak, melynek a táborba szállítása végett 40 szekér kirendeléséről Kiss János szolgabiró, a szükséges faedények beszerzéséről Patachich Miklós és az őrletés dolgáról Drúskóczy Kristóf gondoskodik. Azonkívül Patachich az ország adójából hat zászlót készíttet és hat trombitást fogad, Zakmárdy János

1 *Ugyanaz*, 32. l.



Elias Wideman Sculp
(Wideman egykorú metszete után.)

18. GRÓF DRASKOVICH JÁNOS ARCZKÉPE.

itélőmester pedig az ország fölszereléséből három mázsa puskaport és hat mázsa golyót szolgáltat ki az ezredes számlájára. A szolgabirák aztán ügyelni tartoznak, hogy ezek a vitézlő népek a Mura jobb partján aprilis 27-ikére a légrádi mezőn összegyűljenek; kiki maga köteles a saját járásának fegyvereseit a jó fölszerelésre inteni, a kijelölte mezőre vezetni, s ott az ezredesnek vagy helyettesének előállítani. A kik pedig makacsságból a megszállásra nem sietnek vagy Kanizsa alól engedély nélkül távoznak, az olyanok minden egyes gyalog után havonként 20 forint birságot fizetnek az országnak, melyet ez hadi szerek vásárlására fordít és 5 forint büntetést a szolgabirónak, ki ellenök eljár. S a kik a fizetést megtagadnák, azokon az al-bán a maga alkapitányaival és az ország haramiáival vegye meg; vagy az alispánok hajtsák be, ne csak a kiszabott 25 forint erejéig, hanem az eljárási büntetéspénz kétszeresével.

Az ülés után a Kulpa szorosaira, a Petrinia, Kaproncza és Szent-György körül eső kelőkre kirendelte az őrséget a Száva melléki járásokból, oly meghagyással, hogy kisebb bajban a jobbágyok részéről füstönként egy gyalog, a földesurak részéről két füstönként egy lovas, nagyobb szükségben minden egyes füst után két gyalog vagy egy lovas küldendő; végső veszedelemben meg a jobbágyok fele és a polgárok harmada minden egyes ház után, valamint az összes mágnások és mindenféle nemesek minél tömegesebben fölkelni tartoznak az egyházi férfiakkal a törvények szerint. A szávántúli részek védelmének élére főkapitányul Zrínyi Péter után gróf Erdődy Miklóst állította, Patachich Péterrel, a megye két alispánjával, a haramiák alkapitányával és a túrmezei gróffal; egyszersmind kimondotta, hogy a bánnak távollétében a fölkelést a szávántúli részeken Erdődy Miklós, az ország többi részében Orehóczy Gáspár hirdeti ki; s az összes fölkelők megtámadása esetében, ha a török teljes erejével egyszerre rohanná meg

őket, a fenyegetetlen drávai, szávai és közbeneső szorosok valamennyi őrsége egyenként köteles segítségül sietni. Az ülés kiküldötte továbbá a német katonaság bevezetésére a felügyelő biztosokat azzal az utasítással, hogy vigyázzanak a jórend megtartására és a lakosság terhének arányos megosztására. A teher ez arányos megosztását tartotta szeme előtt maga is, a mikor elhatározta, hogy Zagóriában és mindazon vidékeken, melyeket a katonai elszállásolás és élelmezés nem érint, a földesurak minden füst után újabb forintot fizessenek pünkösd ünnepéig, a szegény jobbágyok és polgárok katonatartási pótlékának emelésére, mikép fél rajnai forint helyett egész forintot kaphassanak. Általában az áldozatot kinek-kinek viszonyához mérte, erejéhez alkalmazta, a mint a méltányosság követelte. Ezt az elvet követte, a mikor a czimeres és egy-telkes nemeseket újabb megadóztatástól kimélte; látva ugyanis, hogy az ő illetékök hadi szerek vásárlására kevés, újabb megrovások helyett elrendelte, hogy Zágráb megye egyik járásának egész kétforintos adója erre a czélra fordítandó. S ezt az elvet vallotta, a mikor az ország levelével Majczen Ferenczet a királyhoz követül küldötte, hogy a pozsonyi 1659-iki törvények értelmében a véghelyeken, különösen Petriniában a német és hazai katonaságot e nyílt háború idején az előbbi létszámra emelje föl, a báni vitézlő népeket pedig fizesse rendesen, mert évek óta tíz hónapi díjnál többet nem kaptak, azért sokan állomásaikat elhagyták, holott nem apasztani, hanem szaporítani kellene őket.

Az ülés azonban e háborús intézkedések mellett a kormányzati, jogszolgáltatási és közigazgatási bajokat sem hanyagolta el. Mivel nyilván tudta, hogy Zrínyi Miklós húzamosabb távolléte és akadályoztatása miatt nehézségek és zavarok támadnak, eleve szabályozta eligazításuk módját. Mindenekelőtt az országos ügyek vezetését az ő erős keze helyett egész bizottság kezeibe tette le, melynek tagjai

lettek: az egyházi rendből a püspök, a zágrábi káptalannak és Remete-Szent-Pál rendjének egy-egy tagja, a mágnások közül Orehóczy Gáspár és Keglevich Péter, a nemesek sorából Zakmárdy János itélőmester, Patachich Miklós varasdi és Gotthall Miklós zágrábi alispán, Ivanovich Tamás, Zágráb és Körösmegyék jegyzője, s minden királyi város egy-egy polgára, kik a kanizsai megszállás alatt váltakozva Varasdon kötelesek tartózkodni és a bánnal folytonos érintkezésben maradni. Aztán gondoskodott az erőszakossági és hatalmaskodási perek rendes lejáratásáról, a közfelkelés előtt hozott itéletek végrehajtásának elhalasztásáról, s a kanizsai megszállásban részesek mindennemű pörének felfüggesztéséről; mert a míg a fölkelés és megszállás tart, óvni akarta a kedélyeket a zaklatástól és az érdekeket a koczkáztatástól, hogy a hazának kiki aggodalom nélkül, nyugodtan és hiven szolgálhasson. Ellenben annál gyorsabb és szigorúbb eljárást foganatosított a kóborlók, rablók és utonállók üldözésére és megbüntetésére, hogy a nehéz időben, a háború zavarai közt a védő nélkül maradt családok személyi és vagyoni biztosságát oltalmazza.[1]

A mily jól esett Zrínyinek az ország e lelkes hangulata, ép oly bántó volt a németség halogató magatartása. De végre a gyűlés alatt megérkezett hozzája Strozzi gróf, Holst és Wassenhoven kiséretében, több tüzértisztjével és katonai mérnökével Kanizsa kikémlése végett.[2] Már most a király biztatásával, az ország lelkesedésével és Strozzi szándékával szemben nem állhatott félre. Különben könynyen úgy tűnnék föl, mintha egyedül ő akadályozná a megszállást, a ki indítványozta. S elindult velük némi összevont katonaság födözete alatt 19-ikén, sőt elindult éledő

[1] *Acta et Articuli* stb., 208—215. l.

[2] Zrínyi Miklós előterjesztése a királyhoz: Vatikáni levéltár, Német nunciatura, 177. k. *Család Könyve*, II. k. 37. l.

reménységgel, minthogy az ellenség csoportosulásáról még eddig mi sem hallszott.

A vár négyszögben, négy sarokbástyával szigeten feküdt, 1500 lépés szélességü mocsárnak közepette. A Kanizsa-patak két részre szelte: keleti felén az Új- és nyugati felén az Óvárossal, melyeket széles, erős födött híd kötött össze és körös-körül a bástyaközök előtt 30 öl széles és másfél öl mély árok övezett, színig vízzel; de a mocsár is helyenként oly mély volt, hogy az ember lovastul elsülyedt benne. Fenekét iszap borította, fölszinét nád, hinár, sás, iszalag takarta, bozóttal és bokrokkal váltakozva. A mocsaran túl a külvárosok terültek, melyekkel a várbeli közlekedést két tömött töltés tartotta fenn; s ezek a töltések a bástyákról és falakról egész hosszukban tűz alá voltak vonhatók. A mellett a keleti bejáratot az Újváros felől hídfőként palánk védelmezte, az Óváros felől a nélkül is biztos volt. Kisebb töltések lejebb is estek, de annyira gyöngék és keskenyek, hogy rajtok lövegekkel, szekerekkel mozogni nem lehetett, támadás szempontjából még egyedül a vár alatt eső malomgát jöhetett számításba.[1]

Zrínyi és Strozzi társaikkal úgy találták, hogy az erősség nehezen közelíthető meg, de azért kelet felől megvehető, csak fölmentő sereg a megszállást meg ne zavarja. Legkönnyebb volna a rajtaütés, ha azonban ez nem alkalmazható, rendszeres vívással is megadásra lehet szorítani mert természeti fekvése teljesen elzárja minden külső élelmezéstől.[2] S abban egyeztek meg, hogy 21-ikén Gréczben gyűlnek össze. A tanácskozáson immár megjelent Hohenlohe is, ki a tervet kezdettől fogva nyiltan rosszalta és ellenezte, s a támadást most is «fű növéséig» elhalasztani kivánta; de a tanács az ő szava ellenére elhatározta, hogy

[1] RÓNAI HORVÁTH JENŐ: Hadtörténelmi Közlemények, I. k. 637., 638. l.
[2] *Ugyanaz*, ugyanott, 636. l.

28-ikán megkezdi, miután Göller Keresztély, a gréczi kormány képviselője mindent megigért, a mit Holst és Wassenhoven szükségesül felsorolt. A támadás előtt, 27-ikén, Új-Zrínyivár alatt Légrádig kellett gyülekezni. S a hadak jöttek, de fogyatékos számmal, Strozzi megjelent, de Hohenlohe elmaradt; s a lövőszerszámok, éléskészletek késtek, azok nem voltak sehol. Mintha szándékosan halogatták volna leküldésöket! Zrínyi és Strozzi e miatt a megszállásról örömest lemondtak volna, de a dolgok már oda fejlődtek, hogy fegyverük becsületének koczkáztatása nélkül nem léphettek vissza.[1] Megelégedtek azzal, hogy hősünk a hadi tanácsot erélyesen fölkérte, mikép rendeljen Kanizsához sürgősen segélycsapatokat, mert máskép nem működhetnek sikeresen, a töröknek 20.000 embere lévén,[2] meg azzal, hogy Zechentner János, a belső ausztriai kamara biztosa megigérte nekik, mikép a készletek másnap megérkeznek. S 28-ikán csakugyan megszállták Kanizsát.

A megszálló sereg és védő őrség egyiránt ismerte a vár fontosságát és erejét, hiszen a század elején már erős mérkőzés folyt itt, de a török megvédelmezte és megtartotta a magyarság további veszedelmére. «E hely megvétele,» irja hősünk a beziersi püspöknek aprilis 21-ikén,» ép oly kimondhatatlan könnyebbülésére szolgálna a vidéknek, mint a mily kárára a töröknek ama haszon és előny miatt, melyet belőle húz. Bizom azonban, hogy a felség fegyverei győzni fognak, főként ha a legkeresztyénebb király hadai a vívás alatt megérkeznek. Az egyetlen akadály szándékunk keresztülvitelében az lenne, ha esetleg, minthogy a *nekünk legalkalmasabb idő már elmult, s az év nagyon előhaladt*, az ellenség seregei megérkeznének, melyeket igen hatalmasoknak mondanak, a mieink pedig nem jöhetnének

1 ZRÍNYI MIKLÓS előterjesztése a királyhoz: Vatikáni levéltár. Német nunciatura, 177. k. *Család könyve*, II. k. 37. l.
2 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 326. k.



19. KANIZSA OSTROMA.

(Egykorú metszet után.)

össze oly gyorsan, legfölebb kevés számmal».[1] Az idő jó kihasználásán fordult meg tehát leginkább a siker. Zrínyi és Strozzi kelet felől, az Újváros előtt foglaltak állást, Hohenlohe, a ki utánok jött, nyugaton, a patak jobb partján helyezkedett el, az Óvárossal szemben, a mely voltakép megvehetetlen volt.[2] Így az idő jó kihasználását már eleve megrontotta, mert a harczot ekként már az első naptól fogva megbénította, a seregetketté szakította, külön működéssel két külön táborra, melyek között az egyetlen összeköttetést az egész ostrom alatt a malomgát képezte; de nem bánta, a kudarczot sem sajnálta, csakhogy társai ellenében függetlenségét megőrizze; pedig már az első napon belátta, hogy boldogulni nem fog, a miért a vívást abbahagyni kivánta, sőt Zrínyinek is ajánlta; mind a mellett táborukhoz még felszólításra sem csatlakozott. Ezek kelet felől a külvárosra azonnal reáütöttek, miután a hosszas készülődéssel fölkeltett őrség ébersége miatt a vár meglepetéséről többé szó sem lehetett, bár hősünk 500 rohamhágcsót is hozott magával; de csak küzdelemmel, házról-házra nyomulhattak előre, mert a törökök egytől egyig külön védelmezték, aztán felgyújtották; a hidfő-palánkot is keményen tartották, végre lángba borították, úgy vonultak a várba vissza. A győzelmes magyar-német hadak most az ütegeiket elhelyezték, de még teljes *kilencz* napig kellett várniok, a míg a nagy ágyúk és szükséges kellékek megérkeztek;[3] addig közelítő töltések építésével és apró tüzeléssel telt az idő. Az ellenség pedig, melyet az első heves támadás annyira megzavart, hogy azt sem tudta, mit csináljon, lassacskán magához tért; a külső védőművek hiányának pótlására földsánczot vetett és mögüle ismételve

1 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 228. l.

2 RÓNAI HORVÁTH JENŐ: Hadtörténelmi Közlemények, I. k. 639., 640. l.

3 ZRÍNYI MIKLÓS előterjesztése a királynak: Vatikáni levéltár, Német nunciatura, 177. k. *Család Könyve*, II. k. 37. l.

kitört. S a megszálló sereg, bár száma gyarapodott, előbb Esterházy Pál és Széchenyi György püspök csapataival, később Pucher ezredes 900 bajorjával és Montfort ezredes 1700 másféle németjével, úgy hogy német forrás szerint[1] 17.000, magyar följegyzés szerint[2] 24.000 főre emelkedett, — nem szoríthatta végkép vissza. Zrínyi és Strozzi terve az volt, hogy a derekas lövést akkor kezdik, ha a nagy ágyúkat és mozsarakat mind megkapják és felállítják, akkor egyszerre a bástyák és falak vívása közben a várat tüzes golyókkal, gránátokkal elborítják, hogy az egész Kanizsa lángot vessen és oltani ne lehessen; de szerencsétlenségre Hohenlohénak volt egy hitvány mozsara, melylyel néhány gránátot bevetett, a mi az őrséget előre figyelmeztette, hogy mi készül; s az épületek födeleit idejekorán leszedte és eltakarította.[3] Május 6-ikán végre megjöttek a lövő szerszámok: omlott a bomba és szakadt a gránát, de keveset ártottak. Egyik bástya ugyan ledőlt, a falak megtöredeztek, de a rombolás aztán tovább nem haladt. Mert az ágyúk, a bécsi gyártmányok, olyan kitünően készültek, hogy néhány lövés után kiégtek és megrepedeztek a támadók legnagyobb ámulatára és hüledezésére, mert a mikor eszély és szükség a legerélyesebb tüzelést parancsolta volna, tétlenül kellett vesztegelni; s a gránátok olyan csodálatosan jól sikerültek, hogy rendszerint a levegőben pattogtak szét vagy általában meg se gyúltak.[4] «Hogy Kanizsa mind e napig áll,» irja hősünk a beziersi püspöknek május 19-én, «nem az ellenség bátorságának, sem az erősség megvehetetlenségének tulajdonitható, hanem a hadi szerszámok fogyatkozásainak; olyan hitványak, hogy szégyenlem Excellentiádnak megírni . . . Csak bizalmasan mondhatom, hogy ha

1 *Hadtörténelmi Közlemények*, I. k. 639.l.

2 *Ugyanaz*, VI. k, 134. l.

3 ZRÍNYI MIKLÓS előterjesztése a királynak: Vatikáni levéltár, Német nunciatura, 177. k. S *Család Könyve*, II. k. 37 .l

4 *Ugyanaz*, ugyanott.

mi ebben a megszállásban, vagy a jövendő háborúban valami jó sikert nyerünk, Isten csodája lesz, nem a mi hadvezetésünk vagy iparkodásunk érdeme . . .»[1] S a mikor aztán jó gránátok érkeztek, nem volt minek gyúlni; s ha valami gerendázat szórványosan tüzet fogott, a várbeliek tüstént elnyomták.

Különös jelenségek! A megszállás előtt negyedfél hétig halogatják az engedélyt, szándékosan előre meggyöngítik a sereget, lehetetlenné teszik az egységes vezetést, három hétig megakadályozzák a támadást; megszállás után kilencz napig késleltetik a lövő szerszámokat és hadi kellékeket, s a mikor leküldik: az ágyúk szétrepedeznek, a gránátok nem gyúlnak vagy kezelhetetlenek, «mert olyan rosszul csinálták őket,» írja Lippay a nádornak, «tudatlanságból vagy gonoszságból, hogy mind a levegőben szakadoznak el».[2] Gonoszságból inkább, titkos kezek utasításából, mint tudatlanságból vagy véletlenségből; mert e jelenségek közül egy-kettő lehetett véletlen vagy tudatlanság műve; de következetességükben rendszer mutatkozik, mint a Hamlet őrültségében. S e rendszerbe még a Hohenlohe különválása és elsietett gránátja is beleillik! Minden a vállalat, nem, nem, a Zrínyi megrontására játszik közre. Mintha csak most teljesülne igazán sötét panasza a rontó gyűlölségről, melyet hat évvel előbb megérzett. «Van a ki akarna segíteni, csak tudna, fejtegette akkor Ruchich János barátjának; van ki tudna, csak akarna; de a ki akarna is, tudna is, csakugyan nincs senki. Sőt még többet mondok: van, ki e romláson nem siránkozik, nem gyászol; ki a hajó farán ül, nem retteg elmerülésétől a hajó orrán ülőnek, kit gyűlöl; azt mondja, hogy aztán örömest elvész, csak a másik előzze meg; van ki e tűzvészben gyönyörködik, hogy me-

1 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. évf. 229. l.

2 LIPPAY GYÖRGY levele Wesselényi Ferenczhez május 20-ikáról. Országos levéltár, Wesselényi-levelek.

legedhessék nála».[1] S minél tovább tart a vívás, annál rosszabb a megvétel esélye, mert a törökök fölbátorodva mind sürűbben kiütnek, május 16-ikától szinte minden napon, a legsikeresebben 21-ikén és 23-ikán, a mikor Hohenlohe szárnysegéde, Bois-Renaut fogságba jut, Strozzi balkezén megsebesül, Sparr jobb karja elvesz, Esterházy és Zrínyi is nagy veszedelemben forognak, mert a golyók zápor módjára hullnak körülöttük, vitézeik egymás után esnek el, még a német puskások is védett helyükről rájok lövöldöznek, mert véletlenül ellenségnek nézik őket.[2] S elég közelítő töltéseik, táborszereik jelentékeny része, mert nem védekezhetnek elegendőkép; van ugyan ágyújok is, lövegük is, de a löveg a repedt ágyúkba való, s a meglevőkbe nem használható, a minő pedig a meglevőkbe illenék, olyan nincs.[3] Hősünk 21-ikén panaszos fölterjesztést intéz a hadi tanácshoz az ágyúk romlásáról, törökök pusztításáról, segítség szükségéről, mert a mindenféle munkára és őrállásra serege kevés; várja a francziák csapatát és Montecuccoli hadát:[4] mind a mellett társaiban a buzgalmat, katonáiban a serénységet és bátorságot fentartani törekszik; 23-ikán a küzdelem elültével tanácsot hiv össze, melyen elnöklete alatt részt vesznek: Hohenlohe, Strozzi és Spick, Széchenyi György püspök, Batthyány, Esterházy és Draskovich grófok, Pucher és Montfort ezredesek, Göller és Zechentner biztosok, Renner, Thaun, D'Avancourt és Leslie Jakab gróf alezredesek, Wassenhoven katonai mérnök s többen, és kifejti előttük, hogy Kanizsa megszállása olyan fontos vállalat, melyet sem a fölégetés meghiusulta, sem a lövő szerszámok hiánya, sem esetleges fölmentő segítség érkezte miatt abba hagyni nem szabad, hanem folytatni kell

1 *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek*, II. k. 210., 211. l.

2 ESTERHÁZY PÁL, Mars Hungaricus, 61. l.

3 RÓNAI HORVÁTH JENŐ: Hadtörténelmi Közlemények. I. k. 640—642. l.

4 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 328. k.

a hadi szabályok és eljárások szerint, mert a vár árkai nem olyan mélyek, sem nem olyan szélesek, hogy áthághatatlanok lennének;[1] pár nap mulva pedig levelet irt Montecuccolinak, hogy a király rendelete értelmében siessen segítségökre; mert mindannyian igazán remélik, hogy hadtestével megjő és megütközik a nagyvezérrel, ki Kanizsa fölmentésére közeleg; ha pedig más szándékai lennének, s kérésüket nem teljesíthetné, ebben az esetben küldjön némi jó lovasságot, legalább 1000 lovast és 1000 vértest, hogy az érkező ellenséggel szembe állhassanak, mert különösen lovasságuk kevés.[2] Azokat ugyan meg nem várhatja. Mert a nagyvezér három hónapi nehéz munkával az eszéki hidat helyreállította, május 14-ikén 20.000 főnyi fölmentő seregével átköltözött rajta, 25-ikén már Szigetnél járt és csakugyan egyre közeledett. Ennek hirére hősünk a tábor körül sánczot vonatott, az esetleges támadás ellen Strozzival együtt harczra készült, sőt Hohenlohét is közös működésre, a körsáncz közös megszállására szólította fel: de ez az egyesülést kereken megtagadta, ám jőjjenek hozzá, ha tetszik, ő nem megy a keleti táborba. Hősünk mit tehetett? Erősítésül Berzencze, Babócsa és Segesd őrségét Kanizsához rendelte, a várakat pedig felgyújtatta:[3] de 30-ikán, a mikor Köprili Ahmed már a babócsai mezőn állt, Strozzi is megingott, egyszerre csak csomagoltatott, s podgyászait vezértársa tudta nélkül Új-Zrínyivárra indította. Mozgás és zavar támadt. Batthyány Kristóf sátrába testvére Pál, Senynyey István püspök, Esterházy Pál és a többi főurak összefutottak és lelkesülten elhatározták, hogy a vívással semmiképen föl nem hagynak, hanem a nagyvezér közelítésének ellenére folytatni akarják és ha van bátorságuk a német

1 Zrínyi Miklós május 23-án kelt votuma. Eredeti a császári és királyi hadi levéltárban. 1664., 5/105. »a« szám alatt.

2 Zrínyi Miklós levele Montecuccolihoz május 30-ikáról. Hadi levéltár, 1664., 5/167. sz. alatt. Eredeti, mind végig sajátkezűleg.

3 *Hadtörténelmi Közlemények*, I. k. 642., 643. l.

uraknak, a török eleibe mennek, egyesülten ütközetbe bocsátkoznak, s a keresztyénség védelmében életüket dicsőségesen feláldozzák. Határozatukat Esterházyval és Senynyeyvel rögtön megüzenték Zrínyinek, kit Strozzinál találtak, a mint épen a maradásra kérte és beszélte. Végre kezet adott nekik, hogy a magyarokkal élni és halni fog.[1]

RELATION
wasmassen
durch Herrn Graf Serini,
die Oerter in Nider-Hungarn
Berzenche, Koppan, Seges, Babocza,
und Fünffkirchen/
den Türcken ab-erobert:
von denen auch die Vestung Canischa
allbereit meinst verlassen worden.
M. Januarius A. 1664.

20. UJSÁG ZRÍNYI 1663-IKI HADJÁRATÁRÓL.
(A M. N. Muzeum példányáról.)

S ezzel az izgalomnak és a podgyászok szállításának vége volt. Zrínyi új kedvvel tette meg a küzdelemre intézkedéseit. Másnap azonban, a mint Köprili Ahmed érkezésének hire kelt, Strozzi újra szedelőzködött. Hősünk hiában kérte, intette, buzdította az összes főurakkal egész napon, hogy ne szegje meg szavát, a mire kezet adott; hanem tartson velök és támadják meg együtt az ellenséget, a hosszas

1 *Ugyanaz*, VI. k. 134., 135. l.

rábeszélésre az volt a kifakadó válasza: «Hol' mich der Teufel, ich thue es nicht».[1] Junius elsején, pünkösd vasárnapján, a hadi tanácsban Zrínyi még egyszer megindítványozta, hogy az egész sereg kerekedjék föl, vonuljon a nagyvezir elé, harczoljon meg véle, hisz könnyen megverheti. Indítványát Hohenlohe, Strozzi és a többi németek leszavazták, mert a sereg gyönge és kettészakadva, ágyúinak nagy része elpusztult, jó összeköttetés és lövegek hiában együtt sikeresen nem működhetik és a közeledő 60.000 török ellen meg nem állhat; sőt ha késik, menekvésének útja is el van vágva.[2] Fölvert rémlátással az ellenség számát megháromszorozták, gyávaságukat a saját hibáikkal födözgették; s nagy gyalázatosan elmentek Kanizsa alól, a mint Esterházy irja,[3] a keresztyénség magasabb érdekeinek megóvására, a mint magok mondták.[4]

A magyarok még helyükön maradtak és szomorúan állták körül az elborúlt, zokogó hőst,[5] ki mint a szárnyatörött sas hullt alá a magasból, dicsősége magasából. Aztán távoztak ők is: a Batthyány testvérek a visszavonulás födözésére Körmendhez, Esterházy, Sennyey Vattra, hová Nádasdy elég különösen, mintha csak a zavar fokozása végett, épen erre az időre szemlét hirdetett.[6] Maga még nem mozdult, másnap még délig lövette a várat búsan, elszántan,[7] úgy indult meg utolsónak kinos csalódással, háborgó lélekkel. Soha fájdalom nélkül a feloszlásra nem emlékezhetett! «Mit tehettem? Visszatartani őket, panaszolja a királynak, nem birtam; így kénytelen-kelletlen velök szaladnom kellett, sőt még csak annyit sem érhettem

1 *Ugyanaz*, VI. k. 136. l.

2 *Ugyanaz*, I. k. 644., 645. l.

3 ESTERHÁZY PÁL, Mars Hungaricus, 64. l.

4 *Hadtörténelmi Közlemények*, I. k. 643. l.

5 *Mars Hungaricus*, 64. l.

6 LIPPAY GYÖRGY levele Wesselényi nádorhoz május 20-ikáról. Országos levéltár, Wesselényi-levelek.

7 *Hadtörténelmi Közlemények*, VI. k. 136. l.

el, hogy a podgyászt előre küldvén, együtt maradnánk, a zavar mindent összebonyolított és sokat elvesztett».[1]

A kudarcz csúfos és szégyenletes volt. Kanizsa állt, a téli hadjárat fényes eredménye elveszett! Berzencze, Babócsa, Segesd romjai közt megint török tanyázott. Montecuccoli és társai elégültek lehettek, a mit a perspectiva[2] előre látott, ime bekövetkezett: a gyors és csattanós siker haszontalannak bizonyult, az egész kipéczézett hadi terv összeomlott; mert a déli hadsereg a nagyvezért magára vonta, következéskép a Duna völgyéből a főserеget is oda sodorja! Pedig «Kakuk Máté uram» irja Lippay a nádornak, «olyan, mint amaz dúsgazdagh emberek, az kik csak azt kévánják, hogy mennél több légyen a ládájokban, kivel ne éljenek, se haszonra ne fordéchák».[3] De ki volt mindennek az oka? Zrínyi bizonyára *nem*. «Vajha az ő esze és terve szerint ment volna végbe az ostrom,» sóhajt fel annak egyik részese, «Kanizsa Isten segedelmével már a kezünkben volna!» Mert kémje a megszállás feloszlásakor a várat megjárta és beszélte, hogy egy tehenen kívül már nem volt benne más élő állat, az éhség miatt meg kellett volna dőlnie; a foglyok és szökevények is erősítették, hogy *hat* napnál tovább nem tarthatta volna magát; sőt állították, hogy a nagyvezér, ha a keresztyén tábor föl nem bomlik, nem merte volna megtámadni; valóban, a kanizsai sánczon át sem kelt, hanem Berzenczénél megállapodott . . .

Mindez fényesen igazolja, hogy Zrínyi jól számított,

1 ZRÍNYI MIKLÓS előterjesztése a királynak: Vatikáni levéltár, Német nunciatura, 177. k. *Csaldd Könyve*, II. k. 38. l.

2 MONTECUCCOLI gúnyneve. KRONES FERENCZ: Handbuch der Geschichte Österreichs. III. k. 591. l.

3 MONTECUCCOLI 28,000 főnyi seregével állt veszteg a maga táborában, s csak gyűjtötte, egyre gyűjtötte azt a nélkül, hogy meg akart volna mozdulni, míg Nádasdy Ferencz magyar csapatai és Badeni Lipót német hadai meg nem érkeznek, melyek együtt mintegy 15—16,000 embert képviseltek; sőt ezekkel sem elégedett meg, 28,000 gyalogot, 22,000 lovast és 140 ágyút kért a királytól, hogy megharczolhasson a törökkel. Az éjszaki és déli hadsereg állományával általában nem gondolt. (*Hadtörténelmi Közlemények*, I. k. 635., 633. l.)

helyesen tervezett. Ha a németek *6* nappal *előbb* jönnek, vagy *6* nappal *tovább* kitartanak: a győzelem biztos. De *24* napig késtek az engedélylyel, *20* napig a támadással, *9* napig a lövőszerszámok leküldésével, a miből a hat nap *kilenczszeresen kitelt* volna: aztán a komoly ütközet lehetőségének első hirére megszaladtak, bár hősünk, a mint a királynak panaszolja, nem javallta, ellenezte, sőt tiltakozott ellene! A téli hadjárat epopeiaként indult, s a kanizsai kudarczczal tragédiában végződött.

Csakhogy hőse nem a vétségéért, hanem a kiválóságáért bukott, mivel nagyobb volt valamennyinél; tragédiája a fenség tragédiája volt.

A futó sereg Új-Zrínyivár alá takarodott. A török is Berzenczéről oda nyomult és szinte egy időben érkezett meg.[1] Hősünk apró csatározással fogadta és meg-megütötte, s indítványát társainak megismételte, hogy a terület kedvező fekvésénél fogva támadják meg: de azok a megütközésről hallani sem akartak, sőt attól az ajánlatától is ijedeztek, hogy az erősség körül eső dombokat szállják meg; nem nyugodtak, míg a Mura mögé nem menekültek:[2] Strozzi a várszigetre, a két folyó közé, Hohenlohe odább, Kottori felé, ő kénytelen-kelletlen tartott velük és szélről, Kottori fölött ütött tábort magyar-horvát csapataival. Helyzetöket ezzel aztán teljesen elrontották, visszavonuló útjokat feláldozták, élelmezésöket megnehezítették, mert a Mura és Dráva mocsarai közé beszorultak és egyedül Stiriával közlekedtek, míg Köprili Ahmed az elhagyott dombokról uralkodott az egész környéken, szabadon mehetett a Rábához és Dunához, szabadon vonhatta össze hadait, hogy a gyülölt hősnek gyülölt fészkét megvehesse.[3] Ám ez a fészek, a mint most a hivatalos német ócsárlások ellenére kitűnt,

1 *A császári és királyi hadi levéltárban*, 328 k. *Hadtörténelmi Közlemények*, IV. k. 308. l.

2 *Hadtörténelmi Közlemények*, I. k. 645. l.

3 *Ugyanott*, IV. k 308., 309. l.

jó helyen és jó módon épült: a dombok környezete és az ágyúk megeresztett tüzelése keveset árthatott neki; azért előbb a murai átkelést akarta kierőszakolni s a keresztyén sereget leverni, hogy a várnak is könnyebben birtokába jusson: de többszörös kisérlete meghiúsult. A Kanizsa-pataknál Hohenlohe akadályozta meg, Kottorin fölül Zrínyi űzte vissza véres vereséggel, a szigetnél Strozzi tartotta fel; s bár hősi küzdelem után maga is elesett, a szigetet megmentette. A nagyvezir immár egészen az erősségre vetette magát rendszeres vívással, folytonos lövetéssel, közelítő árkok és sánczok ásásával; de az őrség, mintegy 1900 német, magyar és horvát gyalog D'Avancourt tábornok vezetése alatt vitézül védekezett. Védelmét a sereg hathatósan támogatta egyfelől azzal, hogy Hohenlohe a fáradt német harczosokat naponként felváltotta, másfelől azzal, hogy Zrínyi merész portyázásaival a törököt egyre zaklatta.[1] E portyázások közben veszett el Kiss Farkas, legvitézebb kapitánya, ki törökből lett magyarrá, mohamedánból keresztyénné, a pogány igazi ostorává, száznál többet pusztított el belőle a maga kezével. Hősünk és övéi őszintén megsiratták,[2] halálát busásan megboszulták s csapatosan hajtották a foglyokat táborukba.[3]

Így telt el a hónap első fele szakadatlan csetepatéban. Junius 15-ikén megérkezett az új fővezér, *Montecuccoli*, a kanizsai kudarcz csorbájának kiköszörülésére, a keresztyén fegyverek becsületének megmentésére:[4] teljes volt az elégtétele és diadala Zrínyi fölött. De a történeti igazság fennen hirdeti, hogy erre az elégtételre és diadalra ő nem szerzett jogot és hősünk nem adott okot. Mert a történt hibában mindenki részes: a király, a hadi tanács, a német

1 *Hadtörténelmi Közlemények*, IV. k. 314. l.
2 *Mars Hungaricus*, 68. l.
3 *Hadtörténelmi Közlemények*, IV. k. 314. l.
4 *Ugyanott.*

miniszterek és vezérek: csak épen Zrínyi *nem*. Montecuccoli megérkezett és — veszteg ült, mert a segélyhadak jöttéig nem akart semmibe kezdeni; s jöttek egymásután: Batthyány Pál magyar csapata, 600 hajdú és 1400 lovas, Zrínyi Péter 4000 horvátja, Kucsenich horvát lovas, Bachone és Jaques vértes ezrede, aztán a Montecuccoli, Spork, La Corona, Schneidau és Sparr lovas ezredek, a Nassau és Kielmansegg gyalogezredek, Nádasdy Ferencz és Esterházy Pál csapatai: 1200 hajdú, 3500 magyar lovas; s jövendőben voltak a birodalmi német hadak, 9—10.000 ember *Badeni Lipót* őrgróf és a francziák, 6000 válogatott vitéz *Coligny János* gróf parancsnoksága alatt.[1]

A török pedig a gyülekezés ez idején mind sikeresebben közeledett a várhoz: pár nap múlva már elérte a külső védőműveket, már töltögette be az árkokat, s az új fővezér, a nagy megmentő, nem tőn ellene semmit. A csatangoló portyászókat csak a magyar és horvát lovasok üldözték, főleg Zrínyi alatt, ki majd valamely csapatukat verte szét, majd valamely szállítmányukat vette el; június 20-ikán pedig, a mikor a tábor már 30.000 főre növekedett, Sparron, Badeni Lipóton és Colignyn kívül mindenki megérkezett, a hadi tanácsban Montecuccolit is támadásra hivta föl, mivel a két sereg szinte egyenlő és a harcz a kereszténységnek kivánatosabb, mint a nyomorú tétlenség, mely az erősséget elvesztheti: de a gőgös olasz, ki fővezér létére a hősünk vára és szigete védőjének is feltolta magát, a kivánságot kereken visszautasította, míg Sparr meg nem jövend. Hát megjött ő is, a mire Zrínyi 26-ikán megújította indítványát azzal a módosítással, hogy ha a fővezér nem akarja az ellenséget egész erejével megtámadni, engedje meg legalább neki, hogy 8000 magyarral és horváttal a török hátába csaphasson: de Montecuccoli ezt is meg-

1 *Ortelius Redivivus*, II. k. 327., 328. l.



Az Athenaeum nyomása.

miniszterek és vezérek: csak épen Zrínyi *nem*. Montecuccoli megérkezett és — veszteg ült, mert a segélyhadak jöttéig nem akart semmibe kezdeni; s jöttek egymásután: Batthyány Pál magyar csapata, 600 hajdú és 1400 lovas, Zrínyi Péter 4000 horvátja, Kucsenich horvát lovas, Bachone és Jaques vértes ezrede, aztán a Montecuccoli, Spork, La Corona, Schneidau és Sparr lovas ezredek, a Nassau és Kielmansegg gyalogezredek, Nádasdy Ferencz és Esterházy Pál csapatai: 1200 hajdú, 3500 magyar lovas; s jövendőben voltak a birodalmi német hadak, 9—10.000 ember *Badeni Lipót* őrgróf és a francziák, 6000 válogatott vitéz *Coligny János* gróf parancsnoksága alatt.[1]

A török pedig a gyülekezés ez idején mind sikeresebben közeledett a várhoz: pár nap múlva már elérte a külső védőműveket, már töltögette be az árkokat, s az új fővezér, a nagy megmentő, nem tőn ellene semmit. A csatangoló portyászókat csak a magyar és horvát lovasok üldözték, főleg Zrínyi alatt, ki majd valamely csapatukat verte szét, majd valamely szállítmányukat vette el; június 20-ikán pedig, a mikor a tábor már 30.000 főre növekedett, Sparron, Badeni Lipóton és Colignyn kívül mindenki megérkezett, a hadi tanácsban Montecuccolit is támadásra hívta föl, mivel a két sereg szinte egyenlő és a harcz a keresztyénségnek kivánatosabb, mint a nyomorú tétlenség, mely az erősséget elvesztheti: de a gőgös olasz, ki fővezér létére a hősünk vára és szigete védőjének is feltolta magát, a kivánságot kereken visszautasította, míg Sparr meg nem jövend. Hát megjött ő is, a mire Zrínyi 26-ikán megújította indítványát azzal a módosítással, hogy ha a fővezér nem akarja az ellenséget egész erejével megtámadni, engedje meg legalább neki, hogy 8000 magyarral és horváttal a török hátába csaphasson: de Montecuccoli ezt is meg-

1 *Ortelius Redivivus*, II. k. 327., 328. l.



Az Athenaeum nyomása.

tagadta, a míg Badeni Lipót meg nem érkezik. A hadi tanács egyszersmind kijelentette, hogy támadást kezdeni előbb, semmint az egyesülés a birodalmi németekkel és francziákkal megtörtént, — inkább bolondság és őrültség



(Egykorú metszet után.)

21. BADENI LIPÓT ŐRGRÓF.

lenne, mint bátorság és vitézség. Az egész okoskodás nem volt egyéb, mint a gyáva halogatás dadogása, a szent metodismus tökéletlen beszéde. Montecuccoli és társai nem miveltek egyebet, csak értekeztek, tereferéltek, egy-egy kirohanást elhatároztak meg visszavontak, mert majd vala-

mely katonájok szökött meg, majd eső esett; s hősünk elborúlva, szomorúan látta, hogy komoly szándékuk sem a megütközésre, sem a vár megoltalmazására nincsen. A török pedig csak haladt, egyre közelebb haladt a várhoz; 24-ikén elérte a kiszögellő félholdat, éjjel felgyújtotta a czölöpös sánczot; másnap részleges támadást kezdett, 27-ikére általános rohamot tervezett, 28-ikán az erőd árkáig jutott. Az őrség ügyesen és keményen viaskodott, akna ellen maga is aknát, árok ellen robbanó bombát alkalmazott; a két utolsó napon azonban súlyos veszteség érte, 27-ikén véletlenül vagy gonosz kéztől levegőbe repült legnagyobb bástyája, a belehalmozott lőporral és gránáttal, a mi 20 embert megölt, Horváth Andrással, hősünk derék kapitányával; 28-ikán megsebesült D'Avancourt, a védelem buzgó vezetője, kinek helyébe Tasso alezredes lépett. De még állt a vár, mint szikla a tengerben, a török hadak özönében, melyek már legalább 40.000 főre emelkedtek.[1]

Valóban csodálatos juhakol, mely tavaly háromszor vert vissza tetemes ellenséget, s most négy hét óta daczol 40.000 ember rendszeres vívásával, folytonos lövésével! Senki föl nem mentheti Montecuccolit a vád alól, hogy vesztét eleve eltökélte, derekasan azért nem védelmezte; a helyett hogy egész táborával födözte volna, aknákat ásatott alá, s megtöltötte őket lőporral, hogy levegőbe röpíthesse! «Nagy Isten ostora,» sóhajt Esterházy, «hogy többen vagyunk az Töröknél, még sem mernek az emberek reája menni!»[2]

Zrínyi Miklós lelke mindennek láttára fájdalomtól, keserűségtől, haragtól viharzott. Ez hát a király kegye, a miről annyiszor biztositotta; ez a segítsége, a mivel támogatni minden módon igérte? Előbb tudatlanságból vagy gonoszságból magát megrontották, mostan várát fölálldoz-

1 *Hadtörténelmi Közlemények*, IV. k. 327. l.
2 *Mars Hungaricus*, 70. l.

zák, az uralkodó kijátszásával. Nem akarta végig nézni a szégyent, hogyan kerül a török kezére! Kanizsa alól hazafiságból, háborgó érzéseinek elnyomásával és a maga meggyőzésével még ide jött, még velök maradt, abban a reményben, hogy majd megtámadják és leverik a törököt, a mikor még ő is használhat nemzetének: de most már minden reménye ködbe oszolt! Fölszedte sátorát, kevés hívétől elbúcsúzva Csáktornyára ment, egyenesen azzal a szándékkal, hogy Lipótnál panaszt emeljen, elégtételt keressen!



(Rajzolta Jancsó Lajos.)

22. TÖRÖK ÉS MAGYAR FEGYVEREK A XVII. SZÁZADBÓL.



23. A ZRÍNYI-KASTÉLY CSÁKTORNYÁN

(Rajzolta Cserna Károly.)

III.

KALANDOS TERVEZGETÉS, VÉGZETES VADÁSZAT.

Ki csodálkoznék a Zrínyi távozásán erősségének feláldozása miatt? Annyi szeretettel és fáradsággal épitette, annyi eszélylyel és hősiességgel védelmezte, hogy a létele, megmaradása egészen a szivéhez forrt. Még csak néhány nappal előbb is eltökélte magában, hogy inkább holtan vonatja ki magát belőle, semhogy élve az ellenség kezében vagy birtokában lássa.[1] S ime, most galád gyűlölségből, gyáva kicsinyességből, titkos udvari és katonai érdekből veszni kellett hagynia; pedig vitézi vére még annak a gondolatára is lázongott, hogy a mit alkotott, megtartani ne birja! Witnyédy már eleve, eltökélésének első hirére megremegett miatta, csillapító és nyugtató szavakkal vigasztalta, hogy Új-Zrínyivára se nem az egész Magyarország, se nem az egész kereszt-

[1] Vitnyédy István levelei, II. k. 220. l.

tyénség, hanem csak egy szegletecske; ha sokan szép királyságokat vesztettek el a káspiai hegyekből kiszabadult nagy bestia ellen, ő magános úr létére nem restellheti veszteségét. S romlott hazája és csaknem utolsó gyalázatra jutott nemzete képében kérte és kérlelte urát,[1] hogy azért a rosz helyért ne koczkáztassa és ne dobja oda életét, mert sem az Isten, sem a világ előtt nem adhat számot, ha elrontja magát és faját, mivel a természet sokáig fáradt, a míg őt megteremtette a pogány eb veszedelmére és a magyarság oltalmára.[2]

S alig távozott, döbbenés és megütközés fogta el a magyarokat és horvátokat Montecuccoli és társai viselkedése miatt. Úgy érezték, hogy a hősnek puszta jelenléte is fölér egy sereggel.[3] A német vezérek szintén megijedtek a következményektől. S egyesülten fölkérték *Esterházy Pált*, a bán kedvenczét, hogy Montecuccoli levelével menjen utána és hozza vissza a táborba; Esterházy még az nap éjjel postán Csáktornyára utazott. Bálványát ágyban, a sok lelki fájdalomtól megtörve, betegen találta. Két órai rábeszéléssel sikerült mégis megkérlelnie és megigértetnie, hogy visszatér. Örömmel sietett Új-Zrínyivár alá;[4] de mire odaért, az erősségnek előre elkészített sorsa bekövetkezett. Még június 29-ikén a törökök az árokhoz jutottak és betöméséhez fogtak, mire az őrség visszavonult; kisebb rohamot intéztek ellene, de eredménytelenül; éjjel aztán a palánkokat fölgyújtották, kora reggel, június 30-ikán a mellvéd kiszögellése alatt az aknát felrobbantották, mi a félholdat megrontotta. Montecuccoli, Sparr és Holst,

1 *Ugyanott*, 221. l.

2 WITNYÉDY szerető rajongásának és becsülésének ez a mély kifejezése nem egyéb, mint megható alkalmazása a hősünk szép mondásának, melyet Mátyásról írt: »Nem mindenik században születik Fénix és sok századig kell fáradozni a természetnek, meddig alkothat oly embert, a ki világ s országok megbotránykozásának gyógyítója legyen, s maga nemzetének megvilágosítója.« (*Hadtudományi Munkák*, 136. l.)

3 BUBICS ZSIGMOND: Esterházy Pál Mars Hungaricusa. (Budapest, 1895.) 71. l.

4 *Ugyanott*, 72—73. l.

a kedves Holst, a ki két évvel ezelőtt hősünkkel elhitetni szerette volna, hogy okosabban cselekszik, ha nem épít vala, — ott álltak a vársánczon,[1] és nyugodtan, tétlenül nézték az ellenség rombolását és előnyomulását; sőt Montecuccoli Hohenlohe tábornokot, ki a heves lövöldözés hallatára segítségül elősietett, visszaparancsolta, hogy ne törődjék a dologgal, menjen a gondjaira bizott erődítési munkálatokhoz.[2] S nyugodtan, nyomorultan nézték tovább, hogy a törökök miként özönlik el a félholdat, miként foglalnak fölhányt föld és rőzse fedezete alatt a vár lefutó oldalaival szemben állást, a hol csekély árkon és czölöpös palánkon kívül más oltalmazó eszköze nem volt. S miután meggyőződtek, hogy immár menthetetlen, Montecuccoli meghagyta *Tassónak*, a sebesült D'Avoncourt parancsnok helyettesének, hogy a faműveket és faházakat idejében gyújtassa föl, a csapatokat vonja ki, s a vár alá fúrt és megtöltött aknákat, miket maga ásatott, robbantassa föl, azzal megelégedve, belső örömmel Légrádra indúlt.[3]

Tasso azt hitte, hogy az erősséget még egy napig tarthatja; de Montecuccoli alig hagyta el társaival azt, a mikor a janicsárok, 10,000 ember, a nagyvezér jelenlétében, jutalommal biztatva, büntetéssel fenyegetve, oly hévvel és erővel támadták meg, háromszor egymásután,[4] hogy a védők meginogtak, egyszerre megfutamodtak, olyan rendetlenül és hirtelen, hogy sem az aknák felrobbantására, sem utánok a hid elrombolására idő nem maradt. Utánok? Hisz a hidon át sem kelhettek. A torkolatnál megtorlódtak, mert a kik elöljártak, a középen rémülve megálltak: egyik összekötő hajó vagy a török golyóktól átlyukgatva, vagy a menekülők súlyától és rohanásának lökésétől el-

1 Galeazzo Gualdo Priorato, Historia di Leopoldo. II k. 414. l.

2 Rónai Horváth Jenő: Hadtörténelmi Közlemények, IV. k. 330. l.

3 *Ugyanott*, 328., 330. l.

4 Molin Alajosnak, Velencze bécsi követének jelentése 1664 július 6-ikáról. Esterházy Pál Mars Hungaricusa. 73. l.

szakasztva elsülyedt. Nem volt más útjok, mint a Mura tátongó mélye. A janicsárok pedig a torlódás és rémület zavarát felhasználva, vagdalták, kaszabolták őket, mint a barmokat. A kik úszni tudtak, a hullámokba vetették magokat, hogy az árral küzdve, vergődve, a jobb partra eljussanak; a kik félrecsaphattak, a balparton levő nehány dereglyére tolultak, melyek aztán a nehéz teher alatt elmerültek velük. Az egész őrségből, 1900 emberből 1400

24. GRÓF ESTERHÁZY PÁL ALÁÍRÁSA.

veszett el, közte Della Torre gróf alezredes, Tasso helyettese, négy kapitány; Ronft a Tasso, Mitterlich a Sporck, Analdon gróf a bajor választó ezredéből és a nassauiak századosa, meg több hadnagy és 26 altiszt, aztán valami 500 török. Tasso megszabadult, de fején halálos sebbel.[1]

Esterházy Pálnak mindezek láttára köny tolult szemébe és bánta, hogy Zrínyivel visszatérését megigértette.[2]

Így esett el Új-Zrínyivára, Montecuccolinak szégyenére és gyalázatára, mi annyival nagyobb, mert 40,000 törökkel szemben szinte ugyanannyi haddal rendelkezett; ily egyenlő

1 PRIORATO, Historia di Leopoldo, II. k. 415. l. *Hadtörténelmi Közlemények*, IV. k. 328. l.

2 ESTERHÁZY PÁL Mars Hungaricusa, 73. l.

erő mellett pedig, mondja a jeles katonai iró, R. Horváth Jenő, egy várnak elveszni nem szabad, ha csak magunk nem akarjuk.[1] S a lelketlen olasz bizony hiában védekezik a történet ítélőszéke előtt a szándékosság gyanúja ellen, mely az ő állításaként ép oly nevetséges föltevés, mint az athenieké volt, a kik azt beszélték: Fülöp makedon király csak azért halt meg, hogy őket megcsalja; mert nagy ékesszólás kellett volna annyi ember rábeszélésére, hogy szükség nélkül vagdaltassák magokat össze.[2] Nem, nem ékesszólás kellett ahhoz, hanem éktelen hitványság, mely őket feláldozza! Ha nem volt szándékában az erősség elvesztése: miért ásatott Zrínyinek *tudta nélkül* alája aknákat és töltette meg előre lőporral? Miért akarta már két nappal a megvétele előtt összes hadi készletét, 30 ágyúját, valamennyi bombáját és gránátját elszállítani? Hiszen csak hősünk ama heves felszólalására hagyta abba, hogy ez az intézkedés voltakép nem egyéb, mint a törökök útjának megkönnyítése vára és szigete minél hamarabb való elfoglalására.[3] S miért nem engedte meg Hohenlohenak, a mikor a heves lövöldözés hallatára elősietett, hogy segítségül menjen? Miért nem rendelte meg a seregnek, az őrség kaszabolását látva, hogy megszabadítására kardot húzzon? Mert igaza van hősünknek: a katonaság arra való, hogy megharczoljon, nem pedig arra, hogy az élést fogyaszsza; s a megharczolás teljesen a vezértől függ.[4] Semmi nyilvánabban ellene nem szól Montecuccolinak, mint a tény

1 *Hadtörténelmi Közlemények*, IV. k. 329. l.

2 *Ugyanott*, 329. l.

3 ESTERHÁZY PÁL ugyanazt írja, hogy Montecuccoli a várból az ágyúkat és hadi szereket előre kihordatta (71. l.), a török azért támadta meg olyan hevesen és vette meg olyan rövid küzdelemmel (72. l.): de valószinüleg csak a szándék után állítja; mert különben a velenczei követ nem emlegetné következetesen az ágyúk és hadi készletek elvesztését, pedig MOLIN egyenesen Zrínyi értesítéseire hivatkozik. Ágyútalan várnak, négy heti megszállás után, bombák és gránátok nélkül nem kellett volna 10,000 ember háromszoros ostroma; kivált ha oldalán nyitva áll, a mint az álnok olasz rajzolta.

4 MOLIN ALAJOS jelentése július hó 13-ikáról.

maga, hogy a török az erősséget, mely 1900 főnyi őrség kezén 30 ágyú birtokában még ép alappal, ép falakkal állt, szinte 40,000 ember szeme láttára kivont szablyával foglalta el.

Zrínyi a szomorú eseménynek azonnal hirét vette s a gréczi hadi tanács tagjainak első keserves felindulásában megjelentette. «A mi a történetben ismeretlen, sőt általában hallatlan, mondja, lelkem nagy fájdalmában irom Kegyelmességteknek, hogy az én új váramat ép alappal, ép falakkal az ellenség ma, csak mintegy szablyával, a mi nagyobb seregünk szeme láttára megvette és elfoglalta. Ez tehát a mindég remélt és mindég kivánt segitség! Gróf Montecuccoli úr soha még kardot sem rántott védelmére, a mi arra inditott, hogy postán ő felségéhez siessek; de ma a magyar urak és Montecuccoli úr ismételt kérésére utambúl visszatértem. A mikor itt megállok és a táborba menésről gondolkozom, — veszem a boldogtalan hirt. Gondoskodjanak Kegyelmességtek gyorsan és értessék meg legkegyelmesebb urammal, hogy nincs oly hatalmas sereg a világon, mely több várat és országot veszthetne el, ha mindég így hadakozik. Én visszamegyek a táborba, melyről azt beszélik, hogy egészen föl van háborodva, és védeni fogom a Mura vonalát, a mennyire birom, bárha egyedül kellene is lennem; s nem hátrálok utolsó csepp vérem hullásáig, mert itt az ideje, itt a helye, hogy a haza minden fia meghaljon. Én többet a jövendőről nem irok, az az Önök gondja. Többet Wassenhoven úr fog Kegyelmességteknek mondani; én többet a fájdalomtul nem mondhatok.»[1] És fájdalmának ellenére csakugyan visszatért. Mert Esterházynak s általa a többi uraknak megigérte, s mert július 3-ikán a királytól levelet kapott, melyben Lipót biztatta és felhívta, hogy mihelyt a segélyhadak Badeni Lipót

[1] *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium.* (Zágráb. 1888.) XIX. k. 230—231. l.

őrgróf alatt megérkeznek, a míveletek igazi serénységgel ismét meginduljanak; s e végett ő is menjen vissza, hogy jelenlététől buzdulva a magyar katonaság is kitartóbban és lelkesebben viselkedjék a táborban.[1] Mert a király is érezte, hogy a puszta jelenléte fölér egy sereggel. És ő csak megerősödött elhatározásában, mert hazaszeretete a maga veszteségénél, kavargó személyes keserűségénél nagyobb volt. Még reménykedett, hogy az országnak használhat, mert Montecuccoli váltig hitegette, hogy csak Badeni Lipót őrgrófot várja, aztán átkel a Murán és derekasan megütközik a törökkel. Sőt talán reménykedett, mint Esterházy, hogy ha a németség eddigi szokása szerint szaladásra nem veszi a dolgot, hanem győzni fog, a vár is megint hamar az övé lesz isten segítségéből.[2] S a várás közben a németséggel együtt a Mura-vonalat őrizte és védelmezte,[3] melynek támadásában és áttörésében sem az aleppói basa, ki Köprili Ahmed hadához utoljára érkezett, s egyenesen azzal a rendelettel jött, hogy a Muraközt elfoglalja és elpusztítsa;[4] sem a nagyvezér, ki a Murát és szigetét hatalmába szerette volna venni, nem boldogult semmi kisérletével. A széles folyón, a jobbparti erődítéseken megtört igyekezetük.[5] Köprili Ahmed tehát csak arra szorítkozott, hogy a balparti vidéket dúlja s a megvett várat megsemmisítse. Táborába hordatta belőle az ágyúkat, hadi készleteket és július 7-ikén reggel alsó kerítését és éghető épületét köröskörül meggyújtatta, s azzal a két aknával, melyet Montecuccoli számára előre elkészíttetett, levegőbe röpíttette.[6] S minden romja, törme-

1 *Zrínyi Miklós* előterjesztése a királyhoz: Vatikáni levéltár, Német nunciatura. 177. k. *Család könyve*, 32. l.

2 Esterházy Pál Mars Hungaricusa, 73. l.

3 *Monumenta Slav. Merid.*, XIX. k. 231. l. *Hadtörténelmi Közlemények*, IV. k. 598. l.

4 Molin Alajos jelentése a császári és királyi titkos levéltárban július hó 27-ikéről.

5 *Ugyanott*, július 13-ikáról.

6 *Hadtörténelmi Közlemények*, IV. k. 598. l.

léke harmadfélszáz esztendő viharában annyira eltűnt a föld szinéről, hogy ma már helyét, fekvését, külső alkatát és katonai értékét is csak hosszas kutatással lehetett megállapítanunk.

Hősünk elborulva, vonagló szivvel már most végkép hazatért; annyival inkább, mert abból, a mit Lipót levelében kilátásba helyezett, semmi sem valósult. Montecuccoli az ő megkérdezése vagy értesítése nélkül a közelgő segélyhadakat nem hogy összevonta volna, de a bádeni őrgrófot Stiria széleire, a francziákat valamivel beljebb rendelte; sőt az ő szándékára, hogy távozni fog, kijelentette, mikép maga is azonnal tovább vonul, mihelyt a nagyvezir megmozdul. Miért maradt volna hát, mikor immár semmi hadi vállalat nem mutatkozott, a magyar katonaság az eleségből kifogyva oszladozott, Nádasdy pedig a régi hang szerint megtagadta iránta az engedelmességet, hogy nem tőle, hanem a fővezértől függ.[1] S utána elment Batthyány Kristóf, Zrínyi Péter és a horvátság minden hadával. Otthon aztán eltünődhetett magában: mi czélja lehetett Montecuccolinak, mi a magyar uraknak, hogy erőnek erejével visszahivták? Ezek talán csak önkénytelen eszközei voltak az álnok olasznak, ki attól tarthatott, ha Zrínyi Bécsben idején megjelen, a királynak és udvarának a helyzetet lefestheti, a maga egyéniségének és ékesszólásának közvetlen erejével még megakadályozhatja, hogy várát a török pusztításának oda dobja. Vagy vezéri tekintélyét, uralkodója kegyét féltette? Most már hősünket elereszthette útjára. S ez a maga nagy lelkével, gyötrő és emésztő fájdalmában sem vesztette el még minden reménységét a háboru szerencsés fordulatára. Még abban bizott, hogy a német és a franczia segítő hadak egyesülése más lelket önt a seregbe, más szellemet a

[1] *Zrínyi Miklós* előterjesztése a királyhoz: Vatikáni levéltár, Német nunciatura, 177. k. *Családi könyve*, 135—39. l.

vezetésbe;[1] még abban bizott, hogy az idegen nagy katonáknál hadi tudása, belátása, hősiessége több elismerésre talál, mint az osztrákoknál; és jó szándéka, szava, hazafias buzgósága legalább aztán az ország javára jobban érvényesülhet, mint eddig. S csakugyan az idegen nagy katonák, európai hire és dicsősége miatt, különös figyelmet, kitüntető tiszteletet tanusítottak iránta. *Badeni Lipót* őrgróf, a birodalmi csapatok vezére, mindjárt megjövetele után, július 8-ikán fölkereste *Waldeck* gróf altábornagy kiséretében Csáktornyán, hogy a hadviselés folytatására nézve tanácsait kikérje;[2] s *Coligny* gróf, a franczia hadak parancsnoka, magasztalással emlegette és július 12-én az ország határáról levelileg üdvözölte Witnyédy által, ki ura nevében meglátogatta és melegen köszöntötte. Sőt a francziák, a mint Witnyédy irja, az ebéden Zrínyi egészségére ittak, s asztal felett váltig és nyiltan hangoztatták, hogy ők nem a felségért, hanem nemzetünkért jöttek,[3] egyedül annak szolgálatára.

S a maga reménységében és bizakodásában hősünk Bécsbe indult, hova vára elestéről levele a gréczi hadi tanácstól már előbb fölérkezett. S mi lőn a vesztés hatása? Az, hogy két nap mulva a hir vétele után futár sietett Nándorfejérvárba, a hol a császári ügyvivő, Renin-

1 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 222. l.

2 *Hadtörténelmi Közlemények*, IV. k. 597. l.

3 VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 224., 225. l. Witnyédy ugyan Coligny grófot levelében név szerint nem említi meg, csak a francziák generálisáról beszél, de a generális Coligny volt. Hada két részre oszolt, egyik része Itálián keresztül Marburgnak nyomakodott a Murához (ZWIEDINECK-SÜDENHORST, Deutsche Geschichte, I. k. 242. l.); másik része a birodalmon át Linz, Bécs és Sopron mellett vonult oda. Coligny maga a franczia nemesség virágjával ennek a vezetője volt. Véle jöttek Dell'Ediguierra, D'Harcourt, Subise és Usez herczegek, a fiatal Villeroy, a marsal fia, D'Arbret, Curselles, Guitry, Rochefort és Treuille marquis-k, Langle és Tonnesaranta grófok és még annyian. A mikor Linzhez értek, a hol ekkor Lipót tartózkodott, valamennyien kiszálltak a hajóbul a császár kezének csókolására, csak Coligny nem mozdúlhatott, mivel épen köszvénye kinozta. S a maga képében Guitry marquist küldötte fel, (PRIORATO, Historia di Leopoldo, II. k. 446. l.) ki e szerint a helyettese volt. Természetes, ha Coligny Sopronnak érkezett, Witnyédy az ő jelenlétében, ura nevében mást nem köszönthetett.

ger Simon tartózkodott, hogy miután az erősség lerontásával egyik akadály a béke útjából elhárult, szorgalmazza annak megkötését.[1] Mert az udvar az ő féltékeny és gyáva politikájával annak daczára, hogy a háborút sikerült a keresztyénség harczának elfogadtatnia a pogányság ellen, s annak daczára, hogy ezen a czimen sikerült fél Európát megmozdítania segítségül, hogy 40,000 főnyi serege állt a Muránál, melylyel már a birodalmi német és a franczia hadak is egyesültek vagy egyesülendők voltak, örvendetes eseményképen kapva-kapott a szerencsétlenségen és a béke erőszakolásán fáradozott. Nem gondolta meg, hogy Köprili Ahmed egyfelől a saját sikere, másfelől a Montecuccoli kudarcza miatt csak jobban felbátorodhatott, hogy minden kivánságát teljesítheti.[2]

A vesztés e hatásánál, az udvar e hangulatánál fogva Zrínyi hideg fogadtatásra talált, a mikor július 12-ikén Bécsbe ért;[3] holott az ő lelke a felindulástól és haragtól még mindég hevesen tüzelt. Így a kedvetlenség annál inkább nehezére esett. Lipót minisztereit, s a külföld követeit zokérzettel, panaszkodva járta végig; keserűen ismételgette, hogy az ő új erősségét a pogány nem az aknái, nem az ereje által vette meg, hanem a németek gyávaságából, kik a helyett, hogy vitézül ellenállottak és megharczoltak volna, fegyvereiket földre eresztették és magokat barmok módjára ölni engedték.[4] S a királynak irásban, részletesen kifejtette a szerencsétlenség okait és indítékait.[5]

Keserűen említette föl, hogy a táborból, hol se meg nem kérdezték, se meg nem hallgatták, a nevetségesség elől távoznia kellett, s a királyi szék elé menekült, hogy a haza és az örökös tartományok feldúlását ne lássa. Aztán

1 Molin Alajos jelentése a császári és királyi titkos levéltárban, július 13-ikáról.
2 *Ugyanott.*
3 *Történelmi Tár*, 1894. évf. 578. l.
4 Molin Alajos jelentése július hó 13-ikáról.
5 Esterházy Pál Mars Hungaricusa, 74. l.

őszintén, méltósággal, a maga mentegetése nélkül, de éles kiméletlenséggel Hohenlohe és Strozzi ellen fordulva szólt. Szinte érezzük, a mint szive sajog és vére háborog, mikor harcziatlan gáncsoskodásukat, rontó visszavonásukat maga ellen és hona ellen fölidézi. Bánat és harag váltakozva ragadja meg, de a mennyire birja, elnyomja, vagy legalább mérsékli, hiszen királyának ír. S elbeszéli Kanizsa megszállásának sikertelenségét, s a német vezérlet további tehetetlenségét és rosszhiszeműségét: hogy miként bútt a józan észnek és területi viszonyoknak ellenére a Mura mögé, hogy Montecuccoli miként halogatta a megütközést egyre, előbb Sparr jöttéig, aztán Bádeni Lipót érkeztéig, a míg új vára elesett, mert oltalmára semmi sem történt, minden csak az elvesztésére. A mikor maga 200 embert akart küldeni megsegítésére, Montecuccoli parancsnoka azt mondta, hvgy irásbeli rendelet nélkül a várba be nem ereszti őket. Le kellett tehát tennie szándékáról.

S a mikor mindezt sajgó fájdalommal felhordja, egyszerre háborgó hévvel folytatja:

«Hallatlan dolog! Ötven török csupán szablyával az árokbul és sánczbul 350 németet kiűzött és többet megölt közülök. Egy ember lőtte ki puskáját, de egy sem húzta ki kardját. Montecuccoli gróf bosszankodni látszott, sőt kijelentette, hogy példát akar állitani, de beszéde csak szófia volt! Azonban miért fárasszam Felségedet a többi szégyenletes dolog előterjesztésével? Az ötven török a mieinket végre mind kiverte az árokbul és sánczbul és a várba hatolva nemcsak sokat elűzött és legyilkolt a mieink és a németek közől, de oly zavarba hozta őket, hogy mindnyájan rögtön elhagyták állomásaikat és a hidra futottak fegyelmezetlenűl, úgy, hogy a szűk kapun át, melyet a félelem miatt menekültökben nyitva hagytak, a törökök benyomultak és még azt a keveset is, ki az erősségben maradt, egy szálig felkonczolták. Gondolja meg kérem,

25 MONTECUCCOLI VÁZLATA A ZRÍNYIVÁR MELLETTI CSÁSZÁRI TÁBORRÓL.

(Eredetije a bécsi cs. és kir. hadi levéltárban.)

Felséges Uram, maga, valjon Montecuccoli grófnak volt-e komoly szándéka a vár megvédésére: tudtomon kívül, a mint rendezett mindent, a vár alá aknákat ásatott, hogy mihelyt az ellenség a támadást megkisérti, az erősséget levegőbe röpíthesse; miként a czölöpös sánczot felrobbantotta, mielőtt bárki meghágni törekedett volna. Így egy napon a vár elfoglalása előtt a parancsnok kétségtelenül Montecuccoli meghagyásából elrendelte, hogy száz katonám a várból távozzék, azt állítva, hogy a németek elegen vannak. Sőt a legutolsó éjjel Batthyány gróf kérte, hogy az övéi közül 200 ember bemehessen a várba, de hiában. Biztosan attól féltek, hogy azt hosszabb ideig védelmezik úgy, mint óhajtják vala. A mult évben 120 német és 150 magyar vitézem három heves és váratlan rajtaütéstől védte meg diadalmasan az ellenség súlyos veszteségével az erősséget és most 1900 ember,[1] sőt az egész roppant sereg ily gyalázatosan vesztette el.

Bizony gyönyörűséges segitség, mely váramat elvette, szigetemet elpusztitotta, lakosait elűzte és megölte. Mindezt azonban, bár nekem drága volt, nem sajnálom annyira, mint azt, hogy katonáimat, kik oly sok év óta nemcsak a szigetet, de Felséged Stiriáját is megoltalmazták, házukból kikergették és tudja Isten, hová kényszeritették menekülni feleségükkel és gyermekeikkel. Elhallgatom a szégyenfoltot, melyet e tettükkel Felséged fegyvereire hoztak.

Ezek azon okok, Legkegyelmesebb Uram, melyek Felséged elé sietnem kényszeritettek, hogy megértsem, mit tegyek javaim feldúlása, jobbágyaim elpusztulása után, ka-

1 *Zrinyi* előterjesztésében a vatikáni másolat szerint «*mille nonaginta*» *1090*, a Vass József fordításában *900* áll. De tudjuk, hogy a vár őrsége június 3-ikán *1000* Spick-ezredbeli, június 8-ikán *500* birodalmi gyalogossal szaporodott; előbb átlag nehány száz ember volt, a mult évben 120 német és 150 magyar, most valami kétszer annyi. A parancsnok egy napon az elfoglalása előtt hősünk *100* vitézét kiparancsolta belőle. Valószinű, hogy az előterjesztés eredetijében *1090* helyett *1900*-nak «mille nonaginta» helyett «*mille nongenti*»-nek kellett állania, s a másolatban csak tollhibával van dolgunk.

tonáimtól is megfosztva elnéptelenült, üres és az ellenségnek nyilt szigettel? Negyven éven át eddig a roppant ottomán hatalom ellen a magam és embereim vérével és verejtékével megvédtem, most a honnan segitséget vártam, a miben minden bizalmamat és reményemet vetettem, a miatt vesztettem el. S a mi legjobban fáj, Felséged java és a keresztyénség minden haszna nélkül.

És most ezzel a szablyával, melyet oldalamon viselek, Felséged parancsait várom».[1]

Mire nézve? Előterjesztésében csak panaszolva, háborogva megvilágitja és fölfejti Montecuccolinak és társainak megdöbbentő viselkedését: de nem kér semmi határozott dolgot. Azt mellesleg tette meg.

Voltakép mit akart? Elégtételt káraiért és engedélyt önállóbb tevékenységre: *külön hadtestet a saját parancsnoksága alatt*, hogy azzal a Mura vonalán mozogva vagy a Dráván átkelve, a fősereggel közös czélra, de a saját terve szerint működve, a nagyvezir oldalába, hátába csapdosson. A velenczei követ értesülése szerint e végre 12,000 embert kivánt és e mellett a varasdi főkapitányságot kérte.[2] Hogyan? Hiszen hat évvel ezelőtt maga irta Ruchich Jánosnak: «Nevetséges, hogy én a varasdi főkapitányságra törekszem, vagy olyan esztelen vagyok, hogy egészségesül a bélpoklosok közé kivánkozzam?»[3] A varasdi főkapitányság a gréczi hadi tanács alá tartozott, s ő bán létére, még inkább a maga egyéniségére ilyen függést hogyan kereshetett? Kérését nem magyarázhatja egyéb, mint az a föltevése vagy számítása, hogy ekként nagyobb erőhöz előbb juthat. Mert külön hadtesten kívül is, ha a varasdi német katonasággal szabadon ren-

1 *Vatikáni titkos levéltár*, Német nunciatura, 177. k. S VASS JÓZSEF, Család könyve, (1856.) 38—39. l.
2 MOLIN ALAJOS jelentése augusztus elejéről és 24-ikéről.
3 *Győri történelmi és régészeti füzetek*, II. k. 204. l.

delkezhetik, ha a gréczi hadi tanácscsal ujabb szives viszonyánál és Stiriának a Muravonallal való közös érdekénél fogva egyetért, ezt a katonaságot 2000 főre könnyen fölemeltetheti s a maga magyar-horvát vitézlő népéhez csatolhatja. Az udvar a két állást, a bánságot és főkapitányságot nem tartotta egyesíthetőnek, eleinte hajlandó volt azonban más elégtétel adására. Molin előre látta, hogy ez a kormány lassúsága és a pénz hiánya miatt bajosan fog menni, vagy még inkább azért, mivel a grófot derék katonának ismerték, de félték is, minél fogva nem akarták hatalmát növelni.[1] Pedig elégtételre, kárainak megtérítésére csakugyan reászorult. Hisz a maga bevallásaként nemcsak várát, összes fölszerelését, ágyúit és egyéb készleteit vesztette el: de a német katonaság kiélte egész szigetét, elfogyasztotta összes szénáját, kifosztotta minden jobbágyát, 2000 embere, kiket a védelemre tartott, földet adva nekik, melynek terméséből megélhettek, a bántalmaktól megszökött, elbujdosott;[2] s a ki nem menekülhetett, a németség kinozta, üldözte, a nőket megfertőztette, a templomokat kirabolta.[3] S mind e pusztulás mellett egész álló hónapon keresztül 20,000 főnyi magyar hadtestet a saját kenyerén élelmezett, Montecuccoli amaz igéretének reményében, hogy az ellenséggel megütközik, a mit be nem váltott.[4] Bizony nem tudja, hogy birta volna a költséget, ha a franczia királytól a 10,000 aranyat nem kapja. Mert szokása szerint, mint a stiriaiak jegyajándékát, a XIV. Lajos adományát is a közre fordította. A velenczei követ hősünket vigasztalta s a varasdi főkapitányságról lebeszélte, mert ez igénye nélkül könnyebben nyerhetne elégtételt, s külön hadtestet, melylyel az ellenség nyugtalanítására

1 MOLIN ALAJOS fentebbi jelentései.
2 *Ugyanaz*, augusztus 10-ikéről.
3 ESTERHÁZY PÁL Mars Hungaricusa, 71. l.
4 MOLIN ALAJOS jelentése augusztus 10-ikéről.

szabadon mozoghatna. Porcia herczeget pedig meggyőzte, hogy mind a királynak, mind a keresztyénségnek érdekeire fölöttébb káros lenne, ha Zrínyi grófot, ezt az érdemes vitézt, ki a felségnél hasznossá s az ellenség előtt rettenetessé tette magát, végkép elidegenítenék és elkedvetlenítenék, mert miatta az egész magyarság elidegenednék és elkeserednék! S kifejtette előtte, hogy az ő bátorsága, vitézsége sokat vihetne véghez, s a háborúnak minden koczkáztatás nélkül sokat használhatna, ha egy külön röpülő hadtestet kapna, melylyel a törököt folytonosan zavarná, megütné, mint eddig annyiszor olyan sikeresen és diadalmasan cselekedte; hogy vesztett váráért, szenvedett sok romlásáért kárpótolni kellene.[1] A herczeg beismerte a tanács helyességét, megkisértette kivitelét: de aztán minél tovább időzött Zrínyi a birodalmi székvárosban, az udvar hangulata, s a viszonyok alakulata annál élesebben ellene fordult. Mert az udvar napról-napra féltékenyebb figyelemmel kisérte azt a megtiszteltetést, melylyel elhalmozták: a velenczei követ egyebet se tett, mint örökké dicsérte, a pápai nunczius, *Carafa* biboros, a szent atya nevében arany éremmel lepte meg,[2] a bécsi nép háza előtt és bárhol, a merre járt, tüntetve üdvözölte, tömegesen követte,[3] s a lengyelek, a mint Rottal gróf tudatta Kassáról, a lemondásra készülő János Kázmér helyébe a királyságra jelölgették és rajongva emlegették.[4] Mindennek benyomása alatt már most csakugyan az a nézet kerekedett fölül, hogy a hősünk hatalmát növelniök nem szabad; a háború folyamata miatt pedig Montecuccoli sérelme és az események megzavarása nélkül nem lehet.

Mert azalatt a hónap alatt, a mióta a Mura mellől eljött, nagyot változott a helyzet.[5] A nagyvezér július 12-ikén

1 MOLIN ALAJOS jelentése júl. 20-ról.

2 *Ugyanaz*, augusztus elejéről.

3 *Történelmi Tár*, 1894. évf. 579. l.

4 ROTTAL gróf jelentése a császári és királyi hadi levéltárban, július 17-ikéről.

5 A hadjáratról részletesen szól RÓNAI

fölszedte sátorát és Kanizsához szállt, melynek biztosítására apróbb kirándulásokkal Kis-Komáromot, Zala-Egerszeget, Égervárt és Keméndvárt elfoglaltatta, aztán a Rábához nyomakodott, hogy a döntő ütközetre alkalmas helyet keressen; s július 26-ikán Körmendnél állapodott meg. Montecuccoli csak két nap mulva, július 14-ikén indult utána, hogy biztos távolból, a találkozás veszélye nélkül, mozdulatait figyelemmel kisérje és a maga kanyarodásait azokhoz alkalmazza. Július 15-ikén Csáktornyán keresztül Uj-Udvarra ért,[1] 17-ikén Alsó-Lindvára és Nádasdy a magyar lovassággal Lentibe, 18-ikán a Muránál még egyszer megnyugodott, 19-ikén aztán maga is Lentire nyomult, hogy Egerszegnek haladjon; de már ott volt a török, s ő meghőkölve visszafordult 20-ikán Alsó-Lindvára, hogy 22-ikén pihenésre Mura-Szombathoz takarodjék. Mert az volt a merész eltökélése, hogy a míg 8—10 napi élést nem gyűjt és a segítő hadakkal nem egyesül, ütközetet *nem* koczkáztat. Ezért sétálgatott szép lassan, a szent Methodismus nevében, hol oldalogva, hol visszakanyarodva, hol meg-megállapodva, csakhogy a törökkel össze ne találkozzék. És egymásután szedte föl a birodalmi német, meg a franczia csapatokat, Nádasdy és Batthány magyar lovasait, úgy érkezett július 24-ikén Szent-Gotthárd alá, Stiria és Ausztria födözése, Körmend és Sárvárnak megnyugtatása végett; holott azokat födözni, ezeket megnyugtatni nem kellett. Összesen már 60.000 embere volt, mégis csak arra törekedett, hogy az ellenség mozdulatait megfigyelje, a ma-

HORVÁTH JENŐ becses tanulmánya: *Hadtörténelmi Közlemények*, IV. k. 598—647. l. PRIORATO, Historia di Leopoldo, II Libro V. — RASID effendi emlékezése THURY JÓZSEFtől: *Hadtörténelmi Közlemények*, III. k. 516—520. l

1 A német források Neuhofot mondanak, s ezt HORVÁTH JENŐ a német írókkal Mura-Szerdahelynek nevezi, holott a Zrínyifalujáról, Uj-Udvarról, Nova-Curiáról van szó, mely közvetlenül Szerdahely alatt esik. Innen a félreértés. Ebben szerzőnk ép úgy téved, mint mikor a *Lapincsot* folytonosan *Lafnitznak*, *Badafalvát* *Weixelbaumnak*, Alsó-*Szölnököt* Alsó-*Zaningnak*, *Nagyfalvát* *Magersdorfnak*, *Szakonyfalut* *Eckersdorfnak* és *Tótfalut* *Windischdorfnak* emlegeti, mintha nem is magyarországi, hanem valami németföldi csatatérről írna!

gáéit azok szerint igazítsa; sőt vissza akart térni a Murához, hogy a nagyvezérnek, a ki a Rábától meg se mozdult, Stiriába, Regede ellen való nyomulását feltartóztassa. Szerencsére Waldeck gróf, a beteg Badeni Lipót helyett a birodalmi sereg parancsnoka, megakadályozta ezt a szégyenletes szándékot azzal, hogy egyszerűen kijelentette, mikép a fővezért ez útjára követni nem fogja. Így ő is ott maradt Szent-Gotthárdnál, de amaz erős elhatározással, hogy ha már nem sétálhat és nem keringelhet tovább, a törökkel meg nem ütközik, ha csak az meg nem támadja. Még mindig vonakodott a harcztól, még mindig csak a védekezésre szorítkozott; pedig a nagyvezér már napok óta megkisérlette ismételve a Rábán való átkelést, hogy a döntő csatát megvívhassa. S a mikor Körmendnél, július 27-ikén, hosszú, heves támadással sem törhetett át rajta, Montecuccoli rögtön felbuzdult, hogy a győzedelem örömére a *Te Deum laudamust* elénekeltesse és a díszlövéseket elropogtassa; de arra nem lelkesedett föl, hogy a törököt alkalmas helyen átereszsze és arczába vágva leverje, vízbe fojtsa. A mi késett, nem múlt el: a döntő csata, Montecuccoli bárhogy szerette volna elkerülni. Köprili Ahmed nem soká váratott magára. Július 31-ikén egy fél mérföldnyire a Rábán fölfelé előre nyomult és ott a jobbparti magaslatokon táborba szállt, jobb szárnyával Szent-Gotthárdra, a ballal Alsó-Szölnökre támaszkodva. Az egyesült sereg párhuzamosan követte, s a balparti magaslatok lábánál helyezkedett el, jobb szárnyával Badafalváig nyúlva. Köztük a Rába ama nagy kanyarulata esett, hol a víz a legsekélyebb, a jobb parton Szakonyfaluval és Tótfaluval, meg Alsó-Szölnökkel, a balparton Nagyfalvával és Badafalvával. A síkságot ott a szakonyfalvi, itt a nagyfalvi patak és a Lapincs folyó hasította meg. Szent-Gotthárd a Rába két oldalán középütt feküdt, keleti fele a török, nyugati fele az egyesült sereg kezében volt. Másnap, augusztus

1-én, kora reggel, Köprili Ahmed Nagyfalva ellen heves ágyúzást kezdett, s a míg a keresztyén sereg figyelme oda tapadt, a kanyarulat déli partján előbb szórványosan, aztán tömegesen megindult az átkelés. Ismail boszniai basa 3000 szipáhival, kik a lovaikon 3000 janicsárt hoztak magukkal, partra szállt, a hol épen a keresztyén sereg közepeként a német birodalmi és szövetséges hadak estek, a császári csapatok a jobb, a francziák a bal szárnyon levén; a szipáhik egyszerre az örs-csapatokat szétszórták, s a janicsárok Nagyfalvát elfoglalták; a meglepett birodalmi és szövetséges hadakat megzavarták, s az ellenök küldött sváb és bajor, frank, szász és würtembergi, meg a segítségül érkezett Nassau és Kielmannsegg császári ezredeket visszanyomták; Schmidt és Waldeck lovassága ugyan közbevágott, de a harczot nem fordíthatta meg: Ismail vállalata fényesen sikerült. Az átkelés azonban megcsappant, a törökök csak kisebb rajokban szállingóztak, minek következtében a keresztyén hadak újra rendezkedhettek, s a császári ezredek Ismail basát balról, Hohenlohe csapatai jobbról közrekapták és nehéz küzdelem után a Rába kanyarulatába visszaszorították, hol már ekkor a La Corona, Sparr és Tasso gyalog-, a Lothringen és Schneidau lovasezredek őrködtek az átkelő felett. Sőt Hohenlohe csapatai Nagyfalvát megvették a janicsároktól, kik Montecuccoli szerint csodálatos makacssággal küzdöttek. Ez a siker azonban csak ideiglenes volt, mert legottan jött Mehmet janicsáraga és jött Kaplán basa: a visszavetett szipáhikat és janicsárokat is fölszedték, a támadást megújították és a szövetséges hadakat meghátráltatták. Csak a francziák vitéz dandára *La Feuillade* parancsnoksága alatt, főleg *Bauvaise* lovassága tartotta fel rohamukat, mire a küzdelem délig félben szakadt és helyette tűzharcz következett. A keresztyén sereg csüggedve, megfélemedve állt az ellenséggel szemközt; többen már elmenekültek, mások menekülésre

26. A SZENT-GOTTHARDI CSATA.

(Egykorú metszet után.)

készen csomagoltak; maga Montecuccoli tervbe vette, hogy a harczot egészen megszünteti, a török sereg elé az éjjel hirtelen sánczot vonat, s másnap a mögül védekezik, mikép sokkal nagyobb baj ne legyen: de a rögtönzött hadi tanácsban Hohenlohe mind a fővezért, mind társait meggyőzte, hogy ha még ma, most egyszerre a döntő csatát meg nem kisértik, a sötétben a sereg fele megszökik; ha az ellenséget elfoglalt helyében az éjen át megtűrik, holnap egyikök feje sem lesz a törzsökén, hanem valamely török tarisznyájában. S a míg e határozat megfogant, Köprili Ahmed a döntő csatát megkezdte: a Rábán fölfelé öt lovas hadoszlopot indított, hogy négy Badafalvánál átkeljen, az ötödik fölebb a császáriak oldalába kerüljön; a Rábán lefelé pedig három lovas hadoszlopot küldött, hogy a balszárny átellenében, a francziákkal szemben keresztül törjön. Itt a heves ágyúzástól vízre sem bocsátkozhattak, ott, Badafalvánál partra kaphattak ugyan, de Spork visszaűzte őket Alsó-Szölnökig. Ugyanakkor a kanyarulaton belül is sorakozott a török főserege, kilencz tömött hadoszlopban; fölfogására és megtámadására Montecuccoli seregével csatarendbe helyezkedett ismét, jobb szárnyon a császári hadakkal, középen a birodalmiakkal és szövetségesekkel, balszárnyon a francziákkal. A mint a törökök első három hadoszlopa három órakor általért, a birodalmi hadak Waldeck, a szövetségesek Hohenlohe parancsnoksága alatt reárohantak, a császáriak meg a bal és a frangziák a jobb oldalába csaptak, heves és kemény viadal után visszaverték, különösen a franczia dandár vakmerő vitézkedése következtében. Parancsnoka, La Feuillade, kezében kopjával egy maga húsznál több törököt ejtett el és nehány zászlót szedett.[1] A pogány megfutott és a Rábába menekült, hol a nagy része, lovas és gyalog összegomolyodva, egymást

1 PRIORATO, Historia di Leopoldo, II. k. 466. l.



A SZENTGOTTHÁRDI ÜTKÖZET.

(Maas festménye a berlini porosz kir. fegyvertárban.)

nyomva elmerült. Annyi ember és ló hullt el ott, írja Witnyédy hallomásból Zrínyinek Bécsbe, hogy a testeken és lovakon száraz lábbal mehettek volna által a folyón.* A hat többi hadoszlop erre a jobbparton szintén megfordult és a magaslatokra vonult, a tüzérség pedig teljesen felbomlott és ágyúi mellől megszaladt, melyeket aztán a



27. SZENT-GOTTHÁRD.

keresztyén csapatok részint beszögeztek, részint a folyóba sülyesztettek.

A véres ütközet csak egy óra hosszáig tartott, Köprili Ahmed mégis 10.000 jó katonát vesztett benne, a janicsárok és szipáhik, albánok és bosnyákok közül. Elveszett Mehemet janicsár aga, Ismail boszniai basa, Szindullah aga és Kaplán basa, meg számos főtiszt. De a keresztyén seregből is szinte 2000 ember maradt a sikon, köztük a nassaui gróf, Trautmannsdorff és Usemberg, Fugger és Wied grófok, Pleitner, Schmidt és Zobel ezredesek és Herard alezredes; s a franczia nemességből a fiatal Villeroy, Muly, Rochefort, Sery, Chattres és Beauverzé marquisok. A győzelem mind a mellett teljes és

* VITNYÉDY ISTVÁN levelei II. k. 231. l.

fényes volt,[1] csakhogy Montecuccoli nem a maga leleményének és hősiességének köszönhette, hanem kedve és akarata ellenére *Waldeck*, *Hohenlohe* és a rettenthetetlen *La Feuillade* vívták és nyerték meg.[2] És köszönhette *Zrínyinek*, az ő nevének, mert az a hír zavarta meg és tartóztatta vissza a nagyvezért, hogy a Rába tulsó partján küzdő seregeinek segítséget nem küldött, mikép a Zrínyiek hátukban vannak;[3] s köszönhette az ő erősségének, mert ha annak megvételében a nagyvezér hetekig nem vesztegel, sem a birodalmi német, sem a franczia hadakkal való egyesülése végbenem mehet.[4]

Montecuccolinak az ütközet után se volt kedve és akarata, hogy a sikert kiaknázza, a nagyvezért üldözze. Csak arra gondolt, hogy Rákóczy elnyert pallosát két aranyos kopjával a diadal jeleként Lipótnak felküldje,[5] a maga érdemét himes képzelettel kiszínezze. Köprili Ahmed ennélfogva erejét összeszedte és augusztus 6-ig Szent-Gotthárdnál pihentette; ekkor háborítatlanul Körmendhez vonult, majd Vasvárhoz szállt, hol a császári ügyvivővel, Reninger Simonnal, ki Nándorfejérvárból már előbb táborába jött vala, nagy titokban, Montecuccoli nagy örömére, békét kötött nagyjában ugyanazon föltételek alatt, melyekkel Lipót a hadjárat kezdete előtt megkinálta.[6] És a bécsi udvar, da-

1 Priorato: id. m. 465—466. ll.

2 Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádornak és társainak összeesküvése, II. k. 217. l.

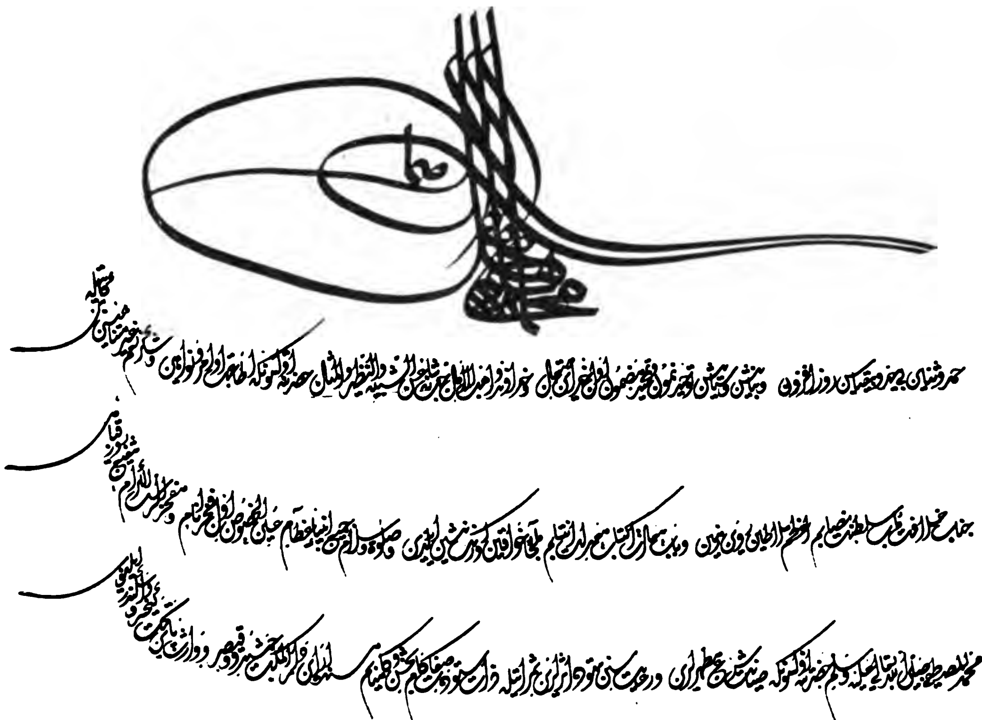
3 *Hadtörténelmi Közlemények*, IV. k. 637. l.

4 Krones Ferencz, a jeles osztrák történetíró mondja ezt: Handbuch der Geschichte Österr. Berlin, 1878. III. k. 595. l.

5 Vitnyédy István levelei, II. k. 230. l.

6 A *vasvári békekötés* közmegegyezés szerint *augusztus 10-ikén* kelt, de ezen a napon semmi esetre sem kelhetett. Mert augusztus 10-ikén a bécsi udvar az állami tanácsosoknak és külföldi követeknek már előterjesztette föltételeit; pedig a szerződés felküldésére és az értekezlet összehívására is idő kellett. Föltételei: 1. hogy Lipót őrségeit Erdélyből kivonja, a megszállt várakat Apaffynak átengedi, kinek halála után az országra visszaháramlik a szabad fejedelemválasztás joga; 2. hogy Szabolcs és Szatmár megyét megtartja, Szatmárt, Nagy-Károlyt, Kállót, Ecsedet megerősíti, de beléjök nagyobb csapatokat főtisztekkel nem helyezhet; 3. hogy sem Rákóczy, sem Kemény fiát egyik uralkodó sem segíti, a kóborlókat pártolásába nem veszi; 4. hogy Új-Zrínyivárát egyik sem építheti föl és láthatja el őrséggel újra; Székelyhid hasonlóképen teljesen lerombolandó; 5. hogy

czára hadi költségeinek, nagyobb seregének, daczára a Souches győzedelmeinek, ki áprilisban Nyitrát, júliusban Lévát megvette, s július 19-ikén Garam-Szent-Benedek alatt, a szőlősi mezőben, Husszein, Khalil és Kaszim basák egyesült török-tatár hadát Koháry István, Balassa Bálint,



28. A VASVÁRI BÉKEKÖTÉS TÖRÖK ZÁRADÉKA.

Sándor Gáspár és Szobonya István uramék segítségével keményen megverte,* aztán Párkányt elfoglalta és az eszter-

azok az erdélyiek, kik az előbbi zavarokban fölkeltek, teljes kegyelmet kapnak és jószágaikat visszanyerik; 6. hogy Lipót Érsekujvár helyett a Vágon túl és a Dunántúl is, Gután alul, új várat emeltethet; 7. hogy a szabad portyázásokat egymás területére a király és szultán kölcsönösen megszüntetik; 8. hogy a király a szultánnak 200 ezer forint értékű ajándékkal kedveskedik, ki Lipótnak viszont illő ajándékot adand. S a béke *húsz esztendőre* szól. (*Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 233—235. ll.)

* EBECZKY, *a szent-benedeki praefectus* levele, mely a csatáról igen érdekes részleteket foglal magában, július 20-ikáról a nádorhoz. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

gomi hidat lerontotta, — kapva-kapott a megalázó szerződésen; mert neki csak a béke, minden áron a béke és mindenek fölött a béke kellett.

S ebben a békén való nyomorult kapdosásban többé szó sem lehetett a Zrínyi külön hadtestéről. Ha fölmenetele idején megkapja, a Mura mellől elvonuló törököt hol oldalt, hol hátban megcsapkodja, Péter öcscsével meg az eszéki hidat elállatja, úgy a nagyvezér sem a Rábához olyan nyugodtan el nem jut, sem az ázsiai és egyiptomi segítő csapatokat föl nem veheti.[1] Most már akár a táborára, akár Kanizsára, akár Boszniába ütne, csak a háború hamvahódó üszkét lobbantaná fel. Hisz az udvar még később is összerezzent, mikor Péter gróf 1000 vitézzel Károlyváros alól a hódoltságba tört, hogy a békének vége; s csupán akkor lélegzett föl, a mikor hallotta, hogy kevés zsákmányt ejtett.[2] Mert neki a béke, minden áron a béke és mindenek fölött a béke kellett!

S Porcia herczeg, a ki előbb a velenczei követ közvetítésére megigérte, hogy hősünk számára az önálló parancsnokságot 2000 német s a saját magyar-horvát vitézlő népe fölött kieszközli,[3] immár kitért minden ilyen követelése elől. Zrínyi az idő fecsérlése s fáradozásainak meddősége miatt mindinkább türelmetlenné lett; hiszen méltán, öt heti járással-keléssel, kéréssel-érveléssel semmit sem ért el. Haraguva panaszkodott, hogy az az élet, melyet itt folytat vala, inkább udvaronczhoz, mint katonához illik, az ő becsülete csorbát szenved általa, s haragjában haza készült, hogy a nemzethez sérelméről kiáltványt intézzen; de Molin lebeszélte, mert azzal csak a kedélyeket izgatná fel. Az udvar nem szerette volna épen haraggal ereszteni. «Tudják itt,» írja a nuncius augusztus 16-ikán a pápának,

1 *Hadtörténelmi Közlemények*, IV. k. 607. l.
2 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 219. l.
3 MOLIN ALAJOS jelentése július 20-ikáról.



GIO: FERDINANDO DEL S·R·I. PRINCIPE DI PORTIA,
MITTERBVRG, CONTE DI BRVGNARA, ET ORTENBVRG,
SIGNOR IN SENOSETCH, E PREMB. CAV.R DEL TOSON D'ORO
MAGGIORDOMO MAGGIORE E PRIMO MINISTRO DI
LEOPOLDO CESARE

A. Bloem, deli. Cor Meyssens, Fe. Vienna

29. PORCIA HERCZEG.

«hogy ha a kétségbeesés sugallatára hallgat, nagy bajt okozhat ama nagy népszerűségnél fogva, melylyel Magyarországon bír, s azon figyelmességnél fogva, melyet Francziaország és a rajnai szövetség fejedelmei tanusitanak irányában. Ezek könnyen arra határozhatnák magukat, hogy hadaikat Montecuccoli parancsnoksága alól a Zrínyi kezére bocsássák. Könnyen elgondolható, hogy ebben az esetben a felségre és az egész keresztyénségre micsoda károk és veszedelmek háramolnának: mind a mellett remélem, hogy a szokott meggondolással és azzal a hűséggel fog eljárni, melylyel eddig őseinek példájára viselkedett.»[1] Ebbeli reménysége pedig ama nyilatkozatokon épült, melyeket hősünk előtte ejtett. Látogatása alkalmával elérzékenyedve említette Carafának, hogy a keresztyénség atyja a legmelegebb hálára kötelezte levelével, melyet másolatokban országszerte elterjesztett, s hálája bizonyságaként kész vagyonát és életét a keresztyénség javára áldozni fel.[2] A nuncius, úgy látszik, nem vette észre, hogy a keresztyénség mellől a felség elmaradt; s nem képzelte el, hogy a keresztyénség javát a bécsi udvar érdeke nélkül, vagy érdeke ellenére is lehet szolgálni. De Zrínyi haragja, keserűsége egyre nőtt, s pár nap mulva már a nuncius is másként gondolkozott felőle. Mert Porcia a helyett, hogy a hősnek kielégítésére vagy megnyugtatására alkalmas módot keresett volna, egyenesen megsértette őt. Nevezetesen Lipóttal egy erszényben ezer aranyat küldetett neki vereségeinek és fájdalmainak díjául. Ha nem nézte volna, mondta a velenczei követnek indulatosan, hogy a király kezéből jő, majd a fejéhez vágta volna annak, a ki hozta.[3] Méltatlankodva, háborogva hagyta el Bécset augusztus 21-ikén, hol hosszas elmaradása már azt a gyanút ébresztette Witnyédyben, hogy talán fogva

1 *Történelmi Tár*, 1894. évf. 579., 590. ll.
2 *Ugyanott*, 580. l.
3 *A velenczei követ jelentése* augusztus 24-ikéről.

tartják.[1] Bár többek előtt kinyilvánította, jelenti Carafa a pápának, hogy a felség leghívebb jobbágyaként akar élni-halni, könnyen megeshetik, hogy *a kétségbeesés uralomra jut lelkében.*[2] Az esztergomi érsek közbevetette magát érte, de kilátás nélkül; a pápai nuncius többször fölkereste Porciát érdekében, de eredménytelenül. Pedig hathatósan figyelmeztette a herczeget, hogy sem a felségnek, sem a keresztyénségnek nem válik előnyére, mikép oly érdemes és vitéz férfiút tétlenségre szorítsanak; mert a kétségbeeséstől legyőzve, a rágalmazástól elkeseredve *elpártolhat és sok bajt okozhat.*[3] Máris híre kerekedett, bár alaptalanul, hogy a törökkel egyezséget, sőt szövetséget kötött, a minek némi látszatot adott az az intézkedése, hogy feleségét Magyarországból horvát földre küldötte.[4] És Porcia herczeg megígérte, hogy a mennyire az állam szorult viszonyai megengedik, igyekezni fog igényeinek kielégítését kieszközölni; megigérte annyival inkább, mert egyenesen a pápa kivánta, hogy a grófot, tekintettel érdemére, általános nagy hírére és szenvedett kárára, elégítsék ki, mert fölöttébb sajnálja, hogy kedvetlenül és elégtétel nélkül távozott az udvarból.[5] De az igéret csak üres szó maradt, foganatosítás nélkül, — az érsek, a nuncius, a pápa hiában beszélt.

Zrínyi pedig ezalatt vitézi és hazafiúi számításában csalódva, a király közönye, ministereinek és vezéreinek gyávasága, a gyalázatos béke miatt háborogva, a kétségbeesés és boszúállás gondolatával küzködött; a bécsi politika ellen idegen hatalomnál segítséget keresett. Nem a töröknél, a mire soha egy pillanatig sem gondolt, hanem XIV. Lajosnál, a legkeresztyénebb királynál, a keresztyénség érdekeinek megóvásával. Az érintkezést voltakép öcscse, a heves

1 *Történelmi Tár*, 1894. évf. 590. l. VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 229. l.
2 *Történelmi Tár*, 1894. évf. 580., 590. ll.
3 *Ugyanott*, 580., 591. ll.
4 *Ugyanott*, 580. l. VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 235. l.
5 *Történelmi Tár*, 1894. évf. 581., 592. ll.

és indulatos Péter kezdte, a kanizsai megszállás keserűségeinek és egyenetlenségeinek idejében. Május 12-ikén báró *Reifemberget*, a mainzi választó fejedelem ügyvivőjét Gréczből udvarias levéllel és titkos üzenettel Lajoshoz küldte, hogy a maga és bátyja hódolatát és szolgálatát titkos szövetségre felajánlja. A király Lipóttal a török háborúra már egyezkedett, így sem illőnek, sem tisztességesnek nem tartotta, hogy ellene jobbágyaival tárgyalásba ereszkedjék; s akaratát Reifemberggel szintén szóbelileg közölte, abbeli óvakodásában, hogy levele eltévedhet és más kezébe kerülhet; de írt egyszersmind július 25-ikén Péter grófnak egész általánosságban, hogy senki nálánál jobban két oly vitéz és kitünő lovag érdemét a keresztyénség védelmében nem becsüli, s mindég örömmel karolja fel az alkalmat, hogy irántok jóindulatának bizonyságait adhassa. Reifemberg Bécsben találkozott újra megbizójával, s úgy látszik, kissé kedvezőbben színezte neki XIV. Lajos felfogását és magatartását, titkos szerződésre biztatva. Péter gróf azonban nem mert, vagy nem akart eleinte teljesen megnyilatkozni;[1] csak nehány héttel később, a béke megkötése és hősünk hazautazása után tette meg az elhatározó lépést. Feleségét, *Frangepán Katalint*, ez ép oly eszes és nagyravágyó, mint szívós és határozott asszonyt, Velenczébe küldötte, hogy *Bonzi Péterrel*, Beziers püspökével összeköttetésbe lépjen. A püspök a köztársaságnál Francziaország követe s legtehetségesebb diplomatája volt, kit XIV. Lajos maga kényes feladat megoldására a legügyesebbnek ismert el.[2] A grófnő nem személyesen kereste föl, mert maga csak horvátul beszélt, hanem egy franczia kapucinus baráttal, ki horvátul is értett; s általa azt az ajánlatot terjesztette elébe, hogy a császár és hadvezérei oly rosszul bántak urával, Péter gróffal és sógorával, Miklós gróffal,

1 *Monumenta spectania historiam Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 231., 241., 239. ll.
2 *Ugyanott*, 248. l.

s a bécsi udvar féltékenysége és irigysége oly élesen tör ellenök, mikép készek XIV. Lajos pártfogása alá helyezkedni, ha elfogadja őket; s készek Magyarországon lázadást idézni föl, mivel a nemesség annyira el van keseredve, hogy kapva kap más király választásán. Péter gróf ég a vágytól, hogy a legdicsőségesebb és legkeresztyénebb uralkodó szolgálatára lehessen, tőle függjön és érte harczoljon irigyei ellen. Birtokai Horvátországban a Buccari kikötővel olyanok, hogy egy hadsereget befogadhat, vagy a tengeren át Olaszországba szállithat valamely idegen fejedelem megkérdezése nélkül, a mikor szükségére lenne. S ha az ő hada átkelne, a Miklós gróf serege Magyarországon maradna; felettük mind a ketten függetlenül rendelkeznek. Ha a király méltóknak találja őket kegyeire és képeseknek szolgálatára, titkos szerződésre lépnek véle, hogy pártfogására érdemesek legyenek; s a részletek megbeszélése végett mind a ketten Buccariba mennek, hogy az ő oda küldendő megbizottjával megállapodjanak, vagy ha a titok megőrzése szempontjából jobbnak tartja, ők küldenek valakit Velenczébe egyezkedésre, s a kötést aztán Buccariban aláírják és hűségök biztosítékaként egyetlen fiaikat kezesül adják. A grófnő a választ Velenczében vagy Pádovában, vagy a környéken be fogja várni.* A püspök mindezt azon melegében, szeptember 27-ikén megirta urának, azzal a kijelentéssel, hogy az ajánlatot szándékainak teljes megismeréseig nem vélte elutasíthatónak, mert meg van győződve, hogy általa kellő időben az ausztriai házat, szégyenére és kárára, meg lehetne fosztani Magyarország koronájától, a mire a magyarok támogatás esetében mindég hajlandók; de állhatatlan és csélcsap természetük miatt nagy bölcseséggel kell eljárni. Felhívta egyszersmind a dologra Lionne figyelmét azzal a kérés-

* *Ugyanott*, 239. l.

sel, hogy a feleletet Turinon keresztül indítsa, mikép a felség parancsait minél előbb megkaphassa.* Lionne október 17-én egész emlékirattal válaszolt. Kifejtette királya nevében, hogy az elhamarkodott vasvári béke következtében a viszonyok egészen megváltoztak, mert azt az egyezséget Lipót akkor, a mikor a pogány a szent-gotthárdi diadal után annyira meggyengült, hogy a háború folytatásával már csak veszthetett volna, olyan szégyenletes föltételekkel nem köthette meg más okból, mint hogy XIV. Lajos jogos flandriai érdekeinek árthasson. Nevezetesen Lajos annak ellenére, hogy felesége, *Mária Terézia* spanyol infansnő a pyrenæi békében (1659.) lemondott a spanyol koronára való minden igényéről, a brabanti ius devolutionis polgári törvény erejénél fogva, mely az öregebb nőtestvérnek a fiatalabb fitestvérrel szemben közelebbi jogot adott az örökösödésben, IV. Fülöp halálával, II. Károly ellen Flandriát meg akarta szerezni, s épen e végből hozta létre a német fejedelmekkel a rajnai szövetséget; most azt hitte, hogy Lipót ennek a tervének megakadályozására kimélte erejét. S e hitében a Zrínyiek ajánlatát örömmel vette és velenczei követét megbizta, hogy puhatolja ki óvatosan, ha a béke után is megmaradtak-e szándékukban; s ha meg, ugyanazon kapucinus által, kit a grófnő használt, üzenje meg, vagy ha jobbnak találja, maga menjen el Zrínyi Péternéhez és mondja meg, hogy urát és sógorát hajlandó pártfogásába fogadni, hathatós jóakaratáról biztosítani az előterjesztett feltételek mellett, hogy tudniillik teljesen fenhatósága alá vetik magokat és odaadással szolgálják érdekeit, bármiféle ügyben, bármikor kivánja őket, tekintélyüket, helyiségeiket, eszközeiket és barátaikat felhasználni. De mindennek, a mi történni és végeztetni fog, mély titokban kell maradnia. Épen azért a király nem tartja

* *Ugyanott*, 240. l.

jónak, hogy a grófok Buccariba jöjjenek, a mi könnyen feltünnék, hanem küldjék megbizottjukat Velenczébe követéhez tárgyalás végett pontos utasítással, hogy mit ajánlanak az ő érdekeinek előmozdítására, ha akár Magyarországon, akár Itáliában szüksége lesz rájok, s annak fejében viszont ők mit kivánnak tőle? Mert csak a kisebb vagy nagyobb kötelezettség mellett lehet határoznia. Később aztán, ha a szerződés meglesz, a grófok megjelenhetnek Buccariban aláirás végett, vagy egyikük a másik felhatalmazásával, s egyetlen fiaikat kiküldhetik, a mint igérik, Francziaországba, országlátás vagy nyelvtanulás örve alatt.*

XIV. Lajos egyelőre, a míg mindenről kimerítően nem értesül, Bonzinak az ügy lebonyolítására biztos parancsot nem adhat, de aztán a teljes felhatalmazást részére el fogja küldeni. S akkor az egyezség alakiságánál a püspöknek figyelnie kell, hogy uralkodója hivatalos szerződést nem köthet, mert az napfényre kerülve, a mi véletlenből, hanyagságból vagy szerencsétlenségből könnyen megeshetik, a világ előtt kellemetlen helyzetbe hozhatná; hanem megegyezés esetében nem lesz nehéz oly irásbeli nyilatkozatot cserélni ki, mely az efféle koczkáztatást kizárja. Nevezetesen a király maga részéről oly iratot juttat a Zrínyiek kezébe, mely annak említése nélkül, a mire egymás iránt magukat lekötötték, biztosítja őket pártfogásáról és jóakaratának jeleként mindarról, a mit előnyükre a megegyezés magában foglal; a grófok viszont oly okmányt állítanak ki, mely felsorolja mindazt a kötelezettséget, a mit a király szolgálatában magukra vállaltak; s minthogy ez okmány a király kezében marad, megemlítheti egyszersmind mindazt a kedvezést, a mit ő nekik engedett és megigért. Az egyezség érdemére nézve pedig a püspöknek a Zrínyieket rá kell birnia, hogy Magyarországon viszályt

* *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 241—244. ll.

éleszszenek, *lázadást* szitsanak, mert e nélkül XIV. Lajos az egész dologra nem sokat ád; de csak a keresztyénséggel, mert a török felhasználásába vallásosságánál fogva nem egyezik bele; a fődolog az, hogy ezzel a lázadással oly eszköz legyen kezében, melylyel Lipótot zavarba hozza, mielőtt az neki zavart okozhatna, kénytelen levén katonáit a saját országaiban foglalkoztatni. De a követ előbb tájékozódjék alaposan: vajjon csakugyan megvan-e a grófoknak a lázadás fölidézésére szükséges hatalmuk és befolyásuk akár új királyválasztás, akár egyéb okok ürügye alatt? Vajjon mi a magyarok szándéka ily változás esetében: kire vetik szemüket? Micsoda ezközökkel lehetne a mozgalmat támogatni, micsoda szerepet lehetne benne XIV. Lajosnak elfoglalni és biztositani, micsoda részt Apaffynak juttatni? Mert az erdélyi fejedelem ez esztendő eleje óta szintén egyengette a bizalmasabb érintkezést a királylyal. Fölkérte őt levélileg, hogy támogassa konstantinápolyi követével abban a törekvésében, mikép a fényes kapu a 80,000 tallér évi adót a régi 30,000-re szállítsa, s a végbeli török csapatok dúlásait eltiltsa; épen ebben az időben pedig emlékirattal kereste vagy kerestette föl, mely egy franczia-erdélyi szövetség előnyeit fejtegeti[1] Lipót lengyelországi terveinek megakadályozására, erejének megoszlatására és a török hatalom megnyerésére. S Lajos a fejedelem kérését szíves készséggel teljesitette és erejét most értékesíteni szerette volna.[2] Azért óhajtotta, hogy a Zrínyiek Apaffyval egyesüljenek. S követének meghagyta, hogy tudja meg biztosan: ebben az esetben mekkora hadat tudnának hamarosan kiállítani, ha valamely nagy terv végrehajtására alkalom nyílnék?[3]

Hősünk az egyezkedésnek ez előkészitésébe közvetlenül nem folyt bele: de sógorasszonya az ő sérelméről, az ő

1 *Ugyanott*, 235—238. ll.
2 *Ugyanott*, 240. l.
3 *Ugyanott*, 244. l.



30. APAFFY MIHÁLY FEJEDELEM.

hódolatáról, az ő hadáról, az ő titkos szövetkezéséről s az ő kis fiának, a két éves Ádámnak kezesül adásáról is beszélt, a mi az ő tudta nélkül nem történhetik vala. Lehet, hogy a Reifemberg báró közvetítéséről eleve nem értesült; de a sógorasszonya titkos küldetéséről tudnia kellett, mert a terv kivitele nem Péteren, hanem főként rajta fordult volna meg, hiszen Lajosnál az ő neve, az ő tekintélye, az ő európai híre szolgálhatott csak az ajánlat komolyságának zálogául, s a magyar nemzetnél az ő hazaszeretete, az ő vitézsége, az ő népszerűsége kelthetett csak érdeklődést: ő volt a kerekedő mozgalom sikerének reménysége és biztosítéka! Hogyan mehettek volna bele Péter és felesége az ő nevével, az ő egyetértése nélkül oly koczkázatba, melyen a magukén kívül az ő fejével, az ő vagyonával, az ő családjával is játszottak? Hiszen Péter, szerető testvére, egyetlen régi vagyoni összeütközésük feledte óta leghívebb fegyvertársa volt, a mellett kifogástalan férfi és lovag, hogyan hazudhatott volna a franczia királynak? Ez erkölcsi képtelenség! Lehet, sőt valószínű, a mint később látni fogjuk, hogy a kivitel módjára a heves és indulatos Péter, a ki csak közbevágni, karddal bánni tudott, eltért tőle; de abban a szándékban, hogy Lipóttól elszakadnak, abban a törekvésben, hogy XIV. Lajos legyen uruk, vagyis a dolog érdemére nézve köztük különbség nem lehetett; hiszen emlékezhetünk, Miklós Bécset oly kavargó elkeseredéssel hagyta el, mikép a pápai nuncius már akkor féltette, hogy a kétségbeesés uralomra jut lelkében, az udvarnak hátat fordít és bajt okozva pártot üt. Ha mégis nem ő, hanem öcscse mozog Velenczében, nem is személyesen, hanem felesége révén, annak egyszerű és természetes oka az, mert elismert nagyságánál és nyilt elégületlenségénél fogva a bécsi udvar reá élesebben gyanakodott, szemesebben ügyelt, mint öcscsére; Péterre is inkább, mint feleségére, különösen Velenczében, régi összeköttetése miatt, hol most is titkon



31. GRÓF ZRÍNYI PÉTER.

és bizalmasan tudakozódott: nem tettek-e valami lépést a köztársaságnál.[1]

Hősünk okosságból és óvatosságból a háttérben maradt; sőt mintha egyébbel sem törődnék, mint bánsága kormányával, október 23-ikára Varasd városába összehívta a karokat és rendeket, hogy velük az országos folyóügyeket és elharapózott bajokat eligazítsa. Az ülés mindenekelőtt intézkedett az idei adó kivetéséről, a tavalyi hátralékok behajtásáról, az ország tiszteinek és katonáinak fizetéséről s egyéb szükségleteinek födözéséről, aztán a megzavart közbiztonság helyreállításáról. Mert a bán távollétében, a mikor minden hazafi gondja és gondolatja csak a háborúval foglalkozott, a gonosztevők annyira elszaporodtak és vakmerőkké lettek, hogy nemcsak az országutakat lepték el, de a városokba is betörtek, a város közepén, a piaczon, nyilt utczákon ragadoztak, zavarogtak, a kereskedőket, nemeseket és egyházi férfiakat fosztogatták és bántalmazták, a harminczadokat fölverték és kirabolták. Az ülés elhatározta, hogy a hatóságok keményen üldözzék és példásan büntessék őket; s a külföldi kereskedőknek és árúiknak, valamint a harminczadoknak és országutaknak nagyobb biztossága végett egyes városok: Zágráb, Varasd és Krapina, vásáraik idején a jövő-menő külföldi kereskedők mellé elegendő fegyveres kiséretet adjanak, és pedig Varasd Zavarchia (Zavarsje) falváig, Zágráb a Sutla folyóig és Krapina Kolari községig. Végre gondoskodott a zálogos pörök rendezéséről, Erdődy Sándor gróf főispáni beigtatásáról és az ingyenes munkák felhasználásáról. Ezzel a karok és rendek eloszoltak, Zrínyi meg csáktornyai várába visszatért.[2]

Otthonn aztán megint tovább emésztődött, tovább küzködött a kétségbeesés és bosszúállás gondolatával. S érintkezett Lippayval, ki a nemzeti romlás miatt az alázkodó

1 *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 245. l.
2 *Acta et Articuli* stb. 215—218. ll.

és hódoló főpapból immár egészen kemény és nyakas magyarrá, igazi ellenzéki főúrrá vált, s a német gyülöletében és a gyalázatos béke elitélésében vele teljesen egyetértett; s még sűrűbben érintkezett Witnyédyvel, ki legmeghittebb embere és legrajongóbb hive volt.

Ez a Witnyédy jobbágynak született, de már kiskorától nemesnek növekedett; majdan büszke nagy urak bizalmasa, utoljára pedig hatalmas olygarchák barátja lett. Előbb soproni jegyző és ügyvéd, aztán az országgyűléseken városi, később megyei követ, ki elismerésben, vagyonban, tekintélyben, befolyásban folyvást gyarapodott, míg felekezetének egyik legbecsültebb vezérévé, hazájának egyik legnevezetesebb politikusává emelkedett.[1] Szavát a Batthyányak, Czirákyak, Draskovichok, Esterházyak, Kéryek, Lisztiusok, Megyeryek, Nádasdyak, Pálffyak, Thökölyek, Wesselényiek és Zichyek egyiránt szivesen meghallgatták; s a katholikus főpapok, Lippay és Szelepcsényi ép oly komolyan számba vették, mint az egyszerű lutheránus lelkészek, kiknek védelmük és támaszuk volt eszével, munkájával, tetemes áldozatával, vallásabeli szegény ifjak hazai és külföldi iskoláztatásával. Mert szava ritka tehetségeinél, országos összeköttetéseinél, felekezetére való döntő irányításánál és hősünkhöz való benső viszonyánál fogva mindég különös súlylyal birt. Senki urán kívül az eseményeket következményeikkel élesebben föl nem fogta és biztosabban nem látta, mint ő, a ki Rákóczy lengyel vállalatának balkimenetelét, az erdélyi zavarok minden fordulatát és magyarországi hatását előre megjósolta; senki az embereket szivök és veséjök szerint jobban nem ismerte, s néha egyetlen szóval találóbban nem jellemezte nálánál, ki Nádasdyt gúnyosan csak *chamaeleonnak*,[2] Montecuccolit csak bécsi *perspectivának* em-

[1] Fabó András: Vitnyédy István levelei, 1. 7—12. l. s Pauler Gyula: Wesselényi Ferencz nádornak és társainak összeesküvése, 1. k. 69., 70. ll.
[2] Pauler Gyula: id. műve, 1. k. 69. l.

legette.[1] Senki a közérdeket, vallási és nemzeti közérdeket nálánál hivebben és hathatósabban nem szolgálta, miért mind Rákóczy, mind Apaffy szerette volna Erdélybe vonni, de ura oldala mellől nem akart távozni. Megismerése óta megható, magasztos ragaszkodással csüngött rajta, bálványozó tisztelettel a század fönixének tartotta, kin a természet sokáig fáradt, a míg a pogány ebnek veszedelmére és a magyarság oltalmára megalkotta.[2] Sorsát a nemzet sorsával azonosította, benne egész faját féltette, minden bántódásán, sérelmén felháborodott, keseregve felzúdult, minden sikerén, diadalán örült, dicsekedve ujjongott. S ezt a mélységes vonzalmat átvitte betegeskedő feleségére, kis fiára, testvérére. Mindég készen állt, hogy mellette lóra üljön, tábori irodája igazgatását elvállalja, érette útra keljen és ügyeiben szóljon; a magyar országnagyokat ép oly készségesen kereste föl, mint a bécsi főbb embereket: Porciát, Lobkovitzot, Auersperget, Gonzágát, Rottalt. Tenni, hatni, izgatni volt az eleme: tenni, hatni, izgatni sohasem fáradt el, ha vallása érdeke kivánta, mint az 1662-iki országgyűlés alkalmával; avagy hazája java követelte, melyet vallásánál is lángolóbban szeretett; vagy urának használhatott véle, mint az uj vára engedélyének kijárásában. Mindig és mindenütt az ura neve, tisztessége, dicsősége lebegett előtte, de nem maradt csak egyszerü bámulója, szerény szolgája, bár «főember» szolgája: hanem sokszor serény ösztönzője, bizalmas tanácsadója volt, ki már 1657 márcziusában ajánlta neki a német választó-fejedelmek megnyerését;[3] már 1662 áprilisában az eszéki hid lerombolását,[4] sőt egyenesen maga fordult helyette később, úgy látszik, már a gyalázatos béke után[5] a mainzi érsek-

1 Franz Krones: Handbuch der Geschichte Österreichs. III. k. 591. l.
2 Vitnyédy István levelei, I. k. 175. II. k. 221. l.
3 *Ugyanott*, I. k. 41. l.
4 *Ugyanott*, I. k. 198. l.
5 *Ugyanott*, II. k. 237. l.

hez és holsteini herczeghez az országnak a pogány kézből való megszabadítása végett. Ennek reményében köszöntötte ura nevével megérkezésükkor a franczia hadakat, és szőtte a barátságot a franczia tisztekkel, kik házába ki s bejártak,[1] s ennek a meghiusultában búcsuzott el oly panaszos fájdalommal tőlük. Guitry marquist, Brisach herczeget török lóval ajándékozta meg, Coligny grófnak ura levelét, Malesherbes marquisnak a sebesültek számára való adományait közvetítette; csakhogy rokonszenvüket megszerezze és biztosítsa. S leveleinek hangjában a Colignyhez,[2] La Feuilladehoz,[3] Pisio marquishoz[4] az őszinte sajnálkozásnak érzése csendült meg azon, hogy olyan hamar távoznak és mellettük tovább nem szolgálhatnak, azzal a kijelentéssel, hogy emléküg a magyarok szivében örökké élni fog! A miben benne van az óhajtás is, hogy bár tovább harczolhatnának együtt. Mert Witnyédy a béke föltételei s ura sérelmei miatt a bécsi udvar ellen, német miniszterei és hadvezérei ellen minden csepp vérével lázongott, s lánya lakodalmán, bornemissza létére, fölhevülésében elszólta magát és azzal köszöntötte fel franczia vendégeit: «Adja isten, a franczia király legyen urunk!» Igaz ugyan, hogy a mikor szavainak hire kelt, s épen fia által, elszólását tagadta s az esztergomi érseknek még tiltakozó szándékát is rosszalta: de egyebet[5] a maga védekezésére és tisztázása végett nem tehetett. Az ilyen szükségbeli tagadás nem sokat ér. Többet mond nála, hogy felköszöntője és a Zrínyiek velenczei törekvése mind az idejére, mind a czélzatára, mind a szellemére teljesen megegyezik és kölcsönösen megerősíti egymást.

A gyalázatos béke különben országos ingerültséget támasztott. Hiában törekedett az udvar megalázó föltételeit

[1] PAULER GYULA id. műve, I. k. 71. l.
[2] VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 232., 242., 245. ll.
[3] PAULER GYULA id. műve, I. k. 72. l.
[4] VITNYÉDY ISTVÁN levelei, II. k. 244. l.
[5] *Ugyanott*, 236., 238. ll.

dicsérni, indító okait szépiteni: azokat a nemzet vívmányainak, ezeket a királyi jóakarat jeleinek senki sem fogadta el. Pedig mindjárt, augusztus 10-ikén, összehivta az állami tanácsosokat, külföldi követeket, főpapokat és főurakat, aztán bizalmasan eléjük terjesztette a vasvári egyezséget, egyenesen a jó hangulat előkészítése végett, hisz egyenesen fölkérte a mejelent magyar tanácsosokat,[1] hogy mivel a nép az ilyen bonyodalmas kérdésben az állam érdekeit nem ismeri, sokszor rosszul értelmezi, a közönséget aztán



32. A SZENTGOTTHARDI CSATA EMLÉKÉRME.

félrevezeti és fölizgatja, oszlassanak el minden kellemetlen benyomást, mert a béke a magyar királyságnak csak javára van. Milyen szerencse például, hogy Új-Zrínyivára elpusztult, mert a török legalább nem helyezhet bele őrséget,[2] s milyen szerencse, hogy Székelyhidat le kell rombolni, mert a török legalább nem szállhatja meg, pedig annyira becsülte, hogy Várad tükrének nevezte.[3] S milyen előny, hogy a király Érsekújvár helyett más várat épithet, Szatmár és Szabolcs vármegyékben az erősségeket megtarthatja, legalább német őrséggel megrakhatja és a török terjedését Győr és Erdély irányában megakadályozhatja. A béke Erdélynek is igazi áldás. S a siker annál nagyobb, mert

1 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 232. l.

2 *Ugyanott*, 231. l.

3 *Ugyanott*, 232. l.

Európa segítsége kevés volt és későn érkezett, Magyarország és az örökös tartományok pedig már kimerültek, a háború terhe alatt szinte összeroskadtak; eztán legalább az erődöket jól felszerelhetik, német katonákkal megtölthetik, s a magyar királyság újra fölvirágozhatik.[1] Természetesen ebben a gyönyörűséges sikerben senki sem hitt, hiszen még az örökös tartományokban és német birodalomban is fölháborodtak a föltételeken, s Francziaország bécsi követe, *Gremonville* lovag, már sejtette, hogy az udvar a békével Magyarországon csak korlátlanabb uralomra törekszik, s Nagy-Várad és Érsekújvár vesztébe, melyek magyar parancsnokság alatt állnak vala, a király

33. GREMONVILLE LOVAG ALÁÍRÁSA.

csak azért egyezett bele, a mint értette, hogy helyettük Gútába, Nyitrába, Semptébe, s épitendő új várába, általában minden erősségbe német parancsnokságokat helyezzen, s velük a magyarokra szorosabb féket vethessen, így a pártütésben és új király választásában meggátolhassa őket: a békének ez volt az uralkodóházra nézve főérdeke és főhaszna.[2] Mert bizalmasainak Lipót maga is beismerte, hogy az különben nem sokat ér és sokaknak nem fog tetszeni. De hát a béke, minden áron a béke, és mindenek fölött a béke kellett, azért *szeptember 27-én* sietett a szerződést hitelesíteni, a török kétszeres örömére, mert Magyarországon nyugalomba, téli szállásra vonulhatott, olasz földön, Velencze ellen könnyebben hadakozhatott. A béke gyors és önkényes megerősítése miatt az országos ingerültség csakugyan mind erősebben izzott és a föltételek meg-

1 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 232—233. ll.

2 *Ugyanott*, 4., 8. ll.

akadályozására a kétségbeesés és bosszúállás elszánásával kalandos terveket koholt. Több megye gyűlésében elhatározta, hogy inkább háborút indítanak a szultán vagy császár ellen, csak hogy kedvezőbb föltételeket erőszakoljanak ki; mert bennük is megfogant a gyanú, hogy az egész béke csak az ő megfékezésükre czéloz. S a kivitel módjára megoszoltak a vélemények. Egyesek arra gondoltak, hogy a moldvaiakkal, havasalföldiekkel, erdélyiekkel szövetkeznek, s közös erővel a töröknek és németnek ellenszegülnek; mások viszont arra, hogy új királyt választanak és a török fenhatósága alá helyezkednek. Különösen a Felföldön volt meg ez az áramlat, hol már az év elején oly hajlandóság mutatkozott a behódolásra, hogy Witnyédy február végén nyomatékosan fölemelte szavát ellene, mert vajjon micsoda állapot volna az: «avagy nem arany békó-e, vagy hogy parasztul irjam, nem olyan dolog-é, mint az ebhóhér dolga, ki az ebet pórázra fogván, akkor veri agyon, az midőn tetszik neki.»* Némelyek megint azzal a szándékkal foglalkoztak, hogy titkon a svéd királyhoz fordulnak, ki köteles ama szolgálatokért, melyeket Rákóczy iránta Lengyelországban teljesített és vesztével fizetett meg, a magyarság érdekeit támogatni; mert föltették, hogy ha X. Károly a segítségre vállalkozik, a Rákóczy névre annyi fölkelő találkozik, hogy a négy ország: Erdély és Svéczia, Moldva és Havasalföld szövetsége könnyen létre jöhet. Mások azonban inkább XIV. Lajosban reménykedtek, mert a mióta a Coligny hadait látták, rendjüket, fegyelmüket, bátorságukat és vitézségüket csodálattal emlegették, s arra a meggyőződésre jutottak, hogy a törököt megsemmisíteni és Magyarországot megsegíteni csak a franczia király birja. Ezt a nézetüket a bécsi franczia követnek nagy nyiltsággal, sőt nagy szabadsággal vallották meg, később a vérmesebbek

* Vitnyédy István levelei, II. k. 157. l.

azzal a kijelentéssel, hogy készek magukat Lajosnak alávetni.[1]

Gremonville eredetileg nem a diplomata pályára készült. Katona volt s altábornagyságig emelkedett, a mikor egyszerre ura megbizásából és képviseletében Coligny hadaival a bécsi udvarhoz jött: de új tisztébe hamar bele tanult és született diplomatának bizonyult. Élénk, ötletes, vidor szellemével csakhamar az udvar és miniszterei kedvencze lett. Idegen létére, mint valami jó német, úgy viselkedett, asztalaiknál, vadászataikon, s mulatságaikban csaknem naponként összejött velük; éles szemmel, sok emberismerettel megfigyelte, egy-egy odavetett kérdéssel vagy elejtett megjegyzéssel meglepte és megszólaltatta őket, elleste beszédöket és titkukat.[2] A barátság és bizalmasság szine alatt ekként könnyen értesült Lipót flandriai és lengyelországi törekvéseiről, az udvar magyarországi czélzatairól, valamint a magyar főurak mély elkeseredéséről és koczkázatos háborgásáról. S bár természetüket változékonynak és állhatatlannak, erejüket gyöngének és eszközeiket elégteleneknek tartotta: a legelső alkalom adtával mégis szította elégületlenségüket és biztatta elkeseredésüket, abban a számitásban, hogy Francziaország érdekeinek eszközeiül használja fel és játsza ki őket; mert úgy hitte, hogy Magyarország esetleges zavargása Lipót minden tervét az ő ura ellen egy csapással elronthatja és minden erejét lekötheti. S a nélkül, hogy sejtelme lett volna a Bonzi és Zrínyiek megbeszéléseiről, a versaillesi udvarban közvetve fokozta azok jelentőségét, abbeli véleményével, hogy gyors és hathatós segítség esetében Magyarországon soha kedvezőbb alkalom nem volt nagy változásra, mint most,[3] egyszersmind kiemelte, hogy a nagy vállalkozás vezetésére és kivitelére a leghivatottabb *Zrínyi Miklós*, sőt az egyetlen arravaló

1 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 16., 17. ll.

2 *Ugyanott*, 14. l.

3 *Ugyanott*, 5. l.

ember nagy népszerűségénél és az érsekkel való barátságánál fogva;[1] mert Wesselényi ingatag, Nádasdy és Pálffy osztrák, ő a legtekintélyesebb és legképesebb — mozgalom támasztására. S igyekezett tájékozódni érzelmeiről, szándékairól. November 3-ikán, egész váratlanul és nagy meglepetésére elegendő tájékozást szerzett: a fiatal *Bethlen Miklóssal* ismerkedett meg. Bethlen a békekötés tudta nélkül azzal a czéllal indult el Erdélyből, hogy a háborúban hősünkköz csatlakozik és oldalán a vitézi szolgálatot, hadi művészetet tanulja, mert ő volt abban az időben a két magyar hazában a nagyrakelő ifjak hősi eszményképe,

34. BETHLEN MIKLÓS ALÁIRÁSA

kiről a székely bérczeken túl, Havasalföldön és Moldvában is csak tisztelettel és csodálattal beszéltek.[2] Útközben aztán értesült a szomorú fordulatról s az udvar ellen fölkelt izzó gyülöletről, különösen Pozsonyban Lippay György esztergomi érseknél, ki igen kegyelmesen, majd minden nap asztalánál látta;[3] Sopronyban Witnyédy Istvánnál, ki őszinte bizalmára méltatta. E látogatásai után, lelkében a két találkozás benyomásával érkezett Bécsbe, hol első kötelességének tekintette, ha nem egyenes megbizásból, kétségtelenűl készséges fölhatalmazással, hogy Francziaország követét fölkeresse és az ingerült közhangulatról tájékoztassa. Elbeszélte Gremonvillenek, hogy Lippay annyira föl van a

1 *Ugyanott*, 9. l.
2 *Ugyanott*, 9. l.
3 GRÓF BETHLEN MIKLÓS önéletirása. I. kötet. Pest, 1858. 324. l.

béke ellen háborodva, mikép kijelentette: inkább a bőrét nyúzatja le, semmint abba bele egyezzék.* Hazafias indítékain kívül a saját anyagi érdekei miatt is indulatoskodott, mert Érsekújvár átengedésével és a környező hódoltság terjedésével 50.000 tallér évi jövedelmet vesztett s az udvar hiában kecsegtette kárpótlásul 6000 tallér évi javadalommal, a pápai nuncius révén piros süveggel: egyre esküdözött, hogy engedni nem fog. S Bethlen elbeszélte Gremonvillenek, hogy Zrínyi Miklós hasonlókép annyira el van keseredve, mikép Witnyédy szerint kész az első kedvező alkalommal a békét megakadályozni és az udvaron bosszút állani. A lovag kapvakapott a hiren s fölkérte Bethlen Miklóst, hogy bővebb felvilágosítás végett utazzék tovább Csáktornyára és tudja meg a grófnak valódi szándékait: a béke megakadályozására micsoda alapon, micsoda eszközökkel számít, a főemberek és főurak közül kikkel van egyetértésben, s micsoda támogatásban bízik? S minderről tudósítsa tüzetesen, titkos kulcs szerint. Bethlen csakugyan november 6-ikán reggel útra kelt, hogy Gremonville megbízását teljesítse és hősünkhöz közeledését közvetítse; de Sopronyban Witnyédy házánál újra megállt, s onnan titkos betűvel, a megállapított elővigyázat szerint újra közölte a követtel: «Tervben van, hogy mindent elkövetnek, mikép az udvaron bosszút álljanak». A mire Gremonville régi velenczei ismeretsége czimén rögtön irt Witnyédynek, mintha csak udvariaskodva, semmiről sem tudva, értesítené Bécsben lételéről; voltakép pedig azért, hogy felbátorítsa az érintkezés megújítására, ha talán véle találkozni és előtte megnyilatkozni akarna, hogy ekként világosan láthassa szándékaikat és eszközeiket: mi hát a tervök, mi az a minden, a mit elkövetni, mi az a bosszúállás, a mit végrehajtani készek? Velencze követétől aztán megtudta, hogy az

* *Monumenta Slavorum Meridionalium.* XIX. k. 4. l.

esztergomi érsek levélileg fölkérte, mikép a köztársaság ne kösse meg a pogánynyal a tervezett négy hónapos fegyverszünetet, mert ez *idő közben nagy lázadás üt ki Magyarországon;* hogy Zrínyi Miklós megigérte, közelebb feljő Bécsbe, mikép vele beszéljen, mert ha pénzt adnának, *új háborút lehetne kezdeni.**

Velencze követe szerint tehát, ki Gremonvillenek az érsek levelét is megmutatta, s ki hősünkkel a legbizalmasabb lábon állt, Lippay lázadásra, hősünk új háborúra gondolt; vagyis Lippay, mint Péter gróf, a mozgalmat lázadáson, hősünk új háborúval akarta kezdeni, hogy velenczei vagy franczia pénzen szedett haddal, s esetleg franczia segitséggel a törököt megtámadja, Lipótot zavarokba és bajokba sodorja, aztán bekövetkezhetik az elszakadás, a nemzetközi bonyodalmak fejlődésével. A dolog érdemére, végső czéljára egyetértettek, de a kivitel módjára eltértek egymástól. A bosszúállásnak az a módja, mely a heves és indulatos Péter gróf és az érsek fejében forog, merészebb, de koczkázatosabb, mert a belső fölkelés könnyen elfojtható; ellenben az a módja, melyet messzebb látó és politikusabb hősünk és Witnyédy kohol, meggondoltabb, de biztosabb, mert a külső bonyodalmakkal nehezebb elbánni; ott a mellett a személyek lépnek az előtérbe, itt a nemzetközi összeütközések.

Gremonville meg volt győződve, hogy gyors és hathatós segítség nagy fordulatot idézhetne elő, mert az elégületleneknek e mozgalom keltésére két igen erős és nevezetes ürügyük van: egyfelől az elfoglalt templomok visszakövetelése, másfelől az ország alkotmányos jogainak érvényesitése; az első miatt hozzájuk csatlakoznak a protestánsok, kiknek sérelmével hősünk egyetértett, a második miatt ama katholikusok, kik az érsekkel Magyarország közjavát immár

* *Ugyanott,* 8. l.

felekezetük érdekénél többre becsülték, mert a nemzeti romlást a saját kárukon érezték.[1] Gremonville ennélfogva bíztatta a velenczei követet, hogy a köztársaság, melynek egy magyarországi háború a török lekötése által nagy hasznára válik, lássa el hősünket a szükséges összeggel: de az hazája pénztelenségére és kimerülésére hivatkozott és inkább franczia támogatásra czélzott. Molin e szabadkozásának hatása alatt a lovag, ura velenczei összeköttetéseiről még mindig nem tudva semmit, megírta november 23-ikán Versaillesbe, hogy az elégületlenek valamely hatalmas keresztyén fejedelem segítségére alig számíthatnak, még legkönnyebben sikerülne dolguk a törökkel, mely a császár és a nagyvezér között való kötés ellenére készségesen keresne ürügyet az egyezség felbontására, ha a magyarok fenhatósága alá vetnék magukat; s utasítást kért királyától magatartására nézve, ha vajjon ezen az alapon bele ereszkedjék-e valami tárgyalásba, vagy inkább valamely közvetett támogatás reményével kecsegtesse azokat, a kik közülök esetleg fölkeresendik?[2]

XIV. Lajos szemességet ajánlt követének, hogy mindent megfigyeljen, és óvatosságot, hogy kelepczébe ne kerüljön.[3] Mert Bécs nem az a hely, hol koczkáztatás nélkül ilyen tárgyalást vinni s ilyen összeköttetést fentartani lehetne. S a nélkül, hogy a velenczei megbeszélésekbe beavatta volna, egyszerűen jelezte, hogy *neki más, biztosabb esz-*

1 *Ugyanott*, 7—8. ll. Lippay ujabban, különösen a gyalázatos béke után, sokat engedett felekezeti merevségéből, főpapi hivatalos elfogultságából, hiszen czéljában a protestánsok nélkül nem boldogulhatott. Asztalánál a fiatal Bethlen Miklóssal *(Önéletirása*, I. k. 324. l.) a vallásról szép csendesen elvitatkozott, egész kedélyesen a fiatal főúrnak egyszer azt a kérdést vetette föl: Elkárhoznak-e mind a pápisták? Mire az felebaráti szeretettel megengedte, hogy a mint Luther előtt sok pápista üdvözült, úgy e név alatt most is sokan üdvözülhetnek. Sőt a veszedelmes helyzetben a vakbuzgó Lipót is hajlandóságot mutatott a templomok visszaadására, illetve oly bizottság kiküldésére, mely az elfoglalt templomokat kijelölje s e munkálatát a jövő országgyűlés elé terjeszsze elfogadás és helybenhagyás végett, de aztán a jó szándékkal felhagyott. ACSÁDY: Magyarország története I. Lipót és I. József korában. *(A Magyar Nemzet Története*, VII k. 204. l.)

2 *Mon. Slav. Merid.*, XIX. k. 8. l.

3 *Ugyanott*, 9. l.

közei vannak, ha majd alkalmazni akarja őket, a magyarokkal megértetni, mi lenne az ő szolgálatára. Egyelőre okossággal, tettetéssel éljenek, különben soha sem szabadulnak meg szenvedéseiktől; ha egyszer látni fogják, hogy Lipót más terveket, főleg ellene való terveket forral, akkor tisztességgel, szerződése megszegése nélkül, támogathatja őket; akkor kész ügyük előmozdítására és új királyuk eltartására pénzzel szolgálni, ha a választáshoz nyúlnak. Zrínyi grófnak is ugyanezt a tanácsot adatja, hogy az eljárás mindenben egyöntetű legyen.*

Lajos az egész egyezkedést Velenczében, a Bonzi kezében akarta összpontosítani, ki utasítása szerint a kapucinustól megtudta, hogy a Zrínyiek a béke után nemcsak megmaradtak szándékukban, de még inkább megerősödtek benne; hogy Péter gróf annyira türelmetlenül várja Magyarország ingerült hangulatának közepette a király válaszát, mikép feleségével kétszer kérdezősködött utána, jelentve, hogy kész Buccariba, onnan Velenczébe jönni a tárgyalás személyes vezetésére. A püspök azonban ura kívánságainak közlése mellett megüzente a grófnőnek, hogy férje Velenczébe ne jöjjön, mert könnyen feltünnék; hanem a kapucinus helyett, ki a dolog előhaladása miatt, lelkiismeretének megnyugtatása végett, a legnagyobb titoktartás ígéretével a további közvetítéstől visszalépett, küldjön hozzája teljes hatalmú megbizottat. Arról szó sem lehetett, hogy a horvát nyelvbeli járatlanságánál fogva a grófnővel maga érintkezhessék. A grófnő nevében, de a két gróf meghatalmazása nélkül, mert ez Magyarországból ilyen egyszerre megszerezhető nem volt, csakugyan megjelent Bonzinál az asszony egyik kisérője, tekintélyes és vagyonos nemes ember, kinek megbízhatóságáról rokoni kötelékei és anyagi érdekei kezeskedtek: felesége a Zrínyiek atyafiságához tar-

* *Ugyanott*, 13. l.



35. XIV. LAJOS FRANCZIA KIRÁLY.

tozott, 10,000 tallért érő birtoka a Péter gróf uradalmainak földjén esett; a grófnak ennélfogva főember szolgája, híve, bizalmasa volt, kit a velenczei út titkába is beavatott. S az eddigi ajánlat ismétlése után meglehetős zavaros írásban előterjesztette, hogy a *Zrínyiek czélja Lajos protektorátusa alatt Magyarország felszabadítása és új király választása*, mert különben teljesen elvesznek, házájukkal, gyermekeikkel rabszolgaságba esnek, ha tovább is Lipót uralmában maradnak; ki nemcsak elhagyja s igazságtalansággal halmozza el őket, de kezüket is megköti és lehetetlenné teszi nekik, hogy bátorságukat, vitézségüket a honnak és keresztyénségnek szolgálatában kimutassák, pedig árulás és rossz szándék nélkül tennék, hogy az egész világ dicséretét kiérdemeljék. Czéljuk kivitelének módját és követelésüknek mivoltát ugyan bevallása szerint nem ismerte, de általánosságban kifejtette, hogy Lajosnak hadat kellene küldeni Buccariba, egyszersmind pénzt katonaszedésre Horvátországban, mert a Zrínyiek a hosszú háborúban kimerültek, másként anyagi segítséget nem kérnének. Hisz a siker érdekében minden áldozatra készek. Péter csak azért tartotta meg a horvát végbeli csapatok alkapitányságát, hogy a katonaságot tervére felhasználhassa, s egy török basa 200,000 tallérnyi váltságdíját szintén e végre szánta. Az egyesült franczia és iratos haddal aztán, meg a végbeli vitézlő néppel, összesen mintegy 40,000 emberrel a török földre, vagyis a hódoltságba törnének, új háborút kezdenének, a mitől nagy dolgokat várnak. Miket? Kétségtelenül, hogy az új háború Lipótot zavarokba, bajokba sodorja, aztán következhetik az elszakadás, nemzetközi bonyodalmak fejlődésével. S az új állapotban a Zrínyiek maguknak valami előkelő hivatalt kivánnak, *a koronát Lajosnak ajánlják.**

* *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 245., 246. ll.

Szóval ez a nemes ember Francziaország velenczei követe előtt a török megtámadásáról, *új háború indításáról* beszél, épen úgy, mint a hogy hősünk Velencze bécsi követének beszélt; a mi nyilván bizonyítja, hogy a velenczei és bécsi tervezgetés között összefüggés van, s a míg egyfelől kölcsönösen megerősíti egymást, addig másfelől igazolja azt az állításunkat, hogy Péter gróf a Miklós gróf tudtával s egyetértésével közeledett Bonzihoz és általa XIV. Lajoshoz, és a testvérek *eredeti* megállapodása csak a török megtámadására, a háború megújítására szólhatott, mint czéljuk kivitelének módjára; hogy Péter is a megállapodást hivével, ezzel a nemes emberrel, otthon ebben az alakjában közölte; s a kivitel merészebb és koczkázatosabb módját, a *lázadást*, heves és indulatos vérének sugallatát, vagy az érsekkel kieszelt változtatást csak feleségének emlegette.

Bonzi az előterjesztésre hasonlókép csak általánosságban felelt. A Zrínyiek jövőjére nézve megjegyezte, hogy csak tőlük függ, mikép a legszebb állást nyerjék el;[1] a török megtámadása, az új háború indítása helyett azonban azt kivánta, hogy lázadást keltsenek, mert attól tartott, hogy Lipót a háborúban a török dühének és boszújának szabadjára hagyja őket, s az egész mozgalom dugába dől, mielőtt királyának használna. A nemessel úgy végzett, hogy az három hét mulva a két gróf teljes felhatalmazásával és részletes követelésével visszatér Velenczébe s akkor tüzetesen ki fogja mutatni, hogy lázadás és elszakadás esetében miképen tudnának akár maguk közül, akár idegen házból királyt választani? Mert meg akart győződni, a mint Lionnenak az értekezlet után, november 15-ikén irta,[2] hogy vajjon chimærákról vagy szilárd alapon épülő tervekről van-e szó, s csakugyan lehetséges-e Magyarországon oly párt ala-

1 *Ugyanott*, 249. l. 2 *Ugyanott*, 247. l.

kítása, mely alkalmilag XIV. Lajosnak hasznára lenne. Az ő legjobb tudomása szerint a Zrínyiek tekintélye nagy és általános; de figyelmeztette urát, hogy talán bővebb tájékozást nyerhetne róluk katonatiszteitől, kik Magyarországon jártak, s követei révén, kik Németországban tartózkodnak.[1] Nehány nap mulva már maga is jelentette, hogy a Zrínyieknek Magyarország alsó részeiben oly erős a hatalmuk, hogy 8000 embert a saját jobbágyaikból lábra állíthatnak, a környező hódoltságból pedig, a hol sok a keresztyén, 20—25,000 lovast könnyen kaphatnak, kik a zsákmány reményében első felhívásukra, az első jelre lobogóik alá gyűlnek.[2]

S hogyan fogadta XIV. Lajos Bonzi ez újabb jelentéseit? Követe eljárását teljesen helyeselte, az ajánlat nagy jelentőségénél fogva azonban mégis meghagyta neki, hogy a nemes ember visszatértekor, a Zrínyiek bármi előnynyel kecsegtessék, semmit addig el ne fogadjon és el ne határozzon, a míg ő eléje nem terjesztette és az ő rendeléseit meg nem kapta. Annyit már most eleve kijelentett, hogy két dolgot, melyet úgy látszik, reá nézve különösen kedvezőnek tartanak, határozottan utasítson vissza: és pedig *a török ellen való kötelezettséget és az ő királylyá választását*, mert a mint jelenleg a világ ügyei állanak, sem az egyik, sem a másik az ő érdekének meg nem felel.[3] Vagyis sem háborúba a törökkel, a mi a Zrínyiek egész mozgalmának alapföltétele volt, sem szorosabb szövetségre, a mi bármiben terhelte volna, lépni nem kivánt, még a korona árán sem. Lajosnak egyéb nem kellett, mint *zavar*, melylyel kellő időben a Lipót flandriai vagy lengyelországi számításait megsemmisítheti.

Hősünknek azonban Csáktornyán a király e titkos szándékáról tudomása nem lehetett, mert a mire Bonzi újabb

1 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 246. l.

2 *Ugyanott*, 247. l.

3 *Ugyanott*, 249. l.

jelentései Versaillesba értek és Lajos utasításai megjöttek, hetek teltek el; sőt a velenczei tárgyalások részleteiről sem értesülhetett, mert Péter grófné csak november 14-ikén indult haza és meghittje csak a következő napon.[1] Hősünk még bízott a király megnyerésében és hadi segítségében, s bízott Velencze erkölcsi és pénzbeli támogatásában, szóval a háború megújulásában, a miről Molinnak írt. S Velencze valóban óhajtotta és javallta a háborút, mert a magyarországi új bonyodalmak az ő baját könnyítették volna meg. Hisz a diplomácziának, akár franczia, akár olasz volt,

36. GRÓF ZRÍNYI PÉTERNÉ ALÁÍRÁSA.

czélja csak egy volt: az elégületlen magyarok fölhasználása, eszközül való kijátszása a német vagy török ellen. Sőt Velencze a maga érdekében szívesen vette volna, *ha Magyarország királyi székén Zrinyi Miklós ül*, a pogány legfélelmesebb ostora, mert a köztársaság annyival könnyebben felszabadul a hevesebb támadás, sőt talán minden támadás alól. Azért Molin még november első felében ismételve fölkérte Gremonvillet, mit ez urának rögtön mind a kétszer jelzett: hogy működjék vele közre és beszélje reá hősünket, *mikép álljon a magyarok élére és válaszsza magát királyukká.*[2]

Zrínyi Miklós valószinűleg ismerte a velenczei követ ebbeli törekvését, s nem egyszer hallgathatta rábeszélését,

1 *Ugyanott*, 246. l. 2 *Ugyanott*, 5., 8. ll.

ezt a régi dalt a régi reménységről; hiszen tudjuk, föltétlen bizalommal érintkeztek és az új háborúról is értekeztek: de eszélyből, ildomból, hazafiságból és önzetlenségből maga előbb XIV. Lajosra gondolt, kinek nagy hatalma a siker biztosítékául igérkezett. S a király válaszáig várt és tervezett. Mellette voltak: *Gusich Miklós*, az udvari kapitánya, *Zichy Pál*, a kamaraelnök fia, s odaérkezett várába november 13-ikán *Bethlen Miklós*, a Gremonville megbizottja, ki a franczia lovag érdeklődéséről, rokonszenvéről iránta csakhamar bizalmasan értesítette. Hősünk a fiatal vendéget családjáért, a nagy Bethlen Gábor emlékénél fogva, «érdeme felett» megbecsülte, önmagáért, hazafias rajongása és titkos küldetése miatt megszerette, belső körébe vette és tervébe avatta.[1] S levelet íratott véle Gremonvillenek, hogy a bécsi értekezletre, a békekötés meghallgatására, november 25-ikére fel fog menni, s meg fogja őt látogatni; *addig is bízzék meghittjében, Witnyédyben*,[2] kiről Bethlen, úgy látszik, azt a hírt hozta, hogy a lovagot fel szándékozik keresni, mert mihelyest tőle a nevét és Bécsben lételét hallhatta, a régi ismeretségnél fogva nyilván alkalmas közvetítőnek tekintette a velenczei tárgyalások gyorsabb befejezésére. Witnyédy azonban meggondolta a dolgot és egyszerre Csáktornyán termett; valószinűleg azért, hogy előbb urával értekezzék. Vagy talán nem is a maga elhatározásából, hanem ennek rendeletére jött? És Zrínyi Miklós a maga hívének meg a Gremonville megbizottjának társaságában kétségtelenül nem egyszer beszélt a franczia és velenczei összeköttetés tervéről, hiszen mind a kettő egyenest e végből kereste föl; s maga ezért készült a székvárosba, a mire különben az udvar és király egyiránt szólongatta. Mert belső titkos tanácsos létére nemcsak a szokott nagypecsétű latin meghagyással hívták, de a Lipót sajátkezű német levelével is, a kis titok-

1 BETHLEN MIKLÓS Önéletirása, I. k. 326., 325., 148. l.

2 *Monumenta Slavorum Meridionalium* XIX. k. 10. l.

pecsét alatt, melyet ép ez idétt futár hozott várába. Bethlen szerint ez a kettős hívás gyanús volt előtte.[1] De állítása alig lehet egyéb tévedésnél. Mert azzal az udvar és király csak az értekezletet akarták biztosítani. Hiszen egész Magyarország lázban volt, a főurak engedetlenkedtek, októberben megtagadták ama kivánságnak teljesítését, hogy a béke megbeszélése végett Bécsbe fölmenjenek; országgyűlést kértek Pozsonyba, s a mikor szóval megnyerték, de valósággal meg nem kapták, Lipót újabb sürgetésére, november 25-ikére csak azon föltétel alatt igérkeztek föl, hogy semmi határozatot nem hoznak, csak az előterjesztést hallgatják meg.[2] S még e kikötés után is vonakodtak: Wesselényi könyörögve kérte a felséget, hogy betegen és rosz időben olyan messzi útra ne fáraszsza és végzett dologról tanácsba ne hívja;[3] Zrínyi eleinte habozott: fölmenjen, ne menjen? S Lippay érsek, kit tanácsa felől megkérdezett, ingerült kedvvel felelte: ő bizony nem megy, nehogy egymással szembesítsék és esetleg megvallassák.[4] Az országnak és nagyjainak ilyen hangulata mellett természetesen megindult és járt a futár a kis titok-pecsétes levelekkel, vagyis a király saját kezeirásával: a bánhoz, az érsekhez, a nádorhoz, pedig Wesselényi kétséget maga iránt még nem támasztott.[5] A kettős meghívás tehát nem lehetett gyanús, hanem titkos összeköttetése, a kétségbeesés és boszúállás sugallta terve fölfedezésének lehetősége jöhetett szóba valami kósza hírek nyomán: hátha maga esik verembe, mielőtt másnak megáshatta volna? S Witnyédy le akarta útjáról beszélni, de azt felelte szavaira: «Conscia mens recti

1 BETHLEN MIKLÓS Önéletirása, I. k. 326. l. A *Handbrief* szóban semmi gyanússág vagy félelmetesség nem lehetett, mert a Handbrief vagy Handbillet nem volt egyéb, mint a király sajátkezű levele vagy levélkéje.

2 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 7. l.

3 *Wesselényi Lippay György esztergomi érseknek.* 1664 október 31-éről. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

4 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 7. l.

5 *Wesselényi Lippay György esztergomi érseknek*, 1664 október 31-éről. Országos Levéltár, Wesselényi-levelek.

famæ mendacia ridet: a jó lelkiismeret neveti a mendemonda hazug híreit. Semmit sem vétettem, ha veszek, ártatlanul, tisztességesen, az igazságért, nemzetemért veszek hogy azt a törökkel való gyalázatos békeséget nem javallom, melyben nem voltam egyedül.» Az ő legjobb meggyőződése szerint semmit sem vétett, mert a nemzet veszedelmére kötött gyalázatos békeségről való felfogásában és megakadályozására czélzó törekvésében jogos és törvényes alapon állt, egyenest az alkotmány: az *Aranybulla* 31-ik czikke és a *Hármaskönyv* I. részének 9-ik czíme szolgáltatta kezébe a fegyvert, melylyel a hűtlenség vétke nélkül ellenszegülhet. Elhatározta tehát önérzetes elszánással és férfibátorsággal, hogy fölmegy, a mint Molinnak jelezte és Gremonvillenek megiratta; de úgy végezte el, hogy csak postán, kocsikon megyen, Zichyvel és Bethlennel, Witnyédy nélkül, hisz ennek útja az ő fölmenetele miatt fölöslegessé lett; kívülök legfölebb egy inast, diákot és szakácsot viszen magával, Bécsben úgyis elég szolgát talál.*

Bécsben, úgy látszik, szolga mindig elég akadt, mert a ki a Lajthán innen úr volt is, a Lajthán túl legtöbbje annak is szolgává vedlett! . . .

Hősünk megtette előkészületeit, hogy november 20-ikán indul; de a kegyetlen sors, Magyarország mostohája, másként rendelkezett. Szép őszi idő levén, szórakozásul vendégeivel mindennap vadászni járt; 18-ikán is, ebéd után, kimentek a kursaneczi, ma Zrínyifalvi erdőbe, hintón, volt ugyan paripa is. A hintóban Zrínyi mellett hátul balfelől Bethlen ült, elől szemben Witnyédy, ez a két beavatott embere, s az úton egy mesét mondott nekik, a mint következik:

. . . «Egyszer egy embert az ördögök visznek volt. Találkozik egy barátja szemben véle, kérdi: Hová mégy kenyeres? Nem megyek, hanem visznek. Kik s hová? Fele-

* BETHLEN MIKLÓS Önéletirása, I. k. 327. l.

lék az ördögök: Pokolba. Mond emez: Jaj, szegény, ugyan roszúl vagy, kinél roszabbúl nem lehetnél. Felele: Roszúl bizony, de mégis lehetnék én ennél is roszabbul. Melyre emez álmélkodva: Hogy lehetnél roszabbúl, hiszen a pokol mindennél roszabb. Felele: Úgy vagyon az, de most mégis visznek ők engemet, noha pokolba, de a magok vállán, hátán, hogy már nyugszom addig; de hátha megnyergelnének, magokat is velem vitetnék, mégis úgyis csak azon pokolba mennék, hiszen roszabbul volnék úgy ennél is.*

Ime a mese példázatul Magyarországra, Erdélyre, és a törökre, németre. Hősünk nem is gyanította, hogy hattyúénekét mondta el, mert három óra múlva a század legnagyobb magyar hőse és költője elvérzett a végzetes vadászaton.

De hadd beszéljen Bethlen, a hiteles tanú:

... «Nó, elmenénk vadászni. Zrínyi levetvén a nagy, bő csizmát, melyet a telekes bocskorra is felvonhatott, maga puskával beméne, és szokása szerint csak egyedül bújkálván, löve egy nagy erdei disznót, a gyalogok is lövének egyet a szállónál s vége lőn a vadászatnak. Kisereglénk a hintóhoz, az úr is, hogy immár haza menjünk; estefelé is vala. Azonban odahoz a végzet egy Paka nevű vadászt, ki mondá horvátul: én egy kant sebesítettem, mentem a vérin, ha utána mennénk, elveszthetnők. Az úr mindjárt mondá nekünk Zichyvel ketten, látván, hogy el akarunk véle menni: öcsém uraim, kegyelmetek csak maradjon itt; Witnyédynek, Gusich kapitánynak: csak beszélgessen itt kegyelmetek, öcsém uraimékkal, csak meglátom, mit mond ez a bolond, t. i. Paka, mindjárt visszajövök. Csak bocskorban lóra kapott, rövid puska kezében, Paka után nyargala, egy szárd Majláni nevű ifjú gavallér, Gusich öcscse inasa, meg egy Angelo nevű kedves olasz inasa és a lo-

* *Ugyanott*, 328. l.

vász nyargalának utána; mi ott a hintónál beszélgeténk. Egyszer csak hamar ihol nyargal Gusich, mondja a bátyjának: hamar a hintót, oda az úr. Menénk, a mint a hintó nyargalhat és osztán gyalog a sűrűbe befuték én, hát ott fekszik, még a bal kezében, a mint tetszett, az ütőér gyengén vert, de szeme sem volt nyitva, sem szólott, csak meg-



37. EGYKORÚ KÉP ZRÍNYI HALÁLÁRÓL.

hala. Majláni így beszélte, hogy a mint Paka után bément a disznó vérin az erdőbe, a míg ők a lovakat kötözték, csak hallják a jajszót; Paka szava volt. Majláni legelébb érkezék, hát Paka egy horgos fán, az úr arczczal a földön, s a kan a hátán; ő hozzá lő, elfut a kan, érkezik Gusich és Angelo, az úr fölkél és mondja: rútul bánék vélem a disznó, de ihol egy fa (melyet csatában is magával hordozott zsebébe), állítsátok a sebnek vérit véle, az arra igen jó. Eléggé próbálták véle, de hijába, csak elfolyt vére, először ülni, azután hanyat feküнni, végre csak meg kelle



EGYKORÚ KÉP ZRÍNYI MIKLÓS HALÁLÁRÓL.

(Ernst Lajos gyűjteményéből.)



halni, mert a fején három seb vala: egy bal felől a fülén feljül a feje csontján ment csak, és a kannak agyara a homloka felé szakasztotta rútul a feje bőrit; más ugyan a bal fülén alól az orczáján, a szeme felé, rút szakasztás; de ez a kettő semmi, hanem a harmadik jobb felől a fülén alól a nyaka csigájánál ment bé s elé a torka felé ment és a nyakrajáró minden inakat kettészakasztotta; az ölte meg, a vére elmenvén; volt a kezén valami kis körömcsölés, de a semmi sem volt. Rettenetes sírás lőn az erdőben, a legalább való, csak a gyermek is siratta. Azt akarják vala, hogy én vigyem a hírit a feleségének, de én, mint új esméretlen ember, elvetém magamról Zichy Pálra. Fogók a testet és a mely kétfelől erősztős hintón kimentünk volt, abból az üléseket kihányván, abban nyújtóztatók, és én az ablakban ülék és hazáig fejét, mejjét tartottam. Otthonn fejér bársonydolmányba öltöztették és aztán eresztették a feleségét hozzája, a ki eszén sem volt búvában. Igy lőn vége Zrini Miklósnak; csuda, olyan vitéz sem lőtt, sem vágott a kanhoz, puska, kard lévén nála» . . .[1]

Bécsben pedig már ekkor ideges izgalommal készültek az értekezletre. Perczről-perczre várták az érseket és a nádort, meg a többi főurakat, különösen hősünket, kinek végzetes vadászatáról és szerencsétlen haláláról futár hozta meg a hírt november 24-ikén.[2] Az udvarban egyszerre másról se beszéltek s a külföldi államok követei a gyászos eseményt sietve jelentették meg haza, a részvét és döbbenet hatása alatt fölvert képzelettel, csodás színezéssel, apró részletezéssel, mintha maguk is épen ama siralmas erdőn jártak volna! Mert a hír szava minden lépéssel, minden közvetítéssel nő és változik.

Gremonville 27-ikén hallotta és azonnal két levélben, két úton, Itálián és Flandrián keresztül, irta meg urának,

1 *Ugyanott*, 328—330. l.
2 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 8., 9. ll.

csakhogy az minél előbb és minél biztosabban értesülhessen róla. «A mint Zrínyi Miklós vadászik vala», — írja a lovag, — «mondják neki, hogy egy nagy sebesült vadkan megölt egy parasztot és megsebesített egy vadászt. Hát elfogja a türelmetlenség, hogy kövesse és megölje, s csak egyetlen inas kiséretében megindul utána. A mint közel a bokorhoz ér, lováról leszáll, s kezében puskával behatol a sűrűbe; a dühödt vad nekirohan s leüti lábáról; inasa lőni akart, de fegyvere nem sült el. Kissé később emberei összefutottak, kiktől az állat megijedt és megszökött, otthagyva a grófot, ki *hét* sebtől vérzett, a legveszedelmesebbtől a nyakán aztán elvérzett. Emberei sírva lábra állították, ő vigasztalva szólt nekik: nem lesz semmi baj, de abban a perczben lelkét kilehellte. Íme a vége ennek a nagy alaknak, ki akkora elismerést szerzett.»[1]

Molin hasonlókép 27-én jelentette a velenczei köztársaságnak a különös és fájdalmas, az egész kereszténységre legkárosabb veszteséget, hogy Zrínyi Miklós meghalt a legboldogtalanabb és legszerencsétlenebb halállal, mely történhetett. Szórakozásul néhány emberével kiment vaddisznóvadászatra. Lődöztek . . . A sűrűből 12 vadkan tört elő, az egyik, szörnyű nagy, legelől futott. Miklós gróf csak egy inasával és egy lovászával utána vetette magát, megparancsolta embereinek, hogy a többi 11-re essenek. Az a szörnyű nagy állat egy közeli sűrű bokorba rejtezett. A gróf leszállt lováról, karddal és pisztolylyal kezében a sűrűbe hatolt és lövéssel megsebesítette a kant. Az a golyótól dühödve a grófnak rohant, földre taszította, lábszárain, czombjain, mellén és fején megsebesítette. Inasa és lovásza fölemelte és *hét* sebtől vérezve egy fa alá vitte, hol mellét verve és bűneit emlegetve lehellte ki lelkét.[2]

1 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 10., 11. ll.

2 MOLIN ALAJOS velenczei követ jelentése november 27-ikéről, dr. KÁROLYI ÁRPÁD gyűjteményében.

Carafa 29-ikén tudatta a pápával, hogy oda Zrínyi Miklós, ki annyi vitéz tettével örökítette meg nevét. A mult héten, *kedden*, több barátjával vaddisznó-vadászatra ment. Egy szörnyű nagy vadkant követendő, mely az erdő sűrűjébe hátrált, leszállt lováról, szolgáit a sűrűn kívül hagyta, s egyedül megindult az állat ellen, mely golyótól sebzetten akkora dühvel rohant neki, hogy a földre ütötte, megsebezte a nyakán és fején, mintegy pillanat alatt megfosztotta életétől a nélkül, hogy a saját szolgái segítségére futhattak volna, kik csak sokkal később érkeztek a lármára és oly időben, a mikor már alig szólhatott néhány szót. «Nem vagyok képes híven leírni», ekként zárja be tudósítását a nuncius, «azt a szomorúságot, a mit az udvar és az egész nép érez annak a nemes lovagnak és vezérnek elvesztésén és halálán, ki a maga rendkívüli vitézségével olyan rettenetessé tette nevét, hogy a törökök ennek a szerencsétlen esetnek talán inkább örülnek, mint a reájok nézve oly előnyös békekötésnek.»*

Wesselényi Ferencz 30-ikán közölte a szerencsétlen eset hírét Rottal gróffal, ki deczember 11-ikén értesítette arról Apaffy Mihály fejedelmet. «Ez elmult kedden mult egy hete», — írja a nádor, — «az az vitéz horvát Bán valami vadászitul berekesztetött erdei disznók vadászatira kimönvén, egyet meglőtt közülök s az mely legnagyobb disznó volt közülök, kiszaggatván az hálót előbb, ment az erdőbe; ő szegény egy puskával le szálván lovárul, az kopók czihára bement a kopók után, és így nagyvéletlenül rárohanván az kopótlan bestia, nagy sebeket ejtett rajta, ugyanazon marczongtató sebekben az nagy kemény vitéz úr talpra állván, szolgáit biztatta: Semmi sem, úgymond, fiaim, hozzátok el az hintómat. Míg az hintóját elhozták, megbágyadván lefeküdt és ugyanottan szörnyű halált holt és egy ilyen

* *Történelmi Tár*, 1894. évf. 581., 592., 593. ll.

véletlen és képtelen halállal mult ki az az dicséretes vitéz, kinek lelke üdvözüljön, kivánom».*

Mindezen híreket kétségtelenül az udvar köréből nyerték, de Gremonville és Molin, valamint Wesselényi a mellett értesülhettek hősünk híveitől, Bethlentől és Witnyédytől is.

Tudósításuk lényege teljesen egyezik, csak a színezésben, részletezésben tér el egymástól: ennélfogva a lényeg igaz volta kérdésbe nem jöhet; mert minden esetleges kétséget megczáfol és megdönt az a dolog, nogy érdemileg hasonlóképen írnak és szólnak azok is, közel és távol, kik az udvar körén és befolyásán kivül éltek.

Esterházy Pál, hősünk kedvencze, ki a gyászesetet a szeretet melegével Magyarországra óriási bajnak, örök siralomra méltónak mondja, panaszos megütközéssel hozza fel, hogy a legvitézebb hős, mint második Belizár, ellenségeinek nevetség tárgyaként vonult vissza Csáktornyára és vigasztalást a vadászatban keresett. A szigeten elszaporodott vaddisznókra vadászni ment és embereivel többet megölt. Egy kiváló nagy kant a körülötte állók meglőttek, de az tovább menekült és a sűrűségbe rejtezett. A mint Zrínyi a heves üldözés közben a fekvő vadat meglátta: leszállt lováról, bátran megtámadta; nem is sejtette, hogy a halálba megy, mely eddig kerülte. Mert a mikor le akarta szúrni, az a kíntól dühödten annyira megsebezte lábát, hogy megállani nem bírt, a lerogyottat aztán agyarával úgy összemarczangolta, hogy félholtan maradt ott; de az erőslelkű férfiú még ekkor sem törve meg, vadászkésével keresztül döfte ellenét, mely még elfutott ugyan, de csakhamar elhullt. Másnap megtalálták és Csáktornyára szállíttották. Zrínyi pedig, a magyarok reménye és törökök réme félholtan feküszik vala, mikor szolgái reátaláltak: Jézus és

* *Hadtörténelmi Közlemények*, III. k. 708. l.

dumeto quodam vulnere
grauem receperit: nec mora des-
cendens ex Equo Zrinius Aproq[ue] totis
generosè aggreditur, ignorans
omni morem et irruitum huiusmodj
semper fugientem. Dum igitur
Bellum ferire conatur,
cum ex improviso proh dolor!
ab Apro rabie iam prae vulne-
rum dolore laborante momento
omni dentibus pede vulneratur;
adeo, ut stare nequiret, pros-
tratum ergo fatalibus dentibus
adeo dilaniat, ut semimortuum
relinqueret

38. A MARS HUNGARICUS ZRÍNYI HALÁLÁRÓL SZÓLÓ RÉSZE.

Mária nevének kiejtése után visszaadta örök dicsőségre méltó lelkét teremtő Istenének.

Ime, ez volt vége ama nagyhírű férfnak, Zrínyi Miklósnak, folytatja tovább, kihez hasonló harczost a török ellen, még ennek bizonysága szerint is, nem látott századunk és bár látna a jövőben. Siratta *Magyarország az ő elvesztett Marsát*, gyászolták a vezérek az elvesztett atyát, megkönyezték mindannyian az ő szerencsétlenségét; csak versenytársai és az ostobák örültek rajta, s a törökök is a kanizsai és többi végvárakban halála hirét ágyúzva, örömlövésekkel üdvözölték.[1]

Mogosich Mátyás légrádi plébános a Bánffyak naplójába röviden szintén bejegyzi, hogy Zrínyi Miklós grófot a vadkan ölte meg. Ott, a szomszédságban, kétségtelenül valamely vadásztól vagy hajtótól hitelesen kellett hallania.[2]

Gusich János, Árva vármegye alispánja és Thököly István meghitt embere, Gusich Miklósnak, hősünk udvari kapitányának és vadásztársának rokona, bizonyosan ennek leveléből értesülve, megilletődéssel írja oda naplójába, november 18-ikán:

«Örökké siratni való és váratlan történet Zrínyi Miklósnak, a legjelesebb hősnek, sőt az egész keresztyénség védelmezőjének, ki szórakozásból vadászott, megöletése egy vadkan által. Ime, miképen hal el az igaz, és senki sem gondolja meg. Az igaz férfiak elvesznek, a hősi tettek emléke azonban megmarad és örökké virágzik».[3]

A szerencsétlenség híre a külföldi államok követeinek jelentéseivel Bécsből gyorsan terjedt tovább.

Velenczébe *Bonzi*, Beziérs püspöke, deczember 6-ikán hallja meg és közli legott Lionneval, hogy a grófot egy vadkan megölte, közli annak a meggyőződésének kifejezé-

1 *Mars Hungaricus*. Budapest, 1895. 83—85. ll.

2 *Tudománytár*, IX. kötet. Buda, 1841. 324. l.

3 *Történelmi Tár*, 1889. évf. 445. l.

Nidergelegte Christliche Tapferkeit.

Das ist:

Schuldige Klagred/oder Leich=vnnd Ehrn=Predig von dem Christ=ritterlichen Leben vnnd von dem vnvermuetlichen hochbetrüblichen doch seeligen Ableiben

Weyland

Ihr Hochgräflich: Excellentz

Deß Hoch= vnnd Wolgebornen Herrn/ Herrn

NICOLAI

Grafen von Serin/

Der Röm: Kays. Mayt. geheimen Rath/ Cammerern/ Rittern deß guldenen Fluß/ Genr. Feld=Wachtmeistern/ in Dalmatien/ Croatien/ vnd Sclavonien Ban/ Obristen Span der Spanschafften Symch vnd Zhaladt/ Auch durch das Königreich Hungarn Obristen Stallmeistern/ vnd bestelten Ober=Hauptmanns zu Legrat/ vnd in der Insul Muraköß

Welche

Zu München in der Churfürstl. Residentz=vnd Hauptstatt deß Hertzogthumbs Bayrn/ den 6. Tag Christmonats an dem Hochfeyrtäglichen vnserer Churfürstl. Kirchen vnd seines Namens H. Patronen Fest St. Nicolai bey Volckreichem Gottsdienst auff der Cantzl mit lebhafften Worten hat beygebracht

Zu erzeigung seiner schuldigen Danckbarkeit

Der

Ehrwürdige P. F. Andreas von S. Theresia Barfüssiger Carmeliter/ vnd Ordinari Prediger

Mit verwilligung der Obern.

Getruckt zu München/ bey Lucas Straub Buchtruckern.

Bey Johann Wagner Buchhandlern allhie zufinden.

Im Jahr/ 1664.

39. ANDRÁS MÜNCHENI KARMELITA GYÁSZBESZÉDE ZRÍNYI MIKLÓS FÖLÖTT.

sével, hogy *Bécsben bizonyosan nem fogják annyira sajnálni*, mint a szigetek városában, s a mint általában megérdemli. Az elhúnyt Magyarország leggazdagabb és legtekintélyesebb főura volt; Péter gróf, ki indulatosabb és ingerültebb nála, kétségtelenül eztán is megmarad szándékában, de a püspök már eleve kétségesnek tartja, vajjon a bátyja halála nem fosztja-e meg a kivitel minden lehetőségétől. «Épen össze kellett volna jönniök», zárja be tudósítását, «Péter gróf várában, az ő felesége visszaérkezésekor, kitől nem sokára levelet kell kapnom. Majd elválik, ha ez a szerencsétlenség nem fordítja-e meg a dolgok állását?!»[1]

Münchenben *András* karmelita barát, Bécs fő- és székvárosának rendes hitszónoka, hősünknek személyes ismerőse, hasonlókép már deczember 6-ikán emlékezett meg róla. A bajor udvar vendégeként az özvegy fejedelemasszony, Ferdinánd anyja kérésére a Szent-Miklós-székesegyházban, a szent ünnepe alkalmából dicsőítő halottas beszédben magasztalta nevét és érdemét, mert a legkitűnőbb vezér, legvitézebb katona, legbajnokabb lovag, legnagylelkűbb hős volt, maga a győzhetetlen *Achilles*, kihez számos német vezér iskolába járhatott volna. Mégis hogyan veszett el? Szeretetének és rajongásának heve egyszerre versbe csap s pattogó rímekkel adja meg a választ:

Éjjel-nappal lankadatlan
A törökkel küzködött,
S éltét, vérét ontva gyakran
Győzött minden vész fölött.
Jó Zrínyi gróf mégis oda!
Tudakozod, hogy mikép?
Utoljára (Ah, mily csoda!)
Egy vaddisznó tépi szét! . . .[2]

Mert midőn jó erőben, egészségben asztalnál ült, jelentik, hogy sok vaddisznót, s köztük egy nagy vadkant lát-

1 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 250. l.

2 *Budapesti Szemle*, XXXXVII. k. 1886. 411. l.

tak az erdőben. Erre az övéivel együtt rögtön kisietett, maga a nevezett vadra egy találó lövést tett, s emberei közül is találta egyik, de az nem esett el, hanem elszaladt; egy parasztot megölt, egy vadászt megsebesített, egy dragonyost messze ellökött, és sűrű bokros helyen vonta meg magát. A jelenvoltak szétoszlottak fölkeresésére. Sajnos, hogy maga a gróf bukkant rá. A gróf leszállt a lováról, bemegy a sűrűbe kutyáival. De mindjárt hallatszott szolgája kiabálása. Mire segítség érkezett, már a mi drága hősünk saját vérében feküdt a földön. Jobb felől nyakán oly mély sebet ejtett a fenevad, hogy vérerei ketté voltak szakítva, fején is egy három újjnyi seb, s a mellett sérülések derekán és lábán, úgy, hogy a jelenlevők hangos sirásra fakadtak. Mind a mellett a hősi lélek nem csüggedt, fölült és sirató szolgáit vigasztalta: «Jobban lesz, majd minden jobban lesz». De a jelenvolt urak egyike látván a vérömlés miatt való gyöngülést, előimádkozott neki s így szólt: «Ajánlja lelkét Excellentiád Istennek igaz bűnbánattal». Mire háromszor mellére ütve, kiadta halhatatlan lelkét.[1]

Két nappal később pedig, deczember 6-ikán, maga *Péter* gróf értesíti a pápát és a szász választófejedelmet bátyja szerencsétlen és váratlan haláláról, mely a múlt hónap 18-ikán *vaddisznó-vadászaton* érte. A két levél csak személyi vonatkozásaiban, a megszólítás és hódolat kifejezéseiben különbözik, de tartalmilag teljesen azonos; s úgy látszik, körlevél az ismerős egyházi és világi hatalmakhoz.[2]

És a mint a hír Bécsből, Csáktornyáról, országról-országra szállt: szerte megzendült és szomorúan búgott a népek zokogó kobza magyarul, latinul, görögül, németül, olaszul, francziául[3] és ki tudja, még micsoda nyelven?

1 *Budapesti Szemle.* id. h. 414., 415. ll.

2 ZRÍNYI PÉTER a pápához. *Történelmi Tár,* 1894. évf. 594. A szász választó fejedelemhez. *Tudományos Gyűjtemény.* 1822. x. k. 16. l.

3 *A magyar siralmak megvannak dr. Erdélyi Pál gyűjteményében,* mely a XVI. és XVII. századi magyar lyra terméseit foglalja össze lehető teljességgel, részint a megjelent nyomtatványokból, részint

Mert a hőst egész Európa csodálta, az egész keresztyénség megsiratta, hiszen a szeretet szemében nagyobb volt Nagy-Sándornál, Xerxesnél, Hectornál és Epaminondásnál.[1] S a szeretet nemcsak a magyar énekesek siralmában nyilatkozik meg, de az idegen írók idegen szavú verseiben is. Mert a hősök hőse, népek diadala volt, kinek neve, dicsősége halhatatlan marad! Soha, se török, se tatár le nem verte. A keresztyénségnek oltalma, bástyája, egyenesen Isten választott vitéze, leventék virága, pogányok réme, szivünk büszkesége, hazánk védelme, a legnagyobb hős, kit az Úr a keresztyén népek egyenetlenségének büntetéseül szólított magához. Halála nagy, pótolhatatlan veszteség Magyarországra és a keresztyénségre, mert véle minden emberi segítség megdőlt! Lelke az égben uralkodik, híreneve az egész világon él, mert a rettenthetetlen harczosnak, hadverő hősnek szivében bátorság, nevében győzelem, kezében villám, tekintetében fenség lakozott és fegyverével szerencse járt.[2] A törökök annyira féltek tőle, hogy elég volt mondani: Zrínyi jő, s köztük azonnal riadalom

kiadatlan kéziratokból. Ilyen kiadatlan gyászdala: *Régi eleimnek, áldott szüleimnek*. (M. N. Muzeum. 1258. Qu. Hung.) Megjelentek: *Sirj, könyezz, zokogjál*. (M. Könyvszemle, 1891. évf. 131. l.) *Oh te Zrínyi Miklós, országunknak fia!* (M. Könyvszemle, 1882. évf. 248. l.) *Római bölcseknek régi fejedelme*. (Thaly Kálmán: Vitézi Énekek, I. 194. l.) *Panaszolkodással, keserves jajszóval*. (Figyelő, 1877. III. 18. l.) A kolozsvári ev. ref. kollégium Zrínyi-példányának egykorú bejegyzése és másolata szerint *Barakonyi Ferencz* írta Torna várában. *Óh, kék égen járó fényes csillagoddal*. (Thaly Kálmán: Vitézi Énekek I. 189, l.) A németeket, a *Schilling*-féle Poetische Klaget és a *Demeter*-féle Honor Posthumus darabjait megismertette Bleyer Jakab az Irodalomtörténeti Közleményekben, (1900. évf. 45—55. l.) Demeter Györgynek a Witnyédy növeltjének füzetében latin, görög és franczia versek is fordulnak elő. A saját gyüjtésemben a bécsi titkos levéltárból van a spanyol valenciai jezsuita-kollégium pattogó hosszú elegiája: Dignos immortali gloria manes fortissimi Herois Nicolai Esdrini, comitis a Serino, ab apro inter venandum opressi, die XVIII. novembris, anno MDCLXIV. piis lachrymis prosequuntur Rhetores Collegii Societatis Jesu, Valencenis MDCLV; s ennek függeléke az Epitaphium; aztán *Gvadagni Péter* olasz sonettoja a gróf Czernin-család neuhausi levéltárából Veress Endre másolatában, végre *Francisci Erasmus* Epitaphiuma a «Hoher-Traur-Saal» utolsó lapjáról.

1 DEMETER GYÖRGY: Honor Posthumus. Tübinga, 1664. 17. l.

2 Mind e vonások a Honor Posthumus egyes verseiből valók.

Ad ſuos Patriæ Accolas in communi.

SIrgy, kőnyvez, zokogiál,
Gyáſſzal be vonyodgyál,
Igaz tagia hazádnak,
Mert keſerű ſorsát,
Utolſo romlását,
Kereſzteny Nemzetűnknek;
Maſtélete véghe,
Vélctlen eſete,
Groff Zéreny Miklosnak,
Kit egéſz Europa,
S-ez világh cſudála;
Siralommal kővette.
Sirnak ez let dolgon,
Iſzonyu romlaſon,
Minden Kereſzteny népek;
Kőnyvező orcsával,
Kegyés ohaitaſſal,
Poganyon vet hatalmát,
Egymáſnak beſzélven,
Vagy peldaul tévén
Szemek eleiben Képét;
Kiben tekintete.
Vitezi élete,
Mindennek hirdettetik.
Nagy volt Alexander,
Az Kit nép ſok ezer,
Regen megh nem birhatot.
Nagy Xerxes ereje;
Hectornakis ſzive,
Epaminondával edgyűt,
De ily keves néppel,
Vekony hadi ſzerrél.
Mint ez dicsőűlt Vitez;

Enny ieles dolgot,
Meltán főn maradot,
Világh végeſzteighlen,
Alégh ha cſak edgys
Veghben vit ſohais
Nemzete oltalmáért,
Hová lehet immár,
Egh alat az ki jár,
Dűh őſſeb pogany nemzet?
Mint Tőrők es Tatár,
Rácz, Scytha, Janicſar,
Midőn Táborban beſzál
Ezek az Kereſztént,
Artatlant, iffiat, vént,
Megh foſztany élteküll;
Mint egy fene vadak,
Dűhős Oroſzlányok,
Nem ſzánnyák ha rabolnak.
Mint ezt ſzegeny hazánk,
Ki volt Arany almánk,
Peldája bizonyttya.
Mind azáltal ſzűbűl,
Megh vinya vitezűl,
Ez dicſőſséges Vitez;
Egéſz nap Keletrűl
Ehſzak és Délſzűnrűl
Eſzvő gyűlt Pogánysággal;
Kéſz volt. Melyre vitte,
Nemzetűnk ſzerelme,
Eleje dicsőſſeghe.
Oh tehat te vad kán
Ki kű ſziklak hátán
Mérges teiel tartattál.

C   Ily

DÖMÖTÖR GYÖRGY GYÁSZVERSE ZRÍNYI HALÁLÁRA.

(A »Honor Posthumus Nicolai Zerini« czímű egykorú nyomtatványból.)

Ily nagy ferfiunak
Világh csudajának
Voltále Meszárloia?
Tetűled kőllőtte,
Halált szenvednye
Véreki ontasával?
Mely Vitez testebűl,
Megh sertet erekbűl
Arr viz gyanánt az főldre
Ki folt; tűndőkőlven
Mint Rosa dél szűnben
Hiv szolgai láttokra.
Miert agyaridat,
Mérges sogaidat,
Ellenségűnnk Karára,
Inkáb nem tartodtad?
Es mind fől nem faltad;
Ne pusztulna el hazánk

De tudgyuk probája,
Istennek bőlcz titka,
Cselekedte ezt velűnk.
Hogy az bűnos éltet,
Nagy vakmerőséghet,
Szűveinkbűl le tennénk.
Es hozzá Kiáltván
Segitséget várván,
Oltalomban tartatnánk.
No tehat mindnyaian,
Kiknek nagy bánotban,
Szűvek ez sorsertesét;
Vegyetek uyulást
Kedves vigasztalást,
Ertvén Isten io voltat.
Mert ez által része,
Orők dicsősseghe
Adatot Menyországhban.

5.

Χρονοδίστιχον

ANNUM, MENSEM, & DIEM,

Quo

Illustrissimus Comes ab Apro prostratus, fatis cessit,

Continens:

OCto & bIs DenIs, VbI sVrgIt ab aXe, NoVeMbri
PhœbVs eqVIs: sæVIt trVX fera SetInIo.

Ex eodem pietatis affectu
hæc pauca decantavit

Generosi & Nobilissimi Dni. Wittnyedi,
de & in Musay, Mœcenatis sui Maximi,

humill. Cliens & Instituti Author,

Georgius Deőmetri, Hung. Nobil. Stud. p. t. Tubing.

XX. Strin-

támadt; az anyák is a csecsemőket az ő nevével ijesztették és csitították.[1] S Góg és Magóg népét valóban megfékezte, Pécset fölégette, az eszéki hidat elhamvasztotta, s oly fényes vitézi sikereket aratott, hogy Bécs, Madrid, Páris és Róma egyiránt tisztelte.[2] A népek pedig, mondja *András* barát, mindenfelé szerették, dicsérték, dalban és prózában magasztalták, lelki üdveért miséket olvastattak;[3] még déli Francziaországban is, írja a marseillei *Andler*, érczfeliratokkal, isteni tiszteletekkel és misékkel ünnepelték emlékezetét; s mindezt a papság önkényt cselekedte, a mit alig tett vala a királyért is.[4]

Mindezek a verses és prózás siralmak pedig a követi jelentések és hazai följegyzések módjára határozott egyhangúsággal és bizonyossággal hirdetik, hogy Zrínyi Miklóst a vadkan ölte meg. Érzésük még fájóbb, panaszuk még keserűbb épen a miatt, hogy a hősök hőse, népek diadala oly méltatlan módon, egy oktalan baromtól esett el. A csodálkozásnak és megütközésnek ez a hangja jut kifejezésre *Sagredonak*, Molin utódjának tudósításában. Áradozva emlegeti, hogy az áldozat soha nem félt sem embertől, sem vadtól, míg egy dühös és sebesült kan aztán *hét* sebbel leteperte; utána többé nem szólhatott, csak bűne-bánva verte mellét. «A szerencse játéka és a balsors szeszélye,» sóhajt a követ, «hogy az oly tüneményes hős, mint Zrínyi Miklós, ki annyiszor tusakodott a törökkel, egy vaddisznó ellen, vadászat esélyei közt lelte halálát».[5] S ez jut kifejezésre a *Priorato* nagy történetében is. Az író különösnek tartja, hogy az oly derék vitéz, ki ezerszer forgott az ellen-

1 *Naenia Melpomenes Schillingianae* das ist: Poetische Klage. Bécs, 1664. 7. l. *Honor Posthumus.* 10. l. *Budapesti Szemle*, XLVII. k. 417. l.

2 *Francisci Erasmus Epitaphium.* Hoher Traur-Saal. Nürnberg, 1676. 1173. l.

3 *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1900. évf. 46. l.

4 ANDLER: Memoria belli turcici, 115. l.

5 JOSEPH FIEDLER: Die Relationen der Botschafter Venedigs, II. k. (Fontes Rerum Austriacarum, XXVII. k.) Bécs, 1867. 110. l.

ség kezei közt, nem harczon esett el, hanem szerencsétlenül egy vaddisznó agyarától. Ugyanis a mint az erdőn vadászgatott szokása szerint, írja Priorato, egy dühös kan, melyet a vadászok meglőttek, sebes futtában leütötte lábáról és nyakán megsebezte, félholtan hagyva a földön. Emberei, kik az erdőben elszéledtek, elérohanva még élve és térdepelve találták, a mint lelkét Istennek és a Boldogságos Szűznek ajánlta, aztán a szárd Migliani vállára omolva kiszenvedett.[1] Ellenben *Francisci*, a ki a négy világrész különböző rangú, állású és szerencséjű egyéniségeinek csodálatos és szomorú történeteit beszéli el, a grófnak végét természetesnek találja, mert a hősök rendszerint keresik, a mi borzasztó és szokatlan, s azzal gyakran váratlan veszedelembe esnek, mint a mi Zrínyink.[2] Előadásának lényege megfelel a valónak, de a színezése, *András* barát után szabadon, oly mesés, a részletezése oly merész, hogy méltó a bemutatásra, a mint következik:

«A béke megkötése után a felséges római császár a nemes grófot több magyar főúrral együtt az udvarhoz hívatta. Indulása előtt azonban egy nappal, november 18-ikán néhány nemessel szórakozni vadászatra ment. A mint az ebédnél ül vala, az egyik jő és szól: hogy a hajtásban igen sok vaddisznó bukkant fel, köztük egy igen nagy kan; mire ő felkelt az asztaltól, kisietett és a rettenetes bestiára lőtt, mely azonban a golyóval elinalt és futtában egy paraszton olyan sebet ejtett, hogy a belei kifordultak, aztán egy vadászt sértett meg mind a két lábán, majd egy dragonyost rántott a földre. A nemes gróf lóháton egy inasával a vadat mindaddig követte, míg egy mocsaras bokorban megpillantotta. No, gondolta a jó úr, hogy a vér-

1 PRIORATO: Historia di Leopoldo. II. k. Bécs, 1670. 583—584. ll.

2 FRANCISCI ERASMUS: Der hohe Traur-Saal, oder Steigen und Fallen grosser Herren: fürstellend aus allen vier Welt-Theilen unterschiedlicher hoher Staads-Staats und Glücks-Personen, wunderbare und traurige Verändrungen. Nürnberg, 1676. 1157—1173. ll.

vesztett állat erőtlenül oda hullt; leszállt tehát lováról, hogy megfogja. Ah, de mi történik? A dühös bestia villámként feltör fektéből, a grófra rohan, feltaszítja, aztán borzasztóan marczangolja, egyik halálos sebet a másik után ejti rajta. Felszakította hasát, hogy a bele kidőlt; összeharapdálta nyakát, felborzolta és kitépte haját és nemes fején olyan lyukat ütött, hogy három újj belefért, egyéb sebeken kívül. Inasa egy pisztolylövéssel megszabadította volna, de a hűtlen fegyver nem sült el. Kardjához kapott tehát, hogy a vadat felkonczolja, de az közben már elmenekült. Nem maradt más eszköze, mint a hangja, hogy embereit segítségül oda kiáltsa. Mikor végre ezek oda futottak, uruk siralmas állapotán sopánkodtak és jajveszékeltek, a gróf, ki csupa vér volt, fölegyenesedett és megszólalt: «Csöndesen, csöndesen! Nincs semmi veszedelem; mindjárt jobban leszek, egészen jól leszek!»

Aztán kivánságára leültették. Felszaggatott ereiből oly erősen ömölt vére, hogy a fejénél magasabbra szökellt; a vesztés következtében hamar elgyöngült és a földre dőlt. Hol a seb? kérdezte. Nem tudta szegény, hogy egész nemes teste csupa seb. E közben egyik társa észrevette, hogy ereje rohamosan hanyatlik, s a halál jelei mutatkoznak rajta; figyelmeztette azért, hogy lelkét igazi töredelemmel és bűnbánattal ajánlja Istennek, s az imádságot előmondta neki. Bár jól tudja, felelte vissza, hogy utolsó gyónása óta semmi halálos vétket el nem követett, könyörögjenek érte mégis buzgón és adják át feleségének utolsó üdvözletével abbeli kérését, hogy foglalja mindég imáiba!

Aztán mindnyájokat megáldotta, rövid, de bensőséges fohászszal és sóvár epekedéssel a Megváltóhoz fordult, mellét verve, melyből a mindenható Isten e vitéz magyar lovag lelkét egy negyedórai szenvedés után kiszabadította.»*

* Francisci Erasmus: Der hohe Traur-Saal. Nürnberg, 1676. 1171—1172. ll.

Ki kételkedhetnék ennyi és ilyen egyhangú megegyezés után, hogy hősünket csakugyan a vadkan ölte meg? Mégis a kétség föltámadt és hagyomány gyanánt a mai emberöltőre szállt. S ott támadt föl először, a hol a veszteségbe a szív a legnehezebben nyugodhatott bele, a családnál. Felesége, a ki eszén sem volt búvában,[1] a végzetes napon úgy jelenti ugyan a hadi tanácsnak és általa a királynak Bécsbe, hogy urát vadászaton egy vaddisznó ölte meg:[2] de később sógorával, Péter gróffal, a ki elborulva érkezett Csáktornyára, a vadkan szerepéről egészen hallgat. Az asszony Bonzinak, a velenczei franczia követnek csak ura váratlan haláláról ír;[3] a gróf ismeretes körlevelében a pápának és szász választónak csak bátyja vaddisznó-vadászaton való elhunytáról beszél.[4] A mi korántsem a véletlen kifejezés eredménye, hanem a belső meggyőződés visszaverése. *Forstall Márk* a család titkos történetében kétszer is döntő bizonyítékot szolgáltat e mellett. Könyve elején tüzetesen foglalkozik a szerencsétlenséggel. «A szerencse gyakran azokat, kiket legtöbb ajándékával halmozott el, mostohább sorsa tartogatja; s a nagy hősök élete és halála egyiránt csodás, a mint a népek történetéből ismeretes. Zrínyi Miklós november 18-ikán, a szigetén elszaporodott vaddisznókra vadászott, a mikor társai és cselédei mellőle elszéledtek, vagy inkább ex professo magára hagyták, állást foglalt egy sűrűben, mely lesre alkalmasnak kinálkozott. Egyszerre három lövés hallszik, emberei előfutnak; a hőst a földön heverve vérében találják, ki mégis segitség nélkül fölkel és erősiti, hogy nincs semmi veszedelem. De a körülte állók figyelmeztetésére imádságba fog, melleverve lelkét Istennek és

[1] Bethlen Miklós Önéletirása, I. k. 330 l.

[2] *A császári és királyi hadi levéltárban.* 528. k.

[3] *Monumenta Slavorum Meridionalium.* XIX. k. 249. l.

[4] *Történelmi Tár,* 1894. évf. 593. l. *Tudományos Gyűjtemény,* 1822. X. k. 16. l.

a Boldogságos Szűznek ajánlja; aztán ereje rohamosan fogyván, egy negyedóra alatt kiszenvedett. *Senki sincs, a ki a gyászesetet a vadkannal látta vagy a mi különben történt.* Sebeiből és lábszárainak szakításaiból az következtethető, hogy arczát és tekintetét arra fordítja vala, honnan a kutyák ugatását hallotta; hogy a vadkan hátul rohanta meg és leütve a nyakát széttépte. Sebe a szeme alatt még a tapasztaltaknál is gyanút keltett, hogy golyótól ered, mely a keményen küzdő vadra czélozva *azt* érte, a kit legkevésbbé kell vala. Mi *ha* megtörtént, kétségtelenül nem rosszhiszeműen történt, bár különböző nemzetű férfiak voltak azon a vadászaton».[1] Forstall később, könyve végén, a hős pályájának rövid emlékezetében, ismét úgy nyilatkozik, hogy annyi halhatatlan csodatette után vaddisznótól, de *bizonyosan* vaddisznó-vadászaton esett el.[2]

Ám a családi történetírónak ez az egész elbeszélése a a szeretet gyanújából fakad s merő tévedésen alapszik. Az övéi nem tudták elhinni, nem akartak belenyugodni, hogy a ki annyiszor forgott a harczban pogánynyal és bujdokolt az erdőn vaddal küzdve, most ilyen tehetetlenül vérzett el; mert csakugyan csoda, hogy olyan vitéz sem lőtt, sem vágott a kanhoz, puska, kard lévén nála. Nem magyarázza meg egyéb, mint a hátul, orozva való megrohanás és lábáról leütés. De lesbe állásról, emberei elszéledéséről vagy magára hagyásáról szó sem volt. Bethlen, Zichy, Witnyédy és Gusich kapitány a szekérnél beszélgettek, a szárd lovag, Migliani, a Gusich öcscse, Angelo, az ő kedvencz olasz inasa és lovásza nyargaltak utána. S maga elől, Paka után, bement az állat vérin a sűrűbe. Háromszoros lövés sem hallszott, csak egy jajszó, a Paka szava. A hős még védtelen helyzetében sem kiáltott, bizonyára

1 FORSTALL MÁRK: Stemmatographia familiae Zrinianæ, 48—49. ll.
2 *Ugyanaz*, 149. l.

magához méltatlannak tartotta. Migliani rohant be legelébb: hát Paka egy horgos fán, az úr *arczczal* a földön, s a kan a hátán; ő hozzá lőtt, mire az állat elfutott. De ez a lövés az arczczal földön fekvőt szeme alatt nem találhatta, ha csak a föld alól nem jő vala. Más lövés pedig nem volt, mert a mikor a fiatal Gusich és Angelo oda értek, már lőni sem kellett. Különben az a seb szeme alatt *rút szakasztás volt, mely a bal fülön alól kezdődve az arczon a szem felé húzódott*, a minőt gömbölyű golyó nem üt.[1].

A gyanú aztán másutt is megébredt. Mert a nép korszakos és kedvencz hőseinek hirtelen elmúlásában rendszerint titokzatosságot és erőszakot keres, hiszen természetes vagy véletlen módon miként is halhatnának meg? S képzelete bűvös erejéből kihajt a monda, kivirul a legenda és száll szájról-szájra tova. Így fogan meg és terjed a Zrínyi golyóokozta vesztésének mondája is, aztán egyre alakul és változik, mert a gyilkosság nem maradhat tettes és megokolás nélkül. *Priorato*, a ki megírta a végzetes szerencsétlenséget a maga igaz voltában, története újabb kötetében már földjegyzi, hogy hősünket nem a vaddisznó ölte meg, a mint híre járt; hanem egy golyó a szeme alatt, melyet aztán a fejében meg is találtak; a nélkül, hogy tudnák, ha valjon a golyó egy vadásztól eredt-é, *Nádasdy* fölbérléséből, vagy a saját inasától, Angelótól, a ki a vadkant akarta megsebesíteni és urát lőtte meg.[2] Hogyan jöhetett Nádasdy ebbe a gyűlöletes gyanúba? Voltak ugyan összeütközései hősünkkel, de az ilyen alacsonyságnak fölötte állt. Hogyan lőhette volna meg urát Angelo, a ki a szerencsétlenségen ott se volt, csak később érkezett a fiatal Gusichcsal? S hogyan találták volna meg a golyót az áldozat fejében, mikor meg se lőtték és sebe a szeme alatt

[1] BETHLEN MIKLÓS Önéletirása, I. k. 329., 330. ll.

[2] PRIORATO: Historia di Leopoldo cesare, III. k. 730. l.



40. PRIORATO TÖRTÉNELME III. KÖTETÉNEK CZÍMKÉPE.

a vadkan agyarának rút szakasztása volt?[1] *Cserei* már más változatát tudja a gyilkosságnak. Rémmesébe illő leleménynyel meséli el Zrínyi párviadalát a vadkannal: hogyan lövi ki előbb reá puskáját, töri el aztán pallosát, hogy megy neki szabad kézzel, nyomja le a földre, ül a hasára, ragadja erősen két fülét a két kezébe, minél fogva az állat alatta csak meg se mozdulhat; hogy nyúl aztán övéhez, a hol kése hüvelyében, mire a vadkan fél fülén felszabadulva és megkönnyebbülve sebesen megrázkódik, ellenét leveti hasáról, fölibe kerekedik, agyarával hozzája vág és a torkát kihasítja: így veszti el. «Vagyon olyan hír is, hogy az *osztrák* udvar ölette volna meg azért, mivel a magyarokat a király ellen fel akarta lázasztani. Nyiltan nem mertek vala belekapni, nagy fizetéssel tehát alattomban megfogadtak egy német vadászt, hogy valahol a vadászaton lőjje le, s e miatt kellett meghalnia *1666*-ban. Igaz-é, nem-é? Én bizony nem tudom; a mint hallottam, úgy irtam.»[2] Hogyan volna igaz, mikor az egész leírása költemény? Még a halál idejét sem tudja, nemhogy a körülményeit ismerné. Hiszen az *osztrák* udvarról beszél, a hol épen hősünket perczről-perczre várták;[3] s *német* vadászt emleget, a minő a vadászaton nem is szerepelt. Mert voltak ugyan ott Forstall szerint különböző nemzetű férfiak: magyarok, olaszok, horvátok, kiket névről ismerünk; de *német* egy sem volt.

S ha ilyen gyönge alapot rak Priorato és Cserei, hogyan állhat meg az az egész alkotvány, melyet ezen az alapon *Dervarics Kálmán* épít? Pedig hosszas készülődéssel és nagy erőlködéssel újítja fel a vádat, hogy Zrínyi Miklóst a bécsi kormány ölette meg[4] s az orgyilkost Póka István

1 Bethlen Miklós Onéletirása, I. k 329., 330. l.

2 Cserei Mihály Históriája. Pest, 1852. 31., 32. ll.

3 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 8. l.

4 Dervarics Kálmán: Gróf Zrínyi Miklós, a költő halála. Szombathely, 1881. 17. l

fővadász személyében a bécsi futár fogadta fel.[1] Ez állítása bizonyításában előbb Priorato és Cserei fentebb idézett szavaival érvel; de maga is ellenük mond. Mert sem Priorato, sem Cserei nem szól a bécsi futár közvetítéséről és a Póka fölbérléséről; sőt az egyenesen Nádasdyt nevezi felbujtónak, ez német vadászra fogja az orgyilkosságot. A miben egyezik velük, czáfolásra nem szorul; a miben eltér tőlük, ép oly alaptalan szóhagyományból merít, mint azok. S aztán a maga bizonyítékára hivatkozik. S kétségtelennek állítja, hogy hősünket csakugyan Póka István lőtte főbe. Mert a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában szerinte van egy puska, ezüstlapú agyán a következő felírással: «Én vagyok az a puska, melylyel Póka István fővadász Zrínyi Miklós grófot, vaddisznótul űzve, az ottoki erdőben, Muraköz szigetén, 1664 november 18-ikán elejtette.» S a puskát az eset örök emlékezetére a tettes unokája, Póka Gábor, 1755-ben az uradalom összeírójának, Benyovszky Pálnak ajándékozta.[2] Az egész képtelen, naiv mese. Mert az ilyen ereklyével egyetlen család sem szokott kérkedni; mert a vadászat nem az *ottoki* erdőn, Perlak mellett, hanem a *kursaneczíban*, Csáktornya alatt folyt; mert ilyen felírású puska, a mint *Szendrei János* kimutatta, a Múzeum régiségtárában nincs és nem is volt! A gyanúba vett fegyver sokkal későbbi, egész művezeténél és szerkezeténél fogva arra mutat, hogy kétségtelenül a *XVIII.* század első feléből való; azzal ugyan *1664*-ben Magyarország legnagyobb vitézét senki agyon nem lőhette![3]

De nem lőhette-e meg önmagát? Nem volt-e öngyilkos? Mert az orgyilkosság meséje mellett az öngyilkosság lehetsége is szóba került. Az a föltevés politikai elfogultság és faji gyűlölség sugallata, melyet az ösztöneivel és indulataival itélő nép jóhiszeműen terjeszt tovább; ez a személyi

1 *Ugyanaz*, 18. l.
2 *Ugyanaz*, 20. l.
3 Dr. Szendrei János szives értesítése 1901 június 21-éről.

és tárgyi oknyomozás teljes hiányában a hős jellemének és a szakirodalomnak felszínes ismeretéből ered s csak a műkedvelő történetírás és újszerűsködő gondolkozás veszi komolyan; mind a mellett ha azzal a föltevéssel leszámoltunk, reményünk szerint ezzel is végkép le kell számolnunk, hogy elvégre az önkényes lelemény minden csillogó buboréka elpattanjon és elfoszoljon, mert még azt sem lehet elmondani egyikről is, hogy szép mese, ködkép, tündérjáték, levén a mese mind a két változata megejtő érzésnek vagy megtévedő tudatlanságnak szüleménye. Le kell számolnunk az öngyilkossággal is, annyival inkább, mert újabban megint kisért. A párisi nemzetközi történelmi kongresszuson *Bertha Sándor*, a franczia fővárosban élő derék hazánkfia, ki zenész létére olykor irodalommal is örömest foglalkozik, előadást tartott «*Zrínyiről, a költőről*», nem valamely új részlet felkutatásával, hanem egész pályája összefüggő feltüntetésével, «oly irói mezbe öltöztetvén a magyar dolgokat, mely a franczia hallgatóra, olvasóra nézve élvezetessé teszi azokat». S talán épen e frangiás mezbe öltöztetés végett az öngyilkosság halálmódja mellett foglalt határozott állást.[1] Hiszen párisi ember előtt nagy összeütközésekben és válságokban a megoldásnak és szabadulásnak mi természetesebb és csattanósabb útja, mint egy golyó, a là Boulanger. Egészen új és korszerű! Csakhogy Zrínyi nem a mi időnk fia volt, kinek lelkéből a természettudomány hatása, az oltárromboló kétely elhatalmasodása kiirtott minden hitet. Az ő lelke mélységes és igaz, megható erkölcsi komolysággal bízott Istenében, a másvilági életben, a jók jutalmában, a gonoszak büntetésében, szinte megrendítő közvetetlenséggel szólítja hazafias vállalkozásának megrontóit Isten itélőszéke elé:[2] az ilyen vallásossággal az öngyilkosság össze nem fér. Aztán politikai felfogásával és helyzeté-

1 Dr. LÁNCZY GYULA ismertetése. Századok, 1891. évf. 512. l.

2 *Történelmi Tár*, 1888. évf. 608. l.

vel sem egyezik meg. A gyalázatos békének megakadályozására való törekvése az ő legjobb meggyőződése szerint jogos és törvényes volt, egyenesen az alkotmány adta kezébe a fegyvert, a mi nem indíthatta arra, hogy maga ellen emelje; az udvar pedig, ha az elkövetett sérelmei és igazságtalanságai miatt félt is tőle, összeköttetéséről semmi megfogható nem tudott, a mi meg nem kényszeríthette, hogy megtegye. S épen nem az az ember volt, a ki merőben a fölfedezés lehetőségének árnyékától megijed és halálba menekszik, a mikor még egész nyugodtan és biztosan menekülhetett volna szárazon és vízen, olasz és franczia földre. Az ő nemzedéke kétségbeesett helyzetében sem folyamodott öngyilkossághoz, nem az élő hit erejénél fogva; ott a példa: öcscse, Péter gróf, Nádasdy és Frangepán. S ő folyamodott volna, a ki mindeniknél férfiasabb, elszántabb és hősebb? Nem és nem! Sőt ellenkezőleg, készült Bécsbe, a mint Molinnak megírta és Gremonvillenek megíratta, a jövendő háború előkészítése végett. Különben hiteles tanú, Bethlen Miklós írja: «csuda, olyan vitéz sem lőtt, sem vágott a kanhoz, puska, kard lévén nála».* Ha sem lőtt, sem vágott, hogyan ölhette volna meg magát?!

Eh, legyen vége hát örökre minden mesének, mondának, legendának. Ha mindez a sok nyilvánvaló és döntő bizonyíték kétségbevonhatatlanúl meg nem czáfolná is, megczáfolnák elvitázhatatlanúl sebei magok. «Fején három seb volt,» — mondja a szemtanú Bethlen, — «egy balfelől a fülén feljül a feje csontján ment csak, és a kannak agyara a homloka felé szakasztotta hátul a feje bőrit; más ugyan a bal fülén alól az orczáján, a szeme felé, rút szakasztás; de ez a kettő semmi, hanem harmadik jobb-felől, a fülén alól a nyaka csigájánál ment be, s elé a torka felé ment és a nyakra járó minden inakat kettészakasztotta;

* BETHLEN MIKLÓS Önéletirása. I. k. 330. l.

ez ölte meg, a vére elmenvén; volt a kezén valami kis körömcsölés, de a semmi volt.»[1] Hol az a golyó a világon, mely először a bal fülön feljül a fejcsonton és homlokon szaladjon végig, aztán megfordulva a bal fülön alól az arczot szántsa fel a szem felé; majd átkerüljön a jobb fül alá s a nyakcsigánál bemenve a torokig fusson s a nyakrajáró minden eret kettészakaszszon, végre a kezet körömcsölje össze?! Ilyen marczangolást sem orgyilkos, sem öngyilkos golyója nem tehet, csak egy dühödt barom vagdosó agyara. Az egész szerencsétlenség egy hirtelen és véletlen pillanat műve volt: a vadkan hősünket hátul, orozva rohanta meg, leütötte lábáról és elbánt vele, mielőtt ő védekezhetett volna. Paka pedig a veszedelemben eszét vesztve egy horgas fára szökött, s a rémülettől megigézve lőni vagy nem mert, vagy nem tudott.

«Rettenetes sírás lőn az erdőben, a legalábbvaló, csak a gyermek is siratta.»[2] Ellenben az udvarnál halála hire vegyes érzelmeket keltett. Bonzi gyanítása, hogy Bécsben az áldozatot nem fogják annyira szánni, mint a szigetek városában, s a mint általában érdemli, csakugyan beteljesült. Mert bár az udvarban Carafa szerint hivatalosan nagyon sajnálták: mégis széltére beszélték és hitték,[3] hogy a király a veszteséget nem igen bánja, sőt a kormány egyik-másik tagja örült, hogy a félelmetes embertől megszabadult, ki a törökök botránykövе, a béketörés oka, s az ujra lobbanható tűz eleven szikrája volt. S ez örömét nem igen tudta palástolni.[4] Porcia herczeget azonban a gyászeset mélyen elszomorította. Mert bár ura féltékenykedése miatt a hősnek önálló parancsnokságra törekvését, sérelmei orvoslásával és kárai megtérítésével, hathatósan nem is támogatta, nem akarva ha-

1 *Ugyanaz*, I. k. 329—330. ll.
2 *Ugyanaz*, I. k. 330. l.
3 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 250., 10. ll.
4 JOSEPH FIEDLER: Die Relationen der Botschafter Venedigs, II. k. (Fontes Rerum Austriacarum. XXVII.) Bécs, 1867. 110. l.



41. EGYKORÚ KÉP ZRÍNYI HALÁLÁRÓL.

talmát növelni: egész erkölcsi jelentőségét, hadi értékét mégis érezte, s Gremonville előtt beismerte, hogy Lipótnak szüksége volt az ő életére, hirnevére, vitézségére a törökök ellenében, kik annyira remegtek tőle, hogy a békében azt kérték a királytól, mikép foszsza meg bánságától s ne ereszsze többé Horvátországba;[1] s annyira megvidultak halálán, hogy a kanizsaiak három napon keresztül égették az örömtüzeket és ontották az üdvlövéseket.[2] A lovag ennélfogva arra a meggyőződésre jutott, hogy a királynak minden féltékenykedése ellenére meg kellett volna a grófot magának tartani, mert a törökök féke és réme volt, urának legerősebb támasza, elégületlenségében legfélelmesebb pártosa, ki egyedül támaszthat vala fölkelést Magyarországon, a többi főúrnak nem levén sem elég tekintélye, sem elég eszköze.[3]

Egy hét múlva már hire szállongott, hogy a grófnak csakugyan volt ilyen terve, s Gremonville meglepetésére épen az ő királyával bensőbb összeköttetésben állt, sem mint maga sejtette, mert állítólag XIV. Lajostól személyesen nehány levelet kapott, s az utolsó Csáktornyára halála után érkezett meg. «Nem tudom,» — jelenti a lovag deczember 4-ikén urának — «Velencze követe cselből mondta-e nekem az én vélekedésem kifürkészése végett, hogy az egyik miniszter erősen bizonygatta előtte, mikép a köztárság pénzt adott a grófnak vára fölépítésére, sőt jó értesülés szerint Francziaországgal egyetértésben azt tanácsolta

1 *Gremonville* horvát generalatust említ ugyan, de voltakép a bánságot érti alatta; a mi kitetszik abból, hogy Péter grófnak bánságra törekvését a generalatusra való törekvésnek mondja. (Monumenta Slavorum Meridionalium, XIX. k. 10. l.) A generalatust nem 1664 végén, hanem később, 1669 májusában kereste, a mikor a generalis, Auersperg Farkas haldokolt. (PAULER GYULA: Wesselényi Ferencz nádornak és társainak összeesküvése, I. k. 254. l.)

2 *Monumenta Slavorum Meridionalium.* XIX. k. 12. l. S JOSEPH FIEDLER: Die Relationen der Botschafter Venedigs, II. k. (Fontes Rerum Austriacarum XXVII. k.) Bécs, 1867. 110. l.

3 *Monumenta Slavorum Meridionalium* XIX. k. 10. l.

neki, hogy Lipót ellen pártot ütve álljon Magyarország élére. Igyekeztem vele elhitetni, hogy mindez mende-monda, alaptalan féltékenykedésből, s Felséged érdekei nagyon távol esnek az efféle czélzattól.»[1]

Kétségtelen dolog, hogy mindebben akadt mende-monda, de nem mind volt az. A hír elszólásból vagy gyanakvásból megindult, s a mint lappangva, felkapva tovább terjedt, természetesen mindég gyarapodott. Annak semmi nyoma, legalább a történeti kutatás eddig ki nem derítette, hogy hősünk Velenczétől pénzt kapott volna, vagy XIV. Lajossal *személyesen levelezett volna;* nem is deríthető ki soha, a mi meg nem történt. Hiszen ha a királylyal egyenes érintkezésben áll, akkor sem a Bonzi, sem a Gremonville közvetítésére szüksége nincs, fölöslegesen, nagy kerülővel tervébe, titkába idegent nem avat; mert senki jobban nem tudta, mint a ki maga tanította, «hogy nem titok az, a mit sok ember tud».[2] Még kevésbbé kezdhette ezt a *személyes* érintkezést az ötvenes évek derekán, 1656-ban vagy 1657-ben, a mint két nyomorult jobbágya, *Sprinsich András* és *Horváth György*, halála után 12 esztendővel el akarta hitetni,[3] hiszen akkor Lajos, a 19 éves léha feje-

1 *Ugyanaz*, 12.

2 GRÓF ZRÍNYI MIKLÓS Hadtudományi Munkái. Budapest, 1891. 282. l.

3 *Sprinsich András és Horváth György* a maguk és más muraközi jobbágyok nevében panaszos följelentést terjesztettek 1676-ban sérelmeikről ő felségéhez Bécsbe, úrnőjük, Zrinyi Miklós özvegye ellen, sőt legelső sérelmükben néhai jó uruk ellen is, kit felségsértéssel vádolva feladtak, hogy valami 20 esztendővel azelőtt követeket küldött Erdélybe a fejedelemhez és Francziaországba a királyhoz, kinek ajándékba 10—11 lóval kedveskedett. Lipót a magyar kanczellária egyetértésével a panaszos sérelmek, illetőleg a felségsértés vádjának megvizsgálására *Calnucci Vilmos* belső-austriai kormánytanácsost a kormányi titkárral küldötte ki július 24-ikén, a ki a titkár kiséretében csakugyan megjelent október közepén a Muraközön és Szent-Ilonán, a pálosok kolostorában hit alatt, a hamis eskütől való megintés után kihallgatta a feladókat (Primási Ltár, Fasc. 28. Nro 480.). Előbb, október 15-ikén Sprinsich András vallatása folyt, kinek állítása szerint tudja Lippich Márton, miért küldött ura Erdélybe és Francziaországba, s tudják Káldy György és Pechler János, főlovász, kik a franczia királynál követekül jártak; ellenben ki volt az erdélyi követ, nem tudta megmondani; de a légrádiakra utalt, a kik bizonyosan jól tudják. Leveleket, irásokat nem látott s nem is tud az ilyenek tartalmáról. Másnap, 16-ikán,

delem helyett egészen anyja, ausztriai Anna és a biboros Mazarin uralkodott, a fiatal kéjenczczel mit akarhatott

Horváth György vallott, és azt beszélte, hogy Pechler János beliczei lakos, Kanizsa utolsó megszállása előtt 5—6 évvel, gróf Zrínyi Miklós nevében Francziaországba ment és 10—11 lovat vitt ajándékba a királynak. Egyebet nem tud, más dolgot nem ismer, így azt sem, hogy Rákóczynál ki járt? Ha valaki többet írt, feleljen róla. A két feladó azonban ezzel a vallomásával magára maradt, noha a följelentésben Horváth erősítette, hogy a franczia királyhoz való küldetést az egész sziget tudja. Sprinsich pedig azt irta, hogy Peckler maga mondta Antalovich Márton bécsi lakosnak, valamint azt is, hogy XIV. Lajos mind neki, mind társának, *Falusi*nak, egy-egy aranylánczot ajándékozott. S ez a név eligazít és felvilágosít bennünket. Mert a kérdéses időben Falusi, úgy látszik, csakugyan külföldön járt követül és csakugyan lóajándékkal. Nevezetesen Witnyédy István 1657 márczius 27-ikén egyebek közt arra kéri Sárkány Istvánt, Zrínyi emberét, hogy tudósítsa: ha elment-e »Falusi uram« a mainzi választófejedelemhez? (*Witnyédy I. levelei:* 1. k. 49. l.). Mert hősünk vagy a maga kezdeményezéséből, vagy az ő tanácsára Schönborn János Fülöp választónak, a magyar nemzet e szives barátjának, lovakkal akart kedveskedni; sőt szó volt egyenesen Witnyédy ajánlatára a würtembergi herczeg megajándékozásáról is, kinek az ügyvéd maga már előbb küldött magyar lovat. S hősünk ezt az elhatározását eleve jelezte hivének, ki helyeselve fogadta. »Igen méltóságosan cselekeszi Nagyságod, felelte vissza márczius 2-ikán (1. k. 41. l.), a mainzi választófejedelemnek való kedveskedést, csak ő is embere lenne az viszonzásban . . . Az Würtenberg herczegnek való lovak, szőnyegek és sátor elküldése, ha lehet, jó, ha nem lehet, az is jó, az honnand, úgy gondolnám, megtérne jutalma, vagy szép fegyverrel, vagy más kedveskedéssel, mert csak azon paraszt lovamat sem akarják jutalom nélkül hagyni; oda nem kellene maga alá való ló, hanem csak ménesbe való szép török, s ha lehetne, csak kettő, az mint tudom, maga érettek küldene. Távoztasson isten, Nagyságodtól olyat kérjek vagy javalljak, mely méltóságos nemzete dicsőséges hirének meghomályosítására volna vagy lehetne.« Ime, Falusi ebben a küldetésben járt külföldön, valami 20 esztendővel azelőtt és 5—6 esztendővel Kanizsa utolsó megszállása előtt, nem a franczia királynál, hanem a mainzi magyar-barát választófejedelemnél, kinek a török ellen való birodalmi segély megszerzésében mindég jelentékeny befolyása volt; s ebben a küldetésben ki lehetett volna jobb kisérője más, mint a főlovász? Sprinsich és Horváth hallott valamit a franczia érintkezésről, de rosszul, s hallott valamit a Falusi és Pechler kiküldetéséről, de még rosszabbul; s ezt az ártatlan követséget a Péter gróf összeesküvésének szállongó szóhagyománya vagy hatása alatt a franczia királyhoz való követségképen adta fel, s összekötötte az erdélyi fejedelemmel való barátsággal, csakhogy néhai jó uruk felségsértése és hűtlensége még állhatatosabb és súlyosabb legyen: de a két nyomorult egyebet felhozni, mint a följelentésében, nem tudott; sőt Sprinsich önmagával is ellenmondásba került, mert följelentésében Falusit és Pechlert, vallomásában Káldyt és Pechlert nevezi meg követekül, kik XIV. Lajosnál jártak. A vizsgáló biztos átlátott a szitán, fölismerte czélzatukat és ellenük fordította a vádat: miért hallgattak eddig? Hűtlenséget és csalárdságot hallgatással is el lehet követni, ha föl nem jelentik, a mit elhallgatni és elmulasztani nem szabad. Ilyen pört halálozás után könnyű indítani, hogy a megholt elitélésével nevét meggyalázzák és örököseinek birtokait elragadják. Azonban nemcsak a rossztól, de a rossznak föltevésétől is óvakodni tartozunk. S minden köteles hódolattal úgy itélt, hogy előbb ki kell hallgatni Antolovich Márton bécsi horvát lakost eskü alatt, hogy mit hallott Pechler Jánostól franczia küldetéséről, s ki kell hallgatni Pechler Jánost magát, hogy mondja el pontonként,

volna, mit annyival inkább, mikor becsületes magyar szive minden várakozásával Rákóczy Györgyön csüngött, ki szerencséjének, hatalmának, dicsőségének épen delén előtte a jövendő nemzeti nagyság igérete és záloga volt? Sprinsich és Horváth hallott valamit a franczia összeköttetésről, de rosszúl, s összekötötte még rosszabbúl az erdélyi fejedelemmel való barátsággal, a mi akkor még nem volt tilos; aztán a feladás jutalmának reményében a két nyomorult följelentette néhai urát; de vádaskodásával felsült, mert bízonyitani egyik sem tudott. Hősünk közvetlen érintkezésben akár levélileg, akár követileg a franczia királylyal nem állt. Ellenben bizonyos a Zrínyiek velenczei tervének és a Witnyédy felköszöntőjének, a Miklós gróf kiviteli módjának és az öccse hive velenczei előterjesztésének egyezéséből, hogy Péter gróf hősünk egyetértésével közeledett Bonzihoz és általa XIV. Lajoshoz. S ha hősünk maga közvetetlenűl nem levelezett és nem érintkezett is, közvetve Péter öccse és Bonzi püspök révén tárgyalásba ereszkedett a franczia királylyal, mert a mit Péter kért és ajánlt, az a kettőjük nevében szólt. S halála egyelőre, legalább rövid időre megszakitott minden kalandos tervezgetést, mert a végzetes szerencsétlenség következtében Péter gróf megzavarodva, határozatlanúl és tétlenül maradt; az esztendő végéig sem emberét hiteles felhatalmazással és pontos utasítással Velenczébe vissza nem küldötte, noha annak három hét alatt, deczember *elejére* kellett megtérnie, sem maga Bonzinak a feleségéhez intézett részvétiratára nem felelt, noha az mellékesen felhivásul szolgált, hogy a dolgok állására, a jövő alakulására nyilatkozzék.[1]

mit tárgyalt a franczia királylyal; hasonlókép ki kell hallgatni Lippich Mártont, egykor Miklós gróf bizalmasát, most a család ügyvédjét, miért küldötte a gróf Francziaországba? A meddő vizsgálat, úgy látszik, elmaradt, de ha megtörtént is, ezek az ártatlan mainzi küldetésnél egyebet nem vallhattak. (Primási Ltár. Fasciculus 28. No. 483.)

1 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 246., 250. ll.

Bátyja nélkül, a kin voltakép az egész dolog megfordult volna, egyelőre tétovázott és hallgatott: csak felesége, ez a merész és nagyravágyó asszony, sodorta később ismét a cselekvésbe. És bizonyos az özvegy leveléből, melylyel gyászát Bonzinak, deczember 8-ikán, bejelentette, hogy hősünk részese volt a velenczei kezdeménynek, a püspökhöz és királyhoz fűzött tervezgetésnek. «Ismerve a kegyet,» mondja nyomatékosan a szerencsétlen özvegy, «melyet boldog emlékű uram és férjem Nagyméltóságod részéről tapasztalt, valamint ama belső hódolatot, melyet ő táplált Nagyméltóságod és a legkeresztyénebb király iránt, *kötelességemhez képest* nem mulaszthattam el Excellenciádat értesíteni az ő váratlan haláláról, mely a múlt hónap 18-ikán érte, a legalázatosabban esedezve, hogy tartsa meg jó indulatát tovább is velem és vigasztalan árváival szemben; és *ajánljon bennünket a legkeresztyénebb királynak oltalmába, melybe a néhai gróf úr életében minden reménységét vetette.*»[1] Bizonyosan nem a régi pénzbeli adományért, hanem a jövőre nézve a maga és nemzete pártfogásáért. A Bethlen Miklós csáktornyai megbizásából, Gremonvillenek iratott értesítéséből kétségtelen, hogy ezt a pártfogást fegyveres és anyagi segítség alakjában a bécsi követ közvetítésével maga is keresni kivánta, Molin szerint az új török háború megindítására, mivel csakugyan, a mint özvegye irja vala, a franczia királyba vetette minden reménységét.

Mindennek tisztázása után már most könnyen megállapíthatjuk, mennyit nyomhat Nádasdynak amaz állítása, hogy a franczia érintkezést hősünk kezdette meg.[2] Nem sokat, mégis valamit. Mert az első lépést nem ő tette, hanem öccse a Reifemberg megbizásával; a velenczei kezdeménynek, a hódoló ajánlásnak azonban már ő is

1 *Ugyanaz*, 249. l.
2 PAULER GYULA: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése. II. k. 177. l.

részese volt s Gremonvillehez először ő közeledett. Igaz, hogy a mikor a velenczei ajánlás történt, Nádasdy nem értesülhetett róla, mert a Zrínyiekkel ép az idétt barátságban se volt, hiszen Miklósnak Új-Zrínyivára alatt az udvar ösztönzésére egyenesen megtagadta az engedelmességet;[1] de később Péterrel belső viszonyba jutott, a franczia segítség keresésére szövetséget kötött, s ekkor tőle eleget hallhatott a dolog előzményeiről: hősünk törekvéséről és szerepéről is. Azért állításának ha nem is sok, valami súlya, közvetett bizonyító ereje mégis van, — támogatja eddigi erősségeinket.

A franczia segítségben, sőt a franczia szövetségben a Zrínyiek egész jóhiszeműen reménykedtek, s annak viszonzásául, a mint emlékezhetünk, XIV. Lajosnak felajánlták a magyar koronát,[2] maguknak az új állapotban csak valami előkelőbb hivatalt kivánva.[3] Mi lehetett ez az előkelőbb állás? Péterre nézve nem tudjuk, csak gyaníthatjuk; de Miklósra nézve megmondhatjuk: a *kormányzóság*. Nevezetesen *Ruzicsky Gáspár*, Nádasdy meghitt embere, ki vallomásaiban ép oly jól értesültnek, mint megbizhatónak mutatkozik, azt állítja, hogy a mozgalom részesei elhatározták, mikép a franczia királyt Magyarország királyának választják s a kormányzói tisztet Zrínyi Miklós gróf viszi.[4] Az állítás első fele kétségtelen a Bonzi jelentéséből és XIV. Lajos feleletéből;[5] következéskép a második felének is minden valószinűség szerint igaznak kell lennie, — igaznak annyival inkább, mert a dolgok állásánál, az események logikájánál fogva más megoldás nem következhetett. Ha Lajos a Zrínyiekkel szövetkezik, az új török háborúban pénzzel és sereggel segíti és diadalra emeli ügyüket,

1 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 5. l.

2 *Ugyanaz*, 246. l.

3 *Ugyanaz*, 245. l.

4 *Országos Levéltár*: N. R. A. Fasc. 517. No 13. S PAULER GYULA: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése, I. k. 20. l.

5 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX k. 248., 249. ll.

s kezükből a magyar királyi koronát elfogadja: maga helyett sem a három éves kis trónörököst, sem más franczia királyi herczeget a kormány vezetésére abba az országba nem küldhet, mely régi királya *idegen* minisztereinek alkotmánysértései miatt cserélt urat. A kormányzói tisztet nem adhatta volna másnak kezébe, mint a Zrínyiek közül annak, kitől ez a fordulat főként függött, s kiről az egész keresztyénség rajongással és magasztalással beszél. Így a *névleges* király helyett ő lett volna *tényleg* a király.

A megoldás eme módjának tervezetéül készülhetett az a szerződés, melyet *Witnyédy*, hősünk legbeavatottabb hive *Guitry* marquisval, a Coligny linczi helyettesével kisérletképen megállapított, minden bizonynyal a gyalázatos béke hatása alatt, a franczia sereg hazatértekor. Nem tudjuk apróra megmondani, hogy a szerződés mit tartalmazott, de nagyjában megmondhatjuk, mert ismerjük azt a változatát, melyet Witnyédy két évvel később az új viszonyokhoz módosítva Gremonville elé terjesztett;[1] az egyenesen azzal a kijelentéssel kezdődik, hogy ama föltételeket foglalja össze, melyek alatt XIV. Lajos, a legkeresztyénebb király, pártfogását Guitry marquis által Zrínyi Miklós grófnak s általa a magyar nemzetnek felajánlta. Lényegileg a két tervezetnek tehát egyeznie kellett, hiszen mindakettő ugyanazon embertől eredt; s a megmaradt változatból csak a módosításokat[2] kell elhagynunk, hogy az első tervezetet

[1] *A császári és királyi titkos levéltárban.* S PAULER GYULA: Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése, 1. k. 86. l.

[2] Így el kell hagynunk a felsőmagyarországi 13 vármegyére számítást, mert a Zrínyiek eredetileg csak Alsó-Magyarország és Horvátország erejére akartak támaszkodni; el kell hagynunk a lengyelségnek a mozgalomba való belevonását, mert az csak a franczia és osztrák érdekek összeütközésénél a lengyel korona megszerzésében látszott kivánatosnak; el kell hagynunk Lubomirski György marsall megölésének kikötését, a mi a franczia érdekek sikere tekintetéből mutatkozott szükségesnek; az ilyen kikötésbe hősünk a maga fenséges jellemével sohasem egyezett volna bele; el kell hagynunk a király fiai vagy a királyi herczegek közül egynek a magyar királyi székre emelését, mert az ő életében csak Lajos megválasztásáról volt szó; végre el kell hagynunk Lajosnak a császári korona elnyerésére irányuló törekvésének támogatását, s viszonzásul a

nagyjában visszaállíthassuk. E szerint a magyar nemzet a legkeresztyénebb király oltalma alá helyezkedik, mert Isten után csak az ő fegyverei győzelmének köszönheti megmaradását. A mióta az ausztriai kormány intézkedik sorsáról, soha egyetlen törvényére, szabadságára, kiváltságára tekintettel nem volt, a török tőle az ország erősségeit, várait, városait szabadon dulhatta és ragadozhatta; a nemzet ennélfogva alkotmánya értelmében a hűtlenség és felségsértés bűne nélkül fölkelhet; e végett a dalmátokat, horvátokat, szlavónokat, erdélyieket, valamint az oláhokat és moldvaiakat szövetségébe vonja, a török részéről évi adóval magának biztosságot szerez, s minden lehetőt megkisért, nehogy gyalázatosan elveszszen. A terv kivitelére, úgy hiszi, elég volna a megfelelő magasabb és alsóbb tisztekkel 15,000 lovas és ugyanannyi gyalog, kiknek hópénzét a legkeresztyénebb király szabná meg és fizetné, küldene egyszersmind ügyes tiszteket, hadi mérnököket és tüzéreket, első költségre 100,000 tallért, mely összeg Bécsben vagy Horvátországban volna átadandó. A király, ha most békét nem szeghet és hadat nem indíthat, a magyar nemzet szövetségeseivel nélküle indítja meg, miben Lajos pénzzel segíti; ha pedig maga is harczba lép, békét csak a magyar nemzet és szövetségesei tudtával és beleegyezésével köthet; s velük minden ellenséggel szemben védő- és daczszövetséget alkot; az ország elszakított területeit visszaszerzi, s ha a török támadása miatt lehetséges, a saját képviselője és a holland követ révén Konstantinápolyban a fizetendő adót leszállíttatja. Ennek fejében a magyar nemzet a legkeresztyénebb királyt Magyarország királyául választja ki koronázása előtt a megállapitandó hitlevéllel biztosítani fogja az összes rendeket és szövetséges népeket,

magyar nemzetnek a szent római birodalom tagjául való fölvételét, mert a Zrínyiek hazájuk határain kívül eső feladatokat magok elé nem tűztek, s ilyenekre a Bonzi jelentéseinek bizonysága szerint nem is gondoltak.

hogy régi és új kiváltságaikat, szabadságaikat sértetlenül megtartja. A magyar nemzet saját katonaságából a legkeresztyénebb királynak egy-két ezredet ad, oly föltétellel azonban, hogy ő viszont ugyanannyit adjon a maga katonaságából a magyar nemzet és szövetségesei seregébe, kik a mi törvényeinkhez alkalmazkodjanak, a mint emezek is majd a legkeresztyénebb király törvényei szerint viselkednek; ha pedig a szükség úgy kivánja, az egyik nemzet a másiknak veszély esetén egész haderejével támogatására és segítségére legyen.

XIV. Lajos mindezt szavával és esküjével biztosítja, mert a királyi szó és eskü szent.[1]

Ime, ezek a föltételek lehettek az első megállapodásban; mert minden alapgondolatuk: a franczia és magyar nemzet szövetkezése, Lajosnak magyar királyul választása, a franczia és magyar hadak kicserélése s egymás támogatása, a mozgalomba Erdélynek és a két oláh fejedelemségnek belevonása már előbb megvan vagy a Bonzi vagy a Gremonville jelentéseiben. A kivitel alkotmányos, katonai és diplomácziai szabályozása csak az alapgondolatok természetes következése. Ám ezeket a föltételeket XIV. Lajos *soha* Guitry marquis által Zrínyi Miklósnak és általa a magyar nemzetnek föl nem ajánlta; sőt ellenkezőleg, a mint emlékezhetünk, Bonzihoz szóló rendeleteiben az egyezkedést egyre halogatta, a török ellen való kötelezettséget és az ő királylyá választását eleve visszautasította:[2] hanem *felajánlta*, Witnyédy előterjesztésére, *Guitry marquis*, azért egyszerűen az ő ajánlásának nevezhetjük, s a szerződést a hősünk tényleges királysága tervezetének vehetjük;[3] s a marquis azzal a reménységgel lehetett, hogy urának csak kedveskedni fog, ha Zrínyi Miklós s általa a magyar nemzet

1 *A császári és királyi titkos levéltárban*, a Zrínyi i.atok közt.
2 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 249.
3 *Katholikus Szemle*, 1897. évf. 754. l.

hódolatával és fényes koronájával kinálja meg. A király bizonyosan a marquisnak ebbeli szerepléséről előre semmit sem tudott, sőt később is alig értesült, legalább a Zrínyiek franczia összeköttetéseinek okmányaiban semmi nyomára nem akadunk; ellenben hősünk, ha nem is előre, később minden esetre ismerte az egyezkedést, hiszen utolsó bécsi tartózkodása alatt a hazatérő és érte rajongó francziákkal, köztük bizonyosan Guitryvel is sürün érintkezett, meghitt főember szolgájával pedig utolsó óráján is együtt mulatott. Ha a marquistól nem, Witnyédytől kétségtelenül mindent jól tudott. Mert lehetetlen föltennünk és elhinnünk, hogy Witnyédy oly előterjesztésben, melyet Gremonvillenek egyenesen a király elé kellett juttatnia, az *ő* nevére az *ő* részessége nélkül hivatkozhatnék. Maga ez a hivatkozás az ő nevére és a Guitry marquis ajánlatára nyilván bizonyitja, hogy az a tervezgetés csakugyan megvolt és a mozgalom fejeként csakugyan ő reá számitott, pedig az ő vezetésére, az ő közreműködésére az ő részessége nélkül nem számithatott volna!

Az ő ebbeli szerepe többé kérdésbe nem jöhet.[1] Lelkében a kétségbeesés és bosszúállás gondolatával kereste a módot a gyalázatos béke megakadályozására és az ország felszabadítására, XIV. Lajos protektoratusa alatt; sőt e végett kereste Velencze segítségét is, melynek viszont felajánlta, hogy 6000 emberével szolgálatára lesz, mert készebb vitézül elveszni, mint tétlenül senyvedni és rohadni.[2] De Lajosnak kedve komolyan, Velenczének pénze bőviben nem levén, — csak a szó folyt. Ő azonban még bizott a kalandos terv sikerében s kétségtelenül foglalkozott az új állapot következéseivel. Siker esetén csak két megoldás

[1] ACSÁDY IGNÁCZ: Magyarország története I. Lipót és I. József korában (A Magyar Nemzet története, VII. k.) Budapest, 1898. 221. l.

[2] JOSEPH FIEDLER: Die Relationen der Botschafter Venedigs, II. k. (Fontes Rerum Austriacarum, XXVII. k.) Bécs, 1867. 110. l.

lehetett: a franczia király vagy elfogadja a magyar koronát névleg vagy nem; ha elfogadja, ő az ország kormányzója, tényleges királya lesz, a helyzetnél fogva oly önállósággal, mely a koronás királysággal fölér; Péter öccse nádor vagy bán, mert Bonzi szerint csak tőlük függött, hogy a legszebb állást kapják;[1] ha meg nem fogadja el, ősei és a maga érdemeinél, az új állapot megteremtésénél fogva önmagára kellett gondolnia, akkor névleg is ő uralkodik; hisz a nemzeti királyságnak a Rákóczy vagy maga személyében való föléledésétől[2] előbb sem volt idegen, a mint Mátyás-tanulmánya elárulja; Rákóczy halála után pedig magára kellett gondolnia annyival inkább, mert Molin törekvése, hogy álljon a magyarok élére és választassa magát királyukká, előtte ismeretlen nem lehetett:[3] de eszélyből, ildomból, hazafiságból és önzetlenségből Lajos elhatározásáig várakozott. Királyságának esélye azonban nem maradt csak az ő rejtett reménykedése, a Molin és Gremonville, meg a franczia udvar titka, mert már az alatt, a míg a ravatalon fekszik vala, hire kelt a pápai nunczius szerint, hogy lelkében azt a tervet táplálta, mikép pártjával, Francziaország és Velencze támogatása mellett egy napon Magyarország királyává kiáltatja ki magát.[4]

Egy hónapon át feküdt végrendelete szerint a ravatalon. Tetemét érczkoporsóba tették, s deczember 21-ikén, fényes szertartással, hadi lobogók és más jelvények között, melyeket diadalaiban a töröktől ragadott el, helyezték őseinek dicsőséges sirboltjába, a Szent Ilona-kolostorban.[5] Fölötte *Kéry János* pálos pap és rendi hittanár tartott fel-felszárnyaló halottas beszédet. Melegen és ékesen magasztalta benne a hőst és irót, Mars és Pallas koszorúsát, kire az óvilág legneveze-

1 *Országos Levéltár*, N. R. A. Fasc. 517. No. 13. S *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 249. l.

2 SZÉCHY KÁROLY: Gróf Zrinyi Miklós, III. k. Budapest, 1900. 235. l.

3 *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XIX. k. 5., 8. l.

4 *Történelmi Tár*, 1894. évf. 593. l.

5 FORSTALL MÁRK: Stemmatographia, 49. l. S *Tudománytár*, 1841. IX. k. 324. l.

ORATIO FVNEBRIS

QUA

TRISTES EXEQUIAS

ILLUSTRISSIMI AC EXCELLENTISSIMI DOMINI, DOMINI

NICOLAI

COMITIS PERPETVI

A ZRINIO,

Regnorum Dalmatiæ, Croatiæ, & Sclavoniæ BANI.

AUREI VELLERIS EQUITIS.

Confiniorum Regni Sclavoniæ, Colapianorum Supremi, & Præſidij Legrad, totiuſque Inſulæ Murakeoz

HÆREDITARII CAPITANEI.

Comitatuum Szaladienſis, & Simegienſis Comitis Supremi, Sac. Cæſ. Regiæque Majeſtatis Intimi Conſiliarij. Cubicularij & Agazonum Regalium per Hungariam Magiſtri, &c Proſecutus eſt

Rev: Pr. Fr. JOANNES KERY,

Ordinis S. PAULI Primi EREMITÆ, SS. Theologiæ, nec non AA. LL. & Philoſophiæ Doctor, ejuſdemque in Celeberrimo Conventu Lepoglauenſi Profeſſor Ordinarius.

AD S. HELENAM SUPRA CHAKTORNIAM.

ANNO M. DC. LXIV. Die 21. Menſe Decembri.

42. KÉRY JÁNOS GYÁSZBESZÉDE ZRÍNYI MIKLÓS FÖLÖTT.

tesebb alakjainak összes ragyogó tulajdonságait ráhalmozta, hogy a szeretet eme szónoki virágaival koporsóját teljesen elborítsa! Elnevezte mindennek: Magyarország vigaszának, Szlavonia világosságának, Horvátország szemefényének, Dalmátia támaszának, Európa szivének, a birodalom bálványának, a keresztyénség dicsőségének, a császár paizsának, a Vaticán gyönyörűségének, a közjó leghatalmasabb oltalmának és minden emberi törekvés példányának! . . .[1]

[1] KÉRY JÁNOS: Oratio Funebris. Nagy-Szombat, 1664.



43. KÉRY GYÁSZBESZÉDENEK ZÁRÓKÉPE.



EMLÉKLAP ZRÍNYI MIKLÓS CZÍMERÉVEL ÉS ALÁIRÁSÁVAL



44. KEZDŐKÉP LISTI MAGYAR MÁRSA CZÍMKÉRŐL.

IV.

BEFEJEZÉS.

BIZONNYAL a közjó leghatalmasabb oltalma s minden emberi törekvés nemes példánya volt a maga idejében, szerencsétlen hazánkban, sőt a Lipót király nagy birodalmában is. Oly jellemmel és pályával, hogy hősi érdemeinek méltatása *András,* a német karmelita barát szerint oly magasztalót kivánna, a minőt talált Achilleus Homerosban, Aeneas Vergiliusban, Jason Valeriusban, Augustus Horatiusban, Pompeius Lucanusban és Honorius Cassiodorusban.* Mert mindaz, a mi a XVII. század magyarjának szent eszméje és magasztos érzése volt, egyesült benne nemzeti és családi örökség gyanánt.

Származásánál fogva vitéz volt, törökverő harczos és diadalmas ősök ivadéka, ki maga is harczra és diadalokra

* *Budapesti Szemle,* XLVII. k. 412. l.

született; a ki nemcsak a Zrínyiek nevével, de a Zrínyiek erényével is dicsekedhetett, ha ugyan a dicsekvés ajkára fért volna. Ám soha egy kérkedő szó, mondja *Forstall*, nem hangzott el róla; a szóval általában, jegyzi meg *András* barát, gazdálkodott, a maga felfogásaként a nyelvénél hasznosabb levén a kardja;[1] pedig ha beszélni kellett, azt is ép oly jól tudta használni, mint a kardját.[2] Sőt értett a szellemes és kedélyes, szeretetreméltó és tréfás csevegéshez;[3] s ha megeredt beszéde, kellemesen és ékesen áradt. A mi természetes, mert lángesze éles, átható, képzelete hatalmas, alkotó levén, szava könnyen és szabadon csapongott, gazdag tudásának, mély emberismeretének, tanulmányainak és tapasztalásainak forrásaiból bőven és bizton táplálkozott, végletes vére változó játéka szerint. S mivel egyenlő erővel tudott megnyilatkozni versben és prózában, magvas gondolatainak és eszméinek ép úgy, mint röpke villanásainak és ötleteinek megérzékítésére mindég készen állt a találó és csattanó kifejezése, hasonlata, képe; mert századában nyelvünk szépségeit és titkait, eredetiségét, fordulatosságát, hathatósságát és színpompáját nála senki, még Pázmány sem ontotta jobban; versben nem egyszer küzdött az alakkal, tüneményes szelleme széttörte annak korlátjait, de prózája a legjobb és legzengzetesebb, a gondolat és kifejezés összhangjával: csupa elevenség, csupa tűz, csupa hevülő és lüktető erő.

Mindamellett nem a beszéd, hanem a cselekvés embere volt; egyéniségének fővonása — a *hősi*. Nevelésénél fogva politikus, hivatásánál fogva költő, mégis országos gyűléseken csak akkor szólalt fel, ha szükség és kötelesség késztette; a költészethez csak akkor fordult, ha a szíve hangot, a lelke gyönyörűséget keresett: ellenben a harczot, a török ellen való küzdelmet kora leventeségétől fogva kora halá-

1 *Budapesti Szemle*, XLVII. k. 415. l.
2 *Ugyanott*. 415. l.
3 *Tudományos Gyűjtemény*, 1826. IX. k. 52. l.

láig mindég igazi mesterségének, családi hagyományának, nemzeti tartozásának tekintette, mert ősei örökölt felfogásával országunk javára a legnagyobb és legjobb szolgálatnak vette.[1] Hannibál a rómaiakat olyan keserűen sohasem gyűlölte, mint a hogyan ő gyűlölte a törököt. Ezzel a gyűlölséggel született és növekedett, feküdt és kelt, a maga fenséges hazaszeretetében és keresztyén buzgóságában minden nap kész levén ellene jószágának, vérének, életének feláldozására. Hiszen a török volt szemében az élő Rosz, a megtestesült Gonosz, ki miatt lőn a keresztyénség annyi csapása, hazánk egységének és virágzásának, nemzetünk nagyságának és dicsőségének romlása! Mind olyan seb, a mitől szive örökkön sajgott; a mi ellen magának gyógyulást, fajának szabadulást kivánt. Azért már fiatalon, élete virágfakadásában földereng, sőt fölragyog lelkében a nagy eszme: *a török kiverésének és az ország fölmentésének eszméje,* a mi egész pályáján hűségesen vezeti, mint a betlehemi csillag a Három királyokat. S a bor, zene és táncz kedvtelései helyett, melyeket emberöltője különösen űzött s ő alig élvezett,[2] belemerült a könyvekbe, a történeti, politikai és hadtudományi művek rendszeres tanulmányába; s mialatt a hadviselés elveivel, tételeivel, módszereivel és fogásaival mind behatóbban megismerkedett, százada legelső katonai iróinak szinvonalára emelkedett, egyszersmind a magyar nemzet legelső hadtudományi remekirója lett. Nagy eszméje érdekében megtagadott magától minden örömet, a szerelem érzésein kivül, melyeket vitéz létére sem tartott méltatlanoknak magához, mert a szerelem nem egyenetlen a vitézséggel, hiszen Mars Venussal barátkozott és a sisakjában galambok fészkeltek.

Ám a szerelmet csak ifjonta zengte, s még akkor is egyszerre, szerelmének válságaiban, a végletes indulatok

1 Groff Zrinyi Miklós: Adriai Tengernek Syrenája, Bécs, 1651. 3. l.

2 *Tudományos Gyűjtemény*, 1826. IX. k. 52. l.

viharaitól verve, kinjai feledésére, énekét a *hősi* hangra fogta: nagy eszméje érdekében vitézi küzdelemről, hősi halálról, nagy ősének szigeti vértanuságáról beszélt; a ki a nemzet megváltásáért áldozta fel magát, hogy az igaz hittől elszakadt és bűnbe esett magyarság megtérve a haragvó Istent kiengesztelje, vallásos fellángolásával és megtisztító harczával a törököt kiűzze, az országot a pogány iga alól a keresztyénség dicsőségére felszabadítsa! Ez a vértanúság nemzeti váltság és hazafias buzdítás: a nemzeti váltságot a szigeti bán teljesítette, a hazafias buzdítást szóval és tettel a fiatal költő példázza; azért ajánlja époszát a magyar nemességnek, hogy azt fölébreszsze és egyesítse, a szent háborúra lelkesítse! S életének egész munkássága, akár

45. ZRÍNYI ÖZVEGYÉNEK ALÁÍRÁSA.

közvetlenül, akár közvetve, nagy eszméjének egyengetésére és előkészítésére czéloz. Kisebb-nagyobb hadi fejtegetéseiben, a vázlatok, discursusok, aphorismák és centúriák során, történeti elmélkedésében Mátyás királyról, hazafias riadójában a török Áfium ellen való orvosságról, mindég és mindég a régi magyar vitézség fölkeltésére, katonai fegyelmünk és nemzeti összetartásunk erősítésére törekszik, hogy a régi magyar dicsőséget *magyar hadvezér alatt nemzeti sereggel* a török kiverésében és az ország fölszabadításában újra fölemelhesse!

Tanul és tapasztal, kezében könyv és kard váltakozik, azért rajzolta utolsó képén a művész úgy, hogy baljában könyvet, jobbjában kardot tart, azon az oldalán sok kötettel teli polcz, ezen mindenféle fegyver latható, eme jellemző mondással: Ex utroque miles — Mind a kettőben

harczos.[1] S mindakettőben századokkal előzte meg nemzetét és a nemzet nem értette meg. Költői alkotásai, melyek berekesztésében oly büszke meggyőződéssel és oly igazán hivatkozik halhatatlanságára, hatástalanul hangzottak el; s prózai munkái, melyek hivatva voltak a régi magyar hadi művészet felujítására, kiadatlanul maradtak; azok visszhangja csak egyes műkedvelők: *Liszti László,*[2] *Esterházy Pál,*[3] *Palocsay György,*[4] *Rákóczy Erzsébet*[5] kisérleteiben csendülnek meg; ezek sugallása csak egyes vitézek: *Esterházy Pál,*[6] *Batthyány Ádám,*[7] *Forgách Simon*[8] katonai irásaiban ismerhető fel: született költő és hivatott hadtudós követője nem akadt. Sőt nem vonzott *egyetemesen* élő példája, vitézi hadakozása sem, mert nemzedéke önös, fáradt, renyhe volt, a szüntelen való harczot és veszedelmet únta, a szigorú rendet és fegyelmet gyűlölte, pedig egy emberül kellett volna hősünk nagy eszméje kivitelére köréje sorakoznia! Föl nem fegyverkezett *egyetemesen,* mert ha még lélekre kap is, a király és udvar ellenére föl nem fegyverkezhetett.[9] Így a ki a szerencse különös ajándékaként, az idő teljességében jött el, hogy ország és világ romlásának gyógyítója, a maga nemzetének megvilágosítója legyen,

1 *Budapesti Szemle,* XLVII k. 416. l. András barát azt írja, hogy jobbjában volt a könyv és baljában a kard; de azt hiszszük, csak a metszet lenyomata téveszti meg. A jelmondat a maga egészében:

«Ex utroque miles
St*VD*et *M*art*I* *NIC*o*L*a*V*s a zr*I*n*I*o.»

Aminek nagy betűit összeadva római számul *MDCLXIV* jő ki. A kép tehát az utolsó esztendőben készült.

2 LISZTI LÁSZLÓ: Magyar Mars, vagy a Mohács mezején történt veszedelemnek emlékezete, magyar királyok, gubernátorok és Scythiából kijött vezérek dicsérete. Bécs, 1653.

3 *Irodalomtörténeti Közlemények,* II. k 137. l.

4 THALY KÁLMÁN: Adalékok a Thököly- és Rákóczy-korhoz, II. k. Pest, 1872. 379. l.

5 *Századok,* XXXV. évf. 360. l. s *Győri Történelmi és Régészeti Füzetek:* II. 1863. 28. l.

6 BUBICS ZSIGMOND: Esterházy Pál Mars Hungaricusa. Budapest, 1896.

7 BATTHYÁNY ÁDÁM: Mars Politicus, azaz Okos Hadviselő. (Eredeti kézirata a család körmendi levéltárában.) *Hadtörténelmi Közlemények,* 1891. évf. 273. l.

8 THALY KÁLMÁN: Tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885. 215, 228 l.

9 SZÉCHY KÁROLY: Gróf Zrínyi Miklós, IV. k. Budapest, 1900. 127. l.

nem érvényesülhetett olyaténkép, a hogyan a természet sok száz esztendeig való fáradozása után elbocsátotta.[1] Az Idő teljességénél, a háborús viszonyoknál fogva a legtöbbet használhatott volna: de a hivatalos és közhangulat az ő geniuszával nem egyezett meg.[2] S a magyarság csak *részlegesen* indult utána és viaskodott oldalán. A helyett hogy vára, mint a Mátyás udvara, Mars iskolájául szolgált volna, csak egyes nagyrakelő leventék gyűltek bele, kiknek ő bálványa lett; s vállalataiban az egész ország népe helyett csak az ő vidékének lakossága osztozott. Pedig rendelkezett minden eszközzel, minden adománynyal, a mi a küldetésre képesítette: dicsőséges névvel, melyet a dal és rege koszorúba font, fejedelmi vagyonnal, melyből a közért mindég örömest áldozott; vitézi erővel és bátorsággal, melyet a vérével örökölt; a katonai szervezés, vezetés és hadakozás teljes ismeretével, melyet hosszú évek során tanúlva és okúlva maga szerzett; úgy hogy a míg törekverő harczos és diadalmas elődei csak született hősök voltak: ő hazájának és királyának egyszersmind a legképzettebb hadvezére, kihez *András*, a német barát szerint a német generálisok iskolába járhattak volna.[3] Tudására legalább egyenlő *Montecuccolival*, tehetségére pedig különb nála; mert az elméleti alapossággal a született hős merénye, a lángész leleménye, a hazai föld ismerete és a török hadviselésbeli tapasztalás készsége egyesült benne; az a szent methodizmus híve, a nagy halogató, ki csak a *helyes* hadakozást, *helyes* harczolással való győzést ismerte el; ő a megütközés követője, a merész támadó, ki András, a német barát szerint nem vesztegette evéssel, ivással a napot, mint a német generálisok, hanem mint a nyil, olyan gyorsasággal csapott le a törökökre, azért volt rájuk olyan rettenetes.[4]

1 Gróf Zrínyi Miklós, Hadtudományi Munkái. Budapest, 1891. 136. l.
2 *Ugyanaz*, 346. l.
3 *Budapesti Szemle*, XLVII. k. 409. l.
4 *Ugyanott*, 416. l.

S azért volt hadi pályája olyan ragyogó lángírás, azért hirdette magáról, a mikor a költői halhatatlanságból kiábrándult, olyan büszke meggyőződéssel és olyan igazán:

Nem írom pennával,
Fekete tentával:
De szablyám élivel,
Ellenség vérivel
Az én örök hiremet![1]

S az ő örök hirének, az ő ragyogó lángírásának fénye a Muraközrül, Magyarországból, a Lipót király nagy birodalmából elvetődött egész Európába, sőt el messze világrészekbe! S minde dicsőség közepette nemes és szerény maradt, mint igazi vallásos ember; szerencséjét, diadalát sohasem tulajdonította a maga érdemének, hanem mindég az Isten kegyelmének; épen azért szerencséje, diadala jelvényeit, az elvett török lobogókat, vitézsége emlékeiül nem halmozta fel csupán büszke várában, családja buzdító ereklyéiként: hanem szétküldözgette szerte, Bécs, München és sok egyéb város egyházaiba, Isten iránt hálából, neve magasztalására, a kereszténység önérzetének és bizodalmának emelésére.[2]

Vallásbeli megadása és buzgósága azonban nem veszett túlzásba, elfogultságba, mert fiatalos felekezeti rajongása, mint könnyű köd, hamar eloszlott, s lelkében a haza eszménye az egyháza eszménye fölé emelkedett s egész fényével felragyogott; épen azért a máshitűek iránt türelmes és igazságos volt; panaszaik, sérelmeik orvoslásának keresésében segítségük, közvetítőjük, mert az ő szemében mindenek előtt honfiak és magyarok voltak; panaszaikat és sérelmeiket ő is érezte, mert azok az ősi alkotmány, a nemzeti törvények és királyi hitlevelek eltapodásából eredtek: ő pedig alkotmányunk minden tételéhez, a törvények

1 Gróf Zrínyi Miklós, Hadtudományi munkái. Budapest, 1891. 362. l.
2 *Budapesti Szemle*, XLXIV. k. 418. l.

és hitlevelek minden kijelentéséhez a szabadságszeretet és szent kegyelet kettős érzésével ragaszkodott; annyival inkább, mert a felekezetiség megosztja, az alkotmány egyesíti a nemzetet; s neki nagy eszméje, a török kiverése és az ország fölszabadítása érdekében nem *egy* felekezetre, hanem egy *egységes* nemzetre kellett támaszkodnia. Hazafi volt a szó legnemesebb értelmében, áldozó és önzetlen, munkás és fáradhatatlan, a közjó leghatalmasabb oltalma és minden emberi törekvés nemes példánya; az igaz magyarnak mintaképe épúgy, mint a tökéletes hadi embernek. S ha faja a harczra, a török ellen való küzdelemre nem is kelt föl egy emberül mellette: *egyetemesen* tisztelte és szerette; sőt népszerűsége dicsőségének és hirének nyomán elterjedt az egész keresztyén világban. De jól mondja *Tacitus:* a nagy név nem kisebb veszedelem, mint a rosz. Minél inkább magasztalták idegen fejedelmek és népek: Lipót király és udvara, miniszterei és generálisai annál féltékenyebbek lettek reája; becsületes hűsége és igaz hősisége díjában mellőzték és üldözték, haladásának és érvényesülésének útjait állták,* hazafias szándékait, vitézi czélzatait megrontották; pedig senki nála jobban a világesemények logikáját nem értette, senki élesebben az Idő e teljességében, a háborús viszonyok között a jövendő alakulásait és szükségleteit föl nem ismerte. De épen tüneményes nagysága feszélyezte és nyomta őket: irtóztak tőle, nem bíztak benne magyarsága miatt. Ha idegennek születik s katonai kalandorul szakad hozzánk: seregeket rendelnek kezére; de magyar létére, alkotmányos és szabadságszerető hazafi létére hiába jelentette meg előre a veszedelmet, a török háborút, nem hallgatták meg; s a mikor az bekövetkezett, nem állították a keresztyén hadak élére, ki épen a pogány ellen jött el, mint a század legnagyobb vezére, a szerencse

* *Budapesti Szemle,* XLXIV. k. 417. l.

különös ajándékaként, hogy ország és világ romlásának gyógyítója s a maga nemzetének megvilágosítója legyen! Nem hagyta a személyi irigység, Montecuccolinak és társainak cselszövése; nem a faji gyűlölség, a németnek a magyar iránt való kishitűsége;

Mert régi viszály ez: faj vívja faj ellen,
Örökölt ádáz harcz, kiegyenlíthetlen,
Száz ivadék jő-megy, löki egymást sírba,
E küzdelem átka van róla megírva:
Változik alakban, de nem fogy erőben,
Nincs kezdete multban, sem vége jövőben;
Eredete titkát senki föl nem nyitja,
Ezer meg ezer év rétege borítja.... *

Pedig nem volt a királynak lovagiasabb és hűségesebb jobbágya, mint ő. Kétszer ugyan megingott: előbb a nádori jelölésből való kirekesztésekor, egyéni bántalma miatt, a mikor kiköltözni készült; utóbb a vasvári gyalázatos béke megkötésekor, nemzete sérelme következtében, a mikor XIV. Lajoshoz közeledett; de akkor csak a szándéka villant meg, s ekkor csak a tervezgetésig jutott; Lipót és udvara meg az egyik esetben sem tudott róla, — nem is azért bizalmatlankodtak iránta. Később, halála után, majd az öcscse, Péter gróf összeesküvése pörében, aztán a jobbágyai nyomorult vádaskodásakor, elhajlása mende-mondaként szárnyra-szárnyra kelt, de mindannyiszor megint hamar elült: következményeit családja sohasem érezte meg. Különben ha vele érdeme szerint bánnak, a nemzet igazait és érdekeit alkotmánya ellenére fel nem áldozzák: sohasem esik kisértetbe, marad az uralkodóház biztosságának legerősebb talpköve és támasza, mert büszke volt a Zrínyiek hagyományos lovagiasságára és hűségére! De Bécsre szerencsétlenségül az az átok nehezedik, hogy a történet szel-

* ARANY LÁSZLÓ, Költeményei. Budapest, 1899. 162. l.

lemét, a maga erejének föltételét soha se ismerje föl: ne vesse hitét és megnyugvását olyan magyarba, kinek nagysága tüneményes, hazafisága rendületlen! Így hősünk az idő teljességében, a háborús viszonyok között sem érvényesülhetett; s a közjó leghatalmasabb oltalma s minden emberi törekvés nemes példánya a nélkül omlott össze, hogy azt a küldetést teljesen betölthette volna, a mire a nemzet és király a szerencse különös ajándékából kapja vala!

Comes Adamus A Zrinio

46. ZRÍNYI ÁDÁM GRÓF ALÁÍRÁSA.

Végrendeletének értelmében[1] általános örököse fia, a kis *Ádám* gróf lett: de szeretettel és gyöngédséggel, bőven és nagylelküen gondoskodott feleségéről és két leányáról is.[2] Gyámokul az özvegyhez öcscsét, Péter grófot, Weichard János sziléziai parancsnokot, Auersperg herczeget, Pálffy

1 ZRÍNYI MIKLÓS végrendeletét még hónapokkal fia születése előtt, 1662 április 6-ikán fogalmazta meg, s április 27-én a karok és rendek gyűlése alkalmával írták alá tanúkul: Petretich Péter püspök, Orehóczy Gáspár albán, Patachich Péter és Gusich Miklós kapitányok, Patachich Miklós varasdi és Majczen Ferencz zágrábi alispánok, Abanthy Ferencz esküdt. Intézkedései hosszan és részletesen szólnak, mert az írás egyszerű papiroson, könyv alakjában, *hat* ívre terjed, minden lehetőségről: felesége özvegyen maradásáról és új férjhez meneteléről, a leányok kiházasításáról és osztozkodásáról, fiú születése esetében annak neveléséről és örökléséről, az ősi és szerzett vagyon, a jövendőbeli igények és járandóságok, a családi levelek és okmányok tekintetében is. A rendelkezést az özvegy kértére Lipót király engedélyével és jóváhagyásával 1666. január 9-ikén a *Liber Regiusba* (XIII. 284. l. *Országos Levéltár.*) beiktatták s az ország főpapjai és zászlós urai nevük aláírásával hitelesítették.

2 ZRÍNYI MIKLÓS katholikus felfogásával különös tisztelője volt a Boldogságos Szűznek, mint a Regnum Marianum — Magyarország védőasszonyának; úgy hogy a bécsi karmeliták egyházában rendszerint a Mária képe előtt buzgólkodott s Mária nevét jelzőként mind a két ismert leánya nevébe fölvétette: így lőnek *Mária-Terézia* és *Mária-Katalin*. Minthogy az első 1658 juliusában vagy augusztusában meghalt (SZÉCHY KÁROLY: *Zrinyi Miklós*, IV. k. 49. l.), hősünk végrendeletében mégis két leányáról emlékszik meg: volt egy harmadik, ismeretlen nevű leánya is, ki intézkedése után húnyt el. Ezt a családfára nem vettük fel, mert sem születése idejéről, sem élete körülményeiről, sem elmúlása évéről nem tudunk semmit.

Tamás egri és Sennyey István veszprémi püspököt meg Zichy István magyar kamarai elnököt nevezte ki; azonban inkább az örökség védelmére, mint kormányzására, mert a jószágok igazgatását, valamint a gyermekek nevelését egészen az asszony kezeibe tette le. Ám a fiúra nézve meghagyta, hogy felesége úgy nevelje, mikép Istennek kedves, legkegyelmesebb urainknak, *mint Magyarország királyainak* hűséges, *ennek a mi hazánknak* hasznos legyen, családja díszére és ékességére, a szomszédok és barátok vigaszára váljék. Az *asszony* a bizalomnak és meghagyásnak megfelelni képtelen volt. Ingerlékeny és beteges gyöngeségénél fogva a jószágok miatt jobbágyaival örökös pörben, kisebbik urával, Péter gróffal örökös osztozkodásban élt; németes nevelésénél és rajongó kegyeskedésénél fogva a gyermekek fejlődését ferde irányba vezette. *Katalin* leánya, a csáktornyai vár egyetlen virága, miután a másika fiatalon elhalt, — a bécsújhelyi karmeliták kolostorában a szomorú lemondás fátyolában hervadt el; *Ádám* fia, a legigazabb magyar és fajára legbüszkébb hős szerencsétlen sarja, — elnemzetietlenedett, katonává és osztrákká lett; s utolsó akaratának megirásakor, az elmulás hangulatának végtelenül nagy és szent komolyságában és őszinte megnyilatkozásában úgy intézkedett, hogy bárhol esik el, *Bécsben, őseinek, a Löbl nemzetségnek sírboltjában*, a Domokos-rendi atyáknál temessék el.* Pedig utolsó akarata Zrínyi Péter és családja tragédiája után másfél évtizeddel kel, a mikor már az feledségbe veszett s reája épen nem nehezedett. Löblnek érezte magát inkább, mint Zrínyinek, s a Löblekkel kivánt porlani, nem a szent-ilonai kolostorban, a Zrínyiek temetkező helyén, melyet századok dicsősége szentelt meg. S a mikor

* GRÓF ZRÍNYI ÁDÁM végrendeletében, mely Bécsben, 1686 április 5-ikén kelt gróf Erdődy Miklós bán, gróf Erdődy Ferencz, Verbanich Péter zágrábi kanonok, a bécsi horvát kollegium igazgatója, Joanovich Ferencz, Kanizsay János, Bedekovich Lajos és Harsdorffer Frigyes Zsigmond jelenlétében. Nincs egyetlen sora, mely magyar szellemre vallana. (*Országos Levéltár:* Zrínyi-irások.)



47. A ZRÍNYIFALVI EMLÉKOSZLOP.

pár év mulva, 1691 augusztus 29-én Szalánkeménnél vitézül elesett, tüneményes apjának csak a neve halt ki, a szelleme régebben, vele lobbant el...

A szent-ilonai sírbolt ma pusztulóban, a csáktornyai vár elhagyottan. Ha hősünk angolnak, francziának, németnek, olasznak születik: hamvai fölött fényes mauzoleum emelkednék, vára kegyeletes múzeum volna, ereklyéinek s a világirodalom rávonatkozó termékeinek gazdag gyűjteménye, melyet az idegennek hazafias büszkeséggel mutogatnának. S neki nincs egyéb emléke, mint a kursaneczi vagy Zrínyifalvi erdőben az az egyszerű kőoszlop, mélyet *Pignatelli* herczegnő, *Althan Mihály* grófnak, Muraköz későbbi urának hitvese állíttatott elvérzése helyére,[1] egyszerű latin felirással, gyászos esete elbeszélésével.[2] S a mikor kincskereső horvátok azt is feldúlták, megint Muraköz újabb tulajdonosának, *Festetich György* grófnak felesége, *Erdődy* grófnő emeltette föl.[3] Női szivek hódolata a nemzet hálája helyett. Az emlék ugyan az idő múlásával egyre romlik, kopik, de a természet mintha érezné, hogy az női szivek alkotása, környékét minden kikelettel elontja virággal: körülötte a föld egész ibolyamező!

De reméljük és hiszszük, hogy Csáktornyán mielőbb szobra is állni fog. A mozgalom már megindult létesítésére.

1 DERVARICS KÁLMÁN: Gróf Zrínyi Miklós halála 1664-ben. Szombathely, 1881. 30. l.

2 A *latin felirás* következőleg hangzik:

Epitaphium Comitis Nicolai a Zrinio.

Hic cadit invictus, quondam interfectus ab Apro
  Zrini præda suis, hostibus apta magis,
Quitos mille feros ferro superaverat hostes,
  Victor, ab immani vincitur ipse fera,
Ille quidem finivit opus, vitæque labores,
  At Patriæ infelix incipit esse labor,
Ille quidem nostros mirabitur æthere casus,
  Flebit, at illius nostra ruina necem.
Sors bona, nil aliud, mediis servavit in armis,
  Eripuit fato, sors mala nil aluid,
Quam sit in humanis sors impia proxima, rebus,
  Mortis in hoc speculo quisque videre potest.

3 *Vasárnapi Ujság*, 1857. évf. 336. l.

Ha Csáktornya képviselője, *Wlassics Gyula*, az ország vallás- és közoktatásügyi minisztere, kinek ép azért ajánltuk Csáktornya hőséről ezt a munkát, a mozgalom vezetésére vállalkozik: — egymásután emelkedhetik föl a szobor, a mauzoleum és múzeum. Ki volna erre méltóbb, mint Zrínyi Miklós? Korában a magyarság legelső költője és hőse volt, s mint epikai elbeszélő és hadtudományi író ma is a legelsők közt foglal helyet; mert lelkéből a nemzet lelke szólt, kardjában a nemzet vitézi ereje villogott, ki nem magának, hanem fajának élt, mint az örök nemzeti Genius megtestesítője: épen azért neve, emléke, dicsősége és fénye is örök, s nemcsak magára, de egész fajára ragyog vissza. S a maga büszke jóslata szerint, valamíg a világon magyar lesz, soha se lesz — vége.



43. ZÁRÓKÉP LISTI MAGYAR MÁRSÁBÓL.

HASONMÁSOK SZÖVEGE.

MONTECUCCOLINAK A 119. LAPON KÖZÖLT VÁZLATA A ZRÍNYI-VÁR MELLETTI CSÁSZÁRI TÁBORRÓL.

A. Die Schantz Neü Serin.

B. Der Türckhen ihre Approchen vnnd Batterien.

C. Der Türckhen ihr Läger.

D. Vnszere Lauffgräben so langs am Vfer der reuir Mura zu defendiren | gemacht worbeÿ avch vnterschidliche Viereckhige reduten so be | raiths vor langen Jahren stehen, die frontiren zu bewachten.

E. Die khleine Insul, alwo die Türkhen anfänglich herüber gesetzt vnnd von | dem Gen(era)l Veldt Marschalckleüt(inant) Graffen von Strozzi wider hinüber | zuruckh getriben, alwo Er auch durch ein Musqueten schussz in Kopff | sein leben gelaszen.

F. Die Verschanzung eines halben Mondts, so nach dem von denen Vnsze- | rigen dahin gelegt.

G. Ein retranchement, so zu mehrer Versicherung des Vbergangs von | der khleinen Insul gelegt.

H. Ein anderer Abschnith.

I. Vnterschidtliche reduten, so in wehrender bele | gerung, doch nach dem die Türckhen die Schanz erobert, langs eines khleinen Flusszes, | so sich ausz der Draue ergiesszet, dahingelegt vnnd darbey mit der Armada in Battag- | lia zustehen, im fall d(er) Feünndt herüber der Mura khomben solte.

K. Der Türckhen ihre Batterien, sovie hin vnnd wider beij ihrem Läger auff d(er) Höhe stehen, haben vmb in | der Flache der Wisengründe, alwo wÿr mit der Armada stehen zu beschiesszen.

L. Vnterschiedliche Batterien, so wür langsz der Mura hin vnnd wider in denen | Lauffgräben stehen, haben.

M. Der Türckhen approchen, sambt einer Batteria.

A MARS HUNGARICUS ZRINYI HALÁLÁRÓL SZÓLÓ ÉS A 172. LAPON KÖZÖLT RÉSZE.

... in dumeto quodam vulnere gravem reperit; nec mora descendens ex equo Zrinius aprum solus generose aggreditur, ignorans in mortem se irruisse hactenus semper fugientem. Dum igitur belluam ferire conatur, ecce ex insperato proh dolor! ab apro rabie iam pre vulnerum dolore laborante momento in dextero pede vulneratur, adeo ut stare nequiret, prostratum ergo fatalibus dentibus adeo dilaniat, ut semimortuum relinqueret.

TARTALOM.

I.

A TÖRÖK ELŐNYOMULÁSA, HADI KÉSZÜLETEK.

Vihar előtti hangulat. A felekezeti viszály folytatása. Wesselényi a protestánsok üldözése ellen. A német katonák garázdasága a megyéket fegyveres megtorlásra készti. Draskovich Miklós gróf három német katonát kivégeztet. A bécsi kormány boszúja. A török háború veszedelme. Hiu erőlködések a béke fenntartására. A nagyvezér követelései. Bécs minden engedményre kész, de hiába. A porta elhatározza a háború megindítását. Hadi készületek. Zrínyi előre látó politikája. A varasdi tartományi gyülés. A pozsonyi értekezlet. Zrínyi elmaradásának oka. A hódoltság területén portyázók. Az udvar félti a békét. Zrínyi levelében hirdeti a közelgő veszélyt. Üzenete a kanizsai basához. A török haragja hősünkre zudul. Zrínyi Bécsbe megy, feltárja a helyzetet, segítséget kér. A hadi tanács kéz alatti politikája. A nemzet lanyhán készül a háborúra. A júniusi bécsi magyar tanácskozás. A béke reménye még mindig tart. A nádor közfelkelést hirdet. A nagyvezér Nándorfehérvár alatt. A török hadak felvonulása. Riadalom Bécsben. Egyedül Zrínyi cselekszik. A varasdi gyülés intézkedései a fegyverkezés tárgyában. A nagyvezér előnyomulása. Utolsó kisérlet a béke fenntartására. A török átkel az eszéki hidon. A kormány mulasztásai. Zrínyit eltiltják a támadástól. A nagyvezér Budának tart. A haditanács végre megmozdul. Wassenhoven küldetése Zrínyi uj várának megerősítése ügyében. A török Érsekujvár ostromára indul. Forgách Ádám Párkánynál. Montecuccoli Magyar-Óvárnál álldogál. Magyarországot sorsára bizza, csak Bécs védelmére gondol. Zrínyi Kanizsa ellen készül. Leslie megtagadja a tőle kért segítséget. Uj-Zrínyivár veszélyben forog. A bécsi udvar hangulatváltozása. A magyar hadak vezérletének kérdése. A nyugati országrész helyzete. Érsekujvár ostroma. Tárgyalások Zrínyivel a fővezérség elfogadása felett. A kőszegi tanácskozás. A vatti tábor. Zrínyi a magyar sereg fővezére. A haderő szervezése. A törökök elfoglalják Érsekujvárt. A felvidék veszedelme. *(3—45. lap.)*

II.

A TÉLI HADJÁRAT, ÚJ-ZRÍNYIVÁR ELESTE.

Zrínyi Komárom alatt értesül Érsekujvár elvesztéről. Haza kérezkedik, nem bocsátják. Montecuccoli halasztási politikája. Tanácskozás a vezérek közt. Zrínyi győzelmei a Duna és Vág mentén. A nagyvezér téli szállásra vonul, hadat küld Zrínyi birtokai elpusztítására. Hadi tanács Bécsben. Zrínyi Péter védi a délvidéket.

Az ottocsáczi győzelem. A szlavoniai felkelő sereg szétoszlik. Zrínyi hazatér. Védelmi intézkedései. Ali váradi basa támadása és veresége. A gráczi hadi tanács hadi szereket küld. Lipót üdvözlő levele. Komoly előkészületek a tavaszra. A birodalmi segítő csapatok. A bányavárosok megerősítése. Felhivás a külföldi udvarokhoz. Lipót Regensburgban. A háboru ügye a birodalmi ülésen. A külföldről érkező ajánlatok. Zrínyi téli hadjáratra készül. A deczemberi varasdi gyűlésből felkelést hirdet. A szlavón rendek hadi bizottsága. Osztrák csapatok a határ védelmére Hohenlohe vezérlete alatt. A zágrábi gyűlés. A védekezés folytatása. Zrínyi táborba száll. Viszonya Hohenlohehoz. A dunántúli nemesi haderővel egyesül. A rögtönzött hadjárat. Pécs ostroma. Az eszéki híd felégetése. Az ostromló sereg Pécset felgyujtja és visszavonul. Előkészületek Kanizsa megszállására. A negyedfélhetes háboru haszna. A győzelmek hirének hatása az európai közvéleményben. Zrínyi ünneplése. A regensburgi gyűlés megállapodása a nagy háboru megindítása tárgyában. A Zrínyinek adott utasítások. Strozzit és Hohenlohet kapja vezértársakul. A hármas vezérlet hátrányai. Az áprilisi varasdi gyűlés. A horvát és szlavón rendek áldozatkészsége. Strozzi megérkezik. Kanizsa kikémlése. A gréczi tanácskozás. Hohenlohe késedelme. Kanizsa megszállása. A hadi terv. Az ostromló szerek megjönnek Bécsből, de rosszaknak bizonyulnak. Zrínyi ármányt gyanít. A nagyvezér Kanizsa védelmére közeleg. A németek gyávasága miatt az ostrommal fel kell hagyni. A kudarcz jelentősége. A török Uj-Zrínyivár alatt. A vár ostroma. Montecuccoli megérkezik. A hadak gyülekezése. A hadi tanács halogatja a támadást. Uj-Zrínyivár veszedelme. Zrínyi elkeseredve hazatér Csáktornyára. *(46—107. lap.)*

III.

KALANDOS TERVEZGETÉS, VÉGZETES VADÁSZAT.

A hangulat Zrínyi távozása után. Montecuccoli levele. Zrínyi megigéri, hogy visszatér. Az utolsó roham. A vár elvész. Montecuccoli magatartására nincs mentség. Zrínyi jelentése a hadi tanácshoz a helyzetről. Utolsó kisérletei a török feltartóztatására. A nagyvezér Uj-Zrínyivárat levegőbe röpíti. Zrínyi végleg elkeseredik. Töprengései. Az udvar a békét szorgalmazza. Zrínyit Bécsben hidegen fogadják. Emlékirata a királyhoz. Külön hadtestet kér. Ünnepeltetése a külföldi diplomaczia részéről. Az udvar féltékenysége. A helyzet a harcztéren változik. A török előnyomul. Montecuccoli sétáltatja hadait. Szentgotthárdi ütközet. A császári hadak győzelme. A nagyvezér visszavonul. A béke Vasvárnál megköttetik. Zrínyi tétlenségre van kárhoztatva. Bécsbe megy. Látogatása a nuncziusnál. A fájdalomdíj. A méltatlan bánásmód következményei. A Zrínyiek közeledése XIV. Lajoshoz. Reiffenberg küldetése. Zrínyi Péterné Velenczében Bonzi beziérsi püspökkel tárgyal. Ajánlatai. A franczia udvar biztató választ ad. A Bonzinak adott titkos utasítás. Zrínyi Miklós mennyit tudott a dologról? Witnyédy István. Viszonya Zrínyihez. A franczia szövetségbe vetett reményei. A békepontok kihirdetése. A közvélemény felháborodása. Lipót hitelesíti a békeszerződést. Az ingerültség nő az országban. Elszakadási tervek. A közfigyelem a franczia király felé fordul. Gremonville bécsi franczia követ. Bethlen Miklós Bécsben. Találkozása a franczia követtel. Küldetése Zrínyi Miklóshoz. A lázadás csirái. Gremonville utasításokat kér Versailles-ból XIV. Lajos politikája a magyar kérdésben. A velenczei tárgyalások folytatása Bonzi és Zrínyi Péterné között. A Zrínyiek az elszakadás utjául a török háboru megujítását jelölik ki. Bonzi tájékozást szerez a Zrínyiek haderejéről,

Lajos utasításai. A háború ellen van. A koronára nem vágyik. Zrínyi Miklóst óhajtja a királyi széken látni. Bethlen Miklós Csáktornyán. Zrínyit az udvarhoz hívják. Barátai rosszat gyanítnak. Készül a felmenetelre. A végzetes vadászat. Zrínyi halála. Bethlen Miklós a szerencsétlenségről. A halálhír hatása Bécsben. A külföldi követek Zrínyi haláláról. Gremonville. Molin. A nunczius. Wesselényi Ferencz levele Rottal grófhoz. Esterházy Pál elbeszélése a Mars Hungaricusban. Mogosich Mátyás és Gusich János naplói. A halálhír hatása Velenczében. A müncheni gyászünnep. András karmelita gyászbeszéde. Zrínyi Péter levelei. Gyászversek Zrínyi halálára. A gyászeset felől forgalomba jött hírek Sagredio, Priorato, Francisci elbeszélései. Az orgyilkosság gyanuja. A család nyilatkozatai. Forstall előadása. Az ujabb irodalom. Dervarics munkája. Az öngyilkosság meséje. Bertha Sándor. Hol az igazság? Döntő bizonyítékok a vadász-szerencsétlenség mellett. A bécsi kormány örül, hogy megszabadult Zrínyitől. Gyanusítások. Mi része volt Zrínyinek a francziákkal folytatott tárgyalásokban. Az özvegy tanusága. Mit várhatott Zrínyi a franczia szövetségtől? A szövetség feltételei Witnyédy szövegezésében. Guitry marquis szerepe. A kalandos tervek hire a ravatal mellől szárnyra kel. Zrínyi temetése. Kéry János gyászbeszéde. *(108—202. lap.)*

IV.

BEFEJEZÉS.

Zrínyi jellemzése. Egyéni tulajdonságai. Lángeszének megnyilatkozása irásában, beszédében. Cselekedetei fő iránya. Zrínyi a hős. A török kiverésének, az ország felszabadításának eszméje. Ezt az ideált szolgálja tollal, karddal. Irodalmi munkásságának hatása kortársaira és az utókorra. Miért nem érvényesülhetett értéke szerint? Az ellentét közte és Montecuccoli hadi iskolája közt. Legnagyobb hibája az udvar előtt lángoló magyar hazafisága. Végrendelete. Családjának sorsa. Az utolsó Zrínyi. A zrínyifalvi erdei emlékoszlop. A hős emléke a mai nemzedéktől várja méltó megörökítését. *(203—216. lap.)*

KÉPEK.

ÖNÁLLÓ KÉPEK.

	Lap
Zrínyi Miklós és Péter arczképe s az ottocsáczi csata (Manasser egykorú metszete után Ő Felsége hitbizományi könyvtárának példányáról.) [Czímkép].	
Egykorú kép a két Zrínyi hadjáratáról s az eszéki híd fölégetéséről	69
Ujságlap Kanizsa ostromáról	96
Uj-Zrínyivár ostroma (1664-ben megjelent metszet után)	104
A szentgotthárdi ütközet. (Maas festménye a berlini porosz királyi fegyvertárban)	129
Egykorú kép Zrinyi haláláról. (Ernst Lajos gyüjteményéből)	167
Dömötör gyászverse Zrinyi halálára. (A «Honor posthumus Nicolai Zerini» czímű egykorú nyomtatványból)	177
Emléklap Zrínyi Miklós czímerével és aláírásával	203

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

	Lap
1. Czimkép. (A Theatrum Europaeum VI. kötetének czímlapja)	1
2. Zrínyi korabeli fegyverek. Rajzolta Cserna Károly	3
3. Székelyhíd 1665-ben (Szicha hadimérnök egykorú rajza után)	7
4. Ali kanizsai basa arczképe (Egykorú metszet után)	11
5. Batthyány Kristóf pecsétje	17
6. Leslie gróf arczképe (Egykorú metszet után)	29
7. Érsekujvár ostroma (Egykorú metszet után)	37
8. Apafi Mih. arany tallérja 1660-ból	45
9. A szultán seregének megindulása (Egykorú metszet után)	46
10. Lobkowitz Venczel herczeg arczképe (Meyssens egykorú metszete után)	53
11. Az ottocsáczi ütközet (Egykorú metszet után)	55
12. Grácz a XVII. században (Merian Mátyás metszete után)	59
13. Hohenlohe Farkas gróf arczképe (Egykorú metszet után)	67
14. Pécs fölégetése 1663-ban (Egykorú metszet után)	71
15. Az eszéki híd elpusztítása (Egykorú metszet után)	73
16. Zrínyi Miklós téli hadjáratának térképe (Egykorú metszet után)	77
17. VII. Sándor pápa érme	87
18. Gróf Draskovich János arczképe (Wideman egykorú metszete után)	
19. Kanizsa ostroma (Egykorú metszet után)	93
20. Ujság Zrínyi 1663-iki hadjáratáról (A M. N. Muzeum példányáról)	99
21. Bádeni Lipót őrgróf (Egykorú metszet után)	105
22. Török és magyar fegyverek a XVII. századból (Rajzolta Jancsó Lajos)	107
23. A Zrínyi-kastély Csáktornyán (Rajzolta Cserna Károly)	108
24. Gróf Esterházy Pál aláírása	111
25. Montecuccoli vázlata a Zrínyivár melletti császári táborról. (Eredetije a bécsi cs. és kir. hadilevéltárban)	119
26. A szentgotthárdi csata (Egykorú metszet után)	126
27. Szent-Gotthárd	129
28. A vasvári békekötés török záradéka	131
29. Porcia herczeg	133
30. Apaffy Mihály	141
31. Gróf Zrínyi Péter	147
32. A szentgotthárdi csata emlékérme	148
33. Gremonville lovag aláírása	149
34. Bethlen Miklós aláírása	152
35. XIV. Lajos franczia király	157
36. Gróf Zrínyi Péterné aláírása	161
37. Egykorú kép Zrínyi haláláról	166
38. A Mars Hungaricus Zrínyi haláláról szóló része	171
39. András müncheni karmelita gyászbeszéde Zrínyi Miklós fölött	173
40. Priorato történelme III. kötetének czímképe	183
41. Egykorú kép Zrínyi haláláról	189
42. Kéry János gyászbeszéde Zrínyi Miklós fölött	201
43. Kéry gyászbeszédének záróképe	202
44. Kezdőkép Listi Magyar Mársából	203
45. Zrínyi özvegyének aláírása	206
46. Zrínyi Ádám gróf aláírása	212
47. A zrínyifalvi emlékoszlop	214
48. Zárókép Listi Magyar Mársából	216

MEGJEGYZÉSEK A KÉPEKRŐL:

ÖNÁLLÓ MELLÉKLETEK.

Zrínyi Miklós és Péter arczképe, alul az ottocsáczi ütközettel a bécsi hitbizományi könyvtár egykorú metszete után készült.

A két Zrínyi arczképével s a téli hadjárat térképével ellátott, az eszéki híd fölégetését ábrázoló metszet Gradelehnus János »Hungarische-Siebenbürgische Chronica» czímű, Frankfurtban, 1665-ben megjelent munkájából van véve. Ugyanennek mellékletét képezi az 1664-ben nyomtatott ujságlap, amely Kanizsa ostromát mutatja be képben és írásban.

Uj-Zrínyivár ostromának térrajza a következő munkából reprodukáltatott eredeti nagyságban: Diarium und Kurtze warhaffte Erzehlung, Wie die Belägerung der Vestung Canischa... vorgenommen... so dann, wie... Neu-Serinivar ataquiret und endlich erobert. Gedruckt im Jahr 1664. A ritka nyomtatvány a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárában van.

Maasnak a szentgotthárdi ütközetet ábrázoló festményét a berlini porosz kir. fegyvertárban levő eredetiről Mühlbeck Károly másolta. Hasonmása először a Magyar Nemzet Története VII. kötetében jelent meg.

A Zrínyi Miklós halálát ábrázoló egykorú metszet Augsburgban, Zimmermann Márton műkereskedő kiadásában jelent meg; eredetije Ernszt Lajos úr gyüjteményében van.

Dömötör Györgynek Zrínyi halálát sirató magyar költeménye egy latin és német gyászverseket is tartalmazó füzetkében jelent meg, a melynek czíme: *Honor posthumus Nicolai Serini.* Nyomatott Tübingában, 1664-ben. Egyetlen ismert példánya a Magyar Nemzeti Muzeum könyvtárának tulajdona.

A Zrínyi Miklós czímerével, jelmondatával és sajátkezű aláirásával ellátott emléklap egy gróf Zichy Jenő tulajdonában levő XVI—XVII. századi emlékalbumból vétetett.

A SZÖVEGBE NYOMOTT KÉPEK:

A czímkép a Theatrum Europæum VI. kötetének díszczímlapjáról van véve. Ugyanezen munka IX. kötetében jelent meg Székelyhíd 1665-iki, a vár lerombolása előtt készült képe és a Kanizsa ostromát ábrázoló rézmetszet.

Az első fejezet kezdő- és a második záróképe a Magyar Nemzet Története VII., illetve VI. kötetéből vétetett.

Ali kanizsai basa, Hohenlohe Farkas gróf és Bádeni Lipót őrgróf arczképe Gradelehnus Jánosnak Frankfurtban 1665-ben megjelent: »Hungarische-Siebenbürgische Chronica» czímű munkájából való.

Batthyány Kristóf pecsétje a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában levő 1663 augusztus 17-dikén kelt levelére van nyomva.

Leslie Valter gróf, Lobkowitz Venczel herczeg, Porcia János Ferdinánd herczeg és Zrínyi Péter arczképe Gualdo Priorato »Historia di Leopoldo Cesare» (Bécs, 1670.) cz. munkájában jelent meg; mind a négy Meyssens Kornél bécsi művész metszete.

Érsekujvár ostroma és Pécs fölégetése 1663-ban az Ortelius Redivivus et Continuatus (Frankfurt, 1665.) második kötetéből vétettek.

Apaffy Mihály arany tallérjának és VII. Sándor pápa 1660-ban vert emlékérmének eredetije a Magyar Nemzeti Muzeum régiségtárában őriztetik.

A szultán seregének megindulása XVII. századi rézmetszet után van adva.

Az ottocsáczi ütközet tervrajza, az eszéki híd elpusztításának képe és a Zrínyi

téli hadjáratának térképe a »Denkmal Serinischer Helden-Thaten« czímű 1664-ben megjelent munkából van véve.

Grácz XVII. századi látképét Merián Mátyás »Topographia Provinciarum Austriacarum« czímű munkájából vettük.

Gróf Draskovics János arczképe Wiedemann Eliás Comitium Gloria Centum czímű arczképgyűjteményének III. részében (Bécs, 1652.) jelent meg.

A Zrínyi Miklós 1663-iki téli hadjáratáról szóló ujság a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őriztetik.

A csáktornyai Zrínyi-kastélyt Cserna Károly természet után rajzolta.

Esterházy Pál gróf aláírása a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában őrzött 1668 november 2-ikán kelt levélről vétetett.

Montecuccolinak az Új-Zrínyivár melletti császári tábort ábrázoló sajátkezű rajza a hadjáratról tett jelentéséhez mellékelve a bécsi hadi-levéltárban őriztetik; hasonmását a Magyar Nemzet Története VII. kötete után adjuk.

A szentgotthárdi csata képét egykorú rézmetszetről közöljük, amely a következő műben jelent meg: Schauplatz Serinischer auch anderer Teutschen Tapfern Helden Thaten. Gedruckt Im Jahr 1664. 4-r. A könyvecske egy példányát a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára őrzi.

Szent-Gotthárd Cserna Károly által rajzolt képét a Magyar Nemzet Története VII. kötetének 127. lapjáról vettük át.

A vasvári béke okiratának eredetije a bécsi állami levéltárban van; a hasonmásban közölt rész a török nyelvű záradék kezdete; megjelent a Magyar Nemzet Története VII. kötetének 201. lapján.

Apaffy Mihály képének Aubry Péter által kiadott egykorú eredetije Ernszt Lajos úr tulajdonában van.

A szentgotthárdi csata emlékérmét a Magyar Nemz. Múzeum érem- és régiségtárában levő példányról közöljük.

Gremonville lovag aláírását egy a bécsi állami levéltárban őrzött 1666 május 27-ikén kelt eredeti levélről vettük.

Gróf Bethlen Miklós aláírását az Országos Levéltárban levő eredetiről először a Magyar Nemzet Története (VII. köt., 565. l.) közölte.

XIV. Lajos franczia király ifjúkori arczképét Vaillant rajza után Van Schuppen 1660-ban metszette rézbe. A ritka metszetnek hasonmása eredeti nagyságban Hirth Kulturgeschichtliches Bilderbuchja V. kötetében jelent meg.

Gróf Zrínyi Péterné Frangepán Katalin aláírása egy Rauch Dánielhez intézett s 1663 február 11-ikén kelt levélen van, a melynek eredetije az Országos Levéltár Zrínyi-iratai között található.

A Zrínyi Miklós halálát ábrázoló képet a »Neu-eröffnete Ottomanische Pforte« czímű Augsburgban, 1701-ben megjelent munka II. kötete 30-adik lapjáról közöljük.

Eszterházy Pál gróf Mars Hungaricusának eredeti kézirata az Eszterházy herczegek kismartoni levéltárában őriztetik; hasonmásunk a 365-ik oldalt kicsinyítve mutatja be.

András müncheni karmelita gyászbeszédének és Kéry Oratiójának czímlapja, valamint a Priorato munkája III. kötetének czímképe a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában levő példányokról vannak felvéve.

A zrínyifalvi Zrínyi-emlék képét a Beöthy-féle Magyar Irodalomtörténet után közöljük.

A III. fejezet záróképe Kéry gyászbeszédéről, a befejezés kezdő- és záróképe pedig Listi Magyar Mársából vétetett.

Özvegy Zrínyi Miklósné német aláírása egy 1674 november 28-ikán kelt felség-folyamodványon, fia Ádámé pedig egy az uralkodóhoz intézett, 1686 márczius 27-ikén kelt levélen van; mindkettő az Országos levéltár Zrínyi-iratai között őriztetik.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Készítette: Tóth Ernő

Abbas perzsa sah III. 154.
Ablakos hegy IV. 98.
Adria IV. 50.
- i tenger I. 40.
Ahmed III. 54.
Alapy család I. 281.
- Gáspár II. 18, 99, 140, 164.
-- Margit I. 308.
Alcuin I. 61.
Alderán II. 81, 96.
Alecto II. 80.
Alexej Mihajlovics III. 142, 266, 271, 281.
Ali váradi basa IV. 83, 85, 88, 91, 92, 97, 98, 100, 102, 104, 130, 131, 132, 139, 147, 176, 185, 188, 190, 198. V. 12, 24, 49, 57, 58, 87.
- Kottorinál V. 57.
-- Portuk II. 146, 149.
Alkinoos I. 81.
Almás vize II. 92. IV. 188.
– — melletti ütközet II. 140
Alsó-Kőrös IV. 210.
— Lindva I. 32, V. 124.
- Szölnök V. 128.
Vidovecze I. 86.
Althán János I. 78.
Mihály I. 78.
Alvarus I. 58
Alvinczi IV. 62.
Amhát basa V. 25.
Amirasseu II. 81, 94.
Andler IV. 89, 166. V. 177
Andrássy Miklós IV. 211.
Angelo V. 163, 182, 189.
Apaffy Anna IV. 192.
- György IV. 190.
- István III. 281.
Mihály I. II. 332. IV. 198, 214, 219. V. 41, 75, 140, 146.
-- fejedelemmé választása IV. 190.
Apor Lázár III. 150.
Aranyos IV. 94.
— bástya IV. 101 102.
— hegység IV. 97.
— Medgyes IV 139.
Ariosto hatása Zrínyire II. 196.
Arnot I. 74.
Arszlán budai basa és fővezér II. 9, 80, 136.
Aszalay István I. 180.
Athanasios püspök I. 59.
Auersperg Farkas herczeg II. 80. IV. 50. V. 32, 42, 146.
- Károly Herbárt gróf III. 107.
Aygas basa II. 81.

Babócsa I. 28, 30. III 121. V. 101.
Badafalva V. 125.
Badankovich Deli basa I. 297. II. 12.
Bajcsa vára IV. 165.
Bajkovecz Mihály I. 51, 52.
Bajomi Iván II. 92.
Bakar vár (Buccari) I. 88, 89, 184.
Bakács Farkas I. 45.
Bakcsiszeráj III. 6, 308.
Bakos Gábor III. 281, 308, 330
Baksay család I. 281.
- - István III. 68.
— Péter III. 112.
Balassa család I. 188.
– Ádám IV. 211.
-- Bálint V. 130.
Ferencz I. 192.
Balaton I. 98.
Balásfi Tamás III. 250.
Balkán félsziget I. 26
Balogh Máté alispán II. 85. III. 20, 272. IV. 97, 102.
-- követsége III. 6.
Banyaduorecz János I. 200

Barbara II. 95
Barbarini I. 67.
Barcs I. 30.
Barcsay András IV. 150
— Ákos III. 8. 9, 28. 138, 281, 283, 310, 312. IV. 40, 43, 44, 66, 67, 68, 70, 71, 74, 83, 84, 96, 97, 105, 130, 135, 144, 150, 203.
— — helytartó III. 23. — fejedelemmé választása III. 28. — kárpótlása IV. 140. — jellemzése III. 140, 288
— Gáspár IV. 130, 134.
Barczaság III. 26.
Barkóczy István báró V. 44
— László I. 114, 116. III. 299.
Barna György I. 191.
Barsmegye I. 99.
Bartakovich Gáspár I. 191.
Bata Péter II. 92, 143.
Batthyány család III. 18. V. 145.
— Ádám I. 94, 98, 99, 102, 145, 166. II. 14. III. 8, 15, 54, 98, IV. 40.
— Boldizsár II. 126. III. 15.
— Ferencz I. 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 50, 51, 52, 61, 166. III. 36.
— Kristóf IV. 170, 173, 214. V. 12, 16, 22, 33, 39, 57, 89, 98, 115, 124
Bauvaise V. 126.
Baxai Péter varasdi alispán I. 302, III. 60.
Bács IV. 185.
Bálintffy Ferencz IV. 85.
Bán Ferencz IV. 97.
Bánffy család III. 330.
— Dénes III. 330. IV. 144, 147, 200, 202.
— Erzsi IV. 139.
— Gáspár I. 34.
— —né I. 32.
— Kristóf I. 83, 84, 155 III. 281, 330.
— Zsigmond III. 9.
Bártfa IV. 76.
Báthory István III. 272, 305.
— Kristóf IV. 160.
— Zsigmond IV. 116.
— Zsófia IV. 211.
Beauverze V. 129.
Bednya III. 18.
Behigát IV. 164.
Belicza II. 1. V. 120.
Bene János IV. 186, 221.
Bercsényi György V. 83
Beregszász III. 322.
Berényi György III. 70 IV 70, 214
Berettyó IV. 78.
Berislavich István I. 96
Beris báró V. 68.
Berlegh vára III. 66.
Berniniek I. 67
Berzencze I. 30. IV. 164.
Besztercze IV. 143, 188, 199
Bethlen család I. 40. III. 35. IV. 134 V. 153, 164, 165, 181
— bástya IV. 94, 97.
— Farkas III. 281, 330. IV. 135, 137, 194, 200, 202.
— Gábor I. 45. IV. 82, 116. V. 162.
— Gergely III. 281, 330 IV. 135, 199.
— Imre III. 296.
— János III. 4, 281, 308, 310. IV. 151, 188, 200, 202.
— László III. 281.
— Miklós III. 8. V. 152, 162, 194.
— — véleménye Zrínyi haláláról V. 166, 187.
Bécs I 46, 60, 98, 296, 302, 323. III. 36, 58, 110, 334. IV. 2, 62, 76, 79, 82, 84, 124, 144, 155, 174, 188, 199 V. 115, 152, 153, 155, 162, 175, 177, 303
—i hadi tanács I. 98.
Béldi Pál III. 31, 32. 308, 332.
Bényey István I. 34.
Biela-zerkówi béke III. 146
Bige IV. 185.
Bihar IV. 78.
— megye IV. 92.
Bihács I. 297
Bikai András II. 92.
Bikszád IV. 199.
Bisse II. 140.
Blagayak I. 6.
Blagay-Ursiniek I. 54.
Bocskay János id. I. 146, 250. III. 35. IV. 207.
Bodrog IV. 116, 188
Bogdán Márton zágrábi püspök I. 266.
Bojna falu I. 24.
Boldvay Gergely IV. 97.
— Márton IV. 85, 89.
Boly IV. 188.
Bolyardich Péter I. 52.
Bonzi Péter, Beziers püspöke V. 78, 137, 151, 156, 159, 160, 172, 180, 200.
Bora Katalin képe I. 80.
Borgia I. 65.
Bornemissza Anna IV. 192
— Péter II. 22.
Boros Jenő IV. 185

Bosiakó I 88.
Bosnyák János II. 143.
— Tamás III. 317.
Bosznia I 9, 18, 24. 25, 26. IV. 45.
Boyzen, Spalató grófja I. 14, 15.
Bozza szoros III. 26.
Bracsány I. 86.
Brandenburgi Joákim I. 28.
— Katalin IV. 82.
Brassó III. 26.
Brebir vára I. 13, 15, 88, 89.
Brebir család I. 284.
Brebiri grófok I. 13. 14, 16, 17, 19, 22.
— Gergely I. 14.
— István I. 14.
— Jakab albán I. 6.
— Pál I. 6.
Brest III. 18.
Breszteczkói csata III. 145.
Brihova falu I. 52.
Brod I. 89.
—i vám I 89
moraviczi vám I. 88.
Brosach V 147.
Brzest III. 306, 308, 318, 320.
Buccari (Bakar vár) I. 70, 268, 282, 304. II. 84. IV. 5. V. 137, 156, 158.
Buda III. 244
Budai I. 98. I. 98.
— Péter IV. 142
— Zsigmond IV. 150, 152.
Budacsky János I. 51.
Budec I. 13.
Budisláv gróf I. 15.
Budor család III. 105. IV. 55.
— Gáspár I. 277. III. 60, 113.
Bug III. 320.
Busán megye I. 8, 26.

Callori gróf V. 62.
Candia III. 44.
Caraffa V. 61, 123, 134, 135, 188.
Catullus hatása Zrínyire I. 60.
Chegell Boldizsár I. 268, 269.
Chernell György I. 180, 188.
Chernkóczy Gábor itélőmester I. 84, 254.
Chikulini Ferencz I. 89, 246. IV. 72.
Chmielnicki Bogdán III. 35, 36, 139, 275.
Chontos Pál II. 96. jellemzése II. 212.
Coligny János gróf V. 104, 116, 147, 151.
Croissy I. 182.
Csalfadomb I. 88.
Csanády János, I. 246.
Csatár IV. 78.
Csáky család I. 54.
— István ifj. III. 38, 45, 49, 94.
— István id. III. 70, 74. IV. 82. V. 10 18. 21.
— László I. 114, 166. 192, 196. II. 9. III. 38, 45, 50, 52.
Csáktornya I. 8, 12, 35, 38, 41, 44, 74, 78, 83, 104, 150, 245, 274, 285, 298, 316, 321. II. 6, 216. III. 7, 19, 30, 126, 332. IV. 34, 155, 162, 178 V. 106, 107, 124, 153, 160, 162, 170, 175, 180, 185, 190.
—i vár I. 42, 43, 72, 73, 74, 76, 78, 94
— — leirása I. 76.
Cseklész V. 26.
Csepregi Mihály IV. 188.
Cserey Mihály Zrínyiről V. 184.
— Pál II. 141.
Cservenik I. 13.
Csíkmegye IV. 132.
Csiki Bálint I. 132.
Csolnich Pál I 315.
Csonkatorony IV. 102.
Cumilla II. 80, 94, 129.
Czarniecky várnagy III. 308, 324.
Czarni-Ostrov III. 329.
Czigánycsák I. 86.
Cziráky család V. 145.
— Ádám IV. 211.
— Pál III. 100.
Czirkvenicza IV. 52

Dalmady István IV. 68.
Dalmáczia I. 18, 25. V. 202.
Damasd város I. 99, 100.
Damokos Tamás III. 32, 332.
Danczka III. 271, 280, 304, 317.
Dangó Ferencz II. 141.
Dánia I. 12. III. 320.
Deák Balázs II. 92, 193.
Debreczen IV. 78, 85, 104
Deés III 4. IV. 71, 143, 188
Dekanovecz I. 86.
Delila III. 48.
Delimán II. 80, 94, 113.
Deli Mehemed I. 320
Vid II. 18, 93. — párbaja Demirhámmal II. 99. — halala II. 99. — jellemzése II. 92, 162, 211 12.
Delisymunovich Kristóf I. 315.
Demirhám II. 81, 92. — párbaja Deli Viddel II. 98. — halála II. 99
Dereczkay János I. 89.

Dersffy család I. 271.
Dessaui vereség I. 45.
Dessics Farkas I. 149, 246.
Déva IV. 70, 149, 185, 188.
Dianesevich Miklós prépost I. 293, 302. III. 20, 60. IV. 36, 208.
Dietrichstein gróf I. 117.
— Zsigmond III. 98. V. 61.
Dolacsky János alispán I. 302. III. 60.
Domahida IV. 188.
Domáld I. 14, 15.
Domitrovich Péter I. 48, 49.
Don Diego de Prado V. 61.
Dovolich György I. 45.
Döry István I. 191.
Draskovich I. 54, 252. III. 78. V. 4, 145.
— Borbála I. 137.
— Eusebia I. 138, 169.
— Gáspár I. 192, 307. IV. 60.
— György kalocsai érsek I. 193.
— János nádor I. 96, 134, 158, 170, 172, 174, 178, 192, 193, 253, 266. III. 28, 39. IV. 60, 159. V. 86.
— Kristóf V. 63.
— Mária Eusebia I. 136.
— Miklós I. 150, 172, 174. III. 28. V. 4.
— Péter I. 108, 170, 172. IV. 60. V. 60.
— Sára I. 310.
Dravicza III. 30.
Dráva I. 73, 74, 81, 208.
— Egyház I. 86.
— Vásárhely I. 86.
Drezda I. 57.
Drevenik vár I. 88, 89, 284.
Drinápoly II. 82, 136. III. 12.
Druskóczy Kristóf V. 62.
Dubicza I. 23, 28, 282, 299.
Dubovácz IV. 245.
Du Fresne I. 16, 17.
Dunajecz III. 304.

Eberhardus IV. 50.
Ecsed III. 294. IV. 67, 80, 148.
Eger I. 98. II. 82. III. 144. IV. 176.
Egerszeg I. 50, 95.
Egervár V. 124.
Eggenberger Hans Ulrik herczeg I. 58.
Ember Mátyás IV. 105.
Emődy György I. 191.
Endre III. I. 6, 14, 20.
Eperjes I. 187.
Eörsi Zsigmond I. 45.
Eöszi András I. 31.
Erdély III. 275, 283, 326, 329, 331.
Erdődy család I. 54, 152, 272, 281.
— Farkas gróf I. 58, 137, 144, 146, 149.
— — halála I. 249.
— György ifj. IV. 50, 56, 57, 72, 74, 157, 209, 211.
— — id. III. 19, 20, 22, 24, 26, 27, 28, 60, 63, 70, 90, 99, 102, 107, 316.
— Miklós I. 274, 293, 302. II. 72. III. 60. V. 68, 88.
— Sándor V. 83, 144.
— Tamás I. 32, 293. III. 20, 60, 63. IV. 36, 72. V. 60.
— Zsigmond III. 20.
Ernő főherczeg I. 54.
Ernst vagy Hampó család I. 10.
Eszék IV. 170, 176.
Esztergom III. 224. IV. 190.
Eszterházy család I. 54. V. 77, 100, 113, 145.
— Borbála I. 141.
— Ferencz III. 10. IV. 211. V. 40.
— Gáspár III. 10.
— György V. 28.
— Julia I. 128, 132, 140.
— László II. 11. III. 10. IV. 48.
— Mihály I. 117, 159, 184. V. 56.
— Miklós nádor I. 63, 82, 107, 108, 112, 126. II. 73. III. 317.
— Pál I. 128, 147. III. 98, 326. IV. 182, 211, V. 9, 40, 95, 98, 170.
— — Zrínyi haláláról V. 171—172.
— Tamás III. 10.
Európa V. 202.
Ébeni család V. 200.
— István III. 115, 281, 330. IV. 188.
Érsekujvár I. 126. V. 148, 153.

Fabritio Colonna IV. 121.
Farkas somogyi falu I. 245.
— András I. 96. II. 66. III. 105.
— János IV. 226.
— László IV. 221.
Farkasich Péter II. 19, 86, 90, 93, 136, 144, 211.
Fejérpataky Kristóf I. 191.
Fejérvár I. 30, 98.
Felső Epernye IV. 209.
— Kőrös IV. 210.
— Krajna III. 322.
— Lindva IV. 60. V. 61.
— Mihalovecz I. 86.
— Szilézia III. 318.

Felső Vidovecz I. 86.
Félegyházy Tamás III. 249.
Ferdinánd I., I. 10, 36, 44, 74.
— II., I. 35, 40, 48, 49, 50, 54, 59, 69. III. 14, 117, 278. V 70
— III., I. 180, 188. III. 8, 30, 36, 45, 48, 55, 68, 74, 145, 229, 271, 280, 282, 286, 292, 298, 290, 304, 309, 313, 316.
— IV., I. 119, 197 III. 120, 277.
Ferencz Gáspár I. 45.
— László I. 45.
Fetter János I. 299
Firenze I. 65. IV. 121
Flandria V. 167.
Fodor János IV. 149.
Fodróczy család I. 281.
— Péter I. 302. III. 67. IV 100, 156.
Fogaras IV. 149. 185, 190, 194.
Forgách család I. 54. V. 25, 34, 44.
— Ádám III. 8, 10, 36, 70, 75, 86, 98, 99.
— Mária IV. 211.
— Miklós I. 45.
Forstall Márk, Zrínyi udvari papja I. 4, 6, 12, 15, 16, 23, 36. III. 242. V. 180, 181.
Földváry Ferencz kapitiha III 32 150, 152, 249, 281, 293, 332
Franz Albert I. 101.
Francziaország V. 152, 159, 200.
Franczulich Lukács I. 51.
Frangepán grófok I. 6, 38, 52, 54, 104.
— Farkas I. 296.
— Ferencz I. 81.
— Gáspár I 269.
— György I. 315, 318. III. 66, IV 106, 187.
— István I. 6, 8.
— Katalin V. 1,6.
— Miklós I. 157.
Frankfurt IV. 61.
Friedenthal Gáspár V. 70.
Frigyes, III, dán király III. 318
— Vilmos III. 275.
Fugger gróf V. 129
Fülöp IV., V. 79

Galba I. 4.
Galga III. 12.
Galler János I. 300. III. 12.
Gallas I. 109, 113, 117.
Garam-Szent-Benedek V. 131
Gaudy András III. 28, 318.
— Endre III. 3, 281.
Gavalla lovag V. 61.
Gács I. 117.
Gerdei János II. 143
Geréczy Berta II. 92
Gerkanecz I. 86.
Gerlachfalvi gyűlés III 4
Gerova I. 89.
Gerse I. 54.
Gesztely I. 116.
Gezierna III. 324.
Gillányi György IV. 130
Glina I. 23, 25.
Glinicza I. 23, 24. III. 324.
Glogau III. 266.
Glogovnicza III. 18.
Gnesen III. 234.
Guitry marquis V. 144.
Goes báró V. 21, 51, 68, 70
Golemi Stipán II. 90.
Golina I. 23
Gonsaga herczeg III. 22, 98. IV. 168 V 41, 146.
Goroszló IV 190.
Gorup család I. 181.
— György I. 293. III. 20, 60. IV. 200.
— János IV. 209.
— Péter III 112.
Gotthall család III. 105. IV. 55.
— Anna III. 67.
— János V. 86.
— Miklós zágrábi alispán I. 294, 302. III. 66. V. 62, 63, 90
— Péter III. 112.
Göller Keresztély IV. 31, 69.
Göncz IV. 197.
Görgény IV. 43. 150, 152, 190.
Götz I. 109, 113, 116.
Gradisko IV 45
Gremonville V. 15, 148, 152, 154, 155, 161 162, 164, 167, 170, 194, 200.
Grében vára I. 42
Grécz I. 54, 55, 56, 57, 60, 61. IV 77, 88, 89, 90 V 136.
—i hadi tanácskozás I. 98. V. 113
— — iskola I. 72.
— — udvar I. 34.
Grisán vára I. 88, 89.
Grobnik vár I. 88, 89, 284.
Grudek III. 313.
Gubasóczy család I. 281,
— Ferencz I. 112, 313.
Gurdsi Muhamed V. 25.
Gusich András II. 92, III. 66
— János V. 172.

Gusich Miklós IV. 207. V. 162, 165, 166, 181, 182.
Gusztáv Adolf III. 132, 155. IV. 121.
Gvozdánszkó I. 24, 25, 96, 282.
Gyalu III. 10. V. 43.
Gyerőffy István III. 281.
Győr III 243. V. 148.
Győri Mátyás II. 92.
Gyulafehérvár III, 37, 268, 269, 290, 310. IV. 185.
— elpusztítása III. 26.
Gyulay Ferencz várparancsnok III. 10, 323. IV. 77, 78, 80, 96.
— István IV. 202.
Gyulaffy László III. 281, 330. IV. 221.
Gyurgyenecz III. 30.

Habsburgok I. 54, 64, 65. III. 49, 50, 56, 145.
Hagen V. 35.
Haller Gábor IV. 97, 130, 151, 188, 200, 202.
— István I 180.
— Pál IV. 102.
Halul II. 92.
Hampó család I. 10.
Hamvai Péter I. 191
Hamurer György I. 58.
Hamviyán II. 81, 93.
Hansich Mihály IV. 73.
Hardeck I. 31.
Háromszék III. 26. IV. 132.
Harsányi III. 8, 29.
— Jakab III. 272, 313.
Hassan budai basa I. 30, 98, 298, 322. IV. 75, 97, 102, 130, V. 89.
Hátszeg IV. 185.
Hatzfeld III. 318.
Havasalföld III. 272. V. 152.
Hazret Ali II 113, 128.
Haynovich Péter I. 266
Heister Gottfried IV. 186. V. 26.
Héjjó IV. 94, 100.
Helmecz IV. 188.
Herberstein Albert báró III. 65.
Hericza III. 288.
Hermann Mihály III. 23.
Hernád I. 115.
Hoffmann Pál pécsi püspök III. 100, 108.
Hohenfeld báró V. 9.
Hohenlohe V. 63, 97, 118, 128.
— Gyula V. 51, 61.
Hollómező IV. 200.
Holst IV. 174. V. 26, 90, 92.
Holstein I. 112.
—i herczegség V. 60.
Homeros hatása Zrinyire II. 178.
Homonnay György I. 167. II. 11 III. 299, 316. IV. 70.
— János I. 167.
— Drugeth család I. 136.
— — Bora I. 136.
— — György I. 136.
— — János I. 114, 134.
Horatius hatása Zrínyire I, 67, 80.
Hortobágy IV. 77.
Horváth András II. 64. V. 106.
— György IV. 57. V. 61, 191, 193.
— Miklós III. 121.
—ország I. 25, 40, 41, 45, 69. IV. 20. V. 202.
— Radivoj II. 92.
Hosszúfalu IV. 198.
Hosszútóthy László váradi püspök I. 180.
Hrelin vára I. 42, 52. 88, 89, 284.
Hunyadmegye III. 290.
Husszain basa V. 6, 131.
Huszár Péter III. 32, 332. IV. 202.
Huszt III. 288. IV. 186.

Ibrahim pécsi bég II. 86. III. 152. IV 35. V. 24.
— szultán I. 98.
Ibrányi aga IV. 207.
— Mihaly I. 116, V. 97.
Igaz Kálmán IV. 102.
Illésházy Ferencz IV. 211.
— György IV. 211. V. 25.
Ilyvó (Lemberg) III. 330.
Iskender Talisman II. 89
Ismail boszniai basa IV. 170. V. 126.
Ispán Ferencz III. 30, 159, 160, 162, 281 332.
Istvánffy IV. 92.
Iszlamirang giráj III. 140, 145, 146.
Itália I. 65. V. 167.
Ivanecz III. 17.
Ivanovich család I. 281.
— Pál III. 60.
— Péter I. 302.
— Tamás I. 89, 294, 300. IV. 208. V. 20.
Izács vár I. 297.
Izdenczy I. 98, 99.
— Endre I. 98.
Izmael basa IV. 185.

Jagasich Gergely I. 51.
Jakusich Anna I. 136.
— Péter V. 40.
Jamnicza vár I. 24.
Jankovich család I. 281
— Istvánné I 158.
Jaskolski Marius III. 309, 312.
Jánossy István IV. 149.
János Kázmér III. 140, 142, 144, 145, V. 123.
— IV. pápa I. 9.
Jászváros III. 36.
Jedikula III. 36
Jellasich Gábor I. 158.
Jenő III. 28. IV. 67, 85, 108. átengedése III. 20. — meghódolása III. 28.
Jeszenócz I. 44.
Jeszenő I. 114.
Joakim I. 16.
Jóna István I. 60, 203.
Juranich Lőrincz II. 92, 93, 128, 144.
Jutland I. 112.

Kaba IV. 78.
Kaczérlak I. 30.
Kalinovszky lengyel hadvezér III. 142.
Kamengrád I. 28.
Kamenicz III. 144, 308, 330.
Kandia III. 148.
Kanizsa I. 31, 41, 74, 91, 98, 246, 288, 323. III. 121, 244. IV. 87, 88, 89, 155, 162, 168, 177, 245. V. 86, 91, 124.
Kanizsay Orsolya II. 127.
Kapi György IV. 185, 188.
Káplán basa V. 16, 51, 52, 129, 221.
Kaprinai István III 234.
Kaproncza III. 26.
Kapronczai György III. 296.
Karaffa V. 25, 169.
Karánsebes III. 28, 29.
Karinthia III. 15.
Karlovics család I. 6.
— János I. 8, 174.
Kassa I. 112, 187. III. 10. IV. 148, 196, 203. V. 123.
Kaszim basa V. 131.
Kazinczy Ferencz I. 34.
— Péter IV. 215.
Kazul basa III. 133.
Kayer bég II. 81.
Kálló I. 112. IV 67, 76, 85, 106, 194.
Kállai András IV. 102, 149.
Kálnoki M. IV 151.
Károly I., III 131, 155.
— X., III. 234, 265, 266, 268, 271, 274, 275, 276, 280, 284, 303, 306, 312, 316, 318, 319, 320.
II., I. 18. III. 131, 155.
— főherczeg I. 54, 56, 59.
Károlyi Ádám IV. 135.
— Gáspár II. 67.
— Mihály III. 332.
Károlyváros I. 297 V. 132
Kászoni Márton IV. 144.
Kázmér lengyel király I. 128. III. 268, 270, 208, 308, 312, 320.
— János III. 48, 268.
Kecskevár IV. 157.
Keczer Ambrus III. 17
András IV 176. V 5.
— Menyhért III. 293. IV. 159, 173
Keglevich család I 54, 281.
— István IV. 209.
— László IV. 209
— Miklós IV. 269.
— Péter I. 74, 96, 301, 322. IV. 72, 209. V. 80.
— Zsigmond báró IV. 36, 72.
Kemend vára V. 134.
Kemény Boldizsár III. 281, 296.
János I. 110, 116, 178, 318. III. 8, 9, 32, 148, 270, 281, 283, 291, 294, 320, 329, 330, 332. IV. 70, 84, 135, 137, 169, 178, 185, 186, 188, 198, 228.
— — rabsága III. 330—331.
— — fejedelemmé választása IV. 140.
— halála IV. 102.
— — jellemzése IV. 135, 203.
— Simon IV. 203.
Kerecsenyi László II. 82, 136.
Kerekes András I. 180. IV. 55.
Kereki IV. 78.
Keresknyi András IV. 221
Keresztur I. 99.
Kereszturi Pál III. 249.
Kerka vize I. 13, 14, 15
Kéri Ferencz IV. 211.
— János III. 316, 318. V. 200
Késmárk I. 145.
Khevenhüller I. 194.
Kinán basa III. 4, 23, 286
Kiss Farkas V. 103.
— Gábor V. 76.
— Komárom I 322.
— Körös IV. 78

Kiss Kutecz I. 92.
— Lóna IV. 188.
— Márton I. 106. II. 11.
— Selyk IV. 199.
— —i országgyűlés IV. 199.
Kissevich Horváth György III. 277.
Klalil basa V. 131.
Klam Sebestyén V. 68.
Klenovnik I. 134, 149, 167, 172, 176, 308, 321.
Klobusiczky András, Rákóczy György követe I. 179, 180, 188. III 70, 76, 81 98, 292.
Kobách Miklós II. 92, 140
Koháry István V. 61, 83, 131.
Kollonich Keresztély IV. 214.
Kolozsmonostor IV. 79
Kolozsvár III. 26. IV. 188, 190, 200, 230.
Komárom I. 43. IV. 170.
Koniecpolski III. 145.
Konstantin császár I. 13.
Konstanczinápoly I. 98. III. 9, 36, 271, 272, 286, 309. V. 6
Konstantin oláh vajda III. 24. IV 68, 70
Kornis Ferencz III. 281, 332. IV. 32, 84.
Korotna I. 28.
Korossy István I. 180.
Kosztajnicza I. 16, 25, 41, 282, 316. V. 18.
Kotromán I. 9
Kottori I. 42, 43, 44. III. 121. IV. 157.
Kovásznai Péter IV. 102.
Kozi-Brod I. 25.
Königsegg gróf V. 61.
Köpcsény V. 36.
Köprili Ahmed II. 149. IV. 150. V. 7, 8, 12, 14, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 27. 35, 43, 44, 50, 51, 75, 125, 130
— Mohamed III. 9, 14, 23, 271, 272, 312 IV. 75. V. 102.
Körmend V. 124.
Körös III. 24. IV. 77, 94, 98, 100.
—i kapitányság I. 44.
— megye III. 17. IV. 37. 73. 174.
Kőszeg IV. 60, 61, 63.
Kővár IV. 64, 143, 152, 185, 188, 198, 199.
Közép-Szolnok IV. 78.
Krajna III. 15.
Krakó III. 265, 282, 287, 304, 308, 317, 322, 329.
Kraszna IV. 78.
Krisanich János I. 298.
Kussenich lovag V. 104.
Kucsuk Mehemet IV. 102.
Kulkó Péter IV. 208.
Kulpa I. 38, 39, 40, 269. III. 18, 120. IV. 37
Kursanecz I. 81. V. 164.
Kürti János IV. 97, 100.

Laczkovich család I. 281.
— Istvánné I. 158.
— László I. 246, 250.
— Pál I. 84.
La Feuillade V. 126, 130, 147.
Lajos XIV., V. 78. 155, 158, 159, 160 162, 200.
Lajtha V. 164.
Lambach IV. 104.
Lázár család IV. 199.
— György ítélőmester IV. 64.
— István IV. 135. 185.
Lebovecz I. 86.
Lemberg III. 265, 270, 295, 322, 324.
Lengyelország III. 36, 57, 149, 270, 271, 272, 277, 299, 318, 319, 326.
—i hadjárat III. 280.
Lenti V. 124.
Leopold I., I. 58. III. 56.
— főherczeg I. 54, 126.
Lescinski III. 314, 318.
Leslie Jakab gróf IV. 168, 173, 246. V 28, 97.
— Walter gróf I. 320. IV. 83. V. 23, 32, 38, 41.
Lesnica vár I. 24.
Légrád I. 90, 92, 104, 285, 298. IV. 52 157, 162, 177. V. 92.
Lépes Bálint III. 250.
Léta IV. 188.
Léva IV, 78.
Lichfalva I. 89.
Lindva I. 33.
Lionne V. 137, 172.
Lipót, Badeni I. 9, 36, 313, 318, 322. IV. 40, 44, 61, 67, 68, 70, 76, 83, 86, 88, 92, 104, 120, 128, 136, 172, 185, 217 V. 14, 21, 32, 47, 63, 104, 105, 106, 114, 116, 118, 125, 130, 138, 140, 151 153, 156, 158, 159, 163, 168.
Lippa III. 9.
Lippay György, esztergomi érsek I. 95. 164, 180, 186, 187, 198. III. 29, 30, 33 45, 55, 57, 68, 71, 232, 233, 278, IV. 40, 44, 62, 66, 67, 70, 82, 84, 87, 88, 90, 91, 98, 106, 126, 134, 144, 211. V 9, 32, 33, 42, 144, 145, 154, 163.
— — II. Rákóczy György ellen

Lippay János I. 100. IV. 211. V. 25.
Liszka I, 116
Liszti János IV. 207.
Lisztius IV. 168. V. 145.
Lobkovitz herczeg V. 21, 33, 51, 146.
Loborvár I. 301.
Lorrainek I. 67.
Lorántffy Zsuzsánna III. 58.
Lostohár Simon I. 316.
Löbl Mária Zsófia III. 3, 5, 7.
Lubienicki Wladisláw III. 142, 144.
Lublin III. 308
Lubló III. 300.
Lubomirski III. 295, 300, 308, 323, 326.
— György III. 300, 322.
Luccari I. 16.
Lucius I. 12, 17.
Ludbreg I. 250. V. 50.
Lugos III. 28, 29.
Lupul vajda III. 35, 36.
Lutsch János IV. 144.
Luttenberg I. 88.

Machiavelli I. 68. III. 216. IV. 121, 124, 125, 126, 127.
— hatása Zrínyire III. 191—193.
Macsinecz I. 86.
Magdaléna I. 32, 36.
Magyar Barát I. 108.
—ország I. 45, 62, 86.
Mahommed giráj III. 16.
Maja I. 23.
Majláni V. 165.
Majláth Miklós IV. 226.
Majthényi Mihály I. 192.
Malakóczy család I. 281.
— Miklós I. 290.
Mallenich György I. 89, 254, 294. III. 60.
Maletti lovag V. 62.
Mansfeld I. 45.
Marigolich Istvánné III. 67.
Maros IV. 85.
— Vásárhely III. 26. IV. 71, 199, 230.
Martianecz család III. 105. IV. 57, 58, 59.
Martiniacz IV. 55.
Mayer IV. 82.
Mayczen Ferencz I. 278. IV. 38.
Mándi András IV. 134.
Máramaros III. 280, 281, 283.
Máriássy Kristóf I. 191.
Máthé, havasalföldi vajda III. 35, 288.
Mátyás I. 40. IV. 100, 116.
Medgyes III. 12. IV. 186, 200.
Medgyes meghódítása III. 12.
—i országgyűlés III. 12.
Mednyánszky III. 17, 283, 284, 286, 290, 314, 332.
— Jónás I. 191. III. 58, 70, 239. IV. 52.
Medvei Benedek II. 92.
Medvevár I. 301.
Megyery család V. 145.
— Zsigmond III. 124, 163. IV. 211.
Mehmed basa I. 154. II. 84.
— — halála II. 140.
Mernianchich Zsigmond IV. 209.
Meszes IV. 78.
Meyern Ágoston IV. 45.
Mezőkeszi I. 99.
Migliani Cosmus III. 242. IV. 59.
Mihalik János I. 89.
Miller pater IV. 168.
Mihnye IV. 68, 70.
Milovácz Miklós I. 52, 53, 60, 67.
Mikes IV. 199.
— Mihály III. 281. 330. IV. 185.
— Zsigmond III. 32.
Miksa főherczeg I. 54.
— király II. 82, 96.
Mikulich III. 170. IV. 55, 59. V. 28.
— László I. 45. III. 67.
— Sándor I. 266, 278, 301. III. 67, 68, 102, 104, 114. IV. 36, 54, 58. V. 23.
— — elitéltetése III. 109.
— Tamás személynök I. 49, 51, 52, 60, 72, 83, 158, 252, 254.
Mindszenthy család I. 281.
Miroslàv I. 13.
Mladin, ostroviczai gróf, bosnyák bán I. 8, 12, 13, 16, 17, 18, 26.
Mogosich Mátyâs V, 172.
Mohammed IV., III. 8.
— Dsindi aga III. 152.
— Emin kormányzó III. 152.
— Giráj III. 309.
Moldva III. 35, 36, 48, 272, 291, 322, 328.
Molin V. 14, 122, 156, 161, 164, 168, 170, 200.
— Alajos V. 10.
Montecuccoli III. 136. IV. 174, 169, 179, 188, 198, 200. V. 125.
— jellemzése IV. 227.
— védekezése IV. 226.
— Zrínyi ellen V. 115.
Morva IV. 189.
Muly V. 29.
Munkács III. 294.

Mura I. 42, 44, 73, 74, 91, 92. IV. 157. V. 124, 125.
— Csány falu I. 86.
—köz I. 31, 41, 42, 46, 47, 48, 73, 74, 80, 85, 88, 90, 92, 98, 107, 124, 158, 285, 296, 311. III. 11, 40, 86. IV. 174, 177.
— — felosztása I. 84.
— — lakossága I. 86.
— Szombat III. 116. IV. 60, 61. V. 124.
Murtozán basa I. 45. II. 144.
Murulus Márk I. 16.
Mussza budai basa I. 104.
Musztafa boszniai basa II. 84. III. 10, 23.
München I. 35.

Nagy Bánya III. 28. IV 133, 188, 194.
— Enyed III. 26.
— falva V. 125.
— Ferencz V. 92.
— Hefflány I. 125.
— István I. 17.
— Károly I. 110. IV. 194.
— Lajos I. 21, 26.
— Sándor I. 80.
— Szeben IV. 185, 199.
— Szombat I. 54, 62, 114, 120, 159.
— —i iskola I. 72.
— Szőllős IV. 202.
— —i ütközet IV. 202.
— — — következményei IV. 204—6.
— Tamás III. 116, 281.
— Tábor, a Ráttkayak ősi fészke III 4.
— Várad I. 75. III. 28. IV 78, 133, 136, 157, 185. V. 148.
— Vezekény III. 10.
Nádasdy család I. 188. V. 145.
— Ferencz gróf I. 53, 114, 166, 186, 188, 227. II. 11. III. 15, 18, 30, 36, 70, 75. 98, 283, 284, 303, 316. IV. 44, 45, 62, 63, 64, 168, 197, 211. V. 9, 33, 39, 86, 100, 115, 124, 152, 182, 187, 195.
— Pál I. 128
— Tamásné, Kanizsai Orsolya II. 127.
Nánássy György IV. 139.
Nándorfehérvár III. 244. IV. 78. V. 75.
Neczaj III. 142
Nelipecz I. 21.
Nemesnépi Balázs I. 187
Neumann András IV 208, 232. V. 4, 10, 17.
Nenadich Gáspár I. 51.
Németország V. 160.
Németi IV. 133.
Németuivár I. 50. III. 316

Nikolsburg V. 26.
Novák Miklós I. 89.
Novakovics Iván II. 90
Novi I. 25.
Novigrád I. 284.
Nürnberg I. 57.
Nyalábvár IV. 188.
Nyáry Lajos IV. 214.
Nyitra V. 130, 148.
— megye I. 99.

Obradivich Mihály I. 8.
Obrád I. 15.
Oetting IV. 44.
Ojtoz IV. 185.
Olaszi IV. 94, 98
Oláhország III. 35.
Omer aga I. 317, 320
Ónod I. 116. IV. 85.
Orbán, VIII. pápa I. 65. III. 169.
Orbinus I. 12.
Orehóczky Gáspár albán I. 45, 254, 277, 281, 300, 302. III. 18, 19, 20, 60, 102 IV. 72, 208. V. 30, 56, 64, 68, 78.
Orlich Ziegler Istvánné III. 62.
Orossy György III. 68.
Oroszország I. 36. III. 57.
Orosztony Péter II. 92, 143.
Oroszvár V. 41.
Orsich Ferencz IV. 209.
— István II. 90.
— János I. 51.
Osmán népe I. 26.
Ostrovicza vár I. 9, 10, 12, 15, 19, 21.
Ostravith Pál I. 191.
Ostrovius I. 9, 12.
Oszék III. 17.
Ottuich család III. 105. IV. 55
Ovidius hatása Zrínyire II. 192—6.
Ozaly I. 38, 41, 42, 44, 52, 60, 72, 88, 158, 289.

Padua V. 137.
Paka V. 165, 166, 181, 182, 188
— István V. 184.
Pallavicini marquis V. 61.
Palásti György titkos ügyvivő III. 16
Palánka I. 45
Palota II. 9.
Palotai János I. 58.
Pankótay György IV. 89
Pap Endre III. 281
Pappenheim I. 58.

Papratovich Farkas II. 92.
— Gáspár II. 140.
Pastusafalva I. 24.
Patachich család I. 281.
— István I. 49.
— János I. 45.
— Miklós varasdi alispán III. 60, 112. IV. 50, 207, 208, 209. V. 63, 70, 86.
— Péter kulpai kapitány I. 295, 316 IV. 53, 208. V. 63.
— Szaniszló III. 145.
Patak IV. 80, 85.
Pálfalvay János váradi püspök IV. 211.
Pálffy III. 55. V. 10, 145, 152.
— Miklós III. 10. V. 9, 25, 39.
— Pál I. 96, 186, 192, 193, 195. III. 20, 31, 33, 265.
Pápa II. 9.
Párkány V. 131.
Pázmány Péter I. 40, 44, 46, 48, 53, 54, 55, 62, 63, 64, 65, 67, 68. 70, 73. III. 30, 77, 299.
Pecze IV. 94.
Pedellvár I. 23, 24.
Pellizerolli Vitális I. 57, 58, 59.
Perekovácz I. 23.
Perez Ali basa IV. 247.
Perlak I. 86. V. 185.
Perényi család I. 188.
— Ferencz IV. 211.
— György III. 74.
Pethő I. 54.
— László V. 74.
— Gergely I. 36, 40, 44, 45, 48.
— István I. 158.
— László I. 322.
Petki Anna IV. 80.
— István helytartó III. 330. IV. 23, 35, 81, 185, 188, 199, 200.
Petráf II. 93.
Petrarca I. 74.
Petretich család I. 281.
— Péter prépost I. 158, 300, 302. II. 6. IV. 36, 72, 106, 206, 208, 272, 293. III. 14, 60.
Petrinya I. 23, 25, 316. III. 30. IV. 38.
Pettau I. 311, 322.
Petting gróf IV. 61, 79.
Pécs IV. 171.
Piccolomini T. III. 98. V. 36, 41, 42, 46, 58, 61.
Pió őrgróf V. 28, 44.
Pisio márki V. 147.
Pleitner V. 124.
Pocsaj IV. 78.
Pogánecz III. 17.
Pogány család I. 271.
Porcia hg. III. 136, 138. IV. 44, 88, 89, 120, 128, 168, 216, 218, 247. V. 4, 10, 23, 32, 33, 49, 76, 123, 132, 135, 146, 188.
Poroszország III. 320.
Porto-Ré I. 284. IV. 51, 59.
Pósaházy János III. 249.
Posavina III. 19, 28.
Potocki III. 295, 308, 326.
Potzauen IV. 177.
Pozsony I. 41, 46, 108, 121, 187, 281. III. 57, 60, 68. IV. 45, 50, 55, 62, 208, 212, 215, 224. V. 152.
Pozsonyi országgyűlés I. 194. III. 68, 96. IV. 26, 244.
Bozsega I. 30.
Prainik I. 168.
Prasztovszky Péter IV. 208.
Prassóczy család III. 105.
— György I. 31.
— István III. 67. IV. 54.
Prága I. 258. IV. 62.
Prickelmeyier I. 194.
Priorato gróf I. 36. V. 177.
— véleménye Zrínyi haláláról V. 182.
Priszlop III. 293.
Privigye I. 114.
Prekovecz I. 24.
Preszeka I. 288.
Prmyzl III. 295.
Puchaim János Kristóf I. 113, 116, 322. III, 30, 33, 38, 39, 45, 52, 71, 76, 98. IV. 182. V. 48.
Pultava III. 324.

Radivoj II. 19, 93.
Radolt Kelemen IV, 67, 79.
Radován Hadrián II. 90, 141, 143.
Radzivill Janusius hg. III. 142, 144, 146.
— Boguszláv III. 275.
Raffay János IV. 149.
Raguza I. 9.
Rajkovics Péter IV. 164.
Rakomáz IV. 84, 92.
Ratcho, dalmát bán I. 18.
Rauch Dániel I. 51. IV. 38.
Rába V. 125, 132.
Rácz János IV. 85, 97.
— Kanizsa IV. 169.

Rádai Anna III. 4.
Ráttkay I. 13, 40, 46, 54, 116.
— Anna III. 4.
— György zágrábi kanonok tört. iró I. 6, 277, 300, 302, 315. III. 4, 20. IV. 208.
— Pál III. 4, 60.
— Péter III. 4, 112.
Rákóczy III. 298.
— Ferencz IV. 79, 128.
— György I. 70, 110, 188, 288. III. 20, 37, 40, 45, 54, 149, 155, 160, 162, 278, 280.
— —né I. 188, 288. III. 20.
— György II., I. 63. II. 71. III. 12, 36, 39, 44, 48, 49, 52, 114, 142, 144, 233, 249, 265, 266, 268, 270, 272, 274, 283, 288, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 299, 300, 303, 310, 312, 313, 316, 327, 318, 320, 322, 323, 324, 326, 331. IV. 43, 52, 44, 45, 64, 66, 67, 70, 71, 74, 76, 78, 82, 83, 91, 94, 108, 133, 176, 228, 247. V. 130, 146, 151, 200,
— — veszedelme III. 326, 330.
— — lengyel harcza III. 333—4.
— — Barcsay Ákosról III. 4.
— — Kemény Jánosról III. 4.
— — Bethlen Jánosról III. 4.
— — lemondása III. 8.
— — lengyel politikája III. 82.
— —né II., IV. 84.
— László I. 315. III. 299.
— Zsófia IV. 79.
— Zsigmond I. 110, 112. III. 142, 266.
Regede vára V. 23, 27, 39, 125.
Regensberg III. 50.
Regécz III. 10.
Reiffenberg br. III. 136. V. 146.
Renninger Simon III. 309. IV. 45, 75, 84. V. 6, 8, 14, 21, 22, 51, 116, 130.
Retkes Balázs IV. 221.
Regenstein Tattenbach Miklós III. 60.
Répa IV. 152.
Révay Ferencz I. 142.
Rézmán II. 86.
— halála II. 86.
Rhédey Ferencz III. 12, 39, 281, 283, 288. IV. 42, 135, 151, 186, 200, 202. V. 84.
— — jellemzése III. 288.
— — megválasztása III. 8.
— László III. 281, 330.
Ribnik vára I. 52, 88, 284.
Richelieu I. 65.
Riga III. 271.
Rindsmaul Farkas I. 300.
Rochefort V. 126.
Róma I. 65, 67.
Romvár I. 88.
Rottal gróf IV. 83, 168, 203, 216. V. 1, 9, 38, 39, 123, 146.
Ruchich család I. 281.
— János zágrábi alispán I. 84, 293, 300, 302. III. 20, 26, 60, 102. IV. 36, 40, 57, 242. V. 58, 96, 124.
Rudolf III. 14.
Rustán II. 81.
Ruzinszky Gáspár V. 195.

Saffarich család I. 281.
— György I. 278.
Sagredo V. 177.
Sajó I. 114.
Salm Eckehard gróf II. 4, 125.
Samaricza I. 23.
Samil basa I. 107.
Sandomir III. 308, 317.
Santovecz I. 86.
Sapieha herczeg III. 295, 308, 330.
Sámbor György III. 295, 296. IV. 208. V. 56.
Sándor VII., V. 32, 78.
— Gáspár V. 131.
— Móricz gróf III. 239.
Sárospatak III. 298.
Sárvár V. 124.
Scardona I. 18.
Sebenico I. 18.
Schmidt Rudolf, III. Ferdinánd követe III. 11, 148. V. 126, 129.
Sebes IV. 185.
— Kőrös IV. 94.
Sebessy III. 281, 308. IV. 9.
— Miklós III. 270, 281. IV. 6. 32.
Segesd I. 322. IV. 164.
— vára IV. 200.
Selnica I. 86.
Selcza IV. 51.
Senkviczy Mátyás I. 64, 67. IV. 55.
Springer Tamás IV. 149.
Sennyey István győri püspök I. 49, 52, 72. V. 40, 98.
— László I. 15.
— Vatt V. 100.
Serédy István III. 281, 283, 288.
Serényi Pál III. 10.
— —né IV. 211.

Sary V. 129.
Siklós II. 85, 86.
Simoni János I. 311.
Simonich Szaniszló I. 295.
Sitomerszky Mihály III. 67.
Skander bég I. 4.
Solymos IV. 77.
Somlyó I. 28. IV. 78.
Somogymegye I. 83.
Somogyi János I. 83, 88.
Sopron IV. 248. V. 152.
Souches Lajos IV. 84, 91, 104, 176, 186, 221. V. 26, 61.
Spalato I. 14, 18.
Spankau I. 81.
Sparr V. 97, 104, V. 97, 104, 118.
Spieck Lukács IV. 168. V. 34, 58, 75.
Sporarich Péter I. 84.
Spork V. 36, 128.
Sprinsich András V. 191, 193.
Stanislavski III. 303, 324.
Steenbock III. 320.
Stefan oláh vajda III. 24.
Stepko dalmát bán I. 15, 16, 18.
Stépán Ferencz IV. 97.
Stiria I. 48. III. 14, 15, 16.
Strozzi V. 97, 118.
Strezinja I. 13.
Stri III. 294, 330.
Strido I. 86, 91, 92.
Strigovcsák I. 86.
Stupnicza vár I. 23, 24.
Sturlicz vár III. 20.
Subich I. 4, 6, 8, 10, 12.
— György I. 8.
— Jakab I. 8.
Suetmir I. 9.
Sunna I. 23, 24.
Supanich Márton I. 165, 281.
Sveticze I. 49.
Svédország III. 318.
Szabolcs IV. 67.
Szakolcza I. 118.
Szaladin II. 144.
Szalárdy János IV. 97.
Szamos III. 322. IV. 131, 188.
Szamosujvár III. 4. IV. 43, 79, 143, 185, 188, 194.
Szathmár I. 110. IV. 67, 76, 84, 85, 90, 106, 133, 148, 194.
— Németi pusztulása III. 323.
—i István IV. 97.
Száva I. 299. III. 18, 19, 28. IV. 37.
Szász Sebes IV. 185, 188.
— Város IV. 71, 185, 188.
Szeben III. 26. IV. 78, 79, 83.
Szechődy Máté 90.
Szeidi Ahmed kanizsai basa IV. 14, 70, 71, 75, 78, 79, 85, 87, 91, 97, 98, 104, 158, 170, 171, 174. V. 83, 185.
Szelistye IV. 199.
Szelepcsényi III. 9, 58, 277, 278. IV. 40, 44. V. 5, 9, 14.
— György III. 49, 57, 98, 296, 300, 314, 322. IV. 103, 211.
Szemenye I. 92.
Szemere Pál I. 180, 188.
Szentpály János IV. 200.
Szent-Jobb IV. 185.
Szentmiklóssy György IV. 221.
Szent-Gotthárd V. 124, 125.
— Márton I. 30.
— Marja I. 86.
Szepesföld IV. 82.
Szepessy Pál IV. 225.
Szerencs I. 112, 116.
Szeszuvár I. 30.
Széchy család I. 188. IV. 62.
— Dénes IV. 60.
— —né I. 310. IV. 60.
— Erzsébet I. 38, 167.
— Magdolna IV. 60.
— Mária IV. 60.
— Péter V. 83.
— Sziget I. 290.
— Tamás, gömörmegyei főispán I. 32, 33, 34, 38.
Szechenyi György, győri püspök I. 323. IV. 59, 60. V. 9, 40, 95.
Szekelyhid IV. 78, 80, 133, 185. V. 6, 148.
Székesfehérvár I. 107.
Sziget I. 75, 91. II. 82, 92. IV. 164.
Szigeti veszedelem megjelenése II. 19.
— cselekménye II. 78, 111—114, 151—60.
— eszméje II. 72, 74.
— hőse II. 77.
— jellemzése II. 104, 105.
— tartalma II. 18, 151, 156.
— hatása III. 3.
— idegenszerűsége II. 223—226.
— hibái II. 165—176.
— tévedései II. 164.
— szerkezete II. 133.
Szigetvár II. 94, 98, 101, 140. III. 244.
Szilágyság III. 28. IV. 78, 83.
Szilvássy Bálint IV 75.

Szindulah aga V. 129.
Szinán basa III. 152. IV. 132, 139.
Szirmay I. 141.
Sziszek I. 316. IV. 38, 73, 206.
Szlavonia V. 202.
Szlnin I. 297.
Szobonya István V. 131.
Szokolovich Mihály I. 172. IV. 308.
— Mehemed II. 88, 208.
— Musztafa II. 125.
Szolnok III. 20.
Szombathely IV. 94.
Szöllösy Mihály IV. 89.
Szöny I. 100.
Szövérdy József IV. 150.
Szulimán II. 64, 80, 92, 108, 116.
— halála II. 103, 146.
jellemzése II. 81, 82, 208, 209, 210.
Szucsava III. 36.
Szuhay Mátyás IV. 221.
Szunyogh Gáspár I, 180. III. 96, 98, 99, 100

Tahy Ferencz I. 175. II. 125.
— István I. 175.
— János I. 175.
Takács István IV. 101.
Tamási I. 31.
Tamás, szpalatói esperes I. 12, 15.
Tapolczai Imre I. 203.
Tardoskedd I. 99.
Tardy György II. 70.
Tarnopol III. 324.
Tasso I, 68.
Tatárok, kalmukok III. 144.
— nogájiak III. 144.
Teleki Mihály IV. 100.
Temesvár III. 246. IV. 70, 75, 83, 147, 173, 199. V. 77.
Tergestum IV. 89.
Tercka László III. 246.
Ternova 74, 75, 78, 83.
Tersztenyakócz I. 86.
Telegdy Miklós III. 249.
Thadiolovich Miklós I. 51, 52, 53.
Thorday-család III. 8.
— Ferencz III. 54.
Thököly-család IV. 210. V. 145.
— Imre I. 54. V. 44.
— felkelése IV. 247.
— István III. 293.
— Zsigmond III. 74.
Thuri Farkas II. 9.
Thuri György II. 9, 81. — jellemzése II 212.
Thurzó-család I. 188.
— György I. 33, 34, 38, 194.
Tieffenbach Rudolf I. 98.
Timus, Chmielnicki fia III. 35, 36, 145
Tisza III. 8, 29, 322. IV. 76, 92, 131, 188, 189.
— István III. 282, 287, 310, 312. III. 85. 97, 104.
Tokaj I. 112, 180. IV. 84, 85, 188, 194.
—i tanácskozás I. 183.
Toldalagi Mihály III. 22. IV. 75.
Tollius Jakab I 43, 73. 75. 78. 79, 81, 83, 88, 94. IV. 34.
Tomcus I. 12.
Tompa István I. 51
Torda III. 26.
Tordai III. 29.
Torki III. 300.
Torstenson Lénárt I. 101, 112. III 155. IV. 101.
Tóthfalu V. 125.
Tótország I. 45. IV. 54.
Törökország I. 44.
Török Zsigmond I. 191.
Törös János I. 180.
Trakostyán I. 134, 135, 172, 176, 308, 311, 321
Trau I. 8, 18.
Trautmannsdorf Henrik I. 300. III. 14. IV. 173.
— Zsigmond I. 31, 49, 52. III. 12. V. 120
Tremblova III. 330.
Trepa I. 23.
Tresztyánszki Mária IV. 211.
Turin V. 138.
Turkeve IV. 209.
Turmező III. 28.
Turnicsa I. 299.
Tvartkó I. 9.

Ugron András II. 202.
Ujlak IV. 188.
Uj-Udvar I. 167. III. 4. V. 124.
— Zrínyvára IV. 156, 164, 170, 172, 177 V. 148, 195.
— — leírása IV. 177—179.
Ukky Ferencz I. 324.
Ukrajna III. 146, 324, 326.
Unna I. 23, 24, 25, 96, 282, 299

Vadkert IV. 94.
Vagich Lajos IV. 208.

